

L y m b u s

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Budapest
2020

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

18. évfolyam

Főszerkesztő
Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő
Szabó András Péter

Olvasószerkesztő
Nyerges Judit

A szerkesztőbizottság tagjai

Boka László, Fazekas István, Gecsenyi Lajos, Jankovics József, K. Lengyel Zsolt, Katona Csaba,
Kollega Tarsoly István, Lengyel Réka, Mikó Árpád, Monok István, Oborni Teréz, Petneki Áron,
Rácz György, Szentmártoni Szabó Géza

A kötetet kiadja

*a Külgazdasági és Külügyminisztérium, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH), a Magyar Nemzeti Levéltár,
a Nemzetközi Magyarstudományi Társaság és az Országos Széchényi Könyvtár*

KÜLGAZDASÁGI ÉS
KÜLÜGYMINISZTERIUM

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

mnl
ORSZÁGOS
LEVÉLTÁRA

Tartalom

- 9 NEUMANN TIBOR
Két levéltárjegyzék 1588-ból (Ismeretlen középkori oklevelek
újkori forrásokban)
- 47 CSAPÓ FANNI – KASZA PÉTER – MAJOROS MÁTÉ
„Álomszerű” haditerv Szapolyai János ellen
- 65 ORBÁN ÁRON
Hans Dernschwam két levele Johannes Oporinushoz
és Hieronymus Wolfhoz: a Zónarász-corvina
és a *Corpus Historiae Byzantinae* kiadástörténetének
fordulatai új megvilágításban
- 83 POSTA ANNA
Csengeri Pál neolatin encomiuma Várdai Istvánhoz (1570)
- 95 KRUPPA TAMÁS
Egy pápai hadbiztos a magyarországi hadszíntéren.
Giacomo Serra jelentései az 1602–1603. évekből
- 149 BÓDAI DALMA
Thurzó György nádor temetésének előkészületei fia naplójában
- 163 HÁMORI NAGY ZSUZSANNA – MONOSTORI TIBOR
„Nélküle semmire, vele mindenre képesek vagyunk.”
Georg Hans von Peblis londoni értekezése Bethlen Gáborról
(1629)
- 181 HORVÁTH MÓNICA
Egy Rákóczi-familiáris, Fáy (IV.) István levelezése
1633–1639 között
- 215 SZABÓ ANDRÁS PÉTER
Evangélikus lelkészcsaládok emlékei
a tiszolci evangélikus levéltárban (1657–1719)

- 301 BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND
Jacobus Tollius ismeretlen levele második magyarországi útjáról (1687)
- 317 NAGY KORNÉL
Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius 1698. évi kiadatlan levele az erdélyi örmény egyházi vizsály kivizsgálása ügyében
- 335 FAJT ANITA
Johann Bruckner nagyszebeni vonatkozású alkalmi költeményei
- 405 TÓTH FERENC
Egy lehetetlen küldetés iratai. A rodostói magyar emigráció utolsó magyarországi beavatkozási tervei az 1755–1757-es évekből
- 449 SOÓS ISTVÁN
Kollár Ádám Ferenc levelei Batthyány Ignác Salesiusnak (1763)
- 471 RAB IRÉN
Göttingeni intrikák. Miért nem lett Benkő József a Göttingeni Királyi Tudományos Társaság levelező tagja?
- 485 BÁNDI ANDRÁS
Két székelyzsombori lelkeszi nekrológ és egy önéletrajz (1792, 1799, 1838)
- 505 DEÁK ESZTER
Csokonai Vitéz Mihály levelei Széchenyi Ferencnek és Széchenyi Ferencnének. Az előkerült autográf tisztázatok
- 533 VADERNA GÁBOR
Szathmári Pap Zsigmond patrónust keres
- 541 LAJTAI L. LÁSZLÓ
Hunfalvy Pál két ünnepi beszéde a késmárki líceumból (1846)
- 567 ILLYÉS BOGLÁRKA
Két kultúra között – De Gerando Antonina levelei Alfred Dumesnilhez

- 621 CZEFERNER DÓRA
Adalékok a Feministák Egyesülete
nemzetközi beágyazottságához. Schwimmer Rózsa
hagyatékából
- 671 KATONA CSABA
Siker vagy kudarc? Egy nemesség megerősítésének krónikája
a 20. század elejéről
- 699 ORDASI ÁGNES
Egy fiumei városatya útja a magyar nemességbe?
- 727 OROSZ LÁSZLÓ
„Célunk nem valamiféle könyörületes jótékonyági intézmény,
hanem egy kultúrpolitikai akció beindítása.” A „magyar
korona országaiból való német főiskolások egyesületének”
segélykérő felhívása a birodalmi német pángermán körökhöz
(1911, Bécs)
- 761 GILÁNYI MAGDOLNA
Böle Kornél OP prédikációs mutatókönyve
- 777 BERTALAN PÉTER
Csiszárík János – egy vatikáni diplomata naplója
- 807 RAPALI VIVIEN
Kedves Tanár Úr! Fényes Iván Kármán Tódorhoz írt levelei
(1936–1951)
- 831 DÉVAVÁRI ZOLTÁN
Nagy Iván (1904–1972) magyar országgyűlési képviselő,
emigráns magyar politikus iratai (1948–1949)
- 905 SERES ATTILA
A magyar forradalom és a litván egyetemisták
„politikai fertőtlenítése”. A Mikaliūnas-ügy a KGB vilniusi
archívumának dokumentumai tükrében, 1956–1957
- 943 PÁLINKÁS BARNABÁS
Konspirált könyvkiadás. Janics Kálmán levelei
Bíró Friderikának *A hontalanság évei* megjelenésével
kapcsolatban

- 969 JÓNÁS RÓBERT
„Pozsgay elvtárs magatartását (...) el kell marasztalni.”
Egy vizsgálat részletei és tanulságai
- 981 HÁZI BALÁZS – NAGYMIHÁLY ZOLTÁN
„...a magyarság több évszázados perét a nemzet javára
megnyerni”. Szemelvények Püski Sándor hagyatékából

Két levéltárjegyzék 1588-ból

(Ismeretlen középkori oklevelek újkori forrásokban)

Egy ritka véletlen folytán 1588-ban egymástól távoli két káptalan hiteleshelyi jegyzőkönyvébe is beillesztették egy-egy „levéltárjegyzék” szövegét: a nyitrai káptalan jegyzője a Palásthy Benedek gyermekeinek ekkor átadott 57 oklevél tartalmát másolta be az éppen használatban lévő hiteleshelyi kötetbe, míg szepesi kollégája a fiágon kihalt Nagypalugyai Trenka család hetvennél több iratáról készített listával járt el hasonlóképpen. A forrástípus meghatározásánál általam használt idézőjel magyarázata az, hogy a két jegyzék összeállításának célja magától értetődően nem az adott levéltárban való tájékozódás elősegítése volt, hanem a korszakban megszokott módon az iratok átadás-átvételeinek dokumentálása, jogi biztosíték nyújtása az abban részt vevő feleknek. A két jegyzéket egyedül az azonos irattípus köti össze: részletességük, földrajzi vonatkozásaik, történeti értékük egészen eltérő, mégis fontosnak tartottam együttes közlésüket, mivel kiválóan alkalmasak arra, hogy felhívják a középkor kutatóinak figyelmét e sajátos forrástípus jelentőségére, valamint általánosabb megközelítéssel az újkori hiteleshelyi gyűjteményekben megbúvó középkori „kincsekre”.

Az elmúlt másfél évtizedben több, Szlovákiában őrzött hiteleshelyi levéltár közép- és újkori anyagában volt alkalmam forrásfeltárást végezni, aktuális kutatásaim mellett arra is törekedve, hogy felmérjem az ott őrzött ismeretlen középkori forrásanyagot.¹ De mit is jelent pontosan ez a kifejezés? Ha abból indulunk ki, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára az ún. DL-DF adatbázisban teljeskörűen gyűjti az 1526. augusztus 29-ig kelt okleveleket, és a történeti kutatások alapja éppen ez az utolérhetetlen oklevélkataszter,² akkor jogos az a felvetés, amely *ismeretlen középkori oklevélnek* tekint minden olyan tételt, ami ebből az adatbázisból hiányzik.³ Márpedig érthető okokból sok hiányzik: a Diplomatikai Fényképgyűjteményt (DF) megalapozó, 1935-től évtizedeken át zajló iratfényképezések idején a csehszlovákiai levéltárakat felkereső magyar kiküldöttek vagy helyi megbízottak, jöllehet hatalmas és a körülményekhez mérten

¹ Legnagyobb részét a jegyzőkönyvek anyagaiban végeztem kutatást. Teljes egészében átnéztem a turóci konvent (SNA HMTK Aut. prot.) és a szepesi káptalan (ASB HMSK Aut. prot.) jegyzőkönyveit, a nyitrai káptalanéit 1600-ig bezárólag (nem eredetiben, hanem az SNA-ban elérhető mikrofilmeken). A pozsonyi káptalan jegyzőkönyveit (SNA HMBK Aut. prot.) csak a 16. század közepéig vizsgáltam meg, a leleszi és jászói kötetekben (SNA) pedig csak szűrőpróbaszerűen vizsgáltam. Minden esetben dokumentáltam, lehetőség szerint fényképeztem is a középkori vonatkozásokat. Itt jegyzem meg, hogy Csiba Balázs jelenleg is dolgozik a pozsonyi káptalan újkori jegyzőkönyveiben fennmaradt, Mohács előtti oklevélszövegek, valamint a középkori kötetek közlésén.

² Online elérhetősége: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/> (Letöltés: 2020. aug. 30.).

³ HORVÁTH, 2004. 3., 4. jegyzet.

precíz munkát végeztek, nem tudtak részletekbe menő forrásfeltárást végezni, ebből adódóan rendszerint azokról az iratokról készítettek fényképeket, amelyeket – az adott levéltár rendezettségéhez mérten, akkor meglévő segédleteinek segítségével – könnyen elértek (emiatt az azóta eltelt évtizedek levéltári rendezései során előkerült iratok és az időközben levéltárba kerülő – elsősorban családi – gyűjtemények a DF frissítésekor jelentős bővülést hoznak majd).⁴ A hiteleshelyi levéltárakkal kapcsolatban számomra a leginkább szembetűnő tapasztalat az volt, hogy a rendszerint a középkor utolsó évtizedeiben meginduló hiteleshelyi jegyzőkönyv-sorozatok fényképezése különösen hiányos eredménnyel zárult: több, részben vagy egészében Mohács előtti anyagot tartalmazó kötet hiányzik a DL-DF adatbázisból, az ezekben lévő oklevélszövegek, fogalmazványok, bejegyzések száma ezres léptékű.⁵ Továbbá, mivel a hiteleshelyi jegyzőkönyveket a 18–19. században gyakran újrakötötték (sokszor eleve kolligátumok voltak), bizony az is előfordult, hogy olykor kisebb-nagyobb összefüggő középkori részeket is egy-egy újkori kötetbe fűztek be.⁶

A másik fontos tapasztalat, ami persze nem ismeretlen a kutatók előtt, hogy az újkori jegyzőkönyvek nagy számban tartalmaznak középkori oklevélátírásokat. Az átnézett kötetek megerősítettek arról, hogy bár a hiteleshelyek előtt bemutatott középkori oklevelek átírását nem minden esetben jegyzőkönyvezték (a gyakorlat időben és jegyzőnként változatos képet mutat), a meglehetősen mechanikus és lélekörlő munka – a kötetek figyelmes átlapozása – mindig meghozza a maga gyümölcsseit. A találatok között persze gyakran előfordul ismert oklevél (különösen az időről időre átírt városkiváltások szolgáltatnak jó példát erre), de óriási számban találunk ismeretlen darabokat is – az elkülönítés ma már az említett online adatbázis segítségével általában nem ütközik

⁴ A DF létrejöttére lásd BORSA, 1982. 8–11.

⁵ A pozsonyi káptalan hiteleshelyi levéltárának jegyzőkönyvei (SNA HMBK Aut. prot.) közül az 5. extraseriale (1514–1525) és az 5. kötetek (1525–1539), a nyitrai káptalanéi (ANB HMNK Aut. prot.) közül az 1. kötet (1519–1536) hiányzik a DF gyűjteményéből. (Utóbbi levéltárban nem jártam, a jegyzőkönyveket a Szlovák Nemzeti Levéltár mikrofilmgyűjteményéből használtam. Az 1. kötet a II – B – 254. és II – B – 268. mikrofilmeken érhető el.) A 15–16. század fordulójának bevallásait tartalmazó nyitrai „extraseriale” jegyzőkönyv ugyan megtalálható a DF-ben (DF 278410.), de ismeretlen okokból az oldalak alig feléről készült fénykép. A hiányzó oldalak ma is megvannak a kötetben, amint arról a nemrégiben a helyszínen kutató Szabó András Péter meggyőződött. Tájékoztatóm ezúton is köszönöm. – Itt jegyzem meg, hogy a köteteket a második világháború előtti magyar kutatás olykor hasznosította, tehát természetesen nem jelen tanulmány szerzője „fedezte fel” ezeket. Pl. a nyitrai I. kötetből Palásthy Pál kiírta a családjára vonatkozó adatokat (Palásthyak II. passim), de Trencsén megye történeti földrajzához Fekete Nagy Antal is felhasználta (FEKETE NAGY, 1941. passim). A szlovákiai kutatások azonban alig hasznosítják ezeket, újabban Novák Veronika hivatkozta a korai nyitrai protokollum egy-egy archontológiai adatát: NOVÁK, 2003. 48–55. A hiteleshelyi levéltárak újkori „szálas anyagában” is előfordulnak középkori oklevelek (különösen, ha hiányos/sérült a dátumuk vagy nehezen olvasható, és ezért a 16. századi anyaghoz sorolták), de ezek összegyűjtése általában sokkal nehezebb feladat.

⁶ A nyitrai káptalan 1596–1597. évi okleveleket tartalmazó 43. kötetének legvégén, a 249–252. és 263–268. oldalakon 1511–1512-ből származó bevallások találhatók (SNA, Mikrofilmtár II – B – 710.). A szepesi káptalan 1618–1631 közötti XX. kötetében egy tízoldalas részre bukkanhatunk 1502–1503. évi bejegyzésekkel (ASB, HMSK Aut. prot. XX. fol. 402r–406v.). Van olyan oklevél, amelynek eleje a XX. kötet 402v., vége az I. kötet 31r. oldalán található meg, ugyanazon kéz írásával.

nehézségekbe.⁷ Magától értetődő, hogy az „ismert” szövegek sem értéktelenek, gyakran jobb vagy könnyebben olvasható szöveget biztosítanak, mint a DL-DF-ben már meglévő párjuk, párjaik. Hosszú távon tehát kétségtelenül hasznos lenne, ha az újkori hiteleshelyi protokollumokat egyszer „középkorász” szemmel átnéznénk és a DL-DF adatbázist az így előkerült találatokkal bővítenénk.⁸

Az alább közölt oklevéljegyzékek egyáltalán nem tartoznak a jegyzőkönyvekre jellemző források közé, azokhoz hasonlókat inkább a családi levéltárak tartalmaznak: csupán rövid távú jogi szerepük ellenére a későbbi évszázadok során szerencsére olykor a levéltári jegyzékek között kaptak helyet, és így elkerülték a selejteztést.⁹ Közismert, hogy a 20. században elpusztult vagy lappangó levéltári anyagok esetében mennyire fontossá váltak a róluk – zömében a 18–19. században készült – segédletek, *elenchusok*, amelyek ugyan messze nem pótolják az eredeti forrásokat, de legalább alapadataikat és jó esetben bővebb kivonatukat fenntartják.¹⁰ A Trenka család levéltáráról (vagy annak egy részéről) felvett 1588. évi jegyzék jelentőségét ezekéhez tudom hasonlítani: *a legalább 70, nagyrészt Mohács előtt kelt iratból eredeti formában egy sem maradt korunkra*, és a szövegét is mindössze egynek tartotta fenn egy korabeli egyszerű másolat. Tekintettel Trenka György († 1521) alább röviden bemutatandó kivételes életútjára, amelyből a történeti irodalom egyedül soproni ispánságát (1509–1515) és városkapitányságát (1509–1518) ismeri,¹¹ a sajnos részletesnek éppen nem mondható, ámde legalább napi keltezéseket tartalmazó jegyzék politikatörténeti szempontból is hiánypótlónak tekinthető. A Palásthy család Hont megyei ágának¹² levéltárarabja nem köztörténeti szempontból érdekes, és az sem mondható, hogy a gyűjtemény teljesen elkallódott volna: az 1588. évi jegyzékben szereplő legalább 26 középkori oklevélből tíz ma is fellelhető. A forrás inkább arra a nyilvánvaló jelenségre hívja fel a figyelmet, hogy *egy-egy levéltár a 16. század végén még jóval több Mohács előtti iratot tartalmazott, mint az újkori iratsejtelezések után.*¹³

⁷ HORVÁTH, 2004. 4.

⁸ Az adatbázisban helyenként ma is találunk újkori jegyzőkönyvekből kifotózott oldalakat. Ilyenek pl. a nyitrai II. kötetből a fol. 13r-tól 17v-ig terjedő részen lévő középkori szövegek: DF 278411. Ezek ugyanakkor látszólag nem teljességre törekvő forrásfeltárással kerültek az adatbázisba.

⁹ Erre jó példát szolgáltat a Rakovszky család *elenchusai* közé besorolt, 1583-ban összeállított jegyzék, mely annak igazolására szolgált, hogy mely oklevelek melyik családtaghoz kerültek: SNA, Rod Rakovský, kart. 37., fasc. 78. nr. 2010.

¹⁰ A kérdés összefoglalását példákkal lásd HORVÁTH, 2004. 8.

¹¹ KUBINYI, 1994. 280., Arch. 1458–1526. 236.

¹² Palásthy oklt. 28.

¹³ A fentebb említett, 1583. évi Rakovszky-iratjegyzék például már első pillantásra is számos olyan oklevélet sorol fel, amely ma már nincs meg, vagy nem a Rakovszky-levéltárban található (SNA, Rod Rakovský, kart. 37., fasc. 78. nr. 2010.). Érdemes lenne összevetni az 1730. évi modernebb *elenchus* (uo. nr. 2019.) tartalmával és persze a mai állománnyal.

A Palásthy-oklevéljegyzék (1284–1572)

Ezt az 57 darabból álló irategyüttest Palásthy Benedek korponai kapitány helyezte el 1580. évi halála előtt rokonainál a Nyitra megyei Apponyi várban, és akkor készítették róla az alább közölt jegyzéket, amikor nyolc évvel később az Apponyiak visszaadták azt Benedek gyermekeinek.¹⁴ Nem véletlen, hogy az iratokat átvevő Dabasi Ferenc, Palásthy veje – akinek Bars vármegye jegyzőjeként szerzett gyakorlata jól tükröződik a szinte mintaszerű összeállításon – meg is jegyzi, hogy „*ezek nem oly nagy jelentőségű oklevelek ..., amelyekkel sok jószágot lehet birtokolni és biztosítani*”: zömében peres iratokról és záloglevelekről olvashatunk, Dabasi leírása hangsúlyozza is, hogy egy hártya kivételével mindegyik tétel papíroklevél volt. Csak valószínűsíthetjük, hogy a birtokokra vonatkozó fontosabb okleveleket a család rezidenciájául szolgáló Hont megyei Keszihócon őrizték, és ezek már közvetlenül 1580 után Benedek örököseihez kerültek.

A lista foglalt iratok nem kizárólag a Palásthy család középkori jószágaihoz kapcsolódnak: egy részük olyan birtokok „előtörténetére” vonatkozik, amelyek a 16. században kerültek a családhoz, még hozzá három generáció sikeres „birtokgyűjtögetései” során. A Palásthyak Hont megyei ágát megalapító, a Jagelló-korban ügyvédként kimutatható Palásthy András Néneyei vagy Keszihóci Dacsó Orsolyát vette nőül, és kezével megszerezte a Dacsók birtokainak egy részét is.¹⁵ 1511-ben nyerte adományul Ulászló királytól a Hont megyei Keszihóc felét, amelyről ekkortól a család nemesi előnevét vette.¹⁶ Fia, az 1530-as években honti alispánként működő (I.) Benedek a gazdag Kóvári családba beházasodva részesedett annak Hont és Heves megyei birtokaiból.¹⁷ Végül az ő fia, (II.) Benedek, az említett korponai lovaskapitány a szintén Kóvári leszármazott Apponyi Annával házasodott össze, miáltal számos Apponyi vonatkozású irat került 1588-ban gyermekeihez.¹⁸ A 16. században a Palásthyak a megyei elithez tartozó, tehetőes közép-birtokos nemesek voltak.

¹⁴ Palásthyak II. 201., 210–212., 269–274., valamint az 1. számú függelék. – Itt jegyzem meg, hogy Palásthy Pál megtalálta az itt közölt oklevéljegyzéket, de nem érezte értékesnek ahhoz, hogy közölje teljes terjedelmében, csak három oklevél kivonatát illesztette be forráskiadványába: Palásthyak II. 273–274.

¹⁵ Palásthy oklt. 28., Palásthyak 21. – 1578-ban a Dacsók kérték is levéltárunk Benedeknél lévő részét: Palásthyak II. 178–179. – Andrást, akit az alábbi 27. tétel „deák”-nak nevez, ügyvédként lásd pl. DL 70142., Palásthyak I. 413., 429., DF 263206., DF 263268. stb.

¹⁶ Lásd alább, az 1. számú függelék 33. tételét, vö. Palásthyak II. 273–274. – A Palásthy család e három generációjára lásd elsősorban Palásthyak I–II. passim, valamint Tóth Krisztina összeállítását a Palásthy-levéltár Mohács utáni okleveleiről: Palásthy oklt. 28–31.

¹⁷ Benedek 1535–1536-ban mutatható ki honti alispánként: 1535: MNL OL P 47. III. 59. No. 1., 1536: Palásthyak II. 25–26. A Kóvári rokonságra lásd pl. Palásthyak II. 78., 88., 132., illetve MNL OL A 57. II. köt. 10–11.

¹⁸ 1564-től 1580. évi haláláig kimutatható korponai szolgálatára lásd Palásthyak II. 103. (katona, 1564), 151–201., MNL OL A III. köt. 1073., IV. köt. 216. (vicekapitány, kapitány, lovaskapitány, 1573–1580), valamint MATUNÁK, 1901. 13., 17., 23. – Házasságára Palásthyak II. 116., 168.

1. táblázat. A Palásthy-jegyzék tartalma provenienciára szerinti

Provenienciára	Mohács előtti irat (ismeretlen/ismert)	Mohács utáni irat	Összesen
Palásthy	11 (5/6)	8	19
Apponyi	5 (3/2)	6	11
Dacsó	6 (4/2)	0	6
Kóvári	2 (2/0)	2	4
Bizonytalan	2 (2/0) + ?	?	17
	26 (16/10) + ?	16 + ?	57

A forrás gazdag hely- és családtörténeti adatokban, elsősorban a fenti családok, illetve Hont, Nyitra, Bars és Heves megyei birtokaik történetét egészítik ki néhány új adalékkal. Ezúttal azonban a forrástípus „erényeire” szeretnék egy-egy példát hozni. Ki kell emelni a legrégebbi, 1284-ben kelt oklevelet, amely két Hont megyei település, Pribel és Varbók iktatásáról szól (2. tétel).¹⁹ Bár a kivonat részletekkel nem kényeztet el bennünket, megtudhatjuk belőle az eddig csak keresztnevről ismert Domokos alországbíró teljes nevét: Gombai Domokos. Neve alapján valószínűleg egy Somogy megyei településről származó nemessel állunk szemben.²⁰ A jegyzékben szereplő 1401. évi oklevél (9. tétel) esete azt szemlélteti, hogy egy régi kivonat miként segítheti egy ma már csonka irat értelmezését. Az oklevélnek ugyanis csak a bal fele maradt meg, jelenlegi állapotában értelmezhetetlen, ám a kivonatban szereplő nevek kulcsot adnak megértéséhez.²¹ A hasonló forrásoknál gyakran gondot okoz annak eldöntése, mennyire precíz munkát végzett a dátumok írásában a jegyzék készítője vagy másolója. Jelen esetben két oklevél keltezésében fedezhetünk fel elírásokat a század helyi értékben (1499 helyett 1399, 1548 helyett 1448 értendő), amelyeket a benne szereplő személyek alapján persze könnyen ki lehetett igazítani. Ezt leszámítva a lista igen alaposnak tűnik.

A jegyzék vége felé azzal a hasonló forrásokból jól ismert jelenséggel találkozhatunk, hogy a sérült vagy a jogbiztosításra (már) nem alkalmas iratok leírására nem helyeztek nagy hangsúlyt, ezeket csak éppen megemlítték, vagy megelégedtek azzal, hogy a számukat közöljék. Nem kizárt, hogy ugyancsak az Árpád-korból vagy a 14. századból származott a sági konvent Litvarcra (Hont m.) szóló, szakadt és foltos, alig olvasható oklevele is, amelyre a jegyzék összeállítója az egyedüli hártárára írt örökvallás-ként hivatkozott: dátumát nyilván nem tudta kisilabizálni.²² Nem részletezte emellett

¹⁹ A két településre lásd Györfy III. 262–263., 235–236.

²⁰ Domokos alországbíró: Arch. 1000–1301. 35. Gombai Domokosra: ÁÚO VIII. 333. A Somogy megyei Gomba azonosításához lásd Engel Pál kéziratosa helységnévtárát.

²¹ A csonka oklevél, amelyen csak az évszám látszódik: DL 90607. Vö. ZsO II/1. 1074. sz.

²² 1. számú függelék 42. tétel.

azt a 11 darab vizsgálati és perhalasztó oklevelet sem, amelyeket igen réginek (*antiquissimae*), tehát már érvényét veszítettnek, ezáltal értéktelennek (*minutissimae*) tekintett, sem a templomok, oltárok és egy kápolna felszenteléséről szóló, tehát nem jogbiztosító iratokat.²³

A legalább 26 középkori iratból jelenleg tíznek ismerjük az eredeti példányát. Ezekből hat a Miskey-Nedeczky-levéltárban található, a fennmaradt négy különféle fondok (Palásthy, Apponyi, Rakovszky családok levéltárai, illetve Ipolyi Arnold gyűjteménye) között oszlik meg. Annyi bizonyos, hogy az 1588-ban az iratok egyik tulajdonosának tekintett fiatalokú (III.) Benedek később Morvaországba költözött, és birtokait, illetve velük iratait a Palásthy rokonságnak adta át.²⁴ A család kihalását követően levéltárunk a leányági leszármazott Nedeczkyek kezére került, tőlük pedig részint a Palásthyak másik ágához,²⁵ részint nyilván a Miskey családhoz.²⁶ Abból adódóan, hogy a jegyzékbe foglalt iratok döntő többsége nem került be a Palásthy-levéltárba, arra következtetnek, hogy a többi irattól mindig is elkülönülve őrizték – talán végül (III.) Benedek nővérénel, Annánál és férjénél, a jegyzéket készítő Dabasi Ferencnél maradtak.²⁷ Az egy-egy oklevéllel képviselt gyűjtemények kapcsán természetesen felmerül a kutatóban, hogy vajon az 1588. évi jegyzék összeállítója kizárólag eredeti okleveleket látott-e, vagy voltak közöttük átírásban lévő iratok is? Erre egyelőre nem adható biztos válasz: feltűnő, hogy a jegyzék egy átírásról sem tesz említést, és persze érthető is lenne, ha készítője nem törekedett volna ilyen fokú precizításra.

Ha a jegyzékben szereplő ismert iratok zöme a Miskey-levéltárban kötött ki, érdemes szemrevételezni annak ma is meglévő középkori anyagát.²⁸ Itt további okleveleket is találunk a Palásthy, Apponyi, Kóvári és Dacsó családokra vonatkozóan. Különösen kiemelendő az a hét, 1435–1436-ban kelt perhalasztó és bírságoló oklevél,²⁹ amelyekben – mások mellett – talán a fent említett 11 „régí és értéktelen” vizsgálati és perhalasztó oklevél egy részét sejthetjük. Ha ez a gyanú beigazolódná, 35-40 közé kellene tennünk a jegyzékben említett középkori oklevelek számát, ráadásul ebben az esetben az 1588-ban fontosabbnak tartott iratok nagyobb számban kallódtak volna el, mint az értéktelennek minősítettek.

²³ 1. számú függelék 44–57. tételek.

²⁴ POKLUDA, 1975. 267, Palásthy oklt. 28., 31.

²⁵ Palásthy oklt. 11.

²⁶ A Miskey-Nedeczky család levéltárát jelenleg az MNL Fejér Megyei Levéltára őrzi (a fond jelzete: XIII. 16.). Köszönöm Gulyás Anita főlevéltárosnak, hogy megküldte részemre a fond darabszintű leltárát.

²⁷ Dabasinak ugyanis a Bars megyei Setétkúton volt birtoka (1589: Palásthyak II. 275.), márpedig a Miskey családban két középkori oklevél is e településre vonatkozik (DL 90606., DL 90617.).

²⁸ DL 90606–628. A Miskey-levéltárból néhány darabot a DL-DF adatbázis a Jankovich család levéltárán belül tart számon: DL 105392–393., DL 105395–396., DL 105881–882.

²⁹ DL 90610–616.

A Trenka-oklevéljegyzék (1499–1545)

A Nagypalugyai Trenka család „lánzséri iratainak” jegyzéke távolról sem nyújt olyan részletes tájékoztatást az egyes oklevelekről, mint az előbb bemutatott Palásthy-féle forrás: lényegében csak néhány szavas, a kibocsátóra, az irat tartalmára és – szerencsére – általában napra pontos keltezésére szorítkozik. Politikátörténeti vonatkozásai azonban kárpótolnak bennünket: a legalább hetven felsorolt iratból ugyanis 41 darab az 1510-es években komoly belpolitikai és diplomáciai bonyodalmakat okozó lánzséri konfliktussal áll összefüggésben.³⁰ Az eseménysor egyik főszereplője Trenka György soproni ispán és városkapitány († 1521) volt. Családja 1559 körül halt ki fiágon, méghozzá fiában, Jánosban,³¹ aminek következményeként birtokaikkal együtt levéltárukat is a rokon Nagypalugyai Plathy család örökölte meg.³² Az alább közölt 1588. évi jegyzék akkor készült, amikor bizonyos Maconkai Kókai György átadta az iratokat Trenka János távoli rokonának, Plathy Ferencnek, aki erről a szepesi káptalannal nyugtát állíttatott ki Kókai számára.³³ Az irategyüttesből mára egy darab sem maradt. Ferenc talán nem is tartotta meg azt: ma a Plathy család levéltárában³⁴ ugyanis mindössze egy oklevél vonatkozik Trenka György működésére – nevezetesen az, amellyel Ulászló király 1509-ben elzálogosította neki Sopron városát, és ezzel együtt udvari familiárisának, valamint soproni városkapitánynak nevezte ki –,³⁵ jellemző módon azonban ezt jegyzékünk nem tartalmazza, miközben a királyi város 1518. évi visszaadásának iratait megtaláljuk az összeállításban. Halvány gyanúként felmerülhet, hogy a Plathyak ezt az 1588-ban összeírt levéltárrészt átadták Trenka György unokájának, az osztrák Christoph von Rappach császári-királyi tanácsosnak,³⁶ hátha valamilyen módon érvényt tud szerezni a Trenka-féle lánzséri jogigényeknek. A Rappach-levéltár ugyanakkor a család 18. századi kihalása után feltehetően elkallódott.³⁷

A nem mindennapi életpályát befutó Trenka György az 1460-as években született, a Nagypalugyai Plathy család tagjaként.³⁸ Családja egy-egy Liptó és Árva, valamint

³⁰ A konfliktus összefoglalását lásd CSERMELYI, 2013., a korábbi szakirodalommal.

³¹ Birtokait ez évben adományozta az uralkodó Rakovszky Györgynek. MNL OL A 57. III. köt. 569–570.

³² Lásd pl. 1583: ŠABY, Liptovská župa I. Kongregačné protokoly i. č. 12. fol. 178v–179r., 1586: MNL OL A 57. IV. köt. 460.

³³ Plathy Ferenc Trenka János másod-unokatestvérének volt a fia. A Plathy család leszármazására legújabbban lásd SZLUHA, 2000. 516–517., 534. Az összeállításba sok hiba csúszott (erre még MAJLÁTH, 1899. 57.). Témánk szempontjából a lényegesebbek: Trenka (a táblán Sváb néven) nem a mohácsi csatában halt meg, hanem öt évvel korábban; fia, János halálózása negyed évszázaddal későbbre teendő; Trenka György és Plathy Péter nem testvérek, hanem unokatestvérek voltak (vö. pl. DF 274521., fol. 13r.).

³⁴ A levéltárat jelenleg Plathy Elemér úr őrzi Miskolcon, akinek ezúton is köszönetet mondok azért, hogy az okleveleket eredetiben tanulmányozhattam.

³⁵ DF 286505. és DF 292794. (ugyanarról az oklevélről különböző időpontokban készült felvételek).

³⁶ Lásd a fentebb idézett 1583. és 1586. évi forrásokat.

³⁷ HOCHEDLINGER–KRENN–TERZER, 2018. legalábbis nem tartalmazza. Köszönöm Péterfi Bencének és Fazekas Istvánnak, hogy felhívták a figyelmemet a kötetre, illetve, számomra elérhetetlen lévén, ellenőrizték, említik-e benne a Rappach család levéltárát.

³⁸ Első említése 1474-ből ismert, lásd DF 263875.

négy Turóc megyei birtokkal rendelkezett, amelyeknek fele képezte György jussát – a másik felét a 15–16. század fordulóján unokatestvére, Plathy Péter lipcsei szolgabíró (1510) tartotta a kezén, aki Trenka gyakori külföldi tartózkodásai idején birtokai egy részét is kezelte.³⁹ György (pontosabban fia övével megegyező) része az ősi birtokokban egy 1559. évi adománylevél szerint mintegy 35-36 jobbágyra rúgott,⁴⁰ következképpen helyi viszonylatban tehető középirtokos nemesnek számított. Életútjának korai szakaszát nem ismerjük. Mindenesetre 1494-től Corvin János herceg sziléziai hercegségének, Troppaunak (Opava) volt a kapitánya.⁴¹ A jegyzék legkorábbi öt bejegyzése szerint János herceg és felesége, Frangepán Beatrix 1499 nyarán bocsátotta ki azokat az okleveleket, amelyekkel nyugtázták Trenkának („Gyuricskónak”) a kapitányság, illetve a hozzá tartozó várak átadását,⁴² ennek ellenére 1500 júniusáig még szerepel a kapitányság élén.⁴³ Mivel a sziléziai forrásokban előnévénél cseh nyelvű alakjaival szerepel (például *z Paluze*), a magyar kutatás helyi (sziléziai) illetőségű tisztségviselőt látott benne.⁴⁴ Útja Opavából a lengyel királyi udvarba vezetett, ahol 1501-ben Kolo kapitányként 450 katonával vonult hadba.⁴⁵ Sándor lengyel királynak a következő évben órá esett a választása, mint magyarul tudó palotására (*curiensis*), hogy elkísérje a magyar követet, Szántai Zsigmond aulikuskapitányt a moszkvai nagyfejedelemhez,⁴⁶ majd 1503-ban Budán képviselte követként a lengyel uralkodót.⁴⁷ Nem tudjuk, pontosan mikor hagyta el végleg a krakkói udvart: ugyanakkor II. Ulászló király 1506-ban azért adományozta el a birtokait, mivel a rövid magyar–osztrák háború idején már Miksa római király szolgálatában állt.⁴⁸ Végül 1509 májusában a magyar király udvarához csatlakozott, és lett egészen 1518-ig a határon álló királyi város, Sopron zálogbirtokosa és kapitánya, illetve 1515-ig egyúttal Sopron megye ispánja.⁴⁹

Trenka életútja külön tanulmányt érdemelne. Tapasztalt zsoldosvezér lehetett, akinek szolgálatait láthatóan nagyra értékelték és jól meg is fizették a közép-európai

³⁹ 1508: DF 274521., fol. 7r., 1510: uo. fol. 13r. Péter 1510-ből adatható szolgabíróságára lásd Arch. 1458–1526. II. 146.

⁴⁰ MNL OL A 57. III. köt. 569–570; MAKSAY, 1990. I. 118., 461., II. 826.

⁴¹ CHROMEČKA, 2017. 36–37. (Köszönöm Petr Kozáknak, hogy felhívta a figyelmemet erre a munkára.); SCHÖNHERR, 1894. 259.

⁴² 2. számú függelék 36–38., 42., 44. tételek. – Liptó megyei rokonai is Gyuricskónak nevezték 1521-ben: SNA HMBK Aut. prot. V. extraseriale, fol. 226r–227r.

⁴³ CHROMEČKA, 2017. 36–37.

⁴⁴ SCHÖNHERR, 1894. 259. („sziléziai bennszülött nemes, Paluze György”).

⁴⁵ Akta Aleksandra, 1927. 102.

⁴⁶ Uo., 154.

⁴⁷ LAKATOS, 2020. 307.

⁴⁸ DL 21579–580. A birtokokat természetesen nem veszítette el. – 1506 és 1509 között Trenka kezében volt az alsó-ausztriai Zistersdorf 6900 aranyforint fejében (SCHAD’N, 1959. 15. – köszönöm Péterfi Bencének, hogy felhívta a munkára a figyelmemet, valamint megosztotta velem Trenkára vonatkozó ausztriai gyűjtését. Trenka sziléziai, lengyelországi és ausztriai működése, „nemzetközi” kapcsolatainak feltárása egy későbbi kutatás tárgya lesz). Miksa 1509 után jelentős összegekkel maradható adósa; alattvalója érdekében 1512 körül II. Ulászló király is Miksához fordult, hogy fizesse meg tartozását a soproni kapitánynak: DF 282621. (Oláh Miklós-féle formulárium), 421., 785. fk.

⁴⁹ Arch. 1458–1526. II. 230., 236.

fejedelmi udvarokban. Ennek köszönhető magyar viszonylatban elképesztő készpénz-vagyonát, amivel nem okozott számára gondot, hogy 4000 aranyforintért zálogba vegye Sopront, sem hogy hitelezzen magyar főuraknak: 1515-ben például Szentgyörgyi Péter országbíró Moson megyei Ruszt mezővárosát 1500 forint adósság fejében tartotta a kezén, sőt a Pozsony megyei Vöröskő vára és uradalma ugyanebben az évben kerekén 10 ezer forintért került a kezére a Szapolyaiaktól, és maradt ott egészen 1521-ben bekövetkezett haláláig.⁵⁰ Arra, hogy honnan származhattak katonai tapasztalatai, egyelőre csak egy bizonytalan feltevést tudok megfogalmazni. Ha figyelembe vesszük azt, hogy Mátyás király egyik legnevesebb zsoldosvezére, a lengyel származású Jan Trnka z Raciborzan (csehül z Ratiborán), akit 1490-ben II. Ulászló a később feketének nevezett zsoldosereg parancsnokává nevezett ki,⁵¹ előbb ugyancsak opavai kapitány,⁵² majd a lengyel király követe és egyik hadvezére lett,⁵³ ráadásul az 1470-es évek végén többek között a Liptó megyei Újvár várát is birtokolta,⁵⁴ nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy a Plathy néven született György Jan Trnka szolgálatában kezdte karrierjét, és a vele való ismeretség nemcsak ragadványnevére, hanem pályája opavai és lengyelországi szakaszaira is hatással volt. Ha e feltételezés egyszer bebizonyosodna, valószínűnek tarthatnánk, hogy Trenka György Mátyás seregében szerezte első katonai tapasztalatait.

A lánzséri konfliktust, amelyről a jegyzék iratainak zöme szól, eddig elsősorban a Sopron város levéltárában fennmaradt korabeli iratok alapján rekonstruálták.⁵⁵ Hogy mennyire hiányosak az ismereteink, jól mutatja, hogy Trenka 41 irata és a soproni levéltár vonatkozó forrásai között nincs átfedés, a városkapitány mindössze egy neki szóló királyi parancslevél másolatát küldte el a polgároknak, azt is adózási ügyben.⁵⁶ Az ellentétek kirobbanásához az vezetett, hogy II. Ulászló király szerette volna visszaváltani a királyi várnak számító Lánzsért a korábbi zálogbirtokos, Weispriach Ulrik özvegyétől, aki azonban gyermekeinek jogaira hivatkozva nem volt hajlandó átadni a várat. Weispriachné nemcsak a magyar király, hanem Miksa császár alattvalója is volt, ami ezekben az évtizedekben a hasonló ügyeket minden esetben diplomáciai szintre emelte, elintézésüket pedig rendkívül bonyolulttá tette, sőt gyakran meg is akadályozta.⁵⁷ A király az özvegy ellenállása után soproni kapitányával, Trenkával kívánta a várat elfoglaltatni, és az így kialakuló „adok-kapok” ellenségeskedés sok kárt okozott Sopronnak és környékének. Jegyzékünk alapvetően két nagyon fontos – és persze számos apró – momentummal segíti az események követését. Az egyik az, hogy kijelöli az erőszakba torkolló konfliktus kezdetének pontos idejét, amelyet a király javára szóló 1511. májusi és

⁵⁰ 1515: SNA HMBK Aut. prot. V. extraseriale, fol. 28b., 1521: uo. fol. 230v–231r. 1509-ben Szentgyörgyi Péter és Ferenc a Pozsony megyei Éberhard várát és uradalmát zálogosították el egy évre Sárkánynak és Trenkának 4800 forintért: DL 103091.

⁵¹ DF 240712.

⁵² SCHÖNHERR, 1894. 258.

⁵³ NEUMANN, 2019. 321.

⁵⁴ DF 262959. Vö. DL 23527.

⁵⁵ CSERMELYI, 2013., a régebbi irodalommal.

⁵⁶ 2. számú függelék, 21. sz., Sopron I/6. 334. (= DF 204210.)

⁵⁷ CSERMELYI, 2013. 475–476.

különösen október végi bírói intézkedések jelentettek, amelyek végrehajtását az özvegy megtagadta.⁵⁸ Másfelől az 1512-ben a király által már elhatározott, de a diplomáciai bonyodalmak, majd a szreberniki bánóság őszi elvesztése miatt megghiúsuló lánzséri ostromra végül azért nem került sor 1513-ban, mivel II. Ulászló az év elején, február 28-án a Lánzsér várában lévő királyi jogot Trenka Györgynek adományozta,⁵⁹ amivel tulajdonképpen kilépett a konfliktusból. A jegyzékből jól látszik, hogy a nézeteltérés azért jutott három évre nyugvópontra, mert a budai királyi kúriában újraindult a per, de ezúttal már Trenka és Weispriachné között. Forrásunk az események szinte minden mozzanatáról tájékoztat, például arról is, amikor Trenka 1519 februárjában Bécsújhely és Bécs között fogságba ejtette Weispriachné és gyermekeit.⁶⁰ Az iratok közé bekeveredett több olyan is, amely közvetlenül látszólag nem érintette Lánzsér ügyét: a már említett opavai kapitánysággal kapcsolatos 1499. évi oklevelek mellett ilyenek voltak a Trenka és Sopron kapcsolatára utaló darabok is, az ősi birtok, Nagypalugya tizedeire vonatkozó, magában álló irat,⁶¹ vagy azok, amelyek értelmében az 1518. évi bácsi országgyűlés határozatai szerint Trenkának végül vissza kellett adnia Sopron várost a kincstárnak.⁶²

Az 1588. évi jegyzék kisebb, zömében Mohács után kelt iratai Trenka hagyatékáról és azokról a követeléseiről szólnak, amelyeket fia, János igyekezett behajtani az 1530-as, 1540-es években. Amennyire meg lehet ítélni, ezek legnagyobbbrészt az Ákosházi Sárkány családdal zajló perre vonatkoznak: Trenka a végrendeletében gyermekei gyámjával II. Lajos királyt és Sárkány Ambrust, a későbbi országbírót, barátját és üzlettársát jelölte ki. A hagyaték legjelentősebb eleme a Pozsony megyei Vöröskő várának 10 ezer forintos zálogértéke volt, amelyet György 1521. májusi halála és a pozsonyi Szent Márton-egyházban történő eltemetése⁶³ után a Szapolyaiak készpénzben ki is fizettek Sárkánynak.⁶⁴ A mohácsi síkon bekövetkezett haláláig Ambrus úr híven kezelte is a hagyatékot, például visszaváltotta a Trenka család turóci jószágait,⁶⁵ de ezután a pénz özvegyéhez és

⁵⁸ 2. számú függelék, 4. és 22. sz.

⁵⁹ 2. számú függelék, 12. sz.

⁶⁰ 2. számú függelék, 26. sz., CSERMELYI, 2013. 483.

⁶¹ 2. számú függelék, 49. sz.

⁶² 2. számú függelék, 27. és 47. sz.

⁶³ Rokona és végrendeletének egyik végrehajtója, Szentiváni Bernát szepesi kanonok bevallásából ismerjük temetkezési helyét, illetve azt, hogy Trenka halála után azonnal Szepesbe küldték érte, és ő Szentháromság-vasárnapra (1521. máj. 26.) ért Pozsonyba. SNA HMBK Aut. prot. V. extraseriale fol. 225v–226r. – Szentiváni volt az a „Bernát pap”, aki szerepel a soproni forrásokban is (CSERMELYI, 2013. 483.). Weispriach Ulrik kisfia jó ideig az ő, majd Tárcai Miklós királyi kamarás, sárosi ispán „vendéglátását” élvezte, lásd 1525: DF 257957., 171., 173. fk.

⁶⁴ SNA HMBK Aut. prot. V. extraseriale, fol. 230v–231r.

⁶⁵ 1521-ben Sárkány Ambrus kifizetett 500 forintot Trenka leánytestvéreinek (SNA HMBK Aut. prot. V. extraseriale, fol. 226r–v.), 100 forintot pedig Szentiváni Bernát szepesi kanonoknak a végrendelet ügyében viselt költségeire (uo. fol. 226v–227r.). Sárkány 1522. évi végrendelete szerint 9500 forint készpénz és 500 forint értékű ruhanemű került a kezére (KUBINYI, 1994. 280.). Még ugyanebben az évben 500 forintot költött a turóci birtokok kiváltására (DL 23689.). Így jön ki a Sárkányoknak a jegyzék 65. tételében, 1539-ben említett 9000 forintos adóssága.

testvéreihez került, és az ifjú Trenka János nehezen tudta jogait érvényesíteni.⁶⁶ A jegyzékben felsorolt tételek között, úgy tűnik, néhány a néhai zsoldoskapitány különböző osztrák és cseh főuraknál lévő kintlévőségeire vonatkozik, ezek értelmezése későbbi kutatások feladata.⁶⁷ Felsorolásuk ugyanacsak arra utalhat, hogy az iratokat a Plathyak végül átadták Trenka leányági leszármazottainak, a von Rappach családnak, akik nyilván hathatósabban fel tudtak lépni a követelések ügyében. A jegyzéket végül a történészek általában leginkább érdeklő, ám a kora újkor embere számára sokszor értéktelennek tekintett misszilisek zárják, amelyek számáról és tartalmáról még hozzátvetőleges tájékoztatást sem kapunk.⁶⁸

*

A fenti leírásokból talán az mindenképpen kiderült, hogy a kora újkori levéltár- vagy oklevéljegyzékekben számos, a fennmaradt iratanyagot kiegészítő és ismereteinket bővítő adatot találhatunk. Sokkal nehezebb kérdés, milyen módon integrálható egy ilyen forrás a DL-DF adatbázishoz. Szemben az újkori hiteleshelyi jegyzőkönyvek általában teljes szövegű oklevélátírásaival, amelyek könnyen beilleszthetők az eddigi nyilvántartásokba, egy-egy ilyen jegyzék kétségtelenül keményebb diót jelentene. Egyfelől bizonyára létrehozna „fantom tételeket”, hiszen a jegyzékek készítői időnként rossz dátummal hivatkoztak az iratokra, másfelől a hasonló jegyzékek beépítése megnövelné a csak évszámmal rendelkező rekordok számát is, hiszen sokkal gyakoribbnak tűnik, hogy a listák összeállítói nem tartották fontosnak a napra pontos dátumok dokumentálását. Talán éppen ezért láthatjuk azt, hogy számos középkori oklevéljegyzék egy, kelet nélküli rekordként kapott helyet az adatbázisban, akkor is, ha pontos dátumokkal ellátott iratok is szerepelnek benne.⁶⁹ Teljesen egyértelmű, hogy a jegyzékek oklevelenkénti rögzítése jelentős levéltárosi többletmunkát kívánna, valamint elméleti szinten is nehéz meghatározni a határt a jegyzékek és az újkori levéltárlajstromok között. Ennek ellenére élek azzal a megvitandó felvetéssel, hogy a jövőben, ha erre lehetőség nyílik, a hasonló oklevéljegyzékek pontos dátummal rendelkező tételeit talán érdemes lenne külön rekordként is nyilvántartásba venni, hiszen ha megadott időintervallumra keresünk, a jegyzékek vonatkozó kivonataira sosem fogunk rábukkanni.

⁶⁶ SNA HMBK Aut. prot. V. 975–976. (Itt szeretném megköszönni Csiba Balázs segítségét, aki kérésemre erről a bejegyzésről fényképet küldött.)

⁶⁷ A jegyzékben ugyanis feltűnnek olyan személyek, akik az alsó-ausztriai Zistersdorfot Trenka előtt és után birtokolták. Lásd SCHAD’N, 1959. 15–16.

⁶⁸ 2. számú függelék, 70. tétel.

⁶⁹ A DL-DF gyűjtemények gyakorlata nem egységes e kérdésben. Egy-egy példa: Verbóci István 1525-ben készült, napi dátumokat és bő kivonatokat tartalmazó oklevéljegyzéke egy darab 1525-ös rekordként (DF 283550.), míg Brandenburgi György Hunyadi-levéltárral kapcsolatos jegyzékének minden tétele önálló rekordként jelenik meg (DF 267426.). Az adatbázisban az előző megoldás tűnik sokkal gyakoribbnak.

Források

1.

Palásthy Benedek okleveleinek jegyzéke (1284–1572)

1588. február 25.

A nyitrai káptalan előtt Dabasi Ferenc, Bars vármegye jegyzője – miután előző napon Nyitra városában feleségével, Palásthy Annával átvették Apponyi Pétertől és Páltól az Annát néhai szülei, Palásthy Benedek és Apponyi Anna után megillető, addig az Apponyiak által örözött ingóságokat – esküt tesz arról, hogy ezek között csak azok a – sógorát, Palásthy Benedeket illető – iratok voltak, amelyekről ő az előző nap jegyzéket készített, és amelyet most bemutat a káptalan előtt, kérve annak átírását.

Bejegyzés a nyitrai káptalan hiteleshelyi jegyzőkönyvében. ANB HMNK Aut. prot. XXXVI. 379–385. old.

Mikrofilm másolata: SNA, Mikrofilm č. II–B–274.

A forrást említi, illetve az 1., 33. és 34. számú tételeket közli: Palásthyak II. 273–274. (287. sz.)

Megjegyzés: a forrás a jegyzőkönyvben nincs bekezdésekre tagolva, és az áttekinthetőség kedvéért általam beillesztett félkövér sorszámokat sem tartalmazza.

Protestatio Francisci Dobasy

Nos, capitulum ecclesiae Nitriensis memoriae commendamus per praesentessignificantes, quibus expedit, universis, quod egregius Franciscus Dobasy iuratus notarius sedis iudicariae comitatus Barsiensis⁷⁰ coram nobis personaliter constitutus matura intra se animi deliberatione praehabita per modum protestationis retulit in hunc modum, quomodo generosa domina Anna Palasthy, filia egregii olim Benedicti Palasthi ex generosa olim domina Anna Appony de Nagyappon progenita, ipsius vero protestantis consors universas res illas,⁷¹ tam videlicet pecunias paratas, quam alia clenodia (in literis nostris quietantionalibus superinde confectis et emanatis clarius denotatas) ab utroque parente sibi relictas et antehac hucusque in manibus egregiorum Petri et Pauli Appony conservatas ex eiusdem Petri et medio eiusdem etiam Pauli Appony manibus hesternae die ad se plenarie percepisset, quemadmodum se in hospitio suo, domo videlicet egregii Ambrosii Appony hic in superiori civitate Nitriensi habito ad se recepisse retulit coram nobis, inter

⁷⁰ *iuratus ... Barsiensis*: margóra kiírva kiegészítésképpen.

⁷¹ Alatta kihúzza: *mobiles*.

quas res praedictas cum⁷² haberentur quoque una parva capsula et una parva ladula, in quibus literae et literalia instrumenta haberentur nobilis pueri⁷³ Benedicti Palasthy filii alterius olim nobilis Benedicti Palasthy, etsi illae literae non sint tam magni momenti, prouti futuro tempore fortassis per quospiam et praecipue per annotatum Benedictum Palasthy iudicaretur fuisse⁷⁴ pretiosae et magnae literae, quarum virtute multa bona tenerentur vel tutari possint, nihilominus tamen idem Franciscus Dobasy praehabita intra se, ut praemittitur,⁷⁵ matura animi deliberatione (380) easdem omnes et singulas literas tam in capsula, quam ladula repositas modo infrascripto mox ibidem in diversorio suo eodem nominatim et specificè conscripsisset conscriptasque in regesto et in specie coram nobis produxisset et sub debito suo iuramento coram nobis sua clara voce confessus fuisset se non plures aut pauciores vel praestantiores literas, quam infrascriptae sint,⁷⁶ ex memoratorum Petri et Pauli Appony manibus hodie accepisse,⁷⁷ et ideo sibi cautum iri vellet, ne tempore futuro per annotatum Benedictum Palasthy vel alios quoscunque amicos de pluribus et maioribus literis pronunc (si ita praetenderetur et allegari possit) adhuc cum praefata domina consorte sua ad se levatis vel ratione earundem indebite⁷⁸ sollicitari et molestari deberet possitque, petiit nos, quatenus nos easdem omnes literas secundum regestum suum seriatim consignatas praesentibus nostris inseri facere⁷⁹ ac sibi superinde iurium suorum futura pro cautela extradare vellemus. Cuius quidem petitioni veluti legitimae⁸⁰ nos inclinati id per eundem productum regestum tali⁸¹ sub signatura praesentibus inseri fecimus:

In alba capsula huiusmodi literae continerentur:

1. Literae Nicolai de Gara regni Hungariae palatini et iudicis Comanorum transactionales inter familiam Dacho ratione iurium possessionariorum in possessionibus Nenyé, Keszew, Palota, Lam, Zwchan et Palast habitorum sexto die octavi diei festi Beati Iacobi apostoli in anno Domini 1424 emanatae.⁸²

⁷² *praedictas cum*: sor fölött, alatta kihúzva: *mobiles*.

⁷³ Sor fölötti beszúrás.

⁷⁴ Az eredetiben: *fuissae*.

⁷⁵ *ut praemittitur*: sor fölötti beszúrás.

⁷⁶ *quam infrascriptae sint*: sor fölötti beszúrás.

⁷⁷ Az eredetiben: *accepisse hodie*, de a két szó fölé írt 2-es, illetve 1-es számjegy jelzi a helyes szórendet.

⁷⁸ *vel ratione earundem indebite*: margóra írva kiegészítésképpen.

⁷⁹ Utána kihúzva: *vellemus*.

⁸⁰ Az eredetiben: *petitione veluti legitima*.

⁸¹ Utána kihúzott szó.

⁸² 1424. aug. 6.

2. Item literae comitis Dominici de Gomba⁸³ viceiudicis curiae domini regis⁸⁴ super possessionibus Pribel et Wrbok statutoriae ac septimo die octavarum Beati Nicolai confessoris in anno Domini 1284 Budae emanatae.⁸⁵

3. Item literae conventus Sancti Benedicti de Iuxtagron impignoraticiae in facto mediae curiae nobilitaris et duarum sessionum iobagonalium in Felseo Palasth, item duarum similiter sessionum colonialium in Felseo Rakoncza habitatum per Georgium Palasty Benedicto Palasthy feria quarta ante festum Beati Benedicti abbatis in anno Domini 1568 emanatae.⁸⁶

4. Item literae nostrae fassionales factum portionis possessionariae egregii quondam Iohannis Appony in possessione Nagy Lan habitae per eundem Iohannem Appony egregio quondam Benedicto Palasthi datae concernentes feria sexta post dominicam Quasi modo in anno Domini 1570 emanatae.⁸⁷

5. Item testamentum egregii olim Benedicti de Nagyappon coram certis quibusdam nobilibus in anno Domini 1548 factum.⁸⁸

6. Item literae nostrae inscriptionales inter dominam Helenam Kowary ab una et ab altera partibus egregium Ladislaum Wyffalwsy ratione totalium portionum eiusdem dominae Elenae Kowary possessionariarum in possessione Kowar et pertinentiis suis habitatum factae in dominica Invocavit anno Domini 1551 emanatae.⁸⁹

7. Item literae Francisci de Rewa comitis comitatus Twroczensis, necnon vacante officio regni Hungariae palatini locumtenentis impignoraticiae factum quarundam duarum sessionum iobagonalium populosarum in portione Ladislai Wyffalussy de Theokeswyffalw possessionaria in eadem possessione Theokeswyffalw habitatum ac per eundem Ladislaum Wyffalwsy generosae dominae Clarae relictae Nicolai de Gozton impignoratarum in Ztrecze, feria quarta, in festo videlicet Nativitatis Beati Iohannis baptistae in anno Domini 1551 emanatae.⁹⁰

8. Item literae nostrae obligatoriae inter Ladislaum de Thekeswyffalw ab una, ab altera vero partibus Nicolaum de Gozton ratione quinque sessionum iobagonalium ipsius Ladislai Wyffalwsy in possessione⁹¹ Thekeswyffalw habitatum factae feria secunda

⁸³ A negyedik betű javított, így a szó jelenleg *Gomka*-nak is olvasható.

⁸⁴ Domokos kizárólag 1284-ből adatható alországbíróságára lásd Arch. 1000–1301. 35. (csak keresztneve ismert). Az itt szereplő névalak alapján felmerülhet, hogy azonos azzal a *Gombay*-i Domokossal, aki egy Baranya és Somogy megyei ügyben az 1290-es években tanúként tűnik fel (ÁÚO VIII. 333.). A név a Somogy megyei Gombára (Nagygomba földrajzi név, Marcali közelében, lásd Engel Pál kéziratos helynévtárát) utal.

⁸⁵ 1284. dec. 19. Buda. – Erről a napról évszám nélküli, de azonos keltezésű oklevél: DL 99532., kiadása: HO VII. 340–341.

⁸⁶ 1568. márc. 17. – Rövidített közlése a Palásthy-Nedeczky-levéltárból: Palásthyak II. 117. (131. sz.).

⁸⁷ 1570. ápr. 7. – Rövidített közlése a nyitrai káptalan XIII. hiteleshelyi jegyzőkönyvéből: Palásthyak II. 121–122. (137. sz.).

⁸⁸ 1548., napi dátum nélkül.

⁸⁹ 1551. febr. 15.

⁹⁰ 1551. jún. 24. Sztrice.

⁹¹ *in possessione*: sor fölött, alatta kihúzva: *da*.

(381) inter octavas festi Visitationis Beatissime virginis Mariae in anno Domini 1549 emanatae.⁹²

9. Item literae prorogatoriae pro magistro Benedicto de Thwroc ac domina Cecilia filia sua, necnon Thoma et Nicolao filiis Petri de Nagiappon in generali dieta totius regni Hungariae per universos praelatos, barones, nobiles et proceres regni in vigilia festi Pentecostes in anno Domini 1401 emanatae.⁹³

10. Item quedam praeceptoriae literae Sigismundi regis ad procuratorem causarum suarum regalium Budae⁹⁴ tertio die festi Beati Andreae apostoli in anno Domini 1396 emanatae.⁹⁵

11. Item literae conventus monasterii Beati Ipoliti martyris de Zobor transactionales inter Dionisium filium Georgii de Raychan ab una et ab altera partibus magistrum Mikws filium quondam Petri de Appon praetextu cuiusdam terrae arabilis Dombo vocatae ac prati inter possessiones Raychan et Nagy Lean in comitatu Nittriensi adiacentium feria quinta post dominicam Reminiscere anno Domini 1424 emanatae.⁹⁶

12. Item literae nostrae super solutione iuris quartalicii ex castro Appon et nonnullis possessionibus in eisdem literis contentis quibusdam puellis tempore nuptiarum earundem soluti transactionales quarto die post festum Beati Egidii abbatis et confessoris in anno Domini 1416 emanatae.⁹⁷

13. Item literae nostrae prohibitoriae pro parte Iohannis et⁹⁸ Nicolai de Eor ac aliorum nobilium eiusdem familiae, necnon Ladislai filii Iohannis Peech de Gerchen praetextu praediorum Sunogwar et Sarasd in comitatu Nittriensi habitorum feria sexta ante Ascensionis Domini anno eiusdem 1422 emanatae.⁹⁹

14. Item literae prorogatoriae Sigismundi regis pro parte Thomae ac Nicolai de Eor in facto cuiusdem particulae terrae seu sessionum¹⁰⁰ inhabitatore¹⁰¹ destitutae Serkefeolde vocatae ad castrum Appon pertinentis in anno Domini 1499 emanatae.¹⁰²

⁹² 1549. júl. 8.

⁹³ 1401. máj. 21. = DL 90607. (Miskey cs.). – Az eredeti oklevélnek csak a bal fele maradt meg, dátumából csak az év látszódik. Datálását az ugyanerről a napról kelt másik perhalasztás (DL 78441. = ZsO II/1. 1074. sz.) segítségével a ZsO II/1. 1075. sz. regeszta készítője végezte el. Az eredeti darab, amely Esztergomban kelt, jelenlegi állapotában értelmezhetetlen, csak a Cecilia, Tamás és Miklós keresztnéveket tartalmazza. A DL 78441. szövege alapján az „in generali dieta” kitétel alighanem a kivonat készítőjének az értelmezése, összevetve ugyanis a két oklevelet, a csonka DL 90607. leszakadt részére a kifejezés sehova sem illeszthető be. Az országnagykok szereplését Zsigmond király fogsága magyarázza.

⁹⁴ *Budae* (ezt követően jegyzetelés nélkül javítom).

⁹⁵ 1396. dec. 2. Buda. – A címzett talán az a Nyitrai Miklós mester, királyi jogügyigazgató volt, akinek hivatalviselése egyelőre csak 1388 és 1395 között mutatható ki: BÓNIS, 1971. 131.

⁹⁶ 1424. márc. 23.

⁹⁷ 1416. szept. 4. = DF 271988. (Apponyi cs.), kiadása: Apponyi I. 274–278.

⁹⁸ Tollban maradt.

⁹⁹ 1422. máj. 15.

¹⁰⁰ Az eredetiben: *sessionibus*.

¹⁰¹ Az eredetiben: *inhabittore*.

¹⁰² Zsigmond király uralkodási idejére tekintettel az évszám természetesen nem lehet 1499. A legvalószínűbb megoldás az, hogy csak a második számjegyet írták el, és így egy 1399. évi oklevélről volt szó. Őri (Apponyi) Tamás 1418-ban már nem élt (Apponyi I. 14–15.).

15. Item obligatoriae Francisci de Rewa locumtenentis officii palatinalis regni Hungariae inter Benedictum de Nagyappon ab una, ab altera vero parte Nicolaum Goztony ratione sexaginta florenorum in Ztrece, feria tertia in festo Beatorum Cosmae et Damiani in anno Domini 1547 emanatae.¹⁰³

16. Item literae Ludovici regis Hungariae super solutione et satisfactione quorundam onerum et gravaminum sententionalium pro parte Pauli Kowary Budae, feria tertia post festum Beati Stanislai episcopi et martyris anno Domini 1518 emanatae.¹⁰⁴

17. Item literae praeceptoriae divisionales Ferdinandi regis pro parte nobilis dominae Helenae Kowary contra familias Parlaghy et Etthre in facto possessionum Tyzabew, Kenderes et Echegh in comitatu Hewesiensi existentium Posonii, sabbatho proximo post festum Beatae Dorotheae virginis anno Domini 1560 emanatae.¹⁰⁵

18. Item literae praeceptoriae divisionales magnifici domini Nicolai de Bathor iudicis curiae etc. pro parte generosae quondam dominae Annae Appony contra egregium Iohannem Appony in facto totalium portionum possessionariarum olim Benedicti de Nagy Appon in possessionibus Nagyappon, Nadlycz aliter Nagy Lan, Nadan aliter Nadanocz, Sipko, Strasa, Nagy Baab, Wecze et Also Thornocz in comitatu Nitriensi habitatum in possessione Zenthkerezst, die dominico post festum Beatae Luciae virginis et martyris anno Domini 1572 emanatae.¹⁰⁶

19. Item literae Ludovici regis transactionales super domo et curia nobilitari quondam Emerici Zwnyogh in possessione Tyzabeo adiacenti in comitatu Hewesiensi pro parte Pauli Kowary Budae, feria sexta proxima post festum Penthecostes (382) anno Domini 1520 emanatae.¹⁰⁷

20. Item literae impignoraticiae domini comitis Andreae de Bathor iudicis curiae etc. pro parte Benedicti Palasthi de Kezihocz ratione portionum possessionariarum dominae Sophiae consortis nobilis Michaelis de Pathwarocz in possessionibus Zasd, Zemered, Kys Kereskyn, Bathorffalw in comitatu Honthensi existentibus habitatum et per eandem dominam Sophiam impignoratarum in Kaplath, in festo Purificationis Beatissime virginis Mariae anno Domini 1566 emanatae.¹⁰⁸

21. Item literae serenissimi principis domini Maximiliani imperatoris etc. impignoraticiae in facto quatuor sessionum iobagonalium in possessione Pathwarocz in comitatu Nitriensi existenti habitatum ac per Michaelem de Pathwarocz Benedicto Palasthi de Kezihocz oppignoratarum Posonii, feria quinta proxima post festum Undecim millia virginum in anno Domini 1567 emanatae.¹⁰⁹

¹⁰³ 1547. szept. 27. Sztrice.

¹⁰⁴ 1518. máj. 11. Buda.

¹⁰⁵ 1560. febr. 10. Pozsony.

¹⁰⁶ 1572. dec. 14. Szentkereszt.

¹⁰⁷ 1520. jún. 1. Buda.

¹⁰⁸ 1566. febr. 2. Kaplat. – Parvaróci Mihály felesége, Zsófia Palásti (I.) Benedek leánya volt (Palásthyak II. 106., 114.).

¹⁰⁹ 1567. okt. 23. Pozsony.

22. Item literae nostrae obligatoriae inter Iohannem Appony ab una, parte ab altera Benedictum Palasthy ratione unius sessionis iobagonalis populosae, in qua quidam Andreas Bolyaky iobagio resideret ad praesens, in possessione Nadan habitae in festo Assumptionis Beatissimae virginis Mariae anno Domini 1564 emanatae.¹¹⁰

23. Item literae conventus Sancti Benedicti de Iuxtagron super plenaria restitutione quarundam rerum Stephani Waas apud manus fideles Benedicti Palasthy iunioris habitarem expeditoriae feria sexta, in festo Nativitatis Christi anno eiusdem 1562 emanatae.¹¹¹

Istae omnes literae in papiro absque pendenti sigillo sunt emanatae.¹¹²

Item in parva cistula huiusmodi literae continerentur:

24. Literae impignoraticiae Casparis Dacho ex sede comitatus Honthensis pro Andrea et Benedicto Palasthy ratione unius sessionis iobagonalis in portione eiusdem Casparis Dacho in Dachonye possessionaria in dicto comitatu Honthensi existenti habitae feria quarta proxima post festum Beati Michaelis archangeli anno Domini 1531 emanatae.¹¹³

25. Literae concambiales sedis iudiciariae comitatus Honthensis inter nobilem Thomam Dacho ab una, necnon Andream de Palasthy, Benedictum filium eiusdem ab altera partibus factum totalis portione possessionariae praefati Thomae Dacho in praedio Lehotka in eodem comitatu Honthensi existenti concernentes feria quarta proxima post festum Beati Michaelis archangeli anno Domini 1520 emanatae.¹¹⁴

26. Item literae conventus ecclesiae de Saagh perennales fassionales in pargameno sub pendenti sigillo eiusdem conventus confectae pro parte filiorum Iohannis filii Dacho in facto totalis possessionis Kezw in comitatu Honthensi existentis et per familiam Lucae de Neny perennaliter venditae feria sexta proxima ante festum Beati Urbani papae in anno Domini 1413 emanatae.¹¹⁵

27. Item literae capituli ecclesiae Strigoniensis prohibitoriae pro parte Andreae litterati de Palasthy contra Lazarum Dacho de Keziholcz in facto portionum et iurium possessionariorum eiusdem Andreae litterati de Palasthy in possessionibus Keziholcz, Lam, Zwchan, Paloytha, Kelenien et predio Lehotka vocatis in comitatu Honthensi existentibus feria secunda proxima post dominicam Quasimodo in anno Domini 1510 emanatae.¹¹⁶

28. Item literae conventus ecclesiae de Saagh prohibitoriae pro parte Leonardi, Stephani et Georgii Dacho de Neny contra Iohannem Lwka de Neny et Iacobum

¹¹⁰ 1564. aug. 15. – Regesztáját egy nappal korábbi keltezéssel a nyitrai káptalan VI. hiteleshelyi jegyző-könyvéből véve lásd Palásthyak II. 102. (112. sz.)

¹¹¹ 1562. dec. 25. – Regesztáját a garamszentbenedeki konvent D jelű hiteleshelyi jegyzőkönyvéből véve lásd Palásthyak II. 90–91. (103. sz.)

¹¹² A 2. számú oklevél kiadási évéből (1284) adódóan nem lehetett papíroklevél, kivéve persze, ha nem eredetiben, hanem átírásban állt rendelkezésre.

¹¹³ 1531. okt. 4.

¹¹⁴ 1520. okt. 3. = DL 105396. (Jankovich cs., Miskey lt.)

¹¹⁵ 1413. máj. 19.

¹¹⁶ 1510. ápr. 8. = DL 90626. (Miskey cs.)

Bathor de Bathorffalwa confectae (383) factum possessionum Kelenyen et Laan vocatarum in dicto comitatu Honthensi existentium concernentes feria sexta ante festum Beati Valentini martyris anno Domini 1412 emanatae.¹¹⁷

29. Item literae conventus dictae ecclesiae de Saagh statutoriae et evocatoriae pro parte Andreae de¹¹⁸ Palasth contra nobiles dominam Veronicam relictam quondam Petri de Harazthy confectae factum directae et aequalis medietatis possessionis Keziholcz vocatae in comitatu Honthensi existentis concernentes sedecimo die diei introductionis et statutionis earundem in anno Domini 1512 emanatae.¹¹⁹

30. Item literae eiusdem conventus de Saagh perennales fassionales factum totalis portionis possessionariae¹²⁰ Blasii filii quondam Thomae de Palasth in possessione Pryclek in comitatu Honthensi existente habitae per eundem Blasium Andreae de Palasth iure perennali venditae concernentes feria quarta proxima post festum Annuntiationis Beatissimae virginis Mariae anno Domini 1515 emanatae.¹²¹

31. Item literae testimoniales sedis iudiciariae comitatus Honthensis super quadam oculata revisione cuiusdam fossati molendini in possessionibus Symonffy Paloytha et Dacho Paloytha vocatis in dicto comitatu Honthensi existentibus et super fluvium Kwrtheos in eadem Paloytha decurrentis habitati in Nyek, feria quarta proxima post festum Beati Georgii martyris anno Domini 1536 emanatae.¹²²

32. Item literae conventus ecclesiae de Saagh introductoriae et evocatoriae pro nobili Benedicto filio nobilis Andreae de Palasth ex nobili quondam domina Ursula filia olim Ladislai filii olim Demetrii Dacho de Keziholcz procreato contra venerabilem et religiosos fratrem Iohannem abbatem et conventum ecclesiae Sancti Benedicti de Iuxtagron confectae factum totalium portionum possessionariarum quondam Ladislai, Petri ac Lazari Dacho in possessione Nemchen vocata in comitatu Barsiensi existenti concernentes sedecimo die diei executionis earundem anno Domini 1519 emanatae.¹²³

33. Item literae Wladislai regis Hungariae donationales pro Andrea Palasthy ac per eum Benedicto et Francisco filiis eiusdem confectae factum directae et aequalis medietatis possessionis Keziholcz in comitatu Honthensi existentis habitae concernentes Budae, feria tertia proxima ante festum Beatorum Cosmae et Damiani martyris anno Domini 1511 emanatae.¹²⁴

34. Item literae comitis Petri comitis de Sancto Georgio et de Bozyn iudicis curiae serenissimi principis domini, domini Wladislai regis Hungariae etc. prohibitoriae pro parte Andreae Palasthy, necnon consortis et filiorum eiusdem contra nobiles Christophorum filium et dominam Margaretham filiam quondam Gregorii literati

¹¹⁷ 1412. febr. 12. = DL 90609. (Miskey cs.)

¹¹⁸ Tollban marat.

¹¹⁹ 1512., napi dátum nélkül. (Vö. Palásthyak I. 416–419.)

¹²⁰ Sor fölött.

¹²¹ 1515. márc. 28. = DF 248954., DF 278903. (Prímási Lt., Esztergom: Ipolyi gyűjtemény). Vö. Palásthyak I. 411., 438.

¹²² 1536. ápr. 26. Nyék.

¹²³ 1519., napi dátum nélkül.

¹²⁴ 1511. szept. 23.

Wywari dicti tunc in Palasth residentis confectae factum totalium portionum quondam Nicolai Dacho et puellae Sophiae filiae olim Demetrii Dacho de dicta Keziholcz ac Ladislai similiter Dacho possessionariorum in possessionibus Also Palasth et Ucza¹²⁵ Palasth vocatis in comitatu Honthensi existentibus habitarum concernentes feria sexta ante dominicam Laetare anno Domini 1504 Budae emanatae.¹²⁶

35. Item literae capituli ecclesiae Budensis prohibitoriae pro Demetrio et Iohanne Dacho de Keziholcz ac domina Scholastica de Palasth contra nobiles Andream de Palasth et Benedictum filium eiusdem ac Mathiam filium quondam Petri Dacho de praedicta Keziholcz confectae factum totalis portionis praedictorum Demetrii, Iohannis Dacho in praedio Lehotka vocato¹²⁷ (384) in comitatu Honthensi existenti habitae concernentes feria secunda proxima post festum Beati Mathiae apostoli anno Domini 1525 emanatae.¹²⁸

36. Item literae praedicti comitis Petri de Sancto Georgio et Bozyn iudicis curie serenissimi olim principis domini Ludovici¹²⁹ regis Hungariae etc. prohibitoriae pro Ladislao Dacho de Keziholcz et domina Ursula filia eiusdem contra nobilem dominam Helenam similiter Dacho de eadem Keziholcz confectae factum totalis portionis sue possessionariae in possessione Also Palasth vocata in comitatu Honthensi existenti habitae concernentes feria secunda proxima post festum Beati Mathiae apostoli in anno Domini 1504 Budae emanatae.¹³⁰

37. Item literae conventus ecclesiae de Saagh expeditoriae ratione quatuor sessionum iobagonalium in possessione Egyhazas¹³¹ Nennye vocata in comitatu Honthensi existenti habitarum concernentes pro Dominico et Nicolao filiis Ermolai Dacho ac Nicolao de Ebeczk contra Georgium Dacho feria quarta proxima post festum Beatae Mariae Magdalenae anno Domini 1548 emanatae.¹³²

38–40. Item literae ternae conventus ecclesiae de Saagh prohibitoriae pro familia Palasthi confectae factum possessionum Kelenien, Palasth, Keziholcz, Dachoffalwa, Dacholam, Zwchan et Lehotka vocatarum in comitatu Honthensi existentium¹³³ habitarum concernentes confectae, unae feria tertia proxima post festum Beati Michaelis archangeli in anno Domini 1511,¹³⁴ aliae feria secunda proxima post festum

¹²⁵ Bizonytalan olvasat, *Utha*-nak is olvasható.

¹²⁶ 1504. márc. 15. = DL 105881. (Jankovich cs., Miskey lt.). Vö. Palásthyak I. 395–396.

¹²⁷ Az eredetiben: *vocati*.

¹²⁸ 1525. febr. 27. = DL 90627. (Miskey cs.)

¹²⁹ Az évszám alapján helyesen: *Wladislai*.

¹³⁰ 1504. febr. 26. Buda.

¹³¹ Előtte kihúzva: *Egb*.

¹³² Ermolaus egy évszázaddal korábban élt fiaira tekintettel a dátum bizonyára hibás (vö. Palásthy oklt. 229. sz. és az alábbi 1435. évi bejegyzéssel is). A legvalószínűbb megoldás szerint a dátum helyesen: 1448. júl. 24.

¹³³ Előtte kihúzva ugyanaz rontva.

¹³⁴ 1511. szept. 30.

Beati Mathiae apostoli 1523,¹³⁵ tertiae in festo Epiphaniarum Domini, anno eiusdem 1528¹³⁶ emanatae.

41. Item literae capituli ecclesiae Budensis prohibitoriae pro universa familia Dacho de Keziholcz contra Paulum et Emericum Swghodi de Chal et Michaelem de Zob confectae factum totalis possessionis Kyslam vocatae in comitatu Honthensi existentis habitae concernentes feria tertia proxima post festum Sacratissimi Corporis Christi anno eiusdem 1525 emanatae.¹³⁷

42. Item literae quaedam conventus ecclesiae de Saagh lacerae et maculatae in pargameno absque sigillo conscriptae et in aliqua saltem parte legibiles factum possessionis Lythwarcz concernentes.

43. Item literae domini¹³⁸ comitis Stephani de Bathor iudicis curie domini Sigismundi Romanorum imperatoris etc. super possessionaria divisione, occupatione et statutione possessionis Nemchen vocatae in comitatu Barsiensi existentis habitae rerumque et bonorum mobilium in eisdem literis expressorum ablatione adiudicatoriae conventui ecclesiae Sancti Benedicti de Iuxtagron sonantes ac pro Demetrio et Stephano filiis Dacho de Nenyé contra Stephanum et Mathiam filios Petri Gywres et Benedictum filium Ermolai de Egyhazas Nenyé tricesimo octavo die termini introscripti anno Domini 1435 Budae emanatae.¹³⁹

44–54. Item in uno fasciculo continentur undecim minutissime literae partim inquisitoriae, partim vero prorogatoriae antiquissimae lacerae et in parte tantum legibiles.

Hae omnes litterae (exceptis unis literis conventus de Saagh perennalibus superius declaratis in pargameno conscriptis) in simplici papiro et simplicibus sigillis sunt confectae.

55–57. Item sunt adhuc aliae ternae literae partim super indulgentias, partim vero super consecrationes ecclesiarum, capellae et altarium testimoniales.¹⁴⁰

Unde nos praetactas omnes literas ex regesto eiusdem Francisci Dobasy descriptas (385) praesentibus literis nostris sine diminutione et augmento aliquali insertas eidem apud nos propterea instanti iurium suorum ulteriorem ad cautelam extradandas duximus et concedendas communi suadente iustitia. Datum in ipso festo Beati Mathiae apostoli, anno Domini 1588.

¹³⁵ 1523. márc. 2. = DF 281966. (Palásthy cs.). Kiadása: Palásthyak I. 452–453., regeszta: Palásthy oklt. 339. sz.

¹³⁶ 1528. jan. 6.

¹³⁷ 1525. jún. 20. = DF 258809. (Rakovszky cs.)

¹³⁸ Sor fölött.

¹³⁹ 1435. nov. 12. Buda.

¹⁴⁰ Nem kizárt, hogy részben a Palásti András 1535. évi végrendeletében említett, általa alapított keszihóci Szentháromság-kápolna iratairól van szó. A kápolna felszenteltetését ekkor fiára, Benedekre bízta (Palásthyak II. 20.).

2.

A Trenka család Lánzséra vonatkozó iratai (1499–1545)

1588. december 21.

A szepesi káptalan előtt Nagypalugyai Plathy Ferenc felsorolja azokat a Lánzsér várra vonatkozó okleveleket, iratokat és kiváltságleveleket, amelyeket Maconkai Kókai Györgytől vett át, akinek egyszersmind elismervényt ad az átvételről.

Bejegyzés a szepesi káptalan hiteleshelyi jegyzőkönyvében. ASB HMSK Aut. prot. XII. fol. 197r–198v.

Megjegyzés: a forrás a jegyzőkönyvben nincs bekezdésekre tagolva, és az áttekinthetőség kedvéért általam beillesztett sorszámokat sem tartalmazza.

Quittantia Francisci Plathy Georgio Kokay ratione litteralium instrumentorum Landziriensium facta

Nos, capitulum etc. universis, quod egregius Franciscus Plathy de Nagypalugia coram nobis personaliter constitutus sponte et libere confessus est et retulit in hunc modum, qualiter egregius Georgius Kokay¹⁴¹ de Machonka certas quosdam litteras et litteralia instrumenta ac privilegia factum arcis Landtsyr tangentes et concernentia sibi tali sub numero ac intitulatione pure et simpliciter ad manus dedit et assignavit, utputa:

1. Primo transsumptum litterarum diversarum Wladislai et Matthiae regum in forma libelli ex monasterio Sanctae Trinitatis in Nova Civitate Austriae¹⁴² sub anno a Nativitate Domini 1511 confectum.¹⁴³

2. Secundo obligatoriae seu impignoratitiae Ladislai regis¹⁴⁴ idiomate¹⁴⁵ Germanico¹⁴⁶ in eodem praetacto monasterio conscriptae¹⁴⁷ itidem in forma libelli.

3. Tertio donationales Ladislai regis pro Georgio unacum introductoriiis et statutoriis.¹⁴⁸

¹⁴¹ Az eredetiben: *Kokayy*.

¹⁴² A bécsújehelyi Szentháromság ciszterci apátság kiállított olykor hiteles másolatokat magyar vonatkozású iratokról is. Lásd pl. a DL 35. jelzetű, 1508. évi átíró oklevelet, amelyet az itt említetthez hasonlóan füzet formátumban bocsátottak ki, függőpecsét alatt.

¹⁴³ Az eredetiben: *confectas*.

¹⁴⁴ A László név ellenére feltehetően nem V. Lászlóról, hanem II. Ulászló királyról van szó, akit László néven koronáztak királlyá, és 1490 végéig okleveleit is e néven bocsátotta ki. A 16. századi magyar és latin nyelvű történetírás is László névvel illette.

¹⁴⁵ Az eredetiben: *idiomatae*.

¹⁴⁶ Előtte kihúзва: *Unqa*.

¹⁴⁷ Az eredetiben: *conscripto*.

¹⁴⁸ Feltehetően az 1513. febr. 28-án kelt királyi jog-adományt (12. sz. regesztá) követően elrendelt iktatásról van szó.

4. Quarto¹⁴⁹ litterae adiudicatoriae Budae,¹⁵⁰ vigesimo sexto die octavarum festi Beati Michaelis archangeli anno 1511.¹⁵¹

5. Quinto reportatio executionis.

6. Sexto litterae executionales capituli¹⁵² de Chorna anno 1511 super ammonitione peracta.¹⁵³

7. Septimo litterae inquisitionis et exequutionis.

8–9. Octavo binae¹⁵⁴ litterae prorogatoriae ac simul ob non comparitionem dominae relictæ ac filii¹⁵⁵ adiudicatoriae.

10. Nono prorogatoriae inter partes.

(197v) 11. Decimo Ludovici regis anno Domini 1516 Georgio Trenka sonantes,¹⁵⁶ ne quid praecipitanter¹⁵⁷ agat, atque cum omnibus viribus suis termino sibi praefixo coram maiestate sua regia compareat.

12. Undecimo Vladislai Budae, feria secunda post Oculi anno Domini 1513¹⁵⁸ super collatione iuris regii.

13. Duodecimo Ambrosii Sarkan sub suo sigillo Budae, in festo Dorotheae anno Domini 1513¹⁵⁹ super missione gentium pro recuperatione castris Lanthtser.

14. Decimo tertio Ludovici regis feria quinta ante Matthiae apostoli 1517¹⁶⁰ assecuratoriae.

15. Decimo quarto Ioannis Viczey de Lossoncz¹⁶¹ recognitionales eos tempore exequutionis in castrum non fuisse inmissos, anno Domini 1516.

16. Decimo quinto Ludovici Budae, feria quinta post Viti et Modesti martyrum anno 1518¹⁶² de compromendo conatu diffidentiarum.

17. Decimo sexto Emerici de Peren Budae, in festo Urbani papae 1517¹⁶³ evocatoriae pro Georgio Trnka contra dominam relictam Waysprockh,¹⁶⁴ quod tempore exequutionis hos et illos turbaverit, ut absque ulteriori prorogationis confidentia

¹⁴⁹ Előtte kihúzva egy szó kezdete.

¹⁵⁰ Az oklevélben mindenhol *Budae* formában, a továbbiakban jegyzetelés nélkül javítom.

¹⁵¹ 1511. okt. 31. – A király részére kibocsátott bírói intézkedés végrehajtására decemberben kerülhetett sor, lásd Ulászló király 1512. jan. 3-i levelét Sopronhoz (Sopron I/6. 268–269.).

¹⁵² Helyesen: *conventus*.

¹⁵³ Vö. 22. sz. regeszta.

¹⁵⁴ Az eredetiben: *bine*.

¹⁵⁵ Weispriacher Ulrik özvegye és fia.

¹⁵⁶ *Sc. litterae vel praeceptoriae*.

¹⁵⁷ Az eredetiben: *praecipanter*.

¹⁵⁸ 1513. febr. 28.

¹⁵⁹ 1513. febr. 6.

¹⁶⁰ 1517. febr. 19.

¹⁶¹ Vicai János az 1520-as években soproni (rábaközi) alispán volt, lásd Arch. 1458–1526. II. 237–238. A *Lossoncz* településnév helyett Lózs értendő.

¹⁶² 1518. jún. 17.

¹⁶³ 1517. máj. 25.

¹⁶⁴ Az eredetiben: *Wayprockh*.

tricesimo secundo die a die exhibitionis praesentium, ubicunque Deo duce constitutus fuerit, personaliter compareat.

18–19. Decimo septimo binae Wladislai Budae, feria quarta post Conceptionis Mariae 1511¹⁶⁵ pro Georgio Trnka ad cives Sopronienses protectionales.¹⁶⁶

20. Decimo octavo Ludovici Budae, sabbatho ante Nativitatis Ioannis baptistae 1517,¹⁶⁷ ubi opera regia pro eliberatione Ioannis Groff famuli Georgii Trnka.

21. Decimo nono Ludovici feria tertia post Urbani 1516 Budae¹⁶⁸ hortatoriae super compassione habenda cum civibus Soproniensibus.¹⁶⁹

22. Vigesimo Wladislai Budae, in festo Sophiae 1511¹⁷⁰ adiudicatoriae pro sua maiestate contra relictam Ulrici¹⁷¹ Weyssperger.

23. Vigesimo primo attestatoriae¹⁷² sub tribus sigillis comitum comitatus Soproniensis super fassione Nicolai Fabri serarii in civitate Soproniensi in vinculis per Georgium Trnka detenti.¹⁷³

24. Vigesimo secundo Wladislai¹⁷⁴ requisitoriae ad capitulum Poseniense.

25. Vigesimo tertio¹⁷⁵ attestatoriae¹⁷⁶ civium Soproniensium¹⁷⁷ super fassione Nicolai seri fabri.¹⁷⁸

26. Vigesimo quarto Ludovici Budae, feria sexta ante Gregorii 1519¹⁷⁹ de captione relictae Waysproch.¹⁸⁰

¹⁶⁵ 1511. dec. 10.

¹⁶⁶ Vö. a soproniak 1511. dec. 1-jei kérvényét Ulászló királyhoz, illetve az uralkodó dec. 24-i válaszát rá, amelyben említi, hogy írt Trenkának (Sopron I/6. 265–268.).

¹⁶⁷ 1517. jún. 20.

¹⁶⁸ 1517. máj. 27.

¹⁶⁹ A parancslevél másolata megtalálható Sopron város levéltárában: Sopron I/6. 334. (= DF 204210.). Ebben a király kéri Trenka György soproni városkapitányt, hogy vegye figyelembe a soproniak szegénységét és mérsékelje ez évi rendes cenzusukat. Vö. Sopron I/6. 336–337.

¹⁷⁰ 1511. máj. 15.

¹⁷¹ Az eredetiben: *Ulrici*.

¹⁷² Az eredetiben: *attestoriae*.

¹⁷³ Az itt szereplő lakatos azonos azzal a Schmidt Miklós nevű soproni polgárral, akinek a soproni szolgabírák előtt tett vallomását Trenka 1516. okt. 14-én elkérte a soproniaktól (Sopron I/6. 339–340.). A király azzal vádolta, hogy megölte adószedőjét (uo. 340.). Teljes nevére lásd Miksa császár 1517. évi oklevelét (uo. 355.).

¹⁷⁴ Előtte kihúzza: *Ladislai*.

¹⁷⁵ Tollban maradt.

¹⁷⁶ Az eredetiben: *attestoriae*.

¹⁷⁷ Az eredetiben: *Soproniensium*.

¹⁷⁸ Schmidt Miklósról lásd a 23. sz. regesztához írottakat.

¹⁷⁹ 1519. márc. 11.

¹⁸⁰ Egy évekkel későbbi forrás szerint Trenka György nem sokkal Miksa császár 1519. jan. 21-i halála után Bécs és Bécsújhely között elfogta ellenfelét, Weispriach Ulrik özvegyét egy fiával és két leányával, Vöröskő várába szállíttatta őket, ahonnan csak három év múlva szabadultak (Sopron II/6. 356–357., CSERMELYI, 2013. 483.). E bejegyzés alapján az eseményre 1519 februárjában kerülhetett sor.

27. Vigesimo quinto eiusdem Budae, in festo Conceptionis 1518¹⁸¹ super remissione civitatis Soproniensis.¹⁸²

28. Vigesimo¹⁸³ sexto Vladislai Budae, Circumcisionis Domini 1516¹⁸⁴ praeceptoriae ad cives Sopronienses, ut ea, quibus Georgio Trnka obligantur, prestent.

29. Vigesimo septimo Vladislai Budae, feria quarta ante Georgii martyris 1512¹⁸⁵ responsio ad supplicationes.

30. Vigesimo octavo Vladislai Budae, feria sexta post Corporis Christi 1512¹⁸⁶ relatio¹⁸⁷ ad¹⁸⁸ supplicationem.

31. Vigesimo nono Vladislai in curia Wissegradiensis, feria tertia¹⁸⁹ post (198r) Ascensionis 1512¹⁹⁰ de capiendo quodam diffidatore Janowsky.¹⁹¹

32. Tricesimo Ambrosii Sarkan super expugnatione castris Lanser¹⁹² gentium missione.¹⁹³

33. Tricesimo primo Ludovici Budae, in vigilia Nativitatis 1516¹⁹⁴ super statutione in diffidatoriis.

34–35. Tricesimo secundo Ludovici Budae, feria sexta post Elizabeth 1517¹⁹⁵ responsio Georgio Trnka facta, ibidem charta intercessoria eiusdem domini Ludovici ad imperatorem Maximilianum pro Georgio Trnka.¹⁹⁶

¹⁸¹ 1518. dec. 8.

¹⁸² Lajos király másnap, dec. 9-én megparancsolta Sopronnak, hogy ezentúl csak neki, illetve kincstartójának engedelmességedjen, mivel a bácsi országgyűlés határozata értelmében felszólította Trenka Györgyöt a város visszaadására, aki ezt „facere difficultavit” (Sopron I/6. 377.). Az itt említett levelet a király Trenkának küldhette a város átadásával kapcsolatban. Lásd még a 47. számú regesztát.

¹⁸³ Előtte kihúzza: *Viseq.*

¹⁸⁴ 1516. jan. 1.

¹⁸⁵ 1512. ápr. 21.

¹⁸⁶ 1512. jún. 11.

¹⁸⁷ *relationem*-ből javítva.

¹⁸⁸ Sor fölötti beszúrás.

¹⁸⁹ *feria tertia* helyett az eredetiben *fertia* áll.

¹⁹⁰ Az utolsó számjegy javított, az 1512. évi keltezés ugyanakkor bizonyos, mivel ekkoriban a király valóban Visegrádon tartózkodott (DL 22306.). – 1512. máj. 25.

¹⁹¹ Vö. Ulászló király 1512. júl. 7-i levelét, amelyben Weisprachné bűnéül rója fel a *diffidator* Janowsky Lánzsérba való beengedését (Sopron I/6. 276.).

¹⁹² Az eredetiben: *Nanser*.

¹⁹³ A levél feltehetően 1512-re keltezhető, vö. a 40. regesztával. A lánzséri ostrom előkészületeire lásd CSERMELYI, 2013. 476–479.

¹⁹⁴ 1516. dec. 24.

¹⁹⁵ 1517. nov. 20.

¹⁹⁶ Mivel Trenka György 1509 előtt, de 1506-ban bizonyosan Miksa király, majd császár szolgálatában állt, és már Ulászló király is közbenjárt Miksánál, hogy fizesse ki tartozását Trenkának (lásd dátum nélkül, formuláskönyvben fennmaradt levelét: DF 282621., 421., 785. fk.), itt talán mégis a Lánzsér vár ügyében ekkoriban zajló per során írt a magyar király a császárnak, aki talán e kérés hatására utasította a kőszegi várnagyot, hogy közvetítsen a peres felek között (Sopron I/6. 366.).

36–37. Tricesimo tertio binae Hanz Corvinus etc. w Warazine¹⁹⁷ o bosem tele¹⁹⁸ 1499¹⁹⁹ Bohemice.²⁰⁰

38. Tricesimo quarto Beatrix²⁰¹ contoralis Ioannis Corvini²⁰² Oppaviae,²⁰³ Liphthowiae ducis Byhigii, sabbatho post Iacobi 1499²⁰⁴ super resignatione officii ducatus Opawiensis per Georgium Trnka tenti.

39. Tricesimo quinto Ludovici feria quarta post Undecim millium virginum Budae, 1516²⁰⁵ prorogatoriae.²⁰⁶

40. Tricesimo sexto Vladislai Budae, Palmarum 1512,²⁰⁷ ut aliquantisper ab obsidione castris Landtser abstineat.²⁰⁸

41. Tricesimo septimo attestatoriae ratione diffamationis contra relictam.²⁰⁹

42. Tricesimo octavo Ioannis Corvini²¹⁰ Zagrabiae,²¹¹ in festo Mariae de Nive 1499²¹² expeditoriae pro Gywriskoni.²¹³

43. Tricesimo nono Ludovici Budae, feria²¹⁴ tertia maioris hebdomadae 1520²¹⁵ Ioanni Mraxus de Mosko²¹⁶ super protestatione quadam.

¹⁹⁷ Helyesen bizonyára *Warazdine* (Varasd, Varasd megye).

¹⁹⁸ Az eredetiben egybeírt szó bizonyára *o božem těle*-ként értelmezendő, ami az Úrnapja latin nevének szó szerinti fordítása.

¹⁹⁹ 1499. máj. 30.

²⁰⁰ Trenka György 1494-től Corvin János herceg sziléziai hercegségének, Troppaunak (Opava) volt a kapitánya. A jegyzékben négy 1499. évi regeszta (36–38., 42., 44. sz.) vonatkozik a hercegség ügyeire és az annak éléről való távozására. Útja Sziléziából a lengyel királyi udvarba vezetett (lásd a bevezetőt).

²⁰¹ Helyesebben: *Beatrix* (Frangepán Beatrix, Corvin János herceg felesége).

²⁰² Az eredetiben: *Corviny*. Előtte kihúzva ugyanez rontva.

²⁰³ Az eredetiben: *Oppavii*.

²⁰⁴ 1499. júl. 27.

²⁰⁵ 1516. okt. 22.

²⁰⁶ A Trenka György és Weispriachné közötti, Budán, a Mihály-napi nyolcadra kitűzött per (Sopron I/6 340.) tárgyalásának elhalasztásáról van szó. A per feltehetően 1513-tól, Lánzsér Trenkának adományozása (12. sz. regeszta) óta zajlott, 1515 elején az ülésre a soproniak küldötteit is meghívták (Sopron I/6. 312.).

²⁰⁷ 1512. ápr. 4.

²⁰⁸ Lánzsér ostromának előkészületeire lásd CSERMELYI, 2013. 476–479.

²⁰⁹ Weispriach Ulrik özvegye.

²¹⁰ Az eredetiben: *Corviny*.

²¹¹ Az eredetiben: *Zagrabii*.

²¹² Előtte kihúzva: *15.* – 1499. aug. 5.

²¹³ Az eredetiben: *Grywrsiskoni*. Előtte kihúzva: *Iuris*.

²¹⁴ Az eredetiben: *fertia*.

²¹⁵ 1520. ápr. 3.

²¹⁶ Jan Mrakeš z Noskova. Az 1490-es években Lánzsér vára zálogjogon a Mrakeš családot illette. Lásd Sopron I/6. 86., 101., 113., 115., NEUMANN, 2019. 114., 385., 421., DL 88978. Vö. a 64. számú kivonattal.

44. Quadragesimo Ioannis Corvini²¹⁷ Varasdini,²¹⁸ Visitationis Mariae 1499²¹⁹ de capitaneatu ducatus²²⁰ Soproniensis²²¹ et castro Gerecz.²²²

45. Quadragesimo primo Wladislai in Raczkewy, feria quarta ante Nativitatis Beati Ioannis baptistae 1512²²³ de coercendis sibi adherentibus.²²⁴

46. Quadragesimo secundo Ludovici Budae, dominico ante Georgii 1520²²⁵ compulsoriae ad Ladislaum Myzerysky²²⁶ et missos Georgii Trnka de Wereskeo.

47. Quadragesimo tertio Ludovici Budae, sabatho post Luciae 1518²²⁷ ad²²⁸ manus thesaurarii resignatione civitatis Soproniensis.²²⁹

48. Quadragesimo quarto civium civitatis Soproniensis Circumcisionis Domini 1517²³⁰ super fassione Vilhelmi et reliquorum.

49. Transsumptionalis capituli Scepusiensis tenorem litterarum quarundam super defalcatione decimarum possessionis Nagypalwgia²³¹ in se continens sub pendentis sigillo in pargameno.

Deinde etiam alias litteras sub tali registro:²³²

50. Primo certificaris capituli Poseniensis, quo anno Georgius Trnka obierit, in die Cinerum anno 1539.²³³

51. Secundo Ludovici Budae, Vincentii martyris 1518 de actionibus et insolentia relictæ de Wayssproh.²³⁴

52. Item attestatoriae²³⁵ capituli Poseniensis (198v) praetextu debiti sabatho post Circumcisionis, anno eiusdem 1540.²³⁶

²¹⁷ Az eredetiben: *Calvini*.

²¹⁸ Az eredetiben: *Varasdiensis*.

²¹⁹ 1499. júl. 2.

²²⁰ Az eredetiben: *ducatu*.

²²¹ Helyesen: *Oppaviensis*.

²²² Ma Hradec nad Moravici (németül Grätz), az opavai hercegség legfontosabb vára (köszönöm Petr Kozák segítségét az azonosításban).

²²³ 1512. jún. 23. – Vö. a király ugyancsak Ráckeve-ről, egy nappal korábban a soproniakhoz intézett levelével: Sopron I/6. 74.

²²⁴ Előtte kihúзва rontott szó: *adher*.

²²⁵ 1520. ápr. 22.

²²⁶ Ladislav Meziříčský z Lomnice morva főúr. E család birtokolta az alsó-ausztriai Zistersdorft közvetlenül Trenka Györgyöt követően (SCHAD'N, 1959. 15–16.).

²²⁷ 1518. dec. 18.

²²⁸ Előtte kihúзва: *super*.

²²⁹ Lásd a 27. sz. regesztához írott magyarázatot. A kincstartó ekkor Várdai Pál volt (Arch. 1458–1526. I. 133.).

²³⁰ 1517. jan. 1.

²³¹ A Liptó megyei Nagypalugya birtok, Trenka családjának ősi fészke.

²³² Az eredetiben: *restro*.

²³³ 1539. febr. 19. (A pozsonyi káptalan 1539. évi bevallásokat tartalmazó V. és VI. kötete az oklevelet nem tartalmazza. Köszönöm Csiba Balázsnak, hogy kérésemre ezt ellenőrizte.)

²³⁴ 1518. jan. 22.

²³⁵ Az eredetiben: *attestoriae*.

²³⁶ Előtte kihúзва: *15. – 1540. jan. 3.*

53–54. Tertio binae Ferdinandi compulsoriae super fassionibus fiendis contra Sarkan.

55–56. Quarto attestatoriae binae capituli Scepusiensis super sex millibus florenorum in festo Sancti Hieronimi anno 1534²³⁷ utraeque confectae.

57–61. Quinto eiusdem quinque attestatoriae²³⁸ quarto die diei exequutionis praemissorum anno 1541 omnino confectae.

62. Sexto eiusdem ecclesiae Poseniensis²³⁹ attestatoriae tertio die diei exequutionis 1541.

63. Item procuratoriae Ioannis Trnka regales²⁴⁰ 1545.

64. Septimo transactionales inter Ioannem Trnka et Ioannem Wontheygkwycz, Nicolaum Prwsinarzky²⁴¹ ratione recuperationis debiti sub sigillis obligatoriis Georgii Marzky²⁴² super florenis bis mille et ducentis.

65. Octavo Sophie de Zablatz relictæ Ambrosii Sarkan super florenis novem millibus fassionales sub sigillo eiusdem in Eberhard, feria tertia post Exaudi anno 1539.²⁴³

66. Nono Francisci Batthiany sub sigillo eiusdem Viennæ, sabbatho post Dorotheae 1539²⁴⁴ ex parte debiti eiusdem de concreditione²⁴⁵ pecuniae per Ambrosium Sarkan in marchionatu Morawiensi.²⁴⁶

67. Decimo litterae missiles Ioannis Cubowycz²⁴⁷ dominae Sophiae de Zablatz sonantes.

68. Undecimo litterae Ioannis et Francisci Sarkan Ferdinando imperatori sonantes de debito.²⁴⁸

²³⁷ 1534. szept. 30.

²³⁸ Az eredetiben: *attestoriae*.

²³⁹ Ha az eiusdem nem tévedésből lett kitéve, a szó *Scepusiensis*-re javítandó.

²⁴⁰ Az eredetiben: *regalis*.

²⁴¹ Mikuláš Prusinovský z Víckova, II. Lajos király uralkodása alatt királyi kamarás (1520: DF 226513–514.).

²⁴² Jiří Mrakeš z Noskova. Az 1490-es években e család birtokolta Lánzsért zálogjogon, vö. a 43. regesztához írottakkal, de Mrakeš azt az alsó-ausztriai Zistersdorfot is kezében tartotta, amelyet őtána Trenka birtokolt: SCHAD'N, 1959. 14.

²⁴³ 1539. máj. 20. – Sárkány Ambrus 1522. évi végrendeletéből tudható, hogy ő volt Trenka végrendeletének végrehajtója és fia, János gyámja. Ennek révén 9500 forint készpénz és 500 forint értékű ruhanemű került a kezére (KUBINYI, 1994. 280.). Ebből Sárkány még 1522-ben elköltött további 500 forintot (DL 23689., lásd a bevezetőben a kérdés részletes tárgyalását). Az így előálló, itt említett 9000 forint ilyen módon jutott az özvegyhez Sárkány Mohácsnál bekövetkező 1526. aug. 29-i halála után.

²⁴⁴ 1539. febr. 8.

²⁴⁵ Az eredetiben: *concreditione*.

²⁴⁶ Sárkány Ambrus 1520-tól volt birtokos Morvaországban, a bzeneci uradalomban, amelyet halála után testvérei örökölték (POKLUDA, 1975. 270., vö. KUBINYI, 1994. 277.). A Battyányi Ferenc volt bán által kölcsönbe vett pénz és a morvaországi birtokok kapcsolata egyelőre nem ismert.

²⁴⁷ Előtte kihúzza: *Pwrowycz*. – Azonos-e az itt szereplő személy a morva Jan z Kunovical, aki ugyancsak kapcsolatba hozható az alsó-ausztriai Zistersdorf ügyével (SCHAD'N, 1959. 15.), bizonytalan.

²⁴⁸ Ákosházi Sárkány János és Ferenc, a néhai Ambrus országbíró testvérei 1538-ban kötelezték magukat, hogy kifizetik Trenka Jánosnak az Ambrus végrendelete alapján őt illető összeget, de erre akkor nem került sor (SNA HMBK Aut. prot. 975–976.). Az itt említett oklevél így leginkább az 1530-as évek végére keltezhető. Vö. feljebb a 65. sz. oklevéllel.

69. Item fassionales Ioannis Cubowycz Bohemicae feria tertia in octava trium regum 1540²⁴⁹ in Bohwnecz Zczernyna²⁵⁰ super debito centum florenorum.

70. Item missiles variae et signaturae ac copiae quarundam supplicationum in utraque scatula.

De quibus²⁵¹ quidem praetactis litteris et litteralibus instrumentis idem fatens suo et fratrum suorum nominibus modo, quo praetactum est, sibi ad manus in specie traditis pariter et assignatis memoratum Georgium Kokay ipsiusque haeredes et posteritates universas quietos, expeditos et modis omnibus absolutos fecisset, reddidisset et reliquisset, imo fecit, reddidit et reliquit coram nobis harum nostrarum etc. Datum in festo Beati Thomae apostoli, anno Domini 1588.

²⁴⁹ 1540. jan. 13.

²⁵⁰ A szó bizonyára így értendő: z Černína.

²⁵¹ *De quibus* előtt kihúzza ugyanez kis kezdőbetűvel.

Személy- és helynévmutató²⁵²

- Alsópalást (Hont m., Plášťovce, SK) 1/34, 36
- Alsótornóc (Nyitra m., Trnovec nad Váhom, SK) 1/18
- Appony vár (Nyitra m., Oponice, SK) 1/12, 14
- Apponyi Ambrus 1/bev.
- Apponyi Anna (nagyapponyi), Palásthy Benedek felesége 1/bev., 1/18
- Apponyi Benedek (nagyapponyi) 1/5, 15, 18
- Apponyi János 1/4, 18, 22
- Apponyi Miklós/Mikus, Péter fia (nagyapponyi) 1/9, 11
- Apponyi Pál 1/bev.
- Apponyi Péter 1/bev.
- Apponyi Tamás, Péter fia (nagyapponyi) 1/9
- Bars megye törvényszéke 1/bev.
- Bátor Jakab (bátorfalvi) 1/28
- Bátorfalva (Hont m., Bátorová, SK) 1/20
- Bátori András országbíró 1/20
- Bátori István országbíró 1/43
- Bátori Miklós országbíró 1/18
- Battyányi Ferenc 2/66
- Beatrix lásd Frangepán Beatrix
- Bécs (Wien, A) kelt. hely 2/66
- bécsújhelyi Szentháromság-kolostor 2/1, 2
- Bihács (Bihać, HR, ma BIH) kelt. hely 2/38
- Bohwnecz Zczernyna* 2/69
- Bolyaky* András nadányi jobbágy 1/22
- Buda (Pilis m.) kelt. h. 1/2, 10, 16, 19, 33, 34, 36, 2/4, 13, 16, 17, 18–19, 20, 21, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 34–35, 39, 40, 43, 46, 47, 51
- budai káptalan 1/35, 41
- Corvin János herceg 2/36–37, 38, 42, 44; feleségét lásd Frangepán Beatrix
- Cubowycz* János 2/67, 69
- Csalli Sugodi lásd Sugodi
- csornai konvent 2/6
- Dabasi Ferenc barsi jegyző 1/bev., vége
- Dacsó cs. (keszihóci) 1/41
- Dacsó cs. (nényei) 1/1
- Dacsó Demeter (keszihóci) 1/34, 35
- Dacsó Demeter (nényei) 1/43
- Dacsó Domokos, Ermolaus fia 1/37
- Dacsó Gáspár 1/24
- Dacsó György (nényei) 1/28, 1/37
- Dacsó István (nényei) 1/28, 43
- Dacsó János (keszihóci) 1/35
- Dacsó János fiai 1/26
- Dacsó László (Demeter fia, keszihóci) 1/32
- Dacsó László (keszihóci) 1/34, 36
- Dacsó Lázár (keszihóci) 1/27, 32
- Dacsó Lénárt (nényei) 1/28
- Dacsó Mátyás, Péter fia 1/35
- Dacsó Miklós 1/34
- Dacsó Miklós, Ermolaus fia 1/37
- Dacsó Orsolya (keszihóci), László leánya, Palásthy András felesége 1/32
- Dacsó Péter 1/32
- Dacsó Tamás 1/25
- Dacsó Zsófia (keszihóci), Demeter leánya 1/34
- Dacsófalva vagy Dacsónénye (Hont m., Nenince, SK) 1/24, 38–40
- Dacsólám (Hont m., Horný Dačov Lom, SK) 1/38–40
- Dacsópalojta (Hont m., Horné Plachtince, SK) 1/31
- Dombo* szántófold (Rajcsány és Nadlány között, Nyitra m.) 1/11

²⁵² A településnevek feloldásában elsősorban *Engel Pál* kéziratoss helységnévtárát használtam.

- Ebecki Miklós 1/37
 Éberhard (Pozsony m., Malinovo, SK)
 kelt. hely 2/65
 Ecseg (Külső-Szolnok m.) 1/17
 Egyházasnénye (Hont m., Nenince, SK)
 1/37
 Egyházasnénye Benedek, Ermolaus fia
 1/43
 esztergomi káptalan 1/27
 Etre cs. 1/17
Faber lásd Schmidt
 Felsőpalást lásd Palást
 Felsőrakonca (Hont m., Horné Rykyně, SK) 1/3
 Ferdinánd I. király 1/17, 2/53–54, 68
 Frangepán Beatrix, Corvin János felesége
 2/38
 Garai Miklós nádor 1/1
 garamszentbenedeki apát lásd János
 garamszentbenedeki konvent 1/3, 23, 32,
 43
Gerecz lásd Hradec
 Gombai Domokos alországbíró 1/2
 Gosztonyi Miklós 1/8, 15
 Gosztonyi Miklósné Klára 1/7
 Göröcsönyi lásd Péc
Groff János, Trenka György embere 2/20
 Gyűrűs István, Péter fia (egyházasnénye)
 1/43
 Gyűrűs Mátyás, Péter fia (egyházasnénye)
 1/43
Gyurisko lásd Trenka
 Haraszti Péterné Veronika 1/29
 Hont megye törvényszéke 1/24, 25, 31
 Hradec nad Moravicí (CZ) 2/44
 János garamszentbenedeki apát 1/32
Janowsky 2/31
 Kaplat (Nyitra m., Koplastovce, SK) kelt.
 hely 1/20
 Kelenyén (Hont m., Kleňany, SK) 1/27,
 28, 38–40
 Kenderes (Heves m.) 1/17
 Keszi(hóc) (Hont m., Kosihovce, SK)
 1/1, 1/26, 27, 29, 33, 38–40
 Keszihóci Dacsó lásd Dacsó (keszihóci)
 Kiskereskény (Hont m., Malé Krškany,
 SK) 1/20
 Kislám (Hont m., Dolný Dačov Lom,
 SK) 1/41
 Kókai György (maconkai) 2/bev., 2/vége
 Kóvár (Hont m., Koláre, SK) 1/6
 Kóvári Ilona 1/6, 17
 Kóvári Pál 1/16, 19
 Kürtös-patak (Palojta, Hont m.) 1/31
 Lajos II. király 1/16, 19, 36, 2/11, 14, 16,
 20, 21, 26, 27, 33, 34–35, 39, 43, 46,
 47, 51
 Lám (Hont m., Dačov Lom, SK) 1/1, 27,
 28
 Lánzsér vár (Sopron m., Landsee, A)
 2/bev., 13, 15, 32, 40
 László V. király 2/2
 Lehotka (Hont m., Szuhány körül) 1/25,
 27, 35, 38–40
 Litvarc (Hont m., Palást közelében) 1/42
 Luka János (nénye) 1/28
 Maconkai lásd Kókai
 Mátyás király 2/1
 Meziříčský z Lomnice, Ladislav 2/46
 Miklós lakatos lásd Schmidt Miklós
 Miksa I. császár 2/34–35
 Miksa király 1/21
 Morva örgrófság 2/66
 Mrakeš z Noskova, Jan 2/43
 Mrakeš z Noskova, Jiří 2/64
 Nadány (Nyitra m., Nedanovce, SK)
 1/18, 22
 Nadlány (Nyitra m., Nadlice, SK) 1/4, 11,
 18
 Nagyappony (Nyitra m., Oponice, SK)
 1/18
 Nagyapponyi cs. lásd Apponyi
 Nagyabáb (Nyitra m., Velký Báb, SK) 1/18

Nagypalugya (Liptó m., Paludza, SK) 2/49
 Nagypalugyai lásd Plathy
 Nemcsény (Bars m., Nemčiňany, SK) 1/32, 43
 Nénye (Hont m., Nenince, SK) 1/1
 Nényei Luka cs. 1/26
 Nyék (Hont m., Vinica, SK) kelt. hely 1/31
 Nyitra (Nyitra m., Nitra, SK) 1/bev. nyitrai káptalan 1/bev., 4, 8, 12, 13, 22
 Opava (Cseho.) 2/44
 Opavai hercegség (Szilázia) 2/38, 44
 Őri János 1/13
 Őri Miklós 1/13, 14
 Őri Tamás 1/14
 Palást (Hont m., Plášťovce, SK) 1/1, 3, 38–40
 Palásthy cs. 1/38–40
 Palásthy András 1/24, 25, 27, 29, 30, 33, 34, 35
 Palásthy Andrásné 1/34; lásd még Dacsó Orsolya
 Palásthy Anna, Benedek leánya 1/bev.
 Palásthy Balázs (Tamás fia) 1/30
 Palásthy Benedek I, András fia 1/24, 25, 32, 33, 34, 35
 Palásthy Benedek II, Benedek I fia (keszi-hóci) 1/bev., 3, 4, 20, 21, 22, 23
 Palásthy Benedek III, Benedek II fia 1/bev.
 Palásthy Ferenc, András fia 1/33, 34
 Palásthy György 1/3
 Palásthy Skolasztika 1/35
 Pajojta (Hont m., Horné Plachtince, SK) 1/1, 27; lásd még Dacsópajojta, Simonfipalojta
 Parlagi cs. 1/17
 Patvaróc (Nyitra m., Potvorice, SK) 1/21
 Patvaróci Mihály 1/21
 Patvaróci Zsófia, Mihály leánya 1/20
 Péc László, János fia (göröcsönyi) 1/13
 Perényi Imre nádor 2/17
 Plathy Ferenc (nagypalugyai) 2/bev.
 Pozsony (Pozsony m., Bratislava, SK) kh. 1/17, 21
 pozsonyi káptalan 2/24, 50, 52, 62
 Příbel (Hont m., Dolné és Horné Příbelce, SK) 1/2
 Priklek (Hont m., Dolné Příbelce mellett, SK) 1/30
 Prusinovský z Víckova, Mikuláš 2/64
 Ráckeve (Csepel-sziget) kelt. hely 2/45
 Rajcsány (Nyitra m., Rajčany, SK) 1/11
 Rajcsányi Dénes (György fia) 1/11
 Révai Ferenc turóci ispán, nádori helytartó 1/7, 15
 sági konvent 1/26, 28, 29, 30, 32, 37, 38–40, 42, 44–54
Sarasd (Nyitra m.) 1/13
 Sárkány cs. (ákosházi) 2/53–54
 Sárkány Ambrus 2/13, 32, 65, 66
 Sárkány Ambrus özvegye lásd Zábláti
 Sárkány Ferenc 2/68
 Sárkány János 2/68
 Schmidt Miklós soproni lakatos 2/25, 27
Serkefölda (Nyitra m.) 1/14
 Simonfipalojta (Hont m., Stredné Plachtince, SK) 1/31
 Sipkó (Nyitra m., Šipkové, SK) 1/18
 Sopron város 2/23, 27
 soproni megyei törvényszék 2/23
 soproni polgárok 2/18–19, 21, 25, 28, 48
 Strázsa (Nyitra m., Stráže, SK) 1/18
 Sugodi Imre (csalli) 1/41
 Százd (Hont m., Szazdice, SK) 1/20
 Szemeréd (Hont m., Horné Semerovce, SK) 1/20
 Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíró 1/34, 36
 Szentkereszt kelt. hely 1/18
 szepesi káptalan 2/49, 55–56, 57–61, 62
 Szobi Mihály 1/41

- Sztrice (Trencsén m., Ostratice, SK) kelt. hely 1/7, 15
- Szuhány (Hont m., Sucháň, SK) 1/1, 27, 38–40
- Szúnyog Imre 1/19
- Szúnyogvár* (Nyitra m.) 1/13
- Tiszabő (Heves m.) 1/17, 19
- Tökésújfalú (Nyitra m., Klátova Nová Ves, SK) 1/7, 8
- Tökésújfalui lásd Újfalusi
- Trenka György (nagyपालुग्याि) 2/3, 11, 17, 18–19, 23, 28, 34–35, 38, 42, 46, 50
- Trenka János, György fia (nagyपालुग्याि) 2/63, 64
- Turóci Benedek 1/9
- Turóci Cecília, Benedek leánya 1/9
- Uczapalást* (Hont m., Plášťovce, SK) 1/34
- Újfalusi László (tökésújfalui) 1/6, 7, 8
- Újvári Gergely deák (पालास्ति) 1/34
- Újvári Kristóf, Gergely deák fia (पालास्ति) 1/34
- Újvári Margit, Gergely deák leánya (पालास्ति) 1/34
- Ulászló II. király 1/33, 34, 36, 2/1, 2, 3, 12, 18–19, 22, 24, 28, 29, 30, 31, 40, 45
- Varasd kelt. hely 2/36–37, 44
- Varbók (Hont m., Vrbovok, SK) 1/2
- Várdai Pál kincstartó 2/47
- Vas István 1/23
- Vecse (Nyitra m., Veča, SK) 1/18
- Vicai János (lózsi) 2/15
- Vilmos* 2/48
- Visegrádi palota (Pilis m.) kelt. hely 2/31
- Vöröskő (Pozsony m., Červený Kameň, SK) 2/46
- Weispriach Ulrik fia 2/8–9
- Weispriach Ulrikné 2/8–9, 17, 22, 26, 41, 51
- Wontheygkwycz*, Jan 2/64
- Zábláti Zsófia, Sárkány Ambrus özvegye 2/65, 67
- Zágráb (Zágráb m., Zagreb, HR) kelt. hely 2/42
- zobori konvent 1/11
- Zsigmond király 1/10, 14, 43

Rövidítések és irodalomjegyzék

ANB	Archív Nitrianského biskupstva (Nyitrai Püspökség Levéltára), Nitra (Nyitra)
HMNK	Hodnoverné miesto Nitrianská kapitula (Nyitrai káptalan hiteleshelyi levéltára)
Aut. prot.	Autentické protokoly (Hiteleshelyi jegyzőkönyvek)
ASB	Archív Spišského biskupstva (Szepesi Püspöki Levéltár), Spišské Podhradie (Szepesváralja)
HMSK	Hodnoverné miesto Spišská kapitula (Szepesi káptalan hiteleshelyi levéltára)
Aut. prot.	Autentické protokoly (Hiteleshelyi jegyzőkönyvek)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
DL	Diplomatikai Levéltár
DF	Diplomatikai Fényképgyűjtemény
ŠABY	Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (Zsolnai Állami Levéltár bicsei fiókja)
SNA	Slovenský národný archív (Szlovák Nemzeti Levéltár), Bratislava (Pozsony)
HMBK	Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula (Pozsonyi káptalan hiteleshelyi levéltára)
Aut. prot.	Autentické protokoly (Hiteleshelyi jegyzőkönyvek)
HMTK	Hodnoverné miesto Turčianský konvent (Turóci konvent hiteleshelyi levéltára)
Aut. prot.	Autentické protokoly (Hiteleshelyi jegyzőkönyvek)

*

- Akta Aleksandra
1927 *Akta Aleksandra króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego i t. d. (1501–1506)*. Ed. Fryderyk PAPÉE. Kraków, 1927. (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia 19.)
- Apponyi I.
1906 *A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei I. 1241–1526*, Budapest, Franklin Társulat Nyomdája, 1906.
- Arch. 1000–1301.
2011 ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2011. (História Könyvtár – Kronológiák, Adattárak).
- Arch. 1458–1526. I.
2016 C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2016. (Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak).
- Arch. 1458–1526. II.
2017 C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás – W. KOVÁCS András: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017. (Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak).
- ÁÚO VIII.
1870 *Árpádkori új okmánytár VIII*, közzéteszi WENZEL Gusztáv, Pest, MTA Történelmi Bizottmánya, 1870. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XIII.).
- BÓNIS
1971 BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1971.
- BORSA
1982 BORSA Iván: *A Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményei. 1882–1982*, In: *Levéltári Közlemények*, 53. (1982) 3–19.
- CHROMEČKA
2017 Vlastimil CHROMEČKA: *Archontologie Opavského knížectví: Zemští a zeměpanští úředníci na Opavsku od roku 1318 do smrti krále Ferdinanda I. (1564)*, kéziratosszerű értekezés, Opava, Slezská Univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, 2017.

- CSERMELYI
2013
CSERMELYI József: *Weispriachné háborúja. Egy 16. század eleji Sopron megyei konfliktus eseményei és értékelése*, In: *Történelmi Szemle*, 55. (2013) 3. sz. 471–489.
- FEKETE NAGY
1941
FEKETE NAGY Antal: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. IV. kötet. *Trencsén vármegye*, Budapest, Magyar Tudományok Akadémia, 1941.
- Györfly III.
1987
GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti följajza*, III, Budapest, Akadémiai, 1987.
- HO VII.
1880
Hazai Okmánytár VII. Kiadják IPOLYI Arnold, NAGY Imre és VÉGHÉLY Dezső. Budapest, 1880.
- HOCHEDLINGER–
KRENN–TERZER 2018
Michael HOCHEDLINGER – Martin KRENN – Simon Peter TERZER: *Verzeichnis der Familienarchive und persönlichen Schriftnachlässe zur österreichischen Geschichte 1500–2000*, Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs Band 116. Böhlau, 2018.
- HORVÁTH
2004
HORVÁTH Richárd: *Újonnan előkerült középkori oklevél-szövegek a győri Egyházmegyei Levéltárban (Tapasztalatok középkori forrásanyagunk lehetséges kiegészítése terén)*, In: *Levéltári Szemle*, 54. (2004) 3. sz. 3–13.
- KUBINYI
1994
KUBINYI András: *Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus*, In: *Gerő László 85. születésnapjára. Tanulmányok*, szerk. PAMER Nóra, Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994. 263–291. (Művészettörténet – Műemlékvédelem 6.)
- LAKATOS
2020
LAKATOS Bálint: *A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526)*, II. rész. *Adattár*, In: *Történelmi Szemle*, 62. (2020) 1. sz. 281–362.
- MAJLÁTH
1899
MAJLÁTH Béla: *A turóc-divéki és nagy-palugyai Platthy család története 1260-tól 1526-ig*, In: *Turul*, 17. (1899) 49–57.

- MAKSAY
1990
Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I–II, szerk. és a bevezetőt írta MAKSAY Ferenc, Budapest, Akadémiai, 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 16.)
- MATUNÁK
1901
MATUNÁK Mihály: *Korpona várkapitányai*, Korpona, 1901.
- NEUMANN
2019
NEUMANN Tibor: *Registrum proventuum regni Hungariae. A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495)*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2019. (Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak).
- NOVÁK
2003
NOVÁK Veronika: *Nyitra, Bars és Abauj vármegyék tisztségviselői és oklevélkiadásuk 1526-ig*, In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv* 16. (2003) 29–55.
- Palásthy oklt.
2001
TÓTH Krisztina: *A Palásthy család levéltára 1256–1847*, Esztergom, Komárom-Esztergom Megyei Levéltár, 2001.
- Palásthyak II.
1891
PALÁSTHY Pál: *A Palásthyak*. II. kötet, Budapest, Hunyadi Mátyás Intézet, 1891.
- POKLUDA
1975
Zdeněk POKLUDA: *Magyarországi nemesek földbirtoklása Cseh- és Morvaországban a XV–XX. században*, In: *Levéltári Közlemények*, 46. (1975) 235–276.
- SCHAD'N
1959
Hans P. SCHAD'N: *Geschichte der Stadt Zistersdorf im Zeitalter der Reformation und des Dreissigjährigen Krieges, 1500–1650*, Horn, Ferdinand Berger, 1959.
- SCHÖNHERR
1894
SCHÖNHERR Gyula: *Hunyadi Corvin János 1473–1504*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1894. (Magyar Történelmi Életrajzok)
- Sopron I/6.
1928
Sopron szabad királyi város története I. rész 6. kötet. *Oklevelek és levelek 1482-től 1520-ig*, közli HÁZI Jenő, Sopron, 1928.

Sopron II/6.
1943

Sopron szabad királyi város története II. rész 6. kötet. Pótkötet, közli HÁZI Jenő, Sopron, 1943.

SZLUHA
2000

SZLUHA Márton: *Liptó vármegye nemes családjai*, Budapest, Heraldika, 2000.

ZsO II/1.
1956

Zsigmondkori okmánytár II. (1400–1410), Első rész (1400–1406), összeállította MÁLYUSZ Elemér, Budapest, Akadémiai, 1956. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 3.)

„Álomszerű” haditerv Szapolyai János ellen

A Mohács utáni hónapok különösen viharos és zűrzavaros korszakot jelentenek a magyar történelemben. Az év vége felé, pár hét különbséggel két király megválasztására, illetve (Szapolyai esetében) koronázására is sor kerül. Bár az ellenkirályok között a nyílt harc csak hónapokkal később robban ki, a színpalak mögött hamar megkezdődik a másik híveinek átcsábítása, az ellenfél diplomáciai semlegesítése, sőt tervek születnek a katonai akciókra is. Szapolyai egyik legjobb híve, Frangepán Kristóf azt javasolja urának, hogy indítson megelőző támadást Ferdinánd ellen, de az ő tervéről részleteket nem tudunk. Akcióterv azonban Ferdinánd táborában is születik, valószínűleg több is, és itt abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy egyet szövegszerűen is ismerünk.¹ Az irat létezésére Jászay Pál hívta fel a figyelmet, aki magyar kivonatokban közölte is az általa legfontosabbnak tartott részeket,² de a teljes szöveg, a forrás tudományos vizsgálatát biztosító eredeti latin nyelven még soha nem jelent meg. Közleményünk célja tehát ennek a sajátos, a maga nemében egyedülálló, roppant izgalmas dokumentumnak a közlése.³ Írásképe alapján a szöveg szinte bizonyosan nem autográf: írónki szépírással készült tisztázatról lehet szó, melyet a kalligrafált betűk mellett a hibák és törlések elenyészően kis száma is alátámasztani látszik. Az iratot az Ungarische Akten, második, vagyis az 1526-os év anyagait tartalmazó fasciculusába sorolták be. Az összesen 32 fóliónyi, kizárólag vegyes eredetű, *sine dato* dokumentumokat tartalmazó D konvolutum negyedik ez a nyolcfóliónyi irat képezi. A szöveget egy egy quaternio terjedelmű, de össze nem kötött füzetbe írták. Az irat környezetét nem volt módunk tanulmányozni, csak az iratról készített fotók alapján dolgoztunk. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a füzet első levele (5r–v.) üres, hasonlóképpen az utolsó levél hátoldala is (12v.). Küzlet, cím, nevesített címzett vagy aláírás nem található az iraton. Provenienciájára utaló adatunk nincs.

A levél formában megírt sajátos szöveg címzettje egy meg nem nevezett uralkodó, akit a kontextus alapján bizvást Habsburg Ferdinánddal azonosíthatunk. Ennek ellenére a levél első oldalain mégsem ő, hanem II. Lajos magyar és cseh király áll a középpontban. A levél írója röviden igyekszik felvázolni a Mohács után kialakult helyzetet. Eszerint Lajos kezdetben Isten kegyeltje volt, de tértelensége miatt az Úr próbára kívánta tenni a királyt, belviszályt szított és ilyen körülmények közepette még a törökök hadát is ellene küldte, és végül a mohácsi csatavesztés eredményeként egy, a trónra érdemtelen embert

¹ ÖstA, HHStA, UA AA. Fasc. 2. Konv. D. fol. 5r–12v.

² JÁSZAY, 1846, 327–342.

³ A szöveg Kasza Péter által készített új és teljes fordítását lásd B. SZABÓ–FARKAS, 2020, 291–300.

(János vajdát) engedett uralomra kerülni. A levél egyik különlegessége, hogy a szerző úgy beszélt Lajosról, mint aki nem halt meg a csatában, mert az Úr megövelte őt, kimenekítette az ütközetből és így jelenleg egyfajta köztes állapotban (talán épp a pokol tornácán, azaz a limbusban) elmélkedhet az Úr akaratán és levonhatja a helyes következtetéseket.

A szöveg nem válaszolja meg egyértelműen azt a kérdést, lesz-e még lehetősége Lajosnak visszatérni a földi világba, mert a levélíró ezt követően már Ferdinándot szólítja meg és neki kezd tanácsokat adni, miféle szövetségeseket kellene megnyernie elsősorban Magyarország védelmére a várható török támadással szemben, valamint egy haditerffel is előáll Szapolyai János ellen. Az irat szerzőjének pártállása teljesen világos, már csak abból is, hogy az iraton konzekvensen végigvonul egy vezérmotívum, miszerint Szapolyai János önös érdektől hajtva, és a törökkel szövetkezve, a Magyar Királyság, sőt az egész kereszténység romlására tör.

Az író kilétét homály fedti: az iraton nincs aláírás és belső érvek sem segítenek a szerzősége tisztázni. A levélíró önmagát *scriptornak* (írónak), *somniorum excogitatornak* vagy egyszerűen csak *somniatornak* (álmodónak/álmodozónak) nevezi. Utóbbi minőségében, mintegy „politikai elemzőként” fejt ki gondolatait egy Szapolyai ellen indítandó hadjárat ügyében. A leírtakból egyértelmű, hogy a szerző, bárki volt is, jól ismeri a Magyar Királyság és a Szapolyai-család viszonyait: ismeri főbb birtokközpontjaikat, rokoni kötődéseiket, adatai vannak (vagy legalábbis ezt állítja) a család bevételeiről stb. Jól ismertek előtte az ország belpolitikai viszonyai, hatalmi harcai is. Szórványos, de nem mindenhol pontos ismeretei vannak Felső-Magyarországról: Késmárkról például azt írja, hogy maga is látta egyszer, tehát bizonyos, hogy valamikor személyesen is járt az ország ezen részén. Hibásan adja meg ugyanakkor a szepesi vár és Késmárk távolságát, és a szepesi várnál sem tudja, hogy melyik oldalról lenne érdemes az ostromlétrákat a falához támasztani. A levél írásának idején viszont úgy tűnik, Bécsben él, ugyanis egy helyütt a következőt írja: „Van itt Bécsben a vajdának egy kémje, bizonyos Mátyás deák, aki egy gazdag magyar nemesúr, bizonyos Tornallyai Jakab szolgája volt és a Stubentor környékén van a szállása.”⁴

Vitathatatlan tájékozottsága ellenére ugyanakkor vannak a szerzőnek zavarba ejtő állításai is: a mohácsi csatában elhunyt Szapolyai Györgyről mindvégig úgy beszél, mint aki túlélte az ütközetet és most fivére nagyratörő terveinek megvalósításából veszi ki a részét. A levelét is azzal zárja, hogy célszerűbb lenne először a fiatalabb Szapolyait, azaz Györgyöt próbára tenni, ugyanis a vajda minden bátorsága inába szállna, ha látná, hogy öccse elbukott és Ferdinánd serege gond nélkül tovább tud nyomulni a Vág mentén.

Noha a szöveg nincs keltezve, a kontextusból valószínűsíthető a keletkezés ideje és helye. A helyszínt illetően a fenti mondat a kulcs: a levél minden bizonnyal Bécsben íródott. A datálást illetően már nehezebb a dolgunk. Szapolyaira a szerző ugyan a Ferdinánd-pártiaknál megszokott módon vajdaként hivatkozik, azt viszont kétszer is meg-

⁴ Habet hic Wienae waywoda quendam exploratorem, Mathias litteratus nuncupatur, fuit servitor Jacobi Thornalii cuiusdam divitis nobilis Hungari, habet hospitium prope portam Stubarum.

említi, hogy már megkoronázták, így az irat a Szapolyai János koronázása (1526. november 11.) utáni időszakban keletkezett.

Másfelől a szerző egy Szapolyai ellen indítandó háború haditervét vázolja fel, viszont egy szóval sem említi Ferdinánd csapatainak magyarországi tevékenységét, így szinte bizonyos, hogy még Ferdinánd seregének magyarországi támadása (1527 júliusa) előtt vagyunk. Tovább pontosítható a *terminus ante quem* időpontja, ha meggondoljuk, hogy a levélíró nem értesült az 1527. évi márciusi budai országgyűlésről, amelyet Szapolyai hívei hívtak össze, és ahol a rendek többsége megjelent. A rendek itt hitet tettek Szapolyai mellett, többen átálltak Ferdinánd korábbi hívei közül is. A szövegből viszont egyértelműen kiviláglik, hogy a szerző szerint, ha Ferdinánd serege Szepes vármegye ellen vonulna, akkor a szomszédos megyék is hadai mellé állnának, mivel nézete szerint a vajda támogatottsága igen csekély.

Egyéb utalások alapján tovább szűkíthetjük ezt a szűk fél éves periódust: a levélíró azt fejtegeti, hogy Ferdinánd, Csehország királyaként nem bízhat abban, hogy ha Szapolyai stabilizálja a helyzetét Magyarországon, akkor majd békében marad és nem kíván tovább terjeszkedni, tehát Ferdinándnak nem egy, hanem két országért kell küzdenie; a haditerv taglalásánál pedig arról ír, hogy Ferdinánd toborozzon cseh, morva és sziléziai csapatokat, és azokat hagyja táborozni és fosztogatni a Szepességben. A cseh-morva területek feletti evidens(nek látszó) rendelkezési jog azt sejteti, hogy az irat már 1527 tavaszán keletkezett, ugyanis Ferdinándot 1527. február 27-én koronázták cseh királlyá. Ez azonban csalóka bizonyosság, hiszen Ferdinánd megválasztására már 1526 októberében sor került, és egy lojális alattvalónak az bőven elég lehetett, hogy urát legitim és teljes jogú cseh királynak láttassa. Egy konkrét mondat pedig inkább azt sejteti, hogy a levél még 1526 végén íródhatott. Szapolyai Györgyről szólván a szerző úgy fogalmaz: „Ezüstneműik vannak szép számmal, de ezek mennyiségéről pontosan és hitelt érdemlően nem tudok szólani. Mint hallom, ezeket elzálogosították a mondott Perstensky uraknak egyrészt a *múlt évben*, majd a *minap, amikor György gróf háborúba indult*.”⁵ A „múlt év” vonatkozhat a szerző által más összefüggésben is említett hatvani országgyűlés idejére (1525), ahol a Szapolyaiak jelentős csapatokkal jelentek meg, a „minapi háború” pedig ebben az összefüggésben aligha lehet más, mint a mohácsi hadjárat. Ennek tükrében az irat valószínűleg 1526 végén keletkezhetett.

A szöveg műfaját nehéz meghatározni. Formailag leginkább levél, ami viszont a tartalmat illeti, vegyíti a kémjelentés, politikai elemzés, haditerv elemeit. Sőt, mivel a szövegből úgy tűnik, a szerző az írás pillanatában még nem tartozik Ferdinánd udvarához, de *somniatorként* szívesen lenne a *Hofstaat* tagja, a szöveg egyfajta „állaspályázatnak” is tekinthető.

Szövegközlésünknek nem feladata az irat kimerítő és részletes elemzése. Reméljük ugyanakkor, hogy mivel a magyar fordítás után immár az eredeti latin szöveg is köny-

⁵ Res argenterias habent non paucas, quarum quantitatem realiter et certitudinaliter Maiestati Vestrae dicere nescio, quas, ut audio, impignoraverunt illis dominis de Perztenzky, quia annoque praeterito, et etiam nuper quando ad bellum Georgius comes descenderat.

nyen hozzáférhetővé válik, sikerül hozzájárulnunk ahhoz, hogy gyarapítsuk a Mohács utáni uralomváltás fordulatos hónapjainak forrásbázisát.

Az alábbiakban a mű hiánytalan szövegét közöljük latin eredetiben, magyar nyelvű összefoglalóval. A levélben szereplő rövidítéseket jelölés nélkül, feloldva közöljük, a szöveg ortográfiáját egységesítettük a ma használt akadémiai helyesírás szerint. A tulajdonneveket (például Tokay, Thurutz, de Perztenzky) a levél írójának írásmódja szerint írtuk át mindenféle változtatás nélkül.

Forrás

Ismeretlen személy helyzetelemzése és haditerve I. Ferdinánd számára egy Szapolyai János ellen indítandó háborúhoz

ÖstA HHSTA, UA AA, Fasc. 2, Konv. D. fol. 5r–12v.

[1.] *Egy Lajos király ellen lázadó csoport próbára teszi az Úr akaratát, és behívja az országba a törököt (Nándorfehérvár, 1521). Az Úr megkönyörül a királyon, megmenti és jó feleséget ad mellé. De Lajos léha életet él, ezért isteni büntetésként az országban belviszály támad, valamint a magyarok a mohácsi csatában is megfutamodnak a török elől.*

[2.] *Lajos királynak az a büntetése, hogy látnia kell, ahogyan Szapolyai János kerül a trónra.*

[3.] *A levél további része már Habsburg Ferdinándnak szól, akit arra biztat a szerző, hogy induljon hadba Szapolyai ellen, aki az ország romba döntésén munkálkodik.*

[4.] *Szapolyai anyagi lehetőségeinek és potenciális szövetségeseinek a fejtegetése: Szapolyaihoz befolyó jövedelmek, a havasalföldi vajdával és a török szultánnal való kapcsolata, Szapolyai bécsi kémje.*

[5.] *Tanácsok, hogy Ferdinánd és Habsburg Mária kiket kérjen szövetségésének a törökökkel és Szapolyaival szemben.*

[6.] *Részletes haditerv Ferdinánd hadai számára: a nádor toborozzon katonákat, a lengyel királytól is kérjenek segítséget; Budát és Esztergomot nincs értelme ostrom alá venni, a Szepességben kell támadni, majd ezzel egy időben Erdélyben is támadásba kell lendülni. Érvek a magyarországi hadjárat mellett.*

[6r] Serenissime ac excellentissime princeps domine domine gratiosissime

[1.] Quoniam hi hostes⁶ cum ipsorum confoederatis in Bohemia existentibus contra sacra Ewangolica dicta (ubi praeceptum est: non tentabis dominum Deum tuum)⁷ egerunt, et iam bis Deum tentaverunt, et de eius voluntate experiri voluerunt, si vult Deus regem Ludovicum in his duobus Hungariae et Bohemiae regnis aliisque provinciis Hungaricae et Bohemicae coronis subiectis regnare permittere, aut ipsis illa eadem regna et provincias tenenda ac gubernandas relinquere. Primum de voluntate Dei experiri voluerunt, quando sub Nandoralbam⁸ Thurcos contra eum eduxerunt.⁹ Quo tempore Deus vitam illius iuvenis regis et sui populi in manu tenuit et conservavit atque defendit, et in corda hostium suorum Thurcorum timorem incussit, quod cum rege et suis gentibus Thurci configere et hostilis gladii certamine ausi non fuerunt congregi, quia compassione quadam divina misertus fuit illi regi Deus. Qui propter eius teneram aetatem¹⁰ protunc et apud Deum et apud homines excusatus habebatur, dederatque illi ex sua misericordia coniugem de stirpe caesarum ortam,¹¹ ut semen eius multiplicaret. Quiquidem rex cum a puerilibus annis ad maturescentem iam aetatem ascendere et pervenire coepisset, et non puerilia, sed virilia agere incipere debuisset, quando relationes et responsa cuique dare, exercitus contra infideles ductare, bellum gerere, rempublicam bene administrare, iustitiam subditis facere et demandare addiscere debebat, haec omnia facere neglexit, deliciis et gaudiis atque diurnis nocturnisque solatiis deditus fuit.

Cum vero Deus videret, quod defensionem plebis Christianae ille rex modicum curaret, quodque sui etiam cumulandis dumtaxat et rapiendis thesauris, quam reipublicae bono intenti sunt, cumque sub eius imperio subditique magnam licentiam iniuste iudicandi, omnia sinistre agendi coepissent, quid fecit Deus? Infudit rursus audaciam et animositatem in corda inimicorum regis illius, ut iterum sui hostes contra eum insurgant. Prius tamen discordias esse voluit in regno suo Hungariae, et regnum ipsum suum in duas divisit partes, ut una pars regni sui ipsum non iuaret ab hostibus. Eduxitque secundario Thurcos contra eum (quia nihil fit in terris absque permissione divina) voluitque ipsum regem et suam plebem pro tantis mandatorum suorum transgressionibus modicum punire: in loco periculi et fortunae abstulit omnem audaciam plebis gentisque suae, et dispersit dissipavitque eos, ut fugiant ante faciem inimicorum,¹² vitam tamen illius sibi

⁶ A Szapolyai pártján álló magyarokat értette alatta a szerző.

⁷ Mt 4, 7.

⁸ Nándorfehérvár (ma: Belgrád/Beograd, SRB).

⁹ Vagyis Szulejmán 1521. évi hadjárata idején, amikor Nándorfehérvár végül török kézre került. A szerző azt sugallja, hogy Szulejmánt „behívták” Magyarország ellen Lajos király ellenfelei.

¹⁰ 1521-ben II. Lajos 15 éves volt.

¹¹ Habsburg Máriával, I. Miksa császár unokájával 1515-ben jegyezték el Lajost. A tényleges esküvőre 1522 tavaszán, néhány hónappal Nándorfehérvár eleste után került sor.

¹² Ti. az 1526-os mohácsi csatában. Nem teljesen pontos bibliai idézet, de a mondat vége mindenképpen a 68. zsoltár elejét idézi: „Exurgit Deus, et dissipantur inimici eius; et fugiunt, qui oderunt eum, a facie eius. Sicut dissipatur fumus, tu dissipas; sicut fluit cera a facie ignis, sic pereunt peccatores a facie Dei.” Psalm, 68, 2–3.

ipsi reservavit, ut in futurum sit vigilantior diligentiorque eius officialis et servus [6v] oviumque, hoc est suae plebis curiosior sit custos vel pastor.

[2.] Quid plura fecit Deus? Fecit et permisit sedere in solium illius regis suum servitorem, hominem non quidem de regali, sed neque de ducali sanguine, ex comitum dumtaxat ordine natum, voluit priora illius regis gaudia tristitiis et luctu commiscere, ut rex ille verus et legitimus in illius illegitimi regis capite suam coronam impositam cum animi moerore intueretur, qui longe maiorem defectum naturae et eloquii linguae habet, quam ille verus rex: nam Iohannes ille et nomine et re vix creditus vel nunquam in Hungaria auditus rex;¹³ formae et staturae praestantia minime antecellit verum illum regni heredem, sed feminea voce loquitur,¹⁴ essetque et natura et statura pusillanimator longe illo nostro naturali rege, si tot fortunas iam ille Jankwla waywoda non pertentasset gladio.¹⁵

Ego in illo rege nostro vero nullum alium defectum inesse audivi, quam tardiloquium sive linguae tarditatem, quod liberam eloquentiam non habet, cuius est culpa illa eorum, qui ipsum bene non instruxerunt. Ego habebam prius linguam longe tardiozem et balbucientem valde, frequenti historiarum, orationum et exemplorum lectitatione volubiliorem et acriorem linguam reddidi, ut (spero Deum) ob defectum linguae nemo me spernit. Dedisset utinam Deus, ut ego, si non alter, saltem califactor illius regis esse et ei servire potuissem, talibus exemplis et historiis per me collectis animum eius inquietassem, accendissem vel potius oblectassem, quae magis eum delectassent. Et maiores fructus atque utilitates sua Maiestas exhinc capere scivisset, quam ex sonitu musicalium instrumentorum aut ex spectaculis hastiludiorum, esset egregiae et nobilissimae indolis, noluerunt quidam etc. liberali eum esse animo et ingenio, prudentem nimis principem non quisque tolerare potest, imprudentem vero quisque contemnit, quia virtuti homines parent, vitiis resistunt.

Quid vero iam Deus illi vero regi dicere potest? Ego te cum tua coniuge in illis regnis [ad] regnandum constitui, tuos hostes Thurcos te priusquam opprimere conantes divino timore repuli, de nuperrimi quoque conflictus periculo te eduxi,¹⁶ vitam tuam semper manutenui, defendi et adhuc defendam, mihi que soli reservabo te, si ea ages, quae optimi et laudati regis sunt officia, sed quia regnum tuum Hungariae parum curabas ab infidelibus gladio defendere, semperque quiescere optabas, pro Christianitate

¹³ Valóban: Szapolyai János előtt nem volt János nevű uralkodó Magyarországon.

¹⁴ Szapolyairól közkeletű volt, hogy erőtlén, asszonyos hangja van. Emiatt már vajdaként Katalin vajdának, utóbb Katalin királynak csúfolták. Georgius Logus egy invektívájában szintén *semivir*nek (félíg férfinak) nevezi. KASZA, 2009, 171.

¹⁵ János vajda valóban tapasztalt hadvezér volt: kulcsszerepe volt a Dózsa-felkelés leverésében, eredményesen hadakozott Havasalföldön, és őt szánták a Mohácsnál összegyűlt sereg fővezérének is. (Erről újabban: C. TÓTH, 2020.) Ugyanakkor a váratlanul felbukkanó Jankula alak óhatatlanul megidézi az ezen a néven ismert Hunyadi Jánost is, bár az allúzió célja nem teljesen világos.

¹⁶ A szöveg sajátos módon úgy beszél Lajosról, mint aki túlélte a csatát, de már lényegében nincs a halandók közt. Isten mintegy kiragadta innen, és a király egyelőre arra vár, hogy levezelhesse fiatalságának bűneit.

(cuius belliductoris nomen supremum gessisti)¹⁷ nihil agere volebas. Iam nunc hoc volo, ut quae tua sponte et voluntarie facere nolebas, etiam coactus agere debebis, utque tam de manibus servitoris tui waywodae, quam a tyrannide Thurcorum regnum tuum liberes et recuperes. Et volo, ut nomen tuum ne sit semper in obscuritate, neve iaceat in silentio apud [7r] Christianos, sed ut aliquando elucescat, clariusque et famosius reddatur, utque de te etiam sciant aliquid canere, sicuti lancigeruli de illis duabus Maiestatibus fratribus¹⁸ sororioque [!] tuis nunc concinnunt, ut vel sic pugnacior et bellicosior fias, et imposterum gentem Christianam a Thurcis melius defendere scias. Ego autem tibi, fili, non deero, solum tu tibi ipsi ne desis, quia si illos supra te constituere, tibi praeferre et contra te imperare voluissem, a tot periculis te non eduxissem. Sed tu frigidus his stimulis agitandus, hoc igne accendendus eras, ut magis a me recognosceres regna et imperia illa tibi obtigisse et data esse, quam a populis et gentibus tuis. [3.] Haec sunt verba salvatoris, Serenissime Princeps,¹⁹ ad illum regem, in quo nullum dubium habere deberet, solummodo Maiestates vestrae eum iuarent. Qui hac vice ita deberet suam omnem potentiam ostendere, et a fratribus amicisque suis et ab eis, cum quibus ipse multa bona fecit, talia auxilia expetere et impetrare deberet, ut potius hac una vice expensas illas semel facerent et effunderent, quam ut posthac quoque exponere et secundario contra hostes insurgere cogantur. Causa vero haec est, propter quam hoc dico. Quia si contingeret, quod waywoda in Hungaria suum statum firmare et veluti rex ibi dominare posset (quod procul absit et Deus avertat, quodque nec futurum Deo dante spero), sed si ita contingeret, nullus rex Bohemiae sperare deberet, quod ipse a waywoda et eius fratre,²⁰ ab illisque duobus dominis Perztenzky²¹ pacifice in illo regno permanere possit, non quiescerent quousque et illinc expellerent eum. Itaque non pro uno, sed pro duobus regnis et pro tot provinciis, quot ad Bohemiae et Hungariae coronam pertinent, nunc pugnandum erit. Quia licet ego recordor in somnio meo prius hoc scripsisse, quod illi quoque domini Perztenzky mox post eiectionem regis de Hungaria insurgent, sed mihi videtur, quod minime nunc illi insurgent, nunc silent illi taciteque susurrant et mussitant cogitantque, quomodo secretius et occultius possent eorum confoederatis, hoc est comitibus Scepusiensibus absque aliquali nota auxiliari.

¹⁷ IX. (Szent) Lajos (1226–1270) francia király kétszer is vezetett kereszties hadjáratot. Második hadjárata során, Tuniszban halt meg vérhasban.

¹⁸ Ti. V. Károly spanyol királyról és német-római császárról, illetve Ferdinánd főhercegről.

¹⁹ Innentől a szöveg címzettje Habsburg Ferdinánd, a ténylegesen már halott Lajos király utóda.

²⁰ Szapolyai György, a fiatalabb fivér. Tudomásunk szerint György gróf elesett a mohácsi csatában, de a szöveg erről nem vesz tudomást és élő személyként kezeli.

²¹ Egy országgyűlési naplóbejegyzés említi 1546-ból egy bizonyos Perstensky urat (PAULINYI, 1934, 220), mint Thurzó Elek özvegyének, Kövendi Székely Magdolnának akkori férjét (házasságukra lásd: PÉTERFI, 2014, 133), aki Johann von Pernstein cseh-morva főúrral azonosítható. Johann von Pernstein (Jan z Pernštejna) (1487–1548), illetve öccse, Adalbert von Pernstein (Vojtěch z Pernštejna) (1490–1534) hatalmas birtokokkal rendelkeztek Cseh- és Morvaországban. Johann részt vett a mohácsi csatában és harmadik, Székely Magdolnával kötött házassága is mutatja, hogy voltak magyarországi kapcsolatai. Más adat nem szól arról, hogy a Pernstein fivérek Szapolyai trónigényét támogatták volna, de mivel a határ túloldalán birtokos Szapolyaiakkal biztosan kapcsolatban álltak, ez nem is zárható ki. Főképp, mivel Johann a cseh-morva rendi törekvések vezéralakja volt.

Quia illi Perztenzky persentiscerunt, quod occultam ipsorum ligam et confoederationem cum non rege recto et eius fratre initam regii consilarii intelligunt iam, propter quod et ipsi expeditioni negotii eorum tandem aliquod commodum tempus eligerent. Sed videbunt primum an waywoda in regno Hungariae radicem agere et se stabilire poterit, simulque videbunt, quanta erit huius partis potentia. O, qualis in humanis rebus divinae potentiae lusus.

[4.] [7v] Si vero Maiestas vestra mihi diceret, tu multa scribis, quae nihil nobis prosunt. Respondeas nobis de his, quae ad rem nostram pertinent, quantum scilicet hostes illi ex propriis eorum facultatibus facere possunt, quantumque ex auxilio confoederatorum, et quantum item facient vires Thurcorum. De pace vero neque linguam moveas, quia cum primum se waywoda coronari fecit,²² mox paci nullus est locus relictus nullumve modum et nullam viam pax hic habet. Sed potius dicas, quid tibi videtur, quomodo esset progrediendum cum exercitibus nostris.

Ad primum respondeo Maiestati Vestrae, quod certissima esse et indubia fide credere dignetur, quod waywoda cum suo fratre pecunias paratas omnino non habet. Ex bonis et Jobagionibus suis omnibus undique, si etiam excoriari faceret eos, ultra XXXII milia florenorum nullo pacto exigere potest, et hos etiam cum maxima et extrema difficultate. Res argenterias habent non paucas, quarum quantitatem realiter et certitudinaliter Maiestati Vestrae dicere nescio, quas, ut audio, impignoraverunt illis dominis de Perztenzky, quia annoque praeterito, et etiam nuper quando ad bellum Georgius comes descenderat. Aureos florenos stipendiariis distribuerunt. Omnis spes Georgii ipsius comitis in dominis Perztenzky est locata, waywodae vero omnis fiducia in Thurcis. Non deberent waywodae permittere, ut in Hungaria vel Transsilvania a colonis aut Saxonibus²³ et civitatibus aliquid pecuniarum exigere posset, vel Siculos aut vires Transsilvanas educere. Abstrahendus esset ab eisdem comitibus Scepusiensibus etiam dux Thessiniensis et eius filius,²⁴ qui erant consaguinei genitricis²⁵ waywodae, quia forsitan illi quoque eos iuvabunt. Mihi videtur, Sacra Maiestas, quod si waywoda in fratrem suum adoptivum (sicuti apud me scitum est) Bozorad waywodam Transsalpinum²⁶ assumpsit, tunc directe tali via et modo fraudis eum decepit et ad se

²² Szapolyai Jánost 1526. november 11-én koronázták meg Székesfehérvárott. Fontos adat a szöveg datálása szempontjából, hogy a szerző tud erről, vagyis az „álom” ez után íródott.

²³ A *Saxonibus* után törölve: *vel Siculis*.

²⁴ II. Kázmér tescheni herceg (1449–1528), Szapolyai János anyjának, Hedvig tescheni hercegnőnek apai ágról való unokatestvére, így Szapolyai János unokanagybátyja. II. Kázmérnak két fia volt, Frigyes és Vencel. 1526–1527 fordulóján azonban már egyikük sem élt. Frigyes még 1507-ben, Vencel pedig 1524-ben halt meg.

²⁵ Hedvig, tescheni hercegnő (1469–1521), Szapolyai István nádor felesége.

²⁶ V. Radu (Radu de la Afumați, †1529) kisebb szünetekkel havasalföldi vajda (1522–1529), Radu cel Mare törvénytelen fia. Általában törökellenes politikát folytatott, emiatt 1522–1529 között több ízben kénytelen volt elhagyni országát. 1523 áprilisában az országát előzőnlő törökök elől Erdélybe menekült, de Szapolyai János erdélyi vajda támogatásával már 1524 januárjában visszafoglalta trónját. Amikor 1529-ben ismét szembefordult a szultánnal, alattvalói megölték. Radu a Basaráb-ház sarja volt, a szövegben szereplő Bozorád névalak valószínűleg erre utal. Szapolyai havasalföldi és törökellenes akcióiról újabban lásd C. ТóTH, 2012, 987–1014; C. ТóTH, 2020.

traxit, sicuti regem Hungariae fraudavit. Hoc est viribus Thurcorum ipsum de Transsalpina provincia iam bis expelli fecit et bis eum in suum waywodatum locavit et induxit, ut saltem vel hoc pacto eum ad se alliceret et sibi devinceret et obligaret. Quia audiavi ego, quod Iohannes waywoda hoc dixit illi waywodae Transsalpino: Quid iuvat te ille rex Hungariae? Si ego de meo waywodatu Transsylvaniae te non defendissem et iuvassem, iam corpus quoque tuum sepultum dudum esset, et ossa tua putrefacta fuissent, sed mihi potes gratias agere, quod tu nunc waywoda es [8r] Transsalpinus. Itaque non videretur mihi inutile, quod illi waywodae de hoc late et aperte scriberent, ut et ille intelligeret, quod a nemine illas oppressiones et expulsiones atque iniurias suas passus est, quam a Iohanne waywoda et eius suggestione, ut hac re intellecta waywodam coronatum et bogmatizatum²⁷ ne iuaret. Similiter et ad waywodam Moldavum²⁸ efficaces essent de hac re litterae dandae, ut non waywodae, sed nobis auxiliaretur aliquibus gentibus contra ipsum.

Item quia hi hostes, si auxilio Thurcorum se iuvari non sperassent et in Thurcis spem atque fiduciam eorum non locassent, sique cum illis aliqualem pactum non²⁹ inivissent, tam subito et tam temerariae regnum pro se occupare et vindicare non praesumpsissent et neque ille rex rogum funerumque et cadaverum Christianorum (quorum non parvus numerus iam pro ipso periit) se coronari facere ausus fuisset, si intelligentiam cum Thurcis non habuisset.

Caesar Thurcorum (ut ego intelligo) in propria persona waywodam non iuvabit, sed reversus est in Constantinopolim,³⁰ et reliquit waywodae in auxilium illum bassam suum supremum campiductorem Ibraym in Nandoralba,³¹ quare bonum esset resciri facere per fidos exploratores prybeek, si caesar rediit vel ubi est, et ubi sint galeae suae ac nazadii, si sunt sub Zenderew³² vel Nandoralba aut sub Sabatz³³ etc. Quia Jancharones, potior peditatus Thurcorum, si caesar rediit, secum redierunt, quia illi sunt custodes corporis et portarii atque curiales caesaris, et illorum numerus non parvus fuit cum caesare.

Habet hic Wiennae³⁴ waywoda quendam exploratorem, Mathias litteratus nuncupatur. Fuit servitor Jacobi Thornalii³⁵ cuiusdam divitis nobilis Hungari. Habet hospitium prope portam Stubarum.³⁶ Ille rogabat me, ut ego aliquod alphabetum ignotum pro secretis scribendis, sive characteres incognoscibiles et non intelligibiles sibi

²⁷ A *bogmatizatum* latin szóként értelmetlen. Jászay úgy vélte, a szerző a szláv bog/boh (isten) szóból alkotta az igét. *Bogme* szerbül „Isten engem”-et jelent, a bogmatizatus tehát nagyjából felesketett, felszentelt, felkent értelemmel bírhat. JÁSZAY, 1846, 333.

²⁸ IV. István (1506–1527) moldvai vajda (1517–1527).

²⁹ A *pactum non* után törölve: *inivissent*.

³⁰ Konstantinápoly (ma: Isztambul/Istanbul, TR).

³¹ Az információ téves, Ibrahim nagyvezír sem maradt Nándorfehérvárnál 1526–1527 telén. Csak a határvidéki török csapatok maradtak a közelben.

³² Szendrő, Keve vármegye (ma: Smederevo, SRB).

³³ Szabács, Macsói bánság (ma: Šabac, SRB).

³⁴ Bécs (ma: Wien, A).

³⁵ Tornallyai Jakab 1526-tól János király kincstartója, 1528-tól gömöri alispán. A Mohács után kiépülő Szapolyai-adminisztrációban betöltött szerepéről bővebben: BARTA, 1977, 635–677.

³⁶ A *Stubentor* Bécs város egykori keleti kapuja.

darem, cum illo ego locutus eram in ecclesia pleraque, ut eius animi dispositionem intelligerem. Inter alia dicebat is mihi, quod caesar Thurcorum fuisset in horto ferino sive ferarum reclusorio adhuc, dum Thurci Budae erant, mortuus,³⁷ et quod Johannes waywoda cucullatus (vel errat lingua: corrosus aut coronatus iam tetigi) cum Ibraym bassa strictissime coniurassent, firmiterque sese colligassent, quod Ibraym esset Thurcorum caesar et waywoda Hungariae rex,³⁸ et quod unus alterum usque mortem iuuet. Ex hoc etiam videtur [8v] mihi caesarem vel in Andrinopolim³⁹ aut in Constantinopolim remeasse, quod utinam Deus daret, sed quod caesar mortuus esset, id minime credendum puto.

[5.] Non esset autem rebus Maiestatum Vestrarum improficuum, inutile aut infructuosum, ut scriberet Imperialis et Catholica Maiestas,⁴⁰ scriberet Maiestas Vestra cum rege Poloniae,⁴¹ scriberent electores imperii, omnesque duces et principes, marchiones, respublicae, civitates, potestates Hispaniae, Germaniae, Bohemiae, Slesiae, Moraviae, Lusaciae, omniumque primorum sigilla litteris apprimerentur efficacissimis. Et nominibus omnium istorum regnorum scriberentur ad caesarem Thurcorum, ex alia parte reginalis Maiestas efficeret medio baronis pontificii oratoris,⁴² ut et pontifex cum sacro cardinalium collegio minaces litteras ad Thurcum darent. Scriberent et Veneti aliique Italiae potentatus in hanc sententiam. Quod waywoda posthabito divini nominis timore et amore, spreta et abiecta debita oboedientia Sanctae Matris ecclesiae et fide ac religione orthodoxa, contra iusiurandum regno Hungariae et sacrae eius coronae quo fuit astrictus, Thurcorum, nominis Christiani hostium truculentissimorum societati et foederi adhaesisset, ac in destructionem regni Hungariae, perniciemque et exterminium Christianorum bis eos in regnum Christianitatis propugnaculum induxisset, cuius pro suo auxilio inductione Thurcis grandis victoria, Hungaris perpetuo deploranda clades et extrema ruina, regno excidium, incolis irrecuperabile damnum illatum esset. Quae litterae declararent regem hostili manu trucidatum,⁴³ suique regni primates et proceres cum innumerabili Christianarum animarum multitudine per Thurcos in miserandam captivitatem abductos, damna inestimabilia passos, incendia urbium plurima facta, exustiones, direptiones⁴⁴ bonorum tam ecclesiasticorum, quam secularium infinitas commissas, omniaque ob favorem waywodae patrata, quod mortem illius regis, sui fratres et universi catholici principes totaque Christianitas communi auxilio et consilio primum contra waywodam retorquere vellent. Et si illi caesar opitularetur, suspensis bellis civilibus et intestinis omnes personaliter contra ipsum solum caesarem proficisci et belligerare statuissent. Prout haec melius me doctioribus

³⁷ A szultán valóban felkereste a Budától nem messze fekvő nyéki vadaskertet.

³⁸ A kéziratban *rex*a áll, tollhibaként javítottuk.

³⁹ Drinápoly (ma: Edirne, TR).

⁴⁰ Ti. V. Károly.

⁴¹ I. Zsigmond lengyel király.

⁴² Antonio Giovanni da Burgio 1523–1526 között magyarországi pápai követ.

⁴³ Vagyis nem baleset, hanem harci cselekmény áldozata lett Lajos király.

⁴⁴ A *direptiones* után törölve: *ea*.

videbitur, conficiantur litterae efficaciter, forsan aliquantulum caesar manus suas [9r] a ferendo waywodae maiori ope et auxilio magis retraheret.

Quae litterae omnes possint ex Veneciis faciliori impensa et missione in Constantinopolim, si caesar ibi esset transmitti procurari, quia ego a quodam mercatore Veneto hic intellexi, quod iam orator caesaris apud Venetorum dominium egit.⁴⁵ Nunciavit ipsis gaudium magnum de ingenti victoria et spolio in Hungaria obtento, et uti mos est Thurcorum de magnis maiora loqui, dixit orator (ut is mercator mihi referebat) in proelio quinquaginta milia nostratum cecidisse caesaque esse, bombardorum numerum lucratum decem milium, onustos spoliis camelos et equos quadraginta milia, naves et galeas praedis papinisque oneratas per Danubium demissas nescio quot millenarias aiebat ipsis intimassee.

[6.] Si autem Maiestas Vestra adhuc mihi iuberet, bene sunt ista, vadant, admittimus, sed hoc dicas nobis, si tua res nunc ageretur, quid esses factururus, quomodo bellum istud inciperes, quia uti intelligimus, iam nonnulli Thurci sese ostentant in partibus regni Hungariae inferioribus, qui in auxilium waywodae exiverunt et ne forte illi magis huc sursum adventabunt.

Quia nonne audivit aliquando Maiestas Vestra, quod leo semel a bubone consilium captabat, ad hoc quaesitum Maiestatis Vestrae ita respondendum putarem, quod si ego essem rex Hungariae, et sederem in solio, sicuti Simea⁴⁶ (sed ego nunquam adhuc vidi ex mure factum elephantem) tunc hoc facerem: palatinum meum magnopere rogarem, ut gentes mihi in Mazovia⁴⁷ pedites bonos levare faceret. Patruum⁴⁸ item meum, regem Poloniae personaliter accederem, et omnes meas calamitas iniurias et oppressiones, hostium meorum suggestionibus a Thurcis iam bis et alioquin mihi illatas frequenterque iam retortas suae maiestati per ordinem enumerarem, auxilium a sua maiestate, gentes et bonos capitaneos peterem. Quo obtento gentes Polonicas Mazovitis coniungerem, explorari facerem clanculum (caute tamen et nimis secrete agendum esset, ne persentiscerent) castrum hostium Scepusiense, in quo ipsi unam domum thavernicalem habent.⁴⁹ Unde videlicet et ex qua parte esset melius obsidendum, et unde scalae magnae ad scandendum in eum sursum apponi et facilius applicari possint, faceremque nocte [9v] obsidione cingere, prius ut loca bene perscrutarentur, ubi essent machinae et

⁴⁵ Az információ hitelesnek tűnik: Marino Sanudo naplója szerint 1526 októberében valóban tartózkodott egy Ali szpáhi oglán nevű török követ Velencében, aki beszámolt a szultán mohácsi diadaláról és ő kézbesítette Szulejmán erről írt levelét. (B. SZABÓ–FARKAS, 2020, 134–136.) A Sanudóra vonatkozó adatokért Szovák Mártonnak tartozunk köszönettel.

⁴⁶ „Simea in solio”, vagyis Simea a trónon. Közmondás arra, ha egy ostoba ember kerül magas pozícióba. Johannes Trithemius határozza meg így a szólást *De proprietate monachorum* (sine loco, 1500, Div.) című művében: Simea in solio: Abbas seu praepositus imperitus in clastro.

⁴⁷ Báthori István nádor felesége Zsófia mazóviai hercegnő volt.

⁴⁸ Zsigmond lengyel király természetesen nem Ferdinánd, hanem II. Lajos nagybátyja volt. A szerző úgy tesz, mintha a rokonság a trónnal együtt öröklődne.

⁴⁹ Szepesvár (ma: Spišské Podhradie, SK). Nem a településről, csak a várról van szó, amely 1466-tól funkcionált a Szapolyai-család székhelyeként és valóban itt őrizték a családi kincstárt és a levéltárt is. KENYERES, 2020, 85–86.

tormenta arcu admovenda vel in terram defodenda. Impetrandum tamen esset a rege Poloniae, ut sua maiestas tredecim suis civitatibus⁵⁰ demandare dignaretur, quo non solum gentibus nostris illic victualia ministrarent, sed et per singula capita penes eas ad requisitionem capitaneorum nostrorum insurgere tenerentur. Cassovienses⁵¹ quoque Barthffenses,⁵² Lewchovienses⁵³ liberae regiae civitates habere deberent in commissis, ut et gentibus et ingeniis et victualibus arcem⁵⁴ oppugnantes iuarent, et dum requirentur, ut et ipsi capitatim parati in armis esse et penes duces belli insurgere deberent. Iuberemque omnes gentes Bohemiae, Slesiae, Moraviae et Lusaciae illuc convenire ad liberum lucrum et in bonis hostium condescendere. Sperarem deum, quod arcem illam in metis Hungariae et Poloniae sitam (cuius proventus uberrimi, fructuosi et pingues sunt) iuvante optimo deo⁵⁵ non longa obsidione expugnarent. Et quia hostes clavem regni, hoc est Nandoralbam, quasi ipsi soli in manus hostium Thurcorum tradiderunt et illinc ipsis contra nos ad liberum lucrum veniendi portam aperuerunt, ego quoque primum in nido hostium, hoc est castro Scepusiensi ludum belli inciperem, et pro amissa per eos clave regni mei, clavem mihi aliam recuperarem. Quia mihi videtur, Serenissime Princeps, quod hostes ab illa parte non adeo timent et metuunt castra eorum obsideri, bonaque ipsorum damnificari et depraedari, sicuti hic propinquius et inferius in medio regni, neque forsitan eorum munitiones et arces ita repletas tenent victualibus ingeniisque et peditibus atque pulveribus, quae in superioribus illis partibus regni sunt, quam quae in aliis locis habent.

Item habet waywoda unam civitatem Kesmark⁵⁶ vocatam, duobus Hungaricis miliaribus a Scepusio⁵⁷ distantem, quam una et eadem vice unoque contextu simul et semel cum castro obsidere (si gentium esset copia) possent. Ego illam civitatem semel dumtaxat vidi. Reperietur alter, qui melius scit situm illius, quam ego, mihi visa fuit urbs illa non esse valde tuto in loco fortique fossato et muro aut munitione aliqua munita, quam si invadere, consequi et diripere possint, haberent ibi et invenirent belli duces ac capitanei militesque, quid inter se partirentur et dividerent. Haberent etiam villas frequentes et complura hostium bona et oppida victualibus plena, ex quibus si per

⁵⁰ A tizenhárom szepességi várost Zsigmond király zálogosította el 1412-ben a lengyel koronának, így ezek 1773-ig jogilag is Lengyelországhoz tartoztak.

⁵¹ Kassa, Abaúj megye (ma: Košice, SK).

⁵² Bártfa, Abaúj megye (ma: Bardejov, SK).

⁵³ Lőcse, Szepes megye (ma: Levoča, SK).

⁵⁴ Az *arcem* utólag beszúrva a sor fölé.

⁵⁵ Az *optimus deo* utólag beszúrva a sor fölé.

⁵⁶ Késmárk, Szepes megye (ma: Kežmarok, SK). 1466 előtt Késmárk volt a Szapolyaiak egyik fontos központja. KENYERES, 2020, 83.

⁵⁷ Scepusium alatt általában a Szepesség vagy Szepes vármegye értendő. Mivel azonban a mondatban korábban említett Késmárk maga is a Szepességben fekszik, ezért a Scepusium itt minden bizonnyal csak a szepesi várat jelöli, és nem az egész vidéket. (Erre utal a mondat folytatása is.) A szerző által megadott távolság azonban egyáltalán nem stimmel: Szepesvár körülbelül 40 kilométerre fekszik Késmárktól, két magyar mérföld pedig szűk 19 kilométer. Ez alapján úgy tűnik, hogy a szerző helyismerete bizonytalan, amit az is alátámaszt, hogy a következő mondatban elismeri: csak egyszer járt Késmárkon.

comitatum Scepusiensem, Arwa,⁵⁸ Thurotz⁵⁹ vel Lyphtho⁶⁰ gentes descenderent, omnes eorum condescensiones in bonis hostium facere possent. Et mihi videtur, quod terra illa illique comitatus ita sunt [10r] fertiles et victualibus copiosi, quod quinquaginta milia hominum per illas partes descendendo penuriam et defectum alimentorum non paterentur.⁶¹ Oppida sunt illic hostium multa et non inopulenta libereque praedae exposita et subiacentia, possent gentes illae per fluvium quoque Waag⁶² omnia genera victualium super strues et trabes lignorum (quorum in illis partibus copia habetur) huc infra in Hungariam sibi ipsis deduci facere et se illis alimoniis ibi inferius etiam sustentare.

Quid plura item facienda foret interim, quousque omnes undique ex Germania, Bohemia, Slesia, Moravia, Lusacia, item ex Transsilvania, deque regno Croatiae et Slavoniae copiae atque gentes insimul convenire, in campum prosilire et ad profligandum waywodam et suos Thurcos coniungi et coadunari ac contra ipsum progredi possint. Prius ne gentes in castris, in campo aut alibi inutiliter incassumque iacerent, neve tempus et stipendium sine fructu et servitio utili tererent consumerentque, peditatus lanceariorum Maiestatis Vestrae posset obsidere castrum waywodae Papa⁶³ nuncupatum, in plano loco extructum, domum hostium principalem, ingenti et amplimissa piscina redditibusque et pertinentiis insignem, quas quidem Maiestatis Vestrae gentes iuarent comitatuum quoque vicinorum Hungaricae copiae, quia meo iudicio cum waywoda veri et probi Hungari pauci erunt, sed Huni illi Scitici, a recta fide et fidelitate alieni.⁶⁴

Ex alia vero parte uno et eodem ductu atque tempore Petrus Pereny⁶⁵ per regem novum illegitimum in waydam Transsilvanum electus, quem spero a sincera et vera fidelitate reginalis Maiestatis non defecturum, nec Vestris Maiestatibus defuturum, levatis secum aut penes se dominis et regnicolis potioribus regni Transsilvaniensis unacum reverendissimo domino Transsilvaniensi⁶⁶ et cum Siculorum copiis civitatumque et Saxonum auxiliis maiori, quo fieri poterit, numero egrediat per bona waywodae, quae non pauca sibi in itinere obvenerint. Nescio, si pertinentiae castrum sui Lyppa,⁶⁷ Solymos⁶⁸ et

⁵⁸ Árva vármegye (közigazgatási egység az egykori Magyar Királyság északi részén, területének nagyobbik fele ma Szlovákia, míg kisebbik fele Lengyelország része).

⁵⁹ Turóc vármegye (közigazgatási egység volt a Magyar Királyság északi részén, utolsó székhelye Turócszentmárton volt, területe jelenleg Észak-Szlovákia része).

⁶⁰ Liptó vármegye (a Magyar Királyság közigazgatási területe, vármegyéje volt, jelenleg Észak-Szlovákia része).

⁶¹ Az említett felső-magyarországi vármegyék alapvetően gyéren lakott, hegyvidéki területek, nem éppen jó szántóföldjeikről híresek. Jelentősebb sereg eltartására – a szerző állításával ellentétben – aligha alkalmasak.

⁶² Vág (ma: Váh/Waag, SK), a Duna bal oldali mellékfolyója.

⁶³ Pápa, Veszprém megyei mezőváros, a Szapolyai család birtoka.

⁶⁴ A németellenes magyar nemesség szittya ideológiájáról bővebben: KUBINYI 2006, 361–374.

⁶⁵ Perényi Péter. Mohács után eleinte Szapolyai híve, később gyakori pártváltásairól vált hírhedt. Perényi a mohácsi csata idején még temesi ispán volt, Szapolyai koronázása után nyerte el az erdélyi vajda méltóságát, melyben pártváltása után, 1527-ben Ferdinánd is megerősítette.

⁶⁶ Gosztonyi János 1524-től viselte az erdélyi püspöki címet, melyet a pápa nem erősített meg. Az ellenkirályok küzdelmében Ferdinánd pártjára állt, ezért 1527 őszén Szapolyai elfogatta, és katonái Kolozsvárott halálra kínozták.

⁶⁷ Lyppa korrigálva *Solymos* alak helyett. Lippa, Arad megye (ma: Lipova, RO).

⁶⁸ Solymos vára, Arad megye (ma: Şoimuş, RO).

Debretzen⁶⁹ in illis adiacent partibus, obsideat et ipse castrum wayvodae Thokay,⁷⁰ in cuius circumvicinitate et prope Ticiam⁷¹ non pauca bona habet waywoda. Ex quibus gentes illae se nutrire alereque omni victu possent, ubi Thallia,⁷² Regeetz,⁷³ Boldogkew⁷⁴ et nonnulla oppida magna ad domum et curiam suam Budensem spectantia, Kengyel,⁷⁵ Apor,⁷⁶ [10v] Myndzenth,⁷⁷ Wyffalw,⁷⁸ Naghzantho⁷⁹ etc. Quia wayda haec quattuor loca habet primaria et pertinentiis proventibusque aliis locis⁸⁰ et bonis eorum opulentiora videlicet castra Scepes, Thokay, Papa, Thrinchyn⁸¹ in quo habitat, quod est fortissimis propugnaculis munitum, et ab illa parte, unde illud castrum Thrinciniense obsideri oppugnarique a monticulo quodam arci contiguo facilius possit,⁸² illinc quadruplicibus fortissimis muris triplisque fossatis, profundis muratis et subductis fortificatum est castrum.

Si quis vero diceret, quare non suades, ut castrum Budense et Strigoniense de manibus hostium expugnentur, si illa castra sunt in regno prima et capitalia. Breviter illi respondeo. Hostes illa duo castra nunc ita repleverunt et fortificaverunt omni fortitudinis genere, gentibus, pulveribus, victualibus et ingeniis, ut si quis dentes molares de ore suo globis excuti cupit, illuc vadat, non ita leviter iam recuperare reobtinereque poterimus illa duo castra, sicuti amisimus. Quorum amissionis culpam quibus imputare debemus? Nempe illis, qui ea pueriliter tenuerunt, et qui sciverunt se magnos habere hostes, tamen in eorum⁸³ arcium castrorumque tuitionem gentes defensores non conduxerunt, in quibus hominibus verificatum est illud proverbium, quod habent, non habent, quia nulla potestas avaro super aurum. Meo iudicio waywoda non ausus fuisset se coronari facere ullo modo, si illa duo castra Budense et Strigoniense ad manus accipere non potuisset, sed spero omnipotentem deum, quod cuius campus et civitas erit, arces etiam illae sibi et non alteri cedent.

⁶⁹ Debrecen, Bihar megye.

⁷⁰ Tokaj, Borsod megye.

⁷¹ Tisza.

⁷² Tállya, Zemplén megye (ma község Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a Szerencsi járásban).

⁷³ Regéc, Abaúj megye (ma község Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a Gönci járásban).

⁷⁴ Boldogkő, Abaúj megye (ma: Boldogkőváralja, község Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a Gönci járásban).

⁷⁵ Kengyel, Külső-Szolnok megye (ma község az Észak-Alföldi régióban, Jász-Nagykun-Szolnok megye Törökszentmiklósi járásában). KENYERES, 2020, 77.

⁷⁶ Apor, Csongrád megye (Szapolyai-birtok a Tisza és Körös összefolyásától délre). KENYERES, 2020, 77.

⁷⁷ Míndszent, Abaúj megye (Miskolc határában, a 16–17. században létrejött korábbi, önálló település, amely 1880-tól Miskolc része lett).

⁷⁸ Újfalu néven több Szapolyai-birtok is szóba jöhet: az egyik Tornaújfalú (ma: Turnianska Nová Ves, SK), a másik pedig Miskolctól északra a Hernád mellett. KENYERES, 2020, 90.

⁷⁹ Nagyszántó mögött minden bizonnyal nem a Bihar megyei Nagyszántót kell érteni, hanem Abaújszántót, amely ténylegesen Szapolyai-birtok volt. KENYERES, 2020, 90.

⁸⁰ A *locis* után törölve: *opulentiora*.

⁸¹ Trencsén szabad királyi város, Trencsén megye (ma: Trenčín, SK), 1528 nyarán foglalták el Ferdinánd csapatai a Szapolyaiaktól.

⁸² A *facilius possit* beszúrás a sor fölé.

⁸³ Az *eorum* után törölve: *arces*.

Si quis vero mihi ad oculos obicere auderet, tu multa scribis et dicis, bella aliis suades, qui nunquam in bello fuisti, et ne unico quidem conflictui unquam diebus vitae tuae interesse ausus es. Quis vidit, quod⁸⁴ passeris concionari et praedicare debeant accipitribus et falkonibus [!]⁸⁵ de arte aucupii,⁸⁶ si unguibus carent acutis ad aves capiendas necessariis. Serenissime princeps, tales praesumptuosos et audaces viros, mihi haec ridiculosa verba obiectare [11r] audentes his Herculeis nodis crudelibusque verbis de me absolvam. Quod licet ego nunquam in bello fui et ex furia, quantum ego saevire soleo, neque gladium contra aliquem extraxi, sed mater mea genuit me non fortem et bellicosum pugnatorem, sed scriptorem et somniorum excogitatorem. Conservet altissimus Maiestatem Vestram Sacram unacum omnibus suis et felicitet eandem provehatque ad optata. Mihi tamen benignum responsum de mea defensione et servitio, pro quo supplicavi, dari facere ne dedignetur. Maiestati Vestrae Sacrae ac utraeque reginali Maiestatibus spero me iuvante deo posse forsan ita bene servire et fideliter, sicuti quispiam alter meae parvitatibus et conditionis homo, dummodo sub protectione Maiestatum Vestrarum me esse videam. Agat igitur Clementissima Maiestas Vestra, ut si eius curia omni mortalium genere referta ornataque est, ne et somniatore careat, qui desideranti animo servire cupit Sacrae Maiestati Vestrae. Haec ego salvo iudicio et saniori consilio aliorum prudentiorum, qui melius negotia ista quam ego intelligunt, pro captu dumtaxat mei capitis scripsi, alia prudentiae et pensitationi consiliariorum Maiestatum Vestrarum, haec altiori animo considerantium reliqui.

Posset adhuc mihi Maiestas Vestra dicere, quae sunt causae, vel propter quas rationes tu dicis bellum esse de partibus illis superioribus regni inchoandum. Prima causa est quod gentes Maiestatum Vestrarum a Thurcis ibi inter scrupulosa montana nullum metum haberent, quia Thurcos waywoda illuc sursum ductari facere me iudice non posset. Alia, quod gentes Maiestatum Vestrarum ibi haberent victualia, terra illa non est desolata et depasta, in illis partibus Scepusiensibus haberent item quid diripere et lucrari, quibus lucris et rapinis vividiores, proniores et inclinatiores ad omnia maiora aggredienda et audenda redderentur. Et nec existimo, quod Georgius comes posset ibi tantum numerum exercitus congregare et tanta manu armata insurgere, ut repelleret tot gentes Maiestatum Vestrarum aut cohiberet aut ab actionibus belli et insultibus arceret. Videreturque melius et consultius, ut inprimis cornua erecta audaciamque et ferociam illius minoris [11v] natu iuniorisque, hoc est Georgii gentes Maiestatum Vestrarum refrenarent et coercerent, quam ut cum ambobus hostibus waywoda et Georgio fortunam tentarent et experirentur. Quia mihi videtur, quod duos ductabunt exercitus:

⁸⁴ A quod után törölve: *Bud Bubo*.

⁸⁵ A *falkonibus* után törölve: *ad*.

⁸⁶ Meglehetősen fabulaszerűen hangzó mondat, ennek ellenére az ismert adagiumgyűjteményekben (főképp Erasmusnál) nem találjuk ennek pontos nyomát. Baranyai Decsi János gyűjtésében található hasonló: „Olyan, mint az veréb az keselyű ellen.” Erasmusnál ezt az értelmet a *hinnulus leonem* (öszvércsikó az oroszlán ellen) című adagium hordozza (Ad. 249, ASD II-1, 361–362), melyhez Erasmus a következő magyarázatot fűzi: non inconcinne trahetur ad id quoque, quoties fit ut longe inferior lacessat potentiorum aut multis partibus indoctior certet cum eruditissimo. Baranyai Decsi ezt fordítja a veréb a keselyű ellen fordulattal. A szövegünkben szereplő forma ennek egy változata lehet.

Georgius levabit ex Bohemia et Moravia, atque ex bonis suis gentes. Audiebam ipsum adhuc ante annum elapsum⁸⁷ plerosque et armigeros et magistros rotharum conduxisse, et sallario pensioneque annuali sibi obligasse. Waywoda vero insurget cum illis nobilibus et liberae conditionis aliis hominibus illorum comitatum, in quibus ipsi bona habent et comitatus honore cum fratre suo funguntur. Et non habebit waywoda, uti ego iudico, multos hwzarones, sed quos habebit erunt boni, quos, uti per coniecturam arbitror, Thurcis coadunabit. Nam bene sciunt domini consilarii reginalis Maiestatis, quod ad Hathwan⁸⁸ etiam illos comitatenses *warmegyeket* coegerat ad insurgendum, qui et in equis et in pedibus sunt inpugnaces, ad bellum inutiles: aliquibus media ocrea deest, quibusdam calcar⁸⁹ medium, multorum ex illis strepa de fune erit facta. Ligabit unus quisque illorum ad latus et tempora [!] unum rubiginosum ensem, vel tyzzakum⁹⁰ de lacerata vagina a certis annis non extractum, tegebunt se clipeis vetustis collis eorum appensis, quorum tecturas et superficiei cutes tineae muresque dudum totaliter corroserunt. Habebunt lanceas illi sive hastas cavatas seu cannales, frangibiles ut arundines flexibilesque, qui vocabuntur *copya*, *de nem kopya*; equos habent illi macilentissimos parvosque, quibus costae dumtaxat et ossa apparebunt, de Bucifallinis⁹¹ magnisque et atrocibus equis ne timeamus, non gignit terra illa tales. Horum numerum vidimus in Hathwan, quos scio hostes levaturos, et penes eos ad insurgendum coacturos pro augendo numero exercitus eorum.

Tertia causa est, quare dico, quod melius esset prius cum Georgio fortunam tentare, quia ille tantam copiam gentium et multitudinem meo videre congregare non potest, quantus Thurcorum et waywodae exercitus erunt. Et si gentes Maiestatum Vestrarum Dei clementia et auspicio illum iuniorum profligare possent, in illo conflictu experiremur de audaciis et strenuitatibus gentium illarum, quid valeant et quantum audeant. Qua victoria et superatione (a deo clementissimo ut sperandum est non abneganda) magis exstingueremus spretum et ignem superbiae in waywoda accensum et Thurcorum quoque insolentia ex praediernis victoriis concepta minoraretur, et contra nos pro waywoda tepidius pugnarent et segnius, vel [12r] forsitan sese et pedes eorum etiam a conflictu pro eo faciendo retraherent regrederenturque. Et item si iunior ille debellari primum possit, non esset dubitandum, quod maior timor et trepidatio invaderet illos, qui castra seu arces hostium tenent, et omnes etiam subditos eorum, et facilius ab ipsis castra obtineri et lucrari possint, vel forsitan ex eis etiam effugerent. Subditi vero eorum ita dispergerentur, domarentur, ut possint in auxilium Maiestatum Vestrarum levari, quia boni pedites consurgunt penes fluvium Waag, qui si diffugerent, nec levare rursus possint contra Vestras Maiestates, si dispergerentur et sparsim latarent.

⁸⁷ Valószínűleg még 1525-ben, talán épp az alább említendő hatvani országgyűlésre.

⁸⁸ Ti. az 1525-ös hatvani országgyűlésen, ahol éppen a nagy számban megjelent köznemesség nyomására sikerült az akkori kormányzat prominenseit, egyben Szapolyai János ellenfeleit megbuktatni.

⁸⁹ A *calcar* beszúrás a sor fölé.

⁹⁰ Jászay szerint a *tesák* szlovák kifejezés rejlik mögötte, mely széles pengéjű görbe kardot jelent. JÁSZAY, 1846, 341. A mai szlovákban vadász-kés jelentésben használatos.

⁹¹ Nagy Sándor híres lova, a természetes harci mén megtestesítője.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ÖstA, HHStA
UA AA
Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv,
(Ungarische Akten, Allgemeine Akten)
- *
- BARTA
1977
BARTA Gábor: *Konzolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után*, In: *Századok* 111. (1977), 635–677.
- B. SZABÓ–FARKAS
2020
Álomszerű haditerv Szapolyai János ellen, In: B. SZABÓ János – FARKAS Gábor Farkas (szerk.): *Örök Mohács. Szövegek és értelmezések*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020, 291–300.
- C. TÓTH
2012
C. TÓTH Norbert: *Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai: Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012), 987–1014.
- C. TÓTH
2020
C. TÓTH Norbert: *Szapolyai János erdélyi vajda törökellenes harcai (1510–1526)*, In: FODOR Pál – VARGA Szabolcs (szerk.), *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020, 99–112.
- JÁSZAY
1846
JÁSZAY Pál: *A magyar nemzet végnapjai a mohácsi vész után I.*, Pest, Hartleben Konrád Adolf, 1846.
- KASZA
2009
KASZA Péter: „Összeillik e két parázna szépen.” *Néhány észrevétel egy Szapolyai János ellen írt gúnyvers kapcsán*, In: CSÁSZTVAY Tünde – NYERGES Judit (szerk.), *Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*, Budapest, Balassi Kiadó, 2009, 169–179.

KENYERES
2020

KENYERES István: *A Szapolyai-család birtokai 1526 előtt*, In: *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak*, szerk. FODOR Pál – VARGA Szabolcs, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020, 73–97.

KUBINYI
2006

KUBINYI András: *Az 1505. évi rákosi országgyűlés és a szittya ideológia*, In: *Századok*, 140 (2006), 361–374.

PAULINYI
1934

PAULINYI Oszkár: *Az első magyar országgyűlési napló. Feller Miklós naplója az 1546. évi pozsonyi országgyűlésről*, In: *A Gróf Klebelsberg Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, 4. (1934), 204–230.

PÉTERFI
2014

PÉTERFI Bence: *Egy székely két élete. Kövendi Székely Jakab pályafutása*, Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó, 2014.

Hans Dernschwam két levele
Johannes Oporinushoz és Hieronymus Wolfhoz:
a Zónarász-corvina és a *Corpus Historiae Byzantinae*
kiadástörténetének fordulatai új megvilágításban

Hans Dernschwam (1494–1568) a 16. század közepének egyik legsokoldalúbb és legizgalmasabb értelmisége mind magyarországi, mind közép-európai viszonylatban. A Fuggerek megbízható ügynökeként a besztercebányai rézművek és más magyarországi gazdasági vállalkozások vezetője; az erdélyi sókitermelés újraindulását a mohácsi csata utáni zűrzavar közepette is képes megszervezni. A korabeli Magyarország valószínűleg legnagyobb gazdasági szakértője, de magyarországi főméltóságok közötti tárgyalásoknak is aktív résztvevője. Sok nyelven beszélő német értelmiségi, könyvtára az akkori idők egyik legnagyobb magyarországi könyvtára. 1553-ban, ötvenkilenc évesen, saját költségén csatlakozik I. Ferdinánd császár I. Szülejmánhoz indított küldöttségéhez, melyet Verancsics Antal vezetett; Dernschwamnak a Konstantinápolyba, majd tovább, Kis-Ázsiába vezető kétéves útjáról fennmaradt az útinaplója, mely ma hasznos forrásul szolgál több tudományág képviselőinek is.¹ Itt közölt két levele elsősorban humanista kapcsolatai szempontjából tanulságos a Dernschwam-kutatás számára; általános művelődéstörténeti szempontból pedig az egyik kalandos provenienciájú bécsi corvina történetéhez, illetve egy, a 16. században mérföldkönek számító görög nyelvű nyomtatvány-sorozat történetéhez szolgált fontos adalékokat.

Az úgynevezett *Corpus Historiae Byzantinae* keretében először adták ki nyomtatásban négy bizánci történetíró művét, eredeti görög nyelven és latin fordítással, Johannes Oporinus híres baseli nyomdájában. Ezek együtt lefedték a Bizánci Birodalom történetének egész időszakát. 1557 márciusában jelent meg Ióannész Zónarász (Monachus) krónikája, amely a bizánci szempontú világtörténelmet a teremtéstől 1118-ig dolgozza fel; Nikétász Khóniatész 1557 augusztusában megjelenő műve a birodalom történetét 1207-ig folytatja; 1562 augusztusában jelent meg Niképhorosz Grégorász 1359-ig tartó krónikája; és ehhez csatlakozott, ugyanabban a kötetben, Laonikosz Khalkokondülész művének latin fordítása, ami a birodalom utolsó másfél évszázadát öleli fel.²

Az első három művet alapvetően a német humanista, Hieronymus Wolf (1516–1580) szerkesztette és fordította, aki 1551 és 1557 között Anton Fugger könyvtárosa volt Augsburgban. Az egész, rendkívül költséges vállalkozást a Fuggerek finanszírozták. A kiadás történetében az első kötet, a Zónarász megjelenése jelentette az áttörést: en-

¹ Dernschwam életének és a vele kapcsolatos műveknek az összefoglalását tartalmazza – bibliográfiával együtt – egy részletes szócikkem a következő lexikonban: *Companion to Humanism in East Central Europe*, vol. 1. *Hungarian Humanism*. Várható megjelenés: DeGruyter, 2021. Dernschwam leveleiből eddig csak néhány jelent meg modern kiadásban, ezek egyúttal Fuggereknek írt hosszabb jelentések.

² ZONARAS, 1557; NIKETAS CHONIATES, 1557; GREGORAS–CHALCONDYLES, 1562.

nek legalábbis latin fordítása már az 1510-es évek óta húzódott, így az 1557-es megjelenés egy kalandos kiadástörténet happy endjét jelentette. Wolf a kiadásában öt kéziratot használt fel, amint arról az előszóban tudósít;³ ezek közül négyet azonosított a kutatás.⁴ Hármat Dernschwam szerzett be törökországi útja során:

1. Az említett, Zónarász-krónikát (is) tartalmazó kéziratok közül az elsőt 1554-ben vette Dernschwam 150 magyar dukátért Antoniosz Kantakúzenosztól, aki egy híres konstantinápolyi nemesi család tagja volt; a kódexet ma Münchenben őrzik a Bayerische Staatsbibliothekban (BSB) cod. gr. 324 jelzet alatt.

2. A másodikat a konstantinápolyi patriarchátushoz tartozó Alexander Chartophylaxtól szerezte 30 dukátért (BSB cod. gr. 325).

3. A harmadikat ugyanezzel a Chartophylaxszal íratta át (egy meg nem nevezett kézitről) Dernschwam (BSB cod. gr. 93).

4. A negyedik kézirat Wolf szavai szerint Johann Jakob Fugger könyvtárából származott, még nem azonosította a kutatás.

5. Számunkra a legérdekesebb az ötödik kézirat, amelyet Wolf a bécsi egyetem könyvtárából kapott a humanista és könyvtáros Kaspar von Nidbrucktól *praeter omnem spem et expectationem*, egészen váratlanul. A kódex Mátyás király könyvtárából származott, vagyis egy corvina, melyet ma a bécsi Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB) őriz Cod. Hist. gr. 16 jelzet alatt.⁵

A Zónarász-corvina történetéről eddig mindenekelőtt két forrásból értesültünk, amelyek szintén valamiképpen Dernschwamtól származnak. Egyrészt egy 1518-as Diodórosz-kiadásban⁶ kéziratosszerű Dernschwam-jegyzetek találhatók a bécsi Zónarász-kézitről és Angelo Cospiról, aki nemcsak a Diodórosz-mű fordítója volt, hanem korábban Zónarászt is fordított. Másrészt Dernschwam kivonatolt Johannes Cuspinianus levelezéséből hat olyan levélrészletet, amelyek a corvina 1513 és 1515 közötti történetére vonatkoznak. Ez az egylapos forrás eredetileg az 1557-es Zónarász-nyomatvány Dernschwam által birtokolt példányába volt beletéve,⁷ ma azonban külön jelzet alatt őrzik az ÖNB;⁸ a továbbiakban „bécsi excerptának” nevezem. E két forrás körvonalazza a Zónarász-corvina útját a különböző felhasználókhoz, tulajdonosokhoz; ezt foglalom össze röviden az alábbiakban.

1513 februárjában I. Miksa császár utasította humanista történetíróját és diplomatáját, Johannes Cuspinianust, hogy szerezze meg a Zónarász-kéziratot a *Bibliotheca Corvinianából*. Ha hihetünk Dernschwam szavainak, aki akkor Girolamo Balbi (Balbus), a Magyar Királyságban élő olasz humanista pap alkalmazottja volt, Balbi az ő segítségével kölcsönözte ki a kódexet és adta tovább Cuspinianusnak. Cuspinianus azon-

³ ZONARAS, 1557, 9.

⁴ REINSCH (2016, 47) elemzése szerint az öt alább felsorolt közül az 1. és 3. számú szolgált fő forrásul. A kéziratokhoz lásd még LEHMANN, 1956, 28–32.

⁵ A corvina leírását lásd GASTGEBER, 2014, 311–326.

⁶ DIODORUS SICULUS, 1518, 1v–2r. Először ANKWICZ-KLEEHOVEN, 1959, 119ff. említette.

⁷ GASTGEBER, 2012, 148.

⁸ ÖNB Autogr. 120/16-1.

ban maga is használta a kéziratot saját történeti műveihez (*Caesares és Consules*), és különböző ürügyekkel kitért a császár kérése elől, hogy küldje hozzá a szöveget. A császár végül arra kérte Cuspinianust, hogy küldje a kéziratot Willibald Pirckheimerhez, hogy inkább ő fordítsa le. De sem Cuspinianusnak nem volt kedve elküldeni, sem Pirckheimernek lefordítani: 1515 májusában Pirckheimer levelében biztosította Cuspinianust, hogy egész nyugodtan maradhat nála a Zónarász. Még 1515-ben Angelo Cospin kapta meg a kéziratot, aki azonban csak egy kisebb részt fordított le belőle, 1516 novemberében meghalt. A feladat ezután Philip Gundelnek jutott, aki szintén latinra fordított egy részt 1520-ban, ez azonban nem maradt fenn. Cuspinianus visszakapta a kódexet, és halála után, 1529-ben könyvtárát a Zónarással együtt eladták Johann Fabri püspöknek. Ezután jutott a kézirat – ha lehet hinni Dernschwamnak – a két Brassicanushoz, Alexanderhez és Ludovicushoz, végül pedig a bécsi egyetem könyvtárába, ahonnan 1555-ben a már említett Kaspar von Nidbruck előhozta.

A *Corpus Historiae Byzantinae* keletkezésének fél évszázados, több országot érintő története messze nem csak kéziratok és nyomtatványok története: mint már az eddigiekből is látható, számos neves humanista csatlakozott az ügyhöz vagy „bevonódott” abba, általában pedig a vonatkozó források a humanista interakciók és attitűdök széles palettáját kínálják, bepillantást engednek az akkori *res publica litteraria* fény- és árnyoldalaiba egyaránt: példákat láthatunk lelkesedésre és érdektelenségre, együttműködésre és barátságra éppúgy, mint versengésre és irigységre. Mindennek vizsgálatára további lehetőséget nyújt egy eddig figyelembe nem vett forráscsoport.

A Leideni Egyetemi Könyvtár egyik kézirata, a Codex Vossianus Chymicus F 23 Dernschwam-levelek és azokhoz kapcsolódó egyéb szövegek másolatait tartalmazza. Az egyik, Wolfhoz írott levelet Helmut Záh megemlítette ugyan,⁹ de nem dolgozta fel, és amikor vizsgálni kezdtem a kéziratot, kiderült, hogy egy egész forráscsoport van a kódexben, mely Dernschwamhoz és a *Corpus Historiae Byzantinae*hoz kapcsolódik. Ez az összesen 17 lap terjedelmű¹⁰ anyag egy másolótól származik; a továbbiakban „leideni másolatoknak” fogom nevezni. A Codices Vossiani katalógusa szerint az F 23-as kódex 1590 előtt került Sebald Schwertzer könyvtárába.¹¹ Sebald Schwertzer (1552–1598) nürnbergi patrícius, aki élete során kereskedőként, bányafelügyelőként és alkímistaként is tevékenykedett, láthatóan érdeklődött Hans Dernschwam iránt, aki szintén – többek közt – bányák felügyelője, könyvgyűjtő és utazó volt. Schwertzer a jelek szerint másolatot készíttetett öt érdeklő és általa (vagy az ő embere, ismerőse) által fellett Dernschwam-szövegekről.¹² Ez az anyag jól elkülöníthető a kézirat többi, alkímiai témájú részétől, és a következő egységekre osztható:

⁹ ZÁH, 1992, 239.

¹⁰ Mint a következő tartalmi áttekintés mutatja, az utolsó két egység között van még tíz fólio (130v–141r.), ez azonban más vonatkozású szöveget tartalmaz.

¹¹ BOEREN, 1975, 71.

¹² Még tisztázásra vár, hogy mikor és hol történhetett a másolás, mindenesetre a Wolfhoz írt levél és a hozzá tartozó szövegek vonatkozásában kézenfekvő, hogy azokat az 1580-ban elhalálozó Wolf hagyatékából, a Nürnberghez közeli Augsburgban másolták le.

- 116r–119v.: hat levélkivonat Cuspinianus levelezéséből, ugyanazok, mint a bécsi excerpta, csak más sorrendben (ez nevezhető „első leideni excerptának”);
- 120r–122r.: Dernschwam levele Oporinushoz Baselbe, németül, valószínűleg 1561 végéről vagy 1562 elejéről;
- 122r–125v.: a hat levélkivonatnak egy másik változata, ismét egy új sorrendben, az előzőhöz és a bécsi excerptához képest jelentősebb szövegbeli eltérésekkel (ez nevezhető „második leideni excerptának”);
- 125v–130r.: Dernschwam levele Wolfhoz, latinul, 1562. február 2-i bécsi keltezéssel;
- 141v–143v.: Kivonatok olyan, a Wolfhoz írt levélben említett művekből, melyek valamiképpen Dernschwam dicséretére válnak: az első kivonat Kaspar Bruschnak egy ajánlóverséből származik,¹³ a második Sebastian Münster *Rudimenta Mathematicájának*¹⁴ ajánlóleveléből (mindkét ajánlásban Dernschwamot mint kéziratok megszerzőjét dicsérik), a harmadik pedig Páduai Marsilius Dernschwam által birtokolt (lemásoltott) *Tractatus*ából.¹⁵

Hogy függenek össze ezek a szövegek? Mindkét, Dernschwam által írott levélben szerepel, hogyan talált rá valamikor 1560 elején Cuspinianus örököséinél a Zónarászcórvináról szóló levelekre, és hogyan kivonatolta e leveleket; nyilvánvalóan ez a felfedezés (is) motiválta Dernschwamot a két levél megírására. Fény derült tehát az ÖNB-ben őrzött bécsi excerpta eredetére, egyúttal az összehasonlíthatóvá vált a két másik változattal. Az első és második leideni excerpta egy-egy levélmellékletnek a másolata, vagyis olyan szöveg, melynek eredetijét a Wolfhoz, illetve Oporinushoz írt levélhez mellékeltek, de egyelőre bizonytalan, hogy melyik melléklet melyik levélhez tartozik. Egyáltalán, a három excerpta filológiai vizsgálata – mely egy korábbi generáció, Cuspinianus, Pirckheimer és Miksa császár levelezését is érinti¹⁶ – egy jövőben elvégzendő feladat, a történeti kontextusra vonatkozóan azután vonhatók le következtetések, ha jobban látjuk, hány kivonatot készített vagy másolt tovább Dernschwam, mikor és kinek küldött ezekből, hogyan rekonstruálható a három ismert változat sztemmája. Ami a Dernschwamot dicséző szövegeket illeti, ezekről Schwertzer másolója a Wolfhoz írt levélben olvasott, és utána másolta ki a szövegeket az adott művekből, nyilván azért, hogy Schwertzer jobban értse, milyen munkákról van szó, és hogy miként függenek össze Dernschwammal.

E publikáció keretei csupán a forráscsoport kulcselemeinek, a két levélnek a közlését teszik lehetővé.¹⁷ Az Oporinusnak címzett német levelet Dernschwam valószínűleg 1561 végén, esetleg 1562 elején küldhette el, nem messze a Wolfnak írt levél 1562. február 2-i

¹³ CUSPINIANUS, 1553, CC4.

¹⁴ MÜNSTER, 1551.

¹⁵ ÖNB, Cod. 9354.

¹⁶ Ankwicz-Kleehoven a Cuspinianus-levelezés kiadásakor még csak a bécsi excerptára támaszkodhatott: ANKWICZ-KLEEHOVEN, 1933, No. 18, 19, 20, 22, 29, 31.

¹⁷ A kézirat megtekinthető online: <https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/view/item/1937165/pages>.

dátumától.¹⁸ Mind Wolf, mind Oporinus Grégorász és Khalkokondülész műveinek kiadásán fáradozott ekkortájt, amely nyomtatvány 1562 augusztusában meg is jelent.

Számos, Dernschwammal összefüggő téma kutatásához járul hozzá e két levél; itt most csupán arra emlétek néhány példát, hogy mely pontokon játszott Dernschwam minden jel szerint az eddig ismertnél nagyobb szerepet a *Corpus Historiae Byzantinae* keletkezésében. Wolf dicséri ugyan a Zónarász előszavában Dernschwamot,¹⁹ de csak mint utazót és a három kézirat közvetítőjét, és nem mint a kiadás folyamatának valódi résztvevőjét. Sőt, Jeremias Martius (Mertz), Wolf ifjú segítője a Zónarász szerkesztésekor egyáltalán nem említi Dernschwamot, amikor egy 1568-as könyvében a Zónarászkiadás létrejöttére emlékezik; csak Anton Fugger tűnik az ügy fő kezdeményezőjének.²⁰ Ezzel szemben, amikor Wolf egy másik, talán őszintébb írásában, az önéletírásában Dernschwamot és a kéziratvásárlásokat emlegeti, így ír: „és hazatérése után... rá tudta venni Anton Fuggert arra, hogy e régóta hiányolt auktorokat... megjelentessék.”²¹ Vagyis e forrásban az egész vállalkozás egyik fő ösztönzőjének tűnik Dernschwam.

Milyen szerepet játszik akkor tehát, mellékszereplő vagy inkább főszereplő? A két új levél azt látszik erősíteni, hogy Anton (illetve később Johann Jakob) Fugger és Dernschwam egymást kölcsönösen erősítve voltak mindketten fő ösztönzői a programnak.²² Mindkét levélben elmeséli a Fugger-faktor, hogyan próbálta 1551-ben megszerezni a Zónarász-corvinát Ludovicus Brassicanus örökösaitől, sikertelenül. Az utasítás Anton-tól jött, de az ötlet jöhetett még korábban Dernschwamtól, „mert már láttam azelőtt és ismertem a könyvet”,²³ mint mondja a német levélben (talán már 1513-ban is látta, mint arról fentebb volt szó). A konstantinápolyi kéziratok vásárlása eddig is ismert volt; 1555-ben aztán, Bécsbe hazatérve, sok tanult embernek megmutatta a kéziratokat, és amikor Nidbruck értesült a fuggeri programról, előadta a corvinát. Erre Dernschwam – mint azt Wolf írja az önéletrajzában – újult erővel ösztökölte Antont, mígnem 1556 őszére el is készült a szerkesztés és fordítás. Mivel Wolf a Zónarász előszavában a munka nehézségeit hangsúlyozta, Dernschwam a Wolfhoz írt levelében tréfásan bocsánatot kérhetett tőle, amiért az *explorator* és *instigator*, a felkutató és ösztönző szerepét ját-

¹⁸ Lásd Oporinushoz írt levél, [3]. Eszerint egy éve küldte el Anton Fuggernek az excerptát, aki viszont 1560 szeptemberében meghalt. Dernschwam viszont az „egy éve” kifejezéssel nem feltétlenül akart pontos lenni, körülbelüli időszakaszt is megadhatott, így a kifejezés nem zárja ki, hogy a tartalmi hasonlóság miatt időben is a Wolfhoz írt levél közelébe helyezzük az Oporinushoz írt levelet. A [2] egységben is említi az excerptával kapcsolatban, hogy egyaránt gondolt Wolfra és Oporinusra.

¹⁹ ZONARAS, 1557, 9.

²⁰ MARTIUS, 1568, fol. (:)4v. A forrásra Paul Lehmann hívja fel a figyelmet: LEHMANN, 1956, 32.

²¹ WOLF, 1773, 849: *indeque reversus... Antonio Fuggero autor fuit, scriptores diu desideratos mea opera graece latineque in publicum edendi*. Az *autor/auctor* sokjelentésű szó: szerző, tanácsadó stb., de mindenképpen a szerzője, forrása, kezdeményezője valaminek. Helmut Záh) is ebben a szellemben fordította németre a szöveget („Anton Fugger... dafür gewinnen...”), és Fritz Husner is megerősíti Dernschwam 1555 végén játszott ösztönző szerepét. ZÁH, 1992; HUSNER, 1949, 149.

²² Ösztönzőleg hatott a kiadás programjára Ludovicus Carinus (Kiel) is (lásd például REINSCH, 2016, 46), de Dernschwam szerepe erőteljesebbnek tűnik.

²³ Oporinushoz írt levél, [4]: *weill ich das buch zuuor gesehen vnd kent hab*.

szotta, és hogy e munkának részben *incitatora* és a *stimulatora* volt (újabb szavak az ösztökélésre).²⁴

A következő időszak, amikor Dernschwam bekapcsolódhatott a korpusz kiadásába, az az időszak volt, amikor a két levél is íródott. A Grégorász és Khalkokondülész kiadása különböző okokból húzódott,²⁵ és végül 1561 őszére csak a Grégorász állt nyomtatásra készen Oporinus baseli nyomdájában. Görög kézirat hiányában a Khalkokondülész latin fordításának közzétételét tervezték, de még mindig nem dőlt el, hogy ehhez a svájci Konrad Clausernek már 1556-ban megjelent fordítása legyen az alapszöveg, vagy a bécsi jogász és humanista, Philip Gundel fordítása. 1562. február 2-án érkezett Dernschwam levele Wolfhoz, melyben a levélíró, aki ismerőse is volt Gundelnek, a bécsi humanista fordítása mellett érvelt. Ezután az excerptáról és a Zónarász-corvina történetéről tájékoztatott – mint már a valószínűleg kicsivel előbb kelt Oporinushoz írt levélben is –, végül, burkoltan, a saját, humanista művekkel és kéziratokkal kapcsolatos érdemeiről.

Ha a levél tartalmát a keletkezéstörténet eddigi ismert kontextusába helyezzük, két szinten körvonalazódnak a levél megírásának okai. A felszínen Dernschwam egyszerűen a kiadásra buzdító és Wolfot dicsérő levelet írt: gratulál az Oporinusszal való meg egyezéshez, taglalja a kiadás jelentőségét, azzal is, hogy megosztja a Zónarász-corvina történetének újonnan megismert mozzanatait. A háttérben azonban minduntalan érezhető Dernschwamnak az a szándéka, hogy minél inkább részese akar maradni a kiadás folyamatának, és a Fuggerek és Wolf körüli humanista közösségnek. Ezért említi meg, ahol csak tudja, a történetek és dicséretnek közepette a saját érdemeit is: közvetítő szerepét 1551-ben és 1555-ben, a Fuggerek győzködését, és a Cuspinianus-levelek felfedezését. Ami a Clauser kontra Gundel dilemmát illeti: ha Gundel verzióját választanák, Dernschwam e tekintetben is közvetítő lehetne, talán ezért is érvel Gundel mellett. És a levél végén, a humanista dicséret- és szerénységtoposzok közepette nem mulasztja el az alkalmat, hogy a törökországi utazáskor szerzett érdemeire és nevének más humanista művekben való emlegetésére utaljon. „Elég dicséretben részesítettél már engem a Zónarász előszavában ahhoz, hogy már ne is kívánjak többet”²⁶ – írja, ám a levél olvasójának pont az az érzése, hogy Dernschwam szívesen látná viszont a felsorolt érdemeit a hamosan megjelenő Grégorász–Khalkokondülész-kiadás Wolf vagy Oporinus által írt előszavában. Ezért csalódott lehetett, amikor 1562 augusztusában kijött a nyomtatvány: végül Clauser fordítását választották alapszöveggé, Oporinus a Khalkokondülész elé írt rövid előszavában egyáltalán nem említi Dernschwamot, és Wolfnak a már 1559 januárjában megírt előszava került a Grégorász elé, abban pedig Dernschwamnak csak a török utazás során szerzett érdemeire utal.²⁷

Ami a corvina 1555 előtti történetét illeti, itt csak utalni tudok arra, hogy a levelek számos olyan új információt szolgáltatnak, amelyet a további kutatások felhasználhatnak: ilyen például a görög corvinák Brassicanusok általi eladásának sikertelen kísérlete,

²⁴ Wolfhoz írt levél, [7].

²⁵ A kiadástörténetre 1555-től lásd elsősorban: HUSNER, 1949.

²⁶ Wolfhoz írt levél, [8]: *sat laudis [...] tribuisti mihi in praefatione Zonare, ut ne quid ultra cupere debeam.*

²⁷ GREGORAS–CHALCONDYLES, 1562, a2v.

vagy a Zónarász-corvina megszerzésének 1551-es sikertelen kísérlete. A corvina provenienciájának két levél által felvázolt útvonala ugyanaz, mint ami a Diodórosz-kiadás kéziratos jegyzeteiben is szerepel, viszont részben különbözik a szakirodalomban megállapított útvonaltól: a modern kutatók szerint először Fabrihoz került a kézirat, csak utána a Brassicanusokhoz, és utóbbi álláspont tűnik igaznak.²⁸ Új adatokat nyerünk a levelekből számos egyéb, Dernschwammal kapcsolatos témában is, például törökországi útvjáról, megszerzett egyéb kéziratokról (amelyek nem a *Corpus Historiae Byzantinae*-hoz tartoznak), és általában, egész személyiségéről. Eddig nemigen volt közvetlenül megismerhető Dernschwam humanista oldala, sőt, egyáltalán, latin írás is alig maradt fenn tőle. A Wolfhoz írt levél tipikus humanista jellegzetességeket mutat, például a szerénykedésnek és a másik dicséretének különböző stratégiáit, vagy helyenként elegáns stílusfordulatokat; összességében a stílusa tekintetében a levél nem lóg ki a korabeli humanista levelezésből. Egy másik szempontból viszont a jól ismert Dernschwam-stílusra ismerünk: abban a lenéző, gúnyos hangvételben, ahogyan – mindkét levélben – Cuspinianus örököseit vagy a Brassicanusokat emlegeti, az a rendkívül kritikus attitűd köszön vissza, amely az egész törökországi útinaplót áthatja. Érdekes az is – és nekünk, magyaroknak különösen kedves lehet –, ahogy többször hangsúlyozza, hogy a Zónarász-kézirat nem bécsi, hanem budai kézirat, mert Mátyás könyvtárából származik. Buda Béccsel szembeni pártolásának persze aktuális és személyes okai is lehetnek, például bizonyos bécsi humanistákkal való ellentét – ennek a kontextusnak a vizsgálata azonban megint csak a jövőbeli kutatás feladata.

A leveleket az átírás sztenderd szabályai szerint közlöm.²⁹

²⁸ ANKWICZ-KLEEHOVEN, 1959, 124, illetve az ő nyomán GASTGEBER, 2012, 155. A corvina 1520 és 1551 közötti provenienciája még tisztázásra vár, de továbbra is fontos támpont az a két possessorbejegyzés ebből az időszakból, amelyekhez évszám is tartozik: eszerint 1520-ban Gundelnél volt a könyv (f. 479v.), 1540-ben pedig Fabrinál (f. Vv., 477v.). Ez utóbbi adat máris ellentmond Dernschwam adatának, hiszen Johann Alexander Brassicanus 1539-ben meghalt, így nem lehetett a következő possessor.

²⁹ A német szöveg kéziratóban a latin szavak (a német levelekben megszokott módon) más írásmóddal vannak kiemelve, ezeket a kiemeléseket a szerkesztett szövegben dőlt betűvel jelzem. Tulajdonnév és mondatkezdet esetén mindkét levélben a kis kezdőbetűt nagyra cseréltem. Az eredeti központosáson akkor változtattam, ha a központosítás mai gyakorlatával éles ellentmondásban állt (például mondat végén vessző volt pont helyett).

Források

1.

1561 vagy 1562³⁰

Hans Dernschwam levele Johannes Oporinushoz

(LUB, Codex Vossianus Chymicus F 23, fol. 120r–122r.)

(1) Dernschwam elnézést kér, amiért régebb óta nem írt; Raphael Hofhalter révén küldi ezt a levelet. (2) Ő, Dernschwam, Wolfon kívül Oporinusszal is közölni akarja, milyen leveleket talált a Zónarász-kéziratról; a munka nehézsége, a bizánci történetírók klasszikustól eltérő stílusa nem veheti el a munkakedvet, olyan dolgot visznek véghez a kiadással, amely, mint kiderült [az excerptából], még Miksa császárnak sem sikerült. (3) Az alábbi leveleket [a mellékletként csatolt excerptát] egy éve találta Cuspinianus régi írásai között, és elküldte Anton Fuggernek; megtudható belőle, hogyan jutott a Zónarász a budai királyi könyvtárból Cuspinianus révén Bécsbe. (4) [Dernschwam ezután leírja a corvina útját Cuspinianustól és fájától Fabrin át Alexander, majd Ludovicus Brassicanusig, hasonlóan ahhoz, ahogy a Diodórosz-kiadás jegyzeteiben is leírta, amelyet fentebb láttunk]; Alexander el akarta adni az egész görög corvinagyűjteményt Johann Jacob Fuggernek 400 magyar guldenért, de az nem vette meg. 1551-ben, amikor ő, Dernschwam Anton Fugger nevében utánakérdezett az örökösöknél, nem volt meg a kézirat. (5) 1555-ben viszont, amikor konstantinápolyi útjáról megérkezett Bécsbe, mutatta a Zónarász-kéziratokat és egyéb görög nyelvű szerzeményeket, és előadta Fuggernek a Zónarász lefordítására vonatkozó szándékát, Kaspar von Nidbruck előhozta és kölcsön is adta a bécsi egyetemen őrzött, de Mátyás könyvtárból származó példányt. (6) Miksának annak idején nem volt embere arra, hogy lefordíttassa a Zónarászt; eközben Angelus Cospus, amikor Budán volt és Diodóroszt fordított, talán épp példány hiányában nem tudott Zónarászt fordítani. Ha legközelebb kiadják a Zónarászt nyomtatásban, Mátyás király példányának kell nevezni, a Codex Viennensis nevet csak az egyetemi könyvtár mint átmeneti hely miatt kapta. (7) Fontosnak tartotta mindezt hírül adni: Mátyás könyvtárból származó példány volt az, amely Cuspinianusé és Brassicanusé révén elkallódott, és csak 1555-ben került elő, és amelyet ő, Dernschwam, a nyomtatásban megjelent mű kíséretében végül visszaadott Nidbrucknak.

[1] /121v/ Mein freundlich gruß vnnd willig dienst zuuornn, Gunstiger lieber herr Oporinus, euer gesundt vnd wolgehen, erfuhre ich alzeit gern, ich bin noch in zimlicher gesundheitt, wie ein *Asmaticus* vnd *phtisicus*, denn die bergwerck einem solche letze lassen. Ob ich euch zuuornn nicht geschrieben, werdet ihr in keinem argen auffnemen, vnd dis mein schreiben in dem besten auffnemen, weill ich vorgebene botschaftt *per*

³⁰ Az [1] és [2] egységet a másoló a levél többi része után írta le, de nyilvánvaló, hogy ez a levél eleje, ezért a szerkesztésben is előre tettem ezt a részt. A levél datálásához lásd a bevezetőt (18. jegyzet).

Franckfurt³¹ gehabt, Mit einem wienerischen Buchtrucker, mit namen *Raphaël Hoffhalter*,³² welcher mich angesprochen hatt vmb briue, vnd dieselben auch zuuberantworten erbotten, als er sonst diensthaftig ist, vnd in seinem thun fleissig.

[2] *Item* mein schreiben ist derhalben, wie ich dieser /122r/ zeitt des herrn *Cuspiani*³³ [!] alte schrifftten vbersehen, hab ich vnter andern keyser *Maximiliani*³⁴ briuen vnd handschriftt gefunden, des *Zonaras* halben, vnd an den *Hieronimum Wolffium* euer auch gedacht, darumb das der *Wolffius* vielleicht lieber ein alten Griechischen *Authorem transferirt* wurd haben, als den *Zonaram*, *Chuniatem*, *Nicephorum*³⁵ vnd *Kedrinum*,³⁶ die ich alle heraus bracht hab, welch ein andern *stylum* haben, als der *Demosthenes*,³⁷ das er sich nicht irren noch anstechten soll lassen, weill er vnd ihr, auch herr Anthoni Fugger mehr hatt gethan, als keyser *Maximilian* gern gewolt hette, wurden sonst noch an tag nicht kommen sein.³⁸

[3] /120r/ *Item* die obstehende Original³⁹ briue, habe ich zwischen des *Cuspiniani* alten schrifftten gefunden, vnnd noch wor einem jar dem herrn Anthonii Fugger⁴⁰ gen Augspurg gesandt. Darin man sehen vnnd wissen mag, wie das buch *Joannes Monachus* oder *Zonaras* aus des konigs *Bibliotheca* vonn Offen⁴¹ gen Wien ist kommen, so konig *Wladislaus*⁴² des *Ludovici*⁴³ königs vater, auff keyser *Maximiliani* begerrn geliehen hatt, im 1513 jahr, hatt der *Cuspinianus* dieselbe zeitt des keyser *Orator* von Offen gen Wien herauff bracht. [4] Als aber baldt konig *Wladislaus* inn 1516 jar gestorben, vnd der keyser *Maximilian* im 1519 jar auch mit todt abgangen, ist der *Zonaras* bey dem *Cuspiano* blieben. Nach des *Cuspiniani* todt haben seine söne die gantze *bibliotheca* dem *Joanni Fabro*⁴⁴ Bischoff zu Wien vmb ein Spott verkaufft, darunter der *Zonaras* vnd andere geschriebne Grigische Bucher, *ex Bibliotheca Regis Mathiae* gewesen, hatt *Doctor Alexander Brassicanus*⁴⁵ zuwegen bracht, vnnd auch verdeutscht, doch hatt er dieselbigen dem herrn Hans Jacob Fugger zuuerkauffen angebotten per -400. Unge-/120v/ rischen goldgulden, aber nicht kaufft. Nach des *Ludovici Brassicani*⁴⁶ todt, ist

³¹ Frankfurt am Main.

³² Raphael Hofhalter (1525-30 körül–1568) bécsi nyomdász.

³³ Johannes Cuspinianus (1473–1529) humanista, császári diplomata, történétíró.

³⁴ I. Miksa német-római császár (1493–1519).

³⁵ A *Corpus Historiae Byzantinae* első három bizánci történétírója.

³⁶ Geórgiosz Kedrénosz 11. századi bizánci történétíró.

³⁷ Utalás Wolf előszavára a Zónarász-kiadásban: ZONARAS, 1557, a4r.

³⁸ Ezután jön a levélnek az a része, amelyet először másolt ki a másoló, és amelynek valószínűleg ő adta az „1560 Inn Wienn” címet, amely vörös tintával, nagyobb betűkkel és középen áll a kéziratban. A kézirat többi részének is hasonló formátumúak a címei.

³⁹ A másoló felcserélte a két szót, de a helyes sorrendet a szavak fölé írt „1” és „2” számokkal jelezte.

⁴⁰ Anton Fugger (1493–1560) 1532-től volt a Fuggerek cégének vezetője.

⁴¹ Buda.

⁴² II. Ulászló magyar (és cseh) király (1490–1516).

⁴³ II. Lajos magyar (és cseh) király (1516–1526).

⁴⁴ Johann Fabri (1478–1541) humanista, bécsi püspök 1530-tól haláláig.

⁴⁵ Johann Alexander Brassicanus (1500–1539) humanista, egyetemi tanár.

⁴⁶ Johann Ludwig Brassicanus (1509–1549) humanista, császári tanácsadó, Johann Alexander öccse.

der *Zonas* [!] wiederumb in frembdt hendt kommen, denn ich Hans Dernschwamm im 1551 jar nachgefragt wñnd kauffen wollen, in herren Anthonii Fuggers nahmen vñd seinem befehlich, weil ich das buch zuor gesehen vñd kent hab, ist aber auch verteutsch worden. Auch die Gerhaben nichts Darumb wissen wollen. [5] Als ich Hanns Dernschwam aber, im 1555 Jar, wider von Constantinopell kommen, vñd auch den *Zonaram* vñd andern Grichische bucher mit heraus bracht hab, vñd ihr mehr gelerte leut gesehen. Auch konig *Maximilian* [!] *Bibliothecarius*, *Doctor Caspar* von Mithbruck,⁴⁷ als er aber vernommen das herr Anthonii Fugger den *Zonaram* woll lassen transferiren, hatt er mir von sich selbst den obstehenden *Zonaram*, so von Offen gewest, zugestalt vñd geliehen, dem herrn gen Augspurg zuschicken, welches exemplar herr Hieronimus Wolffius *Codicem Wiennensem* nent, kumpt aber aus konigs Mathiasen *Bibliotheca* vonn Offen, wie obsteht, soll in der *Uniuersitet* zu Wien *Librey* verhalten sein gewest, Nach des *Ludovici Brassicani* todt. [6] Vñd so viell hat man von dem *Zonara* bescheidt, /121r/ das in keiser Maximilian auch gern an tag hett lassen bringen, vñd *Transferiren*, wo er leutte hett gehabt.

Der *Angelus Cospus* so zu derselbigen zeitt zu Offen bey konig *Wladislaus* gewest, vñd *Diodorum Siculum* alda *transferiret* hatt,⁴⁸ hett sich vielleicht darumb angenommen, wie man nicht also lang damit wer vmbgangen, wie der hoffbrauch ist, wurd aber nicht so viel *Exemplaria* haben gehabt. Vñd weil man den *Zonaram* noch einmall ward trucken, möcht mann Des königs Mathiasen Exemplar die ehre geben. Daruon von Wien den nahmen gehabt hatt, weil er in der *Uniuersitet Bibliotheca* kommen ist.

[7] Vñd solchen bericht hab ich Hans Dernschwam allein won wegen *Codicis Wiennensis* (das der herr Jheronimus Wolffius also nendt) geschrieben, welchs wie obsteht, aus königs Mathiasen *Bibliotheca* von Offen hierauff gen Wien kommen, vñd dem keyser *Maximilian*, von konig *Wladislaus* geliehen worden, das der *Cuspianus*, und die zween *Brassicanus* und ihre Erben, so lang bis auff das 1555. jar, vertuscht, oder verborgen gehalten, bis auff die letzt an tag kommen ist, /121v/ welchs ich Hannß Dernschwam hernach dem doctor Kaspar wider zugestelt hab, vñd ihm auch der statt Wien eingetruckt exemplar, in herren Antonii Fuggers namen verehrett, *per recorda*.

Item wie obsteht hab ich Hannß Dernschwam, des keyser *Maximiliani* handschrift abgemahlet, aus dem *Originalibus*.

⁴⁷ Kaspar von Nidbruck (1525 körül–1557) humanista, császári diplomata, könyvtáros.

⁴⁸ Angelo Cospi 1515-ben fordította le Diodórosz és Zónarász történeti műveiből egy-egy Nagy Sándorra vonatkozó részt, és ez 1516-ban megjelent: DIODORUS SICULUS–ZONARAS, 1516. Buda mint a fordítás helyszíne ellentmond Dernschwamnak az 1518-as Diodórosz-kiadásba írt jegyzetével, miszerint Pozsonyban, Girolamo Balbinál fordította Cospi (DIODORUS SICULUS, 1518, f. 1v.).

2.

1562. február 2.

Hans Dernschwam levele Hieronymus Wolfhoz. Bécs

(LUB, Codex Vossianus Chymicus F 23, fol. 125v–130v.)

(1) Dernschwam elnézést kér, amiért késlekedett a válaszlevéllel: a Grégorász közelgő kiadását akarta megvárni, de az azóta eltelt időben is ösztökélte a mihamarabbi kiadásra Anton Fuggert, majd Johann Jakob Fuggert, aki kedvezően válaszolt legutóbb. (2) Dernschwam gratulál Wolfnak, hogy megegyezett Oporinusszal. (3) Mivel Khalkokondülész művének görög kéziratai túlságosan hibásak, elég lenne közölni Philip Gundel fordítását, akinek a marginális jegyzetei is hasznosak. Gundel fordítása ugyan háttérbe szorult Clauseréhez képest, de most, hogy Clauser meghalt, sérelem nélkül kerülhetne Gundel fordítása az őt megillető helyre. A Ferdinándhoz írt ajánlólevél lemaradt, nyilván Widmannstetternek a császár számára kellemetlen megemlézése miatt. Bárhogy is határoznak Wolfék a Khalkokondülészről, értesítsék őt, Dernschwamot, és küldjék vissza Gundel kéziratát. (4) Két évvel ezelőtt Zónarással kapcsolatos levélrészleteket talált Cuspinianus örökösénél, ezeket kivonatolta, és most mellékeli. Maximilianus kölcsönkérte a budai könyvtárból a Zónarászt... [Dernschwam összefoglalja a kézirat sikertelen lefordítási kísérleteinek 1513 és 1515 közti történetét, amely az excerptából kivehető, és amelyet fentebb is láttunk már]. (5) [A corvina kallódásának története következik Cuspinianus halálától 1555-ig, egészen olyanformán összefoglalva, mint az Oporinushoz írt levélben, beleértve a corvina 1551-es, Dernschwam általi keresését.] (6) [A corvina 1555-ös megszerzését Nidbrucktól és elküldését Fuggernek Dernschwam szintén az Oporinusnak írottakhoz hasonlóan írja le]. Sajnálja, hogy a Zónarász kiadása előtt mindezt nem jelezte. (7) Ami az ő, Dernschwam [Wolf általi] megemléstését illeti, ehhez nem szerzett elég érdemet, nem is annyira a tudományokban, mint inkább világi ügyekben tevékenykedett élete során, és a konstantinápolyi könyvek szerencsés megszerzése nem ad okot dicsekvésre, bár amúgy sok veszéllyel és vesződéssel járt ez az utazás. Épp elég, hogy e műveket Wolf révén már latinul is olvashatják; sőt, vádolhatná is őt Wolf, hogy az ő révén megkapta ezt a nehéz munkát Anton Fuggertől. (8) Most már viszont örülhet Wolf a hatalmas dicsőségnek: véghezvitte, amit Miksa császár sem tudott véghezvinni, és Benedictus Aegius sem, aki szintén csak részben tudta a Zónarászt lefordítani; Wolf ráadásul három krónikát is lefordított. Ő, Dernschwam a Zónarász-kiadás előszavában már elég dicséretet kapott. (9) Ezenkívül egy-egy szívesség miatt dicsérőleg említették őt már a műveikben Münster, illetve Oporinus és Brusck, és egy görög levélben Alexander Chartophilax is. Megvan neki egyébként Pádúai Marsiliusnak a Római Birodalom sorsáról szóló történeti műve, mely a bizánci történelem megértéséhez is hasznos lehet. (10) Klasszikus feliratokat is gyűjtött utazása során, sőt, a régi gót íráshoz hasonló írást is talált. (11) Utóirat: Dernschwam Johann Jakob Fuggernek is írt, hogy a Khalkokondülészt a görög szöveg nélkül, és Gundel fordításával adják ki; Wolf beszélhetne erről Fuggerrel, Oporinus nem fogja megtagadni.

[Külzet:]⁴⁹ /125v/ Praestantissimo ac Doctissimo Domino Hieronimo Wolffio Augustae genti⁵⁰ Domino et amico observantissimo. Augustae.⁵¹

[1] Salute et obsequiorum meorum commendatione praemissa praestantissime ac doctissime Domine Wolffii, debuissem equidem ut par erat, diutissime ad tuae praestantiae priores, et quasi inventoratas literas, respondisse, sed enim dum aliam adhuc scribendi occasionem expectarem, nempe aeditionem Gregorae, quae tunc parabatur, incidi in diuturnam expectationem, in Pythagoricum quoddam silentium, ita ut quasi mei officii /126r/ oblitus in hunc usque diem omnino obmutescerem. Attamen nihilominus⁵² me gratissimum semper debitorem agnoscens, Non feriatu tamen interim, quin ipsi Domino Anthonio Fuggero propter Gregoram molestus essem, eum sedulo adhortando, quo vigiliae istae tuae in Gregoram collocatae celerius⁵³ in lucem prodirent, qua quidem mea importunitate et Domino sollicitudinem ingressi, ut literis suis ad me datis testaretur, moram istam eo invito accidisse, inque aliam culpam reiciens. Eo vero vita functo, non minus dominos iuniores,⁵⁴ paterni instituti admonui, invitato ad hoc etiam Domino Johanne Jacobo Fuggero. Cumque eos omnes faciles comperissem. (Nam medio Jacobo Schwarzapf/el/⁵⁵ mihi renunciare fecerunt, ut rebus aliis magis necessariis dispositis, et praeter quam expeditis, ipsis quamprimum rem Graegorae curae fore, datumque esse id negotii conficiendi Domino Johanni Fuggero, quemadmodum et ipse postea⁵⁶ ad me scribens, bene sperare iussit.) Quo responso non parum exhilaratus sum. [2] Auxerunt mox postremae tuae literae hanc meam laetitiam mirifice, /126v/ quibus significasti, cum Domino Oporino de re impressoria transactum fuisse, ita ut quasi prae gaudio gestiens exclirem [!],⁵⁷ tuaeque facturae⁵⁸ ex animo gratularer, propterea quod omnes docti tibi quam maximas imo perpetuas habituri sunt gratias, nec non pro tuis assiduis laboribus condignum praemium precaturi Wolffiumque pro tantis meritis et beneficiis ad astra usque exaltaturi sint. [3] Gregoram nunc optimo ordine sequeretur, Chalcocondyles, si illi in finem adiicerentur, quo tandem continua historia Graeci imperii haberetur, usque ad eius excidium. Et quia Graeci Codices muti/la/ti et hiantes in aliquot locis, ab autore ipso, studiose relictis, nec non mendose transcripti videantur (quod et Dominus

⁴⁹ A másoló vörös tintával, a kézirat címeinek szokásos formátumában írja ezt a részt, de egyértelmű, hogy ez eredetileg a levél külzetének szövege volt.

⁵⁰ A másoló tévedésből két szóban írta: *de genti*.

⁵¹ Augsburg, a levél címzési helye.

⁵² A másoló két szóban írta: *nihil ominus*.

⁵³ A kéziratban „moelerius” alak áll, de a kontextus alapján „celerius” lehetett az eredetiben, a latinban nem létező „moelerius” alak a másoló hibájának tűnik.

⁵⁴ Anton Fugger 1560 szeptemberében halt meg, két idősebb fia, akikről itt leginkább szó lehet, Markus és Hans voltak. A Fugger-ház vezetését Johann Jakob Fugger (1516–1575) vette át, akit szintén becéztek Hansnak.

⁵⁵ Azonosítatlan személy.

⁵⁶ Bizonytalan olvasat az „ea” betűknél a rendetlen írásmód miatt.

⁵⁷ Szövegromlás, az eredetiben talán *exclamarem* állt.

⁵⁸ A másoló *gaeturae*-nak olvasta.

Gundelius⁵⁹ conquestus est) non obstant Lacune, praetermittendus erit Graecus textus, sufficeret translatio Domini Gundelii si placeret. Quae in marginibus quaedam non indigna (unde veluti Chronologia apte texti posset totius belli) adnotata visa est habere, in qua etiam Graecobarbara sive semiturcica nomina diligentius animadversa feruntur. Oppressa autem fuit versio illa, /127r/ non sine magna molestia auctoris, quod eum Clauseris⁶⁰ cum sua antevertisset. Eo autem nunc demortuo, poterit sine iniuria, Domini Gundelii translatio in locum alterius substitui, quo iustum volumen una cum Gregora efficeretur, nisi forte sumptibus paulo maioribus parceretur. Epistolam autem nuncupatoriam ad Imperatorem nostrum Ferdinandum⁶¹ scriptam auctor certis de causis omisit, nempe propter Wydmanstadium⁶² ne eius mentione Imperator offenderetur, quia ab officio Cancellarius et aula remotus fuerat. Quicquid autem statueritis de impressione Chalcocondilis cuperem, quantum sine molestia tua fieri potest, certior reddi, si vero sumptus impressionem remorabuntur, velim ut exemplum autographum (quod est apud Dominos haeredes) mihi iterum remitteretur, ne forte casu intercideret. Et mihi Dominus Gundelius tandem succenseret, quod ipse tempore suo repetiturus sum. [4] Caeterum et illud non duxi praetermittendum, quod absque dubio tuae praestantiae non erit ingratum. Evolvi ante duos annos apud Cuspiniani haeredes quasdam veteres discerptas chartas, inter quas et Maximiliani Imperatoris certa literarum fragmenta repperi, In /127v/ quibus Zonarae mentio facta fuerat, unde ea collegi et excerpti, ut in speciali scheda praesentibus literis inclusa, videre licet. Intellexerat autem Imperator Maximilianus, Budae in Bibliotheca Matthiae Regis Hungariae, extare Zonaram, cuius cognoscendi desiderio captus, Illum a Wladislao tunc rege Hungariae per Ioannem Cuspinianum (qui tunc Oratoris munere fungebatur)⁶³ Anno 1513 mutuo impetraverat, postquam autem Zonaras Wiennam productus fuisset, non adeptus est imperator ad historiam imperatoriam pro voto interpretem. Sed quod imperator assequi non potuit, tu solus sub alio mecenate magna cum admiratione et laude praestitisti. Licet Bilibaldus Byrckhaymerus Imperatori insinuatus, atque labor iste destinatus fuisset. Nec non et Angelus de⁶⁴ Cospos,⁶⁵ qui tunc in Hungaria Anno 1515 apud Hieronimum⁶⁶ tunc Dominum meum Diodorum Siculum vertebat, a Cuspiniano productus fuisset, nihil tamen actum est, et res in longum dilata. [5] Interim Wladislaus Anno 1516 et post eum mox Maximilianus Anno 1519. mortem obierunt. Remansit sic utrumque, quasi sub

⁵⁹ Philip Gundel (1493–1567) bécsi jogász és humanista.

⁶⁰ Konrad Clauser (1520 körül–1611) svájci humanista, teológus. A mondat logikája itt alanyesetet kívánna (*Clauserus*), a *Clauseris* alak talán a másoló hibája.

⁶¹ I. Ferdinánd német-római császár (1556–1564).

⁶² Johann Albrecht Widmannstetter (1506–1557) humanista, orientalista, teológus.

⁶³ A zárójeles részek a kéziratban nincsenek mindig lezárva, de a második zárójel logikus helye minden esetben kikövetkeztethető. A corvina történetének e levélben említett szereplőiről lásd az előző levél jegyzeteit.

⁶⁴ A kéziratban az „et” jele áll; a másoló, nem ismervén a nevet, valószínűleg rosszul oldotta fel az eredetiben szereplő szót.

⁶⁵ Angelo Cospi (1430 körül–1516) olasz humanista; a fordításról lásd az előző levélhez tartozó 48. jegyzetet.

⁶⁶ Girolamo Balbi (1460 körül–1530) olasz humanista, ebben az időben pozsonyi prépost.

avaro tutore Regius iste Budensis /128r/ Zonaras occultatus apud Cuspinianum, quo etiam demortuo, et haeredes ipsius post obsidionem Wiennensem,⁶⁷ omnem parentis bibliothecam, cuidam Johanni]Fabro Episcopo Wiennensi vilissimo precio vendiderunt. A quo exul iste Zonaras, per Alexandrum Brassicanum alienatus, et quoque occultatus. Ad fratrem suum Ludovicum non honestiori titulo pervenit, qui etiam ex spoliis Budensis Bibliothecae lucrum quaerens, cum Zonara paulo iniquiorem auctionem constitueret (nempe pro quadragintis aureis Hungaricis nummis). Atque Dominus Johannes Jacobus Fugger (qui alias tale habebat exemplar), tanto precio absterritus, quasi neglectui poneret. Et ego Anno 1551 a Domino Antonio Fuggero, de licitando Zonara in mandatis haberem, ut illum per se emerem, sed mea persuasione non repertus est usquam amplius apud Brassicani haeredes, delituit autem alicubi (nescio apud quem). [6] Postquam autem inter caeteros eruditos Dominus Caspar a Nydpruck, illud Cantacuzeni⁶⁸ exemplar, (quod mecum Anno 1555 Constantinapoli Wiennam attuleram) conspicatus esset, intelligeretque Zonaram translatum iri, ultro Budense nobile illud exemplar Matthiae Regis protulit, mihi que tradidit, ad Dominum Antonium /128v/ Augustam⁶⁹ mittendum, quod et feci. Is est ille codex quem tu Wiennensem appellasti in praefatione. Indolui plurimum quod mihi antequam Zonaras ederetur, non venerit in mentem talia significare. [7] Praeterea quod ad mei mentionem attinet, nullum est meum in te meritum, cur ullam unquam nominis celebritatem (ob allatos tantummodo libros graecos) expetere deberem, quanto minus ex arrogantia ambire liceret. Quia non in literarum, sed solum modo prophanis in studiis et negotiis dominorum meorum perpetuo in Hungaria versatus, inertem et ignavam consumpsi aetatem, si vero propterea popularis aura mihi captanda, quod Graecos autores Constantinapoli attulerim, Comparabor mox caeteris inanis gloriolae cupidis, et in aëre piscantibus, meque similem illi, qui ex incendio templi Ephesiae Dianae nomen sibi quoque in orbe parare voluerit indicabunt, licet non parva discrimina et pericula, simul atque molestes et anxios labores in Turcia ista profectione et peregrinatione propriis sumptibus ad incertum casum obierim ac sustinuerim, libros quoque illos Graecos propriis pecuniis coemptas, summo cum metu vix eduxerim, Attamen abunde desiderio /129r/ meo satisfactum esse puto, dummodo libros illos toto orbe, tua duntaxat opera nunc latine contigit legere, quibus reliquam aetatem in angulo residens consolor, succensere autem mihi potius deberes, et pro Encomio me invectiva perstringere, et tanquam altero exploratori et instigatori, delationis dicam mihi scribere,⁷⁰ quod Dominus Antonius Fugger molestum illum laborem de vertendis graecis autoribus, humeris tuis imposuerit, tua nimirum multo utiliora et iucundiora studia interruperit, atque ego in parte incitator et stimulator horum laborum fuerim, sed utrumque modo commodum labori responderet (quo nil potius mihi esset) sperarem te mihi mox placabiliorem fore, inque gratia tua me permansurum. [8] Rogo

⁶⁷ Bécs törökök általi ostroma 1529-ben.

⁶⁸ Antoniosz Kantakúzenosz (lásd a bevezetőt).

⁶⁹ Augsburg.

⁷⁰ A kéziratban itt új mondat kezdődik, de az új rész egyértelműen még az előző mondathoz tartozik, az eredeti hosszú mondatot a másoló szedhette ketté.

itaque ut temerarium illud meum incitabulum aequè bonique consulere velis, quia in magna tua laude perpetuo ponetur, quod tu conatus Imperatoris Maximiliani perfeceris, imo et superaveris, quia non tantum Zonaram sed et Choniaten, atque Gregoram brevissimo tempore latinitate donasti, sic enim fuit in fatiis. Praevertisti etiam quendam Romanum sacrificulum Benedictum Aegium⁷¹ in vertendo Zonara, qui multis annis /129v/ vix mediam partem stipendio Cardinalis Ferrariensis absolverat, ut ab amico quodam percepi, sat laudis praestantissime Domine Wolffii tribuisti mihi in praefatione Zonare, ut ne quid ultra cupere debeam. [9] Ob singularem etiam favorem, (si modo sine iactantia liceret proferre) decorarunt me non minus immerita laude, optimus senex Sebastianus Munsterus propter Onkelum Chaldeum. Nec non et humanissimus vir Johannes Oporinus (subornato Brusschii carmine) propter Consules et Austriam Cuspiniani. Allusit et Alexander Chartophilax Constantinopolitanus in quadam graeca epistola ad cognomen meum, quod spongia aquam attraheret, ego vero optimos quosque libros conquirerem, est autem haec Epistola pos/t/ genealogiam Theodosii Imperatoris adscripta, duabus tum chartis apud Dominos:⁷² Et illa tua praestantia legere dignetur. Est apud me brevis tractatus Marsilii Patavini (qui et defensorem pacis conscripsit) De translatione imperii Romani manu scriptus in membranis Anno 1408.⁷³ Quod si is antea non est impressus, serviet aliquando, ad Imperatoriam Historiam elucidandam, quamvis et Lupulduus (forte posterior) simile tractaverit /130v/ argumentum etc. [10] Si antiquitatibus delectaris, quarum paucas una cum comitibus in Turcica ista peregrinatione ex marmoribus tam Graece quam Latine transcripsi, ubi nobis obiter in itinere, et publica tantum via obviam factae sunt, usque Constantinopolim, et Amasiam⁷⁴ ultra mare, Patriam olim Strabonis, quo ulterius non progressi sumus, hae etiam reperientur apud Dominos. Ex his excerpsti unam incognitis literis, Gothicis similibus, quae fuit in diversorio nostro Constantinopoli, tales literas forte septentrionales docti cognoscere possent, si cui ostenderentur.⁷⁵ Postremo rogo ne aegre ferre velis nimius et odiosam meam garrulitatem, hisque me tuae praestantiae commendo. Vale ex Vienna ii. die mensis Februarii

Annorum 1562

Tuae praestantiae
Deditissimus
Joannes Dernschwam

⁷¹ Benedetto Egio 16. századi spoletói humanista.

⁷² Ti. a Fuggereknél.

⁷³ Münsterhez, Bruschoz és Pádúai Marsiliushoz lásd a forráscsoport utolsó egységének összefoglalását a bevezetőben.

⁷⁴ Amasya (TR).

⁷⁵ Az egyik legkorábbi tartott rovásírásos emlékről van szó. Az ezzel kapcsolatos vitához, és általában a törökországi utazáshoz, illetve a feliratgyűjtéshez lásd az 1. jegyzetben említett szócikk megfelelő részeit.

- DIODORUS SICULUS
1518 *Diodori Siculi scriptoris graeci libri duo. Primus: De Philippi Regis Macedoniae... Alter de Alexandri Filii rebus gestis...* Velence, G. Rusconi, 1518.
- GASTGEBER
2012 Christian GASTGEBER: *Zu den griechischen Quellen Cuspinians*. In: *Iohannes Cuspinianus (1473–1529). Ein Wiener Humanist und sein Werk im Kontext*, hg. Christian GASTGEBER, Elisabeth KLECKER, Wien, Praesens, 2012, 137–164. (Singularia Vindobonensia 2.)
- GASTGEBER
2014 Christian GASTGEBER: *Die griechischen Handschriften der Bibliotheca Corviniana in der Österreichischen Nationalbibliothek. Provenienz und Rezeption im Wiener Griechisch-humanismus des frühen 16. Jahrhunderts*, Wien, Verlag der ÖAW, 2014. (Miscellanea Codicum Graecorum Vindobonensium II.)
- GREGORAS–
CHALCONDYLES 1562 *Nicephori Gregorae, Romanae, hoc est Byzantinae historiae libri XI... His adiunximus Laonici Chalcondylae Turcicam historiam...* Basel, J. Oporinus, 1562.
- HUSNER
1949 Fritz HUSNER: *Die Editio princeps des „Corpus historiae Byzantinae“*. Johannes Oporin, Hieronymus Wolf und die Fugger, In: *Festschrift Karl Schwarber. Beiträge zur schweizerischen Bibliotheks-, Buch- und Gelehrten-geschichte*, Basel, B. Schwabe, 1949, 143–162.
- LEHMANN
1956 Paul LEHMANN: *Eine Geschichte der alten Fuggerbibliotheken*, Vol. 1–2. Tübingen, Mohr, 1956–1960.
- MARTIUS
1568 *Noni... de omnium particularium morborum curatione*, ed. Jeremias MARTIUS, Strassburg, J. Richelius, 1568.
- MÜNSTER
1551 Sebastian MÜNSTER: *Rudimenta Mathematica*, Basel, H. Petri, 1551.
- NIKETAS CHONIATES
1557 *Nicetae Acominati Choniatae... LXXXVI annorum historia...* Basel, J. Oporinus, 1557.

- REINSCH
2016
Diether Roderich REINSCH: *Hieronymus Wolf as editor and translator of Byzantine texts*, In: *The reception of Byzantium in European culture since 1500*, ed. Przemyslaw MARCINIAK, Dion C. SMYTHE. Abingdon–New York, Routledge, 2016, 43–54.
- WOLF
1773
Hieronymus WOLF: *Commentariolus de vita sua*, In: *Oratorum graecorum volumen octavum*, ed. Johann Jakob REISKE, Lipsiae, 1773, 772–876.
- ZÄH,
1992
Hieronymus WOLF: *Commentariolus de vita sua*, hg., übers. Helmut ZÄH, Doktori disszertáció, München, 1992.
- ZONARAS
1557
Ioannis Zonarae Monachi... compendium Historiarum, in tres Tomos distinctum... Basel, J. Oporinus, 1557.

Csengeri Pál neolatin encomiuma Várday Istvánhoz (1570)

A gróf Zichy család levéltárának anyagát a 19–20. század során két alkalommal is új helyre költöztették: 1858-ban Várpalotáról Zsélyre, majd 1939-ben az Országos Levéltárba. A hagyományosan zsélyi levéltárként ismert gyűjtemény végső helyére kerülve a palotai levéltár elnevezést kapta. A jelenleg P 707 törzsszám alatt őrzött fond anyaga elsősorban a Zichy családhoz közvetlenül vagy birtokszerzés útján, közvetve kapcsolódó személyi és birtokjogi iratokat tartalmaz. Az 1700-as évek táján a kisvárdai levéltár anyagát is hozzátartozták a Zichy család irataihoz, így több főúri, nemesi család személyes iratgyűjteménye egyesült a Zichy-levéltárban.¹ A gyűjtemény rendezői munkálatait Thomka Ferenc, Horváth János és Némethy György levéltárnokok végezték el. A levéltár anyagának terjedelmét a szakirodalom 108,6 iratfolyóméterre, azaz 745 iratcsomóra, 25 kötetre becsüli. Az iratok közötti eligazodást a Bakács István szerkesztette *Repertorium* segíti, amely teljes körű jegyzéket ad a gyűjtemény anyagáról.²

A zsélyi levéltárban őrzik a jelen közlemény tárgyául szolgáló 38 soros neolatin dicsőítő költeményt is, amelyet Csengeri Pál (Paulus Cingerinus/Cengerinus/Tsengerinus³) 1570-ben, wittenbergi peregrinációjára készülődve írt Kisvárdai urához, Várday Istvánhoz.⁴ Csengeri Pál életéről keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy debreceni tanulmányai után Wittenbergbe utazott, ahol 1571. július 8-án iratkozott be az egyetemre, másnap pedig a coetusba is belépett.⁵ Két év múlva, 1573. szeptember 15-én már a

¹ A kisvárdai levéltár anyaga a kisvárdai Várday, a Homonnai Drugeth, a Melith, a somlyai Báthory és a Károlyi család iratait tartalmazta: LUKCSICS, 1929, 193. Lukcsics Pál a Zichy család nemesi rokoni kapcsolatainak feltárásával is foglalkozott, a Várday család bizonyosan a rokon családok közt szerepelt: BAKÁCS, 1963, 7.

² A Zichy-levéltárról szóló itteni vázlatos áttekintést bővebben lásd LUKCSICS, 1929, 193–194; BAKÁCS, 1963, 3, 7–11. Lukcsics Pál több publikációjában foglalkozott a levéltár gyűjteményével és rámutatott a kéziratok nyelv- és irodalomtörténeti jelentőségére is: LUKCSICS, 1930a; LUKCSICS, 1930b; LUKCSICS, 1935. Dézsi Lajos és Eckhardt Sándor a gyűjtemény poétikai anyagába adnak betekintést, utóbbi Gyarmathi Imrénének a kisvárdai iskoláról írott, 1593-as latin nyelvű elégiáját közli: DÉZSI, 1926; ECKHARDT, 1943.

³ SZABÓ, 2017, 115. A születési helyre utaló Csengeri névből következtethetünk polgári származására is, amelyet későbbi pályaválasztása, lelkészi hivatala is megerősít, ezekről az összefüggésekről bővebben: Uo., 43–47.

⁴ *Ad Magnificum et illustrissimum Dominum Stephanum de Kisvarda, Heroem pietate et favore praestantissimum, Patronum studiosorum benignissimum Paulus Cengeri, Studiosus Scholae Debrecinae hoc carmen scribebat. An. D. 1570.* A kézirat jelzete: MNL OL P 707. 248. csomó Fasc. 285 et B. No. 2/32. A kéziratot Szabó András Péter fedezte fel és engedte át közlésre. Szabó András Péter mellett Oláh Róbertnek is köszönettel tartozom, aki felhívta figyelmemet a kéziraatra.

⁵ Csengeri tagsága idején a coetus seniora Thomas Fabricius Mohinus volt: SZABÓ, 1941, 137.

heidelbergi egyetem hallgatóinak sorában jegyezték a nevét. Miután 1574. április 7-én két másik magyar diáktársával együtt konfrontálódott a heidelbergi városi őrseggel, rövid időre börtönbe került. Hazatérte után minden bizonnyal protestáns lelkészként működött, 1605-től 1608-ig feltehetően a Kishont megyei Osgyánban viselt papi hivatalt.⁶

Várday (III.) Mihály és Sarmasághy Erzsébet házasságából összesen öt fiú- és egy leánygyermek született. A felnőttkort megérett fiúk közül Várday István (1544 előtt – 1575. október 26. Kisvárdai)⁷ volt a legidősebb, így apja halála után, az 1560-as évek elején rá szállt a kisvárdai uradalom ügyeinek intézése.⁸ István korábban hosszabb-rövidebb ideig Várday Pál, csendi Báthory András és Miksa főherceg szolgálatában is megfordult. Halála után, mivel gyermekei nem érték meg a felnőttkort, fivére, Mihály vette át szerepét a családi birtokok igazgatásában. A kisvárdai Várdayak leszármazási táblája szerint a család utolsó tagja Várday Kata volt.⁹ A Zichy család levéltárában körülbelül ezer neki címzett és három tucat általa írt levél található meg, amelyek részletes elemzésével akár a nemesasszony portréja is megrajzolható lenne.¹⁰

Válságos élethelyzet szülte a Csengeri Pál Várday Istvánhoz írott dicsőítő költeményét. A 16. században a külföldi – többnyire németországi – peregrinációra készülő magyarországi diákoknak nem volt egyszerű a helyzetük: számolniuk kellett az egyetemi tandíjjal, wittenbergi tanulmányok esetén a coetus felvételi díjával, továbbá az albérlet, a koszt és az ellátás költségeivel. Külföldi társaikkal ellentétben nekik esélyük sem volt ösztöndíjat kapni vagy kollégiumi szobában lakni, így teljesen rá voltak utalva az otthonról hozott vagy kapott pénzre. A magyarországi diákok elsősorban a Partiumból, Északkelet-Magyarországról és Erdélyből számíthattak pénzügyi támogatásra.¹¹ A lehetséges mecénások jórészt a főnemesek, a katonák és az egyházi méltóságok közül kerültek ki.¹² Csengeri 19 disztichonból álló költeményének sorait dicséret és könyörgő szavak hatják át. A szerző célja Várday dicsőítése mellett nem más volt, mint fohászával

⁶ Az életrajzi adatok forrása: CSEPREGI, 2014, 335; SZABÓ, 2017, 115. Szabó András adataira szerint Csengeri Pál a wittenbergi egyetemre Tolnai Naclerus Andrással, a heidelbergi egyetemre pedig Varsányi Gorsa Mihállyal és Debreceni József Jánossal együtt iratkozott be. Az RMK III. szerint Csengeri Pálnak nyomtatásban nem jelent meg disputációja.

⁷ HANÁK–SZABÓ, 2020, nr. 43.

⁸ Várday Istvánnak két öccse (Miklós, Mihály) és egy húga (Anna) volt. 1572-ben Miksa főherceg pohárnokmesterévé nevezte ki Várday (IV.) Mihályt, aki ezzel bárói tisztségre és tekintélyes politikai kapcsolatszerre tett szert. A kisvárdai humanista iskola megalapítása is Mihály nevéhez kapcsolódik. Várday (V.) Miklóst nem igazán érdekelte a politika, sokkal inkább a tudományok vonzották és olyan neves humanistákkal levelezett, mint Istvánffy Miklós és Dudith András. Várday Anna Szokoly Istvánhoz ment feleségül és egy Miklós nevű fiuk született. BORBÉLY, 2019, 71–72; ECKHARDT, 1943, 43.

⁹ Eckhardt Sándor Várday Katát István lányának mondja, valószínűleg tévesen, mert a Borbély Zoltán által közölt ábra szerint Kata Várday (V.) Miklós és Losonczy Dorottya gyermeke volt, Várday Istvánnak pedig nem született gyermeke. Eckhardt ugyancsak tévesen jegyzi meg, hogy Várday István Mihály öccse volt, hiszen Borbély leírásából megint csak tudjuk, hogy István volt a legidősebb fiú. ECKHARDT, 1943, 43; BORBÉLY, 2019, 69, 74.

¹⁰ Az életrajzi adatok forrása: BORBÉLY, 2019.

¹¹ Magától érteendő volt, hogy a csengeri születésű diák a kisvárdai főnemeshez fordul magántámogatásért, akit versének címében Patronum studiosorum benignissimumnak nevez.

¹² SZABÓ, 2017, 34–42, 48–51.

a diákok kegyes pártfogójaként ismert nemes urat megnyernie magának patrónusul. Várday István valószínűleg megadta Csengerinek a kért támogatást, emellett az sem zárható ki, hogy Csengeri debreceni diákként a várostól is kapott pénzügyi segítséget.¹³

Miként Németországban a nagyobb egyetemi központok (Wittenberg, Heidelberg, Marburg, Tübingen), úgy hazánkban a protestáns humanista iskolák (Debrecen, Sárospatak, Kolozsvár, Tolna) váltak a humanizmus és a neolatin költészet centrumaivá, tehát az itteni körökben találunk rá a legszebb kora újkori reprezentatív alkalmi kiadványokra is. A debreceni kollégium szellemi életében mindenkor fontos szerep jutott az iskolai versírásnak és a poétikaoktatásnak. A poétikai osztály élére minden évben egy-egy tehetséges nagydiákot neveztek ki a professzorok praeproceptorok. Az iskolai gyakorlat a latin nyelv használatát szorgalmazta a költészetben, de a fokozatosan erősödő magyarnyelvűség egyre jobban teret hódított. A magyar nyelvű kollégiumi alkalmi költészet a 18–19. században tett szert igazi jelentőségre. Ekkortájt a polgárság alkalmi versek iránti igénye a tetőfokára hágott.

A 16–17. században számos Debrecenhez és/vagy a debreceni kollégiumhoz kapcsolódó művelője volt a neolatin alkalmi költészetnek.¹⁴ A versírók szinte kivétel nélkül a lelkészek, a kollégiumi tanárok és diákok, továbbá a művelt polgárok közül kerültek ki. Alkalmi jellegű verseik pedig többnyire rendkívüli eseményekhez, jeles alkalmakhoz (pl. egy-egy könyv megjelenése, esküvő, temetés, fokozatszerzés, utazás, születésnap) és kiemelkedő személyekhez, jórészt református közösségük tagjaihoz, barátaikhoz, támogatóikhoz kapcsolódtak. Azonban sajnálatosan ezek a költők és verseik a hazai kutatásban a mai napig nem kaptak kellő figyelmet. Gyakori jelenség, hogy a 18–19. századi szépirodalom fogalmának alárendelve vizsgálják a 16–17. század irodalmi termését, így háttérbe szorítva a korszak egyházi irodalmát és neolatin alkalmi költészetét. Szabadi István úttörő tanulmányában éppen erre a visszásságra hívja fel a figyelmet, hangsúlyozva, hogy a kollégiumi kora újkori neolatin költők teljesítményéről csupán úgy kaphatunk reális képet, ha alkalmi verseiket a megfelelő kontextusban értelmezzük.¹⁵

¹³ RÁCZ, 1997, 117. Debrecen városának kegyúri kötelezettsége volt a kollégiumi diákok peregrinációjához való pénzügyi hozzájárulás. A pénzügyi támogatás mellett a diákok ajánlólevelet is kaphattak a debreceni bírótól és magisztrátustól. Martonfalvi György, a kollégium professzora 1681-ben külön pénztárat (Bursa Nigra/Sacra) is létesített a külföldre induló diákok támogatására. SZABÓ, 2017, 225–226. Szamosközi R. Sándor debreceni diákról és wittenbergi peregrinusról tudjuk, hogy Debrecen város támogatásáért cserébe aláírt egy kötelezvényt, hogy külföldről való hazaérkezése után egyházi szolgálatba áll. Így is történt, 1597 júniusában Tolcsván, 1599. augusztus 8-án pedig Óváriban volt református lelkész. Elképzelhető, hogy Csengeri is így járt el.

¹⁴ Ilyen debreceni versíró diákok például Apáti M. Miklós, Bagosi Márton, Czeglédi Pál, Debreceni Ember Pál, Diószegi Kalmár Pál, Felvinczi Sándor, Gönczi István, Gyöngyösi Kiséri András, Hodászi Pap Lukács, Kállai Kopis János, Kecskeméti Selymes János, Keserői Dajka János, Komáromi A. János, id. és ifj. Köleséri Sámuel, Liskai István, Miskolci Csulyak István, Pataki K. István, Szegedi Pastoris Dániel, Szenci Molnár Albert, Szőnyi Nagy István stb.

¹⁵ A kollégiumi neolatin alkalmi költészetéről szóló itteni vázlatos áttekintést bővebben lásd BARCZA, 1988; GYÖRI L., 1988; SZABADI, 2018; A debreceni kollégium kora újkori neolatin alkalmi költészetével foglalkozó hazai szakirodalom: TÓTH, 1979; NÉMETH, 1987; GYÖRI L., 1988; SZABADI, 2018; POSTA, 2019a; POSTA, 2019b; POSTA, 2019c.

Az itt közreadott Csengeri-vers első ránézésre nem akar több lenni egy hagyományos dicsőítő költeménynél, látszólag a szokványos forma szokványos tartalmi elemeket rejt, s ez a vélekedés úgy általában érvényes a kora újkori alkalmi versekre. A következő rövid verselemzéssel arra szeretnénk rávilágítani, hogy mindezek ellenére ezekre az alkalmi szerzeményekre kiemelt forrásként kell tekintenünk, amikor a 16–17. századi hazai értelmiség poétikai-filológiai műveltségébe és kapcsolatrendszerébe szeretnénk bepillantást nyerni. Továbbá az is célunk, hogy hasonló szemléletű értelmezésekre sarkalljuk a korszak és a téma kutatóit, ami által ezek a korábban lebecsült alkalmi versek új megvilágításba kerülhetnek és kimutatható lesz a költemények kapcsolódása a külföldi egyetemi poétikai iskolák elméleti alapvetéseihez és módszertani eljárásaihoz.

Metrum, műfaj.¹⁶ Az időmértékes, disztichonos verselésű Csengeri-költemény műfaja az antik és a biblikus paradigma felől egyaránt értelmezhető. A humanista értelmiség irodalmi működéséhez erősen kötődtek az alkalmi versek, amelyek közt igen népszerűek voltak a patrónust dicsérő, dicsőítő encomiumok/carmen encomiasticumok. Az encomium kivételesen terjedelmes, gyakorta politikai propagandisztikus célzatú formája a panegyricus.¹⁷ Csengeri Pál 38 soros dicsérő szerzeményét a klasszikus encomiumok közé soroljuk. Ugyanakkor a biblikus versbeszédben a Várday Istvánhoz intézett kérések, könyörgések himnikus színezetet kapnak. Ezt a meglátást erősíti, hogy a költeményben a himnusz szerkezeti-műfaji jellemzői is megfigyelhetők. A konkrét kérés (21–22., 36. sor) a versben kétszer hangzik el, a kettő között pedig az érvelő, a kérést indokló egység (23–35. sor) helyezkedik el, tulajdonképpen már a bevezető-előkészítő szakasz is ezt a funkciót látja el (1–20. sor). A költeményben a dicsérő-magasztaló gesztusok szépen összefonódnak az imaszerű fohással. Az egyéni kívánságok mellett a közösségi szemlélet is megjelenik a versben: Csengeri nemcsak saját elkésztető helyzetét panaszoja Várdaynak, hanem a társaiét is (31–32. sor), nemcsak magának kér segítséget, hanem a társainak is (21–22. sor). A szóhasználat (16., 20. sor) is támogatja a fenti értelmezést: a kérés, kívánság szavaknak sok megfelelője van a latinban (pl. *petitio*, *rogatio*, *expostulatio*, *oramentum*, *oratus* stb.), Csengeri mégis a *prex/precis* szót választja, amely esetében a 'kérés' mellett a 'könyörgés, ima, imádság' is az elsődleges jelentések között szerepel. A *preces* jelzője, a *placidus*³ ('kegyes') és a *suppliciter* ('térden állva, könyörögve, esdekelve') adverbium is inkább ez utóbbi jelentésre utal.

Szókincs, intertextualitás. A költemény a szókincs terén is billegést mutat. Míg a moderátor Olympi ('az Olümposz irányítója/vezetője') és a Deus/Dominus ('Isten/Úr') szavak egymásnak megfeleltethető elemek, addig a Musas ('Múzsákat') és a Nestoreos dies¹⁸ ('nesztóri napokat') kifejezések csak a klasszikus görög-római, a divina pietas

¹⁶ A zárójelben megadott sorszámok a latin nyelvű versszöveg soraira vonatkoznak.

¹⁷ SZABÓ, 2017, 82. Szabó András a panegyricusra Csabai Mátyás 236 soros dicsőítő költeményét hozza példaként, amelyben a költő az 1552-es egri ostromot és Dobó István várvédő hősiességét énekelte meg. A versről és a panegyricus műfaji jellemzőiről bővebben: LÖKÖS, 2009.

¹⁸ A homéroszi eposzokból ismert Nesztór egy bölcs, igen magas kort megért, görög király volt. Vivere nestoreos dies, azaz 'nesztóri napokat élni': a neolatin encomiumokban gyakori kifejezés, amellyel a versíró hosszú életet kíván a vers megszólítottjának.

(‘isteni kegyesség’), a turba Dei (‘Isten csapata’), a coetus piorum (‘kegyesek gyülekezete’) és a mystica dona (‘misztikus/titokzatos adományok’) szószerkezetek pedig csak a keresztény hagyományrendszer irányából interpretálhatók. A turba Dei és a coetus piorum egymás szinonimái, mindkettő a hívők gyülekezetére, tágabb értelemben magára az egyházközösségre utal.¹⁹ Pál apostol az 1 Kor 12,10-ben a lelki ajándékokról beszél, amelyek közt a glosszolália, a nyelveken szólás képessége is szerepel. Majd a 14. fejezetben (1 Kor 14,2) folytatja a gondolatmenetet, s azt mondja, hogy aki az elragadtatás nyelvén szól, az nem az emberekhez, hanem Istenhez szól és a lélektől indítva titokzatos dolgokat mond.²⁰ Pál apostol hangsúlyozza, hogy ezeket az ekstatis állapotban létrejövő, a be nem avatottak által értelmezhetetlen nyelvi jelenségeket egy mindenki számára érthető magyarázatnak, prófétálásnak kell követnie. A mystica dona jelzős kifejezés alatt tehát vélhetően az elragadtatás nyelvén való megnyilatkozást és az ehhez kapcsolódó prófétálást kell érteni, továbbá ennek egyszerűbb, hétköznapi formáit, az imádkozást és a prédikálást. Az antikvitás irodalmában hangsúlyos szerepet betöltő fatum, az isteni akarat által előre meghatározott emberi sors, végzet keresztény közegbe helyezve a Csengeri-költemény több szöveghelyén (9–10., 17–18., 29–30. sor) is megjelenik.

Két intertextus-gyanús szöveghely található a költeményben. A 25–26. sorban Krisztus szájába adva szól az üdvösség ígérete. Tartalmilag számos bibliai szöveghely kapcsolatba hozható az itt megfogalmazottakkal: például Máté evangéliumának és Lukács evangéliumának egy-egy locusa (Mt 6,3–4; Lk 14,12–14) a rászorulóknak való önzetlen adakozásról, segítségnyújtásról és az ezen érdemekért járó túlvilági jutalomról. A 27–28. sorban Dávid szavait közvetve idézi Csengeri. Ezzel korreláló gondolatokat több zsoltárban is olvashatunk: a 37. és a 91. zsoltár szerint az Úr oltalom, pajzs, menedék azok számára, akik bíznak benne, s akik jót cselekednek.

Várday István jellemzése a költeményben három kulcsszó köré épül: robur, pietas, verbum. Az elemzés eddigi szintjein tapasztalt kettősség itt is érzékelhető. Várday klaszszikus ’eposzi’ hőszként (Magnanime Heros) tűnik fel, aki uradalmát villámként cikázó hősi erejével (robur) védelmezi a vad ellenségtől (5–6. sor). A fulmina crebra jelzős kifejezésről eszünkbe jut az Olümposzról villámokat szóró, haragos Zeusz, s ebben az összefüggésben Várday megjelenítése már-már a deifikáció határait súrolja. Ez a gondolat a fent tárgyalt műfajiság (himnikus színezet) tekintetében különösen izgalmas értelmezési távlatokat nyithat meg. Ugyanakkor Várdayt az Úr oltalmazza harcában, amelyet Miles Deiként (pietas) az istentelenek (arma nefanda virum) ellen vív (3–4. sor). Nem csak erővel, szóval (verbum) is küzd, a legnagyobb vész közepette ékesszólásával nyugtatja és támogatja népét (7–8. sor). Ezzel a képességével Várday egyszersmind Mediator Christi (pietas) is lesz, hiszen Krisztus az ő szavain keresztül, az ő közvetítésével nyújt lelki gyógyírt a szenvedőknek (9–10. sor).

¹⁹ A versben is előforduló mysticus3 jelző kapcsán: Pál apostol az egyház, az egyházi közösség megnevezésére a corpus Christi mysticum kifejezést használja, vö. 1 Kor 12,12–31. Erről bővebben: FABINY, 2003.

²⁰ A *Vulgata* vonatkozó sorai: 1 Kor 14,2: „Qui enim loquitur lingua non hominibus loquitur sed Deo nemo enim audit Spiritu autem loquitur mysteria.” [Kiemelés tőlem: P. A.] Az interneten elérhető: <https://biblia.szeroczei.hu/bible/vulgate/1CO/14> (2020. július 20.).

Retorikai-poétikai eszközök. A Várdayhoz szóló könyörgés (21–22. sor) egy a klasszikus és a bibliai irodalomban egyaránt elterjedt toposzt idéz. A hajó, a hajózás hagyományosan az utazást, az élet egy-egy fontos szakaszát szimbolizálja. A Wittenbergbe készülő Csengeri számára az olykor megpróbáltatásokat is magában rejtő utazás és külföldi tartózkodás során Várday támogatása jelenti a biztonságot, védelmet nyújtó közeget (portus) és a haladásra készítető, ihlető erőt (aura). Csengeri szóképeket (figurákat) is használ mondanivalójának hangsúlyosabbá, szemléletesebbé és érzékletesebbé tételére: a versszövegben találunk példákat többek közt a variációs – inverzióval, azaz szórendcserével járó – ismétlésre (2., 30. sor), az enallagéra, azaz a jelzőcserére (5. sor), a megszemélyesítésre (4., 19. sor) és a felkiáltó (13. sor), felszólító (21–22., 36. sor), megszólító formulákra (1–2., 8., 18–19., 30., 35. sor) is.

Összegzés, lezárás. Noha Csengeri encomiumát nem a poétikailag-retorikailag leg-sikerültebb alkalmi szerzemények közt tartjuk számon, több szempontból mégis értékes forrásnak számít a debreceni diák verse. A költemény Várday Istvánnak a szakirodalomból kevésbé ismert tudománypártoló mecénás oldalát és a Csengeri Pállal való patrónus–alumnusi kapcsolatát mutatja be, ezzel a részlettel gazdagítva a Várday- és a Csengeri-életrajzot. Továbbá a hazai deákság és értelmiség korabeli helyzetéről (11–14., 31–32. sor) is élethű képet kapunk a versből. A paradigmák közötti interferenciára való törekvés a költemény valamennyi szintjén jelen van. Ez a szinkretizáló szándék pedig a hazai neolatin költészetnek a külföldi, elsősorban a német kulturális modellekhez való igazodását jelzi.

Forrás²¹

Ad Magnificum et illustrissimum Dominum Stephanum de Kisvarda,
Heroem pietate et favore praestantissimum, Patronum studiosorum benignissimum
Paulus Cengeri, Studiosus Scholae Debrecinae hoc carmen scribebat. An. D. 1570.

- (1) Salve magnorum sangvis generose virorum
- (2) Salve iterum Patriae duxque decusque tuae.
- (3) Tunc vir ille, Dei pietas quem texit avita
- (4) Arcem cum quatiunt fulmina saeva tuam.
- (5) Arma nefanda virum cupiunt dum vellere Vardae
- (6) Claustra, tui resonant fulmina crebra viri.
- (7) Tu medios inter sustentans agmina verbis
- (8) Compresti fremitus vir generose malos.
- (9) Est ita sed factum Domino statuente benigno
- (10) [Nam] per te Christus corpora pressa levat.
- (11) [Divina iam] pietas nostro celebratur in aevo
- (12) [Robur] et ingenii corporis atque simul.
- (13) Hei mihi qui studiis artes perdiscit honestis
- (14) Auxilium poterit rarus habere virum.
- (15) Sic ego: sed tua me pietas hortatur ut ardens
- (16) Fundam suppliciter iam modo verba tibi.
- (17) Qui mare, qui terras, qui coelum condidit ingens
- (18) Esse vir alme tuas me iubet ante fores.
- (19) Magnanime Heros te mea carmina adire volunt, et
- (20) Ferre tibi placidas vir generose preces.
- (21) Fac fluat ad nostros largo de flumine campos
- (22) Sis felix studiis portus et aura meis.
- (23) Non erit hoc meritum frustra cecidisse putandum
- (24) Nam dicit Christus voce sonante Deus.
- (25) Si quis in orbe meos potu, auxiliove levarit
- (26) Huius erunt Domini Regna corusca sui.
- (27) Psalmographus si vera canit, mala cuncta fugabit
- (28) Hosti nec sinet hunc ense ferire Deus.
- (29) Hoc potes: alma Dei fuit haec decreta voluntas
- (30) Duxque decusque tuae Patriae ut ipse fores.
- (31) Qui Musas colimus nos paupertate labamus
- (32) Sic studium multi deserveere suum.

²¹ A kéziratból a lap sérülése miatt hiányzó, a közlemény szerzőjétől származó kiegészítések szögletes zárójelben szerepelnek. Az átírás az u-v betűpár esetében is betűhív.

- (33) Deficit ergo turba Dei, coetusque piorum
(34) Et qui dant Domino mystica dona Deo.
(35) Tu velut es Patriae clarissima luxque decusque
(36) Nunc studium tentes hoc relevare meum.
(37) Te validus celsi servet moderator Olympi
(38) Det quoque Nestoreos vivere posse dies.

Fordítás²²

- (1) Üdvözlégy, nagy Uraknak fényes utóda, nemes vér,
(2) büszke Reád a hazád, élire hős fia állt.
(3) Isteni, hű szeretet véd, szent kezek óvnak a bajban,
(4) véled a mennyei pajzs, hogyha vihar riogat.
(5) Míg a pogány gaz fegyvere ostrom alá veszi Várdát,
(6) dördül az égen erőd, futkos a fénye le-föl.
(7) Cifra beszédet zengve csitítod a tétova népet,
(8) messzire űzve a vést, gondjaik éj-seregét.
(9) Krisztus ad égi vigaszt így, általad őrzi a nyáját,
(10) isteni rendelet ez, ágyad az Úr veti meg.
(11) Vig, aki duzzad testi erőtől és aki jámbor,
(12) áldja is érte sorát, most neki áll a világ.
(13) Árva diákként én a tudás kútjához igyekszem,
(14) nincs, ki törődne velem, pártomon állna, ha kell.
(15) Oly sok erénnyel áldott jellemed arra vezérel,
(16) tárjam a szívem eléd, halld, hogy eseng kegyedért.
(17) Így rendelte az Úr fent, mindenek Atyja a mennyben,
(18) álljak a házad előtt, várva, mit ad a jövő.
(19) Verseim égnek a vágytól, annyira látni akarnak,
(20) sírva rebegnek imát, íme, fogadd a fohászt.
(21) Zúdítsd szép mezeinkre a bőség dús folyamárját,
(22) légy Te a rév, kikötöm, ihletadó levegőm.
(23) Érdemedért jutalom vár Rád, mikor Isten elé állsz,
(24) Krisztus is erre tanít, szent szava halld, hova hív.
(25) Tudd, aki nyájam féltve vigyázza, segíti a földön,
(26) az hazatér odaát, otthona lesz palotám.
(27) Dávidi dalban az ígéret, hogy Téged az Úr véd,
(28) gyorsan elúzi a vést, még mielőtt felemésztl.
(29) Isten akarta az égben, hogy Te legyél a vezérünk,

²² A magyar nyelvű metrikus fordítást a közlemény szerzője készítette. A fordítás és a latin nyelvű szöveg közt nincs teljes szó szerinti egyezés, az eredeti vers tartalmának parafrázelt formában való átadása volt a cél.

- (30) büszke Reád a hazád, élire hős fia állt.
 (31) Míg tudománynak, Múzsacsapatnak hódol a szívünk,
 (32) terhes a nélkülözés, nincs haladásra esély.
 (33) Így hát fogynak a lelkek, akik még hisznek az Úrban,
 (34) s visznek elé adományt, misztikus, égi csodát.
 (35) Csak Te vagy éke a honnak, legragyogóbb szemefénye,
 (36) éppen ezért ne habozz, tedd, mire kér a dalom.
 (37) Éltedet óvja, vigyázza az Úr, az olümposzi fenség,
 (38) nesztori éveket élj, mígnem a vég utolér.

Rövidítések és irodalomjegyzék

BAKÁCS

1963

A Zichy család levéltára. Repertórium, szerk. BAKÁCS István, Budapest, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Levéltárak Országos Központja, 1963.

BARCZA

1988

A Debreceni Református Kollégium története, szerk. BARCZA József, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988.

BORBÉLY

2019

BORBÉLY Zoltán: *A kisvárdai Várday család*, In: *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae, Sectio Historiae*, 46. (2019) 65–74.

CSEPREGI

2014

CSEPREGI Zoltán: *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM). Proszopográfiai rész I/1: A–L, I/2: M–R, I/3: S–Z*, Budapest, MEDiT, 2014, 2015, 2016.

DÉZSI

1926

DÉZSI Lajos: *Régi magyar versek a gróf Zichy-család zsélyi levéltárából*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 36. (1926) 3. sz. 218–224.

ECKHARDT

1943

ECKHARDT Sándor: *Balassi Bálint kortársai* (Első közl.), In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 53. (1943) 1. sz. 43–47.

FABINY

2003

FABINY Tibor: *A test-metafora ereje*, In: *Vigilia*, 68. (2003) 12. sz. 910–914.

- GYÖRI L.
1988
GYÖRI L. János: *A kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében*, In: *A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988, 627–696.
- HANÁK–SZABÓ
2020
HANÁK Béla – SZABÓ András Péter: *Családi eseményekre szóló meghívók Kassa városának (1550–1700)*, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- LÖKÖS
2009
LÖKÖS Péter: *Csabai Mátyás Encomium servatae Agriae anno MDLII című költeménye*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 113. (2009) 3. sz. 348–359.
- LUKCSICS
1929
LUKCSICS Pál: *A gróf Zichy-család zsélyi nemzetségi levéltára*, In: *Levéltári Közlemények*, 7. (1929) 3–4. sz. 193–230.
- LUKCSICS
1930a
LUKCSICS Pál: *Adalék a gróf Zichy-nemzetség zsélyi levéltárának magyar nyelvemlékeihez*, In: *Magyar Nyelv*, 26. (1930) 3–4. sz. 150–151.
- LUKCSICS
1930b
LUKCSICS Pál: *XVI. századi magyar irodalomtörténeti vonatkozású újabb levelek a zsélyi levéltárból*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 40. (1930) 2. sz. 221–227.
- LUKCSICS
1935
LUKCSICS Pál: *Szólásmondások a gróf Zichy család zsélyi nemzetségi levéltárának XVI. századi magyar leveleiben*, In: *Magyar nyelv*, 31. (1935) 9–10. sz. 341–344.
- NÉMETH
1987
NÉMETH Béla: *Adalékok két debreceni latin költő, Csorba István és Kőrödi Bedő Dániel értékeléséhez*, In: *Könyv és könyvtár*, szerk. GOMBA Szabolcsné, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1987, 129–138.
- POSTA
2019a
POSTA Anna: *Újfalvi Imre neolatin alkalmi költeményei*, In: *Újfalvi Imre pere és műveltsége. Tanulmányok és szövegközlések*, szerk. OLÁH Róbert, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2019, 111–123.

- POSTA
2019b
- POSTA Anna: *A Debreceni Református Kollégium 17. századi professzorainak neolatin halotti költeményei*, In: *Gerundium Egyetemtörténeti Közlemények*, 10. (2019) 1. sz. 21–32.
- POSTA
2019c
- POSTA Anna: *A Debreceni Református Kollégium 17. századi professzorainak neolatin üdvözlőkölteményei*, In: *Gerundium Egyetemtörténeti Közlemények*, 10. (2019) 3–4. sz. 100–111.
- RÁCZ
1997
- RÁCZ István: *Protestáns patronátus*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997.
- SZABADI
2018
- SZABADI István: *Adalékok a Debreceni Református Kollégium koszorús költője, Kóródi Bedő Dániel értékeléséhez*, In: *Világosító lámpás. Tanulmányok a 60 éves Győri L. János tiszteletére*, főszerk. FAZAKAS Gergely Tamás, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Református Kollégium, 2018, 147–152.
- SZABÓ
1941
- SZABÓ Géza: *Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613*, Halle (Saale), Akademischer Verlag, 1941.
- SZABÓ
2017
- SZABÓ András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Budapest, Balassi Kiadó, 2017.
- TÓTH
1979
- TÓTH Béla: *Latin nyelvű költészet Debrecenben a XVII. században*, In: *Studia Litteraria*, 17. (1979) 51–69.

Egy pápai hadbiztos a magyarországi hadszíntéren

Giacomo Serra jelentései az 1602–1603. évekből*

Az 1601. évi béketárgyalások kudarca, Kanizsa visszafoglalási kísérletének balul sikerült vállalkozása után Giorgio Basta császári generálisnak a lengyel és török támogatást élvező Báthory Zsigmond egykori erdélyi fejedelem csapatai fölött aratott goroszlói győzelme ellenére¹ úgy tűnt, hogy a török háború ügye továbbra is holtpontra marad. Egyik fél sem volt annyira erős, illetve tudott olyan meghatározó stratégiai győzelmet aratni, hogy a másik egy gyors és nyilván számára előnytelen békével pontot tegyen az elhúzódó tizenöt éves háború végére. Sőt, a közben beérkező, illetve kilátásba helyezett segélypénzek hatására a császári hadvezetés úgy döntött, hogy ezt a stratégiai döntést Buda várának tulajdonképpen a háború eleje óta tervezett megvételel próbálja meg kicsikarni. Az előfeltételek adottak voltak, mivel a magyar főváros alá vezető lét- és kulcsfontosságú vízi utat szabadon lehetett használni, az ezt elsősorban veszélyeztető Visegrád és Esztergom ugyanis császári kézben volt.

Az előző évi sikertelen kanizsai hadjárat után, amelyben már a harmadik pápai hadsereg ment szinte teljesen tönkre, szó sem lehetett arról, hogy a Szentszék egy újabb hadsereget szereljen fel. Nemcsak annak pénzügyi vonzata miatt,² hanem azért is, mert a nagyarányú vérvesztés következtében nem nagyon maradtak rekrutálható katonák a pápai állam területén, akik pedig szóba jöhettek volna, azokat vagy nem engedték el, mivel rájuk szükség volt odahaza a rendfenntartásban, vagy ők nem akartak az olasz katonák temetőjének bizonyuló magyarországi hadszíntérre menni.³

Maradt tehát a pénzsegély, amit a császári kormányzat folyton kért. Ehhez elég belelapozni a prágai nunciatúra levelezésébe: a fentebb említett kudarcok után az anyagi segítségre vonatkozó kérések különösen erős nyomatókat nyertek. Ezért döntött úgy a pápa, hogy 100 ezer scudo segélyt ad az 1602. évi hadjáratra, amelyet Székesfehérvár Haszán pasa által augusztusban elkezdett ostroma még sürgetőbbé tett. A pénz folyósításának feladatát a már az előző évi kanizsai hadjáratban hasonló megbízatással jelen lévő, igen tapasztalt Giacomo Serrára bízták, aki általános pápai hadbiztosként (*commis-*

* Készült az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretében a TKI támogatásával.

¹ Az eseményekről bősegesen az addigi szakirodalommal lásd TÓTH, 2000, 327–365, 410–423. Az említett béketárgyalásokról: HADNAGY–PAPP, 2003, 118–153.

² A korszak szentszéki fiskális politikájáról, bőseges utalásokkal a tizenöt éves háborúra: GIANNINI, 2003, 177–270.

³ Erről legújabbban és részletesen: BRUNELLI, 2018, 55–56, 59–62.

sario generale) szeptember 12-én indult el Rómából Magyarországra.⁴ Néhány hetes utazás után megérkezett Bécsbe, ahol Mátyás főherceg október 5-én fogadta. Erről a napról kelt az első jelentése, amely szerepel az alábbi okmánytárban is.

A leveleket a Vatikáni Levéltár Fondo Borghese gyűjteményében találjuk, mivel címzettjei, Cinzio és Pietro Aldobrandini bíboros neposok a Pápai Államtitkárságot vezették. Az ide bekerülő levelezés egy részét a következő pápa, V. Pál bíboros neposa, Scipione Borghese, aki elődeihez hasonlóan az Államtitkárság élén állt, a nevét viselő fondba helyeztette. A hadbiztos levelei a bécsi megérkezés után sűrűn követik egymást. Ezekben nemcsak a hadi eseményekről számol be, hanem részletes leírásokat kapunk a haditanácson lefolytatott vitákról is, sőt, megismerkedhetünk a hadbiztos véleményével, amely nem feltétlenül egyezett a Róma által osztott nézettel. A legfőbb téma persze a pénz, amelynek hiánya a már elért eredményeket sodorta veszélybe. Gondoljunk csak az 1601-ben visszafoglalt Székesfehérvárra (amit végül nem sikerült megtartani), vagy éppen Pest visszafoglalására (október 7.), ami az 1602. évi hadjárat legnagyobb sikerének számított. A levelekből megtudhatjuk azt is, hogy Serra finoman szólva nem volt elégedett a császári adminisztráció működésével és a császári udvar döntéshozási mechanizmusával.

1603 februárja és októbere között nem találunk egyetlen jelentést sem tőle, pedig bizonyos, hogy nem utazott haza Rómába. Emiatt azt is biztosra vehetjük, hogy továbbra is írt levelet, ezek azonban vélhetően nem maradtak ránk, vagy továbbra is a vatikáni vagy egyéb olasz levéltár mélyén pihennek. Az Arnold Oscar Meyer által kiadott államtitkársági válaszevelekből kiderül, hogy Serra ezekben a hónapokban Prágában tartózkodott, nyilván azért, hogy első kézből nyerjen információkat az az évi hadjárat részleteit illetően, illetve hogy Ferreri nunciussal karöltve kieszközölje az Udvari Haditanács Róma számára is kedvező döntését. A hadjáratra végül az előző évihez hasonlóan szintén őszi időszakban került sor, amelynek legnagyobb eredménye az előző évben elfoglalt Pest megtartása volt. A folytatás nem sikerült jól, 1604. szeptember 5-én Pest nélkülszög és fizetetlen helyőrsége a török hajóhad közeledténél hírére magára hagyta a várost, és önként kivonult belőle.⁵ Az 1604-re Basta fővezérletével Buda térségébe tervezett hadműveleteket a Bocskai-felkelés meghiúsította.

A hadbiztos egészen 1605 végéig maradt a térségben, 1604. és 1605. évi (ekkor a Kollonitsch regiment mellett tevékenykedett) levelezése szintén csak Meyer regesztáiban áll rendelkezésünkre. A törökellenes harcok jelentősége háttérbe szorult, a levelezést először a béketárgyalások, majd pedig a Bocskai-felkelés témái uralják. Ezek miatt a segélyek iránya érthető módon megváltozott.⁶

Giacomo Serra levelezésére hamar ráirányult a történészek figyelme. Elsőként Veress Endre használta fel hosszú tanulmányában az iratokat, és hívta fel a figyelmet erre a forráscsoportra. Néhány évvel később követte a már említett Meyer, aki a Nuntiaturberichte

⁴ Az 1602–1603. évek Buda és Pest alatti eseményeinek alapos tárgyalását lásd VERESS, 1910, 51–79, 388–417, a hadbiztos utazásával kapcsolatos adatot lásd Uo., 54.

⁵ Uo., 416.

⁶ MEYER, 1913, passim.

reprezentatív sorozatában Giovanni Stefano Ferreri prágai pápai nuncius jelentéseinek kíséretjeként adta ki a hadbiztosnak az 1603 és 1606 közötti időszakból származó leveleit. A kiadás szépséghibája, hogy kizárólag német nyelvű regesztákat és nem eredeti szöveget tartalmaz. Az alább közölt levelek egy része is megtalálható regesztában Meyer gyűjteményében. Az 1602. évre vonatkozó levelezés azonban semmilyen formában nem kapott helyet nála, így az olvasó egyrészt nem látja az előzményeket, ezért az sem derül ki teljesen, hogy a hadbiztos 1603-ban nem elkezdte, hanem folytatta előző évben megkezdett tevékenységét. A következő feltétlenül megemlíthető név Filippo Brancuccié, aki a hadbiztos 1601. évi levelezését adta ki 1980-ban. Míg Meyerét ismeri és idézi is a magyar szakirodalom, addig ez teljesen ismeretlen maradt a legutóbbi időig.⁷

Éppen ezért tartottam feltétlenül indokoltnak, hogy ezek a szövegek, Brancucci kiadásához hasonlóan eredeti, olasz nyelven megírt állapotukban jelenjenek meg, természetesen magyar nyelvű regesztákkal ellátva. Fontos megjegyezni, hogy a kiadás nem a teljesség igényével készült: azokat a leveleket, amelyek új információkat nem tartalmaznak, hanem csak megismétlik a már a korábbi levelekben elmondottakat, kihagytam. Két levél részlegesen közlünk, az egyik esetben (19A sz.) azért, mert a vége hiányzik, a másik esetben pedig (23. sz.) viszonylag hosszan tárgyal a témába nem illő ügyet, ugyanakkor a minket érdeklő részek fontos és új információkat tartalmaznak.

Giacomo Serra levelezése remélhetőleg ráirányítja a figyelmet a pápai hadbiztosi intézménynek a magyarországi háború finanszírozásában játszott fontos, de eddig kellően nem értékelt szerepére és jelentőségére. A magyar történettudomány máig adós ennek az intézménynek a bemutatásával, pedig az nemcsak Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális hadjárataiban, hanem azokon kívül is megkerülhetetlen és kellően nem méltatott szerepet játszott a pápai segélypénzek hatékony, és Róma szándékai szerint lehetőleg hadi sikerekkel kellően kompenzált kifizetésében, nemcsak Magyarországon, hanem szerte Európában. Jelen forrásközlés a pápai hadbiztosság szerepének és működésének megismertetésén túl, nem titkolt ambíciója szerint, annak további kutatásához kíván hozzájárulni.

A szövegeket eredeti helyesírásukkal közlöm, az olvashatatlan helyeket, illetve a részleges közléseket szögletes zárójellel kipontozva, a bizonytalan olvasatokat zárójellel tett kérdőjellel jelöltem.

⁷ BRANCUCCI, 1980. Feltétlenül meg kell említeni, hogy a tizenöt éves háborúban Magyarországra küldött hadbiztosok instrukcióinak van modern kiadása. Lásd JAITNER, 1984, 261–266, 354–361, 389–396, 482–487. Serra 1601. évi instrukciója mind Jaitner, mind Brancucci kiadásából hiányzik, de megvan, és jelenleg az Archivio di Stato di Roma egyik fondjában őrzik. BRUNELLI, 2004, 202. 1602. évi, minket érdeklő instrukciója sajnos nem maradt ránk, vagy lappang. JAITNER, 1984, 662. A hadbiztosok közül Attilio Amaltheonak a levelezését lásd VERESS, 1909, 1–34, KRUPPA, 2009, nr. 15, 17–30.

Források

1.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. október 5. Bécs

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 27r–22v., 26r–v., 29v. Eredeti

Négy napja érkezett meg Bécsbe. Átadta a brevét Mátyás főhercegnek, illetve tolmácsolta neki a pápa segítőkészségét, az általa küldött segélyt, és ajánlotta magát neki, akit szintén a közös ügy érdekében küldtek. Megköszönte a segítséget. Másról nem volt szó az első audiencián. A török megerősítette Székesfehérvárat, majd elindult Szolnok felé. Úgy vélik, hogy Erdélybe fognak vonulni, ahol az új vajda tatárokat hívott segítségül és meg akarja támadni a havasalföldi vajdát, akinek Giorgio Basta generális segítséget küldött. A török talán Lippát fogja ostrom alá venni. Először Székesfehérvár visszafoglalásáról tárgyaltak, de ehhez nem állnak rendelkezésre megfelelő számban szekerek, ezért végül Buda ostromáról döntöttek. A mieink elfoglalták az alsóvárost, ahová ágyúkat telepítettek, és amely jó kiindulópont a vár ostromához. Amint teheti, küldeni fog egy tervrajzot. Remélhetőleg sikeres lesz a vállalkozás, ami ellensúlyozná Székesfehérvár elvesztését. A Szolnokra eltávozó török lovasság azonban visszatérhet, bár remélhetőleg a hidak lerombolásával és úttorlaszokkal megnehezítik esetleges felmentő kísérleteiket. A másik bizonytalansági tényező az egyre hidegebbre forduló időjárás. A főherceg valószínűleg csak akkor fog csatlakozni az ostromló sereghöz, ha sikerre van kilátás. Ő egyelőre vár, a pénzt folyósítja, ahová rendelik, illetve amint tud, indul a táborba. Úgy látja, hogy Ferdinánd főherceg most nincs fenyegetett helyzetben, ezért most nincs szüksége segítségre. Mindazonáltal írt a gráci nunciusnak, hogy jelezze, ha segítségre van szükség. Megkapta levelét, amelyet Giovanni Marco Isolano gróf ügyében írt. Úgy tudja, hogy Konstantinápolyba vitték. A főherceggel azon vannak, hogy kiszabadítsák.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Arrivai quattro giorni sonno qui Viena e trovar che questo serenissimo arciduca Mathias era andato fuori d'una villa di dove è ritornato hoggi che però prima non ho potuto haver audienza; gl'ho dato il breve di nostro signore et insieme esposto il gran desiderio che tiene d'aggiutar sua altezza e l'altezze loro, e come adesso ha mandato buona somma denari e me con essi per servir a sua altezza e spenderli dove sarà bisogno con utile e profitto delle christianità e di sua maesta. Ringratia assai nostro signore dell'aggiuto che disse essergli grandemente caro per il molto bisogno in che se ne stava. Come poi s'habbino da spendere s'andarà alla giornata vedendo, non havendo in questa prima audienza trattato altro con detta altezza et io procurarò d'eseguirne la mente et ordine

di sua beatitudo. L'essercito inimico doppo haver fortificato Albaregale⁸ s'è partito che certo è stata providenza di Dio benedetto poiche non ha dubio che quest'altre piazze stavano in gran pericolo, la causa della partenza da queste parti non si penetra, e non mi par che sua altezza. preme in cavar quelle spie che potrebbe havere, la cavalleria però, e diano anco qualche poca fanteria, s'è ritirata a Solnoch; e perciò si congettura che debba cercar d'entrar in Transilvania dove pare che ci eccisino nuovi tumulti, poiche un tal vaivoda⁹ havea chiamato li Tartari in suo aggiuto contra il vaivoda della Valachia a quale Giorgio Bast¹⁰ havea mandato da 4 mila cavalli, e forse il Turco con questa gente passata a Solnoch deve per via di Lipa haver intentione di assalir di qua detto Bast. Quanto sia stato realmente detto essercito non s'è saputo, ma han giudicato certamente passar 120 mila. L'essercito di sua maesta mi dice sua altezza arrivar a 30 mila combattenti e l'istesso mi conferma il dottor Petz¹¹ quale qui s'ingerisce in tutti questi maneggi della guerra, però non credo salvo de 25 mila poiche le gente deve esser scemata piú di quel che calculano.

S'è trattato d'andar alla ricuperatione d'Albaregale però l'han stimata difficile per il mancamento de carri per li viveri e perciò han risoluto di far l'impresa di Buda sotto quale si presentarono mercordí, e se ben li Turchi uscirono fuori e s'è per due volte scaramuciato ha però sua altezza havuto hoggi aviso che li nostri si sono impadroniti della città inferiore, et attendevano a piantar l'artiglieria per batter la fortezza et anco la città di sopra e ne manderei volontieri la pianta¹² a Vostra Signoria Illustrissima ma sin'a qui non l'ho potuta havere e la procurarò; piaccia a Dio che si facci qualche cosa di buono che almeno ristori la perdita d'Albaregale che ben sarebbe ristorata se pigliassero Buda; si può temer di due cose, l'una che quella cavalleria ritirata a Solnoch che deve esser numerose sentendo tal assedio, venga al soccorso non essendovi più che tredici leghe Ungare di distanza, se ben pare che habbino cercato di romper li ponti, e disturbargli la strada. L'altra è la staggione che pur siamo avanti assai e cominciano qualche piogge e freddi; però v'è bisogno dell'aggiuto di Dio e si vede quanto giovino l'orationi di nostro signore poiche mentre si dubitava di gran rovina, l'essercito inimico s'è acciecat col ritirarsi. Questo arciduca va dicendo voler andar in campo ma non vien creduto salvo quando le cose saran a buon termine; io sin' adesso mi sono trattenuto qua e lo farò sia che vede dove s'haran de spender questi denari, e se sarà bisogno andar in campo lo farò essendo rissoluto non ricusar fatica alcuna ne pericolo per maggior servitio di nostro signore. Non vedo che l'arciduca Ferdinando per adesso bisogni di

⁸ Székesfehérvárat 1602. augusztus 29-én foglalták vissza a török csapatok.

⁹ Székely Mózes erdélyi fejedelem (1602–1603), illetve Radu Șerban havasalföldi vajda (1602–1610, 1611).

¹⁰ Giorgio Basta császári generális, felső-magyarországi vagy kassai főkapitány (1599–1601), a fejedelem-ség katonai kormányzója (1602–1604). Háborúban, főleg az erdélyi hadszíntereken szerzett tapasztalatairól több művet is írt.

¹¹ Bartholomäus Pezzen Freiherr von Ulrichskirchen (?–1605) 1575-től az Udvari Haditanács tagja, portai orátor (1587–1592), 1599-ben ő vezette az Ibrahim nagyvezírral folyó béketárgyalásokat. 1602-ben Basta mellett a polgári ügyek biztosa Erdélyben. 1603-ban megkapta a Freiherr (bárá) címet.

¹² Lásd a 11. sz. iratot.

cosa alcuna poiche non ha bisogno di diffendersi, ne può tratta d'offendere. Ho però scritto a monsignor nontio che m'avisi di quelle occorrenze e se sarà bisogno ch'io vada da detta altezza lo farò con fargli qualche poca parte delli denari acciò detta altezza resti anco sodisfatta a cognosce che nostro signore cessa continuamente di dove qualche aggiuto dove fin al necessario.

Ho poi ricevuto la lettera di Vostra Signoria Illustrissima de 22 passato et insieme co'essa l'ordine di nostro signore di trattar la liberatione del conte Isolano,¹³ quale veramente invita questo aggiuto e favore di sua altezza. Ho inteso che sia stato mandato alla volta di Constantinopoli et hoggi ne ho mosso pratica con sua altezza quale andar seguitando e stringendo con ogni diligenza. E con tal fine baciando devotamente li piedi a nostro signore e facendo a Vostra Signoria Illustrissima felicità. Di Vienna li 5 Ottobre 1602.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et obligatissimo
Giacom Serra

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale Aldobrandino

2.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. október 12. Bécs

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 15r–v., 18v. Saját kezű eredeti

Habsburg Mátyás főherceg táborba szállása eléggé biztos a kedvező hírek miatt. Ez nem a viszálykodó vezéreknek, hanem a katonák lelkesedésének köszönhető. A főherceg 20 ezer forintot kért a költségekre. További 50 ezret visz magával a táborba, ahová holnap indul. A főherceg jelezte, hogy megkapta a címzett neki írt levelét. A táborból lassabban fognak menni a levelek, de minden lehetséges alkalommal írni fog. Más megválaszolni való egyelőre nem érkezett.

¹³ Giovanni Marco Isolano gróf Székesfehérvár parancsnoka volt, a város elestekor esett fogságba 1602-ben. Erről legutóbb lásd KRUPPA 2018, 719–735, illetve a nuncius 1603. február 21-i levelét, AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 165v.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

L'andata di sua altezza al campo m'è parsa molto accertata, e che sia per partorir molti buoni effetti, non tanto per la disunione che è fra capi, quanto per il calore che si da a tutta la gente di tirar avanti e proseguir l'impresa di Buda, di quale come Vostra Signoria Illustrissima harà visto nell'altra, se ne resta a cossi buon segno. Però havendomi detta altezza fatta grand'istanza ch'io volessi acomodar al pagator della guerra sino a 20 mila fiorini il quale si ne temeva exhausto, e non poteva sua altezza in alcuna maniera andar al campo, ne meno provvedere a certe monitioni che bisognavano per una di prestito gliel'ho acomodati, per rihaverli servirmene poi in'altro che mi fussi parso di maggior bisogno sin'a qui non s'è fatto altro pagamento. Domattina piacendo a Dio partirò anch'io per il campo e porto meco sino a 50 mila fiorini, de quali di mano in mano dirò a Vostra Signoria Illustrissima quello se n'andarà facendo. Mi scordai con l'altra di avisarla la data della sua lettera a questo serenissimo arciduca con havergli a bocca fatto ampia fede del dessiderio che Vostra Signoria Illustrissima tiene di servirlo, a che tutto doverà egli haver dato risposta. Non so se co' quest'altr'ordinario potrò scrivere, perche non potendolo far salvo doppo l'arrivo al campo, le lettere non saranno in tempo a goder la comodità dell'ordinario però sopplirò in appresso con ogni occasione.

Le lettere di costi non sono ancora gionte che però io non posso risponder caso che Vostra Signoria Illustrissima comandessi alcuna cosa. Col qual fine baciando devotemente li piedi a nostro signore e facendo a Vostra Signoria Illustrissima humilmente riverenza le prego del signor Dio longa vita. Di Vienna li 12 Ottobre 1602. Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et obligatissimo
Giacom Serra

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale
Aldobrandino

3.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. október 12. Bécs

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 16r–17v. Másolat

Elfoglalták Pestet egy éjjeli rajtaütésben. Ez a város Budával szemben, a másik oldalon található. A katonák egy része az asszonyokkal és a gyerekekkel két rondellába zárkózott be, amelyeknek az elfoglalása után a foglyokat egy mecsetbe zárták. A foglyok szabadon bocsátása ügyében tárgyalásokat kezdtek a budai pasával, de közben a katonák lemészá-

rolták és kirabolták a foglyokat, ezzel fenyegetve meg a budaiakat, ha nem akarnák átadni a várat. A főherceg és ő is nemsokára indulnak a táborba. Szorít az idő, de Pest elfoglalása után sokkal jobbak az esélyek, mint évekkel korábban. Nem tudni, hogy az ellenség Szolnokról Lippa elfoglalására megy-e. Giovanni Marco Isolano kiszabadításán dolgozik, Bartholomäus Pezzen azt javasolta, hogy inkább Velence útján próbálkozzanak. Mátyás főherceg Isolano grófn kívül még 2-3 főtisztet ki akar szabadítani, amire jók az esélyek, mivel náluk van fogságban a székesfehérvári török parancsnok több magas rangú főtiszt társaságában. Nem kapott még levelet, ő pedig csak a táborba való megérkezés után tud írni.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Si sparse voce martedì della presa di Pest, però hieri con lettere de otto del campo s'hebbe la confirmatione et aviso de tutti li particolari; e fu che li nostri con una scalata di notte erano entrati in Pest (luogo come Vostra Signoria Illustrissima deve sapere posto dall'altra parte del Danubio di rincontro a Buda) e doppo d'haver combattuto tutto'l resto della notte e quasi tutto'l giorno seguente ne restorno padroni salvandosi quelli della terra con le loro donne e putti in doi rondelli assai forti. Uno de quali però si prese assai subito e l'altro dove era la maggior parte si rese a patti, fra quali v'era che restassero essi come prigionieri in una loro moschea tutti rinchiusi sin'a tanto che quattro di loro fussero andati a Buda a trattar col bassa di far render ogni cosa promettendo li nostri ad ogn'uno la libertà, quando si fussero resi altrimenti hariano subito tagliato a pezzi tutti quei rinchiusi nella moschea, con dar a sacco la terra, minacciando far l'istesso a quei di Buda quando fussero stati ostinati e sin'a qui non s'è havuto altra nuova, ma si ne sta con bonissima speranza. Sua altezza subito doppo la prima voce acellerò la sua andata al campo e mercoledì doppo pranzo s'inviò. Domattina partirò anch'io a detta volta per esser pronto ad ogni bisogno caso che per qualche mancamento si raffreddessero in proseguir detta impresa, come già fecero quattro o cinque anni sono, se ben adesso se n'ha molto più in mano per esser la presa di Pest di grandissima conseguenza.

Dell'inimico non s'ha nuova alcuna vogliono che da Solnoch sia andato ad assediare Lippa¹⁴ per guadagnarsi il passo nella Transilvania se ben non so come intendendo l'assedio di Buda debba haver lasciato il centro per l'incerto e non sia per venir a soccorrere la piazza assediata.

Ho di nuovo trattato con sua altezza per il riscatto del conte Isolano dicendogli che molto preme a nostro signore. Il Petz ha avvertito che sarebbe di gran danno il far trattar detto riscatto per altra via come dice haver inteso volessero fare per via di Venetia. Dicono voler sua maesta riscattarlo omninamente insieme con doi o tre altri capi che restorno con esso prigionieri.

Il bascia d'Albaregale preso da nostri l'anno passato morse e però vi ne sono doi di Buda presi ultimamente co quali vogliono trattar la permuta che riuscirebbe tanto più

¹⁴ Lippa (ma: Lipova, RO).

facile se adesso si prendessi Buda, che però in questo negotio andarò pigliando e godendo l'occasione.

Le lettere di costí non sono ancora giunte che però io non rispondo cosa alcuna.

Non so se quest'altro ordinario Vostra Signoria Illustrissima riceverà mie lettere perche non potendo scriver salvo doppo l'arrivo in campo non saranno le lettere in tempo di goder l'occasione dell'ordinario che parse il sabbato. Sopplirò in appresso fra tanto facendo riverenza a Vostra Signoria Illustrissima le prega dal signor Dio ogni felicità. Di Viena li 12 d'Ottobre 1602.

servitor humilissimo et obligatissimo
Giacomo Serra

4.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. október 17. Esztergom

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 20r–v., 23r–v. Saját kezű eredeti

Giovanni Marco Isolano kiszabadítása ügyében körültekintően fog eljárni. Mostanáig nem tett további kifizetéseket, ezt a táborban folytatja. Hieronimo Porzia gráci nunciustól levelet kapott, hogy az új utasítás szerint a rendelkezésre álló összeg egyharmadát juttassa el Ferdinánd főhercegnek Kapronca megerősítése érdekében. Jóllehet eredeti megbízatása szerint a főhercegnek annyi pénz jár, mint Mátyásnak, a hadi helyzet azonban az aránynak a módosítását követeli, mivel Buda ostroma most sokkal fontosabb. Mindazonáltal további információkat kér az említett várral kapcsolatban.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Da monsignor di Gratz¹⁵ mi fu mandata la lettera di Vostra Signoria Illustrissima de 21, in quale non contenendosi altro che il comandarmi ad usar diligenza nel riscatto del conte Isolano già ho scritto a Vostra Signoria Illustrissima che imaginandomi oltre l'ordine di nostro signore che fosse anco cosa di suo servitio harei usato ogni diligenza, si come andarò all'occasione facendo.

L'altra lettera de 28 ricevuta pur nell'istesso tempo non contiene altro, solo che ho ricevuto la instruzione di Vostra Signoria Illustrissima alla quale puntualmente ubbidirò. Sin'a qui non ho fatto altro pagamento che il già avisato, però credo d'esser aspettato al campo con gran desiderio e bisogno.

¹⁵ Hieronimo Porzia gráci pápai nuncius (1592–1606).

Detto nuntio di Gratz mi scrive haver scritto costí per nuovo ordine a me acciò sia dato un terzo del 100 mila all'arciduca Ferdinando per la fortificatione di Caproniz,¹⁶ e se ben gli scrissi sin del principio che la mente di nostro signore è di dare aggiuto tanto a detto arciduca Ferdinando quanto a sua maesta, ma che si spendano li denari dove é il maggior bisogno poiche essendo l'inimico commune, vengono l'aggiuti et imprese ad esser communi tuttavia adesso anco gli ha confermato che se il bisogno per continuar l'impresa di Buda non sarà più che urgente procuraró di lasciarne qualche parte, fra tanto con le lettere di detto nuntio scritte sopra questo particolare Vostra Signoria Illustrissima mi potrà avisare et ordinare insieme se? restará contento nostro signore de che s'assigni qualche parte per detta fortificatione. Con quel fine facendo humilmente riverenza a Vostra Signoria Illustrissima. Prego a nostro signore et a lei ogni longhezza di vita. Di Strigonia li 17 d'Ottobre 1602.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et obligatissimo
Giacomo Serra

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale Aldobrandino

5.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. október 17. Esztergom

AAV Fondo Borghese serie III, vol. 69A, fol. 21r–22v. Másolat

Reméli, hogy hamarosan megérkezik a pesti táborba. Tegnap elindult Mátyás főherceg is. Állítólag megérkezett Buda alá az a 35 ezer török, akik eredetileg Lippa ostromára vonultak volna. A mieink azonban elsáncolták magukat és folytatják az ostromot. Ez és az időjárás remélhetőleg megghiúsítja a törökök szándékát. Hieronimo Porzia gráci nuncius írt neki, és arra hivatkozva, hogy a török hadsereg már elindult, pénzt kért Ferdinánd főherceg számára, hogy megerősítthesse Kaproncát. Porzia talán nem tudja, hogy folyik Buda ostroma, illetve hogy a többi vár, Győr, Komárom és Esztergom megerősítése mennyire fontos. A pénz egyharmadának kifizetésére vonatkozó kérésre azt válaszolta, hogy akkor tud segíteni, ha Buda ostroma ezt megengedi.

¹⁶ Kapronca/Kopreinitz (ma: Koprivnica, HR).

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

L'ordinario passato scrissi a Vostra Signoria Illustrissima come sarei di camino per il campo e che facilmente non havrebbe havuto mie lettere scrivo però questa alla ventura da Strigonia dove sono gionto hoggi, e domani a mezzogiorno spererò d'esser al campo.

Hoggi l'arciduca s'è partito di qua et è andato anch'egli al campo di dove s'intende che siano arrivati da 35 mila Turchi maggior parte cavalleria a soccorrere la piazza, e sono aponto di quello che si disse che de Solnoch volevano andar ad assediare Lippa.¹⁷ Li nostri però sono trincerati e continuano tuttavia l'impresa con ritenere Pest, e l'altri posti già presi, e non si manca continuamente d'andar facendo qualche scaramuccia, se non vien altro soccorso, si può sperar che questi non debbano impedir et essendo la stagione tanto avanti non è credibile, che altro numero di gente posson cossi facilmente unirsi e correr al soccorso. Piaccia dal signor Dio di sopplir lui ad ogni bisogno.

Il nuntio di Gratz mi scrive che il parer suo sarebbe già che l'essercito inimico s'è partito che questi denari si potriano utilmente impiegare in fortificatione di piazze. Forse non sapeva l'impresa di Buda, e queste piazze di qua come Giavarino, Comar e Strigonia poco ho visto che ne bisognino anzi vedo qui Strigonia con tanti forti e contraforti che sarebbe molto maggior il bisogno di persone che li guardassero che altra fortificatione. Per conto dell'arciduca Ferdinando raccorda Coproniz, quale è frontiera nella Croatia et è mente di sua altezza di fortificarla e munirla bene e però mi ricerca che vogli lasciar per tal'effetto almeno un terzo del denaro che cossi anco mi scrive ad istanza di detta altezza haverne scritto costi, et io ho risposto che se il bisogno per continuar l'impresa di Buda non sarà più che urgente procurarò in ogni maniera di lasciar qualche parte delli scudi 100 mila fra tanto non potendosi per adesso pigliar altra resolutione il tempo andarà dando consiglio, et io mi sforzarò d'accertar in ogni cosa la mente di nostro signore con sodisfattione di questi principi.

Hebb'io poi le lettere de 28 di Vostra Signoria Illustrissima a quali non comendando in esse cosa alcuna non occorre altra risposta, e con questa baciando devot.mente li piedi a nostro signore et a Vostra Signoria Illustrissima facendo riverenza prego dal signor Dio ogni felicità. Di Strigonia li 17 Ottobre 1602.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et obligatissimo
Giacomo Serra

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale
Aldobrandino

¹⁷ Lásd a 3. sz. iratot.

6.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. október 23. Budai tábor

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 19r–v., 24v. Saját kezű eredeti

Eddig 20 ezer forintot fizetett ki. Két nélkülöző regimentnek ki kellene fizetni 14 ezer forintot. Ide várják Grácból Miksa főherceget.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Haverà Vostra Signoria Illustrissima con l'altra visto quanto passa intorno a queste occorrenze con questa, m'occorre dirle, che fuori delli 20 mila fiorini già pagati come ho scritto a Vostra Signoria Illustrissima con altre sin'a qui non m'è parso occasione di far altro sborso però già s'è tanto impegnato sotto questa piazza che non conviene lasciarla per mancamento alcuno e però a doi reggimenti che patiscono assai forse si soccorreranno de 14 mila fiorini fra tutti doi.

Il serenissimo Massimiliano di Gratz s'aspetta qui fra doi giorno havendo havuta curiosità di venir a vedere questa impresa. E con questo fine facendo humilmente riverenza a Vostra Signoria Illustrissima le prego dal signor Dio ogni longhezza di vita. Dal campo sotto Buda li 23 Ottobre 1602.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et obligatissimo
Giacomo Serra

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale Aldobrandino

7.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. október 23. Buda

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 32r–34v. Másolat

Buda ostroma nehezebb, mint gondolták. Mivel az ellenség látta, hogy Pest a birtokunkban van, illetve hogy a csapatok másik fele Budát ostromolja, és hogy a hidat lerombolták, úgy döntött, hogy ostrom alá veszi Pestet, amelyet csak 3 ezer gyalogos véd. Tegnap este 10 óra tájban a katonák megrohmozták a falakat. A roham nem sikerült, 2 ezer fő a vesz-

teség, de ami az igazán súlyos következmény, hogy a katonáknak, mivel látták, hogy a török védők milyen keményen harcolnak, elment a kedvük az ostromtól. Papíron 25 ezren vannak, valójában nem többen 18 ezernél, ami, ha elhúzódik az ostrom, tovább fog csökkenni. Élelemben a Dunának hála nem szenvednek hiányt, másból azonban igen. Prágában nem igazán törődnek a hadsereg ellátásával. Különösen Rudolf császár két saját regimentje szűkölködik. Úgy véli, helyesen cselekszik, ha segít rajtuk. Nem kellene veszni hagyni egy ilyen szépen induló vállalkozást. Hieronimo Porzia gráci nuncius kérését most nem látja teljesíthetőnek. A hírek szerint a dunántúli török helyőrségek, Kanizsa, Székesfehérvár, Szigetvár és Pécs összesen mintegy nyolcezer főnyi lovassága ide fog jönni. De sok kárt nem okozhatnak.

Copia

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Si tira l'assedio di questa piazza di Buda, quale riesco più difficile di quel ch'il principio si credeva, et io anco speravo avanti di venir al campo. Venne (come scrissi a Vostra Signoria Illustrissima con l'altra mia) l'inimico in numero di 35 mila e perche trovò che li nostri haveano preso Pest, et haveano rotto'l ponte col quale si transitava da Buda a Pest, e percio non poteva venir a danneggiar il nostro essercito che si truova sotto Buda si rissolse d'assediar Pest, quale sin a qui egli va tuttavia battendo, e s'aspetta che domani gli dia assalto, vi s'è posto dentro un reggimento di tremilla fanti quale sin'a qui si diffende bravamente però si dubita assai che debba potersi mantenere, stante che all'effetto le mura sono molto debili e difficili a poter esser difese.

L'essercito nostro di qua ha dato sin' adesso batteria, et hiersera alle 22 hora cominciorno un'assalto che veramente riusci molto infelice poiche vi restorno da 2 mila,¹⁸ non si potete allogiar sotto, e qual che forse è peggio, la soldatesca che avanti era tutta animata per il felice principio, s'è grandemente sbigottita, essendosi scoperto l'assalto difficile e li difensori di dentro numerosi e bravi. L'essercito nostro non credo che adesso sia più di decidotto milla, se ben le voci sono de 25 mila e se l'assedio andarà a lungo si può dubitare di gran diminutione, se ben per conto di viveri non si patisce ponto, per la comodità del Danubio. Io ho fatto animo a sua altezza quale oltre le difficoltà sodette era anco disgustata perche da Praga poco si pensa a proviggione alcuna di paghe, e particolarmente di doi reggimenti che sono proprii di sua maesta poiche l'altri han l'assignamenti delle provincie, e credo che sarà bene a questi doi reggimenti dargli qualche soccorso perche vedo che patiscono assai. Nel resto andarò vedendo alla giornata quel che bisognerà, acciò per mancamento di denari o altra proviggione. Non si lasci cossi bella et utile impresa quale se riesce crederò che l'aggiuto di quest'anno sarà stato con farne alla santa e buona mente di nostro signore.

¹⁸ 22-én került sor az első általános rohamra. Serra a következő napon érkezett a táborba. Lásd VERESS, 1910, 66–67.

Il nontio di Gratz fa istanza per una terza parte per quel serenissimo sopra che io sin' a qui non posso pigliar rissoluzione alcuna mentre non vedo l'essito di questa impresa, caso che in questo mentre non venga qualch'ordine preciso di nostro signore, poiche detto nontio avisa haverne scritto costi a Vostra Signoria Illustrissima.¹⁹

Non mi resta altro che avisar sola che si ha notitia che la cavalleria di Canissa, Albaregale Sighet e Cinquechiese²⁰ s'era posto: insieme al numero de 8 milla per venirci a danneggiar ma non si ne teme perche poco possono nocere. Non accuso a Vostra Signoria Illustrissima lettera sua per non haverne havute, per fine baciando devotamente li piedi di nostro signore et la Vostra Signoria Illustrissima facendo riverenza, le prego dal signor Dio ogni felicità. Dal campo sotto Buda li 23 Ottobre 1602.
Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et obligatissimo
Giacomo Serra

8.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. október 30. Budai tábor

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 39r–v., 42v. Eredeti

Kiosztott 3 regiment számára egyenként 5 ezer forintot, másik 15 ezret a muníciónra, felszerelésre és 1000 kozák zsoldjára. A levélforgalom akadozik. Ha nem kap kifejezett utasítást, a tábor feloszlásakor ő is hazaindul.

Utóirat: Megérkezett 12-ei levele, amire külön választ nem tart szükségesnek.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Per dar a Vostra Signoria Illustrissima aviso particolare come sin' a qui si sia distribuito quel denaro che s'è pagato era tanta la necessità fra questi soldati pagati da sua maesta che a tre reggimenti ho dato 5 mila fiorini per uno, e fra munizioni d'artiglieria ponti et mille Cosachi ho distribuito altri 15 mila fiorini, e con questa distribuzione già fatta andarò un poco soprasedendo sin' a tanto che veda che si rissolvino da vero a far maggior progresso di quel che s'è fatto sin' a qui. Le lettere di Vostra Signoria Illustrissima non mi sono capitate, e se seguirà avanti di mandar la presente farò subito risposta fra tanto perche vedo che le lettere tardano assai m'è parso di dire a Vostra Signoria Illustrissima se disfatto'l campo e compito ch'io havrò con sua maesta sarà mente di nostro signore e

¹⁹ Lásd az előző iratot.

²⁰ Pécs (Cinquechiese, HU).

di Vostra Signoria Illustrissima ch'io me ne ritorni come farò mentre non habbi ordine in contrario, se ben per accertar meglio la volonta di Vostra Signoria Illustrissima ho voluto anticipar con questo per haverne il comandamento e licenza espressa col che facendole humilmente riverenza prego il signor Dio a darle quella longhezza di vita che li suoi servitore le dessiderano. Dal campo sotto Buda li 30 Ottobre 1602.

Ho poi havuto la lettera di Vostra Signoria Illustrissima de 12 Ottobre con quale non m'occorre altra risposta.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et devotissimo
Giacomo Serra

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale Aldobrandino

9.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. október 30. Budai tábor

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 40r–v. Másolat

Értesülései szerint a budai török védősereg igen erős, 10 ezer főre rúg. Közülük kétbárkányi a császári sereg szemé láttára kelt át a folyón. Közben az ostromló sereg egyre gyengül, és túlságosan nagy területen van szétszórva. Ennek ellenére az ellenség nem tudta bevenni Pestet, amelyet 3 ezer főnyi helyőrség véd, ahol az olaszok parancsnoka Cosimo Strozzi. Attól tartanak, hogy nemsokára megjelenik a török végvári katonaság is, ezért megerősítik az állásokat. A csatolt iratból bővebben is tájékozódhat. A császári katonaság 3-4 hónapja nem kapott zsoldot, a legénység elfáradt, a tisztek pedig nem akarnak tovább szolgálni. Amíg a Mátyás főherceg által ígért zsold meg nem érkezik, szétszított zsoldra és egyéb szükségletekre 30 ezer forintot. Várja az utasításokat Giovanni Marco Isolano gróf kiszabadítása ügyében. Nem kapott levelet. A török sereg, úgy tűnik, fel fogja szedni Pest alatti táborát.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Mi spiace di non poter dar a Vostra Signoria Illustrissima qualche buona nuova di questa impresa di quale ogni giorno più vado dubitando poiche l'inimico di dentro è fortissimo, havendosi per certa relatione che vi sono da 10 mila combattenti havendo essi havuto comodità con due barche di passar dentro dell'essercito inimico quanta gente han voluto in faccia nostra senza che habbino saputo impedirgli detto transito, et all'incontro l'essercito nostro si va ogni giorno debilitando e per si gran piazza comincia

ad esser poco.²¹ L'essercito del Turco si trattiene tuttavia sotto Pest, senz'haver anch'esso potuto prender detta piazza, dentro quale vi sono tre millia de nostri sotto'l governo del signore Cosimo Strozzi²² che in detta difesa si porta assai valorosamente l'inimico d'Albaregale, il Sighet, Canissa e qui confini de quali s'havea dubio sin' a qui non è comparso, ma si ne sta tuttavia in timore che però s'è atteso a trincerar bene e fortificar tutto'l quartiere. Qual che di più m'occorre circa questa impresa lo vederà Vostra Signoria Illustrissima dall'incluso foglio²³ a quale mi rimetto. Non si potrebbe creder il mancamento che s'usa in pagar questa soldatesca, quale da che è uscita in campagna sin' adesso non ho mai havuto paga intendendo di quella che tocca a pagar a sua maesta che tutti restano creditori di tre o quattro paghe, e perche la soldatesca passa fatica assai e li capi non volevano più servire. Ho diviso fra essi et altri bisogni di monitioni da guerra 30 mila fiorini, per andarli trattenendo sin che vengano denari quali mi dice sua altezza che s'aspettano fra pochi giorni.²⁴

Ho ricordato il riscatto del conte Isolano, però mentre che s'è qua sotto malamente si puol trattare e bisogna che vengano l'ordini de sua maesta che perciò n'ho scritto a monsignor nontio di Praga se ben giudico che nostro signore harà a lui ancora fatto dar l'istesso ordine ch'ho havuto io.

Lettere di Vostra Signoria Illustrissima non sono capitate, che però non le accuso. Con qual fine facendole humilmente riverenza e baciando devotamente li piedi a nostro signore, le prego dal signor Dio quel che desidera. Dal campo sotto Buda li 30 Ottobre 1602.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et devotissimo
Giacomo Serra

L'essercito del Turco sotto Pest par che habbi abbandonato le trinciere e stante la carestia che si sa che vera si giudica debba ritirarsi.

10.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. november 1. Budai tábor

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 48r., 51v. Másolat

²¹ 2000 főnyi janicsár érkezett erősítésként a budai helyőrséghez. VERESS, 1910, 69.

²² Cosimo Strozzi ezredes a pesti helyőrség olasz kontingensének parancsnoka volt.

²³ Nem találtam.

²⁴ Lásd az előző iratot.

Mátyás főherceg 4 ezer hajdút küldött 4 ágyúval Adony elfoglalására, hogy az ellenség ne küldhessen segítséget Budára. Egyre erősebb a meggyőződése, hogy az időjárás miatt folyamatosan fent kell tartani az ostromzárát, és az első adódó alkalommal rohamot indítani, mert jelenleg nem lehet semmit tenni.

Copia

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

L'altra sera mandò sua altezza 4 mila fanti Ungari con quattro cannoni per veder di pigliare Adon²⁵ castello posto sul Danubio quattro leghe sotto Buda ch'era di gran conseguenza per la piazza di qua. Et essendo essi colti all'improvviso furono forzati a rendersi subito, se bene il castello in se è di qualche consideratione, tuttavia si assicura molto più ch'l'inimico non può far ponte alcuno per venire soccorrer' Buda. Nel resto io mi rimetto alle lettere già scritte a Vostra Signoria Illustrissima sotto li 30 passato, et mi vado ogni giorno più confermando nella detta opinione perche li tempi si sono posti all'acqua, et forse s'anderà facendo qualche forte per tenere continuamente assediata la piazza per venire a primo tempo a darle assalto già che per adesso par che non si possa più far nulla col che fine faccendole humilmente riverenza le prego dal signor Dio ogni felicità. Dal campo sotto Buda il primo Novembre 1602.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et devotissimo
Giacomo Serra

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale Aldobrandino

11.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. november 6. Budai tábor

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 45r–46v. Eredeti; fol. 49r–50v.
Eredeti duplikátuma

Elküldte a tervezetet a szükségletekről, amelyet, úgy tudja, hogy el fognak fogadni. Úgy véli, újabb segílyt fognak kérni. Nem ismeri a pápa ez irányú szándékát, de tudja, hogy nincs elég pénz a katonák zsoldjára. Várják a januárban összehívandó országgyűlést. A rendek

²⁵ Adony (H), török palánk.

együttes erőfeszítésére van szükség a vállalkozás életben tartásához. Eddig 70 ezer forintot fizetett ki, az erről szóló nyugtákat elküldte. Szükségesnek látja még 15-20 ezer forint kifizetését. A maradék 50 ezret ki lehetne fizetni azzal a megjegyzéssel, hogy a pápa többet nem képes adni a Szentszék anyagi helyzete miatt. A pápa döntését alkalma lesz a jövő hónapban Prágában közvetíteni, a címzett utasításait Bécsben fogja várni. A Ferdinánd főherceg által kért összeggel kapcsolatban az a véleménye, hogy azt nem kellene felosztani, illetve hogy a téli zsoldot inkább a katonák útiköltségére, és nem a tétlen itt-tartózkodásuk finanszírozására kellene fordítani. Ajánlja Stefano Ciancarotti kapitányt.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Nell'altra mia harà Vostra Signoria Illustrissima visto il disegno²⁶ che qui si fa di tener questa piazza assediata e non metto dubio che imperatore l'approvarà e per conseguenza come già n'ha motivato a me sua altezza. Credo che fara gagliarda istanza per nuovi aggiuti. Non so quel che piacerà a nostro signore di fare, perche se ben la mente è bonissima e santissima come sin' a qui l'ha con l'effetti chiaramente dimostrato tuttavia sapendo che al presente la camera non ha larghezza di denari, havendo già sua santità fatto tanto per il passato. Credo che questa volta vorrà piu presto scusarsi massime che nella prossima dieta intimata per quanto intendo per primo di Gennaro vedendosi un' impegno simile sotto questa piazza, doveran tutte le provincie e regni dell'imperio contribuire per far quest'impresa e per servitio dell'imperatore per cavar tanto più dalla dieta, è meglio che dica e presuponga di non poter haver quest'anno aggiunto da altri prencipi. Io sin' a qui ho sborsato sino a 70 mila fiorini, come nel calcolo che ho mandato al signor commissario della camera accio lo mossi a Vostra Signoria Illustrissima potrà vedere, e credo che siano assai ben spesi. Mi possono avanzare altri 70 mila fiorini de quali avanti che sloggi credo che bisognerà pagarne sino a 15, o 20 mila. In l'altri 50 mila andarò un poco trattenuto, si per il rispetto toccato nella lettera publica, quanto anco perche nostro signore caso che pensi di non dar altro aggiunto, possa mentre lauderà a sua maesta questo assedio, fargli quest'altro donativo delli sudetti fiorini che m'avanzano con scusarsi dell'esser poco nella strettezza in che si trova la sede apostolica secondo che più m'ordinerà sua beatitudine.

Ho trovato anticipatamente a Vostra Signoria Illustrissima questo punto perche volendo nostro signore darvi qualche cenno della sua mente in questa materia, possa vedermene in l'occasioni che si presentano e particolarmente in Praga verso dove credo che alli 15 o 20 del venturo mi potrò enviare, e la risposta di questo caso che a Vostra Signoria Illustrissima occorressi ordinar qualche cosa l'aspetterò in Vienna.

Fra questo tempo andarò a compir solamente con il serenissimo di Gratz perche per quanto tocca a dargli parte del denaro, aspettarò da Vostra Signoria Illustrissima risposta di questa mia. Non mancarò anco d'aggionger che quando il nostro signore volessi per quest'anno dar altro aggiunto stimarei molto meglio, più servitio dell'impresa e maggior

²⁶ A két látkép közül az egyik tollrajz, a másik vízfestékkel készült. AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 43r., 44v. Ezt a két *disegnót* lásd VERESS, 1910, 75, 399.

riputatione et honore della sede apostolica che si spendessero differentemente²⁷ come quando vi fussi l'occasione mi riserberei di dir a bocca credendo da Vostra Signoria Illustrissima mi darà licenza di poter venire e quando ben sua santità volessi continuar ad honorarmi ch'io servissi qua maggior gusto e comodo mi sarebbe il spender questi mesi d'inverno in viaggio, che non star otioso in queste paesi. Se ben conforme a quanto o detto a Vostra Signoria Illustrissima più volte io non ho altro voler se non quel che ordina a comanda volendo servire dove più le piace ch'io serva.

So quanto professi il capitano Steffano Ciancarotti d'esser servitore²⁸ a Vostra Signoria Illustrissima e già fu della buona memoria del signor favorito d'una compagnia, m'è d'assistarla che qua veramente da bonissimo saggio di se stesso e si porta in ogni occasione valorosamente.

Con qual fine facendo a Vostra Signoria Illustrissima humilmente riverenza baciando divotamente li piedi a nostro signore prego'l signor Dio che dia all'un' e l'altro ogni longhezza di vita con intiera sanità. Dal campo sotto Buda li 6 di Novembre 1602. Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et devotissimo
Giacomo Serra

12.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. november 23. Bécs

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 62r–63v., 64v., 65r. Másolat

Megkapta levelét. Ebben az évben már nincs remény arra, hogy elfoglalják Budát. Pesten 3 ezer fős helyőrséget hagytak ugyanennyi paraszttal, akik az erődítési munkákat végzik. Mátyás főherceg Esztergomba vonult a táborral, ahol 5 napot időzött. Elbocsátotta a katonákat és utánpótlást küldött Pestre. Rudolfcsászár parancsa, hogy folytassák az ostromot és teleljenek át, már Esztergomban érte a hadsereget. Pest megerősítése azonban néhány napon belül befejeződik. Az időjárás és az ellenség állandó támadásai miatt lehetetlen volt Buda ostromának folytatása. Az ostrom folyamán sok hibát elkövettek, amelyről rejtjelzett levélben is beszámolt. Ez a vezetés számlájára írható, mivel az idő jó volt, a katonaság felkészült, rendelkezésre állt elegendő élelem, és a Duna megfelelő védelmet jelentett a támadásokkal szemben, az ostromlott vár pedig nem volt erős. Mátyás főhercegnek felajánlott 5 ezer forintot, hogy Pestet még jobban megerősítsék, valamint 500 katona féléves zsoldjára további 30 ezer forintot. Többet a pápa jóváhagyása nélkül nem tehet. A Ferdi-

²⁷ Lásd a 4. sz. iratot.

²⁸ Stefano Ciancarotti jelentése értékes, Veress által alaposan kiaknázott forrása az ostromnak. VERESS, 1910, passim.

nánd főherceg által kért összeget visszatartja további döntésig. Mátyás főherceget ma estére várják.

Copia

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Hoggi che sono gionto in Vienna m'è capitata la lettera di Vostra Signoria Illustrissima de 9 in risposta di quale conforme a quanto ho già avisato con l'ultima mia dirò che persa ogni speranza di poter più per quest'anno ottener Buda, risolsè il campo di sloggiare, con lasciar in Pest da 3 mila fanti, et altrettanti villani per poterla in qualche maniera fortificare; si sloggiò venerdì mattina con bonissimo ordine et sabbato sua altezza. arrivò con tutto'l campo in Strigonia, dove s'è fermato per cinque giorni non tanto per licentiar la gente quanto anco per mandar monitioni et altri bisogni in Pest. Ne per anco s'è risoluto che mi debba andar per governatore ne tampoco quale e quanta gente vi si debba d'ordinario trattenerè rispetto che mentre de Praga s'aspettava ogni rissoluzione sopra quanto se gli scrisse conforme a quanto ho scritto a Vostra Signoria Illustrissima con l'altra mia, ordinò sua maesta che non si dovesse in alcuna maniera lasciar l'assedio, ma continuarlo col campo tutto e svernar anco se fossi stato bisogno, ma quest'ordine trovò l'essercito partito, e già arrivato in Strigonia, e però doverà detta maestà esser restata che si sia fatta la rissoluzione senz'aspettar la sua risposta come ben si poteva anco per sei o otto giorni continuar solo per attender totalmente alla fortificatione di Pest, già che circa la piazza di Buda era persa ogni speranza però per quel capo solo non farne necessario il far star in tanto disaggio tutto'l campo quale pur pativa gagliardamente dalli freddi e molto più dalle gagliarde e quotidiane sortite dell'inimico, in quali sempre vi ne restavano de nostri a centinara et svernar veramente era trattar d'impossibile. Non si può negare che in quest'impresa non si siano commessi molti errori quali per adesso tacerò a Vostra Signoria Illustrissima per non parer di voler giudicar ab eventu massime che quando arrivai al campo ne toccai a Vostra Signoria Illustrissima il principale in foglio di cifra a quale se sua maesta non rimediarà, è impossibile che per opra humana faccino cosa buona e la colpa di quest'anno s'ha tutta da attribuire al governo che ad altr'accidente che con prudenza non si potessi superare. Il tempo è sempre stato bonissimo la soldatesca buona e bastevole, il campo abundantissimo de viveri, il Danubio ci diffendene dall'essercito inimico, la piazza vi se non è forte, poste tutte queste cose facci Vostra Signoria Illustrissima la conseguenza perche non si è riuscita quest'impresa.

Con l'haver ritenuto Pest si resta impegnato di far l'impresa l'anno venturo perche d'altra maniera era meglio smantellarle, e dato che pur habbino in animo di farla come sua altezza mostra grandemente di desiderar vedendo che molt'importa la retentione di detto luogo di Pest, ho pregato detta altezza voler compir in tutto la fortificatione e per tal effetto anco ho fatto pagare sino a 5 mila fiorini, et offerto anco di far ogn'altra spesa che bisognassi per detto effetto, e lasciatomi anco intender che quando sua altezza la voglia

presidiar bene, e mantenerl'in ogni maniera sin'a tempo che vada nuova staggione l'essercito io harei contributo in pagar qualche fanteria sino a detta staggione facendo fra me conto che con un'assignamento de 5 mila fiorini il mese, si sarebbe per sei mesi con 30 mila fiorini potuto pagar sin' a 500 fanti ogni mese sopra di che però non ho dato fermezza alcuna per aspettar risposta da nostro signore di quello vorrà che si facci di quel che avanza che potrà esser in circa un terzo 30 delli scudi 100 mila e vado imaginandomi che forse mente di sua beatitudine sarà di riserbarglie[...] e tempo nuovo, e con l'altezza di Gratz, de quale pensarò andar fra otto giorni, ma la passar[...] per adesso solo con parole, aspettandone de nostro signore, qualch'ordine con quale harà poi Vostra Signoria Illustrissima comunicato quello che con altre mie m'ho toccato sopra questo particolare. Sua altezza non è ancor gionta, e doverà esser qua questa sera. Con qual fine bacio divotamente li piedi a nostro signore quale ringratio Dio benedetto che l'habbi liberata dall'accidenti havuti della podagra e lo prego a restituirgli le forze a vigor di prima e mantenerlo longamente a beneficio universale della christianità. A Vostra Signoria Illustrissima faccio humilmente riverenza Di Vienna li 23 Novembre 1602.
Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et devotissimo
Giacomo Serra

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale Aldobrandino

13.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. november 30. Bécs

AAV Fondo Borghese serie III, vol. 69A, fol. 66r-v., 69v. Eredeti

Várja a döntést a továbbiakra nézve. A maradék pénzről most kellene dönteni, ami elég lenne 5–600 gyalogos vagy 300 lovas zsoldjára, akiket Pestre küldenének. Bár Ferdinánd főherceg tart egy török támadástól, ő úgy véli, hogy a török a következő évben Pest ellen fog támadni. Megkapta levelét, várja a választ az övére. Buda mellékelt nyomtatott képe sok hibát tartalmaz.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Non m'occorre con questa che soggionger a Vostra Signoria Illustrissima solo che sto aspettando di saper quel che nostro signore e Vostra Signoria Illustrissima haran rissoluto della persona mia, quale è prontissima di servire dove più piacerà di comandare.

Non so quel che rissolverà nostro signore di far del ressiduo del denaro che m'avanza, se havessi pensiero di dar qualch'aggiuto l'anno venturo, saria meglio riserbar questo a detto tempo, ma quando pensasse discusarsi si potria dar questo adesso perche si ne valessero liberamente nelli loro bisogni a dispositione sua, o assignar in tanto'l mese, per 500 o 600 fanti o 300 cavalli soldati in nome di sua santita che si farebbe subito e posti al presidio di Pest, e se ben l'arciduca Ferdinando teme tuttavia fuor de Turchi de confini credo ch'egli non possa dubitar d'altro poiche'l nervo del Turco l'anno venturo verrà probabilmente in queste parti. E questo sarebbe il mio parere detto a Vostra Signoria Illustrissima con quella riverenza che devo, se ben circa'l saldar cognosco che si lascierebbe un attacco difficile a lasciarsi l'anno venturo quando nostro signore non pensassi di dar altro aggiunto.²⁹

E con tal fine ferendo a Vostra Signoria Illustrissima humilmente riverenza le prego del signor Dio ogni longhezze di vita. Di Viena li 30 di Novembre 1602.

Ho poi di scritto ricevuto la lettera di Vostra Signoria Illustrissima de 16 altro non m'occorre solo che aspettarò risposta della lettera publica de 6 presente con quale anco più longamente scrissi a Vostra Signoria Illustrissima alla quale mando'l disegno stampato di Buda³⁰ ma contenendo esso molti errori, si voglia Vostra Signoria Illustrissima dell'incluso fatt'a mano che è meglio di qualsivoglia altro. Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et devotissimo
Giacomo Serra

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale Aldobrandino

14.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. november 30. Bécs

AAV Fondo Borghese serie III, vol. 69A, fol. 67r–68v. Másolat

Megkapta levelét. Prágából még nem érkezett döntés a pesti helyőrséggel kapcsolatban, de az erődítési munkák folynak, ám az ellátást illetően sürgős választ várnak. Ha meg akarják tartani a várost, akkor idejében táborba kell szállni, és nekikezdeni Buda ostromának.

²⁹ Erről lásd az előző iratot.

³⁰ Talán az Orteliusnál szereplő és Veress által is közölt nyomtatványról van szó. VERESS, 1910, 59. A hadbiztos egy datálatlan levelében a fentebb említett tollrajz egy szebbik változatát is elküldte, de mai állapota szerint ennek a példánynak a közepe ki van szakadva. A levelet lásd AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 71r., 73v., a tollrajzot Uo. 72r.

Nem szabad elkövetni a korábbi hibát, hogy a parancsnokok nem beszéltek egymással, mert így az ellenség a budai és székesfehérvári helyőrséggel vissza fogja foglalni Pestet. Az erdélyi ügyek jól haladnak, Johann Baptist Petz regimentje elfoglalta Székely Mózes egyik kastélyát, sok törököt ejtve fogságba. Ha nem kellett volna Buda megsegítésére sietnie, a török hadsereg egész Magyarországot elfoglalhatta volna. Várja, hogyan döntenek a maradék pénzről, amelynek ügyében Mátyás és Ferdinánd főhercegek tárgyalni fognak egymással. A címzett utasítása nélkül nem fogja folyósítani. Giovanni Marco Isolano nincs Budán, egy francia szolgájának adtak negyven tallért a pápa nevében, hogy juttassa el a grófnak. Az első adandó alkalommal ki fogja szabadítani.

Copia

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Le lettere di costà arrivano in hora che l'altr'ordenar [...Ho?] sul montar a cavallo che però convenendo scriver anticipatamente non posso per ancora accusar Vostra Signoria Illustrissima alcuna ricevuta di sue lettere.

Di Praga non è ancor venuta rissoluzione di come s'habbi da presidiar Pest quale se ben si va fortificando con far d'intorno'l fosso, et vi si truova buon numero di gente, segue pero'l tutto per modum provisionis aspettando quest altezza ogn'ordine di Praga, che non puol tardare. Non ha dubio che se rissolveran di tener esso luogo, saran necessitate d'uscir a buon hora in campagna et attaccar la piazza di Buda, di quale se n'havrà buona parte nelle mani, se si rimediarà all'errori di quest'anno e particolarmente alla poca intelligenza fra capi altrimenti non uscendo a buon hora saria con fortificar a favor dell'inimici, che con il presiduo ordinario di Buda, e d'Albaregale possono facilmente ricuperar detto luogo di Pest, quando li nostri non lo soccorrano.

Le cose di Transilvania passan ogni giorno meglio et il reggimento del Petz³¹ havea preso un castello dove soleva habitar quel Sachel Moyses con haver fatto molti Turchi priggioni di maniera che per consolatione di non haver presa Buda, par che si sia fatta assai non solo d'essersi riparati da un'essercito cossi potente che pareva dovessi assorbirsi tutta l'Ungheria, ma anco richiamendolo della Transilvania, dove haria potuto sollevar ogni cosa, se per soccorrere Buda non fussi ritornato in dietro. La verità però è che ben si poteva far l'una cosa e l'altra massime con si felice principio quando s'andò sotto essa piazza; darò Dio benedetto miglior fortuna un'altr'anno.

Io com'ho scritto a Vostra Signoria Illustrissima con altre mie mi ritrovo ancora quasi un terzo del denaro, risparmiato non tanto perche vedevo che'l tutto era per adesso gettato quanto anco per poter dar sodisfattione all'arciduca di Gratz quando nostro signore m'havessi ordinato, che gli s'assignassi simil parte aspettarò con le prime o secunde lettere di veder quel mi sarà comandato, se ben qua v'han fatto fondamento

³¹ Johann Baptist Petz (Pezzen) főkvártélymester (1596), haditanácsos, később Basta alatt szolgált, váradi főkapitány (1603–1604).

sopra e gli par poco per poter pagar li reggimenti delle paghe passate per quali mostrano di non haver comodità alcuna et a tal fine questo serenissimo arciduca nell'andar hieri a pigliar licenza d'arrivar sin'a Gratz a compir con quell'altezza mi ricercò che voless'aspettar che da Praga venissi la rissoluzione sudetta e quando non vi sia più che urgente necessità per qualch'utile publica io non farò altro sborso sin' tanto che Vostra Signoria Illustrissima non ordini qualche cosa, massime in risposta delle mie de 6 Novembre quale faccio conto mi debba capitar l'ordinario venturo.

Per il riscatto del conte Isolano ho fatto ogni cald'offiti secondo l'ordine di nostro signore e non manco per me stesso in quel che posso usar ogni diligenza. Sono certo ch'egli non è in Buda vi si ritorna bene uno ch'era sia camerata di casa Marescotti, qual è schiavo d'un Francese e gl'han fatto taglia di 40 talleri sapendo che nostro signore farà volentieri quest' elemosina verso un suo suddito che in Bologna è di nobile casata. Ho risoluto di farlo riscattar con la prima buona occasione di persona che vada la dentr'in esso luogo.

E con tal fine baciando devotamente li piedi a nostro signore et Vostra Signoria Illustrissima facendo humilmente reverenza prego a sua beatitudine de Dio benedetto ogni longhezza di vita. Di Viena li 30 Novembre 1602

Sono capitate le lettere di Vostra Signoria Illustrissima de 15 ringratio'l signor Dio ch'habbi cossi intieramente resa la salute a nostro signore.

15.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. december 9. Grác

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 74r–76v. Másolat

Átadta Ferdinánd főhercegnek a brevét, és a kiegészítő utasítást, amely szerint az anyagi eszközöket az ellenséges fenyegetés függvényében használja fel. Ferdinánd főherceg a védővonal megerősítésére kérte a maradék összeget, amire azt válaszolta, hogy várja a pápa döntését. Holnap Bécsbe indul tovább, ahová remélhetőleg már megérkeztek a várt utasítások. Mátyás főherceg megkapta Rudolf császár parancsát, amely szerint tartani kell Pestet, illetve át kell teleltetni három regiment (10 ezer) gyalogost és 2 ezer lovast, hogy március végén Pest és Buda alá küldhessék őket. Heinrich Julius braunschweigi herceg küldött háromhavi zsolddal 2 ezer gyalogost és ezer lovast. Mátyás főherceg az ő további fizetésükre kérte a nála lévő összeg maradékát. Ugyanazt válaszolta, mint Grácban, és közölte azt is, hogy nem valószínű, hogy a pápa beleegyezik abba, hogy így költsék el a pénzt. Rudolf császár azért is akarja ezt, mert demonstrálni kívánja a birodalmi rendek előtt háborús elkötelezettségét, annak ellenére, hogy nem akar személyesen is hadba vonulni. A birodalmi gyűlés nem fejeződik be július előtt, ezért a teljes hadsereget már csak későn fogják tudni Buda alá küldeni. Giovanni Marco Isolano kiszabadításának ügyében császári parancs

jött, és beszélt Ferdinánd főherceggel, hogy ki lehetne cserélni a grófot két Bécsben őrzött pasáért, vagy amit érte cserébe a török akar.

Copia

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Sono venuto in Gratz a salutare in nome di nostro signore questo serenissimo arciduca a quale ho dato il breve che per lui tenevo et espostogli che l'aggiuto mandato quest'anno era da sua santita destinato non tanto a beneficiio de sua maesta quanto anco di sua altezza stessa et io havevo havuto ordine de provvedere dove havessi visto che l'essercito inimico fosse andato ad offendere. Resta sodisfatta sua altezza ringratiando sua beatitudine della buona volontà in che mi rimetto alla risposta che darà al breve di nostro signore perche detta altezza sa che avanza in circa un terzo del danaro nostro gran bisogno di fortificare le sue frontiere a questo effetto mi fece istanza che se gli volesse assegnare del residuo de danari, sopra di che risposi che havevo dato conto de ogni cosa a nostro signore da quale aspettavo ordine di quel che m'havessi a fare. Presi da sua altezza. licenza et hoggi dovero havere audienza dall'archiducessa madama quale hieri era un poco in disposta, et domani penserò di ritornare a Vienna dove spero che retroverò l'ordine di nostro signore circa'l mio ritorno et anco de quello comanderà che facci del resto del danaro.

Il serenissimo Matthias avanti ch'io partessi di Viena me disse la resolutione che haveva fatto sua maesta non solo di ritener Pest, ben' presideato di gente, ma anco di trattenere quest'inverno altri dieci milla fanti a piedi che cosi in tre regimenti, et due milla cavalli per potere verso la fine di Marzo mandarli, et a Pest, et a Buda a far' forte, prender' li passi, et preoccuparsi per l'impresa.

Il duca di Bransvhic³² al quale sua maesta havea fatto intendere che voleva in ogni maniera continuare l'assedio di Buda quando ben' fusse stato bisogno di svernare, ha mandato due milla fanti, et mille cavalli pagati per tre mesi, aggiuto che adesso restavano, salvo se non li mettono in Pest come dissegna il consiglio se pero essi vi voranno andare. Per il trattenimento de sudetta gente mi ricercò sua altezza il residuo di detti danari per quali anco mi disse il dottor Petz in nome del consiglio che da Praga scrivevano che se ne valessero et gia se ne hanno fatto come assegnamento fermo. Io diedi l'istessa risposta ch'io haverei aspettato ordine da nostro signore perche se bene io conosco che il danaro si sarebbe speso in pagamento de questa gente trattenuta, tuttavolta non parendomi il bisogno presentaneo, et credendo che nostro signore non vorrà che'l suo danaro si spenda in questo modo non m'è parso di poter pigliare da me l'electione sopra questo particolare sicome ne anco d'assegnarlo più a servizio di sua maesta che de quest'arciduca di Gratz, ma aspettarne l'ordinario di sua santita. Il trattenimento di detta gente si può credere che sua maesta lo faccia non solo per detto

³² Heinrich Julius braunschweigi herceg (1589–1613).

fine di mandare a buon hora ma anche per voler mostrare alla dieta quanto egli facci in queste guerra contra'l Turco per poter cavare da essa con quest apparenza qualche fossi despera per non volere andare di presenza et per non volere lasciar' che si tratti de qualche tutti questi precipi dell'imperio si lasciano intendere di desiderare, che piaccia a Dio che non sia causa d'irritare tutti questi che contribuiscono a queste guerre senza le cui contributioni poco, o niente può fare l'imperatore.

Già si presente che non vi debba andare alcun' principe in persona, ma debbano mandare suoi ambasciatori et consiglieri in qual guisa stima l'arciduca Matthias, che non si debba finire la dieta per tutto Luglio,³³ che sarà pur tardi più di qualche bisognarebbe per unir' l'essercito da mandare a Buda l'arciduca però pensa di partire prima delle feste per andare a Praga.

È venuto ordine da sua maesta a questo consiglio di Vienna di trattare il riscatto del conte Isolano con permutazione delli schiavi fatti in Pest però questi sono stati tutti usurpati da particolari et non v'era schiavo con quale si potesse sperare riscontro che però ho pregato sua altezza che vogli far'trattare per via di scambio d'uno de duoi bassa che si ritrovano in Vienna o vedere qualche pretendano i Turchi per la persona di esso conte, che è quanto m'occorre dire per adesso a Vostra Signoria Illustrissima alla quale accusarò ricevuta delle sue lettere se de Vienna mi saranno mandate come n'ho lasciato l'ordine et baciando divotamente i piedi a nostro signore et a lei facendo humilmente riverenza prego dal signor Dio continua felicità. Di Gratz li 9 Dicembre 1602.
Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et devotissimo
Giacomo Serra

Vostra Signoria Illustrissima mi perdonarà a non havendomi dato tempo l'ordinario di scriver di mia mano

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale Aldobrandino

16.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. december 21. Bécs

AAV Fondo Borghese serie III, vol. 69A, fol. 86v, 87r–89v. Másolat

³³ Serra valószínűleg az 1603-ban összehívott regensburgi birodalmi gyűlésre céloz.

Leveléből látja, hogy nem kapta meg Adony bevételeéről irt levelét, illetve a többit sem. Az ügyintézés nagyon lassan halad: Rudolf császár irt a pénz ügyében, amelynek kifizetése a pápa döntésére vár. A hadműveleteket korán akarják kezdeni, ezért került napirendre az anyagi segítség kérdése. Ebben az ügyben rejtjelzett csatolt levelet küld. Úgy tudja, hogy a váltó még Velencében van. A 10 ezer gyalogot és 2 ezer lovast magában foglaló hadsereg felállítása nagyon nehezen és vontatottan megy, mivel a tiszték, akiknek ez a dolguk, régi pénzben akarják a fizetést, nem elégedvén meg a császár ígéretével. A katonaság a parasztokat sanyargatja.

A Duna partján sáncot emeltek széles árokkal. Olvasta Giovanni Marco Isolano barátjának, Cesare Gallónak irt feljegyzését Belgrádból, amely szerint gyanítja, hogy Konstantinápolyba fogják vinni. A levelét vivő görög által arra kérte barátját, hogy szabadítsák ki. Bátorította Gallót, hogy Isolano ügyét a pápa mellett Michael Adolf Althan grófis a szívéen viseli, akinek kiszabadítására nagyobb lenne az esély csere útján, de ennek kicsi a valószínűsége, mert a török tudja, hogy ő volt Székesfehérvár parancsnoka, és hogy ő védte Váradot is. Ezért ha egyáltalán hajlandók elengedni, csak jelentős összegért cserébe, ráadásul Jemisci Haszán pasa foglya. Ferdinánd főherceg udvari papja számára egy bécsi parókiát akar, miközben maga mellett akarja tartani, a helyére pedig egy helyettest ültetne. Ilyen kegyet azonban nem szokott osztogatni a pápa.

Copia

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Dalla lettera di Vostra Signoria Illustrissima de 30 passato³⁴ vedo come non haveva ricevuto solo una mia piccola de primo Novembre che da me fu scritta dal campo fuor d'ordinario solo et avisar la presa di quel castell'Adon, e mancano le mie de 6, 12 e 23,³⁵ quali mi spiace assai che non siano pervenute perche non harà potuto nostro signore andar a suo tempo vedendo quel che s'andava facendo circa l'affari della guerra. Harà Vostra Signoria Illustrissima visto ch'io ho soplito, perche sperarò che tutte in un tempo saran capitate le sudette mie, e con l'ordinario di questa sera o di domani n'aspetto le risposte; fra tanto posso dir a Vostra Signoria Illustrissima ch'io sto come si suol dire fra le forbice, parendo un' hora mille a questi ministri d'havermi levato dalle mani quel residuo de denari che m'avanza havendo anco fatto che l'imperator istesso me ne scriva come vederà Vostra Signoria Illustrissima dall'inclusa copia³⁶ della lettera se ben io non parendomi che quell'occasione per quale vogliono detti denari sia conforme alla mente di nostro signore non ho voluto far altro sborso riserbandomi alla risposta delle sudette lettere de quali spererò haver tal ordine da poter intieramente accertar il servitio e mente di nostro signore oltre che l'istanza dell'arciduca di Gratz m'ha fatto sempre restar

³⁴ Az itt említett levelet nem találtam.

³⁵ Lásd a 11. és 12. sz. iratokat. A november 12-i dátumúhoz pedig AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 57r–58r.

³⁶ Az itt említett levelet nem találtam.

sospeso. Circa le continuatione dell'assedio, o per dir meglio circa li preparamenti per far di nuovo l'impresa a primo tempo, mi rimetto al scritto con altre mie, quali se ben non erano anco pervenute, vedo però che Vostra Signoria Illustrissima con la sudetta di 30 previene in danari cenno della volonta di nostro signore circa l'aggiuti che si cominciano a dimandare come già ho scritto. Tocco con le mani esser vero quel che Vostra Signoria Illustrissima dice, rimettendomi in quel che di più m'occorre sopra questo particolare all'incluso foglio di cifra poiche vedo che le lettere talvolta oltre il tardo ricapito sono anco in Venetia aperte, senza per naute a chi si vadano.

La riformatione dell'essercito e particolarmente il rifare quelli 10 mila fanti e 2 mila cavalli va con molta freddezza e confusione insieme perche li colonelli che anno ad esser riformati vogliono esser pagato del vecchio, et insieme assicuramento del servitio nuovo, non contentandosi della promessa dell'imperatore, ma ricercano l'assegnamento di qualche provincie, come quelle che paghino prontamente et il debito vecchio importa assai, e non so se pensino di compirlo. Ha chiamato per questi affari sua maesta il dottor Petz quale andarà martedì per quant'intendo fra tanto la soldatesca sta ne villaggi, distrugge li paesani, e tuttavia corre il soldo e non rimediano o poco vi pensano.

Di Petz non s'intende altra nuova, de un'ingegnere venuto di là, ho inteso che dalla parte verso'l Danubio resta finita la fortificatione con una pallificata ch'hanno fatta et intorno la terra tutta han fatto un fosso discosto 15 passi dall'essa in modo di trinciera più presto che di fosso atto più a trattener l'inimico che approfittato alla difesa della terra.

Ho visto quattro righe scritte sopra una carta di quei libretti di memoria dal conte Isolano ad un Cesare Galli³⁷ ingegnere, suo amico de Belgrado³⁸ e dice che dubitava che lo volessero mandar a Constantinopoli, ma ch'egli si fingeva anellato e pregava detto ingegnere a tener viva la pratica con un tal greco ch'ha portato la lettere, di farlo fuggire. Ho essortato esso Galli a seguir la trama accenandoli il servitio che ne ricusarà nostro signore e perche a questo negotio però giovar assai il colonello Altan³⁹ come governatore di Strigonia avanti di partire glielo raccomandarò assai, e si puo haver più speranza in questa maniera che per via di riscatto sopra quale parmi che si possi far poco fondamento perche li Turchi sanno che detto conte era governatore in Albaregale, e lui fu quel che diffese Varadino,⁴⁰ e lo tengono in concetto di gran capo, e pero difficilmente lo daranno o dimandariano denari eccessivi non essendo egli priggione d'un particolare, ma del generale visir. Ho ricordato molte volte a sua altezza questo negotio ma bisogna che'l caldo venghi da Praga.

Questo serenissimo arciduca desidera di proveder un suo capellano d'una parrocchia in queste parti ma non volendosi privar della persona vorrebbe che nostro signore dispensassi il detto capellano a poter sostituir un vicario idoneo e sufficiente in luogo

³⁷ Cesare Gallo császári tolmács. Isolanihoz fűződő viszonyáról közelebbit nem tudunk.

³⁸ Nándorfehérvár, Belgrád (Belgrado, Beograd, SRB).

³⁹ Michael Adolf Graf von Althan esztergomi várparancsnok, császári diplomata, az Udvari Haditanács tagja.

⁴⁰ Nagyvárad (Grosswaradein, Oradea, RO).

suo con andar però spesse volte a visitar la cura che non sarà molto lontana da questa città. M'ha detto ch'in nome suo vogli far grand'istanza a nostro signore per questa gratia, e se ben gl'ho detto che la sua santita difficilmente concede simili gratie, tuttavia non posso a meno di scriverne a Vostra Signoria Illustrissima da quale aspettarò risposta di qual che vorrà far nostro signore.

Se le lettere dell'ordinario capitaranno avanti del mandar la presente farò separatamente risposta fra tanto non occorrendosi altro bacio divotamente li piedi a nostro signore a quale prego del signor Dio longhissima vita, et a Vostra Signoria Illustrissima faccio humilmente riverenza. Di Viena li 21 di Dicembre 1602.
Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et devotissimo
Giacomo Serra

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale Aldobrandino

17.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1602. december 28. Bécs

AAV Fondo Borghese serie III, vol. 69A, fol. 90r., 95r–96v., 97v. Eredeti

Megkapta az üzenetet, hogy a pénzt vigye haza, mivel a császáriak nem csináltak érdemlegeset Pest alatt. Azonban meg kell jegyeznie, hogy Pest körül most nincs is mit tenni. Már 20 napja télenkedik itt, ezért jobbnak látná, ha Prágába mehetne, különösen, hogy Mátyás főherceg néhány nap múlva elutazik és akkor végképp meg lesz fosztva minden információtól. De nem tud lépni, mivel a maradást parancsoló levél óta nem érkezett semmi Rómából. Prágában jobban tudna tájékozódni, ha pedig a pápa úgy dönt, hogy támogatja a Buda elleni hadjáratot, akkor tanácsosabbnak itéli, hogy ne az eddigi módon folyósítsák a pénzt, hanem úgy, hogy Rudolf császár a neki megszavazott segélyből ugyanakkora összeget fizessen ki, mint a pápa, illetve hogy küldjenek saját hadinépet. Ismeri az ebből fakadó nehézségeket, illetve hogy a veszteségeket nem tudnák pótolni, mindazonáltal ezek a katonák jól felszereltek és felkészültek lennének, akiket a Dunán gyorsan tudnának szállítani. Amiből nem származna akkora veszteség, mint az elmúlt alkalommal. Ha mégis úgy döntenek, hogy mégsem küldenek saját hadsereget, akkor német és egyéb nemzetből kell toborozni. Ügyelni kell arra is, hogy a zsold összege hasonló legyen a német, illetve az olasz katonaság esetében. Úgy véli, hogy 150 ezer scudi elég lenne egy 3 ezres regiment novemberi zsoldjára.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Da Gratz mi capitorno in giorno doppo dell'ordinario le lettere di Vostra Signoria Illustrissima de quali ho visto come erano pervenute tutte le mie lettere che mancavano. Nella lettera publica mi si scrive che nostro signore havea per meglio che si riportassero a casa li denari avanzati salvo se l'imperiali non havessero tentato di far qualche cosa intorno a Pest, che fussi di servitio alla causa publica, in che si ne riporta a qual che mi parerà, e toccando anco in detta lettera ch'io adesso sono quasi come fuor di negotio vedendo che circa Pest non v'è occasione alcuna di bisogno, pensavo che nostro signore havessi in intentione ch'io me ne tornassi e che tacitamente detta lettera me ne dessi la licenza, ma havendomi Vostra Signoria Illustrissima con la sua espresso è comandato insieme ch'io mi fermi qua per venti giorni ancora tanto eseguirò, ben credo che per veder e saper quel che trattano l'imperiali di fare sarà meglio andar a Praga perche qui non si tratta di cosa alcuna e tanto più quando sua altezza sarà de qui partito che seguirà fra pochi giorni, io sarò in tutto e per tutto fuor d'ogni cosa ne qui potrò saper cosa alcuna che per questo forse doppo la partenza di detta altezza credono che m'impotrò transferir a Praga. A che però non mi rissolverò salvo doppo la ricevuta dalla prima e seconda lettera di Vostra Signoria Illustrissima doppo quel saran in circa scorsi li venti giorni accenno. Se nostro signore offerendo l'imperiali di far l'impresa di Buda pensassi di dar novo aggiuto io stimarei più utile alla causa publica più servitio di sua maesta e dell'impresa e più riputatione della Sede Apostolica con l'istessi denari saldarne tanta gente che non spenderli come s'è fatto quest' anno perche quanta somma provvede sua santita altrettanta ne lascia di pagar sua maesta delle contributioni che per tal effeto gli dar le provincie; oltre che simili pagamenti a pena si sanno, et io a confusion di quest'heretici vorrei che si vedesse a cognoscessi la bontà di nostro signore qual più riluccerebbe con l'haber gente propria. Cognosco che in mandar gente di costà e particolarmente sudditi vi sono delle difficoltà e che con li denari si perde insieme per cossi dire la gente tuttavia perche non credo che nostro signore pensassi salvo d'un numero assai mediocre, saria tutto di gente molto buona quale con le buone proviggioni che si facessero qui dove li viveri sono ad assai buon prezzo e con la comodità del Danubio s'ha ogni comodità stimo che si conservaria assai bene e non perirebbe come l'anno passato di che ne farei io quasi la sigurtà havendo visti l'andamenti dell'un' e l'altro paese oltre che non vi sariano quelle fatiche e patimenti dell'anno passato. Ma quando per altri rispetti non volessi nostro signore mandar le gente di costà, si potria mandando solo qualche capi si potria saldar qui gente Alemana o di qualsivogli nazione sotto un regimento di tre milla fanti quali si farebbero subito, e se ben l'Alemano ha più paga dell'Italiano tuttavia contrapesato che all'Alemano si dan al più cinque paghe e l'Italiano ne vuol per il meno sette oltra molt'altre spese che fa la camera crederi che venissi ad esser l'istessa spesa. E con 150 mila scudi si faria un buon reggimento di 3 mila fanti pagati per tutto'l mese di Novembre come più distesamente direi quando nostro signore havessi simili pensieri, essendomi adesso trascorsa la penna a dir queste quattro parole se be come Vostra Signoria Illustrissima harà visto nella lettera publica ho fatto

in essa come certo presupposto che nostro signore non vogli per adesso rissolver altr'aggiuto.

Per quanto tocca alla persona mia se ben quando fussi rimessa a mia elettione ringratiarei più presso Dio che per due volte me n'havessi liberato, che ritornarvi per molti conti tanto più ch'essendo venuto quest'anno per la posta con presupposto d'havermi a fermare solo per doi mesi, non ho portato robbe et altre cose necessarie e più volentieri servirei Vostra Signoria Illustrissima di presenza come a bocca le dissi, tuttavia havendo transmutato ogni voler mio nel comandamento di Vostra Signoria Illustrissima servirò di buon animo, et ubbidirò prontamente in tutto ciò ch'ella mi accennarà.

Aspettarò dunque l'ordini per accomodarmi ad ogni cosa, in tanto pregando Vostra Signoria Illustrissima a volermi conservar per suo devoto servitore le faccio humilmente riverenza e prego del signor Dio ogni delicità. Di Vienna li 28 Decembre 1602.
Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et devotissimo
Giacomo Serra

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale Aldobrandino

18.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1603. január 4. Bécs

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 211r., 212r–213v. Eredeti

Megkapta leveleit. Reméli, hogy a többire is megérkezik a válasz. Ma reggel Mátyás főherceg elutazott Prágába. Reméli, hogy megkapja az engedélyt, hogy utánamehessen. A 10 ezer főnyi gyalogos kontingens felállítására továbbra is húzódik, de ami rosszabb, a katonák ezért továbbra is a falvakon élőködnek. Azt hitte, hogy Heinrich Julius braunschweigi herceg katonái Pest alá mennek, de végül nem mentek a sereggel, hanem maradtak, sőt a fizetlenség miatt el akartak szökni. Ezért kellett, mint említette, kifizetnie 5 ezer forintot erődítésre és egyéb költségekre, újabb 5 ezret pedig a vallonok lóra ültetésére, hogy gátat vessenek a tatárok, valamint a kanizsai és székesfehérvári helyőrség támadásainak. Az első tételt elég jól felhasználták, a második esetben már nem annyira biztos. Csak reméli, hogy Prágában jó döntést hoznak a háborút illetően. Nem tudja, kértek-e már újabb segélyt a pápától. Itt inkább tanácsra, mint segítségre van szükség, bár azt meg nem fogadják meg. Sosem fizetnek időben, a pénz a hanyagság miatt elfolyik, aminek következtében a katonaság szűkölködik, ezért rabol.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Con l'ordinario passato ch'arrivò la domenica notte, non ricevei lettere di Vostra Signoria Illustrissima da che argomento che le lettere di 30 Novembre non arrivassero costà in tempo. Con l'ordinario di questa sera sperò haver risposta non tanto della sudetta quanto anco dall'altra da 9 Dicembre.

Mi sono tuttavia trattenuto qui in Vienna ma partendosi domattina sua altezza per Praga ne restando qua alcuno maneggio o negotio penso anch'io in la settimana ventura aviarmi alla detta volta, dove stimo sia intentione di nostro signore ch'io vada per complir con quella maestà, conform' al breve che tengo se però le lettere di questa sera non ordinaranno qualche cosa in contrario.

A Praga è rimesso la pratica del trattenimento di quelli 10 mila fanti perche sin' adesso non se n'è fatto altro et il peggio è che restano tuttavia sopra li villaggi quali ne ricevono danni grandissimi.

Credevo che quelle genti mandate dal duca di Bransovich fussero andate in Pest. Ho poi inteso che v'han voluto andare et è stato neccessario lasciarvi quelle che vi si posero quando si parti l'essercito di sotto Buda, quali per mancamento d'esser pagate si volevano fuggire che per tal effetto com'anco per alcune altre spese, per la fortificatione fatta in la maniera già scritta sono stato neccesitato sborsar 5 mila fiorini, e per metter a cavallo quattro compagnie de Valloni per haverli pronti ad ogni occasione e particolarmente per diffender da scorrerie che potessero far alcuni Tartari arrivati per quanto si dice a Canissa, et alle Cinquechiese altri 5 mila fiorini, se ben li primi pareno assai ben impiegati, tuttavia quando in l'altri non havessi accertati la mente di nostro signore merito qualche scusa per esser stato saldo, alle si gagliarde mosse, che in tutti questi giorni mi sono state date, per rihaver quel poco di denaro che m'avanza et è stato impossibile il poter riparare a tutti li colpi. Vogli Dio che a Praga rissolvino qualche cosa di bene circa la guerra. Non so se di esso luogo, habbino ancor cominciato a far altr'istanza a nostro signore per nuovi aggiuti, come presto faranno se non è seguito. Vedo però che il governo è tale che bisognaria più di consiglio che d'aggiuto, ma dove questo vien con si gagliard' istanze dimandato l'altro non saria ne anco ascoltato. Non si fa mai pagamento alcuno in tempo, perche mal volentieri si lascia uscir il denaro delle mani de che ne segue che'l soldato è mal trattato perche non havendo le sue paghe a tempo non si puol rimediare, il paese si distrugge, perche'l soldato per mancamento è neccesitato a rubbare, e si trattiene più di quel che farebbe se fussi a suo tempo licenziato. L'interesse cresce perche corre tuttavia la paga, e sono in obbligo di pagar li reggimenti conforme alla prima mostra perche non dandosi paga non si da mostra, dove che se alla prima mostra un reggimento era di 3 mila fanti quali sicuramente in tre mesi mancano assai più del terzo tuttavia bisogna pagarli per pieno numero, che è un interesse gagliardissimo et in somma ogni giorno si perdono mille belle occasioni. Albaregale si perse perche mai diedera comodità al conte Isolano di poterla fabriacare, et aponto tre giorni avanti che arrivassi la vanguardia del Turco vi mandarno 16 mila fiorini, che nell'istessi barrili restorno preda dell'inimico; e pur le contributioni sono certe, e non solo suppliscono, ma di gran longa eccedono quel che bisogna per l'essercito che si mette

insieme ogn'anno; e con la comodità del Danubio con la vicinanza et anco con la copia di legni per barche ponti et altri simili, potriano non solo ricuperar l'Ungaria, ma penetrar sino nelle viscere proprie dell'imperio Ottomano, e quei a questi paesi se'l Turco havessi in suo favore le tre sudette comodità piaccia al signor Dio d'inspirarli una volta a fra da vero.

Non ho che l'altro avisar a Vostra Signoria Illustrissima le lettere di costà non compareno ancora e però bisogna mandar queste alla posta. Bacio con divotione li piedi a nostro signore e gli prego longa vita et Vostra Signoria Illustrissima faccio humilmente riverenza. Di Vienna li 4 Gennaro 1603.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et devotissimo
Giacomo Serra

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale Aldobrandino

19A

Giacomo Serra pápai hadbiztos Cinzio Aldobrandini bíboros neposnak

1603. október 21. Bécs⁴¹

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 135r–136v., 137v. Eredeti (részlet)

Arról értesült, hogy a török sereg Székesfehérvár felé indul, nem tudni, mi okból. Talán hogy elállják a császári hadsereg útját, ha a várost akarná visszafoglalni. Az időjárás azonban hidegre fordult, ezért azt javasolta Mátyás főhercegnek, hogy Pest megtartására törekedjenek, illetve foglaljanak el több Buda körüli kisebb erősséget azzal az erős szándékkal, hogy jövő júliusban elfoglalják Budát. De itt erősek a beszédben és sokkal gyengébbek a tettekben, ahogyan az elmúlt évben történt. Elfogták a Jemisci Haszán szerdár egyik levelét, amelyben az áll, hogy meg akarja öletni az őrök testvérét. A levelet beküldő tábornok azt javasolja, hogy mutassák meg az őröknek és nagy ígérekkel állítsák Rudolf császár pártjára. Írt Mátyás főhercegnek, aki általánosságokban mozgó választ adott. Tőle hallotta, hogy Prágából megérkezett Bartholomäus Pezzen útján Rudolf császár válasza. Elküldte Johann Anton Barwitznak Sebastiano Fornari levelét, de még nem kapott választ. Az itteni tanácsosok csak kérni tudnak, akiknek a tudtukra adta, hogy a pápa eddig több mint 3 és fél millió forintot áldozott a háborúra, és a Szentszék most anyagilag ki van merülve. Várja levelét a nála lévő pénz ügyében is. A béketárgyalásokra megérkeztek Esz-

⁴¹ A levél vége hiányzik, de a melléklet hátoldalán feltüntetett dátum szerint október 21-én írta a nuncius. A levelezésben bő fél éves szünet van. Serra ekkor Prágában tartózkodik, de levelei nem maradtak ránk. MEYER, 1913, 7.

tergomba a császári biztosok. A török félről még nincs hír. Bartholomäeus Pezzen szerint Giorgio Basta Temesvárat ostromolja.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Le lettere ultime del campo sono de 26 Ottobre scrive il mastro di campo a sua altezza che per molte relationi conformi havute da Turchi presi schiavi l'essercito inimico alli 27 si dovea partire che però sin' a qui tuti s'è verificati, e s'havea da enviar verso Albaregale non si sa con qual disegno, forse s'andarà trattenendo ivi per esser pronto ad impedir l'imperiale caso che s'inviassero in qualche parte se ben la staggione è tanto avanti che non si può tentar cosa di momento et io hieri racordai a sua altezza che la miglior rissoluzione oltre del ritenere Pest, sarebbe in questi pochi giorni cercar di pigliar il Proclaos⁴² che è qual forte sopra Buda e farne doi o tre altri intorno a detta piazza con ferma rissoluzione d'andarvi sotto il mese di Luglio che senz'altro se n'havrebbe vittoria, ma in questo governo quanto li discorsi e rissolutioni sono buone tanto peggiori sono le essecutioni. Cossi fu discorso e rissoluto l'anno passato, ma non ha corrisposto l'essecutione in questo presente anno. In oltre scrive l'istesso mastro di campo che erano state intercette alcune lettere ch'andavano al general di questo essercito Turchesco, in quali gl'era comandato, che con bell'occasione facessi morire quel fratello del scrivano⁴³ che con buon numero di gente s'era accordato a servitii del Turco et adesso si ritrovava nel detto essercito. Ha mandato detto mastro di campo a trattar con detto scrivano e mostrargli detta lettera⁴⁴ persuedendolo a passar a servitii dell'imperatore con larghe promesse a quali quando egli pur non s'appigli causerà almeno della lettera qualche sollevatione in detto essercito.

Altro non v'è di nuovo di momento del campo. Sopra'l biglietto ch'io scrissi a sua altezza de quale enviai a Vostra Signoria Illustrissima la copia l'ordinario patentato mandò della altezza a darmi risposte generali cioè ch'havea a caro che per adesso s'andassi soccorrendo la gente, et in particolare l'Italiana che più ne bisognava e del resto si sarebbe trattato con più comodità, et aspettata risposta di Praga che cossi hieri a bocca egli mi confermo, e c'han il Petz saria venuta ogni rissoluzione.

Con l'ordini havuti di nostro signore diedi insieme nuova a sua maesta del mio arrivo e ne scrissi anco al signor Barvitio⁴⁵ mandando la lettere all'arciprete di Savona⁴⁶ quale mi risponde che l'havea date a detto Barvitio, ma sin' a qui non ho risposta; mi scrive detto arciprete che a quelli ministri era persa poca la somma. Io vedo bene che de

⁴² Talán Blocksberg, azaz a Gellérthegy. MEYER, 1913, 65.

⁴³ Haszán Kara Jazidzi, a fekete deák, aki Dél-Anatóliában a dzseláli-felkelésben harcolt a szultán ellen. 1602-ben megadta magát, kegyelmet kapott, utána került Magyarországra. Ekkor Temesváron tartózkodott. SZAMOSKÖZY IV, 175–176, 231.

⁴⁴ Olvashatatlan marginália.

⁴⁵ Johann Anton Barwitz a Titkos Tanács titkára (1600–1608), később titkos tanácsos (1608–1612).

⁴⁶ Sebastiano Lamberto Filippo Spinelli prágai pápai nunciusz *auditoréja* volt. MEYER, 1913, XV–XVII, leveleit lásd Uo. passim.

nostro signore non gli vien mai dato tanto che sempre mi domandino più et alli ministri di qua ho ben più d'una volta raccordato, che la sua santita il servitio di questa guerra ha speso in più volte più di tre milioni e mezzo e che perciò ne restavo estenuate la forza della Sede Apostolica.

Io aspetto risposta da Vostra Signoria Illustrissima della lettera scritta l'ordinario patentato et insieme l'ordine di nostro signore. di quel che comanda ch'io facci e se sarà che si dia adesso una somma di 50 mila o più fiorini per supplire a licentiar qualche reggimento come io di presenza vedo che saria meglio con dir chiaramente che l'anno che viene non potrà la sua santita far altro io non starò altrimenti andar a Praga si per non vederci occasione com'anco per l'incontro che vi sarebbe d'aspettar molti giorni l'audienza.

La trattatione di pace si può dire che vada in summa poiche alli 23 con deputati del Turco havean da comparir in una tal luogo sotto Strigonia, ma non si sono visti. L'imperatore ha tuttavia li commisarii in Strigonia però possono pensar ad altro che a partiti di pace.

Il Petz mi disse che Giorgio Bast havea assediato Themisvar non sento che si verifichi forse il dessorio lo fa trascorrere, non solo nel pensar ma anco nel parlar.

[...]

19B

Giacomo Serra pápai hadbiztos Mátyás főhercegnek

Kelet nélkül

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 137r. Eredeti

Amint már jelezte, a pápa oda rendeli a segélyt, ahol a legjobban szolgálja a kereszténység javát. Három pontban foglalta össze az ezzel kapcsolatban számba jövő lehetőségeket. 1. Táborban kell tartani a hadsereget mindaddig, amíg a török szokása szerint el nem indul. 2. Ahogyan Seifried Kollonitsch és Hermann Christoph Russworm az elmúlt évben próbálta megvalósítani, a szerint kell ebben az évben eljárni. 3. Mivel a pénzhiány miatt nem lehet egyben tartani a hadsereget, vagy legalább egy részét, hogy Buda alá vonuljon, ezért a pénzsegély felretételével június vagy július elején kell elküldeni a hadsereget, mivel az ellenség augusztus–szeptembernél korábban nem ér ide. Válasz: 1. A pénzhiány miatt ez nem lehetséges. 2. Meg lehet próbálni, hátha sikerrel járnak, mint Győr esetében. 3. A legkönnyebb és legjobb megoldás, mert Buda birtokában biztosítani lehet Magyarországot, és lehetőség nyílna a környező várak visszafoglalására. Ha ezeket megvitatásra a tanács elé bocsátja, szeretne azon személyesen is részt venni.

Copia

Serenissimo Principe

La mente di sua santità circa l'aiuti che manda è che ivi s'impieghino, dove è maggior bisogno e di dove si puo sperar qualche frutto a beneficio della christianità, e servitio della maesta cesarea e tutta la serenissima casa d'Austria, come significai hieri a Vostra Altezza Serenissima e dissi anco al baron Petz. Il quale d'ordine dell'istessa Vostra Altezza venne meco a negotiar e gli proposi tre modi con quali mi pareva, che nella presente occasione si potesse adempire la mente di sua santità.

Il p.^o Che dovendosi mantenere in campagna l'essercito sino a tanto, che non si parta quello dell'inimico si poteva giacche si suppone tanto mancamento di denari andando qualche soccorso per questi pochi giorni, che restano poiche si puo credere che al giorno suo solito il Turco si partirà se non prima.

Il 2.do Che conforme a questo che tentò il signor Colonitz⁴⁷ l'anno passato così anco si poteva pensar questo anno di far qualche interpresa, come intendo che pensa il mastro di campo Rosburm,⁴⁸ e perche non si possano effettuar senza prontezza di denaro poter riserbar questo a detto effetto.

Il 3.º Era che si come per non essersi potuto questo anno per mancamento come si dice di denari mettere insieme a buon'hora l'essercito, o parte di esso per andar sotto Buda della quale si poteva sperar vittoria se a buon hora si fosse andato sotto quella piazza conforme alli disegni del'anno passato, così si poteva riserbatione questo denaro per potere al principio di Giugno, o Luglio ventiero far la spedizione dell'essercito, e mandarlo sotto Buda la quale essendo stata tante volte riconosciuta è opinione di molti, che all'effetto per via d'espugnatione si puo pigliare quando vi sia buona resolutione, e si vada a tempo che l'essercito inimico quale non puo venir prima del fine d'Agosto o mezzo Settembre, non possi dar fastidio, et il far resolutione di tener Pest, o di far l'impresa senza poi andare a debiti tempi è una manifesto consumo di denari di genti, e dell'essercito tutto senza fautto alcuno.

Il p.^o Modo essendo breve il tempo che si ha da stare in campagna non viene a esser quasi di consideratione e per altra strada si puo dar rimedio.

Il 2.º Modo si potrà tentare e forse potrebbe riuscire qualche impensato acquisto come seguí di Giavarino e simili.

Il 3.º Più sicuro, più utile, e più conforme alla mente di sua santita, la quale sa, che pigliatosi questa piazza di Buda si viene quasi ad assicurare tutta l'Ungheria et alla presa di essa è facile la presa di molte altre piazze vicine.

Potrà l'Altezza Vostra Serenissima far haver consideratione ad ogni cosa, e se vorrà proporre ciò al suo consiglio se mi farà gratia di farmi chiamare sentirò il parer di esso e

⁴⁷ Seifried von Kollonitsch főlovászmester (1606–1608), dunáninneri kerületi és bányavidéki főkapitány (1604–1611).

⁴⁸ Hermann Christoph von Russworm császári titkos tanácsos, főstrázsamester, a magyarországi hadak fővezére (1602).

dirò anco il mio e secondo la mente di sua santità e volontà di Vostra Altezza Serenissima il tutto sarà da me prontamente eseguito.

Supplico Vostra Altezza Serenissima a favorirmi con sua commodità di qualche risposta perche essendo la stagione avanti, se haverò d'andare a basso per soccorrere l'essercito non sia l'andata in darno quando già sarà tempo di ritirarsi.

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale San Giorgio

20.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1603. október 25. Bécs

AAV Fondo Borghese serie III, vol. 69A, fol. 138r–141r. Eredeti; fol. 36r–37v. Másolat
Német regeszta: MEYER, 1913, 60–62.

Az audiencián átadta Mátyás főhercegnek a pápai brevét, hozzátéve, hogy a pápa most nem tud több segítséget adni, de reméli, hogy sikerrel fognak járni. Mátyás főherceg előzőkenyen válaszolt, köszönetet mondva a kapott segítségért. A hiányzó császári parancsra és katonai helyzetre hivatkozva azzal bocsátotta el, hogy ebben az évben többet nem tehet. Még ugyanezen az estén felkereste Bartholomäeus Pezzen, aki a szokásos bőbeszédűséggel arra akarta rávenni, hogy vállalja az itáliai regiment vezetését, amely áttelelne itt, és ami egyet jelentene azzal, hogy ellátásukat a pápa vállalja magára. Nem fogadta el az ajánlatot, hanem azt a javaslatot tette, hogy a nála lévő pénzt osszák három részre. Küldi csatolva az erről készített, Mátyás főherceghez eljuttatott feljegyzését. Nem kapott választ, de úgy véli, hogy a Prágába küldött Pezzen erről is tárgyalni fog ott. Biztos abban, hogy a pénzt az elbocsátandó regimenteknek akarják kifizettetni. Ez mindenkinek káros, példaként említi az Althan regimentet, amelynek katonái egész évben a parasztok nyakán éltek, és aztán a hozzá küldött biztosokat fogságba vetették zsoldjukat követelve tőlük. Nem kétséges, hogy az lenne a jobb, ha a pénzt a következő évi hadjáratra tartogatnák, amelyet hamarabb kellene elkezdni, de tudja jól, hogy ez lehetetlen, ezért talán az lenne a legjobb, ha kifizetnék az olasz katonák zsoldját, akikkel itt amúgy sem törődnek. Egyedül ennyi pénzzel nem maradhat a táborban. A hadseregről csak azt tudja írni, amit korábban, kerüli a csatát a törökkel, aki szintén ezt teszi. A biztosok Esztergomban vannak a béke ügyében, amit nem tart valószínűnek, bár Rudolf császár hajlik rá, arra hivatkozva, hogy nem kap segítséget, Ferdinando de' Medici firenzei nagyhercegtől is hiába kért kölcsönt. Azt mondják, Giorgio Basta Temesvárt ostromolja. Az olasz katonák nagyon nélkülöznek, és szinte mindegyikük pápai alattvaló, ezért azt javasolja, hogy fizessenek nekik 3-4 forintot. Körülbelül 3 ezren vannak. Küldi az ígért vázlatot, sajnos nem a legjobb minőségben.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Lunedì fui all'audienza di questo serenissimo Mattias al quale doppo d'haver appresentato il breve di nostro signore soggiorsi che se ben la santità sua per li continui aiuti mandati a sua maestà si ritrovava exhausta di danari, tuttavia sperando che quest'anno conforme all'intentione data, si dovessi fare l'impresa di Buda, o qualche gran progresso contra l'inimico, non lasciava ancorche con suo gran scommodo, di fare quel che poteva. E che a me dispiaceva di ritrovar le cose della guerra in tale stato, che la speranza della santità sua (per essersi tanto tardato ad unire e mandar a basso l'essercito) sarebbeno riuscite vane.

Aggradi molto sua altezza la bona volontà di sua santità accompagnata con l'effetti istessi alla quale loro tutti conoscono di restar grandemente obligati, e detta altezza in particolare le ne rende quelle gratie, che deve scusandosi che l'essere uscito tardi l'essercito non sia proceduto per causa sua, ma per mancamento d'ordini di Praga e doppo d'haver assai a lungo discorso delli presenti affari della guerra conducendo detta altezza che per quest'anno era impossibile il poter più far cosa alcuna, mi licentiai con dire, che si sarebbe poi visto quel che si havessi da fare del denaro di nostro signore.

La sera dell'istesso giorno mandò l'arciduca da me il dottor Petz quale con la solita facondia esplicando li bisogni di sua maestà mi disse s'io volevo pigliarmi carico il reggimento dell'Italiani quali si sarebbono potuti far svernare per haverli tanto più pronti a tempo nuovo (quasi volendo addossare a nostro signore questo reggimento con mira che dalla sua santità fussi continuamente trattenuto) o non accettando io il carico di detto reggimento dove pensavo impiegar il denaro.⁴⁹

Risposi che se bene ritrovando le cose nel stato, in che erano, restavo dubio di ciò che dovessi fare, tuttavia per maggior servizio di sua maestà mi pareva, che questo denaro si dovessi con qualche speranza di frutto spender in una delle tre maniere. Le quali Vostra Signoria Illustrissima vederà dell'inclusa copia d'un biglietto,⁵⁰ che la mattina seguente scrissi all'arciduca in conformità di quanto havevo trattato col detto Petz. Non m'ha dato sin' a qui sua altezza risposta alcuna, perche si come nell'audienza m'accenno che voleva dar conto a Praga della mia venuta, molto più l'hara fatto del sudetto ricorso, non volendo, o non potendo (come più credo) disporre di qualsivoglia ancorche minima cosa. Et essendo andato il Petz a Praga per differenza ch'egli ha qua con altri ministri, credo che harà havuto lui ordine di trattar di questo particolare. Questo è quel che sin' a qui ho negoziato.

Senza dubbio l'ordine di Praga sarà, che si procuri d'haver da me questo denaro per servirsene in dar le paghe a quei regimenti che vogliono licenziare. Allegeranno mille raggioni, et in particolare, che la paga alli reggimenti corre di continuo sin' a tanto, che si diano le maturate, onde ne segue doppio danno a sua maestà, e danno anco al paese a spese di quale vive continuamente il soldato sin' a tanto sia pagato, come adurranno

⁴⁹ Marginalia: [...]se vuol trattar da[...] lordi(?)

⁵⁰ Lásd a 21B iratot.

adesso l'esempio d'un tal reggimento dell'Altano, il quale questo anno non è andato in campagna, ma è restato continuamente sopra il villano, et essendo andati tre commissarii di sua maesta per accordarli hanno fatti priggioni li detti commissarii, e si sono fatti forti in una citta di Moravia, minacciando d'ammazzarli se non se li da le loro paghe, che tutto è causato da poco ordine o mancamento di governo.

Non ho dubio che se (conforme a quanto io i sforzerò di persuaderli) si potessi sperare, che con le debite provisioni, et a debito tempo uscissero in campagna et andassero sotto Buda, sarebbe miglior rissoluzione risserbar per all'hora questo denaro, ma veramente (Vostra Signoria Illustrissima lo crede) è un trattar ciò dell'impossibile. Onde già che la sua santità ha destinato qua questo denaro e sua maesta è per aggradirlo più adesso che risserbarlo, e difficilmente, o per cossi dire con poca sodisfattione si potrebbe lasciar di pagarlo. Crederei forse che fussi meglio l'assignar adesso quaranta o cinquanta mille fiorini in una mano in licenza di qualche reggimento, o darli a buon conto delle paghe di quel reggimento d'Italiano, quali d'altra maniera si può credere, che difficilmente saranno pagati. Con scusarsi e dir liberamente, che l'anno venturo non pensa la sua santità di voler dare altr'aiuto poiche ad ogni modo si sarà sempre nell'istessi disordini d'adesso. Non mi è parso di far da me simil rissoluzione senza prima darne parte a Vostra Signoria Illustrissima et haverne l'ordine di nostro signore.⁵¹ Fra tanto se ben so, che mi sarà fatta grand'istanza per qualche sborso, risalvo però (caso che non sopravvenissi tal accidente ch'il o rimediarmi fussi di gran danno) d'aspettar la risposta di questa. Metto ben in consideratione a Vostra Signoria Illustrissima, che caso che la sua santità comandi, che si riserbi questo denaro se insieme non sono levato di qua restarò come agnello in bocca al lupo, da quale difficilmente mi potrò o saprò diffendere, e restando qua pensaranno quaso d'haver il pegno d'un continuo aggiunto. Farò però in ogni cosa ch'alla santità sua piacerà di comandare non havendo altra mira, che di servire con ogni prontezza e volontà.

Nel resto dell'essercito non v'è altro di nuovo. Io non sono andato a basso per vedere quel che si risolveva qua, altrimenti era superflua la mia andata. Le cose stan nelli termini, ch'io scrissi con la mia precedente, l'un essercito ha gelosia dell'altro a cossi passa'l tempo e non tanto mette conto al Turco venir a dar battaglia al nostro, quanto al nostro presentarla al Turco poiche chi la tenta la perde, rispetto al ponte che bisogna fare e passar per andare l'un a ritrovar l'altro.

In Strigonia si ritrovano quattro commissarii di sua maesta deputati per il trattamento di pace et alli 23 dovea esser l'abbocamento con quelli del Turco, non credo sia per seguirne altro, perche all'effetto il gran signore (per quanto intendo) non l'addimanda, se ben il Petz dice che sì non vergognandosi di dimandar pace, poiche è stato il primo a romper la guerra. Sua altezza m'ha detto che la maestà cesarea v'inclina, scusandolo il Petz che la necessità ne l'induce, poiche ci vede abbandonato dall'aiuto de tutti principi nominando il catholico et il gran duca, a quale han dimandato scudi 500 mila in prestito sopra le contributioni del imperio determinate in questa dieta, et ha risposto che non

⁵¹ Az eredetiben is aláhúzva.

ha. Io non ho disuaso la guerra ne persuaso la pace ricordandomi, che quando venni qua la seconda volta Vostra Signoria Illustrissima m'accennò, che tal era la mente di nostro signore se bene il tenere occupate le forze de Tedeschi in queste bande e contra tale inimico non è se non divertirle da altre parti, tanto più che con armi in mano viene l'imperator ad esser più ubbidito nelle cose della religione quale si vede che da anno in qua è accresciuta assai, e questa forse non è della minore raggione facendo molte provincie per timore qualche che non farebbero per amore.

Di Transilvania s'intende che'l signor Giorgio Bast habbi assediato Themisvar con assai buon nervo di gente.

Di Praga non ho lettere se ben già ho dato conto del mio arrivo a sua maesta e scritto anco all'arciprete di Savona.

Intendo che questi poveri Italiani patiscano in estremo, e non hanno altro il giorno, che un pane di monitione. Ond'io essendo la maggior parte d'essi sudditi di sua santità ho pensato a conto di loro paghe di soccorrer li soldati istessi di tre, o quattro fiorini per uno che verranno ad esser in circa a scudi 3000 accio si fossino conservar sin al sbandamento dell'essercito che d'altra maniera se ne morirebano di necessità.

L'ordinario d'Italia non è ancor venuto, che però non accuso lettere di Vostra Signoria Illustrissima alla quale ho voluto mandare un disegno del posto dell'esserciti quale mi perdonarà, se per mancamento di tempo non è ricavato in miglior forza. Con che fine baciando divotamente li piedi a nostro signore con pregargli ogni longhezza di vita. Faccio a Vostra Signoria Illustrissima humilmente riverenze. Di Vienna li 25 Ottobre 1602.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et devotissimo
Giacomo Serra

21.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Pietro Aldobrandini bíboros neposnak

1603. november 1. Budai tábor

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 57r–58v. Másolat
Német regeszta: MEYER, 1913, 65.

Megkapta levelét Buda elestének hamis hírével. Nem érti, hogyan terjedhetett el ez a gráci és velencei forrásokból. Az elmúlt alkalommal leírta, hogy döntöttek Pest megerősítéséről. A külső területeket a földdel tették egyenlővé, Adony mellett pedig két másik erődöt is elfoglaltak, amelyek a budai helyőrség ellátását könnyítették meg. Az idő nem hideg, de napok óta esik az eső. Döntöttek a hazavonulásról, bárkára téve a betegeket és a tüzérseget. Prágából még nem érkezett utasítás, Mátyás főherceg pedig még nem döntött, mennyi embert

hagy Pesten Cosimo Strozzi parancsnoksága alatt. Mátyás főherceg elbocsátotta a szolgálattól, de még tárgyalni fog vele.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Ricevo in questo ponto la lettera di Vostra Signoria Illustrissima de 26 passato⁵² con quale vedendo quanto fussi il gusto della falsa voce della presa di Buda tanto maggior è il disgusto che sento che non sia stata vera detta nuova, quale forse non havendola Vostra Signoria Illustrissima con mio corriero la doveva far star in qualche parte dubia, ne so'con quel fondamento di Gratz e di Venetia ampliassero la presa di Pest in quella di Buda.

Con l'ordinario passato avisai Vostra Signoria Illustrissima la resolutione che si fece di lasciar pressidiata questa piazza e fortificar Pest, come s'è cominciato a fare et il Proclaos per esser tutto sabbato e voler in tempo longo han voluto abbandonarlo che m'è spiacciuto perche come Vostra Signoria Illustrissima harà visto dal disegno⁵³ era forte di molt'importanza. La città inferiore o sia villa da basso si spianta tutta, et oltre del castello Adon preso com'ho scritto con altre n'han preso altri doi, che tutti assicuravano o al meno difficultano l'entrar per quest'inverno proviggione alcuna in Buda.

Li tempi se ben non sono freddi, tuttavia non fa altro da quattro o cinque giorni in qua che piovere, e però per giovedì mattina è risoluta la partenza di tutto l'essercito, essendosi già per barca cominciati ad enviar li debili, et l'artiglieria. Di Praga non è anco venuta risposta di quanto scrissi a Vostra Signoria Illustrissima con l'altra via mia, e pero sua altezza non ha ancor risoluto quanta e quale gente lasciar in Pest, et a cui lasciarne il governo poiche il Strozzi l'ha ricusato ma forse capitarà l'ordine avanti della partenza o di Strigonia dice sua altezza. che mandarà ogni provisione, lasciandovi per adesso quella gente che vi si truova.

Io mi sono licentiatto da sua altezza con quale però m'abboccarò di nuovo in Strig(oni)a, poiche ritirandomi per aqua bisogno d'una giornata d'avantaggio.

Et questo è quanto m'è occorso aggiongere al scritto con l'ordinario passato, e per fine baciando devotamente li piedi a nostro signore et a Vostra Signoria Illustrissima facendo humilmente riverenza prego alla sua santita ogni longhezza di vita. Dal campo sotto Buda li 1 Novembre 1602.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et devotissimo
Giacomo Serra

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale Aldobrandino

⁵² Nem találtam.

⁵³ Ezt a *disegnót* nem találtam.

22.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Hermann Christoph von Russworm császári főparancsnoknak

1603. november 2. Bécs

AAV Fondo Borghese serie III, vol. 69A, fol. 119r. Másolat
Német regeszta: MEYER, 1913, 66–67.

A pápa azért küldött ebben az évben segélyt, hogy az a kereszténység és Rudolf császár érdekeit szolgálja. A pénzzel együtt érkezett ő is, és bár az volt a szándéka, hogy táborba száll, az ellenség állandó jelenléte miatt, ami a címzett minden figyelmét lekötötte, a maradás mellett döntött. Közben azonban befutott az ellenség elvonulásának a híre, és mivel még van elegendő idő, úgy döntött, mégis elmegy a táborba, hátha sikerül valamit elérni, ami a címzett hírnevét is öregbíteni fogja. Viszi magával a pénzt is. Szándékát először Mátyás főherceggel közölte, aki titoktartásra kérte. A levelét egyik bizalmas emberével küldi, akivel mindent részletekbe menően megbeszélhet.

Illustrissimo Signor mio

Ha mandato anco questo anno nostro signore qualche aiuto di denaro per servizio di questa guerra, e perche intentione sua è, che se ne facci qualche frutto a beneficio universale della christianità, e servizio di sua maesta caesarea. Perciò insieme con li denari ha mandato a procurar detto effetto, sono alcuni giorni che mi ritrovo qua, e si bene havevo pensiero di venire al campo, tuttavia sentendo che l'essercito inimico è di continuo a fronte del suo, e che perciò era Vostra Signoria Illustrissima talmente impegnata che non poteva tentare impresa veruna, ho pensato che quasi per questo anno non si possa far più cosa alcuna, e perciò ho lasciato di venire, adesso qua si dice che l'inimico sia per presto partire se gia a questa hora non è partito, ci restano ancora molti giorni da poter stare in campagna, in quali con qualche trama o altro bel tratto, potrebbe tentar qualche piazza, che sarebbe a lei di altrettanta riputatione, e gloria quanto meno a ciò, si fossi pensato et essendo io, non meno forse di lei desideroso del suo honore e fama per il grado, che tengo da nostro signore di suo nuntio a questo signor arciduca e di commissario apostolico in questo essercito, ho voluto dirle, che se vorrà applicar l'animo o adesso, o avanti, che si disfacci totalmente l'essercito a qualche trattato, io verrò a basso e con denari la soccorerò e sopplirò dove sarà bisogno, e con la persona istesa verrò a procurare la sua riputatione, e gloria. Io non ho con alcuno, ne anco con sua altezza comunicato questo pensiero, havevandone prima voluto dare avviso a lei e saper la sua intentione e se si crede, che si porra tentar cosa della quale si ne sia per havere honore, perche secondo che mi risponderà, così mi governerò e sopra tutto le prometto ogni secretezza, e non ne tratterò se non con chi a lei parerà, e quando occorressi venire a basso sotto altri pretesti, mi ne vorrei a servirla. Accetti il mio buono

animo e si proponga l'essempio del conte di Svarsenburg quale col cratto di Giavarino si è reso immortale.

Quelche darà questa lettera è uno huomo mio, et è capace d'ogni negotio potrà lei si vorrà, haver ogni confidenza seco però sappi che del contento di essa, egli non sa cosa alcuna, si che sarà in mano di Vostra Signoria Illustrissima a scoprirsi con lui, o non secondo che più le piacerà, e con questo fine le bacio le mani e le prego dal signor Dio ogni felicità, e prosperità. Di Vienna li 2 di Novembre 1603.

Di Vostra Signoria Illustrissima

23.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Cinzio Aldobrandini bíboros neposnak

1603. november 8. Bécs

AAV Fondo Borghese serie III, vol. 69A, fol. 131r–132v. Eredeti (részlet)

Német regeszta: MEYER, 1913, 69–70.

Az ellenség Buda alatti mozgásából nyilvánvaló, hogy ebben az évben nem szándékozik komoly hadműveletet indítani. A mieink hiába próbálták, a török nem fogadta el a harcot. Bár Hermann Christoph Russworm ezt az évet elveszettnek tekinti, mégis megüzente, hogy próbál még valamit tenni, ha biztosítanak a számára 800 szekeret. Az időjárás és az ellenség miatt, aki valószínűleg kivárja a rossz időt, néhány napon belül táborot kell bontani, pedig talán sosem lesz még egyszer ilyen kedvező alkalom Buda visszafoglalására. Szerinte van három olyan probléma, amelynek orvoslása nélkül nem lehet a sikerben reménykedni. Az egyik, hogy Rudolfszászárt becsapják, és például egy regimentet 1800 főből állítanak fel, holott zsoldot 3 ezerre kérnek. A parancsnokok ezen nagyon meggazdagodnak. A másik, hogy a császár a segélyeken több mint 25 százalékot veszít, amelyet az Udvari Kamara működésének javításával, például az évenkénti elszámolás által vissza lehetne szerezni. Végül hogy a hadseregnek június–júliusban kellene felvonulni a hadműveleti területre, a Buda körüli várak elfoglalásával a felmentésre érkező ellenség kénytelen lenne az idejét ezek visszafoglalásával elvesztegetni. Nem pedig szeptemberben, a török után megérkezni a hadszíntérre. Sokéves tapasztalattal a háta mögött erre a háromra kívánta felhívni a figyelmét. A császár ne csodálkozzon, ha ezek miatt a pápa nem akar több segélyt adni. Mellékeli Rudolf császár válaszát. A kért pénzt a pápai utasítás megérkezése után folyósítja. Annak a lerongyolódott regimentnek a zsoldjára 12 ezer forintnál, hiába kérte ezt a császár, többet nem tudott kifizetni.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Dal campo non v'è cosa di momento perche non si verificò che l'essercito inimico si partisse se ben si sono partiti li Gianizzari, et anco ha mandata via tutte le barche et altri

instrumenti et ha mutato posto con mettersi all'intorno di Buda. da che si vede che detto inimico non ha più disegno di far cosa alcuna ma solamente si trattiene per impedir ogni tentativo che volesse far l'essercito imperiale. Si come all'effetto gli riesce perche se bene li nostri sono passati tutti dalla parte di Buda e se gli è piu d'una volta presentata la battaglia l'inimico spalleggiato della città et anco da certe montagnuole che vi sono, non si muove ne teme cosa alcuna. Il Rosburm mastro di campo di sua maesta al quale pare d'haver perso quest'anno belle occasioni havendo massimamente havuto un'essercito molto fiorito pensa tuttavia di voler far qualche cosa per il che ha mandato qua che se gli provedano 800 carri ma l'inimico lo tiene tuttavia in gelosia et è da creder che si fermerà sin'a tanto che sopravenghino tali tempi che sforzino ognuno a ritirarsi come fra sei o otto giorni bisognerà fare perche sin d'adesso li freddi cominciano a farsi sentire. E cosi si può calcolare che sia pattuito quest'anno senza frutto e con lasciarsi scappare la città di Buda di quale forse non s'haverà mai più tanto di buono come s'haveva adesso.

Io ho notato tre disordini tanto grandi che se non gli vien posto rimedio è impossibile che da questa guerra si possa mai sperar successo alcuno felice. Uno è che nel pagar la soldatesca viene l'imperator talmente rubbato che spende la mettà più di quel che dovrebbe perche se un reggimento sarà de 1800 soldati, vien pagato per 3000⁵⁴ e per le tre prime mesate si da l'istessa paga senza tale alcuno e pur ogni mese li reggimenti van scemando; quindi e chi li colonelli in un o doi anni si fan tutti molto ricchi e beato chi puo haver un reggimento. A questo disordine è molto difficile il dar rimedio perche quasi tutti li colonelli sono parenti di ministri o de loro dipendono.

L'altro è che le contributioni et altri assignamenti si mangiano sempre in herba e viene l'imperator fra interessi, perdita di moneta, et altro a perder più da 25 per cento, e se in questo governassero meglio le cose della Camera Imperiale rimediarebbero a detto danno ne si possono scusar sopra la necessità perche a far il conto delle consignationi e d'ogni cosa possono far la guerra annuale senza impegnarsi.

Il terzo è che l'essercito il quale dovrebbe alla fine di Giugno o principio Luglio andar a basso et avanti della venuta del Turco pigliarebbe sempre qualche piazza quale l'inimico harebbe difficoltà a ripigliare, a pena va il mese di Settembre e ben spesso doppo la venuta dell'inimico da quale, assai si fa, se si diffende.

Tralascio molt'altri inconvenienti ho voluto brevemente accennar a Vostra Signoria Illustrissima li sudetti tre, che sono li principali havendo stimarlo bene che nostro signore ne sia particolarmente informato. Io avant'hieri li dissi tutti a sua altezza più liberamente di quel che l'ho scrissi a Vostra Signoria Illustrissima li a li confessa, dice che'l rimedio ha da venir da Praga et all'effetto è cossi perche colà si dispone ogni cosa, e qua vengono l'ordini limitatissimi.

Gli feci poi la conseguenza che non si dovea maravigliar sua maesta se nostro signore non havessi continuati l'aiuti perche oltre del non poter, si vede espressamente che si consuma ogni cosa senza frutto.

⁵⁴ Lásd a 20. sz. iratot.

Ho havuto riposta da sua maesta della lettera che gli scrissi al mio arrivo. Quale mando a Vostra Signoria Illustrissima e seben il Petz non è anco ritornato tuttavìa questo denaro di nostro signore è da loro destinato in licentiar la gente. Mi capitarà però prima l'ordine della sua santità quale sarà da me subitamente eseguito. Fra tanto per aiutar a pagar quel reggimento bottinato da quale si succedevano mille mali, non ho potuto a meno di dar 12 mila fiorini per quali sua maesta havea scritto qua che si facessi particolar istanza se ben ne volevano molto più.[...]

24.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Cinzio Aldobrandini bíboros neposnak

1603. november 14. Bécs

AAV Fondo Borghese serie III, vol. 69A, fol. 118r-v., 121r-v. Saját kezű eredeti
Német regeszta: MEYER, 1913, 71–72.

Megvizsgálta a lehetőséget, hogyan lehetne a leghasznosabban elkölteni a még nála lévő pénzt. Hermann Christoph Russworm írt neki, hogy a török hadsereg elvonulása után Székesfehérvár vagy Hatvan megtámadását tervezzi. A következő levelében arról tájékoztatta, hogy a törökök elvonultak. Azonnal Mátyás főherceghez sietett, hogy adjon parancsot a Hatvan alá vonulásra, mivel a székesfehérvári helyőrség túlságosan erős. Hogy a hadművelethez szükséges segítséget, többek közt a pénzt is biztosítsák, úgy döntött, személyesen utazik a táborba, ahová magával visz 30 ezer forintot. A hatvani vár az utolsó nagyobb akadály Eger irányában. Bár az idő romlik, és nagy a fejetlenség, mégis reméli, hogy sikert lehet elérni. Úgy véli, a pápa bele fog egyezni a pénz felhasználásába. Nem tudja, hogyan fognak majd a levelei eljutni Rómába.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Ho scritto a Vostra Signoria Illustrissima che dubitavo che per quest'anno non si potessi più far cosa di buono e però la supplicai che in tal caso m'avisasse se nostro signore si contentava che questo denaro si applicasse a licentiar la gente come è l'intentione di sua maesta. Non ho per questo tralasciato d'usar ogni diligenza e procurar qualch'occasione in quale si potessi ben impiegar il denaro a frutto universale della christinà e servizio di sua maesta conforme all'intentione di nostro signore et oltre d'haver molte volte raccordato a sua altezza che si poteva tentar qualche cosa quest'inverno scrissi anco al mastro di campo una lettera di quale ne mando a Vostra Signoria Illustrissima inclusa la copia. Con lettere de 10 mi risponde e ringratia Dio e nostro signore dell'occasione che se gli da di poter far qualch'aiuto a sua maesta quale lo doverà riconoscer immediatamente della sua santità con molt'altre parole e che però con l'aiuto ch'io gli promettevo doppo la partita del Turco dissegnava d'andar verso Albaregale o verso Attvan. Questa mattina

poi con lettera de 12 scrive che'l Turco era partito et havendo io subito comunicato ogni cosa con sua altezza col parere del presidente del consiglio che qui solo si ritruova s'è risoluto di dargli ordine che vada ad Attvan, perche in Albaregale si sa ch'l Turco dubitandone, v'ha lasciato adesso più de 1500 huomini, e perche per cio eseguire bisogna trattener li reggimenti più del solito et adesso in particolar dargli qualche soccorso et enviarli a detto luogo per poter e col denaro e con la persona servir dove bisogna, ho risoluto di passar io stesso al campo⁵⁵ si come farò domattina con portar 30 mila fiorini per tirar avanti la destinata impresa; D'Attvan⁵⁶ come Vostra Signoria Illustrissima deve saper piazza forte e di frontiera e se si pigliasse non vi restarebbe in toppo alcuno per andar ad Agria.

Si potrebbe sperar qualche buon successo se già il tempo non consigliassi piu presto a ritirarsi che a mettervi sotto piazza che questo solo è quel che vi sia di male. Tuttavolta l'essercito si mantiene bene si lasciaran li debili e poiche si fa tutte le cose contra tempo m'è parsò già che all'uso del paese non si può rimediare veder almeno se da un disordine si potessi cavar qualche buon affetto.

Crederò che nostro signore approvarà la rissoluzione poiche un tal maniera li denari suspendono bene e con speranza di utile. Sua altezza ha mostrato gusto grande ch'io vada a basso supplico in ogni caso la sua santità ad accettar la buona volontà d'accertar la sua mente.

Non so se con l'ordinario seguente harò comodità di scriver perche sarò in viaggio che perciò se non riceverà mie lettere l'attribuirà a dette cause. Con che fine bacio divotamente li piedi a nostro signore et a Vostra Signoria Illustrissima facio humilmente riverenza. Di Vienna li 14 Novembre 1603.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et devotissimo
Giacomo Serra

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale
San Giorgio

25.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Cinzio Aldobrandini bíboros neposnak

1603. november 28. Bécs

AAV Fondo Borghese serie III, vol. 69A, fol. 114r–115v. Saját kezű eredeti
Német regeszta: MEYER, 1913, 79.

⁵⁵ Marginália: perche scrivono in(?) questa (?) costi.

⁵⁶ Marginália: li piani(?)

Előző levelében beszámolt Hatvan bevételéről, amellyel a Buda és Eger közti összeköttetést lehet zavarni. Hermann Christoph Russworm ezután Eger azonnali ostromát javasolta azzal érvelve, hogy a város elfoglalásával a várba szorult védők a lakossággal együtt néhány napon belül megadnák magukat. Engedélyt és anyagi segítséget kért Mátyás főhercegtől. Ő a cél érdekében átadta a nála lévő 20 ezer forintot, bár ha igazat kellene szólnia, tart a kudarctól, amilyen Kanizsa alatt érte a császári sereget. Amíg az engedélyre vártak, a haditanácsban a tisztek a vállalkozás ellen szavaztak, a hadsereg állapotára hivatkozva. A parancsnok hiába mutatta fel Mátyás főherceg levelét, hogy kötelesek engedelmeskedni a parancsainak. Ő is visszatért Bécsbe. Az összes pénzt elköltötte, 12 ezret fizetett ki Michael Adolf Althan lerongyolódott regimentjének zsoldjára, 30 ezret pedig a hadsereg megsegítésére és az olasz regiment számára adott. A béketárgyalásokat Komáromban folytatják, amelyen többször is jelen volt. Úgy látta, hogy Rudolf császár nem bízik a törökben és azzal gyanúsítja őket, hogy csak az időt húzzák, hogy eltérítsék a császári hadsereget Buda alól. De most, hogy az ostrom nem sikerült, hajlandó tárgyalni. Most viszont a törökök tettek panaszt Hatvan elfoglalása miatt, amire azt a választ kapták, hogy nem volt érvényben fegyverszünet, ami ezt tiltotta volna. Most a török követek a Porta választ várják. Várja a levelét.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Già con altra mia, che di Comar scrissi⁵⁷ in fretta acciò arrivassi qua in Viena in tempo dell'ordinario d'Italia ho dato nuova a Vostra Signoria Illustrissima della presa d'Attvan piazza forte e di molta consideratione, il cui acquisto è stato di gran servizio a sua maesta per il disturbo che si viene a dare a Buda et ad Agria. Spererò che Vostra Signoria Illustrissima haverà ricevuto detta mia lettera poiche vedo che a monsignor nontio di Venetia⁵⁸ è parso d'usar per il ricapito delle mie lettere molto maggior diligenza di quella ch'io gli ricercai quando arrivai qua.

Doppo la presa d'esso luogo trattò il mastro di campo di passar ad Agria con disegno di doversi poter in doi giorni impadronir della città bassa et ivi alloggiarsi con tutto l'essercito e far ritirar tutti l'habitatori d'essa nello castello di sopra quale essendo piccolo di disagio e di fame sariano stati forzati a rendersi. Pensiero buono se insieme con l'essercito egli havessi havuto il tempo a suo comando. Spedi egli subito a sua altezza il conte di Mansfeld per haverne la licenza et insieme fece per detto conte ricercarmi se volevo dargli qualch'altro aiuto. Per mostrar prontezza gli mandai subito ad offerire altri fiorini 20 mila che mi restavano, ne mi parve di doverlo dissuader dall'impresa se ben fra me stesso a dir liberamente quel ch'avessi sentito harei dubitato d'un'altra canisata.⁵⁹

⁵⁷ A november 22-én kelt levelet lásd AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 113r–v., 120v., másod-példányát Uo. fol. 124r–v., 127v.

⁵⁸ Offredo Offredi malfettai püspök és velencei nuncius (1598–1605).

⁵⁹ Érdekes főnév, amelynek alapja Kanizsa olasz neve (Canisia). Ezt a nyilván új keletű szót a hadbiztos az 1601. évben Kanizsa alatt, ahol ő is jelen volt, bekövetkezett fiaskó vagy kudarc szinonimájaként használja.

Mentre ch'aspettava la risposta da sua altezza dimandò il parere de colonelli li quali dissero che trovandosi l'essercito in quei termini non si poteva in modo alcuno tentar detta impresa, e che loro liberamente non volevano più andar avanti non ostante che il marescial mostrasse lettere di sua maesta con quali ordinava che tutti l'officiali dovessero servire sin'a tanto che detto marescial havessi comandato. Per onde si ritirò tutto l'essercito quale già è incaminato a suoi quartieri; me ne sono ancor io ritornato a Vienna, dove arrivai hier notte con salute, e per non esser anco stato da sua altezza non so che dissegno habbino di trattener gente per quest'inverno, basta che secondo'l solito li discorsi saranno buoni ma non già l'essecutioni. Ho spesi tutti li denari destinati da nostro signore con quel maggior utile publico, riputatione delle Sede Apostolica e servitio di sua maesta che ho potuto e saputo, cioè fiorini 12 mila in aiutare a pagar il regimento mutinato dell'Altan, 30 mila per soccorrer l'essercito, mi mandarlo all'impresa d'Attvan, et il restante ho destinato in parte di pagamento del regimento d'Italiani. Si che se ben non mi resta altro che fare tuttavia avanti di mettermi in camino aspettarò di vedere qual che nostro signore mi comanderà.

Per esser la Pest in Strigonia il trattato di pace si fa in Comar⁶⁰ dove sono sempre intravenuto et all'effetto ho visto che per molte lettere li deputati del Turco questa estate ricercavano d'abbocarsi per la trattatione, ma l'imperatore che dubitava che ciò fussi fatto ad arte per divertir l'essercito dall'impresa di Buda, quale veramente era ridotta a mal termine non volse mai che si dessi orecchie a detto trattato. Ultimamente disperata l'impresa, ordinò che si promovessi il trattato come già li suoi commissarii hanno cominciato a fare, ma quando li Turchi hanno visto preso Attvan, quasi in modo di lamenta scrissero, che non era quello il modo di trattar la pace a che l'imperiali han risposto che ben l'han potuto fare, poiche non v'era sospensione alcuna d'armi, ma che adesso si contentano che si depute il luogo et il giorno per abbocarsi. A che non si crede che li deputati del Turco consentiranno senza prima darne aviso alla Porta, e cossi o andrà un pezzo alla longa, o non si farà altro.

Non posso accusar a Vostra Signoria Illustrissima la ricevuta della lettera dell'ordinario che suole venir hoggi, perche non è ancora giunto ma rispondendo a quella de otto dico che la dispositione fatta del denaro sarà conforme alla mente di nostro signore che Vostra Signoria Illustrissima mi denota in detta lettera. Con qual fine baciando divotamente li piedi alla sua santita a Vostra Signoria Illustrissima facio humilmente riverenza. Di Vienna li 28 Novembre 1603.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitore humilissimo et devotissimo
Giacomo Serra

⁶⁰ Erről lásd november 19-ei levelét. AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 112r–v., 121v., másod-példánya 124r–v., 127v.

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale
San Giorgio

26.

Giacomo Serra pápai hadbiztos Cinzio Aldobrandini bíboros neposnak

1603. december 13. Bécs

AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 108r–110v. Saját kezű eredeti
Német regeszta: MEYER, 1913, 89–90.⁶¹

Megkapta 29-ei levelét, amiből kiderült, hogy az övé még nem érkezett meg. A dolgok a vártnál jobban alakulnak. Várja a pápa utasítását. Nem tudják kifizetni a regimentek elbocsátásához szükséges zsoldot, ugyanakkor Budán van körülbelül egy 10 ezer főnyi helyőrség. Ezért féltő, hogy ha befagy a Duna, kísérletet tesznek a rosszul ellátott Pest visszafoglalására. 50 ezer forintra lenne szükség, Mátyás főherceg kért is tőle 30 ezret. Erre azt válaszolta, hogy a Szentszék anyagi keretei ki vannak merülve. Ugyanezt válaszolta írásban egy Prágából érkező 50 ezres kérésre, amelyet Sebastiano Fornarin és Marcello Marchesin keresztül juttattak el hozzá Friedrich Fürstenberg gróf és a császári tanácsosok. Minden alkalommal vagy pápai, vagy birodalmi pénzt lát, és csak keveset magától Rudolf császártól. A béketárgyalások határozottan haladnak előre, december 15-én Pesten fognak összeülni a felek. Kétéves fegyverszünetről tárgyalnak, ami a töröknek kedvez, hogy elfoglalhassa egész Magyarországot. Erdélyből egy újabb lázadás hamis híre érkezett. Giorgio Basta levelet küldött, hogy minden nyugodt: mivel az előző lázadásokban az erdélyi nemesség tekintélyes részét kiirtották, javaikat Rudolf császár híveinek, köztük Wolf Unverzagtnek és Bartholomäeus Pezzennek szándékozik adományozni. Giorgio Basta a huszti grófságot kapja, de annak sójvédelme nélkül. Nem tudja, hogyan áll a templomok újjáépítésének terve, amelyet az egyházi jövedelmekből kívánnak fedezni. Rudolf császár az ügyet többek közt a jó katolikus Hans Molartra bízta. Többet használna a hitnek, ha a császár a birtokokat katolikusoknak osztaná szét, illetve egy vagy két püspököt helyezne ezekbe papjaikkal együtt. Basta betiltotta a lutheránus istentiszteleteket, a jezsuiták Kolozsváron maradtak, ahol kevés polgár van, és több paraszt, akiket könnyebb lesz áttéríteni.

Illustrissimo e Reverendissimo Signor, e padron colendissimo

Dominica gionsero le lettere di Roma con quali riccevai quella di Vostra Signoria Illustrissima de 29. Vedo che non haveva mie perche l'ordinario di qua non era gionto in tempo a Venetia, dubito che usandosi poca diligenza in queste poste intraverrà ogni

⁶¹ Téves, december 20-ai dátummal.

settimana l'istesso. Havrà a quest' hora visto Vostra Signoria Illustrissima l'essito d'ogni cosa e si può dire che la conclusione sia stata più felice di quel che si sperava da principio. Ma come di cose successe e già minutamente avisate non starò a replicar altro, si come ne anco ch'a me qua non resta altro che fare solo attender l'ordini della santita sua come già ha scritto con altre. Sin'a qui questi camerali non truovano ripiego al denaro che bisogna per licentiar questi reggimenti anzi non ne hanno a non vogliono haverne per altre occorrenze necessarie. Perche sapendosi che in Buda vi sono de 10 mila huomini e dubitandosi che giacciando'l Danubio essi o per intrapresa, o per forza non tentino Pest quale all'effetto si truove malissimo provista d'ogni cosa han rissolto questo del consiglio della guerra di mettervi buon presidio e munirla bene di vettovaglia perliche vi bisognano da 50 mila fiorini; e havendomi hieri sua altezza mandato a chiamare mi ricercò con grandissima istanza che volessi ancora dare fiorini 30 mila per detto effetto. Hebbi che fare assai a liberarmi pur mi scusai allegando ch'havevo già sborsata buona somma quale non era si poca che non evadesse le forze della Sede Apostolica in questi tempi e che ben da altre parti si poteva proveder a detto bisogno. Che cossi anco ho risposto a Praga in occasione che l'arciprete di Savona mi scrive ch'in sua presenza il conte di Fristimbergh⁶² et altri ministri facevano istanza a monsignor Marcello Marchesi⁶³ et a lui e le facessero meco offitio perche pagassi più delli fiorini di 50 mila. In somma per ogn'occasione si ricorre al ministro del papa e pur non si spende di qua solo moneta imperiale, ma di quella del imperatore poca se ne vede.⁶⁴ Il trattato di pace è tuttavia in piedi, il governor di Strigonia s'abboccherà fra pochi giorni col bassà di Buda in un luogo di mezzo et alli 15 del venturo si davano abboocar in Pest tutti li comissarii si imperiali come del Turco. Discorreno ch'adesso trattaran solemente una suspensione darmi per doi anni. Io vedo in tutti tanta inclinatione a farla pace che credo siano per condescender ad ogni partito senza mirar al preiudicio che potrà risultargli con dar tempo all'inimico di rihaversi e lasciarli adesso piazze nelle mani con quali potrà facilmente impadronirsi di tutt'Ungharia.

S'era detto ch'in Transilvania era suscitata nuova sollevatione però è stata voce falsa et hoggi da un capitano che per la posta passa a Praga mandato dal signor Giorgio Bast per occorrenze particolari ho saputo ch'ogni cosa è quieta anzi che non vi resta più nobiltà alcuna che tutta è stata estinta con l'occasione di quest'ultima rivolutione. È che'l Vallacco con esser il Tartaro sdegnato del Turco havea mandato a trattar seco per unirlo e tirarlo della far la sua altezza offesa di detto Turco.

In Praga intendo esser stato fatto un ripartimento di molti beni villaggi e contadi abbandonati e vacanti nella detta provincia di Transilvania de quali sua maesta ne fa

⁶² Friedrich Graf von Fürstenberg főudvarmester, a Titkos Tanács elnöke (1605).

⁶³ Marcello Marchesi Gianfrancesco Aldobrandini titkára volt. Lásd KRUPPA, 2020, passim.

⁶⁴ A hadbiztossal azt közölték, hogy a zsold kifizetéséhez még 400 ezer forint kellene. Ugyanezen a napon kelt másik jelentésében azt írja, hogy hasztalan mondta 3-4 alkalommal is, hogy a pápának nincsen ennyi pénze, a tanácsosok mindennap felkeresik ezzel a kéressel. Lásd AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 69A, fol. 107r-v., 110r-v., regesztája MEYER, 1913, 86.

gratie a diversi, et ad alcuni ministri cioè il Rinforzot⁶⁵ e Petz n'è toccata buona parte. Si come al signor Giorgio il contado d'Ulst⁶⁶ de quale intende sua maesta smembrar l'entrata delle saline et che il detto Bast non s'acquista essendo la maggior entrata di detto contado.

Non so che si sia applicata cosa alcuna per erettione di chiese e particolarmente di qualche cathedrale già che dell'antiche entrate ecclesiastiche intendo che non si ha più notitia alcuna et adesso che detto regno si rinuova tutto e che sua maesta manda nuovi comissarii a dar ordine ad ogni cosa uno de quali è il signor Giovanni de Molart⁶⁷ buon cattolico e che ha gran zelo della religione sarebbe molto facile introdurvi la vera fede quando sua maesta havessi mira che li beni si distribuissero solamente a catholici e vi si ponessero uno o doi vescovi con buoni parrochi a quali anco adesso fussero assignati possessioni e beni de mantenersi ordinando a detti comissarii ch'usassero in ciò ogni diligenza come ben è obligato sua maesta a farlo. Havendolo sua santita aiutato tanto nell'acquisto di detto regno.

Il Bast ha prohibito tutte le prediche Luterane restano li Gesuiti in Claudiopoli e con esser restata poca gente e questi per il più villani et idioti non vi sarà molta fatica a ridurli tutti.⁶⁸

Havendo poco che scriver di qua; ho avisatole sudette cose, de quali Vostra Signoria Illustrissima mi scusarà appresso humilmente riverenza. Il signor Dio le concede le buone feste. Di Vienna li 13 Dicembre 1603.

Di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima

servitor humilissimo et devotissimo
Giacomo Serra

All'illustrissimo et reverendissimo signor e padron colendissimo il signore cardinale San Giorgio

Rövidítések és irodalomjegyzék

AAV

Archivio Apostolico Vaticano

Fondo Borghese

*

⁶⁵ Wolf von Unverzagt császári tanácsos, az Udvari Kamara elnöke (1600–1605).

⁶⁶ Husztot Basta 1603 végén kapta adományba. MEYER, 1913, 90.

⁶⁷ Hans Freiherr von Molart 1599-től haditanácsos, 1610-től *Hofkriegsrathspräsident*. A zsitvatoroki császári békedelegáció egyik tagja. Mind Rudolfnál, mind Mátyásnál kegyben állt.

⁶⁸ EOE IV, 450–452, 455–458. VERESS, 1983, 162–199.

- BRANCUCCI
1980
BRANCUCCI, Filippo: *L'assedio di Canisa. Nei documenti inediti del Archivio Segreto Vaticano*, Roma, 1980.
- BRUNELLI
2004
BRUNELLI, Giampiero: *I commissari generali dell'esercito pontificio tra Cinquecento e Seicento*, In: *Dimensioni e problemi della ricerca storica. Rivista del Dipartimento di storia moderna e contemporanea dell'Università degli studi di Roma «La Sapienza»* vol. 2. (2004), Roma, 2015, 175–206.
- BRUNELLI
2018
BRUNELLI, Giampiero: *La santa impresa. Le crociate del papa in Ungheria (1595, 1597, 1601)*, Roma, 2018.
- EOE
IV
Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1601–1607), IV, kiad. SZILÁGYI Sándor, Budapest, 1879. (Magyar Történelmi Emlékek III.)
- GIANNINI
2003
GIANNINI, Massimo Carlo: *L'oro e la tiara. La costruzione dello spazio italiano della Santa Sede (1560–1620)*, Bologna, 2003.
- HADNAGY–PAPP
2003
HADNAGY Szabolcs – PAPP Sándor: *Békekötési kísérlet a tizenöt éves háború idején, 1601-ben*, In: *Aetas*, 18. (2003) 2. sz. 118–153.
- JAITNER
1984
Die Hauptinstruktionen Clemens'VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhofen I–II (1592–1605), ed. Klaus JAITNER, Tübingen, 1984. (Instructiones Pontificum Romanorum).
- KRUPPA
2009
Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban. Okmánytár II (1595–1613), kiad. KRUPPA Tamás, Budapest–Roma–Szeged, 2009. (Collectanea Vaticana Hungariae I/5.)
- KRUPPA
2018
KRUPPA Tamás: *Egy epizód a tizenöt éves háborúból. Adatok Giovanni Marco Isolano grófmagyarországi pályafutásához*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018) 3. sz. 719–735.
- KRUPPA
2020
Pápai csapatok Magyarországon (1595–1597, 1601), kiad. KRUPPA Tamás, Budapest–Roma, 2020. (Collectanea Vaticana Hungariae I/17.)

- MEYER
1913 *Nuntiaturberichte aus Deutschland. Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra (1603–1606)*, bearb. Arnold Oscar MEYER, Berlin, 1913.
- SZAMOSKÖZY
IV *Szamosközy István történeti maradványai IV*, kiad. SZILÁGYI Sándor, Budapest, 1880. (Magyar Történelmi Emlékek II/30.)
- VERESS
1909 *Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből (1592–1600)*, kiad. VERESS Endre, Budapest, 1909. (Monumenta Hungariae Vaticana II/3.)
- VERESS
1910 VERESS Endre: *Buda és Pest 1602–1603-i ostroma*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 11. (1910) 1. sz. 51–79, 2. sz. 388–417.
- VERESS
1983 *Giovanni Argenti jelentései a magyar ügyekről 1603–1623*, összeáll. VERESS Endre, Szeged, 1983. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 7.)

Thurzó György nádor temetésének előkészületei fia naplójában

Thurzó György (1567–1616) nádor (1609–1616) temetésének¹ előkészítését fia, Imre (1598–1621) részletesen dokumentálta naplójában.² A feljegyzéseket egy 1617-es évre kiadott magyar nyelvű kalendáriumban vezette, melyet Bernard Krackernek, a krakkói egyetem filozófusának és orvosdoktorának számításait és prognosztikonját felhasználva Farkas Imre rendezett sajtó alá és nyomtatott ki 1616-ban Sopronkeresztúron.³ A naptár szerkezete igazodik a 17. század eleji bevett megjelenési formához, azonban a paraszti tevékenységeket ábrázoló fametszetes hónapképek jó része rossz helyen és hibás kompozícióval jelent meg. A januári hónapkép disznóölést ábrázol, ami jellemzően december havi ábrázolás, a februári hónapkép (vetés) helyett pedig hibásan áprilisi (fejés) szerepel. A márciusi hónapkép szántást ábrázol szőlőmetszés helyett, az áprilisi pedig birkanyírást, ami a legtöbb kalendáriumban júniusi vagy júliusi hónapképként jelent meg a korszakban. Május hónap képén csónakázás jelenik meg, a júliusin aratás, az augusztusin pedig ünnepi asztal, ami bevett módon január hó ábrázolása. A szeptemberi kép szántást jelenít meg, az októberi szőlőprést, a novemberi kendertilolást, a decemberi pedig (ismét) disznóölést. A két decemberi ábrázolás megegyezik, valamint a hónapképeken megjelenített állatövi jegyek helye is azonos, feltehetően egy sorozatból származnak a metszetek, csupán hibás sorrendben illesztették őket az egyes oldalakhoz.⁴

A kalendárium címlapja dísztelen, a következő oldalon az 1617. évre vonatkozóan ad meg adatokat a szerző, például hogy a teremtéstől számítva ez az 5679. év, Krisztus feltámadása után pedig az 1584., a vízözön után a 393. [!], a Római Birodalom alapítása óta a 2662. [!], a Török Birodalom alapítása óta a 987. [!] stb. Majd következnek a naptárban használt jelek feloldásai. A kalendárium naptár része ezután minden adott hónap esetében a következő: egy oldalon a hónap első felének napjait sorolja fel, névnapokkal és minden naphoz az adott tevékenység jelét társítva, fametszetes hónapképpel, majd négy üres oldal következik (hosszabb feljegyzések tételére), végül egy oldal, ami a

¹ Thurzó György nádor temetésének rendjét, a hozzá kapcsolódó gazdasági iratokat, valamint a végtisztesség alkalmával kifejtett reprezentáció látványvilágát és szimbólumrendszerét a szakirodalom korábban már feltárta. RADVÁNSZKY, 1986, III, 63–63, 366–373; (Radvánszky forrásközléséből hiányzik a biccesei, az árvai és a litvai uradalmakhoz tartozó jobbágyok által beszolgáltatott élés jegyzéke: MNL OL P 1341, fasc. 4. fol. 306–321.); a rendtartást (a temetés dátumát hibásan február 17-re téve) közölte továbbá: SZERÉMI, 1876, 425–428; a feldolgozások: GALAVICS, 1986, 60; GALAVICS, 2019; LUDIKOVÁ-MIKÓ-PÁLFFY, 2006; VISKOLCZ, 2010; SZABÓ, 2008; TUSOR, 2011.

² ŠAB OK – Acta varia Thurzoniana 225/6; RMNy. 1113; Kočíš, 1967. 112–113.

³ KOVÁCS, 1973, 359–364.

⁴ DUKKON, 2003, 86–101.

hónap első felének napjait sorolja fel oly módon előkészítve az adott oldalt, hogy az rövid, naphoz rendelt feljegyzések tételére legyen alkalmas. A metszetes oldalon az adott hónap neve magyar nyelven, a rövid feljegyzések tételére kialakított oldalon latinul szerepel, néhány jeles ókori vagy bibliai esemény jelölésével. A naptár részt prognosztikon követi, amely Farkas Imre Nádasdy Pálhoz intézett ajánlásával indul. Ezt követően a csillagok járását taglaló asztrológiai elemzés következik Hermész Triszmegisztosztól vett idézetekkel kiegészítve. A prognosztikon további része ez alapján határozza meg a várható időjárást és a termést, valamint a politika alakulását.

Thurzó Imre 1616. december 24-től, apja halálának napjától írta be saját kezével az eseményeket, napokra lebontva, minden eseményt dátummal jelölve. Azokat az 1616. év végi történéseket, melyek számára az 1617-es évre készült kalendáriumban nem volt előre kialakított hely, a címlapot megelőző üres lapokra írta. Ugyanitt adta meg a napló címét is: „In silentio et spe/⁵ V[ive] V[τ] V[ivas]/⁶ Comes Emericus Thurzo de Arwa”.⁷ 1617. január 2-től kezdődően a kalendárium hosszabb feljegyzések tételére kialakított részeire írta naplóját, bejegyzéseit szintén dátumozva. A feljegyzések 1617. február 7-ig magyar nyelvűek, néhány latin betoldással, február 17-től (tulajdonképpen a végtisztesség ceremóniájának kezdetétől) pedig latin nyelvűek.

A Thurzó családban bevett szokás volt az udvar, illetve a dominus mindennapi életének rögzítése kalendáriumokba vezetett naplókban.⁸ Thurzó György mindennapjait 1596-ból, 1604-ből, 1607-ből és 1612-ből fennmaradt naplók őrizték meg, valamint egy, az 1597-es év velencei utazását megőrző másolat. Levelezésében azonban ennél több évben (is) utal kalendáriumhasználatra. 1593. február 14-én Pozsonyból küldött kalendáriumot a feleségének, Czobor Erzsébetnek (feltehetően még erre az évre).⁹ 1594. október 18-án kelt levele mellé szintén egy naptárt küldött neki (feltehetően az 1595-ös évre),¹⁰ és ugyannerre utalt pár nappal később, október 23-án kelt levelében is.¹¹ 1603 őszén, mikor Szentendre alatt vesztegelt hadaival, kalendáriuma segítségével tartotta számon a napokat, és ez alapján latolgatta, hogy az oszmán csapatok vajon mikor vonulnak téli szállásaikra.¹²

Thurzó Imre először 1615–1616-ban, peregrinus útja során vezetett naplót (a feljegyzéseit ekkor feltehetően nem naptárba, hanem naplóként használt lapokra vezet-

⁵ Teljes alakban: In silentio et spe erit fortitudo vestra. Idézet Ézsaiás könyvének 30. rész 15. verséből. Id. Lucas Cranach Luther Mártonról készített portréján (1529) is megjelenik.

⁶ A Thurzó család jelmondata, Thurzó György több könyvének elejébe is beleírta. MONOK, 2012, 168–169.

⁷ ŠAB OK – Acta varia Thurzoniana 225/6. 5.

⁸ DUKKON, 2007, 381–391; KURUCÁROVÁ, 2012, 54–59.

⁹ 1593. február 14. Pozsony. Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. ZICHY, 1876, I, 20.

¹⁰ 1594. október 18. Gerencsér. Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. „Szerelmes szívem, ujságul egy új kalendáriumot küldöttem, kérlek vedd tülem jó néven.” Uo., 117–118.

¹¹ 1594. október 23. Gerencsér. Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. „Akarván kedig ezzel is szerelmes szívem, hozzád való szerelmemet megmutatnom, egy új kalendáriumot szépen bekötve, más könyvvel egyetemben, kiben török ellen való imádságok is vannak, küldtem. Én édes szívem vedd én tőlem, mint szerelmes társodtul jó néven és jó kedvvel.” Uo., 120.

¹² 1603. október 23. Szentendre. Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. ZICHY, 1876, II, 96.

te),¹³ és bár csupán az 1617-es év feljegyzései maradtak fent, bizonyára ezt követően is használt kalendáriumot. Ezt támasztja alá, hogy a Thurzó család bevett szokását, mely szerint a nők is vezettek naplót, Thurzó Imre felesége, Nyáry Krisztina második házasságával átvitte az Esterházy családba is.¹⁴ Thurzó György naplói (kivéve az 1597-es úti naplót) udvari/udvartartási naplóként értelmezhetők. A főúr egyes szám harmadik személyben jelenik meg bennük, valójában több, feltehetően írnokei kéz bejegyzéseiből épülnek fel, csupán az udvar mindennapi életére, illetve a dominus tevékenységére koncentrálnak, érzelem vagy bármilyen személyes kiszólás nem jelenik meg bennük. Thurzó Imre láthatóan ezt a hagyományt folytatta (az is elképzelhető, hogy egy olyan naptárban, melyet Thurzó György vásárolt magának az 1617-es évre), a naplóvezetés kezdetét saját dominusi státuszának kezdetéhez és nem a kalendáriumi év kezdetéhez igazítva.

Forrás

Thurzó Imre naplója (részlet: 1616. december 24. – 1617. február 19.)

ŠAB OK – Acta varia Thurzoniana 225/6 3–30.

/3./ Anno millesimo sexcentesimo decimo sexto die vigesima quarta Decembris. Az szegény üdvözült úr ónagysága múlt ki ez árnyékvilágból Nagykarácsony estin fertály híján tíz óraker.

25. Decembris. Kinyújtóztatva s felöltöztetve volt az maga házában az földön, egy öreg díványszőnyegen.

26. Decembris. Aszerint, és ugyan azon az helyen volt. /4./

27. Decembris. Hasonlóképpen ott volt.

28. Decembris. Koporsóban helyeztetvén vitték be az felső tárház előtt való bótban.¹⁵

29. Decembris. Koporsóban ott feküdt.¹⁶

¹³ DOMÁNYHÁZY, 1989, 435–446.

¹⁴ S. SÁRDI, 2014, 265–268.

¹⁵ A bicsei kastély belső tereiről részletesen: LENGYEL, 2005, 131–133.

¹⁶ Thurzó Györgyöt a ravatalképe nyitott, párnával bélelt koporsóban ábrázolja, derékig úrihímmzéssel díszített textillel takarva. Kezei átkötve, viselete vörös, zsinórozott mente és fekete, forgós süveg. Feje felett koszorú látható. A test mellett a koporsóban jobbról egy buzogány, balról pedig szablya, a koporsó két végén pedig egy-egy gyertyatartó. Az elhunyt mögött a háttérben címere és titulusai jelennek meg, valamint a bicsei vár. BUZÁSI, 1975, 88; GALAVICS, 2019, 316–328.

30. Decembris. Jöttek ide Biccsére úgymint Thurzó Szaniszló uram ökegyelme,¹⁷ Dóczy István uram¹⁸ és Sándor János uram.¹⁹
31. Decembris. Tanácskoztunk az üdvezült úr atyámnak öngyásának eltemetése felől, és egyéb szükséges dolgok felől is. /11./
2. /Január/ Jött ide Csúty Gáspár uram²⁰ és Terstiansky uram²¹ ökegyelme.
3. Múlt ki ez árnyékvilágból Mihály nevű virginás inasom, azon napon volt eltemetése is, Jakusith uram²² ökegyelme, sógorom jött ide Biccsére délelőtt.
4. Volt az consultatio bőségesen az eltemetés felől, és egyenlő akarattal 19. Februariit rendelték, arra rendet is írtak de pompa funebri.²³ Jött még azon nap Beniczky uram²⁴

¹⁷ Thurzó (III.) Szaniszló (1576–1625), nádor (1622–1625). Az elhunyt Thurzó (V.) György rokona az alábbi módon: (III.) Szaniszló a család vagyonát megalapozó Thurzó (I.) György idősebb fiának, Jánosnak az ükunokája, (V.) György pedig (I.) György fiatalabb fiának, Gottliebnek a dédunokája volt. NAGY, 1865, 201–20; LENGYEL, 2014, 79–93.

¹⁸ Dóczy István (1586?–1630) a Thurzó család rokona. Első felesége Thurzó (III.) Szaniszló húga, Magdolna volt, a második pedig Thurzó György lánya, Mária későbbi férjének, Vizkelethy Mihálynak a húga, Judit. Rimay Jánossal együtt (aki Thurzó Imre biccsei udvarmestere volt) Bethlen Gábor portai követe volt 1621-ben, 1625 és 1630 között koronaőr. PAPP, 2013, 114; RÁTVAY, 1896, 553.

¹⁹ Bár Sándor János neve Thurzó Imre udvari rendtartásában, illetve más, a biccsei Thurzó udvar működését megörökítő forrásokban nem szerepel, minden bizonnyal Thurzó Imre szolgálatában állt. Thurzó György temetési rendtartásában a processiót rendelő urak között szerepel. 1619-ben Thurzó Imre képviselőjeként (két másik familiárisal, Szerdahelyi Mihállal és Dávid Jánossal együtt) részt vett a pozsonyi országgyűlésen. Később Bethlen Gábor szolgálatába állt. ILA, 1934, 125, 267; RADVÁNSZKY, 1986, II. köt. 368.

²⁰ Csúti Gáspár (1570?–1631) Thurzó György familiárisa, 1605-ben az ő követeként járt Ali budai pasánál, majd 1610-ben Báthori Gábor erdélyi fejedelemnél is. Thurzó György temetési rendtartása a processiót rendelő urak között említi, valamint „Fáncsy urammal”, Bory Istvánnal és Keszi Gáspárral együtt a székesegyház előtt való sorfalért felelt. Thurzó Imre udvari rendtartása a biccsei udvar kapitányának nevezi meg. Szolgálataiért 450 forint készpénzt kapott negyedévenkénti kifizetésben, emellett az úr asztalánál étkezhetett, egy szolgálja pedig az udvari ifjakkal. ACS, 2001, 82; IPOLYI, 1887, 207–207; KOLTAI, 2001, 62; KOMLOVSZKI, 1960, 483–486; RADVÁNSZKY, 1986, III, 368.

²¹ Tersztyánszky Gáspár feltehetően szintén a Thurzó család szolgálatában állt, 1617-ben Trencsén vármegye országgyűlési követe volt, később alnádor, 1628-ban pedig személynök. ILA, 1934, 247.

²² Jakusith András (?–1623) Trencsén vármegyei birtokos főnemes, Thurzó György lányának, Juditnak férje. BÓDAI, 2019, 102.

²³ Thurzó György temetésének rendtartását kiadta: RADVÁNSZKY, 1986, III. köt. 366–368.

²⁴ Feltehetően Beniczky Imre, aki 1612-től jelenik meg a Thurzó udvar ceremonális eseményeinek rendtartásaiban: Thurzó Borbála menyegzőjén és Thurzó Ilona kézfogóján is a fő vendégek mellett szolgált. RADVÁNSZKY, 1986, 9, 14; A Thurzó család familiárisai között a Beniczky család több tagja is megjelenik, így kisebb valószínűséggel bár, de a bejegyzés utalhat akár Beniczky Péterre is, aki később Thurzó Mária bizalmasa volt. KOMÁROMY, 1887, 224–229; KOVÁCS, 1906, 390, 395–397.

Révay Péter uramtól²⁵ ökegyelmétől az követséggel. Estvefelé érkezett meg Beniczky Márton uram²⁶ is, ekediglen való vicepalatinus. /12./

5. Nyitották meg prima vice az testamentumot, hogy az szegény Istenben elnyugodt testator uram atyámnak akarátját érthessék de circumstantiis, sepulturae locus destinatus in testamento templum parochiale Bittczhense, cavit autem serio in testamento testator, ne quid auri argenteive una cum ipso humetur, in sepultura nihillominus ut honestas spectetur mandavit.²⁷ Az testamentumnak felnyitója Beniczky Márton uram volt, ekediglen való vicepalatinus.

6. és 7. Az hívóleveleket ad solennitatem funebrem exaráltattam és elküldöztem, Dávid Zsigmond²⁸ érkezett meg Prágából, császár urunk öfelsége levelemre való választételével. /13./

8. Jött ide Kresach,²⁹ az az kőfaragó Morvából, hozta meg a fekete posztót, 39 véget, végít az jóvának 11 forinton, és az alábbvalóját 9 forinton.

9. Reggeli mintegy 8 óra tájban szegeztettem be az szegény uram atyám testét koporsóba. Azon napon jött ide délután sógor uram, Illésházy uram³⁰ ökegyelme. És érkezett meg Morvából Armpruster uram,³¹ hozott magával 35 véget fekete posztót. Végét 7 és 6 forinton, az alábbvalóját pediglen 5 forinton. /14./

10. Végezték el az egész udvarnépének ruházttatását gyászban az hajdúság kívül.

11. Hozták meg az postáról Klesl kardinális uram³² levelemre való választételét.

²⁵ Révay Péter (1568–1622) Turóc vármegye főispánja, bécsi udvari tisztviselő: 1608-tól koronaőr, 1615-ben főajtónálló, 1619-ben királyi főasztalnok. 1613-ban Augsburgban jelentette meg *De sacrae coronae regni Hungariae* [...] című munkáját. A Révay és a Thurzó család rokonságban állt egymással: Révay Péter unokatestvére, Gábor, Thurzó György egyik húgát, Katát vette el feleségül. Révay Péter bátyja, András pedig Thurzó György egyik Forgách Zsuzsannától született lányát, Zsuzsannát vagy Juditot szerette volna elvenni, de ez a házasság végül ismeretlen okokból nem valósult meg. ZICHY, 1876, 14; NAGY, 1857–1868, 10. köt. 696–697.

²⁶ Beniczky Márton (?–1622) Turóc megyében birtokos nemes, alnádor, 1609-től 1622-ig előbb Thurzó György, majd Forgách Zsigmond, és egy rövid ideig Thurzó Szaniszló mellett is. ILA, 1932, 22–23.

²⁷ Thurzó György végrendelete. 1615. január 19. ÖStA, HHStA, FA Erdődy, Ladula 3. fasc. 2. nro. 5; későbbi másolatban: MNL OL P 108 Rep. 4. fasc. A No 6.

²⁸ Dávid Zsigmond a Thurzó család familiárisa, Thurzó Borbála menyegzőjén tálakra felügyelt. RADVÁNSZKY, 1986, III, 10; Thurzó Imre lakodalmán a menyasszony családjának helmeci birtokára vonuló társzekerekre felügyelt. KOVÁCSÓCZY, 1833, 346.

²⁹ Kőfaragó. Thurzó Ilona kézfogóján, valamint Thurzó Borbála és Thurzó Mária menyegzőjén is bortöltőként szolgált az urak asztalánál: RADVÁNSZKY, 1986, 7, 10, 17. A Thurzó György temetésén felhasznált fekete posztó mennyiségét és a posztóval kifizetett udvari személyek listáját: RADVÁNSZKY, 1986, 369–373.

³⁰ Illésházy Gáspár (1593–1648) Illésházy István nádor unokaöccse és örököse, Thurzó György lánya, Ilona férje. 1610-től Trencsén és Liptó vármegyék, majd 1626-tól Árva vármegye főispánja. Bethlen Gábor híve, Thurzó Imre politikai partnere. PAPP, 2016, 85–92.

³¹ Franz Armpruster (?–1634) Christoph Armpruster pozsonyi kancelláriai hivatalnok fia. Először 1605-ben iratkozott be a Wittenbergi Egyetemre, majd a peregrináló Thurzó Imre némettanára és kíséretének tagjaként 1615-ben is. DOMÁNYHÁZY, 1989, 405.

³² Melchior Khlesl (1552–1630) bécsi püspök, majd 1615-től bíboros. 1611-től a bécsi Titkos Tanács vezetője, Thurzó György egyik legnagyobb politikai ellenfele. Thurzó Imre 1616. 12. 24-én Biccscén kelt levelében jelentette apja halálát Melchior Khleslnak: ÖStA HHStA Türkei I. Karton 105 Konv. 3. 1616.12. fol. 14–15; Melchior Khlesl levele erre érkeztetett válaszul.

12. /nincs bejegyzés/ /17./

14. Jött ide Ostrosith János uram³³ őkegyelme, vacsorán itt volt, másnap reggel elment.

15. Jött ide Újfalussyné asszonyom őkegyelme.

16. Ebéd után 12 óraker jött ide öreg asszonyom anyám őnagysága,³⁴ de még nem ett volt ebédet, ide Biccseré való sietség miatt.

Ezen napon jött ide Abaffi Miklós uram tokaji kapitány³⁵ szolgája, hozott levelet tőle és Debreczenitől tokaji prefektusunktól.³⁶

17. Ment el Abaffi Miklós szolgája levelemet elvívén az urának és Debreczeni uramnak. Ezen napon jöttek volt ide délután Szunyoghné asszonyom³⁷ és Theodosius uram,³⁸ /18./ de mind az ketten vacsora előtt megint elmentek.

18. Reggel küldtem el bajmóci Isac szuperintendens uramhoz:³⁹ írott itt való prédikátor uram levelet az perorálás és parentatio felől.

20. Ebéd előtt jött ide bátyám uram Perényi Ferenc uram,⁴⁰ azon napon ebéd után viszont őkegyelme elment. Estve felé érkezett meg dunántúli Pápai nevű szolgám, hozott

³³ Ostrosith János (1599–1636) 1549-től a trencsényi vár provizora és a vármegye főispánja. Fia, András Thurzó György feleségének, Czobor Erzsébetnek édesanyját, Perényi Borbálát vette feleségül. Részt vett Thurzó Imre Nyári Krisztinával kötött menyegzőjén is. KOVACSÓCZY, 1833, 337.

³⁴ Czobor Erzsébet (?–1626), Thurzó György felesége. Összefoglalóan: LENGYEL, 2007, 139–159.

³⁵ Abaffy Miklós (+1629), Thurzó György familiárisa, tokaji kapitány. Testvére, Abaffy György szintén Thurzó György familiárisa volt. Mindketten a fő vendégek körül szolgáltak, 1607-ben Thurzó Judit kézfogóján és 1612-ben Thurzó Borbála menyegzőjén is. RADVÁNSZKY, 1986, 7, 9.

³⁶ Debreczeni Tamás (1570–1650), 1611-től Thurzó György szolgálatában tokaji prefektus. 1621-ben Bethlen Gábor küldöttségének tagjaként részt vett a nikolsburgi béketárgyaláson, ezt követően I. Rákóczy György magyarországi birtokainak praefectusa lett. Átfogóan: DEBRECZENI-DROPPÁN, 2004, 447–501.

³⁷ Feltehetően Szunyogh Mózes második felesége, Osztrosith Borbála, akinek mostohafiával, Szunyogh Gáspárral Thurzó Imre Wittenbergben együtt tanult. DOMÁNYHÁZY, 1989, 48–49, 88–89, 94, 129, 148–149, 175–177, 189–190, 200–201.

³⁸ Szulyói Sirmiensis Teodor, Trencsény vármegye alispánja. A forrásokban Thurzó György mellett 1594-ben tűnik fel először, ugyanígy „Theodosius uram” megnevezéssel. Thurzó György 1608-ban követként küldte Pozsonyba, majd 1610-ben a zsolnai zsinaton is részt vett. Később Thurzó Imre tanácsadója. DOMÁNYHÁZY 1989, 395.

³⁹ Isaac Abrahamides (1557–1621) a Pozsony, Nyitra és Bars vármegyéket felölelő bajmóci evangélikus egyházkerület szuperintendense. A prágai egyetemen, majd Lipcsében tanult. A temetésen elhangzott beszéde (amelyért 12 dukát fizetséget kapott) Daniel Schultz nyomdájában jelent meg Lőcsén 1617-ben. RMK II. 375. ZOVÁNYI, 1977, 14; ZSILINSZKY, 1910, 20–21. A temetésen Elias Lani biccei szuperintendens is tartott prédikációt, amiért 30 aranyforint fizetséget kapott. DOMÁNYHÁZY et al., 407; SZŐKE, 2017, 59–60; ZSILINSZKY, 1910, 20–21. Nem egészen egyértelmű, hogy forrásunk „itt való prédikátor uram” passzusa rá vonatkozik-e, hiszen a kor lutheránus szóhasználata általában a segédlelkészeket nevezi prédikátornak. Ami mégis Lani irányába mutat, az az, hogy a jelentősnek számító, olykor két diaconust is foglalkoztató biccei evangélikus egyházközösségnek az 1615 és 1618 közötti időszakból nem ismerjük egyetlen segédlelkészét sem (ELEM II/2, 336.), és a Thurzó György gyászszertartásáról való kommunikáció is inkább illethette a szuperintendenst, mint egy beosztottját.

⁴⁰ Perényi (III.) Ferenc, Thurzó György legidősebb lánya, Zsuzsanna első férjének, Perényi (VII.) Istvánnak az unokaöccse. NAGY, 1857–1868, 9. köt. 228.

levelemre való választélt Batthyányi uramtól⁴¹ őkegyelmétől, Zrínyi Miklóstól bátyámtól⁴² és Czirakytól⁴³ is. /19./

21. Ebéd előtt jött ide Biccsére Erdődy Kristóf⁴⁴ sógor uram őkegyelme.

Szombaton azaz eadem 21. die jött meg bécsi vásárlással Pozsgay uram⁴⁵ őkegyelme. Ugyan azon napon délután Erdélyből érkezett meg Zoltán Ferenc uram⁴⁶ őkegyelme.

22. Morvából jött meg Szőcs András,⁴⁷ hozott 2 szekéren 102 véget fekete morvai posztót.

23. Bocsátottam el Armpruster uramat Bécsben; ebéd előtt szabattam ki 100 lovasnak 100 gyászmentét. Ebéd után kezdtem feketével bevonatni az szentegyházat. /20./ Vacsora előtt jött ide Jakusith sógor uram őkegyelme.

24. Ment el jó reggel sógor uram őkegyelme, Jakusith uram.

25. Ment el sógor uram, Erdődy Kristóf uram őkegyelme, itten 5 napiglan késvén.

26. Szabattam ki az hajdúknak fekete gyászruhájukat.

27. Ebéd után mentem fel Lietavára,⁴⁸ és az tárházban levő dolgaimat végeztem el Beniczky urammal.

28. Lietaváról reggel elindultam, jöttem vissza Biccsére ebédre. /21./

29. Jött meg Szőcs András harmadszor Morvából, hozott 54 fekete vég posztót.

30. Küldtem el két szekeret Morvában az ónkoporsóért. Hozták meg az hírt, hogy az Úristen 3 órakor éjjel ezen napon adott egy szép leánymagzatot sok betegeskedése után asszonyomnak nénémnek, Jakusithnének,⁴⁹ neveztetett pediglen az kis húgom Doreskának.

[Ez alatt vastagon áthúzott, olvashatatlan sor]

31. Reggel ment el az szekér Bécsbe az gyászszászolóért és egyéb aprólékért.⁵⁰ /23./

⁴¹ Batthyány Ferenc (1573–1625) 1605-től Sopron megye főispánja, 1606-ban részt vett a zsitvatoroki béketárgyaláson, később Bethlen Gábor híve. 1618-ban II. Ferdinánd király koronázásán a koronázási kardot vitte. G. ETÉNYI, 2006, 351; G. ETÉNYI, 2013, 256.

⁴² Zrínyi (VI.) Miklós (1580?–1625), Thurzó György unokatestvére, 1619-ben csatlakozott Bethlen Gáborhoz. Nádasdy II. Ferenc és Báthory Erzsébet leányának, Nádasdy Annának a férje.

⁴³ Feltehetően Cziráky Mózes (†1627), Thurzó György halálakor nádori ítélőmester, később, 1625 és 1627 között személynök. FALLENBÜCHL, 2002, 69.

⁴⁴ Erdődy Kristóf (1584–1621) Thurzó Borbála férje. BUBRYÁK, 2013, 159.

⁴⁵ Pozsgay István Thurzó György, majd Thurzó Imre familiárisa volt. Thurzó Judit és Ilona kézfogóján, valamint Borbála, Mária és Imre lakodalmán is a konyhához rendelt gazdák között szolgált, ily módon legalább 11 éven keresztül szolgált a bicsesei udvarban. RADVÁNSZKY, 1986, 7, 9, 14, 17; KOVÁCSÓCZY, 1833, 345.

⁴⁶ Zoltán Ferenc (?–1635 előtt), Thurzó Imre vicekapitánya. KOLTAI, 2001, 63.

⁴⁷ Szőcs András, Thurzó Imre udvari rendtartása két lóval szolgáló familiárisként jegyzi. KOLTAI, 2001, 67.

⁴⁸ Lietava/Zsolnalitva (ma: Lietava, SK).

⁴⁹ Thurzó György első házasságából született fiatalabb lánya, Judit. 1608-tól Jakusith András felesége. BÓDAI, 2019, 102.

⁵⁰ RADVÁNSZKY, 1986, 369–372.

3. /Február/ Jött meg prand[ium] körül asszonyom néném Erdődyné⁵¹ ökegyelme és vele együtt Illésházy né asszonyom néném,⁵² ebéd után.
6. Jött meg Holomuczból⁵³ az koszorúcsináló, és hozta meg magával az ön koporsót.
7. Hoztuk ki az szegény üdvözült urat önaagságát az várból és helyeztettük az önkoporsóba, palota alatt való házban. Ugyanazon napon vonattuk be az egész palota alját fekete posztóval. /24./
11. Venit Wittenberga Moldenhaverus⁵⁴ medicinae doctor, ante tempus coene hora una aut altera.
13. Ad coenam venit Bittczham magnificus dominus Christophorus Erdödi, ante tempus coenae rediit una cum aparatu funebri Vienna dominus Amprusterus. /29./
14. Ad coenam venit huc Bittczham dominus magnificus Casparus Illésházy affinis meus carissimus.
16. et 17. 18. Comparuerunt hic Bittczham legati pricipum, magnatum, nobilium, Comitatum liberarumque civitatum et idgenus alii quam plurimi.
19. Sepultus est in templo parochiali Bittczhae illustrissimus] comes regni Hungariae palatinus, dominus Gerorgius Thurzó, genitor meus dulcissimus. /30./ Cum ingenti solemnitate in praesentia legati serenissimi archiducis Maximiliani et legati ducis Thesiniensis.⁵⁵ ut et reliquorumquam plurimorum baronum, comitum, magnatum et nobilium, liberarum item civitatum legatis. Pompa funebris duravit a hora ½ 7 matutina ad horam 1 pomeridianam. Orationem publicam habente reverendo domino Isaco Abrahamide superintendente comitatum Nitriensis, Barsiensis et Zoliensis.⁵⁶

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára, Budapest
P 108	Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repositoryum
P 1341	Az Illésházy család levéltára

⁵¹ Thurzó György második házasságából született legidősebb lánya, Borbála. 1612-től Erdődy Kristóf felesége. BUBRYÁK, 2013, 159.

⁵² Thurzó György második házasságából született lánya, Ilona. 1614-től Illésházy Gáspár felesége. BÓDAI, 2019, 102.

⁵³ Olmütz (ma: Olomouc, CZ).

⁵⁴ A szászországi Bernburgban született Christian Moldenhauer 1609. október 28-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre (<https://www.civ-online.org>), ahol orvostudományt tanult. 1616-ben pártfogójának, Thurzó Györgynek és fiának, Thurzó Imrének ajánlva jelent meg Wittenbergben egy orvosi munkája (VD 17 39:114479R). 1622-ben már két nyomtatványban is szülővárosának, Bernburgnak orvosaként szerepel (VD 17 1:045635G; VD 17 547:697340X). További sorsáról nincs tudomásunk.

⁵⁵ Adam Wenzel, tescheni herceg. Lányát korábban Thurzó Györgyhöz kívánta hozzáadni, majd Thurzó Szaniszlónak is felkínálta. LENGYEL, 2014, 88–89.

⁵⁶ RADVÁNSZKY, 1986, 366–368.

- ÖStA
HHStA
FA E
Österreichisches Staatsarchiv, Wien
Haus-, Hof- und Staatsarchiv
Familienarchiv Erdődy
- ŠAB
OK
Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Bytča
Oravský komposesorát
- *
- Ács
2001
Ács Pál: *Az idő ósága*, Budapest, Osiris, 2001.
- BÓDAI
2019
BÓDAI Dalma: *Szülői szerepek és gondoskodás. Czobor Erzsébet mint anya és mostohaanya*, In: *Érzelmek és mostohák. Mozaiksaládok a régi Magyarországon, 1500–1850*, szerk. ERDÉLYI Gabriella, Budapest, MTA TTI, 2019, 91–111.
- BUBRYÁK
2013
BUBRYÁK Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei*, Budapest, MTA MTI, 2013.
- BUZÁSI
1975
BUZÁSI Enikő: *Century Catafalque Paintings in Hungary*, In: *Acta Historiae Artium*, 21. (1975) 1–2. sz. 87–124.
- DEBRECZENI-DROPPÁN
2004
DEBRECZENI-DROPPÁN Béla: *Egy gazdasági szakember a XVII. századból: Debreczeni Tamás élete és működése*, In: *Fons*, 11. (2004) 3. sz. 447–501.
- DOMÁNYHÁZY
1989
A Thurzó család és a wittenbergi egyetem. Dokumentumok és a rektor Thurzó Imre írásai 1602–1624, sajtó alá rendezte DOMÁNYHÁZI Edit – FONT Zsuzsa – KESERŰ Gizella – LATZKOVITS Miklós, Szeged, Szegedi Oktatástörténeti Munkaközösség, 1989.
- DUKKON
2003
DUKKON Ágnes: *Régi magyarországi kalendáriumok európai háttérben*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2003.
- DUKKON
2007
DUKKON Ágnes: *Naplók, életrajztöredékek – kalendáriumlapokon*, In: *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály – GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, 2007, 381–391.

- ELEM
II/2. CSEPREGI Zoltán: *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM) Proszopográfiai rész II. A zsolnai zsinattól (1610) a soproni országgyűlésig (1681)*, II/1. Észak-Magyarország (a biccei egyházkerület), Budapest, Magyar Evangélikus Digitális Tár, 2019.
- FALLENBÜCHL
2002 FALLENBÜCHL Zoltán: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár – Osiris Kiadó, 2002.
- G. ETÉNYI
2006 G. ETÉNYI Nóra: *A zsitvatoroki béke a korabeli propagandában*, In: „Frigy és békesség legyen...” *A bécsi és a zsitvatoroki béke*, szerk. PAPP Klára – JENEY-TÓTH Annamária, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete – Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, 2006, 299–308.
- G. ETÉNYI
2013 G. ETÉNYI Nóra: *Politika és publicisztikai kontextus: Bethlen Gábor a Német-római Birodalomban kiadott nyomtatványokban (1619–1622)*, In: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor – Kees TESZELSZKY, Budapest, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszéke – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013, 245–274.
- GALAVICS
1986 GALAVICS Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és a képzőművészet*, Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1986.
- GALAVICS
2019 GALAVICS Géza: *Egy evangélikus főúr, Thurzó György árvai várkapolnája mint szakrális és reprezentációs tér*, In: *Ige-Idők. A reformáció 500 éve*, I. köt., szerk. KISS Erika – ZÁSZKALICZKY Márton – ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2019, 279–331.
- ILA
1932 ILA Bálint: *A Thurzó család levéltára*, In: *Levéltári Közlemények*, 10. (1932) 1–2. sz. 12–66.
- ILA
1934 ILA Bálint: *A Thurzó-levéltár protestáns egyháztörténelmi iratai*, In: *Magyar Protestáns Egyháztörténelmi Adattár*, 15. (1934).

- IPOLYI
1887
IPOLYI Arnold: *Alsósztrégovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése*, Budapest, MTA, 1887.
- KOČIŠ
1967
Jozef KOČIŠ: *Denníky Juraja a Imricha Thurzu*, In: *Slovenská archivistika*, 2. (1967) 2. sz. 107–116.
- KOLTAI
2001
Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és az előszót írta KOLTAI András, Budapest, Osiris, 2001.
- KOMÁROMY
1887
KOMÁROMY András: *Thurzó Mária végrendelete és Beniczky Péter a költő*, In: *Századok*, 21. (1887) 3. sz. 217–234.
- KOMLOVSZKI
1960
KOMLOVSZKI Tibor: *Rimay-adatok a bicsei levéltárból*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 64. (1960) 4. sz. 483–486.
- KOVÁCS
1907
KOVÁCS Dezső: *Beniczky Péter élete és költészete*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 16. (1907) 4. sz. 385–424.
- KOVÁCS
1973
KOVÁCS József László: *Farkas Imre sopronkeresztúri és csepregi nyomdájá*, In: *Magyar Könyvszemle*, 89. (1973) 3–4. sz. 359–364.
- KOVACSÓCZY
1833
KOVACSÓCZY Mihály: *Thurzó Imre menyekzője*, In: *Árpádia*, 1. (1833) 335–352.
- KURUCÁROVÁ
2012
Jana KURUCÁROVÁ: *Korešpondencia a denníky Juraja Turza*, In: *Juraj Turzo, Velká kniha o uhorském palatínovi*, ed. Pavel DVOŘÁK, Martin, Matica slovenská, 2012.
- LENGYEL
2005
LENGYEL Tünde: *Thurzó György nádor bicsei udvara*, In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI Nóra – HORN Ildikó, Budapest, Balassi, 2005, 131–143.
- LENGYEL
2007
LENGYEL Tünde: *Az írástudatlantól a főispánig. Thurzó Györgyné czoborszentmihályi Czobor Erzsébet*, In: *Nők világa... Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*, szerk. FÁBRI Anna – VÁRKONYI Gábor, Budapest, Argumentum, 2007, 139–159.

LENGYEL
2014

LENGYEL Tünde: *Thurzó Szaniszló, a Magyar Királyság nádora (1622–1625)*, In: *Egy új együttműködés kezdete: Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*, szerk. DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba, Sopron–Budapest, MNL Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára – MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014, 79–93.

LUDIKOVÁ–MIKÓ–
PÁLFFY 2006

Zuzana LUDIKOVÁ – MIKÓ Árpád – PÁLFFY Géza: *A lőcsei Szent Jakab-templom reneszánsz és barokk síremlékei, építésművelei és halotti címerei (1530–1700)*, In: *Művészettörténeti Értesítő*, 55. (2006) 2. sz. 327–410.

NAGY
1857–1868

NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, I–XIII. köt., Budapest, Ráth Mór, 1857–1868.

PAPP
2013

PAPP Sándor: *Bethlen Gábor ismeretlen hadjárati terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen*, In: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor – Kees TESZELSZY, Budapest, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke – Transsylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013. 103–127.

PAPP
2016

PAPP Ingrid: *Az erdélyi fejedelem kapcsolata Illésházy Gáspárral és a cseh exulánsokkal*, In: *Műhelyszeminárium. A hatvanéves Gyapay László köszöntése*, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2016, 83–93.

RADVÁNSZKY
1986

RADVÁNSZKY Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*, Budapest, 1986, I–III. köt.

RÁTVAY
1896

RÁTVAY Géza: *A koronaöri intézmény a magyar alkotmányban*. III. közlemény, In: *Athenaeum*, 5. (1896) 4. sz. 529–560.

S. SÁRDI
2014

S. SÁRDI Margit: *Napló-könyv. Magyar nyelvű naplók 1800 előtt*, Máriabesnyő, Attraktor, 2014.

SZABÓ
2008

SZABÓ Péter: *Jelkép, ritus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan, 2008.

- SZERÉMI
1879
- SZERÉMI János: *Thurzó György nádor temetése*, In: *Századok*, 10. (1876) 5. sz. 425–428.
- TUSOR
2011
- Závodszy György naplója 1586–1624*, kiad. TUSOR Péter, Budapest, Universitas, 2011.
- VISKOLCZ
2010
- VISKOLCZ Noémi: *Az Esterházyak temetkezéseiről a 17. században*, In: *Művészettörténeti Értesítő*, 58. (2009) 2. sz. 245–269.
- ZICHY
1876
- Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez czobor-szentmihályi Czobor Erzsébethez*, közrebocsátva id. gr. ZICHY Edmund árvai uradalmi teljhatalmú igazgató megbízásából, I–II. köt., Budapest, Athenaeum, 1876.
- ZOVÁNYI
1977
- ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. (3. javított és bővített kiadás), Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977.
- ZSILINSZKY
1910
- ZSILINSZKY Mihály: *Az 1610-ik évi zsolnai evangélikus zsinat háromezredes emlékünnepe. Egyháztörténeti tanulmány*, Selmezbánya, Joerges Ágost özv. és fia Könyvnyomdája, 1910.

„Nélküle semmire, vele mindenre képesek vagyunk.”

Georg Hans von Peblis londoni értekezése Bethlen Gáborról (1629)

Közleményünk tárgya Georg Hans von Peblisnek (1577–1650), a pfalzi emigráció tagjának Londonban, 1629. január 25-én kelt és I. Károly angol királynak ajánlott értekezése, amelynek tárgya nem más, mint Bethlen Gábor erdélyi fejedelem. Az eddig ismeretlen esszé nyelve francia, címe: *Petit discours de la personne et puissance de Bethlen Gabor, Prince de Transilvanie, et comment en se peut servir de lui vaillamment on ses mouvements d'Allemagne*, azaz *Rövid értekezés Bethlen Gábor erdélyi fejedelem személyéről és hatalmáról, és arról, hogy bátran használható a németországi mozgolódása*. Tanulmányunk címe az esszé utolsó mondata.

Az irat (az egy kötetbe fűzött források közé rendezett kis füzet) az Egyesült Királyság Nemzeti Levéltárának külpolitikai államtitkársági anyagában maradt fenn, a német-római birodalmi sorozat részeként.¹ Előtte és utána II. Ferdinánd német-római császár (1619–1637) hadügyeivel és külpolitikájával kapcsolatos források találhatók (1623–1629). Helyszíni kutatásunk idején más, Peblistől származó irat hiányában összehasonlító paleográfiai vizsgálatot nem tudtunk végezni, így nem tudtuk eldönteni, hogy a szöveg, illetve az aláírás (G I Peblis) autográf vagy másolat-e. Ahhoz nem fér kétség, hogy a szöveg Peblis szellemi terméke.² A katalógusok digitalizálása folyamatos, egy friss keresésünk számos Peblis-levelet tárt fel a levéltárban, ezek (és más levéltárakból származó iratok) segíthetnek a fenti kérdések eldöntésében.

A dokumentumra a spanyolországi sorozat vizsgálata nyomán bukkantunk rá, miután ott számos (de tanulmányunk témájába nem vágó), Erdélyt érintő említést találtunk,³ és ezt követően átnéztük a más európai országokkal kapcsolatos katalógusbejegyzéseket is. Az értekezés spanyolországi vonatkozásait tanulmányunkban még említjük.

¹ NA PRO, Secretaries of State: State Papers Foreign, Holy Roman Empire, 80/6/181. Angol nyelvű tételcíme: *Discourse of Colonel Peblitz on Bethlen Prince of Transylvania*. Az egész sorozat tétel szintű katalógusa jelentős részben már online elérhető: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/browse/r/h/C968> (Hozzáférés: 2020. november 3.).

² A füzet hátoldalán a francia cím rövid változata szerepel: *Discours du Colonel Peblis touchent le Prince de Transilvanie Bethlen Gabor*.

³ A spanyol Habsburg vonatkozású anyag ennél többszörösen nagyobb. Ezekben a csomókban is számos, változó jelentőségű és mélységű, magyarországi és erdélyi, illetve konstantinápolyi vonatkozást találtunk. A kutatások folytatásával több, az itt bemutatotthoz hasonló fontosságú irat fellelése képzelhető el. Az átnézett iratok lelőhelye: NA PRO, Secretaries of State: State Papers Foreign, 93, 94, 121.

Peblis életútja és az esszé rövid ismertetése

A skóciai és németországi felmenőktől származó Peblis Pfalzban nevelkedett, protestánsként katonai karriert futott be a harmincéves háború első felében: ezredesként működött, többek között Peter Ernst von Mansfeld protestáns hadvezér, Dánia és Svédország szolgálatában, és volt a Heilbronn Liga tanácsnoka is.⁴ 1626 őszén Magyarországon egyesültek rövid időre Mansfeld és Bethlen Gábor erdélyi fejedelem csapatai.⁵ Peblis (mint alább részletesebben látni fogjuk) ekkor Mansfeld bizalmasai közé tartozott, és személyesen találkozott Bethlennel. Később – Mansfeld halála után – végrendeletének egyik végrehajtója volt, aki társaival együtt hiába igyekezett a gróf végakarata alapján megnyerni Velence, majd Franciaország és Anglia támogatását Bethlen Gábor ügyének.

Peblis rövid művében Bethlen személyéről és képességeiről, politikai álláspontjáról és a pillanatnyi külpolitikai mozgásteréről is írt. Az 1618. évi csehországi felkeléstől, a harmincéves háború kezdőpontjától kezdve röviden megemlítette Bethlen Gábor mindhárom magyarországi hadjáratát. Céljának megfelelően Peblis a valóságosnál sokkal kedvezőbb színben tüntette fel a fejedelem tevékenységét. A legrészletesebben az általa jól ismert 1626. évi eseményekkel foglalkozott, azon belül is – állítólagos túlélőkre hivatkozva – kiemelte a fejedelem „győzelmét” Wallenstein hadserege felett, továbbá az időrend meghamisításával próbálta mentegetni a fejedelem II. Ferdinánddal megkötött békéjét.

Mind a had-, mind a diplomáciatörténeti események közismertek. A dessauai hídnál elszenvedett vereség után hadserege romjaival Mansfeld gróf a brandenburgi választófejedelemségbe ment, majd azt hosszas unszolás után elhagyva, valamint János Ernő szász-weimari herceg seregeinek maradékával kiegészülve indult Szilézia, illetve a Magyar Királyság irányába. Mindazonáltal már csak jóval azután tudta zsoldosait egyesíteni Bethlen és Mürtezá budai pasa hadaival, miután azok Drégelypalánknál szembekerültek Wallensteinnel és 1626. szeptember 30-áról október 1-jére virradóra visszavonultak. (Igaz, a csatát a másik oldal sem vállalta.) A hadmozdulatokkal párhuzamosan a szövetségesei vereségei miatt meglehetősen kilátástalan katonai helyzetben lévő fejedelem Esterházy Miklós nádor útján tárgyalásokat kezdeményezett. A császárral 1626. december 20-án kötötte meg a pozsonyi békét,⁶ tehát szinte egy időben az Angliával, Dániával és Hollandiával hosszas tárgyalások után tető alá hozott westminsteri szerződéssel.⁷

⁴ Peblisről nincs modern életrajz. A legfrissebb adatok Walter Krüssmann Mansfeld-életrajzában találhatók. KRÜSSMANN, 2010. Emellett modern történelmi biográfia-gyűjtemények említik, pl. a svájci HLS, és annak online változata (2009-es állapot): <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/024129/2009-11-25/> (megtekintés: 2020. aug. 31.). A svájci érdeklődés egyik oka, hogy Peblis éveket élt az Államszövetségben, és Zürichben halt meg.

⁵ Az 1626-os felső-magyarországi hadműveleteket részletezi: BÁNLAKY, 1940; NAGY, 1979; KRÜSSMANN, 2010; B. SZABÓ, 2014.

⁶ E szerint érvényben maradtak az 1622-es nikolsburgi és az 1624-es bécsi béke rendelkezései, azt leszámítva, hogy a fejedelemhez tartozó vármegyék végvárainak fenntartására II. Ferdinánd már nem volt többé kötelezve a 30 ezer tallér kifizetésére. Lásd még B. SZABÓ, 2014, 64–68.

⁷ A szerződés iratait kiadta: SZILÁGYI, 1873, 80–83. Az előzményekről: KÁRMÁN, 2015, 28–34.

Az eseménytörténethez hasonlóan sokszor feltűnik az értekezésben az a kölcsönös családottság is, amely mind a fejedelmet, mind a Habsburg-ellenes hatalmakat jellemezte a Pebli állításaival ellentétben kudarcba fulladt 1626. évi hadjáratot követően. Bethlen Gábor szövetségesei előtt nem rejtette véka alá abbéli elégedetlenségét, hogy a megígért hadsegélyeket nem kapta meg.⁸ Miként azt sem, hogy Mansfeld, valamint János Ernő szász-weimari herceg seregeinek pusztán a maradékával találkozott, akik a kimerültségtől és a betegségektől, éhezéstől a vártnál kevésbé voltak harcképesek, illetve hamarosan el is hagyták Alsó-Magyarországot.⁹ Maga Mansfeld úton Velencébe, Boszniában hunyt el. Ami Bethlent illeti, továbbra is igyekezett behajtani a neki járó összegeket mind Konstantinápolyban, mind Velencében. Ezenkívül, mivel korábban kötelezettséget vállalt arra, hogy csak szövetségesei tudtával és beleegyezésével köthet békét, ezért követei révén igyekezett eltitkolni magának a békekötésnek a tényét, fegyverszünetnek titulálva azt.¹⁰ Másrészt kihasználta a táborában tartózkodó nyugat-európai követek jelenlétét, azt állítva, hogy tudomásukra hozta II. Ferdinánddal folytatott alkudozásait, és az ő tudtukkal tette le a fegyvert.¹¹ E disszimulációján kívül pedig később az is fokozta szövetségesei rosszállását, hogy 1627-ben már nem kívánta újrakezdeni a hadakozást, és így nem létesített katonai összeköttetést a weimari herceg Sziléziában telelő maradék seregével, amely dán parancsnokság alá került.¹²

Az érzelmileg túlfűtött, erősen túlzó vagy épp cáfolható elemeket tartalmazó, a szerző tárgyalásokban betöltött vagy szemtanú-szerepét is részletező esszé rendkívül kedvezően, már-már rajongva ír a bölcs, nagy hatalmú, mélyen hívő keresztény fejedelemtől és hadvezetési képességeiről. A jezsuiták „hazugságait” és a Spanyol Monarchia hatalmát is említő értekezés végén a szerző magát ajánlva javasolja a fejedelem támogatását, előrevetítve, hogy erős gyalogsági támogatással Magyarország, Morvaország, Szilézia és

⁸ Köztudott, hogy a szövetségesek csak megkésve, és alig-alig juttattak Bethlen számára valamit a subsidiumból: Anglia egyáltalán nem, míg Hollandia az összeg egy részét Nürnbergben keresztül fizette ki a fejedelemnek, végül Dánia pedig 30 ezer tallért utalt át 1626 decemberére Konstantinápolyba, amit Bethlen csak 1627-ben tudott felvenni. GINDELY–ACSÁDY, 1890, 163–165. A dánok pénze a konstantinápolyi holland követ, Cornelis Haga amszterdami kereskedő fivéréén, Joost Brasseren keresztül jutott el a Portára. GROOT, 1978, 173; 318 (202. jegyzet).

⁹ Kelet nélkül [véltetően 1627. augusztus, Gyulafehérvár] Bethlen Gábor válasza Brandenburgi Keresztély őrgrof és Magdeburg kormányzója kérelmére, melyet IV. Keresztély dán király nevében intézett hozzá. GINDELY, 1890, 473. Nem csak szövetségeseit, hanem a magyar rendeknek „unalmas kedvetlenségeket és félelmes voltokat” is korholta az előnytelen békekötés miatt. 1627. április 8. Gyulafehérvár. Bethlen Gábor levele Illésházy Gáspárnak. SZILÁGYI, 1879, 427.

¹⁰ Ez csak addig sikerülhetett, amíg a nyugat-európai államok konstantinápolyi követei maguk is meg nem szereztek a pozsonyi béke szövegét.

¹¹ Arra, hogy a szövetségesek közül az egyik a többiek nélkül nem tárgyalhat, és még annál is kevésbé köthet békét, János Ernő szász-weimari herceg már 1626. november 23./december 3-án kelt követutasításában felhívta Bethlen figyelmét. GINDELY, 1890, 452; ANGYAL, 1902, 65–72.

¹² A szász-weimari hercegnek a háború folytatását illető terveiről és a cseh-morva-sziléziai emigrációnak az 1626–1627. évi hadjáratban játszott szerepéről: POLIŠENSKÝ, 1978, 115–118. Bethlen a csatlakozást a Theodor Žerotin és Ehrenfried von Berbisdorf részére adott rezolúciójában utasította el. Fogaras, 1627. július 22. SZILÁGYI, 1879, I, 446.

Csehország elfoglalható és Németország „felszabadítható”, egyben összefoglalja találkozásait Bethlennel, hogy megállapításait hitelesebbé tegye.

Hogy pontosan milyen konkrét politikai vagy diplomáciai esemény váltotta ki Londonban az esszé megírását (vagy átadását), nem tudjuk, de minden bizonnyal Mansfeld végrendelete végrehajtásának folyamatába illeszkedett, és általában véve a protestáns oldal ügyének előmozdítását célozta. Peblis Londonba kerülésének körülményeire még kitérünk. Beszédesebb, hogy Peblis mindössze egy hónappal korábban kapott évdíjat I. Károlytól a szolgálatai miatt.¹³ A politikus céljai és az irat létrejöttének körülményei ettől függetlenül világosan meghatározhatók. Egyrészt, Mansfeld végrendeletének teljesítőjeként Peblisnek kötelessége volt a Bethlennel való szövetség fontosságát, realitását és végrehajthatóságát képviselni Európában. Másrészt, az esszé szervesen illeszkedik az 1620-as évek feszült, Londonban vívott Habsburg–pfalzi diplomáciai pengeváltásai sorába. E két tényezőt járjuk röviden körül.

Mansfeld végrendeletének végrehajtója a londoni oroslánbarlangban

Mansfeld végrendelete Peblist mint legfőbb megbízottját (*Commissario Generale*) nevezte meg, aki a többi kapitánnyal és a hadsereg maradékaival együtt Velencébe kísérelte a hadvezér holttestét. Az ő feladata lett, hogy Mansfeld Bethlen Gáborral folytatott tárgyalásainak részleteit megossza az angol és francia királyokkal, továbbá a savoyai herceggel,¹⁴ a legutóbbi történésekről tájékoztassa őket, és a továbbiakban képviselje előttük a fejedelemmel megbeszélteket. Peblis értekezése alapján tudható, hogy mind ő maga, mind Mansfeld kincstárnoka, Jean Dolbier¹⁵ eleget tett a végrendelet rendelkezéseinek: utóbbi Angliába, míg Peblis Franciaországba és Savoyába ment a közös ügy előmozdítására.¹⁶

Peblis értekezése mellett ezt a velencei francia követjelentések is megerősítik. A Mansfeld holttestének Velencébe szállításáról hírt adó 1626. decemberi jelentés szerint a kapitányok Bethlen ajánlatait kívánták megvitatni, mielőtt Franciaországba és Angliába utaztak volna tovább. Etienne d'Aligre (Haligre) francia követ viszont csak annyit tudott nekik felajánlani, hogy meghallgatja őket.¹⁷ 1627. január 18-i jelentésé-

¹³ Az erre vonatkozó források Svájcban találhatóak, ahol a Peblis család hosszasan időzött. Noha egyelőre nem tudtuk kézbe venni, a zürichi városi levéltár katalógusa világosan tájékoztat az évdíj megítélésének dátumáról, majd a fizetés körülményeiről és a későbbi fejleményekről: SKZ, C I, Geheimakten, Varia, Nr. 3571–77: *Pension aus England für Oberst Georg Johann Peblitz* (12/16/1628 – 11/22/1652). Nr. 3571: *König Karl von England gewährt Oberst Georg Johann Peblis eine jährliche Pension von 500 Pfund in Anbetracht der geleisteten Dienste*. Westminster, 1628. december 16. A HLS szócikke 1627-es kezdő dátumot ad meg az évdíj folyósítására.

¹⁴ A savoyai herceg bevonása a tárgyalásokba két okból történhetett: egyrészt Mansfeld eredetileg az ő szolgálatából szegődött Pfalzi Frigyeshez. Később pedig Franciaország, Velence és Savoya az 1623-ban kötött lyoni liga tagjaként fogadta szolgálatába a hadvezért a Valtellina völgyében vezetett Habsburg-ellenes hadműveletekhez (amelyeknek Mansfeld végül nem állt az élére).

¹⁵ KRÜSSMANN, 2010, 628–631.

¹⁶ Mansfeld végrendeletét lásd ÓVÁRI, 1886, 226–229, idézett oldalak: 227–228.

¹⁷ Ad, 138CP44, Fol. 444r.

ben egyenesen arról számolt be, hogy a kapitányok Bethlen Gábor szolgálatát választották Velence helyett. A Serenissima ugyanis amellet, hogy garanciát vállalt a Mansfeld felé fennálló tartozásai kifizetésére, kinevezéseket ajánlott fel nekik a maga hadseregében, azonban ők ezt visszautasították, mondván, már elkötelezték magukat Bethlennek, aki mellett a regimentjeik maradtak.¹⁸ D'Aligre tíz nappal később arról tájékoztatta Párizst, hogy a velencei angol követ, Sir Isaac Wake találkoztát tartott a házában a holland és az erdélyi követtel, valamint a „Peplis” és „Ferens” nevű kapitányokkal. Előbbi kétségkívül Peplis volt, utóbbi a név torzulása alapján valószínűsíthetően Colonello Furenzo, Mansfeld másik kapitánya.¹⁹ Itt megállapodtak abban, hogy írásban kéri Bethlent, hogy maradjon fegyverben június végéig. Megjegyezte azt is, hogy a fejedelem nem fog olyan könnyen hadba szállni, mint ahogyan az angol követ szeretné, hiszen a protestáns oldal Németországban számos vereséget szenvedett. Az 1627. év eleji francia követjelentések a továbbiakban viszont már arról tudósítottak, hogy végül több kapitány is Velencében maradt, vagy a köztársaság szolgálatába állt, mivel várták kifizetésüket Mansfeld végrendelete alapján.

Ami a londoni Habsburg–pfalzi küzdőteret illeti, azt a korban számtalan röpiratban, szépirodalmi és politikai értekezésben megénekelték, és azokat ismeri a hazai kutatás is, különös módon elsősorban az irodalomtörténet.²⁰ A Habsburg itt elsősorban spanyol Habsburgot jelentett, mert a dinasztia londoni diplomáciai központját természetesen Madridból irányították.²¹

A spanyol Habsburg-udvar és a pfalzi emigráció diplomatáinak londoni versengését két közvetlenebb ok is kiváltotta. Egyrészt, 1613 óta I. Jakab angol király veje volt V. Frigyes pfalzi választófejedelem, a későbbi „téli király”. Frigyes 1612-ben maga utazott Londonba menyasszonyáért, Erzsébetért. Frigyes a harmincéves háború kirobbanása és a fehérhegyi csata (1620) után elvesztette birtokát és választófejedelmi címét, s ezzel párhuzamosan 1622-re Pfalzt spanyol Habsburg-csapatok foglalták el, és 1632-ig megszállásuk alatt tartották tartományai nagyobb részét.²² Másrészt, az angol–spanyol békét (1604) követően az angliai bel- és külpolitika 1625-ig őrlődött a *Spanish Match*, azaz a katolikus spanyol Habsburg Monarchiával kötendő, s dinasztikus házassággal megpecsételt szövetségterv és az európai protestáns államok támogatása között. A sikertelen tárgyalásokat (köztük a trónörökös Károly 1623. évi madridi útját) követően újabb angol–spanyol háború (1625–1630) következett, már I. Károly vezetésével, London számára mérsékelt sikerrel. Éppen 1628-ban és 1629-ben folytak a béketárgyalások a hispán állammal, amelyek az 1630. november 15-i madridi békével zárultak. A tár-

¹⁸ Ad, 138CP45, Fol. 13v.

¹⁹ Mansfeld kapitányai között két Ferenc nevű is volt, az egyik ezredparancsnoki („Colonel”), a másik kapitányi („Capitain”) rangban. ÓVÁRI, 1886, 220.

²⁰ FAZEKAS, 2006; BENE, 2020, 344–348.

²¹ RUIZ FERNÁNDEZ, 2020.

²² EGLER, 1971.

gyalások egyik fontos eleme volt, hogy London milyen mértékben avatkozhat be a Német-római Birodalom területén.²³

Peblis „elődje”, aki éveken keresztül az övéihez hasonló célok elérése érdekében fáradott az angol fővárosban, egyben a pfalzi–spanyol diplomáciai párbaj legismertebb londoni képviselője, Johann Joachim Rusdorf (1589–1640), V. Frigyes diplomatája volt, Peblis esszéjének megírásakor az emigráció egyik vezető ideológusa és politikusa.²⁴ A *Scena Europaea* (Európai színpad) című versciklusa, egyben történelmi arcképcsarnoka először 1628-ban jelent meg latinul. Ennek egy rövidebb változatát (*Elegidia et poematia epidictica* – Díszes elégiák és versek) fordította le 1631 körül Prágai András, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem írnoka *Sebes agynak késő sisak* címmel. Rusdorf 1622 és 1627 között volt követ az angol fővárosban, ahol az 1613 és 1626 között működő spanyol követtel, Diego Sarmiento de Acuña-val, Gondomar grófjával vívott diplomáciai küzdelmeket. Gondomar külön verset is kapott a fenti művekben. Rusdorf a spanyol követ és Simon Digby bécsi angol követ ítélete és cselszövései ellenére egy 1625. november 2-i levelében kiállt Bethlen Gábor mint protestáns szövetséges mellett. Később előkészítette a fejedelem belépését 1626 végén a nyugat-európai szövetségbe. 1631–1632-ben Bécsben is járt. 1628. és 1629. évi leveleiben központi szerepet játszott a tervezett spanyol–angol béke. 1624–1627 között szerzett röpirataiban az angol királyokat rendszeresen figyelmeztette az Erdélyi Fejedelemség súlyára. Rusdorf Bethlenről írt epigrammái közül két, 1628-ban megjelentben központi helyet kapnak a Habsburgok,²⁵ és a dinasztian belül elsősorban a Spanyol Monarchia – ez összhangban volt a Német-római Birodalom rendjeinek félelmével, hogy a harmincéves háborúba aktívan bekapcsolódó spanyol Habsburgok újraélesztik az V. Károly-féle *monarchia universalist*.²⁶

Összegzés

Peblis az események után majdnem két és fél évvel olyan tények felemlítésével próbálta meggyőzni I. Károlyt a Bethlen Gábornak adandó újabb támogatásról, amelyek valótlanságáról már a korabeli hírközlési viszonyok mellett is könnyen tudomást szerezhettek az angol külpolitika irányítói. Az értekezésben és a francia követjelentésekben egyaránt szerepel a fejedelemnek az a kegyes hazugsága, miszerint csak fegyverszünetet kötött, nem békét, és az utóbbit csak szövetségesei tudtával fogja tető alá hozni. Diplomáciatörténeti szempontból újdonságnak azt tekinthetjük, hogy érdekei képviselését nem csak a Velencébe küldött követe, Kornis János látta el, hanem Mansfeld kapitányai is:

²³ LOOMIE, 1969; REEVE, 1986.

²⁴ Rövid életrajza: FAZEKAS 2006, 8kk.

²⁵ FAZEKAS 2006, 208.

²⁶ SCHMIDT, 2001.

a fegyverszünetről szóló érvelést közülük a Georg Ludwig Leuwenstein²⁷ nevű adta elő a francia követnek 1627. márciusában.²⁸

Peblis tehát – nemcsak 1629-ben írt értekezése, hanem 1627 eleji velencei ténykedése alapján is – kötelességének tartotta Mansfeld végrendeletét az utolsó szóig végrehajtani, így elmondható, hogy az elhunyt hadvezér rendelkezései közül a Bethlen Gábor érdekeinek képviseletéről szólót kiemelkedően látta el Velencében, és később Angliában is. Peblisnek mind az értekezésében, mind a követjelentésekben megnyilvánuló lelkesedése alapján az is elképzelhető, hogy a *Petit discours...* már franciaországi tartózkodása alatt megszülethetett, és végül az angol udvarnak beadott példánya maradt fenn. További kutatásokat igényel, ki olvasta és milyen hatást váltott ki az irat.

Ami a pfalzi politikus rövid Bethlen-portróját illeti, azt különleges értékűnek tartjuk, de számottevő nehézséget okoz annak értékelése. Nem könnyű ugyanis elválasztani az esszé motívumai között a személyes ambícióit, a gyűlölt katolikus Habsburgok és a jezsuiták ostromozását, a réalpolitikai és már-már blöffbe hajló propagandisztikus célokat, és a számára fontos tények ismertetésének szándékát. Véleményünk szerint indirekt módon mégis igazolható a Bethlen-skicc valóságmagja, azaz Peblis Bethlen személyiségének és alakjának megrajzolásokor mutatott őszintesége. Egyrészt, Bethlen megítélése nem volt egyöntetű sem az európai, sem az angliai protestáns körökben, sőt az inkább negatív volt,²⁹ és a nyílt rajongás és hízelgés Bethlen irányában könnyen kontraproduktív válnak. Másrészt a tény, hogy Peblis hajlandó lett volna hadat vezetni Bethlennel, akár egy átfogó európai hadművelet részeként is, azt mutatja, hogy komoly és megbízható szövetségesnek tarthatta a fejedelmet.

Átírási elvek

A forrásközlés mérsékelten modernizált átírás szerint készült. A helyesírás tekintetében a könnyebb olvashatóság és értelmezhetőség érdekében az alábbi változtatásokat egységesítettük: az à mindig ékezettel jelölt; az egyszerre több hang leírására használt i a kiejtésnek megfelelően j vagy y lett (például iousqu'ci és ie helyett jousqu'ci és je, moiens, voyage és paier helyett moyens, voyage és payer); a szó végi e a participe passé esetében a mai helyesírásnak megfelelően é átírásban olvasható. Az egyéb eseteket változtatlan írásmódban hagytuk, ahogyan a személy-, nép- és helyneveket is.

²⁷ Georg Ludwig Löwenstein-Scharfeneck holland, majd velencei szolgálat után, az 1621/1622-es hadjárata idején szegődött Mansfeldhez. <http://www.30jaehrigerkrieg.de/lowenstein-scharfeneck-lowenstein-lobenstein-liebenstein-georg-ludwig-graf-von-3/> (Hozzáférés: 2020. november 6.).

²⁸ Ad, 138CP45, Fol. 18, 33–34, 46 (utóbbi említi Leuwensteinnel való megbeszélését). Ugyanakkor tartózkodni kell attól, hogy a kapitányokat Bethlen követeinek tekintsük.

²⁹ Megítélésének ellentmondásosságáról a Német-római Birodalom korabeli nyilvánossága előtt: VARSÁNYI, 2014.

Forrás

Georg Hans von Peblis: Petit discours de la personne et puissance de Bethlen Gabor³⁰ Prince de Transilvanie et comment on se peut servir de lui veillement³¹ en ses mouvements d'Alemaigne³²

Rövid értekezés Bethlen Gábor erdélyi fejedelem személyéről és hatalmáról, és arról, hogy bátran használható a németországi mozgolódása

London, 1629. január 25.

NA PRO, Secretaries of State: State Papers Foreign, Holy Roman Empire, 80/6/181, 181r–183r., *francia*

Nem szól Bethlen Gábor származásáról, ifjúságáról, hatalomra jutásáról és Bocskaiával való kapcsolatáról, hanem arra koncentrál, hogy jelen pillanatban miben lehetne számítani a fejedelemre. Bethlen a csehországi események után a megfelelő oldalra állt, Mátyás császár halála után pedig a magyarok királyuknak választották. Seregeivel elérte Bécsset és csapatokat küldött Pfalzi Frigyes megsegítésére is. Megemlíti a fehérhegyi csata után magyar területre betörő Charles Bonaventure de Longueval, Bucquoy grófia elestét. Bethlen Gábor ezután fegyverszünetet kötött II. Ferdinánddal, majd a következő évben újra Magyarországra vonult, ekkor a császár Geronimo (Hieronimus) Caraffa Carraciolót, Monte Negro grófot küldte ellene. A gróf csapatait a fejedelem körülzárta és kitéhezette, ami után az kénytelen volt elfogadni Bethlen feltételeit. Az értekezés megemlíti azt az esetet is, hogy Bethlen Gábor maradásra kényszerítette a török csapatokat a szokásos Szent Demeter-napi (október 26.) téli pihenőre vonulás helyett. Maga Peblis a beszámolója szerint a saját szemével látta a szultán ez irányú parancsát.

Bethlen később a francia, angol, dán és svéd királyok, továbbá a németalföldi Egyesült Tartományok felhívására, a közjó érdekében újra fegyvert fogott, miután havonta bizonyos összegű hadisegélyt és Mansfeld gróf csapatainak csatlakozását ígérték neki. Legalább ötvenezer lovas számláló seregeivel tönkrevverte Wallenstein gróf seregeit: egyes túlélők beszámolója alapján csak háromezren maradtak sértetlenül az ellenség oldalán.³³ A fejedelem a császári oldalt így megverve elfoglalta Sziléziát és Morvaországot, és kétségtelenül tovább is jutott volna, ha betartják a neki tett ígéretet: de mivel egy garast sem fizettek ki neki, nem tudta tovább pénzelné a seregeit. Látván, hogy a szövetségesek magukra hagyták Mansfeld gróf csapatait is, amelyeket annyira megtizedelt a betegség és az éhezés, hogy ő maga Velencébe indult új támogatást kérni, végül Bethlen Gábor fegyverszünetet kötött a császárral. Mindez 1626 októberében történt, amikor Bethlen megígérte Ernst Mansfeld

³⁰ Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és választott magyar király.

³¹ Vaillamment.

³² Németország.

³³ Peblis itt nyilvánvalóan meghamisította az eseményeket. A hadmozdulatok valós lezajlásáról összefoglalóan: B. SZABÓ, 2014, 65–70.

grófnak és Peblisnek, hogy 1627. április végéig nem köt békét. Megígérte, hogy ha Mansfeld Velencében, Peblis Franciaországban, Jean Dolbier Angliában megszerzi a neki ígért támogatást, akkor a jövődő békéjét csakis a szövetségesek tudtával fogja megkötni. Továbbá a kért területre viszi a háború tűzfőszékét, így akár Prága környékére, vagy negyvenezer tatárral csap be Bajorországba. Mansfeld gróf Boszniában bekövetkezett halála után Peblis ugyanazt ígérte a fejedelemnek, mint korábban a generális, és kérte, hogy a béke megkötésének határidejét tolja ki júniusig. Erről szóló, Velencéből Bethlennek írott levelét látta és jóváhagyta az oda delegált angol, dán és holland követ is. Bethlen Gábor betartotta a neki tett ígéretét, mivel egyenesen augusztus végéig halogatta a békekötést a császárral, egészen addig, amíg megkapta Peblis Párizsból írt levelét, amelyben közölte, hogy sem Velencében, sem Franciaországban nem támogatták, és semmit nem hittek neki. Ennek oka, hogy a jezsuiták mesterkedései meggyőzték a két állam vezetőit arról, hogy a fejedelem már békét kötött. Mindeközben Dolbier-től sem kapott hírt Angliából. A fejedelem végül 1627 decemberéig húzta a békekötést a császárral, olyan feltételek mellett, hogy azt bármikor megtörhesse. Mindebből látható, hogy Bethlen mindent megtett a közös ügy érdekében, és ha a dolgok nem úgy alakultak, ahogyan a szövetséges oldal várta, annak csakis ők maguk az okai.

A fejedelem körülbelül ötvenéves, telve erővel és bölcsességgel, az igaz keresztény vallás híve, ahogyan azt Angliában is vallják.³⁴ Szavatartó ember, de elvárja, hogy a neki tett ígéreteket is betartsák. Hatalma nagy. Rövid időn belül ki tud állítani harmincezer lovas, barátai segítségével még többet. Egyedül ő képes több kárt okozni a császárnak, mint a szövetségesek együttvéve, hiszen amint megindul, a császárnak muszáj sereget küldeni ellene, különben egyenesen Bécs alá vonul. Ezt az ellene küldött hadsereget azonban hamar felmorzsolja azáltal, hogy a könnyűlovasság támadásai segítségével elvágja az utánpótlástól, vagy támadásai révén kifosztja a készleteit. Azonban erődített helyeket nem tud sem elfoglalni, sem megtartani, mivel híján van gyalogságnak. Így aki vele szövetségben szeretne harcolni, annak megfelelő gyalogságot kell eljuttatni hozzá. Maga Peblis úgy látja, hogy ha a fejedelem mellett lehetne tizenkétezer jól kiképzett és jól fizetett, tűzérővel és munióval megfelelően ellátott német és skót gyalogos,³⁵ továbbá a szövetségesek betartanák a neki tett ígéreteiket, akkor hamarosan elfoglalhatnák Magyarországot, Csehországot, Sziléziát, Morvaországot, és visszaállíthatnák Németországot a régi szabadságaiba. Ezekben az országokban a fejedelemnek sok híve van, de Bethlennel folytatott beszélgetéséből tudja, a fejedelem – bár megtehetné – éppen emiatt nem akarja lerohanni őket, hiszen minek tenné tönkre a barátait. Azonban ha azt várná tőlük, hogy álljanak az ő oldalára, akkor gyalogság híján nem tudná őket megvédelmezni. Röviden: vele mindenre, nélküle semmire sem képesek a szövetséges államok. Sokan nem hisznek neki, egyesek a vallásában, mások a hatalmában kételkednek, de Peblis megerősít mindenkit a fejedelem reformált hitéről és elkötelezettségéről. Akik hatalmában kételkednek, azok tudatlanabbak, mint egy tízéves gyerek, hiszen hatalma nyilvánvaló, és akik nem hisznek a hajlandóságában, azo-

³⁴ Ennek leszögezése a fejedelem törökösségéről elterjedt hírek fényében volt különösen fontos. ALMÁSI, 2013.

³⁵ Gyalogság és lovasság arányáról és felhasználásáról a fejedelem hadseregében: B. SZABÓ, 2014.

kat becsapták a jezsuiták mesterkedései. Peblis végkövetkeztetése ismételten az, hogy Bethlennel mindenre, nélküle semmire sem képesek.

/181r/ Je ne dirai rien de son extraction, ou naissance, ni de sa jeunesse quandt il a esté avec ce grandt Capitene Botschjai,³⁶ ni des moyens par lesquels il est parvenu a ceste dignité, ni d'aucune telle chose, lesquelles ne peuvent rien faire à mon propos, lequel est seulement de dire comme les choses sont a cest'heure, et ce que lui peult faire aujourd'hui.

Je diray donques, que de tout incontinent apres les mouvements de Boheme,³⁷ il a ambrassé le bon parti et quandt apres la mort de l'Empereur Mathias,³⁸ les Hungrois l'ont eleu pour leur Roy (ce Royaume estant tout a faict electif tout ainsi, comme la Boheme et la Poloingne³⁹) il est venu, avec une puissente armée et a emporté toute la Hongarie⁴⁰ jousqu'ci aux portes de Vienne,⁴¹ hormis Javarin,⁴² ou Rab,⁴³ et Comoren,⁴⁴ deux places tres fortes et situées sur le Danube:⁴⁵ a envoyé de asses belles troupes pour assister au Roy Frederic:⁴⁶ et quandt apres la malheureuse Battaille de Prag⁴⁷ le Conte de Bouquoi⁴⁸ victorieux est entré en Hongarie, pensent l'envahir incontinent, il l'a battu, defaict, tué et ruiné toute son armée, et fut allé alors plus avent, n'eut esté que tout le monde quittoit les affaires, et chascun se retiroit, et pourtant il a faict treuves avec l'Empereur.⁴⁹

L'année apres estant retourné, l'Empereur lui opposa le Conte de Monte Negro,⁵⁰ avec une armée tres puissente, lequel avec toute son armée, il a tellement environné que quasi toutes ses belles et grandes troupes sont mortes de faim, et le Conte a esté contraint d'accepter telles conditions, que lui par mere grace, lui a voulu otroyer. Il est vray, qu'il n'eut laissé en ce temps là eschapper personne, si les Turcs, le terme estoit expiré eussent voulu demeurer plus long temps en campagne, et les Hungrois aussi, mais ils ne voulurent point ce que l'esmeu, de faire alors la paix avec l'Empereur avec son grandt avantage et avec telles conditions, qu'il la pouvoit rompre quandt il lui

³⁶ Bocskai István, Erdély és Magyarország fejedelme.

³⁷ Csehország.

³⁸ Habsburg Mátyás német-római császár és magyar király.

³⁹ Lengyelország.

⁴⁰ Magyarország.

⁴¹ Bécs (Wien, A).

⁴² Győr.

⁴³ Raab (Győr németül).

⁴⁴ Komárom.

⁴⁵ Duna.

⁴⁶ Frigyes pfalzi választófejedelem és választott cseh király.

⁴⁷ Prága (Praha, CZ).

⁴⁸ Charles Bonaventure de Longueval, Bucquoy grófja, császári szolgálatban álló francia hadvezér, aki Érsekújvár 1621. évi ostromakor esett el.

⁴⁹ Habsburg II. Ferdinánd német-római császár és magyar király.

⁵⁰ Geronimo (Hyeronimus) Caraffa Carraciolo, Montenegro II. márkija, császári marsall, a morvaországi olmützi és kroměříži alakulatok vezetője.

plaisoit. Mais a cest inconvenians lequell l'a traversé alors c'est à dire que les Turcs ne veillient demeurer en campagne oultre leur terme, lequel est le 26 d'Octobre, il a pourveu, et ay je moisme veu les lettres du Grandt Seigneur, par lesquelles il leur commende de demeurer d'orer en avent, quandt il faient avec Bethlehem Gabor, en campagne tant que lui plaira, et cela sur prise de vie, laquelle aupres ces gens là est irremissible.

Après ce temps là quandt il a esté sollicité, par sa Majesté le Roy d'Angleterre,⁵¹ le Roy de France,⁵² de Denemarc,⁵³ Sweden,⁵⁴ et messirs les Estats du Pais Bas,⁵⁵ que pour le bien public il se remit en campagne, avec promesse assurée qu'on lui payeroit tous les mois une certaine somme d'argent, et que les gens du Conte de Mansfeldt,⁵⁶ lequel se devoit joindre avec lui fairoit tellement entretenir qu'ils pourroit vivre, il a montré son zele, et est venu avec une tres belle armée forte à tous le moins cinquante mille chevaulx, lesquels j'ay conté moy mesme /181v/ avec laquelle il a rouiné la grande force et puissante armée de Wallenstein,⁵⁷ de foudte eu comblé, de fasson, que de trente mille hommes, ou celon le calcul d'autres de 42000 ne sont eschappés que pour le plus huit mille (quelques uns des officiers de l'ennemi m'ont dict à Hambourg⁵⁸ qu'ils n'estoit de reste quandt ils se retirarent d'Hongarie, que trois mille sains et propres à combat).

Et eut en ce temps là sans doubte rouiné les affaires de l'Empereur entieurement, regaigné la Moravie,⁵⁹ Silesie,⁶⁰ et peult estre d'avantage, si on lui eut tenu promesse: Mais puis qu'on ne lui a payé aulcun denier, cet argent sur lequel il avoit fait son conte, lui estant tout à fait nécessaire, pour payer son armée, n'estant d'autre part assez pourveu d'argent, car comme j'ay dict, il a fait son conte sur cetlui là, et voyent qu'on laissoit perir l'armée du Conte de Mansfeldt, par famine, pauvreté, et toute sorte des maulx, tellement qu le Conte de Mansfeldt estoit contraint, d'entreprendre lui mesme un voyage en Italie, pour tacher d'induire ses maistres, de lui fournir argent, pour pouvoir conserver, et refaire son armée, il a fait trevves avec l'Empereur, promettant ce pendant au Conte de Mansfeldt, et à moy de ne faire nulle paix jousques au dernieur d'Aprvil, l'An 1627 (c'estoit alors en Octobre l'an 1626) et tellement en six mois point et en cas que le dict Conte, par soy mesme en Italie, par moy en France, et par Dolbier en Angleterre, pourroit faire tant que les sommes promises lui fussent payées, que jamais il ne fairoit nulle paix, sans le seu et adveu, de tous les confederains, continueroit la guerre, iroit avec nous par tout, où nous le trouverions bon, et nécessaire, penetreroit

⁵¹ Anglia.

⁵² Franciaország.

⁵³ Dánia.

⁵⁴ Svédország.

⁵⁵ Az észak-németalföldi (holland) Egyesült Tartományok.

⁵⁶ Ernst Mansfeld gróf, haláláig Pfalzi Frigyes és a protestáns oldal hadvezére.

⁵⁷ Albrecht Wallenstein császári hadvezér.

⁵⁸ Hamburg, D.

⁵⁹ Morvaország, a mai Csehország keleti részén található történelmi régió.

⁶⁰ Szilézia, lengyelül Śląsk, németül Schlesien, csehül Slezsko, sziléziai nyelven Ślůnskma, ma legnagyobb-részt Lengyelország, kisebbrészt Csehország és Németország területén fekvő történelmi régió.

jousques en Boheme, fairoit la Ville de Prage mesme le siege de la guerre, fairoit venir, oultre les gens qu'il avoit, encor quarante mille Tartares, lesquels il envoyeroit en Bawiere,⁶¹ et par tout où on le trouveroit à propos, pour matter tellement nos ennemis, qu' à la fin ils sairoit contraints de venir à des conditions raisonnables.

Le Conte de Mansfeldt estant mort au voyage je lui ai escript de Sarai,⁶² et l'ai prié de demeurer aux mesmes resolutions, que non obstant la mort de nostre General, nous n'avions pas perdu le courage ains voulions proposer les mesmes choses, et par les mesmes personnes, que le feu nostre General avoit ordonnées pour cest affaire aux lieux ordonnés par lui à nous. Apres je lui ai encor escript de Venise,⁶³ et prié de prolonger le terme lequel il m'avoit donné jousques au dernieur de Juin, laquelle lettre ont veu, et approuvé messirs les ambassadeurs, residens à Venise de la part de sa Majesté de la Grande Bretagne,⁶⁴ du Roy de Dennemarck, et de messirs les Estats du Pais Bas. Tout ce que j'ay désiré il l'a fait, car il n'a pas conclu la paix devant le dernieur de Juin, non devant le dernieur d'August, jousques à ce qu'il a receu mes lettres, lesquelles je lui ai escript de Paris, et l'ai avisé que ni à Venise ni en France je n'avoit rien seu effectuer: que personne me n'ait rien voulu /182r/ croire, estans abusé de nos ennemis, lesquels persuadoit à ces gens trop croyables, et pas asses fins contre les ruses des Jesuistes, que la paix avec lui estoit conclue: et que de Dolbier lequel j'avois envoyé en Angleterre, je n'avois nulles nouvelles, d'ont je presuposois qu'il n'avoit rien fait, non plus que moy, et estoit pourtant hors de toute esperance pour se temps là.

Voire il a encor tenu les affaires en suspens jousques au mois de Decembre, l'an 1627 allors et pas devant il a fait la paix, toutesfois avec telles conditions qu'il la peult rompre quandt il veult, car il ne fait jamais d'aulture, avec la Maison d'Austriche.

De tout cela on voit, que lui n'a jamais manqué de faire pour le public tout son mieulx, et si les affaires ne sont pas succedés celon nostre desir, que nous mesmes en sommes cause et pas lui.

Il est à cest heure un homme environ de cinquante ans, plain de vigeur, et de sagesse: Il est de la vraiie Religion Chrestiene, telle comme on en fait profession, icci en Angleterre, il est Prince zeleux et craignent Dieu, homme de parole, mais qui veult, qu'on lui tiene aussi ce qu'on lui promet, et quiconque lui tiendra exactement ce qu'il lui a promis, peult bien estre assuré qu'il lui tiendra aussi.

Sa puissance est grande. Car il peult en fort peu de temps mettre en campagne plus de trente mille chevaux, et avec l'aide de ses amis bien aultres aultant. Qui seul est capable de faire plus de mal à l'Empereur que tous les aultres ensemble, car aussi tault que lui se met en campagne, il fault que l'Empereur lui oppose une forte armée, ou il lui court jousques aux portes de Vienne. Ceste armée ainsi opposée à lui est assurément ruinée en peu de temps, et cela sans aulcun sien danger ni hasard, comme je l'ay veu moi mesme, et sudit temoing oculaire, car quandt elle se met ensemble, il leur coupe tous

⁶¹ Bajorország.

⁶² Szarajevó (Sarajevo, BIH).

⁶³ Velence (Venezia, I).

⁶⁴ Nagy-Britannia.

les vivres par sa cavallerie legere et vaillante: et s'ils se mettent separement pour avoir les vivres plus commodement, il leur enleve tous les nuists un quartier, et les tient en si continuelles alarmes qu'ils ne peuvent jamais estre en repos, en fin il les matte de la fasson qu'il fault qu'ils perissent, et si cent de telles armées viendroit contre lui elles courent toutes la mesme fortune, et n'importe combien fortes qu'elles soient, car ils ne le peuvent jamais contraindre de combattre contre son gré, et lui les y peult forcer quandt il lui plaist, fin de compte il est toujours maistre de campagne, et peult ruiner tous les pays de l'Empereur mais il ne peult pas prendre des places fortes, ni les defendre, s'il les a /182v/ en un pays où il n'est pas toujours present avec l'armée, ayent faulte de bonne infanterie, pourtant quiconque veult, qu'il fasse quelque chose de grandt il fault qu'il lui assiste avec de bonne infanterie, laquelle jointe avec lui il pourra faire tout.

Et je peux assurer que pour moy je ne me voudrois souhaiter plus de bonheur que d'estre avec lui avec douce mille bons fantassins, Alemans et Ecossois, lesquels fussent bien payés à fin de les pouvoir tenir en discipline, car sans celle ci on ne peult rien faire, on a tous les gens des pays pour ennemis, et perde son credit.

Si je fusse avec un tel nombre aupres de lui, et fourni d'artillerie, et des personnes et mounitions necessaires à icelle, et lui tellement contente qu'il vouloit poursuivre les affaires, ce qu'il fera assurement si on lui tient promesse, je m'assure qu'en peu de temps nous nous voudrions rendre maistres de toute l'Hongarie, Moravie, Silesie et de Boheme, et remettre l'Alemaigne en sa liberté. Car je cognois grandt nombre de nos partisans en ces provinces là, lesquels ne desirent rien que telle chose et les pourrois nommer, s'il fut besoing. Et ceux ci sont la cause que le Prince de Transilvanie n'a pas jousques icci ruinés tous ces pais, car il m'a dict à moy mesme, quandt j'ay eu l'honneur de parler avec lui de ses affaires, comme j'ay fait quelque fois, je peux me dict il ruiner tous ces pais, mais que fairois je? Je ruinerois nos propres amis, gens lesquels en leur ceur sont nostres gemissent sous le joug où ils sont à cest heure, et prient Dieu incessamment pour nous.

Si je voulois ils se declareroit tous pour moy, mais n'ayent de l'infanterie je ne les peulx pas defendre, et si vers l'hiver je fairois contraint de me retirer, l'ennemi les prendroit et moy je serois cause de leur perte. Mais venes aupres de moy avec bonne infanterie, nous faisons avec l'aide de Dieu tout ce que nous plaira, et je m'en iray avec vous par tout où vous voules. Fin de compte, avec lui nous pouvons faire tout et sans lui rien, quoi que des aultres disent car je say que ces gens là parlent des choses, qu'ils n'entendent pas.

Il y a des tels lesquels doubtent de sa religion, de sa predhomie, et de sa puissance, mais ce sont gens lesquels ne le cognoissent pas, je peulx assurer, qu'il est tres bon chrestien de la Religion reformée telle comme on en fait profession en Angleterre, et suis esté plusieurs fois avec lui en ses prieres, lesquelles il fait faire diligemment, tous les mattins et tous les soirs. Sa preudhomie est toute assurée pourveu qu'on lui tiene aussi parole. Et on peult voir, quelle /183r/ affection il a aux affaires publiques, il est en un tres bon estat, en un estat assuré, et si l'Hispaingol eut emporté tout le reste de la

Chrestienté lui se pourroit encor tres bien defendre contre toutes ses forces, neantmoins, il desire pour le Public, et pour ses freres en Jesus Christ, s'exposer, à toute hasardts.

A ceux lesquels doubtent de sa puissance je dedaigne respondre car ils montrent, qu'ils sont plus ignorants, que les enfans de dix ans, sa puissance estant notoire à tout le monde, lequel ne veult pas de son bon gré estre trompé des Jesuistes, lesquelles sement ses bruits quandt ils ont affaire avec des grands. Et que ne mentiroit ils pas de lui pour destourner ces forces, puis qu'ils le craignent tant, et savent que sans lui on ne leur peult rien faire. Ne disent ils pas de nous tourtouts que nous sommes heretiques, encor que par la grace de Dieu ils mentent? Je dis encor une fois pour conclusion, avec Bethlehem Gabor nous pouvons tout, sans lui rien.

Esript le 25 de Janvrieur l'an 1629 à London.

G I Peblis.

Rövidítések és irodalomjegyzék

AD Archives diplomatiques (A Külügyminisztérium Levéltára),
Párizs
Correspondance politique
Venise

NA PRO National Archives, Public Record Office, London (Kew)
Secretaries of State: State Papers Foreign
Holy Roman Empire

SKZ Staatsarchiv des Kantons Zürich, Svájc
C I, Geheimakten, Varia

*

ALMÁSI
2013

ALMÁSI Gábor: *Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és sajtóban.* In: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor – Kees TESZELSZKY, Budapest, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke, 2013, 311–366.

ANGYAL
1902

ANGYAL Dávid: *Erdély politikai érintkezése Angliával: A mohácsi véstől a szatmári békéig*, Budapest, Franklin, 1902.

- B. SZABÓ
2014
- B. SZABÓ János: *A kora újkori hadügyi fejlődés Kelet-Közép-Európában: az Erdélyi Fejedelemség példája a XVII. század első felében (2. rész) Bethlen Gábor hadai a harmincéves háborúban*, In: *Hadtörténelmi Közlemények* 127/1 (2014), 41–76.
- BÁNLAKY
1940
- BÁNLAKY József: *A magyar nemzet hadtörténelme*, XV. *Bocskay István, Báthory Gábor és Bethlen Gábor időszaka (1604–1626)*, Budapest, Grill, 1940.
- BENE
2020
- BENE Sándor: *Szinkretisták és szamaritánusok. Címzavak a kora újkori magyar politikai szótárból...*, In: *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerk. KÁRMÁN Gábor – ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest, Reciti, 2020, 327–379.
- EGLER
1971
- Anna EGLER: *Die Spanier in der linksrheinischen Pfalz 1620–1632. Invasion, Verwaltung, Rekatholisierung*, Mainz, 1971.
- FAZEKAS
2006
- FAZEKAS Sándor: „*A soknyelvű tolmács*” – *A Sebes agynak késő sisak forrásai*, Szeged, 2006. (Doktori disszertáció)
- HLS
- Historische Lexikon der Schweiz
- GINDELY
1890
- GINDELY Antal: *Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez*, Budapest, MTA, 1890.
- GINDELY–ACSÁDY
1890
- GINDELY Antal – ACSÁDY Ignác: *Bethlen Gábor és udvara 1580–1629*, Budapest, MTA, 1890.
- GROOT
1978
- Alexander H. de GROOT: *The Ottoman Empire and The Dutch Republic. A History of the Earliest Diplomatic Relations 1610–1630*, Leiden–Istanbul, Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut, 1978.
- KÁRMÁN
2015
- KÁRMÁN Gábor: *Egy diplomáciai zsákutca. Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburgi Katalinnal*, In: *Aetas* 30. (2015) 3. sz. 9–36.

- KRÜSSMANN
2010
Walter KRÜSSMANN: *Ernst von Mansfeld (1580–1626). Grafensohn, Söldnerführer, Kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreißigjährigen Krieg*, Berlin, Duncker & Humblot, 2010. (Historische Forschungen, 94.)
- LOOMIE
1969
LOOMIE, Albert J.: *Olivares, the English Catholics and the Peace of 1630*, In: *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 47. (1969) 4. sz. 1154–1166.
- NAGY
1979
NAGY László: *Bethlen Gábor a független Magyarországért*, Budapest, Akadémiai, 1979.
- ÓVÁRI
1886
Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez a velencei állami levéltárban Mircse János által eszközölt másolatokból, kiad. ÓVÁRI Lipót, Budapest, MTA, 1886.
- POLIŠENSKÝ
1978
Josef Vincent POLIŠENSKÝ: *War and Society in Europe 1618–1648*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978.
- REEVE
1986
Lawrence John REEVE: *Quiroga's Paper of 1631: a missing link in Anglo-Spanish diplomacy during the Thirty Years War*, In: *The English Historical Review*, 101. (1986) Október, 913–926.
- RUIZ FERNÁNDEZ
2020
Óscar Alfredo RUIZ FERNÁNDEZ: *England and Spain in the early modern era: royal love, diplomacy, trade and naval relations, 1604–25*, London, Bloomsbury, 2020.
- SCHMIDT
2001
Peer SCHMIDT: *Spanische Universalmonarchie oder „teutsche Libertet“. Das spanische Imperium in der Propaganda des Dreißigjährigen Krieges*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2001.
- SZILÁGYI
1873
SZILÁGYI Sándor: *Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez*, Pest, Eggenberger, 1873. (Értekezések a történettudományok köréből, 2.8.)
- SZILÁGYI
1879
Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei, kiad. SZILÁGYI Sándor, Budapest, MTA, 1879.

VARSA NYI
2014

VARSA NYI Krisztina: *„Hírlik, hogy Bethlen...” – Bethlen Gábor fejedelem a Német-római Birodalom korabeli nyilvánossága előtt német nyelvű nyomtatványok tükrében*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014.

Egy Rákóczi-familiáris, Fáy (IV.) István levelezése 1633–1639 között

A fáji Fáy család 16–18. századi története napjainkig – néhány kivételtől eltekintve – nem került a kutatások középpontjába. Ilyen kivételnek számít a családi levelezés egy része. Ezek közül Nagy Iván közölt 1880-ban két tucat, Fáy (V.) István (?–1710) murányi várkapitányhoz címzett levelet.¹ Thaly Kálmán ehhez egy helyreigazítást írt, amiben megkritizálta és újabb adatokkal egészítette ki Nagy Iván munkáját.² Később jelent meg egy kisebb tanulmány, ami a kezdetektől a 19. századig röviden áttekintette a család történetét.³ Fáy László (?–1690 körül) számadáskönyvének Tiszapüspökivel kapcsolatos részletét pedig Benedek Gyula közölte.⁴

A forráskiadás főszereplője, Fáy (IV.) István (?–1640 körül) életéről egyelőre nagyon keveset tudunk. Születési ideje bizonytalan, feltételezhetőleg valamikor a 16. század végére tehetjük. Fiatalkoráról is kevés információval rendelkezünk. Valószínűleg ő volt Fáy (III.) Istvánnak (?–1618 előtt)⁵ az a gyermeke, akit 1609-ben Rákóczi Lajos⁶ udvarának lovas szolgálatába ajánlott.⁷ Fáy (IV.) István a felső-magyarországi főúr udvarában nevelkedhetett, azonban apródként eltöltött éveiről nem rendelkezünk más információval. Rákóczi szolgálatában legfeljebb a főúr 1612. évi haláláig maradhatott. Figyelemre méltó viszont, hogy Fáy rokonsága inkább Bethlen Gábor támogatása felé orientálódott.⁸

Az ifjú Fáy (IV.) Istvánról nem tudjuk biztosan, hogy mikor került Rákóczi György szolgálatába. A Rákócziakhoz való közeledésének egyik jele volt házasságkötése is.

¹ NAGY, 1880, 377–397.

² THALY, 1880, 778–788.

³ FÁY, 1897.

⁴ BENEDEK, 1981, 91–101. A számadáskönyv alapján újabban disszertációm keretében magam végzek gazdaság- és birtoklástörténettel kapcsolatos kutatásokat.

⁵ Fáy (III.) István fiainak osztálytevése ebből az évből származik. Fáj, 1618. decembere. MNL OL P 1729 Fáy család levéltára, 1. tétel, 1618, Nr. 24.

⁶ Rákóczi Lajos (1570–1612) 1604-től Lippp kapitánya volt, Bocskai Istvánhoz csatlakozott. Majd 1606-ban kállói kapitány lett. Rákóczi Zsigmond halálát követően az árváit Rákóczi Lajos nevelte fel. KOROKNAY, 2006, 30–35.

⁷ „(...) hogj ha Nagsagodnak Jo akaratia, az Iffiu Urfinak, az vitez bik fiamnak, az eö felsege udvaraban az en szolgassomernek be venne igjekezzen, azon kerem annak okaernek Nagsagodnak viteznek nekem elejteoll foghvan valo jo akaro Uramnak fautoromnak. Ha modgja lehet Nagsagod ket paripavall szerelle oda az Iffiu Urnak eö Nagsaganak.” Fáy (III.) István levele Rákóczi Lajosnak. Fáj, 1609. június 24. MNL OL E 190, Missiles, Nr. 86.

⁸ Fáy Péter, Fáy (IV.) István féltestvére 1620-ban Bethlen Gábor nevében teljesített követi feladatokat Konstantinápolyban. FÁY, 1897, 48.

Fáy 1625. február 4-én Füleken⁹ vette feleségül a Rákóczi család egyik hívének, Reöthy Orbánnak (?–1647) a legidősebb lányát, Katát.¹⁰ A házasságuk gyümölcsöző volt, ugyanis két, felnőttkort biztosan megélt fiuk született, akik szintén sikeres karriert futottak be.¹¹

Feltételezhetőleg legkésőbb az 1630-as évek fordulóján került Rákóczi György szolgálatába. Ezt az információt erősítette meg, hogy 1632-ben több alkalommal megfordult Sárospatakon is. A jelek szerint az említett évben egy diplomáciai küldetés keretében már tatár területekre is eljutott.¹²

I. Rákóczi György conventiós könyvében 1635-től említették a szervitorok között. A feljegyzések szerint hét lóval teljesített szolgálatot a fejedelemlél. Utolsó kifizetése 1639 októberéből származik.¹³ A közölt misszilisek alapján arról is meggyőződhetünk, hogy az 1630-as évek végére már bizalmas és jó kapcsolat kötötte a dominusához.¹⁴ I. Rákóczi György udvari familiárisaira és szerepükre Jeney-Tóth Annamária kutatásai hívták fel a figyelmet. Az általa közölt, elsőrendű és udvari familiárisokat bemutató összesítésekből azonban hiányzik Fáy István neve és szolgálati ideje.¹⁵ Azt azonban mindenképpen figyelembe kell venni, hogy a tanulmány I. Rákóczi erdélyi familiárisait mutatta be, és nem tért ki benne a magyarországiakra.¹⁶

Fáy István szervitori szolgálata mellett kivette a részét Abaúj vármegye vezetéséből is. A vármegyének 1630–1631-ben, valamint 1634–1639 között az esküdt ülnöki tisztségét

⁹ Reöthy Orbán levélben küldte el Rákóczinak a meghívóját lánya, Kata és Fáy István esküvőjére. A hazatérés/menyegzői lakodalmat Reöthyék füleki házában kerültk megrendezésre. Az esküvőre Rákóczi György és felesége is invitációt kapott. A meghívólevél eredeti szövegét lásd Reöthy Orbán Rákóczi György borsodi ispánnak, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem tanácsosának. Fülek, 1625. január 14. MNL OL E190, Missiles, Nr. 460.

¹⁰ MISKI, 2018, 71–72.

¹¹ Közülük az egyik, Fáy (V.) István (?–1710) volt, akinek a levelezése a korábbiakban mint forrásközlés már említésre került. Követve édesapjának a példáját, 1672–1676 között, valamint 1688–1689-ben Borsod vármegye alispáni tisztségét tölthette be. Ezt követően Murány várának kapitánya lett. Fáy István másik fia, Fáy László (?–1690) gróf Wesselényi Ferenc (1605–1667) nádor mellett tanácsosi pozíciót töltött be. 1657-ben Pest-Pilis-Solt vármegye, majd 1662-ben Abaúj vármegye esküdt ülnökeként tesz nek róla említést. Felesége az Abaúj vármegyei családból származó Monaki (Monoky) Kata. A Wesselényi-féle rendi szervezkedésbe 1666-ban kapcsolódott be. 1667–1668-ban a Királyi Tábla esküdt ülnöke volt. 1670-ben I. Rákóczi Ferenchez csatlakozva támogatja a felső-magyarországi felkelést. 1670 júliusában Kassán elfogták, egy évvel később a pozsonyi rendkívüli törvényszék fő- és jószágvesztésre ítélte. Bár kegyelmet kapott, de ez csak I. Lipót 1673-ban kibocsátott kegyelmi levelével vált véglegessé. A kegyelem révén birtokainak a felét kapta vissza. BENEDEK, 1981, 93; FÁY, 1940, 108; KANDRA, 1894, 181–182; SZABÓ, 2010, 295–297.

¹² ABAFI, 1883, 522–527.

¹³ I. Rákóczi György fejedelem conventiós könyvét lásd MNL OL E190, 3. tétel, Nr. 12. (40. doboz) fol. 23–27.

¹⁴ Fáy (IV.) István Rákóczi György udvari familiárisának „primario Aulae nostrae Familiari” nevezte, lásd I. Rákóczi György levele Fáy Istvánnak. Gyulafehérvár, 1639. szeptember 8. MNL OL E190, Missiles, Nr. 2521.

¹⁵ JENEY-TÓTH, 2014, 324–327.

¹⁶ UO., 332.

is betöltötte.¹⁷ A nyugat-magyarországi példákat figyelembe véve kijelenthető, hogy a vármegyei szerepvállalásával a megyei elit középrétegébe is bekerült.¹⁸ Az újabb kutatások fényében bizonyosságot nyert, hogy Fáy (IV.) István valamikor 1640 körül halt meg. Így Nagy Ivánnak a Fáy életére való további megállapításai hibásnak tekinthetők.¹⁹

A közölt levelezés legfontosabb ismérve, hogy adalékokkal szolgál a Rákóczi-kutatások egy némileg elhanyagolt részéhez. Ezek az információk tartalmukat és jelentőségüket tekintve három csoportba sorolhatók. Egyrészt I. Rákóczi György hatalmának az 1630-as években történő megszilárdulásához nyújtanak kiegészítéseket. Fáy István Felső-Magyarországon élő Rákóczi-szervitorként fontos hírekkel járult hozzá idősebb Bethlen István Rákóczi-ellenes mozgalmához. Az abaúji nemesúr minden ilyen aspiráns tervekről szóló információt igyekezett eljuttatni a fejedelemhez. Mivel Fáy István birtokainak egy jelentős része Budához viszonylag közel, a hódoltság területén (Pest-Pilis-Solt vármegye) feküdt, ottani emberei révén könnyen hozzájuthatott a budai törökökkel kapcsolatos információkhoz is.

Az 1630-as évek konfliktusaival kapcsolatban a misszilisek bemutatják még a Rákóczi család királyságbeli birtokainak kisebb ügyeit is. Ebben a kérdéskörben a munkácsi vár problémáját és a vele kapcsolatos vitákat kell kiemelni. Természetesen az ügy bonyolultsága miatt számos vádaskodás és spekuláció is előkerült olyanokkal szemben, mint Esterházy Miklós és Csáky István. Nekik ugyanis jelentős ellenérdekeltségük volt Rákóczi hatalmának megszilárdításával szemben. Fáy István leveleiből pedig egyértelműen kitűnik, hogy a Munkácsért folytatott háborúskodás egyik mozgatója Brandenburgi Katalin volt.²⁰

A levelezés fontos adalékokkal szolgál az 1630-as évek közepén felbolydult felső-magyarországi térségben zajló eseményekre is. A Fáy-levelekben többször előkerül a mislyei templom ügye, ami a felekezeti csatározások kisebb, helyi epizódja volt. A jelek

¹⁷ Abaúj vármegye generalis congregatióiról, illetve a Fáy család vármegyei tevékenységéről: KOPONAY, 1878, 183, 202, 267, 292, 303, 316, 328, 338.

¹⁸ A Nyugat-Magyarországon tevékenykedő Nádasdy-familiáris Zeke család birtokállományát Zeke (I.) István gyarapította. Ehhez jelentős mértékben hozzájárult a Bezerédy család tagjával kötött előnyös házassága is. Ezen keresztül a birtokgyarapítás a regionális nemesség tagjává emelte a családot. A további felemelkedést az utódok kevésbé segítették. A hatodik generációba tartozó Zeke Józsefről azonban tudjuk, hogy azzal az előnnyel indult pályafutása, hogy atyai pártfogásnak köszönhetően válhatott a vármegyei közélet vezetőjévé. Ugyanis 1725-ben törvényszéki táblabírává, 1732-től megyei perceptorrá, majd 1643-ban alispánná nevezték ki. A petőházi Zeke családról bővebben: DOMINKOVITS, 1997, 93, 96–97; DOMINKOVITS, 2008, 35.

¹⁹ „Mint pedig szegény üdvözült első feleségemtől három leányom vagyom; az öregebbik özvegy, szegény üdvözült Fáy Istvánnak megmaradott özvegye, Rötthly Kata, kitől sok unokáim is vadnak.” Az idézetet lásd MISKI, 2018, 73. Reöthy Katát egy peres ügy kapcsán 1640 júniusában már özvegyként említették. Kassa, 1640. június 22. MNL OL E41, Litterae ad cameram exaratae, 1640. év/ Nr. 77.

²⁰ Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin 1625-ös házassági szerződésében az állt, hogy a munkácsi vár zálogjoga a leendő férj esetleges halálát követően a feleségre, Katalinra száll majd. KÁRMÁN, 2015, 14.

szerint Fáy mint Felső-Magyarország befolyásos református nemesura, igyekezett figyelemmel kísérni a térség katolikus mozgalmait, szervezkedéseit.²¹

Másodsorban a levelek segítségével egy kisebb információs hálózat képe rajzolódott ki. Ennek a hálózatnak egy pontját alkotja Fáy István maga is, akit – mint arról a levelezés is tanúskodik – személyes kapcsolat is fűzött az erdélyi fejedelemhez és idősebb fiához. Ennek a hálózatnak a tagjai voltak Reöthy Orbán és Debreczeni Tamás is.

Reöthy Orbán pályafutását meghatározta a Rákóczihoz kötődő familiárisi viszonya.²² Az erdélyi fejedelem bizalmi emberei között tartották őt számon.²³ Reöthy korábban Bethlen Gábor fejedelem szolgálatában állt, 1624-ben mezei hadainak alkapitánya volt. Az általunk tárgyalt időszakban egyre feljebb emelkedett a ranglétrán, 1631–1633 között sárospataki főkapitány, majd 1634–1644 között kővári kapitány, 1644-től kassai kapitány lett. Ezt a tisztséget egészen haláláig betöltötte.²⁴

Debreczeni Tamáshoz juttatta el Fáy a legtöbb konkrét információt (Bethlen István mozgalmáról, Zólyomi Dávidról és Csáky Istvánról stb.). Debreczenihez fűződő jó viszonyáról árulkodik az is, hogy komaságban állt vele.²⁵ Debreczeni lassan lépdelt fel a ranglétrán. A Bocskai-felkelés során Szatmárban hadnagyként szolgált, Bocskai Miklós (1567–1621) főkapitány seregében. Ezt követően 1608–1610 között a szatmári vár *provisora* lett. Ettől a munkájától azonban igyekezett megszabadulni, hiszen sok megterheléssel, problémával és ráfordított pénzzel járt. Szolgálatiért 1609-ben II. Mátyástól címeres levelet kapott, amit egy évvel később Szatmár vármegye gyűlésén már ki is hirdettek.²⁶ 1611-től Thurzó György nádor szolgálatában állt, a tokaji uradalom *praefectusa* lett. Szolgálataira Bethlen Gábor fejedelem is igényt tartott, 1623-tól átvette az erdélyi fejedelmi birtokok vezetését.²⁷ Ezt követően 1632–1649 között a Rákócziak magyarországi birtokainak a *praefectusa* lett.²⁸ Debreczeni Tamás nemcsak gazdasági szakember hírében állt, hanem aktívan támogatta a kultúrát, az iskolákat és a külföldön tanuló diákokat is.²⁹

A levelezés partnereinek kohézióját egyrészt az jelentette, hogy saját érdekeik szem előtt tartása mellett hozzájáruljanak Rákóczi hatalmának megtartásához. Másrészt a levelezés szereplőit rokoni szál is összefűzte. Ezek közül a legerősebb kapocs az após–vő, azaz Reöthy Orbán és Fáy István kapcsolata volt. Utóbbi viszony Fáy számára különösen előnyös volt, hiszen apósa nagymértékben hozzájárulhatott előmeneteléhez is.

²¹ A felső-magyarországi térség korszakban jellemző vallásos megosztottságáról, a protestáns tanok terjedéséről, a katolikus hódítás hiányáról Lippay György egri püspök jelentése számolt be. A katolikus főnemesek között sorolta fel Homonnai Drugeth Jánost, Forgách Zsigmondot, Nyáry Istvánt, Rákóczi Lászlót stb. TUSOR, 2002, 202–212.

²² MISKI, 2018, 71.

²³ NAGY, 1984, 144.

²⁴ SZABÓ, 2014, 322; MAKKAI, 1954, 671.

²⁵ Debreczeni és Fáy rokonsági (komasági) viszonya további kutatásokat igényel.

²⁶ DEBRECZENI-DROPPÁN, 2004, 454–455; HENZSEL, 2011, 11–14.

²⁷ DEBRECZENI-DROPPÁN, 2004, 457, 461.

²⁸ UO., 464; MAKKAI, 1954, 668.

²⁹ DIENES, 2001, 144–145.

Harmadrészről a közölt levelezés az információs hálózaton belül körülhatárolhatóvá teszi Fáy István Rákóczi-szervitoroként betöltött szerepét. Más szervitorokhoz hasonlóan Fáy feladata az volt, hogy az általa összegyűjtött információkat közvetlen (levél vagy személyes találkozó útján) vagy közvetett módon (Debreczeni Tamáson és Reöthy Orbánon keresztül) eljuttassa a fejedelemhez.³⁰ Emellett Fáy levelezéséből az is kiderült, hogy ő képviselte a vármegyei generalis congregatió Rákóczi György akaratát, illetve egyfajta állandó összekötőként működött a vármegye és a fejedelem között.

Mivel Fáy aktívan kivette részét a vármegyei tevékenységekből, ezért különösen fontos volt kapcsolatot ápolnia a megye többi hivatalviselőjével. Ezt jól példázza Pelbárth György hozzá írt misszilise is. Alsóvatai Pelbárth György 1630-ban Abaúj vármegye jegyzője volt, 1631–1633 között szolgabírói, 1634-ben és 1638-ban pedig táblabírói tisztséget töltött be. 1635–1639 között Borsod vármegye jegyzőjeként tevékenykedett.³¹ Családja valószínűleg 1598-ban kapott nemességet I. Rudolf királytól.³²

Az itt közölt iratok két helyen maradtak fenn: jelentősebb részük a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Rákóczi család levéltárában, kisebb, de egyáltalán nem jelentéktelen hányaduk pedig a Magyar Kamara Archívumának misszilisei között.³³ A Fáy-levéltár iratállománya 1945-ben súlyosan károsodott.³⁴ Talán emiatt is lehetséges, hogy egyéb levelezése Fáy Istvánnak a Rákóczi-szervitorokkal nem maradt fenn.

Források

1.

Fáy István Reöthy Orbánnak

(Keresztúr, 1633. augusztus 22.)

MNL OL E190, Missiles, Nr. 1135.

Keresztúrba érkezett, Csáky Istvánnal találkozott. Csáky Brandenburgi Katalinhoz vitte Fáy egy kérvényét. Csáky László embere Szádváron találkozott Putnoki Jánossal és Szepesi Zsigmonddal. A találkozó célja: követet küldeni II. Ferdinánd udvarába. Csáky István

³⁰ A magán- és közszolgálat a szervitorok esetében szorosan összekapcsolódott a fegyveres szolgálattal. 1636-ban a Vas vármegyei alispánválasztáson a Batthyányakat egyik szervitoruk, merenyei Balogh János képviselte. Batthyány (II.) Ferenc özvegye, Poppel Éva még külön utasításokat is adott számára. A szervitorok egyéb szolgálatairól: VARGA J., 1981, 131.

³¹ Pelbárth György vármegyei tevékenységéről: KORPONAY, 1878, 181, 202, 227, 239, 267, 303, 328; SZABÓ, 2015a, 259. Borsod vármegyei tevékenységéről: MNL BAZ Megyei Levéltár IV. 501.b Közgyűlési iratok (Acta politica) 5. doboz, Mat. II. Fasc. I No. 315., No. 355., No. 452.

³² SZABÓ, 2015a, 259.

³³ MAKSAJ, 1992, 116–120, 156–157.

³⁴ KOSÁRY, 1970, 666.

értesülése szerint Brandenburgi Katalin levelezés útján kapcsolatban áll II. Ferdinánddal. Kérdés az, hogy esetleges segítséget vár tőle. Munkács ügyében Esterházy Miklós nádor kérése az, hogy Brandenburgi tartózkodjon a fegyveres konfliktus kirobbantásától. Brandenburgi Katalin katolikus hitre történő áttérése egyáltalán nem biztos. Füleknél komoly harcok alakultak ki a törökkel.

Szolgállok kegyelmednek, mint jó akaró apám uramnak. Isten minden jókkal áldja meg kegyelmedet.

Én Tokajból ide, Keresztúrbán³⁵ érkezem kevés haszonnal, Csáky Uramat is³⁶ megtaláltam, régi jó ajánlatára reá emlékeztetvén, Kun Ferenc³⁷ urammal eleget tanácskozván felőle. De ez csak mind egy emberen áll, mert azt mondják, hogy ha az Isten angyala mondana valamit is, de mégis igazabb volna, és fogatosb annak az embernek szava. Csáky uram ajánlván magát, supplicatiómat maga vitte be az fejedelemszonnynak,³⁸ Kun Ferencet is melléje vévén. De hihető, hogy az, mint az emberek mondják, vagyon már efféle dolgokról végezett formájok. Őfelsége azt izente, hogy jó szívvel megcselekedné, de az kamarás urak ez minap igen prohibeáltak és ugyan protestáltak is, hogy senkit ne eximáljon, mert hozzányúlnak afféle szőlőhöz. Kihez képest őfelsége nem engedheti meg, hanem ez idei dézsmáját megengedte, ilyen válaszom lett. Hanem az házamnak adaját ez télen az mint meg engedte volt, azt iratom donatio szerint, az házam exemptióját az secretariussal. Csak az házam legyen exempta, hadd járjon az többi. Az secretarius igen reáfelelt, hogy végbenviszi. Ezek minden tehetségekkal azon vagyunk, hogy háborúságot csináljonak.

Tegnap küldötték Szepesi Zsigmondot³⁹ Szádvárában, mi végett, nem tudhattam meg. Egy kocsi kék gyalog⁴⁰ kísérte és mintegy ötven lovas, az Csáky László⁴¹ prefectusa érkezett onnan felül, kivel este és ma kilenc óráig mind beszélgetett. Oda fel akarván embereket újonnan expediálni császárhoz.⁴² Putnoki János⁴³ is ideérkezett. Mondá ma Csáky uram, hogy ha az fejedelemszony az ura halálától fogván minden nap az császár

³⁵ Keresztúr (ma: Bodrogkeresztúr, H).

³⁶ Csáky István szendrői kapitány, 1644–1662 között Magyarország tárnokmestere. FALLENBÜCHL, 1988, 80; BARTA M., 2017, 396; újabban Csáky István életére: PAPP, 2011, 35–57.

³⁷ Kun Ferenc egyelőre azonosíthatatlan személy. Valószínűleg a főként Szatmár, majd később Máramaros, Bereg, Bihar, Ugocsa és Közép-Szolnok vármegyékben birtokos rosályi Kun család tagja. NAGY, 1857–1868, VI, 509.

³⁸ A szövegkörnyezet alapján mindenképpen az özvegy Brandenburgi Katalinról van szó.

³⁹ Szepesi Zsigmond azonosíthatatlan, valószínűleg nemes, feltételezhetően a négyesi Szepessy család tagja.

⁴⁰ Kék darabont vagy kék hacér az erdélyi fejedelem kék egyenruhát viselő gyalogos testőrei voltak. BALLAGI, 1878, 14, 17, 25; BÁN, 1980, 124; SUNKÓ, 1998, 118.

⁴¹ Csáky László (?–1644), Csáky István testvére, 1649–1654 között országbíró, királyi tanácsos és kamarás. NAGY, 1857–1868, III, 79; FALLENBÜCHL, 1988, 72; PAPP, 2011, 35–57.

⁴² II. Ferdinánd (magyar királyként ur. 1619–1637).

⁴³ Putnoki János (?–1644) református lelkész, 1616–1618 között Heidelbergben tanult. 1631-től Bodrogkeresztúr lelkésze. Putnoki János nemesemberként Abaúj vármegyei tisztviselőként is szerepelt. 1635-ben, illetve 1639–1640 között a megye szolgabírája volt. HELTAI, 1994, 334; KORPONAY, 1878, 292, 337, 356; ZOVÁNYI, 1977, 491.

lábát mosta volna is, többet nem érdemlene tőle, mint az mivel ajánlja magát neki. Egnéhány levelet írván németül neki maga kezével, akarván azt is tőle érteni, ha kell-e erő Munkács⁴⁴ alá. De azt is mondá ugyan Csáky uram, hogy ugyan könyörög levelében palatinus uram,⁴⁵ és az mint kéri az fejedelemszont, hogy haddal ne rontassa ezt az földet. Ne kívánjon az római császártól hadat, hanem ő másképpen is végben viszi Munkács dolgát. Jóllehet azt is mondá, hogy Balling uram⁴⁶ igen jót írt ömagyságának. Reméli, hogy végbenmegyen Munkács dolga. Írván azt, hogy őfelsége ne igyekezzék ezt az dolgot fegyverrel prosequálni, mert másképpen is végben mehet. Ő is keresztyén ember lévén, nem akarja hazájának pusztulását. Ezt az levelét láttam Balling uramnak én is, de csak fülhegyen magyarázván Kun Ferencnek ezeket az szokat, úgy percipiáltam, mely Balling uram leveléhez képest igen biznak Munkácshoz. De az mint eszemben veszem, ez egyik sem akar az mi kegyelmes urunk jó akaratjához tartozni, teljességgel csak oda fel vagon minden bizodalmok.

Azt is mondja Csáky uram, hogy az fejedelemszont is azt mondotta, látván az császár hozzá való igaz jóakarátját, megmutatja ezután, hogy soha őfelségétől el nem távozik. És minthogy minden vármegyéknek is tudtára adván, injuriáját értik, órá⁴⁷ senki ne vessen, ha más oly dolgot kell az őrajta tett injuriákért cselekedni. Az pápistaságában fejedelemszontnak még semmi nincs, noha nekem oly ember mondotta, az ki Csáky uram szájából hallotta, hogy ő nem engedné semmiképpen, hogy az fejedelemszont pápistája lenne. Jóllehet, úgymond, ez az Simon⁴⁸ most is olyan követségeket is hozott, hogy pápistája legyen, de ő nem engedi. Most is praedicációkat hallgat, noha ma ugyan nem főztek azért az konyháján húst. Kegyelmed, ha mit értett is, írjon az bényei birónak, és onnan mindjárt elhozzák az levelet, mert magam most nem mehettem kegyelmedhez, siető dolgom lévén odahaza. Kegyelmednek Fülek⁴⁹ felől is küldöttek két levelet, oda igen csatáznak, az fejeket igen kiteszik, Bakos Gábor⁵⁰ komámat is orron vágják az törökök ez napokban, talán szintén ezten ez nap. Tartsa Isten kegyelmedet jó egészségben. Datum Keresturini, 22. die augusti anno 1633.

Kegyelmanek szeretettel szolgál, Fáy István manu propria

[Címzés]: Generoso Domino Urbano Reoty Arcis et Praesidii Saros Patakiensis supremo Capitaneo Domino et patri mihi observandissimo.

⁴⁴ Munkács (ma: Mukacseve, UA).

⁴⁵ Galánthai Esterházy Miklós (1625. október 25. – 1645. szeptember 11.) FALLENBÜCHL, 1988, 70.

⁴⁶ Gelsei Balling (Baling) János (?–1645) már Bethlen Gábor alatt (1619-től) és Rákóczi György idején is Munkács várkapitánya volt. LEHOCZKY, 1899, 82–83; MAKKAI, 1954, 667.

⁴⁷ Utána áthúzza: „nak”.

⁴⁸ Valószínűleg Brandenburgi Katalin udvarában szolgáló nemes, egyelőre nem azonosítható.

⁴⁹ Fülek (ma: Filakovo, SK).

⁵⁰ Bakos Gábor (1607–1666) füleki vicekapitány, ónodi főkapitány, I. Rákóczi György hadjárataiban a fejedelem oldalán harcolt. 1657-ben a hét szabolcsi hajdúváros kapitánya, valamint hadbírája volt. KOROKNAY, 2006, 75–77.

2.

Fáy István I. Rákóczi Györgynek

(Sárospatak, 1634. január 16.)

MNL OL E190, Missiles, Nr. 1302.

Értesíti Rákóczit, hogy részt vett a két nappal ezelőtti megyegyűlésen. A gyűlésen átadták Rákóczi megbízólevelét. Ezt követően ismertették azokat az utasításokat, amelyeket Rákóczi György követei képviselnek majd az országgyűlésen. A vármegye felajánlotta a fejedelemlnek teljes támogatását. Beszámol a Linz és Bécs környéki hadmozgásokról.

Alázatos szolgálatomat ajánlom nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak, hogy Isten ő szent felsége Nagyságodat minden lelki, testi jókkal megáldja, szívem szerént kívánom.

Nagy becsülettel vévén az nagyságod kegyelmes parancsolatját, az mit nagyságod parancsolt benne, tehetségem szerent úgy igyekeztem benne eljárni, az mint nagyságod nagyobb becsületire és méltóságára lehessen. Praefectus uram kezemben küldvén az nagyságod credentialisát – mely szolgált Abaúj vármegyére, instructiójával együtt – bementünk idején Keresztes Jánossal⁵¹ együtt az nemes vármegye gyűlésében Göncre, mely gyűlés volt die 14. januarii, és elsőbben tisztességesen köszöntvén nagyságod nevével az nemes vármegyét, credentialisát beadtuk. Annakutána az nagyságod instructiója szerent elsőbben specificálván nagyságodnak az magyar nemzetséghez való szeretetit és jóakarátját, proponáltuk nagyságodnak is ide ki való javaira és jószágira⁵² nézve való bizonyos injuriáit. Kiket az nemes ország előtt és császár urunk előtt nagyságodnak főkövetei proponálandók lennének az ország gyűlésében. Kire nézve kívántuk, hogy az nemes vármegye felbocsátandó követeinek adja instructiójokban,⁵³ hogy akkoron minden segítséggel legyenek az nagyságod követei mellett. Mely nagyságod levelét elsőbben az nemes vármegye nagy becsülettel vévén, tisztességesen resolvált reá, ajánlván nagyságodnak minden jóakarattal való szolgálatjokat. Emellett igen méltónak és illendőnek találván az nagyságod kívánságát, felbocsátandó követeinek instructiójokban beiratták mindjárást, jelentvén ennekutána is nagyságodnak kész szolgálatjokat. Nem is vettem kegyelmes uram senkinek idegen elméjét eszemben nagyságodhoz, sőt, mindeneknek inkább jóakarátjokat. Noha ott benn volt generális uramnak⁵⁴ is egy embere, Paczot Ferenc, az kassai porkoláb, de ott kegyelmes uram zsbongottak is igen az emberek, oly híreket beszélvén, hogy az confederátusok hadai igen közelgetnének Linz felől alá, Bécs felé. Ugyan pápista emberektől is hallottam, akartam azért erről, kegyelmes uram, nagyságodat tudósítanom, minthogy parancsolt is nagyságod kegyelmesen

⁵¹ Keresztes János 1621–1622-ben, 1626–1627-ben, 1636–1637-ben, valamint 1641-ben Abaúj vármegye táblabírája volt. KORPONAY, 1878, 122, 126, 141, 146, 303, 316, 369.

⁵² Kihúzta a következő szót: „valo”.

⁵³ Kihúzta a következő szótagot: „ba”.

⁵⁴ Forgách Miklós 1631–1636 között felső-magyarországi és végvidéki főkapitány. PÁLFFY, 1997, 273.

felőle, hogy bizonyossá tegyem nagyságodat erről való követségünkről. Ezek után nagyságodat az Úristennek gondviselése alá ajánlván, kívánom, hogy Isten nagyságodat sok esztendeig tartsa meg.

Datum Sárospatak, 16. die januari anno 1634.

Nagyságodnak alázatos szolgálója

Fáy István manu propria

[Címzés]: Illustrissimo Principi ac Domino Domino Georgio Rakoczy Dej gratia Principi Transsylvaniae, Partium Regni Hungariae Domino ac Siculorum Comiti et Domino Domino mihi clementissimo.

3.

Fáy István I. Rákóczi Györgynek

(Fáj, 1636. március 22.)

MNL OL E190, Missiles, Nr. 1650.

Bakos Gábor Fáy házánál tett látogatása – fia betegségére hivatkozva – elmaradt. Bakos magához invitálta Fáy Istvánt, aki eleget tett a meghívásnak. A találkozón Bakos beszámolt arról, hogy a továbbiakban már nem ő lesz Fülek várának alkapitánya. A továbbiakban igyekeznek majd – egyébként több katonával együtt – Rákóczi György szolgálatát keresni. Fáy Wesselényi Ferencnél is járt. Wesselényitől megtudta, a környéken élelmet gyűjtenek, valamint egy császári sereg is közeledik feléjük. Újabb találkozó Csáky Istvánnal. Csáky szerint Bethlen mozgolódása mögött a bécsi udvar áll. Rákóczi nem adott hitelt Csáky szavának. Esterházy nádor is figyelmeztette Bakos Gábort, a bizonytalan helyzet miatt ne térjen haza Felső-Magyarországra. Fáy felhívja Rákóczi György figyelmét arra, hogy óvakodjon a kártékony Zólyomi Dávidtól.

Életemig való alázatos szolgálatomat ajánlom nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak. Az Úristen őfelsége nagyságodat minden dolgaiban meg áldván tegye jó szerencsésé, szívem szerint kívánom.

Ez alkalmatossággal alázatosan akarám nagyságodat, mint kegyelmes uramat tudósítanom ez dolog felől. Mivel kijövelemtkor is nagyságod⁵⁵ kegyelmesen parancsolt vala, hogy ha Bakos urammal szemben leszek, megmondhatom őkegyelmének: bejövén⁵⁶ tisztességes állapotja léssen. Az minap Kassára jövén őkegyelme, ígérkezett vala hozzám, hogy erre jövén vissza, mindenekről beszélget velem. De őkegyelme nem

⁵⁵ Áthúzta a „Nagyságodath” szó utolsó két betűjét.

⁵⁶ Valószínűleg Erdélybe történő bejöveteletről van szó.

jövén erre, arra kezdettem volt magyarázni az dolgot, hogy talán Bornemissza uram⁵⁷ ütvén valami szöveget fejében, másutt járjon elméje. De az fiának⁵⁸ betegségét értvén meg, úgy sietett házához, és onnan kéretvén levelében ő kegyelme, felmentem hozzája, és onnan Fülekben is, úgy hozván az idő. Az őkegyelme dolga, kegyelmes uram, csak ebben vagyton, hogy csak addig marasztották volna őkegyelmét meg, míg más vicekapitányt nem statuáltak volna. És eddig is várakozott csak az commissáriusok után, de azt is nem győzvén immár várni, tovább nem várakozik, hanem bemegyén nagyságodhoz. El is bocsátotta az császár, láttam is arról való levelét az császárnak, immár szabadsága vagyton tisztitól való megváltásra. Hanem az generálishoz most megyen fel postán végsőképpen elbúcsúzni tőle, hírré adván neki, hogy más kapitányt állasson be Fülekben őkegyelme helyett, és azt mondotta őkegyelme, hogy három hét alatt az után megkeresi nagyságodat. És úgy is veszem eszemben, kegyelmes uram, hogy itt az végek körül holmi vitéz katona volna, mind elmenne vele az nagyságod szolgálatjára.

Ottlétemben, kegyelmes uram, engemet is titkon találtak meg a szabad legények is, hogy egyáltaljában eljönnek velem, és ha kívántatnék, ugyan, feles is lenne, kegyelmes uram. De énnekem nagyságodtól nem lévén arra informatióm, egyebet nem mondtam, hanem csak azt, hogy várakozásban lévén még egy kevéskorig, tudósítom őket. Ha szükség leszén, itten körül is, kegyelmes uram, azon szerint ajánlván magokat, sok jó emberséges katonák volnának készek az nagysága szolgálatjára. Mellyet én, kegyelmes uram, Isten áldásának tartok nagyságodon, hogy az honnan nem várna nagyságod is, ily készek az emberek az nagyságod szolgálatjára, de ez az nagyságod kegyelmessége mit akar cselekedni.

Wesselényi urammal⁵⁹ is szemben lévén Fülekben, beszél vala oly hírt előttem, hogy ide fel, Mátyusföldén mindenütt meg volna parancsolva, hogy élést eleget szerezzenek minden helyekre, mert tizenhatezer fegyverest küldene az császár (az mint ő mondotta) az nagyságod segítségére. De Csáky István csaknem ugyan kifakasztá, hogy az mostani Bethlen István⁶⁰ dolgának rész szerent onnan felől volt eredete és fészke. Mert azt monda, hogy régen meg tudta volna ő ezt nagyságodnak mondani ezelőtt, mert oly leveleket látott az palatinusnál etc. És izent volt is, azt mondja nagyságodnak, régen, hogy így cselekeszik Bethlen István, de nagyságod csak azt mondotta neki, hogy hízelkedés csak.

⁵⁷ Bornemissza János (?–1644) I. Rákóczi György híve volt, szolgálataiért cserébe birtokadományban is részesült. MAKKAI, 1954, 18; SZILÁGYI, 1880, 277–320; SZILÁGYI, 1883, 437–438.

⁵⁸ Valószínűleg Bakos Jánosra (?–1645) gondol. A Bornemissza Annával – Bornemissza János kassai alkapitány lányával – 1631-ben kötött első házasságából született az említett János fia, valamint Borbála, Mária és Zsuzsanna nevű lányai. F. GY. N., 1866, 377.

⁵⁹ Wesselényi Ferenc (1605–1667) Pest-Pilis-Solt és Gömör vármegyék főispánja, 1655–1667 között nádor. FALLENBÜCHL, 1994, 90; FALLENBÜCHL, 1988, 70; R. VÁRKONYI, 1987.

⁶⁰ Bethlen István (1582–1648) 1613-ban Hunyad vármegye, majd 1616–1648 között Máramaros vármegye főispánja volt. 1614-től Bethlen Gábor udvarában a lovas testőrök hadnagyaként szolgált, tagja volt a fejedelmi tanácsnak is (*supremus consiliarius*). 1619-ben kapta meg legjelentősebb megbízatását, Bethlen Gábor három évig tartó hadjárata alatt ugyanis Pécsy Simon kancellárral együtt egyedül kormányozták Erdélyt. 1630-ban rövid időre erdélyi fejedelemmé választották. FALLENBÜCHL, 1994, 85; OBORNI, 2014, 301–307.

Bakos uram is azt mondja, hogy ott fenn létében kérte az palatinus, hogy ne siessen búcsúzni, mert majd oly dolog leszen ide alá, hogy meg bánja. Kihez képest, kegyelmes uram, nagyságod bölcsen érthet róla. Több panaszi is voltanak Csákynak nagyságod ellen, hogy nagyságod szolgálja előtt csak valami bújdosó kapitánynak mondotta, azt mondván, hogy nagyságodtól nem érdemlette azt az nevet, mert nem vétett nagyságodnak és ő nemcsak kapitánya Szendrőnek, hanem ura is. Majd két óráig beszélt velem, kegyelmes uram, az mezőben, minthogy akkor is lovast, gyalogot kivitt volt, hozván az híret, hogy az töröknek mind lovasa, gyalogja jön Szendrő alá. Én is akkor érkezvén oda, ott voltam, szemben⁶¹ vele, sokat vitatta az nagyságod állapotját vele. Én, az mint tudtam, oltalmaztam. Sok incursusát nagyságodnak mind meg nem írhatom, mert írással nem akarom nagyságodat terhelnem, hanem az mikor nagyságod kegyelmesen parancsol bemenetelemtől. Nagyságodnak megmondhatom: csak azt mondá utólszor, hogy az árpapíruláskor meg látom, mint leszen dolgunk. Végre ezzel concludála, hogy valamint és valahogy leszen Bethlen Istvánnal nagyságodnak dolga, de el kell, nolle velle nagyságodnak bocsátani az nagyságod kigyóját, Zólyomit,⁶² az ki még az nagyságod maradékát is mardosni fogja (kibe hazudjon Csáky uram), melyről én nem feleselvén vele, csak elbúcsúztam tőle, és otthagyván az mezőben őket sereggestől (nem igaz lévén a hír)⁶³ eljöttem. Nagyságodat alázatosan követem, hosszú írássomról megbocsásson. Ha az Bakos uram állapotjáról valamit parancsol, megmondom neki. Az Úristen nagyságodat jó szerencsékkel sokáig megtartsa, éltesse.
Datum in Fáj, 22. martii anno 1636.

Alázatos, igaz szolgálja régtől nagyságodnak,

Fáj István manu propria

[Címzés]: Illustrissimo ac Excellentissimo Principi Domino Domino Georgio Rakoczj Dei Gratia Principi Transsylvaniae, partium Regni Hungariae Domino et Siculorum Comiti etc. Domino Domino mihi clementissimo.

⁶¹ Kihúzta a következőt: „lovo”.

⁶² Zólyomi Dávid (1600–1649) Bethlen István sógora, az erdélyi sereg főparancsnoka. I. Rákóczi György fogságában halt meg Kővár várában. MAKKAI, 1954, 14–17; GYALÓKAY, 1917, 137–152, 243–259; a Zólyomi családról: NAGY, 1857–1868, XI, 424–427.

⁶³ Eredetileg a szöveg margóján található, Fáj István kettős kereszttel jelölte a szöveg hovatartozását.

4.

Fáy István I. Rákóczi Györgynek

(Sárospatak, 1636. június 12.)

MNL OL E204, 14. csomó

Beszámol arról Rákóczinak, hogy egy csenyétei zálogbirtok ügyében konfliktusba került Szemere Pállal. Fáy kéri a fejedelmet, hogy adjon engedélyt a birtok zálogjogára addig, amíg ehhez elegendő anyagi háttérrel rendelkezik. Zálogjogát – hivatkozva a záloghitelező Csuk Bálint megbízhatatlanságára – írásos bizonyítékkal is kész alátámasztani.

Alázatos szolgálatomat ajánlom nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak, kívánván az Úristentől öfelségétől, hogy nagyságodat sok esztendőig jó egészségben éltetvén, minden dolgaiban tegye jó szerencsésé.

Alázatosan akarám nagyságodat, mind kegyelmes uramat ez könyörgő levelecském-mel megtalálnom, jelentvén nagyságodnak, hogy ez elmúlt időkben, Csenyétén lakozó Csuk Bálint nevű öreg embertől, ki immár vénségének miatta szeme világában is megfogyatkozván, erejétől is megfosztatott, maga táplálására immár elégséges nem lévén, sok kínálkodása után vettem kegyelmes uram meg egy szőlőskéjét és egy irtvánföldét zálogban kétszáz forintig. Fenntartván benne az nagyságod ius successoriumát és proprietását abban [!], tudván, hogy nagyságodé az örök abban az curiában, mely miatt kegyelmes uram, Szemere Pál⁶⁴ uramtól nem kicsiny injuriákban vagyok, magának akarván vendicálni [!] abbéli jussát is nagyságodnak. Praefectus uramot⁶⁵ is egynehány-szor búsitván felőle, holott az mint én tudtam, azt az iust eddig még öneki nagyságod nem conferálta volt. Alázatosan könyörgök nagyságodnak mint kegyelmes uramnak, méltóztassék nagyságod benne megtartani pénzemig, praefectus uramnak parancsolván felőle, hogy őkegyelmét admoneálja, Szemere uramat, ne háborgasson benne. Ne adja Isten, kegyelmes uram, hogy valami abalienátiót tennék abban nagyságodtól, úgy vettem én meg, mely levelet producálni is kész vagyok praefectus uram előtt, mivel kegyelmes uram, más embereket is nyavalyás öregember régen kínált vele, de senki meg nem merészlette Szemere uram miatt venni. Immár pedig mieltetésére is alkalmatlan lévén nyavalyás, én az nagyságod kegyelmességében bizván, úgy vettem meg tőle zálogban, mely nagyságod kegyelmességét én is életem fottáig meg igyekezem nagyságodnak alázatosan szolgálnom. Tartsa Isten nagyságodat kedves, jó egészségben sok időkig. In Sárospatak, 12. die junii anno 1636.

⁶⁴ Szemere Pál (?–1652 után) 1622-ben királyi táblai jegyzőként; 1625-ben Borsod, 1634–1649 között Abauj vármegye országgyűlési követeként tevékenykedett. Ezzel egy időben, 1635-ben királyi táblai ülnök is volt. SZABÓ, 2015a, 260.

⁶⁵ Valószínűleg Debreczeni Tamásra gondol.

Nagyságotnak aláztos, szegény szolgálja, míg él

Fáy István manu propria

[Címzés]: Illustrissimo ac celsissimo Principi Domino Domino Georgio Rakoczi Dei gratia Principi Transylvaniae Partium Regni Hungariae Domino et Siculorum Comiti, Domino Domino mihi clementissimo.

5.

Fáy István Debreczeni Tamásnak

(Fáj, 1636. június 13.)

MNL OL E190, Missiles, Nr. 1776.

Sajnálattal közli Debreczeni Tamással, hogy nem állt módjában személyesen találkozni a fejedelemmel. Beszámol a Göncön tartott megyegyűlésről, a katolikusok által elfoglalt mislyei templom ügyéről. Aggodalmát fejezi ki az esetleges további katolikus térhódítás miatt. Hírt ad egy, a katolikusok által szervezett gyűlésről is. Ezen számos világi és egyházi személy is részt vett. Továbbítja a fejedelemnek Bethlen István mozgolódásáról szóló információit. Értesülése szerint Bethlen mind a nádor, mind a hajdúk támogatását megszerezte. Pest vármegyei jobbágyaitól értesült a török támadásairól. A Horvátország felé portyázó törökök vereséget szenvedtek.

Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek, mint jóakaró uramnak, komámnak. Isten kegyelmedet hogy minden jókkal meg áldja, szíből kívánom.

Akarom kegyelmedet ez alkalmatosságommal levelemmel meg látogatnom, mivel magam be nem mehettem eddig az úrhoz,⁶⁶ önagyágához, nem értvén semmit az önagyága megindulása felől is. Ide uram az emberek igen nagy zsbongásban vagynak, az mi régen elméjekben tartatott, elég, ha immár ki nem mutatják.

Csudás híreket beszélgetnek is az elmúlt hétfői gönci gyűlésben. Az mi vármegyénk ugyan meg kezdette volt riasztani Cseh Jánost⁶⁷ az mislyei templom elvételéért. Meg is ijedett volt, de az után ismét megébredett, mivel némely emberek miköztünk is két ábrázatot viselnek. Akkor, ha kárt nem tett volna némely ember közöttük, azon voltak, hogy ugyanonnan felkeljenek, és bevigyék helyébe az praedikátort, és az templomot is occupálják. Jobb is lett volna, de egy ember vervén le róla az vármegyét, immár azután nem tudom, mi jó ki belőle. Mert úgy látom, hogy valóban iparkodnak az római uraim is,⁶⁸ és nem is hiszem, hogy jó jöjjön ki belőle, az, mint fülhegygel értegetem. Csütörtökön

⁶⁶ I. Rákóczi György erdélyi fejedelem.

⁶⁷ Cseh János (?–1636) mislyei prépost és egri kanonok. GÖZSY, 2010, 144. A mislyei és a balogi evangélikus templomok körül történt eseményekről és a rendezésről: KORPONAY, 1878, 341–342, 678.

⁶⁸ A római katolikus főnemesekről van szó.

reggel mentem vala Szepsibe⁶⁹ az ötvöshöz valami dolgocskám végett, ott vagyon most congregatiójok, már az szállásokat is elosztották volt, Homonnay uramat be várták estvére, Sennyey uram⁷⁰ is az egri püspökkel.⁷¹ Csáky uramék, és még csak az nemes főrendek is, az kik együtt hisznek velük, mind oda gyülekeztek. Mit forraljanak ott, ők tudják, tudom, hogy kimutatják rövid nap fogok fehérjét is. Csak valahogy az mislyei templum oltalmazásában egyebet is ne practicálnának, az mislyei templum után többet is ne occupálnának. De az, mint csak ma is egy embertől értem, ha szintén az mislyei templom nem volt volna is, ugyan elkezdették volna ők ezt. Csak Isten tudja, mi jó ki belőle. Egy jóakaró uram ment ma oda feléjük, és ha mit érthet végezésekben, ígéri magát, hogy mindjárt hírt teszen, én is kegyelmednek hírré adom, ha mi⁷² oly találkoznék.

Bethlen Istvánt is igen viszik az emberek itt Erdélyben, egy általjában beszélük, hogy elmegyén. Azt is értem emberséges embertől, hogy palatinus is általán fogva alájönne. Az urunk részire való hajdúk felől is rosszat rebesgete, hogy ez ide valókkal egyetértvén palatinussal együtt segíteni fognának Bethlen Istvánnak, kinek én hitelt nem adhatok szintén, mert Ibrányi uramnak⁷³ tudom, szeme vagyon oda, és Erdélyi András⁷⁴ sem kételkedhetem. De mit mondhatni uram, most igen meg latrodott az ördög. Bakos uramhoz felküldöttem emberemet, és az apám levelét is, de mind eddig válaszom nem jött reá. Emberem is oda vagyon, most értem bizonyos embertől, hogy otthon nincs őkegyelme. Valami rabló törököt mondják, hogy ugyan felesen ment volna fényes nappal Szécsény és Gyarmat között fel, ezek is ugyan felesen gyülekezvén reája, utánuk vagynak. Jakóffy uramot⁷⁵ is mondá, hogy elment volna. Wesselényi uramék is mind oda vagynak, mint járhatnak, Isten tudja. Tudom, hogy ha az magam embere megérkezik, bizonyost érthetek felőle. Pest vármegyei emberimet⁷⁶ is bocsátám cseterteken haza, ez elmúlt szombaton jöttek ki Budáról, azok beszéllék, hogy nagy csatájok⁷⁷ volt

⁶⁹ Szepsi (ma: Moldava nad Bodvou, SK).

⁷⁰ Sennyei Istvánt (1590–1635) 1623-ban II. Ferdinánd váci püspökké nevezte ki, Pázmány Péter 1627-ben szentelte fel. 1623-ban Lépes Bálint utódként – Pázmány és Esterházy támogatásával – kancellárrá nevezték ki. 1628-ban veszprémi püspöki, 1630-ban pedig győri püspöki kinevezést kapott. Jelen volt az 1621-es nikolsburgi béketárgyalásokon és az 1633-as eperjesi tárgyalásokon. FAZEKAS, 2018, 331–332.

⁷¹ Lósy Imre töltötte be 1633–1637 között az egri megyéspüspök tisztségét. BEKE, 2003, 291–296.

⁷² Kihúzta a következőt: „he”.

⁷³ Ibrányi Mihály (?–1649) középbirtokos nemes, 1635–1650 között Várad vicekapitánya volt. A vár ekkori építkezéseit is ő irányította, ezekről feljegyzéseket készített. Feladata volt, hogy tudósítsa a fejedelmet a Partiumban, a szomszédos vármegyékben történő eseményekről. MAKKAJ, 1954, 669; IZSÉPPY, 1968, 275; BALOGH, 1982, 367.

⁷⁴ Erdélyi András böszörményi hajdúkapitány, 1629–1631 között jelentős szerepet játszott a harmadik hajdúfelkelésben. BOROSY, 1992, 71; NYAKAS, 1984, 41–55.

⁷⁵ A ráhói és szuhai Jakóffy család Gömör vármegyei nemesi család volt, Jakóffy Ferenc (?–1639) a Széchy család kapitánya Murány, Balog és Lipcse várában. 1629-ben Rákóczi György tiszttartójaként említették. Felesége Dersffy Judit volt. NAGY, 1857–1868, V, 287; FORGON, 2001, 320–321; Soós, 2013, 7–15; SZEKFÜ, 1935, 107; NYÁRY, 1941, 203.

⁷⁶ Pest vármegyei Fáy-jobbágyokról van szó.

⁷⁷ Bethlen István és Rákóczi György konfliktusa zajlott 1636-ban, minek oka az volt, hogy Bethlent a török fejedelemmé kívánta tenni. MAKKAJ–SZÁSZ, 1986, 687–694, 701–702; SZILÁGYI, 1893, 502–504.

az budaiaknak az vezérrel.⁷⁸ Igen ostromlották az házát, még az fedelét is sok helyen megszagatták, úgy annyira, hogy tarackokat is vonatott az basa az házához. Ők azt mondák, hogy az török urok⁷⁹ azt mondta, hogy nem ölhettek meg az vezért, mert erős helyre bújt volt el. Nem találhatták ki, de az Teftertiháját⁸⁰ meg ölték az tolmáccsal együtt. Azt beszéllék ezek, hogy nála volt akkor Bethlen István az Teftertihájánál, hogy reámentek az törökök, és az kapu fájához támaszkodván, keservesen sírdogált, és úgy nézte, mit csináltak az vitézek. Azt is beszéllették, hogy⁸¹ oda fel, Horvátország felé is igen meg verték volna az törököket, ezernél többet vágtak volna le bennük, azok is derék rablásra indultak volt, de emezek készen vártak. Az nagy Isten bár mind elvesztené őket, csak mi szegény hazánkban maradhatnánk tőlük békével. Ha az úr mulatni fog, kegyelmed tudósítson róla, mégis meglátogatnám önagységát. Tartsa Isten kegyelmedet jó egészségben.

In Fáj, 13. junii anno 1636.

Kegyelmednek szeretettel szolgál,

Fáy István manu propria

[Címzés]: Generoso Domino Thomae Debreczeni de Kiralj Darocza Domini nostri clementissimi Principis Transylvaniae omnium bonorum in Hungaria. Praefecto etc. Domino et Compatri mihi confidentissimo.

6.

Fáy István Debreczeni Tamásnak

(Fáj, 1636. július 11.)

MNL OL E190, Missiles, Nr. 1789.

Információt kér, hogy mitévő legyen Rákóczi levelével. Azt egyből az alispánnak kézbesítse? Mivel nemrégén volt vármegyegyűlés, így kevés esélyük van arra, hogy újra összeüljenek. Ezért nem tudja, mikor kerül sor a levél hivatalos prezentálására. Beszámol Homonnai Drugeth János főkapitányi beiktatásáról. Megemlíti különféle hadak gyülekezését. Emellett a térségbe érkeztek Esterházy Miklós, Bakos Gábor és Fáy Mihály katonái is.

Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek, mint jóakaró uramnak. Az Úristen kegyelmedet minden üdvösséges jókkal, hogy meg áldja, szívből kívánom.

⁷⁸ Naszuhpasazade Vezír Huszeju pasát 1635 májusában nevezték ki budai pasának. 1637 februárjában ruméliei, majd 1639-ben erzerumi pasa lett. GÉVAY, 1841, 32–33.

⁷⁹ A török földesurukról van szó.

⁸⁰ Tefter tiha vagy defter kethüdasi, török adószedő hivatalnok volt a korszakban. BOROSY, 1998, 326.

⁸¹ Előtte áthúzva: „szintén”.

Mostanában érkezvén meg az viceispánunk⁸² Szepsiből, ballagtam vala alá ő kegyelméhez, értekezvén őkegyelmétől az alkolmatosság felől, az mi kegyelmes urunk levelét mint praesentálhatná hová hamarbban az nemes vármegyének.⁸³ Nem lévén itthon immár ugyan jó ideje az főispán,⁸⁴ de mostanság gyűlése nem leszen az vármegyének, alkolmatosság sincsen semmi, kire nézve hirdethetne az ispánunk gyűlést. Ez el múlt hétfőn lévén, hanem búcsúzó szék⁸⁵ leszen, mindjárt ha megérkezik vármegyénk posta-követe, kit az főispánhoz küldöttek Nyalábbá,⁸⁶ mely mintegy másfél hét alatt leszen meg, immár kegyelmed lássa, ha ugyan reá várakozzunk-e az gyűlésre, avagy csak megadjam az viceispánnak az mi kegyelmes urunk levelét, kegyelmed tudósítson felőle. Jóllehet minden alkolmatossággal megcselekedné az ispán, hogy gyűlést hirdetne csak ezért is, de nem találhatja csak erre fel az módját. Mondá őkegyelme, hogy úgy értette, hogy Szabolcsból egy levélnek pariaját küldötték most fel Kassára, az mi kegyelmes urunk levelének. Azt hiszem, hogy az is ezen tenorral való lehetett. Az generalis uram bemenetele⁸⁷ haladott ad diem 21. praesentis mensis. 20. die Szinára⁸⁸ gyűlnek, másnap akarván be menni, az mint értegetem, valamit behoz magával ez halogatással való introductio, az végbeli hadaknak is mindenfelől itt kellettvénniük. Az mint mondják, azt is hallám, hogy palatinus uram is alájönne, eleiben is mentenek volna már az végbeliek. Bakos uram is ez elmúlt vasárnap indulván eleiben. Ugyan őkegyelme szolgálja mondotta Fáy Mihály uramnak,⁸⁹ ki Osgyánból⁹⁰ az után jött alá, hogy megindult őkegyelme,

⁸² Felsőszendi Fuló János volt az alispán 1635–1641 között Abaúj vármegyében. Fuló aktív tevékenységet folytatott a megyében, 1630–1634 között annak táblabírája, 1630-ban esküdte volt. KÖRPNAY, 1878, 138, 141, 153, 181, 183, 227, 240, 267, 292, 302, 315, 328, 337, 356, 368.

⁸³ A vármegye részt vett a törvényhozásban és a jogalkotásban. A vármegyei közgyűlés hatásköre azon ügyekre terjedt ki, amelyek a megye joghatósága alá tartoztak. Minden elvi kérdésben, ami a megye illetékessége alá tartozott, a közgyűlés döntött. A vármegyei gyűlés keretében felolvasták a kormányhatóságoktól érkező rendeleteket. Amennyiben törvényesnek találták őket, intézkedtek arról, hogy végrehajtásra kerüljenek. EMBER, 1946, 525–526.

⁸⁴ Valószínűleg Perényi Gáborra gondol, aki 1625–1629 között, illetve 1637-ben töltötte be a megye főispáni tisztségét. FALLENBÜCHL, 1994, 59.

⁸⁵ A búcsúzó szék (*sedes valedictoria*) egy olyan ülése volt a közgyűlésnek, amin a hivataluk viselését követően a tisztviselek megváltak az állásuktól. BOROVSKY, 1909, 190.

⁸⁶ Nyalábvár (ma: Koroleve, UA). Nyalábvár a 15–17. század között a Perényi család birtokában volt. KOMÁROMY, 1894, 507–519.

⁸⁷ Homonnai Drugeth János (?–1645) 1636. július 21-én iktatták be a főkapitányi tisztségbe. Homonnai Drugeth 1626–1645 között Ung vármegye, 1631–1645 között Zemplén vármegye főispánja volt. 1636–1645 között az országbírói tisztséget is betöltötte. FALLENBÜCHL, 1988, 72; FALLENBÜCHL, 1994, 106, 113; PÁLFFY, 1997, 273; TUSOR, 1997, 133.

⁸⁸ Abaújszina (ma: Seňa, SK).

⁸⁹ Fáy Mihály (17. század) Fáy (III.) István első házasságából született gyermeke volt, testvérei Péter, György és Benedek. Fáy Mihály így (IV.) István féltestvére volt. Aktívan kivette részét Abaúj vármegye vezetésében, 1621-ben, 1629-ben és 1632–1638 között a megye táblabírája volt. Thököly Zsuzsannát vette feleségül. Az információkat lásd Fáy (III.) István osztálytevése. Fáj, 1618. decembere. MNL OL P1729 Fáy család 1. tétel 1618. Nro. 24.; illetve KÖRPNAY, 1878, 121, 141, 146, 162, 227, 240, 269, 303, 316, 329.

⁹⁰ Osgyán (ma: Ožďiany, SK).

ilyen praetextus alatt jönne, hogy Ví[g]lest⁹¹ veszi meg, az banderiummal, kik [...] ⁹² az megadá. Ide minden emberek az mi kegyelmes urunkot féltetik. Nagy practicájok lévén az embereknek ónagysága ellen. De úgy veszem eszemben, hogy ha valaminek kellettik lenni, jóakarók is találkoznának innen is az mi kegyelmes urunknak, noha nem az urak közzül. Ide uram, igen fogadják az hadakat, lovast, gyalogot, tiltván az törökkel való csatázást. S. Pál uram⁹³ bizonyos, az mint értem, hogy régen köteles az új generálishoz,⁹⁴ nem is titkolhatta ez minap el, úgy kezében kaptak némely emberek, dorgálván róla. De őkegyelme igen akarná, ha titokba lehetne, palatinus uramhoz is régen köteles, fizetését is meg mondák, hogy ezer forint vagy onnét. Az regéci dolgot is mind őkegyelme igazgatja, noha titkon, hogy már, de nehéz egy vármegye előtt affélét titkolni, most kezdik eszkebe venni az uraim, hogy némely ember nagy kedvére volt vármegyénknek, de ha lehet, meg kezdenek kötelességétől válni. Többet is írhatnék kegyelmednek erről, de most ebben hagyom, kegyelmed az levél dolgáról tudósítván. Adja Isten kegyelmedet jó egészségben látnom.

In Fáj, 11. die julii anno 1636.

Kegyelmednek tisztelettel szolgáló komája,

Fáy István manu propria

[Címzés]: Generoso Domino Tomae Debreczeni de Kiralj Darocza, Domino mihi clementissimo Transylvaniae Principis omnium bonorum in Hungaria Praefecto etc. Domino et Compatri confidentissimo.

7.

Fáy István Debreczeni Tamásnak

(Fáj, 1636. július 28.)

MNL OL E190, Missiles, Nr. 1800.

A megyegyűlésen ismertette Rákóczi György levelét, a fejedelem a vármegye választát kérte. A középpontban Bethlen Péter ügye állt, aki több intést követően sem maradt békében. Bethlen mozgalma mellett felhívták a figyelmet Párducz Lukács ellenségeskedésére is. Homonnai Drugeth János főkapitánytól sem kaptak egyértelmű parancsot Bethlenék megbüntetésére. Fáy Bethlenéssel kapcsolatban utasítást várt Rákóczi fejedelemtől. Megkereste Hamvay Pétert is, hogy megtudja, kész-e Rákóczi szolgálatába állni. Fáy saját kapcsolatait bevetve szervezte meg a megye katonaságát. Egyértelmű parancsot vár arra vonatkozóan, hogy az összegyűlt katonákkal merre vonuljon, és hol gyülekezzenek. Esterházy nádor is

⁹¹ Végles vár (ma: Víglas, SK) Zólyom megye. A papíron szakadás van, a középső g betű fele hiányzik.

⁹² Szakadás a papíron, az ott található egész szó hiányzik.

⁹³ Feltételezhetően Szemere Pálról van szó.

⁹⁴ Homonnai Drugeth Jánosra utal a levél sora.

felszólította a vármegyét, hogy ne támogassák Bethlenéket. Bornemissza János parancsot kapott, maradjon semleges és ne kezdeményezzen fegyveres akciót. Csáky Istvánról az a hír járja, hogy Bethlen oldalán áll.

Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek, mint jóakaró komám uramnak. Isten kegyelme-det minden üdvösséges jókkal áldja meg.

Mai napon lévén vármegyénknek generalis congregatiója, az mi kegyelmes urunk levelét én praesentálám, tovább is amellettrövideden, az mint tudtam, proponálván az dolgot, kívántam is resolutiót reája elolvastatása után, hogy avagy scriptis avagy verbaliter, ha úgy nem lehet, az nemes vármegye resolválja magát, kire verbaliter nekem rövideden ily válaszom lön. Mivel ezen tenorral való levelei öngagságának más vármegyék-[re is]⁹⁵ idejében érkezvén, mostani installatiójakor generalis és iudex curiae uramnak,⁹⁶ öngagságának, azon vármegyék unami [!]ate⁹⁷ consensu, az több Fátmán innen való vármegyékkel együtt, több punctumokkal együtt, öngagságának leadták, resolutiót kívánván rá az nemes vármegyék. Öngagsága ugyanakkor ajánlotta magát, hogy válaszok leszen az nemes vármegyéknek reája. Mostan azért öngagsága követei által az mi vármegyénk-re arról csak így resolválta magát, tudniillik ennekelőtte is öngagsága egynéhányszor meg intette vala Bethlen Pétert,⁹⁸ hogy afféle dolog nélkül ellegyen, meg sem engedi, ennek utána is kimenjen. Meg leszen hagyva, hogy többször olyan dolgot ne merészeljen patrálni, se hadat conscribálni, hanem veszteg legyen. Az kapitányoknak is parancsolt, az hova illet, hogy Párduczékra⁹⁹ vigyázzon, és compescálják őket, és efféle hostilitást ne engedjenek cselekedni. Sőt, ha kit öngagsága kaphat levélhordozó postáját vagy szolgáját Bethlen Istvánnak, meglátja az nemes vármegye, mint fogja öngagsága büntetni. Kívánok vala arra is resolutiót, hogy öngagsága, generalis uram az satisfactióra

⁹⁵ Szakadás látható a szó végén.

⁹⁶ A korábban már említett Homonnai Drugeth Jánosról van szó, aki országbíróként tevékenykedett 1636. április 29. és 1645 között.

⁹⁷ Helyesen: „unanimi”.

⁹⁸ Bethlen Péter (1609–1646) idősebb Bethlen István fia, testvére ifjabb Bethlen István volt. Bethlen Gábor gyermekeinek korai halálát követően a Bethlen család jelentős hangsúlyt fektetett Bethlen István két fiának taníttatására, nyugat-európai egyetemekre (Heidelbergbe, Frankfurtba és Leydenbe) küldték őket tanulni. Ezzel egyrésztől azt tanúsították, hogy Erdély még mindig része a keresztény világnak (*Orbis Christianus*). Másrésztől a Bethlenek a magyarországi elit példáját is követték, akik szintén külföldön taníttatták gyermekeiket. Bethlen Péter viszonylag hamar befejezte tanulmányait. Ezt követően – nagybátyja, Bethlen Gábor javaslatára – körutazást tett Európában. Az utazásra elkísérte őt a belső-szolnoki főispán, Cseffey László és Bethlen bizalmasa, Bornemissza Ferenc. Az erdélyi fejedelmi kapcsolatok kiterjedtségét példázza, hogy az utazás során ellátogattak XIII. Lajos, Richelieu bíboros és Ferdinánd császár udvarába. Pázmány Péter jóvoltából nagyszerű fogadtatásban részesültek Rómában, VIII. Orbán pápával is találkozhattak. Bethlen Péter a magyarországi és erdélyi protestáns rendek egységét szimbolizálva Illésházy Katalint vette feleségül. Hunyad vármegye főispáni tisztét is betöltötte (?–1646. július). Bethlen Péter 1636-ban Ecsedre vonult vissza, hogy előkészítse a Rákóczi elleni támadását. Ebben az időszakban Esterházy Miklós nádorral is kapcsolatban állt. A Rákóczi–Bethlen-konfliktus 1644–1645-ben ért véget. HELTAI, 1984, 411–419; FALLENBÜCHL, 1994, 146; SZABÓ, 2007, 1427.

⁹⁹ Párducz Lukács 1634-ben Batthyány Ádám udvari familiárisa. 1636-ban Bethlen István párthíve lesz, Bethlen Péternek kapitánya. SZABÓ, 2010, 379–380.

resolválta-e magát vagy nem, és ha meg bünteték-e azokat az latrokat Ecsedből. De arra sem most, követe által öngysága, se akkor vármegyénk követeinek semmit nem resolvált, csak silentiában maradt, egy csepp sem kelvén benne. Így értse azért kegyelmed az mi kegyelmes urunk levelére való resolútiót, ki generalis uramtól lett. Az nemes vármegye instantiájára Hamvay uramot¹⁰⁰ is az kegyelmed írása szerent requirálám, kegyelmed neve alatt categorica responsiót kívánván ökegyelmétől. Ökegyelme mégis halogat vala, mentvén azzal magát, hogy ennekelőtt/e/ is abban halasztott volt ökegyelme, hogy palatinus uram igen keményen nyúlt vala az regéci jószágához. És ökegyelmüket is, kik abban az jószágban laknak, néhányakat meg akarta öngysága háborgatni, és ökegyelme ebben tartózkodott volt meg. Most is azon volna még egy kevésse, hogy várakozásba lenne kegyelmed, minthogy most volt nála, és mégis hadd múlták valami kis idő benne. Én megmondattam ökegyelmének, hogy akár most, és akár ezután, csak ugyan megmondja szándékát ökegyelme. Arra bírát magát ökegyelme, hogy kegyelmed levelével értvén, be megyen kegyelmedhez, és ha conveniálhat kegyelmeddel, nem idegenkedik az szolgálattól. Immár kegyelmed mikorra kívánja az ökegyelme be menetelit, lássa az több házi¹⁰¹ esztendőes nemes ember¹⁰² szolgál felől is. Kegyelmednek írhatom, hogy igyekeztenek egynéhányan itt, az Hernád körül, csak hogy mind most aratnak, és takarodnak, azon volnának, hogy elvégezvén mentől hamarbban, egyáltaljában abban kegyelme meg nem fogyatkozik, ki két lóval, ki hárommal megy el, és többel is, kinek értéke, és nem valami csavargó, rossz emberek. Bodó Gergely uram is¹⁰³ igyekezett, kiknek neveket is regesztálván ez után, kegyelmednek tudtára adom, nem halasztván sokára, csakhogy tudja kegyelmed, mind most takarodnak ide az emberek. Wattay Pál¹⁰⁴ után szintén Szécsényben küldöttem, izenvén több barátinak is, kik ezelőtt biztattak volt engemet, onnan is rövid idő alatt bizonyos válaszom jó. Az vármegye is elbocsátván ez hadát, egy hét lévén még havokban, azok is igyekeztek hozzám, jobb része, és talán immár csoportostól is reávihetem. Édes komám uram, én fáradozok az katonák gyűlésében, és minthogy ismernek, el is jönnek¹⁰⁵ hozzám. Csak hogy bánám, édes komám

¹⁰⁰ Valószínűleg Hamvay Péterről van szó. Hamvay aktívan rész vállalt Abaúj vármegye vezetésében, 1626-ban, 1632-ben, 1636-ban, 1643-ban, 1628–1630 között és 1638–1639-ben táblabíróként tevékenykedett. Többször járt követségben a vármegye ügyét képviselve. 1630-ban Hamvay Bethlen István-nál és Brandenburgi Katalinnál, valamint a hét hajdúvárosban teljesített követségi feladatokat. Az 1635-ös soproni országgyűlésre is őt küldte a vármegye dolgainak képviselőjére. KORPONAY, 1878, 141, 153, 162, 183, 227, 303, 328, 338, 427, 544, 580, 655.

¹⁰¹ Két olvashatatlan szó kihúzza.

¹⁰² A „házi uraimékról” van szó. VARGA, 1981, 15.

¹⁰³ Bodó Gergely valószínűleg Gömör és Szatmár vármegyei birtokos. Talán azonos nevű utóda szerzett nemeslevelet 1686-ban I. Lipót királytól. NAGY, 1857–1868, II, 140.

¹⁰⁴ Wattay (Vattay) Pál (?–1682?) Nógrád vármegyei birtokos nemes családból származott. 1636–1677 közötti időszakból származó adatok szerint Nógrád vármegyében esküdt ülnöki tisztséget vállalt. 1671-ben Nógrád vármegye egyik helyettes alispánjelöltje volt, végül Battik Gergely nyerte el a tisztséget. Pest-Pilis-Solt vármegyében hosszú ideig esküdt ülnökként tevékenykedett. 1681-ben a vármegyében alispánná választották. 1682-ben esetleges halála miatt Ráday Gáspárt választották utódjává. NAGY, 1857–1868, XII, 89–90; SZABÓ, 2010, 420.

¹⁰⁵ Kisatírozott szó.

uram, hogy én sok fáradsággal tévén szerent [!], ismervén őket, más ember alá adnak, és talán meg is tartózkodnának benne, én is tudnék azokkal szolgálni az én kegyelmes uramnak mind körülötte, s mind kegyelmed mellett.

Ha kívántatnék, kegyelmed tudósítson engemet, már ezekről mihez kelljen magamot tartanom. Ha gyülekezik az katona, hová vigyem, és mit cselekedjem velek, én kegyelmedtől várok, magam is alá megyek közikben, ide az katonák közé, az Hernád mellé. Várván kegyelmedtől mindenekben hírt, újabbat kegyelmednek nem írhatok most is, az mint [!] Hamvay uram az minap megbeszélgetett vala, kit kegyelmednek meg irtam. Palatinus uram ugyan megmondotta, hogy Bethlen István non sui iuris immár, hanem az török akaróján kell járni, és minthogy az mi kegyelmes urunk meguntatta magát az törökkel, magának tulajdonítsa, ha mi esik rajta. Sőt ugyan kemény levelekkel is intette vármegyénket követünk által, hogy ha az töröknek indulását értik, Bethlen Istvánnal senki fegyvert ne fogjon, vesztég legyen, mert bizonyosan tudja, hogy notorius leszen. Kassai követeink is referálák az vármegyén, hogy Bornemissza János ugyan megírta önagyságának nyilván, hogy mit cselekedjék ez dologban, Bethlen István mellett legyen-e, avagy az mi kegyelmes urunk mellett, de aperte megírta neki, hogy ez dologban neutralitást tartson, és vesztég ülve vigyázzon. Egy summában, uram, az legkisebb rendű ember is eszébe vette ártatlanságát és nagy tűrését az mi kegyelmes urunknak, csudálkoznak rajta, némelyeknek ott járván az elméjük, hogy az mely ember egyszer utát el vesztvén, azt későre megtalálná, mind egyet tenne, ha elmenne rajta. Csáky uram is igen jó legénnek tartja most Bethlen Istvánt, jó karban állatja dolgát, tizednapot vetvén neki, hogy megindul, kire Isten szent fiáért ne segéllje. Kegyelmed engemet az katonák dolgáról tudósítson. Tartsa Isten kegyelmedet jó egészségben.

In Fáj, 28. julii anno 1636.

Kegyelmednek szolgál szeretettel, mig él,

Fáy István manu propria

[Címzés]: Generoso Domino Tomae Debreczeni de Kiralj Darocza, Domini nostri clementissimi Transylvaniae Principis omnium bonorum in Hungaria Praefecto etc. Domino et Compatri confidentissimo.

8.

II. Rákóczi György Fáy Istvánnak

(Segesvár, 1637. november 22.)

MNL OL E190, Missiles, Nr. 2054.

Fáy korábbi levelére válaszolva közli, hogy bizonyos pénzek ügyéről nem szolgálhat válasszal. Hatvani Jánossal kapcsolatban viszont követeli, hogy térjen vissza a szolgálatába.

Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek. Isten kegyelmedet minden kívánsági szerint való jókkal áldja meg.

Az kegyelmed levelét tegnap vacsora előtt adák meg, melyből értem, mit írjon kegyelmed. Az pénz dolgát megemlítettem, de válaszom derekas nincsen reája, hanem ha leszen, kegyelmedet tudósítom. Az mi az elmenetel dolgát illeti, avval kegyelmedet nem bíztatom. Nem is reménlem, hogy az meg lenne. Hatvani¹⁰⁶ igen rosszul cselekedett, hogy elment, azért mondja meg kegyelmed neki, magátúl jöjjön vissza, mert bizonyonnyal elhiggye, hogy meg bánja, mert nem más szolgálja, hanem enyém, öngagságok¹⁰⁷ kegyelmessége után. Ezek után Isten kegyelmeddel.

Datum ex Sexburgi [!],¹⁰⁸ die 22. novembris anno 1637.

Kegyelmednek szolgál,

Rakoczy György manu propria

[Címzés]: Generoso Domino Stephane Fai de eadem etc. mihi observando.

9.

II. Rákóczi György Fáy Istvánnak

(Komána, 1638. március 19.)

MNL OL E190, Missiles, Nr. 2226.

Jó egészségi állapotáról tudósítja. Megérkeztek a török Portáról az általa kért virágok. Egyben felhívja figyelmét arra, hogy ne felejtse el a neki ígért agarakat. Esetleg fűrjvadászatra alkalmas vizslákat is küldhet számára. Szalánczy István tegnap érkezett meg követi útjára.

¹⁰⁶ Hatvani János mint ifjú 1636-ban lovas szolgálatot teljesített I. Rákóczi György udvarában. Ezt követően 1638-ban I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna udvartartásának jegyzékében az udvarló ifjak között szerepelt három lóval. SZABÓ, 2015b, 70, 79.

¹⁰⁷ A fejedelmi párról, I. Rákóczi Györgyről és Lorántffy Zsuzsannáról van szó.

¹⁰⁸ Segesvár (ma: Sighișoara, RO).

ról. Figyelmezteti a pár hét múlva megnyitandó országgyűlésre, ezen számít az abauji nemes részvételére is.

Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek. Isten kegyelmedet minden kívánsági szerint való jókkal áldja meg.

Ez alkalmatossággal nem akarám elmúlatni, hogy kegyelmedet levelemmel meg ne látogatnám, és egészségem felől ne tudósítanám. Én, legyen hála Istennek, jó egészségben vagyok, mely jó egészséget kegyelmednek is kívánok meg adni. Az Portáról az virágokat meghozták, szép formák. Ha Isten behozza kegyelmedet, kegyelmednek meg adom, csakhogy kegyelmed megemlékezzék az egy bokor magam pórázára való agárrúl. Ide, Istennek legyen hála, békességben vagyunk. Szalánczy Uram¹⁰⁹ is tegnap érkezett meg az Portáról minden jóval. Császár is az tengeren által megyen az perzsa ellen.¹¹⁰ Kegyelmedet kérem, ha valami jó fürjező¹¹¹ vizslának szerét tehetné, hozna, kegyelmedtől igen kedvesen venném. Az gyűlés Szent György napján leszen,¹¹² merre, azt itílem, kegyelmeteknek be kelletik jönni. Ma Sárkányba megyünk, holnap Fogarasba,¹¹³ és onnét hétfőn Porumbákra,¹¹⁴ Porumbákról Szeben¹¹⁵ felé, és ott negyednapig múlatván az ünnep előtt harmad- vagy negyed nappal, Fejérvárra¹¹⁶ bemegyünk. Ha kegyelmed másoknál oly emberséges embereknél tudna, agarakat szerezzen, kegyelmedtől kedvesen veszem. Ezek után Istennek gondja viselése alá ajánlom kegyelmedet. Datum ex Comana,¹¹⁷ die 19. martii anno 1638.

Kegyelmednek szolgál,

Rakoczy György manu propria

[Címzés]: Generoso Domino Stephane Faj de eadem etc. mihi observando.

¹⁰⁹ Szalánczy István (1589?–1648) kapitihá-családból származik. Maga is 1613-tól kezdve járta a Portát. 1631–1633 között I. Rákóczi György szolgálatában portai ügyvivő volt. 1635. október és 1636. április között többször is járt Budán követként azzal a céllal, hogy eltávolíthassák Székely Mózeszt. 1637–1638-ban Konstantinápolyban tartózkodott mint főkövet. 1645–1648 között vállalta utoljára a portai főkövetséget. I. Rákóczi György – figyelembe véve szolgálatait – 1636–1647 között fejedelmi tanácsúrrá, 1633–1647 között a fejedelmi tábla ülnökévé, 1642-ben az országgyűlés elnökévé nevezte ki. BÍRÓ, 1921, 118, 122–124, 126; JAKÓ, 1999, 173–174; KÁRMÁN, 2013, 67.

¹¹⁰ IV. Murád szultán hadseregreformját követően 1635-ben a perzsa területekre támadt. Elfoglalta Erivan és Tebriz városát, 1638-ban kerülhetett sor Bagdad visszafoglalására. Perzsiában Abbasz sah halálát követően indult meg az addig hatalmon lévő Szafavidák hanyatlása, a gazdasági élet is megingott. A perzsa–oszmán háború ezen szakasza 1639-ben zárult le egy békekötéssel. MEDZIBRODSZKY, 1962, 33–34.

¹¹¹ Utána kihúzza: „es”.

¹¹² 1638. április 23. – május 16. között Gyulafehérváron ülésezett az országgyűlés. SZILÁGYI, 1884, X, 135–165.

¹¹³ Fogaras (ma: Făgăras, RO).

¹¹⁴ Felső- és Alsóporumbák (ma: Porumbacu de Sus, RO).

¹¹⁵ Nagyszeben (ma: Sibiu, RO).

¹¹⁶ Gyulafehérvár (ma: Alba Iulia, RO).

¹¹⁷ Komána (ma: Comăna de Sus, RO).

10.

Pelbárth György Fáy Istvánnak

(Bakta, 1639)

MNL OL E204, 34. csomó

Halála közeledtét érzi. Egészségét és erejét nélkülözve nem vehetett részt a Fáy István fái házánál tartott találkozón. Kéri Fáy, írja meg neki a beszélgetésen elhangzott híreket. Jó utat kívánt Fáy erdélyi utazásához. Kívánja, hogy Fáy még legalább hatvanesztendő koráig éljen.

Édes Fáy uram, Istentől kegyelmednek sok jókat, hosszú életet, és dolgaiban boldog előmenetelt kívánván, adja az én Istenem, hogy ha az én testi szemeimmel kegyelmedet nem láthatom, az örök boldogságban én igen hamar, kegyelmed hatvan pünkösöd után, bemenvén, láthassam kegyelmedet.

Tegnap Monaki Ferenc¹¹⁸ uram is az felől írt, hogy Fájban, az kegyelmed házánál lennék ma jó idején. Ez elmúlt napokban az kegyelmed bereti¹¹⁹ jobbágya is ugyan az kegyelmedhez való menetel felől megmondotta az kegyelmed kedves üzenetét. Adta volna és adná bátor az jó Isten, hogy az kegyelmedek kívánságára jelen lehettem volna, de egy szóval elkölt mind arra való egészségem és erőm. Nem hogy Fájban, de egy puska lövéséig is nincs módom, hogy mehetnék. Inkáb kérem kegyelmedet, mint uramot, írjon kegyelmed vagy egy szóval, mi felől való beszélgetése volt volna velem. Betegágyamban hadd tépelődjem vele.

Hallom, hogy kegyelmed Erdélyben készül. Nem tudok egyebet mit kívánnom, adjon Isten jó és szerencsés utat kegyelmednek, hordozza mind mentében, ott létében és meg térteben kegyelmedet. Ha egészségem lött volna, és az úti társaságból ki nem rekesztett volna kegyelmed, én is kétség nélkül most társa lettem volna kegyelmednek. De én immár sem Erdélyben, sem másunnan, az mint érzem, nem megyek, hanem haza. Úgy legyen az, mint Isten akarta, gaudia non remanent, sed fugitiva volant.¹²⁰ Ez lesz az én utolsó levélírásom, reméllem, többet senkinek soha nem írok.

¹¹⁸ Monoky (Monaki, Monoki) Ferenc 1627–1629, majd 1634–1637 között Abaúj vármegye táblabírája. 1642–1644 között Borsod vármegye alispánja volt, Zákány Andrással váltva. Leánya, Monoky Kata Fáy (IV.) István idősebb fiával, Lászlóval házasodott össze. KANDRA, 1894, 181; KORPONAY, 1878, 145, 153, 162, 269, 292, 302, 316; BENEDEK, 1981, 93; SZABÓ, 2015a, 278.

¹¹⁹ Beret (ma: Beret [Gagyberet], H).

¹²⁰ Az örömök nem tartósak, gyorsan tovaszállnak. Vagy műfordításban a következőképpen hangzik: „Nem marad itt az öröm, szárnyra kel, elröpi az.” Az idézetet lásd CSENGERY, 1942, 59.

Isten szép javaiban tartsa meg kegyelmedet, és gyermekségetől fogva, ha mit vétetem, kegyelmed meg is bocsássa.

Írtam Baktán¹²¹ ma vasárnap 1639.

Kegyelmednek koporsójáig való jó akaró, szegény szolgálja,

Pelbárth György¹²²

Vale mi Domine Fay et quo te corpore non possum mente sequar.¹²³

[Címzés]: Generoso Domino Stephano Fay de eadem etc. Domino et fautori per omnem vitam mihi plurimum confidentissimo.

11.

I. Rákóczi György Fáy Istvánnak

(Gyulafehérvár, 1639. szeptember 9.)

MNL OL E190, Missiles, Nr. 2521.

Intézkedett, hogy a Bakay Benedekné elleni vizsgálat dokumentumait adja át a káptalan, illetve Bodonyi Mihályné Fáyinak. Röviden reagál a harmincéves háborúnak a Habsburgok számára kedvezőtlen híreire.

Georgius Rakoczi Dei gratia, Princeps Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus, et Sicularum Comes etc.

Generose fidelis nobis dilecte. Salutem et gratiam meam. Hűséged 29. Augustii nekünk írt levelét vettük, kiben mit irgyon, értjük. Az Bakayné¹²⁴ ellen valo inquisitionak fel keresése felől, és mind pediglen, hogy fel találván hűségednek kezében adják, mind az káptalanoknak, és mind pedig Bodonyinének¹²⁵ parancsoltunk. Az ott kinn lévő ál-

¹²¹ Bakta (ma: Baktakék, H).

¹²² Alsóvatai Pelbárth György 1630-ban Abaúj vármegye jegyzőjeként működött, 1631–1633 között szolgabíró, 1634-ben és 1638-ban a megye táblabírói tisztségét is betöltötte. KORPONAY, 1878, 181, 202, 227, 239, 267, 303, 328; SZABÓ, 2015a, 259. Borsod vármegyei tevékenységéről lásd MNL BAZ Megyei Levéltár IV. 501.b Közgyűlési iratok (Acta politica) 5. doboz, Mat. II. Fasc. I. No. 315., No. 355., No. 452.

¹²³ Isten veled, Fáy uram, ahová testi valómban nem tudlak majd követni, oda elkísér szellemem.

¹²⁴ Valószínűleg Bakay Benedek (1597–1633) özvegyéről van szó. Bakay Benedek Wittenbergben, Leidenben, Baselben és Oxfordban folytatott tanulmányokat. 1627 és 1630 között a kassai iskola beosztott tanáraként dolgozott, majd haláláig a Sárospataki Református Kollégium rektoraként, illetve Sárospatakon református lelkészként tevékenykedett. Levelünkben szereplő özvegye nagy valószínűséggel a kassai származású Szegedy Zsófia volt.

¹²⁵ Bodonyi (Bodon) Mihály (17. század) kassai polgár 1643-ban szerepelt egy, a taksa megfizetésével kapcsolatos jegyzékben. Egy 1647-es országgyűlési törvénycikk betartásának kapcsán is említették a nevét. A törvény indítványozta Kassán a nemesi és vallási szabadság visszaállítását. A vallásuk és/vagy nemzetiségük miatt tisztségükből eltávolított polgárok eredeti jogaitak visszakapták, és esetleges kárukat is megrtérít-

lapotok pedig mint legyenek, mi nem tudjuk, kitől félnek, talám Isten rémiti őket maga tiszteletének kergetéséért. Eidem in reliquo gratiose propensi manentes.

Datum in Civitate nostra Alba Julia, die 9. mensis septembris Anno Domini 1639.

Georgius Rákoczy

[Címzés]: Generoso Stephano Fayi de Eadem primario Aulae nostrae Familiari¹²⁶ etc. Fideli nobis dilecto.

12.

II. Rákóczi György Fáy Istvánnak

(Medgyes, 1639. november 7.)

MNL OL E190 Archivum familiae Rákóczi Nr. 2417.

Megkapta levelét. Nem érti, hogy a saját korábban írt leveleit Fáy miért nem kapta kézhez. Sanyarúnak ítéli meg az ország sorsát és helyzetét. Már régen nem találkozott Fáyval. Örülne, ha személyesen bejönne Erdélybe. A fejedelem (I. Rákóczi György) karácsony után indul ki Várad felé.

Szolgálok kegyelmednek, Isten minden kívánsági szerint való jókkal áldja meg kegyelmedet.

Kegyelmed levelét adák meg 2. die novembris,¹²⁷ melyben írja kegyelmed, hogy én kegyelmed felől elfeledkeztem volna, melyet nem tudom, mi okbul vett légyen eszébe kegyelmed, holott én egynéhány leveleket írtam kegyelmednek, és az ide való állapotokról tudósítottam kegyelmedet. Az, mi szegény Magyarországnak pusztulásra és veszedelemre hanyatlott állapotját illeti, az bizony dolog, minden hazája szerető, keresztény embernek szánakozásra méltó dolog. Ki pedig ennek nyomorult sorsát megorvosolhassa, több nincsen az egy könyörülő Istennél, mert az kik fő tisztei volnának is, azok is nem néznek úgy az publicumra, mint az magok privatumokra. Noha ha jól gondolkodnának, /ha/ az hazának az pogányság ellen való egy néhány akadék csináló véghezaj el kelnek, nem tudom, mint maradnak meg havasok között levő várakban. De Isten szánja meg ezt, az mi maroknyi nemzetünket, és támasszon olyat, kinek kegyes szárnyai alatt maradhasson meg. Az mi az kegyelmed bejövételit illeti, immár ugyan jó

tették. 1648-ban pedig Bodonyi Mihályt és feleségét, Koncsik Annát említették meg egy, a város ellen indított perük miatt. KORPONAY, 1878, 441; KERÉKES, 1940, 257; H. NÉMETH, 2004, 456.

¹²⁶ Bár a címzés szerint Fáy István Rákóczi fejedelem elsőrendű udvari familiárisa, az 1638. évi beszerceci látogatás praebendajegyzékében nem szerepel. A Fáy családtagok közül csak az 1655. októberi udvari jegyzékben szerepel egyikük, Fáy András neve, az „*urunk inasai*” között. SZABÓ, 2015b, 106.

¹²⁷ A szövegben eredetileg „9bris” szerepel.

ideje, hogy kegyelmed itt benn nem volt. Nem ártana, ha egyéb helyekhez képest való Kánahán földét kegyelmed meglátogatná. Az mi az urunk önnagysága Váradra való menetelit illeti, szándéka az volna önnagyságának, hogy ha Isten engedi, karácsony után menne ki. Most önnagyságának alkalmatossága nem lévén, mivel csak decretumot forgatunk¹²⁸ most. Kegyelmed által minden jóakaróimnak ajánlom szolgáltatomat. Istennek gondjaviselése alá ajánlom kegyelmedet.

Datum ex Civitate Meggyes, die 7. novembris anno 1639.

Kegyelmednek jó szível szolgál,

Rákóczy György

[Címzés]: Generoso Domino Stephano Fai de eadem Aulae Familiari Illustrissimi Transylvaniae Principis etc. mihi honorando.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL BAZ	Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára
IV. 501.b	Közgyűlési iratok (Acta politica)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
E41	Litterae ad cameram exaratae
E190	Archivum familiae Rákóczi
E204	Magyar Kamara Archívuma, Missiles

*

ABAFI 1883	ABAFI Lajos: <i>Naplókönyv 1632-ből, (Benkő József irományai közül), Második és befejező közlemény</i> , In: <i>Történelmi Tár</i> , 3/6. (1883) 519–542.
BALLAGI 1878	BALLAGI Aladár: <i>A Magyar Királyi Testőrség története, különös tekintettel irodalmi működésére</i> , Budapest, Franklin Társulat, 1878.

¹²⁸ Az 1633–1655 között tartott hat erdélyi országgyűlés az őszi törvényszakban ülésezett. Ez általában Szent Lukács oktávján kezdődött. Az Approbatae constitutionest alapul véve ezeket Medgyesen vagy Besztercén tartották. SZABÓ, 2013, 139.

- BALOGH
1982 BALOGH Jolán: *Varadinum. Várad vára*, II, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982. (Művészettörténeti Füzetek, 13/2.)
- BÁN
1980 *Magyar történelmi fogalomgyűjtemény*, II, szerk. BÁN Péter, Eger, Heves Megyei Levéltár, 1980.
- BARTA M.
2017 BARTA M. János: *Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferencsel*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017.
- BEKE
2003 BEKE Margit (szerk.): *Esztergomi érsekek, 1001–2003*, Budapest, Szent István Társulat, 2003.
- BENEDEK
1981 BENEDEK Gyula: *Tiszapüspöki Fáy László 17. századi számadáskönyvében*, In: *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv*, 3. (1981) 91–101.
- BÍRÓ
1921 BÍRÓ Vencel: *Erdély követei a Portán*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet Részvénytársaság, 1921.
- BOROSY
1992 BOROSY András: *Az erdélyi fejedelmek fennhatósága alá tartozó mezővárosok*, In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve*, 19. (1992) 59–73.
- BOROSY
1998 BOROSY András: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Igazságszolgáltatási iratok I. 1589–1660*, Budapest, Pest Megyei Levéltár, 1998. (Pest Megyei Levéltári Füzetek, 27.)
- BOROVSZKY
1909 BOROVSZKY Samu: *Borsod vármegye története a legrégebb időktől a jelenkorig*, I, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1909.
- CSENGERY
1942 CSENGERY János: *Marcus Valerius Martialis epigrammáinak tizennégy könyve a Látványosságok könyvével*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942.
- DEBRECZENI-DROPPÁN
2004 DEBRECZENI-DROPPÁN Béla: *Egy gazdasági szakember a XVII. századból: Debreczeni Tamás élete és működése*, In: *Fons*, 11. (2004) 3. sz. 447–501.

- DIENES
2001
DIENES Dénes: *Debreczeni Tamás végrendelete*, In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2. (2001) 1. sz. 143–156.
- DOMINKOVITS
1997
DOMINKOVITS Péter: *Birtoklástörténet – Társadalomtörténet. A petőházi Zeke család Zala megyei birtokai*, In: *Zalai Történeti Tanulmányok*, szerk. KÁLI Csaba, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 87–210. (Zalai Gyűjtemény, 42.)
- DOMINKOVITS
2008
DOMINKOVITS Péter: *Főúri udvar – uradalom – vármegye – katolikus egyház. Adatok és szempontok a 17. századi nyugat-dunántúli megyei nemesség mozgástereinek kutatásához*, In: *Turul*, 80. (2008) 2. sz. 33–42.
- EMBER
1946
EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története. Moháctól a török kiűzéséig*, Budapest, „Budapest” Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 1946. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai, III. Hatóság- és Hivataltörténet)
- FALLENBÜCHL
1988
FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főméltóságai, 1526–1848*, Budapest, Maecenas Kiadó, 1988.
- FALLENBÜCHL
1994
FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főispánjai, 1526–1848*, Budapest, Argumentum Kiadó, 1994.
- FALLENBÜCHL
2002
FALLENBÜCHL Zoltán: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- FÁY
1897
FÁY Ákos: *A sajómezei csata 1241. és a fáji Fáy család ősei*, Budapest, Magyar Nyomda, 1897.
- FÁY
1940
FÁY Aladár: *Fái Fáy-család, (Igazolt péceli ágazat)*, In: *Magyar Családtörténeti Szemle*, 6. (1940) 5. sz. 108–110.
- FAZEKAS
2018
FAZEKAS István: *A Magyar (Udvári) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*, Budapest, 2018. (Kézirat)
- F. gy. N.
1866
F. gy. N.: *Balling*, In: *Egyetemes Magyar Encyclopedia*, V, Pest, 1866, 376–377.

- FORGON
2001
MIHÁLYFALUSI FORGON Mihály: *Gömör-Kishont vármegye nemes családai*, Budapest, Méry Ratio, 2001.
- GÉVAY
1841
GÉVAY Antal: *A' Budai Pasák*, Bécs, 1841.
- GÖZSY
2010
GÖZSY Zoltán: *Cseh János*, In: *Pécs Lexikon*, I, szerk. ROMVÁRY Ferenc, Pécs, Pécsi Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010.
- GYALÓKAY
1917
GYALÓKAY Jenő: *Albisi Zólyomi Dávid*, In: *Századok*, 51. (1917) 1. sz. 243–259.
- HELTAI
1994
HELTAI János: *Bethlen Péter és Pázmány*, In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1982–1983*, szerk. FERENCZY Endréné – HAVASI Zoltán – SOLTÉSZ Zoltánné – SONNEVEND Péter – WINDISCH Éva, Budapest, 1984, 411–422.
- HELTAI
1994
HELTAI János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Budapest, Balassi Kiadó, 1994.
- HENZSEL
2011
HENZSEL Ágota: *Debreczeni Tamás, I. Rákóczi György prefektusának szatmári kötődései*, In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*, 19. (2011) 11–20.
- H. NÉMETH
2004
H. NÉMETH István: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség)*, I, Budapest, Gondolat–Magyar Országos Levéltár, 2004.
- HORN
1990
Rákóczi László Naplója, kiad. HORN Ildikó, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1990. (Magyar Hírmondó)
- IZSÉPY
1968
IZSÉPY Edit: *Ibrányi Mihály váradi kapitány szerepe Bethlen István 1636. évi felkelésében*, In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, 4. (1968) 275–289.
- JAKÓ
1999
JAKÓ Klára: *A Szalánczyak*, In: *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Kolozsvár, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 1999, 166–175.

JENEY-TÓTH

2014

JENEY-TÓTH Annamária: *Adalékok az udvari familiárisi karrierhez I. Rákóczi György udvarában*, In: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában*, szerk. BÁRÁNY Attila – OROSZ István – PAPP Klára – VINKLER Bálint, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2014, 319–333.

KANDRA

1894

KANDRA Kabos: *Borsod-vármegye alispánjai a XIII-ik századtól napjainkig*, In: *Történelmi Tár*, 17. (1894) 179–183.

KÁRMÁN

2013

KÁRMÁN Gábor: *Egy közép-európai Odüsszeia a 17. században. Harsányi Nagy Jakab élete*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2013.

KÁRMÁN

2015

KÁRMÁN Gábor: *Egy diplomáciai zsákutca: Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburgi Katalinnal*, In: *Aetas*, 30. (2015) 3. sz. 9–36.

KEREKES

1940

KEREKES György: *Polgári társadalmunk a 17. században. Schirmer János 1625–1674 kassai kereskedő üzleti könyve alapján*, Kassa, „Wiko” Kö- és Könyvnyomdai Műintézet, 1940.

KOMÁROMY

1894

KOMÁROMY András: *Nyalábvár és uradalma*, In: *Századok*, 28. (1894) 492–519.

KOROKNAY

2006

KOROKNAY Gyula: *Kállói kapitányok*, Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 2006. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai, III, Tanulmányok 13.)

KORPONAY

1878

KORPONAY János: *Abaujármegye monographiája*, Kassa, 1878.

KOSÁRY

1970

KOSÁRY Domokos: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*, I, Budapest, Tankönyvkiadó, 1970.

LEHOCZKY

1899

LEHOCZKY Tivadar: *Adatok a Balling, Berthóthy és Leövey családokról*, In: *Turul*, 17. (1899) 82–86.

- MAKKAI
1954
MAKKAI László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai, 1631–1648*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954.
- MAKKAI–SZÁSZ
1986
MAKKAI László – SZÁSZ Zoltán (szerk.): *Erdély története*, II. kötet, *1606-tól 1830-ig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- MAKSAY
1992
MAKSAY Ferenc: *A Magyar Kamara Archivuma*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1992.
- MEDZIBRODSZKY
1962
MEDZIBRODSZKY Endre: *A XVI–XVII. századi török-perzsa háborúk történetének kérdéséhez*, In: *Acta Universitatis Szegediensis*, X, szerk. SZAUDER József, Szeged, Hungaria, 1962. (*Acta Universitatis Szegediensis*)
- MISKI
2018
MISKI Péter: *Adalékok egy középnyemes Rákóczi-familiárisból lett kassai főkapitány életútjához. Reöthy Orbán végrendelete*, In: *Életmód-történeti pillanatképek*, I, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna – MEZEI Emese, Budapest, PPKE BTK, 2018, 69–80.
- NAGY
1857–1868
NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, I–XIII, Pest, 1857–1868.
- NAGY
1880
NAGY Iván: *Fáy István murányi várkapitányhoz írt levelek*, In: *Történelmi Tár*, 3/2. (1880) 377–397.
- NAGY
1984
NAGY László: *A „bibliás örálló” fejedelem, I. Rákóczi György a magyar történelemben*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1984.
- NYAKAS
1984
NYAKAS Miklós: *A hajdúk letelepítése Böszörményben*, Hajdúböszörmény, 1984. (Hajdúsági Közlemények, 13.)
- NYÁRY
1941
NYÁRY Pál: *Jákóffy Ferenc hagyatéka*, In: *Magyar Családtörténeti Szemle*, 7. (1941) 9. sz. 203–209.
- OBORNI
2014
OBORNI Teréz: *Adalékok Bethlen István politikai, kormányzati és udvari szerepéhez Bethlen Gábor uralkodásának idején*, In: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában*, szerk. BÁRÁNY Attila – OROSZ István – PAPP Klára – VINKLER Bálint, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2014, 301–318.

- PÁLFFY
1997 PÁLFFY Géza: *Kerületi és végvidéki kapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*, In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288.
- PAPP
2011 PAPP Klára: *Az erdélyi Csákyak*, Nyíregyháza, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete – Erdélyi Múzeum Egyesület, 2011. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 273.)
- R. VÁRKONYI
1987 R. VÁRKONYI Ágnes: *A rejtőzködő Murányi Vénus*, Budapest, Helikon Kiadó, 1987.
- SOÓS
2013 SOÓS Elemér: *Ráhó végvár története, hadi- és műleírása*, Budapest, Históriaantik Könyvesház, 2013.
- SUNKÓ
1998 SUNKÓ Attila: *Az erdélyi fejedelmek udvari hadai a 16. században*, In: *Levéltári Közlemények*, 69. (1998) 1–2. sz. 99–131.
- SZABÓ
2007 SZABÓ Péter: *A Bethlen–Rákóczi-ellentét reprezentációs megnyilatkozásai*, In: „Nem súlyed az emberiség!...” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István – SZABÓ G. Zoltán, Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 1423–1430.
- SZABÓ
2010 *A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661)*, sajtó alá rendezte és az adattárat összeállította: SZABÓ András Péter, Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2010. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 59.)
- SZABÓ
2013 SZABÓ András Péter: *Az erdélyi fejedelmi udvar besztercei látogatásai*, In: *Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv*, 8. (2013) 129–165.
- SZABÓ
2014 SZABÓ András Péter: *Egy felső-magyarországi katolikus főúr pengeélen. Forgách (III.) Zsigmond levelezése I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel (1644–1645)*, In: *Collectanea Sancti Martini*, II, szerk. DÉNESI Tamás – DEJCSICS Konrád OSB, Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményei, 2014, 291–342. (Pannonhalmi Főapátság Gyűjteménye 2.)

- SZABÓ
2015a SZABÓ András Péter: *Forgách (III.) Zsigmond levelezése Lippay Györggyel (1639–1644)*, In: *Collectanea Sancti Martini III*, szerk. DÉNESI Tamás, Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményei, 2015, 247–297. (A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteménye 3.)
- SZABÓ
2015b SZABÓ András Péter: *A besztercei levéltár jegyzékei az erdélyi fejedelmi udvarról (1636–1659)*, In: *Lymbus*, 16. (2015) 67–122.
- SZEKFŰ
1935 SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935.
- SZILÁGYI
1880 SZILÁGYI Sándor: *Kemény János és Bornemissza Pál levelezése az 1644–1645-iki hadjárat idejéből*, (Második közleménye), In: *Történelmi Tár*, 3. (1880) 2. sz. 277–320.
- SZILÁGYI
1883 SZILÁGYI Sándor: *Levelek és acták I. Rákóczi György és a Porta diplomáciai összeköttetéseinek történetéhez*, In: *Történelmi Tár*, 3/6. (1883) 417–461.
- SZILÁGYI
1884 SZILÁGYI Sándor: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, X, Budapest, 1884.
- SZILÁGYI
1893 SZILÁGYI Sándor (szerk.): *I. Rákóczi György, 1593–1648*, Budapest, Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 1893. (Magyar Történelmi Életrajzok)
- THALY
1880 THALY Kálmán: *Nagy Ivánnak „Fáy István murányi várkapitányhoz írott levelek” című közléshez*, In: *Történelmi Tár*, 3/2. (1880) 778–788.
- TUSOR
1997 TUSOR Péter: *Petri Pázmány epistulae, acta notationesque inedita*, In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum Essays in Church History in Hungary*, 9. (1997) 1–2. sz. 83–146.
- TUSOR
2002 TUSOR Péter: *Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről*, In: *Levéltári Közlemények*, 73. (2002) 1–2. sz. 200–242.

VARGA J.
1981

VARGA J. János: *Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. (Értekezések a történeti tudományok köréből 94.)

V. WINDISCH
1980

Kemény János és Bethlen Miklós művei, kiad. V. WINDISCH Éva, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.

ZOVÁNYI
1977

ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodája, 1977.

Evangelikus lelkészcsaládok emlékei a tiszolci evangelikus levéltárban (1657–1719)¹

Már egy korábbi közleményünkben is felhívtuk a figyelmet arra a páratlan gazdagságra, amelyet Matthias Schuleknek (1747. július 28. Velicsna – 1815. június 27. Tiszolc), a tiszolci evangelikus egyházközség tudós lelkészének (1791–1815) iratgyűjteménye képvisel. Az általa Árva, Liptó és Kishont vármegye területén összeszedett anyagot ma is a kishonti Tiszolc (ma: Tisovec, SK) egyházközsége őrzi. Az iratokat Schulek a kor divatja szerint mesterséges, földrajzi és tematikai alapon kialakított mappákban helyezte el, és védelmük érdekében papírkeretbe foglalta őket. A mai szemmel nézve kissé összevissza gyűjtemény különös értékét az adja, hogy igen sok olyan 17. századi és 18. század eleji levelet tartalmaz, amelyet szlovák evangelikus lelkészek, rektorok írtak egymásnak, köztük saját rokonaiknak, a magyarországi társadalomnak egy olyan szeletét megvilágítva, amelyről viszonylag keveset tudunk. Hasonló jellegű missziliseket ebből a korszakból Magyarországon inkább csak nemesi családoktól ismerünk. A címzettek közül kiemelkedik Tobias Kromholtz nyitra szerdahelyi lelkész² (1627–1648) fiának, Johannes/Ján Kromholtz breznóbányai segédlelkésznek (1666–1669), majd rimakokovai lelkésznek (1669–1682) és kishonti esperesnek (1681–1682) személye,³ aki német ere-

¹ Jelen tanulmány a Lendület Családtörténeti Kutatócsoport keretében és támogatásával készült, írása közben a Szegedi Kis István Kutatói Ösztöndíjban részesültünk. Köszönettel tartozunk továbbá Juraj Matkónak, a Tiszolci Evangelikus Egyházközség felügyelőjének, hogy 2020 februárjában lehetővé tette számunkra gyűjteményük levéltárában a kutatást, illetve Ján Alácnak, a Gömör-Kishonti Múzeum (Rimaszombat) igazgatóhelyettesének és muzeológusának, aki több, Magyarországon elérhetetlen szakirodalmi tételt lefényképezett számunkra.

² PAULÍNY, 1891–1894, IV, 183; ELEM II/1., 555. A tiszolci levéltárban fennmaradt a patrónus Szerdahelyi család által 1627. május 13-án Nyitra szerdahelyen kiállított vocatiós levele is: AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 10. Nitriensia.

³ Johannes Kromholtz (†1682) Tobias Kromholtz nyitra szerdahelyi lelkész (1627–1648) és Susanna „Schafarovics” fia, (II.) Tobias Kromholtz (†1652. február 15.) nyitra szerdahelyi lelkész (1648–1652) öccse. Nyitra szerdahelyen, a Trencsén megyei Beckón, a Nyitra megyei Szenicén, végül ismét Trencsén megyében, Bánban tanult, majd 1652 és 1655 között biztosan Nyitra divéken volt rektor. Lelkészavatási önéletrajzának tanúsága szerint Joachim Kalinka bicsei szuperintendens 1655. május 10-én nyitra szerdahelyi lelkésznek ordinálta. (EOL OK, G III, 30, Joachim Kalinka/nr. 65.) 1656. február 9-én írta alá a nagytapolcsányi esperesség cikkelyeit. Ladislav Paulíny némileg bizonytalan adatai szerint 1657-ig vagy 1658-ig maradt ebben az állásban. Talán ezután szolgált néhány évig a Nyitra megyei Szádokon, ahogy arra 8. számú forrásunk utal. 1660-tól (valószínűleg 1666-ig) a Gömör megyei Csízen volt lelkész. („Diaconi ecclesiae evangelicae Brezno-Banyensis” AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 3; HOLKO, 1818, 33. A szakirodalom egy része Hizsnyót emlegeti, de ott ekkor Johannes Famelicus volt a lelkész.) 1666-tól 1669-ig breznóbányai segédlelkészként szolgált. Breznóbányai működésére Karol Rapoš, az egyházközség monográfusa 1666-ból ismeri az első levéltári adatot. (RAPÓŠ, 1938, 33. A szerző szerint a magisztrátus

detű neve ellenére szintén szlovák anyanyelvű volt. A levelek egy másik jelentős csoportja idősebb Jonas Bartholomaeides klenóci lelkésznek (1687–1719), kishonti esperesnek (1709–1719), egy 19. századi irodalmi működéséről ismert egyházi dinasztia korai alakjának szól.

A két egyházi személy által kapott leveleket Schulek talán a rimakokovai és a klenóci parókián vagy a kishonti evangélikus esperesség levéltárában találta meg. Hamar világossá vált számunkra, hogy a nekik és néhány más kishontinak címzett levelekből össze lehet állítani egy meglehetősen koherens sorozatot, amely főleg családi eseményekre (keresztelőkre, menyegzőkre, temetésekre) szóló meghívólevelekből, emellett az alkalmasukra vonatkozó forrásokból, a gyerekeik iskolázásával kapcsolatos latin, magyar, illetve szlovakizált cseh nyelvű iratokból, levelekből épül fel. Ki kellett viszont hagynunk a Jonas Bartholomaeides gyermekeinek iskolázására vonatkozó missziliseket, mert mennyiségüknél fogva szétfeszítették volna a jelen közlemény kereteit (ezeket egy másik írásban, önállóan tervezzük majd közreadni), és a 18. század elejének igen gazdag anyagából is csak válogatást tudtunk nyújtani.

Kezdetből gyanítani lehetett, hogy a jelenleg Tiszolcon őrzött levelek a Matthias Schulek által összegyűjtött iratanyagnak csak egy részét képviselik, mert a 18–19. század fordulója óta sok minden elveszett. Tudjuk viszont, hogy még a gyűjtemény kialakítása előtt, esetleg azzal egy időben, Ladislaus Bartholomaeides (1754–1825) a Gömör megyei Ochtina tudós evangélikus lelkésze (1783–1825),⁴ Jonas Bartholomaeides dédunokája, egy 470 oldalas kötetet állított össze a kishonti lelkészekre vonatkozó 17. századi és 18. század eleji levelek és iratok teljes szövegű másolataiból.⁵ Sajnos ez a kézirat most lappang, viszont Martin Lauček (1732–1802) szakolcai lelkész 1797-ben kölcsönkérte gömöri kollégájától, és a saját korábbi levelezését tartalmazó egyik kötet lap-

szerette volna Kromholtzot Breznóbányán marasztalni, amit az mutat, hogy építési teltet is ajándékoztak neki.) 1669 és 1682 között a Kishont megyei Rimakokován működött lelkészként. 1669. szeptember 30-án rimakokovai lelkészként lett a kishonti evangélikus lelkészi testvérület tagja. Johannes Buriustól is tudjuk, hogy 1674-ben nem jelent meg a pozsonyi véstörvényszék előtt, és később is egyházközségében tudott maradni. (BURIUS, 1864, 175.) 1674. június 4-én már conseniorként írt körlevelet lelkésztársainak (AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 17. Szkálnok), végül 1681 és 1683 között formálisan is betöltötte azt a kishonti esperesi tiszteletet, amelyet valójában már korábban is ellátott. Élete végén Paulus Hunnius balogi lelkész özvegye volt a felesége, korábbi hitvesét (vagy hitveseit) nem ismerjük. Tudjuk, hogy volt egy 1669-ben Breznóbányán csecsemőként meghalt fia, illetve egy Conrad nevű, a felnőttkort valószínűleg megért sarja. Egyik leánya, Susanna Johannes Hrebenda rimakokovai rektor felesége lett, egy másik pedig Ján Slávik szerint Daniel Zakalecz rimabányai lelkészhez ment hozzá. A magyarországi művelődés történetében Philipp Kegel cseh nyelvre fordított elmélkedéseinek kiadójaként, illetve a „Jézus az én erős tornyom” („Ježiš jest ma pevná veže”) című egyházi ének szerzőjeként ismert. ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 59; FABÓ, 1865, 30, 189; PAULÍNY, 1891–1894, IV, 183. (számos téves adattal); SLÁVIK, 1921, 352–353; RMSZ, 462; RIECKY, 2015, 134, 142; ELEM II/1., 554.

⁴ Ladislaus Bartholomaeides életéről: BARTHOLOMAEIDES, 1825, 54–91; MARTINKA, 1956; ZOVÁNYI, 1977, 53; DUDÁŠOVÁ, 2014, 43–52.

⁵ Johannes Ladislaus Bartholomaeides apjáról írott életrajzában azt állítja, hogy apjának körülbelül negyven negyedret és nyolcadret kéziratból álló gyűjteménye volt. BARTHOLOMAEIDES, 1825, 82.

széleire latin nyelvű kivonatokat készített az abban talált forrásokról.⁶ Az ismert eredeti iratoknak és a regesztáknak jelentős metszete is van, emellett számos olyan forrást is találunk köztük, amelyeket Tiszolcon már hiába keresünk. Bár nem adtuk fel a reményt, hogy Bartholomaeides kézírata valahonnan még előkerülhet, addig is hasznosnak ítéltük, ha Lauček jelenleg Turócszentmártonban őrzött kéziratából közöljük a témába vágó ismeretlen iratok regesztáit. 32 eredetiben fennmaradt forrásunk így további 14 levél tartalmi kivonatóval is kiegészült.

Hogy a források teljes megértését lehetővé tegyük, igen részletes életrajzi lábjegyzeteket készítettünk a bennük szereplő személyekhez. Az így nyert kép földrajzi gyűjtőpontja természetesen Kishont megye, ahol a címzettek és a levélírók többsége működött, de jelentős súllyal szerepel a közeli, és Kishonttal erősen összefonódott Gömör is, és szép számmal akadnak Nyitra, Trencsén és Zólyom vármegyékkel kapcsolatos levelek is. Szereplőik nagyrészt szlovák vagy elszlovákosodott lelkészcsaládok sarjai, akik írásban a latin mellett második nyelvként a szlovákizált cseh nyelvet használták. Érdeemes megfigyelni, hogy milyen sokan származnak közülük a jelentős „értelmiségi túltermeléssel” bíró kicsiny Turóc megyéből. Kishont egyik különlegessége a sok turóci származék mellett az, hogy itt a „gyászévtized” alatt sem szűnt meg teljesen az evangélikus egyházi élet. Bár a lelkészi testvérület 1673 és 1678 között nem tartott ülést, számos lelkész és rektor az üldöztetés ellenére, az országban kivételes módon, folyamatosan szolgálati helyén tudott maradni, és Johann Kromholtz conseniorként sikeresen ellátta az esperesek szokásos egyházigazgatási feladatait. Éppen ezért keresett itt az 1670-es években, illetve később, a Rákóczi-szabadságharc legnehezebb esztendeiben annyi evangélikus egyházi személy menedéket. Nem véletlen, hogy Kishontban és Gömörben az újrászervezett katolicizmus később is csak nehezen tudta megvetni a lábát, és számos helyen a középkori plébániatemplom is evangélikus kézen maradt.

Az egyik olyan fontos téma, amihez ezek a levelek, iratok közelebb visznek, az evangélikus lelkészi, rektori rétegre jellemző endogámia, amely benyomásunk szerint a kishonti–gömöri régióban talán még a máshol szokásosnál is erősebb volt. A község lelkészének leányát elvevő helyi rektor, az esperes leányával összeházasodó lelkész, a lelkészözvegyet választó özvegy tiszteletes visszatérő motívumok. Ilyen körülmények között lassan mindenki mindenkinek a rokona lett, és ha házassági kapcsolat netán nem állt is fenn két egyházi személy családja között, a szinte kötelező keresztkomaság akkor is komoly kötőerőt jelentett. A házasságok segítségével megszőtt sűrű háló középontjában a 17–18. század fordulóján olyan nagy szlovák lelkészdinasztiákat találunk, mint a Bahil, a Bartholomaeides, a Bubenka és a Glosius klánok. Erejüket mutatja, hogy akár három vagy több nemzedékre meg tudták szerezni egy egyházközség irányítását,

⁶ „Excerpta ex collectione Bartholomeidesiana. Liber est in folio, varias litteras antiquas continens, per meum Davidem /fia, David Lauček által/ ab admodum reverendo domino Ladislao Bartholomeide pastore Ochтинensi mutuo acceptus et ad me anno 1797. die 19. augusti Szakoltzam adlatus. Constat foliis 470.” SNK LA C 1069, Epistolarum vol. III, 1. (A kötet a Lauček által az 1766 és 1770 között, még a Gömör megyei Felsősjói lelkészeként kapott levelek kivonatait tartalmazza, a 383 oldalas quarto kötet 1–216. oldalainak lapszélein találjuk Lauček Bartholomaeides kéziratáról készített regesztáit.)

ahogy azt például a Bubenkák tették a Gömör megyei Ochtinán vagy a Bartholomaeidések a Kishont megyei Klenócon.

Ha pedig egy lelkész netán mégsem lelkészcsaládból választott párt, akkor jellemzően a helyi (városi, mezővárosi) elit tagjai közül. A 17. század végén a fentiekhez egy újabb jellegzetes típus is csatlakozott, az evangélikus nemesség tagjaival kötött házasságoké. Jó néhány lelkészcsalád maga is rendelkezett nemesi jogállással. Különösen érdekes ebben a tekintetben a Kromholtz család egy elmagyarosodott tagjának, David Kromholtz Nyitra megyei nemesnek 1672-ben írott magyar nyelvű levele, amelyben rokonát, Johannes Kromholtz rimakokovai lelkészt arról győzködte, hogy anyagilag járuljon hozzá címereslevelük lemásolásához, mert ez értékes befektetés lehet a jövőbe. A gyászévtized után beszűkülő álláspiac valóban olyan kihívás elé állította az evangélikus lelkészcsaládokat, amelyből az egyik kiutat éppen a nemesi jogállásra való erősebb támaszkodás, illetve a lelkészgyerekek egy részének jogi-orvosi pályán való elhelyezkedése jelentette.

Akármilyen pályára léptek is azonban a lelkészgyerekek, a fiúk színvonalas iskolázását a családfők kiemelt fontosságú kérdésként kezelték. Jól mutatják ezt a Johannes Kromholtz fiának (vagy fiainak) tanulmányaival kapcsolatos levelek, különösen Juraj Láni korponai rektor izgalmas misszilise, amely a gyermek rossz magaviselete mellett az atya elvárásairól is hűen tanúskodik. Az anyagból egyébként szépen kirajzolódik az a kiemelt szerep, amelyet a 17. század második harmadában a Zólyom megyei Breznóbánya, mint a legközelebbi városias település, egyben a szlovák nyelvű egyházi élet jelentős központja, a kishonti–gömöri evangélikus lelkészcsaládok iskolázásában játszott.

Az állásba kerülés azonban nem csupán a jó iskolázáson múlt, hanem a helyi egyház-községek patrónusaival fenntartott jó viszonyon is. A 17–18. századi Kishontban ezek a pártfogók jórészt a Kubinyi és Jánoky nemesi családok tagjai közül kerültek ki. Leveleinkből, például a klenóci lelkészi tiszt 1686. évi betöltésével kapcsolatos két missziliből világosan látszik, hogy a patrónusok szerepe nem pusztán névleges volt: igen nagy gondot fordítottak a lelkészek és a rektorok kiválasztására, illetve a szokásos erkölcsi és szakmai elvárásokhoz igazodó működésükre is. Közleményünkben a 17–18. századi „kegyurak” állandó figyelméről tanúskodó sok levélből épp csak egy kis ízelítőt nyújtunk.

Reméljük, hogy válogatásunk hozzájárulhat ennek a különleges társadalmi jelenségnek, a kora újkori evangélikus lelkészcsaládnak jobb megismeréséhez, és egyúttal abban is segít, hogy a kishonti–gömöri régió ismét hangsúlyosabban megjelenhessen a magyar történettudomány földrajzilag egyre szűkebb térképén.

Források

1.

1657. január 27. Tiszolc

Georgius Marci tiszolci lelkész, a kishonti evangélikus esperesség seniora meghívja a pilai, rimabrezói, karaszközi, rimabányai, szkalnoki, pokorági, cserencsényi, osgyáni, pongyeloki, rimakokovai és klenóci lelkészeket arra a lakodalomra, amelyet Severinus Severini a Jacobus Nigrini márkusfalvai lelkésznek eljegyzett lánya számára tart 1657. február 4-én Nyustyán. A körlevelet /utólag/ aláírták: Andreas Piscator rimabrezói, Georgius Instititoris karaszközi, Johannes Lani pokorági, Georgius Crispini /cserencsényi/, Kőszegi István osgyáni és Johannes Glosius pongyeloki lelkészek. SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum vol. III., 29–30. (Bartholomaeides, 37–38.)

Martin Lauček latin regesztája: „Invitat Georgius Marcius⁷ ecclesiae Taxoviensis⁸ venerabilis contubernii Kis-Honthensis ex nutu Dei senior reverendos pastores Pylensem, Rimabrezoviensem, Kraskoviensem, Banensem, Szkalnitzensem, Pokoradiensem, Czerenczensem, Osgyanensem, Pondelociensem, Kokaviensem, Klenocensem⁹ datis Taxoviae die 27. ianuarii 1657 litteris ad nuptias, quas Severinus Severini¹⁰ filiae suae

⁷ Georgius Marci/Martius 1628-ban és 1631-ben Johannes Duchon/Ján Duchoň rektor működése alatt a besztercebányai evangélikus gimnáziumban tanult. (RMNY (II.) 1415 és 1506.) Klanicza Márton megbízhatónak tűnő adata szerint 1639 és 1649 között a Gömör megyei Oláhpaták lelkészeként működött. (FABÓ, 1865, 46; MIKULIK, 1917, 55.) 1650. október 11-én tiszolci lelkészként lett a kishonti evangélikus lelkészi testvérület tagja. 1650-től 1674-ig biztosan Tiszolcon szolgált, az 1653 és 1674 közötti két év-tizedben a kishonti esperesi tisztelet is betöltve. ŰA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 56; RMNY (IV.) 2849; RŮŽIČKA, 1946, 66–47; RIECKY, 2015, 139, 142.

⁸ Tiszolc/Taxovia (ma: Tisovec, SK) Kishont megye.

⁹ Pila/Rimafürész (ma: Rimavská Píla, SK), Rimabrezó (ma: Rimavské Brezovo, SK), Karaszko (ma: Kraskovo, SK), Pokorágó (ma: Nižná/Vyšná Pokoradz, SK), Cserencsény (ma: Čerenčany, SK), Osgyán (ma: Oždany, SK), Pongyelok (ma: HrnčiarSKá Ves – Pondelok, SK), Rimakokova (ma: Kokava nad Rimavicou, SK), Klenóc (ma: Klenovec, SK). – Mind Kishont megyei település.

¹⁰ Severinus Severini 1637 és 1643 között biztosan pokorági evangélikus lelkész volt. (ŰA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 53. „Severinus Severianus”; RIECKY, 2015, 140.) Alighanem közeli rokona (talán apja) az a Samuel Severinus, aki 1637. június 17-én nyustyai lelkészként és a kishonti evangélikus lelkészi testvérület senioraként szerepel. Severinus Severini a levél írásának idején nagy valószínűséggel Nyustyán szolgált lelkészként. Minden bizonnyal a fia az az azonos nevű, Kishont megyei születésűnek jelölt diák, aki 1669-ben a breznóbányai evangélikus gimnázium első (legfelső) osztályában tanult. (RMNY (IV.) 3561/nr. 17, 3568; RMSZ, 728.) Nagy valószínűséggel rokona volt az a Georgius Severini nyustyai lakos is, akinek fiát, (ifjabb) Georgius Severini hitznyi rektort Bodó András gömöri szuperintendens 1706 végén a Gömör megyei Rozlozsnya evangélikus lelkészének ordinálta. EOL OK, G I, 3–4, Bodó András/nr. 14.

reverendo Iacobo Nigrini¹¹ pastori Markusfalvensi¹² elocatae dominica Sexagesimae sive 4. februarii Nustae¹³ parabat, quibus subscripsere: Andreas Piscator¹⁴ Brezoviensis,

¹¹ Jacobus Nigrini valószínűleg a Szepességből származott. Apja az a Jacobus Nigrini/Schwarzcz lehetett, aki 1613 és 1616 között a szepességi Pálmalfalván, 1616 és 1624 között pedig Szepesolasziban szolgált lelkészként. HRADSKY, 1893, 298, 301. (Ifjabb) Jacobus Nigrini 1639. szeptember 1-jén még zeherjei lelkészként írta alá a kishonti evangélikus lelkési testvérület cikkelyeit. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 54.) A Rimaszombat melletti, döntően magyar reformátusok által lakott Zeherjén (ma: Zecherovce, SK) a 17. század közepén evangélikus egyházközség működött. 1647. március 5-én már Szén Péter került a kis falu lelkési állásába (Uo., 55.). Thomas Maior 18. századi nógrádi lelkési archontológiája szerint Jacobus Nigrini 1645 és 1668 között a Nógrád megyei Poltár lelkészeként szolgált. (SNA Zay, Maior: Synopsis, fol. 160r.) Okolicsányi József azt írja, hogy előbb a Nógrád megyei Maskfalva lelkése volt 1647-től, és csak utána ment át Poltárra, ami talán pontosabb adat. Igaz, ő a poltári működésre máshol 1662-es évszámot ad meg. (OKOLICSÁNYI, 2009, 172, 187.) Nigrini levelünk tanúsága szerint visszatért a Szepességbe, és 1657 elején már mindenképpen a Máriaassy család birtokán, az Iglóhoz közeli Márkusfalván működött. Jacobus Nigrininek rokona lehetett az az Andreas Nigrini/Konček, aki 1631 és 1640 között Pongyelokon (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 53; RIECKY, 2015, 136.), 1641 és 1653 között pedig a Nógrád megyei Losonctamásiban szolgált lelkészként (SNA Zay, Maior: Synopsis, fol. 168r.; OKOLICSÁNYI, 2009, 167.), 1653. december 28-án viszont már pilai/rimafürészi lelkészként írta alá a kishonti evangélikus lelkési testvérület cikkelyeit. ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 57. – Ján Bienik pontatlanul 1641 és 1658 közé teszi Andreas Nigrini losonctamási működését. (BIENIK, 2010, 53.) Szintén rokon lehet az a Kishont megyei születésű Georgius Nigrini, aki 1669-ben a breznóbányai evangélikus gimnázium első (legfelső) osztályának diákja volt (RMNY (IV.) 3561/nr. 15, 3568.; RMSZ, 578.), és aki 1682-ben gyermekeivel együtt nemeslevelet kapott. FORGON, 1997, 489.

¹² Márkusfalva (ma: Markušovce, SK) Szepes megye.

¹³ Nyustya (ma: Hnúšťa, SK).

¹⁴ Andreas Piscator/Piscatoris/Rybár Vágújhelyen (Trencsén m.) született, az ottani iskola rektorának, Jonas Piscatorisnak fiaként. Tanulmányai után 1647-től Breznóbányán működött kántorként. (Egy valószínűleg itt írott alkalmi verse 1649-ből: RMNY (III.) 2288/nr. 14.) 1649-től (Thomas Maior 18. századi összeállítására szerint csak ebben az évben) a Nógrád megyei Dobrocson dolgozott lelkészként. (Okolicsányi József 1649-es évszámmal uhorszkai lelkészként is feltünteti, valószínűleg tévesen.) 1653. május 19-én rimabrezói lelkészként lett a kishonti evangélikus lelkési testvérület tagja. Forrásunk arról tanúskodik, hogy egészen 1657-ig a kishonti faluban maradt. 1657-től a Zólyom megyei Dubován, majd 1660 és 1665 között Rimakokován volt lelkész. – 1665-ben a kishonti lelkési testvérület oratoraként is említik. 1659-ben, dubovai szolgálata alatt Paulus Nicolai libetbányai bíró leányát, Agnest vette feleségül. (SNA Zay, Maior: Synopsis, fol. 166r. ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 57; SLÁVIK, 1921, 357; KUZMÍK, 1976, II, 584; RMSZ, 633; OKOLICSÁNYI, 2009, 129, 177; RMNY (III.) 3200.) Martin Riecky önmagának, és a kishonti testvérületi jegyzőkönyvnek is ellentmondva 1653 és 1669 közé helyezi Piscatoris rimakokovai szolgálatát. (RIECKY, 2015, 134.) Forrásunk tanúsága szerint téves Ján Sláviknak az az adata is, hogy Piscatoris 1654-től 1657-ig a Nógrád megyei Nagylibercse lelkése lett volna, és az sem tűnik valószínűnek, amit Thomas Maior ír, hogy 1654–1655-ben töltötte be ezt a tisztséget, a Ján Bienik által nagylibercsei működésére megadott 1649–1663 évkör pedig egyértelmű tévedés.

(SNA Zay, Maior: Synopsis, fol. 181r.; BIENIK, 2010, 45.) Bizonyosan rokona volt Gabriel Piscatoris († 1659) zólyomlipcsei lelkész, zólyomi esperes (1641–1659), hiszen halála után ő lett árváinak gyámja. (SLÁVIK, 1921, 33–35, 577–579.) Talán rokona volt az a rajeci (Trencsén m.) születésű Georgius Piscatoris, aki Gömör megyében 1637-ben Bején, 1638-tól 1643-ig Derencsényben, 1643 és 1645 között Sajógömörön és 1645-től 1647-ig Ratkón szolgált lelkészként. 1647 és 1650 között Breznóbányán működött segédlelkészként, 1651-től pedig legalább 1659-ig a Zólyom megyei Pónik községben volt lelkész (SLÁVIK, 1921, 676–677; RAPOŠ, 1938, 28.), illetve az a Johannes Piscatoris, aki 1640 és 1645 között a csetneki evangélikus egyházközség élén állt. BARTHOLOMAEIDES, 1799, 141.

¹⁵ A mosóci (Turóc m.) születésű Georgius Institoris († 1690) 1649. október 19-én pokorágyi lelkészként lett a kishonti lelkészi testvérület tagja. 1649-től 1653-ig Pokorágyon, 1653-tól 1668-ig pedig Karaszkon szolgált (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 56; RIECKY, 2015, 135, 140), majd a Nyitra megyei Berencsen volt lelkész, onnan idézték 1674-ben a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé. A komáromi börtönben színleg megtört és katolizált. 1683-tól 1690-ig azonban ismét Berencsen szolgált lelkészként. (RÁCZ, 1899–1909, II, 75–76.) Talán Elias Institoris mosóci segédlelkész fia, Johannes Institorisnak († 1661), a későbbi selmeci és trencsényi rektornak, illetve Michael Institoris († 18. század eleje) mosóci rektornak (1661–1665) testvére volt. Michael és Johannes édesanyja Anna Stupavska volt. A családra: SNA Zay, Schmal: Syllabus, 39, 41–42; KLEIN, 1789, II, 259–271; REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 93, 129–130, 20; KUZMÍK, 1976, I, 316.

¹⁶ Egy Johannes Láni nevű személy Klanicza Márton egészen biztosan pontatlan adata szerint Gömör megyében 1642-től 1646-ig Budikfalva, 1645-től [!] 1650-ig pedig Felsősjó lelkésze volt. (FABÓ, 1865, 30, 42.) Ladislaus Bartholomaeides Johannes Láni felsősajói működését 1670-nél szerepelteti: BARTHOLOMAEIDES, 1799, 129. Egyelőre nem tudjuk, hogy azonos-e a forrásunkban szereplő személlyel. Úgy tűnik, hogy nem, mert Mikulík József egy 1657. évi adatot idéz felsősajói működéséről. (MIKULÍK, 1917, 84.) A forrásunkban szereplő, zólyomternyei születésű Johannes Láni 1656. május 16-án lett tagja a kishonti lelkészi testvérületnek, Martin Riecky szerint 1656 és 1662 között szolgált pokorágyi evangélikus lelkészként. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 58; RIECKY, 2015, 140.) Thomas Maior 18. századi archontológiája szerint 1662 és 1684 között a Nógrád megyei Uhorszán működött lelkészként, de valószínűbb, hogy csak 1662-től 1673-ig. (SNA Zay, Maior: Synopsis, fol. 161r.; OKOLICSÁNYI, 2009, 144.) 1674-ben a protestáns prédikátorok elleni perben valóban uhorszakai lelkészként idézték a törvényszék elé. (S. VARGA, 2002, 228.) Okolicsányi József Andreas Schmalra hivatkozó adata szerint rabsága alatt katolizált, elhagyta az országot és Lipcsében halt meg, de ezek valószínűleg nem rá vonatkoznak, hanem arra az illavai születésű Johannes Lánira/Czabanra († 1682 körül, Lipcse), aki 1666 és 1671 között a Trencsén megyei Bolesó lelkésze volt. BURIUS, 1864, 165; RMNY (III.) 2443; ELEM II/2, 161; RÁCZ, 1899–1909, II, 26; DROBNÝ, 1929, 127–128; RMK III. 3156, 3199; RMSZ 476.

¹⁷ Georgius Crispini a Gömör megyei Szásza községben született, Johannes Crispini és Helena Heinzel házasságából. Szülőfalujában, majd a Bars megyei Geletneken, Győrött, a Zólyom megyei Úrvölgyön, végül pedig Korponán tanult. Tanulmányai végeztével a Hont megyei Palojtán működött rektorként, majd Radványban valamely nemesi sarj nevelője volt, végül körülbelül 1654 közepétől 1655 végéig a Kishont megyei Rimaráhón töltötte be a rektori állást. 1656. január 30-án Martin Wagner ötvárosi szuperintendens cserencsényi lelkésznek ordinálta. (AECZL V. C 23/a. Matricula ordinatum, Martin Wagner/nr. 125; REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 142.) 1656. május 16-án cserencsényi evangélikus lelkészként lett tagja a kishonti lelkészi testvérületnek, 1656 és 1666 között szolgált Cserencsényben. ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 58; RIECKY, 2015, 131.

2.

1663. április 22. /Klenóc/

A ratkói születésű Michael Prihradny klenóci lelkésznek, a kishonti evangélikus esperesség jegyzőjének instrukciója és szegődménylevele az ifjú Georgius Andraeae, leendő klenóci rektor számára. A kishonti esperesség cikkelyeire építve a következő elvárásokat fogalmazza meg vele szemben: 1. Legyen kegyes és tisztelje Istent. 2. Engedelmeskedjen feljebbvalójának, a lelkésznek. 3. A templomban legyen gondja az ének és az imádság megfelelő menetére. Gondoskodjon a reggeli, déli és esti harangozásról. Mindenkor tartson maga mellett négy-öt szegény, tandíj alól mentesített diákot, akiket a többiekkel együtt tanítson énekre, betűvetésre, tudományokra. 4. A rábízott dolgokban járjon el hűségesen, legyen szerény és alázatos. 5. Tartózkodjon a hangos perpatvaroktól, a kocsmák látogatásától (különösen éjjelente), és kerülje a részegséget. Bármit cselekszik, Isten dicsőségét, maga és a hozzá közel állók épülését tartsa szem előtt. A következő bevételei lesznek: a lelkésztől 8 rimai köből abajdóc, a mindennapi kenyérré három (négyvékás) köből őszi búza, három köből tavaszi tönkebúza (siligo), két véka tavaszi búza, két véka árpa, két véka zab, 2 véka hajdina, azaz összesen 32 véka gabona. Ebéd a lelkészlakban vasárnap és ünnepnapokon. A perselypénzből harmadrész (kivéve az esketéseket és az úrvacsora előtti adakozást). A keresztapáktól

¹⁸ Kőszegi Gáspár István feltehetően valóban a dunántúli Kőszegről származott. Arra gyanakszunk, hogy talán azonos azzal a tanulmányai után teljesen eltűnő Kőszegi Nagy Istvánnal, aki 1640. augusztus 25. és 1643 között a köingsbergi egyetemen tanult. (SZÖGI, 2011, nr. 1439; RMSZ, 456; ZOVÁNYI, 1977, 348; RMK III. 1573, 1579, 1606, 6235.) Pályája kezdetén Széchy Mária káplánja volt Murány várában, ám úrnőjének katolizálása miatt 1645 tavaszán távozni kényszerült. (MIKULÍK, 1917, 72.) Ezután előbb Sajógömörön volt lelkész (FABÓ, 1865, 22.), majd 1646-tól 1656-ig Rozsnyón magyar (segéd)lelkész. (Megerősítő adat 1654-ből: MIKULÍK, 1917, 74.) 1656. május 16-án osgyáni lelkésként lett a kishonti lelkészi testvérület tagja. 1655 és 1663 között szolgált osgyáni evangélikus lelkésként. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 58; RMNY (IV.) 2849; HOLKO, 1818, 33; RIECKY, 2015, 136. a személyt véletlenül egy Kőszegi Istvánra, illetve egy Gáspár Istvánra bontva fel.) Megerősíti a szakirodalmi adatot, hogy Kőszegi utóda, Semjéni Gergely 1664. március 27-én már osgyáni lelkésként nyert felvételt a testvérületbe. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 59. Rieckynél tévesen „György” keresztnévvel.) Kőszegi Gáspár István 1659-ben Lőcsén evangélikus elmékedéseket, illetve egy bibliamagyarázatot jelentetett meg. (RMNY (IV.) 2848, 2849.) 1663-tól a Gömör megyei Felsősjajon volt lelkész, majd Kassán magyar prédikátor, egészen 1673-ig, amikor az ellenreformáció miatt távozni kényszerült. (Megerősítő adat kassai magyar lelkészi működésére 1668-ból és 1669-ből: RMNY (IV.) 3426/nr. 4, 3520; S. VARGA, 2002, 227.) Zoványi Jenő mások által nem megerősített adata szerint 1680 és 1685 között ismét Osgyánban szolgált. ZOVÁNYI, 1977, 348.

¹⁹ Johannes Glosius 1653. december 28-án pongyeloki lelkésként lett tagja a kishonti lelkészi testvérületnek. 1653-tól egészen 1674-ig Pongyelokon szolgált. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 57; S. VARGA, 2002, 223; RIECKY, 2015, 136.) 1682 végétől, valószínűleg 1694-ig, a Gömör megyei Baradna lelképasztoraként működött. (RÁCZ, 1899–1909, II, 56. – az életrajzba vegyítve több, ifjabb Johannes Glosiushoz kapcsolódó adatot is.; MIKULÍK, 1917, 100.) Felesége ifjabb Andreas Bubenka ochtina lelkész (1650–1684) középső leánya, Susanna Bubenka volt. Házasságukból született a közleményünkben szintén szereplő ifjabb Johannes Glosius. DUDÁŠOVÁ, 2014, 35.

fejenként egy dénár keresztelésenként. Az egyházközség minden tagjától hat dénár negyed-évi bér, amelyet maguk tartoznak beszedtetni. Ezenfelül a marha táplálására egy szekér széna. Temetésekkor az éneklés után kapott összeg és a perselypénz harmadrésze. A harangozás után minimum hat dénár. Szabad karácsonyi kántálás (rekordáció), ostyabordozás húsvétkor, pünkösdkor és Márton-napon. Balázs- és gergegyjárás. Az általa nem közügyben írott levelek után a levél megírását kérvényezőtől illő ellentételezés. A többről az Úristen gondoskodik. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 7. Klenótz/

Anno ab incarnatione verbi 1663, die 22. aprilis ego, Michäel Prihradny²⁰ Ratkoviensis,²¹ minister ecclesiae Christi, quae colligitur verbo Dei et venerabilibus sacramentis in Klenocz vel Klenowec, et hoc tempore notarius sedis spiritualis fratrum Augustanam invariata confessionem amplectentium in districtu Kis-Hontensi immeritus, hasce observationes vel regulas utilissimas ac vigore articulorum nostrorum²² necessarias animo paterno proposui humanissimo et spectatae probitatis iuveni, viro domino Georgio Andreae²³ rectori nostro futuro et informatori iuventutis scholae nostrae

²⁰ Michael Prihradny („Pryhradni/Prihradny”) († 1682 körül) 1612-ben született a Gömör megyei Ratkón (Nyustyától keletre), a lipóti származású Johannes Pryhradni ratkói rektor, későbbi sumjáci/semőcei (Gömör m.) lelkész (1632–1650 biztosan; MIKULÍK, 1917, 69, 79) és a besztercebányai Anna Hansleder fiaként. 1627-ig Ratkón tanult, majd Jolsván, egy évig Georgius Paulini, másfél évig pedig Andreas Maier rektorok működése alatt, végül 1630-tól Johannes Duchon/Ján Duchoň tanítványaként Besztercebányán. 1634-ben Johannes Smrtnik klenóci lelkész Samuel Barthosovicz besztercebányai szlovák lelkész ajánlása nyomán klenóci segédlelkésznek és egyben rektornak hívta, amely állásra Peter Zabler ötvárosi szuperintendens 1634. november 22-én ordinálta. (AECZL V. C 23/a. Matricula ordinatorum, Peter Zabler/nr. 140; FABÓ, 1865, 44.) 1652. november 15-én még mindig klenóci másodlelkész („pastor secundarius”) volt, és ilyen minőségben lett a kishonti evangélikus lelkészi testvérület tagja – a bejegyzés talán a megújított artikulusokra való megismételt eskütételt jelzi. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 57.) Ahogy a testvérületi jegyzőkönyv bejegyzése mutatja, valószínűleg csak 1652 után léphetett elő az egyházközség rendes lelkészévé. Johannes Burius információja szerint a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé megidéztek, de nem jelent meg előtte, és nem is tudták parókiájáról eltávolítani. (BURIUS, 1864, 175; RÁ CZ, 1899–1909, II, 160; S. VARGA, 2002, 231; RIECKY, 2015, 134.) 1663-ban klenóci tiszte mellett a kishonti lelkészi testvérület jegyzőjeként is említik. (RMNY (IV.) 3093.) 1682. május 27-én még klenóci lelkész volt, de az egyházközség egyik patrónusa, Kubinyi István szerint ekkor öregsege miatt már nem tudta rendszeresen ellátni a feladatait. Valószínűleg 1682 második felében halt meg. (AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 7. Klenótz.) Rokona lehetett az a (gömör)rákosi születésű Matthias Prichradni, aki 1661-ben Selmecebányán egy filozófiai disputáció respondense volt. (RMNY (IV.) 2985A.) 1681-ben feltűnik Kromholtz levelezésében egy bizonyos Maria Prihradny, aki talán Michael más misszilikben emlegetett leánya volt. (1681. május 22. Nyustya. Ifjabb Kubinyi Mihály Johannes Kromholtz esperesnek. AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 7. Klenótz.) Klanicza Márton Michael Prihradnyt két Gömör megyei településen, Ratkón (1647–1653) és Veszverésen/Polomán (1644–1656) egyszerre tünteti fel lelkészként – minden bizonnyal mindkét esetben téves adatot közölve. (FABÓ, 1865, 25, 39.)

²¹ Ratkó (ma: Ratková, SK) Gömör megye, Nyustyától keleti irányban 10 kilométerre.

²² Prihradny itt nyilván a kishonti lelkészi testvérület (esperesség) 1637. évi cikkelyeire utal, amelyeket 1637. szeptember 2-án Hont vármegye bozói közgyűlése erősített meg. Ezek eredetijét a testvérület jegyzőkönyvébe bekovtve találjuk: ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 25–48. Ennek 12. fejezete foglalkozik az iskolákkal és rektorokkal: Uo., 38–39.

²³ Georgius Andreae († 1700) valamikor az 1630-as évek végén vagy az 1640-es évek elején született. Talán Johannes Andreae, a későbbi rimabrezói lelkész (1673–1683) rokona volt. Forrásunk tanúsága

Klenoczianae evocato, quas ubi expleturus, prouti bene speramus, habiturus commendationem condignam, a fraternitate nostra venerabili promotionem, atque sic tempore successivo gustabit bonos laborum suorum fructus et ex officio suo assequetur utilitatem et auream laetamque libertatem. etc.

1. Erga Deum omnipotentem omnia contuentem pietatem et religiosam devotionem.

2. Ministerio reverentiam debitam, et quod necessarium est, sit in omnibus convenientibus rebus atque officiis vocationis suae obtemperantissimus reverendo domino pastori suo et magistratui legitimo ac ordinario.

3. In templo sedulam attentionem, in cantu et precibus devotionem prudentemque adhibebit discretionem, pulsum matutinum, meridianum et vespertinum non negliget. Mendicantes quatuor vel quinque semper habebit, quos in cantu humaniorique literatura una cum aliis sibi commendatis pueris discendis artibus liberalioribus moribusque elegantioribus diligenter et fideliter instituet informabit, unde expectabit salarium.²⁴

4. In commissis rebus fidelitatem, in gestu modestiam et in conversationibus [v]eniam, in admonitionibus submissionem et mansuetudinem observabit.

5. A rixis clamosis et stentoreis abstinationem et a tabernis praeser[tim] nocturno tempore separationem, ab ebrietate [pes]tifera remotionem, et in omnibus actionibus etc. spectet Dei gloriam, suam proximorumque aedificationem.

Proventus consignatos pro sustentatione sua sequentes habebit.

A reverendo domino pastore suo octo cubulos Rymavienses²⁵ mixtae seminaturae, pro pane quotidiano tres cubulos (cubulus continet quartalia vulgo čtwtwrtniky quatuor²⁶) frumenti autumnalis, tres cubulos siliginis vernalis, duo quartalia tritici vernalis, duo quartalia hordei, duo avenae et duo saracaenici frumenti²⁷ seu panici. Summa horum quartalium facit 32.

szertint 1663 tavaszától a kishonti Klenóc rektoraként működött, és egy misszilisből azt is tudjuk, hogy ezt a tisztségét még 1681-ben is betöltötte, sőt 1700-ban klenóci rektorként hunyt el, 37 évi szolgálat után özvegyét és fiát hátrahagyva. (1681. szeptember 25. Rimakokova. Johannes Kromholtz kishonti senior Georgius Lowczany nyustyai lelkésznek. 1700. június 21. [] Johannes Rissii rimakokovai és Georgius Nicolaides nyustyai lelkészek a klenóci egyházközségnek. AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 7. Klenótz.) Egy másik, idősebb Georgius Andreae 1655-ben a Trencsén megyei Ivánkafalva/Ivancsina iskolamestereként szerepel. REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 528.

²⁴ Az utolsó három szó egy kikapart szövegrész helyén.

²⁵ A rimai közből ismeretlen száraz úrmérték. Mivel forrásunk négy véka terjedelműnek adja meg, egy véka pedig a korban általában húsz kiló körüli vagy kicsit nagyobb súlynak felelt meg, ezért valószínűleg 80–100 kilogramm körüli mennyiséget jelentett.

²⁶ A szó a margóról utólag beszúrva, majd tévedésből a zárójel után még egyszer leírva.

²⁷ A „saracaenicum frumentum” a Zedler-féle nagy lexikon szerint hajdinát (fagopyrum) jelent. <https://www.zedler-lexikon.de/> (A letöltés időpontja: 2020. szeptember 3.) Némileg zavarba ejtő, hogy Prihradni megfelelteti a „panicum”-nak, ami nem más, mint a köles. A különleges elnevezés („szaracén gabona”) használata miatt úgy gondoljuk, hogy a forrásban inkább hajdináról van szó, mint kölesről. Itt jegyezzük meg, hogy forrásunknak a búzafélékre vonatkozó megnevezései is számos értelmezési problémát vetnek fel, amelyeket ugyan igyekeztünk a regesztában a legjobb tudásunk szerint megoldani, de így is maradtak kérdőjelek.

In parochia prandium diebus dominicis et festivis. Ex offertoriis tertiam partem (exceptis copulis et prioribus offertoriis illorum, qui accedunt ad Sacram Synaxim.) Item a baptismo compatres per denarium 1 singuli offerunt. Deinde a parochianis per denarios 6. angariam vulgo Katry, quemadmodum aliis, ita etiam vobis ipsismet tenebuntur exactores esse, manibusque exactam resignare. Adhaec pro alendo pecore in foeno unum plaustrum dari solitum est. Praeterea a funeribus tertia pars a cantu et ex offertoriis, a pulsu ad minimum denarios 6. Recordatio libera Nativitatis Christi, ostiatioque Paschae, Pentecostes, Martini. Blasiatium et Gregoriatum emittuntur pueri. Tandem, quando extra necessitatem publicam communitatis aliquibus litterae quaedam scribuntur, tenetur is, cui scribuntur, pro posse satisfacere. Reliqua necessaria Dominus providebit et benedicet pios et obedientes illisque animum apud auditores conciliabit. Idem qui supra manu propria

/Matthias Schulek kézírásos fejléce a főszöveg fölött:/ Anno 1663. 22. aprilis.
Vocatoriales Georgii Andreae rectoris Klenóczensis

3.

1666. január 12. Kövi

Daniel Sinapius kövi evangélikus lelkész meghívja Johannes Kromholtz breznóbányai segédlelkészt Andreas Maier jolsvai evangélikus lelkész, gömöri esperes leányával, Catharinával 1666. január 31-én tartandó esküvőjére. Kéri, hogy a kövi lelkészlakhoz jöjjön, és onnan mennek át Jolsvára, majd térnek vissza dolguk végeztével Kövibe. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 6. Scholastica/

Vir plurimum reverende et clarissime domine frater in Christo et amice dilectissime. Post votum perennis felicitatis me totum ad officia pietatis promptissime compono.

Humanae corollarium felicitatis non immerito audit [!] societas matrimonialis status, ut qui in viridario voluptatis artificiosissima Creatoris manu sit constitutus, et quidem, ut esset adminiculum humanae propagationis et contrahentibus certa quaedam et fidelis accederet opitulatio, non possunt ergo atro notari carbone, quicumque nodum hunc arctissimum et artificiosissimum coniugalem capessunt. Hanc cum et ego ligam matrimonialem Deo sic disponente et utriusque partis amicis consentientibus inire decreverim, et quidem cum casta pudicaque virgine, Catharina, filia reverendi et

praeclarissimi viri, domini Andreae Majeri,²⁸ ecclesiae Alnoviensis²⁹ pastoris fidelissimi et venerabilis contubernii Gömeriensis senioris utilissimi, et quidem die ultima ian[uarii, qui] incidet in dominicam IV. post Epiphantias. Proinde vestram reverendam dominationem requirendam diligentissime volui, quatenus pro die praementionata hic in parochia Köviensi³⁰ comparere ac tandem Alnoviam commigrare rursusque rebus ibi confectis redire haud gravatim velit. Quod ego voluntatis vestrae reverendae dominationis studium paratus ero demereri pietatis officiis. Eandem dominationem vestram reverendam Deo commendans, bene valere cupio. Datum Kövini, die 12. ianuarii anno 1666.

Vestrae dominationis reverendae frater in Christo et servitor deditissimus: Daniel Sinapius³¹ ibidem pastor manu propria

²⁸ Andreas Maier/Mayer a Zólyom megyei, Besztercebányához közeli Badinban/Erdőbádonyban született. Hazai iskolázás után 1627-ben beiratkozott a lipcsei, majd 1628. március 22-én a wittenbergi egyetemre. (SZÖGI, 2011, nr. 1810, 4185.) Hazatérve körülbelül 1629-től jolsvai rektor. 1630-tól vagy 1631-től 1636-ig Rimaráhón, majd 1637-től 1645/1646-ig Klenócon működött lelkészként. Ezután a gazdag Gömör megyei mezőváros, Jolsva lelkészi állásába távozott, 1648. április 21. és 1654. április 21., illetve 1655 és 1669 között a gömöri esperesi tisztelet is betöltve. AECZL V. C 23/a. Matricula ordinatorum, Peter Zabler/nr. 140. (Michael Pryhradni életrajza); FABRI, 1865, 11; MIKULIK, 1917, 72, 74; KUZMÍK, 1976, I, 449 (itt a rimaráhói és a klenóci lelkészi működés között egy elég valószínűtlen első jolsvai időszak, és egy téves, 1659-es halálzási évszám szerepel); REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 444; RMSZ, 527; RIECKY, 2015, 133; RMNY (IV.) 2736, 3156, 3290; RMK III. 2422; LEHOTSKÁ-ORLOVSKÝ, 1976, 428 (megerősítő adatok jolsvai lelkészi működésére az 1657 és 1667 közötti időszakból). Valószínűleg a fia, tehát Catharina Maier testvére volt az a jolsvai Thomas Maier, aki 1663-ban a bártfai evangélikus gimnázium legfelső osztályába járt (RMNY (IV.) 3074), és az a jolsvai Johannes Maier is, akit 1675-ben egy lipcsei nyomtatványban említettek hallgatóként, majd 1675. május 29-i beiratkozásától minimum 1677. augusztus 30-ig a wittenbergi egyetem diákja volt (SZÖGI, 2011, nr. 4730. tévesen egy azonos nevű modori diákra vonatkoztatva; RMK III. 2710, 2724, 2780, 2781, 2783, 2846, 2864, 6703), és 1676. szeptember 16-án egy, a magyar nép eredetéről szóló wittenbergi disputáció respondensként szerepelt. (RMK III. 2785.) Tanulmányai miatt biztosan nem ő az a Johannes Maier, aki 1675 novemberének elején exuláns lelkészek egy nagyobb csoportjával Sziléziába távozott. (BURIUS, 1864, 65. – itt származási jelző nélkül.) A szakirodalom azt írja, hogy Johannes Maier a peregrinációból hazatérve a Nógrád megyei Lónyabányán lett lelkész. (SBS, IV, 34; RMSZ, 509), de ennek a nógrádi esperességre vonatkozó munkákban nem látjuk nyomát.

²⁹ Jolsva/Jelschau/Alnovia (ma: Jelšava, SK) Gömör megyei mezőváros.

³⁰ Kövi (ma: Kameňany, SK) Gömör megye.

³¹ Daniel Sinapius/Horčíčka († 1706 Lőcse) 1640. szeptember 3-án született a Turóc megyei Szucsányban a beckói Michael Sinapius († 1653. október 14.) hircsói (1624–1630), utóbb szucsányi (1630–1653) lelkésznek és Barbara Lyciusnak, Johannes Lycius dubnicai (Trencsén m.) lelkész (1628–1647) leányának házasságából. Apja 1640 és 1648, illetve 1649 és 1653 között a turóci esperesi tisztelet is betöltötte. (ŠKROVINA, 1929, 144.) Johannes Sinapius/Horčíčka († 1682. augusztus 4. Halle) szakolcai, galgóci, velicsnai, majd trencsényi lelkész (ELEM II/1, 972) és Helena Sinapius testvére. 1659. május 18-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre (SZÖGI, 2011, nr. 4521), ahol 1661-ig tanult. (RMK III. 2087, 2126; RMNY (IV.) 3015/nr. 5.) 1661-től (a Gymnasiologia valószínűleg pontatlan adata szerint 1663-tól) a Gömör megyei Jolsván lett rektor. (REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 445; megerősítő adat 1664-ből: RMNY (IV.) 3156.) Levelünk tanúsága szerint 1666 elején (a szakirodalom szerint már 1665-től kezdve) a Gömör megyei Kövi evangélikus lelképásztora volt (FABÓ, 1865, 34), és elvette feleségül feljebbvalójának, Andreas Maier jolsvai lelkésznek és gömöri esperesnek leányát, Catharinát. 1666. október 17-én ő tartotta a gyászbeszédet a gömöri régió utolsó meghatározó evangélikus nagybirtokosának, osgyáni

/Címzés:/ Reverendo clarissimoque viro, domino Johanni Kromholcz, ecclesiae Briznensis³² diacono fidelissimo et gnarissimo etc. domino in Christo fratri et fautori honoratissimo

/Matthias Schulek kézírásos fejléce a főszöveg fölött:/ Anno 1666. 12. ianuarii reverendus Daniel Sinapius ad reverendum Johannem Kromholtz. Invitat eundam pro nuptiis suis cum Catharina reverendi Andreae Majeri filia.

4.

1667. szeptember 10. Garamszentandrás

Matthias Heinselius/Heintzelius garamszentandrási evangélikus lelkész meghívja Johannes Kromholtz breznóbányai segédlelkészt az elmúlt vasárnapon született leányának 1667. szeptember 11-én esedékes keresztelésére, és egyúttal, ha a címzettnek lehetősége nyílik erre, keresztelő papnak is felkéri. Heinseliusnak a kislány születése előtt halt meg egy kiskorú fia. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 3. Zoliensia/

Reverende admodum et clarissime domine compater!

Salutem, pacem et in officio sacro perpetuam prosperitatem vestrae reverendae dominationi precatus officiorum meorum alacrem spondeo promptitudinem.

Dominus Deus noster mirabilis nomine, mirabilis opere, clarissime domine compater, licet ab opere creationis cessaverit, siquidem illud intra sex dierum spatium ad omnipotentiam, sapientiam et bonitatem suam declarandam libere ex nihilo perfecerit, tamen a rerum creaturarum conservatione ipsum recusasse minime statuendum est. In ipso enim vivimus, movemur et sumus. Immo, ipsius divina bonitas et sapientia semper aliquid novi in medio nostri molitur et efficit, sicut apud Esaiam fatetur iniquiens: „Ecce ego facio nova”.³³ Ut non immerito pii cum Psalte exclamare coguntur:

Bakos Gábornak († 1666. június 5. Csetnek) holtteste fölött. (RMNY (IV.) 3290. Kiadása: BARTHOLOMAEIDES, 1799, 237–253.) 1667-től Liptóteplán, majd valamikor 1669 júliusa után (RMNY (IV.) 3569. „pastor Teplensis”) – Ján Slávik szerint 1670 elején – a Zólyom megyei Radványban lett lelkész. (SLÁVIK, 1921, 705–707; RMK III. 2538.) Innen 1673-ban az ellenreformáció miatt távozni kényszerült, és novemberben elhagyta az országot is. (1674-ben, már távollétében, a prédikátorok elleni per egyik kiemelt vádlottja volt.) 1673–1674 telét a sziléziai Briegben töltötte (BURIUS, 1864, 66, 127), ahonnan Boroszlóba (1676–1677 biztosan) ment át (RMK III. 2738, 2809), majd 1677 novemberétől a nagy-lengyelországi Bojanowóban vállalt rektori állást. (Megerősítő adatok bojanowói rektori működésére 1681-ből és 1682-ből: RMK III. 3116, 3189.) 1683-ban visszatért Radványba, de még 1683-ban Lőcsén lett szlovák lelkész és a gimnázium felügyelője. (Megerősítő adatok lőcsei állására az 1683 és 1686 közötti évekből: ČAPLOVIČ, (I.) nr. 1419, 1435, 1452, 1470–1472.) Számos latin és szlovákizált cseh nyelvű evangélikus kegyességi munka, alkalmi nyomtatvány és üdvözlővers szerzője. KLEIN, 1873, 397–400; RÁ CZ, 1899–1909, II, 181–183; DROBNÝ, 1929, 150–151; ZOVÁNYI, 1977, 546; SBS, V, 261–263; RMSZ, 736.

³² Breznóbánya/Briesen (ma: Brezno, SK) Zólyom megyei bányaváros.

³³ Ézsaiás, 43. rész 19. vers.

„Domine Deus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra!”³⁴ Nobiscum quod facit Dominus [Deus], mirabile est in oculis nostris, dum flosculum nostrum, filium dilectissimum sapientem ante pilos praeter spem nostram nobis abstulerit, tamen post multas³⁵ lugubres lacrymas calicemque tristitiae [ani]morum, ecce iubar nobis resplendere fecit, dum nos immeritos praeterito die Iovis filiola bene[di]cere dignatus est, cuius nomen sit benedictum in secula, amen! Quia tamen surculus iste labe iniqui[tat]is contaminatus est, indiget regeneratione Spiritus Sancti mediante aqua iuxta ipsius salv[atoris] [d]ictionem ita habentem: „Nisi quis natus fuerit”³⁶ etc. Reverendam claritatem vestram, ut pro hacce filiola nostra, [quem la]vacro sacro, quod indicitur futuro die solis, qui incidet in dominicam 14. Trinitatis, 11. s[e]p[te]mbris hora 9 antemeridiana³⁷ confaciendum decrevimus, spondeat et respondeat simulque officium baptistae, si licuerit [...] excellentissimi, exequatur, ad diem et horam supra praefatam humaniter et humi[le] invitamus. Quod si vestra clarissima reverentia petitioni nostrae assurrexerit, nos ad [paria] officia³⁸ sinceritatis et compaternitatis sibi devinciet. Valeat in Domino.

Inter infinitas curas extradatum in Divo Andrea, die 10. septembris anni 67.

Pozdrawte [...]ycho Magistra

ἐ[ν] ἁγίοις³⁹

Vestrae admodum reverendae claritatis compater officiosus, M. Matthias Heinselius⁴⁰
pro tempore ecclesiae Divi Andreensis pastor pauper manu propria

³⁴ Zsoltárok könyve, 8. rész 1. vers.

³⁵ A szó első betűje javítva „p”-ből.

³⁶ János evangéliuma, 3. rész 3. vers.

³⁷ Az utóbbi három szó a sor fölé beszúrva.

³⁸ A szó a sor fölé beszúrva.

³⁹ „szentségben/szentélyben” Köszönöm Bolonyai Gábornak a csonka szó megfejtésében nyújtott segítségét.

⁴⁰ A breznóbányai Matthias Heinselius nevét ő maga ebben a formában használta, de mások általában Heintzeliusnak írták. 1655. április 30-án az első (legmagasabb) osztály diákjaként egy logikai disputáció respondense volt a beszercebányai evangélikus gimnáziumban. (RMNY (III.) 2615.) A nyomtatványból kiderül, hogy ekkor éppen unokatestvére („patruelis”), Johannes Heintzelius magiszter volt az intézmény conrectora. (SLÁVIK, 1921, 290. 1655–1661 conrector, Slávik tévesen nevezi a testvérének: Uo., 629.) Matthias Heintzelius 1656. május 16-án beiratkozott az oderafrankfurti, majd 1657. szeptember 25-én a jénai egyetemre. (SZÖGI, 2011, nr. 516, 1032.) A két időpont között viszont a brandenburgi Cölln an der Spree gimnáziumának tanulója volt, ahol 1656. december 17-én egy filozófiai disputáció respondenseként szerepelt. (RMK III. 1958.) 1660 októberében még biztosan Jénában tartózkodott (RMK III. 2111), ahol a levelekben használt titulusa szerint magiszteri címet is szerzett. 1663. április 26-án azonban már breznóbányai rektorként elnökölt egy tiszolci születésű diák, Petrus Rossiar filozófiai disputációján. (RMNY (IV.) 3093. – egy példánya Tiszolcon is megvan; REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 251.) A kiadványhoz üdvözlőverset írt egy valószínűsíthető rokona, Martinus Heinselius volt trsztenai (Árva m.) lelkész is. Matthias Heintzelius még 1665. június 16-án is breznóbányai rektorként szerepel. (RMNY (IV.) 3200.) Ahogy azt meghívónk is illusztrálja, 1666-tól az 1670-es évek üldöztetéséig (igazolhatóan 1671-ig) a Zólyom megyei (Garam)Szentandrásón volt lelkész. (SLÁVIK, 1921, 358, 629; ZOVÁNYI, 1977, 248; RMSZ, 334.) 21. számú forrásunkból kiderül, hogy az 1670-es évek közepén a kishonti Klenócon élt, nem világos pontosan, hogy milyen minőségben.

/Címzés:/ Viro admodum reverendo et clarissimo domino Johanni Kromholtz pro tempore ecclesiae Brisnensis diacono ornatissimo etc. domino fautori, amico, fratri in Christo et compatri dum vivo et ipse dilectissimo
/Matthias Schulek jegyzete a főszöveg alatt:/ ic. Heinzely invitat eundem pro baptismatione filiae suae.

5.

1667. október 19. Lopeji lelkészlak

A stubnyai születésű Matthaeus Schluchovini lopeji/zólyombrezzói evangélikus lelkész meg-hívja Johannes Kromholtz breznóbányai segédlelkészt leányának, Justinának Daniel Zakalecz rimabrezzói evangélikus lelkésszel 1667. október 30-án tartandó lakodalmára. SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum vol. III., 35. (Bartholomaeides, 55–56.)

Martin Lauček regesztája: „Matthaeus Schluchovini⁴¹ Stubna-Thurotziensis pastor apud Lopeyenses datus in parochia Lopeyensi anno 166/7⁴² die 19. mensis octobris litteris invitat reverendum dominum Johannem Kromholtz diaconum Briznobanensem ad nuptias filiae suae Iustinae reverendo viro Danieli Zakalecz⁴³ pastori ecclesiae Brezoviensis die 30. octobris seu dominica 21. post Trinitatis parandas.

⁴¹ A Turóc megyei Stubnyán született Matthaeus Schluchovinus 1646-ban a Zólyom megyei Radványban működött rektorként, majd 1647 és 1649 között Zólyomlipcsén segédlelkészként, végül 1649-től egészen az 1672/1673. évi üldöztetésig a Zólyom megyei Lopejen szolgált lelkészként. (SLÁVIK, 1921, 542.) Egyik fia, Johannes pályáját bozói (Hont m.) rektorként kezdte, majd 1662-től 1668-ig a Hont megyei Középpalójtán, 1668-tól 1674-ig pedig a Nógrád megyei Kürtösön volt lelkész. A gyászévtized után, 1683-tól néhány éven át a Zólyom megyei Micsinyén, 1686–1687-ben biztosan a Nógrád megyei Ábel-lehotán, 1689-től 1705-ig a Komárom megyei Ácson, végül 1705-től 1709-ig a Turóc megyei Divéken szolgált. (SNA Zay, Maior: Synopsis, fol. 174r.; SLÁVIK, 1921, 596–597; BIENIK, 2000, 40; OKOLICSÁNYI, 2009, 101. – Maiornál és Bieniknél Andreas! A nagykürtösi működésről csak Ján Slávik tud.) Másik fia, a lopeji születésű Daniel Schluchovini/Schluchovinus 1667. március 9-től a Zólyom megyei Úrvölgy iskolájában tanult („Matricula studiosorum et alumnorum scholae Vallensis 1659–1673.” AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 3. Zoliensia), 1669-ben és 1671-ben pedig a breznóbányai evangélikus gimnázium első (legfelső) osztályának diákjaként szerepelt. (RMNY (IV.) 3561/nr. 23, 3568; ČAPLOVIČ, (I.) nr. 1276; RMSZ 708.) Matthaeusnak valószínűleg felmenője vagy rokona a Zólyom megyei származású Martinus Schluchovinus († 1607. január 19. Turócszentmárton), aki Turócszentmártonban 1590-től 1595-ig rektorként, majd 1595 és 1602 között lelkészként szolgált. ŠKROVINA, 1929, 283–284, 298.

⁴² A hiányos évszám utolsó számjegyét a kettős formában (Trinitas számítással és modern módon is) megadott kelet segítségével lehetett pótolni.

⁴³ Daniel Zakalecz („Zakalcus”) 1658. április 25-én nyert felvételt a kishonti lelkészi testvérületbe. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 58.) Martin Riecky archontológiája szerint 1657 és 1672 között működött rimabrezzói evangélikus lelkészként. RIECKY, 2015, 138. (Hibás „Zaskalcicus” névalakkal.) Levelünk tanúsága szerint 1667-ben Matthaeus Schluchovinus lopeji lelkész leányát, Justinát vette feleségül. Daniel Zakalecz nyilvánvalóan közeli rokona, talán fia volt annak a csehországi Žernovból származó, menekült Michael Zakalecznek, akit Johannes Hodikius bicsesei szuperintendens 1620. április 9-én Balassa Zsigmond udvari prédikátorának ordinált Kékkőre, de aki még ugyanabban az évben a szintén Nógrád megyei Turopoljére ment lelkésznek. Michael Zakalecz egészen 1635-ig Turopoljén

6.

1668. január 28. Breznóbánya

Georgius Kazar a breznóbányai gimnázium segédtanára meghívja Johannes Kromholtz breznóbányai evangélikus segédlelkészt, feleségét és családját a hajadon Susannával, Gottefridus Stax breznóbányai polgár leányával 1668. február 5-én /Breznóbányán/ tartandó lakodalmára, egyben násznagynak is felkérve őt. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 62. Liptoviensia/

Plurimum reverende et clarissime vir, pater in Christo Jesu venerande, salutem et Dei copiosam benedictionem precatus, servitia humillima mea commendo.

Etsi coniugii pacta quidam prophani minus honesti excipiant, mens tamen casta in verbo Dei coniugium commendatum ubi invenit, acquiescit. Deus, casta mens in laudem coniugii, cum prima rerum molimina fundasset, inquit: „Non est bonum hominem esse solum, faciamus ei adiutorium similitudo sibi.” Electum Dei fas succinit: honorabile coniugium et torus immaculatus. Ideo sancti Dei viri plerique omnes hunc statum adamavere, in eo pie, iuste et sobrie vixero, huius testis est sacra pagella. Quare et ego ad exemplum filiorum Dei hunc statum non contemno, sed foedus pridem inchoatum cum honesta ac pudica virgine nomine Zuzana, generosi domini Gottefridi Stax⁴⁴ civis reipublicae Briznensis gnavissimi filia consumere propero. Quia vero hoc opus sacrum in praesentia coronae magnorum virorum affluentis peragi debet, eapropter per amorem Dei et iure nostrae christianitatis vestram reverendam claritatem, tanquam patrem meum aeternum venerandum obtestor, dignetur vestra reverenda claritas in tantum se dimittere, et non tantum pro-nubis hac in necessitate officium sustinere, sed etiam cum charissima domina contorali sua omnibusque domesticis solennitatem hanc nuptialem pro dominica Sexagesimae /indictam/, die vero 5. februarii praesentia sua condecorare, neogamos novos precibus Domino Deo consecrare, sicque in timore Dei dies solennitatis istius cum omnibus convivis traducere. Quam gratitudinem vestrae reverendae claritatis facturam minime dubito, quam etiam praepotentis Dei brachio tutandam ac benedicendam recommendo. Datum in gymnasio Briznensi, anno 1668. die 28. ianuarii.

Vestrae reverendae claritatis cliens humillimus: Georgius Kazar,⁴⁵ collega Briznensis Gymnasii ordinarius manu propria

szolgált (SNA Zay, Maior: Synopsis, fol. 179r.; OKOLICSÁNYI, 2009, 215. kevés és hibás adat; BIENIK, 2010, 12), és végül 1636 és 1650 között Tiszolcon működött evangélikus lelkészként, 1646 és 1650/1651 között a kishonti lelkészi testvérület seniori tisztét is betöltve. RIECKY, 2015, 139, 142; ZOVÁNYI, 1977, 315.

⁴⁴ Gottfried Stax 1665-ben, egy disputációs nyomtatvány ajánlásában breznóbányai polgármesterként („magister civium”) és a kalapkészítő céh atyamestereként szerepel. RMNY (III.) 3200. = (ČAPLOVIČ, (I.) nr. 597. Stax foglalkozását is leírva.)

⁴⁵ Georgius Kazar/Caesar talán annak az Andreas Kazarnak volt a testvére, aki 1655 és 1660 között a Sáros megyei Darócon működött rektorként, majd Martin Wagner ötvárosi szuperintendens 1660. május 6-án

/Címzés:/ Plurimum reverendo et clarissimo viro, domino Johanni Kromholtz, ecclesiae Briznensis diacono fidelissimo etc. domino patri et fautori observando
/Matthias Schulek fejléce az oldal tetején:/ Anno 1668. 28. ianuarii. Humanissimus Georgius Kazár ad reverendum Johannem Kromholtz
/Gaspar Schulek regesztája az oldal alján:/ Invitat eundem pro nuptiis suis cum Susanna Stax celebrandis

7.

1668. április 24. Kisszeben

Paulus Regius kisszebeni rektor és szenátor tanúsítványa volt diákjuknak, a két éven át Kisszebenben tanuló klenóci (Kishont m.) Johannes Hrebendának szorgalmáról és jó magaviseletéről. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 13. Kishonthensia/

Lectori benevolo salutem et officia!

Ante annos duos ad nos appulit Iohannes Hrebenda⁴⁶ Klenocenus, tempusque illud in studiis sedulo urgendis ita collocavit, ut in eius industria facile acquiescemur. Cumque diligentiae in officio morum quoque probitatem adiunxerit comitem, facere non potui, quin hinc abituro, hoc vitae apud nos actae perhiberem testimonium. Singulos et

egy kis szepességi szlovák falu, Kolacsó evangélikus lelkészének ordinálta, és végül 1668 és 1674 között a Sáros megyei Tarkó lelkészeként szolgált. (HÖRK, 1885, 236, 263; S. VARGA, 2002, 226.) Ha feltevésünk helyes, akkor Georgius Kazár is az Árva megyei Alsókubinban született Georgius Kazár és Catharina Trnkocyt házasságából. (AECZL V. C 23/a. Matricula ordinatorum, Martin Wagner/nr. 157.) Matthias Schulek azonban úgy tudja, hogy ennek az idősebb Georgius Kazárnak az unokaöccse volt az alsókubini rektorként (1667 után) említett ifjabb Georgius Kazár. Nem tudjuk, hogy ő azonos-e a meghívóban szereplő személlyel. Az alsókubini rektor fia, Johannes Kazár valamikor a 18. század első harmadában a Liptó megyei Hibbe rektora volt. (ÚA ECAV, Horniak, nr. 3. Schulek: Memorabilia, 95; REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 449, 527. – zavaros adatok.) A mi Georgius Kazárunk a fenti meghívó tanúsága szerint 1668 elején már a breznóbányai evangélikus gimnázium segédtanára volt, és Gottfried Stax volt breznóbányai polgármester leányát vette feleségül. 1669. május 24-én innen a Zólyom megyei Dobronya rektori állásába távozott. (SLÁVIK, 1921, 359, 410.) Valamikor az 1680–1690-es évek folyamán a Liptó megyei Okolicsnón, majd pedig a szintén Liptó megyei Szentpéteren működött rektorként. (ÚA ECAV, Horniak, nr. 3. Schulek: Memorabilia, 35; REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 208.) Leánya, Anna Maria Kazár 1698. április 22-én hozzáment Johannes/Ján Burius besztercebányai rektorhoz. Az egyszerű besztercebányai polgárként említett Georgius Kazár ekkor már halott volt. ČAPLOVIČ, (I.) nr. 1607, 1613.

⁴⁶ A klenóci születésű Johannes Hrebenda forrásunk tanúsága szerint 1666-tól 1668 tavaszáig a Sáros megyei Kisszebenben tanult. 1669-ben több kishonti földijével együtt a breznóbányai evangélikus gimnázium első (legfelső) osztályának diákja volt, Johannes Simonides rektor tanítványaként. (RMNY (IV.) 3561/nr. 9, 3568; RMSZ, 361.) 1671 októberében számos breznóbányai diáktársával együtt már az eperjesi kollégiumban/akadémiai gimnáziumban folytatott tanulmányokat. (17. számú forrás.) Végül 1675-ben rimakokovai rektorként szerepel, Johannes Kromholtz lelkész oldalán. (27. és 28. számú forrás.) Fiának, Tobias Hrebenda betleri lelkésznek (1705. december 10-től) ordinációs életrajzából kiderül, hogy anyja, Johannes Hrebenda felesége, Susanna Kromholtz volt, aki feltehetően nem más, mint Johannes Kromholtz rimakokovai lelkész leánya. EOL OK, G I, 3, Bodó András/nr. 10.

universos literarum patronos orans, velint hunc Hrebendam, quibus poterunt rationibus haud gravatim promovere, ut cursum institutum conficere facilius et locum aliquando suum tueri rectius possit. Quo ut ipsum officio sibi obligabunt, ita rem Deo facient imprimis gratam, nostrae quoque scholae officii per occasionem remunerandam. Scribebam Cibinii, anno 1668. die 24. aprilis.

Paulus Regius⁴⁷ Cibiniensis,⁴⁸ scholae patriae rector et in republica senator manu propria /gyűrűspecsét/

/Matthias Schulek fejléce az oldal tetején:/ „Anno 1660. 24. aprilis Johannis Hrebenda testimonium scholasticum a Paulo Regiorectore Cibiniensi datum”

8.

1669. június 16. Nyitrakoros

Nicolaus Rezik nyitrakorosi evangélikus lelkész Johannes Kromholtz breznóbányai segédlelkésznek, keresztkomájának. Sajnálja, hogy olyan régen látogatta meg őket, és hogy hanyagságuk vagy a levélvivők hibája folytán régóta nem váltottak levelet. Most alkalmas kézbesítőt talált a címzett számára „alig ismert” David Kromholtz személyében, ezért elhatározta, hogy röviden ír neki. Ők maguk viselhetően élnek Nyitra megyében, ám a török igája alatt, és jobb jövőben reménykednek. Az isteni gondviselés a címzettet kiszabadította az eldugott Szádokról, és biztonságosabb helyre vitte, ahol megbecsülik. Rezik esperesi hivatalánál fogva nemrég Szádokon járt, ahol a lelkész és a hívek közötti jogvitát kellett elrendeznie. A tárgyaláson jelen volt az egyházközség patrónusa, Gosztonyi Miklós, és fia, Pál. Miután a lelkész elődeinek sérelmei között Johannes Kromholtz panaszait is felhánytorgatta, Gosztonyi Miklós felkiáltott: „Bárcsak Johannes Kromholtz jelen lenne most!” Ebből kiderül, hogy Kromholtzot még most is nagyra becsülik a környéken. Hídvéghy Mihály arra a nemes elhatározásra jutott, hogy saját költségén kiküld két diákot a wittenbergi egyetemre, akiknek évi 60-60 tallér ösztöndíjat ad, ahogy azt 1669. június 8-án kelt levelé-

⁴⁷ Paulus Regius/Král a Trencsén megyei Bellusról származó szlovák lelkészcsalád sarja. 1639. február 27-én született Kiszzebenben Stephanus Regius kisszebeni szlovák lelkész és az eperjesi Elisabetha Burg fiaként. 1655-ig Kiszzebenben, 1655 és 1657 között Bártfán, végül 1657-től 1659 elejéig Eperjesen tanult. 1659-ben a boroszlói Magdalenaicum akadémiai gimnázium diákja lett, majd 1659. október 5-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre. (SZÖGI, 2011, nr. 4516; RMSZ 664.) Érdekes, hogy ordinációs életrajzában itteni tanulmányainak kezdetét 1660-ra teszi. 1660 októberében még biztosan az egyetemen volt. (RMK III. 2125.) 1662-ben hazatért Kiszzebenbe, és egy évig anyja házában élt, magánemberként. 1663-tól hat évig és négy hónapig kisszebeni rektorként működött. 1669. június 15-én Michael Liefmann ötvárosi szuperintendens kisszebeni német segédlelkésznek (harmadlelkésznek) ordinálta. (AECZL V. C 23/a. Matricula ordinatorum, Michael Liefmann/nr. 22; REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 274–275.) Még 1674-ben is Kiszzebenben szolgált, amikor a protestáns prédikátorok elleni eljárásban perbe fogták, de nem jelent meg a bíróság előtt. Távollétében halálra ítélték a megszentelt ostya megtaposása miatt, majd utólag felmentették. 1679-ben Erdélybe bujdosott, további sorsa ismeretlen. KLEIN, 1873, 353–357; RÁCZ, 1899–1909, II, 163–164; S. VARGA, 2002, 232.

⁴⁸ Kiszzeben/Szeben (Sabinov, SK) Sáros megyei szabad királyi város.

ben Reziknek leírta. Az egyik kedvezményezett éppen Rezik Johannes nevű fia lesz, akinek a másik ösztöndíjassal együtt minél hamarabb Hídvéghez kell mennie az Eperjesi Kollégiumból. Arra kéri a címzettet, hogy az e tárgyban írt levelet, amelyet David Kromholtz hozott, az első adandó alkalommal küldje tovább Eperjesre, fiának, és Elias Ladiver /eperjesi professzornak/. Kéri, hogy írjon választ erre a levelére. Több mint egy évig vigyázott Philipp Kegel Kromholtztól kapott munkájára, amely most „visszatér a Parmasszus hegyére.” /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 14. Eperjes, Sáros etc./

Admodum reverende et clarissime vir, domine frater in Christo et compater dilecte!

Salutem et accessiones omnium bonorum reverendae et clarissimae dominationi precor ex intimis praecordiis meis officiaue pietatis defero.

Multum temporis effluxit, dum nec mihi vestram reverendam et clarissimam dominationem videre vel legere aut meas inspicere licuit, idque vel negligentia ducti, vel tabellionum defectu factum. Ut autem pristinae nostrae necessitudinis incitamentum in me ostendam, licet manu iam tarda, tamen has perbreves volui dare, dum gerulum fidedignum habere possum, videlicet dominum compatrem Davidem Kromholtz, vix aliquando reverendae et clarissimae dominationi personam notam. Nos in zodiaco Nitriensi utique valemus, sub iugo Ottomanico tamen haeremus, speramus meliora (humanitus loquor), si non sequentur deteriora. O, Jehova, esto protector! Vestram reverendam claritatem divina potentia ex anfractibus Szadecensibus⁴⁹ liberavit, et in locum tutiorem transtulit, ubi gaudet suo honore. Non tam pridem interfui iuri pro exigentia officii senioralis in Szádek, quod celebratum est inter dominum reverendum⁵⁰ et incolas Szadecenses, cui etiam intererat ipse nobilissimus dominus patronus, Nicolaus Gostoni cum filio Paulo,⁵¹ posteaquam dominus reverendus querimonias nobis exprobrative suorum praedecessorum in Szádek manentium etiam vestrae clarissimae dominationis lacrymas et suspiria protulit, ad haec respondit nobilissimus dominus Nicolaus Gostoni cum suspirio elevata voce coram multis personis. „Utinam adesset dominus Johannes Kromholtz modo!” Hinc colligere poterit, vestrae reverendae claritatis adhuc est apud nos magna fama, esse homines, qui suae reverentiae bene favent

⁴⁹ Szádok (ma: Klátová Nová Ves/Tőkésújfalú településrésze, SK) Nyitra megye.

⁵⁰ A szádoki evangélikus lelkész, akiről szó van, valószínűleg az 1666 és 1670 között működő Ján Vicianovič. PAULÍNÝ, 1891–1894, IV, 148.

⁵¹ Krencsi Gosztonyi Miklós és fia, Pál egy régi, nevét a Vas megyei Gasztony községről vevő, a 16. század második felében a Nyitra megyei Krencsen/Kerencsen is birtokot szerző nemesi család tagjai. Gosztonyi Miklósnak (1608–1671 Krencs), Nyitra vármegye követének (1666) nagybossányi és nagyugróczy Bos-sányi Erzsébettel kötött házasságából Szluha Márton adatai szerint két lány és öt fiú született. A legidősebb fiú volt az 1671-ben Nyitra vármegye perceptoraként említett Gosztonyi Pál, aki nagyapponyi Apponyi Annát vette feleségül. (SZLUHA, 2003–2015, I, 434, 438.) A breznóbányai Johannes Agnerus, egy eperjesi filozófiai vizsga respondense 1669-ben Gosztonyi Miklósnak mint Nyitra vármegye esküdt ülnökének („primarius assessor”) ajánlotta nyomtatásban megjelent disputációját. (RMNY (IV.) 3531.) A zsolnai Samuel Koczy Gosztonyi Pálnak és testvéreinek ajánlotta 1693-ban Zsolnán megjelent orvosi értekezését. ČAPLOVIČ, (II.) nr. 2557. (=RMK II. 1767.)

iuxta illud sapientis: „Cum hominis viae Deo plac/u/erint, etiam inimicos convertet in pacem.”⁵²

Ad haec nova bona et quidem singularia significo vestrae reverendae dominationi. Videlicet intentionem piam et sacram nobilissimi domini Michaelis Hidvéghi,⁵³ qui in animo constituit duos iuvenes emittere ad studia Wittebergensis⁵⁴ Academiae, uni et alteri pollicita est nobilissimus dominus annuatim⁵⁵ dare per 60 talleros, sicut in suis ad me datis 6. iunii specificavit. Quam tamen gratuitam promotionem filio meo, Johanni⁵⁶ benevole contulit, ut per me removetur eo citius ex Collegio Eperiesi,⁵⁷ et ad se emittatur cum altero pio et modesto. Huius igitur promotionis causa meas emitto Eperiesinum ad meum filium. Vestram itaque reverendam, clarissimam dominationem demissis precibus etiam atque etiam oratam rogatamque velim, dignabitur suam industriam adhibere singularem, et literas, quas dominus David praesentabit, quaque prima occasione habita legitima ad clarissimum dominum Eliam Ladiverum⁵⁸ et filium

⁵² „Cum placuerint Domino viae hominis, inimicos quoque eius convertet ad pacem.” Példabeszédek, 16. rész 7. vers.

⁵³ Pacolaji Hidvéghy Mihály, 1584-ben és 1612-ben királyi címermegújítást nyerő Nyitra vármegyei nemesi család tagja, Hidvéghy Menyhért és Hrusóczy Dorottya fia. Szluha Márton adatai szerint a vármegyei csapatok kapitányaként és ügyvédként is tevékeny volt. 1663-ban nádori nova donatiót nyert a Nyitra megyei Pacolajra. Felesége aranyadi Aranyady Judit volt. Ha születtek is házasságukból gyermekek, nem élték meg a felnőttkort. (SZLUHA, 2003–2015, I, 488.) Hidvéghy valóban támogatói kezdte az ifjú Johannes Rezik tanulmányait, hiszen ő az eperjesi főiskolán (akadémiai gimnáziumban) 1669. október 4-én megrendezett teológiai disputáció tételeit respondensként neki, mint tanulmányai nagyrabecsült patrónusának ajánlotta. RMNY (IV.) 3507.

⁵⁴ Wittenberg, D, Szászország.

⁵⁵ Utána áthúzza: „uni et alteri”.

⁵⁶ Johannes/Ján Rezik († 1710. augusztus 4. Eperjes) Nicolaus Rezik nyitrakorosi lelkész (1652–1672/1674) fia. Ha az intézményi beiratkozásainál megjelölt Nyitrakoros valóban a születési helye, akkor 1652 körül született, és szokatlanul fiatalon kezdte meg felsőbb tanulmányait. 1669 őszén az eperjesi főiskola (akadémiai gimnázium) diákjaként egy teológiai disputáció respondense. (RMNY (IV.) 3507.) 1670. május 25-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre (SZÖGI, 2011, nr. 4668) és 1672 szeptemberében még ott tanult. (RMK III. 6633.) A szakirodalom szerint 1674 és 1683 között a nyugat-poroszországi Thorn híres akadémiai gimnáziumában működött tanárként, 1674-től mint collega, 1682-től mint professor extraordinarius. (LIPPISCH, 1735, 20; 1676 és 1678 közötti adatok itteni tartózkodására, tanári minőségének említése nélkül: RMK III. 2774, 2776, 2777, 2836, 2933.) 1684-ben Kassán lett rektor, 1685-ben e tisztség birtokosaként vette feleségül volt thorni tanártársának, a morva származású Venceslaus Johannidesnek hajadon leányát, Susannát. (RMK III. 6896.) 1686-tól 1687-ig az Eperjesi Evangélikus Kollégiumban működött a retorika, a költészettan és a történelem professzoraként. Miután Eperjest 1687-ben elhagyni kényszerült, visszatért Thornba, ahol 1689-től 1705-ig ismét az akadémiai gimnáziumban tanított (RMK III. 3643, 3756, 3757, 4015, 4050, 4212, 4426, 4521. stb.; SZÖGI, 2003, nr. 924), kezdetben mint rendkívüli professor, majd 1690 novemberében előlépett rendes professzorá. (RMK III. 3644.) Bár innen 1705 elején a késmárkiak meghívására tért haza, 1705 márciusától 1710-ig végül az újra megnyitott eperjesi kollégium professzoraként működött. (REZIK-MATTHAEIDES, 1971, 297–298.) Két kéziratban maradt híres munka, a magyarországi evangélikus iskolák történetéről szóló „Gymnasiologia” és az 1687. évi eperjesi véstörvényeszeletről szóló „Theatrum Eperiese” szerzője. FABÓ, 1863, 352–353; RMSZ, 671; ZOVÁNYI, 1977, 510; SBS, V, 81–82.

⁵⁷ Eperjes/Eperiesch (ma: Prešov, SK) szabad királyi város Sáros megyében.

⁵⁸ Ifjabb Elias Ladiver (1633/1634. Zsolna – 1686. április 2. Eperjes), id. Elias Ladiver zsolnai lelkész (1639–1671) és Pataki Anna fia. 1646-ig Zsolnán, majd Lőcsén (1646), Pozsonyban (1646/1647–1650)

meum transmittere. Quod genus officii apud me filiumque meum alta mente repositum erit. Nec puto meum filium immemorem esse tantae gratitudinis. Iam tandem manum de tabula. In reliquo vestram multum reverendam et clarissimam dominationem cum charissimis domesticis, quos salutamus officiose, divinae tuitioni commendatam habeo feliciterque prosperari in Domino desidero. Datae in Koros 16. iunii anno 1669.

és Sárospatakon (1650–1651) tanult. (RŪŽIČKA, 1946, 15–27.) 1651. november 11-től a wittenbergi egyetemen folytatott felsőfokú tanulmányokat. 1652-ben Erfurtban is beiratkozott. (SZÖGI, 2011, nr. 187. és 4306; RMNY (III.) 2457B.) Ján Reziknek az ordinációs életrajzzal összecsengő információi szerint 1655-től Zsolnán (megerősítő adat 1655-ből és 1658-ból: RMNY (III.) 2609, (IV.) 2807), majd 1661-től Bártfán működött rektorként. (RMNY (IV.) 3017, 3073, 3137/nr. 3, 3157.) 1666-ban bártfai rektorként a kassai hitvita egyik főszereplője volt. (RMNY (IV.) 3285, 3331, 3341.) 1667 elején lelkésznek választották Liptóteleplára, amely posztra Joachim Kalinka bicsei szuperintendens 1667. február 10-én ordinálta is (EOL OK, G III, 36, Joachim Kalinka/nr. 111.), ám mintegy negyedéssel később már a frissen felállított eperjesi kollégium professzora lett. Miután innen 1672-ben elüldözték (1673-ban exulnak nevezi magát: ČAPLOVIČ, (I.) nr. 1334), 1673. augusztus 13-tól 1674 februárjáig, meglehetősen zaklatott körülmények között Tiszolcon volt kiegészítő lelkész az idős és beteg Georgius Marci mellett és helyett, aki kishonti esperesi tisztét viszont valószínűleg megőrizte. (RŪŽIČKA, 1946, 65–67; RIECKY, 2015, 139.) 1674-től körülbelül 1676-ig a nyugat-poroszországi Thornban és Danzigban, a kelet-poroszországi Königsbergben, végül a lengyelországi Lesnóban tartózkodott. (BURIUS, 1864, 106–107.) Azonos nevű, zsolnai születésű fia („nepos”) 1674 májusában a danzigi akadémiai gimnáziumba, majd 1675. március 13-án a königsbergi egyetemre is beiratkozott. (SZÖGI, 2003, 473, 1446.) Lesno után Erdélybe ment. Itteni működésében az első biztos pont az, hogy 1678 és 1681 novembere között Segesváron működött rektorként, 1682-től az eperjesi kollégium directora, teológiaprofesszora és könyvtárosa. 1684-ben a Liptó megyei Németlipcse kinevezett lelkészeként is emlegetik. (ČAPLOVIČ, (I.) nr. 1410, 1426.) Első, a Koschel v. Roschel zsolnai családból származó feleségétől, akivel Zsolnán kötötte össze az életét, több gyermeke is született, tehát 1655 körül kellett összeházasodniuk. Megözvegyülve 1662. február 7-én elvette feleségül Salamon Grünwald, egy Königsbergben iskolázott bártfai polgár leányát, Annát. Újabb megözvegyülését követően 1683. február 24-én összeházasodott Samuel Czernak besztercebányai szlovák lelkész özvegyével, Helena Sinapiusszal, aki azonban 1684. február 8-án elhunyt. Ladiver aztán Rezik szerint még egyszer megnősült, elvéve a református lelkész negyedik leányát. Ifjabb Elias Ladiver igen jelentékeny teológiai és filozófiai munkássággal bírt. RŪŽIČKA, 1946 – viszonylag megbízható életrajz; REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 292, 294–295; ZOVÁNYI, 1977, 360–361; SBS, III, 338–339; RMSZ, 469; ELEM II/2., 156. (sok hibával).

Vestrae reverendae, clarissimae dominationis sincerus frater et compater: Nicolaus Rezik,⁵⁹ minister ecclesiae Korosiensis⁶⁰

/Utóirat:/ S. Si tantum pristinae necessitudinis coniunctionisque scintilla aliqua viget, non parceret papyro et calamo, faciet rem apprime gratissimam mihi que futuro tempore reservendam. Iterum etiam atque etiam valet. Vestri Kegeli⁶¹ asservator extiti plusquam integro anno, qui iam revocatum est ad montes Parnassi.

/Címzés:/ Multum reverendo, clarissimo atque praestantissimo viro, domino Johanni Kromholtz, diacono ecclesiae Briznensis fidissimo, domino fratri et compatri colendissimo

/Matthias Schulek fejlece az első oldal tetején:/ „Anno 1669. 16. iunii reverendus Nicolaus Rezik ad reverendum Johannem Kromholtz”

9.

/1669–1674./ július 27. /Pongyelok/

Johannes Glosius pongyeloki evangélikus lelkész meghívja Johannes Kromholtz rimakokovai lelkészt július 26-án született fiának, július 29-én délelőtt kilenckor tartandó keresztelésére, egyúttal felkérve őt keresztapának is. SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum vol. III., 41–42. (Bartholomaeides, 77.)

Martin Lauček regesztája: „Reverendus Iohannes Glosius pro tempore ecclesiae Pondelociensis pastor eundem reverendum dominum Iohanem Kromholtz pastorem

⁵⁹ Nicolaus Rezik († 1672 vagy 1674) a Zólyom megyei Hajnikon született, Martinus Rezik és Dorothea Stien fiaként. A Bars megyei Oszlányban, a Trencsén megyei Bánban, a Nyitra megyei Bánban, végül a Trencsén megyei Várnán tanult. 1641 tavaszától hat és fél éven át turócszentmártoni evangélikus kántorként működött (Ladislav Paulíny turócszentilonai rektori működéséről is tud, de ezt az ordinációs életrajz nem erősíti meg). 1647. szeptember 27-én Zacharias Lani biccei szuperintendens nyitradivéki segédlelkésznek („diaconus”) ordinálta (EOL OK, G III, 14, Zacharias Lani/nr. 19). 1648. február 8-án aláírta a bajmóci esperesség artikulusait. Nyitradivékről ismeretlen időpontban a Bars megyei Brogyánba ment át lelkésznek. 1652-től egészen 1672-ig vagy 1674-ig a Nyitra megyei Nyitrakoros lelkészeként működött. 1652. május 23-tól a nagytopolcsányi esperesség dékánja, 1657. január 23-tól 1672-ig pedig seniora volt. Ladislav Paulíny működésének végére/halálára két különböző helyen két különböző adatot közöl. A pozsonyi rendkívüli törvényszékre megidézett lelkészek közt nem szerepel a neve. Még Turócszentmártonban nősült meg, feleségét Anna Palachnak, a Rezik-féle Gymnasiologia szlovák fordítása szerint viszont Susanna Patachnak hívták. (Talán az előbbi a helytálló.) FABÓ, 1865, 182; PAULÍNY, 1891–1894, IV, 128, 130, 163–164; REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 475; RMNY (IV.) 3507.

⁶⁰ Nyitrakoros (ma: Krušovce, SK).

⁶¹ Minden bizonnyal Philipp Kegel német evangélikus teológus először 1593-ban Hamburgban megjelent német nyelvű vallásos elmélkedéseiről („Zwölf geistliche Andachten” VD 16 K 593) van szó, amelynek a 16. század végén, a 17. század folyamán számos kiadása és fordítása megjelent. Zsolnán éppen 1669-ben látott napvilágot Adam Plintovič zsolnai rektor szlovakizált cseh nyelvű fordítása, amelynek második, 1677-ben Lőcsén megjelent kiadásához ráadásul maga Johannes Kromholtz írt előszót – érdekes, hogy ez több évvel korábban, 1673. augusztus 8-án kelt. ČAPLOVIČ, (I.) nr. 1365; RMNY 3621, App. 245.

Kokaviensem de dato 27. iulii invitat pro susceptore filio suo die 26. iulii nato et die 29. baptisando, circa 9. horam antemeridianam Pondelokini compariturum.”

10.

1670. január 27. Rimabánya

Andreas Bodovinus/Bodó András rimabányai lelkész meghívja Johannes Kromholtz rimakokovai lelkészt mint keresztkomáját, hogy legyen január 28-án megkeresztelendő fiának keresztapja. SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum vol. III., 40. (Bartholomaeides, 63–64.)

Martin Lauček regesztája: „Andreas Bodovinus⁶² pastor Corona-Banensis⁶³ datis ex Banya 1670. die 27. ianuarii litteris Johannem Kromholtz pastorem Kokaviensem invitat quam compatrem ad officium paternitatis pro filio futuro die, seu die 28. ianuarii, baptisando contestandum.”

⁶² Andreas Bodovinus/Bodó András († 1708. március 10. Csetnek) 1636-ban született Turóc vármegye egyik kurialista községében, Bodófalván (ma: Bodovica, SK) nemesi családban, David Bodovinus és egy Jezerniczky-lány gyermekeként. (Az anyjára vonatkozó adat forrása: Andreas Schmal, mások egy bizonyos Susanna Valoviczot emlegetnek.) Fennmaradt levelei alapján, neve ellenére, inkább szlovák anyanyelvűnek tűnik. Ebből a familiából származott már az a Michael Bodovinus is, aki 1586-ban Turócszentmária evangélikus lelkészeként szerepel, 1602 és 1607 között pedig Turócszentmárton lelkésze volt, valamint fia, Johannes Bodovinus, akit 1610-ben kiszucaúj helyi rektorként említenek. (SNA Zay, Schmal: Syllabus, 83–84; FABÓ, 1865, 265; ŠKROVINA, 1929, 248, 284.) Andreas Bodovinus először Mosócon és Turócszentmártonban tanult, 1655 elején viszont már az illavai evangélikus iskola (Trencsén m.) második (utolsó előtti) osztályának diákja volt. (RMNY (III.) 2609.) Talán öccse az a Gabriel Bodovinus/Bodovini, aki 1668-ban egy, a turócszentmihályi iskolában zajló vizsga respondenseként tűnik fel. (RMNY (IV.) 3497.) Andreas Bodovinus a szakirodalom szerint 1664 és 1666 között a kishonti Nyusztán működött rektorként. 1666. november 16-án cserencsényi lelkészként lett a kishonti evangélikus lelkészi testvérület tagja. 1666 és 1669 között cserencsényi, 1669 és 1682 között pedig rimabányai lelkészként szolgált. Itt Georgius Marci tiszolci lelkész és kishonti esperes leányát, Catharinát vette feleségül, és amikor a murányi katonaság 1674-ben apósát Tiszolcra eltávolította, ő nyújtott neki menedéket. Marci halála után pedig, mint a testvérület jegyzője, Johannes Kromholtz conseniorral együtt ő látta el az esperesi feladatokat. 1682 végén Rimabányáról Breznóbányára ment segédlelkésznek, ám innen végül tizenhárom hét után, 1683 elején a gazdag Gömör megyei mezőváros, Csetnek lelkészi állásába távozott, a közleményünkben szintén szereplő Szentkereszty János helyére. Itt egyik leánya, Catharina Bodovinus Elias Sartoris csetneki rektor férje lett. 1691. február 7-től a gömöri esperesi tisztelet is betöltötte. 1704. május 22-től 1708-ban bekövetkezett haláláig az első gömöri szuperintendens volt. ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 59; BARTHOLOMAEIDES, 1799, 111–112, 142; FABÓ, 1861, 103–109; FABÓ, 1865, 11–12; KLEIN, 1873, 50–56; MIKULIK, 1917, 102, 116–122; SLÁVIK, 1921, 345–346; LEHOTSKÁ–ORLOVSKÝ, 1976, 383–384; ZOVÁNYI, 1977, 84; SBS, I, 275; RMSZ, 103; RIECKY, 2015, 131, 137.

⁶³ Koronabánya/Rimabánya (ma: Rimavská Baňa, SK) Kishont megye.

11.

1670. április 20. Besztercebánya

Helena Sinapius, David Láni szuperintendens özvegye meghívja Johannes Kromholtz rimakokovai evangélikus lelkészt Samuel Czernak besztercebányai szlovák lelkésszel tartandó lakodalmára, amelyet, miután ő maga május 3-án elindult Breznóbányáról, május 4-én Besztercebányán tartanak meg. SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarium vol. III., 40–41. (Bartholomaeides, 67–70.)

Martin Lauček regesztája: „Helena Sinapi,⁶⁴ relicta Davidis Laní⁶⁵ superintendentis datis Brizna 1670. die 20. aprilis ad reverendum Iohannem Kromholtz pastorem Kokaviensem litteris invitat eum ad suas nuptias, quas 3. maii Brizna exitura, Neosollique⁶⁶ cum Samuele Čzernak⁶⁷ nationis Slavonicae pastore copulanda erat celebratura. [...]”

⁶⁴ Helena Sinapius/Horčička (1635. május 15. – 1684. február 8. Eperjes), Michael Sinapius szucsányi evangélikus lelkész, turóci esperes (1640–1648, 1649–1653) és a dubnicai Barbara Lycius leánya, Daniel és Johannes Sinapius testvére. Fiatalon Révay Szidónia udvarában nevelkedett. Tizenhat évesen lett David Láni privigyei lelkész felesége. Ahogy az meghívónkból is kiderül, David Láni 1669. évi halála után 1670. május 4-én hozzáment Samuel Czernak/Černak besztercebányai szlovák segédlelkészhez. A menyegző tiszteletére Michael Noscovius, a Szepes megyei Felka lelkésze, a XXIV városi evangélikus esperesség seniora, versekből álló alkalmi nyomtatványt jelentetett meg. (RMNY (IV.) 3657.) Helena Sinapius, miután 1673-ban ez a második férje is meghalt, Johannes Restarius besztercebányai szenátor felesége lett, akivel hat évig és tíz hónapig élt együtt. Végül 1683. február 24-én Eperjesen negyedszer is házasságra lépett: ifjabb Elias Ladiver eperjesi professzor felesége lett. (ČAPLOVIČ, (I.) nr. 1410.) Azonban szűk egy évvel később meghalt. 1684. február 13-án temették el Eperjesen, temetésén Johannes Andricius eperjesi szlovák evangélikus lelkész beszélt, és az alkalomból az eperjesi kollégium diáksága is megjelentetett egy verses gyásznyomtatványt. ČAPLOVIČ, (I.) nr. 712, 1426. (=RMK II. 1544.) RŮŽIČKA, 1946, 105; KLEIN, 2015, 369.

⁶⁵ David Láni († 1669. április 20. Breznóbánya) a Turóc megyei Háj községben született 1618-ban Daniel Láni háji lelkész fiaként. Mosócon, Bánban, Biccseán, Breznóbányán és Pozsonyban tanult. A szakirodalomban olykor feltűnő értesülésnek, az 1637-től Wittenbergben folytatott tanulmányokról, valószínűleg nincs alapja, az anyakönyvben sem szerepel. (A háború miatt nem is igen mentek ekkor magyarországi diákok Szászországba.) Tanulmányai után 1640-ig Illésházy György mellett volt nevelő. (RMNY (III.) 1858.) A szakirodalom szerint ezután Nyitra megyében Galgócon, majd 1643-tól Privigyén működött rektorként. (Privigyei alkalmazására megerősítő adat 1643-ból: RMNY (III.) 2033.) 1645 és 1647 között a Zólyom megyei Dobronyán, 1647-től 1652-ig pedig a Nyitra megyei Privigyén szolgált lelkészként (Ján Slávik tévesen írja, hogy 1648 és 1652 között Kassán volt segédlelkész), végül 1652-től 1669. április 29-én bekövetkezett haláláig Breznóbányán, 1656. március 1-jétől a bányai egyházközség szuperintendensi tiszttét is betöltve. 1669. május 5-én temették el Breznóbányán. RMNY (IV.) 3561, 3567; FABÓ, 1861, 34–37; PAULÍNÝ, 1891–1894, IV, 236, 241; SLÁVIK, 1921, 341–344; RAPOŠ, 1938, 28–33 (tévesen korábbi besztercebányai lelkészi működést is feltételez); KUZMÍK, 1976, I, 388–389; ZOVÁNYI, 1977, 362; SBS, III, 352. (a lexikonokban sok téves adat).

⁶⁶ Besztercebánya/Neusohl/Neosolium (ma: Banská Bystrica, SK) Zólyom megyei bányaváros.

⁶⁷ Samuel Czernak/Černák († 1673) a Trencsén megyei Bobóton született 1619. január 1-jén Daniel Czernak köznemes és Sophia Apollini gyermekeként. 1625 és 1630 között Bobóton, 1630-tól a közeli Bánban, majd 1634-től 1640-ig Besztercebányán tanult. 1640. július 5-én beiratkozott a köznigsbergi egyetemre (SZÖGI, 2011, nr. 1427.), ahol az általa jegyzett disputációs nyomtatványok és alkalmi versek tanúsága szerint 1643-ig maradt. (RMK III. 1572, 1577, 1578, 1589, 1590, 1593, 1609, 6227.) Már

12.

1670. április 22. Besztercebánya

Samuel Czernak besztercebányai szlovák evangélikus lelkész meghívja Johannes Kromholcz rimakokovai (Kishont m.) evangélikus lelkészt David Láni özvegyével, az 1670. január 9-én Breznóbányán eljegyzett Helena Sinapiusszal május 4-én Besztercebányán tartandó menyegzőjére. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 3. Zoliensia/

Reverende et clarissimie domine fautor, amice et frater in Domino Jesu honorande et colende.

Salutem, et si quod ea melius a Triumphatore et Sospitatore Christo Jesu precatus, me totum commendo et recommendo.

Quod felix, faustum et fortunatum Deus esse iubeat, despondi mihi futuram vitae fortunatamque sociam, generosam, nobilem et virtutibus sui sexus ornatissimam matronam, dominam Helenam Sinapÿ, magni quondam et praecellentissimi viri domini Davidis Lani (titulus) derelictam viduam. Post solennitatem sponsaliorum legitimae Briznae die 9. ianuarii currentis anni in praesentia honoratorum et cordatorum utriusque status virorum celebratam restat adhuc ecclesiastica copulatio, benedictio, domiductio et festivitatis nuptialis adornatio. Huic solenniter bono cum Deo peragenda et instituenda, et quidem hic Novisolii praefigimus et definimus diem 4. mensis maii, qui incidet in dominicam Cantate. Quia autem talis festivitas in praesentia amicorum, consanguineorum, fautorum et aliorum honestorum et cordatorum virorum tanquam testimi legitimi contractus coniugalis celebrari et peragi consuevit, vestrae quoque reverendae dominationis nitore et splendore eandem exornari et condecorari cupimus, desideramus. Tempore igitur et loco praefixis, ut haud gravatim vestra reverenda dominatio adsit, pro nobisque novis coniugibus pias preces et vota apud Dominum Deum interponat, et deinde hilariter fronte serena convivio, quod pro invitatis dominis hospitibus praeparabitur, intersit, hoc est, quod maiorem in modum a vestra reverenda dominatione flagito, posco, peto. Sicuti hoc certo vestram reverendam dominationem⁶⁸ facturam spero

Magyarországon tartózkodott, amikor üdvözlőverset írt egy 1643 szeptemberében tartott besztercebányai teológiai disputáció kiadásához. (RMNY (III.) 2015.) 1644 márciusától Besztercebányán működött conrectorként, állásba kerülése után szinte rögtön, 1644. április 15-én meg is nősült, tehát Helena Sinapiusszal 1670. május 4-én megkötött házassága már legalább a második volt. Első házasságából négy lánya és egy fia született. 1645-től 1673-ban bekövetkezett haláláig besztercebányai szlovák (segéd)lelkészként („Slavorum symmista”, máskor „pastor ecclesiae Slavonicae Novisolienensis”) működött. (RMNY (III.) 2191, 2267, 2288/nr. 1, 2615.) 1655. június 18-án fiával, ifjabb Samuel Czernakkal és „Murány Jánossal” együtt nemességet kapott, az armálist Zólyom vármegye közgyűlésén hirdették ki. (FORGON, 1997, 156.) A protestáns lelkészek felett ítélkező pozsonyi rendkívüli bíróság előtt halálos betegsége miatt személyesen már nem tudott megjelenni. BURIUS, 1864, 118; SLÁVIK, 1921, 246–247; KUZMÍK, 1976, I, 168–169; ZOVÁNYI, 1977, 126; SBS, I, 417; RMNY (III.) 3200. (neki szóló ajánlás) Érdekeség, hogy testvére, Nicolaus 1677-ben a Zólyom megyei Szásziban/Szászpelsőcön katolikus plébánosként szolgált. BURIUS, 1864, 99.

⁶⁸ Utána áthúzva: „cum voto omnigenae”.

et mihi polliceor, ita me ad officia et pia studia vestrae reverendae dominationis cum voto omnigenae felicitatis semper et ubique Deo gratiam suam largiente et pensum vitae prorogante praestanda certissime obligo.

Dabam Novisolii, die 22. aprilis anno 1670.

Vestrae reverendae dignitatis studiosissimus: Samuel Czernak Slavorum Novisoliensium pastor manu propria

/Címzés:/ Viro reverendo et clarissimo domino Johanni Krumpholtz, ecclesiae Cocaviensis in comitatu Kishontensi pastori vigilantissimo etc. domino fautori et fratri in Domino Jesu colendo

/Matthias Schulek jegyzete a főszöveg alatt:/ Invitat eundem pro nuptiis suis cum vidua reverendi Davidis Láni celebrandis

13.

1671. január 22. /Pongyelok/

Johannes Glosius pongyeloki evangélikus lelkész meghívja Johannes Kromholtz /rimakokovai lelkészt/ leányának, a Peter Maretinszky rimabrezói lakossal eljegyzett Mariának 1671. február 1-jén tartandó lakodalmára. SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum vol. III., 42. (Bartholomaeides, 81.)

Martin Lauček regesztája: „Litterae reverendi Iohannis Glosii pastoris Pondelocensis ad reverendum dominum Iohannem Kromholtz de dato 22. ianuarii 1672, quibus eum invitat ad nuptias filiae suae, Mariae egregio et praestanti viro Petro Maretinszky,⁶⁹ incolae Rima-Brezoviensi elocatae die 1. februarii seu dominica Sexagesimae adparandas.”

14.

1671. február 1. Tiszolc

Georgius Marci tiszolci lelkész, a kishonti evangélikus esperesség seniora meghívja fiaként szeretett barátját, Johannes Kromholtz rimakokovai lelkészt fiának, Samuel Marcinak Judittal, Fogas János csetneki nemes leányával 1671. február 8-án tartandó lakodalmára. SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum vol. III., 44. (Bartholomaeides, 83.)

⁶⁹ A Maretinszky/Marintinszky család nemesi jogállással bírt azóta, hogy II. Ferdinánd 1630. május 6-án Maretinszky Bálintnak nemességét adományozott. Az armálist 1630-ban hirdették ki Gömör, 1640-ben Heves–Külső–Szolnok és 1716-ban Kishont vármegyében. (FORGON, 1997, 450–451.) Az 1754–1755. országos nemesi összeírás idején a Maretinszky család tagjai a Hont vármegyei nemesek között szerepeltek. KEMPELEN, 1911–1932, VII, 65.

Martin Lauček regesztája: „Litterae reverendi Georgii Marcii pastoris ecclesiae Taxoviensis et venerabilis contubernii Kis Hont immeriti senioris ad reverendum Iohannem Kromholtz pastorem Kokaviensem, fratrem, fautorem et amicum filii instar dilectum Tiszolczini die 1. februarii 1671 datae, quibus eum invitat ad nuptias filio suo Samueli Marcio et eidem desponsatae virgini Iudithae, egregii ac nobilis domini Iohannis Fogass⁷⁰ de Czetnek filiae, die 8. februarii seu dominica Quinquagesimae adparandas.”

15.

1671. március 3. Rimaráhó

Stephanus Fidicinis /rimaráhói evangélikus lelkész Johannes Kromholtz rimakokovai evangélikus lelkésznek, a kishonti evangélikus esperesség conseniorának/. Jelzi, hogy a rimaráhói rektor, Laurentius Bahil a nősülésről való hosszas gondolkodás után eljegyezte Szógyéni Miklós leányát, a hajadon Katát. Az érdekeltek, illetve az egyházközség patrónusa, Jánoky Gáspár azt javasolták neki, hogy a háborús események és az egyházközség pártfogóinak hamarosan várható szétszóródása miatt ne halassza sokáig az eseményt, ezért azt március 8-án vasárnap szeretné megtartani. Mivel azonban a tervezett időpont a házasságkötések szempontjából tilalmas nagybőjti időszakba esik, Jánoky Gáspár kérését is tolmácsolva kéri, hogy engedélyezze a rektor számára a március 8-i menyegzőt. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 67. Correspondentia ad Krumholtz/

/Hiányzó megszólítás/

Post multas easqua varias deliberationes animi sui de contrahendo matrimonio dominus meus rector, Laurentius Bahil⁷¹ divina voluntate annuente, consensuque utriusque

⁷⁰ A Fogas család 1662. március 4-én nyert nemességet. 1668-ban már a csetneki armalista nemesek között szerepelnek. KEMPELEN 1911–1932, IV, 156; ILA, 1944–1976, II, 155.

⁷¹ Laurentius Bahil 1645-ben született a Zólyom megyei Bacúron, Johannes Bahil sztrégovai, polichnai és kiszellői/alsózellői rektor és Palásthy Éva fiaként. Esztergályon, Szécsényben, Radványban, Korponán és Füleken folytatott tanulmányai után Libercey Mihály gácsi kapitány fiainak nevelője volt. Később Besztercebányán tanult tovább. 1664–1665-ben füleki rektorként (ADAMOVIČ, 2010, 42), majd Ján Rezik adatai szerint 1670-től 1674-ig (de egy megszakítással valószínűleg egészen 1676-ig) a Jánoky Gáspár által alapított rimaráhói evangélikus nemesi iskola rektoraként működött. (REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 142, 184.) 1674-ben a kishonti rektorok képviselőjében önként csatlakozott a kishonti lelkészeknek a pozsonyi rendkívüli törvényszékre menesztett küldöttségéhez, ahol fogságot is szenvedett. 1682 végétől a Gömör megyei Újvásáron/Ribniken szolgált lelkészként (MIKULIK, 1917, 100), majd 1685 és 1687 között (Klanicza Márton szerint már 1684-től) a szintén Gömör megyei Hizsnyón. (Egyes adatok szerint Sűvétén is megfordult, de valószínű, hogy fiával, Johannessel keverik.) Hizsnyói működése alatt ismét elfogták, és Nagyszombatba vitték. Miután onnan megszabadult, egy darabig bujkált, majd 1691-től a szintén Gömör vármegyei mezőváros, Ochtina lelkésze lett, és 1720/1721 folyamán bekövetkezett haláláig ebben az állásban maradt. Meghívónkban szereplő feleségétől, Szógyéni Katától (a szakirodalomban „Szűcs Kata” néven) legalább egy fia, Johannes Bahil született. (BARTHOLOMAEIDES, 1799, 107–108; FABÓ, 1865, 30; 37, 41; RMSZ, 55; DUDÁŠOVÁ, 2014, 36–37.) A Wittenbergben iskolázott Johannes Bahil, miután a sűvétei (Gömör m.) rektori posztról (1686–1706) az ellenreformáció miatt

partis accedente iam in futuram vitae sociam virginem honestam et pudicam Catharinam, generosi domini Nicolai Szügyen filiam sibi elegisse integrum est. Suasu autem illorum, quorum interest, necnon consilio generosi domini patroni Casparis Janokj⁷² dilationem temporis partim ab tumultum bellicum, partim propter dispersionem brevi tempore dominorum patronorum pati nequaquam vult, sed pro dominica proxime affutura Laetare laet[is] cum convivis consummationemque matrimonii intendit. Cum ergo tem[pus] quadragésimale aliquo ausu proprio et nota temeritate lege divina et humana prohibitum violare et prophanare haud contendit, sed recurrit ad admodum clarissimam vestram reverentiam stipatus petitione generosi domini patroni, Casparis Janokj, quatenus in hac re⁷³ suum favorem et amorem in ipsum declarare admodum clarissima dominatio vestra dignetur, ut praefixo die, supra praenominato, cum scitu et permissu actum nuptialem inchoare, tractare terminare posset. Quod et sperat admodum clarissimam vestram dominationem facturam, petitionemque istam ponderaturam. Quam divinis excubiis etc. Datum in Raho, die 3. martii anno 1671.

Admodum clarissimae vestrae reverentiae in Christo frater: Stephanus Fidicinis⁷⁴ [manu] propria

távoini kényszerült, 1707-től a szintén Gömör megyei Vizesrét lelkésze volt, végül süvétei lelképásztori szolgálat után 1714 és 1723 között (alsó)szkálnoki lelkészként működött. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 67; FABÓ, 1863, 366; FABÓ, 1865, 36, 44; SBS, I, 100; RMSZ, 55; RIECKY, 2015, 135.) Laurentius Bahil másik, Georgius nevű fia († 1759. Pila) Ladislaus Bartholomaeides közlésével ellentétben már következő feleségétől, nemes kuntapolcai Czékuss Zsuzsannától született, és hányatott pályájának közepén 1724-től 1734-ig rimaráhói rektorként dogozott, majd 1734-től 1739-ig a kishonti Cserencsényben szolgált lelkészként. (EOL OK, G I, 28, Samuel Antoni/nr. 86; PAULÍNY, 1891–1894, III, 31; SBS, I, 100–101; RIECKY, 2015, 131.) Végül Johannes Bahil fia, az egyházi íróként ismert Matthias Bahil (1706. február 24. Süvéte – 1761. december 22. Parchwitz, Szilézia) 1730 és 1734 között a kishonti Cserencsényben volt lelkész. FABÓ, 1863, 365–428; ZOVÁNYI, 1977, 37–38; RIECKY, 2015, 131.

⁷² Nagyszuhai (IV.) Jánoky Gáspár (1609/1610–1692. április 25.) Abaúj vármegyei eredetű, a 17. században főleg Kishont és Gömör vármegyében birtokos nemesi család sarja, (III.) Jánoky Gáspár és szuhai/ráhói Jákóffy Kata fia, Szentiványi Julianna férje (NAGY 1857–1868, V, 310–313; FORGON, 1997, 324–325.). Rimaráhói evangélikus földbirtokos, az ottani egyházközség és iskola patrónusa, a szakirodalom szerint egy ideig a kishonti esperességnek is világi felügyelője. Az iskolának az általa felújított rimaráhói kastélyban szorított helyet. Egy 1669. évi eperjesi filozófiai disputáció ajánlásából kiderül, hogy ő támogatta az eperjesi főiskola (akadémiai gimnázium) diákjának, a Zemplén megyei Bánócról származó Johannes Braxatorisnak a tanulmányait, aki később, 1676 körül Rimaráhn lett rektor. (Braxatoris ugyanis nem más, mint a 34. számú forrásunkban Johannes Banocziként szereplő rimaráhói iskolamester.) (RMNY (IV.) 3534.) Egy 1670. évi besztercebányai teológiai disputáció ajánlásában Jánoky ismét rimaráhói birtokosként, illetve Hont vármegye esküdt ülnökeként szerepel. (RMNY (IV.) 3694.) 1692. június 15-i rimaráhói temetésén Elias Bubenka rimaráhói lelkész tartotta felette a gyászbeszédet. Ez a szöveg, valamint Johannes Braxatoris/Banoczi gyászversei 1692-ben Lőcsén, egy-egy önálló nyomtatvány formájában megjelentek. (ČAPLOVIČ, (I.) nr. 1523, 1524.) Temetési zászlajának felirata szerint halálakor Hont, Nógrád, Gömör és Zólyom vármegyéknek is esküdt ülnöke volt.

⁷³ A szó a sor fölé utólag beszúrva.

⁷⁴ Stephanus Fidicinis 1641. október 23-án lett a kishonti evangélikus lelkészi testvérület tagja. 1641 és 1644 között Pongyelokon, 1644 és 1660 között Rimabrezón (a szakirodalomban sok helyen tévesen a Gömör megyei Ratkó szerepel helyette), 1660 és 1674 között pedig Rimaráhn működött evangélikus lelkészként. ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 54; S. VARGA, 2002, 223; RIECKY, 2015,

/Hiányzó címzésoldal/

/Matthias és Gaspar Schulek fejléce⁷⁵ az oldal tetején:/ Anno 1671. 3. martii reverendus dominus Stephanus Fidicinis ad dominum reverendum Johannem Kromholtz

/Gaspar Schulek regesztája az oldal alján:/ Hac littera [!] indicat rectorem Laurentium Bahil sibi domini Nicolai Hügyeni [!] filiam, nomine Catharinam desponsasse, atque ut nuptias dominica Laetare celebrare possit, indultum petere.

16.

1671. április 19. Breznóbánya

Johannes Simonides breznóbányai rektor meghívja Johannes Kromholtz /rimakokovai lelkészt/ márciusban eljegyzett menyasszonyával, Catharinával, a néhai Gregor Mauner eperjesi polgár egyetlen hajadon leányával 1671. május 5-én tartandó menyegzőjére. SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum vol. III., 47. (Bartholomaeides, 99.)

Martin Lauček regesztája: „Litterae Iohannis Simonides,⁷⁶ rectoris Briznensis die 19. aprilis 1671 Brizna ad reverendum Iohannem Kromholtz datae, quibus eum invitat

133, 138. (Rimabrezói működésének végét 1677-re helyezve.) 1674-ben tagja volt annak a háromtagú küldöttségnek, amelyet a kishonti evangélikus egyházközségek a pozsonyi rendkívüli bíróság ülésére bocsátottak. (BARTHOLOMAEIDES, 1806–1808, 301.) Mivel nem írt alá reverzalist, elítélték, és végül komáromi fogsága alatt megtörve katolizált. (RÁ CZ, 1899–1909, II, 45; DROBNÝ, 1929, 59. AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 67. Correspondentia ad Kromholtz. 1674. november 10. [] Georgius Marcelli Johannes Kromholtzknak, 1675. [] Johannes Kromholtz Jánoky Gáspárknak.) Valószínűleg rokona volt annak a Johannes Fidicinisnek, aki Nógrád megyében működött lelkészként, 1642 és 1647 között Kiszellőn, 1648–1649 körül Szécsényben, végül 1650 és 1663 között Alsósztrégován, 1655-től a nógrádi esperesi tisztelet is betöltve (SNA Zay, Maior: Synopsis, fol. 174r., 175r.; OKOLICSÁNYI, 2009, 107, 109, 191; BIENIK, 2010, 26), illetve annak az egy nemzedékkel fiatalabb zólyomlipcsei (más forrás szerint lopeji) születésű Georgius Fidicinisnek, aki 1667-ben iratkozott be a lipcsei, 1668. augusztus 29-én pedig a wittenbergi egyetemre. (SZÖGI, 2011, nr. 1904, 4638; RMSZ, 247.) Nem tudjuk, hogy rokona volt-e annak a Nicolaus Fidicinisnek († 1625), aki 1622 és 1625 között a bajmóci evangélikus egyházkerület szuperintendense volt.

⁷⁵ A dátum Matthias Schulek írásával, a többi Gaspar Schulektől származik.

⁷⁶ Johannes/Ján Simonides († 1708. május 7. Besztercebánya) ismert evangélikus egyházi író, a magyar protestáns lelkészek üldöztetését megőrkítő, saját naplófeljegyzéseire épülő „Galeria omnium sanctorum” szerzője. (A „Galeria” modern kiadása: FABÓ, 1865, 355–387. magyar fordítása: MAKKAI, 1976, 143–165.) Szepesolasziban született Paulus Simonides szepesolaszi szlovák segédlelkész, későbbi szeptestapolcai lelkész és Helena Hajdussicky fiaként. (Anyjára: 1683. február 27. [] Ján Simonides levele anyjának „matky me uprimneg”, Helena Hajdussickynak. AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 3. Zoliensia.) Ilaván, Selmecbányán, Körmöcbányán és az eperjesi főiskolán (akadémiai gimnáziumban) tanult, ahol segédtanárként is igénybe vették. (Az 1667. évi wittenbergi beiratkozására vonatkozó értesülések tévesek!) 1669 és 1673 között breznóbányai rektorként működött. (RMNY (IV.) 3561, 3567, 3568, 3569, 3664, ČAPLOVIČ, (I.) nr. 1276.) 1674 tavaszán a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé idézték, és mivel nem írta alá a reverzalist, végül Ján Milochovský breznói lelkészhez hasonlóan gályarabságra ítélték. 1675 májusában, már Itáliában, sikerült elszöknie a nápolyi gályák felé haladó menetből. 1676. január 15-én mint menekült, beiratkozott a wittenbergi egyetemre (1680-ig itt vagy ennek közelében maradt), majd 1680. április 9-én a jénaira is. (SZÖGI, 2011, nr. 1193, 4760; RMK III. 2780, 2781, 2794, 3022, 3079, 7746.) Később

ad nuptias suas cum pia virgine Catharina, egregii ac circumspecti viri, domini Gregorii Mauner,⁷⁷ civis quondam Eperiensis unica filia sibi in martio desponsata, die 5. maii celebrandas.”

17.

1671. október 5. Eperjes

Matthias Teutschmidt eperjesi diák „atyjához”, Johannes Kromholtzhoz, amelyben a címzettet üdvözli Thomas Bartholomaeides is, és kéri, hogy őt, akit egyszer barátai sorába fogadott, ne törölje ki onnan. Ugyanezt teszi Johannes Brodt is, és vele együtt üdvözli /Johannes/ Hrebenda is. SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum vol. III., 50. (Bartholomaeides, 105.)

Martin Lauček regesztája: „Litterae Matthiae Teutschmidt⁷⁸ studiosi Eperiesiensis Eperiesino 5. octobri 1671. ad Iohannem Kromholtz patrem aeternum devenerandum datae, in quibus eundem dominum reverendum Iohannem Kromholtz salutem etiam Thomas Bartholomaeides, rogatque, ne se semel in catalogum amicorum receptum expungere velit. Idem facit Iohannes Brodt et simul cum eodem salutem quoque dominus Hrebenda.”

néhány éven át leginkább a sziléziai Boroszlóban tartózkodott. 1683-ban rövid ideig ismét breznóbányai rektor volt, 1683 és 1687 között a Zólyom megyei Radványban, majd 1690-től Garamszegen, 1700-tól pedig a Gömör megyei Balogpádáron lelkész, végül 1704-től haláláig besztercebányai szlovák lelkészként működött. RÁ CZ, 1899–1909, II, 181–183; SLÁVIK, 1921, 255–257, 359; DROBNÝ, 1929, 157–158; RAPOŠ, 1938, 37–38; REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 252–253; ZOVÁNYI, 1977, 545; SBS, V, 260; RMSZ, 734.

⁷⁷ Gregorius Mauner nevét az 1538 és 1676 között vezetett eperjesi polgárkönyvben nem találtuk. Ján Sláviknál Machner/Machnyr névalakkal, és téves 1670-es évszámmal. SLÁVIK, 1921, 257.

⁷⁸ Matthias Teutschmidt („Deitschmid/Teutschmiedt/Teütscheschmiedt”) Breznóbányán született Daniel Teutschmidt és Mariana Mikoviny házasságából. Lelkészavatási önéletrajzának tanúsága szerint a Trenčsén megyei Vágbesztercén és Illaván, Szepesváralján, Besztercebányán, Pozsonyban és Eperjesen folytatott tanulmányokat. Két nyomtatványból azonban kiderül, hogy szülővárosában is tanult: 1669-ben a breznóbányai evangélikus gimnázium első (legfelső) osztályának diákja volt, ahogy a levelünkben szintén szereplő személyek: a „turóci” Thomas Bartholomaeides († 1683/1684) a Nyitra megyei Nagybossány későbbi rektora, Jonas Bartholomaeidesnek, a későbbi klenóci lelkésznek fiatalon meggyilkolt bátyja (BURIUS, 1864, 103; DROBNÝ, 1929, 79; BARTHOLOMAEIDES, 1825, 26), a breznóbányai Johannes Brodt (aki talán Jacobus Brodt „Brvot” breznóbányai bíró – RMNY (IV.) 3200. – fia) és a klenóci Johannes Hrebenda is. (RMNY (IV.) 3568.) Ugyanebben az évben mindannyian írtak verset a David Láni szuperintendens halálára megjelent lőcsei kiadványba is. (RMNY (IV.) 3561.) Láthatóan együtt mentek át Eperjesre. Teutschmidt az üldözések időszakában egy darabig a kishonti Nyustján volt rektor, majd szülei, feltehetően Breznóbányán álló, házában élt. Innen Tiszolcra hívták rektornak, majd 1704. november 4-én Štefan Pilárik a Nógrád megyei Lónyabánya evangélikus lelkészének ordinálta. (EOL OK, G Ia, 4, Štefan Pilárik/nr. 21.) A szakirodalom szerint csak 1708-ig működött itt, amikor Johannes Hagara lépett a helyére. (SNA Zay, Maior: Synopsis, fol. 11r.; BIENIK, 2000, 50.) Gyanús, hogy az a „Buot János”, aki 1676 és 1690 között a Nógrád megyei Alsósztergályon volt rektor (OKOLICSÁNYI, 2009, 104), azonos a mi Johannes Brodtunkkal.

18.

1671–1673. június. 23. Korpona

Georgius Láni, a korponai iskola rektora Johannes Kromholtz rimakokovai evangélikus lelkésznek. Nagy szomorúsággal olvasta levelét, amelyből Kromholtz fiának szerencsétlenségéről értesült. Nem tudja megerősíteni, hogy a hír igaz-e, de Isten fordítsa el ezt a csapást. Mindenesetre röviden szeretne neki beszámolni fia korponai viselt dolgairól. Pünkösöd előtt érkezett meg Korponára, hogy ott folytassa tanulmányait. Már amikor beírta az iskola anyakönyvébe, akkor is az volt a benyomása, hogy inkább a hanyélésen, mint a szorgos munkálkodáson jár az esze. Emiatt meg is dorgálta. Az ünnepeket játékkal, tánccal, csavargással töltötte, és amikor a szokásoknak megfelelően szerdán egy kis beszédet kellett volna tartania, kiderült, hogy már távozott a városból. Két héttel később vasárnap ismét feltűnt Korponán, állítólag azzal a szándékkal, hogy tanuljon, ám mikor hétfőn meg kellett volna jelennie Láni előtt, híre jött, hogy egy csapatnyi léhűtő, bohóc, iskolakerülő diák, akik vele együtt érkeztek, ismét elcsábította az iskolából. Nem tudja, hogy most hol van és hova igyekszik. Diáktársaiknak állítólag azt mondták, hogy Győrbe vagy Csejtére akarnak menni. Kromholtzknak mint apának most az a dolga, hogy hazahívja és megfegyelmezze, ne csupán szigorú szavakkal, de ütlegekkel is. És ezután, ha úgy látja jónak, egy levél kíséretében (hiszen ezen az egy levélen kívül egyetlenegy sem kapott eddig tőle) küldje újra Korponára, és ő megteszi majd mindazt, amire az adott helyzetben szükség lesz. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 19. Nagy-Honth/

Salutem optimam et animi perturbati lenitudinem atque solamen ex sincero cordis affectu!

Vir admodum reverende et clarissime!

Lectis tuis litteris non parum moeroris et tristitiae imis animi mei sensibus percepi ex infortunio, quod propter omnem expectationem filio tuo evenisse significas. An vero se res ita habeat, pro certo id asserere mihi minime integrum est. Deus tamen omen hoc numine avertat suo! Sed ut filii tuae reverendae dominationis apud nos gesta et facta scias, brevibus habe! Appulerat is ante ferias Pentecostales Carponam hic studia sua ulterius promoturus. Quem cum catalogo nostrorum discipulorum adscripsissem, plus otio quam studio eum navare operam mox ab initio deprehendi. Eam ob causam quoque a me obiurgatus, tandem finitis feriis (quas ludendo, discurrendo et choreas exercendo sed me⁷⁹ quidem inscio consumpserat) cum oratiuncula pro more solito cum coeteris scholasticis die Mercurii eidem declamanda fuisset, mox fama ad meas provenerat aures, Kromholtzium iam discessisse. Elapsis interea duabus septimanis audivi eundem vicissim huc remeasse, et quidem studiorum suorum apud nos promovendorum causa.

⁷⁹ Javítva: „meo”-ból.

Sed quid fit? Cum ad diem Lunae (dies autem Solis erat, cum huc⁸⁰ advenisse dicitur) eum in conspectum meum progressum expectassem, audio Kromholzium rursus alio profectum esse, et quidem seductum a nonnullis nebulonibus, non tam studiosis, quam nequissimis scurris et scholarum carcinomatis [!], qui una cum ipso dicuntur huc tum temporis advenisse. Iam ubinam locorum nunc haereat, quasque oras petierit, me prorsus latet. Interim nostri recensent studiosi se audivisse ab iisdem, quod velint aut Laurinum aut Čžaytam se conferre. Tuum ergo erit, vir reverende, filio ad haec non connivere, sed ad se domum revocatum severioribus non solum verbis, sed et verberibus castigare, et si ita libuerit, datis ad me litteris (nullis etenim a te hactenus exceptis litteris, quibus impraesentiarum me invisere voluisti, perceperam) eum Carponam remittere. Quid facto hic tum opus fiet, ego minime sum intermissurus. Vale et me tuae reverendae dominationi recomdatum habe.

Dabam fugitiva erema, Carponae 9. Calendis Iulii

Vestrae reverendae dignitatis officiosissimus: Georgius Lani⁸¹ scholae Carponensis rector⁸² manu propria

/Címzés:/ Viro reverendo et clarissimo domino Johanni Kromholz, ecclesiae Christi apud Kukavienses pastori fidelissimo, fautori et amico meo maxime honorando

/Matthias Schulek fejléce az első oldal tetején:/ Anno 167. 9. iulii. Clarissimus Georgius Láni ad reverendum Johannem Kromholtz

/Matthias Schulek regesztája az első oldal alján:/ Refert eidem filii sui vitia et excessus in schola Carponensi patratos, profugum esse, domum revocandum atque a patre corripiendum et castigandum.

⁸⁰ Javítva: „hinc”-ből.

⁸¹ Georgius/Juraj Láni (1646. május 30. Tepla, Trencsén m. – 1701. január 24. Lipcse, Németország) árva gyerek volt, nem lelkészcsaládból származott. A teplai, trencsényi, szakolcai, szepesváraljai, kisszebeni és lőcsei iskolákban végezte itthoni tanulmányait. 1667. április 2-án a wittenbergi, majd 1669 áprilisában a rostocki egyetemre iratkozott be. (SZÖGI, 2011, nr. 2278, 4625; RMK III. 2409, 2457.) 1671 és 1673 között korponai rektorként működött. A protestáns prédikátorok elleni 1674. évi per nyomán kilenc hónapig tartották fogva a Nyitra megyei Berencs várában, majd Schottwien érintésével gályarabságra vitték, de a Nápoly felé tartó menetből 1675. április 29-én elszökött. Száműzetése alatt ismét tanulmányokba kezdett, 1675-ben beiratkozott a lipcsei egyetemre, ahol még 1676 folyamán megszerezte előbb a baccalaureusi, majd a magiszteri fokozatot, 1682-ban ugyanitt teológiai licenciátusi fokozatot is szerzett. (SZÖGI, 2011, nr. 1937.) 1684-től a lipcsei Szent Miklós iskola (Nicolaischule) tanára lett. 1696-ban megromlott egészsége miatt visszavonult. Egyike volt a magyar protestáns emigráció legbefolyásosabb ideológusainak: 1675-től számos műben örökítette meg a magyarországi protestánsok elleni üldözést, elítélve reverzálást aláíró lelkésztársait. RÁCZ, 1899–1909, II, 110–114; SLÁVIK, 1921, 514 – sok hibás adattal; DROBNÝ, 1929, 158–159; REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 258–259; ZOVÁNYI, 1977, 362; SBS, III, 353–354; RMSZ, 475; KOWALSKÁ, 2007, 59–61.

⁸² A rövidítés feloldását Matthias Schulek is megadja az aláírás alatt, piros betűkkel: „id est Scholae Carponensis Rector”.

19.

1672. május 8. Jolsva

Matthias Fatzony/Fatzonius jolsvai rektor Johannes Krombolcz rimakokovai lelkésznek. Köszöni, hogy fiát éppen a jolsvai iskolába küldi tanulni. Mindent megtesz majd a fiú épüléséért. Holnap intézkedik számára kosztról és szállásról. Minden másban is kézzelfogható segítségét ígéri. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 6. Scholastica/

Salutem et divinam benedictionem!

Reverende perquam et clarissime domine, domine fautor mi optime ac optatissime.

Quod felix faustum fortunatumque iubeat evenire Deus!

Non possum, quin grata depraedicem mente divinam (quod haud obscure eminet) parentis amoribus inflammatissimi pro filio curam. Nec enim aliter natura vivum solet efformare aurum, praequam providentia Rerum Parentis intenta et formata, nec vitis fructificare, nisi ad stipitem arboremve religata. Nec ulla esui vel usui esse planta ante, quam rigationem et [fo]etationem experta. Hoc idem aequor reverendus et clarissimus domine pater arat, cum filium, plantam veluti in plantarium scholae nostrae cooptari orat. In consensum et concentum, imo ita effectum, cum Deo et die vota ibunt. Quicquid usquam ex usu et utilitate filii reverendae admodum et clarissimae dominationis vestrae bene feliciterque nati fore videro, lubenter id providero. Victus cura et hospitii crastino Deo volente die eum allevabo, caetera facto rectius quam dicto probaturus. Munus tam gratum, quam quod gratissimum accidit, quod beneficium ulcisci beneficio vel minimum officio decretissimum stat animo. In reliquo sospitali patris Illius curae commendatam ex animi puritia diu vivere reverendam claritatem vestram cum charissima parente. Captim in Alnovia 8. maii anno fatali 72.

Reverendae et clarissimae dominationis vestrae studiosissimus M/atthias/
F/atzony/⁸³ rector scholae Alnoviensi

⁸³ Matthias Schulek piros ceruzás feloldása a rövidített aláírás alatt. „i. e. Matth. Fatzony. Rect. Alnou.”; Matthias Fatzony/Fatzonius 1635-ben született a Turóc megyei Pribócon Johannes Fatzony és Barbara Fabri gyermekeként. Zsolnán és Breznóbányán tanult, majd David Láni bányai szuperintendens (1656–1669) ajánlására 1662 körül a jolsvai evangélikus gimnáziumnak lett segédtanára (collega) és kórusvezetője, Daniel Sinapius rektor mellett. (Megerősítő adat 1664-ből: RMNY (IV.) 3156.) Miután Daniel Sinapius innen 1665-ben a Gömör megyei Kövi lelkészi állásába távozott, Fatzony lett a jolsvai rektor, és ebben az állásban maradt egészen az 1673. évi ellenreformációs intézkedésekig. 1673-ban apósának, Johannes Gassitius († 1677) berzevicei (Sáros m.) evangélikus lelkésznek (1667–1672 biztosan: HÖRK, 1885, 231–232) kisszebeni házában húzta meg magát. (Anna Gassitius ismeretlen időpontban vette feleségül.) 1674-ben apósával együtt lefoglák. Ígéretet tett arra, hogy visszamegy Jolsvára, ahová megidéztek, de a rendelkezést kijátszva Kisszeben környéki nemeseknél rejtőzött el. 1681 után visszatért Kisszebenbe, ahol csaknem negyven éven át dolgozott a város jegyzőjeként, huzamosabb ideig a belső tanácsosi tisztséget is ellátva. Andreas Schmal értesülései szerint Kisszebennek „praetora” és országgyűlési követe is volt. Nagy érdemeket szerzett a kisszebeni szlovák evangélikus templom felépítésében. [1719.] február 18-án hunyt el 84 éves korában. SNA Zay, Schmal: Syllabus, 101–103.

/Címzés:/ Viro reverentia dignissimo iuxtimque eruditione clarissimo domino Johanni Kromholcz pro hac vice ministro Christi ad aram ecclesiae Kokaviensis longe commendatissimo etc. domino fautori dum vita erit colendissimo
/Matthias Schulek fejléce a főszöveg fölött:/ Anno 1672. 8. maii

20.

1672. június 19. Valaszka

David Kromholtz rokonának, Johannes Kromholtz rimakokovai lelkésznek, a kishonti evangélikus esperesség conseniorának. Nemrég ért Valaszkára. Jó egészségben van, ahogy testvérei, Isaac és Matthias is. A nagybátyjuk, Jonas Kromholtz által szerzett címeres nemeslevélre hivatkozva, Berényi úr beszámolója nyomán öccsével, Isaackal együtt nemrég beíratkák magukat a Nyitra vármegyei nemesek névjegyzékébe. Johannes Kromholtz fiait is beíratta volna, de felvilágosították, hogy mivel nem Nyitra vármegyében laknak, erre nem jogosultak, viszont ha később más vármegyében megtelepednek, és bemutatják a kihirdetési jegyzettel ellátott armálist, bekerülhetnek majd az ottani jegyzékbe. Testvéreivel szeretné megszerezni a nemeslevelet, de úgy, hogy megtérítik néhai nagybátyjuk menyének az oklevéllel kapcsolatos költségeit. Megalkudtak húsz forintban, amelyből testvéreivel öt-öt forintot fizetnek ki, a maradék öt pedig Johannesre hárulna. Ha nem fizet, akkor a fennmaradó öt forintot is ők adják majd össze, de aztán ne panaszkodjanak majd a fiai, hogy kizárták őket a dologból. A nemesség védelmet jelent. Ha Johannes fiai világi pályára szándékoznak lépni, ez lenne számukra a legértékesebb örökség. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 3. Zoliensia/

Admodum reverende et clarissime domine frater mihi colendissime.

Servitiorum meorum paratissimam commendationem. Ezen az órában érkezvén ide Valaszkára, el nem múlathattam, hogy kegyelmedet ezen levelemmel ne látogassam, kérvén, maga is kegyelmed kedves házanépe egészségéről tudósítani ne nehezteljen, melyről hogy örvendetes hírt hallhassak, szívből kívánom. Én az enyéimekkel kegyelmeitek szolgálatjára türehető egészségben vagyok, az öcsém, Izsák is hasonlóképpen. Mátyás uramat régen nem látom, nem régen volt az öcsimnél, de az is jó egészségben vagyok. Amellett, édes uram bátyám, arról is akarám kegyelmednek értésére adnom, az minemű armális [!] kiszerezte volt szegény bátyánk, Kromholcz Jónás uram, azon armális mellett⁸⁴ engemet

⁸⁴ Jonas Kromholtz és testvérei: Samuel, Daniel és Sophia II. Ferdinánd 1631. január 24-én Bécsben kelt címeres nemeslevelével kaptak nemességet, amelyet 1631. április 8-án Trencsén vármegye, majd 1631. október 21-én Nyitra vármegye hirdetett ki. (Eredetije jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában: R 64, I. tétel, nr. 255.) A címerkép egy ágaskodó arany oroszlán, amely mancsaiban nyilatkat, illetve kardot tart, a sisakdísz pedig egy, a fiókaít saját vérével tápláló fehér pelikán. A levelünkben is említett nemességszerző, Jonas, Johannesnek és a levélíró Davidnak valószínűleg a nagybátyja volt. Tren-

öcsímmel Berini uram⁸⁵ öngyása relatiójára inscribáltak in album et protocollum nobilium comitatus Nitriensis. Egyíbaránt kegyelmed fiait is inscribáltattam volna, de azt tanálták benne becsületes emberek, mivel hogy nem telepedtek meg Nyitra vármegyében, azért nem szükséges, hanem ennekutána valamely vármegyében azután meg telepednek, látván az armálisban publicatoriákat, az kegyelmed fiait mint régi nemes familiából való gyermekit beinscribálják. Ez úgy lévén, én érette vagyok az öcsémmel és bátyám Mátyás urammal, hogy kezünkhöz vehessük azon nemeslevelet, az mint laboráltuk [!] is az dologban, de ángyunk [!] refusionem expensarum, melyeket tött szegény bátyánk menyé.⁸⁶ Kegyelmed azért, édes bátyám uram, lássa, ha kedve volna kegyelmednek, ezen embertől küldje kegyelmed öt forintot bonae monetae, mivel in florenis 20 megalkudtunk, mint [!] a hárman per florenos 5 megadjuk. Ha pedig kegyelmed meg nem adja, ad florenos 20 supplebimus, de azután kegyelmed fiai reánk ne vessenek, hogy excludáltuk volna, mivel Isten tudja, ha szegény atyánk arra megadósiította volna magát, és ekkoráig prorogáltatott volna az adósság, magam megfizettem volna, tudván, minemő szép állapot az nemessék [!], hogy senki mód nélkül nem meri bántani. Azért kegyelmed arról gondolkodjék, hogy ha Isten éltet, az kegyelmed fiait [!] világi állapotra szándékozzanak, és ezt szörözzön kegyelmed nekik, ha egyib semmit sem hagy kegyelmed nekik. Coetera committo discretioni vestrae reverendae dominationis. Salutabit omnes dominos amicos, et de me bene sibi polliceant, si vixerim [...] his dominum Deo com[e]ndans]. Valaszka⁸⁷ 19. iunii 1672.

Admodum reverendae dominationis vestrae servitor et frater servire paratissimus:
David Kromholtz manu propria

/Címzés:/ Admodum reverendo et clarissimo viro, domino Johanni Kromholcz, antistiti ecclesiae Cocaviensis et contubernii eiusdem conseniori dignissimo etc. domino et fratri colendissimo

/Matthias Schulek fejléce az első oldal margóján:/ Anno 1672. 19. iunii. Reverendus David Kromholtz ad reverendum Johannem Kromholtz

csén megyében még a 18. században is éltek a családnak tagjai. SZLUHA, 2003–2015, I, 711; Utána áthúzza: „B”.

⁸⁵ Alighanem a Nyitra megyében birtokos karancsberényi Berényi György báróról (1601. augusztus 21. Bodok – 1677. január/február, Bodok), Nyitra vármegye egykori alispánjáról (1639-től ismeretlen ideig) és kapitányáról (1643–1644) van szó, aki a kor egyik legismertebb magyarországi politikusának és diplomatájának számított, és 1656. február 24-én bárói címet is kapott a királytól. KOMÁROMY, 1885; SZLUHA, 2003, 117; RMNY (III.) 2449, (IV.) 3548.

⁸⁶ A szó a sor fölél utólag beszúrva.

⁸⁷ Valaszka David Kromholtz leveleinek Nyitra vármegyei vonatkozásai miatt valószínűleg a Nyitra megyei Valaszka/„Bélapataka” (ma: Valaská Bela, SK) lehet, és nem a Zólyom megyei Valaszka/„Garamolaszka” (ma: Valaská, SK).

21.

[1673–1678. Klenóc]

Matthias Heinselius magiszter keresztkomájának, Johannes Kromholtz rimakokovai lelkésznek, a kishonti evangélikus esperesség conseniorának. Saját példájuk is bizonyítja, hogy sok keserűség és nehézség között az Isten meg is örvendezteti az embert. Meghívja őt nemrég született leányának másnap délelőtt nyolc órákor tartandó keresztelésére, egyúttal felkeri őt keresztszülőnek. Mivel ahogy „atyját”, a parókiáról őt is kitették, ezért most Antol Paropčikovič házánál laknak, és ott lesz a keresztelői ebéd is. Kéri, hogy már hét órákor jelenjen meg, mert a három napja Klenócon történt váratlan esemény kapcsán tanácskozniuk kell Kubínyi István jelenlétében. / AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 7. Klenótz/⁸⁸

Mug mili a utesseni pane kmotre,

Dobrego zdrowy, swaty pokog, ochranu pana Boha w. d. winssugice, sluzby me poniżene offerugem.

Mezi mnohe tetskosti a neresti, P. B. W. miessa nam y wecy radostne a potessitzdlne, abychom timeže nassi kislosti a tetskosti ulewowali, a gakobi krotili. W sameg skussenosti to spatrugeme, kdi y uprosred⁸⁹ mnohich zarmutkow račyla nas Boska Welebnost spoctiweg luže manželstwi nasseho utessenu cerku požehnaty a ozdobiti. Kterassto nie gincho predowssim od nas newy hlidawa, gedine aby byla ku krstu swatemu prinsessa, a do cyrkwj pane wsstepena. To abysme skutkem dokazali, wiwolily sme sebe zitregssi den hodinu 8. predpolednim, abychom k ceremoniam swatim a cirkewnim je odewzdali. Abychom pak pritelstwi nasse starodawne gakobj obnowjli, tehdi poniżene a pokorne prosim vestram clarissimam dominationem, aby neprohlidagice na tie wirocite a welike prace račyle se w tento den a hodinu predmenow[aneg] daty nagiti, sluzby a powinnosti kmotrskie wykonaty, ponewadž pak na ten čas oped spribytku ffarskeho, gak pan otec, tak y my won sme wipudeni, tehdy musime bydlety w pribitku opatrneho muza Antola Paropčikowica, w kterem mne take vestra clarissima dominatio bude hlidaty. Wym, že se vestra clarissima dominatio den uloženj pro nastawagice prace odporni bude zdaly, než učinil sem to pro slussne pričinj Ščastkj (1.) pro sswachomilost matka (2.) pro horoky telow slobinecho smela (3) pro ten neočekawani casus, ktery se w cyrkwi Klenowskeg pred tremi dni stal, ponewadz panu otcu wssecky prace a služby w domu pane skrže. Pater negakeho zapowedene, tehdy aby vestra clarissima dominatio pro occasione ista coram generoso domino Kubini Istwan,⁹⁰ coram domine patre et viris aliis clarissimis rozmluwani y consilia cteg mery mohla

⁸⁸ A levél átírásához és értelmezéséhez nyújtott segítségért Diana Duchoňovánek, Libor Bernátnak és Štefan Hanuščinnek tartozunk köszönettel.

⁸⁹ Utána áthúzva: „Uprosted”.

⁹⁰ (III.) Kubínyi István († 1696 és 1699 között), (I.) Kubínyi Ferenc lipitói követ és Rády Magdolna fia, klenóci (Kishont m.) és várgedei (Gömör m.) birtokos, kishonti alispán (1689–1690 biztosan). 1647-től vannak rá adatok. Első felesége benedekfalvai Kiszely Kata volt, a második pedig Szógyényi Borbála

miri. Proto gak gest tak obwzlaszte clarissimum dominum pekne prosy, aby vestra clarissima dominatio in persona sua mature hora 7 comparowala. Werim, že vestra clarissima dominatio ne teto wsecky wecy prozby meg zadosti verni. Na slibuge vestra clarissima dominatio uprimnost kmotrsku y gine powinnosti kmotrskog naklonj. S tim vestram clarissimam dominationem Panu Bohu poručam, a dobre se miti y z pany kmotru a zditkamj z uprimnosti srdce meho zadem. Raptim hodie.

Vestrae clarissimae dominationis compater observandissimus: M. Matthias Heinselius

/Címzés:/ Kromholtz tunc tempore ecclesiae Kokaviensis antistiti vigilantissimo necnon venerabilis fraternitatis Kisch Hontensis conseniori industrio et gravissimo etc. domino fautori [.....] et compatri ob[servandissimo]

/Matthias Schulek fejlece az első oldal tetején:/ Anno 167.. Clarissimus Matthias Heinselius ad reverendum Johannem Kromholtz

/Gaspar Schulek regesztája a hátoldalon:/ Pro baptismalibus recenter natae filiulae, uti etiam consiliis capiendis intuitu Klenoczensis ecclesiae invitatur

22.

1673. december 11. Valaszka

David Kromholtz rokonának, Johannes Kromholtzknak. Kéri, hogy jelen levélvivő útján adjon hírt magáról, mivel nem csak hallja, de szemével is látja, hogy milyen helyzetben vannak most az evangélikus egyháziak. Náluk /Nyitra vármegyében/ egyedül a nyitrakorosri esperesség tartott ki idáig, és remélték, hogy ez így is marad, ám a báni plébános végül egy csapat német katonával ezt az esperességet is elintézte, elfogva a nádlányi, bossányi és szádoki lelkészeket, akiket magával hurcolt Bánra, majd onnan Pozsonyba küldött. Még a nyitraszerdahelyi, a nyitrabajnai, a csermendi és a beleszi lelkészek helyükön vannak, de nagy félelemben. Erősen kételkedik abban, hogy a továbbiakban is megmaradhatnak szolgálati helyükön. Ő és családja jó egészségnek örvend. Kéri, hogy ő is tudósítsa családjának egészségéről. Isaac jól van. Matthiast már évek óta nem látta. Ha azt válaszolja, hogy jól vannak, akkor az ünnepek után, miután visszajött Valaszkára, meglátogatja majd őket. Érdeklődik, hogy Conrad milyen pályára szeretne lépni. /Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 10. Nitriensia/

Admodum reverende domine et frater mihi colendissime, salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Magno cum desiderio desideravi et desidero hucusque certior reddi de statu domini reverendi fratris, cum non solum audio, verum oculis video, in quo versetur status

(† 1713 és 1716 között), akit 1699-ben már özvegyként említenek. KUBÍNYI, 1906, 147–150, és VII. leszámazási tábla.

evangelicus, quare demisse rogo per praesentem tabellarium me certiozem reddi haud dedignetur.

Apud nos praeter contubernium Korosiense⁹¹ nihil non violatum,⁹² sperabamus illud iam in suo flore permansurum. At quid factum, Banovicensis plebanus⁹³ aggressus cum nonnullis Germanis et hoc contubernium perpetravit comprehendens dominos reverendos, puta Nadlicemsem,⁹⁴ Bossanensem⁹⁵ et Szadacensem,⁹⁶ quod abducens Banovicium, inde Posonium misit, adhuc Szerdaheliensis,⁹⁷ Baynensis⁹⁸ Csermensis⁹⁹ et Beleszensis¹⁰⁰ maximo cum tremore extiterunt, utrum permaneant, dubius sum.

Ego cum meis ad servitia domini fratris bene valeo, vestri quomodo valeant, cupio scire. Isak etiam bene valet, Matthias ab aliquot annis non est mihi visus. Ubi rescivero de felici statu domini reverendi fratris, post ferias, ubi venero in Valaskam,¹⁰¹ non negligam visitare reverendum dominum fratrem. Salutabit omnes domesticos. Conradus quem statum assumere satagit, vellem scire. Cum his et dominum fratrem Domino Deo commendo. Dabam ex Valaszka 11. decembris 1673.

Vestrae reverendae dominationis frater servire paratus: D. K. /Matthias Schulek hibás feloldása:/ „id est Daniel Kromholtz”

/Címzés:/ Admodum reverendo viro, domino Johanni Kromholz (titulus) domino et fratri mihi colendissimo

/Matthias Schulek fejléce:/ Anno 1673. 11. decembris reverendus dominus Daniel Kromholtz ad reverendum Johannem Kromholtz

⁹¹ A Nyitra vármegye területén működő egyik, nevét Nyitrakoros (ma: Krušovce, SK) faluról vevő evangélikus esperesség – amelyet azonban általában inkább nagytopolcsányi esperesség néven említenek. PAULÍNY, 1891–1894, IV, 126–135.

⁹² Utána áthúzza: „erat”.

⁹³ Bán (ma: Bánovce nad Bebravou, SK) Trencsén megye. Egyházközségét már 1661-ben elfoglalta az ellenreformáció az evangélikusoktól, Zacharias Láni rektort és Johannes Bartholomaeides lelkészt elűzve. (FABÓ, 1865, 106, 111.) 1664-ben még Gedani Ferenc (Franciscus Gedanensis) a báni plébános. (VAGNER, 1896, 232.) Nem tudjuk, hogy 1673-ban is ő viselte-e ezt a tisztséget.

⁹⁴ Nádlány (ma: Nadlice, SK) Nyitra megye, lelkésze ekkor Zsarnócai András (1668–1673). FABÓ, 1865, 184, PAULÍNY, 1891–1894, IV, 165.

⁹⁵ Bossány (ma: Bošany, SK) Nyitra megye, lelkésze ekkor Stephanus Zarkocy/Zorkóczy/Turčan (1656–1673), aki 1672-től a nagytopolcsányi esperesi tiszteet is betöltötte. FABÓ, 1865, 174; PAULÍNY, 1891–1894, IV, 128, 146.

⁹⁶ Szádok (ma: Sádek, SK, Tökésújfalú/Klátová Nová Ves településrésze) Nyitra megye. Lelkészeként Ladislav Paulíny erre az időszakra ugyanazt a Matthaes Rudinyt tünteti fel, akit Nyitraszerdahelynél, ami tévedés lehet. PAULÍNY, 1891–1894, IV, 149. Utána áthúzza: „adhuc”.

⁹⁷ Nyitraszerdahely (ma: Nitrianska Streda, SK) lelkésze ekkor Matthaes Rudiny (1670–1674). PAULÍNY, 1891–1894, IV, 183.

⁹⁸ Nyitrabajna (ma: Bojná, SK), lelkésze ekkor Philippus Johannides (1669–1674). FABÓ, 1865, 156; PAULÍNY, 1891–1894, IV, 144–145.

⁹⁹ Csermend (ma: Čermany, SK) Nyitra megye, lelkésze ekkor Johannes/Ján Roháč (1666–1674). FABÓ, 1865, 176; PAULÍNY, 1891–1894, IV, 152.

¹⁰⁰ Belesz (ma: Blesovce, SK) Nyitra megye, lelkésze ekkor Martinus Sculteti (1668–1674). FABÓ, 1865, 173; PAULÍNY, 1891–1894, IV, 140.

¹⁰¹ Valaszka/Bélapataka (ma: Valaská Bela, SK) Nyitra megye. Az utóbbi két szó a sor fölé besúrvva.

23.

1674. január 29. Rimabánya

Bodó András meghívja Johannes Kromholtz „esperest” (conseniort) sógora, /Georgius/ Fassko /cserencsényi evangélikus lelkész/ január 27-én született leányának január 31-én Cserencsényben esedékes keresztelésére. SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum vol. III., 70. (Bartholomaeides, 142.)

Martin Lauček regesztája: „List pána dwogjctégo Ondrege Bodo z Bodowie w Bani 1674. die 29. ianuarii psaný k panu esspristowi Janowi Kromholtz, kterym geg invitege ku kr/s/tu dcerčky pana Fasska¹⁰² swego swagra 27. narozené, který se gi 31. ianuarii w Čerenčanoch měl prislanžiti.”

24.

1674. október 22. Rimabánya

Georgius Marci örökösei meghívják Johannes Kromholtz /rimakokovai lelkészt és/ conseniort az október 21-én hajnali háromkor elhunyt Georgius Marci október 23-án reggel nyolckor tartandó temetésére, és felkérlik, hogy annak keretében, a templomban vagy másból, tartson prédikációt. SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum vol. III., 70. (Bartholomaeides, 145.)

Martin Lauček regesztája: „Litterae posteritatis Marcianae Corona Banya die 22. octobris 1674 ad reverendum dominum Iohannem Kromholtz conseniorem datae, quibus eidem significant reverendum virum Georgium Marcium die 21. octobris hora 3. matutina beate obiisse, eumque orant, ut die 23. octobris hora 8. matutina pro exsequiis comparere et eas sermone sacro in templo vel alibi perficiendo ornare velit.”

¹⁰² Georgius Fassko/Faşko valószínűleg az ismert breznóbányai lelkészcsaládból származik, amely a 17. századtól nemességgel is bírt. (KUZMÍK, 1976, I, 219–220; FORGON, 1997, 222–223; RMNY (III.) 2288, 2344, 2397, (IV.) 3208/nr. 2, 3451/nr. 15.) 1667. február 6-tól a Gömör vármegyei Ochtinán működött rektorként. Ugyanezen a napon elvette feleségül Georgius Marci tiszolci lelkész és kishonti esperes leányát, Mariát. Nem sokkal később azonban távozott Ochtináról, ahol 1668-tól már Petróczy György volt a rektor. (BARTHOLOMAEIDES, 1799, 320; DUDÁŠOVÁ, 2014, 91.) Házassága révén sógorságba került Andreas Bodovinusszal, ez ad arra is magyarázatot, hogy miért Bodovinus küldte ki a meghívót Fassko lányának keresztelésére. 1670. február 18-án cserencsényi lelkészként (Andreas Bodovinus utódaként) nyert felvételt a kishonti evangélikus lelkészi testvérületbe. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 59.) 1670 és 1678 között szolgált Cserencsényben. (RIECKY, 2015, 131.) Klanicza Márton szerint 1683 és 1685 között a Gömör megyei Polomkán volt lelkész. FABÓ, 1865, 39.

25.

1675. január 20. előtt, Nyustya

Nicolaus Sculteti /valószínűleg menekült egyházi személy/ meghívja rokonát, Johannes Kromholtz rimakokovai lelkészt, feleségét és családját fiának, Johannesnek a tiszolci Johannes Fabri hajadon leányával, Susannával 1675. január 20-án tartandó esküvőjére és lakodalmára. Kéri, hogy a fenti napon délelőtt tízkor jelenjenek meg pilai házában. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 56. Nyustya/

Reverende admodum et clarissime domine affinis longe desideratissime, Deum fortem adiutorem in tribulationibus, quae invenerunt nos nimis et tandem aliquando felicem tragediae motae apostrophem!

Coniugii sacramentum esse omnium liberum, iis, qui uruntur (maxime) etiam necessarium, Deus Optimus Maximus in libro Scripturae saepe numero concionatur. Et Paulus, tantus apostolus adeo quidem aestimabat institutum hoc divinum, ut non modo thorum immaculatum publicis litteris, et item magnum mysterium renunciaret, sed et castos coniuges sanctas esse adderet. Haec ubi apud animum suum diligentius recolisset, filius meus Johannes mens illa universi, Deus inspiravit ex alto mentem et animum coniugii ipsi quoque ineundi, neque inspiravit tantum, sed et digito omniscientiae demonstravit et legitime desponsavit Taxoviae pudicam ac honestam virginem, Zuzannam, viri amplissimi Johannis Fabri filiam in futuram vitae et fortunarum sociam, adeo quidem, ut dies copulae sacrae et solennitatis nuptialis parte ab utraque dictus sit 20. ianuarii, qui incidet in dominicam /secundam/ post Epiphantias. Cum vero actus iste sacer pro laudatissima sanctae ecclesiae consuetudine praesentiam personarum honoratissimarum postulet, maxime reverendam et clarissimam dignitatem vestram, tanquam dominum affinem amantissimum iuxta cum dilecta vitae socia et universis domesticis suis humillime ro[go] et oro, dignentur se mihi die praescripta gratiose impend[ere], hic Nustae circa 10. antemeridianam in aedibus nostris comparere, pro [r]ebus sacris conatus pios promovere et tandem convivio nuptiali interesse. Quod ego beneficium, quibuscunque dabitur modis ac mediis, referre pro virili enitar. Spero reverendam et clarissimam dominationem vestram locum daturam humillimae huic instantiae meae. Quam in reliquo gratiae Dei Optimi Maximi commendo cum charissimis domesticis. Dabam cursim Nustae anno 1675. etc.

[Reverendae et admodum clarissimae dignitati [af]finis servire paratissimus:
Nicolaus Schulteti¹⁰³

¹⁰³ Nicolaus Sculteti sejtésünk szerint nem a Zólyom vármegyei gyökerű, Gömör vármegyében birtokos alsólehotai Skultéty család tagja (FORGON, 1997, 579–580), hanem egy nemesi jogállással nem bíró rektor vagy evangélikus lelkész. Talán rokona annak az ochtinai Petrus Scultetinak, aki 1628. május 12-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre (SZÖGI, 2011, nr. 4188.) és/vagy annak a Martinus Scultetinek, aki 1668 és 1674 között a Nyitra megyei Belesz lelképásztora volt. FABÓ, 1865, 173; PAULÍNY, 1891–1894, IV, 140; S. VARGA, 2002, 233.

/Címzés:/ Reverentia dignissimo orthodoxiaque clarissimo, domino Johanni Kromholz hac vice ministro Christi ad ecclesiam Kokaviensem longe vigilantissimo et almae fraternitatis Kis Hontensis dignissimo conseniori, domino affini mihi facile honorando

/Matthias Schulek fejléce az oldal tetején:/ Anno 1675. Nicolaus Sculteti ad reverendum dominum Johannem Kromholtz¹⁰⁴

/Gaspar Schulek regesztája a hátoldalon:/ Nicolaus Sculteti invitat dominum reverendum Johannem Kromholtz pro nuptiis filii sui virginem Susannam Fabri ducentis

26.

1675. január 5. /Rimakokova/

Johannes Kromholtz /rimakokovai/ lelkész meghívja keresztkomáit, a rimabányai és cserencényi lelkészeket, illetve „testvéreit”, a rimabrezói és klenóci lelkészeket leányának, Catharinának és ifjú jegyesének, Matthias Nigrinus nyustyai lakos fiának, Andreas Nigrinus szabónak 1675. január 13-án tartandó lakodalmára. SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum vol. III., 90. (Bartholomaeides, 177.)

Martin Lauček regesztája: „Litterae reverendi Iohannis Kromholtz, quibus invitabat anno 1675 die 5. ianuarii Banensem, Cserentsenensem compatres, Brezoviensem et Klenotzensem fratres et viros ad nuptias filiae suae, Catharinae heri iuveni Andreae Nigrino, artis sartoriae perito et Matthiae Nigrini coincolae Hnustensis filio elocatae dominica I. post Epiphantias, quae incidit in diem 13. ianuarii, parandas.”

27.

1675. február 1. /Rimabánya/

Bodó András /rimabányai lelkész/ meghívja keresztkomáját, Johannes Kromholtz /rimakokovai lelkészt/ és Johannes Hrebenda /rimakokovai/ rektort és feleségeiket aznap hajnalban született leányának 1675. február 5-én tartandó keresztelőjére, egyúttal felkéri őket, hogy legyenek a gyermek keresztszülei. SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum vol. III., 98. (Bartholomaeides, 199.)

„Litterae reverendi Andreae de Bodofalva ad reverendum Johannem Kromholtz compatrem suum ex Banya die 1. februarii 1675. datae, quibus eum et rectorem eius cum uxoribus eorum in compatres et commatres suae filiae die 1. februarii in ipsa aurora natae et die 5. februarii seu futuro die martis baptisandae invitavit.”

¹⁰⁴ Az évszám kivételével Gaspar Schulek írása.

28.

1675. október 27. /Rimabánya/

Bodó András rimabányai evangélikus lelkész meghívja Johannes Kromholtz rimakokovai lelkészt és conseniort /a néhai/ Georgius Marci /esperes/ nagyobbik lányának, Evának Balogh Mihállyal, nedeci Balogh István trencsényi porkoláb fiával 1675. november 3-án tartandó lakodalmára. Meghívja keresztkomáját, Johannes Hrebenda rimakokovai rektort és feleségét is. Őt nemcsak az ünnepi asztalhoz várják, hanem a kórus vezénnyelésére is. Mint a /néhai/ Georgius Marci által két leánya mellé kijelölt gyám jár el az ügyben.¹⁰⁵ SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum vol. III., 92. (Bartholomaeides, 183.)

„Litterae reverendi Andreae Bodó pastoris Banensis ad Iohannem Kromholtz pastorem Kokaviensem et conseniorem 1675. die 27. octobris datae, quibus eum invitatur ad nuptias Evae, maioris natu plurimum reverendi Georgii Marci filiae generosi Michaeli Balogh, generosi Stephani Balogh de Negyecze,¹⁰⁶ antiquae in inlyto comitatu Trenchyniensi arcis castellani filio desponsatae, die 3. novembris adparandas. Invitatur etiam humanissimum Johannem Hrebendam, rectorem Kokaviensem, compatrem, cum sua coniuge non tantum ad mensam, sed etiam ad chorum musicum dirigendum. Fecit id, qua/m/ pater, duabus filiabus a laudato reverendo Georgio Marci ordinatus et constitutus.”

29.

1680. április 1. Szkálnok

Georgius Marcelli /szkálnoki lelkész/ keresztkomájának, Johannes Kromholtz rimakokovai lelkésznek, a kishonti evangélikus esperesség conseniorának. Tudatja, hogy /elődje,/ Johannes Czengler, az idős szkálnoki evangélikus lelkész aznap 12 óra tájban elhunyt. Kéri, hogy a lelkészi testvérületből rendeljen ki bizonyos személyeket, akik prédikálnak az elhunyt teste felett a ház udvarán, illetve a templomban. Ugyan az ő dolga lenne ezt megtenni, de rokoni kötelessége most másfajta feladatot ró ki rá. /Georgius/ Fassko /cserencsényi lelkész/ üdvözlő és vele együtt minden jót kíván neki. Fassko megkérte Marcellit, hogy mondjon helyette prédikációt a testvérület „zászlóvivőjének” lakodalmán, amelyet szerdán nyolc órakor tartanak meg. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 17. Szkálnok/

¹⁰⁵ Bodó a gyámi tisztséget annak köszönhetette, hogy ő volt a férje Marci egyik idősebb leányának, Catharinának.

¹⁰⁶ Előnevét a Trencsén megyei Nedecről (ma: Nededza, SK) vevő nemesi család tagja. Nem biztos, hogy ez a család eredeti előneve. Balogh István mint a trencsényi vár porkolábjá, minden bizonnyal a birtokos Illésházy család familiárisa volt.

Venerande et clarissime domine consenior, Christi crucem, trucem cum obligatione officiorum.

Noster patriarcha Johannes Czenglerius,¹⁰⁷ postquam multos numerasset dies tristitae in hac lacrymarum valle dominicam Laetare aeternum celebraturus ad beatas supernae Hierusalem sedes circa horam 12. 1. aprilis migravit, consequenterque uti posteris suis, sic etiam venerandae fraternitati, nil nisi exuvias corporis sui honestae terrae mandandas reliquit. Quod quia veluti merito Jesu Christi militi maxime necessarium, et venerandae fraternitati honestum esse censetur, eapropter filialiter recurro ad venerandum et clarissimum dominum conseniorem, velit pro suo maturo iudicio subordinare e medio fraternitatis aliquas personas, qui hoc officii genus subire, et sicut in area, sic etiam in aede sacra sermone sacra iusta exequialia persolvere non gravarentur. Mei quidem officii esset sacrum hoc debitum huic seniculo persolvere, sed quia vinculum affinitatis aliud debitae officiositatis genus praestare cogit, ideo etiam ab aliis eximi per reverendum et clarissimum dominum conseniorem humiliter rogo. Quem iam lateri Jesu Christi inclusum diu feliciterque valere percupio. Dabam prope ex Skalnik, die 1. aprilis anno 1680.

Vestrae venerandae et clarissimae dignitatis frater, vicinus et compater integerrimus:
G/eorgius/ M/arcelli/¹⁰⁸ manu propria

¹⁰⁷ Johannes Czengler 1645. november 21-én szkálnoki lelkészként nyert felvételt a kishonti evangélikus lelkészi testvérületbe, és levelünk, illetve a jegyzőkönyv alapján úgy tűnik, hogy egészen 1680. április 1-jén bekövetkezett haláláig a Rimaszombathoz közeli faluban maradt, ám 1674 nyaratól valószínűleg már nem ő volt a lelkész, mert öregsége miatt nem tudta teendőit ellátni, és gyülekezete fellázadt ellene. (1674. június 4. Rimakokova. Johannes Kromholtz körlevele a kishonti esperesség lelkészeinek. AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 17. Szkálnok.) Gyakorlatilag már ekkor a helyébe lépett – kezdetben valószínűleg segédlelkészként – az a Georgius Marcelli, akit az ülések elmaradása miatt formálisan csak 1678. február 22-én vettek fel a testvérületbe, akkor már mint rendes szkálnoki lelkészt. ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 55, 60.

¹⁰⁸ Georgius Marcelli/Marczek/Marček († 1686 Klenóc) a szakirodalom szerint Turócszentmártonban született. 1664-ben a lőcsei evangélikus gimnázium diákjaként írt köszöntő verset Hiob Zabler lőcsei lelkész lakodalmára. (RMNY (IV.) 3162.) Otto Škrovina értesülése, miszerint 1663-tól a Turóc megyei Szucsányban volt rektor, illetve kevéssel később káplán, valójában rokonára, a szintén turócszentmártoni születésű Martinus Marczekekre vonatkozik. (SNA Zay, Schmal: Syllabus, 138.) Több adata is ingatagnak tűnik. Egy helyütt azt írja, hogy Georgius Marcelli 1665-től 1674-ig Turócszentmárián működött segédlelkészként. (ŠKROVINA, 1929, 148. A turóci lelkészi testvérület cikkeleit viszont csak 1668. január 26-án írta alá, ami az iménti információnak ellentmondani látszik. Uo., 250.) Annyi bizonyos, hogy Turócszentmárián született meg Susanna Simkowitzzal kötött házasságából Samuel Marcelli, akit Bodó András 1704-ben a Gömör megyei Suvéte evangélikus lelkészének ordinált. (EOL OK, G I, 1, Bodó András/nr. 1; SNA Zay, Schmal: Syllabus, 137–138; FABÓ, 1865, 44.) Škrovina máshol azt írja, hogy Georgius Marcellit 1669-ben Szucsányra hívták, később pedig Turócszentmártonban lett segédlelkész. (ŠKROVINA, 1929, 291.) Georgius Marcelli 1674-ben már nem Turócsban, hanem a kishonti Szkálnokon tartózkodott, ahol mint az idős Johannes Czengler segítője („collaborator”) vitába keveredett főnökével. (1674. [] Georgius Marcelli levele Johannes Krumholtzknak. AECZT M. Schulek gyűjt., nr. 19. Nagy-Honth.) 1678. február 22-én szkálnoki lelkészként vették fel a kishonti evangélikus lelkészi testvérületbe. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 61.) 1678 elejétől 1683 végéig működött szkálnoki evangélikus lelkészként, 1684. április 16-án már itteni utódja, Samuel Michaelides

Post scriptum. Pan Ffasko pozdrawuge a zada ponewadž ma teprwu pri sobe zadostiweho bratra zastawnika abyho strani kazani obkročila, kteri spolu semnu W. D. Ch. wsseho dobreho zada a winssuge. W stredu circa horam 8. chceme ho chraniti pre tito casi zburano

/Címzés:/ Venerando et clarissimo viro, domino Johanni Krumpholtz, ecclesiae Kokaviensis ministro fidelissimo, necnon venerabili fraternitati comitatus Kis-Hontensis conseniori meritissimo, domino in Christo Iesu patri, fratri et compatri aestimato

/Matthias és Gaspar Schulek fejléce az oldal tetején:/¹⁰⁹ Anno 1680. 1. aprilis.

/Gaspar Schulek regesztája az oldal alján:/ Indicat dominum reverendum Johannem Czenglerium, seniculum decessisse, aequae, ut aliquem occasione exequiarum cum sermone dicendo ordinaret, rogat.

30.

1680. április 28. Csetnek

Szentkereszty János, az első hitvesének halála után özvegy sorba került csetneki lelkész meghívja Johannes Kromholtz rimakokovai lelkészt, kishonti evangélikus esperest és az egész kishonti lelkészi testvérséget, illetve feleségeiket a néhai Johannes Famelicus bizsnyói lelkész özvegyével, Rachellel 1680. május 5-én déli 12 órakor Csetneken tartandó esküvőjére és az azt követő szerény ebédre. Ugyanakkor kerül sor legidősebb fiának, Jánosnak és Catharina Paulininak, a néhai Paulini lelkész leányának menyegzőjére is. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 6. Scholastica/

Multum reverende atque clarissime vir, domine fautor in Domino frater ac consenior reverenter suspiciende!

Salutem, pacem omnigenamque benedictionem corporis ac animae trophaeis Christi Domini ordinatione pactam cordintimo multum reverendae dominationi vestrae uti et toti venerando contubernio apprecor, officiaque pietatis semper paratissima devote commendo.

teszi le az esküt a testvérség törvényeire. (Uo. 62.) Marcelli ezután 1685 tavaszáig a Nógrád megyei Losonctamásiban működött, ahol a nógrádi esperesi tisztséget is viselte (SNA Zay, Maior: Synopsis, fol. 168r.; OKOLICSÁNYI, 2009, 167), majd 1685. május 14-én már klenóci lelkészként írta be nevét a kishonti protokollumba (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 62), és Georgius Paulinitől az esperesi tiszteletet is átvette, de kevesebb mint egy évvel később, 1686 tavaszán valamilyen betegségben idejekorán elhunyt. Ahogy az 33. számú forrásunkból kiderül, 1686. április 8-án már halott volt. Talán rokona az a turóci születésű Georgius Marczek, aki 1677-ben a kassai jezsuita egyetem diákjai között szerepel. ČAPLOVIČ, (I.) nr. 1371.

¹⁰⁹ A dátum Matthias Schulek írásával, a többi pedig Gaspar Schulek betűivel.

Non est hominis via eius, nec viri eius est, ut ambulet et dirigat gressus suos. His et talibus propalat Spiritus Domini omnia, quaecunque in tota rerum universitate fiunt a providentia Dei gubernari, ita, ut hominum consilia et deliberationes divinae subiaceant gubernationi. Veritatem immotam huius in memetipso expertus sum. Ego namque in quotidianis votis habui, quo potuissem prima mea vota matrimonialia interrupta tenere, ast alias placuit Deo meo gressus meos dirigere, ligam meam matrimonialem primam solvendo, meque in tristem ac calamitosum viduitatis statum inducendo, et cuius benignae gubernationi patienter me subiiciens mussitavi: „Domines es, quod bonum est in oculis tuis, facias!” Sicuti ergo illi placuit meam primi mei matrimonii societatem dissociare, ita rursus placuit eidem paterne altero iugo matrimonii me coniugare, dum mihi ostendit viduam piam et honestam nomine Rachelem, quondam reverendi et clarissimi viri domini Johannis Famelici¹¹⁰ ministri ecclesiae Chisnensis relictam, filius similiter meus natu maximus Johannes viis et mediis legitimis habet sibi desponsatam virginem bene moratam Catharinam Paulini reverendi quondam viri Paulini¹¹¹ N. filiam. His itaque iam ordine divino praehabitis, instat, ut Deo adiutore

¹¹⁰ Johannes Famelicius/Lačný a Turóc megyei Folkusfalván született. 1639-től 1641-ig Liptószentmiklóson, 1641-től pedig legalább 1643-ig Breznóbányán működött kántorként. 1646 és 1666 között a Gömör megyei Hizsnó evangélikus lelkészeként szolgált. (SNA Zay, Schmal: Syllabus, 102; FABÓ, 1865, 30; SLÁVIK, 1921, 356; KUZMÍK, 1976, I, 218.) Valószínűleg közeli rokona (talán testvére) az a szintén folkusfalvai születésű Matthaues Famelici († 1682), Emericus Famelici és Dorothea Tomkovitz fia, aki 1643 szeptemberében a besztercebányai evangélikus gimnázium diákja volt (RMNY (III.) 2015), és akit Martin Wagner ötvárosi szuperintendens 1645. november 8-án a Sáros megyei Lófalu/Kobila evangélikus lelkészének ordinált. (AECZL V. C 23/a. Matricula ordinatorum, Martin Wagner/nr. 3.) Matthaues Famelici a protestáns prédikátorok elleni 1674. évi per idején a Szepes megyei Richvaldon szolgált lelkészként (S. VARGA, 2002, 223), élete utolsó éveit pedig Bártfán töltötte száműzöttként. (KLEIN, 2015, 130–131.) Egy másik, jóval fiatalabb, szintén folkusfalvaiként feltüntetett Matthaues Famelicius 1670. június 19-től az úrvölgyi (Zólyom m.) iskola diákja volt. „Matricula studiosorum et alumnorum scholae Vallensis 1659–1673.” AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 3. Zoliensia.

¹¹¹ Talán arról a Daniel Pauliniról van szó, aki Ján Bienik szerint 1645-ben rövid ideig a Nógrád megyei Lónyabánya, majd még ugyanabban az évben Nagylibercse lelkésze volt, végül onnan Uhorszkára távozott, Thomas Maior szerint ez a személy 1645-től egészen 1654-ig működött Nagylibercsén, majd 1656 és 1662 között Uhorszákn. Okolicsányi József adatai ettől csak enyhén eltérők: Lónyabánya 1645, Nagylibercse 1645–1654, Uhorszka 1658–1662. Daniel Paulini 1665-ben Stephanus Fidicinis rimaráhói lelkész leányát, Anna Fidicinit vette feleségül. (OKOLICSÁNYI, 2009, 144, 152, 177; BIENIK, 2010, 28, 49; SNA Zay, Maior: Synopsis, fol. 161r. és 181r. – Fidicinis Maiornál tévesen ratkói lelkészként szerepel.) Paulininek talán a fia lehetett a közleményünkben szintén szereplő csetneki születésű Georgius Paulini kishonti esperes, aki 1682/1683 és 1685 között klenóci, 1685 és 1711 között pedig tiszolci evangélikus lelkészként működött. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 61; RIECKY, 2015, 134, 139), és az unokája az a tiszolci Andreas Paulini, aki 1698. november 22-én iratkozott be a hallei, 1699. április 8-án pedig a giesseni egyetemre. (SZÖGI, 2011, nr. 636, 669.) Nem kizárt, hogy rokona volt Danielnek az a breznóbányai születésű Johannes Paulini, Paulus Paulini és Judith Fabiani fia is, akit 1663. november 11-én Joachim Kalinka biccei szuperintendens az Árva megyei Poruba lelkészének ordinált. (EOL OK, G III, 35, Joachim Kalinka/nr. 99.) Ismerünk továbbá egy Georgius Paulinit, aki két nemzedékkal korábban, körülbelül 1628-ig a jolsvai iskola (Gömör m.) rektora volt (AECZL V. C 23/a. Matricula ordinatorum, Peter Zabler/nr. 140. Michael Pryhradni önéletrajza), majd 1633-tól 1639-ig a Gömör megyei Veszverésen/Polomán, 1639-től pedig a szintén Gömör megyei Bisztrán szolgált lelkészként. FABÓ, 1865, 28, 39.

ritu christianaee ecclesiae coniungamur. Dies sacro huic ritui diffinitus est 5. maii. Quod quia citra praesentiam gravium et cordatorum virorum fieri nequit, humiliter vestram multum reverendam et clarissimam dominationem ut et totum venerabile contubernium exorandum duxit, vellent se in tantum demittere mihi que minimo servorum Christi tantum gratiae praestare, die praementionato in domo paroeciali Czetnekensi hora 12. meridiana cum dulcissimis quoque domesticis haud gravatim comparere, nos, novellos coniuges precibus devotis Deo recommendare, consiliis et auxiliis sublevare, sicque postea frugali prandiolo interesse. Factura vestra multum reverenda et clarissima dominatio una cum venerabili contubernio rem mihi gratam aeternaque memoria atque in possibilibus etiam regratificatione omnimode dignam. Responsum optatum expectans, brachio divino clementi et potenti eandem cum toto venerabili contubernio recommendans. Datae Czetnekio, 28. aprilis anno 1680.

Multum reverendam atque clarissimam dominationem vestram ut et totum venerabile contubernium debite colens: Johannes Szentkereszty¹¹² minister ecclesiae Csetnekiensis

¹¹² Szentkereszty János a szakirodalom szerint a Turóc megyei Necpálon született. Pályája kezdetén a Zólyom megyei Dobronyán szolgált rektorként. 1652. június 16-án még dobronyai rektorként vette feleségül Johannes Stop breznói polgár leányát, Catharinát. 1652/1653 és 1655 között Turócszentmártonban volt rektor, 1655. február 10-én már necpáli rektorként írta alá a turóci lelkészi testvérület cikkelyeit. 1656. május 26-én viszont már a Necpál melletti Turócbéla lelkészeként járt el egy hivatalos ügyben. 1659 őszén innen a Liptó megyei Nádasfalvára távozott lelkésznek, ahonnan 1664-ben Szobotistyére/Ószombatra ment át tiszteletesnek. A Nyitra megyei mezővárosból vetette ki 1672-ben az ellenreformáció. 1674-ben reverzálist írt alá lelkészi működésének feladásáról. (DROBNÝ, 1929, 74.) Az 1670-es évek második felében Jolsva mezőváros jegyzőjeként helyezkedett el. (LEHOTSKÁ–ORLOVSKÝ, 1976, 177. – 1677 és 1679 között keletkezett forrás.) Ahogy azt levelünk is mutatja, később visszatért az egyházi szolgálatba, és 1679. december 2. és 1682 vége között a Gömör megyei Csetnek mezővárosban működött lelkészként. Levelünkből kiderül, hogy megözvegyülve 1680-ban feleségül vette Johannes Famelicius hizsnói lelkész (1646–1666) özvegyét, Rachelt. A szakirodalom szerint Csetnekről három év után, 1682 végén Jolsvára távozott, szintén lelkésznek, és itt működött egészen 1689-ig, amikor az ellenreformáció távozásra kényszerítette. (BARTHOLOMAEIDES, 1799, 142; FABÓ, 1865, 18, 20, 167, 263; PAULÍNY, 1891–1894, III, 73; MIKULIK, 1917, 99; SLÁVIK, 1921, 410; ŠKROVINA, 1929, 204, 299; REZÍK–MATTHAEIDES, 1971, 475, 532; KOVÁČ, 2016, 20–22. 1659-re helyezve szobotistyei működésének kezdetét.) A jolsvai városi pénztárát 1690 előtt kisebb pénzkölcsönnel segítette. Nem tudjuk, hogy ő, vagy a meghívónkban szintén szereplő azonos nevű fia az, aki 1695-ben jolsvai városi jegyzőként tűnik fel. (LEHOTSKÁ–ORLOVSKÝ, 1976, 347, 386, 390.) Fia 1702. május 27-én még Jolsváról küldött levelet Jonas Bartholomaeidesnek. (AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 7. Klenótz.) Minden bizonnyal rokona az a Szentkereszty András, aki 1653 és 1660 között a jolsvai gimnázium tanáraként, majd ratkói (Gömör m.) lelkészként, végül 1670-től (valószínűleg 1673/1674-ig) a Turóc megyei Necpál lelkészeként működött. (FABÓ, 1865, 266; ŠKROVINA, 1929, 198.) Rokon lehet az a Szentkereszty István is, aki Klanicza Márton szerint 1660-tól a Gömör megyei Ratkó lelkésze volt (FABÓ, 1865, 25), és valószínűleg az az egy ízben eperjesiként feltüntetett Szentkereszty Dániel is, aki 1690 májusában beiratkozott a danzigi akadémiai gimnáziumba, majd 1692. október 24-én a köningsbergi egyetemre, végül 1694. július 24-én a koppenhágai egyetemre, ahol orvosdoktori fokozatot is szerzett. (SZÖGI, 2003, nr. 489, 1489, 1657; RMK III. 3803, 3880; SBS, V, 207–208; RMSZ 784.) Ő 1696. január 23-án Eperjestről írt újévi köszöntőlevelet Daniel Chmelnek, amelyből kiderül, hogy rokonának („affinis”), Jonas Bartholomaeides klenóci lelkésznek is küldött üzenetet. AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 14. Eperies, Sárossiensis, Zempleniensis et Abauiensis.

/Címzés:/ Multum reverendo, aequo ac clarissimo viro, domino Johanni Krmholeco, ministro ecclesiae Kokaviensis vigilantissimo, venerabilis contubernii Kis-Hontensis conseniori gravissimo, toti item almae fraternitati etc. dominis fautoribus in Domino fratribus iure meritoque suscipiendis

/Matthias Schulek fejléce az első oldal tetején:/ Anno 1680. 28. aprilis dominus reverendus Johannes Szentkeresztii ad dominum reverendum Johannem Kromholtz

/Matthias Schulek regesztája az első oldal alján:/ Viduus Szentkeresztii verbi divini minister Csetnekiensis ducendo in matrimonium viduam Rachelem Famelici, filius vero suus Johannes virginem Catharinam Paulini venerabile contubernium Kis Hontanum pro nuptiis die 5. maii invitat

31.

1680. szeptember 14. Rimakokova

Johannes Kromholtz /rimakokovai lelkész, kishonti esperes/ Michael Prihradny /klenóci/, Georgius Lowcsany /cserencsényi/, Johannes Andreae /rimabrezói/ és Bodó András /rimabányai/ evangélikus lelkészekhez. Johannes Glosius /a korábbi pongyeloki lelkész/ leányát egy rimaszombati református jegyezte el. A rimaszombati református lelkészek magukhoz akarják vonni a házasságkötést, ellenkező esetben a völegényt három vasárnap is arra kényszerítik, hogy megszegyenítésül a gyülekezet elé álljon. SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum vol. III., 126. (Bartholomaeides, 291.)

Martin Lauček regesztája: „Litterae reverendi Johannis Kromholtz de dato Kokava 4. septembris 1680. ad fratres Michaellem Prihradny, Georgium Lovcsanium,¹¹³ Johannem

¹¹³ Georgius Lovcsani/Lowczany a Bars megyei, Garamszentkereszthez közeli Nagylócsa községből származó, 1613 óta nemesi jogállással rendelkező régi evangélikus lelkészcsalád sarja. (KUZMÍK, 1976, I, 418–419; ILA, 1944–1976, II, 461; FORGON, 1997, 428.) 1634. május 2-án született Besztercebányán, Elisaeus Lowczany és Sophia Rittaler gyermekeként. Besztercebányán, Bazinban, majd két éven át a sziléziai Boroszlóban tanult. 1659. április 21-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre. (SZÖGI, 2011, nr. 4511.) 1662/1663 és 1665 között a Nógrád megyei Alsósztrégován szolgált lelkészként. (SNA Zay, Maior: Synopsis, fol. 174r.; OKOLICSÁNYI, 2009, 107; BIENIK, 2010, 26.) Itt feleségül vette a körmöcbányai Margaretha Schindlert. 1664-ben a falut érő tatár támadás miatt elmenekült, és egy darabig besztercebányai rokonságánál húzta meg magát. 1665–1666 folyamán korponai német lelkész volt, majd 1666 és 1670 között besztercebányai ispotálylelkészként szolgált. Ezt követően Andreas Maier utóda-ként rövid ideig a Gömör megyei Jolsván működött (FABÓ, 1865, 18; LEHOTSKÁ–ORLOVSKÝ, 1976, 428), ahonnan 1673 körül kényszerűségből a kishonti Nyustyára távozott. Itt született meg Johannes nevű fia. 1673. június 11-én nyustyai lelkészként nyert felvételt a kishonti evangélikus lelkészi testvérületbe. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 60.) A „gályarab-perben” szintén nyustyai lelkészként szerepelt. (S. VARGA, 2002, 228.) Tagja volt a kishonti evangélikus egyházközségek Pozsonyba küldött háromtagú küldöttségének. (BARTHOLOMAEIDES, 1806–1808, 301.) 1674-ben a komáromi börtönben reverzálist írt alá lelkészi működésének feladásáról, amit nem tartott be. 1675. november 17-én már ismét Nyustyáról írt levelet Johannes Kromholtzknak, láthatóan lelkészi minőségében. (AECZT, M. Schulek gyűjtemény, nr. 56. Nyustya.) Valamikor ezután azonban távoznia kellett, és Besztercebányán húzta meg magát. Martin Riecky szerint 1678-tól 1684-ig, Cserencsényben működött

Andreae¹¹⁴ et Andream Bodo in casu filiae reverendi Johannis Glosii, quae reformato cuidam Rimaszombathensi desponsata. Pastores reformati Rima-Szombathenses ad se pertrahere volebant copulam, alias sponsum cogebant tribus dominicis prostare.”

lelkészként (RIECKY, 2015, 131), ám adata pontatlan. Lowczany a kishonti testvérület jegyzőkönyvébe 1678-ben valóban azt írta be, hogy Cserencsényre hívták lelkésznek: „Iterato post exilium Novisoliense revocatus in eandem fraternitatem in ecclesiam Cerensensem eadem uti supra sancte polliceor.” Itt azonban nem maradt sokáig, és legkésőbb 1680-ban Nyustyára távozott, hiszen egy 1680. szeptember 21-én és egy 1681. szeptember 25-én kelt iratban újra rendes nyustyai lelkészként („pastor ordinarius” tünik fel. (AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 7. Klenótz.) 1682 tavaszán a Zólyom megyei Radványba hívták lelkésznek, próbaprédikációt is tartott. (1682. május. 27. Klenóc. Kubínyi István és Zsigmond Michael Prihradnyak. AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 7. Klenótz.) Végül azonban nem Radványba ment, hanem Zólyomlipcsére, ahol 1682 és 1685 között állt az egyházközség élén. Ahogy az 33. számú levelünkéből kiderül, valójában még 1686. április 8-án is a Zólyom megyei mezővárosban volt lelkész. Ekkor meghívták a közleményünkben szintén szereplő Georgius Marcelli/Marček halálával megüresedett klenóci lelkészi posztra. Lowczany azonban láthatóan nem fogadta el az ajánlatot, és az állásba Jonas Bartholomaeides került. 1687 és 1690 között újra a besztercebányai ispotálytemplom lelkészeként működött. 1690-ben ismét Cserencsénybe kapott meghívást, ahol 1693-ig maradt. 1694 és 1704 között a Nógrád megyei Losonctamási lelkészeként szolgált. (SNA Zay, Maior: Synopsis, fol. 168r. – tévesen 1705-ig kitolva itteni működését; FABÓ, 1863, 100; OKOLICSÁNYI, 2009, 168.) Itt utóda fia, Johannes Lowczani lett, akit Štefan Pilárik bányakerületi superintendens 1704. december 18-án losonctamási lelkésznek ordinált. (EOL OK, G Ia, 6, Štefan Pilárik/nr. 30.) Végül Georgius Lowczani élete alkonyán 1704 és 1706 között ismét Zólyomlipcsén volt lelkész. 1706. március 20-án halt meg itt 72 éves korában, zólyomlipcsei állását is Johannes Lowczanira „örökítve át”. Összesen nyolc gyermeke született. DROBNÝ, 1929, 38–39; SLÁVIK, 1921, 250–252.

¹¹⁴ Johannes Andreae/Kardos János. 1625 körül Vágbesztercén született Ladislaus Andreae turócszentpéteri rektor és Maria Rovos fiaként. Privigyén, Bártfán, Breznóbányán, Zsolnán és Lőcsén tanult. 1648 és 1652 között a Zólyom megyei Okolicsnón, 1652 és 1657 között pedig a Zólyom megyei Németlipcsén működött rektorként. (REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 138, 499.) Nyilván az utóbbi időszak alatt vette feleségül Helena Frivaldszkyt, Simon Frivaldszky németlipcsei elsőlelkész (1646–1673) leányát. Joachim Kalinka bicsei superintendens 1657. július 17-én Thököly István udvari prédikátorának ordinálta. (EOL OK, G III, 32, Joachim Kalinka/nr. 74.) Két nyomtatott gyászbeszédének és alkalmi verseinek tanúsága szerint 1658 és 1663 között biztosan Thököly István késmárki udvari lelkésze maradt. (RMNY (IV.) 2774, 2907, 3102/nr. 2–3, 3103/nr. 2, 3104/nr. 3.) A szakirodalom szerint 1664-től 1672-ig az Árva megyei Tsztenán lelkészkedett, és 1672–1673-ban Likava várában fogságot szenvedett. Johannes Andreae 1673. május 2-án rimabrezói lelkészként került be a kishonti evangélikus lelkészi testvérületbe. Martin Riecky szerint 1673 és 1683 között szolgált Rimabrezón. (ŰA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 60; FABÓ, 1865, 86; RIECKY, 2015, 138.) Számos Kromholtzhoz írott latin és szlovakizált cseh nyelvű levele bizonyítja, hogy valóban a gyászévtizedben is működött. 1675-ben komoly konfliktusba került a rimabrezói rektorral, Georgius Rotaridesszel, amelynek során beosztottját magyarul káromkodva szidalmazta, innen tudjuk, hogy többnyelvű volt. (AECZT, M. Schulek gyűjtemény, nr. 5a. Rimabrezó.) 1683 és 1689 között a Zólyom megyei Dubova/„Garamszentmiklós” evangélikus lelképásztor volt, ahol egyébként évtizedekkel korábban (1641–1646) apósa is szolgált. (SLÁVIK, 1921, 426.) Fabó András szerint pályája végén, 1695 és 1703 között a Hont megyei Bagyanban működött lelkészként. Csepregi Zoltán adattára szerint viszont a Szepes megyei Dravec lelkészeként hunyt el, 1696 körül. FABÓ, 1865, 322; ZOVÁNYI, 1977, 41; RMSZ, 41; ELEM II/2, 7 (Dubová és Dubovó összetévesztésével).

32.

1682. január 6. Rimaszombat

A frissen eljegyzett Johannes Gusatius és Maria Hunnius, Paulus Hunniusnak, a néhai balogi evangélikus lelkésznek leánya meghívják a menyasszony mostohaapját, Johannes Kromholtz rimakokovai lelkészt, a kishonti evangélikus esperesség seniorát 1682. január 13-án tartandó lakodalmukra.¹¹⁵ Az utóiratban az ünnepi alkalomra néhány tyúkot, nyulat, kakast, tyúktojást, pulykákat, illetve mindenekelőtt egy borjút, és ha akad, egy kövér üszőt kérnek. Ezeknek árát megadják majd. Üdvözlük Kromholtz gyermekét. SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum vol. III., 139. (Bartholomaeides, 335.)

Martin Lauček regesztája: „Litterae Johannis Gusacii et Mariae Hunnii neo-sponsorum Rimaszombathino die 6. ianuarii 1682. ad reverendum Iohannem Kromholtz pastorem Kokaviensem et venerabilis contubernii Kis-Honthensis senioem sibi patre aetatem venerandum et suspiciendum datae, quibus significant, quod ipse Iohannes Gusatius sponsus sibi desponsaverit honestam aequae ac piam virginem, Mariam, viri quondam clarissimi, reverendissimi et doctissimi, domini Pauli Hunnii¹¹⁶ ecclesiae Lutheranoevangelicae Baloghiensis pastoris vigilantissimi derelictam filiam et nunc dicti reverendi Iohannis Kromholtz obsequentissimam privignam. Ad quas nuptias annuentibus utrinque parentibus die 13. ianuarii celebrandas etiam reverendum dominum Iohannem Kromholtz invitant. Post scriptum: ex confidentia filiali pro sua necessitate, erga competens pretium a se deponendum, si haberi possint, rogant aliquot gallinas, lepores, gallos, indicos, ova gallinacea et prae omnibus unum vitulum, et si iuvenca bene pinguis haberi possset, fore ipsis pergratum. Scribunt, subolemque suae reverentiae salutant.”

33.

1686. április 8. Madácsi

A klenóci evangélikus egyházközség patrónusai (a Kubinyi család tagjai) és az egész falu, előző lelképásztoruknak, Georgius Marcellinek, a kishonti evangélikus esperesség helyettes seniorának idő előtt bekövetkezett halála után meghívják a számukra régóta jól ismert Georgius Lowczany zólyomlipcsei lelkészt a klenóci lelkészi állásra. Megígérik neki az or-

¹¹⁵ Ahogy azt Laučeknek a kötethez készített névmutatója is jelzi, az eljegyzés az apa tudomása nélkül köthetett. Ezzel magyarázható az a korban szokatlan eljárás is, hogy az apát a jegyespár hívta meg a menyegzőre.

¹¹⁶ Paulus Hunnius már 1667-ben a Gömör megyei Balog lelképásztoraként szerepel (MIKULIK, 1917, 76), Klanicza Márton szerint 1669-ben bekövetkezett haláláig maradt a tisztségben (FABÓ, 1865, 27), ami nyilvánvalóan nem állja meg a helyét, hiszen 1671-ben is ennek a tisztségnek birtokában látjuk, sőt 1674-ben mint balogi lelkész szerepelt a perbe fogott protestáns prédikátorok között. MIKULIK, 1917, 81; S. VARGA, 2002, 224.

Reverende domine in Christo nobis honorande
Salutem et servitiorum nostrorum promptitudinem. Quandoquidem nostrae ecclesiae Klenoviensis his non tam pridem evolutis diebus admodum reverendus, clarissimus vir, Georgius Marcelli, alias substitutus senior venerabilis contubernii Kis Hontensis vitam cum morte commutaverit, relinquens nobis morte tam matura ac insperata non parum compassionis ac sollicitudinis, ea de causa conamur et intendimus omnes et singuli, quam patroni, tam etiam omnis populus, ut in locum memorati iam in Christo quiescentis reverendi domini plurimum reverendam dignitatem vestram a longa temporis iam serie nobis bene notam verboque divino sufficienter instructam, imbutam informatamque in praedictam ecclesiam introducamus. Cum vero sanctus Paulus id ostendat, et quasi speculum nobis ob oculos ponat, in ecclesia omnia ordine et decenter debere fienda, nos id ipsum secundare volentes, per¹¹⁷ praesentes reverendam claritatem vestram evocamus pro ordinario et legitimo pastore ad verbi divini praedicationem et sacramentorum iuxta institutionem Christi administrationem, assecurantes reverendam dominationem vestram legalem et per regnum usitatam et acceptatam dumtaxat decimam ab iis¹¹⁸ praestare velle, pollicendo insuper contra omnes legitimos offensores (uti et illegitimos impetitores et ecclesiae turbatores) secundum Dei adiuvamen omnimode tueri et defendere, quod nec intermissuri. His ita se habitis non dubitamus, quin sua reverenda dignitas nostrae instantiae ac petitioni non¹¹⁹ assurrexerit et satisfecerit. In reliquo ad vota nostra se resolvendum cupientes, felicissime suam reverendam claritatem cum omnibus domesticis valere et florere. Datum ex Madach,¹²⁰ die 8. aprilis anno 1686.

Eiusdem admodum reverendae claritatis amici ad officia obligatissimi:

Andreas Kvbinj¹²¹ manu propria
/gyűrűspectsét/

Stephanus Kubini manu propria

Christophorus Kubinj¹²² manu propria
/gyűrűspectsét/

Kubinj Gáborka¹²³ manu propria
/gyűrűspectsét/

¹¹⁷ Az eredetiben elírásként „prae” rövidítés szerepel.

¹¹⁸ Utána áthúzva: „ovium”

¹¹⁹ A tagadószo előtt egy láthatóan funkció nélküli és pár nélküli zárójel.

¹²⁰ Madácsi, Madácska (ma: Madačka, SK, Ábelová településrésze) Nógrád megye.

¹²¹ A Kubinyi család nagyolaszi ágából származó, az egész familia jogi ügyeit igazgató (IV.) Kubinyi András († 1696/1697), (IV.) Kubinyi Kristóf († 1652/1653) és Petróczy Erzsébet fia, az aláírók sorában utána szereplő (V.) Kubinyi Kristóf bátyja. KUBÍNYI, 1906, 313. és a XI. leszármazási tábla.

¹²² A Kubinyi család nagyolaszi ágából származó (V.) Kubinyi Kristóf, (IV.) Kubinyi Kristóf († 1652/1653) és Petróczy Erzsébet fia. KUBÍNYI, 1906, 312. és a XI. leszármazási tábla.

¹²³ „Kubinyi Gáborka” († 1690 után) valószínűleg nem más, mint (III.) Kubinyi Gábor, (I.) Kubinyi Gábor († 1681 után) nyustyai birtokos Szentiványi Ilonától született fia, (IV.) Kubinyi Ádám testvére, (II.) Kubinyi Mihály unokaöccse, aki még a nagykorúság elérése előtt elhunyt. KUBÍNYI, 1906, 44. és a III. leszármazási tábla.

Melchior Kubiny¹²⁴ manu propria
/gyűrűspectsét/

Adamus Kubinyi senior¹²⁶ manu propria
/gyűrűspectsét/

Alexander Kubinj iunior¹²⁸ manu propria
/gyűrűspectsét/

Adamus Kubiny¹³⁰ manu propria
/gyűrűspectsét/

Johannes Kubiny¹³¹ manu propria
/gyűrűspectsét/

Georgius Kubinyi¹²⁵ /gyűrűspectsét/

Joannes Kubinyi¹²⁷ manu propria
/gyűrűspectsét/

Fanczaly Jób Zuzanna relicta quondam
domini Michaelis Kubinyi senioris¹²⁹
manu propria /gyűrűspectsét/
Petrus Balint iudex pa/g/i Klenocz tota
denique communitas ac populus dictae
possessionis

/Címzés:/ Admodum reverendo Georgio Lowczany, ecclesiae Zolio Lipchensis verbi
divini praedicatori ordinario, domino et in Christo nobis semper collendissimo [!]
/A címzésoldalon további gyűrűspectsét/
/Matthias Schulek fejléce az első oldal tetején:/ Anno 8. aprilis vocatoriae Georgii
Lowcsány ad Klenótz

¹²⁴ Valószínűleg (II.) Kubinyi Menyhért († 1706/1707), az aláírók között szintén szereplő (II.) Kubinyi Ádám és Plarthy Borbála fia. KUBÍNYI, 1906, 214–215. és a VIII. leszármazási tábla.

¹²⁵ Valószínűleg (V.) Kubinyi György várgedei (Gömör m.) birtokos, (II.) Kubinyi Mihály és az aláírók között özvegyként szintén szereplő Fancsali Joób Zsuzsanna fia, (VIII.) Kubinyi János testvére, aki Hont vármegyének 1692-ben szolgabírája, 1698-ban és 1721 között pedig alispánja volt. KUBÍNYI, 1906, 54–55. és a III–IV. leszármazási táblák.

¹²⁶ (II.) Kubinyi Ádám († 1707/1708) nyustyai birtokos, (I.) Kubinyi Mátyás liptói követ († 1672. június 2. Klenóc) fia, Hont vármegye szolgabírája. KUBÍNYI, 1906, 186–188. és a VIII. leszármazási tábla.

¹²⁷ Valószínűleg (VIII.) Kubinyi János, (II.) Kubinyi Mihály és Fancsali Joób Zsuzsanna fia, (V.) Kubinyi György testvér, 1688-ban Kishont vármegye esküdtje. KUBÍNYI, 1906, 79–80. és a IV. leszármazási tábla.

¹²⁸ (II.) Kubinyi Sándor († 1696 és 1714 között), (IV.) Kubinyi György nyustyai birtokos, Hont megyei szolgabíró Rutkay Fruzsínától született fia. KUBÍNYI, 1906, 83. és az V. leszármazási tábla.

¹²⁹ Ahogy azt az aláírás is jelzi, a Liptó vármegyei nemesi családból származó Fancsali Joób Zsuzsanna, az 1639 és 1684 közötti időszakban aktív (II.) Kubinyi Mihály nyustyai birtokos özvegye, az aláírók között szintén szereplő (VIII.) Kubinyi János († 1697 és 1702 között) és (V.) Kubinyi György édesanyja. KUBÍNYI, 1906, 54. és a II–III. leszármazási táblák.

¹³⁰ Feltehetően Kubinyi (IV.) Ádám, (I.) Kubinyi Gábor és Szentiványi Ilona fia, (III.) Kubinyi Gábor édes testvére, aki 1709-től több éven át a honti alispáni tisztség betöltője volt, és 1723-ban a nyustyai evangélikus egyházközség világi felügyelőjeként említik. KUBÍNYI, 1906, 45–46. és a III. leszármazási tábla.

¹³¹ Valószínűleg (VI.) Kubinyi János († 1713. Deménfalva), (III.) Kubinyi János fia. KUBÍNYI, 1906, 108–109. és a III. leszármazási tábla.

1686. augusztus 5. Klenóc

Kubínyi István Jonas Bartholomaeides kövi lelkésznek. Az egész klenóci egyházköztség nevében ír. Bartholomaeides nyomatékos kéréseit pontról pontra kellene visszautasítania, de elegendőnek tartja, hogy a meghívólevélben foglalt ajánlatra, illetve a minden terményből járó tizedre hivatkozzon. Ennél többet nem tud ígérni. Ami a néhai Marček tiszteletes /Georgius Marcelli, az előző klenóci lelkész/ viselt dolgait illeti, azokat erős szavakkal illetetné, „de halottról és távollévőről jót vagy semmit”. Az egyházat a tisztességes életnek és a jó példának kell vezetnie, és nem a részegeskedésnek, a táncnak vagy más hasonló illetlen tetteknek. Kéri, hogy az eddigi halogatásokat félretéve most már adjon egyértelmű választ meghívásukra. Isten akaratába ajánlja, és reméli, hogy hozzájuk jön lelkésznek. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 7. Klenótz/

Admodum reverende vir in Christo mihi honorande

Salutis voto praemisso officiosam servitiorum meorum promti/tu/dinem, recommendationem. Iterato ad reverendam dignitatem has meas litteras ad postulationem quoque totius ecclesiae Klenoczensis exaravi, quibus mediantibus necessitaretur [!], quatenus punctuatim postulata reverendae dominationis refutarem. Sed ea postponens sufficit tam modo transmissis litteris evocatoris [!] modalitas legitimae oblationi nostrae, executionis quoque defensio, honor, quam decima universalis usu antiquo et reali roborata et confirmatio, ultra non possum se [!] una cum ecclesia offerre, nisi in quantum Deus nos adiuvabit. Ad impossibilia nemo obligari poterit. Quantum ad quondam dominum reverendum [!] Marcček, honorem attinet, de eo possem calamitosa attingere aliqua verba, de quo bene scio eam verbis dixisse suae reverendae dominationi „et alias demortuis et absentibus nec bene, nec male.” Vita, exemplo bono etiam ecclesia ducitur et non ebrietate et saltis aliisque indecentis [!] actis et factis. Eapropter reverendam dominationem solum, nostrae peti/ti/oni postpositis exceptionibus quibusvis et excusationibus dignetur iam-iam nobis cathoricae [!] se resolvere et crastino die auxiliante Deo valedicere, haec esset voluntas Dei et nostra. Volentem autem trahit Deus. De cetero eandem reverendam dignitatem Dei ter optimi maximi directionis et voluntati offero, et feliciter valere ad nos venire quoque obsidero [!]. Datum Klenocz, die 5. augusti 1686.

Eaedem reverendae dignitati amicus et servitor obligatissimus: Stephanus Kubini manu propria

Post scriptum: Responso habito debeo consuetudini venerabili istius contubernii in conductione reverendae dominationis sese [!] accomodare et domino clarissimo seniori rescribere

/Címzés:/ Admodum reverendo domino Jonae Bartholomaeidae,¹³² ecclesiae Saxensis¹³³ legitimo ministro etc. domino et amico mihi in Christo honorando /fekete viaszba nyomott gyűrűspecst/ /Matthias és Gaspar Schulek fejléce az oldal tetején:/¹³⁴ Anno 1686. 5. augusti. Dominus Stephanus Kubiny ad dominum reverendum Jonam Bartholomaeides /Gaspar Schulek regesztája a levél alatt:/ Dominus reverendus Jonas Bartholomaeides¹³⁵ vocatus ad Klenocz, quasdam conditiones posuit, ex quibus nonnullae hic solvuntur.

35.

1688. augusztus 28. Rimaráhó

Johannes Bánóczy /rimaráhói evangélikus rektor/ meghívja keresztkomáját, Jonas Bartholomaeides klenóci lelkészt, fiának, a fiatalon elhunyt Samuelnek másnap, augusztus 29-én Rimaráhón tartandó temetésére. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 68b. Correspondentia ad Bartholomaeides/

¹³² Jonas Bartholomaeides († 1719) Turóc megyei gyökerű régi evangélikus lelkészcsalád sarja. (BARTHOLOMAEIDES, 1825, 11–34; FORGON, 1997, 79–80.) Johannes Bartholomaeidesnek († 1680 körül), a Liptó megyei Kispalugya (1647–1657) és Mindszent (–1659), a Trencsén megyei Bán (1660–1661), majd Ozor (1661–1662), végül a Turóc megyei Ivánkafalva/Ivancsina (1663–1673) lelkészének és Gálffy Katának (Johannes Ladislaus Bartholomaeidesnél tévesen: Gálffy Borbála) házasságából született. Több más iskola (Mindszent, Németlipcse, Besztercebánya, Lőcse, Eperjes – erősen bizonytalan adatok) után a Kishont megyei Rimaráhón tanult, ahol hat évet töltött el Johannes Braxatoris rektor diákjaként. Innen az 1682 augusztusában újrainduló Eperjesi Evangélikus Kollégiumba ment, ám szűk egy évvel később már lelkészi állásba kapott meghívást. 1683. július 3. körül ordinálta Philipp Heutsch ötvárosi szuperintendens a Gömör megyei Kövi lelkészének. (AECZL V. C 23/a. Matricula ordinatorum, Philipp Heutsch/nr. 6; SNA Zay, Schmal: Syllabus, 78–79; ÚA ECAV, Horniak, nr. 3. Schulek: Memorabilia, 14.) Ahogy az levelünkéből kiderül, még 1686. augusztus 5-én is itt szolgált. Bár a kishonti evangélikus esperesség cikkelyeit csak 1689. július 6-án írta alá (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 62), ez minden bizonnyal a testvérület működésének szünetével függ össze, és az 1686 nyarán kapott klenóci állásajánlatot nem sokkal később elfogadta. 1719-ben bekövetkezett haláláig klenóci lelkészként működött, 1709 és 1719 között az esperesi tisztet is ellátva. (RIECKY, 2015, 134.) Jonas Bartholomaeidesnek a breznói, nemesi származású Catharina Chmeltől, Michael Chmel breznóbányai szenátor leányától született fiát, Johannes Bartholomaeidest (*1690) Samuel Antoni gömöri szuperintendens 1717. november 15-én a Kishont megyei (Felső)pokorágy lelkészének ordinálta. (EOL OK, G I, 8–9, Samuel Antoni/nr. 12.) Innen 1719-ben átment Klenócra, és átvette elhunyt apja lelkészi állását, amelyet egészen 1753-ig betöltött, 1736-tól az esperesi tisztség birtokában. Johannest pedig az ő fia, Daniel Bartholomaeides követte a tisztségben (1753–1770). (RIECKY, 2015, 134.) A teljes képhez az is hozzátartozik, hogy Johannes egyik öccse, Samuel (1694–1760) bátyjával párhuzamosan működött klenóci rektorként. BARTHOLOMAEIDES, 1825, 34.

¹³³ A szó erősen javított. A Gömör megyei Kövi (ma: Kameňany, SK) község rendhagyó latin melléknévi alakja.

¹³⁴ A dátum Matthias Schulek írásával, a feladó és a címzett pedig Gaspar Schulek betűivel.

¹³⁵ Javítva: „Bubenka”-ból.

Plurimum reverende et clarissime domine fautor et amice!

Perbelle constat dignitati suae [!] reverendae neminem unquam in mundum introiisse, quem non tristissima fata manerent. Cum ergo filius meus perdilectus, Samuel, quem nos ultteriores annos victurum sperabamus, fatum hoc subierit, itaque corpus eius exangue nihil aliud, quam honestas exequias expetit. Quocirca dignitas sua reverenda obnixè rogatur, ad diem crastinum 29. videlicet augusti huc comparere dignetur. Quod genus officii rebus in laetioribus compensandum satagam. His perpaucis reverendam suam dignitatem bene valere cupiens, maneo:

Ráhó 28. augusti 1688.

Servus paratissimus
Johannes Banoczi¹³⁶

/Címzés:/ Admodum reverendo et clarissimo viro, domino Jonae Bartholomaeidae, ministro verbi divini ecclesiae Klenoczensis fidelissimo (titulus) domino meo compatri observando

Klenocz

/Gaspar Schulek regesztája az oldal tetején:/ Invitat pro exequiis filioli sui Samuelis

36.

1690. július 25. Rimabrezó

Páldiák János rimabrezói lelkész felkéri Jonas Bartholomaeides klenóci lelkészt és feleségét, hogy – miként korábban is elláttak családjában ilyen feladatot – legyenek most született leányának is keresztszülei, és meghívja őket a másnap, július 26-án reggel 9 órakor tartandó keresztelésre. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 5a. Rimabrezó/

¹³⁶ Johannes Bánóczy/Braxatoris († 1692. Rimaráhó) a Zemplén megyei Bánóczon született. 1668-ban már az eperjesi főiskola (akadémiai gimnázium) felső, filozófiai osztályába járt. (RMNY (IV.) 3410/nr. 7.) 1669-ban ugyanitt egy filozófiai disputáció respondense volt. A munka ajánlásából kiderül, hogy tanulmányait Jánoky Gáspár támogatta. (RMNY (IV.) 3534.) Még ebben az évben, valószínűleg szintén patrónusa segítségével, peregrinációra indult: 1669. november 22-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre. (SZÖGI, 2011, nr. 4650. A „Banovitium” helynevet tévesen a Trencsén megyei Bánnak értelmezve; RMK III. 3079, 3080, 3156.) Még 1671. november 11-én is a neves szászországi városban tartózkodott, ekkor védett meg egy történeti tárgyú disszertációt (RMK III. 2576), sőt egy 1672. évi tübingeni disputáció ajánlásában is teológushallgatóként szerepel. (RMK III. 6633.) Hazatérése után a Jánoky családnál dolgozott nevelőként, Eperjesen. A szakirodalom valószínűleg megbízható adatai szerint 1676 és 1683, illetve 1686 és 1692 között a rimaráhói evangélikus iskola rektoraként működött, az intézményt magas színvonalra emelve. Néhány évig temetési meghívónkban említett fia, Samuel is a rimaráhói iskolában dolgozott 1688-ban bekövetkezett haláláig. (REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 143, 492; Johannes Braxatoris működését megerősítő adat 1692-ből: ČAPLOVIČ, (I.) 1524; Jonas Bartholomaeides fentebb idézett ordinációs életrajza pedig azt igazolja, hogy Braxatoris 1676 és 1682 között is betöltötte a tisztséget.) Rimaráhói tevékenységének szünetében, 1683 és 1686 között rozsnyói rektorként működött. FABÓ, 1865, 16; SBS, I, 315; RMSZ, 116.

Jesum Christum, Filium Dei viventis in vitam, salutem [...] ¹³⁷ praesentem et futuram vestrae admodum reverendae dominationi, domine compater mu[ltum ...] animitus off[iciosissime ...]

Maximus thesaurus, quem Deus parentibus concredidit [...] ergo etiam omnium gravissimam rationem hoc nomine s[...] moribus et doctrina ab ipsis exigit. Hunc [...] vice et quidem generis foeminei d[...] a Deo [...] ¹³⁸ longos et magnos [...] coniu]gali suscepimus, aquam igitur iusti[tiae ...] dent censuimus, ut illud, quod a Deo nobis concre[ditum fuit], Deo per fontem sacrosanctae baptismatis conferamus et inseramus. Cum [autem] sine susceptoribus et compatribus fieri nequit, ideo admodum reverendam dominationem vestram tanquam iam antecederet compatrem meum una cum domina commatre obnixè rogatam habere volumus, ut pro die 26. currentis ad nos pro hora 9. matutina comparere filiolarumque nostram ad fontem baptismatis deducere piis ac devotis praecibus Deo commendando susceptor eiusdem fieri non dedignaretur. Quod officium pium et sanctum Deoque gratum nos officii nostris vel in similibus vel in aliis omnimode demereri intendemus. His reverendam dominationem vestram cum domesticis vestris ex nobis salutandis Divinae protectioni commendamus et quam prosperrime valere cupimus. Datum Ryma Brezo 25. iulii anno 1690.

Admodum reverendae dominationis vestrae ad servitia obligatissimus compater: J. Paldiak ¹³⁹ pastor ecclesiae Brezoviensis propria

¹³⁷ A levél elejének jobb oldaláról szakadás miatt mindenhol hiányzik két, helyenként egyenesen három szó.

¹³⁸ Szövegközi szakadás.

¹³⁹ Johannes Paldiak/Paldia 1648. június 24. körül született az Árva megyei Trsztenán, Georgius Paldia trsztenai lakos és Agneta Lieskowsky gyermekeként. Érdekes a családneve, amely legtöbbször „Paldia” alakban fordul elő, maga is így használja lelkészavatási önéletrajzában, azonban a fenti, 1690. évi levelét már a magyaros „Paldiák” vezetéknevvel írja alá. Nem tudjuk, hogy ennek köze van-e származásához. Tizennégy éves korában szülei Puchóra küldték tanulni, ahol másfél évig maradt, majd egy évet a roznyói, hat évet pedig a kassai iskolában töltött, Johannes Fabricius rektori működése alatt. Az állásából 1671-ben az ellenreformáció által kivetett rektort követve az erdélyi Nagyszebenbe ment, ahol egy éven át tanult, majd három éven át magán személyként Kassán tartózkodott. Valamikor az 1670-es évek közepén Johannes Andreae hívására a Kishont megyei Rimabrezón lett rektor. Innen 1680 körül a tiszolci iskola élére ment át. Philipp Heutsch ötvárosi szuperintendens 1683. július 9-én rimabrezói lelkésszé ordinálta. (AECZL V. C 23/a. Matricula ordinatum, Philipp Heutsch/nr. 7.) 1684. április 12-én rimabrezói lelkészként vették fel a kishonti evangélikus lelkészi testvérület tagjai közé. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 61.) 1683 és 1704 között szolgált Rimabrezón mint Johannes Andreae közvetlen utódja. (RAPOŠ, 1938, 76; RIECKY, 2015, 138. – működésének kezdete pontosítva.) 1704-től 1706-ig Breznóbányán, 1706-tól pedig a Liptói megyei Nagybobróc mezővárosban működött lelkészként. 1707. január 20-án vették fel a liptói lelkészi testvérületbe. Nagybobrócra 1709-ben az ellenreformáció miatt kényszerült távozni. Élete utolsó éveiben a Turóc megyei Bodófalván élt, magánemberként. (ÚA ECAV, Horniak, nr. 3. Schulek: Memorabilia, 20; FABÓ, 1865, 60.) Ján Slávik szerint Nagypalugyán temették el. Valószínűleg a testvére volt az a szintén trsztenai születésű Paulus Paldia, aki 1669-ben a breznóbányai evangélikus gimnázium első (legfelső) osztályának diákjaként szerepel. RMNY (IV.) 3561, 3568, RMSZ, 596.

/Címzés:/ Viro admodum reverendo et clarissimo domino Jonae Bartholomaeidae ecclesiae Klenoczensis mystagogae meritissimo etc. domino fratri in Christo et compatri mihi aeterna mentis suspicione semper amando et reverenter habendo
/Matthias Schulek fejléce az első oldal tetején:/ Anno 1690. 25. iulii dominus reverendus Johannes Paldiak ad dominum reverendum Jonam Bartholomaeides
/Matthias Schulek regesztája az első oldal alján:/ Pro baptismo recenter natae filiulae invitata.

37.

1690. október 8. Szkálnok

Johannes Dionysius /szkálnoki evangélikus lelkész/ meghívja rokonát, Jonas Bartholomaeides klenóci lelkészt és annak családját eddig nőtlenül élő ifjú fiának, az idősebb Andreas Dionysiusnak a hajadon Susannával, Peter Hottmar jolsvai polgár leányával 1690. október 22-én, saját szkálnoki házában tartandó lakodalmára. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 17. Szkálnok/

Prae-clarissime domine, in Christo Iesu frater et fautor, nec non respectiva affinis omni cultu pietatis et honoris venerande!

Salutem, pacem omnemque prosperitatem precatus, me meaque studia commendo

Quandoquidem divinis auspiciis amicorumque ab utrinque unanimi assensu filius meus, juvenis Andreas Dionysius senior,¹⁴⁰ vitae suae solitariae statum mutaturus pudicam atque honestam virginem, Susannam, circumspecti condam atque consultissimi viri, domini Petri Hottmar,¹⁴¹ civis Jolsvensis filiam non tam pridem in futurum matrimonium

¹⁴⁰ Andreas Dionysius/Dianiška a Gömör megyei Restár/Rostár községben született, valamikor 1667 és 1670 között, az ott 1667 tájától lelképásztorként szolgáló Johannes Dionysiusnak, a későbbi szkálnoki lelkésznek (1691–1705) és Dorothea Laurusnak házasságából. (Apja restári működésére: FABÓ, 1865, 42.) Tizenkét éves koráig apja tanította, amiből hét év apja kényszerű száműzetésének idejére esett. Később Rozsnyón, a Gömör megyei Jolsván, a Turóc megyei Mosócon, végül Rimaráhón tanult. 1690-től körülbelül 1692-ig a Gömör megyei Pádáron, 1692-től 1706-ig pedig a Nógrád megyei Ozdinban működött rektorként. 1706. május 12-én Štefan Pilárik bányakerületi szuperintendens a Nógrád megyei Felsősztrégova evangélikus lelkészének ordinálta. (EOL OK, G Ia, 15–16, Štefan Pilárik/nr. 88.) A szakirodalom szerint 1716-ig itt szolgált. (SNA Zay, Maior: Synopsis, fol. 173r.; OKOLICSÁNYI, 2009, 138; BIENIK, 2010, 21.) 1707 januárjában megpróbálta behajtani a szkálnoki evangélikus egyház-községben néhai apjával, Johannes Dionysius szkálnoki lelkéssel szembeni állítólagos tartozásukat. 1707. január, Rimaráhó. A kishonti evangélikus esperesség lelkészei Georgius Paulini esperesnek. AECZT M. Schulek gyűjt., nr. 17. Szkálnok.

¹⁴¹ Petrus Hottmar/„Hottmár alias Molnár Péter” Jolsván élő molnár volt. 1679. március 12-én az Absolon Dávid hagyatékának összeírására kirendelt jolsvai bizottság tagjaként szerepel. Talán ő az a Peter Mlynár is, akinek 1693. szeptember 8-án már csak az árvái szerepelnek. (LEHOTSKÁ–ORLOVSKÝ, 1976, 322, 331, 380.) Bizonyosan rokona volt annak a „teplícei” („Tepliczki”) származási névvel említett jolsvai Johannes Hottmárnak („Hottmár János deáknak”), aki 1657-ben Wesselényi Ferenc nádor bizalmas embereként, 1664-ben pedig familiárisaként és a murányi uradalom inspectoraként szerepel (RMNY

vitaque sociam sibi desponsasset, visum est solennitatis nuptialis terminum in diem 22. mensis modo labentis octobris, in dominicam videlicet 22. Trinitatis incidentem praefigere. Ut itaque eadem nuptiarum solennitas bonorum amicorum et consanguineorum frequentia celebrior reddi possit, reverendam atque doctissimam claritatem vestram praesentibus meis amicissime exorare volui, dignetur praenotato die hic in Szkalnok apud me iuxta cum charissimis suis domesticis mature comparere, exoptatissima sua praesentia eadem solennia cohonestare atque ornatiores efficere. Quam singularem reverendae atque doctissimae claritatis vestrae erga me meosque declaratam propensionem et benevolentiam omni servitiorum genere, quoad vixero, reciproce demereri non intermittam, optatum ab eadem praestolando responsum. De reliquo reverendam et doctissimam claritatem vestram pro votis animi superesse desidero felicem. Datum in Szkalnok, die 8. mensis octobris anno 1690.

Eiusdem reverendae et doctissimae claritatis frater in Christo et respective affinis sincerus: Joannes Dionysius¹⁴² manu propria

/Címzés:/ Viro prae-clarissimo, domino Jonae Bartholomaeidi, hodie ecclesiae Klenocensis pastori vigilantissimo etc. domino in Christo fratri, fautori et respective affini omni pietatis cultu venerando

/Gaspar Schulek fejléce az oldal tetején:/ Anno 1690. 8. octobris¹⁴³ dominus Joannes Dionysius ad dominum reverendum Jonam Bartholomaeides.

/Gaspar Schulek regesztája a lap hátoldalán:/ Pro nuptiis filii sui Andreae, qui sibi virginem Susannam Hottmar Alnoviensem desponsavit, amice invitat.

(IV.) 2736, 3156.), és aki 1679-ben már halott volt, leányával, Mariával egyetemben. (LEHOTSKÁ-ORLOVSKÝ, 1976, 297, 305–306, 417.) Johannes és Georgius Hottmar II. Ferdinándtól 1642. december 12-én nemességet nyert. A nemeslevelet 1643-ban hirdették ki Gömör vármegye rozsnói közgyűlésén. (FORGON 1997, 304.) 1668-ban a Hottmar család a jolsvai armalista nemesek között szerepel. ILA, 1944–1976, II, 461.

¹⁴² Johannes Dionysius/Dianiška becslésünk szerint az 1630-as évek második felében született, Ján Slávik szerint a morvaországi Litomyšlből menekült Venceslaus Dionysius fia volt, aki 1625 és 1637 között biztosan a Zólyom megyei Pónik lelkészeként működött. (SLÁVIK, 1921, 674–676.) Johannes Dionysius Klanicza Márton szerint 1659-től legalább 1665-ig a Gömör megyei hegyi faluban, Sumjácon/Semőccén szolgált lelkészeként. (Megerősítő adat 1665-ből: MIKULIK, 1917, 76.) Ezután még hosszú ideig Gömörben maradt: ahogyan az fiának, Andreas Dionysiusnak ordinációs önéletrajzából is kiderül, 1667-től néhány évig szintén Restáron volt lelkész, 1670-től 1682-ig pedig Sűvétén működött. (FABÓ, 1865, 42, 44.) 1685-ben Jolsva mezővárosban (Gömör m.) szolgált segédlelkészeként, 1688 júliusától ugyanott (az elvett templomot pótló fatemplomban) rendes lelkészeként. (LEHOTSKÁ-ORLOVSKÝ, 1976, 346, 359–360.) 1691. június 19-én szkalnoki lelkészeként írta alá a kishonti esperesség cikkelyeit. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 63.) 1691 és 1705 között állt az (alsó)szkalnoki egyházközség élén. (RIECKY, 2015, 423.) Valószínűleg közeli rokona volt az a breznóbányai Andreas Dionysius, aki 1666-ban a löcsei evangélikus gimnázium diákjai között szerepel. RMNY (IV.) 3666/nr. 21.

¹⁴³ A dátum még Matthias Schulek írásával.

1699. április 22. Pila/Rimafürész

Samuel Marček/Marcelli meghívja /Jonas Bartholomaeides klenóci/ lelkészt¹⁴⁴ és feleségét Nicolaus Nohaides pilai/rimafürészi evangélikus lelkész leányával, Maria Nohaidesszel 1699. május 10-én Pilán tartandó menyegzőjére, amely később Köviben folytatódik. A meghívás az eseménynek mind a nyilvános, mind a szűk körű részére vonatkozik, Marček a címzettet az esküvői prédikáció megtartására is felkéri, és még aznap választ vár. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 5. Pila/

Vir admodum reverende, clarissime, doctissime, domine pater et respective frater filiali observantia colende

Christi Iesu solemnem resurrectionem in animae corporisque benedictionem amice precatus, mea debita commendo officia.

Licet innumeros alat tellus, qui mordacibus suis dentibus scutum matrimonii ceu rem detestandam et abominandam arrodant linqisque suis effraenatis proscindant, ex quorum farragine ipse Menander inter doctos merito locandus ait: „Foemina nihil peius, atque etiam bona.”¹⁴⁵ Verumtamen horum audacibus et plusquam sesquipedalibus verbis huius universi Faber videtur contraire, hac ore prolata sententia: „Non est bonum hominem esse solum.” Immo et electum vas Dei huic sententiae pollicem dando in haec verba prorumpit: „Honorabile est coniugium inter omnes.” Quibus de meliore [!] luto finxit praecordia Numen, /ii/ priorem cane peius et sanguinem fugientes, posteriorem ut saniozem et perutilem omnibus, utpote ex mandato et consilio divino emanantem, amplectuntur. Horum et ego castra sequutus, Deo sic suadente, amicis annuentibus posthabita coelibit vita desponsavi mihi in futuram vitae fortunarumque sociam virginem a moribus commendatissimam, Mariam Nohaidae, viri admodum reverendi clarissimi, doctissimi domini Nicolai Nohaidae¹⁴⁶ pro rostris apud Pilenses stantem

¹⁴⁴ A címzettet Martin Lauček 18. század végi regesztája is egyértelművé teszi: SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum, vol. III., 167. (Bartholomaeides, 463.)

¹⁴⁵ Menandrosz (Kr. e. 342–291) görög komédiaköltő latinra fordított mondásának/maximájának (Monostichoi 413.) „Nil muliere peius est, pulchra quoque” pontatlan idézése.

¹⁴⁶ Nicolaus Nohaides/Noe (1636–1705. március 20. Pila) a Turóc megyei, Mosóchoz közeli Raksán született Andreas Nohaides molnár és Dorothea More fiaként. Tanulmányait hat- vagy hét éves korában kezdte meg. Kezdetben a Turóc megyei Ábrahámfalván, Ivánkafalván, Mosócon és Várnán tanult, később Sáros megyében Berzevicén, majd egy éven át Eperjesen, hat éven át Besztercebányán, ismeretlen ideig Selmecbányán, végül a magyar nyelv elsajátítása érdekében rövid ideig Rozsnyón. Az 1660-as évek elején több mint egy éven át a Nógrád megyei Fülek végváros iskolájának élén állt, majd Martin Wagner ötvárosi szuperintendens 1663. február 10. és márcus 2. közötti időpontban a Gömör megyei Murányhosszúrét lelkészének ordinálta. (AECZL V. C 23/a. Matricula ordinatorum, Martin Wagner/nr. 183; SNA Zay, Schmal: Syllabus, 152; KLEIN, 1873, 291–292.) 1669-ig maradt itt, majd 1670-től, a szintén Gömör megyei Bisztrán volt lelkész. A protestánsok helyzetének kedvezőbbre fordulásával, 1683 és 1705 között pilai/rimafürészi lelkészként működött. (RIECKY, 2015, 138.) A kishonti evangélikus lelkészi testvérületnek 1683. június 15-én lett a tagja. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 61.) Halálakor a conseniori tisztet is betöltötte. Első házasságát még Füleken kötötte meg Veres

filiam. Quod negotium ut felicem ingressum et progressum habet [!], sic etiam ut fortunatum finem sortiatur, desiderat. Dies ergo huic negotio sacro pertractando utraque parte amicitiae consentienti pro affutura die Domini Iubilare, quae incidet in diem 10. mensis maii affuturi, est praefixus. Quia vero hoc ipsum negotium absque viris clarissimis et cordatis ad finem optatum perducere nequaquam poterit, suam claritatem venerandam ceu patrem et fratrem ad aras usque colendum amice hisce mediantibus rogandam et orandam volui, ut pro praefixa die hic in Pyla una cum dulcissima vitae /socia/ comparere, dominam affinem, me, cum omni choro amicorum expectet, et ut inceptis partes meas laudabiliter promovere, sic iterum provinciam oratoris in humeros suscipiendo promoveat, hic ceremoniis cum sacris et publicis, tum etiam privatis intersit, ubi vero tempus et ratio exoptulaverit, ut Kövinum una cum domina affine videat, actumque hunc nuptialem una nobiscum continuet, etiam atque etiam percipio. Quod si id genus benevolentiae (ut nullus dubito) sum assequuturus, magnum gratiae thesaurum me habere apud suam claritatem multum venerandam palam profitebor. Iam vero sub umbonem divinae proneae suam claritatem multum venerando una cum dilectissimis domesticis maioribus et minoribus commendatam volo,¹⁴⁷ meaque debita officia pietatis et servitorum in aeternum subscribo. Responsum amicum adhuc hodie expectans, maneo:

Suae multum reverendae claritatis nominis cultor studiosissimus Samuel Marcček¹⁴⁸
manu propria
Dabam volante crena in Pyla, die 22. aprilis 1699.

/A címzésoldal hiányzik/

/Matthias Schulek fejléce az első oldal tetején:/ Anno 1699. 22. aprilis Samuel Marcsek ad /Matthias Schulek regesztája a második oldal alján:/ Invitat pro copulatore et nuptialista matrimonio Mariae Nohaidae filiae verbi divini ministri ecclesiae Pilensis iungendus.

Zsuzsanna özvegyasszonnyal, de a frigy az asszony halála miatt nem tartott sokáig, és rövid gyász után feleségül vett egy rozsnói, nemesi származású hajadont, Újházy Juditot. Három fiú és két lány született a házasságból, de a felnőttkort csak a Bisztrán, 1670 után megszületett Johannes Nohaides és a két lány élte meg. (FABÓ, 1865, 28, 32; Az Újházy családra: FORGON, 1997, 669–670.) Ahogy az meghívónkból kiderül, leánya, Maria Nohaides 1699-ben Samuel Marcelli kövi rektor felesége lett. Fiát, Johannes Nohaidest pedig Jakob Zabler ötvárosi szuperintendens a Szepes megyei Svábóc lelkészévé ordinálta. (AECZL V. C 23/a. Matricula ordinatorum, Jakob Zabler/nr. 141.) A fenti életrajz elsődleges forrása: „Parentatio plurimum reverendi et clarissimi domini Nicolai Noaidae ecclesiae Pilensis ministri fidelissimi et venerabilis contubernii consenioris.” AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 5. Pila.

¹⁴⁷ A szó a sor fölé utólag beszúrva.

¹⁴⁸ Samuel Marcelli/Marczek/Marček a közleményünkben szintén szereplő Georgius Marcelli és Susanna Simkowitz házasságából született Turócszentmárián, becslésünk szerint valamikor az 1660-as évek második felében. Johannes Braxatoris rektori működése alatt (1676–1682) Rimaráhón, majd Jolsván, Besztercebányán és Selmecbányán tanult. 1696 és 1704 között, tehát Maria Nohaidesszel való 1699. évi házasságkötése idején is, a Gömör megyei Köviben működött rektorként. Andreas Bodovinus 1704-ben a Gömör megyei Sűvéte evangélikus lelkészének ordinálta. (EOL OK, G I, 1, Bodó András/nr. 1; SNA Zay, Schmal: Syllabus, 137–138; FABÓ, 1865, 44.)

1699. július 19. /Rimabánya/

Ifjabb Johannes Glosius rimabányai lelkész meghívja keresztkomáit, Andreas Grenertius kiétei, Páldiak János rimabrezói és Jonas Bartholomaeides klenóci lelkészeket atyjának, idősebb Johannes Glosiusnak 1699. július 22-én Rimabányán tartandó temetésére. SNK LA C 1069. Martin Lauček, Epistolarum vol. III., 167. (Bartholomaeides, 467.)

Martin Lauček regesztája: „Litterae reverendi Iohannis Glosii iunioris,¹⁴⁹ pastoris Rima-Banensis anno 1699. die 19. iulii ad reverendum dominum Andream Grenertium¹⁵⁰ pastorem Kiattensem, Iohannem Paldiak pastorem Brezoviensem, et

¹⁴⁹ Ifjabb Johannes Glosius (1670 körül, Pongyelok – 1729. december 24. Losonctamási) idősebb Johannes Glosius pongyeloki lelkész (1653–1674) és Susanna Bubenka fia. Könnyen lehetséges, hogy az ő születéséhez kapcsolódik 9. számú forrásunk, egy kereszttelői meghívó. Előbb Rimaráhón tanult, Johannes Braxatoris diákjaként, majd Eperjesen, ahonnan – feltehetően 1687 elején, az iskola ismételt elvétele miatt – más, volt eperjesi diákokkal együtt előbb Lőcsére, végül Késmárkra ment. 1691. november 14-én beiratkozott a thorni akadémiai gimnázium legfelső osztályába. (SZÖGI, 2003, nr. 913.) Itt Gömör megyei születésűnek nevezi magát, ami aligha fedí valódi születési helyét. 1691-ben, illetve 1693-ban már thorni diákként írt üdvözlőverset Johannes Sartorius és Martinus Calixti disputációihoz. 1693-ban maga is egy thorni disputáció respondense volt, és ugyanebben az évben verses alkalmi nyomtatványok egész sorát szentelte a thorni akadémiai gimnázium, illetve a nyugat-poroszországi város vezetőinek. (RMK III. 3703, 3813–3820.) Tervei ellenére végül nem jutott el egyetemre. 1694. augusztus 1-jén Jakob Zabler ötvárosi szuperintendens a Gömör megyei, Nyustyához közeli Baradna evangélikus lelkészének ordinálta (valószínűleg édesapja utódként). (AECZL V. C 23/a. Matricula ordinatorum, Jakob Zabler/nr. 38; FABÓ, 1865, 29.) Ám nem maradt itt sokáig, mert 1696 és 1703 között rimabányai lelkészként működött. (RIECKY, 2015, 137.) A kishonti evangélikus lelkészi testvérület cikkelyeit két teljes esztendei rimabányai működés után, 1698. július 16-án írta alá. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 63.) Fiainak, az 1703-ban Rimabányán született, 1726. november 11-én a Pest megyei Tótygyörkre/Galgagyörkre ordinált Daniel Glosiusnak, illetve az 1709-ben a Zólyom megyei Radványban született, 1730. március 11-én a Pest megyei Csóvárra ordinált (III.) Johannes Glosiusnak önéletrajzaiból kiderül, hogy anyjukat, Johannes Glosius feleségét Maria Sinapiusnak hívták. (EOL OK, G I, 20, 24, Samuel Antoni/nr. 49, nr. 61.) Az apa Johannes Glosius 1704 és 1709 novembere között a Zólyom megyei Radványban (FABÓ, 1863, 100; FABÓ, 1865, 295), illetve 1710 és 1711 között a Nógrád megyei Kálnón (SNA Zay, Maior: Synopsis, fol. 167r. téves 1700–1712. évkörrel; OKOLICSÁNYI, 2009, 146. 1711–1712. évkörrel), majd 1711-től 1719-ig ismét Kishontban, Tiszolcon szolgált lelkipásztorként. Pályája végén, 1719-től 1723 végéig a Pest megyei Aszódon, majd 1729 karácsonyán bekövetkezett haláláig a Nógrád megyei Losonctamásiban működött lelkészként. Egy-egy közismert szlovák nyelvű énekeskönyv, illetve imádságoskönyv szerzője/összeállítója. ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 65; HOLKO, 1818, 36–40; SLÁVIK, 1921, 707–708; ZOVÁNYI, 1977, 217; SBS, II, 194; RIECKY, 2015, 139.

¹⁵⁰ Andreas Grenertius a Liptó megyei Németlipcsén született az ottani rektor (1638–1647), majd segédlelkész (1647–1648), Andreas Grenertius és Rebeka Chalupka házasságából. Apai ágon Tobias (az unoka emlékezete szerint Andreas!) Grenertius turócszentmihályi lelkésznek, anyai ágon pedig a németlipcsei Johannes Chalupkának, a Liptó megyei Dovalló lelkészének (1622–1645) volt az unokája. (EOL OK, G III, 24, Joachim Kalinka/nr. 22; REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 498; ELEM II/2., 106.) Talán idősebb rokona volt Paulus Grenertius († 1653. október 27. Úrvölgy), Timotheus Grenertius wittenbergi diák (SZÖGI, 2011, nr. 4446; RMSZ 301) édesapja, aki 1631 és 1653 között a Zólyom

Ionam Bartholomaeidem pastorem Klenotzensem compatres aestimantissimos datae, quibus eos invitabat ad exequias patris sui, reverendi Iohannis Glosii senioris ferriis Mariae Magdalenae in eadem Rima-Banya deducendas et eundas.”

40.

1705. június 8. /Ivánkafalva/

Andreas Blasii /ivánkafalvi evangélikus lelkész/ a Klenócon tartózkodó Samuel Michaelidesnek. /Jonas/ Bartholomaeides leveléből úgy értesült, hogy Michaelides még súlyos betegséggel küzd. Szeretné leveleivel gyakrabban is vigasztalni, és még inkább személyesen beszélni vele, de saját erőtlensége miatt ez nem lehetséges. Csodálkozik azon, hogy fiát visszahozta az ő fiától, Andreas Blasiutól, hiszen Andreast utasította is, hogy különös gondja legyen rá. Még nála vannak Michaelides kidolgozott prédikációi, amelyeket azonban terjedelmük miatt nem használ, mivel szemei már gyengülnek.

/Matthaeus/ Polereczki Frivaldról Kaszára ment lelkésznek. Ott majd, ha akarja, és ha Michaelides ezt engedélyezi számára, használhatja a fenti kész prédikációkat. Ő maga, elesett állapotában Ivánkafalván szolgál és Hájban, már amikor lehetséges. Felesége súlyos betegségből lábadozik. Szeretne értesülni Michaelides sorsáról. Feltételezi, hogy komoly nehézségei vannak, de emlékezteti, hogy az örök üdvösséggel összemérve mindezek eltörpülnek. Amit Michaelides Andreasra bízott, azt ő biztosan megőrzi fia számára. Utóirat: egyik fia, Johannes, Wittenbergben tanul, egy másik, Daniel Breznóbányán. Felesége is üdvözli Michaelidest és annak családját. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 17. Számlnok/

megyei Úrvölgy lelkészeként szolgált. (BURIUS, 1864, 180; KRÍŽKO, 1901, 200; SLÁVIK, 1921, 770.) Andreas Grelnertius Liptószenterzsébeten, egy meg nem nevezett iskolában Matthaeus Palumbini diákjaként, illetve az Eperjesi Evangélikus Kollégiumban tanult, egészen az intézmény 1672. évi bezárásáig. Egy darabig a Gömör megyei Dobsinán húzta meg magát, ahol feleségül vette Johannes Monkovicenus – talán az egykori vágújhelyi segédlelkész (1636–1638) (EOL, OK, G III, 36, Joachim Kalinka/nr. 109; AECZL V. C 23/a. Matricula ordinatorum, Martin Wagner/nr. 179; ELEM II/2., 201. – leányát, Annát. Ezután nagy szegénységben, egyházi állás nélkül a Trencsén megyei Rajecen élt, majd innen visszatért Dobsinára, ahol meghívást kapott a Gömör megyei Ratkó rektori állásába. Miután ezt a tisztséget egy és egynegyed évig (kb. 1683 elejétől) ellátta, Philipp Heutsch ötvárosi szuperintendens 1684. március 5-én a Gömör megyei Kiéte lelkészének ordinálta. (AECZL V. C 23/a. Matricula ordinatorum, Philipp Heutsch/nr. 27; FABÓ, 1865, 33.) 1705-ig kiétei lelkész maradt. Feleségét Anna Monkoviczenusnak hívták. „Ministri, rectores et praeceptores in matricula ecclesiae Kiettensis occurrentes, cum domesticis, tum extraneis.” AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 66. Correspondentia varia.

Jesum protectorem medicum et consolatorem loco salutis!

Reverende domine frater, ex litteris reverendi et clarissimi domini Bartholomeides ad me datis intellexi reverendam dominationem vestram adhuc cum morbis durissimis conflictari. Vere bonum reverenda dominatio vestra certat certamen, et certo sibi persuadeat cum Sancto Paulo coronam repositam in coelo, si fidem, bonam conscientiam et patientiam servaverit. Utinam et suos iam bene dispositos et sibi affectos haberet. Ego cuperem et creberrimis meis reverendam dominationem vestram consolari, imo magis praesenter loqui, sed illud occupationes creberrime, hoc mea debilitas vetant. Miror, quod filium suum a meo Andrea¹⁵¹ reducerit, cui ego mandaveram, ut singularis eiusdem haberetur cura. Scriptos concionum labores apud me habet, quibus ego non utor propter prolixitatem et verborum copiam, oculi enim iam caligant.

Dominus frater noster Polereczki¹⁵² in Cassam¹⁵³ pro pastore est introductus et ex Frivald eductus. Hic, si cupiverit, forte iisdem reverendae dominationis vestris laboribus uti posset, si permittet reverenda dominatio vestra. Ego in mea debilitate adhuc ad Ivančinensem ecclesiam deservio, et simul Hajensi, quando licet. Siquidem apud nos adhuc sunt scopae dissolutae. Uxor mea nunc a morbo gravi reducitur. De vestra conditione et statu cuperem scire. Coniicio esse vestrae dominationis sortem duram, sed modicum est, quod affligit, mox sequetur aeterna felicitas. Quo crux maior, de nobis

¹⁵¹ Valószínűleg arról az (ifjabb) Andreas Blasiiról van szó, aki 1719-ben a Turóc megyei Necpál iskolájában működött rektorként. ŠKROVINA, 199, 206.

¹⁵² Matthaeus Polereczki 1645-ben született a Turóc megyei Ivánkafalván/Ivancsinán, Matthias Polereczki és az ismeretlen családnevű Barbara gyermekeként. Előbb Ivánkafalván, Bártfán, illetve a Trencsén megyei Illván tanult. Egy zsolnai nyomtatvány tanúsága szerint 1668. július 4-én egy illvai teológiai disputáció respondense volt. (RMNY (IV.) 3496; RMSZ, 638.) Tanulmányait Zsolnán folytatta, amelyeknek végeztével Zsolnán lett beosztott tanár (collega). 1673-ban a többi zsolnai egyházi alkalmazottal együtt menekülni kényszerült. Később ismeretlen időpontban rektori állást kapott a Trencsén megyei Szulyón, de innen is távoznia kellett, amelyet tíz év „száműzetés” követett. Körülbelül 1693/1694 és 1704 tavasza között a Nyitra megyei Miaván működött rektorként, egy bécsi követi utat is vállalva a Míava környéki evangélikus egyházközségek érdekében. 1704-ben mintegy negyedévig a zsolnai iskola élén állt, majd 1704. október 3-án Štefan Pilárik bányakerületi szuperintendens a Trencsén megyei Frivaldra ordinálta evangélikus lelkésznek. (EOL OK, G Ia, 4 (= G I, 34) Štefan Pilárik/nr. 20.) Levelünk, és a rá következő levél tanúsága szerint innnen néhány hónap után, legkésőbb 1705 elején távozott a szintén Trencsén megyei Kossa/Kasza és Kocsók lelkészi állásába. 1706-tól pedig, Andreas Blasii utódként, szülőfalujának, Ivánkafalvának lelkésze lett, és itt szolgált 1709-ig, amikor az ellenreformáció állásából kivetette. 1709-től 1714-ig az Ivánkafalva melletti Dvoreczen tartott isentiszteletet, 1714-ben térhetett vissza Ivánkafalvára. Működésének záródátuma még nem tisztázott. SNA Zay, Schmal: Syllabus, 162–163. (Matthaeus Polereczki és a mosóci születésű Matthias Polereczki adatainak a szakirodalomban általános vegyítésével. Utóbbira: REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 528.); FABÓ, 1865, 265; PAULÍNY, 1891–1894, IV, 59. (pontatlan adatok); ŠKROVINA, 1929, 345–346.

¹⁵³ Kasza/Kossa (ma: Košeca, SK) Trencsén megye.

propior. Solum bene suos disponat, illud depositum apud Andream meum est certum, filio vestro servandum. Plura occupatio vetat. Deus misereatur vestri! Amen. V. V. V. Raptim anno 1705. die 8. ianuarii, frater semper sincerus: Andreas Blasii¹⁵⁴ manu propria.

¹⁵⁴ Idősebb Andreas Blasii/Blasius († 1715. május 24. Ivánkafalva) a Turóc megyei Borcalfván/Borcován született (és nem Zólyomban, ahogy az néhol szerepel), a szakirodalom szerint 1640 körül. Nem összevetendő a másik, drieromai (Trencsén m.) születésű, jó tizenöt évvel idősebb Andreas Blasiuszal, aki 1642-ben már a trencsényi evangélikus gimnázium egyik felsőbb osztályának diákja volt (RMNY (III.) 1964), és akit Joachim Kalinka biccesei szuperintendens 1653. december 9-én kotessói (Trencsén m.) lelkésznek ordinált. (EOL OK, G III, 29, Joachim Kalinka/nr. 55.; ELEM II/2, 22.) Ő a gyászévtized kezdetén Szulyón (Trencsén m.) szolgált, később Sziléziában élt, végül pedig Lesznóban hunyt el. Kettejük életrajzi adatai a régebbi munkák egy részében keverednek. A levelünkben szereplő Andreas Blasii viszont a szakirodalom szerint 1659 és 1666 között kántorként működött Besztercebányán. (Megerősítő adat besztercebányai tartózkodására 1665-ből: RMNY (IV.) 3215/nr. 3.) Egy 1668. évi disputációban turócszentmihályi rektorként szerepel – Otto Škrovina azt írja, hogy 1668. január 26-án ennek az állásnak a birtokosaként írta alá a turóci lelkési testvérület cikkelyeit, Ján Slávik szerint már 1666-ban Turócszentmihályra került. (RMNY (IV.) 3497, ŠKROVINA, 1929, 253.) Még Johannes Burius is ezzel a tisztséggel említette, annak kapcsán, hogy 1673. október 30-án, úton Szilézia felé, a stubnyai fürdőben találkozott vele. (BURIUS, 1864, 57.) A protestáns prédikátorok elleni 1674. évi per során reverzalist írt alá, és a lipótvári templomban pro forma katolizált. (UO., 103; RÁ CZ, 1899–1909, II, 21.) Később állítólag magántanárként működött. 1685. augusztus 8-án ivánkafalvi lelkészként lett a turóci evangélikus lelkési testvérület tagja, ám már 1683 végétől Ivánkafalván dolgozott. (Ordinációja nem maradt fenn.) Levelünk tanúsága szerint 1704-től a közeli háji egyházközségbe is beszolgált. Tehát nem ment oda át rögtön, mint ahogy az néhol szerepel. Valószínűleg csak 1706-tól lett háji lelkész, amikor ivánkafalvi állását Matthaues Polereczki vette át. 1705-től a turóci evangélikus esperességnek dékánja, 1706. július 16-tól pedig ismeretlen ideig seniora volt. 1709-ben az ellenreformáció kivetette háji állásából és ezután 1715-ig Platthy Sándor udvari lelkészeként működött. (SNA Zay, Schmal: Syllabus, 81; FABÓ, 1865, 264; SLÁVIK, 1921, 292; ŠKROVINA, 1929, 113, 267, 345; SBS, I, 263; RMSZ, 100.) Andreas Blasii még turócszentmihályi rektori működése alatt Andreas Mathesiusnak, a Zólyom megyei Dubova, utóbb az Árva megye Velicsna (1655–1661) néhai lelkészének és Barbara Sinapiusnak leányát, Susanna Mathesiuszt vette feleségül, akitől nyolc gyermeke született, köztük a levelünkben szereplő három fia, Andreas, Johannes és Daniel is. (SNA Zay, Schmal: Syllabus, 21.) 1709. november 5-én meghalt első felesége. Másodjára Johannes Burius († 1689) korponai lelkész özvegyét, Julianna Roteridest vette feleségül. SNA Zay, Schmal: Syllabus, 21; SLÁVIK, 1921, 292.

Post scriptum: Johannes meus est Vittebergae,¹⁵⁵ Daniel¹⁵⁶ Briznae in studiis. Mea salutem reverendam dominationem vestram, cum qua solum vivo. Vernaculos salutem omnes.
/Címzés:/ Viro reverendo et dignissimo domino, Samueli Michalidae¹⁵⁷ in Klenocz vere cruciano, domino fratri mihi peramando et honorando
/Matthias Schulek fejléce az első oldal tetején:/ Anno 1705. 8. iunii, reverendus Andreas Blásy ad reverendum Samuelem Michalidem

¹⁵⁵ Johannes Blasii/Blasius 1684. július 21-én született a Turóc megyei Ivánkafalván, Andreas Blasii és Susanna Mathesius házasságából. 1693-tól 1698-ig Körmöcbányán, 1698 és 1700 között Besztercebányán, végül 1700 és 1702 között Selmecebányán tanult. 1702-től a boroszlói Magdalenaem akadémiai gimnázium diákja lett. 1705. április 29-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre (TAR, 2004, nr. 3251; RMK III. 4528), ahol 1706 februárjáig maradt. (Propemptikon: RMK III. 4566.) Štefan Pilárik bánya-kerületi szuperintendens 1706 júniusában zólyomlipcsei evangélikus lelkésznek ordinálta. (Ezt megerősíti 1707 júniusából származó levele is: 43. számú forrás.) Innen 1708-ban apja kérésére a stubnyai (Turóc m.) egyházközség élére távozott, majd mikor Stubnyáról 1709-ben az ellenreformáció kiszorította, Újfalusi Pál udvarában lett prédikátor a Nyitra megyei Divékújfalun. (A szakirodalom gyakran apja életrajzába csempészi ezt a momentumot: pl. SLÁVIK, 1921, 292.) 1712-től 1719-ig trencsényi lelkészként működött. Erről az állásáról egy agyvérzés miatt lemondott, és miután valamelyest felépült, a Gosztonyiak hívására elvállalta, hogy a családnak a Nyitra megyei Krencs/Kerencs faluban álló kápolnájában lesz lelkész. Ladislav Paulíny szerint kiújuló betegsége miatt csak 1720-ig tudta viselni hivatalát, Ján Slávik viszont azt írja, hogy 1732-ben a Carolina resolutio nyomán kellett feladnia azt. Akármelyik verzió is az igaz, ezután még egészen 1755-ig a faluban maradt. Életét azonos nevű fiának, a későbbi nagypalugyai lelkésznek házában fejezte be, a szlovák szakirodalom szerint 1763. május 4-én, ami számunkra gyanúsán késeinek tűnik. Az 1710-es évektől az 1740-es évekig egy egész sor könyvvel gyarapította az evangélikus irodalmat: katekizmussal, énekeskönyvvel, imádságoskönyvvel, és Martin Moller postilláinak fordításával. 1707 júniusában Jonas Bartholomaeides klenóci lelkész leányát kérte feleségül (43. számú forrás), ám a körülmények azt mutatják, hogy nem járt sikerrel. A szakirodalom azt az Eva Buriust említi feleségként, aki valószínűleg a mostohatestvére volt, és házasságukból már 1708. augusztus 8-án Zólyomlipcseán megszületett fiuk, Johannes. EOL OK, G Ia, 18 (= G I, 42.), Štefan Pilárik/nr. 109; SNA Zay, Schmal: Syllabus, 21–23; FABÓ, 1865, 269–270; PAULÍNY, 1891–1894, IV, 194; FABÓ, 1865, 109; SLÁVIK, 1921, 580–581; ŠKROVINA, 1929, 270; ZOVÁNYI, 1977, 82; SBS, I, 263.

¹⁵⁶ Daniel Blasii talán azonos azzal a Daniel Blasiuszal, aki 1705 és 1720 között a Nyitra megyei Assakürt evangélikus lelkésze volt, 1706. november 16. és 1711 között az újonnan megszervezett galgóci-nagytapolcsányi-bajmóci esperesség seniori tisztét is betöltte (FABÓ, 1865, 149; PAULÍNY, 1891–1894, IV, 129, 155), de valószínűbb, hogy ez a Nyitra megyei adat arra a szülői (Trencsén m.) születésű másik Daniel Blasiusra vonatkozik, akit Jakob Zabler ötvárosi szuperintendens 1695. november 26-án a Bucsányi család kosúti (Turóc m.?) kápolnájába ordinált lelkésznek. AECZL V. C 23/a. Matricula ordinatum, Jakob Zabler/nr. 51.

¹⁵⁷ Samuel Michaelides (1674. február 18. Liegnitz mellett, Szilézia – 1740. november 22. Besztercebánya) a hajniki születésű Johannes Michaelides (1629–1705), kiszucatiyhelyi kántor, csejteji rektor, berezói (1658–1670), szakolcai (1670–1671), liegnitzi (Szilézia), majd nagypalugyai (1683–1690) és ismét berezói (1690–1705) lelkész és a liegnitzi Elisabetha Sobieslavská fia. Zsolnán, Szülőváralján, Besztercebányán, Liptószentivánon, Késmárkon, Nagypalugyán, Mosócon és Körmöcbányán tanult, majd 1690 és 1694 között a felső-lausitzi Zittauban. 1694. július 2-án beiratkozott a wittenbergi egyetemre. (SZÖGI, 2011, nr. 5043.) Aligha lehet igaz a szlovák szakirodalomnak az az állítása, hogy 1695 tavaszától a Nyitra megyei Berezón működött volna segédlelkészként, mert 1696. január 4-én és április 22-én egy-egy wittenbergi filozófiai disputáció respondense volt. (RMK III. 4019, 4022.) 1696-tól a szintén Nyitra megyei Botfalván lett lelkész. Andreas Schmal szerint 1698-ban vette el feleségül Georgius Góbi/Gobius modori lelkész (1682–1707) leányát, Catharinát (†1730. április 1. Besztercebánya).

1705. október 6. Ivánkafalva

Andreas Blasii ivánkafalvi evangélikus lelkész a Klenócon tartózkodó Samuel Michaelidesnek. Mivel lehetősége támadt, hogy bokros egyházi teendői között írthasson neki, élt az alkalommal. A nyustyai rektortól /Daniel Palackytól/ valamelyest már értesült Michaelides helyzetéről, ám szeretné őt a maga állapotáról tudósítani. Jelenleg az ivánkafalvi egyházközség lelkésze, de már egy éve a háji gyülekezetbe is beszolgal. Hamarosan csak egy szolgálati helye marad majd, mert nem bírja erővel az állandó utazást. Közös barátjuk /Matthaeus/ Polereczki mint újszülött lelkész Kocskócon szolgál, de átmeneti jelleggel Kaszán is, és éppen házasodni készül. Jól tudja, hogy Michaelidesnek mennyi szenvedést kellett átélnie, Jób példájával inti türelemre. Nem tudja, hogy fia miért hagyta ott az ő fiának, Andreas Blasiinak háztartását, ráadásul annak tudomása nélkül, talán azért, mert nem tanult semmi türelmet. Vissza kellene irányítani a fiút Andreashoz, aki elküldené valami mesterséget kitanulni, vagy az iskolába, úgyis kevés most a diákja. A fiú kifogásaival nem kellene törődni. A /nyustyai/ rektor, /Daniel/ Palacky – Michaelides erről szóló meghatalmazása nélkül – el akarta tőle kérni annak prédikációit. Bár ő maga terjedelmességük miatt nemigen veszi hasznukat, inkább magánál tartotta őket, és hamarosan visszaküldi őket Besztercebányára, ahol hozzá kerültek, hátha majd Michaelides utódai örömeiket lelik olvasásukban. Ami a többi könyvet illeti, ha esetleg még maradt belőlük valamennyi azután, hogy Martha szétszórta őket, írjon Andreasnak, hogy megbízható emberek előtt kézzelről róluk jegyzéket, és tegye el őket egy biztonságos helyre, mivel Michaelides ládája

1701 tavaszától Trencsénben, végül 1706 júniusától a Trencsén megyei Kaszán szolgált lelkészként. Levelünk tanúsága szerint a háborús események miatt 1705-ben átmenetileg a kishonti Klenócon húzta meg magát. Kaszai működése alatt, 1706. június 6-án az alsó-trencsényi evangélikus esperesség seniorának is megválasztották. Valamikor a rózsahegyzi zsinatot (1707) követő években innen is távozni kényszerült, és néhány évi hányódás után 1710 tavaszától haláláig Besztercebányán működött szlovák prédikátorként, 1732. november 22-től a bányai evangélikus egyházkerület szuperintendensi tisztét is betöltve. (SNA Zay, Schmal: Syllabus, 147; FABÓ, 1861, 143–149; FABÓ, 1865, 282. hibás adatokkal; PAULÍNY, 1891–1894, III, 13–14, IV, 13–14; SLÁVIK, 1921, 261–263; ZOVÁNYI, 1977, 403, RMSZ, 539.) Életrajzi adataiból, különösen születési évéből következően nem lehet a szuperintendenssel azonosítani azt a Samuel Michaelidest, aki 1684. április 12-én (alsó)szkálnoki lelkészként írta alá a kishonti esperesség cikkelyeit, és 1684-től 1690-ig (alsó)szkálnoki lelkészként szolgált. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 62; RIECKY, 2015, 135.) Már a későbbi kaszai alkalmazás, és a levelekben hangsúlyosan szereplő írott prédikációk miatt csaknem teljesen biztosra vesszük, hogy levelünkben a szuperintendensről van szó, és nem az ismeretlen kishonti lelkészről. Még nagyobb bizonyosságot jelent az az 1712. december 10-én Besztercebányán kelt levél, amelyet egyértelműen a besztercebányai szlovák segédlelkész Michaelides írt Jonaes Bartholomaeidesnek, az 1683 és 1719 között működő klenóci lelkésznek. (AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 7. Klenótz.) A szövegben említett, ifj. Andreas Blasii háztartásában nevelkedő kisfiú (filioles) egy első, gyermekként elhunyt fia lehetett Samuel Michaelidesnek, talán az Andreas Schmal által említett Samuel. (A felnőttkort csak az 1703-ban, Modorban született Johannes Fridericus Michaelides élte meg, aki a Pest megyei Aszód, majd a Hont megyei Marót lelkészeként működött.) A levelek tartalma alapján (jellemzően egy kisiskolás korú fiúról szólnak), elképzelhetőnek tartjuk, hogy Catharina Gobival valójában már 1696-ban megkötöttett a házasság.

benne a könyvekkel eddig mindig tárva-nyitva állt. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 17. Szkálnok/

Salutem a Iesu Christo, salutis fonte, pacem utramque, benedictionem, protectionem et a Spiritu Sancto consolationem reverendae dominationi vestrae precor.

Reverende domine frater, nactus occasionem perscribendi ad reverendam dominationem vestram inter complures occupationes ecclesiasticas intermittere nolui. Quamvis autem ex ore domini rectoris Hnusstensis de statu reverendae dominationis vestrae non [!] satis sim instructus, tamen, cum intelligam adhuc vivere dominum fratrem, etsi misere, his lineolis etiam de statu meo certiozem reddere volui. Deo cooperante vivo porro in ecclesia Ivančiniensi et iam ab uno anno Hajensi quoque verbo Dei et sacramentis inservio. Modus hic hactenus difficilis me brevi iam ad unum certum locum adstringet, et molesta peregrinatione liberabit occasio alia. Noster dominus Polerecki novus reverendus servit ecclesiae Kočkoviensi et ad tempus Cassensi. Ad vota secunda matrimonii descendit. Domine frater honorande, etiam sine interprete reverendam dominationem vestram scio multis iam exagitatam probis, cruciatibus et doloribus, multum etiam profecisse in schola Christi, ut solatium eidem a Spiritu Sancto conceptum non desit, tamen ex amore fraterno reverendam dominationem vestram in sancta patientia et pia mentis constantia tandem consolidare volui – passi graviora, dabit Deus his quoque finem. Vitae nostrae brevitatem et calamitatis brevitatem dictat, et ad aeternae felicitatis gaudia mentem elevat. Quis Jobo similis in sanctitate? Quis similis in proba et afflictione? Sed probatus et liberatus est. Nescio, an iam crux domestica sit mitigata, nescio, anne dolores corporis iam aliquantum quieverint? Quicquid sit adversi, virum Dei omnia infracto animo ferre decet! Quia non sunt pares afflictiones praesentis temporis ad futuram illam gloriam, quae revelabitur in nobis.

Iam ad alia. Filiolus reverendae dominationis vestrae cur deseruerit filium meum Andream, nescio. Intellexi, quod ipso inscio se subduxerit, forte quia nihil pati didicit. Remittendus esset ad illum, quem sive ad artificium, sive ad scholam promovere paratus esset, praesertim, quia nunc discipulo caret. Excusationes talium non facile admitti debent, quia plerumque sunt frivolae et calvae. Neque enim sciunt discernere, quid sunt. Non tibi per ventos assa columba venit.

Dominus rector Palacki¹⁵⁸ nullis instructus credentialibus scriptas conciones reverendae dominationis vestrae a me repetit. Quamvis ego illis raro admodum ob

¹⁵⁸ Daniel Palacky († 1715. augusztus) nyustyai rektorról van szó. A Trencsén megyei Vágbesztercén született Johannes Palacky és Anna Bartholomaeides házasságából, tehát Jonas Bartholomaeides klenóci lelkész az anyai nagybátyja volt. (BARTHOLOMAEIDES, 1825, 25.) 1701 elején még Selmecen tanult, nagybátyjától a csetneki orgonistai posztra kért ajánlást. (1701. február 20. Selmecbánya. Daniel Palacky Jonas Bartholomaeidesnek. AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 7. Klenótz.) Tanulmányai után végül a nyustyai iskolában kezdett tanítani, ahonnan 1703. július 4-én Rimaráhóra hívták rektornak. Itt két évet töltött, majd visszatért Nyustyára. (REZÍK–MATTHAEIDES, 1971, 143.) Még alig melegeedett meg Nyustyán, 1705. december 17-én a klenóci rektori állásba hívták Martinus Felicides helyére, de a nyustyaiak felzúdulása miatt valószínűleg nem váltott munkahelyet. (AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 7. Klenótz.) 1707 és 1714 között biztosan nyustyai rektorként szolgált. (1707. november 7. Klenóc.

verborum prolixitatem utor, tamen cum a reverenda dominatione vestra nil certi habeam,¹⁵⁹ potius retinebo, et brevi Novisolium, unde accepi, remittam, forte olim vestri posterii hac memoria gaudere gestient. Quod attinet et caeteros libros, si qui adhuc sunt residui et non opera Marthae dissipati, scribet meo Andreae, ut coram hominibus certis consignaret, et per ipsum in locum bonum deponantur, quia cista vestrae reverendae dominationis cum libris semper patebat. Plura nequeo ob labores alios. Iam denique reverenda dominatio vestra valeat in Christo Iesu, et in miseratione eius gaudeat. Raptim in Ivančina, anno 1705 die 6. octobris.

Reverendae dominationis vestrae frater sincerus ad cineres: Andreas Blasii, ecclesiae Ivančinensis pastor manu propria

Post scriptum: Consors mea reverendam dominationem vestram cum omnibus vestris salutatur

/Címzés:/ Viro reverendo et dignissimo domino, Samueli Michalidae in Klenoc in schola crucis Christi decertanti, domino fratri charissimo
/Matthias Schulek fejléce a lap oldalán:/ Anno 1705. 6. octobris

„Daniel Palaczky pro tempore rector seminarii Nustensis ordinarius kötelezvénye.” 1709. január 25. Nyustya. Daniel Palacký nyustyai rektor Jonas Bartholomaeides klenóci lelkésznek. 1714. augusztus 14. Kövi („Lythapolis”). Paulus Jacobi Daniel Palacký nyustyai rektornak. AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 56. Nyustya.) Alighanem a fia volt az a nyustyai születésű Johannes Palacky, aki tíz éven át dolgozott a Liptó megyei Bocabánya evangélikus rektoraként, míg 1749 táján bele nem halt az alkoholizmusba. (ÚA ECAV, Horniak, nr. 3. Schulek: Memorabilia, 133.) Valószínűleg Daniel Palacky apjával azonos az a Johannes Palacky, aki 1671. január 29-én mosóci rektorként írta alá a turóci lelkészi testvértület cikke-lyeit. REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 201; ŠKROVINA, 1929, 255.

¹⁵⁹ Utána áthúzva: „et”.

1705. december 5. Rimaráhó

*Elias Bubenka*¹⁶⁰ /rimaráhói evangélikus lelkész/ *Georgius Paulininak, a kishonti evangélikus esperesség seniorának és az egész esperességnek. Ahogy azt sokszor láthatták életük folyásán, Isten irányítja az ember útait. November 22-én hajnalban betegen feküdt az ágyában, amikor váratlanul megjelent nála az úrvölgyi /Zólyom m./ egyházközség négytagú küldöttsége, és lelkészi állást ajánlott neki. Kitartó gyözködésük nyomán végül két hét gondolkodási időt kért, részben betegeskedése miatt, részben pedig, hogy megtudakozhassa Isten akaratát. A két hét még le sem telt, amikor levele érkezett Úrvölgyről, amelyben arra kérték, hogy adjon azonnal végleges választ. Végül Isten akaratát előtt meghajolva úgy döntött, hogy elfogadja az állást. A következő napon már el is búcsúzik a rimaráhói gyülekezetétől. Köszönetet mond a lelkészi testvérület tagjainak a sok jótéteményért, azért, hogy tizenöt évvel azelőtt befogadták körükbe, és hogy később szóvivővé (orator), majd conseniorná választották. Külön köszönettel tartozik Paulini esperesnek, akinek örökké hálás lesz. Kéri, hogy állítson ki számára lelkészi működéséről egy pecsétes bizonyáglevelet, továbbá azt,*

¹⁶⁰ Idősebb Elias Bubenka, a 17–18. század folyamán főként Kishont és Gömör vármegyékben tevékenykedő evangélikus lelkészi dinasztia tagja. Idősebb Andreas Bubenka karaszközi lelkész (1631–1636) unokája, ifj. Andreas Bubenka († 1684. június 6. Ochtina) csetneki segédlelkész (1639–1641), szabosi/szlabosi (1641–1650), végül ochtina lelkész (1650–1684) fia, a löcsei tanárként 1705. június 18-án elhunyt Jonas Bubenka öccse. (BARTHOLOMAEIDES, 1799, 114–115, 143, 289; DUDÁŠOVÁ, 2014, 35, 189.) Elias Bubenka Csetneken született, tehát valószínűleg 1639 és 1641 között. 1664 februárjában a szepességi Igló evangélikus gimnáziumában tanult. (RMNY (IV.) 3167/nr. 12.) 1665 júniusában már az eperjesi kollégium diákjaként írt verset Johann Sartorius eperjesi evangélikus lelkész lakodalma, és még 1668-ban is az intézményben tanult, a logikai osztályban. (RMNY (IV.) 3202A/nr. 38, 3410/nr. 44. – Érdekes, hogy az utóbbi nyomtatványban már ochtinaiként szerepel, apjának akkori szolgálati helye után.) Az 1680-as évek elején valahol Kishont megyében lehetett rektor. 1687 és 1689 között a szepességi Viderniken (ÚA ECAV, Horniak, nr. 3. Schulek: Memorabilia, 69), 1689 és 1705 között pedig Rimaráhón működött evangélikus lelkészként. (FABÓ, 1863, 100; RIECKY, 2015, 133. – működésének végét tévesen 1707-re helyezve, RMK III. 3814.) Itt 1692-ben ő parentálta el az egyházközség elhunyt patrónusát, Jánoky Gáspárt. (ČAPLOVIČ, (I.) nr. 1524.) Levelünk tanúsága szerint innen 1705 végén a Zólyom megyei Úrvölgyre távozott. Két fia is lelkész lett. Az egyik a Catharina Frölich-től született ifjabb Elias Bubenka (*1683. szeptember 21. Kishont megye), aki 1703 és 1704 között Szkalnokon, 1704–1705-ben pedig Rimaráhón volt rektor (diákjainak latin iskoladrámákat írva), majd 1706. szeptember 11-én Štefan Pilárik bányakerületi szuperintendens a Zólyom megyei Hrochot lelkészévé ordinálta. Végül további állomáshelyek után 1720. március 3. és 1751 között a kishonti Karaszkon szolgált lelkészként (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 68; EOL OK, G Ia, 19, Štefan Pilárik/nr. 120; SLÁVIK, 1921, 463; REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 144; SBS, I, 335; RIECKY, 2015, 135), ugyanott tehát, ahol egykor dédapja. A másik, jóval fiatalabb fiú, Samuel Bubenka (1694–1745. május 7.) legkésőbb 1718-tól 1722-ig Rimaráhón működött rektorként, majd 1722 és 1727 között Cserencsényben, 1727-től 1745-ben bekövetkezett haláláig pedig, nagyapja nyomdokába lépve Ochtinán szolgált lelkészként. Samuel két, felnőttkort megért fia megint csak lelkész lett. Jonas 1754 és 1764 között Ochtinán, 1764 és 1804 között pedig Szepesbélán szolgált, Andreas pedig klenóci rektori működés után 1761 és 1764 között a Gömör megyei Alsósajón, majd 1764-től 1782-ig, testvére utódként, Ochtinán volt lelkész. ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 68; ÚA ECAV, Horniak, nr. 3. Schulek: Memorabilia, 69; BARTHOLOMAEIDES, 1799, 291; DUDÁŠOVÁ, 2014, 39, 41.

hogy búcsúzására küldje ki a testvérület két tagját, nevezetesen a közel lakó rimabrezói és rimabányai lelkészeket. Szeretné, ha az eseményen maga az esperes is ott lenne, de nem tudja pontosan, hogy mikor jönnek érte a szekerek, és nem akar neki felesleges fáradságot okozni. Végül kéri, hogy a következő vasárnapokra rendelje ki Rimaráhóra a pongyeloki lelkészt, aki már advent első vasárnapján és András-napon is prédikált helyette. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 67. Correspondentia ad Krumholtz/

Incarnatus ille mundi redemptor, qui olim venit, in praesens usque venit, et brevi post venturus est, sit semper plurimum reverendae et clarissimae dominationis vestrae defensor!

Quod Dominus Deus noster per Esaiam capite 55 innuit dicens: Cogitationes meae non sunt, velut cogitationes vestrae, neque viae vestrae sunt sicut viae meae.¹⁶¹ Id ipsum in admirandis eius operibus diversis temporibus intra nos mirifice verificatur et declaratur. Cuius rei manifestissimum pro nunc praestat exemplum, me namque nuper, id est dominica ultima Trinitatis horis matutinis in lecto iacente, et mortem potius, quam aliud quid meditante, ecce inopinato viri egregii, numero quattuor, Vallis Minorum incolae me accedunt, nomine communitatis suae salutant, et ad functionem pastoraalem ecclesiae illius invitant et omnimode urgent, instant, provocant. Ego actis gratiis morbum meum, senectutem, nec non alias eisdem consideranda proposui, porro illi ea non curantes, intentioni suae mordicus inhaesere, meque ut votis eorundem assurgerem, ursere. Tandem data illis fuit quindena maxime ob morbum, et ut orando interim voluntatem Dei hac in re cognoscere possem. Quindena nondum completa, adest nuntius cum litteris, urgens, ut me tandem plene resolverem. Ideo videndo voluntatem Dei, votis eorundam iam annuo, cras Deo iuvante ecclesiae Rakoviensi publice valedicturus. Sed quid ego hic? Quid – quaeso – ago? Dum autem tam laudabili, mihi que semper favorabili me sequestrare intendo contubernio, diffluunt certo genae lacrymis ex moestissimis oculorum fonticulis promanantibus. Eapropter nunc non prolixas, sed sinceras per gemitus meos suspiriaque clarissimis ac in Christo carissimis fratribus, veluti candidae Contubernii Kis-Honth coronae, ago gratias, maxime ex eo, quod me, trium ante lustrorum excursum in ordinem suum adsciverit, honore, amore candoreque exceperit, et non modo in oratorem, sed exposit in conseniorem suum elegerit et confirmaverit. O, utinam ego emeritus pro meritis tantis collatis in me merita venerandae fraternitati possem reddere praemia. Sed quae mihi desunt, uberrime compensaturus est ille, a quo omne donum perfectum ad nos descendit. Valet, fratres suavissimi, valet felicissime! Lacrymae meae vos Deo commendant, ideo et ego precibus vestris me commendo semper. Ita fiat, amen, amen!

Quid denique mihi dicendum tibi, vir Dei venerande, plurimum reverende, clarissime necnon doctissime domine senior? Tu, tu certe innumera beneficia in me contulisti. Tu promotionis meae fautor et autor extitisti. Tu seniorali dignitati me

¹⁶¹ „Non enim cogitationes meae cogitationes vestrae, neque viae vestrae viae meae, dicit Dominus.” Ézsaiás könyve, 55. rész 8. vers.

adiunxisti, et ut nomen meum inlaresceret, nihil non egisti. Tui ergo memoria semper apud me manet alta mente reposita. Tui ob id etiam mei alieni quique recordantur, recordabunturque. Tibi beneficiat Deus in omnibus conatibus! Tibi benedicat, uti in publicis, sic etiam in privatis! Tibi Spiritu suo Sancto adsit ad extremum usque halitum! Te ego ob tuum in me¹⁶² declaratum candorem semper intimo amore prosequar. Te coram multis depraedicabo, Te laudabo, Te denique ad finem vitae honorabo. O, Tu conscripte pater! O, Tu venerande canicie senex! O, Tu capitis mei corona! Tu dexter ocelle mi! Utinam non haec sors, sed mors potius nos separasset! Siccine a Te invitus quasi avellar? Siccine a Te moestus discedere cogor? A Te discedo quidem corpore, sed haud mente. A Te iam peto dimitti, ut legitima fiat separatio, donec nos Deus in die pantocritico ex gratia iterum coniunget, charitateque coelesta redonet. Fiat, fiat!

Rogo autem claritatem vestram plurimum reverendam, velit [me] brevissimis testimonialibus sigillo authentico firmatis ornare, simul etiam duos dominos reverendos fratres, qui vicini sunt, utpote dominum Brezoviensem et dominum Banensem¹⁶³ pro valedictione mea m[itte]re. Optarem, si clarissima dominatio vestra adesset, ast quia diem et horam curuum adventus ignoro, ideo molestias non facesso. Denique pro sequentibus dominicis reverendam /dominationem/ huc ordinet Pondelcensem,¹⁶⁴ iam fuit /dominica/ I. Adventus et festo Andreae. His claritatem vestram plurimum reverendam ac omnes eius dome[sticos] divinis commendo operibus. Valet!

Rakoviae []¹⁶⁵ 5.¹⁶⁶ decembris 1705.

Elias Bu[benka]

/Címzés:/ Viro Dei clarissimo, plurimum reverendo, clarissimo [!] necnon doctissimo domino Georgio Paulini¹⁶⁷ etc. etc. uti etiam toti venerabili contubernio in Kis-Honth, dominis fratribus in Christo, amicis et fautoribus longe honoratissimis.

Tiszócz

/Matthias Schulek fejléce az első oldal tetején:/ Anno 1705 15. decembris reverendus Elias Bubenka ad reverendum Georgium Pauliny

¹⁶² A szó a sor fölé besúruva.

¹⁶³ Michael Abrahamides rimabrezói (1705–1724), illetve ifj. Andreas Bodovinus/Bodó András rimabányai (1707–1721) lelkészek.

¹⁶⁴ A pongyeloki evangélikus gyülekezetben 1687 és 1708 között a korábbi rimaráhói rektor, Georgius Textoris működött lelkészként. A kishonti evangélikus lelkészi testvérületnek névleg csak 1689. július 6-án lett tagja. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 62; RIECKY, 2015, 136.

¹⁶⁵ A papírból itt egy darab hiányzik, de valószínű, hogy a számból nem vezett el számjegy.

¹⁶⁶ Matthias Schulek a napot tizenötödikének olvasta, ám ez a levél tartalma alapján valószínűtlen.

¹⁶⁷ Georgius Paulini Csetneken született. Daniel Sinapius utódként 1667 és 1683 között a Gömör megyei Kövi lelképásztora volt, egyházközségének a gyászévtized alatt is szinte teljes sértetlenséget kiharcolva. (FABÓ, 1865, 34; S. VARGA, 2002, 231.) 1683 és 1685 között klenóci, 1685 és 1711 között pedig tiszolci evangélikus lelkészként működött, 1683 és 1685, illetve 1686 és 1709 között a kishonti esperesi tisztet is betöltve. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 61; RIECKY, 2015, 134, 139. Tiszolci működésének kezdetére valószínűtlen 1686-os évszámot megadva.)

43.

1707. június 6. Zólyomlipcse

Johannes Blasius/Blasii zólyomlipcsei evangélikus lelkész Jonas Bartholomaeides klenóci lelkésznek. Éppen lelkészi állásra való meghívásának bonyodalmai kötik le, de a kegyelmes Isten feleséget mutatott neki, mégpedig éppen Jonas Bartholomaeides lányát. Elnézését kéri a sietségért, hogy mint a bibliai Tóbiás, akit csak egy angyal kísért, egyedül kérte meg tőle a kezét, bár szülei és a házasságszerző /Johannes/ Glosius lélekben jelen voltak. Leánykérését most írásban is megismétli, és biztosítja, hogy jó vej és férj lesz belőle. Azt szeretné, ha lehetőleg már a mostani levélvivő megkaphatná tőlük a végleges választ, és ha áldásukat adják a frigyre, jó lenne, ha a lakodalom Keresztelő Szent János napja (június 24.) körül meglehetne. Elnézésüket kéri, hogy ha levelében a kelletnél egy kicsit szabadosabban fogalmazott. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 3. Zoliensia/

Spiritus Sancti gratiosam adsistentiam, vir Dei!

Plurimum reverende, clarissime et amplissime domine in Iesu Christo frater, patris instar summopere venerande, colende!

Elegantissima et digna, quae albo, ut aiunt, notentur calculo sunt verba Sapientiae illius, non pure¹⁶⁸ Salamonicae, verum increatae atque hypostaticae Filii Dei altissimi, prolata per os sapientissimi regum: „A Domino uxor prudens.”¹⁶⁹ Hoc igitur dum me minime lateret, in necessitate mea (utpote in quem vere quadrabat effatum illud Ecclesiastae „Vae soli”¹⁷⁰) ad istum omnis boni autorem atque datorem me supplex recipi, ac pro auxilio implicatus sacris et arduis vocationis meae negotiis, humillime totoque pectore institi. Audivit ergo hic custos Israelis, qui non dormit nec dormittat [!], verum pollicetur se auditurum suspiria ingemiscentium, audivit inquam, et digito quasi suo paterno ostendit subiecta quaedam satis idonea, quae Auxiliatrices porrigere Manus queant. Quoniam vero me sperante et vel ex illo unico coniiiciente, similis simili gaudet, sors in carissimam virginem filiam cecidisse videtur, eamque feriisse, eapropter animum meum in Eandem dilectissimam virginem filiam direxi, adistente summo illo omnium Rerum Directore. Quia tamen munia vocationis meae negligere metuens, utpote Deo rationem daturus, pertexere coeptam telam non licuit, absens ut praesens etiam atque etiam humillime insto obsecroque, dignetur plurimum reverenda dominatio vestra me certiozem reddere, num spes quaedam obtinendi Thesauri supersit. Non est, quod vitio vertat plurimum reverenda claritas vestra me solitarium inopinate advolasse: praesens erat Supremus Director Deus, aderant animo mei dulcissimi domini parentes, aderat clarissimus optimeque addictus huius

¹⁶⁸ A szó a sor fölé utólag beszúrva.

¹⁶⁹ „Domus et divitiae dantur a patribus, a Domino autem proprie uxor prudens.” Példabeszédek könyve (Proverbiorum) 19. rész 14. vers.

¹⁷⁰ „Si unus ceciderit ab altero, fulciatur vae soli, quia cum ruerit, non habet sublevantem.” Prédikátor könyve (Ecclesiastes) 4. rész 10. vers.

negotii quasi mediator, noster dominus Glosius et is animo, siquidem corpore non licuit. Aderam ipse, cui et seritur et metitur, exemplo confirmatus Tobiae iunioris,¹⁷¹ sodalitieque eius comitatus. Non est porro quod metuat plurimum reverenda claritas vestra, aut dubitet de requisitis omnibus et singulis tum boni generi tum desiderati mariti. Turpe enim est doctore, dum culpa redarguit ipsum, meum quippe est exemplo aliis praeire. Festinationem vero hoc in negotio tantis comprobare possem argumentis, quanta vix haec integra charta caperet, sed ne sim molestus, supersedeo. Hoc tantummodo ea, qua par est animi observantia, devotione et demissione, bona tamen cum venia vestram plurimum reverendam claritatem urgeo, vel potius oro, velit per hunc ipsum tabellionem me¹⁷² certissimo certiore reddere, num petitis meis obnixis et devotis plurimum reverenda claritas vestra sit locum benigne datura, ut sciam, quonam me vertere debeam. Si vero penitus acquiescit plurimum reverenda claritas vestra, una cum venerabili domina vitae socia ac imprimis dilectissima virgine filia in votis meis, danda erit opera, ut auxiliante divina gratia circa festum Johannis baptistae (si possibile) hoc sacrum et arduum negotium optato eventu coronetur. Antequam finem faciam epistolae huic, demisse oro, ut si aliquanto iusto liberius locutus fuerim, confidentiusque egerem, pallio paternae charitatis vestra plurimum reverenda claritas tegere non dedignabitur. Leges non habet necessitas, utpote quae durum est telum.

Cesso hic et pronoeae Divinae plurimum reverendam claritatem vestram commendans maneo amplissimi et clarissimi nominis Bartholomeidiani cultor studiosissimus et deditissimus:

Johannes Blasius, ecclesiae Zolio-Lipschensis verbi Divini minister manu propria Deproperabam Zolio-Liptschae die 6. iunii anno 1707.

Multum honorandam et carissimam dominam conthoralem una cum caeteris dominis domesticis officiosissime saluto, et eorundam quoque consensum avidus exopto, expeto [!] et expeto.

/Címzés:/ Viro Dei plurimum reverendo, clarissimo et amplissimo domino Jonae Bartholomaeidi, ecclesiae, quae est in Klenocz mystae pervigili et orthodoxo, venerabilis contubernii Kis-Hontensis etc. con-seniori dignissimo etc. domino in Christo Jesu fratri ac respective patri mihi maximopere venerando.

/Matthias Schulek fejléce az első oldal tetején:/ Anno 1707. 6. iunii reverendus Johannes Blasius ad reverendum Jonam Bartholomaeidem

¹⁷¹ Johannes Blasii itt a bibliai Tóbiás történetére hivatkozik (Tóbiás könyve, 6. és 7. rész), aki egyedül Rafael angyal társaságában kérte meg rokonának, Ráguel lányának, Sárának kezét.

¹⁷² A szó a sor fölé utólag beszúrva.

Daniel Fabricius trencsényi orgonista Jonas Bartholomaeides klenóci evangélikus lelkésznek, apai nagynénje férjének. Ő, felesége, és az előző évben, december 10-én született kisfiuk jól vannak, kéri, hogy ő is adjon hírt hogylétükről. A /trencsényi/ egyházközség helyzete napról napra nehezebb, az egyház tagjainak és szolgálóinak egyre keményebb megpróbáltatásokat kell kiállniuk. Minden vágya az lenne, hogy csendesebb és biztonságosabb életet éljen, ezért kéri, hogyha valahol megüresedne egy iskolamesteri állás, ajánlja be őt. Igyekszik majd hasznosan szolgálni. Ajándékként küld egy köteg spanyol dohányt. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 12. Trencschiniensia/

Reverendissimo domino affini mihi iugiter colendo.

Salutem, prosperitatem cum omnigena Dei benedictione, necnon servitiorum meorum paratissimam defero promptitudinem. Pergratus hanc certam accepi occasionem, per quam vos certos de meo statu, valetudineque facerem. Ego et mea vitae socia cum filiolo Daniele (superiori anno 10. decembris nato) recte valemus, quod bonum vobis etiam charissimis amicis devote precamur, ut eadem de vobis perquam citissime percipiamus. Ratione status ut aliquid loquar, lingua balbutienti me facile iudicabunt, cum status noster sit ex utraque parte commiserabilis, de die in diem maiora incommoda ecclesia nostra patitur, eius quoque membra et servi multo duriora experimur. Utinam illa felicitas mihi porrigeretur, ubi tutius atque placidius vitam agere possem. Quapropter obnixè rogandam duco reverentiam vestram, domine affinis, velit meam commendationem promovere, atque alibi (si forte locus vacuus est) pro scholae moderatore recommendare. Ego omnibus modis intendam servire. Exmitto clarissimae dominationi fasciculum tabacae Hispanicae, prosit et con[...]eat.

Maneo eiusdem claritatis vestrae admodum reverendae obligatissimus servus et affinis, Daniel Fabricius¹⁷³ organista Trenchiniensis
[..... 17]16

/Utóirat:/ [.....]e salutem tam claritatem vestram, [quam] dominam amitam cum fillis [et fili]abus.

/A lap sarkában:/ Dominam amitam et fratres cum sororibus volo salutare.

/Címzés:/ Admodum reverendo, necnon clarissimo viro, domino Jonae Bartolomeidae, affini meo charissimo, ecclesiae Klenoviensis A[...]geno piisimmo vigilantissimo

/Matthias Schulek fejléce az oldal tetején/ „Anno 1716. Humilis Daniel Fabricius ad reverendum Jonam Bartholomaeides.”

¹⁷³ Daniel Fabricius talán az 1621-ben nemességet nyert zólyomlipcsei Fabricius családból származott, amelyből a 17–18. század folyamán számos evangélikus rektor és lelkész került ki. (KEMPELEN, 1911–1932, IV, 12–15.) Ezt megerősítő adattal azonban nem rendelkezünk, és a családfán sem tudjuk elhelyezni.

/Matthias Schulek regesztája az oldal alján:/ „Conqueritur de vexationibus ecclesiae et servitorum eius, commendatque sui aliorum promotionem.”

45.

1719. február 12. Pila/Rimafürész

Martinus Felicides pilai/rimafürészi evangélikus lelkész meghívja kollégáit, a nyustyai, rimabrezói, rimabányai, rimarábói, szkálnoki, cserencsényi és pokorágyi lelkészeket legidősebb fiának, Paulus Felicidesnek és Elisabethának, a néhai Zacharias Clementis „kosztolányi” (Nyitra m.) lelkész és a néhai Sophia Sartoris elárvult, /Johannes/ Maior lónyabányai lelkész házánál nevelkedő hajadon lányának 1719. február 19-én Lónyabányán kezdődő, és 21-én Pilán folytatódó lakodalmára. A meghívás február 21-re szól, a pilai parókián tartandó ebédre. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 5. Pila/

SeMen Verbi Dei felicitate spargite in agro spiritali!

Viri Dei, plurimum reverendi, clarissimi et doctissimi, domini per evangelium fratres longe aestumatissimi, officium parentum erga liberos in quibus consistat ac quousque extendatur, nihil attinet, ut prolixè hic describam, cum etiam me tacente probe sciatis ac in numerato omnia habeatis. Illud sane haud postremum esse arbitror, obligari nimirum parentes ad curanda, promovenda dirigendaque eorum, si adoleverint, coniugia, quod non modo Sacer Codex cum variis dictis atque sententiis, tum exemplis sanctorum virorum luculentissimis (quae in medium adducere uti longum, ita fortassis quoque taediosum foret) commendat, verum etiam ipsi adeo stimuli naturae ac pentateuchi a Deo parentibus insitae [!] imperant. Quae cum ita sint, filiusque meus natu maximus, Paulus Felicides, Dei gratia illos attigerit annos, in quibus sacri matrimonii iura capessere possit, in eam hactenus coelum fatigando precibus incubui curam, ut pro socia vitae ac fortunae perpetua honestam et pia ei inquirerem personam. Quod etiam, laus Deo, feliciter cessit. Desponsavit namque sibi praeteritis diebus cum consilio atque consensu meo pudicam et piam virginem, Elisabetham quondam domini Zachariae Clementis,¹⁷⁴ ecclesiae Costolanensis in comitatu Nitriensi verbi Divini

¹⁷⁴ Zacharias Clementis 1664. december 18-án született a Liptó megyei Nagybobrócon id. Zacharias Clementis (1620. augusztus 3. Szulyó – 1698 Kisszeben) nagybobróci lelkésznek (1659–1673) és Anna Regisnek/Sartorisnak († 1686. január 13.), Stephanus Regis/Sartoris liskófalvai (Liptó m.) lelkész leányának negyedik fiaként. (OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 3415, fol. 22v. id. Zacharias Clementis naplójában; ELEM II/2., 45.) Nagybobrócon, Turóc megyében, Körmöcbányán, Eperjesen – valamikor Elías Ladiver directori működése (1682–1686) alatt, a Turóc megyei Mosócon és Korponán tanult. Körülbelül 1696-tól 1700-ig Bukócon (Nyitra m.), 1700-tól 1704-ig pedig Botfalván (Nyitra m.) működött rektorként. 1704. november 19-én Štefan Pilárik bányai szuperintendens a Nyitra megyei Vagyóc evangélikus lelkészének ordinálta. (EOL OK, G Ia, 5, Štefan Pilárik/nr. 25; PAULÍNÝ, 1891–1894, IV, 72.) Meghívónk a Nyitra megyei Kosztolány néhai lelkészeként említi, ám a települést egyelőre még Ladislav Paulíný monográfiájának segítségével sem tudjuk egyértelműen azonosítani. A név alapján a legkézenfekvőbb lehetőség a csejtei esperességhez tartozó (Nagy)kosztolány (ma: Kostolány, SK) lenne, de itt

ministri et Sophiae Sartoris filiam, nunc iam post fata suorum parentum apud multum reverendum et clarissimum dominum Ioannem¹⁷⁵ Major, ecclesiae Lonyo Banensis mystam dignissimum, qua [!] amicum sibi proximum in clientela permanentem, ut adeo nihil supersit amplius, quam sacram copulam iis conferre ac administrare, quod etiam futurum in praedicto loco ecclesiae Lonyo Banensis futura 19. praesentis, unde tandem venturi ad nos parentes in Pilam sequente 21. praesentis. Quare humillime rogandos duxi praetitulatos dominos fratres, ut cum gaudente me patre de illa felicitate quoque gauderent, atque vel maxime ad demonstrandum suum gaudium exornandam continuandamque nuptiarum filii mei solemnitatem in praefata 21. praesentis pro coena ad Pilam et parochiam nostram venire, ibique sepositis tantisper negotiis gravioribus in christiana hilaritate commorari non gravarentur. Quod gratiae ac beneficii genus, uti me a praetitulatis dominis fratribus obtenturum persuasum habeo, ita non solum praesente occasione nuptiali, sed etiam quibuslibet occasionibus aliis in cursu vitae mihi oblatis digne atque animo hilari et candido compensare ac exornare velle sancte polliceor. Quod superest, venite iam una cum vestris pignoribus carissimis, atque valet in Domino diutissime ac felicissime!

Ita cupit et precatur: Plurimum reverendi atque clarissimis dominis fratribus

már közvetlenül 1660 után megszűnt az evangélikus vallásgyakorlat, egy másik jelölt a bajmóci esperességhez tartozó Kosztolnafalva (ma: Kostolná Ves, SK) lehet, ám ennek lelkészeit egyelőre csak 1706-ig ismerjük. Végül szóba jöhet a Vagyóccal éppen szomszédos Kosztolna (ma: Kostolné, SK) is, de itt Paulíny szerint egészen 1783-ig nem működött önálló egyházközség, hanem 1730-ig, a vagyóci templom elvételeig annak filiája volt. (PAULÍNÝ, 1891–1894, IV, 25–26; 79–81; 231–232.) Gyanús, hogy Clementis vagyóci lelkészi funkcióját nevezték meg így, pontatlanul, de nem tudunk megbízhatóan dönteni a három lehetőség között. Levelünkben említett felesége, Sophia Sartoris, valószínűleg anyjának rokona volt.

¹⁷⁵ A keresztnév utólag, más írással beírva. Johannes Maior Paulus Maior (1640. január 25. Kosztolnafalva – 1714.) turócszentmártoni (1667–1669), majd illavai (1669–1672, 1683–1684) rektornak és Juditha Sartoriusnak, Andreas Sartorius kaszai (Trencsén m.) lelkész lányának házasságából született a Trencsén megyei Illaván 1683 körül. Trencsénben és fél év erejéig Selmecebányán folytatott hazai tanulmányok után 1700-ban Boroszló érintésével a nyugat-poroszlószági Thornba ment, ahol 1700. június 28-án beiratkozott az akadémiai gimnázium legfelső osztályába. (SZÖGI, 2003, nr. 937; RMK III. 4356, 4474.) Itt tanult egészen 1705-ig. (Két, 1704. április 9-én, illetve 1704. november 5-én tartott thorni disputációja: RMK III. 4483, 4484.) 1705-ben hazatért, és Štefan Pilárik bányai szuperintendens 1705. november 1-jén körmecebányai rektornak („ad cathedras scholasticas”), egyben szlovák (segéd)lelkésznek ordinálta. (EOL, OK, G Ia, 10, Štefan Pilárik/nr. 53.) Itt működött egészen 1713-ig, amikor egy katolikus–evangélikus hitvita nyomán távozni kényszerült. Körmecebányai működése alatt vette feleségül a bocabányai Rosina Wozart, Andreas Wozar bocabányai lelkész (1706–1720) leányát. Átmeneti szklabinjai és mosóci tartózkodás után 1714. május 7-től 1715. március 27-ig Besztercebányán volt rektor és szlovák (segéd)lelkész, majd személyi konfliktusok miatt az eldugott Nógrád megyei Lónyabánya lelkészi posztjára távozott, ahol 1719-ig maradt. 1719-től 1722. augusztus 7-én bekövetkezett haláláig a Gömör megyei Kövi lelképásztoraként szolgált. Özvegye, Rosina Vozar utóbb hozzáment Kövi következő lelkészéhez, Thomas Kmetonyhoz. „Chronologico historica deductio genealogiae gentis Maiorianae”, kevéssel 1777 után készült családtörténeti összeállítás. AECZT M. Schulek gyűjt., nr. 54. Correspondentia Kis-Honthensia; FABÓ, 1865, 35, 285; SLÁVIK, 1921, 294–295; REZÍK-MATTHAEIDES, 1971, 278, 332; SBS, IV, 34; BIENIK, 2010, 50.

Ad omnia pietatis officia paratissimus et con-frater minimus:

Martinus Felicides¹⁷⁶ pastor ecclesiae Pilensis ordinarius

In Pila, 12. februarii, anno 1719.¹⁷⁷

/Címzés:/ Viris Dei plurimum reverendis, clarissimis atque doctissimis dominis ecclesiarum Nyusstya, Brezo, Banya, Raho, Skalnok, Czerenczen, Pokorad directoribus fidelissimis aeque ac vigilantissimis etc. dominis in Christo fratribus, fautoribus et amicis mihi ea, qua par est pietate colendis, suspiciendis.

46.

1719. február 15. Rimabánya

Bodó András /rimabányai evangélikus lelkész/ Johannes Bartholomaeides pokorági lelkésznek. Mivel a pilai lelkész /Martinus Felicides/ nagy kérésére el kellett vállalnia fia lakodalmán a násznagyi tisztet, nászasszonyával kénytelen nagy fáradtsággal Lónyabánnyára elutazni, de alig lesz mellette egyházi személy. Lehetősége van magának megválasztania kísérőit, ezért kéri a menyegzőre szintén hivatalos Bartholomaeidest, hogy csatlakozzon hozzá. (Kocsi is van, amin utazzon.) Szívességéért a pilai lelkész is hálás lesz. Pénteken este vagy szombat reggel jöjjön Rimaráhóra, hogy ott találkozzon a Piláról érkező násznéppel. Az utóiratban kéri a cserencényi lelkészt, hogy minél hamarabb küldje át a levelet valami gyermekekkel Pokorágyra, hogy a jelen levél kézbesítője Rimaszombatról visszatérőben majd megtalálhassa nála a választ. /AECZT Matthias Schulek gyűjteménye, nr. 5. Pila/

¹⁷⁶ Martinus Felicis/Felicides Johannes Felicis és Dorothea Filip házasságából született a Zólyom megyei Brusznón. Előbb a szülőfaluja melletti Garamszentandrás, majd egy évig Breznóbányán, végül négy éven át Besztercebányán tanult, ahol feltételezhető rokonának, a Danzigban és Königsbergben iskolázott Paulus Felicides magiszternek diákja volt. („Trencsényi” születésüként megjelölt rokonának beiratkozásai: 1677. augusztus. Danzig. 1679. október 26. Königsberg. SzÖGI, 2003, nr. 475; SzÖGI, 2011, nr. 1643; SLÁVIK, 192, 293.) 1695-ben Libetbányán tartózkodott, Susanna Fabrival kötött házasságából itt született meg fia, a másik Paulus Felicides. 1705 előtt (feltehetően 1700-tól, Georgius Andreae utódjaként) Klenócon működött rektorként. (1705. december 3. Klenóc. Klenóc község az Andreae helyére kiszemelt Stephanus Korbeliknek. AECZT, M. Schulek gyűjt., nr. 7.) Martinus Felicidest Štefan Pilárik bányakerületi szuperintendens 1705. november 23-án pilai/rimafürészi lelkésznek ordinálta. (EOL OK, G Ia, 10, Štefan Pilárik/nr. 54.) 1707. március 9-én pilai/rimafürészi lelkészként lett a kishonti evangélikus lelkészi testvérület tagja. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 64.) Bár a szakirodalom működésének kezdetét pontatlanul adja meg, de az az adat valószínűleg megbízható, hogy Martinus Felicides 1732-ig állt a pilai gyülekezet élén. (RIECKY, 2015, 138.) Az őt a pilai lelkészi állásban felváltó (1732–1740) Paulus Felicidesen (EOL OK, G I, 27, Samuel Antoni/nr. 77) kívül az a pilai születésű Johannes Felicides is a fia volt, aki a késmárki líceumban folytatott tanulmányai után 1724. november 2. és 1727. június 20. között a Liptó megyei Bocabányán, majd 1727 nyarától a Kishont megyei Rimabányán dolgozott rektorként. ÚA ECAV, Horniak, nr. 3. Schulek: Memorabilia, 131.

¹⁷⁷ A dátum a keltezési helytől eltérő írással.

Salutem et mea affinalia servitia!

Admodum reverende et clarissime domine affinis. Siquidem multa prece domini reverendi Pilensis adactus cogor filio ipsius nupturienti pronubum agere et ad Lovino-Banyam una cum mea pronuba pro sponsa fatigium suscipere, tamen ex statu nostro vix aliquem ad latus meum sum habiturus. Ideoque cum mihi hac in re, scilicet eligendi personam, sit concessa [!], peto admodum reverendam claritatem vestram (cum quoque pro nuptiis invitata sit), velit se comitatu huic (habendo et medium, quo vehi poterit) et mihi adiungere, quod genus alacritatis absque omni dubio et reverendo domino Pilensi erit pergratum. Si erit animus (quod fieri poterit) s/um/at die Veneris pro nocte ex Pila venturos ad me, die vero sabbathi profecturos, quo potuerimus Deo iuvante. Idcirco intenderet reverenda claritas vestra vel die Veneris ad Raho pro nocte venire, vel die Sabbathi mature comparere, ut ibidem convenire possemus. His Deo commendo, responsum certum expectando, simulque maneo affectu sincero. Raptim in R. B. die 15. februarii anno 1719.

Andreas Bodo¹⁷⁸ manu propria

/Címzés:/ Admodum reverendo et clarissimo viro, iuveni domino Johanni Bartholomaeidae,¹⁷⁹ ecclesiae Pokoradiensis ministro ordinario etc. domino affini et fratri In Christo semper amando et honorando

/Utóirat:/ Dominum reverendum affinem Cserentsenensem¹⁸⁰ rogat humiliter, ut has continuo per pueros expediat ad Pokorad, ut harum lator redux Ryma-Szombathino responsum apud vos invenire posset. Andreas Bodo manu propria.

¹⁷⁸ Ifjabb Andreas Bodovinus/Bodó András († 1721 Rimabánya) idősebb Andreas Bodovinus rimabányai, utóbb csetneki lelkész és Catharina Marci házasságából született Rimabányán, beclésünk szerint valamikor az 1660-as évek második felében. Tizenhat éven át folytatott tanulmányairól semmi pontosabban nem tudunk. Lelkészavatási önéletrajzából sajátos módon nem derül ki, hogy Jakob Zabler ötvárosi szuperintendens 1694. június 3-án hova ordinálta lelkésznek, hanem csak az, hogy iskolái befejezése után nemesi jogállású személyként egy darabig világi, „közéleti” pályát („animum [...] plurimum ad politiam applicuearam”) folytatott. (AECZL V. C 23/a. Matricula ordinatorum, Jakob Zabler/nr. 37.) Klanicza Mártontól úgy tudjuk, hogy 1694-től 1705-ig a Gömör megyei Veszverésen/Polomán szolgált lelkészként. (FABÓ, 1865, 39.) Az intervallum vége lehet problémás, mert 1703-ban már úgy említik, mint akit Veszverésről elűztek. Ekkor a süvétei egyházközségbe akarták felülről behelyezni (MIKULIK, 1917, 115), de valószínűleg sikertelenül. Az 1705 és 1721 közötti időszakban rimabányai lelkészként működött. (BARTHOLOMAEIDES, 1799, 112; RIECKY, 2015, 137.) A kishonti evangélikus lelkészi testvérületnek 1705. június 18-án már mint rimabányai lelkész lett a tagja. (ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 64.) Az ő fia volt a 18. század közepének híres jogtudósa, Matthias Bodo/Bodó Mátyás. (BARTHOLOMAEIDES, 1799, 112–114; HOLKO, 1818, 43–44.) Andreas Schmal szerint ifjabb Andreas Bodovinus Maria nevű lánytestvére, Bodó Mátyás nagynénje csépánfalvi Teőke Zsigmondnak, a kor ismert ügyvédjének lett a felesége. FABÓ, 1861, 108.

¹⁷⁹ Johannes Bartholomaeides 1716 és 1719 között működött (felső)pokorági lelkészként. RIECKY, 2015, 140.

¹⁸⁰ Tobias Hrebenda volt ekkor a cserencsényi lelkész. 1705-ben a Gömör megyei Ochtinán működött rektorként, majd onnan még abban az évben Betlérre ment lelkésznek. Betlérrel az ellenreformáció miatt távozni kényszerült, és a Gömör megyei Bugyikfalván húzta meg magát. A cserencsényi lelkészi állást

Rövidítések és irodalomjegyzék

- AECZL Archív evangélikého cirkevného zboru augsburského vyznania v Levoči (A Lőcsei Evangélikus Egyházközség Levéltára, Lőcse)
- V. C 23/a. Matricula ordinatorum 1614–1741. (Az ötvárosi-sárosi szuperintendencia lelkészavatási jegyzőkönyve)
- AECZT Archív evangélikého cirkevného zboru augsburského vyznania v Tisovci (A Tiszolci Evangélikus Egyházközség Levéltára, Tiszolc)
- M. Schulek gyűjt. Matthias Schulek gyűjteménye
- EOL Evangélikus Országos Levéltár, Budapest
- OK Ordinációs könyvek (www.hungaricana.hu)
- G I A Gömői kerület ordinációs jegyzőkönyve 1704–1738., illetve a Bányai kerületben ordináltak jegyzéke 1704–1710 (Raab Vilmos gépírásos, latin nyelvű kivonatai)
- G Ia Bányai kerület ordinációs lista (1704–1710, 1735–1740) (Raab Vilmos gépírásos, latin nyelvű kivonata)
- G III A Biccsei kerület ordinációs jegyzőkönyve 1610–1670. (Raab Vilmos gépírásos, latin nyelvű kivonata)
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
- Kézirattár
Fol. Lat. 3415. Congeries variorum manusciporum, multarumque ex impressis etiam clarissimorum viro-
rum libris ad illustrationem, cum primis historiae Hungariae tam politicae quam lutherano-ecclesiasticae facientium rerum fideliter desumptarum etc. 1758.

1713 és 1720 között töltötte be. ÚA ECAV, ZSRDT, Matricula Kis-Honthensis, 67. (keltezés nélkül); FABÓ, 1865, 28; DUDÁŠOVÁ, 2014, 92; RIECKY, 2015, 131.

- SNA Slovenský národný archív (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony)
- Zay Archív rodu Zay – Bučiansky archív, zbierka
 Maior: Synopsis Thomas Maior: Synopsis historiae ecclesiarum cum serie pastorum comitatus Neogradiensis, 1775, In: Martin Lauček: Collectanea, XVI/2, fol. 159r–193v. (šk. 167.)
 Schmal: Syllabus Andreas Schmal: Syllabus litteratorum Thurocziensium, 1755, In: Martin Lauček: Collectanea, XII, 1–188. (šk. 166.)
- SNK Slovenská národná knižnica, Literárny archív (Szlovák Nemzeti Könyvtár, Turócszentmárton)
- LA Literárny archív (Kézirattár)
 C 1069 Martin Lauček: Collectanea
- ÚA ECAV Ústredný archív Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku (A Szlovák Evangélikus Egyház Központi Levéltára, Pozsony)
- Horniak Osobný fond – Pavel Horniak
 Nr. 3. Schulek: Matthias Schulek: Memorabilia ecclesiarum evangelicarum Liptoviensium /Gépelt másolat 1956-ból/
 Memorabilia
- ZSRDT Zbierka starších rukopisných dokumentov a tlačí
 Matricula Kis-Honthensis Inclyti et venerabilis senioratus Kis-Honthensis Augustanae confessioni addictorum matricula secunda ab anno 1637 usque annum 1808 continuata [...] reparata sub senioratu venerandi domini Matthiae Holko ecclesiae evangelicae Augustanae confessionis Rima-Bányensis verbi divini ministrum anno Domini 1808.

*

- ADAMOVIČ
2010
Štefan ADAMOVIČ: *Dejiny evanjelického augsburského vyznania Novohradského seniorátu 1517–1940*, Dolné Srnie, Združenie evanjelikov augsburského vyznania Považského seniorátu, 2010.
- BARTHOLOMAEIDES
1799
Ladislaus BARTHOLOMAEIDES: *Memorabilia provinciae Csetnek, Neosolii, Johannes Stephani, 1799.*
- BARTHOLOMAEIDES
1806–1808
Ladislaus BARTHOLOMAEIDES: *Inclyti Superioris Ungariae comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico-historica*, Leutschovia, Josephus Carolus Mayer, 1806–1808.
- BARTHOLOMAEIDES
1828
Johannes Ladislaus BARTHOLOMAEIDES: *Memoria Ladislai Bartholomaeides, ecclesiae Ochtinensis verbi divini ministri, senioratus augustanae confessionis addictorum Gömöriensis postremo senioris, inclyti vero eiusdem nominis comitatus cum Kis-Honth articulariter uniti circa annum 1808 et 1809 historiographi ad diem 18. aprilis 1825 fata functi, seu genealogia familiae Bartholomaeides*, Pest, J. M. Trattner, 1828.
- BIENIK
2010
Ján BIENIK: *Dejiny Novohradského seniorátu 1517–1922*, Dolné Srnie, Združenie evanjelikov augsburského vyznania Považského seniorátu, 2010.
- BURIUS
1864
Johannes BURIUS: *Micae historicae evangelicorum in Hungaria ab anno 1673 ad 1688 annum*, kiad. Paulus LICHNER, Pozsony, 1864.
- ČAPLOVIČ
Ján ČAPLOVIČ: *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700*, I–II, Martin, Matica Slovenská, 1972–1984.
- DROBNÝ
1929
Ján DROBNÝ: *Evanjelickí Slovenskí martyri (mučeníci)*, Liptovský Svätý Mikuláš, Tranoscius, 1929.
- DUDÁŠOVÁ
2014
Darina DUDÁŠOVÁ: *Z prachu zabudnutia. Dejiny evanjelického augsburského vyznania cirkevného zboru v Ochtinnej*, Ochtiná, Cirkevný zbor ECAV na Slovensku, 2014.
- ELEM
II/1.
CSEPREGI Zoltán: *Evangélikus lelkeszek Magyarországon (ELEM) Proszopográfiai rész, II, A zsolnai zsinattól (1610)*

- a soproni országgyűlésig (1681), II/1. Nyugat-Magyarország (a dunántúli, a bajmóci és a felső-dunamelléki egyházkerület), Budapest, Magyar Evangélikus Digitális Tár, 2018.*
- ELEM
II/2. CSEPREGI Zoltán: *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM) Proszopográfiai rész II. A zsolnai zsinattól (1610) a soproni országgyűlésig (1681), II/1. Észak-Magyarország (a biccei egyházkerület), Budapest, Magyar Evangélikus Digitális Tár, 2019.*
- FABÓ
1861 *Monumenta evangelicorum Augustanae confessionis in Hungaria, I (= Andreas Schmal: Brevis de vita superintendentum evangelicorum in Hungaria commentatio), kiad. FABÓ András, Pest, Osterlamm Károly, 1861.*
- FABÓ
1863 *Monumenta evangelicorum Augustanae confessionis in Hungaria, II (= Andreas Schmal: Adversaria ad illustrandam historiam ecclesiasticam evagelico-hungaricam pertinentia, Matthias Bahil: Tristissima ecclesiarum Hungariae protestantium facies), kiad. FABÓ András, Pest, Osterlamm Károly, 1863.*
- FABÓ
1865 *Monumenta evangelicorum Augustanae confessionis in Hungaria, III (=Martinus Klanicza: Fata augustanae confessionis ecclesiarum a temporis reformationis ad synodum Pestiensis in comitatibus Hungariae, Johannes Simonides: Galeria omnium sanctorum), kiad. FABÓ András, Pest, Osterlamm Károly, 1865.*
- FORGON
1997 FORGON Mihály: *Gömör-Kishont vármegye nemes családai*, Pozsony, Méry Ratio, 1997.
- HOLKO
1818 Matthias HOLKO: *Commentatio II. historico-literaria de documentis literariis in senioratu Kis-Honthensi evangelicae Augustanae confessionis cum brevi illorum indice ad finem usque seculi III. post reformationem sacrorum deducta occasione tertii iubilaei secularis ecclesiae evangelicae et nonae solennitatis anniversariae bibliothecae publicae Kis-Honthanae edita*, In: *Solennia memoriae anniversariae bibliothecae Kis-Honthanae publicae senioratus evangelici A. C. cum jubilaeo III. reformationis die 13. septembris anno 1817 Alsó Szkalnokini junctim celebrata*, Selmecbánya, Joannes Sulzer, 1818, 21–88.

- HÖRK
1885
HÖRK József: *A Sáros-Zempléni Evangélikus Esperesség története*, Kassa, Bernovits G., 1885.
- ILA
1976
ILA Bálint: *Gömör megye*, I–IV, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1944–1976.
- KEMPELEN
1911–1932
KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*, I–XI, Budapest, Grill Károly, 1911–1932.
- KLEIN
1789
Johann Samuel KLEIN: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinden des Königreichs Ungarn*, I–II, Leipzig–Ofen, Diepold und Lindauer, 1789.
- KLEIN
1873
Johann Samuel KLEIN: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinden des Königreichs Ungarn*, III, kiad. FABÓ András, Pest, Hornyánszky Viktor, 1873.
- KLEIN
2015
Johann Samuel KLEIN *száz lelkészi életrajza*, kiad. CSEPREGI Zoltán – Peter KÓNYA, Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015.
- KOMÁROMY
1885
KOMÁROMY András: *Karancsberényi báró Berényi György élete és politikai működése 1601–1677*, In: *Századok*, 19. (1885) 124–155.
- KOVÁČ
2016
Martin KOVÁČ: *História evanjelického augsburského vyznania cirkevného zboru Sobotište*, Sobotište, Cirkevný zbor ECAV na Slovensku Sobotište, 2016.
- KOWALSKÁ
2006
Eva KOWALSKÁ: *Günther, Klesch, Láni und die anderen. Zur Typologie der ungarischen Exulanten des 17. Jahrhunderts*, In: *Acta Comeniana*, 20–21. (2007) 49–64.
- KRIŽKO
1901
Pavol KRIŽKO: *Dejiny banskomestského seniorátu*, Tranoscius, Liptovský Mikuláš, 1901.
- KUBÍNYI
1906
KUBÍNYI Miklós: *A felső-kubíni Kubínyi család története és leszármazása*, Budapest, Franklin Társulat, 1906.

- KUZMÍK
1976
Jozef KUZMÍK: *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu*, I–II, Martin, Matica slovenská, 1976.
- LEHOTSKÁ–ORLOVSKÝ
1976
Darina LEHOTSKÁ – Jozef ORLOVSKÝ: *Najstaršia jeľšavská mestská kniha 1566–1710*, Bratislava, Osveta, 1976.
- LIPPISCH
1735
Johann Georg LIPPISCH: *Thorunium Hungarorum litteris deditorum matrem oratione peculiari, qua celeberrimi gymnasio Thorunensi animo gratissimo valedixit, publice exponit et commendat*, Jena, Iohannes Fridericus Ritter, 1735.
- MAKKAI
1976
A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete, szerk. MAKKAI László, Budapest, Magyar Helikon, 1976.
- MARTINKA
1956
Jožo MARTINKA: *Ladislav Bartolomeides vlastivedný priekopník*, Martin, Vydavateľstvo Osveta, 1956.
- MIKULIK
1917
MIKULIK József: *A Gömöri Ágostai Hitvallású Evangélikus Esperesség története 1517–1740*, kiad. KOVÁCS Sándor, Pozsony, Wigand K. F., 1917.
- NAGY
1857–1868
NAGY Iván: *Magyarország családai, czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, I–XII, Pest, Ráth Mór, 1857–1868.
- OKOLICSÁNYI
2009
OKOLICSÁNYI József: *A Nógrádi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházmegye monográfiája*, Budapest, METEM, 2009.
- PAULÍNÝ
1891–1894
Ladislav PAULÍNÝ: *Dejepis superintendencie Nitrianskej dľa starých a novších prameňov*, I–IV, Jasenová, Redakcia „Cirkevných listov”, 1891–1894.
- RÁCZ
1899–1909
RÁCZ Károly: *A pozsonyi vértörvénysek áldozatai 1674-ben*, I–III, Lugos, Traunfellner Károly, 1899–1909.
- RAPOŠ
1938
Karol RAPOŠ: *Dejiny cirkvi evanjelickej augsburského vyznania Breznianskej (v súvisi s dejinami mesta Brezna nad Hronom)*, Liptovský Mikuláš, Kníhtlačiareň Razusovcov, 1938.

- REZÍK–MATTHAEIDES
1971 Ján REZÍK – Samuel MATTHAEIDES: *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku*, kiad. Vladislav RŮŽIČKA, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971.
- RIECKY
2015 Martin RIECKY: *Dejiny Malohontského seniorátu Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku*, Liptovský Mikuláš, Transcius, 2015.
- RMK
SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár, I–III*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1879–1898. [és pótlásai]
- RMNY
Régi magyarországi nyomtatványok, I–IV. (1473–1600. 1600–1635. 1635–1655. 1655–1670.), szerk. BORSA Gedeon – HELTAI János, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973–2011.
- RŮŽIČKA
1946 Vladislav RŮŽIČKA: *Eliáš Ladiver mladší slovenský pedagóg*, Turčianský Svätý Martin, Maticá slovenská, 1946.
- ŠKROVINA
1929 Otto ŠKROVINA: *Z historie turčianskeho evanjelického seniorátu a jeho sborov*, Martin, 1929.
- SLÁVIK
1921 Ján SLÁVIK: *Dejiny zvolenského evanjelického augsburského vyznania bratstva a seniorátu*, Banská Štiavnica, Joerges, 1921.
- SZLUHA
2003–2015 SZLUHA Márton: *Nyitra vármegye nemes családjai, I–II*, Budapest, Heraldika Kiadó, 2003–2015.
- SZÖGI
2003 SZÖGI LÁSZLÓ: *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon 1526–1788*, Budapest, ELTE Levéltára, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 9.)
- SZÖGI
2011 SZÖGI LÁSZLÓ: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700*, Budapest, ELTE Levéltára, 2011. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 17.)

- TAR
2004
- TAR Attila: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789*, Budapest, ELTE Levéltára, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 11.)
- VAGNER
1996
- VAGNER József: *Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez*, Nyitra, Huszár István Könyvnyomdája, 1896.
- S. VARGA
2002
- Vitetnek ítélőszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve*, kiad. S. VARGA Katalin, Pozsony, Kalligram, 2002.
- ZOVÁNYI
1977
- ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest, Magyarországi Református Egyház, 1977.

Jacobus Tollius ismeretlen levele második magyarországi útjáról (1687)

Klaniczay Tibor emlékének

Jacobus Tollius holland orvos és filológus (1633–1696) magyarországi útjai közül eddig leginkább az első, az 1660-as kapott nagyobb figyelmet amiatt, hogy annak során kereste fel a költő és hadvezér Zrínyi Miklóst, és a csáktornyai udvarban tett látogatásáról, illetve az ottani könyvtárról beszámolt Nicolaas Witsen (1641–1717) amszterdami polgármesternek írt levelében, amely először 1671-ben a holland tudós által sajtó alá rendezett Ausonius-kiadás függelékében látott napvilágot.¹ A levél az előbbin kívül még kétszer jelent meg a Tollius útileveleit tartalmazó *Epistolae itinerariae* című első (1700)² és második (1714)³ kiadásában, amelyeket Tollius kollégája, Henricus Christianus Henninius (1658–1703) duisburgi professzor rendezett sajtó alá és adott ki a szerző halála után.

A holland tudós második, 1687-ben megvalósult magyarországi látogatása, mely egy hosszabb közép- és dél-európai utazás részét képezte, szintén ismert a hazai közönség előtt: főleg a korabeli Buda és Pest történetével foglalkozó közlemények idézik, mivel az *Epistolae itinerariae* egy másik magyar vonatkozású levelében (*Iter Hungaricum*)⁴ szemléletesen leírja a két várost.⁵ Hasonlóan gyakran hivatkoznak az alsó-magyarországi bányavárosokban tett látogatásának részletes leírására,⁶ melyből Selmecbányáét Bél Mátyás annyira informatívnak ítélte meg, hogy forrásként használta a városról írt művéhez.⁷ A levél kiadása nemcsak azért jelentős, mert a levél eredetije nem maradt fenn, hanem azért is, mert személyes élményeken alapul és jóval alaposabb információkkal szolgál Magyarországról, mint az ugyanebben az évben Amszterdamban megjelent, többek között Magyarország leírását is tartalmazó kötet.⁸

¹ AUSONIUS, 1671, 785–790. A mű korábbi kiadásában (AUSONIUS, 1669) a levél még nem szerepel. A csáktornyai látogatásra vonatkozó rész magyar fordítását lásd SZAMOTA, 1891, 284–287.

² TOLLIVS, 1700, 237–246. (A levelet a Zrínyi-könyvtár állományát tárgyaló kötet ebből a kiadásból idézi. HAUSNER, 1991, 33.)

³ TOLLIVS, 1714, 237–246. Az 1714-es kiadásnak volt egy Hágában megjelent változata is. KÖVÉR, 2013, 7.

⁴ TOLLIVS, 1700, 140–204. A Bécsből 1687. július 7-én kelt levél címzettje Dodo von Knyphausen (1641–1698), a porosz királyi udvar tanácsosa. (Tollius második útjára a brandenburgi udvar, sőt személyesen Frigyes Vilmos (1620–1688) brandenburgi választófejedelem támogatásával indult el.)

⁵ TOLLIVS, 1700, 198–201; TOLLIVS, 1714, 198–201. Részleges magyar fordítását lásd SZAMOTA, 1891, 287–289.

⁶ TOLLIVS, 1700, 156–193; TOLLIVS, 1714, 156–193. Lásd erre KÖVÉR, 2014.

⁷ KÖVÉR, 2013, 12–13. Bél Mátyás – igaz, kritikával illetve – Tollivsnak a pozsonyi várról szóló leírását is felhasználta. TÓTH, 2007, 22.

⁸ ANONIM, 1687. Magyarország ismertetését lásd 1–38. Bár az Amszterdamban napvilágot látott mű általános áttekintést kíván nyújtani az országról, így több várost is ismertet, azok leírása elég felületes.

Tollius e második útjával itthon az utóbbi években két közlemény is foglalkozott. Ezek közül az egyik a holland utazó magyarságképét elemzi az *Iter Hungaricum* alapján meglehetősen vázlatosan,⁹ egy másik viszont az eddigi legrészletesebb ismertetést adja a holland utazó útileveléről.¹⁰ Ami a holland szakirodalmat illeti, a Tollius tanítványáról, a szintén filológus Theodorus Janssonius van Almeloveenről (1657–1712) szóló holland monográfia, mely érthetően sokat foglalkozik Tolliusszal is, viszont csak bécsi tartózkodását említi,¹¹ magyarországi útját nem, és ugyanez a helyzet a korszakban Itáliában járt holland tudós utazókat számba vevő munka esetében is, mely csak németországi és itáliai tartózkodását tárgyalja.¹²

Tollius pályafutásáról Hollandiában még nem készült monográfia, az első, 1738-ban holland szerző által összeállított biográfiája¹³ után mintegy százötven évvel készült és máig legrészletesebb életrajza sajátos módon egy német életrajzi lexikonban található.¹⁴ Az eddig róla megjelent közlemények szerint különös, mondhatni különc alakja volt a *respublica litterariának*. Érdeklődött a régi könyvek és kéziratok, a régi római, görög feliratok és érmék, valamint nem utolsósorban az alkímia iránt is, melyek közül az előbbieknél egy,¹⁵ az utóbbinak több kötetet¹⁶ is szentelt.¹⁷ Élete során volt a híres amszterdami nyomdász és térképkiadó, Joan Blaeu (1596–1673) latin fordítója – ebben a minőségében jutott el Csáktornyára –, követségi titkár Stockholmban, ezt követően a goudai latin iskola rektora, majd a második magyarországi útját megelőző időszakban, 1684-től a duisburgi egyetemen volt a történelem, az ékesszólás és a görög irodalom professzora. 1687 elején indult közép- és délkelet-európai útjára: előbb Hannover, Braunschweig, Wolfenbüttel és Magdeburg érintésével Potsdamba és Berlinbe ment, innen Wittenbergen, Lipszén, Drezdán és Prágán keresztül érkezett Bécsbe. Bécsből rándult át Magyarországra, innen visszatérve pedig Itáliába ment tovább, ahol hosszabb időt töltött, felkeresve többek között Velencét, Firenzét és Rómát.¹⁸ Itáliai tartózkodása során áttért a katolikus vallásra.¹⁹ 1692-ben utazott vissza végleg Hollandiába. Professzori állást nem kapott, ezért Utrechtben magánórák adásából próbálta meg fenntartani magát, ehhez viszont az ottani egyetem kurátorai nem járultak hozzá, így szegénységben halt meg 1696-ban.²⁰

⁹ ABLONCZYNÉ, 2011, 147–154.

¹⁰ KÖVÉR, 2013.

¹¹ STEGEMAN, 1996; STEGEMAN, 2005.

¹² VUGT, 2019, 91.

¹³ BURMAN, 1738, 368–374.

¹⁴ KOLDEWEY, 1894. (A német szerző nagyrészt Burman életrajzára támaszkodik.)

¹⁵ TOLLIUS, 1696.

¹⁶ TOLLIUS, 1687; TOLLIUS, 1688.

¹⁷ Az alkímia iránti élénk érdeklődése miatt bekerült a holland alkímisták és rózsakeresztesek adattárába is. LANGEVELD, 1926, 34–35.

¹⁸ KOLDEWEY, 1894, 424–425.

¹⁹ VUGT, 2019, 93.

²⁰ KOLDEWEY, 1894, 425–426.

A Tollius 1687-es közép- és dél-európai útjáról szóló, az *Epistolae itinerariae*ben közölt többi irodalmi útleivel a tudós nemzetiségéből adódóan érthetően hollandiai ismerőseihez szól. Útjának Berlinig tartó szakasza ismertetését²¹ a Zrinyivel kapcsolatban már említett Nicolaas Witsen amszterdami tudós polgármesternek, a berlini tartózkodásáról szóló beszámolót²² jóakarójának, Johann Georg Graevius (1632–1703) utrechti történészprofesszornak, a Bécsig tartó szakaszt tárgyalót²³ Gerard de Vries (1648–1705) utrechti filozófiaprofesszornak, a bécsi tartózkodását ismertetőt²⁴ tanítványának, Van Almeloვენnek címezte.

A holland tudós e második útjáról előbbi, kiadott levelei mellett számos kiadatlan is fennmaradt, melyek hollandiai közgyűjteményekben találhatóak.²⁵ Számos misszilis közlül egy, a hágai Királyi Könyvtár (Koninklijke Bibliotheek) kéziratárában őrzött levele²⁶ két szempontból érdekes: magyar szempontból azért, mert ebben 1687. június 13/23-án Budáról számolt be ifj. Constantijn Huygensnek (1628–1697) magyarországi tartózkodásáról, más szempontból azért, mert a címzett személyével tovább bővül azon személyek köre, akikkel második útja során levelezett.

A levél címzettje, aki apja, a hírneves költő és politikus, id. Constantijn és öccse, a természettudós Christiaan Huygens (1629–1697) mellett sokáig Hollandiában is háttérbe szorult, az itthoni közvélemény előtt alig ismert. Fiatalon a leideni egyetemen tanult jogot és szabad művészeteket. Tanulmányai után politikai pályára lépett: 1672-től (III.) Orániai Vilmosnak (1650–1702), Hollandia helytartójának titkára volt.²⁷ A holland művelődés- és eszmetörténet kutatói is csak az utóbbi évtizedben kezdik újra felfedezni részletes, több mint kétezer oldalas, több évtizeden át (1679–1696 között) vezetett naplója miatt, melyről már részletes, elemző feldolgozás is született.²⁸ Az ifjabb Huygens Tolliushoz hasonlóan sok minden iránt érdeklődött: részt vett öccse távcsőfejlesztési kísérleteiben és saját ötleteivel támogatta azokat, latin nyelvű verseket írt, bár nem törekedett költői babérokra,²⁹ ahogy festőként is megmaradt műkedvelőnek; erről a szenvedélyéről már magyar szerző tollából is született közlemény.³⁰

Az ifjabb Huygensnek írt levél a holland utazó friss úti élményeit rögzíti, ellentétben a Tollius jegyzetei alapján készült részletes, az *Epistolae itinerariae*ben kiadott irodalmi útleivel, melyet már Bécsbe való visszatérte után készített el. A Budáról írt rövid úti

²¹ A levél kelte: Potsdam, 1687. febr. 12. TOLLIVS, 1700, 1–20; TOLLIVS, 1714, 1–20.

²² A beszámoló kelte: Berlin, 1687. márc. 1. TOLLIVS, 1700, 40–50; TOLLIVS, 1714, 40–50.

²³ A levél kelte: Bécs, 1687. ápr. 3. TOLLIVS, 1700, 63–77; TOLLIVS, 1714, 63–77.

²⁴ A beszámoló kelte: Bécs, 1687. május 14. TOLLIVS, 1700, 99–117; TOLLIVS, 1714, 99–117.

²⁵ Tollius és levelezőpartnereinek leveleit a hágai Királyi Könyvtárban, az amszterdami, a leideni és az utrechti egyetemi könyvtárakban őrzik.

²⁶ Jelzete: KB, BSNG, 72 D 37.

²⁷ DEKKER, 2013, 10.

²⁸ DEKKER, 2013. Holland változatát lásd DEKKER, 2015.

²⁹ DEKKER, 2013, 107.

³⁰ BALOGH, 2001.

beszámoló azért is fontos dokumentum, mert ebben olyan részleteket is elárul magyarországi útvjáról, melyek a jóval terjedelmesebb, kiadott változatban nem szerepelnek.³¹

Tollius az út körülményeiről szólva sajnálkozva említi, hogy a bányavárosokban tett látogatásakor nem állt rendelkezésére festő,³² és olyan szakértőt sem talált a környéken, aki a botanikában jártas lett volna. Arról sem tudtunk eddig, hogy az általa gyűjtött fém- és ércmintákat Pozsonyon és Bécsen keresztül Hollandiába küldte, ahogy az sem volt eddig ismert, hogy egy harmadik magyarországi utat is tervezett, melyre már ott-honról akart festőt és a botanikához értő útítársat hozni magával. Az ifjabb Huygensnek írt levél az előbbieken kívül adalékkal szolgál még 1687 nyarának néhány magyarországi hadműveletéhez is, melyek aktuális hírként érthetően nem kaphattak helyet az *Epistolae itinerariae*ben kiadott irodalmi útlevelemben.

Tollius korábban említett és nyomtatásban megjelent, magyar vonatkozású szövegeiből is kitűnik, hogy magyarországi útjain is szenvedélyesen érdeklődött a régi könyvek, kéziratok iránt. Korábbi, csáktornyai látogatásakor Zrínyitől, aki nyilván érzékelte vendége ilyen irányú érdeklődését, három török kéziratot kapott.³³ 1687-es útján az Érsekújváron tett látogatása kapcsán szomorúan jegyezte le, hogy amikor egy helybélitől régi könyvek iránt érdeklődött, azt a választ kapta, hogy az ottani korábbi török pap könyvtárából több száz könyvet elégettek.³⁴ Amikor a garamszentbenedeki apátságban járt és régi kódexeket keresett, feljegyezte, hogy vendéglátója egyetlenegy sem tudott neki mutatni.³⁵

A holland tudós Budán kelt levele – az útjával kapcsolatos új részletek mellett – leginkább az egykori budai könyvtárral kapcsolatos adatok miatt tarthat számot a magyar közönség érdeklődésére. Tollius már útja első szakaszán, Wolfenbüttelben is megtekintette a Bibliotheca Corviniana állományából oda került könyveket.³⁶ Tollius első, nyomtatásban megjelent életrajzának írója is megemlíti, hogy 1687-es útja során más könyvtárak mellett a budai könyvtárat is felkereste, hogy azokat átvizsgálja.³⁷ Bécsben már magyarországi útja előtt kézbe vette a Buda felszabadítása után onnan Bécsbe szállított könyveket;³⁸ csalódott szavait, melyeket az egykori könyvtár maradványainak látván vetett papírra, Csapodi Csaba szó szerint is idézte.³⁹ A holland utazó az utóbbi évtizedekben kikerült a Corvina-szakirodalom látóköréből, ezért érdemes egy Friedrich

³¹ A két levél terjedelmileg is eltér egymástól: az előbbi alig három levéloldalt tesz ki – ezért szükségszerűen tömör összefoglalását adja a magyarországi útnak –, míg a nyomtatásban megjelent útlevelel hatvannégy negyedréte oldal hosszú.

³² Ez érthetővé teszi, hogy miért nincsenek az *Epistolae itinerariae*ben a felvidéki bányavárosokat ábrázoló metszetek.

³³ Az adatot a Zrínyi-könyvtár állományát tárgyaló kötet Tollius vonatkozó levelének 1700-as kiadásából idézi (HAUSNER, 1991, 49). A könyvtárra vonatkozó rész első megjelenési helye: AUSONIUS, 1671, 790.

³⁴ TOLLIUS, 1700, 150. Idézi KÖVÉR, 2013, 11. (Mivel az *Epistolae itinerariae* két kiadásának oldalszámai megegyeznek, a továbbiakban már csak az első, 1700-as kiadás vonatkozó helyeire hivatkozom.)

³⁵ TOLLIUS, 1700, 194. Idézi KÖRMENDY, 1979, 91.

³⁶ TOLLIUS, 1700, 9.

³⁷ BURMAN, 1738, 370, 372.

³⁸ TOLLIUS, 1700, 100. Ezek közül egyet Csapodi Csaba a Mátyás királlyal intenzív kapcsolatban álló Galeotto Marzio könyveként azonosított. CSAPODI, 1984, 26–27.

³⁹ TOLLIUS, 1700, 99. Idézi CSAPODI, 1961, 14.

Benedikt Carpzov (1649–1699) lipcsei szenátorhoz írt levelére felhívni a figyelmet, melyben röviden beszámol az egykori budai könyvtár épületében tett látogatásáról, és sajnálkozva állapítja meg, hogy „kincs helyett szenet talált”.⁴⁰ Az ifjabb Huygensnek írt levélben foglaltak – miszerint Budáról nemhogy görög vagy latin nyelvű, de még török nyelvű könyveket sem tudott magával vinni, mivel amit egyáltalán még látott, az is szét volt tépve vagy meg volt égve – az előbbi adat mellett új adalékkal szolgálnak az elpusztult budai könyvtár történetéhez.

Julius Pflugk (Pflugius) szászországi nemes és történész, aki a város 1686 őszi történet felszabadítása után Budán talált és Bécsbe szállított könyvek jegyzékét⁴¹ 1688-ban jelentette meg, gyakran idézett művének előszavában azt írja, hogy a listát szándéka ellenére azért nem jelentette meg korábban, mert 1687-ben hírt vette: Tollius akarja kiadni a jegyzéket.⁴² Utóbbinak az ifjabb Huygenshez írt levele megerősíti a Pflugk előszavában szereplő közvetett adatot, mivel a levélben maga Tollius tudatja holland ismerősével, hogy megszerzi a könyvek listáját és azt közzé fogja tenni. Pflugk előszavából az is nyilvánvalóvá válik, hogy a szászországi történész azért szánta el magát a jegyzék kiadására, mert a holland kolléga terve nem valósult meg.⁴³ Pflugk munkájának megjelenése után Tollius neve feledésbe merült, Xystus Schier (1728–1774) Ágostonrendi szerzetes sem említi már a budai könyvtár történetéről szóló művében.⁴⁴

A Bibliotheca Corviniana maradványainak keresésére vonatkozó, Tolliustól származó, már eddig is hozzáférhető adatok az *Epistolae itinerariae*ben a tanítványának, Van Almelo-veennek írt levélben szerepelnek.⁴⁵ Az itt közlendő levélből kiderül, hogy tanítványa mellett nemcsak az ifjabb Huygens, hanem – a könyvek jegyzékének megküldésével – a szintén nagy bibliofil és a régiségek iránt szenvedélyesen érdeklődő Gisbert Cupert (1644–1716), Deventer város polgármesterét is tájékoztatta a budai könyvtárral kapcsolatos kutatásairól. Tollius levele arról tanúskodik, hogy az egykori könyvtár sorsa nemcsak őt magát, hanem egy hozzá hasonló bibliofilekből álló tudóskört is foglalkoztatta.⁴⁶

⁴⁰ „Bibliotheca Budana a me perustrata est tota, sed pro thesauro carbones inveni. Nullus enim fere alicuius notae bonae codex in ea MSS. ita ut saepe optarim in honorem Mathiae Corvini, ut idem ineptus, qui Budam rapuit, has quoque reliquias absumpsisset. Sic illi fama mansessit integra.” Jacobus Tollius Friedrich Benedikt Carpzovhoz. Firenze, 1687. október 4. Tollius, 1709, 369. (A magyar Corvinaszakirodalom ezt az adatot még nem regisztrálta.)

⁴¹ A jegyzéket egy, a Niklas von Salm császári tisztt ezredénél szolgáló, név szerint nem ismert jezsuita táborig pap készítette. NAGY, 2009. 31.

⁴² PFLUGK, 1688. 5. Idézi GASTGEBER, 2014, 77.

⁴³ PFLUGK, 1688. 6. Idézi GASTGEBER, 2014, 77.

⁴⁴ SCHIER, 1766.

⁴⁵ TOLLIVS, 1700, 99–100. – Köszönet Latzkovits Miklósnak a bevezetőben hivatkozott latin szövegek értelmezésében nyújtott értékes segítségért.

⁴⁶ Tollius és itt említett holland ismerőseinek kiadatlan levelezésében számos adat van arra, hogy a tudósokból álló kör érdeklődéssel követte Tolliusnak a budai könyvtárral és a corvinákkal kapcsolatos vizsgálódásait. Mivel ezek a részletek egyrészt olyan hosszabb levelekben szerepelnek, melyek a témát csak érintik, teljes terjedelemben való közlésüknek nem volt értelme, másrészt a vonatkozó részletek ismertetése már meghaladná a közlemény kereteit, ezért a témával kapcsolatos további adatokat külön közleményben teszem közzé.

Forrás

Jacobus Tollius ifj. Constantijn Huygensnek

(Buda, 1687. június 13/23.)

KB, BSNG, 72 D 37

Születésnapján küldi levelét a címzettnek. Csodálkozik Buda erődítményein, és azokat látva úgy véli, a császári csapatok győzelme inkább isteni kegynek, mintsem az emberi erőnek köszönhető. Úgy gondolja: a törökök tapasztalatlansága lehetett az oka, hogy a várost annak kétszeres, néhol háromszoros erődítése ellenére sem tudták megvédeni. Gyönyörű a kilátás a négy magyar mérőföld hosszan elnyúló sík vidékre: a vidék gazdag szőlőben, terményekben és gyümölcsökben, igazán tejjel-mézszel folyó vidék. Egykor, Corvin Mátyás alatt virágoztak itt a tudományok, de mivel latin és görög feliratokat nem talált, a törököket írta le. Könyvekből nem maradt a városban semmi, még török nyelvűekből sem: szétszakadtak vagy megégték a fosztogatások során. Bécsben megvizsgálta a híres Bibliotheca Corviniana maradványait, és megszerzi majd a könyvek jegyzékét, amit David Nesselius, a császári könyvtár őre megígért neki, hogy a művelt világ tudomására hozhassa. Achmet Onirocriticájának a bécsi könyvtárban őrzött négy kéziratos kötetét összevetette a közkezen forgó kiadással, hogy még nem tudja, mikor, de javított szöveggel adja majd ki. A nála levő Lucretiust és Sallustiust is összehasonlította az ottani kéziratokkal. Budára várják a bajor választófejedelemet, aki hatezer lovassal váratlanul Egerbe ment, hogy segítségére legyen Donat Johann Heißlernek az egri várba utánpótlást szállító néhány ezer tatár megtámadásában. A hírek szerint négyszáz tatár elesett, a többi elmenekült. A választófejedelem megérkezése után csatlakozna a lotaringiai herceghez, hogy bevegység Székesfehérvárt. Az a hír tartja magát, hogy a császári csapatok csak akkor kapnak majd támadásra parancsot, ha a törökök részéről nagyobb csapatmozgásokat észlelnek, nehogy a harcokban megviselt katonák vereséget szenvedjenek. Másnap elindul Bécs felé. Egy pozsonyi özvegyasszonytól, aki gyűjteménye értékét kétezer német forintra becsüli, számos régi érmét fog megtekinteni. A gyűjteményben korábban sok ritka római kori és számos görög érmét is látott. A korábban Komáromban maga és az angol Edward Browne által leírt feliratokat újra megnézte és javítva leírta. Érsekújvárról szintén számos török feliratot hozott magával. Győrben semmit sem látott. Reméli, hogy ott, Sopronban és Petronellben jó néhány sírkövet és síremléket, valamint régi érméket is fog találni. Zólyomból elhozott egy szálakból álló darabka aranyat, melyet az eke vetett ki a földből. Látott egy sodort aranyból készült, háromsoros gyűrűt is, de az említett magyar özvegytől se könyörgéssel, se pénzzel nem tudta azt megszerezni. Ismét küldött egy fém- és ércdarabokkal teli ládat Pozsonyba, ahogy Bécsbe is küld majd egyet, hogy Hollandiába küldjék. Leereszkedett Körmöcbánya, Selmecbánya és Besztercebánya bányáiba, megsejmelte és megvizsgálta az ottani természeti csodákat. Nem sikerült festőt találnia, aki a látottakat lerajzolná volna. Járt a városokat övező hegyekben is, sok növényt és virágot is látott, de az említett városokban egyáltalán nem talált növénytanhoz értő embert. A levél kereteit meghaladná annak leírása, hogy mit lá-

tott Csehországban, Szászországban egészen a Cseh-erdőig az ércbányákban, hegyekben és városokban. Ha alkalom adódik rá, mindegyiket egyenként adja majd ki. Bécsben két vagy három hétig marad majd, azután Stájerországon, Karintián stb. keresztül Itáliába megy. Onnan a Tirol fennhatósága alatt álló területen és Csehország Németországhoz közel eső részén át tér majd haza. Útját megismételné, ha fiatalok és egy festő, valamint egy botanikus lennének az útítársai. Köszönti a címzett apját és testvérét, Cuperus urat és Joseph Hillt, a rotterdami angol egyház lelkészét is.
*Ui. Bécsből Cuperus úrnak megküldi majd a budai könyvtár jegyzékét.*⁴⁷

Nobilissimo atque Amplissimo, cultissimique ingenii Viro, Domino Constantino Hugenio, Toparchae in Zelem, Principi Arausino⁴⁸ a secretis,⁴⁹ Jacobus Tollius Salutem Plurimam Dicit.

Si Tui vel affectus erga me, vel humanitatis singularis oblivio obrepere posset, Constantine Hugeni, Vir Generosissime, certe longi illa itineris mora, novarumque et admirabilium rerum et eventuum copia, quibus quotidie animus meus distrahitur, obrepenti nacta fuisset occasionem luculentissimam. Sed haeret semper, haerebitque, dum vivo, suavissimae cultissimaeque indolis Tuae memoria, quae me impulit, ut hanc die natali meo ex Vrbe Buda ad te mitterem epistolam, testem observantiae meae amorisque, si ita candor Tuus mihi loqui concedet, mutui, ut, licet, inter barbaros, rudiores. Sed ut potius aviditati Tui cognoscendi, quae viderim, quam honori verborum congerendo consulam, dici vix potest, quam vere regia haec urbs fuerit, antequam tormentis et ignibus in ruinam daretur praeceps. Haereo animo, imo stupeo, quum urbis intueor etiam diruta munimenta, potuisse capi: et victoriam Caesarianorum⁵⁰ Divinae potius benignitati, quam humanae adsigno fortitudini. Excelsae imposita petrae, duplicique, imo et ad arcem triplici saepe munimento circumdata lapidibus defendi poterat: nec jam tam Turcarum industriam et fortitudinem laudo, quam admiror bellicam imperitiam; de qua re plura cum volente Deo coram, quia epistola cuncta una non capit. Prospectus in patentes campos in quatuor Hungarica miliaria⁵¹ amoenissimus est: regio vini optimi, frugumque et fructum feracissima; vere lacte et melle fluens;⁵² et olim quidem sub Matthia Corvino studia hic florere: nunc nihil a me elegantiarum nostrarum inveniri in urbe potuit, nisi si inscriptiones quaedam Turcae,

⁴⁷ Köszönet Szóke Ágnesnek a regesza alapjául szolgáló magyar fordításért és a latin szöveg átírásának alapos ellenőrzéséért.

⁴⁸ Orániai Vilmos (1650–1702) Hollandia helytartója, 1689-ből III. Vilmos néven Anglia és Írország, II. Vilmos néven Skócia királya.

⁴⁹ Huygens 1672-től 1696-ig volt Orániai Vilmos titkára. DEKKER, 2013, 10.

⁵⁰ Budát a császári és több nemzet katonáiból álló szövetséges csapatok 1686. szeptember 2-án szabadították fel.

⁵¹ 1 magyar mérföld = 8353,6 m.

⁵² Utalás a kora újkori „termékeny” és „tejjel-mézszel folyó Magyarország” toposzra.

quas desripsi,⁵³ pro Latinis Graecisque placere poterunt. Librorum, ne Turcicorum quidem, hic quidquam reliqui: lacerati vel igne absumti, direptive omnes.⁵⁴ Reliquiae nobilis illius bibliothecae Corvinianae a me Viennae perlustratae sunt; et si promissis fides praestabitur, indiculus⁵⁵ a me conficietur, cum erudito orbe communicandus.⁵⁶ Ita enim Bibliothecae Caesariae custos Daniel Nesselius,⁵⁷ vir humanissimus, pollicitus est:⁵⁸ cui, quod non modo totam Caesaream bibliothecam viderim, sed et plures codices manuscriptos utendos acceperim, acceptum refero, Achmetis inprimis Onirocritica,⁵⁹ cujus quatuor codices cum vulgata editione⁶⁰ contuli, infinitis inde emendationibus a me correctius⁶¹ edenda.⁶² Contuli et Lucretium ac Sallustium.⁶³ Caeterum ut et politicorum quid referam eventuum, Dux et Elector Bavaricus⁶⁴ hodie hic expectatur

⁵³ A török feliratok közül néhányat az *Epistolae itinerariae*ben Buda leírásánál közölt képmellékletként. TOLLIVS, 1700, 198.

⁵⁴ Az elpusztult könyvek szomorú látványát az *Epistolae itinerariae*ben Buda leírásánál nem említi.

⁵⁵ A Buda felszabadítása után Budáról Bécsbe vitt könyvekről jegyzék készült, melynek több példánya ismert. A bécsi könyvtárban található példány címe: *Reliquiae celeberrimae olim bibliothecae Budensis serenissimi regis Hungariae Matthiae Corvini sive subitanea et extemporalis consignatio librorum manuscriptorum et impressorum, qui post gloriosissimam occupationem Budae in crypta subterranea palatii Corviniani reperti et deinde in aulam imperatoriam Viennensem sequente autem die in augustissimam bibliothecam Caesaream translati fuerunt mense Octobris A. C. 1686*. Lásd erre Schier, 1766, 66 [55]; Gastgeber, 2014, 77. Feldolgozását lásd Csapodi, 1984.

⁵⁶ Tollivus terve nem valósult meg, a könyvek jegyzékét végül Julius Pflugk adta ki azzal az indokkal, hogy bár Tollivus ígérte, nem tette közzé a jegyzéket (PFLUGK, 1688, 5–6.). Hasonlóan nyilatkozik Burman, a holland tudós életrajzírója is, aki Tollivus valóra nem váltott tervei között említi annak egy *Dissertatio de Bibliotheca Budensi ejusque reliquiis* című művét (BURMAN, 1738, 374.). Burman forrását követve viszont kiderül, hogy az előbbi az életrajzíró által alkotott cím, mert bár Georg Daniel Morhof művére hivatkozik, ez utóbbi csak annak tárgyát adja meg ilyen szavakkal (a dissertatio szó nélkül), sőt maga is Pflugkra hivatkozik (MORHOF, 1732, 31.).

⁵⁷ David Nessel (1644–1699), a bécsi császári könyvtár könyvtárosa.

⁵⁸ A levél e helye fontos adalékkal szolgál a Tollivus bécsi vizsgálódásairól szóló, nyomtatásban megjelent levele azon helyének értelmezéséhez, ahol arról ír, hogy David Nessel, a bécsi könyvtár custosa nem fog akadályt gördíteni az elé, hogy „a” jegyzéket közzétegye (TOLLIVS, 1700, 100.) Az ottani szövegben említett jegyzéknek, a kontextusból adódóan, az ugyanott szereplő „budai könyvtáré”-nak kellett lennie. Az itteni szövegből egyértelmű, hogy a holland tudós valóban a „budai könyvtár”, vagyis a Budáról Bécsbe szállított könyvek jegyzékére gondolt.

⁵⁹ Achmet, Seirim (Abu Bekr Mohammed Ben Sirin) (653–728) arab szerző műve, mely az álmok értelmezését tárgyalja.

⁶⁰ Tollivus az Achmet-mű Nicolas Rigault-féle kiadását (ARTEMIDORUS–ACHMET, 1603) használta. TOLLIVS, 1700, 100.

⁶¹ A szó előtt egy áthúzott d betű áll.

⁶² A holland tudós ezt a tervét sem tudta valóra váltani: az általa tervbe vett javított kiadás nem jelent meg.

⁶³ Az itteni szövegből nem derül ki egyértelműen, az *Epistolae itinerariae*ből viszont igen, hogy Tollivus feltehetőleg a nála levő Lucretius- és Sallustius-kéziratokat vagy a szerzők műveivel kapcsolatos jegyzeteit vetette össze a bécsi könyvtárban levő kéziratos példányokkal: „...Lucretium meum ac Sallustium cum singulis ms. exemplaribus contuli” (TOLLIVS, 1700, 100), ugyanis életrajzírója, Burman említi, hogy Tollivus egy új Lucretius-kiadást készített elő (BURMAN, 1738, 374).

⁶⁴ II. Miksa Emánuel (1662–1726) bajor választófejedelem, Buda 1686-os visszafoglalásában jelentős szerepet játszott.

Agria, quo cum sex equitum millibus raptim excurrerat, ut Heuslero⁶⁵ succurreret, adversus Tatarorum aliquot millia Erlaviae⁶⁶ commeatus importatura profecto.⁶⁷ Caesiorum feruntur quadringenti circiter, infugientibus celeri cursu reliquis. Hinc sese cum Duce Lotharingo⁶⁸ conjungat, ut Albam Regiam⁶⁹ oppugnatum eant.⁷⁰ Hic certe rumor est constantior; ita tamen, nisi Turcae magnis copiis huc illucve moveant, tum enim illos opperiri, vel aggredi decretum fertur, ne attritae difficili obsidione Caesarianorum copiae cladi alicui ab Turcis obnoxiae sint. Cras hinc discessurus Viennam⁷¹ per viam, ut ajunt, majore tamen quam ante cura, numismatum antiquorum ingentem perlustrabo copiam, quam vidua quaedam Posonii possidet, duobusque florenorum Germanicorum millibus aestimatam.⁷² Multos ibi nummos rariores vidi Gothicos:⁷³ nonnullos et Graecos.⁷⁴ Comorae⁷⁵ descriptas olim a me et Braunio Anglo⁷⁶ inscriptiones⁷⁷ rursus inspexi, et correctius descripsi. Turcicas item nonnullas Owarino, sive Neuheusela⁷⁸

⁶⁵ Donat Johann Heißler von Heitersheim (1648–1696) császári tábornok, később tábornagy, részt vett Buda visszafoglalásában, majd a török Magyarországról való kiűzését célzó harcokban.

⁶⁶ Eger (Agria, Erlavia, Erlau).

⁶⁷ Az Egert megszállva tartó törököket kiéheztetéssel próbálták térdre kényszeríteni, ami magában foglalta azt is, hogy a kívülről érkező utánpótlást is igyekeztek lehetetlenné tenni. SZÁNTÓ, 1989, 68.

⁶⁸ Lotaringiai Károly (1643–1690) császári tábornagy, 1675–1688 között a magyarországi törökellenes harcok fővezére.

⁶⁹ Székesfehérvár (Alba Regia, Stuhlweissenburg).

⁷⁰ Bár Székesfehérvár visszafoglalására a bécsi Haditanács már 1687 májusában parancsot adott, mivel a törökök megtörésére hosszú blokádot alkalmaztak, ezért a törökök a várost csak egy évvel később, 1688. május 19-én adták fel. JENEI, 1971, 8–19.

⁷¹ Az *Epistolae itinerariae*ben ezzel szemben azt írja, hogy a levél keltének napján hagyta el Budát. TOLLIVS, 1700, 201.

⁷² Az asszonyt és az összeget az *Epistolae itinerariae*ben is említi, de nevét ott sem adja meg. Az érmegyűtemény a szövegből kivehetően egy Beer nevű néhai pozsonyi városi jegyzőé volt, és az ő özvegye mutatta meg a holland tudósnak (TOLLIVS, 1700, 143–144). Bér (Beer) Jánosról Bod Péter feljegyezte, hogy „Poson várossa sékrétáriussa 1680-dik eszt. tájban: aki [...] a’ ritka jó könyveknek meg-szerzéseiben és a’ régi pénzeknek meg-gyűjtéseiben gyönyörködött”, sőt tudott Tollivsnak Beer özvegyénél tett látogatásáról is. BOD, 1766, 347. (Köszönet Soós Ferencnek, aki erre az adatra felhívta a figyelmemet.)

⁷³ Elképzelhető, hogy Tollivus itt a római mintára vert, de sok szempontból egyedi barbár érmékre utal. (Szabó András Péter szíves közlése.)

⁷⁴ Az érmék ismertetését lásd TOLLIVS, 1700, 143–144.

⁷⁵ Komárom (Comora, Komorn).

⁷⁶ Edward Browne (1644–1708) angol orvos, a Royal Society tagja, több európai országot, köztük Magyarországot is felkereste. Úti élményeit 1673-ben megjelent munkájában foglalta össze (BROWNE, 1673). A mű holland fordítása 1682-ben jelent meg (BROWNE, 1682).

⁷⁷ Browne Komáromban három sírfeliratot jegyzett fel (BROWNE, 1673, 28; BROWNE, 1682, 2. könyv, 34.). Ezeket Tollivus az *Epistolae itinerariae*ben nem közli újra, csak megjegyzi, hogy egy másikat, melyet egy barátjától kapott, a maga által sajtó alá rendezett, második Ausonius-kiadásban tette közzé (TOLLIVS, 1700, 149.). Az 1671-es Ausonius-kiadásban valóban szerepel az említett sírfelirat. AUSONIUS, 1671, 789.

⁷⁸ Érsekújvár (Owarinum, Neuheusel, ma: Nové Zámky, SK).

attuli.⁷⁹ Javarini⁸⁰ nihil vidi: verum et illic et Oedenburgi⁸¹ nonnihil me sepulcralium lapidum et monumentorum inventurum spero, uti et Petronellae:⁸² itemque nummos rariores. Altsohlio⁸³ attuli frustillum auri, quod filatim contortum circa frugum⁸⁴ radices aratro excisum fuit.⁸⁵ Anulum ter digitum circumeuntem ex eo auro contorto ductum vidi, contrectavique sed a nobili vidua Hungarica comparare nec prece nec pretio potui.⁸⁶ Rursus totam cistam Posonium⁸⁷ misi omnis generis metalorum ac mineralium fragmentis plenam: inde Viennam, et sic cum elegantissimis aliis in Hollandiam mittam. Intravi intima metallifodinarum Cremnicensium,⁸⁸ Schemnicensium,⁸⁹ Neosolianarum,⁹⁰ vidi que et observari in illis tam multa naturae miracula,⁹¹ ut totos dies iis enarrandis habeam impendere. Hoc unum defuit, quod pictorem non habuerim, qui omnia delinearet.⁹² In montibus, quos plerosque pedes pervagatus sum altissimos, plurimae a me inventae, sunt herbae et plantae, floresque curam exactiorem merentes.⁹³ Sed nullum in his urbibus medicum Botanicis peritum offendi: nec ego ea peritia sum, ut omnes norim. Quid in Bojohaemia,⁹⁴ in Saxonia,⁹⁵ ad Sylvam Hercyniam⁹⁶ in metallifodinis, montibus, urbibus viderim, explicare literarum brevitia non patitur. Cum volente Deo, ubi occasio, singula edentur.⁹⁷ Viennae duas tresve septimanas adhuc haerendum: tum per Stiriam,⁹⁸ Carinthiam etc. Italia adibitur. Unde rursus reflectam domum per Tirolensem ditionem, et Bohaemiae proximum Germaniae latus, miracula

⁷⁹ Az Érsekújváron lemásolt török feliratokat az *Epistolae itinerariae*ben a város leírásánál képmellékletként tette közzé. TOLLIVS, 1700, 150.

⁸⁰ Győr (Jaurinum, Javarinum, Raab).

⁸¹ Sopron (Scarbantia, Oedenburg).

⁸² Petronell, helység a mai Ausztriában. Területén helyezkedett el Carnuntum, a római Pannonia Superior provincia székhelye.

⁸³ Zólyom (Altosolium, Altsohl, ma: Zvolen, SK).

⁸⁴ Előtte: áthúzott, olvashatatlan szó.

⁸⁵ Az aranydarabot az *Epistolae itinerariae*ben is említi. TOLLIVS, 1700, 193.

⁸⁶ Az aranygyűrűről az *Epistolae itinerariae*ben is szót ejt, de ott az özvegy kéreléséről nem szól. TOLLIVS, 1700, 193.

⁸⁷ Pozsony (Posonium, Pressburg, ma: Bratislava, SK).

⁸⁸ Kőrmöcbánya (Cremnicium, Kremnitz, ma: Kremnica, SK).

⁸⁹ Selmecebánya (Schemnitium, Schemnitz, ma: Banská Štiavnica, SK).

⁹⁰ Besztercebánya (Neosolium, Neusohl, ma: Banská Bystrica, SK).

⁹¹ A felvidéki bányák felkeresését Tollivus alkímia iránti felfokozott érdeklődése indokolta, ahogy azt is, hogy magyarországi útja leírásának jelentős részét teszi ki a bányákban tapasztaltak bemutatása. Lásd TOLLIVS, 1700, 156–193.

⁹² Ez magyarázhatja, hogy az *Epistolae itinerariae*ben nincsenek a bányavárosokat ábrázoló metszetek.

⁹³ Botanikai megfigyeléseit az *Epistolae itinerariae*ben ennyire nem részletezi, csak a növényeket említi, melyeknek megvizsgálása nehézséget okozott számára. TOLLIVS, 1700, 183.

⁹⁴ Csehország (Bohemia, Bojohemia, Böhmen, Čehy).

⁹⁵ Szászország (Saxonia, Sachsen).

⁹⁶ Cseh-erdő (Sylva Hercynia, Böhmerwald, Šumava).

⁹⁷ Tollivusnak ez a szándéka sem vált valóra, mert az említett helyeken tapasztaltakat nem részletezte külön útleírásban, illetve önálló műben.

⁹⁸ Stájerország (Styria, Steiermark).

illic naturae necdum cognita exploraturus.⁹⁹ Quod si reverso domum nobile se consortium adolescentium obtulerit; relegam totum iter, sed pictore instructus, et famulo Botanices perito. Haec sunt, Vir Generosissime, quae temporis angustiae significare permisere: quae cum Nobilissimis Dominis Parente,¹⁰⁰ et fratre,¹⁰¹ si commodum, communices velim, quibus et officia cuncta salutemque plurimam mei verbis offerri dicique velim. Idem quaeso officium Nobilissimo Domino Cupero¹⁰² nostro, et Josepho Hillio, Anglicanae Ecclesiae Roterodami pastori,¹⁰³ praestare digneris: ut et amicis communibus reliquis. Vale Humanissime Domine, et uti solebas, deinceps me amare perge. Dabam Buda [!] XXIII/XIII Junii Anno MDCLXXXVII.

Vienna Domino Cupero indiculum Bibliothecae Budensis¹⁰⁴ mittam, inclusas humanitati Tuae commendo.

Kívül: A Monsieur Monsieur Constantin Huygens, Seigneur de Zelem, et Secretaire de son Altesse le Prince d'Orange, à la Haye

Rövidítések és irodalomjegyzék

KB Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, Afdeling handschriften
BSNG Brieven en stukken van Nederlandse geleerden,
72 D 37

*

ABLONCZYNÉ
2011

Ablonczyné Nádor Zsuzsanna: *Ungarn, das gesegneteste Land Europas: das Ungarnbild der niederländischen Reisebeschreibungen, 1555–1774: vergleichende Analyse im Spiegel der rhetorisch-apodemischen Traditionen dargestellt an Werken der niederländischen, deutschen und englischen Reiseliteratur*, Frankfurt am Main, Lang, 2011.

⁹⁹ Tollius 1688-ban ért vissza Duisburgba, ahonnan hosszú közép- és délkelet-európai útjára indult.

¹⁰⁰ Idősebb Constantijn Huygens (1597–1687) neves holland költő és államférfi. Tollius a levél írásakor láthatóan még nem értesült az ifj. Huygens apjának haláláról, aki ugyanis 1687. március 28-án meghalt.

¹⁰¹ Christiaan Huygens (1629–1695), az ifjabb Constantijn Huygens öccse, matematikus és csillagász, nevéhez számos találmány (például az ingaóra) fűződik.

¹⁰² Gisbert Cuper (1644–1716), Deventer polgármestere, neves régiségkedvelő.

¹⁰³ Joseph Hill (1625–1707) 1675-től haláláig a rotterdami angol presbiteriánus egyház lelkésze.

¹⁰⁴ Ezalatt nyilván a bécsi könyvtárban levő kézirásos jegyzékről készített másolat értendő.

ANONIM

1687

Korte, beknopte, en nette beschryving, van de koningrijken Hungarien, Dalmatien, en Morea, mitsgaders de vorstendommen Zeevenbergen, Walachien, Moldavien, Bulgarien etc., en der zelve vestingen en steeden, nevens een omstandig verhaal van het geene, dat omtrent, en zedert de verovering van Offen, door der Christenen wapenen is ingenomen, Amsterdam, Ooszaan, 1687. (APPONYI, 1903–2004 [App. H.], 1330.)

APPONYI

1903–2004

APPONYI, Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*, Bd. I–IV, München, 1903–1927, Bd. V., Hrsg. von József VEKERDI, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2004.

ARTEMIDORUS–ACHMET

1603

ARTEMIDORI *Daldiani et ACHMETIS Sereimi F. Oneirocritica. Astrampsychi et Nicephori versus etiam Oneirocritici. Nicolai RIGALTII ad Artedimorum notae*, Lutetiae, Orry, 1603.

AUSONIUS

1669

D. Magni AUSONII Burdigalensis opera. Iacobus TOLLIIUS ex vett. codd. recensuit, Amstelredami, Blaeu, 1669.

AUSONIUS

1671

D. Magni AUSONII Burdigalensis opera, Iacobus TOLLIIUS, M. D. recensuit, Amstelodami, Blaeu, 1671. (APPONYI, 1903–2004 [App. H.], 2101.)

BALOGH

2001

BALOGH Tamás: *Constantijn Huygens als Maler*, In: „*swer sinen vriunt behaltet, daz ist lobelich*”. *Festschrift für András Vizkelety zum 70. Geburtstag*, Piliscsaba–Budapest, Katholische Péter-Pázmány-Universität, Philosophische Fakultät, 2001, 323–332.

BOD

1766

BOD Péter: *Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyar-Országban élt tudos embereknek, nevezetesebben a' kik valami, világ eleibe botsátott irások által esméretesekké lettek, s'jo emlékezeteket fen-hagyták, historiájok*, [Nagyszeben], 1766.

BROWNE

1673

Edward BROWNE: *A brief account of some travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola, and Friuli, as also some observations on the gold, silver, copper, quick-silver mines, baths, and mineral waters in those parts, with the figures of some habits and re-*

markable places, London, Took, 1673. (APPONYI, 1903–2004 [App. H.], 973.)

BROWNE
1682

Naukeurige en gedenkwaardige reysen van Edward BROWN, M. Dr., afgesonden van 't Collegie tot Londen. lid van het Kon. Soc. en Medicijn van Sijn Kon. Maj. in Engelandt, door Nederland, Duytsland, Hongaryen, Servien, Bulgarien, Macedonien, Thessalien, Oostenrijk, Stiermark, Carinthien, Carniole, en Friuli, enz., mitsgaders alle deftige en opmerkenswaardige seldsaemheden der voornaemste rijken, landen, en steden als ook goud-, silver-, koper- en quiksilver mijnen, baden, fonteinen, mineralen, rariteiten, curieusheden, gebouwen, rivieren, meeren, bergen, heuvels enz., insgelijks alle ongehoorde geschiedenissen van volkeren, gods-dienst, zeden, regeering, kleeding, dieren, vruchten, vreemdigheden, en wonderlijke voorvallen, Amsterdam, Ten Hoorn, 1682.

BURMAN
1738

Casparus BURMANNUS: *Traiectum eruditum, virorum doctrina inlustrium, qui in urbe Trajecto, et regione Trajectensi nati sunt sive habitant, Trajecti ad Rhenum, Padenburg, 1738.*

CSAPODI
1961

CSAPODI Csaba: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* In: *Magyar Könyvszemle*, 77. (1961) 4. sz. 399–421.

CSAPODI
1984

CSAPODI Csaba: *A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1984. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, Új sorozat, 15.)

DEKKER
2013

Rudolf DEKKER: *Family, Culture and Society in the Diary of Constantijn Huygens Jr, Secretary to Stadholder-King William of Orange*, Leiden–Boston, Brill, 2013. (Egodocuments and History Series, 5.)

DEKKER
2015

Rudolf DEKKER: *Constantijn Huygens jr. en de uitvinding van het moderne dagboek*, Amsterdam, Panchaud, 2015.

GASTGEBER
2014

Christian GASTGEBER: *Die griechischen Handschriften der Bibliotheca Corviniana in der Österreichischen Nationalbibliothek. Provenienz und Rezeption im Wiener Griechischhumanismus des frühen 16. Jahrhunderts*, Wien, Verlag der

Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2014.
(Miscellanea Codicum Graecorum Vindobonensium, 2.)

HAUSNER
1991

A Bibliotheca Zriniana története és állománya. Írták és összeállították HAUSNER Gábor – KLANICZAY Tibor – KOVÁCS Sándor Iván – MONOK István – ORLOVSZKY Géza, Budapest, Argumentum–Zrínyi, 1991. (Zrínyi-könyvtár, 4.)

JENEI
1971

JENEI Károly: *Székesfehérvár körülzárása és visszafoglalása 1688-ban*, In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv, a Fejér megyei Levéltár Évkönyve*, Székesfehérvár, 1971, 7–22. (Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez, 5.)

KOLDEWEY
1894

Friedrich KOLDEWEY: *Jacobus Tollius*, In: *Allgemeine Deutsche Biographie*, 38. Band, Leipzig, Duncker & Humblot, 1894, 423–427.

KÖRMENDY
1979

KÖRMENDY Kinga: *A Knauz hagyaték kódextöredékei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1979. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, Új sorozat, 7.)

KÖVÉR
2013

KÖVÉR Lajos: *Jacobus Tollius magyarországi mozaikjai*, In: *Aetas*, 28. (2013) 5–23.

KÖVÉR
2014

KÖVÉR Lajos: *Banské mestá očami holandského cestovateľa zo 17. storočia*, In: *Acta historica Neosoliensia*, 17. (2014) 341–362.

LANGEVELD
1926

L. A. LANGEVELD: *Alchemisten en rozekruisers*, Epe, Hooiberg, 1926.

MORHOF
1732

Daniel Georg MORHOF: *Polybistor, literatius, philosophicus et practicus cum accessionibus virorum clarissimorum Ioannis FRICKII et Iohannis MOLLERT, Flensburgeris*, Lubecae, Boeckmann, 1732.³

NAGY
2009

NAGY Levente: *Luigi Fernando Marsili és a budai könyvtár(ak)*, In: *Magyar Könyvszemle*, 125. (2009) 30–46.

PFLUGK
1688

Julius PFLUGK: *Epistola ad perillustrem atque generosissimum virum Ludovicum a Seckendorff, virum de utraque republica mertissimum, praeter fata Bibliothecae Budensis, librorum quoque in ultima expugnatione repertorum catalogum exhibens*, Jenae, Bielcke, 1688. (APPONYI, 1903–2004 [App. H.], 1356.)

SCHIER
1766

Xystus SCHIER: *Dissertatio de regiae Budensis Bibliothecae Mathiae corvini ortu, lapsu, interitu et reliquiis / Értekezés Corvin Mátyás Budai királyi könyvtárának létrejöttéről, hanyatlásáról, pusztulásáról és maradványairól [1766]*, az utószót írta, a kötetet szerkesztette MONOK István, a magyar fordítást sajtó alá rendezte EKLER Péter, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2019. (Supplementum Corvinianum, 5.)

STEGEMAN
1996

Saskia STEGEMAN: *Patronage en dienstverlening. Het netwerk van Theodorus Janssonius van Almeloveen (1657–1712) in de Republiek der letteren*, Nijmegen, 1997.

STEGEMAN
2005

Saskia STEGEMAN: *Patronage and Services in the Republic of Letters: The Network of Theodorus Janssonius Van Almeloveen (1657–1712)*, Amsterdam, APA-Holland Universiteits Pers, 2005. (Studies van het Instituut Pierre Bayle voor intellectuele betrekkingen tussen de Westeuropese Landen in de nieuwe tijd, 33.)

SZAMOTA
1891

Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054–1717, összegyűjtötte és jegyzetekkel kísérte SZAMOTA István, Budapest, Franklin Társulat, 1891.

SZÁNTÓ
1989

SZÁNTÓ Imre: *Eger felszabadulása a török uralom alól (1687)*, In: *Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699)*, szerk. BODÓ Sándor – SZABÓ Jolán, Eger, Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1989, 65–74. (Studia Agriensia, 9.)

TOLLIUS
1687

Jacobus Tollius: *Fortuita, in quibus, praeter critica nonnulla, tota fabularis historia Graeca, Phoenicia, Aegyptiaca, ad chemiam pertinere asseritur*, Amstelaedami, Janssonius van Waesberge, 1687.

- TOLLIUS
1688
Jacobus Tollius: *Manuductio ad caelum chemicum*, Amstelædami, Janssonius van Waesberge, 1688.
- TOLLIUS
1696
Jacobus TOLLIUS: *Insignia itinerarii Italici, quibus continentur antiquitates sacrae*, Trajecti ad Rhenum, Halma-Van de Water, 1696.
- TOLLIUS
1700
Jacobus TOLLIUS: *Epistolae itinerariae ex autoris schedis postumis recensitae, suppletæ, digestæ, annotationibus, observationibus et figuris, cura et studio Henrici Christiani HENNINII*, Amstelædami, Oosterwyk, 1700.
- TOLLIUS
1709
Epistolae III. Iacobi TOLLII ex manuscriptis editæ, In: *Nova librorum rariorum conlectio, qui vel integri inseruntur vel adcurate recensentur, fasciculus tertius*, Halis Magdeburgicis, Renger, 1709, 368–375.
- TOLLIUS
1714
Jacobus TOLLIUS: *Epistolae itinerariae ex autoris schedis postumis recensitae, suppletæ, digestæ, annotationibus, observationibus et figuris, cura et studio Henrici Christiani HENNINII*, Amstelædami, Oosterwyk, 1714.² (APPONYI, 1903–2004 [App. H.], 1511.)
- TÓTH
2007
TÓTH Gergely: *Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése* (doktori disszertáció), Budapest, 2007. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/tothgergely/diss.pdf>.
- VUGT
2019
I[ngeborg] van VUGT: *The structure and dynamics of scholarly networks between the Dutch Republic and the Grand Duchy of Tuscany in the 17th century* (disszertáció), Amsterdam, 2019.

Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius 1698. évi kiadatlan levele az erdélyi örmény egyházi vizsály kivizsgálása ügyében²

Kevés olyan bécsi apostoli nuncius volt, aki hivatali ideje során annyira behatóan és sokat foglalkozott az erdélyi örménység egyházi ügyeivel, mint Andrea Santacroce³ (1656–1712) bécsi (korábban varsói) nuncius (1696–1700), Seleucia in Isauria (*in partibus infidelium*) címzetes érseke. A most kiadásra kerülő latin nyelvű irat a közelmúltban került elő Rómából, az Apostoli Szentszék missziókat koordináló intézményének, a Hitterjesztés Szent Kongregációjának⁴ (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) történeti levéltárából. Magát a dokumentumot Andrea Santacroce nuncius látta el kézjeggyével, azonban Francesco Antonio Bertini (1658–1726), a bécsi apostoli nunciatura általános ügyhallgatója és egyszersmind „irodaigazgatója” fogalmazta meg latin nyelven, majd miután ellenjegyezte, eljuttatta Rómába. A levél tartalma szoros összefüggésben állt az 1697-ben Besztercén kirobbant örmény egyházi vizsállyal, amely az 1689. évben Lemberg városában megkötött egyházi unió eltérő értelmezéséből adódott.⁵ A most kiadásra kerülő dokumentum tehát a fent említett szentszéki szerv általános üléseihez (*Congregatio Generalis, Congregazione Generale*) kapcsolódó iratok sorozatából került elő, ahol egy adott missziós ügy kapcsán beérkező eredeti leveleket tanulmányozta a nevezett szentszéki intézmény vezetősége (*Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali*).⁶

A dokumentumot aláírásával ellátó Andrea Santacroce egy nevezetes arisztokrata család sarjaként 1656. november 22-én látta meg a napvilágot Rómában. A család számos, nagy befolyással rendelkező főpapot adott a római katolikus egyháznak. A későbbi bécsi nuncius egyházi karrierje 1689-ben vett nagy lendületet. VIII. Sándor pápa (1689–1691) ekkor nevezte ki a Seleucia in Isauria címzetes érsekének, és Varsóba ren-

¹ Nagy Kornél PhD, tudományos munkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete.

² Jelen témában a 2004-ben, a 2006-ban, a 2008-ban, a 2010-ben és a 2018-ban adományozott Klebelsberg Kunó-ösztöndíjak jóvoltából végeztem római és vatikáni levéltári kutatásokat. Támogatásukat ezúton is köszönöm. Mindezeket túl szeretném őszinte hálámat kifejezni Balla Lóránt, Glüick László, Mihalik Béla Vilmos, Siptár Dániel, Szabó András Péter és Tóth Gergely klasszika-filológus, irodalomtörténész, valamint levéltáros és történész kollégáknak, akik észrevételeikkel, kritikai megjegyzéseikkel és tanácsaikkal segítették e forráskiadást.

³ A nevezett főpap neve kétféleképpen, Santa Croce (latinul: *Sancta Crucius*), illetve Santacroce formában ismeretes az írott forrásanyagban. Jelen közleményünkben ez utóbbi, egybeírt változatot használjuk.

⁴ A továbbiakban a szentszéki intézményre a Propaganda Fide elnevezést használjuk.

⁵ APF SOCG Vol. 532. Fol. 472r.

⁶ TÓTH, 1994, 28–30; TÓTH, 2002–2008, I, 62; TÓTH, 2004, 843–892; KOVÁCS, 2006, 49–52.

delte apostoli nunciushoz a hivataláról leköszönő Giacomo Cantelmi/Cantelmo (1645–1702) caesareai címzetes érsek helyére.⁷ 1696-ban XII. Ince pápa (1691–1700) bécsi apostoli nunciushoz nevezte ki, és eme hivatalát az 1700. év januárjáig látta el.⁸ 1699. november 14-én ugyancsak XII. Ince pápa bíborossá kreálta őt, és kardinális (bíborosi) egyháza a római Santa Maria del Popolo bazilika lett. Majd az 1700. évben a pápai kinevezés értelmében Viterbo és Toscanella püspöki hivatalát látta el érseki rangban 1712. május 10-én bekövetkezett haláláig.⁹

Santacroce apostoli nuncius egy nagyon fontos és izgalmas időszakban került Varsóból a császárvárosba. Az idő tájt már javában zajlott Magyarországnak az oszmán török iga alóli felszabadítása. Ezen túlmenően ekkor próbálták meg kinevezni Illyés András (1637–1712) püspököt az 1601 óta vikáriusok által kormányzott erdélyi egyházmegye élére.¹⁰ Sőt, Santacroce nuncius hivatala idején vette kezdetét az erdélyi románság egyházi uniója (1697–1701), és a 17. század végén nagy lendülettel folytatódott a felső-magyarországi unitus ruténség egyházi életének, illetve a munkácsi görög-katolikus püspökségnek az újjászervezése, De Camellis József János (1641–1706) püspök vezetésével.¹¹

A nunciushoz az erdélyi örményekkel fennálló kapcsolata ugyanakkor még mindig kevésbé közismert a kutatások számára. Santacroce velük még varsói apostoli nunciushoz került közelebbi kapcsolatba. Egyrészt lelkesen támogatta az erdélyi örmények katolizációjában elvülhetetlen érdemeket szerző, moldvai születésű örmény unitus miszisionárius – mint a leMBERGI Örmény Kollégium (*Collegium Armenum*) és a római Collegium Urbanum egykori növendéke –, Oxendio Virziresco (1654–1715) püspöki jelöltségét, amit külön is nyomatékosított a Propaganda Fidéhez eljuttatott jelentésében. Sőt ebben a levelében annak a véleményének is hangot adott, hogy az Apostoli Szentszéknek Oxendiót püspökként és apostoli vikáriusként nemcsak Erdélybe, hanem Moldvába is delegálnia kellene az ottani keleti hitű örmény közösség katolizálása céljá-

⁷ APF SOCG Vol. 512. Fol. 223v–224r.; APF SOCG Vol. 531. Fol. 298r–v., Fol. 308r.; APF LDSC Vol. 82. Fol. 5r.; APF CP Vol. 29. Fol. 613r–617r.; HC, 1952, 133, 141, 283; PETROWICZ, 1988, 15–18, 27, 48, 50, 41–43, 87–95, 98.

⁸ Santacroce nuncius 1696. február 12-én vette át hivatalát Bécsben. Erről bővebben: APF ASC Vol. 66. Fol. 185r–v.; APF SOCG Vol. 525. Fol. 57r., Fol. 68r.; APF SOCG Vol. 532. Fol. 412r.; APF SOCG Vol. 533. Fol. 196r–203v.; ELTE EKK CH Cod. 13. pag. 108–152.; PL AEV SPK No. 303.

⁹ Andrea Santacroce nunciusról bővebben: HC, 1952, 352, 417.; SQUICCIARINI, 1998, 149–151; GALLA, 2010, 151, 154.

¹⁰ Illyés püspök két rövid kísérletet leszámítva az akkori vallási állapotok miatt nem tudta tartósan megvetni a lábát Erdély területén. APF ASC Vol. 74. Fol. 55r–v.; APF SOCG Vol. 526. Fol. 275r–v.; APF SOCG Vol. 535. Fol. 1r–3v.; HC, 1952, 385; GALLA, 2005, 271; NAGY, 2012, 156–157, 177–178, 187, 201; MIHALIK, 2018, 283–304.

¹¹ APF CP Vol. 100. Fol. 86r–88v.; APF SC FGCDSTU Vol. 1. Fol. 123r–127v., Fol. 129r–132v., Fol. 133r–138v.; APF SC FUT Vol. 3. Fol. 98r–v.; ELTE EKK CH. Cod. 21. pag. 227–238.; ELTE EKK CH Cod. 24. pag. 28–33., pag. 34–35., pag. 36–37., pag. 179–181., pag. 183–186., pag. 233–241., pag. 247–253.; PL AEV ARER No. 1840/1.; PL AEV SPK No. 339/1–10., No. 340/1–4.; Bővebben: HODINKA, 1909, 325–326, 400–408, 431–434, 451–452, 461–514; MIRON, 2004, 37–45; VÉGHSEÖ, 2011, 117–126; MIHALIK, 2017, 229–242.

ból.¹² Amikor pedig törekvése sikerrel járt, 1691. július 30-án Vardan Hunanean¹³ (1644–1715) örmény unitus érsekkel együtt ő szentelte fel latin és örmény unitus rítus szerint a leMBERGI Szent Istenszülő Mennybemenetele (*Mayr Tačar Verapoxman Astwacacni Srboyn*) érseki főszékesegyházban pártfoglaltját az erdélyi örmények címzetes püspökévé.¹⁴ Sőt, ugyancsak varsói nunciusként többször támogatta pénzügyileg Oxendio püspököt. Különösen, amikor 1694-ben a csíkszépvízi örmények közül sokakat az Erdélybe betörő krími tatárok rabszíjra vetettek. Más szóval, a nuncius pénzbeli adománnyal segítette a fogságba kerültek kiváltását.¹⁵ Ezen túlmenően Andrea Santacrocé – immáron bécsi apostoli nunciusként – az 1696. év nyarán már régi ismerőseként fogadta a Bécsbe látogató erdélyi örmény unitus püspököt. Ugyanis Kollonich Lipót (1631–1707) bíboros, esztergomi érsekkel együtt komoly politikai és diplomáciai támogatást nyújtott Oxendio Virziresco püspöknek, hogy az erdélyi örmények számára I. Lipót (1657–1705) császárnál és királynál kieszközölje a szamosújvári uradalom megszerzését.¹⁶

A forrás egy vizsgálóbizottság felállításáról, hatásköréről és annak feladatairól számol be, amelynek oka Oxendio Virziresco püspök és az erdélyi örmény klérus (név szerint két áttért besztercei örmény pap, Elia Mendrul és Andrea Alacz) között 1697-ben kirobbant viszály volt. A konfliktus eredendően az 1689. évi egyházi unió eltérő értelmezéséből fakadt, ami miatt már korábban, 1691–1693 között is éles konfliktus alakult ki a nevezett püspök és az unitus hitű klérus, valamint a közösség tagjai között is.¹⁷ A bajok abban gyökereztek, hogy Oxendio püspök egyházi neveltetéséből adódóan a latinizáció és latin rítus feltétlen híve volt. Ezzel ellentétben az erdélyi örmény klérus az örmény egyházi hagyományok megtartása mellett tartott ki, amelyet a püspök szakadár-ságnak és eretnekségnek titulált. Ráadásul a püspök mindezek mellett kifogásolta, hogy az erdélyi örmény unitus klérus tagjainak túlnyomó többsége házasságban élt. A püs-

¹² APF SOCG Vol. 510. Fol. 96r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 140r.

¹³ Jelen közleményben szereplő örmény nevek és fogalmak esetében a nemzetközileg elfogadott klasszicizáló átírási szabályzatot (az úgynevezett Hübschmann–Meillet–Benveniste–Dumézil szisztémát) követtük.

¹⁴ APF SOCG Vol. 510. Fol. 95r.; APF LDSC Vol. 80. Fol. 4r., Fol. 13v–14r., Fol. 64v–65v., Fol. 74v–75r., Fol. 86v–87r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 146r–v., Fol. 261r–v.; ALIŠAN, 1896, 128; RÖŠK’AY, 1964, 187.

¹⁵ APF ASC Vol. 65. Fol. 263r–266v.; APF LDSC Vol. 83. Fol. 248r., Fol. 253v., Fol. 255r–v.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 350r–v., Fol. 369r.; APF CU Vol. 2. Fol. 156r–v.

¹⁶ A szamosújvári uradalmat az örmények csak a Rákóczi-szabadságharcot (1703–1711) követően, 1712-ben „foglalják majd el” ténylegesen. Erről bővebben: APF ASC Vol. 66. Fol. 155r–v., Fol. 191r–v.; APF ASC Vol. 82. Fol. 144r.–147v., Fol. 443r–v.; APF SOCG Vol. 520. Fol. 286r–287r.; APF SOCG Vol. 524. Fol. 363r–v., Fol. 364r–v., Fol. 366r–v.; APF SOCG Vol. 525. Fol. 111r–v., Fol. 112r–v.; APF SOCG Vol. 572. Fol. 278r–280r.+Fol. 281v., Fol. 282r–v., Fol. 283r–284v., Fol. 285r., Fol. 287r–288v., Fol. 289r., Fol. 290r–292r.; APF SOCG Vol. 580. Fol. 559r., Fol. 560r–565v., Fol. 566r–569v.; APF SOCG Vol. 583. Fol. 211r–v., Fol. 212r.; APF SOCG Vol. 591. Fol. 121r., Fol. 122r., Fol. 123r–124r.+Fol. 126v.; APF LDSC Vol. 83. Fol. 22v–23r.; APF LDSC Vol. 84. Fol. 6v–11r.; APF LDSC Vol. 85. Fol. 81r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 268r., Fol. 368r–369v., Fol. 374r–375v., Fol. 406r–v., Fol. 407r–v., Fol. 408r–409v., Fol. 411r–v., Fol. 434r–v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 151r., Fol. 152r.; MNL OL F 46 No. 1698: 238.; MNL OL F 234 XII ½ Fasc. 2. Litt. A.; RÖŠK’AY, 1964, 197–198, 201.

¹⁷ Oxendio Virziresco püspök missziójáról és az erdélyi örmény egyházi unió háttéréről bővebben: NAGY, 2013, 17–27.

pök a papokat válásra akarta kényszeríteni. Az erdélyi örmény papság viszont ellenállt Oxendio ebbéli szándékának, és emiatt patthelyzet alakult ki. Végül a püspök a Propaganda Fidéhez fordult. A szentszéki missziós szerv azonban helytelenítette Oxendio kifogását. A bíborosok úgy döntöttek, hogy az áttért örmény papok továbbra is házasságban élhetnek feleségükkel. Ezt azzal indokolták, hogy az erdélyi klérus tagjai az egyházi unió előtt is már házasságban éltek, és felesleges bolygatni ezt a kérdést. Továbbá a püspök figyelmét felhívták arra is, hogy 1689-ben a leMBERGI örmény unitus érsekség főegyházmegyei zsinatán a tanácskozó egyházi emberek engedélyezték az örmény unitus papoknak a felszentelés előtti házasságát, illetve az áttért örmény papok házasságát.¹⁸ Ezért arra kérték a püspököt, hogy ezeket az irányelveket tartsa szem előtt, mert a nevezett zsinati végzéseket az Apostoli Szentszék is elfogadta és jóváhagyta.¹⁹ Azonban a szempontokat Oxendio püspök továbbra sem volt hajlandó figyelembe venni. Emiatt az erdélyi örmény közösségen belül az indulatok és feszültségek megmaradtak.

Az 1697. év elején Oxendio Virziresco püspök a besztercei és az ebesfalvi örmény papokkal került újból szembe. Egyrészt ismételten azt kifogásolta, hogy az örmény papok még mindig házasságban élnek, ami véleménye szerint nem egyeztethető össze a római katolikus tanítással. Másrészt a püspök véleménye szerint a papok csak látszólag voltak katolikusok, valójában titkon a régi örmény monofizita eretnekségnek hódoltak, továbbá nem latin nyelven miséztek, hanem óörményül (*grabar*) és a régi pogány eredetű Örmény Kalendáriumot (*T'omarac'oyc' Hayoc'*) használták. Oxendio püspök név szerint a besztercei Elia Mendrul (1630–1701) főesperest (*awagerēc'*), valamint az úgyszintén besztercei illetőségű Andrea Alacz (1631–1698), Elia Theodorowicz és Yovhannēs Naxšun besztercei és petelei örmény papokat, illetve az ebesfalvi Vardan Potoczky szerzetest, vardapetet²⁰ nevezte meg főkolomposokként.²¹ Hozzá kell tennünk, hogy a nevezett papok vitték Lembergbe az 1689. év február havában Elia Mendrul főesperes vezetésével azt a népes erdélyi örmény delegációt, amelyik a közösség és a maguk nevében letette a katolikus hitvallást Vardan Hunanean érsek kezébe és hivatalosan is ki-mondták a vallási egyesülést Rómával. Sőt a felbujtónak tartott Elia Mendrul még keleti hitű örményként 1668-ban menekült Moldvából Erdélybe.²²

¹⁸ APF ASC Vol. 59. Fol. 83r., Fol. 167r–v.; APF CP Vol. 29. Fol. 361r–367v., Fol. 613r–616v., Fol. 617r–618r., Fol. 634r–635v., Fol. 636r., Fol. 638r–640v.; APF SOCG. Vol. 503. Fol. 15r.; APF SOCG. Vol. 504. Fol. 104r–v.; APF SOCG. Vol. 587. Fol. 47r–51r.; ASV ANVAR. Vol. 107. Fol. 151r–152v., Fol. 154r–155v.

¹⁹ APF ASC Vol. 61. Fol. 84r–87r.; APF SOCG. Vol. 510. Fol. 97r.–98r.; APF SOCG. Vol. 512. Fol. 180r., Fol. 181r.; APF SC FA Vol. 219r.; ELTE EKK CH Cod. 21. pag. 83–84,

²⁰ Középpersza (*pehlevi*) kölcsönzés a ó-, vagy klasszikus (*grabar*) és modern örmény (*ašxarhabar*) nyelvben. Tudós szerzetes pap, a teológia tudora jelentéssel az örmény apostoli (keleti) és az örmény katolikus, vagy másik néven az örmény unitus egyházban.

²¹ APF ASC Vol. 67. Fol. 303r–v.; APF SOCG Vol. 529. Fol. 272r–273v.; APF LDSC Vol. 86. Fol. 267r–v.; APF LDSC Vol. 87. Fol. 8v–9v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 159r–160v.; NAGY, 2009, 953–954; NAGY, 2012, 162; NAGY, 2017, 108–109.

²² GYÖKPL PT No. I/1.; ՐՕՏԿՂԿ, 1964, 186.

A megvádolt örmény papok visszautasították a püspök vádjait, és válaszlevelükben Oxendio Virziresco zsarnoki vezetési stílusát és korrupciógyanús ügyleteit emelték ki. Sőt azzal is megvádolták a püspököt, hogy az erdélyi örmény egyház vagyónát kisajátította magának.²³ A papok ebben az ügyben ugyancsak levelet fogalmaztak meg Giovanni Antonio Davia (1660–1740) varsói apostoli nunciussnak, Théba címzetes érsekének, illetve Vardan Hunanean lemergi örmény unitus érseknek is, akik nem sokkal később értesítették e konfliktusról a Propaganda Fidét.²⁴ Oxendio Virziresco tagadta ezeket a vádakokat, és az általa eretnokséggel vádolt papok ármányának tartotta, szerinte ezzel akarták elvonni a figyelmet „istentelen” hitükről. Ezért válaszul a püspök 1697 tavaszán elnökletével egy vizsgálóbizottságot állított fel, ami azt volt hivatott feltárni, hogy milyen mértékben élnek eretnokségben az általa bevádolt örmény papok. Azonban a sebtében felállított bizottság nem érte el a kívánt eredményt, és csakhamar fel is oszlatta magát. Ráadásul a nevezett örmény papok a püspök idézése ellenére meg sem jelentek a bizottság előtt. Ezért 1698 kora tavaszán a püspök felvette a kapcsolatot Santacroce nunciussal, aki nem sokkal később levélben értesítette a Propaganda Fidét a fejleményekről.²⁵

Oxendio püspök ráadásul ezzel nagyobb felháborodást keltett az erdélyi örmény közösség körében, és így a lakosság jelentős része a megvádolt papok oldalára állt. Sőt az erdélyi örmény kolóniák (*galut'k'*) többsége, mint például Bátos, Ebesfalva, Görgényszentimre, Gyergyóremete vagy Petele a püspök egyházpolitikája miatt visszamondta az 1689. évi egyházi uniót.²⁶ 1697 késő nyarán az erdélyi örmény közösség világi vezetői küldöttséget menesztettek Lembergbe Vardan Hunanean unitus érsekhez, ahol bepanaszolták a püspököt. A delegátusok a hittagadásokért egyedül Oxendio püspököt hibáztatták, akinek türelmetlen egyházpolitikája, pénzügyi visszaélései és szünni nem akaró állandó gyanakvása vezetett a bajok elharapódzásához. A küldöttek részéről ezen túlmenően felmerült Oxendio püspök alkalmatlansága is. Ezt követően maga az érsek fogalmazott meg levelet a Propaganda Fidéhez, állásfoglalást és útmutatást kérve a bíborosoktól.²⁷ Viszont időközben az egyik bevádolt pap, Andrea Alacz eltávozott az

²³ Ráadásul 1697-ben báró Altorjai Apor István (1638–1704), Erdély kincstartója maga is megvádolta a püspököt korrupcióval. Szerinte Oxendio Virziresco egy értékes ingatlant és birtokot szerzett meg Görgényszentimrén, amivel nem tudott elszámolni. APF ASC Vol. 66. Fol. 201r–202v.; APF SOCG Vol. 525. Fol. 111r.; Fol. 445r–448r., Fol. 450r–451v.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 523r–v., Fol. 522r–v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 167r–168v., Fol. 172r–v., Fol. 177r–v., Fol. 180r–v., Fol. 185r–v., Fol. 208r–211v., Fol. 213r–214v., Fol. 223r.

²⁴ APF SC FA Vol. 4. Fol. 524r., Fol. 531r., Fol. 542r.

²⁵ APF SOCG Vol. 529. Fol. 266r–v., Fol. 267r–v., Fol. 269r–v., Fol. 274r–275v., Fol. 280r–v., Fol. 281r.; APF CP Vol. 31. Fol. 469r–v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 161r., Fol. 162r–v., Fol. 164r–v., Fol. 165r., Fol. 166r.

²⁶ APF SOCG Vol. 529. Fol. 266r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 520r–v., Fol. 525r–v., Fol. 526r–v.

²⁷ APF SOCG Vol. 532. Fol. 282r., Fol. 283r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 521r–v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 170r–171r.

élők sorából, és az erdélyi örmények bármiféle kézzel fogható bizonyíték nélkül Oxendio püspököt tették felelőssé a haláláért.²⁸

A Propaganda Fide ifjabb Carlo Barberini (1630–1704) bíboros-prefektus és Carlo Agostino Fabroni (1651–1727) titkár (későbbi bíboros) vezetésével először 1698 nyarán tárgyalta részletesen az Erdélyben kialakult helyzetet. Az ülésen részt vevő bíborosok szinte mindenben az örmény unitus püspöknek adtak igazat, azonban Oxendio Virzirescót nagyobb önmérséklet tanúsítására kérték. Ezt azzal indokolták, hogy ha túlságosan türelmetlenül vezeti a nyáját, akkor könnyen tönkretelheti korábbi missziós munkáját és az 1689-ben tető alá hozott egyházi egyesülést is. Mindenesetre a Propaganda Fide újabb vizsgálóbizottság felállítását javasolta. A püspök esetleges felmentését pedig egyöntetűen és határozottan elvetették. Végül az ülésező bíborosok Andrea Santacroce bécsi apostoli nunciust kérték fel, hogy a Propaganda Fide nevében járjon el az ügy mielőbbi megoldása érdekében.²⁹ A nuncius a vizsgálattal Szebelébi Bertalant (1631–1708), Erdély római katolikus püspöki vikáriusát, illetve Gebhardt Kristóf (1657–1720) nagyszebeni jezsuita pátert bízta meg. A bizottság idézésére csak Oxendio püspök jelent meg, a beidézett „renitens” örmény papok, élükön Elia Mendrullal nem jelentek meg, mert elfogultnak tartották a bizottságot. Szebelébi és Gebhardt jelentésükben tisztázták a püspök személyét, és hogy a vizsály kialakulásában és elmérgesedésében Oxendio Virzirescót nem terheli felelősség, mert a gondokat az eretnek örmény papok okozták. Ugyanakkor a két egyházi személy jelentésében további vizsgálódásokra tett javaslatot Santacroce nunciussnak.³⁰

Santacroce még az általános ülés előtt puhatolózott ebben az ügyben az örmény unitus püspöknél is. Oxendio Virzirescónak 1698. április 9-i keltezéssel írt levelet, amelyben véleményét kérte, ám erre a levélre nem kapott választ a nuncius. Így maga döntött az újabb vizsgálóbizottság felállításáról. Ezért Santacroce az 1698. év augusztusában Giuseppe Maria Bonalini (1650–1703) erdélyi theatinus misszionáriussal és Csete István kolozsvári jezsuita páterrel, illetve plébánossal konzultált az ügyről. Ennek eredményeképp határoztak a bizottság felállításáról és annak összetételéről. Arról is döntöttek, hogy ha a kialakult helyzet tovább romlik, akkor a rend helyreállítása érdekében a császári katonaságot is bevetik. Ez utóbbit pedig maga Jean Louis Rabutin de Bussy (1642–1717) császári generális, Erdély katonai parancsnoka biztosította számukra.³¹ Ezt követően levélben fordultak Kollonich Lipót esztergomi érsekhez támogatását kérve, aki ezt jóváhagyta.³² Végül a nuncius 1698 szeptemberében döntött a

²⁸ APF SC FA Vol. 4. Fol. 517r., Fol. 518r., Fol. 519r–v., Fol. 527r–v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 181r–v., Fol. 186r–v.

²⁹ Barberini bíboros ekkor újdonsült prefektusa volt a Propaganda Fidének, mert nem sokkal előtte, 1698. június 23-án távozott az élők sorából elődje, Angelo Paluzzi degli Albertoni-Altieri (1623–1698) bíboros. APF ASC Vol. 68. Fol. 62r–67v.; APF LDSC Vol. 80. Fol. 30r.; APF FUT Vol. 3. Fol. 13r.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 187r–v.

³⁰ AAV ANV Vol. 31. Fol. 103r., Fol. 106r.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 187r–v., Fol. 191r–v.

³¹ AAV ANV Vol. 196. Fol. 207r.–v.

³² AAV ANV Vol. 196. Fol. 192r–v.

vizsgálóbizottság felállításáról.³³ Santacroce a bizottság vezetésével Csete Istvánt és Szebelébi Bertalant bízta meg. Tagjai lettek még Antalfy János (1644–1728), Merczis Tamás (1648–1705) és Szenkes Pál jezsuita szerzetesek, valamint Giuseppe Maria Bonalini is. A most kiadásra kerülő iratot 1698. szeptember 12-i keltezéssel kapták meg.³⁴

Így az erdélyi örmény egyházi vizsály kapcsán csakhamar újabb vizsgálóbizottság állt fel, és összetétele egyértelműen a püspöknek kedvezett, hiszen a felkért egyházi személyek mindegyike jó kapcsolatban állt Oxendio Virziresco püspökkel. Sőt, ki kell mondani, hogy ennek a vizsgálóbizottságnak a munkája csakis a püspök számára kedvező eredményt hozhatott. Ennek folytán Elia Mendrulnak és társainak esélye sem maradt arra, hogy büntetlenül elkerüljék a hittagadással kapcsolatos számonkérést, illetve megvédjék a püspökkel szembeni álláspontjukat. A bizottság vezetésével megbízott Csete páter (Vizkeleti Zsigmond álnéven) neves teológusként és hitszónokként volt ismert. Titkos jezsuitaként már 1682-től Erdélyben tartózkodott, jól ismerte az örmény unitus püspököt és megfelelően értesült volt az Elia Mendrul-féle hittagadásokról, valamint általánosságban véve is az erdélyi örmény (unitus) egyházi ügyekről.³⁵ Szebelébi Bertalan 1678 óta – Damokos Kázmér³⁶ ferences szerzetes (1606–1677) halálát követően – volt Erdély római katolikus püspöki vikáriusa, és Oxendióval már 1685 óta jó kapcsolatban állt.³⁷ Antalfy János csíkszentgyörgyi plébános a későbbiekben igen komoly egyházi karriert futott be. Szebelébi Bertalan halálát követően 1709-ben ő lett Erdély következő püspöki vikáriusa, majd Mártonffy György (1663–1721) erdélyi püspök 1713. évi kinevezése után a gyulafehérvári székeséptalan nagyrépostja. Mártonffy halála után három évvel, 1724-ben lett Erdély következő katolikus püspöke, és főpapi hivatalának ideje alatt kiemelt figyelmet szentelt az erdélyi örmény unitus közösségnek.³⁸ A római születésű Giuseppe Maria Bonalini theatinus szerzetest a Propaganda Fide jelölte ki Oxendio püspök mellé, 1692 óta segítette munkáját. Bonalini rövid ideig tanított a lembergi Örmény Kollégiumban, viszont igen hosszú időt töltött a történeti Örményország területén misszionáriusként. Folyékonyan beszélt örmény, perzsa és

³³ AAV ANV Vol. 196. Fol. 194r–v., Fol. 195r–v.

³⁴ APF SOCG Vol. 532. Fol. 472r.

³⁵ Csete István SJ páteréről bővebben: APF SC FUT Vol. 3. Fol. 46r–52v., Fol. 108r–110v.; ARSI FA CB Vol. 126/I. Fol. 105r., Fol. 184r., Fol. 209r., Fol. 239r., Fol. 265r., Fol. 300r., Fol. 336r.; ELTE EKK CH Cod. 20. pag. 289–292.; ELTE EKK CH Cod. 21. pag. 77–80., 81–84.; ELTE EKK CP Cod 20. pag. 283–284+pag. 285.; PL AEV SPSZ No. 273/2.; NILLES, 1885, 916–918; GALLA, 2005, 286; TÓTH, 2002–2008, IV, 2923–2931; GALLA, 2015, 399; BALLA, 2017, 42–46.

³⁶ Damokos Kázmér obszerváns ferences szerzetest 1668-ban IX. Kelemen pápa (1667–1669) Kóron címzetes püspökének nevezte ki. Azonban a protestánsok miatt nyíltan soha nem használta püspöki címét, és egyszerű ferences szerzetesnek öltözve folytatta Erdélyben egyházi szolgálatát. Damokos Kázmérről bővebben: TÓTH, 1994, 375–393; TÓTH, 1998, 61–85; GALLA, 2005, 189–256; TÓTH, 2002–2008, IV, 2502–2505, 2517–2524, 2545–2548, 2554–2555, 2572–2573, 2726–2730.

³⁷ Szebelébi Bertalan vikáriusról: TÓTH, 2002–2008, V, 3124–3125, 3189–3190.

³⁸ Antalfy Jánosról: HC, 1952, 386; VESZELY, 1853, 363, 365–366; GALLA, 2005, 272; GALLA, 2010, 400–401.

török nyelven, és kiválóan ismerte az örmény egyházi hagyományokat.³⁹ Merczis Tamás jezsuita páter korábban Halászi István álnéven működött Erdélyben, és 1695 óta állt a gyergyószentmiklósi plébánia élén. Ő ugyancsak jól ismerte az erdélyi, különösen a gyergyói örmények egyházi viszonyait, emiatt is esett személyére Santacroce nuncius választása.⁴⁰ A bizottság tagjai közül egyedül Szenkes Pálról nem maradtak fent hitelt érdemlő adatok a rendelkezésre álló forrásanyagban és szakirodalomban.

A Csete István és Szebelébi Bertalan vezette bizottság 1698 októberében kezdte meg a munkáját és a császári katonaság segítségével végigjárták Erdély összes örmény kolóniáját, ahol erővel kényszerítették az egyházi uniót megtagadó örményeket a katolikus hitvallás újbóli letételére.⁴¹ Munkájuk egészen az 1699. év végéig elhúzódott, de a hittagadásokban főszerepet játszó Elia Mendrul papot nem tudták kézre keríteni, mert a számonkérés elől megmaradt híveivel együtt Erdélyt elhagyva Moldvába távozott, és végleg háttal fordított a katolicizmusnak.⁴² Mindenesetre az Andrea Santacroce nuncius nevével fémjelzett irat indította el azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen az erdélyi örmény közösség, még ha súlyos konfliktusok árán is, visszafordíthatatlanul katolikussá, vagy pedig unitussá lett a 17–18. század fordulóján, és ily módon teljesedett ki egyházi uniójuk.⁴³

³⁹ Giuseppe Maria Bonaliniről: APF SC FMPR Vol. 2. Fol. 315r–v., Fol. 335r., Fol. 386r–v. + Fol. 388v.; AGT CL Portfolio 2. (Folio számozás nélkül.); WELIKYJ, 1976, 79–80; PETROWICZ, 1988, 96, 99–102.

⁴⁰ Merczis István páterről: ARSI FA CB Vol. 126/I. Fol. 184r., Fol. 209r., Fol. 239r., Fol. 265r., Fol. 300r.; VESZELY, 1853, 279; MOLNÁR, 2009, 245.

⁴¹ APF ASC Vol. 69. Fol. 107r–116v.; APF SOCG Vol. 532. Fol. 434r–440r., Fol. 442r–443r., Fol. 444r–v., Fol. 449r., Fol. 455r–458v., Fol. 459r–v., Fol. 461r–463v., Fol. 466r–467r., Fol. 467r–468v., Fol. 469r–470r., 470r–471v., Fol. 480v–481r.; APF LDSC Vol. 88. Fol. 30r–31r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 592r–v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 212r–v.

⁴² APF ASC Vol. 69. Fol. 396r–397v.; APF SOCG Vol. 531. Fol. 237r–238v., Fol. 298r., Fol. 308r.; APF SOCG Vol. 533. Fol. 483r–v., Fol. 484r.; APF SOCG Vol. 534. Fol. 426r–v. + Fol. 427v.; APF LDSC Vol. 88. Fol. 259r–260r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 542r–v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 199r–200r., Fol. 201r–202r., Fol. 203r–v., Fol. 204r., Fol. 206r–v., Fol. 224r., Fol. 225r., Fol. 226r–227r., Fol. 232r–233r., Fol. 241r–v., Fol. 251r.; ELTE EKK CH Cod. 29. pag. 346.; ELTE EKK CK A Cod. 11. pag. 112.

⁴³ APF ASC Vol. 70. Fol. 103r–106v., Fol. 166r–v., Fol. 341r–346v.; APF SOCG Vol. 535. Fol. 352r–v.; APF SOCG Vol. 536. Fol. 220r–221v., Fol. 224r–225v.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 615r–v.; APF CU Vol. 3. Fol. 154r–v., Fol. 613r–614v.; AAV ANV Vol. 196. Fol. 242r–v., Fol. 245r–246v., Fol. 248r–249v.

Forrás

Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius 1698. évi kiadatlan levele az erdélyi örmény egyházi vizsály kivizsgálása ügyében

Bécs, 1698. szeptember 12.

APF SOCG Vol. 532. Fol. 472r.

Andrea Santacroce apostoli nuncius a megnevezett egyházi személyekkel, úgymint Szebelébi Bertalan erdélyi püspöki vikáriussal, Vizkeleti/Vizkelety Zsigmond (alias Csete István) jezsuita páterrel, Kolozsvár plébánosával, Giuseppe Bonalini theatinus szerzetes-misszionáriussal, Halászi István (alias Merczís Tamás) jezsuita páterrel, Gyergyószentmiklós plébánosával, valamint Antalffy János plébánossal és Szenkes Pál jezsuita szerzetessel ismerteti az erdélyi örmények körében fennálló egyházi vizsályt. Ez egyfelől az egyházi uniót korábban elfogadó örmények, másfelől Oxendio Virziresco püspök, az erdélyi unitus hitű örmények apostoli vikáriusa között alakult ki. Az örmény papok szerint a püspök ősi egyházukat megfosztotta minden vagyonától és felszerelésétől, úgymint arany- és ezüsttárgyaiktól, amelyek hozzávetőlegesen 3000 birodalmi tallérnyi összeget tettek ki. Ezt a panaszt a püspök tagadta, mert véleménye szerint csak az egyházi vizsály tovább szítása miatt lett elterjesztve. A püspök meglátása szerint a kialakult konfliktus mögött két megátalkodott örmény hittagadó pap, név szerint Elia Mendrul és Andrea Alacz áll, akik sokakat csábítottak vissza az erdélyi örmények közül a régi eretnek hitre. Emiatt a Propaganda Fide az ügy kivizsgálását kívánja lefolytatni, és ezért egy bizottságot szeretne kirendelni e vitáról, hogy alapos vizsgálatot folytassanak le, és az erről készült okiratot mielőbb juttassák el Rómába. Ezért a nuncius 1698. április 9-i keltezésű levelében még arra kérte Oxendio püspököt, hogy a maga részéről is nevezzen meg olyan alkalmas személyeket, akiket a leendő bizottságba delegálhat, de erre ő nem kapott tőle konkrét választ. A nevezett ügy megoldása érdekében, a további halogatások elkerülése végett a nuncius jelen irattal a fent említett erkölcsileg feddhetetlen és nagy tudású egyházi személyeket kéri fel a bizottsági munkára. Azt is javasolja nekik, hogy ők a bizottság mellé titkárt is nevezzenek ki, vagy ha nem tudnak erre a feladatra alkalmas személyt fellelni, akkor keressenek maguknak, azonban a leendő titkár tevékenysége kizárólag csak erre a bizottsági munkára terjedjen ki. A nuncius arra is kéri a tagokat, hogy a vizsgálatok során szerezzenek tanúkat mind az örmények, mind a más ajkiak köréből. Majd latin nyelven foglalják össze ténykedésüket, és küldjék el neki. Santacroce nuncius azt is hozzáteszi, hogy a bizottság munkájában nem lehet akadály az, ha valamelyik tag halaszthatatlan vagy törvényes ok miatt távol marad a bizottság munkájától.

Andreas Sanctacrucius,⁴⁴ Dei et Apostolicae Sedis Gratia, Archiepiscopus Seleuciensis,⁴⁵ Servi Dei Nostri Domini Innocentii,⁴⁶ Divina Providentia Papae XII. Praelatus Domesticus, et Assistens, Eiusque, et Dictae Sanctae Sedis, apud Sacram Caesaream Maiestatem Leopoldum⁴⁷ in Imperatorem Electum, nec non per Germaniam,⁴⁸ Hungariam,⁴⁹ Bohemiam,⁵⁰ Croatiam,⁵¹ Austriam,⁵² Styriam,⁵³ Carinthiam,⁵⁴ Carnioliam,⁵⁵ Tyrolim,⁵⁶ Goritiam,⁵⁷ Universumque Romani Imperii Districtum, cum facultate Legati de Latere Nuntius.

Dilectis Nobis in Christo Admodum Reverendo Domino Bartholomeo Sebelebi⁵⁸ Vicario Generali, Reverendis Patribus Sigismundo Vizkelety⁵⁹ Societatis Iesu, Parocho Claudiopolensi,⁶⁰ Iosepho Bonalini⁶¹ Clericorum Regulari Ordinis Theatinorum,⁶² Missionario apud Armenos in Transilvania, Patri Stephano Halazi⁶³ Societatis Iesu,

⁴⁴ Andrea Santacroce (1656–1712) Seleucia in Isauria címzetes (*in partibus infidelium*) érseke, bécsi apostoli nuncius 1696 és 1700 között. 1690–1696 között a varsói apostoli nunciatúra élén állt. Később bíboros, majd Viterbo (*Viterbo e Tuscania*) püspöke (érseki minőségben).

⁴⁵ Seleucia in Isauria. Ma Silifke városa Törökországban.

⁴⁶ XII. Ince (1691–1700) pápa. Született Antonio Pignatelli (1615–1700) néven.

⁴⁷ I. Lipót (1657–1705) császár és király.

⁴⁸ Német-római Birodalom.

⁴⁹ Magyar Királyság.

⁵⁰ Cseh Királyság.

⁵¹ Horvát Királyság.

⁵² Ausztria.

⁵³ Stájerország (Steiermark, Štajerska, Štajersko).

⁵⁴ Karintia (Kärnten, Koroška).

⁵⁵ Krajnai Örgrófság. Ma nagyobbik része Szlovéniában, kisebbik része Ausztriában található.

⁵⁶ Tirol.

⁵⁷ Ma város és egyúttal tartomány. A város Olaszországhoz tartozik, míg az egykori tartományon Olaszország és Szlovénia osztozik. Szlovénul: Gorica, olaszul: Gorizia, németül: Görz, friuli nyelven: Gurize. Goritia egykoron Görz és Gradisca grófságokkal képezett tartományt. Az 16. század óta egészen 1920-ig a Habsburg Birodalom, majd Osztrák Császárság, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatósága alá tartozott.

⁵⁸ Szebelébi/Szebellébi Bertalan (1631–1707). 1678–1707 között Erdély római katolikus püspöki vikáriusa.

⁵⁹ Vizkeleti/Vizkelety Zsigmond (1648–1718). Erdélyben működő titkos jezsuita szerzetes misszionárius, író és hitszónok. Valódi neve Csete István, Kolozsvár római katolikus plébánosa.

⁶⁰ Kolozsvár (németül: Clausenburg), Kolozs vármegye. Ma Cluj-Napoca, Románia.

⁶¹ Giuseppe Maria Bonalini (1650–1703) örmény, perzsa, valamint török nyelven kiválóan beszélő theatinus szerzetes, misszionárius, oktató és hitszónok. Oxendio püspök segítője. 1692-től haláláig tevékenykedett Erdélyben az örmények körében.

⁶² A theatinus rend egyik hivatalos latin elnevezése. Olaszul a szerzetesrend neve: *Chierici Regolari*. A dokumentumban a theatinusokat jelölő CR (= *Ordo Clericorum Regularum vulgo Theatinorum*) rövidítés van, és ezt feloldottuk. A rend másik kevésbé hivatalos neve kajetánus rend, amelyet alapítója, Thienei Szent Kajetán (*Gaetano Thiene*) (1480–1547) után neveztek így.

⁶³ Halászi/Halazy István SJ (1648–1705). Erdélyi titkos jezsuita szerzetes, Gyergyószentmiklós római katolikus plébánosa. Valódi neve Merczis Tamás volt.

Parocho Sancti Nicolai in Giorgio,⁶⁴ Patri Ioanni Antalf⁶⁵ et Paulo Zenkes⁶⁶ eiusdem societatis /Iesu/⁶⁷ salutem in Dominio sempiternam.

Noverint Admodum Reverenda Dominatio Vestra et Reverendae Paternitates Vestrae, quod alias pro parte Armenorum Sacrae Romanae Ecclesiae unitorum, in istis⁶⁸ partibus degentium, variae propositae fuerunt querelae Sacrae Congregationi de Propaganda Fide⁶⁹ adversus Reverendissimum Dominum Auxendium Virzirescum⁷⁰ Episcopum Aladiensem,⁷¹ Vicarium Apostolicum ibidem, exponendo, quod ipsi⁷² variis⁷³ modis taliter ab eodem affliguntur, iniuriantur ac scandalizantur, ut plures inter illos ad se eliberandos⁷⁴ a tali iugo et tot angustiis debuerunt Religionem Catholicam deserere, et se apud haereticos recipere; quodque ab eodem Episcopo antiquae illorum Ecclesiae spoliatae fuerint omnibus suppelletilibus ac piorum ex voto sacris oblationibus, tam in auro, quam in argento, ad summam usque trium millium Imperialium, e contra vero pro parte praedicti Episcopi asseritur, praemissa omnia falsa esse, et insubsistentia et tantum animo calumniandi proposita, opera et consilio durorum sacerdotum Armenorum, nempe Eliae Mendrul⁷⁵ et Andreae Alacz⁷⁶ notorie Apostatarum, ut ipse ait, et populum ad seditionem commoventium. Quapropter eadem Sacra Congregatio /de Propaganda Fide/⁷⁷ praemissorum omnium veritatem indagare cupiens, ut desuper opportunas, et prout iuris erit, et iustitiae, provisiones capere valeat, nobis commisit mediantibus

⁶⁴ Gyergyószentmiklós (németül: Niklasmarkt, örményül Jürjöv), Hargita vármegye. Ma Gheorgheni, Románia.

⁶⁵ Antalfy János (1644–1728) Csíkszentgyörgy római katolikus plébánosa. 1708–1716 között erdélyi római katolikus püspöki vikárius. 1716–1724 között gyulafehérvári nagyprépost. 1724-től haláláig erdélyi római katolikus püspök.

⁶⁶ Adatot a nevezett jezsuita páterről nem találtunk.

⁶⁷ Kiegészítés.

⁶⁸ Javítva: A szövegben: „itis”.

⁶⁹ Hitterjesztés Szent Kongregációja. Az Apostoli Szentszék missziókat koordináló és felügyelő szerve. 1622-ben alapította XV. Gergely (1621–1623) pápa *Inscrutabili divinae providentiae* kezdetű bullája alapján. Erről bővebben: APF CU Vol. 1. Fol. 1r–27v.

⁷⁰ Javítva. A szövegben az olaszos Virziresco változat van megadva. Oxendio Virziresco (1654–1715) moldvai születésű erdélyi örmény egyházi ember. 1690-től az erdélyi örmények apostoli vikáriusa (*vicarius apostolicus ad Armenos per Transylvaniam*) és egyúttal Aladia címzetes (*in partibus infidelium*) püspöke. 1674–1678 között a lembergi Örmény Kollégium, majd 1678–1681 között a római Collegium Urbanum növendéke. 1685-től tartózkodik Erdélyben az erdélyi örmények között, 1687-től apostoli adminisztrátor, 1707–1708-ban átmeneti jelleggel Erdély római katolikus püspöki vikáriusa. 1712–1713-ban megbízott erdélyi római katolikus püspök.

⁷¹ Aladia. Ma Killalach település Írország területén.

⁷² Javítva. A szövegben: „ipsis”.

⁷³ Javítva: A szövegben: „varis”.

⁷⁴ Javítva. A szövegben: „eliberando”.

⁷⁵ Elia Mendrul (*Elia K'ristosaturean Méntrul*) főesperes (*awageréc'*) (1630–1701). Moldvai születésű hittagadó örmény pap. A néhai Minas Alek'sanean T'oxat'ec'i (1610–1686) örmény apostoli püspök vikáriusa (*telapah*) volt. 1668–1699 között Beszterce örmény egyházi elöljárója.

⁷⁶ Andrea Alacz (*Andrea Alačean*) (1631–1698) hittagadó moldvai születésű örmény pap. Az irat keletkezésekor már nem volt az élők sorában.

⁷⁷ Kiegészítés.

specialibus literis, quatenus aliquem iudicem partibus non suspectum deputaremus ad effectum compilandi super praemissis diligentem processum, illumque subinde ad eandem Sacram Congregationem /de Propaganda Fide/⁷⁸ remittendi. Nos itaque ea, quo par est, reverentia mandatis dictae Sacrae Congregationis /de Propaganda Fide/⁷⁹ parere cupientes requisivimus, mediantibus nostris litteris de dato diei IX. Aprilis dicto anno Reverendissimum Dominum Auxendum Virziresco, quatenus unum vel plures viros, sibi bene visos et idoneos pro dicta deputatione facienda nominaret, sed nullum desuper obtinuimus responsum. Quocirca ne diutius res tanti momenti protrahatur, Admodum Reverendam Dominationem Vestram et Reverendas Paternitates Vestras, nobis de integritate, scientia, prudentia et religiositate optime commendatas, et tanquam omni exceptione maiores, neutri partium iure suspectas, deputandas esse censuimus, prout vigore praesentium auctoritate nobis delegata et Apostolica, qua vigore legationis nostrae in his partibus fungimur in Dei Nomine deputamus, mandantes vobis, quatenus assumpto aliquo publico notario, si eius copia haberi poterit, sin minus, eo per vos deputato, ad quem finem omnem necessariam et opportunam facultatem ad hunc actum tantum tribuimus, inquisitionem super praemissis instituatis, testes tam ex Natione Armena quam alios quoscunque iudicio vestro idoneos et non suspectos, ad vos vocando, illosque medio iuramento super adiunctis articulis vel interrogatoriis examinando, et eorum dicta in scriptis in idiomate latino redigendo processumque taliter formatum ad nos in forma authentica remittentes, absentia unius vel plurium Vestrum legitime impeditorum⁸⁰ executione praemissorum facienda non obstante. Dantes vobis ad praemissa omnia necessariam et opportunam facultatem, necnon mandantes omnibus, et singulis, praecipue vero dicto Reverendissimo Domino Auxendio Virziresco, quatenus vos pro legatione ad hunc actum ut supra deputatos recognoscant, nullum impedimentum praestent, sed potius cum debita promptitudine huic Apostolicae dispositioni morem gerant et pareant, non obstantibus et caetera. Datum Viennae⁸¹ ex Palatio Apostolico Nostrae solitae residentiae die XII Mensis Septembris Anno Domini MDCXCVIII.

Andreas Sanctacrucius
Archiepiscopus Seleucia
Manu Propria

Franciscus Bertinicus⁸²
Auditor Generalis et Cancellarius
Manu Propria

⁷⁸ Kiegészítés.

⁷⁹ Kiegészítés.

⁸⁰ Javitva. A szövegben „impeditis”.

⁸¹ Bécs (Wien, Ausztria).

⁸² Francesco Antonio Bertini (1658–1726) pap, orvos, a bécsi apostoli nunciatúra általános ügyhallgatója (*auditor generalis, auditore generale*) és egyúttal a nunciatúra ügyvivője, azaz kancellárja volt 1696–1700 között.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- AAV Archivio Apostolico [= Segreto] Vaticano, Vatikánváros (Vatikán)
- ANV Archivio della Nunziatura in Vienna
Vol. 31, 196.
- ANVAR Archivio della Nunziatura in Varsavia
Vol. 107.
- AGT Archivio Generale dei Teatini, Róma (Olaszország)
- CL Collegio di Leopoli
Portfolio 2.
- APF Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”, Róma (Olaszország)
- ASC Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide
Vol. 59, 61, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 82.
- CP Congregazioni Particolari
Vol. 29, 31, 100.
- CU Collegio Urbano
Vol. 1, 2, 3.
- LDSC Lettere e Decreti della Sacra Congregazione
Vol. 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88.
- SC Scritture riferite nei Congressi
- FA Fondo Armeni
Vol. 4.
- FGCDSTU Fondo Greci di Croazia, Dalmazia, Schiavonia, Transilvania ed Ungheria
Vol. 1.
- FMPR Fondo Moscovia, Polonia e Rutheni
Vol. 2.
- FUT Fondo Ungheria e Transilvania
Vol. 3.
- SOCG Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali
Vol. 503, 504, 510, 512, 514, 520, 524, 525, 526, 529, 532, 531, 533, 534, 535, 536, 572, 580, 583, 587, 591.

ARSI FA CB	Archivum Romanum Societatis Iesu, Róma (Olaszország) Fondo Austria. Catalogi Breves Vol. 126/I.
ELTE EKK CH CK A CP	Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Kézirattár, Budapest (Magyarország) Collectio Hevenesiana Cod. 13, 20, 21, 24, 29. Collectio Kaprinayana. Első Sorozat Cod. 11. Collectio Prayana Cod. 20.
GYÖKPL PT	Gyergyószentmiklósi Örménykatolikus Plébánia Levéltá- ra, Gyergyószentmiklós – Gheorgheni (Románia) A Plébánia története No. I./1.
MNL OL F 46 F 234	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (Magyarország) Gubernium Transilvanicum Levéltára, Ügyiratok No. 1698: 238. Erdélyi Fiskális Levéltár XII ½ Fasc. 2. Litt. A.
PL AEV ARER SPK SPSZ	Prímási Levéltár, Esztergom (Magyarország) Archivum Ecclesiasticum Vetus Acta Religionario–Ecclesiastica et Religionaria No. 1840/1. Sub Primatae Kollonich No. 303., No. 339/1–10, No. 340/1–4. Sub Primatae Széchényi No. 273/2.

*

- ALIŠAN
1896
Kamenic': Taregirk' Hayoc' Lebastani ew Rumeniyoj [A Kamienieci Krónika: avagy a romániai és a lengyelországi örmények évkönyve], ašx. Lewond ALIŠAN, Venetik, Mxit'arean Tparan, 1896.
- BALLA
2017
BALLA Lóránt: *Csete István kéziratoss predikációi és Gyalogi János-féle kiadásai: eredetiség, fordítás, közvetítés a kora-újkori jezsuita predikációkban*, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, 2017. (Doktori dolgozatok, 20.)
- GALLA
2005
GALLA Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben*, sajtó alá rendezte FAZEKAS István, Budapest–Róma, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoportja, 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae, Vol. 2.)
- GALLA
2010
GALLA Ferenc: *Pápai kinevezések és felhatalmazások. Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550–1711)*, sajtó alá rendezte: TUSOR Péter – TÓTH Krisztina, Budapest–Róma, Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Gondolat Kiadó, 2010. (Collectanea Vaticana Hungariae, Vol. 3.)
- GALLA
2015
GALLA Ferenc: *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században*, sajtó alá rendezte: FAZEKAS István, Budapest–Róma, MTA – PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2015. (Collectanea Vaticana Hungariae, Vol. 11.)
- HC
1952
Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi, Vol. 5. (1667–1730), ed. Remigius RITZLER OFM Conv. – Pirminius SEFRIN OFM Conv., Patavii, Il Messaggero di San Antonio, 1952.
- HODINKA
1909
HODINKA Antal: *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1909.
- KOVÁCS
2006
KOVÁCS Bálint: *Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedeiben*, In: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*, szerk. ÖZE Sándor – KOVÁCS Bálint, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2006, 47–68. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás, 1.)

- MIHALIK
2017
- MIHALIK Béla Vilmos: *Audiencia elutasítva. A Szentszék és a bécsi udvar Georg Adam von Martinitz grófrómai követsége idején (1695–1699)*, In: *Magyarország és a Római Szentszék. II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*, szerk. TUSOR Péter – SZOVÁK Kornél – FEDELES Tamás, Budapest–Róma, MTA – PPKE Fraknói Vilmos Római Kutatócsoport, 2017, 229–242.
- MIHALIK
2018
- MIHALIK Béla Vilmos: *A Szentszék és az erdélyi katolikus restauráció ügye. Illyés András erdélyi püspök kinevezése*, In: *Catholice reformare: A katolikus egyház a fejedelemség korában*, szerk. DIÓSI Dávid – MARTON József, Budapest–Kolozsvár, Szent István Társulat – Verbum Keresztény Kulturális Egyesület, 2018, 283–304.
- MIRON
2004
- Greta Monica MIRON: *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697–1782)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004.
- MOLNÁR
2009
- MOLNÁR Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2009. (TDI Könyvek, Vol. 8.)
- NAGY
2009
- NAGY Kornél: *Elia Mendrul-ügy. A beszercei örmény egyházi viszály története (1697–1700)*, In: *Századok*, 143. (2009) 4. sz. 945–974.
- NAGY
2012
- NAGY Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézete, 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)
- NAGY
2013
- NAGY Kornél: *Az erdélyi örmények vallási uniója. Oxendio Virziresco püspök portréja*, In: *Távol az Araráttól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében*, szerk. PÁL Emese – KOVÁCS Bálint, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár – Budapesti Történeti Múzeum, 2013, 17–27.
- NAGY
2017
- NAGY, Kornél: *Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius és az erdélyi örmények egyháza*, In: *Erdélyi Múzeum*, 79. (2017) 1. sz. 102–117.

- NILLES
1885
Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae Sancti Stephani, Vol. 2., ed. Nikolaus NILLES, Oeniponte, Libreria Feliciani Rauch, 1885.
- PETROWICZ
1988
Gregorio PETROWICZ: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi. Parte Terza. (1681–1951)*, Roma, Istituto degli Studi Ecclesiastici – Italo Orient S. Nilo, 1988. (*Studia Ecclesiastica*, 17. *Historica*, Vol. 10.)
- RŐŠK'AY
1964
Step'anos RŐŠK'AY *Žamanakagrut'iw'n kam tarekank' ekelec'akank'* [Step'anos (Step'anean) Rőšk'ay: *Kronológia, avagy egyházi évkönyvek*], ašx. Hamzasp Anton OSKEAN, Vienna, Mxit'arean Tparan, 1964.
- SQUICCIARINI
1998
Donato SQUICCIARINI: *Nunzi apostolici a Vienna*, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 1998.
- TÓTH
1994
Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707), ed. TÓTH István György, Budapest–Roma, Római Magyar Akadémia – Ráday Gyűjtemény – MTA Történettudományi Intézete, 1994. (*Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma – Fontes*, 1.)
- TÓTH
1998
TÓTH István György: *Az első székelyföldi katolikus népszámlálás (Szalainai Isván bosnyák ferences jelentése 1638-ból)*, In: *Történelmi Szemle*, 60. (1998) 1. sz. 61–85.
- TÓTH
2002–2008
Litterae missionarium de Hungaria et Transylvania (1572–1717), I–V., szerk. TÓTH István György, Roma–Budapest, Római Magyar Akadémia – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – MTA Történettudományi Intézete, 2002. (*Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma – Fontes*, 4.)
- TÓTH
2004
TÓTH István György: *A szaggatott kapcsolat. A Propaganda és a magyarországi missziók 1622–1700*, In: *Századok*, 138. (2004) 6. sz. 843–892.

VÉGHSEŐ
2011

VÉGHSEŐ Tamás: „... mint igaz egyházi ember.” *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és a 17. századi fejlődése*, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2011. (Collectanea Athanasiana I.; Studia, Vol. 4.)

VESZELY
1860

Erdélyi egyháztörténeti adatok I., szerk. VESZELY Károly, Kolozsvár, Római Katolikus Lyceum, 1860.

WELIKYJ
1976

Litterae episcoporum historiam Ucrainiae illustrantes, Vol. 4. (1681–1710), ed. Athanasius WELIKYJ, Romae, PP Basiliani, 1976.

Johann Bruckner nagyszebeni vonatkozású alkalmi költeményei

A korai újkorban a különböző fontos társadalmi eseményeknek (házasságok, gyászszertartások, hivatali kinevezések) elmaradhatatlan kísérői voltak az alkalmi költemények, amelyekkel családtagok, ismerősök, kollégák fejezték ki gratulációjukat, illetve együttérzésüket a címzetteknek. A jelen közleményben egy 18. század közepi erdélyi szász értelmiséginek, Johann Brucknernek azon alkalmi költeményeit adom közre, amelyeket nagyszebeni vagy más erdélyi szász ismerősei tiszteletére szerzett és maga jegyzett le kéziratos naplójába. A verseket 1737 szeptembere és 1742 szeptembere között írta, és főként Nagyszében lakóinak életeseeményeihez kapcsolódnak, tehát segítségükkel egy viszonylag szűk közösségen belül lezajlott társadalmi események öt éves poétikai tükrre rajzolódik ki.²

A nagyszebeni származású Johann Bruckner (1712–1765) teológiai tanulmányait Halléban végezte, amely évek alatt az ottani pietista intézményekben oktatott is.³ Itt kezdte el vezetni az alábbi közlés alapját képező naplóját, amelyet hazatérése (1739 ősze) után is folytatott. Mint ahogy azt már korábban bemutattuk, Bruckner hallei tevékenységéhez három kézirat kötődik szorosan. Két Bruckner által összeállított gyűjtemény: egy, ami az ottani diákjai dolgozatait tartalmazza (*Dissertationes Philosophicae varii Argumenti*),⁴ és egy szintén a diákok szövegeit, beszédeit, költeményeit tartalmazó (*Suada Hallensis*).⁵ A harmadik a fent említett napló (*Diarium*), amelyben Bruckner saját szövegei találhatóak: oktatással kapcsolatos anyagai, a diákoknak és saját magának készített vázlatok és vegyes feljegyzések.⁶ A kéziratot 1737 nyara és 1739 ősze között Hallében használta, majd 1739 és 1742 között már Nagyszébenben. Előző közleményemben Bruckner Halléből Nagyszébenbe küldött leveleit adtam közre, ennek folytatásaként most azok a saját szerzésű költemények kerülnek kiadásra, amelyeket erdélyi szász ismerőseinek ajánlott. A forrás összesen ötvenhét verset, illetve versfogalmazványt őrzött meg számunkra, ezek közül most harminckettőt adunk közre, ezek a szász vonatkozásúak. A költemények elszórtan helyezkednek el a kézirat egészében, a hallei kelet-

¹ A kutató az Emberi Erőforrások Minisztériumának Szegedi Kis István-ösztöndíjasa. A szövegek átírásában Adamik Lajos, Font Zsuzsa és Katona Tünde voltak segítségemre, ezúton is hálásan köszönöm nekik.

² Azonos korból származó, szintén erdélyi szász vonatkozású alkalmi költeményeket helyez vizsgálódásának középpontjába doktori értekezésében Nagy Andor. NAGY, 2019.

³ Bruckner személyét és a hallei intézményeket részletesebben bemutatja a *Lymbus* előző számában megjelent forrásközlésem, amely a jelen publikáció közvetlen előzménye. FAJT, 2019.

⁴ ANDJS, Brukenenthal, HH 1–5, Nr. 84.

⁵ ANDJS, Brukenenthal, J 1–5, Nr. 13.

⁶ OSZKK Quart. Lat. 2113.

kezésük között főként a korábban közölt levelek fogalmazványai és a diákok szövegeinek vázlatai találhatók, a nagyszzebeni részben a verseket prédikációvázlatok és Bruckner saját készítésű tanítási anyagai övezik.

A címzettek között kiemelkednek a mecénások, a város életében magasabb társadalmi rangot betöltő személyek. Emellett Bruckner – kisebb számban – elsősorban lelkész-társainak és egyetemi diáktársainak, később iskolai kollégáinak írt költeményeket. Az alább kiadott harminckét vers nagy részét házasságkötésekre, lakodalmakra írta, ezek mellett még halotti búcsúztatók és névnapi üdvözlő költemények fordulnak elő. A házasság aktusának fontosságát a korban jól mutatja ez a túlsúly. A fiatal férfiaknál a házasságkötés egyben gyakorlatilag a teljesjogúság elérését is jelentette. Bár a külső tanácsba való felvétel feltétele hivatalosan a polgárjog és a városi háztulajdon volt, több olyan példát ismerünk a korabeli Nagyszzebenből, amikor bár megszavazták valakinek a felvételét, beiktatásával annak esküvőjéig vártak. Ezzel a jelenséggel kapcsolatban Heinrich Herbertnek a magisztrátus jegyzőkönyvein alapuló beszámolója pont két olyan személy esetét említi 1730-ból, akiknek esküvőjére Johann Bruckner is szerzett verseket, és kéziratuk megtalálható a *Diariumban*.⁷ 1730. január 31-én a tanács megszavazta két ifjú felvételét a százak tanácsába (Nagyszzeben külső tanácsa), mindketten tekintélyes szenátorok (belső tanácsosok) fiai voltak, az ifjabb Johann Kinder von Friedenberget⁸ és Johann Kiflinget.⁹ Hivatalos kinevezésükre mégis házasságra lépésükig várniuk kellett. Az ifjabb Kinder von Friedenberget első házasságára ennek ellenére viszonylag későn került sor: tíz évvel később, 1740-ben vette feleségül az apoldi lelkész lányát.¹⁰ Kifling ennél már korábban eleget tett a társadalmi elvárásoknak és 1732-ben megházasodott. Bruckner kéziratában hozzá címzett költemények is találhatók, de ezek később, 1742-ben keletkeztek, amikor Kifling második feleségét, Anna Barbara Stuckardot vezette oltár elé (Nr. 23–25.). A címek alapján arra lehet következtetni, hogy Bruckner ezek közül többet megrendelésre, mások nevében szerzett, ez arra is magyarázatot ad, miért született több költemény is.

Ez elvezet a versek szerzőségi kérdéséhez. A kéziratban található költemények szerzői jellegű javításai alapján egyértelműen arra következtethetünk, hogy minden szöveg Bruckner alkotása, még ha később az más neve alatt is jelent meg. Egyrészt minden bizonyosan Brucknertól származnak olyan versek, amelyeket egy kisebb közösség

⁷ HERBERT, 1882, 381. „ad observandum antiquissimum ordinem et consuetudinem ehe nicht sollten ad sessiones et vota admittiret werden, bevor selbe geheiratet haben”.

⁸ Apját, a szintén Johann Kinder von Friedenberget 1703-ban a Johannes Zabanius szebeni királybíró elítélő felségárulási perben szintén elítélték, de ő megmenekült a halálbüntetés elől, és 1704-ben polgárjogát is visszanyerte, később több magas tisztséget is betöltött a város vezetésében, volt városgazda (Stadthann), székbíró (Stuhlsrichter) és később (1739–1740) polgármester is.

⁹ Apja, Andreas Kifling akkor a Villicatsecretär tiszteletét töltötte be, ugyanezen 1730-as év februárjában városkapitánynak választották meg. Johann Kifling egy 1731-es kinevezésével kapcsolatban is felvetődött problémaként, hogy házasság hiányában még nem tudta letenni a százak tanácsában az esküt, ezért nem nevezhették ki a város másodpénztárnokának. HERBERT, 1882. „auch sich suchen bis zu solcher Zeit zu verheirathen, umb aldsann jurieret zu werden.”

¹⁰ Bruckner versét lásd alább, Nr. 8.

nevében szereztek, ilyen az itt közölt, a segesvári Johann Christian Creutzer halálára született gyászének (Nr. 4.) is, amit Bruckner az akkor épp Halléban tanuló erdélyi szászok közössége nevében írt: „beklagten aus tiefer Wehmuth die samtliche in Halle studierende Siebenbürger”. Számos példa van ugyanakkor arra is, hogy nem egy csoport, hanem kifejezetten egy megrendelő kérésére született egy-egy költemény, ezeket Bruckner a címben pontosan jelöli is („nomine”, „in fremdem Namen” vagy „in Namen”). Ilyen egy kifejezetten hungarus vonatkozású gyászének, amit Bruckner 1738-ban szerzett a jénai teológus, Johann Jacob Syrbius (1674–1738) halálára a brassói szász történetíró-polihisztor Martin Schmeizel (1679–1747) nevében,¹¹ vagy több vers, amit egyes elhunytak családtagjainak felkérése nyomán írt.¹² Ez a gyakorlat nem egyedülálló sem a korban, sem korábban, a felkérésre készült köszöntőversek szerzése mindig is a költők feladatai közé tartozott. Hieronymus Freyer, a Pädagogium Regium kiemelkedő fontosságú igazgatója szintén szerzett felkérésre alkalmi költeményeket, ezeket később összegyűjtött írásai között publikálta is, megadva a megrendelő személyét.¹³ Ez példaként szolgálhatott Bruckner számára is, akinek hallei éve alatt Freyer közvetlen főnöke volt.

Fontos támpontot nyújt Bruckner alkalmi költeményeinek értelmezéséhez a Brukenthal-gyűjtemény egy kolligátuma, amelyet ma is a Brukenthal-múzeumban őriznek.¹⁴ A kötet összeállítója és a keletkezés pontos ideje nem ismert, de időben szorosan összetartozó alkalmi kiadványok találhatók benne. A gyűjtemény tizenhét, 1738 és 1745 között megjelent nyomtatványt fog egybe, amelyek két kivétellel a nagyszebeni Barth-nyomdában láttak napvilágot, és kivétel nélkül nagyszebeni személyekhez kapcsolódnak. A kolligátum, illetve a benne foglalt nyomtatványok értékét növeli, hogy azokból más példányok nem ismertek magyarországi gyűjteményekben. Egy gyászvers

¹¹ OSZKK Quart. Lat. 2113, 94v–95v. Carmen funebre in obitum Prof. Syrbii Jenensis, nomine Prof. Schmeizelii, Halae d. 16. Nov. 1738. Schmeizel 1731-től a hallei egyetemen oktatott államjogot és történettudományokat, de korábban több évig Jénában tanult és oktatott, tehát Syrbius egykori kollégája volt a jénai egyetemen. Az alkalmi költemény címét közli Schmeizel költeményei között Verók Artila Martin Schmeizelről írt doktori disszertációja függelékében (*Alkalmi írások, költemények*), VERÓK, 2015, 271.

¹² Ilyenek például: Nr. 5. Lakodalmi köszöntő Johann Michael Philipp von Hoffnungswald nevében nővére házassága alkalmából; Nr. 20. Halotti búcsúztató egy ismeretlen férfi halálára fia és lánya nevében; Nr. 28. Simon von Baußnern halálára egyik unokája nevében.

¹³ FREYER, 1737, 14. „In eumdem, summe Reverendi Professoris, Augusti Hermanni Frankii, nomine” (Abraham Schiller halálára, 1706.). Uo., 19. „Gratulatio ad Perillustres Ordines Ducatus Magdeburgici sub auspiciis anni MDCCVII, nomine Convictorum Magdeburgicorum” Uo., 26. Auf eben denselben Hintritt im Namen des sel. Hrn. D. und Prof. Paulli Antonii. (Sibylla Eleonora Brummer von Bährenfeld halálára, 1707.) Paul Anton 1730-ban halt meg, ezért nevezi az 1737-es kiadvány megboldogultként. Uo., 57. „Bey Sr. Königl. Majestät, Friederichs des ersten, Königes in Preussen etc. etc. etc. Allergnädigsten Gegenwart zu Halle auf Dero Reise nach dem Carlsbade, im Namen der zum Paedagogii Regio und Wäysenhouse gehörigen Jugend, den 21 May 1708.”

¹⁴ Azért volt szükség erre a pontosításra, mivel a Brukenthal-gyűjtemény nagy része átkerült az állami levéltárba és ma is ott kutatható (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Sibiu Colecția Brukenthal). Ezt a gyűjteményt viszont a múzeum régi könyves anyagában őrzik: Biblioteca Muzeului Brukenthal, Sibiu / Biblioteca Brukenthal. A kolligátum jelzete: Tr./XVIII/1124.

mellett (Johann Kinder von Friedenberg halálára, 1740. május 2.) tizenhat nászdal kapott helyet a kolligátumban, a 16. számú költemény a gyűjteményalapító, későbbi erdélyi kormányzó, Samuel von Brukenthal és Sophie Katharina von Klockner házasságára készült (1745, Lipcse), ez magyarázatot ad az összeállítás keletkezésére.

A nyomtatványok közül több is kapcsolódik Johann Brucknerhez. A kilencedik – szintén Nagyszébenben, Johann Barth nyomdájában megjelent – tétel abból az alkalmából készült, hogy Bruckner 1741 áprilisában feleségül vette Catharina Elisabeth Fabritius.¹⁵ Bruckner nem csupán ünnepeltként, de három költemény szerzőjeként is megjelenik a gyűjteményben (alább Nr. 8. 9. 13. versek).¹⁶ Tőle származik például egy, az ifjabb Johann Kinder von Friedenberg házasságára szerzett költemény 1740-ből.¹⁷ Az epithalamium fogalmazványa megtalálható a *Diarium*ban is, így fennáll az a – kora újkori szövegeknél ritkán előforduló – szerencsés állapot, hogy a forrás egyaránt rendelkezésünkre áll kéziratos és nyomtatott formában, lehetővé téve egy genetikus szövegvizsgálatot. Úgy tűnik, a kézirat (Nr. 8.) nem teljes. A szöveg a kéziratban a hatodik versszaknál megszakad, de mivel formája heterostrofikus, és a kötetben másutt is előfordulnak félbehagyott költemények, félkész fogalmazványok, ez a hiány pusztán a nyomtatvány ismeretében válik világossá, különösen mivel a kézirat – nyilván későbből származó – lapszámozása nem utal laphiányra. A levél vélhetőleg tehát még a lapszámozás előtt kihullhatott a kéziratból.¹⁸ A másik két kolligátumban található Bruckner-vers esetében a szerzőség csak a *Diarum* ismeretében deríthető ki, mivel mind a két nyomtatvány az alkotó személyének megjelölése nélkül jelent meg. Ezek közül az első, a kolligátum ötödik darabja Bruckner közvetlen kollégája, Johann Hertel¹⁹ nagyszébeni gimnáziumi tanár házasságára készült. A vers második felének tisztázatat őrizte meg számunka a kézirat, a szövegegyezésből egyértelmű, hogy ugyanarról a versről van szó, amely később nyomtatásban is megjelent (Nr. 9.). A lapszámozás itt is folytatólagos, tehát ez a hiány, akárcsak az előző esetben, a lapszámozásnál korábban keletkezett. A másik anonim költemény a kolligátum nyolcadik darabja.²⁰ A kéziratban ennek ezúttal teljes terjedelemben megtalálható a szövegvariánsa (Nr. 13.). Ez utóbbi két költemény előtt Bruckner két birodalmi német szerző sorait idézi, a Hertel házaspárnak egy Johann Christoph Gottsched (1700–1766) idézettel, a Wieland házaspárnak pedig egy Paul

¹⁵ Ode als Hr. M. Johannes Bruckner mit Fr. Catharina Elisabeth Fabritiusin von Herrmannsfeld den 12. April 1741 ein Ehebündniß schloß. H. J. f. N.

¹⁶ A szövegközlésben lábjegyzetben megadjuk a nyomtatványok kéziratoktól eltérő variánsait.

¹⁷ Zu der erwünschten Friedenberg- und Krausischen Verbindung, welche den 17. Febr. Anno 1740 nach priesterlicher Einsegnung vergnügt vollzogen wurde. Wünschete in gebührender Unterthänigkeit vielen Segen M. Johannes Bruckner. Hermannstadt drucks Johann Barth.

¹⁸ A költemény kéziratból hiányzó befejezését a nyomtatvány alapján, dőlt betűtípussal szedve közöljük.

¹⁹ Gott lencket meines Hertels Sinn zur angenehm Cainin hin, und beyde sind getraut. Um Ihnen nun die Zeit ein wenig zu vertreiben, Entschlosse sich dies Blatt in Eil an Sie zu schreiben. Der Brautigam und Braut ergebenst verehret in seiner Eremitage. [...] Hermannstadt, Barth. A címlapon még egy Gottsched-idezet található.

²⁰ Seiner Hoch-Edlen dem Hrn. Wieland leget zu seiner Ehe-Verbindung mit der tugendreichen Jungfer, Jf. Anna Catharina Kainin, in folgender glückwünschenden Ode seine Ergebenheit dar, ein aufrichtiger Freund und Diener. [...] Hermannstadt, Barth. A címlapon még egy Fleming-idezet található.

Fleming (1609–1640) intertextuál kedveskedett.²¹ A mottók mellett a diáriumban egy további költői intertextus található, Bruckner egy lap terjedelemben bemásolta Daniel Wilhelm Triller (1695–1782) kortárs költő házasságról szóló erkölcsnemesítő költeményét.²²

Több javítástípus jellemző a kézirat tartalmára, mindezekben azonban közös, hogy egyértelműen arra utalnak, szerzői szövegekkel van dolgunk. Változó, hogy milyen kézsültségi fokú egy-egy fogalmazvány. Előfordulnak olyan versek, amelyek inkább tisztázatnak tekinthetők, mivel vagy egyáltalán nincs bennük javítás (Nr. 1.), vagy az csak egy-egy szóra terjed ki (Nr. 5.).²³ Más esetben az látható, hogy még a lejegyzés közben is sokat alakult a szöveg, olyannyira, hogy olykor el is mosódnak az egyes költemények közti határvonalak. Az itt közölt 14. számú költemény (ami elvileg egy bizonyos Weinhöld házasságára készült volna) inkább tekinthető első vázlatnak, a lapon található első sorok pedig már az előző, 13. számú vers (amit Wieland kereskedő úr házasságára szerzett) versszakai között is megtalálhatók, ott Bruckner a lejegyzés után áthúzta a teljes versszakot, majd később újra lejegyezte. A Wieland-házasságra szerzett vers a több javítást magukon viselő költemények közé tartozik – ezeknek jól láthatóan írásképek is kevésbé rendezett, mint a kevesebb javítást tartalmazóknak. Bruckner itt utólag több versszak sorrendjét is megváltoztatta. Az első módosításokat a 4. versszak írása közben tette, amelyet átszámozott ötödikre, majd utólag beszűrt egy újabb négyes számú strófát a lap szélére, a hatodik számozását pedig módosította ötödikre. Úgy tűnik tehát, először lejegyezte az 1–5. versszakokat, majd ezek közé a harmadik után utólag betoldott egy újabb szakaszt. A hetedik számozása ezután javítás nélkül következik, majd az utolsó három strófa sorrendjét is visszamenőleg alakította ki. Az eredetileg nyolcadikként szereplő lett a 9., és a kezdetben utolsó (11.) került be nyolcadik strófának. A pusztán sorrendmódosítások mellett az egyes versszakokon belül is jelentős változtatásokat találunk. Többször is módosította a negyedikből ötödikké vált strófa első sorát, ami talán a beiktatott szakasznak is köszönhető. Amennyire a többszöri áthúzások, satírozások, beszúrások ellenére rekonstruálható, elsőként az szerepelt, hogy „Wen dieser Trieb einmal beselt”, majd a *diesert* javította *solcherre*, a sor fölött szerepel egy áthúzott *denn* is, és a *Trieb einmal* helyett a *sein* [...] ²⁴ *Trieb* szerepel a sor fölé beszúrva, majd később ismét áthúzva. Legvégül a javított sor fölé beszúrva a *Gewiß, wen* változat található, a sor mellett folytatólagosan pedig a *dessen Trieb beselt*, amelyből a nyomtatványban végül *Gewiß, wen so ein Trieb beselt* lett. Folytatva a nyomtatott és kéziratos variáns összehasonlítását, azt láthatjuk, hogy Bruckner a megjelenés előtt is tovább változtatott a

²¹ Az idézet a diáriumban is megtalálható, nem közvetlenül a vers kézírata előtt, de pár lappal korábban (200r): Fleming// Waß uns einmal vergnüget hat// verlockt <ans neue> gar gerne das Gemüthe.

²² „Triller beschreibet die Glückseligkeit der ehelichen Fessel in seinem zweyten Theil Poetischer Betrachtungen über verschiedene Natur und Sittenlehren” (197r). A kötet pontos címe: *Poetische Betrachtungen über verschiedene aus der Natur- und Sittenlehre hergenommene Materien*. A második kötet 1737-ben jelent meg.

²³ Egy jelzőcsere (*der trägen* helyett *die berauchten*), vagy *unbekannt* felváltása *weit entfernt*-tel.

²⁴ Itt egy többször ártit olvashatatlan jelző szerepel.

szövegen, ennek még nincs nyoma a kéziratban: a 2. versszak utolsó sora helyett (*Und scheut Morbones Klagelieder*) ott már egy másik sor szerepel (*Und singest wieder Freudenlieder*).

A fenti lakodalmi köszöntők mellett Bruckner egy további alkalmi írása is megjelent nyomtatásban, ez szintén a szebeni Brukenthal-gyűjtemény egyik kolligátumában maradt fenn. A kötet III. Károly magyar király halálára Nagyszebenben, Johann Barth nyomdájában kiadott nyomtatványokat tartalmaz.²⁵ Bruckner egy német nyelvű gyászbeszéddel és egy ódával emlékezett meg a Habsburg uralkodóról, a két szöveg közül a beszéd (és előtte annak vázlata) a diáriumban is szerepel.²⁶ Az ünnepélyes megemlékezés több napig tartott (1740. december 5–7.) a szebeni lutheránus plébániatemplomban, a magisztrátus jelenlétében. Bruckner december 6-án tartott egy nyilvános beszédet, az iskola rektora, Johann Ziegler egy nappal korábban latin nyelven emlékezett meg az uralkodóról, a hivatalos gyászbeszédet pedig szintén ezen a napon mondta el németül Jacob Schunn, nagydisznódi lelkész, ekkor a nagyszebeni káptalan képviselője (Syndikus), későbbi szuperintendens.

Johann Bruckner alkalmi költeményei témájukban nem térnek el a műfaji gyakorlattól, találunk bennük dicsőítő utalásokat Nagyszebenre, a szerző olykor párhuzamba állítja a várost az általa ismert Halléval. Mitológiai alakok is megjelennek a szövegekben: a nászénekekből természetesen nem hiányozhat Amor és a házasságkötés védőistene, Hümenaiosz (Nr. 13.), feltűnik Epimétheusz és Pandóra (Nr. 32.). Bruckner gyakran utal a címzettek életének korábbi eseményeire, szülő (Nr. 23.) vagy egy előző jegyes, házastárs tragikus elvesztésére (Nr. 13.). A felmutatott költői formák és témák mellett az itt kiadott szövegek legnagyobb jelentősége abban rejlik, hogy ebben a korban ritkán láthatunk bele egy konkrét alkotói műhelybe ilyen alaposan, és tekinthetünk rá egy város eseményeire egy személyes perspektíván keresztül. Az alább olvasható harminckét vers közül huszonnyolc három év leforgása alatt született, felvonultatva ennek a rövid időszaknak majd minden fontos nagyszebeni házasságkötését és haláleseit. Bruckner a városi gimnázium konrektoraként központi pozíciót töltött be a város társadalmában, és ezt költemények szerzésével is kifejezésre juttatta.

²⁵ A nyomtatványok mind vastag fekete kerettel és ugyanolyan formátumban jelentek meg, külön nyomtatványokként, saját címlappal, ugyanakkor folytatólagos lapszámozással. A kolligátum jelzete: Tr./XVIII/1141–1150a. A nyomtatványok egymáshoz való viszonyát ma már nehéz rekonstruálni. Egy, ehhez a kolligátumhoz nagyon hasonló gyűjtemény digitalizált formában is elérhető Stuttgartban, ez Johann Ziegler, a gimnázium akkori rektora latin halotti búcsúztatóját és a hozzá tartozó epicédiumot tartalmazza (amit december 7-én adtak elő nyilvánosan), illetve Johann Sartorius két kantatáját. Nem található meg benne viszont a 23–29. lapszámú levelek, amelyeken Bruckner német nyelvű szövege kapott helyet. Bruckner beszédének és versének jelzete a Brukenthal-gyűjteményben: Tr./XVIII/1143. A Stuttgartban, a Württembergische Landesbibliothekban őrzött példány digitális elérhetősége: <http://digital.wlb-stuttgart.de/purl/kxp1666932051>

²⁶ OSZKK Quart. Lat. 2113. 211v–216v. „Lob und Trauer-Rede auf den Tod Caroli Vlti Römischen Kayzers gehalten v. MABr.”

1.

**Johann Bruckner névnapi köszöntője
Michael Czekelius von Rosenfeld²⁷ nagyszzebeni polgármesternek**

(Halle, 1737. augusztus 24.)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 2r–2v.

Die 24. Augustis Carmen gratulatorium pro Onomastico Amplissimi nostri
Consulis Domini de Rosenfeld die 3. Septembris per veredarios domum missum

Erhabner Herr, dein tieffer Knecht
Will sich in Demuth unterwinden,
Ein Rauchwerk, das zwar arm und schlecht,
In tieffster Ehrfurcht anzuzünden:
Ich hoffe, kein erzürnter Blick
Treibt Opffer und Altar zuruck.

Erlaube, daß ich freuden-voll,
Mich deinem Volke zugeselle,
Und meine Wünsche, wie ich soll,
Zu deinen Vater-Händen stelle.
Laß mich obgleich entfernet sehn,
Wie andre freudig vor dir stehn.

Es freuet sich ja jederman
Bey seines Herren Glück und Segen,
Wer nur ein treuer Unterthan,
Den muß dergleichen Glück bewegen,
Er wünscht und bringt an seinem Theil
Nur alles zu des Herren Heil.

Ich weiß, daß unser Herrmannstadt,
Die niemals gnug gepriesne Mauren
Heut nur damit zu schaffen hat,
Ich weiß, daß alle Bürger lauren,
Und mit gebücktem Angesicht
Zu deinen Diensten sind gericht.
Dies frohe Beyspiel stellet sich
Entfernt an der berühmten Sale,

²⁷ Michael Czekelius von Rosenfeld (1680, Medgyes, ném. Mediasch, ma: Mediaş, RO – 1770, Nagyszében), ítélmesteri hivatalban kezdte tanulmányait gyakornokként, majd Wittenbergbe és Halléba peregrinált. 1705-től tagja a nagyszzebeni külső tanácsnak, 1716-ban nyert felvételt a belső tanácsba. 1721-től több alkalommal is megválasztották székbírónak (Stuhlrichter), majd 1730-tól Nagyszében polgármestere. Ezt a tisztet 1739-ig viselte, amikor is guberniumi tanácsossá nevezték ki.

Dein Diener für und schaut auf dich
 Dort, wo am Berge und im Thale
 Man Hochgeborne Pflantzen zieht,
 Durch welche Staat und Kirche blüht.
 Wo so viel Musen-Tempel stehn,
 Wo Wissenschaft und Weisheit trohnen,
 Wo Friedrich Wilhems²⁸ Ruhm zu sehn,
 Wo so viel Nationen wohnen,
 Da wirst du sonders hochgeacht,
 Auch da wird dir ein Wunsch gebracht:
 Steh immerdar in Gottes-Krafft,
 Wie Michael, O theurer Gönner,
 Das Wesen, so nichts Böses schafft,
 Wird dich, die Crone weiser Männer
 Mit seiner dir geneigten Hand
 Begnadigen in deinem Stand.
 Gott setze dich, dein Edles Hauß,
 Dein hohes Amt zu stetem Segen,
 Und führe alle Wünsche aus,
 Die deiner Knechte Hertzen hegen,
 Und heut dieselben in der That
 Erweisen, grosser Maecenat!
 Ich will, O Vater, um dein Wohl
 Ein aufgeweckter Beter bleiben,
 Und mich indessen demuth-voll
 Zu deinen Diensten gantz verschreiben.
 Vergönne nur den Gnaden-Schein,
 Und laß mich dein Diener seyn.

²⁸ Halle ekkor a Magdeburgi Hercegséghez és ezzel együtt a Porosz Királysághoz tartozott, amelynek aktuális uralkodója I. Frigyes Vilmos, a katonakirály (1688–1740) volt.

2.

Johann Bruckner névnapi köszöntője Martin Leonhard²⁹ nagyszzebeni lelkész számára

(Halle, 1737. augusztus–september)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 3r–3v.

Carmen graecum Domino Magistro Leonhard Pastori Cibiniensi
pro Onomastico missum.³⁰

Ἐἰς χαιρὰν πολλὴν νῦν ἔρχεται ἡμᾶρ ἐκεῖνο
Ὡ θεός, ὡς δῶρον κόσμῳ χαρίεν σε δέδωκε
φαίνει μοι Τιτὰν ἀφελῶς ὁδὸν, ANEP ὀδεύειν
Ἄι τε σκιαὶ νεφελῶν πᾶσαι φεύγουσιν ἀφ' ὑμῶν
ἄφελον ἠδυνάμην σοι ἄξιον ἄσμα μελίτειν
Ὅφρ' εἰδῆς κληρότητα βίου καὶ χάριμα ταῦτα
Τῶν ἀλλῶν ἃ μοι ἐστὶ, ἐοντ ἀποδήμους!
Ἄλλ εἶδω ὅτι οὐκ φιλεῖς τὰ ἄνθεα αἰνους
Ὅυδεμίαν τέρψιν μεν ἔχων χόρδασι τοιαύταις
Τοῦνεκα τὰς εὐχὰς χήσις ἄρα πρὸς θεὸν, ὥστε
Ζῶξει δὴ Σ' ANEP, βέβαιον καὶ πάντοτε βῶων!

²⁹ Martin Leonhard 1732 januárjától 1742 szeptemberéig volt Nagyszeben városi lelkésze. Peregrinációja során 1695-ben iratkozott be a jénai, 1698-ban pedig a wittenbergi egyetemre. 1714-től Veresmartban (ném. Rothberg, rom. Roșia) szolgált lelkészként, innen hívták el nagyszzebeni tisztségébe. TAR, 2004, Nr. 1522, 3148; ZIMMERMANN, 1884, 549–550.

³⁰ A szövegben több helyesírási tévesztés és a klasszikus görögben ismeretlen szó található. A lejegyző első sorban a hehezet- és hangsúlyjeleket illetően téveszt. A verset betűhű átírásban közöljük, amelyet Gellérfi Gergő készített.

3.

Johann Bruckner névnapi köszöntője Simon von Baußnern királybíró³¹ számára

(Halle, 1737. szeptember)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 10v–11r.

Auf Herrn Königs-Richters Nahmens-Tag Simon Judae³²

Kommt heut³³ von deines Dieners Händen,
Mein Herr,³⁴ dies ehrfurchtvolle Blatt,³⁵
Der deine Gunst verpflichtet³⁶ hat,
Dir³⁷ sich und³⁸ alles zu verpfänden:
Nim hin das Zeichen seiner Treu,
So nichts als Ehrfurcht dir geweiht,
Und glaube, daß mein³⁹ Sinn dabey
Sich uber deine Wohlfart freuet.

Dein Namens-Tag,⁴⁰ der stellt sich ein,
Der Himmel setzt ihn dir zum Segen,
Solt ich da unbeweglich seyn,
Und nichts zu deinen Füßen legen,
Da meine gantze Vater-Stadt
Auf seines Herren Wohlseyn denket,
Da alles sich verbunden hat,
Und dir viel tausend Wünsche schenket.

³¹ A nagyszzebeni származású Simon von Baußnern (1677–1742) 1711-től az Erdélyi Udvari Kancellárián dolgozott Bécsben, majd 1730-ban megválasztották szebeni királybírónak és ezzel egyúttal a szászok grófjának (szász ispánnak), amely tisztségben az uralkodó 1732-ben erősítette meg. 1733 februárjában tért haza Nagyszzebenbe, és ezt a tiszteget haláláig, 1742. szeptember 30-ig töltötte be. 1718-ban nyerte el a nemesi rangot. Bruckner Simon von Baußnernhez és fiaihoz, Samuelhez és Johann Georghoz Halléból írt leveleit lásd FAJT, 2019.

³² A vers első három sora töröve: <Hochgepriesner Maecenat, // Mein in Gnaden grosser Gönner, // Crone weisheitsvoller Männer>

³³ <Mein Herr>

³⁴ <Nimm hier>

³⁵ Az első két sor végleges sorrendje sorok előtti számozással megadva

³⁶ <sich [...]gst entschlossen>

³⁷ Dir utólag a margón beszúrva

³⁸ <und sein>

³⁹ <S>

⁴⁰ <froher>

Nein, dein entfernter Unterthan,
Der⁴¹ fühlet gleiche Hertzens⁴² Triebe,
Die melden sich in Demuth an,
Die suchen deine Gnad und Liebe,
Die wollen in Ergebenheit⁴³
Ein freudenvolles Vivat sprechen,
Da deinem Diener Ort und Zeit,
Es zu verrichten, will gebrechen.⁴⁴

4.

Johann Bruckner búcsúztatója Johann Christian Creutzer⁴⁵ halálára

(Halle, 1738. december)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 111v–113r.

Auf den Tod des Seligen Herr Creutzers, den unvermutheten Hintritt des Wohledlen und Wohlgelahrten Herrn Johanes Creutzer, der Gottesgelahrtheit Befliessenen aus Siebenbürgen, welcher den 12. Decembris 1738 im 22ten Jahr seiner Wahlfahrt zu grossem Leydwesen seines Hochwohlehrwürdigen herrn Vaters in der Fremde erfolgete, beklagten aus tiefer Wehmuth die samtlliche in Halle studierende Siebenbürger

Betrübte Pflicht, die deine Bahre,
Geliebter Freund, uns aufgelegt,
Da man im Frühling deiner Jahre
Dich schmerzents-voll zu Grabe trägt:
Wir stunden um dein Sterbe-Bette,
Und sahn den Kampf mit Trähnen an,
Die Seuffzer eilten um die Wette
Zum Artzt, der allen helfen kan.

Dein Hertze trieb mit starkem Pochen
Die siech und matte Brust empor,
Die Augen stunden halbgebrochen,
Da trugen wir dich Gott noch vor,

⁴¹ <Muß sich zu sein>

⁴² <Liebes->

⁴³ <w> <wollen selbst für mich heut>

⁴⁴ A költemény 3. strófája után a 4.-nek csak a sorszámja van feljegyezve, de a szöveg nem folytatódik.

⁴⁵ A segesvári Johann Christian Creutzer 1736. október 3-án iratkozott be a hallei egyetem teológiai karára. MH, 68. TAR, 2004, Nr. 1078.

Doch sanken wir in Ohnmacht nieder,
Weil dir der Tod ans Hertze stieß,
Und deine sonst so regen Glieder,
O hartes Wort! erstarren hieß.

So wirst du denn, O Freund, zur Leiche,
So sinkt, so fällt dein Leben hin,
O höchster Gott! wie harte Streiche,
Wie beugst, wie kränkst du unsern Sinn.
Jetzt denken wir mit heissen Tränen,
Vielwerther Freund, an deine Treu,
Es klagt das Hertz mit Gram und Sehnen,
Daß uns ein Freund entrissen sey.

Es ist nicht nötig, daß wir tichten,
Weil selbst die Wahrheit Zeugniß gibt,
Dein gantzes Thun und dein Verrichten
War Gott und Menschen höchst beliebt.
Nun⁴⁶ bist du gantz⁴⁷ vollkommen worden,
Und stimmst das neue Lied mit an,
Da dich in jenem Engel-Orden⁴⁸
Die⁴⁹ wahre⁵⁰ Weisheit küssen kan.

Nur schmerzet⁵¹ uns, daß⁵² deine⁵³ Bahre,
Erblaßter Freund, so⁵⁴ kummervoll⁵⁵
Des⁵⁶ treuen⁵⁷ Vaters graue Haare
Mit Schmerz zur Grube ziehen soll.

⁴⁶ <doch>

⁴⁷ gantz utólag a sor fölé beszúrva

⁴⁸ <In jenem Hochgelarten> Da dich in jenem Engel sor fölé utólag beszúrva

⁴⁹ <da dich>

⁵⁰ wahre utólag a sor fölé beszúrva

⁵¹ <Schade, daß das grosse Hoffen> <des>

⁵² <daß bey>

⁵³ deiner-ról javítva

⁵⁴ <daß>

⁵⁵ <schmerzens>

⁵⁶ <daß,> a des deines-ról javítva

⁵⁷ treuen utólag a sor fölé beszúrva

Wie wird die Bothschafft ihn erschrecken,
Wenn⁵⁸ er von⁵⁹ unsrer Hand vernimmt,
Daß dich die Erde soll bedecken,
Die er zu deiner Bluth bestimmt.

Doch ruhet nur, ihr kalten Glieder,
Verwest, verfault in fremder Gruft,
Wir sehen euch dereinsten wieder,
Wenn Jesus, lebt ihr Todten, rufft.
Wir gehen denn bey deiner Bahre,
Zwar trähnend, aber glaubensvoll,
Weil nach dem Ablauf unsrer Jahre
Das Hertz dich wieder sehen soll.

Betrübter Vater, laß die Schmerzen,
Und mache dich von Kummer loß,
Es lebt der Sohn in vieler Hertzen,
Er lebt in Jesus Arm und Schooß,
Doch Freunde, da wir ihn versenken,
Und nun die letzte Pflicht gethan,
So laßt uns noch zuletzt gedenken:
Wen trifft der Tod am ersten an?

⁵⁸ <daß Halle seines Sohnes> <man den schon>

⁵⁹ <des [...] Sohnes Abschied Tod> <vernimmt>

5.

Johann Bruckner verse
Johann Michael Philipp von Hoffnungswald⁶⁰ nevében
Gottlieb Valentin Kißling von Kißlingstein⁶¹ és Maria Susanna
von Hoffnungswald⁶² házasságkötésére

(Halle, 1739. január)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 122v–124r.

Als bey der frohen Vermählung des Hochedlgebornen Herrn Herrn Gottlieb⁶³
Valentin Kißling von Kißlingstein mit der Hochwohlgebornen Fraulein Fraulein
Maria Susanna gebornen von Hofnungswald bezeigete seinen aufrichtigen
Glückswunsch der Fraulein Braut einziger Bruder, Johann Michael Philipp
von Hofnungswald. Halle.

Geht, treue Zeilen, eilt und fliegt⁶⁴
Biß ihr die Sieben-Bürge findet,
Wo meine Schwester sich vergnügt
Mit Ihrem Kißlingstein verbindet.

⁶⁰ Johann Michael Philipp von Hoffnungswald (vagy Hofnungswald) 1738. október 23-tól 1741 márciusáig tanult a Pädagogium Regiumban, ezután az itteni egyetemre iratkozott be orvoslást tanulni. Johann Michael 1747-ben vették fel a nagyszabeni külső tanács tagjai közé, és élete során apjához hasonlóan tisztségeket vállalt a város irányításában (1745: adiunctus secretarius iudicialis; 1748: adiunctus cassarius; 1751: Gerichtsscretär). Az 1753-as év utolsó vagy az 1754-es év első napjaiban halt meg. CSEPREGLI, 2015, B, B 301. MH 125; HERBERT, 1882, 465–466.

⁶¹ Valentin Gottlieb Kißling von Kißlingstein nagyszabeni kereskedő volt, a szintén kereskedő Valentin Kißling von Kißlingstein fia. Valentin Gottliebet 1707 februárjában keresztelték. 1738-ban felvették a város külső tanácsába (százak tanácsa), 1739 januárjában vette feleségül Maria Susanna von Hofnungswaldot. HERBERT, 1882, 461.

⁶² Michael Philipp von Hofnungswald kereskedő lánya. Michael Philipp 1713-tól volt a külső tanács tagja, az 1730-as évektől jelentősebb adminisztratív tisztségeket töltött be (1731: inspector viarum ad Transalpinas tendentium; 1739: consiliarus maiestatis et administrator dominii Vajda-Hunyad et inspector pyri pulveris et nitri in Transsilvania). 1715-ben született fia, Michael Ernestus, 1719-ben Johann Michael, majd 1722-ben leánya, Maria Susanna. A vers címében Johann Michaelt mint Maria Susanna egyetlen testvérét említik, tehát a két fiú közül valószínűleg csak ő élte meg a felnőttkort. HERBERT, 1882, 465.

⁶³ Johann-ról javítva. Ebben az időben Nagyszabeben élt egy Johann Valentin Kißling is, aki körülbelül egyidős volt Valentin Gottliebvel, ez lehet a kéziratban található javítás magyarázata. Johann Valentin a nagyszabeni gimnázium lektorának, Johann Kißlingnek volt a fia, és őt is 1738 januárjában vették fel a külső tanácsba. HERBERT, 1882, 461.

⁶⁴ a *g t*-ről javítva

Nichts halte euren schnellen Lauff,
Kein Irrthum, Trägheit, schlimmes Wetter
Auf dieser frohen Reise auf,
Wie sonst die⁶⁵ berauchten Blätter,
Richt eure Munterkeit nach meiner Freude ein:
Ich will, ich soll, ich muß durch euch beym Feste seyn.

Ja, Liebste Schwester, kann ich nicht
Dich, wie ich wünschte, selbst umfassen,
Und eines treuen Bruders Pflicht
Dich gegenwärtig sehen lassen.
Siehst du nicht meinen muntern Blick,
Der meines Hertzens Freude zeigt,
Hörst du nicht, wie bey deinem Glück
Der frohe Zuruff aufwärts steigt.
So nim dies schlechte Blatt als einen Zeugen an,
Biß sich mein frohes Hertz dir näher zeigen kann.

Gieb, Schwester, freudig Hertz und Hand
Dem, welchen dir der Himmel schenket,
Erzehle bey dem frohen Schertz,
Daß man auch hier an Euch gedenket,
Sag dem zukünftigen Gemal,
Daß man Ihn auch in Halle ehre,
Und seiner treuen Diener Zahl
Zwar weit entfernt⁶⁶ doch freudig mehre,
Empfieh mich dessen Gunst und Wohlgewohenheit,
Dem ich ein gantzes Hertz voll Ehrfurcht eingeweiht.

Ja, warlich, Höchgeehrtes Paar,
Ich ehre Euch auch in der Ferne,
Wird mein getreues Wünschen wahr,
So steigt euer Glück biß an die Sterne.
Ich feyre Euer Vermahlungs-Fest
Auch hier mit gantz besondrer Freude,
Die mich nichts anders sprechen läst,
Als nur von Euch, Verlobte Beyde.
Das Buch wird weggelegt, man schmückt die Stube aus,
Als wäre auch allhier ein frohes Hochzeit-Hauß.

⁶⁵ <der trägen>

⁶⁶ <unbekannt> *weit entfernt* utólag a sor alá beszúrva

Fort, treue Zeilen, eilt und fliegt,
Biß ihr die Sieben Bürge findet,
Wo meine Schwester sich vergnügt
Mit Ihrem Kißlingstein verbindet,
Nichts halte euren schnellen Lauff,
Kein Irrthum, Trägheit, schlimmes Wetter
Auf dieser frohen Reise auf,
Wie sonst die berauchten Blätter,
Richt eure Munterkeit nach meiner Freude ein,
Ich will, ich soll, ich muß durch Euch beym Feste seyn.

6.

Johann Bruckner verse
Gottlieb Valentin Kißling von Kißlingstein és Maria Susanna
von Hoffnungswald házasságkötésére

(Halle, 1739. január)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 124v–125r.

Gottes weises Fügen bey ehlichem Vergnügen betrachtete bey
der Kißlingsteinisch⁶⁷ und Hofnungswaldischen Vermählung und gratulirete dazu
von Herten⁶⁸ beyder Hochadelichen Häuser unterthänigst ergebensten Diener,
Magister Johannes Bruckner

Der Ursprung reiner Liebes-Glut
Komt von des Himmels weisem Fügen,
Denn dessen Huld, die niemals ruht,
Sucht keusche Selen zu vergnügen,
Sie lenkt der Frommen Trieb und Sinn
Zur nützlichsten Verbindung hin

⁶⁷ *Kißlingisch*-ról javítva

⁶⁸ <ergebenst> von Herten utólag a sor fölé beszúrva

7.

**Johann Bruckner verse mecénásainak,
Simon von Baußnern királybírónak és Michael Czekelius von Rosenfeld
guberniumi tanácsosnak**

(Halle, 1739. szeptember)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 157r–159r.

Duumviris illustrissimis patriae patribus heroibus togatis dominis et maecenatibus
munificentissimis⁶⁹

Illustrissimo domino domino Simoni a Baussnern sacrae caesareae regiaeque
catholicae maiestatis consiliario intimo comiti Nationis Saxonicae in Transsylvania
supremo ut et judici regiae liberaeque civitatis Cibiniensis regio, domino⁷⁰
et maecenati suo gratiosissimo munificentissimo

Nec non illustrissimo domino domino Michaeli Czekelio a Rosenfeld sacrae
caesareae regiaeque catholicae maiestatis consiliario intimo, consuli⁷¹ tum liberae
regiaeque civitatis Cibiniensis tum provinciali, spectatissimo domino et fautori suo
gratiosissimo munificentissimoque has cathedrae philosophicae superioris primitias.
D. D. D: Auctor

Die⁷² Zuschrift, Wertheste,
Hat mir viele Lust geboren,
Denn indem ich diese seh,
Hat sich aller Schmertz verloren,
Ein nach dir⁷³ geschickter Blick
Bringt viel tausend Lust zuruck.
Jeder Tropffen meines Bluts
Wallt für Freuden und entbrennet,
Niemand ist, der dir mehr Guts,
Als mein redlichs Hertze gönnet.
Schließ also, waß deine Schrift
Mir für Freude angestiftt.

⁶⁹ következő (157v.) lapon törölve: <Duumviris illustrissimis patriae patribus heroibus togatis dominis et maecenatibus munificentissimis hasce cathedrae superioris philosophicae primitias D. D. D.>

⁷⁰ <domino et maecenati suo munificentissimo >

⁷¹ <liberae regiae >

⁷² *Ibre-ről* javítva

⁷³ <Sie >

Nicht Verstellung⁷⁴ dringet mich,
Ehrfurcht gegen dich zu hegen,
Nein, ich ehre dich um dich,
Und nicht nur der Mode wegen,
Da gar⁷⁵ oft ein Judas Kuß
Folget auf⁷⁶ des Schmeichlers Gruß.

Nicht, waß man von aussen schaut,
Ist das, was mich zu dir ziehet,
Nicht die Farben deiner Haut,
Nicht die Jugend, die nocht blühet,
Nicht des schlanken Leibes Pracht
Haben dich mir werth gemacht.

Dieses ist ein flüchtig Gut,
Welches man nicht lange sparet,
Weil es sich von selbst verthut,
Wird es gleich genau verwahret.
Ja, kein Mensch kann sich verleihn,
Häßlich oder schön zu seyn.

Was mir mehr an dir gefällt,
Sind die edlen Tugendtriebe,
Deine Scheu fur falscher Welt,
Deine Zucht und Sittenliebe,
Gottesfurcht, Furcht und Redlichkeit,
Demuth und Gelassenheit.

Mehr will ich anjetzo nicht
Dir zu deinem Lobe singen,
Sonsten solte der Bericht
Noch viel angenehmer klingen,
Genug, daß du durch dein Verdienst
Stets in meinem Hertzen grünst.

⁷⁴ <die falsch>

⁷⁵ <ein N[...] Complimente> <doch>, *off* utólag a sor fölé beszúrva

⁷⁶ *auch*-ról javítva

8.

Johann Bruckner verse Johann Kinder von Friedenberg⁷⁷ házasságkötésére

(Nagyszeben, 1740. február)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 159v–160v.

Biblioteca Brukenthal. Tr./XVIII/1124/2. (nyomtatvány)

Als Herr von Friedeberg zu⁷⁸ unserm Hermannstadt nach bestgetroffner Wahl die Edle Krausin führte, so schriebe⁷⁹ ehrfurchtvoll dies schlecht gerathne Blatt.

Hirten-Gedichte

Der Nordwind hatte längst des Zephirs Lieblichkeit
Zusamt der Schäfer-Lust verdrungen.
Da⁸⁰ man sonst bey der schönsten Zeit
Bald dies, bald jenes Lied gesungen,
Verspürte man nun keine Heerden,
Man hörte keiner Flöten Klang,
Nichts von der Nachtigall bezauberndem Gesang,
Vielmehr lag hie und da auf hartgefrorner Erden
Das dürre Laub, so den erbosten Winden
So bald sie es berührt, zum Spiel geworden war.
Die Hürden waren abgebrochen,
Ein jeder in den Stall gekrochen,
Und lag mit seinem Peltz verdeckt,⁸¹
Auf frischem Strohe ausgestreckt,
Als Tityrus durch ein geheimes Treiben
Doch niemals kont zu Hause bleiben.

⁷⁷ Johann Kinder von Friedenberg (1700–1759), az ugyanezen nevű Johann Kinder von Friedenberg – 1739 és 1740 között Nagyszeben polgármestere – fia. Apját 1703-ban a Sachs von Harteneck királybíró elítélő felségárulási perben szintén megvádolták, de neki megkegyelmeztek, a halálbüntetés alól felmentették. 1704-ben polgárjogát is visszanyerte és folytatni tudta karrierjét a városigazgatásban. Az ifjú Kinder von Friedenberg a lipcsei (1723), majd a hallei (1728) egyetemen tanult. 1730-ban felvették a külső tanácsba, 1740. február 14-én vette feleségül Andreas Krauß apoldi lelkész lányát.

⁷⁸ <nach>

⁷⁹ <rührte>

⁸⁰ <Wo in der angenehmen Zeit>

⁸¹ gedeckt-ről javítva

Je mehr das schneeicht kalte Wetter
An unsre niedre Hürden stieß,
Und die von Wind entführte Blätter
Recht künstlich durcheinander blies.
Je munterer sprang Tityrus davon,
Wenn er indeß den Corydon
Vor seiner Hürde ließ⁸² wachen,
Die harte Kälte mögte dräuen,
Was halffs? Er ging mit seiner Feld-Schalmeyen,
Und ließ, wer wuste wem zu Ehren?
Die allerschönsten Lieder hören,
Es hatte selbst der rauhe Wind,
Wenn er ihm ins Gesicht gewehet,
Der Wangen schönen Flor erhöhet.
Er spielte und die⁸³ Zeit ward unser Sehnsucht lang,
Als er drauf unverhofft in frohem Geiste sang:

Kleine Geduld
Muß ich doch selber in stillem Vertrauen
Nur noch durchs Fern-Glaß mein Wohlseyn beschauen,
Seh ich es öffters gleich näher als nah.
Spräche der Himmel ein gütiges Ja!

Wir wünschten Glück, doch so wie er
Wir holten unser Feldrohr her,
Da endlich nach der Hirten Art
Von uns gesungen ward:

Höret der Himmel gerechtes Gebet,
Hemmen nicht Winde, nicht Wolken, nicht Regen,
Den unsern Feldern⁸⁴ bestimmten Segen,
Wenn treue Schäfer darüber gefleht,
Tityr', so glaube gewiss,
Wir wollen nicht schlaffen, nicht essen, nicht trinken
Bis aus der Bestimmung erwünschtem Winken
Zu sehen, es werde auch dies,
Wornach du so hertzlich aus Tugend getrieben.

⁸² <hüten>

⁸³ <Z>

⁸⁴ <L>

*In immer beharrender Sehnsucht geblieben⁸⁵
Die göttliche Vorsicht zur Seite verfügen.*

*Gewünscht/ erfüllt / gedacht / geschehn/
Wir sahen Ihn kaum von uns gehn/
So bracht er schon durch holde Lieder
Das Ihm ertheilte Ja Wort wieder.
Wir konten denn durchaus nicht schweigen/
Drum soll dies ungerathne Blatt/
Das mehr Geschwindigkeit / als Kunst gezeichnet hat/
So gut es kann / von unsrer Ehrfurcht zeugen.*

*Ihr zaudrende Stunden / erhöret die Bitte
Beschleinig / verdoppelt die saumenden Schritte
Und schafft uns den Winter fein eilig vorbey.
Ist jemals in Feldern
In Büschen und Wäldern.
Ein wahres Vergnügen der Schäfer gesehn/
So muß es in künftigem Frühjahr geschehn.
Ihr zaudernde Stunden / erhöret die Bitte
Beschleinig / verdoppelt die saumenden Schritte
Und schafft uns den Winter vorbey.*

*Indessen vom Himmel VERBUNDENE BEYDE/
Geniesset der Liebe beständiger Freude/
Die keine verdrüßliche Kälte verdrengt.
Was Schönheit und Tugend/
Was Anmuth der Jugend
Was Gottesfurcht glücklichen Ehen verspricht/
Wornach sich auch BEYDER Verlangen gericht/
Das müsse vereinigt der EÜREN begegnen.
Lebt glücklich vom Himmel VERBUNDENE BEYDE/
Geniesset der Liebe beständiger Freude/
Die keine verdrüßliche Kälte verdrengt.*

⁸⁵ A nyomtatványban a vers folytatódik, ezt a továbbiakban az ott található szövegváltozatban közöljük.

9.

Johann Bruckner verse Johann Hertel⁸⁶ és Agnes Kain esküvőjére

(Nagyszeben, 1740 húsvét előtt)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 196r–196v.

Biblioteca Brukenthal. Tr./XVIII/1124/5. (nyomtatvány)

*Gott lencket meines Hertels Sinn zur angenehmen Kainin hin und beyde sind getraut.
Im Ihnen nun die Zeit ein wenig zu vertreiben, entschlosse sich dies Blatt in Eil
an Sie zu schreiben, der Brautigam und Braut ergebenst verehret in seiner Eremitage.*⁸⁷

*AUCH WO DIE LIEBE WOHT,
KAN WAHRE FREYHEIT SEYN*

*Ich bin vergnügt in meinem Stande,
Wo mich kein hart Gesetz umschränkct
Noch die beliebte Freyheit kränckt.
Wie süsse lebt sichs ohne Bande!
Wenn man in stiller Einsamkiet
Sich über seinen Wohlstand freut.*

*Hier sing ich in beliebter Stille,
Wenn die entzündte Andacht glüht,
Mein angenehmes Ordens Lied,
Was mir befiehet, ist mein Wille,
Sonst weiß ich kein Gesetze nicht,
Das meiner Freyheit widerspricht.*

*Wenn andre Joch und Fessel tragen
Und in der grösten Selen Pein
Den ärmsten Slaven ähnlich seyn:
So weiß ich über nichts zu klagen;
Hier darff ich keine Arbeit thun
Und kan in meiner Celle ruhn.*

*Ich will auch in derselben sterben,
Der veste Schluß ist nun gemacht.*

⁸⁶ Johann Hertel szebeni származású, 1735 októberében iratkozott be a hallei egyetemre teológiát tanulni. Házasságkötése idején (1740) a nagyszebeni gimnázium tanára volt. TAR, 2004, Nr. 1072.

⁸⁷ A vers első fele a kéziratból hiányzik, ezt a nyomtatványban található szövegváltozathoz közöljük. A vers címzése után a nyomtatvány címlapján található még egy Gottsched-idézet: *Selbst der Höchste schliesset Ehen, // Die Ihm wohlgefällig sind: // Wenn die Menschen nicht verstehen, // Welchen Pfad ihr Fuß soll geben, // Da versorgt Er und verbind // Manches tugendhafte Kind.*

*Drum, keusche Schwestern, gute Nacht,
Wenn andre sich um euch bewerben
Und etwa fragen: wo ich bin
So saget: dieses sey mein Sinn:*

Dies waren die vergnügten Lieder,
Die Agnes dort erschallen ließ,
Als⁸⁸ sie ihr einsam Leben prief:
Doch schallte das Echo wieder,
Auf das: ich lebe ohne Band
Und bin vergnügt⁸⁹ in meinem Stand⁹⁰
Echo: Tand.

Waß saget ihr? Ihr stummen Baume?
Da Agnes ihr Belieben preist,
Zu dem, waß sie Vergnügen heist,
Es sey ein Tand und süsse Traume,
Seyd ihr⁹¹ zu Richtern denn bestellt?
Daß ihr ein solches Urtheil fällt.

Jedoch ihr habet recht gerichtet,
Ich tadle euer Urtheil nicht,
Das solcher Meinung widerspricht,
Da man von Wohl und Freyheit tichtet,
Wenn doch der Wille Fessel trägt,
Und man den Geist in Bande legt.

Ich lobe⁹² auch das süsse Leben,
Und preise⁹³ den beglückten Stand,
Worinnen uns das süsse Band,
Das selbst der Himmel knüpfft, umgeben,
In welches man sich willig giebt,
Und mehr als selbst die Freyheit, liebt.

Da ihr nun, Werthe, diesen Orden,
der billig recht beglücket heißt,
Und in den Stand erhoben worden,
Wo man vergnügte Fessel trägt,
In die uns keusche Liebe legt.⁹⁴

⁸⁸ *Sie-ról javítva*

⁸⁹ *vergnügte-ról javítva*

⁹⁰ *Stande-ról javítva*

⁹¹ *<ich>*

⁹² *<fro>*

⁹³ *<rüh>*

⁹⁴ A nyomtatványban ez a versszak más variánszal szerepel:

^{D3} *IHR nun, WERTHE, diesem Orden // Das Jawort feirlích zugesagt // Und schon desselben Segen tragt, // Ja in den Stand erhoben worden, // Wo man vergnügte Fessel trägt // In die EUCH keusche Liebe legt.*

So⁹⁵ wachset allen⁹⁶ zum Vergnügen,
Ergötzet bald durch euren Schertz
der Eltern Brust, der Gönner Hertz:
Ihr müsset viele Aeste kriegen,
Und trifft mein treues Wünschen ein:
So wird Eur Stamm, wie Jacobs seyn.

10.

Johann Bruckner verse húsvét alkalmából

(Nagyszében, 1740 húsvét)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 197v–198r.

Auf die erfreuliche Osterzeit

Betrübte Selen, weint nicht weiter,
Und gebt dem Trauren keine statt,
Der Himmel wird nun wieder heiter,
Der sich vorher umzogen hat,
Die Freudensonne bricht herein,
Und will nicht mehr verfinstert seyn.

Der Held, den alle Teufel scheuen,
Der Fürste, der den Tod verjagt,
Mein Jesus hat sich nun von neuen
Aus wohlverwarter Grufft gewagt,
Und bringet uns zur Freude bey,
Wie er ein Herr des Grabes sey.

Hier helfen keine starken Riegel,
Hier gilt kein Centnerschwerer Stein,
Hier muß Pilatus grosses Siegel
Gantz ohne Krafft und Nachdruck seyn,
Hier ist die Wache ohne Macht:
Weil sich der Heiland selbst bewacht.

⁹⁵ A kéziratban Bruckner ezelött törölt négy sort: Da man Euch nun zur <der>Trauung führet, // Und schon das Fügungswort geschehn, // So kan ich ja nicht müßig stehn, // Mein Saitenspiel wird auch gerühret

⁹⁶ <dem mir> allen utólag a sor fölé beszúrva

Willkommen, Heiland, aus dem Grabe,
Willkommen, Löw aus Juda Stamm,
Du, Bild von jenem Mandelstabe,
Und unzerbrochnem Osterlamm,
Willkommen, unbesiegter Held,
Dem Tod und Höll zu Füsse fällt.

Wir danken dir von gantzem Hertenzen,
Daß du die schwere Sünden last,
Und die daraus erwachsne Schmerzen
Auf dich für uns genommen hast.
Und preisen deine Gütigkeit
Zu dieser angenehmen Zeit.
Laß uns dereinst nach langem Schlafen
Aus den verschloßnen Gräben gehen,
Und mit den ausserwehlten Schafen
Zu deiner heiligen Rechten stehen,
Denn ruffen wir: Seht, waß das Blut
Von dem erwürgten Lamme thut.

11.

Johann Bruckner verse a házasságról

(Nagyszeben, 1740 húsvét után)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 198r–199v.

Sermon et meditation pour bon mariage

Ich ging vor wenig Tagen aus, mir eine Motion zu machen:
Und hatte nebst der Lust des Frühlings manche Sachen
Zum Vorwurff meiner Lust, und endlich fiel mir ein,
Ich⁹⁷ mögte an⁹⁸ den gleich der⁹⁹ Frühlings-Lust¹⁰⁰ geniessen,
Sie würde ohne dem in kurtzer Zeit verfließen,
Wie wenn ich in der Zeit verehlicht könte seyn.

⁹⁷ <Wie wenn>

⁹⁸ *angleichbról* javítva felette törölve <*bey der*>

⁹⁹ *dieröl* javítva

¹⁰⁰ *des Jahres* sor fölött törölve

Gedacht und resolvirt: nur tausend Schwierigkeiten
Fand ich so gleich bey mir und den Seltenheiten,¹⁰¹
Die sonsten dem¹⁰² Geschlecht der Schönen eigen sind,
Ich dachte¹⁰³ hin und her, und meinte meinen Willen,¹⁰⁴
In unsrer Gegend schon nach Wunsche zu erfüllen,
Indem man unsres Orts gar manche Schönen find.

Nu¹⁰⁵ setzte sich mein Sinn und theilte sie in Classen,¹⁰⁶
Um desto reifflicher mein Wehlen anzufassen,
Reich, vornehm, jung und schön, alt, häßlich sah ich an,
Und stelte¹⁰⁷ mir dabey von¹⁰⁸ allen diesen Arten,
Den Vortheil und die Last, die auf uns arme warten,
So deutlich¹⁰⁹ vor, als man es immer denken kan.¹¹⁰

Die Reiche war zuerst, die mein Gemüth bethörte,
Dergleichen auch mein Hertz, wie fast gemein, begehrte.
Es stellte sich mir vor ein Beutel voll mit Gold,
Mit halbverschimmelten Plackaunern und Juwelen,
Mit so viel Silber Geld, als Croesus konte zehlen,
Das dachte ich, komm her, dir bin ich hertzlich hold.

Es wurde mir gebracht von einer plumpen Dirne,
Da nichts annehmliches an ihrer schwarzen Stirne
Und gantzen Taille war,¹¹¹
Von keiner Conduit und Höfflichkeit waß wuste,
Bey deren Anblick ich gantz hertzlich lachen muste,
Ich dachte um und um,¹¹²

¹⁰¹ a szóban a *h* előtt egy *l* betű áthúzva

¹⁰² <allgemein>

¹⁰³ <ge>

¹⁰⁴ <suchte mit Verlangen>

¹⁰⁵ A szó végén egy *r* kisatírozva

¹⁰⁶ A lap tetején: *reich, schön, vornehm, jung, alt häßlich*

¹⁰⁷ <seh>

¹⁰⁸ *bey*-ről javítva

¹⁰⁹ Előtte <g>

¹¹⁰ Előtte <d>

¹¹¹ Utána két variáns is áthúzva <gantz ungeschickt und [...]mm> <wies auf dem Dorffe geht>

¹¹² <ich dachte um und um>

Solt ich meine Freyheit missen,
Und ein¹¹³ solches Scheusal küssen,
Um ein Klümpchen rother Erd,
So wär ich aus Lachens werth,
Nein,¹¹⁴ ich will waß anders wehlen,
Und zur Freude meiner Selen,
Etwas schönes ausserssehen.

Schön gedacht ist, sieh, so kam Helena¹¹⁵ mit rothen Wangen,
Weiß¹¹⁶ und roth, wie sonst ja die beliebte Tulpen prangen,
Diese, dacht ich, hat bey mir einzig und allein den Preiß,
Aber, als sie näher tratt, sah ich auf gemahlten Wangen,
Und geschmucktem¹¹⁷ Angesicht viele Pinsels¹¹⁸ Farben hangen.

Ach, dacht ich, wie will ein Kuß meinem eckeln Munde schmecken,
Da ich erst als wie ein Hund fremde Farben soll ablecken,
Dieses stehet Hunden an,
Waß ich nicht frisch kriegen kan,
Fleisch¹¹⁹ so Katz und Hund berochen,
Wo die Bluth schon abgebrochen,
Nimt¹²⁰ mir allen Appetit.

Was vornehmes dachte ich drauf mir zur Freude auszulesen,
Die von gutem Stande wär, der Vater Pfarr gewesen:
Und weil ich nach meinem Amt¹²¹ auch im schwarten Orden war,
Wurde¹²² mir die Wahl sehr leicht:¹²³ ich grieff zu mit beyden Händen,
Und gedachte nun der Welt ihren Scheidebrieff zu senden,
Denn waß ich verlangete, stelte meine Nympe dar.

¹¹³ *et szókezdetről javítva*

¹¹⁴ <Un>

¹¹⁵ <Delila>

¹¹⁶ <Diese dachte soll allein>

¹¹⁷ <dem schönen>

¹¹⁸ <fremde>

¹¹⁹ <Labet meine Selen nicht>

¹²⁰ <Labet meine>

¹²¹ <Stand>

¹²² *Wurde Warról javítva, utána törölve: <die Wah>*

¹²³ *bleicht-ról javítva*

Aber, ach, o, kurtze Lust, kaum hatt¹²⁴ ich die ersten Früchte
Meiner Sehnsucht angeschaut: so macht sie ein Wurm zunichte,
Hochmuth, Herschsucht, die gar oft hohen Geisten allgemein,
Ich solt ihr zu Dienste stehn, sie mir überall bestehen,
Dieses fing so bald mein Hertz, wie leicht faßlich, anzuqualen
Und ich sucht je eh, je besser dieses Unthiers loß zu seyn.

Darauf kam¹²⁵ ein runztlicht Weib, diese wolte gleich den Ziegen,
Welche sich bey grauen Jahren Saltz zu lecken trefflich schmiegen,
Auf mein so geprüftes Aug ihr verliebts Auge drehen,
Eine andre folgte ihr, zwar noch jung doch ungestaltet,
Deren Mund, Naß, Aug und Kinn, wie ein Beutel eingefaltet,
Diese schien¹²⁶ auch mit Vergnügen auf mein teutsches Kleid zu sehen.

Aber ich rieff voller Unmuth,¹²⁷ packt, euch Trampeln, weicht zurucke,
Ich weiß nach vernunftigen Regeln ein viel besseres Gelücke,
Ein muntres Auge voller Glut etc.

12.

Johann Bruckner névnapi köszöntője Samuel von Baußnern¹²⁸ számára

(Nagyszében, 1740. augusztus)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 200r.

In diem Samuelis

Die Pflicht, die manchen heut zu treuen Wünschen treibt,
Läßt, Edler Herr, auch mich nicht gänzlich stille schweigen,
Nur wunschte mein Hertz, und die Feder schreibt,
Daß es sich in der Näh¹²⁹ und offen könnte zeigen,
Ich wolte mich mit Lust heut denen zugesellen,
Die in Ergebenheit ihr¹³⁰ Namenswünsche stellen,
Allein des Schicksals Rath hat mich aufs Land geführt,

¹²⁴ <wolt>

¹²⁵ *kamen*-ről javítva

¹²⁶ *schiene*-ről javítva

¹²⁷ *U A*-ről javítva

¹²⁸ A névnapi köszöntő Samuel von Baußnernnek, a királybíró Simon von Baußnern idősebb fiának szól.

¹²⁹ <aufgedeckt>

¹³⁰ <d>

Darum¹³¹ verricht mein Kiel, waß meiner Pflicht gebührt,
Gott gebe, daß mein Herr bey selbsterwunschem Glücke,
Den heut erlebten Tag nocht offt vergnügt erblicke.

13.

Johann Bruckner verse

Wieland úr és Anna Catharina Kain házasságkötésére¹³²

(Nagyszeben, 1740. szeptember 8. előtt)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 202v–203r.

Biblioteca Brukenthal. Tr./XVIII/1124/8. (nyomtatvány)

Epithalamium connubio Domini W.¹³³ destinatum

Die Liebe siegt, die Kampff ist aus,
Sie führet dir ein Kind ins Hauß,
Wie kanst du ferner widerstehen?
Dort hängt sie ihr Triumph-Kleid auf,
Dort, wo wir nach¹³⁴ des Schicksals Lauf
Nächst zweymal¹³⁵ Boy¹³⁶ und Flor gesehen.

Dein Lischen starb, dein Auge rann,
Der Sarg griff Mund und Wangen an,
Da war dir Amors Band zuwieder,
Jetzt lenkt sich dein vergnügtes Ohr
Auf dessen holdes Sängers-Chor,
Und scheut Morbones Klageieder.¹³⁷

¹³¹ <dru[...]th>

¹³² A nyomtatvány címlapja szerint az esküvőre 1740. szeptember 8-án került sor.

¹³³ Wieland, lásd az előszóban és alább Nr. 15. A versekből kiderült, hogy a vőlegény egy kereskedő, akinek első felesége feltehetőleg Elisabeth volt, a második hitves pedig Anna Catharina Kain. A korból ismert egy pozsonyi származású Wolfgang Andreas Wieland (1675–1739), aki a városi kereskedőcéh tagja volt, de ő a vers keletkezésének idején (1740) már halott volt. Trausch ismer egy Johann Andreas Wielandot (1736–1801), aki leírása szerint az 1759-ben elhunyt szebeni városi szónok legidősebb fia volt. Pontosan nem sikerült meghatározni a vers címzettjét, de minden bizonnyal ennek a családnak egy tagjáról van szó. TRAUSCH, 1871, 501–502.

¹³⁴ <bey> nach utólag a sor fölé beszúrva

¹³⁵ drey-ről javítva

¹³⁶ <Treuer>, und utólag a sor fölé beszúrva

¹³⁷ A nyomtatványban ez a sor más variánsban szerepel: *Und singest wieder Freudenlieder*

Wie stund¹³⁸ es um den ersten Bund?
Was brachte den gereizten Mund,
Was brachte Brust und Hertz in Flammen?
Es fügte Hymen deine Hand
Mit einem süßen Gegenstand
Von gleicher Lust und Gluth zusammen.

Waß¹³⁹ gleiches hat der Vorsicht Hand
Dir nach Verdiensten zugewand,
Und zum Vergnügen ausserlesen,¹⁴⁰
Der Himmel zeigt beym zweyten Bund
Durch Annen Catharinen Mund,
Wie lieb du seiner Hand gewesen.

Gewiß, wen dessen Trieb beselt,¹⁴¹
Der muß,¹⁴² falls nicht die Feder fehlt,
Wohl der Natur zuwieder handeln,
Um,¹⁴³ wenn der Tod sein Hertze nimt,
Die Regung, die noch heimlich glimt,
In kalten Gleichsinn zu verwandeln.

Ist dies, wer tadelt deinen Schluß,
Wer schilt die Gluth, die deinen Fuß
Aufs neu in Amors Garten ziehet?
Zumal,¹⁴⁴ wenn dein und deiner Braut,¹⁴⁵
An¹⁴⁶ der man so viel Gutes schaut,
Hertz¹⁴⁷ nur von reinen Flammen glühet?

¹³⁸ <seh> stund utólag a sor fölé beszúrva

¹³⁹ Sor fölé írva: *moderna mutatio*

¹⁴⁰ <zubereitet> ausserlesen utólag a sor alá beszúrva

¹⁴¹ Az első sor többször átjavítva: <Wen dieser Trieb einmal beselt> <so ihre> <denn> <sein> <des> <[...]>
<Trieb>

¹⁴² <wird> muß utólag a sor fölé beszúrva

¹⁴³ Und-ról javítva, elötte <Wenn ihm>

¹⁴⁴ <du weist es mehr, als all zu gutt>

¹⁴⁵ <Jungfer>

¹⁴⁶ <Wie sanfft ein tieffrer Seuffzer thut>

¹⁴⁷ <Wenn bey der> <Brust und Geist von Flammen glühet>

Sieh,¹⁴⁸ dorten steht das schöne Kind,
Das dich durch Anmuth Ihm verbind,
Ihr Eifer¹⁴⁹ treibt Sie dich zu küssen,
Verzeihe,¹⁵⁰ angenehme Braut,
Was man dem Cabinet vertaut,
Das kan, ich darff es auch nicht wissen.

Wer¹⁵¹ wird uns,¹⁵² Manns-Personen doch
So¹⁵³ lange wir¹⁵⁴ das süsse Joch
Des¹⁵⁵ Junggesellenstandes¹⁵⁶ tragen,¹⁵⁷
In stiller¹⁵⁸ Abschiedenheit,¹⁵⁹
Da uns die Einsamkeit erfreut,
Von Liebes-Heimlichkeiten sagen?

Dies aber ist mir doch vergönnt,
Eh' dir dein Schatz den Gürtel trennt,
Daß ich nach beyder Lippen blicke.
Seh ich da Euer Spiel und Schertz,
So prophezeyet euch mein Hertz
Vollkommne¹⁶⁰ Ruh, vergnügtes Glücke.

Der Himmel mache solches wahr,
Und lasse euch¹⁶¹ in jedem Jahr
die Früchte Eurer Liebe sehen,
Daß unsers Braut'gams Ehrlichkeit
Und unsrer Braut Bescheidenheit
Im¹⁶² Contrefait beysammen stehen.

¹⁴⁸ <Webl dir>

¹⁴⁹ <[...]uch>

¹⁵⁰ A nyomtatványban: *Erlaube*

¹⁵¹ A versszakok sorrendje javítva, a 11. a 8.-ra, a 8. a 9.-re, és egy versszakvázlat (hat helyett négy sor) teljesen kihúzva, ez így hangzik: <Die Herbstlufft bringt den Trauben <Krafft> Safft, // Wie pflegt die Liebste da zu schmeicheln, // Und die dadurch verjüngte Krafft // Dem Männchen wieder abzubeucheln>

¹⁵² <den> uns utólag a sor fölé beszúrva

¹⁵³ <Von Liebes-Heimlichkeiten sagen>

¹⁵⁴ <sie> wir utólag a sor fölé beszúrva

¹⁵⁵ Der-ről javítva

¹⁵⁶ Junggesellschafft-ról javítva

¹⁵⁷ <vertragen>

¹⁵⁸ <unsrer>

¹⁵⁹ Nyomtatványban: *Abgeschiedenheit*

¹⁶⁰ <Bestä>

¹⁶¹ Nyomtatványban: *uns*

¹⁶² <einem>

14.

Johann Bruckner verse Weinhold úr¹⁶³ házasságkötésére (vázlat)

(Nagyszeben, 1740. szeptember)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 204v.

Auf Herrn Weinholds Vermählung

Die Herbstluft¹⁶⁴ bringt den Trauben Krafft,
Wie pflegt die Liebste da zu schmeicheln,
Und die dadurch verjüngte Krafft
Dem Mänchen wieder abzuheucheln.

Ja, ja ich will mit ihm, war der Rebecken Wort,¹⁶⁵
Als Abrams Knecht, mit dem sie reisen solte,
das Ja Wort haben wolte:
Sie hielt es auch, und zog vergnüget¹⁶⁶ mit ihm fort,
Waß Wunder ist es den: Wenn Sie auch, Jungfer Braut,
So willig ist, dergleichen Schluß zu fassen.

15.

Johann Bruckner verse Wieland úr házasságkötésére egy ismeretlen személy felkérésére

(Nagyszeben, 1740. szeptember 8. előtt)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 206r–207v.

Auf Herrn Vielands Vermählung in fremdem Namen

Wie vorthailhafft ein Handel sey,
Wie schön und nützlich ein Gewerbe,

¹⁶³ Személyét nem sikerült pontosan beazonosítanunk. A Weinhold család tagjai neves nagyszebeni ötvösök voltak.

¹⁶⁴ Ez a versszak piszkozatban már az előző lapokon (203v.) is szerepel.

¹⁶⁵ Ez az első sor önmagában a lap tetején szerepel még egyszer.

¹⁶⁶ <ver>

Erhellet aus dem Überschlag
Den Handelsleut¹⁶⁷ bey Nacht an Tag,
Besorgen, als das schönste Erbe,
Als¹⁶⁸ denn erhellet zweiffelsfrey,
Wie vortheilhafft der¹⁶⁹ Handel¹⁷⁰ sey.

Des Kauffmans aufgeweckter Geist¹⁷¹
Verachtet¹⁷² Seen, Meer und Wellen,
Den tieffgegründten Ocean,
Zuschneidet¹⁷³ er mit seinem Kahn,
Und¹⁷⁴ weiß sich auch¹⁷⁵ vorzustellen,
An¹⁷⁶ dem, waß andern bitter heist,
So machts¹⁷⁷ des Kaufmanns edler Geist.

Entlegne Städte, fremdes Land
Wind,¹⁷⁸ Hagel, Schnee und Rauberbanden¹⁷⁹
Seinen¹⁸⁰ Vorsatz nicht verhindern,
Der ihm so seltnes Gut verspricht,
Denn¹⁸¹ kommet er aus fernen Landen
Mit¹⁸² neuer Waar und reicher Hand.

So glücklich wird ein Handels-Mann,
So wächst das Lager seiner Waaren,
So¹⁸³ lauffen¹⁸⁴ täglich Posten ein
Mit ausgezahlter¹⁸⁵ Wechsel-Schein,
So steigt er von Jahr zu Jahren,

¹⁶⁷ Kezdőbetű K-ról javítva

¹⁶⁸ <da de>

¹⁶⁹ die-ről javítva

¹⁷⁰ <Erbe>, Handel utólag a margón beszúrva

¹⁷¹ Második sor egézsében kihúzza: <Wird um Erkauffung schöner Waaren>

¹⁷² <Um P[...]len, Welle, Flüsse>

¹⁷³ <Sieht er nur mit muntern Augen an>

¹⁷⁴ <Und> másodsor is Und utólag a sor fölé beszúrva

¹⁷⁵ <Anmuth> <Vergnügen>

¹⁷⁶ <Von>

¹⁷⁷ <ist>

¹⁷⁸ <Gebüsche, Felder, Wüsteneyen>

¹⁷⁹ <sturmisch Wetter>

¹⁸⁰ <Unfreundlichs Wetter Verbindern>

¹⁸¹ <Er zog beym Abfall grüner Blätter>

¹⁸² <Und>

¹⁸³ <So lauff> <Die>

¹⁸⁴ <ei>

¹⁸⁵ <Wechs>

Und siehet¹⁸⁶ seinen Wohlstand an,
Als ein beglückter Handels-Mann.

Doch noch beglückter ist sein Stand,
Wenn er nach ausgestandnen Lasten
Ein angenehmes Weibchen find,
Das Hand¹⁸⁷ und Hertz mit ihm verbind,
In deren Armen er kan rasten
Den vielbeglückten Handelstand.

Geehrter¹⁸⁸ Gönner, laß uns¹⁸⁹ heut
Von diesen so beglückten Sachen,
Da dir des Himmels heitres Licht
Von neuem beydes Glück verspricht,
Auf dich die wahre Deutung machen,
Da¹⁹⁰ dich die allerschönste Beut
Nach Wunsch und Willen heut erfreut.

Wir meinen die geliebte Braut,
So¹⁹¹ durch Ihr edle Tugendtriebe,
Durch Gottesfurcht und Redlichkeit,
Durch Demuth und Gelassenheit
Verdient, gewonnen deine Liebe,
Da dir mit Lust wird angetraut,
So eine angenehme Braut.

Wir wünschen dir, Geehrtes Paar,
Zu diesem wohlgetroffnen Handel,
Den¹⁹² Gottes¹⁹³ Hand heut¹⁹⁴ unterschreibt,
Daß Ihr in stetem Segen bleibt,
Nach dem beliebten Tugend-Wandel
Es mehre sich in jedem Jahr
Dein Wohlfart,¹⁹⁵ Hochgeehrtes Paar.

¹⁸⁶ <So wird>

¹⁸⁷ *Hertz-ról* javítva

¹⁸⁸ <Gestatte> <Erlaube nun Geehrter Freund>

¹⁸⁹ *unn-ról* javítva

¹⁹⁰ <Du gehest> <h> <einem H>

¹⁹¹ <Bey deren tugendreichen Wandel> <Bey deren>

¹⁹² *Denn-ról* javítva

¹⁹³ Előtte <beyde>

¹⁹⁴ <anheüt>

¹⁹⁵ <H>

Gott laße¹⁹⁶ dich¹⁹⁷ begnadigt seyn,
Und¹⁹⁸ segne ferner dein Bemühen,
Daß Ihr¹⁹⁹ vom heut'gem Wechselbrieff,²⁰⁰
Der nach dem Land des Friedens lieff,
Ein²⁰¹ reiches Agio könnet²⁰² ziehen,²⁰³
Und²⁰⁴ wenn die Zinsen-Zeit vorbey,
Pro Cento Eins gefallen²⁰⁵ sey.

16.

Johann Bruckner búcsúztatója Rebeka Ziegler rektorne²⁰⁶ halálára

(Nagyszeben, 1741. március)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 227v–228r.

Auf das Ableben Frauen Rebecca Zieglerin, gebornen Fleischerin,
unserer gewesenen Frau Rectorin

Ziel der Arbeit, Müh und Sorgen,
Letzte Hofnung auf der Welt,
Ruhestatt, wo man verborgen
Den erwünschten Rasttag hält,
Wo kein Fein uns überschleicht,
Sichre Wohnung,²⁰⁷ stilles Grab,
O, wie glücklich tritt der ab,
Der dich bald und wohl erreicht.

¹⁹⁶ <gebe, daß der neue Schluß>

¹⁹⁷ *euch*-ról javítva

¹⁹⁸ <Viel Recht, viel Vergnügen in sich schliessen>

¹⁹⁹ <wie>

²⁰⁰ <Capitel>

²⁰¹ <Des Segens auf euch flüsse>

²⁰² <Vorthail>

²⁰³ Ezután öt sor áthúzva <Und lauffen die Intressen ein> // <Nicht sechs pro Cento> // <Daß wenn die Intressen fallen> // <Und wenn das Interesse fällt> // <Pro Cento eins um eins getragen>

²⁰⁴ <Daß>

²⁰⁵ <vorhanden>

²⁰⁶ A férj, a nagyszebeni származású Christian Ziegler (1709–1771) jénai teológiai tanulmányok (1730–1733) után a nagyszebeni gimnázium tanára volt. Ziegler 1737 és 1746 között volt az iskola rektora, ebben a tiszben Bruckner volt közvetlen utódja. TAR, 2004, Nr. 1826; TRAUSCH, 1871, 535–537. A kéziratban a vers után található bejegyzésből kiderült [228v.], hogy Rebeka 1741. március 16-án hunyt el Reichesdorfbán, 19 éves korában apja, Johann Fleischer házában, aki itt szolgált lelkészként.

²⁰⁷ *Wohnstatt*-ból javítva

Ist wohl auch ein Glück zu hoffen,
Das kein Unglück mit sich führt,
Wer es noch so wohl getroffen,
Bleibt vom Gram nicht ungerührt.
Mit der Unschuld erster Jahre
Ist die Freude auch vorbei,
Man wird nicht vom Leiden frey
Als erblast und auf der Bahre.

Lange leben heist lang leiden,
Nach vieljährigem Verdruß
Bleibt ein noch viel schwerer Scheiden,
Weil man mehr besorgen muß,
Der kan frey und freudig sterben,
Welcher jung ung selig stirbt,
Wer die Ruhe früh erwirbt,
Scheint sie zwiefach zu erwerben.

Diese hat dein Hertz²⁰⁸ erreicht,
Welcher Freund, dein ander Hertz,
Da sie zwar sehr früh erbleicht,
Dir zum allergrösten Schmerz,
Doch sehr wohl, da Jesus leidet,
Tritt sie nit ihr Leiden an,
Und eh er am Creutz verscheidet,
Ist sie schon in Canaan.²⁰⁹

Laß dich, armen Ehegatten,
Dieser harten Trennung Pein
Wie²¹⁰ es²¹¹ glaublich, mehr²¹² ermatten,
Dein Rebecca bleibt ja dein,²¹³

²⁰⁸ <ja [...]> dein Hertz utólag a sor fölé besúrva

²⁰⁹ A következı versszak első sorai áthúzva, valamint a margón további, szintén áthúzott sorok vázlata található. <Darum stille deine Schmetzen // tieffgebeugter Sch[...] alter Ehegatte // Wie empfand gleiche Schmetzen // Aber laß sie aus dem Herten> // <Bis zum Grabe> // <Betäubte Ehegatten, // Doch, wird dich die Trennung schmetzen> // <Wird zwar diese Trennung>

²¹⁰ <Nicht>

²¹¹ <zu> es utólag a sor fölé besúrva

²¹² <zu sehr> mehr utólag a sor fölé besúrva

²¹³ A versszak első négy sora utólagos betoldás a margón

Schied sie schnell von deiner Seiten,
Gab sie keinen Abschiedtkuß,
Denke, daß es Zions²¹⁴ Brauten
Nach der Eil verlangen muß.

17.

Johann Bruckner búcsúztatója Maria Rosina von Baußnern²¹⁵ halálára

(Nagyszeben, 1741. március után)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 236v–237r.

In mortem B. Baußnerianae

Warlich, du hast viel verloren,
Theurer Baußner, denn dein²¹⁶ Hertz,
So dir neue Lust geboren,
Wird²¹⁷ zu deinem grösten Schmerz,
Nun²¹⁸ in die Verwesung gehen.
Ach, es²¹⁹ ist um es²²⁰ geschehen.

Warlich, dich²²¹ betrifft ein²²² Schmetze,
Der bis in die Sele²²³ dringt,
Und dein gantz beklemmtes Hertze,
Nur zu bittern Klagen zwingt,
Denn bey treuer Schätze Leichen
Muß auch selbst die Großmuth weichen.

²¹⁴ *ei*-ről javítva

²¹⁵ Maria Rosina von Baußnern (1713–1741) szül. Wieland. Samuel von Baußnern (1714–1779) első felesége. Samuel Simon von Baußnern szász királybíró idősebbik fia volt. Később (1764) őt is királybírónak választották. Maria Rosinának és Samuel von Baußnernnek négy közös gyermeke született, Maria Regina (1738), Johann Samuel (1740) és az ikrek, Simon Friedrich és Johann Andreas (1741). Rosina az ő születésük után halt meg gyermekágyi lázban.

²¹⁶ <die Lust>

²¹⁷ *Will*-ről javítva

²¹⁸ <der dir solches> <der dir solchen Schatz gegeben>

²¹⁹ <Es> *Ach, es* utólag a sor fölé besúrvva

²²⁰ <dein Hertz> *es* utólag a sor fölé besúrvva

²²¹ <das sind grosse>

²²² *betrifft ein* utólag a sor fölé besúrvva

²²³ *die das*-ról javítva, utána: <Leben gebe>

Sie war ja ein Preiß der Frauen,
Und ein Muster seltner Zucht,
An der jederzeit zu schauen
Ungescheschminkte²²⁴ Tugend Frucht,
So dich ohne Falsch geliebet,
Und nie²²⁵ als²²⁶ im Tod betrübet.

Sittsamkeit ohn²²⁷ eitles Prangen,
Liebe zu des höchsten Wort²²⁸
War²²⁹ ihr einziges Verlangen,
Diese trieb sie fort und fort,
Allem eitlen abzusagen,
Sich²³⁰ dem Herrn verlobt zu tragen.

Dieser gab auf ihre Bitte
(Weil er niemand von sich weist)
Ihr ein göttliches Gemüthe,
Einen königlichen Geist,
Nun dies alles zu entbehren,
Treibet warlich bittere Zähren.

Theurer²³¹ Baußner, sey zu frieden²³²
Auch²³³ mit diesem harten²³⁴ Schluß,
Du weist, daß²³⁵ waß dir Gott beschieden,
In²³⁶ Erfüllung gehen muß,
Er hat dir den Schatz gegeben,
Nun, er²³⁷ will ihn wieder heben.

²²⁴ <Manche>

²²⁵ nur-ról javítva

²²⁶ <durch>

²²⁷ <und frommes Wesen>

²²⁸ <Königs Sohn>

²²⁹ <Hatte sich sie sich stets erlesen>

²³⁰ <Und> Sich utólag a sor elé beszúrva

²³¹ <Aber>

²³² <sey zu frieden>

²³³ <Mit>

²³⁴ <schweren Himmels->

²³⁵ <ja>

²³⁶ <daß>

²³⁷ <will>

Wisch,²³⁸ Geehrtester, die Zähren
Von²³⁹ den nassen Wangen ab,
Denk,²⁴⁰ es soll nicht ewig wehren,
Deckt²⁴¹ sie gleich das finstre Grab,
In zwey jungstgebenen Schätzen
Wird sie ihren Riß ersetzen.²⁴²

18.

Johann Bruckner búcsúztatója Maria Rosina von Baußnern halálára, egy Fabritius családtag nevében²⁴³

(Nagyszeben, 1741. március után)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 237v.

Für Herrn Fabritium

Komm,²⁴⁴ meine²⁴⁵ Taube komm: die²⁴⁶ Hochzeit ist bereitet,
So rieff der Brautigam vor dreyen²⁴⁷ Tagen aus,
Der sein erlöstes Volk durch diese²⁴⁸ Wüste leitet,
Und endlich mit sich führt ins frohe Hochzeit-Hauß.

Dies hört Rosina²⁴⁹ auch von Baußnern mit Vergnügen,
Die Stimme galt auch ihr: sie war mit ihm vertraut,
Verlobt zur Ewigkeit, schon von der zarten Wiegen,
Auf den Sie das Gebau des Glaubens gantz gebaut.

²³⁸ <Dein Regina ruht im Frieden>

²³⁹ <von den nassen Wangen ab> <deckt d>

²⁴⁰ *Denkt*-ről javítva

²⁴¹ <Ob sie gleich im finstere>

²⁴² A vers mellett a margón: *Trostgründe für den höchstbetrübten Herrn Wittwer*

²⁴³ A cím arra utal, hogy Bruckner a verset egy Fabritius családnevű férfi számára készítette. Az elhunyt férjének édesanyja, Anna Maria von Baußnern született Fabritius (Bartholomäus Fabritius lánya). Valószínűleg egy ezen az ágon rokon családtag felkérésére született a költemény.

²⁴⁴ *Kommt*-ről javítva

²⁴⁵ <kom>

²⁴⁶ <Der Brautigam rieff>

²⁴⁷ *zwen*-ről javítva

²⁴⁸ *dieses*-ről javítva

²⁴⁹ *Regina*-ról javítva

Drum eilte sie zu ihm: gesegnete mit Freuden,
Mann, Mutter, Bruder und das²⁵⁰ dreyfach²⁵¹ liebe Pfand,
Womit sie Gott beschenkt. Beschloß darauf ihr Leiden,
Und ging zum Hochzeit-Mahl ins rechte Vaterland.

Nun²⁵² ist sie zu der Ehr der Königsbräute kommen,
Nun ist sie recht vergnügt.²⁵³ Ihr weiß und rother Freund
Hat Sie zu seinem Volk in Zion aufgenommen,
Gott mache uns, wie Sie, einmal mit ihm vereint.

19.

Johann Bruckner búcsúztatója Maria Rosina von Baußnern halálára

(Nagyszeben, 1741. március után)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 238r.

Aliud

Damit nicht²⁵⁴ Wind zu rauher Winters-Zeit²⁵⁵
Die²⁵⁶ Blumen schönster Art verderben und verletzen,
So pflegt des Gärtners Hand dieselben zu versetzen,
Und schaffet stets für sie²⁵⁷ gewisse²⁵⁸ Sicherheit.

Sie sind ihm gar²⁵⁹ zu lieb, der kleinste Rosenstrauch,
Erweckt seinen Fleiß, verdoppelt seine Mühe,
Damit²⁶⁰ es dermaleins in vielen Knospen blühe,
Versorgt er sein Gewächß zum nützlichsten Gebrauch.

²⁵⁰ *drey-ról javítva*

²⁵¹ *<unerzogne> <erste>*

²⁵² *<Da>*

²⁵³ *<Nun küsset sie mit Lust den>*

²⁵⁴ *<Weil> Damit nicht utólag a sor fölé beszúrva*

²⁵⁵ *A sor első fele törölve: <Des Gärtners Vorsicht pflegt> <bey>, fölötte: <und St[...] und Schne>, Zeit
Zeiten-ról javítva*

²⁵⁶ *<Die Blumen schönster Art mit Sorgfalt auszunehmen>*

²⁵⁷ *<mit Bedacht>*

²⁵⁸ *<die größten>*

²⁵⁹ *<viel>*

²⁶⁰ *<Nur daß>*

Der Mensch ist Blumen gleich. Je edler sein²⁶¹ Gemüth,²⁶²
Je schöner dessen Hertz geziert mit Geistes-Gaben,
Je angenehmer Gott in²⁶³ seiner Sele blüht,
Je größte Sorge will er auf denselben haben.

Er ist ihm gar zu lieb. Er eilet mit ihm fort,
Versetzt ihn unverhofft aus diesem argen Leben,
Aus²⁶⁴ ungestümmer See in Salems sicherm Port,
Und will ihm Nahrungssafft auf²⁶⁵ Zions Bergen geben.

Waß Wunder? Wenn²⁶⁶ er auch Herr Baußner ihren Schatz
Durch²⁶⁷ allzufrühen Riß von Ihrer Seite trennet:
Sie nimmt aus Ihrem Arm in Jesus Armen Platz,
Von²⁶⁸ dessen Liebe Sie ohn Unterlaß gebrennet.

Sie war ihm gar zu lieb. Der Winter naht herbey,
Der²⁶⁹ ungetum Nord will Stamm und Stiel verletzen,
Drum will der Gartner bey Zeiten schon versetzen,
Damit²⁷⁰ der Winter nicht derselben schädlich sey.

²⁶¹ *seine-röl javítva*

²⁶² <Gaben>

²⁶³ <man>

²⁶⁴ <Zu Zions Gartenbau>

²⁶⁵ <v>

²⁶⁶ <denn>

²⁶⁷ <Mit>

²⁶⁸ <In>

²⁶⁹ <Ihr nicht gefährlich sey: versetzt er Sie gar>

²⁷⁰ <Damit nun dieser nicht derselben mögte> <Wurtzel mögte schaden>

20.

Johann Bruckner búcsúztatója egy ismeretlen férfi halálára gyermekei nevében

(Nagyszeben, 1741–1742)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 240v–241r.

In obitum NB.

Hertzliche Wehklage eines²⁷¹ Sehrbetrübtten
Herrn Sohnes und Frauen Tochter

Werther Vater,²⁷² den zu lieben
Die Natur uns vorgeschrieben,
Den wir mehr als uns geliebt,
Sollen wir dich, Vater, missen,
Und den in dem Moder wissen,
Den, der uns das Leben giebt?
Solten wir wohl ohne Kränken,
Ohne innerliches Leid
An dich in der Grufft gedenken,
Und in der Verweslichkeit?

Unser Hertz ist viel zu kindlich,
Und das Leiden zu empfindlich,
Wem erschaudert nicht die Haut,
Wem erschüttern nicht die Glieder,
Wenn er etwan hin und wieder²⁷³
Reste der Verwesung schaut?
Aber seiner Stamm vergehen,
Und sich unter²⁷⁴ einem Stein
Gleichsam mit Vermodern sehen,²⁷⁵
Dringt durch Sele, Mark und Bein.

²⁷¹ <des>

²⁷² <bey dem Grabe> <Theurer> Werther utólag a sor fölé beszúrva

²⁷³ Wenn er etwan hin und wieder utólag a sor fölé beszúrva, alatta ugyanaz a sor áthúzza: <Wenn er etwan hin und wieder>

²⁷⁴ unter utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <unter>

²⁷⁵ sehen utólag a sor mellett beszúrva, mellette törölve: <sehen>

Diese Schmerzen sind unsäglich,
Und sie wären unerträglich,
Wüste nicht ein Christ gewiß,
Daß wenn gleich der Leib verdirbet,
Doch der beste Theil nicht stirbet.
Nun bey diesem schweren²⁷⁶ Riß
Bauet²⁷⁷ unsre²⁷⁸ Treu indessen
Dir²⁷⁹ ein Denkmal in der Brust,
Daß wir dein als denn vergessen,
Wenn wir uns nicht mehr bewust.

21.

Johann Bruckner búcsúztatója Klein asszony halálára

(Nagyszeben, 1741–1742)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 243v–244r.

NB. In obitum B. Dominae Kleinianae
Hiob. 7. 2.²⁸⁰

Genug geweint, geseufft, genug in Kedars Hütten,
Vom frühen Morgenroth bis in die späte Nacht,
Und bis der²⁸¹ stralen²⁸² Glantz die Sachen kennbar macht,
Bey abgekehrtem Leib, von Ungemach gelitten.

Genug geweint, genug in heissen Liebes-Thränen
Sich nach der lieben Stund, die uns erlöset, sehnen,
Mit aufgehobnem Haupt nach der Erlösung sehnen,
Und dennoch, wie es schein, fast²⁸³ unerhörlich flehen.

²⁷⁶ <harten>

²⁷⁷ *Baut-ról* javítva

²⁷⁸ <Unsre Liebe baute indessen>

²⁷⁹ *Dar-ról* javítva

²⁸⁰ Hiob. 7. 2. „Wie ein Knecht sich sehnt nach dem Schatten und ein Tagelöhner, daß seine Arbeit aus sei“

²⁸¹ *des-ról* javítva

²⁸² <Himmels Licht>

²⁸³ <habt>

Heist²⁸⁴ ja mit vielem Recht: Mein Gott, genug, genug!
Entbinde²⁸⁵ meinen Geist, die mir gegebne Sele
Verlanget²⁸⁶ lebenssatt aus dieser Marter-Höle,
Und sehnet²⁸⁷ sich allein nach seinem Aschenkrug.²⁸⁸
Dies²⁸⁹ war vor kurtzer Zeit, jedoch durch²⁹⁰ viele Tage,
Wohlselge,²⁹¹ deine Stimm bey²⁹² halbgebrochner²⁹³ Krafft,²⁹⁴
Da²⁹⁵ fast²⁹⁶ ertrocknetem und dürrem Lebens-Safft,
Dein²⁹⁷ hertzliches Begehren, die turteltauben Klage,

Die hoch im²⁹⁸ Jammerthal auf²⁹⁹ durrem Aest³⁰⁰ geirret,³⁰¹
Und sich in Ungeduld des Wartens fast verwirret:
Allein der Glaube sigt, und die Erlösung naht,
Der Herr hilfft³⁰² endlich doch nach seinem weisen Rath.

Nun heist es billiger: Mein Gott, gennug, gennug!
Gennug von Angst und Schmertz! Wer solchen starken Trunk
Aus Christi Kelche thut, wird Welt und Lebens müde,
Wunscht aufgelöst zu seyn und seuffzet nach dem Friede.

Nun ist der Wunsch erfüllet, die Augen fallen zu,
Es bringt ein süsser Schlaff den keben [?]³⁰³ Leib zur Ruh,
Da die Gesundheit langst durch manchen Beschaden
Unwiederbringlich war: so soll er fühllos werden.

²⁸⁴ <Das heist, gewis, ge>

²⁸⁵ <S[...] nur hi[...] wie>

²⁸⁶ Második e utólag a szó főlé beszúrva

²⁸⁷ <Wer>

²⁸⁸ A verssor eleje törölve: <Hält nichts mehr bereit als>

²⁸⁹ A sor fölött törölve: <So solche hört[...]>

²⁹⁰ <in>

²⁹¹ Wohlselige-ről javítva

²⁹² bey utólag a sor főlé beszúrva <die Turtel mit>

²⁹³ Szó végi r m-ről javítva

²⁹⁴ <Mund>

²⁹⁵ <Bey>

²⁹⁶ <deines Lebens>

²⁹⁷ <Dein Wunsch>

²⁹⁸ <aus dem> hoch utólag a sor főlé beszúrva

²⁹⁹ <nach>

³⁰⁰ Aesten-ről javítva

³⁰¹ ge utólag a szó főlé beszúrva

³⁰² <Gott schaffet> Der Herr hilfft utólag a sor elé beszúrva

³⁰³ <milden>

Wie sanffte ruht er nun, kein Schmertze qualt ihn nicht,
Und wusten wir, wie wohl der³⁰⁴ Seligen³⁰⁵ nun³⁰⁶ geschicht,
Wie Sie³⁰⁷ von Angesicht des Höchsten Klarheit schauet,
Desselben Güte schmeckt, auf die Sie³⁰⁸ hier gebauet,

Die Freunde wieder sieht, die ihr³⁰⁹ der Todt entrückt,
Und auf³¹⁰ dem Schutz³¹¹ sich nun bey Gott erquickt,³¹²
O, wie vergässen bald Verlust und eignes Leid,
Und nehmen gerne³¹³ Theil an der³¹⁴ verklärten Fried.

22.

Johann Bruckner felkérésre készült verse Johann Kiffling³¹⁵ és Anna Barbara Stuckard házasságkötésére

(Nagyszeben, 1742)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 245v, 247v–248r.³¹⁶

In Nuptias Amplissimi Domini Notarii. In fremdem Namen.

Die Pflicht, die manchen heut zu treuen Wünschen treibt,
Läst, Wertheste, auch mich nicht gäntzlich stille schweigen:
Nur wünschete mein Hertz, indem die Feder schreibt,
Daß es sich aufgedeckt und offen könnte zeigen
In der Ergebenheit,³¹⁷ womit es beyde ehrt,
Womit es Beyder Lob nach Möglichkeit vermehrt,

³⁰⁴ *r m-ről* javítva

³⁰⁵ <*frohen*>

³⁰⁶ <*Geist*> *nun* utólag a sor fölé beszúrva

³⁰⁷ *er-ről* javítva

³⁰⁸ *er-ről* javítva

³⁰⁹ <*ihm*> *ih*r utólag a sor fölé beszúrva

³¹⁰ <*für*>

³¹¹ <*mit dem Engel*> <*ih*r [...] *Ende*>

³¹² Az egész sor utólag a margón beszúrva

³¹³ <*S*>

³¹⁴ *die-ről* javítva

³¹⁵ Johann Kiffling 1723-tól Jénában tanult jogot, majd 1727-től Nagyszebenben Villicatssecretár, 1730-ban vették fel a város külső tanácsába. 1739-től Vicenotár, 1741-től Provincialnotár, 1746-tól a belső tanács tagja. Első feleségével, Anna Catharina Rothtal 1732-ben házasodtak össze, 1742-ben másodszor nősült, felesége Anna Barbara Stuckard.

³¹⁶ A vers a kézirat egy későbbi helyén más variánsban: Nr. 30.

³¹⁷ <*solcher Zärtlichkeit, wie es von*> <*Unterthänigkeit*> *der Ergebenheit* utólag a sor alá beszúrva

Jetzt, da des Himmels³¹⁸-Schluß³¹⁹ euch,³²⁰ Werthgeschätze Selen,
In Liebe will³²¹ vermählen.

Wer billigt nicht den Schluß, wer lobet nicht das Band,
So Gottes weiser Rath, des Himmels holdes Fügen
Im Himmel schon geknüpft? Und nun mit Hertz und Hand
Zu beydseitigem beständigem Vergnügen
Auch Menschen offenbart und klärlich dargethan,
Der Himmel nehme sich der Frommen treulich an,
Nach dessen vestem Schluß nu der Guten Ehen
Gesegnet und beglückt, wie Palmenzweige stehen.

Hochwerthgeschätztes Paar, hierinnen ist der Grund,
Der Antrieb meiner Lust, die Ursach meiner Freuden
Drum macht mein stumpffer Kiel auch mein Verlangen kund,
Und bärt³²² freudenvoll, Euch neugetrauten Beyden,
Zu eurem Hochzeitfest von unserm Helicon
Dem schönen Musensitz, die Schönste Kaysercron,
Nebst einem Blumen Crantz, den bey erlaubten Stunden
Aufrichtigkeit gepflückt und Liebe selbst gebunden.

23.

Johann Bruckner felkérésre készült verse
Johann Kifling és Anna Barbara Stuckard házasságkötésére

(Nagyszeben, 1742)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 246r–247v.

Endlich ist nach vielen Hoffen
Das³²³ Verlangen eingetroffen,
Und der lange Wunsch erfüllt,
Der nun unsre Sehnsucht stillt.

³¹⁸ <Gottes> Himmels utólag a sor fölé bezúrva

³¹⁹ <nach reiffen>

³²⁰ <sich[...] Edlen Selen>

³²¹ <und Treu> will utólag a sor fölé bezúrva

³²² <pflücket>

³²³ Die-ről javítva

Endlich nimt³²⁴ nach Gottes Schlüssen³²⁵
Ein³²⁶ vollkommen³²⁷ gleicher Schatz,
Der³²⁸ dein langes Leid versüssen
Soll, an deiner Seiten Platz.
Endlich³²⁹ trifft³³⁰ dein Schifflein an,
Wo es sicher landen kan.

Es erweist³³¹ dein kluges Wehlen,
Daß³³² es dem an nichts kann fehlen,
Dessen Anker in Geduld
Sich auf Gottes Vater Huld
Gründet, stützet³³³ und vertrauet,
Der³³⁴ bei³³⁵ aller³³⁶ Stürme, Macht
Sich doch unverletzet schauet,
Und im Ungewitter lacht.
Denn es³³⁷ lenkt des Höchsten Schluß
Deinen³³⁸ ungewissen Fuß.

Folge denn mit frohem Hertz,
Sorge, daß³³⁹ verbittere Schmerz
Nicht mehr, wie bisher geschehen,
Mit³⁴⁰ zu Bett und Rathhaus gehen,
Theurer Kißling, denn³⁴¹ die Selen,
Die³⁴² sich dir so³⁴³ Werth gemacht,

³²⁴ <will des Höchsten Segen nimt> <soll> nimt utólag a sor fölé beszúrva

³²⁵ <Fügen>

³²⁶ FöLötte lévó sor áthúzza: <Dir nach reiffem Überlegen>

³²⁷ vollkommener-ról javítva

³²⁸ <Dir and deiner Seiten Platz>, Der dein langes Leiden versüssen utólag a margón beszúrva

³²⁹ <Theurer Kißling>

³³⁰ <soll dein langes>

³³¹ <Du erweistest>

³³² <Werth>

³³³ A szóban az ü betű ú-ról javítva

³³⁴ <Bis>

³³⁵ <nach> bei utólag a sor fölé beszúrva

³³⁶ <der> aller utólag a sor fölé beszúrva

³³⁷ <die Hand des weisen Herschers Schluß> es lenkt des Höchsten Schluß utólag a margón beszúrva

³³⁸ <Führet>

³³⁹ <Laß dein Hertz> <richt> <dir langen> daß verbittere utólag a sor fölé beszúrva

³⁴⁰ <die stets zu der> <Mit auf allen Seiten gesehen> Mit zu Bett und Rathhaus gehen utólag a margón be-
szúrva

³⁴¹ <Gottes Fügen> a denn die-ról javítva

³⁴² <Will auf einmal alles Leid>

³⁴³ <so> <sehr> <nun gantz geschenkt> so utólag a sor fölé beszúrva

Daß sie sich mit dir vermählen,
Soll, wie³⁴⁴ Gott es zugedacht,
Dir nach überstandner Pein³⁴⁵
Vieler Freuden Ursprung seyn.

Solte³⁴⁶ doch³⁴⁷ aus³⁴⁸ jenen Höhen
Nur einmal zurücke sehen,
Unser aufgelöste Greiß,
O gewiß, gewiß, ich weiß,³⁴⁹
Dein³⁵⁰ anheut³⁵¹ erlangtes Glücke,
Deine wohlgetroffene Wahl
Brächte³⁵² ihn zu³⁵³ uns zurücke
Aus der Zioniten Zahl,
Denn es war sein einzig Flehen,
Dich als Brautigam zu sehen.

Waß³⁵⁴ der Himmel ihm mißgönnet,
Und ihn eh von uns getrennet,
Als du dich aufs neu vertraut,³⁵⁵
Soll³⁵⁶ an deiner Frauen Braut
Ungemeinen Tugend Gaben,
Unsrer Freundschaft gantze Schaar
Gantz und ungetheilet haben,
Und jetzt erst wird offenbar,
Wie der Vorsicht weiser Rath
Auch für dich gesorgt hat.

³⁴⁴ <nach überstandner Pein> wie Gott es zugedacht utólag a margón beszúrva

³⁴⁵ dir nach überstandner Pein utólag a sor alatt beszúrva

³⁴⁶ <Mögte> <Könte> Solte utólag a sor fölé beszúrva

³⁴⁷ doch utólag a sor fölé beszúrva

³⁴⁸ <nur>

³⁴⁹ a sor utólag a margón beszúrva, mellette egy sor törölve: <Deiner Tugend Ehrenpreis>

³⁵⁰ <Würde> <dise> <dein> Dein utólag a sor fölé beszúrva

³⁵¹ an először áthúzva, majd ismét an a szó fölé beszúrva

³⁵² <Hielte> Brächte utólag a sor elé beszúrva

³⁵³ Bey-ról javítva

³⁵⁴ <Nun waß ihm>

³⁵⁵ verkel-ről javítva

³⁵⁶ Sollen-ről javítva

Brachte³⁵⁷ dir³⁵⁸ des Vaters Scheiden³⁵⁹
 Nicht³⁶⁰ geringe Hertzens-Leiden:
 Streutest³⁶¹ du um sein Baar
 Nur Cypressen Reiser dar:³⁶²
 Sieh,³⁶³ so³⁶⁴ wachset³⁶⁵ aus der Schmerz
 Auf³⁶⁶ verhüllten³⁶⁷ Boy und Flor³⁶⁸
 Bey so³⁶⁹ holden Liebes-Kertz.
 Nun ein Myrten-Wald hervor,
 Und es greiff nach seiner Flöt³⁷⁰
 Ein angehender Poet.³⁷¹

Gönne denn, Hochtheurer Gönner,
 Gönnet mir, geehrte Männer,
 Die ihr bey Herrn Kißlings Freud
 Werthe³⁷² Hochzeitgäste seyd,
 Daß das angezündte Feuer,
 So in meinen Adern glimmt,
 Brenne,³⁷³ daß auch Flöt³⁷⁴ und Leyer,
 Ob³⁷⁵ sie gleich halb ungestimmt,³⁷⁶
 Heut an diesem frohen Tag
 Ihre Erstling bringen mag.

³⁵⁷ A versszak első sora törölve: <Wirff denn freudig Flor und>

³⁵⁸ <letzte> dir dich-ről javítva

³⁵⁹ Johann Kißling előző év (1741) decemberében temette el édesapját, Andreas Kißlinget (1693–1741).

³⁶⁰ <Je des>

³⁶¹ <Beugte dich sein letzter Wort sein> <am letzten Tag> Streutest du um sein Baar utólag a margón beszúrva

³⁶² Nur Cypressen Reiser dar utólag a margón beszúrva

³⁶³ <dessen kummervolle Klagen> <daß sein langes Warten, Hoffen> Sieh, so wachset aus der Schmerz utólag a margón beszúrva

³⁶⁴ <Nur>

³⁶⁵ <binden>

³⁶⁶ Fölötte lévő sor törölve: <Myrt und Palmen Reiser auf>

³⁶⁷ Elötte <ein>, utána <Schmerz>

³⁶⁸ Auf verhüllten Boy und Flor utólag a margón beszúrva mellette lévő sorok törölve <Sein Sehnsucht> <Von dem ihm mißgönten>

³⁶⁹ <durch die> Bey so utólag a sor fölé beszúrva

³⁷⁰ A sor utólag a margón beszúrva

³⁷¹ A sor utólag a margón beszúrva

³⁷² <Liebe> Werthe utólag a sor elé beszúrva

³⁷³ <Gönnet> Brenne utólag a sor alá beszúrva

³⁷⁴ <mein schlechte Feur> <auch meine> auch Flöt und utólag a sor fölé beszúrva

³⁷⁵ <Die noch nicht gar gut gestimmt>

³⁷⁶ Ob sie gleich halb ungestimmt utólag a margón beszúrva

Traue nu des Höchsten Fügen,
Und erlebe³⁷⁷ mit Vergnügen,
Hoch- und Werthgeschätztes Paar,
Dessen Segen viele³⁷⁸ Jahr,
Dieser wird eur Bette³⁷⁹ schmücken,
Mit erwünschten Wohlergehen
Euren neuen Stand beglücken,
Daß wir Eure Zweige sehen.
Laß uns sehen, daß, werthe Zwey,
Langsam gut gerathen sey.

24.

Johann Bruckner felkérésre készült verse
Johann Kißling és Anna Barbara Stuckard házasságkötésére

(Nagyszeben, 1742)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 248r–249v.

Als Herrn Kißlings treue Hand sich zum zweytenmal verbinden wolte
mit geringer Zeilen zu desselben Hochzeit eilen M. C. R. B.

Darff von unserm Helicon
Von verachten Pindus Spitzen
Eine frische Kaysercron
Bey beliebten³⁸⁰ Blumen sitzen?
Darff mit baurischer Schalmeyen
Einer Unerfahren schreyen,
der den Phoebus kaum gesehen,
zwischen seinen Musen stehan?

Incipe, si quid habes: et me fecere poetam
Pierides; sunt et mihi carmina, quoque dicunt
Vatem Pastores.³⁸¹

³⁷⁷ *erwerbe-ról javítva*

³⁷⁸ *will-ról javítva*

³⁷⁹ *<mit Segen> eur Bette utólag a margón beszúrva*

³⁸⁰ *<unter andern> beliebten utólag a sor fölé beszúrva*

³⁸¹ Vergilius, Bucolica, IX. Ecl. 32–34. „Incipe, si quid habes et me fecere poetam // Pierides: sunt et mihi carmina, me quoque dicunt // Vatem pastores” Margón: „Lycidas belym Virgil”

Darf ich,³⁸² frag ich noch einmal,
Mich mit meinem Vorrath wagen,
Und³⁸³ zur³⁸⁴ neugetroffenen³⁸⁵ Wahl
Meine Meynung redlich sagen?

Saepe etiam est olitor valde opportuna locutus.³⁸⁶

Warlich, sie muß mir gefallen,
Und ich gönn' vor andern allen
Deinem ausgesuchten Schatz
Nur in deinen armen Platz.

micat inter omnes Barbarae³⁸⁷ sidus velut inter ignes Luna minores³⁸⁸

Nun so greiff ich freudenvoll,
Wenns erlaubt, in meine Saiten,
Und besinge, wie ich soll,
Unsers Kißlings Lustbarkeiten,
Ich verehere Gottes Fügen,
Nicht ohn heimliches Vergnügen
Und des Himmels weises³⁸⁹ Werk
Ist mein heut'ges Augenmerk.

Erit ille mihi semper Deus, illius aram saepe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.³⁹⁰

Es verdienet³⁹¹ ja³⁹² gewiß
Deine gnug geprüfte Treue,
Daß dich auf den harten Riß
Nun ein Sonnenblick erfreue,
Daß die³⁹³ tieffgeschlagne Wunden

³⁸² <ich na> ich utólag a sor fölé beszúrva

³⁸³ Und utólag a sor elé beszúrva

³⁸⁴ <Zu der> zur utólag a sor fölé beszúrva

³⁸⁵ Utolsó betű *m*-ről javítva

³⁸⁶ Latin közmondás, Erasmus *Adagiájában* is szerepel.

³⁸⁷ Horatiusnál *Julium*, itt Kißling feleségének nevére (Anna Barbara) applikálva: „micat inter omnes // Julium sidus, velut inter ignes // Luna minores.” Horatius, Lib. I. Car. XII. 46–48.

³⁸⁸ Margón: *Horatz*

³⁸⁹ <[...]>

³⁹⁰ Vergilius, *Bucolica*, I. Ecl. 7–8. „erit ille mihi semper deus, illius aram // saepe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.”

³⁹¹ *verdient*-ről javítva

³⁹² <auch> ja utólag a sor fölé beszúrva

³⁹³ <das Warten> die *tieffgeschlagne Wunden* utólag a sor alá beszúrva

Nunmehr gantz und gar verbunden,
Und das³⁹⁴ Hertze kummerfrey³⁹⁵
Aus dem Grund geheilet sey.

Quondam citharae tacentem excitat musam neque semper arcum tendit Apollo.³⁹⁶

Da die Vorsicht lenkt es so,
Wenn das Auge gnug gethränet,
Wird das Hertze wieder froh,
Und wornach man sich³⁹⁷ gesehnet,
Stillet³⁹⁸ endlich das Verlangen,
Wenn wir das mit Lust umfängen,
Waß nun schon so viele Jahr
Unsrer Sehnsucht Vorwurff war.

Caussando nostros in longum ducis amores³⁹⁹

Doch die Freude doppelt sich,
Das Vergnügen wird vermehret,
Wenn der Himmel wunderlich,
Das verlangte Gut gewähret,⁴⁰⁰
Man⁴⁰¹ erlernt⁴⁰² als denn zu schätzen,
Und sich dann erst⁴⁰³ zu ergötzen,
Wenn man gut⁴⁰⁴ und falsches Geld
Nun beym Licht zusammen hält.

Vilius argentum est auro, virtutibus aurum.⁴⁰⁵

³⁹⁴ *das der-ról javítva*

³⁹⁵ *<einmahl gebeilet seyn> das Hertze kummerfrey utólag a margón beszúrva*

³⁹⁶ Horatius, Lib. II. Car. X. 18–20. „Quondam citharae tacentem // Suscitavit Musam, neque semper arcum // Tendit Apollo”

³⁹⁷ *<wir uns> man sich utólag a sor fölé beszúrva*

³⁹⁸ *<will><kommt, daß man es mit Verlangen> <Unser matt>*

³⁹⁹ Vergilius, Bucolica, IX. Ecl. 56. „Caussando nostros in longum ducis amores”

⁴⁰⁰ *<bescheret> gewähret utólag a margón beszúrva*

⁴⁰¹ *<Ja>*

⁴⁰² *<lernet><weiß> <nachher die> erlernt utólag a sor fölé beszúrva*

⁴⁰³ *<bertzlich> nach erst utólag a margón beszúrva*

⁴⁰⁴ *<Licht und F>*

⁴⁰⁵ Horatius, Epistulae, Lib. I. Epist. 1. 52.

Darff, Hochedler, mein Gedicht⁴⁰⁶
 Von dir⁴⁰⁷ eine⁴⁰⁸ Deutung stellen,⁴⁰⁹
 Darff ich⁴¹⁰ bey so hellem Licht⁴¹¹
 Ein⁴¹² aufrichtig⁴¹³ Urtheil fällen:
 So kan ich nichts anders zeugen,
 Als daß sich die Wolken neigen,
 Und entdecken⁴¹⁴ offenbar,
 Waß dein⁴¹⁵ Wunsch und Warten war.

Inserere, Daphni, puros, carpent tua poma nepotes.⁴¹⁶

Nun waß wir erfüllet sehen,
 Waß der Himmel selbst⁴¹⁷ geschlossen,⁴¹⁸
 Müsse unbeweglich stehen,
 Bis man viele Freud genossen,⁴¹⁹
 Und⁴²⁰ das Warten des Gerechten⁴²¹
 Uns⁴²² desselben⁴²³ treuen Knechten,
 offtere Gelegenheit,
 Glück zu wünschen anerbeut.

Carmina tum melius, cum venerit ipse canemus⁴²⁴

⁴⁰⁶ <Brautigam>

⁴⁰⁷ <Auf dich>, a fölötte lévó sor is törölve: <Meine Muse weiter schliessen>

⁴⁰⁸ seine-röl javítva

⁴⁰⁹ <machen>

⁴¹⁰ Darff ich utólag a margón beszúrva

⁴¹¹ <Heut> <Und bey> <auf> <diesem frohen Lasten> <Solle Gratien anlachen>

⁴¹² <Ich>, a fölötte lévó sor törölve: <So die Gratien dir machen>

⁴¹³ <redlich> aufrichtig utólag a sor alá beszúrva

⁴¹⁴ <erfüllen> <erklären> entdecken utólag a sor fölé beszúrva

⁴¹⁵ der-röl javítva

⁴¹⁶ Vergilius, Bucolica, IX. Ecl. 50. „Inserere, Daphni, puros: carpent tua poma nepotes”

⁴¹⁷ <fügen wollen> <wollen fügen> selbst utólag a sor fölé beszúrva

⁴¹⁸ aufgeschlossen-röl javítva

⁴¹⁹ <Und sehr viele Aeste kriegen> Bis man viele Freud genossen a törölt sor mellé beszúrva

⁴²⁰ <daß> Und utólag a sor elé beszúrva

⁴²¹ <Freude vor bringen tragen> des Gerechten utólag a sor fölé beszúrva

⁴²² Und-röl javítva

⁴²³ <die Hoffnung>

⁴²⁴ Vergilius, Bucolica, IX. Ecl. 67. „Carmina tum melius, quum venerit ipse, canemus”

25.

Johann Bruckner búcsúztatója Martin Leonhard nagyszzebeni lelkész halálára⁴²⁵

(Nagyszzeben, 1742. szeptember 16. után)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 258r–258v.

Germ.

2. Reg. 2. 12. Mein Vater, mein Vater, wagen Israel und seine Reuter⁴²⁶

Hilft denn hier kein heisses Flehen, helfen keine Thränen nicht,
Ist es möglich, kanns geschehen, daß der Todt sein Urtheil spricht?
Ist⁴²⁷ es denn des Himmels Freude, daß die Kinder voller Pein,
Daß die Schaffe ohne Weide, Lämmer ohne Hirten seyn?

Der Behüthe unsers Los wird ja durch Gebet erweckt,
Und wer hat ihm je vergebens seiner Selen Noth entdeckt,
Wie vermag er denn zu schweigen, wenn uns diese Traure-Nacht,
Die wir ihm mit Thränen zeigen, zu betrübtem Waysen macht?

Unbegreiflich höchstes Wesen, wir begreifen waß du bist,
Aus der Wirkung muß man lesen, was in dir die Weisheit ist,
Deine Schlüsse sind verborgen, deine Vorsicht handelt frey,
Gestern, heute oder morgen ist bey dir nu einerley.

Herr, du hast uns selbst gegeben, waß du jetzo wiedernimst,
Du verliehst da das Leben, dem du heut⁴²⁸ das Grab bestimmst,
Herrmannstadt sah deine Güte, als sie uns den⁴²⁹ Lehrer gab,
Und mit traurigem Gemüthe steht es nun⁴³⁰ bey seinem Grab.

Sieh, dein Zion liegt im Staube, schaue seinen Jammer an,
Da sich der verzagte Glaube in der Noth kaum fassen kann,
Tröste die betrübte Glieder, welche diesen Fall gesehen,
Gieb uns solche Lehrer wieder, welche wie die Pfeiler stehen.⁴³¹

⁴²⁵ A kéziratban más szöveg is kapcsolódik Leonhard halálához (1742. 09. 16): az 259v–260v. lapokon megtalálható a lelképásztor rövid életrajza, ez feltehetően halotti prédikációjához készült.

⁴²⁶ 2. Könige 2. 12. „Elisa aber sah es und schrie: Vater, mein Vater, Wagen Israels und seine Reiter! und sah ihn nicht mehr. Und er faßte sein Kleider und zerriß sie in zwei Stücke”

⁴²⁷ <Wenn es so viel Menschen hin der>

⁴²⁸ <[...]>, *heut* utólag a sor fölé beszúrva

⁴²⁹ *ein*-ről javítva

⁴³⁰ <*uns*>

⁴³¹ Mellette margón: *Apoc. 3. 12.*

Hochbetrübe, ihre Schmerzen waren unaussprechlich groß,
Kämen die bedrängten Hertzen von des Höchsten Bünde loß:
Aber wohlgepruffte Selen, wenn sie Leid und Schmerz erfüllt,
Wissen, daß wo Tröster fehlen, Gott die Thränen selber stillt.

26.

Johann Bruckner búcsúztatója Martin Leonhard nagyszebeni lelkész halálára

(Nagyszeben, 1742. szeptember 16. után)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 258v–259r.

Der letzte Hirten-Segen

So leg ich meinen Hirtenstab,
Den Stab, der meiner⁴³² Schaffe thaten,
So Wohl⁴³³ als Weh hat sollen rathen,
Auf⁴³⁴ dein Geheiß nun wieder⁴³⁵ ab,
Und bringe⁴³⁶ deiner Majestät,
Mein Hirt, die Rechnung mit Gebet.

Drey Heerden gab mir deine Hand,
Drey Warten, darauf ich stehen muste:⁴³⁷
Ich stunde darauf, so gut ich wuste,
Beym gut und schlimmen⁴³⁸ Gegenstand,
Ich wachte, betete und rieff,
Wenn manch verboßter Sünder schlieff.

Ich heilte⁴³⁹ das gebeugten Hertz,
Verwunde ließ ich nicht verbluten,
Auch⁴⁴⁰ unter deines Zornes Ruthen

⁴³² <manch>

⁴³³ *W* kis *w-ről* javítva

⁴³⁴ <Nun auf>

⁴³⁵ <willig>

⁴³⁶ <stelle mich>

⁴³⁷ <solte>

⁴³⁸ <angenehmsten>

⁴³⁹ *beilete-ről* javítva

⁴⁴⁰ <Drum fehlt es wie an einem guten> <Mein> <Und>

Gabst du⁴⁴¹ beständig Trost im⁴⁴² Schmerz,⁴⁴³
Und so gab Cantzel und Altar
Dir, Herr zum Preise, Segen dar.

Nun ruffstu mich, ich eile⁴⁴⁴ fort nit,
Und lege meines⁴⁴⁵ Amtes Bürde,
Dir, O,⁴⁴⁶ Mein Hirte,⁴⁴⁷ höchster Würde,
Zu deinen Füßen dar⁴⁴⁸ und bitt:
Bezeichne nur mit deinem Blut
Die Rechnung, so besteh ich gut.

Indessen nimm, mein Herrmannstadt,
Annoch den letzten Wächter-Segen,
Ich will dich dem ans⁴⁴⁹ Hertz legen,
Der dich mir⁴⁵⁰ anvertrauet hat,
Kirch, Schule, Cantzel und Gemein,
Gott lasse dich gesegnet seyn.

27.

Johann Bruckner búcsúztatója Simon von Baußnern királybíró halálára

(Nagyszeben, 1742. szeptember 30. után)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 262r.

Zach. 11. 2.

Heulet, ihr Tannen, denn die Cedern sind gefallen auf Libanon⁴⁵¹

Fließt ihr Thränen, fließt nur immer, fließet vor gehaufttem Leid,
Weil ihr in der That wohl nimmer billiger, als jetzo seyd.

⁴⁴¹ *um-ról* javítva

⁴⁴² *ins-ról* javítva

⁴⁴³ <Hertz>

⁴⁴⁴ <folge gerne>

⁴⁴⁵ *meinen-ról* javítva

⁴⁴⁶ <m> O utólag a sor fölé beszúrva

⁴⁴⁷ <Lü>

⁴⁴⁸ <höchster Ort>

⁴⁴⁹ <auf> ans utólag a sor fölé beszúrva

⁴⁵⁰ <vorher>

⁴⁵¹ Sacharja 11. 2. „Heulet ihr Tannen! denn die Zedern sind gefallen, und die Herrlichen sind verstört. Heulet, ihr Eichen Basans! denn der feste Wald ist umgehauen.”

Herrmannstadt, merk diese Tage, schlage deine Bücher nach,
 Forsche ob dergleichen Plage jemand irgends finden mag.
 Nein, sie hat nicht ihres gleichen, deines Schicksals Wiedrigkeit
 Hat bey zweyer Väter-Leichen,⁴⁵² dir die Bahre fast bereit:
 Kirch und Rathhaus sind erschüttert und das Ruder halb entzwey,
 Daß wo es noch zweymahl wittert, deine Wund unheilbar sey.⁴⁵³

Weist du, waß du heut verloren, daß das Licht nicht ferner glimmt,⁴⁵⁴
 So⁴⁵⁵ der Himmel ausserkohren und zu deinem Wohl bestimmt,
 Eine⁴⁵⁶ Perle⁴⁵⁷ abgefallen⁴⁵⁸ von der treuen Sachsen Cron,
 Darum fließen⁴⁵⁹ billig allen mit betrübtem Trauer-Ton
 Nasse Perlen von den Wangen: Herrmannstadt ist vaterloß,
 Deine⁴⁶⁰ Verpfleger,⁴⁶¹ dein⁴⁶² Vergnügung lieget in des Todtes Schooß.
 Deine⁴⁶³ Amme,⁴⁶⁴ dein Vergnügen,⁴⁶⁵ deine Stütze, Hirt und Stab,
 Soll des Todtes Macht besiegen, deine Lust beschliet ein Grab⁴⁶⁶

Wilst⁴⁶⁷ du nicht zu Grabe gehen, geh, versenk ihn in dein Hertz,
 Laß nun deine Treue sehen, deine Liebe prüfft der Schmerz,
 Denn⁴⁶⁸ dieweil die guten Stunden, da du unter Baußners Haupt
 Ruh und Schatten stets gefunden, dir des Schicksals Wuth geraubt:
 So laß Baußners Angedenken, sein Verdienst und Vater-Treu
 In dein treues Hertze senken, daß er unauslöschlich sey.
 Fließt ihr Thränen, fließt nur immer, fliesset vor gehauften Leiden,
 Weil ihr in der That wohl nimmer billiger, als jetzo seyd.⁴⁶⁹

⁴⁵² Bruckner itt Simon von Baußnern halálát összeköti a város lelkészének, Martin Leonhardnak pár nappal korábbi eltávozásával.

⁴⁵³ A következő sor törölve: <Fließt ihr Thränen, fließt nur immer>

⁴⁵⁴ <ist die Perle nicht dahin> daß das Licht nicht ferner glimmt utólag a sor fölé besúrva

⁴⁵⁵ <die> So utólag a sor fölé besúrva

⁴⁵⁶ Deine-ról javítva, <sind nicht>

⁴⁵⁷ <ist>

⁴⁵⁸ ab utólag a szó fölött besúrva

⁴⁵⁹ fliesset-ról javítva

⁴⁶⁰ Seine-ról javítva

⁴⁶¹ <Stützung>, Verpfleger utólag a margón besúrva

⁴⁶² sein-ról javítva

⁴⁶³ Seine-ról javítva

⁴⁶⁴ <Stütze, Verpfleger>

⁴⁶⁵ <sein Vergnügen, seine Verpfleger> dein Vergnügen, deine Stütze, Hirt und Stab utólag a sor alatt besúrva

⁴⁶⁶ <Siehet es> <Will nun auf der Baare liegen, senket sich ins finstre Grab>

⁴⁶⁷ Wirst-ról javítva

⁴⁶⁸ A[...] -ról javítva

⁴⁶⁹ Az utolsó két sor a költemény első két sorának ismétlése, azt Bruckner csak az első három szó lejegyzésével jelölte: *Fließt ihr Thränen etc.*

28.

Johann Bruckner búcsúztatója Simon von Baußnern halálára egyik unokája nevében

(Nagyszeben, 1742. szeptember 30. után)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 262v–263r.⁴⁷⁰

Hochverdiente Ehren Pforte eines unsterblichen Nachruhms bey dem Grabe des
weiland Hochedelgebornen, Nahmhafften und Hochweisen Herrn,
Herrn Simon Baußners Edel von Baußnern

Unbeglückte Erstlinge,
Früchte junger Pierinnen,
So zu singen erst beginnen,
Die ich dir mit Wehmuth bringe,
Da ich mit zu Grabe geh,⁴⁷¹
Und verworren durch Verdruß,
Großpapa, mit Thränen singe,
Wie dein Todt mich beugen muß.

Bey so schmerzlichem Verlust
Sind mir die Erfindungs-Quellen,
Die uns unsre Lehrer stellen,
Die⁴⁷² wir pflegen aufzuschlagen,
Gantz versiegt und kaum bewust.
Drum will ich mich nicht mehr plagen:
Und kann ich mit nichts erscheinen,
So will ich dich nur beweinen.

⁴⁷⁰ A tiszttázaat előtt közvetlenül – a 262v. lapon – ugyenezen vers piszkozata található.

⁴⁷¹ *Da ich nit zu Grabe geh* utólag a sorok közé beszúrva

⁴⁷² <Gantz>

29.

Johann Bruckner verse Johann Siff⁴⁷³ és Sara Hoffmann házasságkötésére

(Nagyszeben, 1742)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 263v–265r.⁴⁷⁴

Calliope⁴⁷⁵ de uxore et felicitate⁴⁷⁶ Lucani in⁴⁷⁷ Statii⁴⁷⁸

Lib. II. Poem. VII.

Nec solum dabo nominis nitorem:
Sed taedis genialibus dicabo,
Qualem blanda Venus daretque Juno
Forma, dexteritate, comitate
Censu, sanguine, gratiam, decore,
Et vestros hymendon ante postes
Festis cantibus ipsa personabo.

So hat die zarte Hoffmannin,
Mein Freund, dir endlich deinen Sinn,
Dein Hertz bey gar zu langem Wehlen
Gantz unvermuthet können stehlen?
Ists wahr? Ich kann die Post nicht glauben,
Läst der sich nun sein Hertze rauben,
der nun bis in das sechste Jahr
Zur Heurath nicht zu bringen war?

Es ist also, mein theurer Siff
Hat einen neuen Bund gestiftt,
Er will auch dem Gesechlecht der Schönen
Ergeben seyn und willig frönen,

⁴⁷³ A vers címzettje Johann Siff (1710–1780). Siff felméri (Felmern, ma Felmer, RO) származású volt, 1735 májusában iratkozott be a hallei egyetemre teológiát tanulni, a franckei intézmények között alacsonyabb fokú német iskolában is tanított. TAR, 2004, Nr. 1074; CSEPREGI, 2015, B 708.

⁴⁷⁴ A tiszttázar előtt közvetlenül – a 263r–263v. lapokon – ugyenezen vers első két versszakának piszkozata található.

⁴⁷⁵ <Statius>

⁴⁷⁶ *et felicitate* utólag beszúrva

⁴⁷⁷ <ex>

⁴⁷⁸ Publius Papinius Statius (45–96), *Silvae*, Lib. II. Carm. VII. (*Genethliacon Lucani ad Pollam*), 81–88. „Nec solum dabo carminum nitorem, // sed taedis genialibus dicabo // doctam atque ingenio tuo decoram // qualem blanda Venus daretque Iuno // forma, simplicitate, comitate // censu, sanguine, gratia, decore, // et vestros hymenaenon ante postes // festis cantibus ipsa personabo.”

Und nach so langem Überdenken⁴⁷⁹
Läst er sich in⁴⁸⁰ die Fessel schränken,⁴⁸¹
Davon⁴⁸² man billig mit Bedacht
Sich⁴⁸³ gut und böse Rechnung macht.

Gut werden sie, wenn ein Gemüth,
So nach des Himmels Schickung sieht,
Und nicht in seines Dünkels Gründen
Sein Wohl und Weh⁴⁸⁴ gedenkt zu finden,
Die⁴⁸⁵ redlichsten Gedanken heget,
Und nicht, wie mancher Freyer pfeget,
Der⁴⁸⁶ Wohlverdienten zum Verdruß
Sich durch die Schürtze helffen muß.

Gut werden sie: wenn Gottes Geist
Uns von den eitlen Dingen weist,
Die blöde⁴⁸⁷ Augen mehr⁴⁸⁸ verblen[den],⁴⁸⁹
Daß sie sich zu Gemüthen wenden,
Wo Gottesfurcht, der Tugend Gaben,
Nicht den geringsten Ansatz haben,
Wo⁴⁹⁰ ein verwildertes Gemüth
Nur nach den aussen Schalen sieht.

Gut werden sie: wenn eine Hand,⁴⁹¹
Die man geprüft genau⁴⁹² erkannt,
Und nach der Prüfung ächt erfunden,
Uns zum Vergnügen wird verbunden.

⁴⁷⁹ *denken legen*-ról javítva

⁴⁸⁰ <endlich doch bewegen>

⁴⁸¹ <legen> in die Fessel schränken utólag a margón beszúrva

⁴⁸² Előző sor törölve: <die er bisher mit Bedacht>

⁴⁸³ Előző sor törölve: <Vernünftig frey und loß gemacht>

⁴⁸⁴ *Wehe*-ról javítva

⁴⁸⁵ Két sor áthúzza: <Und seines Glückes Meister heissen werden // Derer unser Wohlergehen auf Erden>

⁴⁸⁶ Előző sor törölve: <Sich mit der Schurtze> Der utólag a margón beszúrva, mellette átjavított *Den* törölve

⁴⁸⁷ <sonsten der Menschen> blöde utólag a sor fölé beszúrva

⁴⁸⁸

⁴⁸⁹ A szó vége hiányzik, a lap alsó sarkából utólag egy részt lemetszettek

⁴⁹⁰ <Und> *Wo* utólag a sor elé beszúrva

⁴⁹¹ <mit Verstand> *eine Hand* utólag a margón beszúrva

⁴⁹² <und erforscht> *genau* utólag a sor fölé beszúrva

Wenn beyder Sitten Aehnlichkeiten
In Anmuth um die Wette streiten,
Wenn nur ein⁴⁹³ Wille ohne List
In zween Selen wirklich ist.

Nun solte auch nach seinem Ziel
Mein etwas ausgelassner Kiel
Die⁴⁹⁴ bösen Ehen⁴⁹⁵ vieler Selen,
Womit sie sich Zeit Lebens qualen,
In ihren eignen Schreckens-Bildern
Entwerffen oder gar abschildern:
Allein dies⁴⁹⁶ frohe Tages-Licht
Und Zeit gestattet solches nicht.

Erlaubet denn,⁴⁹⁷ verlobte Zwey,
Vielmehr zu zeigen waß es sey,
So mein Gemüthe angetrieben,
Das ich dies schlechte Blatt geschrieben:
Ich freue mich von gantzer Selen
Bey meines Freundes klugem Wehlen,
Und mache billig diesen Schluß,
Daß langsam gut gerathen muß.

Es sey beglückt, in Hoffnung gut,
Und wenn der Segen auf euch ruht,
Den man⁴⁹⁸ euch heute mitgetheilet⁴⁹⁹
Da ihr zur Trauung hingeeilet,
So wird es⁵⁰⁰ in Erfahrung besser,
Ja eur Lust-Tag⁵⁰¹ täglich grösser⁵⁰²
Bey⁵⁰³ selbsterwünschtem Wohlergehen
In unverwelktem Flore stehen.
Indessen merk ich mir die Zeit,

⁴⁹³ *eine-ról javítva*

⁴⁹⁴ *Das-ról javítva*

⁴⁹⁵ *<in>*

⁴⁹⁶ *<ich mögte>*

⁴⁹⁷ *<mir> denn utólag a sor fölé beszúrva eine-ról javítva*

⁴⁹⁸ *<euch mein>*

⁴⁹⁹ *ge<geben>-ról javítva*

⁵⁰⁰ *<soll es> wird es utólag a sor fölé beszúrva*

⁵⁰¹ *<Wenn><Eur Wohlergehn> Ja eur utólag a sor elé beszúrva, Lust utólag a sor fölé beszúrva*

⁵⁰² **

⁵⁰³ *Előtte lévő sor törölve: <Und in verwünschtem Wohlergehen> <In unverwelkten Flore stehen>*

Da euch die Venus eingeweyht,
Den⁵⁰⁴ frohen Tag,⁵⁰⁵ die süssen Stunden,⁵⁰⁶
In den ihr euch zusammen funden:
Und ists erlaubt das gröste⁵⁰⁷ Stücke
Von eurem künftigen Gelücke
Vorherzusagen: werthes Paar,
Ich hoff auf etwas übers Jahr.

30.

Johann Bruckner verse Johann Siffert és Sara Hoffmann házasságkötésére

(Nagyszeben, 1742)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 266r–266v.⁵⁰⁸

Aliud

Die Pflicht, die manchen heut zu treuen Wünschen treibt,
Last, Wertheste, auch mich nicht gänzlich stille schweigen.
Nur wünschete mein Hertz, in dem die Feder schreibt,
Daß es sich aufgedeckt und offen könnte zeigen
In der Ergebenheit, womit es beyde ehrt,
Womit es Beyder Lob nach Möglichkeit vermehrt,
Jetzt, da des Himmels Schluß euch, Werthgeschätzte Selen,
Nach seinen⁵⁰⁹ Führungen in Liebe will vermählen.

Wer billigt nicht den Schluß, wer lobet nicht das Band,
So Gottes weiser Rath, des Höchsten⁵¹⁰ holdes Fügen
Im Himmel schon geknüpft? Und nun mit Hertz und Hand
Zu beyderseitigem zu⁵¹¹ hoffendem Vergnügen
Auch Menschen offenbart und klärlich dargethan,
Der Himmel nehme sich der Frommen treulich an,
Nach dessen vestem Schluß nur der gerechten Ehen
Gesegnet und beglückt, wie Palmenzweige stehen.

⁵⁰⁴ *Die-ről* javítva

⁵⁰⁵ <langsterwunschte frohe>

⁵⁰⁶ *Stunde-ről* javítva, *frohen Tag, die süssen* utólag a sor alá beszúrva

⁵⁰⁷ <Gr>

⁵⁰⁸ A vers első három versszakára más variánsban a kézirat egy korábbi pontján: Nr. 22.

⁵⁰⁹ *weisen-ről* javítva

⁵¹⁰ *Höchstes-ről* javítva

⁵¹¹ <g>

Vielwerthgeschätztes Paar, hierinnen ist der Grund
 Der Antrieb meiner Lust, die Ursach meiner Freuden,
 Drum macht mein stumpffer Kiel auch mein Verlangen kund,
 Und wünschet⁵¹² freudenvoll, Euch⁵¹³ neuerlobten Beyden,
 Wo möglich in Person bey dem⁵¹⁴ erwünschten Fest,
 So Euch des Himmels Huld nun auch erleben läst,
 Die⁵¹⁵ schuldige⁵¹⁶ Gebühr in Wünschen zu entrichten,
 Und sich zu eurem Dienst noch⁵¹⁷ tieffer zu verpflichten.

Doch,⁵¹⁸ wo gerath ich hin? Mein halbenzucker Kiel
 Verleitete mich bald der Sehnsucht nachzuhangen,
 Daß⁵¹⁹ mir mein⁵²⁰ Musensitz fast⁵²¹ unerträglich⁵²² fiel,
 Und nach dem lieben Reps zur Hochzeit zu verlangen:
 Allein ich folge dir, du himmlisches Geschick,
 Und thue freudenvoll nur einen halben Blick
 Auf dich,⁵²³ mein theurer⁵²⁴ Siff und Hoffmannin⁵²⁵ von⁵²⁶ ferne,
 Gott mehre Euer Glück, wie seines Himmels Sterne.⁵²⁷

⁵¹² *wünschen-röl* javítva

⁵¹³ <zu>

⁵¹⁴ <des lang> *bey dem* utólag a sor fölé beszúrva

⁵¹⁵ <Sein> *Der-röl* javítva

⁵¹⁶ <Wunsch>

⁵¹⁷ *näch-röl* javítva

⁵¹⁸ <Jed>

⁵¹⁹ <Und von dein>

⁵²⁰ <d> *Daß mir mein* utólag a sor alá beszúrva

⁵²¹ <da mein>

⁵²² *unt-röl* javítva, *fast unerträglich* utólag a sor alá beszúrva

⁵²³ <Euch, vertraute Zwey>

⁵²⁴ <werther>

⁵²⁵ <Sarolta> *Hoffmannin* utólag a sor fölé beszúrva

⁵²⁶ <in der> *von* utólag a sor fölé beszúrva

⁵²⁷ <bis in die>

31.

Johann Bruckner lakodalmi verse Johann Siffit és Sara Hoffmann házasságkötésére⁵²⁸

(Nagyszeben, 1742)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 266v–267v.

Aliud⁵²⁹

Hoffnung⁵³⁰ war⁵³¹ nur überblieben,
Da⁵³² die⁵³³ Epimetheusin⁵³⁴
Pur aus Vorsatz angetrieben,⁵³⁵
Ihren ungebundenen Sin,
An Pandorens Büchse wagte,
Und damit uns alle plagte.

Denn durch Unbesonnenheiten
Dieser⁵³⁶ etwas frechen Dirn,
Plaget mit Verdrießlichkeiten
Ein⁵³⁷ unglückliches Gestirn:
Und wir⁵³⁸ hätten ewig müssen
Ihrer Thorheit Schulden⁵³⁹ büssen

⁵²⁸ Ez a vers is kétségtől Johann Siffit és Sara Hoffmann házasságára készült, ahogy az a vers után bejegyzett ajánló szövegből kiderül: "Epithalamia auspiciatissimo faxit Deus connubio Viri Reverendi Doctissimique Domini Domini Joannis Siffitii Diaconi apud Rupenses sollertissimi cum Ornatissima virgine [...] Sara Hoffmanniana celebrando [267v]."

⁵²⁹ Első strofa egésze áthúzva: *Hoffnung ist die Lust der Welt // Hoffnung <macht> bringt in <m> <W> Ungewittern, // <Wenn uns alle> Wenn der Erden Gründe schüttern, // Daß sie fast zusammen fällt, // In den trübsten Wasser Wegen // Einen schönen Regenbogen.*

⁵³⁰ <Aus>

⁵³¹ <ist der Überrest> war utólag a sor fölé beszúrva

⁵³² <Den Pandorens Büchse blieben> <den> <die>

⁵³³ <der>

⁵³⁴ in utólag a szó mögé beszúrva, <weil> utána törölve

⁵³⁵ <sein>

⁵³⁶ dieses-ről javítva

⁵³⁷ <Alle Welt>

⁵³⁸ <es wär nur>

⁵³⁹ <können> Schulden utólag a margón beszúrva

Wenn⁵⁴⁰ die⁵⁴¹ Hoffnung, die ergötzet,
Bey so grossem⁵⁴² Unglücks-Heer
Nicht⁵⁴³ am Boden angesetzt,
Und noch überblieben wär:
Aber sie verblieb⁵⁴⁴ zum⁵⁴⁵ Glücke
Uns zum Trost allein zurücke.

Dieses ist⁵⁴⁶ die erste Lehre,
So⁵⁴⁷ ich, theurer Lehrer, mir
Zu besondrer Freude höre,
Da mich kaum vor seiner⁵⁴⁸ Thue
Phoebus⁵⁴⁹ etlich⁵⁵⁰ Stunden kennet,
Die mir Hermannstadt gegönnet.

Diese bring ich zum Geschenke,
Dir und deinem neuen Schatz,
Da ich freudenvoll gedenke,⁵⁵¹
Daß⁵⁵² hinsicher der⁵⁵³ Platz
Dir zur Seiten mit⁵⁵⁴ Vergnügen
Unsre⁵⁵⁵ Hoffmannin⁵⁵⁶ soll fügen.⁵⁵⁷

⁵⁴⁰ *Wär-röl* javítva

⁵⁴¹ *der-röl* javítva

⁵⁴² <vieler>

⁵⁴³ <Sich> *Nicht* utólag a sor fölé beszúrva

⁵⁴⁴ *ver* utólag a szó fölé beszúrva

⁵⁴⁵ <uns>

⁵⁴⁶ <war> *ist* utólag a sor fölé beszúrva

⁵⁴⁷ *Die-röl* javítva

⁵⁴⁸ <Phoebus> *seiner* utólag a sor fölé beszúrva

⁵⁴⁹ Előtte lévő sor törölve: <Wenig Stunden bin gesessen gewesen>

⁵⁵⁰ <etwas eingeschek> <wenig> *etlich* utólag a sor fölé beszúrva

⁵⁵¹ *g v-röl* javítva

⁵⁵² <Wer> *Daß* utólag a sor fölé beszúrva

⁵⁵³ <seinen> <ibren>

⁵⁵⁴ <gerne nehme> <anzunehmen>

⁵⁵⁵ *Unser-röl* javítva

⁵⁵⁶ <Sara will bequämen>

⁵⁵⁷ <will fügen>

Diese Hoffnung heist,⁵⁵⁸ ich hoffe,
Daß dir,⁵⁵⁹ Hochgeehrtes⁵⁶⁰ Paar,
Wenn⁵⁶¹ die Wünsche getroffen,
Gottes⁵⁶² Segen viele Jahr
Mit⁵⁶³ gewiß⁵⁶⁴ redlich⁵⁶⁵ schenke,
Und auf Hoffnung viel gedenke.

32.

Johann Bruckner halotti búcsúztatója ismeretlen személy halálára

(Nagyszeben, 1742)

OSZKK Quart. Lat. 2113. 268r.

Es. 27. 5.

Es wird mich erhalten bey meiner Krafft, und Gott wird mir Friede schaffen,
Friede wird er mir dennoch schaffen.⁵⁶⁶

Friede ist der Sehnsucht Ziel,⁵⁶⁷ Friede wird mit Recht begehret,
Wenn des Schicksals Widrigkeit unsern matten Geist beschweret,
Wenn nur Unruh und Verdruß, Kummer, Angst und Bangigkeiten,
Offtermals in Ungeduld nach der letzten Ruhstatt sehen,
Wenn im Hertzen Angst und Qual gleichsam um die Wette streiten,
Wenn von früh bis in die Nacht Hertzens-Würmer um uns stehen,

Denn gewiß, des Menschen Hertz ist ja nicht aus Stein gehauen,
Selbst den Heldenmüthigsten trifft ein ungeheures Grauen,
Wenn er sich ein Schreckensbild nach dem andern vorgestellt,
Wenn dem angefochtenen Geist aller Seiten Noth und Schmerz,
Sich off in der grösten Wuth unvermuthet zugesellet,
O, wie sehnt sich da der Geist, wie zerquälet sich ein Hertz?

⁵⁵⁸ <fast>

⁵⁵⁹ <wenn meiner Wünsche zahl ich>

⁵⁶⁰ <Vielwertbes>

⁵⁶¹ <Nach Verwünschung eingetroffen>

⁵⁶² <Ich dir, würdiger Gemahl>

⁵⁶³ <Und Gemahlin tausend Segen>

⁵⁶⁴ *gewißheit-ról* javítva

⁵⁶⁵ <vielen>

⁵⁶⁶ Jesaja 27. 5. „Er wird mich erhalten bei meiner Kraft und wird mir Frieden schaffen; Frieden wird er mir dennoch schaffen.“

⁵⁶⁷ <das höchste Gut>

Seine Sehnsucht gehet nur nach den edlen Friedens-Hütten,
Sich des Kummers nur einmal aufgelöset⁵⁶⁸ zu entschütten,
Und frey von so⁵⁶⁹ langer Noth, sich nach Bahims bitterm Leiden,
Bey der schönen Friedensstadt, die bey lauter Palmen liegt,
Dort bey Elims Lustrevier in erwünschter Ruh zu weiden,
Da der Würger nimmermehr abgetragne Schulden rügt.

War nicht, aufgelöster Geist,⁵⁷⁰ dies die Sehnsucht deiner Selen?
Bey so überhauffter Noth, bey so manchem Hertzens-Quälen.⁵⁷¹
Jetzt erinnert mich dein Todt, der mir mitgetheilten Klagen,
Da dich manches Ungemach voller Angst zu Boden stieß,
Die ich offermals mit dir vor den Gnadenthron getragen,
Der uns allezeit gehört und nicht ohne Labung ließ.⁵⁷²

Nunmehr ist dein Wunsch erfüllt: die verlangten Friedens-Auen,
Wird nun dein verklärtes Aug ungestöret, ewig schauen,
Der vergoßnen Thräuenbach wird nun lauter Perlen gleichen,
Und der Seuffzer, Bangigkeit hat auf einmahl aufgehört.
Gott, der unsre Thränen zehlt, lasse uns die Ruh erreichen,
Deren⁵⁷³ eine⁵⁷⁴ Vattertreu dich zu rechter Zeit gewehrt.

⁵⁶⁸ *auf aus-ról* javítva

⁵⁶⁹ <*gehauft*>

⁵⁷⁰ *Greise-ról* javítva

⁵⁷¹ A sor végén egy kérdőjel áthúzva.

⁵⁷² <*nach Zions Bergen wieß*> *nicht ohne Labung ließ* utólag a margón beszúrva

⁵⁷³ <*Welcher*>

⁵⁷⁴ *deine-ról* javítva

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ANDJS Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Sibiu
(A Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága,
Nagyszeben)
- Brukenthal Colecția Brukenthal
- B 1–5, Nr. 4. Suada Halensis hoc est specimina classis selectae
et primae oratoria ab illustrissimis generosissimis
nobilissimisque paedagogii regii glauchensis
alumnis edita et collecta a Joanne Bruckner
Paed. Reg. Collega. Halae Magdeburgicae
MDCCXXXVIII.
- HH 1–5, Nr. 84. Dissertationes Philosophicae varii argumenti
quae praeside viro praestantissimo doctissimo-
que Joanne Bruckner defenderunt Ordinis Latini
Primi membra. Halae in Paedagogio Regio se-
mestri hiemali MDCCXXXVIII.
- Bibl. Brukenthal Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu (A Brukenthal
Múzeum Könyvtára, Nagyszeben)
- OSZKK Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
- Quart. Lat. 2113. Johann BRUCKNER, Diarium in Paedagogio Regio
1737. mense Augusti incoeptum.
- *
- CSEPREGI
2015 *Die Hungarica Sammlung der Frankeschen Stiftungen zu
Halle, II. Handschriften*, kiad. CSEPREGI Zoltán, Buda-
pest, MTA Könyvtár és Információs Központ, 2015.
- FAJT
2019 FAJT Anita: *Johann Bruckner Halléból Nagyszebenbe kül-
dött levelei (1737–1739)*, In: *Lymbus*, 17. (2019) 467–508.

- FREYER
1737
Hieronymus FREYER: *Programmata Latino–Germanica cum Additamento Miscellaneorum vario*, Halle, Franckesche Stiftung, 1737.
- HERBERT
1882
Heinrich HERBERT: *Der innere und äussere Rath Hermannstadts zur Zeit Karls VI. Mittheilungen aus den Hermannstädter Magistratsprotocollen*, In: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, 17. (1882) 1–132.
- NAGY
2019
NAGY Andor: *Érvényesülési stratégiák a brassói szász tisztviselők körében. Kapcsolatháló-elemzés és családrekonstrukció az alkalmi nyomtatványok segítségével (1650–1750)*, Doktori disszertáció, Eger, 2019.
- TAR
2004
TAR Attila: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789*, Budapest, ELTE Levéltára, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 11.)
- TRAUSCH
1871
Joseph TRAUSCH: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, III, Kronstadt, Druck und Verlag von Johann Gött & Sohn Heinrich, 1871.
- VERÓK
2015
VERÓK Attila: *Martin Schmeizel (1679–1747)*, Eger, Lícium Kiadó, 2015.
- ZIMMERMANN
1884
Franz ZIMMERMANN: *Hermannstädter Plebane, Oberbeamten und Notare in den Jahren 1500 bis 1884*, In: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, 19. (1884) 529–578.

Tóth Ferenc

Egy lehetetlen küldetés iratai

A rodostói magyar emigráció utolsó magyarországi beavatkozási tervei az 1755–1757-es évekből*

A kémkedés, a hírszerzés és általában a titkos diplomácia történetének kutatása során a történészek számtalan akadályba ütköznek. Ezek közül a legjelentősebb a források mennyiségéből és minőségéből adódik. Mivel a titkos küldetések iratait rendkívül óvatosan kezelték, ezért nem is keletkezett mindenről pontos ügyirat vagy jelentés, és gyakran a küldetések résztvevői maguk is igyekeztek eltüntetni tevékenységük nyomait.¹ Ezért a történészek számára mindig nagy öröm egy olyan forráscsoport felfedezése, amely titkos küldetések céljaira és eredményeire vonatkozólag nyújt megbízható információkat. A hazai kutatók számára természetesen külön öröm, ha egy eddig ismeretlen magyar vonatkozású forráscsoportot sikerül feltárni.

Jelen közleményben olyan dokumentumokat szeretnék közölni, amelyek a rodostói magyar emigráció és a francia titkos diplomácia 1750-es évek derekán lezajlott érintkezéséből keletkeztek. Egy korábbi hasonló közleményemben Tóth András francia huszártiszt és diplomata, valamint Csáky Mihály gróf, a rodostói magyar emigráció vezetője által az 1740-es évek végén kovácsolt terveket igyekeztem bemutatni frissen feltárt franciaországi források segítségével.² Ebben a mostani forrásközlésben az osztrák örökösödési háború (1740–1748) végén felélénkülő titkos diplomáciai tevékenység folytatásáról lesz szó, amely néhány év múlva újabb terveket szült és ráadásul a korábbi szereplők részvételével.

Az ő tevékenységükre vonatkozó források különféle levéltárak gyűjteményeiben lelhetők fel. A nagyköveti és miniszteri levelezések a Párizs melletti La Courneuve központi Francia Diplomáciai Levéltár (*Archives Diplomatiques*) politikai levelezéseinek (*Correspondance politique – série CP*) török vonatkozású iratai között találhatóak.³ A konstantinápolyi francia követség levéltárát a Nantes-i Diplomáciai Levéltári Központban őrzik. Ennek korábbi, főleg 18. századi iratait Saint-Priest gróf, konstantinápolyi francia követ gyűjtette össze, majd rendszerezte és köttette bőrkötésű kéziratos

* A tanulmány az MTA BTK TTI „Lendület” Családkutatócsoport támogatásával készült. Franciaországi kutatásaimat a Külgazdasági és Külügyminisztérium Klebelsberg-ösztöndija támogatásával végeztem, amelyet ezúton is szeretnék megköszönni.

¹ SHELDON, 2009, 47.

² TÓTH, 2019.

³ Lásd a gyűjtemény mutatóját: ARCHIVES DIPLOMATIQUES, 1936. A magyar vonatkozású források részletes bemutatása: KONT, 1913, 203–241.

kötetekbe. Az úgynevezett Saint-Priest-gyűjtemény⁴ a levéltár egyik legértékesebb, fokozottan védett anyagát képezi. A Saint-Priest-gyűjtemény politikai levelezéseiben (*CADN, Constantinople série A (166PO/A) Fonds Saint-Priest Correspondance politique vol. 11–19.*) már korábban is fontos kiegészítő információkra bukkantam a Rákóczi-emigráció és a vele kapcsolatban álló magyar ágensek tevékenységére vonatkozólag. A másodlagos levelezés alaposabb tanulmányozása (*CADN, Constantinople série A Fonds Saint-Priest Correspondance secondaire vol. 146, 158–159, 206–208, 236–239, 249–256*) során sikerült azonosítani a legismertebb magyar ágensek titkos küldetéseire vonatkozó legfontosabb forrásokat. Ezen belül a 236. számú dobozban teljesen véletlenül találtam meg egy eddig feldolgozatlan iratcsomót, amely a francia diplomácia 1755–1757-es magyar vonatkozású kezdeményezéseivel – nevezetesen Tóth András ágens törökországi küldetésével – kapcsolatos és jórészt eddig nem publikált információkat tartalmaz. Ráadásul ez az iratcsomó tévesen egy másik időszak (1764–1771) iratait tartalmazó dobozba került, ami érthetővé teszi, hogy eddig miért kerültek el ezek a források a kutatók figyelmét.⁵ Ezt az egységes iratcsomóban fennmaradt forrásgyűjteményt szeretném jelen publikációmban – különféle kontrollforrásokkal kiegészítve és alátámasztva, jegyzetekkel és bevezetővel ellátva – teljes terjedelmében közölni.

Mielőtt rátérnénk a források bemutatására, tekintsük át röviden a levelezés keletkezésének körülményeit. Az osztrák örökösödési háború utáni békeidőszak alatt nagy változások érlelődtek az európai hatalmi viszonyokban. A háború folyamán a francia–angol gyarmati konfliktusok egyre jobban elmérgesedtek, és a békekötés (1748) után is folytatódtak küzdelmek az amerikai és indiai területeken. A 18. század közepére kialakult nemzetközi helyzetben viszont a Habsburg Birodalom már nem jelentett olyan mértékű fenyegetést a francia hatalmi érdekekre, mint a korábbi időszakokban. Az 1750-es évek derekán viszont az angol külpolitika a porosz király személyében talált megfelelő kontinentális szövetségesre, s mindez hamarosan maga után vont a osztrák–francia közeledést, majd ezt követően az úgynevezett „diplomáciai forradalmat” (1756). A francia uralkodó titkos tárgyalásokat kezdeményezett Bernis abbé segítségével a bécsi udvarral. XV. Lajos természetesen tekintettel volt a francia közvélemény erősen osztrák-ellenes jellegére és nem kívánta megsérteni a porosz uralkodóval, II. (Nagy) Frigyesrel kötött korábbi szövetségi szerződését sem, s ezért a tárgyalások a legnagyobb titokban folytak.⁶

Az elmérgesedő angol–francia gyarmati harcok és a II. Frigyes agresszív politikája miatt terebélyesedő nemzetközi konfliktus nyomán a Francia Királyság is háborúra készülődött. A franciaországi magyar emigráció kereteit jelentő huszárezredek létszámát felemelték a háborús készenléti létszámra. A francia emigráns közösség szellemi vezetőjének számító Bercsényi László gróf ekkor ismét elküldte török földre bizalmi emberét és tisztjét, Tóth Andrást, hogy toborozzon újoncokat az Oszmán Birodalom területére

⁴ A gyűjtemény részletes leírását lásd DENIS-COMBET, 1975.

⁵ A tévedés oka valószínűleg az lehetett, hogy két magyar származású francia ügynök (Tóth András és fia, François de Tott) levelezését egy személy iratanyagának vélték a levéltárosok.

⁶ WADDINGTON, 1896; BÉLY 1992, 516–537.

menekült magyarok között és elkísérje az új konstantinápolyi francia követet, Vergennes grófot,⁷ a későbbi francia külügyminisztert. Vergennes kinevezésére azt követően került sor, hogy Roland des Alleurs gróf,⁸ korábbi francia nagykövet, a II. Rákóczi Ferenc mellé rendelt rendkívüli követ, des Alleurs márkij fia 1754. december 23-án váratlanul elhunyt. Az új nagykövetet a nemzetközi helyzet változásaira tekintettel minél hamarabb el akarták indítani és már 1755 januárjában három útvonaltervet is felvázoltak számára: a szokásos tengeri útvonal mellett egy Bécsen és egy Lengyelországon áthaladó itinerárium is felmerült lehetőségként.¹⁰

A francia külügyi államtitkár, Rouillé gróf¹¹ Vergennes küldetését egy jól megtervezett csapat összeállításával igyekezett megalapozni, amelyben helyet kapott két magyar származású francia ügynök is, a korábbi sikeres keleti küldetései miatt hírnevet szerzett Tóth András és kisebbik fia, François.¹² A huszonkét éves fiatalember számára ez a küldetés egy hosszabb tanulmányút kezdetét jelentette, amelynek célja az volt, hogy a török nyelvet és a törökországi viszonyokat megismerő ifjú idővel apja nyomdokaiba lépve szolgálhassa a francia külpolitikát különféle kelet-európai küldetésben, adott esetben akár Magyarországon is.¹³ A két magyar kiválasztásában fontos szerepet játszott az a tény, hogy a versailles-i kormányzat olyan magyarországi híreket kapott a bécsi francia követségtől, amelyek szerint az országban megnőtt az elégedetlenség Mária Terézia uralkodásával szemben, különösen az ország keleti és északi területein.¹⁴ A tapasztalt magyar ügynök utasításait Nicolas Louis Le Dran¹⁵ külügyi főtanácsos, a francia külügyi levéltár ma is használatos rendszerének kialakítója fogalmazta meg, aki a magyar ügyekben is igen jól tájékozott személy volt.¹⁶ Tóth András titkos küldetésének utasításait biztonsági okokból 1755. február 21-én csak felolvasták a magyar ügynöknek. A megbízólevélben a király felkérte Tóthot, hogy utazzon el Rodostóba, és diszkréten vegye fel a kapcsolatot a magyar emigráció még életben lévő tagjaival és azok magyarországi híveivel. Amint az instrukció következő részletéből kiderül, a küldetés igen kényes és kockázatos volt a Francia Királyság szempontjából: „Tott úr rövid konstantinápolyi tartózkodás után utazzon Rodostóba meglátogatni honfitársait. (...) A legnagyobb elővigyázatossággal kell majd ügyelnie arra, nehogy kiderüljön, hogy milyen utasításai vannak a magyarországi viszonyokra vonatkozólag. De minthogy Csáky gróf és a többiek

⁷ Charles Gravier, Vergennes grófja (1719–1787) életéről és diplomáciai pályájáról: CHAMBRUN, 1944; SALOMON, 1935; LABOURDETTE, 1990; MURPHY, 1982; MONTFERRAND, 2017.

⁸ Roland Puchot, des Alleurs grófja (1693k.–1754), életéről: DUPARC, 1969, 353–354.

⁹ Pierre Puchot, des Alleurs márkija (1643–1725), életéről: Uo., 187–189.

¹⁰ ADC, CP Turquie 128 fol. 7–9; TÓTH, 2002.

¹¹ Antoine-Louis Rouillé, Jouy grófja (1689–1771), haditengerészeti és külügyminiszter, életéről: MAUREPAS-BOULANT, 1996, 225–229.

¹² MONTFERRAND, 2017, 81.

¹³ François de Tott későbbi életpályájáról TÓTH, 2015.

¹⁴ ADC, CP Turquie 128 fol. 61.

¹⁵ Nicolas Louis Le Dran (1687–1774), külügyi főtanácsos és levéltáros. Életéről lásd FOURNIER, 2015.

¹⁶ Le Dran 1731-ben egy igen alapos dokumentumot állított össze a Magyar Királyság és a Habsburgok történelmi kapcsolatairól: ADC, MD Autriche 11 Etablissement de la succession hereditaire de la Couronne de Hongrie dans la Maison d'Autriche (1731) fol. 97–142.

valószínűleg nem fedik majd le előtte az érzelmeiket, megismerheti a vallomásaikból, hogy melyek a legfőbb panaszok az osztrák kormányzattal szemben, hogy kik a legfőbb elégedetlenek, mi a tisztségük, milyen erőt képviselnek, mekkora a hatalmuk és hogy mire lennének képesek, ha ez a kormányzat arra kényszerítené őket, hogy fegyverrel a kezükben követeljék szabadságjogaik visszaállítását, vagy a nekik tett ígéretek betartását. (...) Ófelsége nevét nem szabad az ő helyzetükkel kapcsolatba hozni, s nem szabad, hogy az elégedetlenek abban reménykedjenek, hogy Ófelsége segítségükre siet a vállalkozásaikban, de nem szabad teljesen szétrombolni a támogatásába vetett reményüket sem egy, Isten mentsen meg tőle, Ófelsége és a császárné közt kirobbanó háború esetén.”¹⁷

A küldetés látszólag ellentétes volt a hivatalos francia külpolitika egyre inkább osztrákbarát orientációjával, viszont nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a francia diplomácia alternatív lehetőségként még mindig fontosnak tartotta a Rákóczi-emigrációval való kapcsolatait is. Ezek elsősorban a 17. század második felében és a 18. század elején jól bevált kelet-európai franciabarát szövetségi rendszer felélesztése és a Fényes Portával ápolt kapcsolatok szempontjából lehetettek hasznosak. Másfelől pedig ezek éppen XV. Lajos személyes titkos diplomáciájának, a *Secret du Roi*-nak a célkitűzései számára lehettek fontosak.¹⁸ A francia király személyes ambíciói elsősorban Lengyelország felé irányultak, ahol III. Ágost király halála után saját unokatestvérét, Conti herceget¹⁹ szeretne volna a trónra ültetni. A lengyel tervek megvalósításához szükséges kedvező geopolitikai környezet kialakításában fontos szerepe lehetett az Oszmán Birodalom támogatásának, az orosz nagyhatalmi ambíciók megfékezéséhez pedig szükség lehetett az ukrainai Mazeppa-féle párt felfegyverzésére és adott esetben – az osztrák külpolitika semlegesítése érdekében – a magyar elégedetlenek mozgalmának támogatására. A külügyi levéltári források alapján egyébként jól megállapítható, hogy a két magyar kiküldetése szorosan kapcsolódott a *Secret du Roi* szervezeti felépítéséhez. Tóth András korábbi küldetési során már beavatták a királyi titkos diplomácia rejtelmeibe, fia pedig szintén ekkor kerülhetett szoros kapcsolatba a *Secret du Roi*-val. Ezt jól jelzi az a tény is, hogy törökországi tartózkodásáról készült első részletes jelentését Jean Pierre Tercier²⁰ számára küldte el, aki a *Secret du Roi* egyik első számú irányítója volt.²¹

Miután a külügyminisztérium a tengeri útvonal mellett döntött, Tóth András és fia 1755. március 9-én indultak el Párizsból Dél-Franciaország felé. Dijonban csatlakozott hozzájuk Vergennes gróf is, akivel együtt utaztak tovább Marseille felé, ahová március 21-én érkeztek meg.²² Az utazásról Tóth András fia röviden a memoárjaiban is megemlékezett: „1755 áprilisának első napjaiban bontottunk vitorlát és minthogy haladásun-

¹⁷ Tóth utasításainak teljes szövege: ADC, CP Turquie 128 fol. 155–160., a másolatát lásd ADC, CP Turquie 130 fol. 52–56. Az utasítást kiadta: DUPARC, 1969, 422–426.

¹⁸ Lásd e témáról: BROGLIE, 1878.

¹⁹ Louis-François de Bourbon-Conti (1717–1776), francia királyi herceg.

²⁰ Jean Pierre Tercier (1704–1767), diplomata és akadémikus, a francia királyi titkos diplomácia egyik irányítója, életéről lásd WARLIN, 2014.

²¹ Az ifjú Tott Mémoire sur la Turquie című jelentésének teljes szövege: ADC, CP Turquie 133 fol. 270–293.

²² Tóth András levele Rouillé külügyminiszternek (Marseille, 1755. március 24.) ADC, CP Turquie 128 fol. 226.

kat az ellenszél gátolta, csupán május 18-a felé értük el a Dardanellák-tengerszorost. (...) Nem sokkal ezután beérkeztünk a Dardanellák-tengerszorosba s hajónk az árbócszalagját bevonta, hogy elkerülje a többi hajó legénységének, illetve a kapudán pasa²³ üdvözlését, kinek flottája Gallipoli vizeinél horgonyzott; végül 1755. május 21-én vetettünk horgonyt Konstantinápoly kikötőjében.²⁴

Tóth András megérkezése után nem sokkal kapta kézhez Rouillé gróf április 5-i levelét, amelyben a francia külügyminiszter a *Secret du Roi* két fontos szereplőjével, Broglie gróffal,²⁵ a drezdai francia követtel és Durand de Distroff²⁶ varsói ügynökkel való titkos levelezésének biztosítását kérte tőle. Tóth a levélre 1755. június 2-án írt válaszában felvetette, hogy a lengyel uralkodó melletti francia diplomatákkal való titkos levelezést Hotinon keresztül lehetne a legmegbízhatóbb módon továbbítani, lehetőleg egy francia szolgálatban álló megbízható személyen keresztül és egyben fel is ajánlotta saját személyes szolgálatait.²⁷ Egyébként Tóth András ezt az ötletét nem teljesen saját kútfőből merítette, hanem jól emlékezhetett arra, hogy az 1730-as években a szintén magyar emigráns Máriássy Ádám is Hotinban tevékenykedett francia ágensként a titkos levelezés biztosítása és hírszerzés céljából.²⁸ Tóth a levele végén megemlítette, hogy a rodostói emigráció vezetői még élnek, és hamarosan ellátogat hozzájuk. Tóth levelére a külügyminiszter augusztus 15-én válaszolt. Rouillé röviden és kategorikusan közölte a magyar ügynökkel, hogy bár egy hotini francia ügynök alkalmazását jó gondolatnak tartja, de őt más, ennél fontosabb feladatokkal kívánja majd megbízni.²⁹

Tóth András július közepén utazott el Rodostóba, hogy a honfitársaival találkozzon. Itt felkereste az aggastyán Csáky Mihályt, a rodostói magyarok még életben lévő vezetőjét. Csáky azonnal kapott a lehetőségen, és francia segítséget remélve elkezdte szervezni a magyarországi ellenállással való kapcsolatait. Tóth rodostói tartózkodása több mint egy hónapig tartott. Mielőtt Tóth András visszatért volna Konstantinápolyba, Csáky Mihály gróf egy rövid latin nyelvű levélben fordult a francia külügyminiszterhez. Ebben az idős magyar emigráns vezető felajánlotta segítségét és kérte, engedélyezze, hogy Tóth András brigadéros helyettesként mellette maradjon.³⁰ A helyzetet tovább bonyolította, hogy Bercsényi László gróf, a franciaországi magyar emigráció karizmatikus vezetője augusztus 23-án egy levéllel és egy megbízható forrásokból származó,

²³ Az eredeti szövegben kapudán pasa oszmán tisztség franciásított változata (Capitan Pacha) jelenik meg.

²⁴ Tóth 2008, 41–42.

²⁵ Charles-François de Broglie gróf, Ruffec márkija (1719–1781), III. Ágost király mellett francia rendkívüli nagykövet 1752 és 1758 között, a francia királyi titkos diplomáciai kabinet (*Secret du Roi*) vezetője.

²⁶ François-Michel Durand de Distroff (1714–1778), francia főhivatalnok, a metzi parlament tanácsosa, diplomata és titkos ügynök. LOMAS, 1869.

²⁷ Tóth levelének végleges szövege: ADC, CP Turquie 128 fol. 368–371., a levél fogalmazványát lásd a függelékben.

²⁸ Tóth, 2011, 1197–1202.

²⁹ Rouillé ugyanazon a napon Vergennes grófnak írt levelében is megismételte Tóth hotini alkalmazásának elutasítását. ADC, CP Turquie 129 fol. 36–37.

³⁰ Csáky eredeti levele (1755. augusztus 17.) és fordítása: ADC, CP Turquie 129 fol. 40–41. (lásd a függelékben). Csáky levelét óvatosságból Tóth András csak október 23-i levelével együtt küldte el.

a magyarországi helyzetről szóló emlékirattal fordult Jean-Pierre Tercierhez, a francia királyi titkos diplomácia versailles-i vezetőjéhez. Bercsényi magyarországi helyzetjelentése beszámolt a magyar nemesség Mária Terézia politikájával való elégedetlenségéről, kiemelve a protestánsok jogainak megcsorbítását, a hátrányos kereskedelmi intézkedéseket, a délvidéki határőrvidéken történt lázongásokat és az erdélyi családok török földre való menekülését.³¹

Tóth András 1755. szeptember 19-i levelében számolt be a francia külügyek vezetőjének rodostói utazásának eredményeiről. Ebben leírta, hogy a rodostói magyar emigránsok vezetője, Csáky Mihály gróf továbbra is elkötelezett a magyarországi szabadságmozgalmak ügye iránt. A jelentés beszámol a Magyarországon tapasztalható elnyomásról és az egyre növekvő elégedetlenségről, valamint kiemelten foglalkozik a délvidéki szerbek Oroszországba való kivándorlásával.³² Csáky gróf szintén beszélt József főherceg magyar királlyá koronázásának tervéről is, amelyről már korábbi leveleiben is írt a francia diplomácia vezetőinek.³³ A jelentés beszámol Csáky otthoni kapcsolatairól és rodostói elszigeteltségéről, illetve a magyarországi intervenciók tervei lehetőségeiről, amelyben Csáky gróf Tóthot alkalmasnak tartotta volna a francia katonai tanácsadói szerepre. A rodostói magyarok átadtak neki számos iratot II. Rákóczi Ferenc hagyatékából. A jelentés végén Tóth felajánlotta szolgálatait a rodostói magyarokkal való további együttműködés érdekében.³⁴

Tóth András jelentése és Csáky Mihály levelének híre, illetve Bercsényi memoranduma olyannyira meglepték a francia külügyminisztert, hogy a magyar emigráció aktivitása ettől kezdve érezhetően kezdett terhéssé válni az Osztrák Házhoz közeledő, sőt hamarosan szövetséget kereső francia diplomácia számára.³⁵ A francia külügyminisztérium először a történelmi példák tapasztalatait felhasználva próbálta kiértékelni az új helyzetet. Ehhez készülhetett – a tapasztalt levéltáros Le Dran közreműködésével – egy

³¹ Bercsényi levele és emlékirata: ADC, CP Turquie 129, fol. 122–123.

³² Itt a délvidéki szerb határőrök kivándorlásáról van szó, akiket az orosz kormányzat az ukrainai határvidéken telepített le az Új Szerbia néven létrehozott tartományban. A migrációról már korábban részletesen tájékoztatta a konstantinápolyi francia követséget a krími francia konzul is. Az 1752. július 21-i levelében a tatárok híradása szerint magyaroknak tekintette a kivándorlókat: „Egy bahcsiszeráji szavahihető örménytől híradást kaptam Ukrajna felé vándorló állítólagos magyarokról. Moszkvából hazafelé tartva találkozott velük és elmondta, hogy igen nyomorúságos állapotban lévő, majdnem mezítelen és fegyvertelen férfiakat, nőket és gyermekeket látott, akiknek egy fiatal és láthatóan rangos vezetőjük van. Úgy véli, hogy az erdélyi hegyekből jönnek Havasalföld felől, ahol a tatárok mindenkit *Madzsarnak* hívnak, és nem katolikusok. Az örmény elmondta még, hogy ezek a megélhetést és nyugalmat nem találó családok Oroszországhoz fordultak segítségért, amely a budziaki határ mellett adott helyet letelepedésükhöz. Való igaz, hogy a kolónia védelmére már kijelöltek és földszáncokkal és ütegekkel megerősítettek egy helyet.” CADN, Constantinople série A fonds Saint-Priest 153. Correspondance du comte Des Alleurs - Crimée (1752–1754).

³³ TÓTH, 2019.

³⁴ Tóth beszámoló levelének végleges szövege: ADC, CP Turquie 129, fol. 194–201., a levél fogalmazványát lásd a függelékben.

³⁵ MURPHY, 1982, 80.

feljegyzés, amely azt vizsgálja, hogy Chateaufort nagykövet³⁶ hivatala idején milyen eszközökkel lehetett az oszmán kormányzatot a Thököly-féle mozgalom megsegítése okán a Habsburgok elleni háborúra bírni, majd a rijswijki béke (1697) megkötése után milyen érveket sorakoztatott fel magyarázatul a francia diplomácia az oszmán partnere felé.³⁷ A történelmi párhuzam természetesen csak fikció volt és szó sem volt a 17. század végi Habsburg Birodalmat kétfrontos háborúra kényszerítő átfogó diplomáciai műveletekről. Ugyanakkor a rodostói magyar emigráció belső köreiben érlelődő új szervezkedés példáján keresztül jól lehetett tesztelni, hogy a Porta milyen mértékben volt hajlandó beavatkozni a közép-európai viszonyokba. Az ügy kényes jellegét jól jelzik Vergennes gróf szeptember 13-i levelének Tóth és Csáky tevékenységére vonatkozó megjegyzései. A nagykövet a levelek francia kormányzatot kompromittálható jellege miatt, azokat vészhelyzet esetén – pl. angol kalózosok támadása – a postaszolgálatot ellátó hajó kapitánya számára azonnal megsemmisítendő dokumentumoknak nyilvánította.³⁸ Vergennes Rouillé grófnak írt október 20-i levelében reagált Tóth és Csáky merész felvetéseire. Ebben óvatosságra intette a francia külügyek irányítóját, és noha nem kételkedett Tóth András és Csáky gróf elkötelezettségének őszinteségében, ő maga úgy látta, hogy a rodostói magyar kolónia vezetői megöregedtek és az emigráció nem képes megújulni.³⁹

Tóth András 1755. október 23-án válaszolt Rouillé gróf augusztus 15-i levelére. Ebben a magyar ágens megerősítette, hogy elfogadja a hotini alkalmazásával kapcsolatos miniszteri és nagyköveti ellenvetéseket és megköszönte a miniszter támogatását. Leveléhez mellékelte Csáky gróf levelét is, amit korábban nem mert elküldeni a tengeri diplomáciai postával.⁴⁰ Rouillé október 31-én válaszolt Tóth első rodostói utazásáról készült beszámolójára. Ebben a miniszter megköszönte Tóth beszámolóját, nagyra tartotta Csáky Mihály hazaszeretét, ám kétségeinek adott hangot azzal kapcsolatban, hogy a gróf magyarországi információi megalapozottak lennének. Továbbá úgy gondolta, hogy Csáky gróf honfíui buzgalma túlmegy egy bizonyos határon, és ettől fogva ellentétbe került Tóth András utasításaival és a francia diplomácia érdekeivel. Ennek megfelelően Rouillé kérte Tóthot, hogy tartózkodjon a magyar ellenzéki vezetőkkel való kapcsolattartástól és maradjon készenlétben Konstantinápolyban Vergennes gróf mellett. Ha esetleg háború törne ki a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom között, akkor valószínűleg felkérnék arra, hogy az oszmán hadsereget kísérvé tájékoz-

³⁶ Pierre Antoine de Castagnères de Chateaufort (1646–1728), savoyai származású francia parlamenti tanácsos és diplomata, párizsi városházi elöljáró (prévôt des marchands). 1689-ben XIV. Lajos kinevezte konstantinápolyi nagykövetté, ahol 1699-ig szolgált. 1703 és 1704 között lisszaboni, majd 1713-tól 1718-ig hágai nagykövet volt. 1720-tól haláláig a párizsi városházán szolgált. NICOLAS, 1997.

³⁷ ADC, CP Turquie 129, fol. 124–149.

³⁸ „Quoique je ne doive rien craindre pour la seureté de ce paquet, puisque je recommande au capitaine de la jetter à la mer s’il étoit menacé par quelque vaisseau anglois qu’il ne pouvoit éviter, cependant nous n’avons pas crû devoir hazarder la lettre que M. le Comte Czaki vous escrit en clair.” ADC, CP Turquie 129, fol. 191.

³⁹ Vergennes levele (Konstantinápoly, 1755. október 20.) ADC, CP Turquie 129, fol. 241–242.

⁴⁰ Tóth levelének végleges szövege: ADC, CP Turquie 129, fol. 309–310., a levél fogalmazványát lásd a függelékben.

tasson az eseményekről. A jelenlegi helyzetben viszont nem volt szabad a francia király nevében a magyarországi ügyekben eljárnia úgy, hogy békeidőszakban felkelésre való felbujtásban vegyen részt. Felhívta a figyelmét arra, hogy utasításainak megfelelően ezekben az ügyekben csak és kizárólag a hírszerzésre kellett korlátozni a tevékenységét. A levél utóiratában kérte, hogy e levelet Vergennes grófnak is mutassa meg.⁴¹ Rouillé ezt követően a Tóthnak küldött rejtjelezett leveleit egyesben Vergennes grófnak küldte, aki egyedül ismerte a rejtjel kulcsát. Ezzel a magyar ügynök működését gyakorlatilag a nagykövet közvetlen ellenőrzése alá vonta.⁴²

Rouillé külügyminiszter 1755. december 30-i, Vergennes grófnak küldött levelében jóval engedékenyebb hangot ütött meg Tóth András és Csáky Mihály kapcsolatát illetően. Mivel Tóth hotini kiküldetését igen kockázatosnak ítélte, ezért úgy döntött, hogy továbbra is Konstantinápolyban kell tevékenykednie. Csáky kérését illetően úgy vélte, hogy Tóth András – bizonyos változtatásokkal – részt vehet a magyarországiakkal való kapcsolatokban. Itt elsősorban arra kell ügyelnie, hogy a békeidőszakban nem szabad fegyveres felkelést szervezniük, sőt inkább a békés igazságszolgáltatást kell keresniük. Ebben a francia uralkodó esetleg közvetíthet. Így Tóth András elolvashatja a rodostóiak magyarországiakkal való levelezéseit, de tartózkodnia kell a felkelésre való buzdítástól, és az eredeti utasításainak megfelelően kell eljárnia.⁴³

Amint már korábban láttuk, a Bercsényi-huszárezredben brigadérosi rangot viselő Tóth András törökországi küldetése során egy másik fontos katonai feladatot is ellátott: a francia hadügyminiszter, d'Argenson gróf⁴⁴ és Bercsényi László gróf a franciaországi huszárezredek számára való magyar újoncok toborzásával bízták meg. A magyarországi hírek szerint az alföldi parasztfelkelések (Mezőtúr és Hódmezővásárhely) után ismét jelentős számban menekültek el szülőföldjükről magyarok, elsősorban Moldvába.⁴⁵ Tóth 1755-ös rodostói tartózkodása során tájékozódott a toborzási lehetőségekről. Innen kért pénztámogatást a hadügyminisztériumtól a moldvai toborzótújához, amelyet Bercsényi László is támogatott.⁴⁶ D'Argenson gróf 1755. október 31-i levelében megköszönte Tóth Andrásnak a beszámolót és a moldvai és havasalföldi magyar menekültek számáról küldött információkat. Kérte, hogy próbáljon meg minél több magyar újoncot verbuválni, főleg a rodostóiak és környékbeliek közül, hogy költséghatékony legyen a toborzás.⁴⁷ Tóth András január 25-én válaszolt a hadügyminiszternek. A kapott utasítások értelmében leírta, hogy igyekszik a Rodostóban és környékén tartózkodó magyarok közül újoncokat toborozni, bár jelezte, hogy a messziről ide érkező magyar menekültek felruházása további költséget jelent majd, és számításokat ígért a moldvai

⁴¹ Rouillé levelének foglalmazványa: ADC, CP Turquie 129, fol. 348–351., a levél végleges változatát lásd a függelékben.

⁴² MURPHY 1982, 82.

⁴³ Rouillé levele Vergennes grófnak (1755. december 30.) ADC, CP Turquie 129, fol. 437–438.

⁴⁴ Marc-Pierre de Voyer de Paulmy d'Argenson grófa (1696–1764) COMBEAU, 2007.

⁴⁵ HADROVICS–WELLMANN, 1951; H. BALÁZS, 1950; GORUN–KOVÁCS, 2005.

⁴⁶ SHD, 1A 3403, fol. 100.

⁴⁷ D'Argenson gróf Tóthnak (1755. október 31.), a levél végleges változatát lásd a függelékben.

és havasalföldi magyar menekültek Rodostóba való szállításának költségeire vonatkozólag.⁴⁸ Később d'Argenson gróf jóváhagyta Tóth azon kérését is, hogy küldjön egy megbízható embert Moldvába és Havasalföldre felmérni, hogy mennyibe kerülne az újoncok utaztatása.⁴⁹

Az 1756-os év igazi fordulópontot hozott az európai nemzetközi kapcsolatok történetében. A Poroszország és Anglia közötti közeledés egyre jobban felgyorsult. Az 1756. január 16-án aláírt westminsteri szerződésben a porosz király elsősorban az újonnan meghódított területeit kívánta megvédeni egy esetleges újabb osztrák, illetve szövetséges támadástól.⁵⁰ A szerződés hírére szintén felgyorsultak a francia és osztrák közeledést elősegítő diplomáciai lépések. A tárgyalások következményeként létrejött, és 1756. május 1-jén aláírt, úgynevezett versailles-i szerződésnek három fontos eleme volt: egy semlegességi, egy védelmi és egy titkos szerződés. A két szerződő hatalom kötelezte magát a vesztfáliai békeszerződés által biztosított szabadságjogok védelmében és garanciát nyújtottak egymás számára területeik védelmére „bármely hatalom” ellenében is.⁵¹ A katonai garancia egy nyolcvanezer fős hadsereg vagy annak felállítását fedező pénzsegély nyújtását jelentette. E diplomáciai forradalom vagy a szövetségi rendszer felbomlása (*renversement des alliances*) néven ismert eseménysorozat fő szervezői közül az uralkodók mellett fontos megemlíteni a Mária Teréziával jó kapcsolatokat ápoló Pompadour márkinő és a franciabarátságáról híres Kaunitz kancellár nevét is.⁵²

A francia titkos diplomácia magyar emigránsokkal való kapcsolatainak következő fejezetére 1756 elején már megváltozott nemzetközi helyzetben került sor. Tóth András a külügyminiszterhez címzett, 1756. január 25-i levelében elismerte, hogy a Csáky Mihály gróffal folytatott tervezetek megbízásának keretein, de mivel a beszélgetések titokban és a francia király nevének említése nélkül zajlottak, így alapvetően az utasításainak megfelelően járt el. Tóth Vergennes gróffal is egyeztetett, aki azt javasolta neki, hogy Konstantinápolyból utazzon el ismét Rodostóba.⁵³ Vergennes gróf február 27-i levelében megerősítette a miniszternek, hogy Tóth Andrást javasolja a magyarországi kapcsolatok kiépítésére és ezt a feladatát titokban Konstantinápolyból látná el. A következő rodostói útját ezért kissé elhalasztották.⁵⁴ Tóth András március 1-jén egy rövid levélben jelezte a miniszternek, hogy a nagykövet felolvasta számára az őt illető utasításokat, amelyekhez tartani fogja magát.⁵⁵

Tóth András ezt követően látogatott el ismét Rodostóba. Ismét hosszabb időt töltött honfitársai körében, mivel 1756. március 19-től április 27-ig élvezte vendégszeretüket. Rodostói tartózkodásának eredményeiről május 15-i levelében számolt be Rouillé

⁴⁸ Tóth D'Argenson grófnak (1756. január 25.), a levél végleges változatát lásd a függelékben.

⁴⁹ D'Argenson gróf Tóthnak (1756. április 23.), a levél végleges változatát lásd a függelékben.

⁵⁰ BÉLY, 1992, 530–532; BRAUBACH, 1952; WADDINGTON 1896.

⁵¹ ANTOINE, 1989, 679.

⁵² BÉRENGER, 1990, 488.

⁵³ Tóth levelének végleges szövege: ADC, CP Turquie 131, fol. 53–54., a levél fogalmazványát lásd a függelékben.

⁵⁴ Vergennes levele Rouillé grófnak (1756. február 27.) ADC, CP Turquie 131 fol. 294–296.

⁵⁵ Tóth levelének dekódolt szövege: ADC, CP Turquie 131, fol. 318.

grófnak. Leírja ebben, hogy Csáky Mihály milyen elérzékenyülten fogadta a miniszter válaszelevelét. A Csákyval folytatott beszélgetéseiből a következőket szűrte le: bár a császári elnyomás miatt elégedetlen magyaroknak nincsen megfelelő vezérük, szerinte kedvezőbb cselekvési lehetőséget csak az Oszmán Birodalom és a Habsburg Monarchia közötti új háború teremthetne. Tóth érdeklődésére Csáky elmondta azt is, hogy Magyarországon a porosz királynak vannak ugyan hívei a protestánsok között, de ő csak a katolikusokkal van kapcsolatban.⁵⁶

Tóth András híradása a magyar protestánsok poroszokkal való kapcsolatairól felkeltette Rouillé gróf érdeklődését. 1756. szeptember 17-i, Vergennes grófnak írt levelében részletesen felvázolta, hogy II. Frigyes magyarországi tervei milyen veszélyeket hordozhatnak a magyar elégedetlenség számára. Kéri a nagykövetet, hogy Tóth András és Csáky Mihály segítségével próbáljon meg hatni a magyarokra, akiknek – különösen a katolikusoknak – igen sok vesztenivalójuk lehet a porosz királlyal való együttműködés esetén.⁵⁷ Vergennes gróf ezt a levelet már Tóth András elutazása után kapta meg, és ennek tartalmát 1756. október 30-i levelében közölte magyar ügynökével.⁵⁸

Tóth András hamarosan ismét Rodostóba utazott. Előtte október 2-i levelében jelezte a francia külügyminiszternek a tervét és egyben biztosította is arról, hogy nem fog eltérni az instrukcióitól, különösen az osztrák–francia szövetség teremtette új helyzetben, és hasonlóan kezességet vállalt a rodostói magyar vezetők franciák iránti elkötelezettségéért.⁵⁹ Vergennes gróf Rouillé grófnak írt, november 1-jei levelének fő témája szintén Tóth rodostói utazása volt, amely főként arra irányult, hogy hogyan próbálja meg eltéríteni a rodostói emigránsok segítségével a magyarországi protestáns párt vezetőit a porosz királlyal való szervezkedéstől. Levele elején a nagykövet kitért arra is, hogy a csehországi hadi helyzet egyelőre nem tette lehetővé II. Frigyes magyarországi felkelést szító terveit.⁶⁰ Tóth András a következő saját kezű levelét egyenesen Rodostóból írta a francia külügyminiszternek. A november 3-i keltezésű jelentésében beszámolt arról, hogy mielőtt elutazott volna a magyar emigránsok közé, pontosan megkapta Vergennes gróftól az őt érintő utasításokat. A magyar ügynök megerősítette, hogy Csáky grófnak egyáltalán nem tetszene, ha a magyarok egy protestáns uralkodóval szervezkednének, különösen nem II. Frigyesse, akit csak a saját érdekei vezérelnek. Megígérte azt is, hogy igyekszik eltéríteni honfitársait a veszélyes porosz kapcsolatoktól.⁶¹

Tóth András november 30-án számolt be második rodostói utazásának eredményeiről. Ebben a porosz király magyarországi terveivel kapcsolatos megbeszélései lényegét közölte Rouillé gróffal. Ismét megerősítette a rodostói emigráns magyar urak francia uralkodó iránti elkötelezettségét és ígéretét, hogy XV. Lajos érdekeinek megfelelően

⁵⁶ Tóth levelének végleges szövege: ADC, CP Turquie 132, fol. 14–18., a levél fogalmazványát lásd a függelékben.

⁵⁷ Rouillé levele Vergennes grófnak (1756. szeptember 27.) ADC, CP Turquie 132, fol. 246–247.

⁵⁸ Vergennes levele Tóthnak (1756. október 30.), lásd a függelékben.

⁵⁹ Tóth levele Rouillé grófnak (1756. október 27.) ADC, CP Turquie 132, fol. 279–280.

⁶⁰ Vergennes levele Rouillé grófnak (1756. november 1.) ADC, CP Turquie 132, fol. 336–337.

⁶¹ Tóth levele Rouillé grófnak (1756. november 3.) ADC, CP Turquie 132, fol. 342.

fognak cselekedni. Szintén kijelentették, hogy nem lépnének fel Mária Terézia ellenében és inkább „nem élnek az alkalommal, hogy a haza szabadságát követeljék”, mivel nem akarják a hazai katolikusok romlását. Értesüléseik szerint a főurak inkább külföldre távoznának egy porosz invázió esetén, mint hogy II. Frigyes oldalára állnának. Csáky gróf szerint egyébként a porosz uralkodó semmiképpen sem tudná sokáig fenntartani magyarországi uralmát, mivel azt három európai nagyhatalom sem engedné. A nép és a kisenesség fiai közül lehet, hogy sokan a poroszok oldalára állnának, de ez nem tartana sokáig. Másfelől pedig az ország törvényei sem teszik lehetővé egy protestáns uralkodó megválasztását, bár ezt a lutheránus Zay Zsigmond báró⁶² másképpen gondolja.⁶³

Vergennes gróf már december 1-jei hosszú levele végén röviden reagált Tóth rodostói küldetésének eredményeire Rouillé grófnak írt levelében. Ebben megerősítette, hogy a külügyminiszter utasításainak megfelelően átadott instrukciók alapján sikerült magyar ügynökének megértetni honfitársaival, hogy mit vár tőlük a francia uralkodó és hogy mi is hazájuk érdeke. Ehhez még annyit fűzött hozzá, hogy a porosz uralkodónak aligha lehet esélye az elégedetlen magyarok mozgalmának kiobbantására, mivel nemrég vonta ki a csapatait Csehországból.⁶⁴

A következő év első felének eseményei meglehetősen háttérbe szorították a francia diplomácia és a rodostói magyar emigránsok kapcsolatait. Mindenesetre a konstantinápolyi francia követség levelezésében nem esik szó újabb hivatalos küldetésről. Ebben lehet, hogy az is szerepet játszott, hogy Rouillé gróf egészségi állapota jelentősen megromlott, amely végül a lemondásához vezetett. Rouillé 1757. június 24-én vált meg a francia külügyminiszteri tárcától, amelyet a francia–osztrák szövetség másik fontos előkészítőjének, Bernis abbénak adott át. François-Joachim de Pierre de Bernis a 18. századi francia külpolitika egyik meghatározó személyisége volt.⁶⁵ A hír csak hetekkel később érkezett meg Konstantinápolyba. Vergennes gróf 1757. augusztus 15-én írt levelében elismerő szavakkal szólva az előző miniszterről, köszöntötte az utódját és megosztotta vele az Oszmán Birodalom legfrissebb híreit.⁶⁶ A leveléhez mellékelte Tóth Andrásét is, amelyben az idős magyar ágens szintén gratulált az új miniszternek és egyúttal jelezte neki – rejtjelezett szövegben –, hogy Jean Pierre Tercier egyetértésével szívesen beszámol majd neki is titkos küldetésének eredményeiről. Ez jól mutatja, hogy az új külügyminiszter nem volt még teljesen beavatva a királyi titkos diplomácia minden részletébe... Tóth András levele végén kifejezte reményét a további szolgálatra és kérte a miniszter támogatását fia törökországi tanulmányaihoz.⁶⁷ A dokumentumokra írt fel-

⁶² Zay Zsigmond jó kapcsolatokat ápolt a konstantinápolyi angol és holland követekkel, véleménye ezért lehetett fontos. Csáky halála után a rodostói magyar kolónia vezetőjévé vált.

⁶³ Tóth levele Rouillé grófnak (1756. november 30.) ADC, CP Turquie 132, fol. 367–368.

⁶⁴ Vergennes levele Rouillé grófnak (1756. december 1.) ADC, CP Turquie 132, fol. 384.

⁶⁵ François-Joachim de Pierre de Bernis (1715–1794), abbé, velencei nagykövet, államminiszter és külügyminiszter, szentszéki ügyvivő (1769–1791), életéről lásd MAUREPAS-BOULANT, 1996, 150–155.

⁶⁶ Vergennes levele Bernis abbénak (1757. augusztus 15.) ADC, CP Turquie 133, fol. 260–263.

⁶⁷ Tóth levele Bernis abbénak (1757. augusztus 15.) ADC, CP Turquie 133, fol. 265–266.

jegyzések alapján kiderült, hogy mindkét levelet felolvasták a királyi tanács 1757. szeptember 18-i ülésén, ami jól jelzi a konstantinápolyi ügyek fontosságát.

Bernis abbé személyében az osztrák–francia szövetség egyik legfontosabb mozgatója került a külügyminisztérium élére. A versailles-i szerződést veszélyeztető magyarországi titkos szervezkedések kora ezzel végleg lejárt. Tóth András, az egykori kuruc vitéz és francia huszártiszt számára ez nem lehetett túlságosan jó hír, de a sors megszánta, és hamarosan befejezte földi pályafutását. Vergennes gróf 1757. szeptember 15-i levelének tanúsága szerint Tóth András azon hónap elején Rodostóba távozott, hogy ott próbálja megerősíteni megromlott egészségét. Ott azonban hamarosan egy erős lázroham terítette le és néhány nap leforgása alatt elvitte a betegség az idős kuruc katona-diplomatát.⁶⁸ A nagykövet levelében méltatta érdemeit és felhívta a külügyminiszter figyelmét a Konstantinápolyban tanuló fiára, akire szép jövő várhatna, ha a király továbbra is támogatná a tanulmányait azzal, hogy apja járandóságainak egy részét megkapná.⁶⁹ A sors iróniája, hogy Bernis abbé Tóth Andrásnak szóló válaszlevelét majdnem egy hónappal annak halála után írta meg. Ebben biztosította a magyar ügynököt a támogatásáról, amelyet a fia számára is megígért.⁷⁰

A keleti nyelvek és oszmán civilizáció tanulmányozásában elmerülő ifjú François de Tott későbbi emlékirataiban érdekes információkkal szolgált apja halálával kapcsolatosan is. A könyve második részének elején, Rodostóval kapcsolatban olvashatjuk a következőket: „Atyám Rodostóban hunyt el Tczaky Gróf karjaiban, a honfitársai körében.”⁷¹ Egy lábjegyzetben pedig a következőket fűzte hozzá az emlékiró: „Város a Propontis mentén, mi a Nagyúr által Ragotzi Fejedelemnek s valamennyi magyarországi menekültnek rezidenciául lett kijelölve. Néhai atyám e Méltóságot ide követte s onnan az 1717-es esztendőben távozott el, hogy Franciaország szolgálatába álljon. A különféle megbízatások, miket néki adtak, gyakorta visszavezették valaha volt bajtársai közelibe, s velük körülvéve hunyt el 1757-ben. Tczaky Gróf csupán nyolc nappal élte őt túl s midőn atyám halálhírét vette, nem beszélt többé.”⁷² Mikes Kelemen Törökországi levelek című munkájának 1757. december 29-i levelében ettől eltérő információt közölt: „Ismét a halálról kell írnom, mert Csáki úrnak hatodik a szava igen elnehezedvén, hetedik 11 órakor reggel meghala 81 esztendő korában. Csaknem holtig, vagyis holtig egészséges volt, nem volt szüksége se doktorra, se orvosságra. Azt nem mondhatni felőle, hogy ezért holt, amazért holt meg, mert ilyen betegsége volt, mert az orvosság nem volt jó, mivel csak azért holt meg, mert az Isten elvégezte, hogy minden ember meghaljon.

⁶⁸ Tóth András halálának pontos dátuma a rodostói katolikus plébánia anyakönyve szerint 1757. szeptember 9. volt: „Anno 1757. die 9. 7-bris Andreas de Totte Hungarus, Brigaderus Suae Majestatis Regis Christianissimi, in communionem S. Matris Ecclesiae, habita sacramentali absolute obiit et in cimiterio Armenorum etiam a me sepultus est, Don Antonio Luvári, Missionario Apostolico, ut supra.” THALY, 1889, 72.

⁶⁹ Vergennes levele Bernis abbénak (1757. szeptember 15.) ADC, CP Turquie 133, fol. 314–315.

⁷⁰ Bernis abbé levele Tóthnak (1757. október 8.) ADC, CP Turquie 133, fol. 331.

⁷¹ TOTT, 2008, 113.

⁷² Uo.

Utolsó generálisa volt Rákóczi Ferencnek.⁷³ Csáky halálának pontos dátumát először Thaly Kálmán állapította meg a 19. század végén folytatott rodostói kutatásai során. Az általa a rodostói katolikus plébánia halotti anyakönyvéből feljegyzett adatok alapján Csáky a Mikes által megadott időpontban, vagyis 1757. december 7-én hunyt el és a helyi örmény temetőben helyezték örök nyugalomba.⁷⁴

Így végződött a rodostói magyar emigráció történetének az utolsó magyarországi mozgalmat elindítani szándékozó terve, amely az európai nemzetközi kapcsolatok átrendeződésének időszakában zajlott. Az úgynevezett diplomáciai forradalom alaposan felforgatta az európai hatalmi erőviszonyokat. A Francia Királyság és az Oszmán Birodalom I. Ferenc király uralkodása óta kisebb-nagyobb megszakításokkal működő kapcsolatai az új helyzetben gyökeresen átalakultak. A jó diplomáciai előkészítés ellenére az 1756-os versailles-i szerződés híre megbotránkozta a francia közvéleményt is. A francia trónörökös (*Dauphin*)⁷⁵ és a francia kormányzat egy része – köztük főleg a hadügyekért felelős d'Argenson gróf – elleneztek az osztrák szövetséget, az udvar másik része, Bernis abbé vezetésével ennek elkötelezett híveivé váltak. Ezen kielezett politikai viszonyok közepette és egy radikálisan megváltozó helyzetben kellett a magyar emigránsoknak tevékenykedni. A francia szolgálatba politikai okokból belépett és évtizedek óta ott harcoló huszártisztek érthető módon csalódottak voltak, hiszen a szerződés értelmében, adott esetben ezután az Osztrák Ház érdekeiért kellett majd küzdeniük. Csáky Mihályék tervei is füstbe mentek és Tóth András magyar vonatkozású küldetése olyan lehetetlen misszióknak bizonyult, amelyben a magyar ágensnek csak igen szűk mozgásteret maradt. Halálukkal egy klasszikus görög tragédiához hasonlóan zárultak le a Rákóczi-szabadságharc utáni magyar emigrációk utolsó magyarországi tervei. Tóth András tehetséges magyar diplomata halála után második fia, François de Tott (1733–1793) lépett örökébe, aki hasonlóan fontos szerepet játszott a francia diplomácia kelet-európai kapcsolatainak alakításában.⁷⁶

*

Az itt közölt leveleket legjobb tudomásom szerint eddig még nem adta ki senki. A szövegátírásnál elsősorban az Archiv für Reformationsgeschichte kora újkori szöveg gondozásra vonatkozó ajánlásait (Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte. *Archiv für Reformationsgeschichte*. 72. Bd. 1981. 299–319.) vettem figyelembe. A szö-

⁷³ MIKES, 1988, 310.

⁷⁴ „Anno 1757. die 7. X-bris Comes Michael Ksachi Generalis, in communionem S. Matris Ecclesiae habita absolute obiit et in cimiterio Armenorum etiam a me sepultus est, Don Antonio Luvári, Missionarius Apostolicus et Capellanus.” THALY, 1889, 72.

⁷⁵ Lajos trónörökös (1729–1765) életéről lásd BNF, Ms. fr. 13784 *Essay sur la vie de Monseigneur Louis Dauphin mort à Fontainebleau le 20 de décembre en 1765*, par M. l'abbé Soldini, BA, Ms. 3894 *Mémoires pour servir à l'histoire de Louis dauphin de France mort à Fontainebleau le vingt décembre 1765 âgé de 36 ans*. DECHÊNE, 1931; PROYART, 1819; DU ROZBOIR, 1815; Magyar kapcsolatairól: TÓTH, 2019.

⁷⁶ François de Tott további pályafutásáról újabban: TÓTH, 2015.

veg archaikus, következetlen helyesírását megtartottam, változtatásokat jobbra csak a kis, illetve nagy kezdőbetűvel való átírás terén végeztem. A rejtjelezett (sifírozott) és megfejtett szövegeket a források fejlécében jeleztem, a titkosított részeket nem különböztettem meg a többitől, mivel csak a keltezéseket és az udvariassági formulákat nem titkosították.

Források

1.

Rouillé gróf levele Tóth Andrásához

(Versailles, 1755. április 5.)
CADN, Constantinople série A
Fonds Saint-Priest 236
(eredeti dekódolt levél)

Rouillé gróf sajnálattal állapítja meg levelében, hogy Constantin Racoviță havasalföldi fejedelem már nem sokáig fog uralkodni. Ő korábban moldvai fejedelemként elősegítette a konstantinápolyi francia követ lengyel miniszterekkel folytatott diplomáciai levelezését. A közelmúltban bekövetkezett változásokra – a szultán és a francia követ halála, valamint a nagyvezír leváltása – való tekintettel a miniszter kéri Tóth András, hogy segítse elő az új francia követ, Vergennes gróf levelezését Broglie gróffal és Durand-nal.

A Versailles le 5 avril 1755.

Par tous les avis que nous avons reçû, Monsieur, nous avons lieu de penser que le Prince actuel de Valaquie⁷⁷ ne restera pas longtems dans sa principauté et que ses ennemis auront la satisfaction non seulement de l'avoir fait transferer de celle de Moldavie à celle de Valaquie, mais même d'occasionner sa disgrace entiere. La connoissance que vous avés du pays et des affaires vous aura fait juger combien nous avons été peinés de le voir sortir d'Iasi. La confiance que plusieurs seigneurs polonois bien intentionnés avoient en luy assuroit la correspondance des ministres du Roy de Pologne⁷⁸ avec l'ambassadeur de Sa Majesté à la Porte. C'est par la Moldavie que viennent toutes les depêches de Constantinople en Pologne. Monsieur le comte Desalleurs⁷⁹ qui sentoit l'importance d'avoir dans ce pays un Prince affectionné à Sa Majesté avoit travaillé pour faire prendre le soin de cette correspondance au Prince Racovitza et la faire oter au Prince d'Icas⁸⁰ par

⁷⁷ Constantin Racoviță vagy Rakovitza (1699–1764) havasalföldi és moldvai fanarióta fejedelem.

⁷⁸ III. Ágost (1696–1763), szász fejedelem és lengyel király.

⁷⁹ Roland Puchot, des Alleurs grófja, lásd fentebb.

⁸⁰ Itt talán Matei Ghica (1728–1756) havasalföldi és moldvai fejedelemről lehet szó.

les intrigues duquel il avoit été déplacé; on l'avoit fait esperer à cet ambassadeur, mais sa mort, celle du Grand Seigneur⁸¹ et la deposition du Premier Vizir, dont la place a été donné a Aly Pacha⁸², nous font craindre avec raison que ses esperances n'ayent pas lieu. Si quelque chose peut nous rassurer c'est que le Prince d'Icas etant comme on le sait affectionné aux Cours de Vienne et de Petersbourg ne trouvera peut-être pas aupres du nouveau Grand Vizir la même faveur qu'auprès de son predecesseur et ses protecteurs auront perdu une grande partie de leur credit mais à tout evenement il est important, Monsieur, d'assurer la correspondance de Moldavie a Constantinople soit pour faire passer à Monsieur de Vergennes les avis que pourront luy donner Monsieur le comte de Broglie⁸³ et M. Durand⁸⁴ et les reponses qu'il leur fera dans le cas où pour ne pas risquer la voye de la mer nous voudrions envoyer surement des ordres à Monsieur de Vergennes. Vous vous rapellerés de plus ce qui vous a été dit avant vôtre depart. Je vous prie, Monsieur, de voir si par le moyen de vos connoissances à Constantinople ou des personnes que vous aurés occasion d'entretenir il seroit possible d'establi une nouvelle correspondance avec la Pologne en faisant adresser les pacquet aux personnes que Monsieur Durand vous indiqueroit. Les principaux personnages de la maison de Potocki ont des terres sur les frontieres de Turquie et chargeroient leurs officiers de recevoir ces pacquets et de les faire passer à Warsovie; le Pacha de Choczim est disposé à faciliter cette correspondance; mais croyés si vous pouvés aussy profiter d'autres voyes telles que seroit celle du Sultan du Budziak. Les personnes que vous verrés ne sont pas à portée je crois de rendre aucun service de ce genre, toute leur correspondance etant dans les Etats de l'Imperatrice mais cependant elles peuvent vous indiquer les expediens pour ce que nous vous demandons. Je vous prie, Monsieur, d'y donner toute vôtre attention et de tacher de rendre ce service à Sa Majesté le plus promptement qu'il sera possible. Il peut arriver telle circonstance où nous regretterions beaucoup de ne pouvoir ecrire avec sureté à Constantinople et y faire arriver les depêches à jour prefixe qu'il est cause de le faire dans un si grand éloignement. En même tems que vous m'informerés de ce que vous ferés sur cet objet il convient que vous en instruisiés Monsieur Durand afin que sans attendre qu'il l'apprenne par moy, ce qui feroit perdre trop de tems il puisse prendre les mesures que vous luy indiquérés.

J'adresse cette lettre à Monsieur de Vergennes afin qu'il appuye de son pouvoir l'execution des expediens que l'on vous proposera et dont vous pourrés vous servir. Je suis tres veritablement Monsieur entierement a vous.

Rouillé

⁸¹ I. Mahmud (1696–1754), oszmán szultán, 1754. december 13-án halt meg.

⁸² Hekimoğlu Ali pasa (1689–1758), oszmán államférfi, háromszor volt nagyvezír.

⁸³ Charles-François de Broglie gróf, lásd fentebb.

⁸⁴ François-Michel Durand de Distroff, lásd fentebb.

2.

Rouillé gróf levele Tóth Andrásához

(Versailles, 1755. április 5.)
CADN, Constantinople série A
Fonds Saint-Priest 236
(eredeti dekódolt levél)

Rouillé gróf a francia követ kódjával rejtjelezett levelében kéri Tóth András, hogy adja át a mellékelt levelet Vergennes grófnak.

a déchiffrer la premiere

a Versailles le 5 avril 1755.

Ce que contient, Monsieur, la lettre que je vous écris aujourd'hui et qui est jointe à celle cy devant être communiquée à Monsieur de Vergennes j'ay crû pour éviter les expéditions multipliées convenable de la faire chiffrer avec son chiffre. Ainsy ce mot n'est que pour vous avertir afin que vous la remettiez à Monsieur de Vergennes qui après l'avoir fait déchiffrer dans nôtre secretaierie vous la rendra pour en faire usage.
Je suis tres veritablement Monsieur entierement a vous

Rouillé.

3.

Tóth András levele Rouillé grófhhoz

/1755. június 2. Konstantinápoly/⁸⁵
CADN, Constantinople série A
Fonds Saint-Priest 236
(fogalmazvány)

Tóth András megköszöni a gróf április 5-i levelét, amelyben arra kérte, hogy találjon egy megfelelő személyt a lengyelországi levelezés biztosítására. Tóth azt javasolja, hogy inkább francia alattvalót érdemes alkalmazni, mivel az Oszmán Birodalom területén igen gyakran váltakoznak a tisztviselők. Egyúttal felajánlja saját szolgálatait, hogy Hotinban a levelezés ügyeit intézni fogja. Erre vonatkozólag ajánlatokat is megfogalmaz, hogy hogyan lehetne elindítani a munkát és több érvet is felsorakoztat a saját alkalmazása mellett. A levele végén megemlíti, hogy a még élő rodostói magyar emigránsokat (Csáky Mihály, Zay

⁸⁵ A fogalmazványból a hely és a dátum hiányzik. A fogalmazványból készült végleges levél alapján volt azonosítható annak helye és ideje: Konstantinápoly, 1755. június 2. ADC, CP Turquie 128, fol. 368–371.

Zsigmond, Mikes Kelemen) hamarosan meg fogja látogatni és arról be fog számolni, és megemlíti, hogy a fia szorgalmasan tanul törökül.

à Mr. Rouillé

Monseigneur,

J'ay reçu celle dont il vous a plu m'honorer de Versaille du 5. avril, par la quelle vous m'ordonnéz de me donner tous les soins possible pour procurer quelque personne capable de rendre service a Sa Majesté en etablissant une corespondance assurée de Warsovie, à Constantinople.

Je sens, Monseigneur, d'autant plus la necessité de cet etablissement que j'ay vu en tous tems les depeches des ministres du Roy en Pologne et a Constantinople au hazard d'etre ou perdues, ou interceptées par nos ennemis; a cause du trop grand éloignement et des differentes mains par ou elles passent necessairement.

Je ne vois pas Monseigneur de moi en plus convenable au bien du service que d'employer vos propres sujets puisque cela en vaut la peine d'autant plus que les changemens sont si frequens dans cet Empire que du jour au lendemain on trouve d'autres visages c'est toujours a recommencer et a les etudier pour sçavoir ceux qui nous sont bien intentionnés; et malgré la depence que cela occasionne le roy n'en est pas mieux servi.

Ce n'est pas non plus, d'aujourd'huy, que j'ay pensé qu'un homme de la part du Roy seroit tres utile a Kochzim c'est a peu pres la moitié du chemin de Warsovie a Constantinople, je vous y offre Monseigneur mes foibles service. Je connois beaucoup tout ce pays la, je parle le turque et le polonois. Je suis d'ailleurs connus de la famille des Potoszký⁸⁶ et plus particulierement des Jablonoszky qui ont des biens de ce côté et si je me souviens bien le prince Jablonoszky⁸⁷ fait sa residence ordinaire dans la proximité de cette forteresse.

Je pense Monseigneur que pour commencer cet etablissement il faut aller doucement pour eviter que cela ne donne point d'ombrage a nos ennemis et meme aux Turques; nous demandrons simplement une lettre du grand vizir pour le pacha de Chotzin. Par la qu'elle ce premier ministre ordonne au dit pacha de recevoir favorablement dans sa ville le François, qui viendra a demeure de la part de Monsieur l'ambassadeur de France et luy faciliter l'envoy des depeches soit pour Warsovie soit pour Constantinople, moi en cela toutes les depeches seront en sureté et parviendront promptement à leurs destinations parce que on ne se servira que de gens surs et capable de faire diligence.

Je suis même bien persuadé, Monseigneur, que calcul fait des presens, et autres depenses faites aujourd'huy a ce sujet; il montroit plus haut que la depence qui se fera

⁸⁶ A lengyel Potocki familiáról van szó, amely szoros kapcsolatban állt II. Rákóczi Ferenc fejedelemmel és híveivel.

⁸⁷ Jozef Aleksander Jablonowski (1711–1777), lengyel főúr, 1743-ban nyerte el VII. Károly császártól az örökletes birodalmi hercegi címet.

dor et navant sur le pied que j'ay l'honneur de vous le proposer. La voie de Bessarabie, et du Sultan n'est point praticable, a cause que c'est beaucoup hors du chemin, cela donneroit ombrage meme a la Porte, des autres connoissance que j'ay dans ce pays, ou ailleurs, a qui me fieray-je pour vous le proposer? Je ne puis repondre que de moy, recevez je vous supplie, mon zele, et mon attachement, pour le service du Roy mon maitre, et le tres profond respect avec lequ'el j'ay l'honneur d'etre
Monseigneur,

votre...

Le comte Csaky, le b. Zaÿ, et Monsieur Mikes, tous trois seigneurs hongrois pensionnés du Grand Seigneur sont encore en vie. J'yray les voir a Rodosto ou ils demeurent; aussi tost que je le pouray, pour scavoit quelque novels de Hongrie et s'ils entretiennent correspondance dans ce pays la et je n'oublieray rien de tout ce qu'ils vous a plu m'ordonner.

Mon fils qui sous vos bons plaisirs est avec moy a commencé a apprendre la langue du pays comme je luy connois les dispositions et de la volonté, j'espere que dans peu il sera en etat d'etre util pour le service du Roy.⁸⁸

4.

Rouillé gróf levele Tóth Andráshoz

(Compiègne, 1755. augusztus 15.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 236

(eredeti dekódolt levél)

Rouillé gróf Tóth András június 2-i levelére válaszolva üdvözli az ügynök ötletét, amely szerint Hotinon keresztül javasolta a Lengyelország és Konstantinápoly közötti levelezés lebonyolítását. Ugyanakkor nem támogatja azt a kérését, hogy személyesen menjen Hotinba intézkedni, mivel fontosabb feladatokkal szeretné megbízni. Utóiratban kéri Tóthot, hogy tájékoztassa rodostói küldetésének eredményeiről.

a Compiègne le 15 aoust 1755

J'ay reçu Monsieur la lettre que vous avez pris la peine de m'écrire le 2 juin.

Rien n'est plus juste que les réflexions que vous faites sur la maniere d'entretenir une corespondence scure entre la Pologne et Constantinople par Choczim ou l'on etablirait

⁸⁸ Áthúzva: Je suis bien persuadé que Mr. de Vergennes vous a rendu compte de notre voiage et de tout ce qui s'est passé depuis notre arrivée c'est pourquoy je n'entre point dans ce detail la. Je prend seulement la liberté de vous dire que par tout ce que j'ay pu apprendre le grand seigneur d'aujourduy n'est point encore comme autrement que d'un esprit leger et changeant.

un sujet du Roy pour recevoir et faire partir les depeches. Je reconnois, Monsieur, dans la proposition que vous me faites de vous transporter a Choczim ou vous seriez chargé de ce soin. Votre zele pour tout ce qui peut interesser le service de Sa Majesté, mais votre experiance vos connoissances et vos talens demandent d’être employés a quelque chose de plus util pour les interest du Roy et de plus agreables pour vous ainsi Monsieur c’est pour vous meme que je ne crois pas devoir consentir actuellement a la demande que vous faites. De plus il est necessaire que Monsieur de Vergennes qui connoitra depuis son arrivée a Constantinople la necessité, ou l’utilité de ce projet me mande ce qu’il en pense. Je feray valoir au pres de Sa Majesté cette marque de votre zele et je saisiray toujours avec empressement les occasions de vous faire connaitre combien a. b. c. Je suis tres parfaitement Monsieur entierement a vous

Rouillé

P.S. Je recevray avec plaisir des fruits de votre voyage a Rodosto a. b. c. d.

R.

5.

Csáky gróf levele Rouillé grófhhoz

(Rodostó, 1755. augusztus 17.)

ADC, CP Turquie 129

fol. 40–41.

(eredeti latin levél és francia fordítása)

Csáky Mihály gróf ebben a saját kezű latin nyelvű levelében (és annak francia fordításában) a korábbi évtizedek sikeres magyar–francia együttműködésére, s főleg a francia királyok 1703 óta biztosított személyes pártfogására hivatkozva felajánlja a további szolgálatait a francia kormánynak. Kéri Rouillé minisztert, hogy engedélyezze Tóth András számára, hogy Rodostóban segítse a magyar emigráció általa vezetett tevékenységét.

a Rodosto le 17. aoust 1755

Tres excellent Seigneur

Comme depuis la trois.^e année de ce siecle le Roy tres Chretien Louis le Grand nous a recus au nombre de ses fideles serviteurs, et que par la succession des tems je suis resté seul, si je puis encore être utile, j’y persisteray jusqu’à mon dernier soupir, en vous suppliant seulement de m’accorder que M. le brigadier de Totte mon ancien ami qui se trouve icy, me soit donné pour adjoint. Quoique je n’aye pas l’honneur d’être connu de vous, j’ai cependant presumé pouvoir me presenter par ma sincere fidelité.

De vre Ex^{ce}

Tres humble serviteur
Signé Michel Csaki

Excellentissime Domine

Cum ab anno saeculi hujus tertio a Christianissimo Rege Magno Ludovico decimo quarto in numerum fidelium recepti fuimus et continua temporum successione ego unicus superstes manserim, si in aliquo adhuc utilis esse potero, ad extremum usque halitum non desistam hoc unicum supplicans, cum hic reperiatur Dominus Brigaderius Tott, antiquus meus amicus pro coadjutore addatur.

Quamvis ignotus praesumpsi tamen sincera fidelitate his me insinuare
Excellentiae vestrae servus obsequens

Michael Csáky

Die 17 Augusti 1755. Rodosti

6.

Tóth András levele Rouillé grófhhoz

(1755. szeptember 19.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 236

(fogalmazvány)

Tóth András levelében beszámol Rouillé grófnak a negyvennapos rodostói tartózkodásának tapasztalatairól és megbeszéléseinek eredményeiről. Beszámolt róla, hogy a rodostói magyar kolónia vezetője, Csáky Mihály gróf továbbra is szívén viseli a magyarországi szabadságmozgalmak ügyét. A gróf szerint továbbra is nagy az elégedetlenség az országban. A magyar királynő ígéretei ellenére a német elnyomás fokozódik az országban. Jól jelzi ezt a délvidéki szerbek kivándorlása Oroszországba, ahol szívesen fogadják őket. Csáky gróf hallotta, hogy Mária Terézia magyar királyné szeretné koronázni az egyik fiát, de a magyarok csak akkor egyeznének bele, ha Budán rendeznék be a királyi rezidenciáját. Elmondta még, hogy az utóbbi években kevesebbet levelezett magyarokkal, akik közül sokan holtnak hitték, de szívesen feleleveníti a korábbi kapcsolatait, hogy segítsen neki, mivel jobban bízik benne, mint a többi magyar emigránsban. Zajt gyanúsna tartotta, Mikest süketnek és alkalmatlannak, ezért egy levelet szeretne eljuttatni általa a francia külügyminiszternek. Elmondta azt is, hogy a békeidőben nagyon óvatosan kell előkészíteni a magyarországi terveket: először is tudni kell, hogy meddig lehet elmenni a magyarokkal való tárgyalásokban, másodsorban pedig biztosítani kell, hogy a Portán nem akadályozzák a magyarországi akciókat. Csáky gróf Tóthot alkalmasnak tartja, hogy egy esetleges magyarországi török katonai intervencióban részt vegyen, francia katonai tanácsadóként. A rodostói magyarok átadtak neki számos iratot II. Rákóczi Ferenc hagyatékából, amelyek egy részét el is olvasta. Levele végén Tóth felajánlja szolgálatait a rodostói magyarokkal való további együttműködés érdekében.

Monseigneur

Estant de retour de Rodosto, ou demeurent les seigneurs hongrois pensionnaires du Grand Seigneur et ou j'ay resté quarante jours, tant en voiage que de sejour j'ay l'honneur de vous informer que j'ay trouvé le comte Csaky chef de la ditte nation, dans des tres bonnes dispositions pour se rendre util en tout ce qui dépendra de luy, pour enfin entretenir dans la Hongrie les mêmes esprits de liberté qui est toujours l'objet principal de cette nation; et il m'a assuré qu'il y a de grands mecontentemens dans tout ce pays la. Les Allemans ne voulant rien diminuer de leur domination, malgré les belles promesses, que la Reine de Hongrie leurs a faits dans la derniere guerre et dans les tems qu'elle avoit besoin d'eux, le gouvernement n'a rien changé⁸⁹ en leur faveur, cette verité se confirme par la sortie, du royaume, de plusieurs familles, surtout des Ratiens, ou Illiriens, tous ces gens la vont en Russie, etant du meme rithe, ou ils sont bien reçus, et ou on les etablit. Ce Seigneur m'a aussi assuré sçavoir de bonne part que, la reine ayant fait proposer aux Etats de Hongrie d'elir, et couronner, un des princes ses enfants pour leur Roy. Les Etats ont repondu qu'ils le vouloient bien, quoiqu'il ne fut pas en age suivant les statuts du Royaume, et suivant les usages, mais a condition qu'il viendroit demeurer a Bude, encien siege des Rois d'Hongrie. Probablement cette condition n'a pas été bien reçue a la cour de Vienne, nous ne sçavons pourtant pas encore la reponse de l'Imperatrice Reine. Mais il est a presumer qu'on n'accordera pas facilement une pareille demande, et si contre toute esperance cela leur estoit arrivoit, la nation le regarderoit comme un bonheur parce qu'estant dans le royaume et les Hongrois composant sa cour, ils formeroit son esprit conformément aux loix de son royaume.

A l'égard des corespondance d'Hongrie en generale m'a dit, les avoir un peu negligées, depuis quatre ans, sans cependant les avoir abandonnées tottalemment; cela a fait que ses amis le croiant mort, se sont adressées a quelques personnes ecclésiastiques pour avoir de ses nouvel. Il ajoute que, la paix profonde, a été la cause de cette negligence et d'ailleurs il n'etoit point en etat de la soutenir la Porte ne luy donnant rien pour cela. Mais si vous resté dans ce pays ci (m'a t-il dit) et si votre cour le veut je me fais fort, non seulement de la renouer, mais de vous la faire tomber comme je vous l'ay deja dit, et promis du tems de Monsieur D'Essaleurs,⁹⁰ j'espere même que nous rendrons plus de service à la patrie que le prince Rakotzy qui a été plus occupé de sa grandeur, que de la cause commune? je ne peux avoir de confiance qu'en vous, le baron Zaÿ m'est suspect, Mikes est sourd et incapable, c'est pour cela que je vous charge d'une letre pour Monsieur Rouillé, ministre des affaires etrangeres affin qu'il ne doute point de tout et que vous luy diréz de ma part et de ce que nous ferons ensemble a l'avenir.

⁸⁹ Áthúzva: a leur égard, pour les soulager.

⁹⁰ Roland Puchot, des Alleurs grófja, lásd fentebb.

Je sens les raisons que votre cour a, de ne point paraître dans tout cela pendant la paix, aussi je vous promets de ne la point compromettre en rien, nous agissons de notre propre mouvement. En qualité d'Hongrois banni, n'ayant plus rien, à ménager ni à perdre, je leur ferai toute ma vie tout le mal que je pourrai, mais pour servir en même temps votre cour, il faudrait deux choses, 1° sçavoir jusqu'où nous pourrions aller dans les insinuations que nous ferons à notre nation, 2° donner des ordres au ministre de France à la Porte, pour que l'on fermât du moins les yeux, et qu'on n'empêchât pas d'agir sous main. En attendant, qu'on en vint à une rupture ouverte, qui n'est pas loin selon toute apparence.

Alors vous seriez très utile à l'armée turc, comme vous avez déjà été du temps de Monsieur de Villeneuve,⁹¹ ordinairement il y a quelqu'un de la part du Roy de France. La Porte qui nous entretient, ne manquera pas non plus de nous faire marcher avec l'armée, nous serions ensemble pour nous entre aider, et si la providence permettoit, que nous entrions en Hongrie, le Roy pourroit vous donner commission ou titre de rester avec les confédérés, vous êtes homme de guerre, et seriez en état de donner des leçons dans votre métier, à vos compatriotes, quand même vous ne quitteriez pas le service de France. Tout cela si peut arranger, et vous rendre utile, de part et d'autre, que je regarde comme la même chose, sçachons seulement les vœux de votre cour touchant la Hongrie car il n'y a rien de plus aisé, que faire une alerte, dans la patrie, mais elle ne pourra être efficace, et de durée, que lorsqu'ils auront une tette. Cela a bien paru dernièrement au soulèvement de quelque centaine d'hommes aux environs de Bude dont j'ai été fâché, parce qu'il l'ont commencé trop tôt par leurs impatience et imprudence.

Les seigneurs m'ont remis quelque papier du prince Rakoczy, j'en ai lu une partie, et il me reste encore beaucoup à lire ce que j'ai trouvée jusque apparemment ce sont des anciennes correspondances avec des personnes qu'il a employé dans les pays étrangers, des projets, et des lettres écrites à la Porte. Voilà Monseigneur tous ce que je puis faire jusque apparemment de ce côté là. Vous jugerez par vos grandes lumières si le Roy peut tirer quelque utilité de la bonne volonté de mes compatriotes dans ce pays-ci, et vous aurez la bonté de m'honorer de vos ordres que j'attends avec impatience pour me rendre utile en tous ce qu'il vous plaira, n'ayant rien au monde tant à cœur que de mériter par mes faibles services la continuation de votre bonté.

J'ai l'honneur d'être avec un très profond respect Monseigneur...

⁹¹ Louis-Sauveur de Villeneuve márkí (1675–1745), francia diplomata, konstantinápolyi francia követségvezetője. DUPARC, 1969, 277.

7.

Tóth András levele Rouillé grófhhoz

(Konstantinápoly, 1755. október 23.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 236

(fogalmazvány)

Tóth András beszámol a francia külügyminiszternek arról, hogy megkapta az augusztus 15-i levelét, amelyben helytelenítette, hogy Hotinba menjen a diplomáciai posta biztosítására. Tóth András elfogadja a miniszter és a nagykövet ezzel kapcsolatos ellenvetéseit és megköszöni Rouillé gróf támogatását. A levele végén utal arra, hogy a szeptemberi levelében írt rodostói útvjáról szóló beszámolóhoz mellékeli Csáky gróf levelét is, amit korábban nem mert elküldeni.

Monseigneur Rouillé du 23 octobre 1755

Monseigneur,

J'ay reçu la lettre d'ont il vous à plu m'honorer du 15 aoust dernier de Compiegne, par la quelle, je vois que vous n'avez pas jugé à propos que je face le voyage de Khoczim, pour y etablir une communication de correspondance assurée entre la Pologne, et Constantinople, come je ne fais rien, et n'ecris rien, sans le communiquer a Monsieur de Vergennes, il en a été de même de cette proposition, il est vray qu'il m'a dit que cela ne convenoit point a mon grade, que j'oublie volontiers, quelque fois pour l'util. J'ay donc suivi, Monseigneur, dans cette occasion, comme je feray toujours, en tout ce qu'il vous plaira de m'employer les mouvemens de mon zele pour le service de Sa Majesté.

Je suis, Monseigneur, autant sensible que je dois l'etre aux marques de bontées que vous me temoignéz, je vous supplie en grace d'etre persuadé de ma vive reconnoissance et de l'ambition que j'auray toutte ma vie de les meriter de plus en plus, par mes faibles services.

J'ay eu l'honneur de vous rendre compte, Monseigneur, par ma lettre du 19 septembre de mon voyage de Rodosto, et de la conversation que j'ay eu avec le comte Csaky, au sujet des affaires d'Hongrie; comme de la bonne volonté de ce seigneur hongrois, qui m'a remis une lettre pour vous que j'ay fait voir a Monsieur de Vergennes, et que nous n'avons pas osés vous envoyer par mer dans la crainte qu'elle ne vint a tomber entre les mains des ennemis, mais ce ministre, vient de me dire que je puis vous l'envoyer, en toutte surreté par le present courier, qui va par terre: vous la trouverez ci jointe.

J'ay l'honneur d'etre avec un tres proffond respect

Monseigneur,

Votre...

8.

Rouillé gróf levele Tóth Andrásához

(Versailles, 1755. október 31.)
CADN, Constantinople série A
Fonds Saint-Priest 236
(eredeti dekódolt levél)

A miniszter megköszöni Tóth Andrásnak, hogy beszámolt rodostói kiküldetéséről és Csáky Mihály gróffal folytatott megbeszéléséről. A francia diplomácia vezetőjét meglepte az a hír, hogy Mária Terézia az egyik fiát, Józsefet szeretné maga mellé venni magyar királyként, mivel ebben az esetben a pragmática sanctio ellenében cselekedne. Csáky Mihály felvetéseit illetően úgy értékeli, hogy a gróf túlzott reményeket fogalmazott meg, amelyek ellentétesek Tóth András utasításaival és a francia diplomácia akkori érdekeivel. Ezért kéri az ügynökét, hogy tartózkodjon a magyar elégedetlen vezetőekkel való kapcsolattartástól és maradjon készenlétben Konstantinápolyban Vergennes gróf mellett. Ha esetleg háború törne ki a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom között, akkor valószínűleg felkérnék arra, hogy az oszmán hadsereget kísérve tájékoztasson az eseményekről. A jelenlegi helyzetben viszont nem szabad a francia király nevében semmiféle magyarországi ügyben eljárnia és utasításainak megfelelően csak ezen ügyekben való tájékozódásra kell korlátozni a tevékenységét.

J'ay reçu Monsieur la lettre que vous avez pris la peine de m'écrire le 19 septembre.

A votre retour de Rodosto j'y ay vu avec plaisir que vous avez trouvé vivant Monsieur le comte Csaky et ceux de vos compatriotes que vous y aviez laissé dans votre dernier voyage. Les sentiments de Monsieur le comte Csaky pour la liberté et la patrie rependent a ceux qu'il a toujours marqué et vous voyons qu'il s'en occupe sans cesse. Nous avons été surpris de la proposition qu'il dit que l'imperatrice a faite aux Etats d'Hongrie de prendre un de ses fils pour Roy. Il est difficile de croire que cette princesse veuille metre de son vivant l'archiduc Joseph en possession de cette couronne. Obreskov⁹² a fait sa premiere denomination a moins que ce ne soit pour frayer la route a le faire elire roy des romains. Si au contraire il se trouve que dans ce cas elle agisse contre la pragmatique sanction dont l'objet est d'assurer l'indivisibilité de la succession de la maison d'Autriche. Les puissances qui l'ont garantie se croiroient par la dispenser de la soutenir puisque l'imperatrice contrarie un droit elle meme, la premiere volontairement et non pas forcée par un traité de paix apres une guerre longue ou malheureuse. Le zele de Monsieur le comte de Csaky pour sa patrie est allé trop loin dans la conversation qu'il a eu avec vous. L'intention de Sa Majesté actuellement n'est point du tout d'exciter de soutenir les troubles en Hongrie, il n'a été uniquement

⁹² Alekszej Mihajlovics Obreszkov (1718–1787), orosz diplomata, majdnem harminc éven át szolgált a konstantinápolyi orosz követségen. 1752-től követségi ügyvivő.

question dans les instructions que vous avez eu Monsieur a votre depart d'ici que de connoitre l'etat de ce royaume scavoir s'il y a toujours des mecontens quels ils peuvent être, quels sont leurs chefs, quels ressources ils peuvent avoir soit par eux mêmes soit par le secours de la Porte affin que dans le cas ou l'imperatrice se joindroit aux ennemis de Sa Majesté on peut tirer quelque parti des dispositions des Hongrois, mais elle n'a jamais pensé a les metre en mouvement en pleine paix. Il seroit meme contre leurs interest de lever l'étandard dans un pareil moment puisque n'ayant point d'appuis et les forces de l'imperatrice n'estant point occupées ailleurs elles les auroit bientot soumis et leurs oteroit a jamais la faculté de pouvoir revendiquer leurs privileges. Ainsi, Monsieur, je ne puis repondre au deux point que Monsieur le comte Csaky vous a dit etre le contenu de la letre qu'il m'ecrit. L'intention de Sa Majesté est que vous restiez a Constantinople tant que Monsieur de Vergennes le croira util aux affaires du Roy, mais ayant l'honneur d'être au service du Roy. Vous ne pouvez vous charger des correspondances avec les mecontens d'Hongrie quelques mesures que vous puissiez prendre il seroit a craindre quelles ne fust decouverte et l'imperatrice se plaindroit avec raison que Sa Majesté emploie un Hongrois a son service pour exciter ses compatriotes a la revolte. Si le Grand Seigneur declaroit la guerre a l'imperatrice alors vous trouvant a Constantinople il ne seroit pas etonnant que par la connoissance que vous avez du pays et des langues hongroise et turcs que l'on vous chargeat de suivre l'armée des Turcs pour rendre un compte exact au ministre du Roy a la Porte nous instruire par son canal de ce qui se passeroit a cette armée et des evenemens qui arriveroient. Mais en attendant vous devez vous borner a vous informer exactement des dispositions des Hongrois, sans jamais, ainsi qu'il est dit dans votre instruction, metre en avant le nom de Sa Majesté sans faire aucunes promesses et sans les exciter par des assurances de secours ni les decourager en leurs otant l'esperance d'être un jour assistées. Dans le cas ou ils le demanderoient et ou les circonstances permetteroient de le faire votre sejour a Cockzim ne scauroit etre que suspect et surement on en penetreroit la cause ainsi Monsieur il convient que vous restiez a Constantinople pour observer et vous tenir prest a executer les commitions que l'on pourra vous donner. Cultivez cependant toujours Monsieur le comte Csaky et les autres, mais de maniere que le ministre du Roy ne puisse etre sencé avoir aucune part a cette corespondance ni a celles que vous pouriez avoir en Hongrie avec vos enciens amis et que les Turcs n'y soient meslés en rien, ni par vous, par Monsieur de Vergennes. Je suis tres parfaitement Monsieur entierement a vous

Rouillé

P. S. Vous communiquerés s'il vous plaît, Monsieur, cette lettre a Monsieur le chevalier de Vergennes.

9.

D'Argenson gróf levele Tóth Andrásához

(Versailles, 1755. október 31.)
CADN, Constantinople série A
Fonds Saint-Priest 236
(eredeti dekódolt levél)

D'Argenson gróf megköszöni Tóth Andrásnak, hogy beszámolt rodostói utazásának eredményeiről, különös tekintettel Csáky Mihály gróffal folytatott beszélgetéseiről, és megköszöni a moldvai és havasalföldi magyar menekültek számára küldött információkat. Mivel a francia hadseregben a meglévő huszárezredek létszámát emelni kívánják, ezért kéri Tóthot, hogy próbáljon meg minél több magyar újoncot verbuválni. Lehetőleg a rodostóiak és környékbeliek közül szerzódtesen, mivel nekik kevesebbe kerül az utaztatásuk. A gróf 130 livre összeget szán egy újoncra.

a Versailles le 17 novembre 1755.

J'ay reçu la lettre chifré que vous avez pris la peine de m'écrire le dix neuf septembre au sujet des dispositions ou vous avez trouvé Monsieur le comte Csaky dans votre voyage a Rodosto et de ce que vous avez appris du grand nombre de Hongrois qui a l'occasion du dernier soulèvement se sont retirés dans la Valaquie, et la Moldavie. Le projet du Roy n'est point de former de nouveaux regimens de hussards mais d'augmenter considerablement ceux qui existent desja ainsi vous ferez un travail tres util pour le service de Sa Majesté en engageant le plus que vous le pourrés d'Hongrois bien tournéz et d'un age convenable pour recrutter nos regimens de hussards et servir aux ogmentations que le Roy se propose d'y faire. J'ay veriffié dans mes bureaux que les recrues hongroise que l'on a ci devant tirées par la voie de Constantinople ont couté environ deux cent cinquante livres par homme et que le prix n'en avoit esté porté si haut que parce qu'on avoit esté obligé de les faire venir des frontieres de Hongrie mais si les hommes que vous avez en vue sont a Rodosto ou dans les environs ne compte que les fraix pour les avoir et pour les envoyer a Marceille sur le poid de matelots par un batimens marchands ne passeront pas cent trente livres par hommes y compris la quarantaine qu'ils feront dans les memes batimens avant d'être reçus a Marceille et c'est de ceux qui se trouveront dans ce cas dont j'entens parler. En vous priant d'en engager le plus qu'il vous sera possible, vous aurez au surplus pour agreable de m'informer des envois que vous ferez en m'envoyant des etats qui comprennent les noms et signalemens de chaque homme et la somme que vous aurez payé a l'occasion de l'engagement avec la designation des batimens sur les quels ils oront esté embarqué et la date du depart de ces batimens de Constantinople affin que je puisse faire des routes a Marceille pour

conduire ces recrues aux regimens pour lesquels elles seront destinées et vous faire rembourser des avances que vous aurez faites.

Je vous remercie des peaux de maroquin dont vous m'avez fait l'emplette, je souhaite que vous continuiez de jouir d'une bonne santé et que votre fils vous donne de plus en plus de la satisfaction. Personne ne s'intéresse plus que moy a ce qui vous regarde et n'est plus parfaitement Monsieur, votre tres humble et très obeissant serviteur.

d'Argenson

10.

Rouillé gróf levele Tóth Andráshoz

(Versailles, 1755. december 25.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 236

(eredeti dekódolt levél)

Rouillé gróf megköszöni Tóth András október 23-i levelét és ismételten elutasítja azt a kérését, hogy Hotinba költözzön. A további szolgálatára és Csáky Mihály gróf javaslataira való választ Vergennes gróf közli majd vele.

a Versailles le 25 X^{bre} 1755.

J'ay reçu Monsieur la lettre que vous avez pris la peine de m'écrire le 23 8bre dernier. Je suis bien persuade que votre zele pour le service de Sa Majesté vous fera toujours oublier ce qui peut vous etre personnel, et nous en avons une nouvelle preuve dans la proposition que vous aviez faite d'aller vous etablir a Kokzim, Monsieur, le chevalier de Vergennes vous dira, Monsieur, les intentions de Sa Majesté, tant sur cette proposition, que sur ce qui vous a été dit par Monsieur le comte Csaky. Votre experiance, et votre prudence, nous repondent de l'attention avec la quelle vous les rempliréz: vous en sentés l'importance a tous egards; je me borne a me rapporter a ce que vous dira Monsieur de Vergennes et a vous assurer que

Je suis très parfaitement Monsieur entierement a vous

Rouillé

11.

Tóth András levele d'Argenson grófhhoz

(Konstantinápoly, 1756. január 25.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 236

(fogalmazvány)

Tóth András biztosítja a hadügyminisztert arról, hogy híven követni fogja az előző év november 17-i levelében leírt utasításait. Ennek értelmében csak Rodostóban és környékén tartózkodó magyarok közül fog újoncokat toborozni. Megjegyzi viszont, hogy a várakozás, illetve a távoli helyekről ide érkező rongyos magyar menekültek felruházása további költséget jelent majd. A levél utóiratában jelzi, hogy küldeni fog egy megbízható személyt Moldvába és Havasalföldre, hogy felmérje, hogy mennyibe kerülhet az ottani magyarok Rodostóba szállítása.

Monseigneur le Compte (*sic*) d'Argenson,

du 25 janvier 1756.

J'ay reçu la lettre chifrée d'ont il vous a plu m'honorer de Versaille le 17 novembre dernier au sujet des recrues hongroise que je pourais faire dans ce pais ci. Il m'est trop flateur de montrer mon zele pour le service de Sa Majesté et de suivre vos ordres Monseigneur pour que je n'ai pas tout l'empressement et le soin que je dois avoir a les executer ponctuellement mais daignez me permettre de vous représenter que me bornant suivant votre intention a n'engager que les Hongrois qui se trouveront a Rodosto au dans les environs. Je ne puis compter que sur ceux que le hasard mi feroit rencontrer en les y ammenant et que ceux que j'avais eu en vüe en vous ecrivaint, Monseigneur, sont ceux la même que les derniers soulevemens en Hongrie ont obligé a se jeter dans la Moldavie, et la Valaquie, sur les frontieres de la Transilvanie. Ce ne peut donc etre que de deux cent lieux d'ici. D'ou je puisse tirer les recrues qui pouroient servir de base aux ogmentations que le Roy se propose de faire dans nos corps et la depense excederoit peutetre les cent trente livres fixés pour chaque homme par la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire. Cepandant je pense, Monseigneur, que les fraix d'engagemens et de voyage pour les rendre icy ne seront pas à beaucoup pres si considerables que la dépense journaliere qu'il faudra faire en attendant que quelques batimens puisse les transporter a Marceille, elle excedra sans doute leur solde en qualité de hussard. D'ailleurs je dois aussi vous faire observer que ces gens en arrivant icy reduits par le voyage, et la misère a peu ou point d'habits me mettront dans la nécessité de leur donner au moins une capote de matelots et des bottes. Je n'entre dans tous ces details, Monseigneur, que par le dezir que j'ay toujours eu de m'employer avec ardeur dans tout ce qui peut servir utilement Sa Majesté aussi je me flatte que vous voulez bien croire qu'ainsi que mon zele m'inspire, la probité seulle me conduit; il ne m'est donc pas

possible de vous dire, Monseigneur, jusqu'ou la depense pouroit monter; le tems que ces recrues employeront a attendre le depart des vesseaux en decidera. Consequament elle ne peut etre egalle pour chaque homme et je craindrois egalement d'y perdre que d'y gagner; mais je puis vous offrir du zelle de la bonne volonte et l'exactitude la plus scrupuleuse a vous rendre compte des depences que je feray si vous agréez ma proposition. J'ay l'honneur...

P. S. Je dépecheray incessamment en Moldavie et Valaquie un Hongrois homme sur affin de m'ammener quelqu'un de ses compatriotes, et me metre a même par la de pouvoir, Monseigneur, vous rendre compte des fraix qu'ils oront coutés pour se rendre a Rodosto.

12.

Tóth András levele Rouillé grófhhoz

(Konstantinápoly, 1756. január 25.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 236

(fogalmazvány)

A külügyminiszter 1755. október 31-i levelére válaszolva a következőket írja. A Csáky Mihály gróffal folytatott beszélgetésének leírásában található túlzásokat a grófhoz való őszinteségének és hűségének tulajdonítja. Hozzáfűzi azt is, hogy a beszélgetés négy szemközt zajlott, és ezalatt a francia királynak még a nevét sem ejtették ki. Tóth véleménye szerint az utasításainak megfelelően járt el és nem ígért semmit sem a grófnak. A miniszter levelét megmutatta Vergennes grófnak is, aki azt javasolta neki, hogy a böjti időszakban menjen el ismét Rodostóba, ahol az instrukciójának megfelelően járjon el. Tóth végül megírja, hogy egyelőre nincsen magyarországi kapcsolata és várja a miniszter további utasításait.

Monseigneur Rouillé ce 25. janvier 1756.

J'ay reçu la lettre d'ont il vous a plu m'honorer de Versaille le 31 octobre. Si Monsieur le comte Csaky vous a paru aller trop loin dans la conversation qu'il a eu avec moy, c'est qu'il n'a pas cru, Monseigneur, devoir se cacher d'un de ses compatriotes, dont la fidelité pour le prince qu'il sert l'uy est connu et je n'ay fait en vous en rendant compte, que faire passer jusques a vous les idées qu'il avoit et qu'il m'a communiqué tete a tete. Je me suis donc borné a l'entendre et a vous mander ce qu'il ma dit sans jamais prononcer le nom de Sa Majesté ni l'exiter par aucune promesse ainsi qu'il est dit dans mes instructions; j'ay fait voir a Monsieur de Vergennes la letre que vous m'avez fait l'honneur de m'ecrire a ce sujet, et puisque votre intention est Monseigneur que j'entretienne avec Monsieur le comte Csaky et mes autres compatriotes une liaison qui me mette toujours a même d'executer les ordres que vous pouriez me donner a leur sujet. Monsieur l'ambassadeur a

jugé a propos que je face dans le carême prochain un second voyage a Rodosto, ou je me propose de remplir avec toute l'exactitude possible vos intentions, je n'ay d'ailleurs, Monseigneur, aucune correspondance en Hongrie, n'y n'en auray que lorsque vos ordres m'autoriseront. Je les attendray en tout, et suis prest a executer de mon mieux les commissions pour les quels vous me jugerés capable.
J'ay...

13.

Tóth András levele Rouillé grófhhoz

(Konstantinápoly, 1756. március 1.)

ADC, CP Turquie série A

Fonds Saint-Priest 131

fol. 318.

(eredeti)

Tóth András röviden beszámol arról, hogy Vergennes gróf felolvasta neki az ő küldetésére vonatkozó újabb utasításokat, amelyeket tudomásul vett.

a Constantinople ce 1er Mars 1756.

Monseigneur

J'ay recu la lettre dont il vous a plu m'honorer de Versaille le 25 X^{brc} dernier.
M de Vergennes m'a lu ce que vous lui avez escrit a mon sujet ; je vous supplie d'etre pleinement persuadé Monseigneur, que je me suis jusqu'a present conformé aux ordres qu'il vous a plu me donner, et que jamais je ne m'ecarteray de cette conduite.
Avec lequel j'ay l'honneur d'etre
Monseigneur

Votre tres humble et tres obeissant serviteur
Totte

14.

D'Argenson gróf levele Tóth Andrásához

(Versailles, 1756. április 23.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 236

(eredeti dekódolt levél)

Tóth András január 25-i levelére reagálva azt írja, hogy Rodostóban csak véletlenül lehet magyar újoncokat találni és a miniszter által javasolt összegből csak nagyon nehezen lehet a magyar határ közeléből megoldani a szállításukat. Arról is írt még, hogy a király jóváhagyta azt a tervét, hogy próbaképpen küldjön előre egy megbízható embert Moldvába és Havasalföldre, hogy lássák, hogy mennyivel több pénzbe kerül az újoncok utaztatása.

a Versailles le 23 avril 1756

J'ay reçu Monsieur, la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 25 du mois de janvier dernier.

Sur les difficultés que vous trouver à faire des recrues hongrois au prix que je vous ay marquay d'y metre parce que n'en pouvoir en faire que par hazard à Rodosto vous series obligé de les tirer des frontieres de la Transilvanie ce qui causeroit des frais considerables non seulement pour leurs engagement et leurs voyage mais encore pour leurs subsistances en antandant qu'ils y eut des bastimens prests pour les transports en France et pendant la durée du trajet et meme pour les vestir et chosser. Le Roy à qui j'en ay rendu compte a approuvé le party que vous avez pris d'envoyer une personne sure en Moldavie et en Valaquie pour fair un essay suivant le quel vous seres en etat de juger du prix au quelle pourront revenir les recrutés que vous esperer par ce moyen et s'ils excedoit de beaucoup la somme de cent trante livres a la quelle je vous avois mandé de vous fixer il ne faudroit point continuer parce que les regiments pour les quelles ces recrutés seroient destinés pourroient ne pas en supporter la depence. J'attendray sur cela de vos nouvelles pour sçavoir quelle aura été le succé de cet epreuve.

Je suis tres parfaitement Monsieur votre tres humble et tres obeissant serviteur.

d'Argenson.

15.

Tóth András levele d'Argenson grófhhoz

(Konstantinápoly, 1756. május 15.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 236

(fogalmazvány)

Tóth András emlékezteti a minisztert arra a tervére, hogy próbaként egy kis toborzást szeretett volna végrehajtani a Moldvába és Havasalföldre menekült magyarok körében. Az angol kalózok megélénkülő támadásai miatt e tervet nem tartja kivitelezhetőnek, mivel nem tudja garantálni az újoncok Franciaországba való biztonságos szállítását.

a Constantinople le 15. may 1756

Monseigneur
Le comte Dargenson

J'avois eu l'honneur de vous informer par ma lettre du 25 janvier que mon intention estoit d'envoyer en Moldavie et Valaquie un homme sur, pour m'amener une vingtaine d'Hongrois sur la dependance des quels on pouroit juger de celle qu'il faudroit faire pour en avoir davantage.

Mais les piratries des Anglois en me faisant faire diferentes reflections m'ont aussi presenter divers inconveniens dont le moindre seroit de garder ces hommes apres leurs arrivee, pendant tres longtems, et a grand frais. Si l'on ne vouloit pas (ce qui seroit pire) les hasarder sur le petit nombre de batimens françois qui viennent a cette echelle, et les exposer par la a etre conduit en Angleterre on par une suite, de la misere a la quelle on les y reduiroit ces jens pouroient prendre parti chez les ennemis. Appres avoir, Monseigneur, communiqué ces reflections a Monsieur l'ambassadeur, qui les a trouvé raisonnables, j'ay cru que que je pouvois pour le bien du service, retarder ce message jusque de nouveaux ordres de vottre part, et qui arriveroit toujours assez a tems pour les executer avec succes

J'ay...

16.

Tóth András levele d'Argenson grófhhoz

(1756. május ?.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 236

(fogalmazvány)

Tóth András levelében hivatkozik a Rouillé grófnak elküldött rodostói úti beszámolójára. Az Angliával való közeli háborúra való tekintettel igyekszik még nagyobb buzgalommal szolgálni a hadügyminisztert. Jelzi neki, hogy az utolsó magyar felkelés óta sok magyar menekült található Havasalföldön és Moldvában, akiből újoncokat lehetne verbuválni a franciaországi huszárezredek számára. Ebben a kérdésben kéri a miniszter rendelkezéseit, mivel ezek hiányában Vergennes gróf követ nem tudja engedélyezni számára a toborzást. Itt jegyzi meg, hogy a Portán szívesebben vennék, ha egy nagykövet képviselné a királyt, mivel ennek nagy jelentősége van a szultán szemében. Végül felhívja a figyelmet fiának a török nyelv tanulásában elért sikereire, és kéri, hogy a külszolgálat alatt a katonai előléptetések során se érje őt hátrány.

A Monseigneur le Comte Dargenson

Vous aurez vüe par le compte que j'ay rendüe à Monsieur Rouillé de mon voyage de Rodosto, que j'ay trouvé le comte Csaky dans les meilleur disposition du monde, en tous ce qu'il pourra faire en Hongrie pour la cause commun.

Les nouvelle publique ne nous laissent aucune doutte d'une rupture prochaine avec l'Angleterre, je sent Monseigneur que c'est un motif de plus pour moy de redoubler mon zelle pour me rendre utile pour le service du Roy, aussy Monseigneur je ne met point des borne en tous ce qu'il vous plaira de m'ordonner, mon devoir m'y oblige, mon inclination m'y porte et ma reconnoissance pour tous vos bontés ne trouve aucune obstacle pour meriter de plus en plus la continuation de vôtre protection.

J'ay l'honneur de vous informer qu'il y à beaucoup d'Hongrois dans la Valachie et dans la Moldavie de ceux qui estoient obligés de quitter leurs pays par raport au dernier soulevement qu'il y eut en Hongrie, et en Croitie. Ces gens avoient des chefs, mais imprudamment ils se sont trop pressés de lever le masque, et les troupes allemand qu'on à fait marcher contre eux, après un assez vif combat, les ont dipersés.

Si Monseigneur veut disposer de ses gens la, je croy il ne seroit pas difficile de les engager, pour passer en France pour le service du Roy, soit pour ogmenter le nombre de ces re(gimen)t de hussard, soit pour les en recruter, au premier cas Monseigneur, faite moy la grace, de le faire agreer pour moy, par Sa Majesté.

J'attand Monseigneur vos ordres à ce sujet pour agir, mais que vous le decidiez d'un façon ou d'autre, il est necessaire, de m'otoriser pour la depence, sans cela Monsieur de Vergennes fera des difficultés m'ayant deja dit, que cela regardoit le militaire, et que sans vos ordres il ne pouvoit rien faire.

Je crois Monseigneur qu'il n'est pas de mon devoir, de ne point garder le silence sur une chose qui regarde le service du Roy, il faut icy un ambassadeur de Sa Majesté, il paroît que le Grand Seigneur s'en formalise n'étant point à coutume de voir à sa cour, des ministre de France du seconde ordre. Nous sommes dans un tems, ou il ne faut rien negligier. (tout le paragraphe rayé : Je crois, Monseigneur, qu'il est de mon devoir, de ne point garder le silence sur une chose qui regarde le service du Roy, il faut icy un ambassadeur de Sa Majesté, il paroît que le grand seigneur s'en formalise n'étant point à coutume de voir à sa cour, des ministres de France du seconde ordre, nous sommes dans un tems, ou il ne faut rien negligier.)

Mon fils, qui j'ose dire continut avec succé d'apprendre le turc espere, Monseigneur, par vos bonté que vous ne permettrez pas que son absence luy fasse du tort dans le regiment j'ose, Monseigneur, esperer la meme grace que vous aurez la bonté de vous souvenir de moy s'il y à quellque promotion.

17.

Tóth András levele Rouillé grófhhoz

(Konstantinápoly, 1756. május 15.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 236

(fogalmazvány)

Tóth András beszámol második rodostói utazásáról, ahol átadta a gróflevelét Csáky Mihály grófnak, a magyar emigránsok vezetőjének. A gróf elérzékenyülten fogadta a levelet és továbbra is hazája szolgálatában kíván a francia diplomáciával együttműködni. Segítőjének Tóth Andrást javasolja. Csáky szerint a legkedvezőbb cselekvési lehetőséget egy új háború teremthetne az Oszmán Birodalom és a Habsburg Monarchia között. Mielőtt elutazott volna, Tóth tájékoztatást kért Csákytól, hogy vannak-e Magyarországon más nagybatalmaknak is informátorai. Csáky erre azt válaszolta, hogy tudomása szerint a porosz királynak vannak hívei a protestánsok között.

a Constantinople le 15. may 1756

Monseigneur le Marquis de Rouillé

J'ay eu l'honneur de vous informer par ma dernière lettre que, Monsieur l'ambassadeur, avoit jugé a propos, que je fasse un second voyage a Rodosto, affin de continuer a entretenir une liaison d'amitié, avec mes compatriotes et déclarer, en même tems a Monsieur le comte Csaky, vos dernières intentions, au sujet des affaires de Hongrie.

A mon arrivée le dix neuf mars aupres de ce seigneur, j'ay commencé par luy remettre la lettre dont vous l'avez honoré, mais apres l'avoir ouverte; voyant qu'elle estoit en françois il me la rendit pour la luy expliquer, et j'ay été témoin, Monseigneur, des larmes de joye qu'il a versé a l'article de sa noble constance pour sa patrie.

Si j'ay (m'a til dit) perdu, mes biens, mes parens, et les dignités attachéz a ma maison depuis plus de dix siecles, j'ay du moins la consolation de trouver des ames nobles qui attachent quelque merit, a tout perdre pour conserver sa liberté.

Je luy ay fait part aussi, Monseigneur des ordres precis que vous m'avez donné de ne rien entreprendre ni directement, ni indirectement, affin de n'engager ni comprometre personne et j'ay taché de luy faire sentir les consequences qui pouroient en resulter pour sa patrie même. Voici ce qu'il m'a répondu.

Je sens par tout ce que vous me dittes, la sagesse du ministre et la bonté du Roy dont la puissante protection nous est aussi precieuse que necessaire; ce Monarque aussi juste, que puissant s'est déclaré le protecteur des malheureux que l'on opprime et c'est aussi pour luy seul que j'adresse a Dieu mes prieres affin qu'il benisse ses armes.

Aussi reconnaissant (ajouta til) qu'entièrement devoüé a sa volonté. Je vous reçois pour mon associé en qualité de compatriote, et vous pouvez assurer le ministre que je seray tranqui tant qu'il le jugera a propos. Je sens bien aussi que l'esprit pacifique de la cour de Vienne merite des ménagements dans la conjoncture present et je ne désire que de vivre assez lontems pour me rendre util a ma patrie sous la protection de Sa Majesté mais j'ay quatre ving deux ans.

Dans plusieurs autres conversation avec, Monsieur le comte Csaky. Je suis entré, Monseigneur dans le détail des moyens convenables et surs pour agir avec efficacité, dans le cas ou l'on souhaiteroit réuissir. Il m'a répondu, les Hongrois sont plus occupés de trouver un bon chef que de toute autre précaution, et j'ay remis (continua til) un mémoire a Monsieur le comte Dessalleurs, ou j'ay développé quelques unes de mes idées a ce sujet, mais je n'en ay jamais entendu parler. Cependant j'ay conservé la même bonne volonté; je suis parent ou allié d'un grand nombre de puissants seigneurs du pays, pour lesquels je répondroit bien. L'occasion toute faite nous fera raisonner plus juste, mais a coup sur la plus favorable seroit la guerre de l'Empire avec les Turcs, et la proximité de la Hongrie nous mest a porté de nous tendre la main, comme la cour de France a un grand credit a la Porte. Il conviendrait (pousuivit'il) de luy faire sentir que Sa Majesté s'interesse aussi pour la nation hongroise qui gemit sous la tyrannie des Allemans et je prie vottre cour de vous laisser dans ce pays ci avec moy. Voions nous souvent, car c'est en vous seul que j'ay mis ma confiance, mes camarads n'estant plus guere en etat de rendre service.

Avant de quitter Rodosto ou je suis resté, Monseigneur, jusqu'au 27 avril, je me suis informé de Monsieur le comte Csaky, s'il n'y avoit pas quelque autre puissance qui entretin en Hongrie des intelligences secretes et ce seigneur m'a dit qu'il luy etoit revenu que le Roy de Prusse y avoit un parti parmi les protestants, mais qu'il ne pouvoit en dire aucune particularités, ses amis estant tous catoliques, que cependant il doutoit fort que cela fut du gout de cette derniere religion dominante.

Voila, Monseigneur, le précis de nos longues conversations ou j'ay taché de ne point m'ecarter des ordres que vous m'avez donné et vous convaincre de mon zele, ainsi que du profond respect avec lequel j'ay l'honneur d'etre
Monseigneur

Votre...

18.

Vergennes gróf levele Tott Andrásához

(Konstantinápoly, 1756. október 30.)

CADN, Constantinople série A

Fonds Saint-Priest 236

(eredeti levél)

Levele elején baráti hangon érdeklődik Tóth András rodostói útjának sikeréről. Majd ezt követően két, őt érintő miniszteri levél tartalmát ismerteti vele. Ezekben arról esik szó, hogy a porosz uralkodó ágensei és pénze révén igyekeznek Magyarországon felkelést kirobbantani. Ebben a helyzetben a francia uralkodó, aki mindig támogatta a magyarokat, azzal szeretne most segíteni nekik, hogy felhívja a figyelmüket a porosz király terveinek veszélyeire. Elsősorban a katolikusok számára jelent veszélyt, ha hallgatnak II. Frigyes ügynökeire, mivel őket az esetleges porosz uralom alatt mindenképpen hátrány érné. Ha viszont a császáriak kerekednek felül, akkor büntetésben lenne részük. Ezért kéri, hogy Csáky grófot tájékoztassa ezekről és próbálja meg rábírni a honfitársait, hogy ne hallgassanak a felkelést szító szavakra. Vergennes gróf bizik abban, hogy Csáky Mihály gróf tisztában van azzal, hogy ha nem is tudja visszaállítani hazája szabadságát, legalább a nyugalomát nem akarja oktanulul megzavarni. Kéri Tóthot, hogy jelezze, ha megkapta a levelét, és üdvözlétét küldi a rodostói magyar uraknak, Csáky Mihálynak és Mikes Kelemennek.

a Constantinople le 30 octobre 1756

Nous nous plaignons, Monsieur, du silence trop constant que vous nous faites éprouver; nous ignorons si vous êtes à Rodosto et le succès de votre voyage. Ce n'est pas répondre à l'intérêt de vos amis, et je me flatte que vous me comptez au nombre. Le baron vous aurait-il communiqué son antipathie pour écrire: le mauvais exemple a bien du pouvoir.

Venons à quelque chose de plus sérieux. J'ay reçu des lettres du ministre qui vous concerne.

On me mande, Monsieur, que l'on a des avis assez certains que le Roy de Prusse a dessein si le sort des bornes le favorise en Bohême de pénétrer jusqu'en Hongrie et d'y faire soulever les mécontents par l'argent qu'il y répandra et par l'appuy qu'il leur promettra.

La sincérité des sentimens de Sa Majesté pour l'impératrice Reine l'engage à luy rendre tous les services qui peuvent dépendre d'elle. Sa Majesté a toujours protégé la nation hongroise, elle continuera toujours à la protéger et à s'intéresser à son sort. Elle veut luy en donner une preuve dans cette occasion, en luy faisant connoître combien il seroit dangereux pour les Hongrois de se livrer aux sollicitations du Roy de Prusse qui en les excitant à se soulever ne cherche qu'à satisfaire son ressentiment, à se servir d'eux pour embarrasser l'impératrice Reine et qui pour faire sa paix plus sûre et plus prompte

les abandonnera aussytost qu'il verra la moindre apparence de traiter. C'est une reflexion que doivent faire les Hongrois catholiques et protestans. Les premiers ont une raison de plus de se refuser aux insinuations du Roy de Prusse, c'est celle de la religion. Ce prince cherchera toujours a favoriser les protestans. Quelque fois la fin de ces mouvemens les catholiques ou seront opprimés par luy ou punis par l'Imperatrice d'avoir excité de nouveaux troubles.

Ce sont la, Monsieur, les armes que je suis chargé de confier a votre sagesse et a votre dexterite, pour que vous jugiez de l'usage que vous en pouvez faire aupres de M. le comte Czaki et des seigneurs hongrois qui sont aupres de luy et qui pensent comme luy. S'ils sentent la solidité de ces reflexions ils doivent detourner leurs compatriotes de prendre a leur souveraine que Sa Majesté chargera ses ministres de faire valoir, ne peut manquer de leurs procurer des graces de la part de cette Princesse, et leur infidelité leur attireroit surement des malheurs que Sa Majesté malgré son amitié pour cette nation ne pourroit leurs éviter puis qu'elle se les feroit attiré elle meme.

Voyes, Monsieur, ce que vous croires devoir dire de cecy a Monsieur le comte Czaki, la matiere est delicate et ne demande pas moins de prudence et de circonspection que vous en aves montré en toute occasion; mais je ne doute pas que le seigneur hors d'état de pouvoir desormais retablir la liberte de sa Patrie ne s'employe volontiers a luy rendre le bon office de l'exhorter a conserver sa tranquillité interieure.

Je vous ferai sensiblement obligé, Monsieur, de vouloir bien m'accuser la reception de cette lettre.

Faites moy le plaisir, je vous prie d'offrir a Monsieur le comte Czaki et a Monsieur Mikes l'homage de mes sentimens respectueux, engagés Monsieur le baron a se souvenir de moy, je ne le separe point de vous dans la profession du tres sincere attachement avec lequel j'ay l'honneur d'etre, Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

De Vergennes

19.

Tóth András levele Rouillé grófhhoz

(Konstantinápoly, 1756. november 3.)

ADC, CP Turquie 132

fol. 342.

(eredeti) titkosírásos

Tájékoztatja a minisztert arról, hogy Vergennes gróf jóváhagyásával ismét Rodostóba utazott, hogy találkozzon az emigráns magyar vezetőkkel. Úgy látja, hogy a nagykövet által továbbított utasításait könnyen végre tudja hajtani, mivel Csáky gróf nem szeretné, ha fegyveres felkelés törne ki Magyarországon egy protestáns uralkodó érdekében, különösen

nem II. Frigyesért, akinek csak a saját érdekei a fontosak. Megígéri, hogy a magyarokat békére buzdítva követi a király utasításait.

à Rodosto le 3. 9bre 1756

Monseigneur

J'ay eu l'honneur de vous informer avant mon depart de Constantinople, que du consentement de Mr. de Vergennes je suis venus en cette ville pour faire une visite à mes compatriotes et enciennes amis ou je me trouve fort a propos pour agir auprès des seigneurs hongrois conformement a vos ordres au sujet du Roy de Prusse, en cas qu'il penetrat en Hongrie. M. de Vergennes vient de me communiquer vos instructions par un exprès. J'ose vous assurer Monseigneur que le Comte Czaki avec lequel j'ay eu bien auparavant des conversations sur cette matiere, n'est pas du goust que les Hongrois prennent les armes pour un Prince portestant, encore moins pour le Roy de Prusse qui ne cherche, dit-il, que ses propres interets. J'auray grand soin, Monseigneur, d'entretenir mes compatriotes dans la meme pensée et leur inspirer un esprit pacifique tant que le service du Roy l'exigera.

Je suis avec un tres profond respect,
Monseigneur,
votre tres humble et tres obeissant serviteur,

Totte

20.

Tóth András feljegyzése

(hely és dátum nélkül)
CADN, Constantinople série A
Fonds Saint-Priest 236
(fogalmazvány)

A magyar urakkal a porosz király magyarok felé való közeledéséről és ígéreteiről beszélgett. Véleménye szerint a főnemesség részéről biztosan nem lesz fogadókészség ezekre, mivel a katolikus vallás romlását hozná magával a porosz uralom. Esetleg a köznép vagy a kismesség részéről lehetnek vállalkozók, de nem lenne sikerük. Másfelől pedig az ország törvényei is tiltják, hogy protestáns uralkodó lépjen a trónra.

J'ay eu l'honneur de vous rendre compte par ma derniere lettre ecrite de cette ville, des conversations que j'ay eu avec les sieurs hongrois au sujet du Roy de Prusse. Je croy Monseigneur qu'il seroit inutile d'entrer dans tous ce dont il a été question, tant pour le present que pour l'avenir; mais j'ose vous assurer que leur premier sentiment a fortifié et

parfaitement conforme aux vûes de Sa Majesté et que le Roy peut estre assurée qu'il ne s'en meleront point ny directement ny indirectement, car, tous combinaison fait, ils aiment mieux suspendre l'occasion de revendiquer la liberté de la patrie que de risquer à coup sûr la destruction de la religion catholique parmis la nation.

Ils disent plus et sont persuadées que les grand seigneurs du Royaume bien loigne d'écouter les insinuations du Roy de Prusse, aimeront mieux passer dans des pays étrangers pour quellque tems plus tranquille en cas d'invasion de la part des Prussiens; que de ce jeter imprudamment dans le partie d'un prince protestant, qui selons toute apparence n'a en vûes que ses propres interest; quelle apparence me dit le comte que ce prince puisse jamais garder la Hongrie, cela ne tombe pas sur le bon sens, surtout a faire plus grand ayant trois monarque contre luy.

A l'egard du commun peuple et peut estre quelleque petite noblesse d'Hongrie à force de promesse d'argent pourroit ce venger de son côté, la nation ayant assez l'esprit soldat, mais cela n'aboutira qu'à le quitter avec la meme facilité; qu'il ce sont engagés quand l'envi les prendra d'aller chez eux. Les loix de Hongrie meme sont contraire d'avoir recours à un prince protestant puisque le Roy doit estre necessairement de la religion catholique et romain.

21.

Tóth András levele Rouillé grófhhoz

(Konstantinápoly, 1756. november 30.)

ADC, CP Turquie 132

fol. 367–368.

(eredeti)

Beszámol újabb rodostói utazásának eredményeiről. II. Frigyes magyarországi terveit illetően ismét megerősítette a rodostói emigránsok franciabarát elkötelezettségét és ígérte, hogy XV. Lajos érdekeinek megfelelően fognak cselekedni. Szintén kijelentették, hogy nem lépnének fel Mária Teréziával szemben, mivel nem akarják a hazai katolikusok romlását. Értesüléseik szerint a főurak inkább külföldre távoznának egy porosz invázió esetén, mint hogy II. Frigyes oldalára állnának. Csáky Mihály gróf szerint egyébként a porosz uralkodó semmiképpen sem tudná sokáig fenntartani magyarországi uralmát, mivel három európai nagyhatalom sem engedné. A nép és a kisenemesség fiai közül lehet, hogy sokan a poroszok oldalára állnának, de ez sem tartana sokáig. Egyébiránt pedig az ország törvényei sem teszik lehetővé egy protestáns uralkodó megválasztását. A levél végén utal az evangélikus Zay Zsigmond báró ettől eltérő különvéleményére is.

à Rodosto le 30. 9bre 1756

Monseigneur

J'ay eu l'honneur de vous rendre compte par ma dernière lettre écrite de cette ville des conversations que j'ay eues avec les seigneurs hongrois au sujet du Roy de Prusse ; je crois Monseigneur qu'il seroit inutile d'entrer dans tout ce dont il a été question tant pour le present que pour l'avenir ; mais j'ose vous assurer que leurs sentimens se fortifient et sont parfaitement conformes aux vûes de Sa Majesté et que l'Imperatrice Reine peut être assurée de la part des hongrois de Rodosto qu'ils ne s'en mesleront point ni directement, ni indirectement ; car toute combinaison faite, ils aiment encore mieux suspendre l'occasion de revendiquer la liberté de la patrie, que de risquer a coup sur la destruction de la Religion catholique parmi la nation.

Ils disent plus et sont persuadez que les grands du Royaume, bien loin d'écouter les insinuations Prussiennes, aimeront mieux passer dans des pays étrangers pour quelque tems plus tranquile, en cas d'invasion de la part des Prussiens, que de se jeter imprudemment dans le parti d'un Prince protestant, qui selon toute apparence n'a d'autre vûe, que ses propres interets. Quelle apparence me dit le Comte Czaki, que ce Prince puisse jamais garder la Hongrie, cela ne tombe pas sur le bon sens, surtout ayant affaire aux trois plus grands monarques de l'Europe.

A l'égard du commun peuple et peut être quelque petite noblesse d'Hongrie a force promesses et d'argent ils pourroient se ranger de son côté, la nation ayant assez l'esprit soldat ; mais cela n'aboutira qu'a le quitter avec la meme facilité qu'ils se sont engagez quand l'envie les prendra d'aller chez eux. Les loix d'Hongrie meme sont contraires d'avoir recours a un Prince protestant, puisque le Roy doit être necessairement de la religion catholique et romaine. Le Baron Zay ne pense pas de meme étant lutherien et grand zelateur de sa religion ; mais tout consiste en souhaits.

Je suis avec un profond respect

Monseigneur

Vôtre tres humble et tres obeissant serviteur

Totte

Rövidítések és irodalomjegyzék

ADC	Archives Diplomatiques de la Courneuve
BA	Bibliothèque de l' Arsenal
BNF	Bibliothèque Nationale de France
CADN	Centre des Archives Diplomatiques de Nantes
SHD	Service Historique de la Défense

*

ANTOINE 1989	Michel ANTOINE: <i>Louis XVI</i> , Paris, 1989.
ARCHIVES DIPLOMATIQUES 1936	ARCHIVES DIPLOMATIQUES: <i>État numérique des fonds de la correspondance politique de l'origine à 1871</i> , Paris, 1936.
BÉLY 1992	Lucien BÉLY: <i>Les relations internationales en Europe XVIIe –XVIIIe siècles</i> , Paris, 1992.
BÉRENGER 1990	Jean BÉRENGER: <i>Histoire de l'Empire des Habsbourg</i> , Paris, Fayard, 1990.
BOISSAU 2006	Général Raimond BOISSAU: <i>Ladislas Bercheny Magnat de Hongrie Maréchal de France</i> , Paris–Budapest–Szeged, Institut Hongrois de Paris, 2006.
BOISSAU 2015	Général Raimond BOISSAU: <i>Dictionnaire des officiers de husards de l'Ancien Régime</i> , Paris, Archives & Culture, 2015.
BRAUBACH 1952	Max BRAUBACH: <i>Versailles und Wien von Ludwig XIV. bis Kaunitz, Vorstadien der diplomatischer Revolution im 18. Jahrhundert</i> , Bonn, 1952.

- BROGLIE
1878
Duc de BROGLIE: *Le secret du roi. Correspondance secrète de Louis XV avec ses agents diplomatiques 1752–1774*, II, Paris, 1878.
- CHAMBRUN
1944
Charles de CHAMBRUN: *A l'école d'un diplomate. Vergennes*, Paris, 1944.
- COMBEAU
2007
Yves COMBEAU: *Marc-Pierre de Voyer de Paulmy, comte d'Argenson, 1743–1757*, In: SARMANT, Thierry (szerk.): *Les ministres de la guerre 1570–1792. Histoire et dictionnaire biographique*, Paris, 2007, 363–389.
- DECHÊNE
1931
Abel DECHÊNE: *Le Dauphin, fils de Louis XV*, Paris, 1931.
- DENIS-COMBET
1975
Marie-Thérèse DENIS-COMBET: *La collection Saint-Priest au Ministère des Affaires Étrangères*. In: *Turcica*, 7. (1975) 250–263.
- DUPARC
1969
Pierre DUPARC (szerk.): *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française*, Tome XXIV Turquie, Paris, CNRS, 1969.
- DU ROZOIR
1815
Charles DU ROZOIR: *Le Dauphin, fils de Louis XV*, Paris, 1815.
- FOURNIER
2015
Christian FOURNIER: *Étude sur Nicolas-Louis Le Dran, un témoin et historien des affaires étrangères aux temps de la Régence et du règne de Louis XV, 1715–1762*, La Celle Saint Cloud, Douin, 2015.
- GORUN-KOVÁCS
2005
GORUN-KOVÁCS György: *Az 1749–1751. évi dél-bihari parasztmozgalmak*, In: Ifj. BARTA János – PAPP Klára (szerk.): *Bihar vármegye az úrbérrendezés idején*, Debrecen, 2005, 183–205.
- H. BALÁZS
1950
H. BALÁZS Éva: *A váradi püspökség jobbágyainak megmozdulása a 18. század közepén*, In: *Századok*, 84. (1950) 320–332.

- HADROVICS–WELLMANN
1951 HADROVICS László – WELLMANN Imre: *Parasztmozgal-
mak a 18. században*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951.
- KONT
1913 KONT Ignác: *Bibliographie française de la Hongrie (1521–
1910) avec un inventaire des documents manuscrits (travaux
de la conférence d'Etudes hongroises à la Sorbonne)*, Paris,
1913.
- LABOURDETTE
1990 Jean-François LABOURDETTE: *Vergennes, Ministre prin-
cipal de Louis XVI*, Paris, 1990.
- LOMAS
1869 Louis de LOMAS: *Éloge de François-Michel Durand de Dist-
roff, ancien avocat au parlement de Metz*, Metz, Nouvian,
1869.
- MAUREPAS–BOULANT
1996 Arnaud de MAUREPAS – Antoine BOULANT: *Les ministres
et les ministères du siècle des Lumières 1715–1789*, Le Poiré-
sur-Vic (Christian–JAS), 1996.
- MIKES
1988 MIKES Kelemen: *Törökországi levelek – Mulatságos napok*,
Bukarest, Kriterion, 1988.
- MONTFERRAND
2017 Bernard de MONTFERRAND: *Vergennes. La gloire de Louis
XVI*, Paris, Tallandier, 2017.
- MURPHY
1982 Orville Theodore MURPHY: *Charles Gravier comte de Ver-
gennes, French Diplomacy in the Age of Revolution 1719–
1787*, Albany, State University of New York Press, 1982.
- NICOLAS
1997 Jean NICOLAS: *La fortune française du Savoyard Pierre-
Antoine de Castagnères de Chasteauneuf, ambassadeur du
roi de France, prévôt des marchands de Paris (1646–1728)*,
In: *Revue Savoisiennne*, 137. (1997) 191–212.
- PROYART
1819 Liévin-Bonaventure PROYART: *Vie du Dauphin, père de
Louis XVI*, Paris, Méquignon fils aîné, 1819.
- SALAMON
1935 Robert SALAMON: *La politique orientale de Vergennes
(1780–1784)*, Paris, 1935.

- SHELDON
2009
Rose Mary SHELDON: *Renseignement et espionnage dans la Rome antique*, Paris, 2009.
- TÓTH
2002
TÓTH Ferenc: *Egy XVIII. századi itinerárium tanulságai avagy miért nem jutott el a francia követ Szombathelyre 1755-ben?* In: *Vasi Szemle*, 56. (2002) 758–762.
- TÓTH
2011
TÓTH Ferenc: *Magyar ügynökök a francia király szolgálatában Kelet-Európában az orosz–osztrák–török háború korában (1736–1739)*, In: *Századok*, 145. (2011) 5. sz. 1183–1214.
- TÓTH
2015
TÓTH Ferenc: *Egy magyar származású francia diplomata életpályája: François de Tott báró (1733–1793)*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2015.
- TÓTH
2019
TÓTH Ferenc: *Szent Koronát a francia királyfinak? A rodostói magyar emigráció függetlenségi mozgalmi tervei az 1747–48-as évekből*, In: *Lymbus*, 17. (2019) 507–555.
- TOTT
2008
François Baron de Tott emlékiratai a törökökről és a tatárokról, kiad. TÓTH Ferenc, Szombathely, Vasi Szemle, 2008.
- WADDINGTON
1896
Richard WADDINGTON: *Louis XV et le renversement des alliances, Les préliminaires de la guerre de Sept Ans (1754–1756)*, Paris, 1896.
- WARLIN
2014
Fred WARLIN: *J.-P. Tercier, l'éminence grise de Louis XV. Un conseiller de l'ombre au Siècle des lumières*, Paris, L'Harmattan, 2014.

Kollár Ádám Ferenc levelei Batthyány Ignác Salesiusnak (1763)

Kollár Ádám Ferenc (1718–1783) levelezése két évtizede látott napvilágot.¹ A levelezésben helyet kaptak Batthyány Ignác Salesius (1741–1798) későbbi erdélyi püspöknek 1762-ben, 1763-ban s 1768-ban írott levelei. Kollár levelezésének sajtó alá rendezésekor nem volt lehetőségünk Kollárnak Batthyányhoz intézett, a gyulafehérvári Batthyaneumban található leveleit összegyűjteni, mivel a könyvtár kéziratos anyaga akkor került átrendezésre, melynek során a kéziratok, így a Batthyányhoz írott levelek is új levéltári jelzeteket kaptak.² Kollárnak 1763. január 20. és 1763. július 11. között írt hét levelét csak néhány esztendővel a Kollár-levelezés közreadását követően kaptuk meg a Batthyaneumból, másolatban.

Az alábbi misszilisek a már közzétett levelekkel együtt bepillantást engednek a már a magyarországi és európai tudományos életben történeti kutatásaival és munkáival hírnevet és elismerést szerzett Kollár és az ifjú Batthyány közötti kapcsolatba, illetve annak alakulásába. Batthyány mint a nagyszombati nemesifjak „neveldejé”-nek a hallgatója 1762. december végén kereste fel először levelével Kollárt, közölve vele első tudományos terveit, aki készségesen támogatta az ifjú tudós szárnypróbálgatásait. 1762-ben és 1763-ban folytatott levelezésük tanúsága szerint a történetíró és a bécsi császári könyvtár custosa és a tudós papnövendék között egyfajta tanár-tanítvány kapcsolat bontakozott ki. Kollár nemcsak tudományos tanácsokkal látta el Batthyányt, különös tekintettel közös érdeklődési témáikra, így például a hun–szkíta–magyar eredet tárgyában folytatott kutatásaikra, hanem forrásgyűjteményeiből történeti források másolatait is a rendelkezésére bocsátotta, továbbá megküldte neki saját könyveit, egyszersmind ráirányítva figyelmét a legújabb történeti munkákra is. Örömmel karolta fel Batthyáynak a középkori magyar zsinati kútfők kiadását célzó tervét, és elismerte az ifjú tudósnek a magyarországi ősnymtatvány-kutatás terén végzett sikeres munkáját. Kollár és Batthyány közel egy éven át tartó kapcsolata megszakadt, mivel Batthyány tanulmányainak folytatása végett külföldre (Róma) távozott. Az eddigi kutatások alapján 1768-ig nincs nyoma annak, hogy kapcsolatuk folytatódott volna. Ekkor azonban Batthyány levélben kereste meg Kollárt, akinek válaszát azonban nem ismerjük.

¹ Lásd a kiadványban a 83., 84., 85., 87., 89., 90., 92., 95., 96., 97., 100., 103., 104., 107., 199., 203. számú leveleket: KÁFL, 2000. 120–121., 122–124., 127–128., 129–131., 137–139., 143–144., 146–147., 235., 239–240.

² Itt szeretnék köszönetet mondani Doina Hendre-Bírónak, a Batthyaneum volt igazgatójának szíves segítségével, aki a levelek új jelzeteinek beazonosítását elvégezte és azokat rendelkezésemre bocsátotta.

Források

1.

Kollár Ádám Ferenc Batthyány Ignác Salesiusnak

(Bécs, 1763. január 20.)³

(BNR FBB nr inv. 2748, lada XV/81.)

Elismerően szól Batthyáynak a szkíta és hun történelem iránti érdeklődéséről és stúdiu-mairól. Tájékoztatja a két nép történetéről készült legújabb hazai és külföldi tudományos művekről. Kifejti saját álláspontját is a kérdésben, miszerint a magyarok és a hunok keleti eredetű népek. Fontosnak tartja elsősorban a perzsa és a török források tanulmányozását, különös tekintettel a keleti népek vándorlásaira és azok okaira.

Illustrissime Comes.

Humanissimae litterae tuae,⁴ Illustrissime Comes, hodie demum Mellicio⁵ reduci mihi sunt redditae; quam ob rem si tardius respondeo, quam Tu fortassis de me Tibi pollicitus es, ne id, quaeso, mihi, sed casui potius, mihi ipsi multum ingrato, adsignare velis. Quod me per litteras hominem ignotum adloqui dignaris, gratiam singulari humanitati Tuae quam possum habeo maximam: cum nequeam omnino, ut Tu Comes Illustrissime pro eximia benignitate Tua scribis meritis eo meis vel eruditioni ferre in acceptis; unus enim omnium optime scio, quam utraque hac in me sint admodum exigua.

Res Scytharum et priscae gentis nostrae aborigines meditari Te⁶ vehementer laetor; nihil enim nisi perfectum Tua nobis promittit ingenii excellentis perspicacia industria, doctrina. Neque etiam rem actam ages iterum, quod vel iam per Te pulchre perspicis. Debemus quidem creperam quandam lucem eruditis duumviris nostris Desericio⁷ et elegantis ingenii atque eruditionis viro clarissimo Prayio:⁸ sunt tamen in medio adhuc posita plurima, quibus *nox incubat atra*.⁹

³ A levelet 1763. január második felére datáltuk. KÁFL, 2000. 120. (83. sz.)

⁴ Kollár Batthyáynak 1762. december 24-i levelére utal. KÁFL, 2000. 113–114. (77. sz.)

⁵ Mellicium: Melk, Alsó-Ausztria.

⁶ Lásd erről Batthyány 1762. december 24-i levelét.

⁷ Desericzky Ince József (1702–1763) piarista szerzetes, történétíró.

⁸ Pray György (1723–1801) jezsuita történétíró, az Egyetemi Könyvtár őre.

⁹ „ponto nox incubat atra, / intonuere poli et crebris / micat ignibus aether”. Publius Vergilius Maro: Aeneis, I. 89–90.

Si Bayero¹⁰ eruditissimo Petropoli¹¹ agenti, si Belio¹² nostro vitam fata indulissent longiorem, rem, nisi me fallit animus, confectam haberemus: adtestantur hoc eorum litterae decade prima monumentorum historiae nostrae a Belio editae.¹³

De historia Scythismi, cuius indicium Prodrumus Belii¹⁴ Tibi fecit,¹⁵ res aliter habet: non enim opusculum quoddam manu exaratum est, sed vile ac per exiguum fragmentum et proposito Tuo prorsus inutile. Alia manu exarata veterum opera, quae typis vulgata non sint, nobis non suppetunt: verum pulchre iuvari fortasse posses eruditi Turcae Saadeddini¹⁶ opere, quod in Latinum sermonem converti.¹⁷ Is enim eas gentes omnes, quae trans *Maveraunabrive* Oxum¹⁸ flumen numerosissimae colebant, Turcas adpellat, et ad hos Domus Othomanicae origines refert. Ex Sinicis scriptoribus clarissimus Deginesius¹⁹ parvam profecto, si verum amamus, lucem attulit:²⁰ nam quod Scythae nobis, id Sinensibus Hunni sunt; vagum igitur et instabile nomen certae genti, quae inde has in oras pervenerit, dari non potest. Narrant deinde iidem scriptores Sinenses gentem illam, quam per contumeliam Hun-Ki adpellabant, versus T'á-cín sine partes Europaeae abiisse; at rediisse iterum itidem adnotant. Incredibile ad extremum est, Hunnos contumeliosum Sinensium nomen ad nos attulisse, et sub eodem nobis fuisse primum cognitos, ne alia, quae partim rationi, partim Orientalium mebris sunt opposita, commemorem. Si eruditissimi Turcae ex libris Orientalium de gentibus Trans Oxum illis certius nihil, quod dicant, habent, quid amabo [!] nos sive ex nostris sive Graecis documentis dicemus? Graeci quidem dum de nostris, qui ultimo in Europam venerunt, loquuntur, Turcas semper adpellant, et recte quidem; consentiunt enim cum Turcicis scriptoribus, aut certe ex habitu solum, et moribus iudicant: at vero plurimum a vero aberraverit, qui docere velit, Hungaros et Turcas eiusdem esse originis; nisi ad diluvium usque et paradisum etiam ascendere velit. Quis enim Hispanos et Slavos

¹⁰ Theophil (Gottlieb) Siegfried Bayer (1694–1738) német filológus, sinológus, történetíró.

¹¹ Petropolis: Szentpétervár.

¹² Bél Mátyás (1686–1749) evangélikus lelkész, filológus, történetíró, geográfus.

¹³ Lásd Bayer Bélhez és Bél Bayerhez 1726-ban és 1732-ben írott leveleit: *Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella monumentorum ineditorum partim, partim editorum sed fugientium. Conquisivit, in decades partitus est, et praefationibus, atque notis illustravit, [...], Tomus I., Posenii, 1735. 408–415. A levelek kritikai kiadása: BML, 1993. 154–156., 162–165., 273–274.*

¹⁴ *Hungariae antiquae et novae prodromus. Auctore Matthia Belio Pannonio. Norimbergae, 1723.*

¹⁵ Lásd erről Batthyány 1762. december 24-i Kollárnak írt levelét: KÁFL, 2000. 114. (77. sz.)

¹⁶ Muhamed Hasen Saadeddin (Saad Eddin) (?–1660) török történetíró.

¹⁷ Saadeddini scriptoris Turcici *Annales Tarschat Tevarich [...]* ab intio gentis Ottomanicae usque ad Muardem I. pertingens. Turcice et Latine, interprete et editione Adamo Francisco Kolario, Vindobonae, 1755.

¹⁸ *Maver-un-Nahr* vagy *Maver-un-Nehr*, *Mawara-al-Nahr*, illetve *Transoxania*: az *Amu-Darja* folyótól jobbra fekvő területek, az ún. *Nagy-Buhara* arab elnevezése.

¹⁹ Joseph de Guignes (Deginesius) (1721–1800) francia sinológus, történetíró.

²⁰ Lásd Joseph de Guignes alábbi művét: *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols, et des autres Tartares occidentaux, etc. avant et depuis Jesus Christi jusqu'à présent. Précédée d'une introduction contenant des tables chronologiques et historiques des princes qui ont régné dans l'Asie: ouvrage tiré des livres Chinois, et des manuscrits orientaux de la Bibliotheque du Roi. Tome I–IV. Paris, 1756–1758. (Suite des memoires de l'Academie Royale des Inscriptions et Belles-lettres.)*

Germanosque eiusdem dicat esse originis, quod exteris gentibus *Europaei* audiunt? Ego de Hunnis aeque atque de Magyaris nostris idem sentio. Gentes Orientales esse, fere certus sum; quae nimirum per arctos plagas has in regiones pervenerint. Causas migrationis, quae a Sinensibus scriptoribus petuntur, tum demum credam, cum certiores fuerint prolatae. Interim mihi semper placebunt illae, quas Turcici, Persici et Arabici scriptores memoriae produnt.

Sed fere oblitus sum epistolam me nunc scribere non dissertationem de celebri nunc argumento: veniam igitur peto adscriptae raptim neque petitae sententiae meae. Si illustrissimus comes videt quidpiam in me facultateque mea esse, quod destinato operi proficuum esse possit id mihi, quaeso indicare velit; adnitar enim omni studio quod nunc verbis solum cogor id in posterum re ipsa testari, nimirum quod sim et permaneo Illustrissimi Domini Comitis

servus obsequentissimus

Adamus Franciscus Kollar manu propria.

Viennae die 20. Ianuarii anno MDCCLXIII.

2.

Kollár Ádám Ferenc Batthyány Ignác Salesiusnak

(Bécs, 1763. február 1.)

(BNR FBB nr inv. 2752, lada XV/85.)

Folytatja a szkíta és hun történelemre vonatkozó legújabb kutatásoknak és műveknek az előző levélben elkezdett ismertetését, részben megismételve főleg a török munkákról mondottakat. Tájékoztatja Batthyányt arról, hogy egy ismerősének, aki Ernst Christoph Kaunitz-Rietberg herceg társaságában Oroszországba fog menni, megbízást adott, hogy a jelzett témában információkat gyűjtsön, illetve a régi orosz évkönyveket beszerezze. Kéri Batthyányt, hogy a tulajdonában lévő, a magyar történelemre vonatkozó okleveleket ne mulassza el vele közölni. Beszámol arról, hogy megvásárolta Bél Mátyás özvegyétől a történetíró oklevélgyűjteményét. Érdeklődik, vajon megküldheti-e az általa 1762-ben kiadott műveket.

Illustrissime Comes.

Si minus mihi, quam sim, cognitus essem, blandirer utique ingenio, industriae, doctrinae meae, quae mihi ab Tyrnavia rem prorsus singularem, amicitiam nimirum viri, genere, dignitate, eruditione clarissimi, spondere videntur: verum animus meus, sibi ipse optime conscius, rem tantam, merito suo, polliceri sibi cum non queat; humanitati Tuae, Comes Illustrissime, luculentum istud voluntatis in me Tuae testimonium refero in acceptis, et rerum ac temporum occasiones indicari mihi, quibus eam pro virili mereri possim, etiam atque etiam oro.

Tardiores paullo litteras meas²¹ haudquamquam displicuisse, vehementer laetor. Eas a me nec dum paene ex itinere collecto esse exaratas, fateor; cum sategerim humanitatis magis officio defungi, quam adeo, de quibus interrogabor diligentius rescribere. Nunc postquam respiravi, et amici libertate uti permittor, de omni proposito nostro mentem meam retegam fidentius. Sex, nisi fallor, sunt viri docti, qui studium et operam indagandis originibus nostris impenderunt. Otrokocsium,²² pro more seculi, Hebraicis et Graecis litteris plus aequo deferentem, cultior philologus, rerum et idiomatum Orientis peritus, sine risu vix, credo, legerit. Bayero, gente Hungaro, ab Sinensi eruditione aliarumque linguarum peritia longe clarissimo et Petropoli agenti, si vitam diuturniorem denuas, vix quicquam aliud defuit. Clarissimus Belius pauca admodum illa, a Bayero accepta cum laude in lucem protulit monumentorum decades I. pagina 408,²³ quae de suo tum loco modo indicato tum passim alibi promit, vehementer vereor, ne sperato cum successu probari defendique possint. Desericius, aliis nimium credulus, mihi orientem solem, ubi occidit, quaesivisse adhuc est visus.²⁴ C[larissimum] Degesium, Parisinum academicum, commercio litterarum nosco annis duodecim.²⁵ Prodromum operis sui *Histoire Generale des Huns* anno MDCCLI.²⁶ ad me quoque miserat. Incredibile dictu est, quam miris vir ille, et inauditis inventis suis, quibus nulla saepe subest veritas, delectetur. Origines Sinensium nuper ab Aegyptiis repetere conatus est; quam simul ob rem et de historia Hunnorum sua, crisi acerba, neque immerito, perstringitur a celebri Voltaero²⁷ in praefatione opusculi *Histoire de l'Empire de Russie sous Pierre le Grand*.²⁸ Clarissimus Prayus ducem suum noscere debuerat melius, aut certe cautius sequi: cum is ipse Vol. II. pagina IV. lectores iam praemonuerat his verbis: *Je propose mon sentiment, mais je n'exige pas qu'on adopte sans examen*.²⁹ Hunnorum occidentale nomen cum Sinensium Asiatico affinitatem quandam habere videtur: at vero nullus ignorat, cum in aliis disciplinis, tum, et in primis, in historiarum studio, convenientiam nominum et vocabulorum declarari tanti momenti esse, ut nisi summa

²¹ Lásd Kollár 1763. január 20-i levelét.

²² Otrokócsi Főris Ferenc (1648–1718) teológus, filológus. Kollár itt a következő művére utal: Origines Hungaricae, seu liber, quo vera nationis Hungaricae origo et antiquitas e veteris monumentis et linguis praeprimis, praecipue, panduntur: indicato hunc in finem fonte, tum aliorum aliquot vocum Hungaricarum, tum aliorum multorum nominum, in quibus sunt: Scythia, Hunnus, Hungarus, Magyar, Jász, Athila, Hercules, Ister, Amazon etc. Opus hactenus desideratum [...]. Pars prima et secunda, Franekarae, 1693. – Otrokócsi művéről vö. Batthyány Kollárnak 1763. március 14-én írt levelét: KÁFL, 2000. 130–131. (92. sz.)

²³ Lásd fent a 10. sz. jegyzetet.

²⁴ Josephus Innocentius Desericius: De initiis et majoribus Hungarorum commentaria. Vol. I–V., Budae et Pestini, 1748., 1753., 1758–1760.

²⁵ Joseph de Guignes és Kollár levelezésére kutatásaink során nem bukkantunk rá.

²⁶ Ez sem Kollár hagyatékában, sem könyvtárának katalógusában nem található meg.

²⁷ François-Marie Arouet de Voltaire (1694–1778) francia író, költő, történetíró, filozófus.

²⁸ Histoire de l'Empire de Russie sous Pierre le Grand, par l'auteur de l'Histoire de Charles XII. Tome première, [Paris,] 1759. XV–XXIII.

²⁹ Az idézet pontosan: „Je propose mon sentiment, mais je n'exige pas qu'on l'adopte sans examen.” Lásd J. de GUIGNES: Histoire générale [...]. Tome première, seconde partie, Paris, 1756. VI.

cum attentione fiat, in multos non leves errores nomines praecipitet. Nam tametsi Deginesio eiusque sequaci cernesserim, Sinicum *Hionk-Nu* eosdem indicare populos, quos Europaei Scythas adhuc, aut *Hunnos* vocavimus; incertum tamen, et vereor, ne perpetuo, fuerit; ex immensa illa Asiaticorum Hunnorum gloria quantam, iure suo, partem Atilani exercitus, Avars, Magyarique nostri decerpere sibi queant. Quis, quaero, non rideret Austriacum scriptorem, qui omnia de Getis Scythisque generatim dicta, historiae Austriacae praemitteret?³⁰ sed de his opportunius diligentiusque agam in prolegomenis ad *Hungariam Nicolai Olahi Strigoninensis Archiepiscopi* quae iam sub praelo est.³¹

Atque his, compendio licet propositis, facile, credo, induceris, Comes Illustrissime, ut mihi consentias, aliam nobis excutiendam relinqui quercum. Turcae *πολυπράγμονες* non sunt; vetusta idcirco illa aut leviter attingunt, aut omnino ab historiis suis rescindunt. Eruditus *Saadeddinus* Historiam et origines Domus Othomanicae scribere exorditur ab saeculo Christi XII. Ascendit quidem narratione brevicula ab Noae³² et Adami³³ tempora; sed prudenter meo iudicio, addit: *elaehdetü älyä errawi*. i. e. *fides sit penes auctorem*. Quaecunque autem hoc in scriptore sunt, quae propositum, Comes Illustrissime, tuum adiutare poterunt, ea exscripta transmittam; nam exemplum versionis meae habeo unicum, quo, ut nunc studia mea sunt, carere non possum. De Scythismo *ἀποσπασμότιον* transcribam, et mittam proxime. Interim, si quid ego Tibi his in litteris videre videor suaderem, ut Prolegomena ad *Olahum*³⁴ mea expectes. Habebis illa Aprili mense, vel, ut tardissime, Maio. Non exiguum vitae meae tempus, historiae patriae caussa[!], linguis orientalibus addiscendis impendi; nondum tamen de evolutis ex tenebris originibus nostris blandiri mihi possum. Illustrissimus comes de Kaunitz iunior³⁵ redibit ex Russia mense Martis; quem ista in legatione a secretis habuit, amicus meus est, cui Wechtlero³⁶ nomen est. Huic multa his de rebus indaganda commisi. Vetustos Russorum annales,³⁷ quos demumcunque nancisci posset, erui et adferri iussi. Conciliaturus etiam mihi est amicitiam cum eruditis interpretibus tam vasti imperii: quae cuncta si expectationem meam non luserint, propositum Belii cum Bayero susceptum, urgere fortassis poterimus. Me nunc cura diplomatatum omnis aevi, historiam nostram illustrantium, tenet et exercet vel maxima, si quae Tibi, Comes Illustrissime, suppeterent, ea ut mecum communicare ne graveris, enixis precibus oro: collocabis istud non apud me, sed patriam carissimam insigne beneficium, cuius pulchro amore incensum te veneror et exosculor. Clarissimi Belii egregia diplomatatum collectio

³⁰ Lásd a következő művet: Sigismundus Calles: *Annales Austriae ab ultima aetatis memoria ad Habsburgicae gentis principes deducti*, Viennae Austriae, 1750.

³¹ Olahus, 1763.

³² Noé: a Biblia szerint az emberiség második ősatya.

³³ Ádám: a Biblia szerint az emberiség ősatya.

³⁴ Oláh Miklós (1493–1568) esztergomi érsek, humanista történétíró.

³⁵ Ernst Christoph Kaunitz-Rietberg herceg (1737–1797) osztrák államférfi.

³⁶ Wechtler/Wächtler: a személyt nem tudtuk azonosítani.

³⁷ Utalás a 12–13. században keletkezett „Poveszt vremennüh let” orosz krónikára.

mea nunc est, ab illius vidua,³⁸ dum Octobri mense Posonii essem, aere meo empta.³⁹ Tabularia per Austriam cum bibliothecis excussi pleraque retuli laboris fructum non contemnendum. Nescio, utrum *Ursini Velii*⁴⁰ de bello Pannonico libros, anno proxime elapso a me primum in lucem prolatos,⁴¹ videris; cui adiectum auctarium diplomatum cum collectionis diplomatum meae specimen esse volui. Analectorum Vindobonensium volumina duo, mea cura typis vulgata,⁴² lubenter mitterem, modo haberem, cui recte ad te perferenda olem. Habes promptam, Comes Illustrissime, studia tua adiuvandi, voluntatem meam, de qua si in tuis numerare me porro perexeris, satagam omni studio ut eam Tibi praestem perpetuam. Vale! et studiis meis favere itidem perge. Scribebam in Vindobonensi Bibliotheca Palatina ipsis Kalendis Februarii anno a partu Virginis MDCCLXIII.

Illustrissimi nominis Tui

cultor perpetuus

Adamus Franciscus Kollár manu propria.

3.

Kollár Ádám Ferenc Batthyány Ignác Salesiusnak

(Bécs, 1763. február 19.)

(BNR FBB nr inv. 2755, lada XV/88.)

Köszöni I. Lajos oklevelének megküldését, amelyben Óbudáról esik szó, s amelyről már Timon Sámuel és Bél Mátyás is írt, sőt maga is említi azt, a két szerzőt követve, a magyar királyok kegyúri jogáról szóló munkájában. Batthyány kéréseit megpróbálja teljesíteni. Szeretné, ha Batthyány szintén elküldené neki a tulajdonában lévő okleveleket vagy oklevélmásolatokat.

³⁸ Hermann Zsuzsanna, Bél Mátyás felesége.

³⁹ Kollár október 15-én és 20-án Bélnak a következő gyűjteményeit vásárolta meg az özvegytől: *Diplomatarium Hungariae*. I–II. Lásd ezt: MNL OL, I 7 46–47. kötet. A vételről lásd még Kollár alábbi feljegyzését: „Mathiae Belii *Diplomatarium MS ab eiusdem conjuge vidua, matrona lectissima, a me Posonii comparatum. Est quantivis pretii, cum propter selectum diplomatum, tum quod notitiae novae regni Hungariae scribendae inseruiit. MS Vol. 2.*” *Catalogus*, Num. 95. 20. Vö. erről még: SZELESTEI N., 1984, 170–171; TÓTH, 2007, 229. Kollár ugyanekkor megvásárolta még Bél következő gyűjteményeit is: „*Tomus Collectaneorum ad Hungariam et Transylvania motam intestinos bella, pacem, foedera, tractatus, amnestias et alia penitus ab anno 1579 ad annum 1659, collectore Stepano Osztrozit de Gille-tincz Sacrae Regni Hungariae Duumviro.*” MNL OL, I 7, 34. kötet.; „*Mathiae Corvini regis Hungariae epistolae. Ex collectione Cl. Matthiae Belii.*” MNL OL I 7, 44. kötet.; *Catalogus*, 21. Az 1762. évi vásárlásokról lásd még Kollárnak 1763. február 19-i levelét.; SZELESTEI N., 1984, 9., 10., 11., 21–24., 164., 169., 170; TÓTH, 2007, 14., 25.

⁴⁰ Caspar Ursin Vel (Casparus Ursinus Velius) (kb. 1493–1539) német humanista történétíró, filológus.

⁴¹ Adamus Franciscus KOLLAR: *Casparis Ursini Velii de bello Pannonico libri decem. Opera et studio [...]*, Vindobonae, 1762. A mű magyar nyelvű kiadását lásd Velius, 2013.

⁴² Adamus Franciscus KOLLAR: *Analecta monumentorum omnis aevi Vindobonensia. Opera et studio [...]* Vol. I–II. Vindobonae, 1761–1762.

Ismét visszatér a szkíta és a hun történelemmel foglalkozó forrásokra, elsősorban az általa kiadott Saadeddin-műre. Dicséri Batthyányt egyház-, illetve zsinattörténeti tervéért, különös tekintettel arra, hogy szerinte Péterffy Károlynak e tárgyban kiadott munkája hiányos és kiegészítésre szorul. Megvásárolta Bél özvegyétől Bél „Adparatus”-ának a kéziratát. Megkülönböztetve egy francia kronológiatörténeti művet Batthyánynak, ha az nincs meg neki.

Illustrissime Comes
Amice Suavissime!

Virgineus ille rubor Tuus, quo ad laudes, in litteris meis ultimis a me tibi adscriptas⁴³ suffusum te fuisse scribis; tam arcto me tibi adstrinxis vinculo, ut verbis, etsi maxime velim apte satis atque integre explicare non possim: quam etiam ob rem, si pateris, promitto tibi sanctissime, curaturum me omni studio atque diligentia ut tenerrimum istum animi sensum mei, amicissimamque erga te voluntatem re ipsa deinceps tibi comprobem. De studiis atque aetate tua quod scribis,⁴⁴ scito, haudquamquam te mihi fuisse ignotum; alterae quippe, quas ad me dedisti, litterae apud illustrem Festeticium⁴⁵ prandenti mihi sunt redditae, ubi cum ex eo ipso tum etiam ex aliis, qui aderant, ea omnia, quae scripsi, audivi et simul te felicissime noscere caepi; quam excusationem meam ut cum modestia animi tua communicare velis, etiam atque oro, ut intelligat auctores innocentissimi criminis, eisque potius quam mihi succenseat.

De litteris regis Ludovici, quarum apographum ad me misisti⁴⁶ gratias tibi habeo dum persimili munusculo reddere possim: sunt enim mihi omni auro, gemmis omnibus, *et quidquid eois, Indus littoribus fulva scrutatur in alga*⁴⁷ longe chariores. Lucem pulcherrimam affundunt iis, quae Timon⁴⁸ ad annum 1355⁴⁹ et Belius Hungariae suae tomo III. pagina 198⁵⁰ de Buda Veteri memoriae suae prodiderunt. Si earum mihi prius fuisset copia doctius utique scripsissem in opusculo de patronatus iure meo,⁵¹ ubi eandem rem, Timonem et Belium sequutus,⁵² leviter attigi: ita nempe verum est illud maximam eorum partem, quae scimus, minimam esse, quae ignoramus. Te igitur, amice suavissime, per sanctum patriae amorem oro atque obsecro ut eruendis hoc genus vetustarum litterarum

⁴³ Lásd az 1763. február 1-jei levelet.

⁴⁴ Lásd Batthyány 1763. február 5-i levelét: KÁFL, 2000, 122–124. (87. sz.)

⁴⁵ Festetics Pál gróf (1722–1782) államférfi, a Magyar Királyi Kamara alelnöke.

⁴⁶ Lásd erről Batthyány 1763. március 14-i levelét: KÁFL, 2000, 129–131. (92. sz.)

⁴⁷ Pontosan: „Tunc superat pulchros cultus, et quidquid Eois / Indus littoribus rubra scrutatur in alga.”
Claudius CLAUDIANUS: *Magnes*, 15–16.

⁴⁸ Timon Sámuel (1675–1736) jezsuita történétíró.

⁴⁹ Samuel TIMON: *Epitome chronologica rerum Hungaricarum et Transilvanicarum a nativitate Divi Stephani primi regis apostolici producta ad annum M. DCC. XXXVI. a reverendo patre [...] e Societate Jesu, Claudiopoli*, 1736. 54.

⁵⁰ Matthias BEL: *Notitia Hungariae novae historico geographica divisa in partes quatuor. Partis primae Cis-Danubianae. [...] Elaboravit (...), Viennae Austriae*, 1737.

⁵¹ *Historiae diplomaticae iuris patronatus apostolicorum Hungariae regum libri tres. (Appendix de auctoritate concilii Tridentini in praesenti argumento.)*, Vindobonae, 1762.

⁵² Uo. 57, 206.

monumentis omnem curam, diligentiam, impendere, et mecum etiam communicare velis; collatis quippe duorum consiliis hoc genus scripta clarius intelligi, et quid valeant, quo pertineant, aestimari possunt. Iam vero ut delectum eorum, quod petis,⁵³ reddam tibi faciliorem, duo sunt opera, quae molior, alterum *Tabularium Regni Hungariae*;⁵⁴ *Chorographia eiusdem regni medii aevi* alterum:⁵⁵ sed istud praecipue, cuius gratia tabularium ipsum colligo: habeo igitur opus monumentis quam vetustissimis,⁵⁶ et nominibus urbium, pagorum, maxime refertis: quare re mihi facturuses longe gratissimam, si transumpta Praepositurae Vetero-Budensis, quae te possidere scribis,⁵⁷ mihi transmiseris. At vero cum longo temporis usu dediderim, alia etiam monumenta, quae nulla urbium oppidorum, pagorum nomina continent, operi meo lucem foenerari posse, utiliorem multo operi meo operam navaveris, si omnium diplomatum litterarum etc. notitiam mecum communices, quae regum nostrorum procerum, privatorum nominibus scripta sunt, usque ad initia Austriaci apud nos Imperii, sive ad annum 1527. En, amice suavissime, nactus amicum es confidentem admodum, et vereor, ne etiam gravem. Sed tamen te atque etiam oro, ut haec omnia, quae abs te peto, commodo tuo maximo fiant. Velim etiam, ut mihi candide et, pro amicitia nostra, libere perscribas, quae apographa a te mihi missa retinere, quae vero, exscriptis exemplis, remittere tibi debeam: absit enim, ut sive incommodo, sive periculo tuo, opes meas litterarias augere velim.

Venio ad alteram epistolae tuae partem, quae est de consiliis et propositis tuis.⁵⁸ Ac primum omnia, quae meditaris laudo proboque; habebunt quippe utilitatem speratam eamque maximam: video praeterea supelectilem meam tibi quoque non inutilem fore. Nam quod ad origines attinet, mittam tibi Saadeddini scriptoris mei Turcici eam partem, quae iam impressa est Turcice et Latine; bellum hocce atrox et perniciosissimum consilia etiam mea pervertit, et editionem huius etiam operis impedivit: tu tamen solus et unicus habebis quae hactenus impressa sunt; continent origines Turcarum et hoc, credo, tibi sufficiet.

⁵³ Lásd Batthyány 1763. február 5-i levelét: KÁFL, 123–124. (87. sz.)

⁵⁴ Kollár ezt a szándékát később meg is valósította. Lásd kéziratgyűjteményét: *Elenchus actorum regni, remonstrans per quo, quae et qualia acta usque usque ad annum 1764, inclusive ad Archivum regni resignata habeantur*. Lásd *Catalogus*, 1799, 14.

⁵⁵ Kollárnak ezt a munkáját sem kéziratossá hagyatékában, sem kéziratának és könyveinek katalógusában nem találtuk meg.

⁵⁶ Lásd az alábbi oklevélgyűjteményeket: *Summaria diplomatum*. MNL OL, I 7, 1–17. kötet.; *Adami Francisci Kollarii diplomatarium Hungaricum, complectens selecta acta publica et diplomata, ex originalibus maximam partem et manu quidem sua exscripta, atque regum serie digester MS quarto in vol. 7*. MNL OL, I. 7, 18–23. kötet.; *Index chronologicus omnium diplomatum in collectione mea (Kollari) diplomatica contentorum*. MNL OL, I 7, 28. kötet.; *Historiotemata et Diplomata Ungariae*. MNL OL, I 7, 33. kötet.; *Analecta diplomatica pro historia Hungariae*. MNL OL, I 7, 54. kötet.; *Analecta diplomatica pro historia Hungariae in tres tomos digesta*. *Catalogus*, 1799, 9.

⁵⁷ Lásd erről Batthyány 1763. március 14-i levelét: KÁFL, 2000, 130. (92. sz.)

⁵⁸ Lásd Batthyány 1763. március 8-i levelét. KÁFL, 2000, 127.

Historiam Tuam ecclesiasticam,⁵⁹ amplissimis opibus ditare potero; est enim mihi hoc in primis argumento haudquamquam curta supellex. Synodos hactenus duas, Peterfio⁶⁰ ignotas, feliciter detexi, nimirum anni 1449. Strigoniensem, et anni 1579 Iaurinensem de quibus querentem videre praevie poteris Peterfium Conciliorum Hungaricorum partis I. pagina 189. et partis II. pagina 397. ubi male Iaurinensem synodum ad annum 1679. retrahit.⁶¹ Consulere etiam poteris de illis agentes Schmidium⁶² in Archiepiscopum Strigoniensium partis I. pagina 255.⁶³ et Karolyium⁶⁴ in Speculo Jaurin[ensis] ecclesiae pagina 88.⁶⁵

In regum et ducum historia nostra maximo tibi adiumento fuerit *Mathiae Belii Adparatus ad historiam criticam ducum et regum Hungariae*, quem manu scriptum cum aliis monumentis ab eiusdem viri docti coniuge vidua aere meo comparavi anno proxime elapso mense Octobri.⁶⁶ hunc quoque tibi, si volueris, utendum mittam, ut clare intelligas, amicorum omnia esse debere communia. Nescio utrum possideas eximium et maxime necessarium in re diplomatica opus Gallicum, cui titulus *L'art de vérifier les dates*;⁶⁷ sin minus, idem etiam opus donum tibi mittam.

Hominem tuum quem Viennam missurum te scribis, avide exspecto: haudquaquam enim committam, ut vacuus redeat. Tu interim ita studiis te da, ut salvum atque incolumem te mihi bonisque omnibus serves. Vale! amice suavissime et me habe totum tuum; iterum vale!

Tuus

ex animo

Adamus Franciscus Kollar manu propria.

Vindobonae die XIX. Februarii anno 1763.

⁵⁹ Batthyány a magyarországi katolikus zsinatok történetét kívánta újra feldolgozni. Vö. erről Batthyány Kollárnak 1763. február 5-én és 1763. március 8-án írt leveleit: KÁFL, 2000, 123., 127. (87. és 89. sz.)

⁶⁰ Péterffy (Péterfi) Károly (1700–1746) jezsuita egyháztörténet-író.

⁶¹ PÉTERFFY, 1741–1742. Péterffy művének kritikájáról lásd Batthyány 1763. február 5-i és 1763. március 8-i Kollárnak írt levelét: KÁFL, 2000, 123., 127. (87. és 89. sz.)

⁶² Schmitth (Schmid) Miklós (1706–1767) jezsuita egyháztörténet-író.

⁶³ Archiepiscopi Strigonienses compendio dati ac festis honoribus [...] domini Nicolai e comitibus Csak de Keresztszeg. Pars prima et secunda. Tyrnaviae, 1752.

⁶⁴ Károlyi Lőrinc (kb. 1688–1747) a győri káptalan kanonokja, scardonai püspök, nagyprépost, egyháztörténet-író.

⁶⁵ Laurentius KÁROLYI: *Speculum Jaurinensis ecclesiae, repraesentationis suam ipsam cathedralem ecclesiam, tum episcopus qui a tempore Divi Stephani proto-regis eidem praefuerunt usque ad excellentissimum dominum dominum comitem Franciscum Zichy de Vásonkő*. [...] Opus posthumum illustrissimi domini [...], Jaurini, 1747.

⁶⁶ Matthias BEL: *Apparatus ad historiam criticam ducum et regum Hungariae, sive collectio miscella monumentorum ineditorum partim, editorum et fugentium*. Lásd MNL OL, I 7, 43. kötet. A kézirat megvételeéről lásd még Kollár következő feljegyzését: „Matthiae Belii adparatus ad historiam criticam ducum et regum Hungariae e supellectile litteralia, a doctissimo viro relicta, comparatus Posenii. MS. fol. Vol. 1.º: Catalogus, 1799, 21. Vö. erről: SZELESTEI N., 1984, 169.

⁶⁷ [Maur François DANTINE]: *L'art vérifier les dates, des faits historiques, des chartes, des chroniques; et autres anciens monuments depuis la Naissance de Notre Seigneur*; par le moyen d'une table chronologique [...] avec une calendrier perpetuel, l'histoire abrégée des conciles, des papes [...] par les Religieux Benedictins de la Congregation de S. Maur. Première partie, Paris, 1720.; Paris, 1750.

4.

Kollár Ádám Ferenc Batthyány Ignác Salesiusnak

(Bécs, 1763. március 13.)⁶⁸

(BNR FBB nr inv 2457, lada XV/90.)

A Batthyány által kért könyveket még nem tudta beszerezni. Azokat a műveket viszont, amelyeknek megküldésére már ígéretet tett, valamint más, általa kiadottakat is, el fogja küldeni. Lemásolta Bél Mátyás „Adparatus”-át és azt szintén eljuttatja, amit különösen figyelmébe ajánl. Ismételten dicséri Batthyáynak a magyarországi egyházi zsinati források új kiadására vonatkozó tervét. Ezt már csak annál is inkább fontosnak véli, mivel Péterffy Károly zsinattörténeti munkáját pontatlannak és hanyagnak tartja, ami megengedhetetlen a katolikus egyház történetének tudományos kutatását illetően. Ő maga is foglalkozott a témával és több egyház- és zsinattörténeti forrást lemásolt, illetve saját költségén megszerzett. Ezeket el fogja juttatni Batthyáynak. Sajnos Batthyáynak a szkíta történelemre vonatkozó kérdéseivel nem tud foglalkozni, mivel Peter Lambecknek a bécsi császári könyvtárról írott művét szeretné újra kiadni. Batthyány figyelmébe ajánlja Peter Johann Tannert Strahlenbergnek a magyarok eredetének kutatása szempontjából is fontos könyvét, valamint Oláh Miklósnak általa kiadott művéhez csatolt kiegészítést, Nicolaus von Rosenbergnek a szkítákról szóló értekezését.

Illustrissime ac Reverendissime Comes,
Amice aestimatissime.

Iucundissimae mihi fuerunt litterae tuae⁶⁹ tametsi ab homine rerum, quas expectabam, omnium vacuo redditae; iam enim nuper admodum pro amicitia nostra candide tibi confessus sum, nihil me abs te velle, nihil expectare, quod commodo tuo maximo fieri non possit: scio deinde, quae tuae nunc sunt vitae rationes: nolim idcirco, ut temporis tui, severioribus studiis [!] consecrati, iacturam mei gratia vel minimam facias: igitur ea omnia, quae volueris, quaeque rebus meis, et tuis etiam, pro futura videris, tum plane mittes, cum id sine ullo tuo incommodo facere poteris.

De libris, quos expetis,⁷⁰ sane tuli aegerrime, non omnes me tempore brevissimo nancisci potuisse; nam is, qui tuas mihi reddidit, dixit se perendie Tyrnaviam reversurum: quam ob rem conicere in sarcinulam coactus sum, non quae debui, neque etiam, quae volui, verum quae habui; attamen grata tibi spero futura omnia si ea non tam pretio suo, quam mittentis tibi obsequendi studio aestimaveris. Accipies igitur primum Analectorum meorum volumina duo, quorum alterum res plurimas, quae historiae

⁶⁸ Kollár levelét 1763. március első felére datáltuk. KÁFL, 2000, 128. (90. sz.)

⁶⁹ Lásd Batthyány Nagyszombatban 1763. március 8-án kelt levelét. KÁFL, 127–128. (89. sz.)

⁷⁰ Lásd Uo., 127.

nostrae lucem faenerantur[1], continet; tum Saadeddini scriptoris Turcici philyras impressas a me tibi promissas; deinde Juris patronatus historiae diplomaticae exemplum unum; post Velii Ursini de bello Pannonico exemplum itidem unum; tum Idylion Graecum, quod instauratorum Vindobonae studiorum gratia septem ab hinc annos cecini;⁷¹ deinde L'art de verifier les dates; postremo historiam criticam ducum et regum Hungariae clarissimi Mathiae Belii manu scriptum: quibus si te inscribere non piguerit: *Maximae voluntatis amici optimi exiguum monumentum*, et munusculi tenuitatem et sententiam animi mei pulcherrime expresseris. In primis autem historiam criticam Belii tibi commendo, qua unica cum carere non possim, studiis tuis praeclare consules, si eius tibi exemplum exscribi curaveris, meumque mihi quam primum quamque securissime fieri poteris, remiseris.

Multum me delectavit propositum tuum de adornanda conciliorum regni nostri editione altera; enimvero egent ista cura quam quae maxime ob incredibilem Péterfii et negligentiam et, quod dicere pudet, dicacitatem paene subrusticam, qua popillares nostros religionum professione a nobis diversos passim lacescit: quicquid enim alii sentiant, mihi in discipulo Christi praeplacet mansuetudo et ardentissima charitas. Magis cum hic ille character sit, qui nos ab ethnicis haereticisque secernit: verendumque profecto sit, ne dum in hoc genere concertationum alter alterum dicit esse diaboli, neuter sit Christi: convincamus erroris sui haereticos, veritatis studio; pervicaciam, mansuetudine; ignorantiam, solida eruditione: quam convertandi rationem si neglexerimus, vehementer vereor, ut ecclesiae Christi ne obstemus bonis potius quam eadem procuremus. Sed de hoc arbitrari tibi potius quam mihi homini profano convenit, quam etiam ob rem securum te esse iubeo de omnibus, quae in potestate mea sunt, et consilium hoc tuum adiutare poterunt. Synodum Szabolcsensem praesidente Divo Ladislao⁷² celebratam⁷³ ex libro, qui olim *Collegii Christi Ecclesiae Strigoniensis fuit* manu mea exscriptam multo emendatiorem, quam Péterfius edidit,⁷⁴ communicare tecum itidem potero. Diploma libertatum cleri Hungarici ab Andrea II.⁷⁵ anno 1222 concessarem magnis et miris precibus Romae a me obtentum, in manu mea est; quod mirifice illustrat decretum I. Mathiae Corvini,⁷⁶ a multis cleri odio, aliter atque[így van!] convenit, hactenus expositum:⁷⁷ ornabit hoc praeclare collectionem tuam.

⁷¹ Adamus Franciscus KOLLAR: *Χάρτες εἰδύλλιον* gratiae Francisci et Mariae Theresiae Augustis, in solennibus Minervae Augustissimae munificentia et iussu Vindobonam reducis habitae, Vindobonae, 1762. – Kollár Bécsben 1744–1745-ben görög és héber nyelvi, 1747–1748-ban pedig teológiai stúdiú-mokat folytatott.

⁷² László (Szent) I. (1046–1091) magyar király (1077–1091).

⁷³ Utalás az I. (Szent) László elnökletével Szabolcson 1090. május 20-án megtartott nemzeti zsinatra. Erről ZÁVODSZKY, 1904; JÁNOSI, 1992; SZUROMI, 2017.

⁷⁴ PÉTERFFY, 1741–1742, I, 14.

⁷⁵ András, II. (kb. 1176–1235) magyar király (1205–1235).

⁷⁶ Mátyás, I. (1440–1491) magyar király (1458–1490).

⁷⁷ Utalás II. András Aranybullájára és I. Mátyás második törvénykönyvének (1464) I. és XXVIII. törvény-cikkelyeire. Mindkét dokumentum másolatát lásd Kollár következő gyűjteményében: *Diplomatarium ecclesiasticum Ungariae*, MNL OL, I 7, 37. kötet.; *Catalogus*, 25.

Intendam curam et diligentiam meam in detegendis libellis ieiuniorum et canonibus poenitentialibus, nusquam adhuic mihi visis, neque, ut arbitror a Péterfio; tametsi id diserte adserat. Quid enim, an in illa, qua hoc genus monumentorum premebatur penuria non protulisset in lucem? credat id Iudaeus apella.⁷⁸

Scythismus tuus adhuc in Scythia est; incredibile enim dictu est, quam sim occupatus immo obrutus labore pertinaci editionis Commentariorum Bibliothecae Augustae.⁷⁹ Habebis tamen illum, quam primum respirare potero, tu modo interim progredere in opere tuo, et quod promisi, possidere iam te secure existima.

De Amazonibus scribam alias uberius; nunc adnotare sufficet, ornari bibliothecam nostram urna celeberrima anaglypha, quae pugnam cum peltatis Amazonibus commissam ingeniosissime exhibet. Est opus Graeci operis insigne prorsus et admirandum, gemma dicendum melius quam marmor. Sed heus tu! quod fatum, quisve error te ad Amazonas perduxit?⁸⁰

Heu fuge crudeles terras, fuge littus avarum!⁸¹

Rerum videlicet, detegendis originibus nostris utilium. Nescio utrum in tuam cognitionem pervenerit opus Philippi Joannis Strahlenbergii:⁸² *Das Nord und Östliche theil von Europa und Asia*⁸³ inscripti; hunc suaderem librum nocturna volveres diurnaue manu: mihi ipsi magno auxilio fuit, in dependendis praeiudiciis plurimis. In tabella sua polyglotta sex septemve gentes exhibet, quae cognato linguae Hungaricae idiomate hodie utuntur. In praefatione mea ad Olahi Hungariam nihil eorum, quae promisi, invenies; vis scire causam? nempe Strahlenbergio duce, dum prooemium scribo, iustum libellum conscripsi; et, quae pluribus explicari debent, paucis complecti nolui: verum tui gratia Olaho addidi *Nicolai Rosenberggii*,⁸⁴ *equitis Poloni libellum singularem de situ, moribus, et diversitate Scytharum gentium*⁸⁵ adhuc ineditum. Praetulisse videtur hic Strahlenbergio, sed profecto longe inferior est eo, cui praelusit

⁷⁸ Pontosan: „credat Iudaeus Appella, ego non.” Q. Horatius Flaccus: *Satyrae*, Liber I. Satyrae V. 100–101.

⁷⁹ Kollár az alábbi mű második kiadásán és kiegészítésén dolgozott: „Petri Lambecii Hamburgensis, Sacrae Caesareae Maisetatsi consiliarii, historiographi ac bibliothecarii, Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi. Liber primus. Liber secundus. Vindobonae, 1665., 1679.” Lásd ezt: Adamus Franciscus KOLLARIUS: *Lambecii Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi* libri VIII. Editio altera. Opera et studio [...]. Tomus I–VIII. Vindobonae, 1766–1782.

⁸⁰ Lásd erről Batthyány 1763. március 8-i levelét: KÁFL, 2000, 127. (89. sz.)

⁸¹ P. Vergilius Maro: *Aeneis*, Liber III. 44.

⁸² Philipp Johann Tabbert von Strahlenberg (1676–1747) svéd katonatiszt, kartográfus, geográfus, történetíró, nyelvtudós.

⁸³ Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia In soweit solches Das gantze Rußische Reich mit Siberien un der grossen Tartarey in sich begreiffet, in einer Historische-Geographischen Beschreibung [...], Stockholm, 1730.

⁸⁴ Georg Nicolaus von Rosenberg (1649–1695) német történetíró.

⁸⁵ Kollár itt szinte szó szerinti idézi az Oláh Miklós művéhez írott előszóban mondottakat: „Haec de nostra in edendis libellis istis cura et diligentia; quibus adjicere libuit NICOLAI de ROSENBERG, Equitis Poloni, de situ, moribus et diversitate Scytharum gentium libellum singularem, adhuc ineditum, ex libro Caesareo nunc scripto Classis Hist. Profanae MDCCXXVII.” – Praefatio, In: OLAHUS, 1763, [V.] Rosenberg művének kiadását lásd Uo., 199–244.

Bocharti⁸⁶ Phaleg⁸⁷ et Origines Otrokocsii, vereor ne operam meam ludant; conabor tamen omni studio ut eos tibi comparem, vel a Batavis⁸⁸ aliundeve accersitos. Non minor enim quam apud vos hoc genus opem Vindobonae etiam est penuria.

Habes epistolam plenam festinationis, sed, si me proprius bene novi, plenam itidem amoris in te mei cuius naves, huius gratia, si facilius tuleris; dabis itidem pulchrum indicium amoris in me tui. Vale! amice suavissime et me redama. Scribebam in Vindobonensi Bibliotheca ad die] XIII. Martii ἀπὸ τῆς ὠσάρκου οἰκονομίας MDCCLXIII.

Tuus ex asse

Adamus Franciscus Kollár manu propria.

5.

Kollár Ádám Ferenc Batthyány Ignác Salesiusnak

(Bécs, 1763. május 6.)⁸⁹

(BNR FBB nr. inv. 2768, lada XV/101.)

Pozsonyban többektől értesült arról, hogy Batthyány kigyógyult a betegségéből. Sajnálattal közli, hogy a neki szánt francia kronológiatörténeti művet a könyvárus, akire azt rábízta, elfelejtette elvinni. Kéri, hogy Béls „Adparatus”-ának másolatát Batthyány adandó alkalommal küldje vissza. Szeretné, ha Batthyány megküldené neki a veszprémvölgyi apácakolostor görög nyelvű alapítólevelének másolatát. Kíváncsian várja Pray György „Annales”-e második kötetének a megjelenését. Továbbra is figyelemmel kíséri Batthány zsinattörténeti tervét. Beszámol a Magyar Királyi Kamara Levéltárában áprilisban folytatott kutatásairól. Gratulál Batthyánynak az esztergomi Missale felfedezéséért. Informálja őt arról, hogy a bécsi császári könyvtárban található egy esztergomi szertartáskönyv, amelynek másolatát majd megküldi.

Illustrissime ac Reverendissime Comes

Amice aestimatissime.

Litteras tuas, quas Nonis Februarii ad me dedisti,⁹⁰ paulo tardius, et Posonii, non Viennae accepi. Acciderunt mihi multis nominibus iucundissimae, tum in primis, quod

⁸⁶ Samuel Bochart (1599–1667) francia protestáns bibliatudós.

⁸⁷ Samuelis Bocharti opera omnia, hoc est Phaleg, Canaan et Hierozoicon. Quibus accessere variae dissertationes, hactenus fere ineditae, in quibus multa philologica, geographica, chronologica, historica [...] eruditissime exponuntur. [...] Editio tertia. [...] Lugduni Batavorum, 1692. A műről vö. Batthyány 1763. március 8-i levelét: KÁFL, 2000, 127. (89. sz.)

⁸⁸ Arról, vajon Kollár közvetlenül Hollandiából vásárolt volna könyveket, nincsenek adataink, de tény, hogy könyvtárában több Hollandiában kiadott latin, francia, olasz és spanyol nyelvű könyv volt található. Lásd Catalogus, 184., 197., 208., 232–233., 271.

⁸⁹ A levél egy rövid részletét lásd KÁFL, 2000, 137. (95. sz.)

⁹⁰ Lásd Batthyánynak 1763. február 5-i levelét: KÁFL, 2000, 122–124. (87. sz.)

te ex morbo tuo⁹¹ recreatum esse nunciarent; quam ob rem, et simul quod ex aliis intelligam, te pertinacius dare studiis operam velle, quam corpusculi tui vires ferant, oro atque obsecro mi Ignati, ut sanitatis tuae curam geras quam diligentissime, cum facile per te intelligas, frustra futuram esse eruditionem nostram omnem, praesentissimo isto fulcro destitutam. Munusculum meum tibi probari gaudeo, quod tamen amore potius in me tuo, quam suo merito aestimare videris; neque etiam prae modestia monere audes, integrum tibi non fuisse missum: quippe opus Gallicum *L'art de verifier les dates* librarius meus, cui id negotii dededram[!], in sarcinulam coniicere, imprudens neglexit; quod tamen habiturum te, velim, ut credas, ubi primum, cui recte perferendum dein, habuero. Belii Apparatum ad historiam criticam, quaeso, ut quam proxime quamque commodissime poteris, mihi remittas;⁹² et si qua alia in re operam meam studiis tuis utilem futuram esse praevides, liberrime pro amicitia nostra impera. De vetustis diplomatibus non est cur nunc sis multum sollicitus; do hanc moram lubentissime vitae rationibus tuae modo illius fructum sanitas quoque tua percipiat. Vesprimiensium monialium litteras foundationis Graecas⁹³ videre et legere percupio. Latent, scio, in Collegio Societatis Jesu Jaurinensi quod latifundia illarum possidet.⁹⁴ Avide expecto Prayi Annalium volumen alterum,⁹⁵ quod iam sub praelo est, nam illud se ibidem editurum mihi promisit, amabo tamen te si interim apographum aliunde obtineas et mecum communices. Collectio conciliorum tua erit mihi cordi; quicquid hoc genus supellectilis corradere potero, tibi servabitur. Quarta die mensis Aprilis Posonium abieram: quippe augusta pro sua in me benignitate plane singulari tabularium camerae⁹⁶ suae amplissimum mihi patere iussit. Versatus sum in eo maxima mea cum voluptate ad diem usque octavam decimam eiusdem mensis, quo Viennam redire debui. Di boni! quantam et quam incredibilem copiam vetustissimorum monumentorum in eo vidi atque in manibus habui meis: verum, ut gaudia mortalium sunt, rarissime omni parte integra, cum dolore etiam spectare coactus sum, inaestimabilem thesaurum istum barbare

⁹¹ Lásd Uo.

⁹² Kollár még 1763. február 19-i levelében jelezte Batthyánynak, hogy ha szeretné, elküldi számára Bél művét. Lásd fent a 3. sz. levelet, illetve Batthyány 1763. március 8. levelét: KÁFL, 2000, 127.

⁹³ Batthyány még 1763. február 5-i levelében megígérte Kollárnak, hogy megküldi neki az 1109-ben alapított veszprémvölgyi apáca kolostor görög nyelvű alapítólevelének másolatát. KÁFL, 2000, 123.

⁹⁴ Lásd erről RÁCZ György: *A veszprémvölgyi kiváltságlevelével*. https://mnl.gov.hu/a/het/dokumentuma/a/veszpremvolgyi_kivaltsaglevel.html.

⁹⁵ Georgius PRAY: *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII*. ad annum MDLXIV. deducti ac maximam partem ex operibus, coaevis, diplomatibus, tabulis publicis et vel genus litterariis instrumentis congesti opera et studio (...), S. J. Sacerdotis. Pars II. complectens res gestas a Carolo I. Roberto ad Wladislaum I., Vindobonae, 1764.

⁹⁶ Kollár 1762. szeptember 13-án nyújtotta be folyamodványát Mária Teréziához, hogy a Magyar Királyi Kamara pozsonyi levéltárában kutatásokat végezhesen. KÁFL, 2000, 99–100. (58. sz.)

prorsus et inhumaniter habitum, nullum prorsus in ordinem esse redactum compassus sum et sortem acerbam dolui tacitus verbis galli aesopici apud Phaedrum, margaritam in sterquilinio videntis:

Jaces indigno quanta res, inquam, loco!
O si quis pretii cupidus vidisset tui:
Olim redisses ad splendorem maximam.⁹⁷

Redibo Posonium identidem et in ditissimis auri sectaris [!] istis paupertatem museoli mei levare satagam: quam nihilo tamen minus commendatam tibi quoque esse volo cum omnes exulere arbores mihi plane necesse sit, ad cumulum meum posteritatis gratia probe comparandum. Nobilissimae domui Batthyianae, quatenus per iuramenti religionem licebit libentissime labore quoque meo inserviam, modo ex te intelligam, id eidem gratum esse futurum. De antiquissimo missali abs te detecto⁹⁸ tibi ex animo gratulor, in quo missam de inventione dextrae sancti regis nostri haberi scribis.⁹⁹ At vero excute memoriam tuam, et adversaria etiam, et proximis me litteris edoce, qua in regione regni et cuius ordinis fuerit monasterium illud, in honorem huius dextrae exstructum,¹⁰⁰ quod Bonfinius¹⁰¹ memoria adhuc sua viguisse scribit!¹⁰² Missale, tuo etiam antiquius, manu exaratum; aut nisi fallor *Rituale Strigoniense* custoditur in Bibliotheca Augusta¹⁰³ cuius apographum cum tempore habere poteris. Haec nunc perscribere succurrit, Vale! et, si me redamas, valetudinis tuae curam quam maximam habe

Tuus

ex animo

Adamus Franciscus Kollar manu propria.

Vindobonae die VI. Maii anno MDCCLXIII.

⁹⁷ Pontosan: „Jaces indigno, quanta res, inquit, loco! / Hoc si quis pretii cupidus vidisset tui, / Olim redisses ad splendorem maximam.” Phaedrus: Fabulae, Liber III. XII. Pullus ad margaritam.

⁹⁸ Missale Secundum Chorum alme ecclesie Strigoniensis. Venetiis accuratissime impressum. In edibus Petri Liechtensteini Coloniensis Germani. Impensis vero Urbani Keym Librarij Budensis. Anno virginie Partus. 1513. die Januarij. Lásd erről Batthyány 1763. február 5-i levelét: KÁFL, 2000, 123. (87. sz.) Az ősnymtatványról lásd még: RMK, III. 186; Varjú, 1899, 230.

⁹⁹ Lásd Batthyány 1763. május 20-i levelét: KÁFL, 2000, 138. (97. sz.)

¹⁰⁰ A Bihar vármegyében Berekysben található apátságot I. (Szent) László 1083-ban alapította, amely a monostor felépítése után felvette a Szentjobb nevet.

¹⁰¹ Antonio Bonfini (1424/1434–1502) itáliai humanista történétíró.

¹⁰² Rerum Ungaricarum Decades tres, nunc demum industria Martini Brenneri Bistricensis Transsylvani in lucem aeditae, antehac nunquam excusae. [...] Basileae, 1543. Decas secundus. Liber I. 187.

¹⁰³ Kollar itt valószínűleg a következő, nyomtatásban napvilágot látott szertartáskönyvre utal: Rituale Strigoniense seu formula agendorum in administratione sacramentorum ac ceteris Ecclesiae publicis functionibus. [...] Tyrnaviae, 1745. Ez ma is megtalálható az Österreichische Nationalbibliothekban az alábbi jelzet alatt: ÖNB 31. F11. ALT PRUNK.

6.

Kollár Ádám Ferenc Batthyány Ignác Salesiusnak

(Bécs, 1763. június 28.)¹⁰⁴

(BNR FBB nr. inv 2774, lada XV/107.)

Érdeklődik, vajon Batthyány megkapta-e az általa publikált Oláh Miklós-művet. Nem érti Batthyány hallgatását. Sajnálja, hogy Batthyány Itáliába megy, de reméli, hogy kapcsolatuk a jövőben is megmarad. Kéri, hogy Batthyány ne mulassza el vele közölni egyik vagy másik levéltárnak a tulajdonában lévő katalógusait. Ő maga szívesen elküldi az esztergomi érseki levéltár okleveleinek jegyzékét. Elfoglaltsága miatt továbbra sem tud foglalkozni Batthyány szkítákra vonatkozó kérdéseivel.

Amice suavissime

Χαίρειν καὶ εὐπράττειν.

Olahus noster salvus ne ad te pervenerit nec ne ignoro: ita enim egregie tarditatem meam inscribendo imitari videris; cum nihil adhuc rescripseris.¹⁰⁵ Sed heus tu, non eadem tibi est silendi quae mihi causa; quae cum acquissima sit, parum abest, quin tibi nunc tandem Didonis deserta verbis exprobre:

Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
Posse nefas, tacitusque mea decedere terra.¹⁰⁶

Enimvero speraveram ego pro ea, quam mihi perpetuam pollicitus eras, amicitia tua, primum me futurum, qui de habitu ad Italos tuo certi quid ex te auditurus sim;¹⁰⁷ verum ut spes nostrae persaepe ἀνεμώλια sunt, alia nunc omnia amantissimus Tui experiri cogor. Is ergo *sequere Italiam ventis*,¹⁰⁸ ac Diis una immortalibus gratias age, dolorem

¹⁰⁴ A levél hátlapján későbbi, idegen kéztől származó megjegyzés olvasható: „Pro Xenio Novi Anni 1791. Humillime offertur, et consecratur Reverendissimo Domino. D. Antonio Patruban, Ecclesiae Cathedralis Albensis Canonico Dignissimo.”

¹⁰⁵ Batthyány 1763. június 13-i levelében arról ír, hogy várja Oláh Miklós művét. Lásd erről: KÁFL, 2000, 139. (100. sz.) Július 2-i levelében viszont már arról tudósítja Kollárt, hogy megérkezett hozzá a könyv: KÁFL, 2000, 143. (104. sz.)

¹⁰⁶ P. Vergilius Maro: Aeneis, Liber IV. 305–306; A csalódott Dido karthágói királynő szavai szerelmének, Aeneas trójai királyfinak Itáliába való váratlan távozása után.

¹⁰⁷ Batthyány római, illetve itáliai útjáról vö. Kollárnak 1763. július 2-án írt levelét: KÁFL, 2000, 143. (104. sz.) Batthyány azzal a céllal ment Itáliába, illetve Rómába, hogy a már Nagyszombatban megkezdett magyar egyháztörténeti kutatásait folytassa, illetve hogy Inchoffer Menyhért és Péterffy Károly munkáit kiegészítse és közzétegye. Kutatómunkáját a római Collegium Germanicum et Hungaricum-ban kezdte meg, ahová 1763. november 1-jén iratkozott be. Kutatási programjáról 1763. december 13-án Rómából részletes tervben tájékoztatta Pray Györgyöt. Lásd erről bővebben: JAKÓ, 1991, 354.

¹⁰⁸ „I, sequere Italiam ventis, pete regna perundas.” P. Vergilius Maro: Aeneis, Liber IV. 381.

meum morem gerere rationi esse coactum, a quo, me dubita, auditorus eras omnia, quae, cum vehementissimus est, suggerere amantibus consuevit. De vetustis monumentis, quae manu tua exscripta mihi nuper misisti,¹⁰⁹ ita me Dii ament, si scio, quid praedolore scribere debeam: erunt quippe aeternum monimentum amoris in me tui, sed non innocuum: quoties enim cunque in meos incurrerint oculos, incurrent autem quotidie, toties in memoriam revocabunt iacturam, quam in habitu tuo passurus sum irreparabilem. Scio, quid rescripturus es et quo exitu effugere quaeres: verum notum mihi Tuum: *me si fata meis etc.*¹¹⁰ neque animum meum consolari potuisses neque detrimenta mea resarcire.

Constitueram nuper, securus adhuc tui, non nulla abs te petere, quae nunc abiturienti in casum fortassis cecinero. Catalogos monumentorum unius et alterius tabularii, si quos forte habes, ut communicare mecum ne graveris. Est mihi notae probissimae index omnium diplomatum, quae in tabulario archiepiscopi Strigoniensis custodiuntur,¹¹¹ eum, modo velis, habebis; cursore, quo voles, ad te perlatum. Diplomatis in sylloge tua, ad me missis ultimi partem reliquam avide expecto. Scythismum tuum, minutum hercle Atlantico in Oceano pisculum adhuc quaero; ob manu scriptorum codicum ordinem, ab negligentissimo Nesselio,¹¹² Lambecii¹¹³ successore¹¹⁴ perturbatum; cum, quia tibi gratum futurum esse, intelligo non prius quaerere, desinam, quam is in manus meas incurrat. Atque haec fere sunt, quae te nunc scire volui. Vale! dum adhuc proprius abes non immemor nostri vive.

Tuus

ex animo tuique amantissimus

Adamus Franciscus Kollar manu propria.

Vindobonae die XXVIII. Iunii MDCCLXIII.

¹⁰⁹ Lásd erről bővebben Batthyány 1763. március 14-i levelét: KÁFL, 2000, 129–130. (92. sz.)

¹¹⁰ „Me si fata meis paterentur ducere vitam auspiciis.” P. Vergilius Maro: Aeneis, Liber IV. 340.

¹¹¹ Lásd Inventarium Litteralium Instrumentorum Privilegia, Bona et Jura Archiepiscopatus Strigoniensis et aliorum Episcopatum, Praelatorum et Locorum Ecclesiasticorum, nec non Privatarum, etiam aliquot personarum interesse concernentium. [...] Confectum est praesens Inventarium ex Speciali Serenissimi Principis ac Domini, Domini Matthiae, Archiducis Austriae etc. [...] mandato, et commissariorum deputatorum, sigillorum annuarium impressione, ac chyrographorum eorumdem subscriptione, roboratum. Actum Posonii, die 21. Maii Anno Domini 1602. MNL OL, I 7, 44. kötet. 119–234; Indices quorundam Archivorum Regni Hungariae. Inventarium Archivi Archiepiscopalis Strigoniensis, Sereniss. Archiducis Mathiae jussu, a commissariis ad id deputatis consumptum, ac chirographis eorumdem roboratum. Posonii die 21. Maji anno Chr. 1602.; Ejusdem Archiepiscopalis Archivi Index alter, capsarum, in quibus diplomata servabantur, serie scriptus: cui adnexus est rerum et personarum index alphabeticus. Indices quorundam Archivorum Regni Hungariae. 2) Archiepiscopalis Bibliothecae catalogus eodem anno [1602] conscriptus. Catalogus, 14. Erről még: Szelestei N., 1984, 169.

¹¹² Daniel Nessel (Nesselius) (1630–1700) német filológus, császári udvari tanácsos, Lambeck utódaként 1680 és 1700 között a bécsi császári udvari könyvtár custosa.

¹¹³ Peter Lambeck (1628–1680) a bécsi császári könyvtár custosa, udvari tanácsos, 1662 és 1680 között állt a könyvtár élén.

¹¹⁴ Kollár 1758-tól a könyvtár első custosa volt.

Kollár Ádám Ferenc Batthyány Ignác Salesiusnak

(Bécs, 1763. július 11.)

(BNR FBB nr. inv. 2776, lada XV/109.)

Jelzi, hogy az esztergomi érseki levéltár indexét a könyvtárosa már kiírta és pár nap múlva befejezi a munkát. Kéri Batthyányt, nevezzen meg egy megfelelő embert és az alkalmat, akivel és amikor az indexet eljuttathatja neki. Cserébe kéri, hogy megkaphassa a vasvári káptalan katalógusát. Szeretné, ha Batthyány elküldené neki a budai és a nagyszombati káptalan levéltárának a jegyzékét. Közli, a Vatikáni Levéltár prefektusa, Giuseppe Garampi levelet írt neki, amelynek egy részletét idézi. Ebben Garampi megemlíti, hogy III. Ince pápa regesztái között ötven, a Magyar Királyságra és különösen a magyarországi egyház történetére vonatkozó levele került a kezébe. Úgy véli egyúttal, hogy a következő pápától is számos ilyen levél található. Ezeket Kollár figyelmébe ajánlja. Érdeklődik, vajon azok a források, melyekről Batthyány írt, mikor érkeznek meg? Batthyány itáliai útjáról csak akkor szeretne hallani, midőn ő Bécsben lesz.

Amice Suavissime!

Tardius, scio, opinione expectationeque tua rescribo;¹¹⁵ vis ex me audire causam? nempe et mihi nunc Italia prae Hungaria placet. Igitur cum semper alias Tyrnaviam prius quam Romam scripserim, nunc vice mutata, Romam Tyrnaviae praetuli, respondique ante clarissimo Garampio,¹¹⁶ Mamachio,¹¹⁷ Rogerio,¹¹⁸ quam Ignatio Salesio, tametsi Tyrnaviae et patriae nostrae ornamento unico. Sic nimirum sunt mores mei, quos ex animorum moribus unus omnium facillime fingo, refingo. Urbe aeterna nihil mihi posthac fuerit potius, quia tibi illam in votis amoribus, et deliciis esse scio. Utar et posthac semper hoc genere scribendi, et quo epistolae meae gratiores tibi adveniant, a Roma petium exordium omnes habebunt. *Ch'io ancora sono pittore.*¹¹⁹

Indicem tabularii metropolitae nostri Strigoninensis librarius meus iam exscripsit et paucos post dies pensum absolvet; hominem tu vel occasionem mihi indica, qua recte ad te perferri possit. Sed ἀντίδω per tuum sive catalogum tabularii Capituli Castri ferrei mihi promissum ita velim mihi sancte serves et transmittas, ut Romam tuam olim bene

¹¹⁵ Kollár Batthyányinak Nagyszombatban, 1763. július 2-i levelére válaszolt. Lásd KÁFL, 2000, 143–144. (104. sz.)

¹¹⁶ Giuseppe Garampi (1725–1792) a Vatikáni Levéltár prefektusa, varsói és bécsi pápai nuncius, történét-író, filológus.

¹¹⁷ Tomasso Maria Mammachi (1713–1792) olasz egyháztörténész.

¹¹⁸ Constantino Ruggeri (1714–1766) olasz egyháztörténész.

¹¹⁹ Antonio da Correggio (1489–1534) itáliai festő, állítólagos önérzetes kijelentése, midőn a bolognai Chiesa di San Giovanni in Montéban Raffaello Sanzio (Santi) „L’Estasi di Santa Cecilia” című képe előtt állt.

comptus salutare velis: in omni re alia potius quam in ista promissis me lactari facilius patior: cum hoc genus deliciarum aeterna fame sibi que laborem. Voca deinde in consilium memoriam tuam, et omnia rerum adiuncta diligenter circumspecte; nam si istud facias, fieri posse spero, ut et Budensis et Tyrnaviensis Capituli similes indiculos¹²⁰ habere possimus. Experieris me nunc esse petacissimum; mihi enim, dum tempus patitur, metendum esse video; a tuo enim abitu sterilitatem maximam praemetuo. Eruditissimus Garampius, Vaticano tabulario sanctiori praefectus amicus meus est; is in epistola sua, quam hodiernus cursor mihi tradidit, haec ad me scripsit: *Evolvi regesta Innocentii PP. III.*¹²¹ *ab anno tertio ad manum, quae nunquam in publicam lucem prolata fuere, in iisque quinquaginta fere epistolas inveni, quae ad historiam generalem Regni Hungariae et ad peculiare ecclesias pertinere possunt. Non dubito quin aliae plurimae subsequentium pontificum reperientur. Eas omnes tibi libentissime offero. Scias enim nihil mihi gratius futurum, quam in omnibus rebus tibi praesto esse.*¹²² Haec Garampius; quid igitur tibi videtur? satisne tibi diligens Romanae opulentiae admirator videor? habebimus, ne dubita omnia; nihil enim certum fixumque est omnem movere lapidem, omnem quercum excutere; colligemus ex orbe universo memorias nostras vel nunc certe vel nunquam. Monumenta illa, quae iam parata te habere scripsisti, quando aderunt? de itinere tuo Romano nihil prius scire desidero, quam te Vindobonae videam. Vale! et me, ut facis, porro redama.

Tuus

ex animo

Adamus Franciscus Kollar manu propria.

Vindobonae ad diem XI. Iulii MDCCLXIII.

¹²⁰ Kollár hagyatékában nem található meg a két káptalani levéltár mutatói.

¹²¹ Ince, III. (1160–1216) római pápa (1198–1216).

¹²² Giuseppe Garampinak Kollárhoz írott levelét Kollár hagyatékában nem találtuk meg. Garampi ígéretéről vö. Batthyánynak 1763. november 3-i, már Rómából kelt levelét: KÁFL, 2000, 147. (107. sz.). Ebben Batthyány beszámolt Garampival történt találkozásáról és Kollár azon kérésének teljesítéséről, miszerint Garampi megküldi neki III. Ince pápának a fenti levélben említett, a magyar királyokhoz (Imre, II. László és II. András) uralkodásának első három évében írt leveleiről készítendő másolatokat. A leveleket más pápák leveleivel együtt Garampi, ígéretét betartva, megküldte Kollárnak. Lásd ezeket: Literae Romanorum pontificum Innocentii III., Gregorii IX., Nicolai III. ac Honorii III. ad reges, duces atque praesules Hungariae ex Vaticana Bibliotheca exscriptae a Iosepho Garampi. Accessit decretum Andreae II. de anno 1232. OSZK Kt. Quart. Lat. 774. Az iratok másolata Uo., Collatum cum exemplari comitis Georgii Festetics diebus 17–19. Aprilis 1781. Descriptum vero per plenipotentiarum amanuensem Nagy.; Epistolae Innocentii III., Gregorii IX., Nicolai IV. et Honorii III. Romanorum pontificum ad reges, duces atque praesules Hungariae, ex Vaticana Bibliotheca exscriptae a Iosepho Garampi anno 1763–1764. Accessit decretum Andreae II. regis Hungariae de annis 1231. et 1222. OSZK Kt. Quart. Lat. 3258.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BNR FBB Biblioteka Naționala Româna Filiala Biblioteka Batthyaneum, Alba Iulia
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
- I 7 Staatsarchiv, magyar vonatkozású kéziratok. Kollár Ádám Ferenc gyűjteménye
- OSZK Kt. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Budapest
- *
- BML
1993 *Bél Mátyás levelezése*, kiad. SZELESTEI N. László, Budapest, Balassi Kiadó, 1993. (Commercia Litteraria Eruditorum Hungariae – Magyarországi tudósok levelezése. III.)
- Catalogus*
1783 *Catalogus praestantissimorum librorum nec non rarissimorum mancriptorum Bibliothecae Kollarianae*, Wien, Joseph Kruzbeck, 1783.
- JAKÓ
1991 JAKÓ Zsigmond: *Batthyány Ignác, a tudós és irodalomszervező*, In: *Magyar Könyvszemle*, 107. (1991) 4. sz. 353–375.; *Batthyány Ignác, a tudós és irodalomszervező*, In: *Erdélyi Múzeum*, 53. (1991) 1–4. füzet. 76–99.
- JÁNOSI
1992 JÁNOSI Monika: *A Szent László kori zsinati határozatok keletkezéstörténete*, In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, 96. (1992) 3–11.
- KÁFL
2000 *Kollár Ádám Ferenc levelezése*, kiad. SOÓS István, Budapest, Universitas Kiadó, 2000. (Commercia Litteraria Eruditorum Hungariae – Magyarországi tudósok levelezése IV.)
- OLAHUS
1763 Nicolai OLACHI *metropolitae Strigoninensis Hungariae et Attila sive de de originibus gentis, Regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus et rebus bello paceque ab Attila gestis libri duo*

- nunc primum ex codice Caesareo Olahis manu emendato coniunctum editi, Vindobonae, 1763.*
- PÉTERFFY
1741–1742
- Carolus PÉTERFFY: *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in Regno Hungariae ab anno Christi MXVI. usque ad annum MDCCXXXIV. Accedunt regum Hungariae, et Sedis Apostolicae legatorum constitutiones ecclesiasticae, I–II, Posonii, Haeredes Royeriani, 1741–1742.*
- RMK
III.
- SZABÓ Károly – HELLEBRANT Árpád: *A magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve, Harmadik rész. 1480–1670, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1896.*
- SZELESTEI N.
1984
- SZELESTEI N. László: *Bél Mátyás kéziratok hagyatékának katológusa, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1984.*
- SZUROMI
2017
- SZUROMI Szabolcs: *Szemponatok az 1092. évi szabolcsi zsinat kánonjogtörténeti vonatkozásai, In: Iustum Aequum Salutare, 13. (2017) 4. sz. 189–203.*
- TÓTH
2007
- TÓTH Gergely: *Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae” című művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése, Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2007.*
- VARJÚ
1899
- VARJÚ Elemér: *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár. (Második közlemény, a szöveg közt egy hasonmással.), In: Magyar Könyvszemle, 7. (1899) 3. sz. 209–243.*
- VELIUS
2013
- Caspar Ursinus VELIUS: *Tíz könyv a magyar háborúról, kiad. SZEBELÉDI Zsolt, Máriabesnyő, Attraktor, 2013. (Scriptores rerum Hungaricarum, 7.)*
- ZÁVODSZKY
1904
- ZÁVODSZKY Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: a törvények szövege), Budapest, Szent István Társulat, 1904, 157–165.*

Rab Irén

Göttingeni intrikák

Miért nem lett Benkő József a Göttingeni Királyi Tudományos Társaság levelező tagja?

Benkő Józsefet *Milkovia*¹ című kétkötetes műve alapján Johann Beckmann professzor javasolta a Göttingeni Királyi Tudományos Társaság² tagjai közé. A *Milkovia* a kunok földjén, a későbbi Moldva területén alapított milkói püspökség történetét taglalja, de korabeli hazai ismertetések szerint „Erdély ország régi és mostani Egyházi állapotjának tellyes meg-írása, sok más rendbéli jegyzésekkel meg-világosítva”³. A két kötet 1781 őszén jelent meg Bécsben, de Benkő saját példányait még november közepén sem kapta kézhez.⁴ Göttingenbe viszont már október közepe táján megérkezett a könyv, egyenesen a bécsi nyomdából vitte egy peregrinus diák,⁵ és adta át Benkő ott tanuló rokonának, Benkő Ferencnek, aki a küldeményt Johann Beckmannhoz, a botanika és a gazdaságtan professzorához továbbította. Az ajándékozás célja a bemutatkozás, elismerés szerzése és a Göttingeni Tudós Társaságba való felvételi kérelem volt. Benkő önbizalmát táplálta, hogy a Haarlemi Tudós Társaság az erdélyi barlangokról⁶ írt munkájáért 1781 májusában tagjai közé választotta.⁷

Benkő József göttingeni körökben sem volt ismeretlen. A *Transsilvania*⁸ című munkáját, melyben a korabeli Erdély földrajzi, történelmi, egyháztörténeti és gazdasági állapo-

¹ Joseph BENKŐ *Milkovia, sive antiqui episcopatus Milkoviensis per terram Transsilvanicam, maxima dioeceseos suae parte olim exprorecti, explanatio*. I–II, Wien, Kurzböck, 1781.

² Az 1751-ben alapított Königliche Societät der Wissenschaften zu Göttingen ma az Akademie der Wissenschaften zu Göttingen nevet viseli. A dolgozatban Göttingeni Tudós Társaságnak nevezem.

³ A korabeli recenziót a Benkő József levelezését kiadó kötetben, bibliográfiai hivatkozás nélkül olvashatjuk. BENKŐ, 1988, 382–383. Valószínűleg a Magyar Hírmondóban jelent meg, 1781-ben.

⁴ „Oly rosszak voltak az Académiákról mostanság lejött Magyarok, hogy az én Milkoviám exemplárjait Bécsből le nem hozták”, panaszkodott Kendeffi Eleknek 1781. november 10-én írt levelében. BENKŐ, 1988, 145–146.

⁵ Az 1781/82. évi téli szemeszterre két új diák érkezett Magyarországról: Péchy Imre és Rombauer Mátyás. Ők október 18-án immatrikuláltak, feltehetően az Álmosdról jövő Péchy hozhatta magával Bécsből a könyveket.

⁶ Imago Specuum Transsilvaniae. „Erdélyországnak nevezetes barlangjai felől tavaly megígért munkája Benkő József uramnak már ki vagyon nyomtatva, de oly nyelvben és oly könyvben, a mely mi közöttünk ritka szájban és ritka kézben forog. Az hárlemi Tudós Társaság azt hollandus nyelvre fordíttatván, maga gyűjteményébe beigtatta, szerzőjét pedig még mult pünkösöd havának 21-dik napján tagjai közé számlálta.” A Magyar Hírmondóban 1781-ben megjelent híradást Mikó Imre monográfiájából vettem át. MIKÓ, 1867, 35.

⁷ A Haarlemi Tudós Társaság Benkő Józsefnek, Haarlem, 1781. szeptember 5., BENKŐ, 1988, 143.

⁸ Joseph BENKŐ *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus, olim Dacia Mediterranea dictus...* I–II. Wien, Kurzböck, 1777–1778. – Benkő a Transsilvaniát két részből állóra tervezte. Az első, az általános rész

tát a korszerűnek számító államismereti módszerrel írta meg, a Tudós Társaság recenzens szaklapja, a Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen 1780-ban hosszan és méltatóan ismertette.⁹ Benkő több professzorral folytatott levelezést, többek között Beckmann-nal is. „Egy ideje levelező kapcsolatban állok vele”¹⁰ – írta maga Beckmann a tagságra felterjesztő levelében. Benkő feltérképezte Erdély flóráját, gyűjtötte a növényeket, magokat és leírásokat küldhetett Beckmann-nak, hogy a botanikus kertben elültessék őket.¹¹ Benkő honfitársának, a nagyszebeni Michael Hißmann-nak is küldött növénymagokat, azzal a kéréssel, hogy juttassa el Murray professzorhoz.¹² Ezek az Észak-Amerikában őshonos és Benkő által Erdélyben fellelt, ipari célra használható növény, az ecetfa magvai voltak. Hißmann a megbízást vonakodva fogadta el, mint írta, „tartok a Benkővel való levélváltástól, egy itteni barátja is miatta rágja állandóan a fülemet”.¹³ Benkő kapcsolatba került Christian Gottlob Heynével, a göttingeni egyetemi könyvtár vezetőjével is, bár ennek a levelezésben csak 1781 végétől találjuk nyomát.¹⁴

A tagsági felvétellel kapcsolatos levelek közül csak egy, Abraham Kästner első levele van dátummal ellátva, ő 1781. október 27-én mondott először véleményt. Ismerve a göttingeni ügymenetet, egy ilyen körbelevelezés pár nap alatt le szokott bonyolódni. Ha a véleményezők a Milkoviába is belepillantottak, akkor ez az idő egy hétre kitolódhatott. A könyvről november 15-én jelent meg ismertetés a Göttingeni Tudós Társaság nagy presztízzsel bíró recenziós folyóiratában.¹⁵ Csakúgy, mint a Transsilvania esetében, ezt a recenziót is Ludwig Albrecht Gebhardi¹⁶ jegyezte, aki a lüneburgi katonai akadémián tanított történelmet. Amíg a Transsilvaniát csak dicsérettel illette, a Milkoviát túl körülményesnek és terjengősnek találta, és a szerző különböző tévedéseit emelte ki. Kétségre vonta egyik-másik közreadott oklevél hitelességét,¹⁷ kifogásolta, hogy a könyvben sok olyan rész található, amit Benkő már a Transsilvaniában megjelentetett. A recenzió megelőlegezi vagy megerősíti a tagság körüli levelezésben megfogalmazott véleményeket.

Mindenesetre a Benkő levelező tagsága körül folyó vita még a recenzió megjelenése előtt, október végén zajlott. A kérelmet Beckmann terjesztette fel (Nr. 27.). Indoklása

(Generalis) jelent meg két kötetben Bécsben, szerzői honoráriumként 30 példányt kapott. A második részben, a speciálisban, Erdély helységek szerint tagolódo természeti kincseit, történelmét és jelenkori állapotát írta le. A speciális rész nem jelent meg. – A Transsilvania művelődéstörténeti jelentőségét bizonyítja, hogy 2014-ben mindkét részt kiadták Szabó György fordításában.

⁹ GGA, 1780 (Zug), 374–384.

¹⁰ Ennek nyoma Benkő levelezésében nem maradt fenn.

¹¹ A göttingeni régi botanikus kertben ma is sok, a 18. századi Erdélyből származó növény található.

¹² Johann Andreas Murray (1740–1791) Linné-tanítvány, a botanika professzora.

¹³ 1781. március 11. Göttingen. Michael Hißmann Johann Filtschnek. HIßMANN, 2016, 122.

¹⁴ A kapcsolatnak 1795-ig találjuk nyomát a levelezésben. BENKŐ, 1988.

¹⁵ GGA 1781 (139), 1113–1117.

¹⁶ A könyvismertetések névtelenül jelentek meg, de a Göttingeni Egyetemi Könyvtárban található GGA példányokba a szerzőket utólag kézzel bejegyezték.

¹⁷ „Auf der 56. S. theilt er eine Urkunde eine Episkopis Milkoviensis vom Jahr 1096 mit, die aus einem sehr beschädigten Transsumpt des 15. Jhs im letztverfassenem Jahrhundert abgeschrieben seyn soll, dem Recensent aber sehr verdächtig zu seyn scheint.” Uo., 1113.

szerint Benkő megszolgált ezt a címet, Bécsben is neve van, a természet- és egyéb tudományok terén pedig nagyra becsült tudós. A Tudós Társaságnak nincs erdélyi levelező tagja, holott az erdélyiek megkülönböztető figyelmet szentelnek a göttingeni egyetemnek, és Benkő jó szolgálatot tehetne a két igény összekapcsolásában. A levélből úgy tűnik, hogy Beckmann többször is sikertelenül javasolt tagfelvételekre embereket, mert hangsúlyozza, hogy most jól alátámasztotta a jelölést.

A felterjesztés Kästnerhez és Büttnerhez került véleményezésre. Christian Wilhelm Büttner (Nr. 29.) pár sorban alkalmatlannak találta Benkőt a tagságra: egy rossz faluban lelkész, földijeit között sincs tekintélye, a munkái tele vannak megbízhatatlan adatokkal. Hißmann ajánlotta, aki jobban ismeri és ezért jobban meg tudná ítélni. Kästner (Nr. 28.) próbaolvasás után úgy vélte, hogy Benkő nem méltó a levelező tagságra, és a történelemmel foglalkozó tagok bevonását javasolta.

A véleményező végül Michael Hißmann lett, aki 1776 óta privátdocensként filozófiát tanított az egyetemen. Sokat ő sem tudhatott Benkőről, hiszen evangélikus szászként tanulmányait Nagyszebenben folytatta, míg Benkő református székelyként Nagyenyeden tanult, 1766-tól Középjártán volt lelkész és nem vett részt a peregrinációban. Emiatt Hißmann ab ovo lenézte tudását, és szorgalmán kívül más erényt nem tudott a javára írni. Benkőt csak a Transsilvaniából ismerte, amiben szerinte semmi újat nem tudott mondani, hiányzik belőle a kritikus szellem, a jó ízlés, az akadémiai rendszerező tudás és forrásai is megbízhatatlanok. Mindezt nagyszebeni barátjának, Johann Filtschnek írta korábban, aki egyébként Benkővel tudományos kérdésekben levelező kapcsolatban állt.¹⁸

Hißmann Göttingenben¹⁹ Büttner professzor házában lakott, és megbízásos munkát is végzett a számára: miután Büttner a weimari hercegnek eladta a könyvtárát, az eladott könyveket ő katalogizálta. Büttnernek Benkőről való információi minden bizonnyal Hißmanntól származtak. Hißmann Kästnerrel is jó kapcsolatot ápolt, a professzori karból eleinte ő pártfogolta az erdélyi szász fiatalembert, 1776-ban ő javasolta felvételét a Königliche Deutsche Gesellschaftba,²⁰ és magiszteri disszertációja készítésében is segítette. A Deutsche Gesellschaftban tartott székfoglaló beszédét végzős diákként szülőföldjéről, Erdélyről, annak régebbi és jelenlegi állapotáról tartotta. Az egész előadás Mária Terézia és II. József, a németek, a Habsburgok, a szászok, és nagyszebeni támogatójának, Brukenthalnak dicséretéről szólt. „*A német jövevények mostanra már látják reményeik beteljesülését. Elhagyták szülőföldjüket, hogy ezt a hegyeken túli kopár vidéket, ahol akkoriban félművelt népek éltek, benépesítsék, és az itt élő faragatlan lakosokat a művelt nemzetek kultúrájába emeljék fel. Ezek a németek, akiket itt szászoknak neveznek, Erdélybe költözésük óta több fényes korszakot megélték*” – áll a felolvasott szövegben.

Hißmann mégsem akart Erdélybe, ebbe a dicső szász hazába visszatérni. „*Filozófiai munkáimat Erdélyben ezer okból nem becsülik, Németországban viszont az értők körében tetszést arat. Ezért aztán oly nagyon össze vagyok fonódva a tudós Németországgal, hogy*

¹⁸ 1781. március 11. Göttingen. Michael Hißmann Johann Filtschnek. HIßMANN, 2016, 122.

¹⁹ Hißmann göttingeni pályafutását 2018-ban részletesen feldolgoztam. RAB, 2018.

²⁰ Hißmann 1776. február 2-án vették fel ebbe a társaságba. Disszertációját Erdélyről írta, Kästner laudációja a könyvecske előszavában olvasható. HIßMANN, 1776.

nem tudnám magam kitépni az öléből” – írta már 1777-ben.²¹ Ez a vélekedése igazolódott be egy évvel később, amikor Andreas Funk szuperintendens betiltotta Erdélyben a *Briefe über Gegenstände der Philosophie an Leserinnen und Leser* című munkájának terjesztését és olvasását.²²

Hißmann lenézte a provinciális Erdélyt, Magyarországot, az ottani tudományosságot. Németországtól várta a hírnevet és a tudományos előmenetelt, és nem akarta észrevenni, hogy ott mindig idegennek fog számítani. Tehetsége, szókimondása és lobbanékony természetűe, mássága megnehezítette az életét. Göttingenben egy befolyásos ember folyamatosan áskálódott ellene és lehetetlenné tette előmenetelét.²³ Csak 1782-ben nevezték ki a filozófia rendkívüli professzorává,²⁴ ettől kezdődően megilltette a professzori cím használatát. A kinevezéssel kielégítették Hißmann becsvágát, de fizetést nem adtak mellé.²⁵ Talán mindezt a frusztrációt írta bele a Benkő Józsefről készített jellemzésbe.

Hißmann egy sűrűn teleírt oldalon bírálta honfitársát (Nr. 30.). Hibájául róttá fel, hogy csak domidoctus és Erdély határait soha nem hagyta el, hogy gimnáziumi tanulmányai után nem külföldi akadémiákra indult, hanem rögtön egy falusi eklézsia lelkipásztora lett. Benkő egyszerű falusi lelkész, akinek elszigeteltsége miatt is korlátozottak az ismeretei. Nagyrészt megalapozatlan hírekből ollózza össze írásait, és aki ismeri Erdélyt, jól tudja, mennyit érnek ezek a források. Gyűjti az egyszerű emberek történeteit, és minden biztos ízlést nélkülözve használja fel ezeket. Ilyen módon született a *Milkovia* is, ami szerinte nem más, mint kéziratos történeti munkák egyszerű összeollózása. Az erdélyi tanult emberek, a gimnáziumok professzorai is joggal nézik le az ilyen, minden kritikát nélkülöző történetírást. Pont miattuk nem szabad Benkőt taggá választani, mert ezzel az akadémia tekintélyébe vetett hitük rendülne meg. Hißmann levelének végén felajánlotta, hogy szükség esetén még további információkkal tudná a kérdezőket ellátni.²⁶

²¹ HIßMANN, 2016, 32.

²² UO., 62–63.

²³ Erről Eichhorn tájékoztatta, de nem nevezte meg az illetőt: *Ön után az inkvizitora leselkedik. Az az ember – tapasztalatból tudom – a legaljasabb silányságra képes.* – HIßMANN, 2016, 136–137. Eichhorn (1752–1827) ebben az időben az orientalisztika professzora volt Jénában.

²⁴ UAG, Akten der Philosophischen Fakultät, 1782, 14.

²⁵ *...auf die Bewilligung einer Besoldung von Seiner Königlichen Mayestät nicht wohl zu denken steht*, állt a Hannoverból kapott levélben 1782. június 7-én. HIßMANN, 2016, 167.

²⁶ Hißmann csak Benkővel szemben volt ennyire ellenséges. Ebben az évben jelent meg Bécsben Sulzer kétkötetes munkája, „Dácia” történetének megírására tett kísérlete. [Sulzer, Franz Joseph, Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist, der Walachey, Moldau und Bessarabiens, im Zusammenhang mit der Geschichte des übrigen Daciens, als ein Versuch einer allgemeinen Dacischen Geschichte 1–2], melyet ő ismertetett a GGA 1781. októberi számában, két héttel a Milkoviáról megjelent recenzió előtt. A hiánypótlónak ítélt művet üdvözölte, részletesen ismertette és a szerzővel szemben csak kevés kritikával élt. Pedig Sulzer katonaként került erre a vidékre és csak később kezdett a terület történetével foglalkozni. Elsősorban megfigyeléseit, gyűjtéseit foglalta írásba. Sulzer Benkővel is kapcsolatban állt, könyveket és információkat cseréltek. Hißmann, úgy látszik, Kárpátokon innen és túli kérdésekben szaktekinetélynek számított. BENKŐ, 1988, 87–92, GGA, 1781. Zug. 625–638.

Hißmann rosszindulatú véleménye Beckmann professzornak is feltűnt. Válaszlevelében (Nr. 31.) kiemelte, lehetséges, hogy Benkő nem járt egyetemre, de nem ő lenne az első, akadémiai fokozat nélküli a levelező tagok között. Írásaiban lehet, hogy van hiba, de a kritikák mind dicsérik, műveit fontosnak ítélik, ő maga is így látja, hiszen neki is hasznos és új információkat nyújtanak. Jó lenne egy olyan erdélyi levelező tag a tudós társaságnak – írta –, aki hazájának ügyes, híres és tevékeny tudósa, olyan, aki tudományos kapcsolatban áll egy, akár több taggal. Mert mit érnek a legnagyobb tudósok, akik semmit nem akarnak csinálni?²⁷ Beckmann személyes okokat látott Hißmann ítéletében: „*tudjuk, jó oka van az itteni Hißmann-nak, hogy Benkő ellensége legyen*”, és személyeskedésnek tartotta a felterjesztés elutasítását is: „*a javaslataim itt mindig alulmaradnak*” – panaszkolta.

A felvétel körüli vitát Kästner (Nr. 32.) azzal zárta, hogy egyáltalán nem csodálkozik Beckmann ajánlásán, hiszen Benkő tudománya az övéhez hasonlatos. Benkő annyi dicséretet érdemel csupán, amennyit neki Gebhardi kiosztott. Benkőnek még sok mindent el kell sajátítania, és akkor majd jelentkezhet az akadémia tagságára.

Ebből a néhány levélből az intrika, a szakmai irigység, az előmenetel féltésének egész köre rajzolódik ki. Milyen oka lehetett Hißmann-nak, hogy Benkővel szemben ellenségesen lépjen fel? Milyen befolyásos ember áskálódott folyamatosan Hißmann ellen és tette lehetetlenné előmenetelét? Miért nem kapott professzori kinevezést az igen tehetséges erdélyi filozófus? Kiknek állt érdekében és miért, hogy a Tudós Társaságban Beckmann javaslatait rendre leszavazzák? Mit ért Kästner Beckmannra célozva a „*Similis Simili gaudet*”, azaz „hasonló a hasonlóknak örvend” kifejezés alatt?

Benkő József hibát követett el, amikor fő műve, az 1778-ban megjelent Transsilvania előszavában leírta, hogy könyvtáráktól, tudományos központoktól távol, egy világtól elzárt kis székely faluban, Középpajtán gyűjtötte mindazt az ismeretanyagot, amit könyvében megjelentetett. „*Erdély több helyeiről sok írást, ritka emlékeket és leveleket gyűjtöttem össze, és saját kezemmel 400 ívnél többet írtam, melyekből e kötetbe, valamint a következőkbe is sokat beigtattam, s még többet be fogok igtatni*” – írta. Több mint ötszáz tudakozó levelet írt a felmerülő kérdések tisztázása érdekében és majd annyi választ kapott. Benkő papi jövedelmének nagy részét a postaköltség emésztette fel. A levelezés a 18. század második felében a tudományos információszerzés egyik alapformája volt. Megmutatja a kérdező tudományos módszerét és egyben kapcsolatrendszerét, azoknak a körét, akiktől adatokat, felvilágosítást vagy útbaigazítást várt.

„*Senki sem alkotott egy oly teljes képet az egész ország régi és új állapotáról, a milyen az enyim lesz – vallotta büszkén a domidoctus tudós. – Lesznek többen, a kik művemet, melylyel a nagy közönségnek akarok használni, komor arczczal fogadják. De ezeknek miért igyekezném tetszeni, holott magam magamnak sem tetszem. ... Igen sokat nem úgy írtam meg, a hogy óhajtottam, hanem a mint lehetett csak ugy hirtelenében, de az igazsággal*

²⁷ Itt Büttnerre gondolhatott Beckmann, akiről az volt a vélemény, hogy azt tesz, amit akar, hiszen gyűjtéményéért életjáradékot kapott az egyetemtől. ...*den müssen wir machen lassen, was er will.* Kästner Heynének, 1777-ben. JOACHIM, 1936, 81.

megegyezőleg, azokra bizván a rendezettebb irást, a kiknek mind több idejek, mind nagyobb szerencséjük van.”²⁸

Az európai tudós világ ennek ellenére respektálta teljesítményét. Az elismerésnek köszönheti, hogy honfitársai körében irigyei támadtak, akik tudományos hírnevét is kikezdték. Külföldet járt pályatársai nem tudták elviselni, hogy a domidoctus Benkő tudásban és szellemi sikerekben felülkerekedett rajtuk. Azt terjesztették, hogy Benkő műveiben nincs semmi maga alkotta eredetiség.²⁹ Holott amit Benkő művelt, a forrásgyűjtés, a források használata, az azokra való hivatkozás számított korszerű módszernek, a göttingeni egyetemen is ez a paradigmaváltás tapasztalható a bölcséleti, a jogi és részben a teológiai fakultáson.³⁰

Az intrikák következményeként Benkő József nem lett levelező tag Göttingenben. Ennek ellenére már 1781 végétől kezdve folyamatos levelezésben állt a nagy tekintélyű Christian Gottlob Heyne professzorral. Heyne többek között a könyvtár fejlesztéséhez kérte ki a véleményét, és megbízta, hogy segítsen magyar és erdélyi történelemmel kapcsolatos könyveket, forrásmunkákat összeállítani és beszerezni. A későbbiekben ajánlatot tett Benkő erdélyi történeti forrásgyűjteményének kiadására is. A magyar vonatkozású történelem és államismeret iránt érdeklődő August Ludwig Schlözer professzor pedig a *Staatsanzeiger*-ben ismertette a Milkoviát, amit fontos és sok újat adó műnek ítélt.³¹

²⁸ MIKÓ, 1867, 62–63.

²⁹ BENKŐ, 1971, 77.

³⁰ SELLE, 1953.

³¹ August Ludwig von Schlözer (1735–1809) a történelem és államismeret professzora. – Erre az ismertetésre hivatkozik BENKŐ, 1988, 271.

Forrás

AAadWG, 1781, Pers. 25. Nr. 27–32.

Az Akademie der Wissenschaften zu Göttingen³² archívumában található az az iratcsomó, amely a Benkő József³³ erdélyi református lelkész, botanikus, történész, polihisztor akadémiai levelező tagságáról folytatott levelezést tartalmazza. A 1781. Pers. 25./27–32. számot viselő iratcsomóban két levél Johann Beckmanntól³⁴ (27, 31), további kettő Abraham Kästnertől³⁵ (28, 32), egy Christian Büttnertől³⁶ (29) és egy levél a nagyszombeni születésű Michael Hißmanntól³⁷(30) származik.

³² Németország egyik legrégebbi állami (királyi) tudományos akadémiáját 1751-ben alapították Königliche Societät der Wissenschaften zu Göttingen (Societas Regia Scientiarum Göttingensis) néven. Az alapító célja az volt, hogy az egyetemen oktató professzorok számára a tudományos kutatás és publikálás feladatát és lehetőségét biztosítsa. Albrecht von Haller (1708–1777), aki a tudós társaság alapjait és szerkezetét lefekette, így fogalmazta meg: „*ein Academiste muss erfinden*”. A társaság titkára volt felelős a folyamatban levő ügyekért, publikációkért, az előírt működéséért. Három osztályt állítottak fel, a természettudományit, a matematikait és a történeti (humán) osztályt és helyet biztosítottak kilenc külföldi professzor számára is. Tiszteleti, azaz levelező tag az lehetett, aki tanultságát hírnevével és írásaival tette ismertté. Ide került volna Beckmann javaslata alapján Benkő József. STARCK, 2013, 5; JOACHIM, 1936.

³³ Benkő József (1740–1814) a székelyföldi Bardócon született, ahol édesapja volt a református lelkész. Székelyudvarhelyt tanult, majd a Nagyenyedi Kollégiumban teológiát végzett. Bethlen Gergely támogatta volna külföldi tanulmányait, de peregrináció helyett hazatért Középpajtára, ahol 1767-ben átvette édesapja lelkészi hivatalát. Erdélyt sosem hagyta el, lelkészi, tanári és tudományos tevékenysége ide koncentrálódott. Igazi polihisztor volt, aki diákkorától következetesen gyűjtötte és rendszerezte az Erdély történetével és természetrajzával kapcsolatos emlékeket, Linné botanikai rendszere alapján feltérképezte Erdély növényvilágát. Kiterjedt levelezést folytatott az erdélyi, magyarországi és európai tudós világgal. Eredményeit saját költségén, latin nyelven jelentette meg. Népszerűsége miatt sok irigye támadt, provinciálisnak és dilettánsnak titulálták, mert nem tanult külföldi egyetemeken. Jelentőségét mutatja, hogy még ma is sokszor idézett szerző, Transsilvania című művét 2014-ben forrás és művelődéstörténeti értékei miatt magyarra fordítva kiadták.

³⁴ Johann Beckmann (1739–1811) a botanika és a gazdaságtan professzora, 1770-től tagja a Tudós Társaságnak. Beckmann a gazdaságtant új alapokra helyezte, ennek elméletét és gyakorlatát egyaránt tanította. A technológiát, azaz a gyártási folyamatot tudománnyá emelte. Igen népszerű volt a Göttingenben tanuló magyarok körében és nagy hatással volt a magyarországi mezőgazdasági főiskolák oktatási módszereire.

³⁵ Abraham Gotthelf Kästner (1719–1800) a természettudományok és a matematika professzora, költő. A Tudós Társaságnak kezdetektől fogva szorgalmas külső tagja, majd Göttingenbe költözésétől (1756) kezdve rendes tagja volt. Nyers, goromba természetű, csípős nyelvű ember volt, sokakat megbántott meggondolatlanul kimondott szavaival. Tudományos eredményei viszont megkérdőjelezhetetlenek, kortársai sokra tartották, az utókor viszont alábecsüli érdemeit.

³⁶ Christian Wilhelm Büttner (1716–1801) a kémia és a természettörténet rendes professzora 1763-tól. A Tudós Társaságnak 1762-től külső, aztán rendkívüli, 1770-től rendes tagja. Miután a weimari herceg megvásárolta a könyvtárát, 1783-ban Jénába költözött, ahol udvari tanácsosi címet kapott. Sok mindenbe belekezdett, de alig valamit fejezett be és keveset publikált.

³⁷ Michael Hißmann (1752–1784), teológus, filozófus, 1776–1782 között privátdocens, 1782–1784 között rendkívüli professzor. 1784-ben egyszerre nevezték ki rendes professzornak Göttingenben és a filozófiai tanszék vezetésére a pesti egyetemen. Halála miatt egyik hivatalt sem tudta átvenni. Hißmann göttingeni tevékenységére: RAB, 2018, 99.

A leveleknek nincs címzése, nincs terjengős megszólítás, nincs záróformula. Az egyetem és az akadémia belső ügymenete ezt nem kívánta meg. Általában egy negyedrétnyi lapot küldtek körbe, amin a felterjesztő ismertette az ügyet, az érintettek erre ráírták a témával kapcsolatos észrevételeiket, ezért sokszor a kötelező levélformulát is elhagyták. Benkő József felvételi ügyét még ennél is lazábban kezelték. Minden megszólaló külön-külön, különböző méretű és formájú papírlapokon – Büttner professzor például egy kis cetlin – írta le a véleményét, és elmulasztották a keltezést is.

A levelek szerzői a Tudós Társaság természettudományi osztályának tagjai voltak, Beckmann botanikus, Kästner matematikus, Büttner vegyész. Benkő történeti munkásságának szakmai megítélése egyikük kompetenciájába sem tartozott. A filozófus Hißmann felkérése sem szakmai alapon történt, azt remélték, hogy ő – erdélyi lévén –, információkkal tud szolgálni Benkő személyére vonatkozóan. Nem véletlen, hogy Kästner történészek bevonását kérte, ami végül is nem történt meg, mert annak nyoma lenne az iratcsomóban. A felterjesztést azért Beckmann kezdeményezte, mert a Milkoviát neki küldte Benkő, hiszen – igaz, növénytani kérdésekben – ő állt vele kapcsolatban. Benkő levelező tagsági kérelmét átadhatták volna a humán (történeti) osztálynak, de ez sem történt meg. Az egy évvel korábban igen dicsért Transsilvania elegendő lehetett volna a levelező tagságra, de erre a műre alig hivatkoznak, mint arra az ajánló levélként használható tényre sem, hogy a haarlemi tudós társaságnak már tagja Benkő. Egyedül Hißmann részéről érezhetünk konkrétan Benkő iránti ellenszenvet. Úgy tűnik, hogy a professzorok egymás közötti viszályukat vetítik ki egy tagfelvételre, amelynek áldozata Benkő József lett.

A levelezés érdekessége, hogy az akadémia akkori titkára, Christian Gottlob Heyne,³⁸ akinek feladatai közé tartozott az ügyvezetés, azaz a tagfelvétel is, nem vett részt benne. Pedig ő az egyetemi könyvtár vezetőjeként és a Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen szerkesztőjeként is kapcsolatban állhatott Benkővel, bár ennek nyomát kettőjük levelezésében csak 1781 végétől találjuk.

1.

1781. Johann Beckmann levele (Nr. 27.)

A társaság egy könyvet kapott, amelynek szerzője Bécsben is nagyra becsült tudós. A szerző Erdélyről szóló korábbi művét a Társaság recensens lapja igen dicsérte. Ő maga egy ideje levelező kapcsolatban áll vele, és az illető már többször említette, hogy szeretne a Társaság tagja lenni, és az itteni tudósokkal kapcsolatokat építeni. Miután a Társaságnak nincs erdélyi levelező tagja, és az ottani tudós emberek nagy figyelmet tanúsítanak a göttingeni egyetem iránt, igen örülné neki, ha Benkőt levelező tagnak választanák. Miután ez a kívánság megalapozott, szeretné, ha a többiek a körülményeket áttekintve, javasolnák a tagfelvételt.

³⁸ Christian Gottlob Heyne (1729–1812) klasszika-filológus, az egyetemi könyvtár vezetője. A Tudós Társaságnak 1770–1812 között volt a titkára.

Eure Wohlgeborene,
habe ich die Ehre, ein Werck zu senden, welches ich für die Societät erhalten habe. Der Verfasser ist als Gelehrter in und außer dem Naturlande sehr geachtet; und gilt selbst in Wien etwas. Seine Geschichte von Siebenbürgen ist in den Anzeigen sehr gelobt worden. Ich correspondire mit ihm seit einiger Zeit, und er hat oft den Wunsch geäußert, der Königlichen Societät und an dem hiesigen Gelehrten dienen zu können, um mit Ihnen in einige Verbindung zu gelangen.

Da die Societät keinen Correspondenten in Siebenbürgen hat, und da die dortigen Gelehrte oft Achtung für unsere Universität bewiesen haben, so wünschte ich sehr, daß dieser geschickte Herr Joseph Benkő (dessen Bruder als Hofmeister der Herren von Ribitze³⁹ euren Wohlgebornen vielleicht bekant zu seyn, die Ehre hat) Correspondent werden möchte. Wenn Eure Wohlgeboren die Umstände ein wenig zu untersuchen belieben, so werden Sie gewiß finden, daß ich zu diesem Wunsche gegründete Ursachen habe; wie wohl ich mich vielleicht scheuen solte, schon wiederum jemanden zum Correspondenten vorzuschlagen.

Die Preisschrift.⁴⁰ welche hiebey zurückkömt ist wohl gewiß wieder von Graf von Retberg, aber nichts desto weniger muß ich gestehen, daß sie gut, und unter den eingelastenen mir die beste zu seyn scheint. Ich kan und darf aber just nicht mehr Zeit auf die Analysirung derselben verwenden.

Solte nicht des Geschenks des Herrn Blochs⁴¹ gedacht werden können, wenn er als Correspondent in den Anzeigen gemeint wird, oder wenn eines seiner Briefen angezeigt würde?

Euren wohlgeborenen empfehle ich mich, Johann Beckmann

2.

1781. október 27. Abraham Gotthelf Kästner levele (Nr. 28.)

Kästner szerint Benkő jelleme és ügyessége a mellékelt Milkovia kötetből kitűnik. Amennyire a próbaolvasásból megállapítható, a szerző nem méltó a levelező tagságra, talán a történelemmel foglalkozók számára ez még nyilvánvalóbb. Kéri ezért a hozzáértők véleményét.

Hochwürdige, wohlgeborene, hochwehrende Mitglieder
Herr Joseph Benkő, dessen Charakter und ein Theil seiner Geschicklichkeit aus beyliegendem Buche: Milkovia zu ersehen ist, wünscht Correspondent unsrer Societät zu seyn. Soviel ich ihn nur nach diese Probe beurtheilen kan, scheint er dieser Ehre nicht

³⁹ Benkő Ferenc (1745–1816) református lelkész, mineralógus, az első magyar nyelvű ásványtani mű szerzője (1786). 1780–1782 között a Ribitze fivérek nevelőjeként összesen négy szemesztert tanult a göttingeni egyetemen.

⁴⁰ A levél utolsó két bekezdése nem Benkő tagfelvétellel foglalkozik.

⁴¹ Marcus Élieser Bloch (1723–1799) német orvos és természettudós, 1781-től az Akadémia tagja.

würdig, vielleicht ist er denen von M.H.H.⁴² die sich mit der Geschichte beschäftigen noch genauer bekannt. Ich erbitte mir darüber ihre Meynungen und verharre voll Hochachtung M.H.H. gehorsamst, Kästner
den 27. October 1781.

3.

Christian Wilhelm Büttner levele (Nr. 29.)

Véleménye szerint Benkő egy ócska kis faluban lelkész és honfitársai körében sem örvend különösebb tekintélynek, hiszen műveiben sok megbízhatatlan információ található. Ajánlja, hogy kérdezzék meg Hißmann, aki jobban ismeri és ezért biztosabban tud mondani.

Der Herr Benkő soll in einem schlechten Dorfe Pfarrer sein, und bey seinen Landesleuten in keinem sonderlichen Ansehen stehen; es soll in seinen Wercken auch viel unzuverlässiges befindlich sey. Der Herr Magister Hißmann kennt ihn genauer, und wird seinetwegen den besten Bescheid geben können

Büttner

4.

Michael Hißmann levele (Nr. 30.)

Benkő helyzetét és műveltségét ismerve kötelességének érzi, hogy közöljön róla néhány adatot a Királyi Tudós Társasággal, mert fontos számára a Társaság tekintélye, és nem szeretné, ha a Társaság iránti erdélyi megbecsülés csökkenne. Elmondja, hogy Benkő Erdélyben nem tartozik a tanult emberek közé, hiszen nem járt egyetemre, gimnáziumi tanulmányait követően egyből egy silány lelkészi hivatalba töltött be és soha nem hagyta el Erdély határait. A hozzá hasonló lelkészeket nem akadémikusnak, hanem csak domidoctusnak nevezik. Benkő ismeretei rendkívül korlátozottak, megalapozatlan, összehordott híreket közöl írásaiban. Erdélyben ezt sokkal jobban tudja az ember, mint másutt, mert ott ismeri a forrásokat, amelyekből ő tájékozódni szokott. Közönséges emberek meséit adja közre, amiket ráadásul mindenféle történelmi ízlés és igény nélkül dolgoz fel. Ilyen mű a Milkovia is. A hozzáértő erdélyiek, tudósok, a gimnáziumok professzorai joggal szenvednek az ilyen fajta kritika nélküli történelemírástól. Hißmann szerint ómiattuk is fontos, hogy a Társaság ne veszítse el a tagfelvételnél alkalmazott szigorúságát és tekintélyét.

Durch einem Zufall erfahre ich, daß die Königliche Societät der Wissenschaften den Siebenbürger Pastor Benkő zu Ihrem Korrespondenten zu ernennen gedenke. Da mir

⁴² Itt a történészek bevonására utal Kästner. Az M.H.H. feloldása talán Mitglieder der Hohen Historie lehetne.

die Lage und der Kredit dieses Mannes somit als auch das Ansehen der Societät in jedem Gegenden bekannt ist; so wer es meine Pflicht, Euren wolgeborenen einige Data mitzutheilen, woraus Sie abnehmen werden, ob durch diese Aufnahme die dortige Achtung für unsre Societät nicht geschmälert werden dürfte.

Herr Benkő wird im Lande selbst nicht einmal zur gelehrten Klasse gezehlt, weil er nie eine Akademie besucht hat, auch nie aus Siebenbürgen herausgekommen ist, sondern unmittelbar vom Gymnasium zu einer schlechten Pfarre befördert wurde. Es giebt dergleichen Pfarren im Land, die man wegen ihrer Uneinträglichkeit keinem Akademiker, sondern blos den domi doctis anbieten darf. Es kann also nicht fehlen, daß seine Kenntnisse äusserst beschränkt seyn müssen. Dies liegt in seinen Schriften zu Tage. Es sind zusammengetriebene Nachrichten, die gröstenteils ungegründet sind. Das weis man in Siebenbürgen besser, als an irgend einen andren Ort, weil man dort die Quellen kennt, aus welchen er zu schöpfen pflegt. Es sind Sagen gemeiner Leute, die er noch dazu ohne allen historischen Geschmack verarbeitet. Von des Art ist auch sein Milkovia. Solche Bücher lassen sich in jenen Gegenden, bei der großen Menge von handschriftlichen historischen Werken gar leicht zusammenschreiben. Die dortigen Kenner, Gelehrte von Professure, z. B. die Professoren auf den Gymnasien, bemitleiden einen solchen unkritischen Geschichtschreiber mit Recht. Und diese sind es hauptsächlich, die ihre gute Meinung von der Strenge der Societät in der Aufnahme ihrer Mitglieder gewis wegwerfen würden, wenn Herr Benkő der Zahl ihren nähern Freunde einverleibt würde. Wollen Eure Wohlgeborene noch mehr mündliche Nachrichten hierüber haben; so dürfen Sie nur befehlen.

Ihr gehorsamster Diener, Hißmann

5.

Johann Beckmann második levele (Nr. 31.)

Hißmann ítélete szakmailag nem megbízható, ha az embernek tudomása van arról, milyen jó oka van arra, hogy Benkő ellensége legyen. A külföldiek véleménye, akik Benkő írásait dicsérik, őszintébb és igazabb. A Társaság tudós lapja (a Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen) fontosnak ítéli ezeket az írásokat, amelyek az ő tudománya számára is fontos és új ismereteket tartalmaznak. Azt nem tudja, hogy Benkő végzett-e egyetemet, de úgy gondolja, előnyös lenne, ha a Társaságnak lenne erdélyi levelező tagja, és erre az ország legügyesebb és leghíresebb tudósa igazán alkalmas lehetne. Benkő nem az első falusi lelkész lenne a levelező tagok között. A továbbiakban nincs kedve Hißmann-nal civódni, inkább visszalép javaslatától. Miután a Társaságban a javaslatait rendre leszavazzák, nem fog ilyen buzgón hasonló javaslatokat tenni.

Das Urtheil des Herrn Magister Hißmanns kan wohl nicht wichtig scheinen, wenn man weis, daß er Ursache hat, ein Feind des hiesigen Herrn Benkő zu seyn. Unparteyischer möchte wohl das Urtheil ausländischer Recensenten seyn welche die Schriften des Herrn

Benkő's worin sonst freylich auch Fehler seyn werden, gelobt haben. Unsere Gelehrten Anzeigen haben seine Geschichte als wichtig angegeben, und sie enthält auch für meinen Wissenschaften Nachrichten die wahrlich wichtig und uns neu sind.

Ob Herr Benkő auf einer Universität gewesen sey, weis ich nicht. Aber ich denke, es kan vortheilhaft seyn, einen Correspondenten in Siebenbürgen zu haben, und dazu kan der geschickteste und der berühmteste und thätige Gelehrte des Landes gut seyn, er habe nun seine Wissenschaft von Universitäten geholt oder nicht; er sey Prediger auf einem Dorfe oder in einer Stadt. Unsere Societät hat schon öfterer versteckte Gelehrte Herren gezogen und Herr Benkő würde nicht der erste Dorfprediger unter den Correspondenten seyn. Ohnehin ist oft in unsere Versammlungen angenommen werden, daß das Diplom eines Correspondenten andenke, daß der Gelehrte in einer gelehrten Verbindung mit einem oder mehreren Mitgliedern stehe. Was hülffen der Societät größere Gelehrten, die nichts thun wollen! Von Herrn Benkő kan ich ziemlich sicher gute Nachrichten versprechen.

Inzwischen habe ich nicht Lust, mich mit Herr Magister Hissmann deshalb zu zanken, und Euren Wohlbornen wegen des Herr Benkő viele Mühe zu machen. Mag immerhin mein Vorschlag unterbleiben! So sehr eifrig wünsche ich dergleichen Sachen niemals. Euren wohlgeborenen danke ich inzwischen gehorsamst für die daraus genommene Achtung.

Den Brief an Herrn Doktor Bloch werde ich besorgen.

6.

Abraham Gotthelf Kästner második levele (Nr. 32.)

Benkő egyik könyvének címlapján található mottó alapján észrevette, hogy odahaza ellenfelei vannak. Gebhardi recenziója sem ad neki nagyobb dicséretet, mint amit egy méltányos recenzens osztogat egy kompilátornak, vagy „amennyire az izraelitáknak egy hebronita használható”. Ez jött át Benkő könyveiből, amelyekből olvasott valamit. Nem is csodálkozik azon, hogy Beckmann ajánlotta Benkőt. Azt gondolja, a legjobb öt félretenni, hogy a Társaság tekintélye ne sérüljön.

Daß H. Benkő in seiner Gegend Widersacher hat, zeigt ein Motto auf der zweiten Seite des Titelblatts eines seiner Bücher.⁴³ Herr Gebhardi⁴⁴ Recension gibt ihm kein grösseres

⁴³ Valószínűleg a Transsilvaniára gondolhattott Kästner. Ennek előszavában írja Benkő: „Nem kétlem, lesznek többen, akik ezt a művet, amellyel erőteljesebben akartam hozzájárulni a közügyekhez, nem egészen derült homlokkal fogadják; ámde miért törekedjem tetszeni az ilyeneknek, hiszen önmagamnak sem tetszem.” BENKŐ, 1778–1779.

⁴⁴ Ludwig Albrecht Gebhardi (1735–1802) történész, 1785-ben a Tudós Társaság külső tagjává választották.

Lob, als ein billiger Recensent einem Compiler ertheilt, oder wie den Israeliten ein Hibroniter brauchbar seyn kann.⁴⁵

So kam er mir auch aus seinem Buche vor, in den ich einiges gelesen habe. Ich wundre mich also nicht, daß ihn Herr Johann Beckmann empfohlen hat: Similis Simili gaudet.⁴⁶

Und da glaube ich freylich es ist am besten ihn noch beyseite zu legen um das Ansehen der Sozietät in Dacien nicht zu verbrauchen. [...] ⁴⁷

Kästner

Rövidítések és irodalomjegyzék

AAAdWG Archiv der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen

UAG Universitätsarchiv Göttingen

*

BENKŐ
1777–1778

Josephus BENKŐ *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus, olim Dacia Mediterranea dictus...* I–II, Wien, Kurzböck, 1777–1778.

BENKŐ
1781

Josephus BENKŐ: *Milkovia, sive antiqui episcopatus Milkoviensis per terram Transilvanicam, maxima dioeceseos suae parte olim exporrecti, explanatio* I–II, Wien, Kurzböck, 1781.

BENKŐ
1988

BENKŐ József *Levelezése*, szerk. SZABÓ György – TARNAI Andor, Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 1988. (Magyarországi tudósok levelezése, 1.)

⁴⁵ Utalás a bibliai történetre, amikor Ábrahám a hebronitáktól sírhelyet szerez a feleségének, ahol Izrael fiai a későbbiekben megvetik a lábukat. Mózes I. könyve, 23. rész 1,23.

⁴⁶ „Hasonló a hasonlót szereti.” Talán arra való utalás, hogy a matematikus Kästner nem sokra tartotta Beckmann tudományát, az ökonómiát és a technológiát.

⁴⁷ A levél további része nem Benkő, hanem egy másik jelölt felvételi ügyével foglalkozik, ezért közlésétől eltekintünk.

- BENKŐ
1971
BENKŐ Samu: *Középkortól Európáig. A történetíró és Linné-követő Benkő József*, In: Uő: *Sorsformáló értelem*, Bukarest, Kriterion, 1971, 69–85.
- ÉDER
1978
ÉDER Zoltán: *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Nyelvművelő Társaság*, Budapest, Akadémiai, 1978.
- GGA
Göttingische Zeitungen von gelehrten Sachen unter der Aufsicht der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften 1739–1752; Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen 1753–1801; Göttingische Gelehrte Anzeigen 1802–, Universitätsverlag, Göttingen.
- HIßMANN
1776
Michael HIßMANN: *Rede vom Flor Siebenbürgens unter Theresien und Joseph*, Göttingen, 1776.
- HIßMANN
2016
Michael HIßMANN: *Briefwechsel*, szerk. Hans-Peter NOWITZKI – Udo ROTH – Gideon STIENING – Falk WUNDERLICH, Berlin, De Gruyter, 2016. (Werkprofile, 8.)
- JOACHIM
1936
Johannes JOACHIM: *Die Anfänge der Königlichen Sozietät der Wissenschaften zu Göttingen*, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1936.
- MIKÓ
1867
MIKÓ Imre: *Benkő József élete és munkái*, Pest, 1867.
- RAB
2018
RAB Irén: *Die große Hoffnung für Aufklärung der Philosophie: Michael Hißmann (1752–1784)*, In: *Göttinger Jahrbuch*, 66. (2018) 99–113.
- SELLE
1953
Götz von SELLE: *Universität Göttingen. Wesen und Geschichte*, Göttingen, Musterschmidt, 1953.
- STARCK
2013
Christian STARCK: *Akademie und Staat*, In: *Die Geschichte der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen*, ed. Christian STARCK – Kurt SCHÖNHAMMER, Berlin, De Gruyter, 2013, 3–26. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Neue Folge 28.)

Két székelyzsombori lelkészi nekrológ és egy önéletrajz (1792, 1799, 1838)

Székelyzsombort az a tény teszi különlegessé, hogy az írásban először 1453-ban említett¹ kőhalomszéki településnek 1502-től egy földesúri része is volt.² Egyházi viszonylatban viszont csak egyetlenegy lelkészi állásról, illetve templomról tudunk. Eredeti szász lakossága a 17. század közepére kisebbségbe került és idővel eltűnt.³ A kialakult többségi magyar lakosság viszont megmaradt lutheránusnak, és a második bécsi döntésig a szász egyházkerület kötelékéhez tartozott.⁴ A falunak hagyományosan magyarul is beszélő, szász anyanyelvű lelképásztora volt. Első magyar anyanyelvű lelképásztora Szeli József volt, aki 1762-től 1782-ig működött helyben.⁵ Őt követően 1858-ig újból szász plébánosok működnek Székelyzsomboron.

Az első három nekrológja, illetve egyikük életrajza belekerült abba a káptalani nekrológgyűjteménybe, amelyben Szeli József fiági felmenői is szerepelnek.⁶ A kézirat 142 írott oldala elsősorban a Szászszéki Káptalan lelkészeinek nekrológjait tartalmazza, de emellett gyászverseket és lelkészi életrajzokat is. A gyűjteményt Johann Simonis, a káptalan rangidős lelkésze kezdte összeállítani 1832-ben, és egészen 1844-ig kerültek bele szövegek. A kötet összesen 34 nekrológot tartalmaz, a papi személyek elhalálzásának évköre 1650–1838. A gyűjtemény létesítésének célja az volt, hogy örök emléket állítsanak a káptalan lelkészeinek, elsősorban azoknak (összesen 11 személynek), akik iskolai, illetve egyházi célokra adományoztak, illetve hagyományoztak pénzt a kápta-

¹ 1453. május 31-én került sor egy Vízakna és Szelindek (németül Stolzenburg, ma: Slimnic, RO) közötti földbirtoklási megállapodásra, amelynek egyik tanúja a kőhalomszéki „Martinus Hwzel de Sommerburg” volt. GÜNDISCH, 1975, 396–397. Magát a falut 1486. július 3-án említi közvetlen módon okirat, és pedig a szomszédos Homoródújfalual (ma: Satu Nou, RO) történő határrendezés alkalmából. GÜNDISCH, 1991, 436–437; BERGER, 1894, 58.

² „...quod nobilem Gaspar de Sykewsd, quale ipse directam et equalem partem cuiusdam possessionis Zombor vocatam ad sedem ipsorum saxonicaem Kwhalom pertinentem ... ab eisdem Saxonibus nostris propter omnem viam iuris, ac penitus indebite minusiuste occupasset...” ANR–SB. Magistrat. Col. Med. A falu földesúri része 1876-ig, a Királyföld felszámolásáig vármegyei fennhatóság alatt maradt. MÜLLER, 1909, 341.

³ MÜLLER, 1929, 192.

⁴ A második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) következtében a Magyarországhoz került szász evangélikus egyházközségek az úgynevezett Magyarország Erdélyi Részeinek Német Evangélikus Vezérfőesperességébe (Deutsches Evangelisches Generaldekanat in den siebenbürgischen Landesteilen Ungarns) tömörült. Párhuzamosan a magyar anyanyelvű gyülekezetek megalkották 1941. július 1-jén a Magyarországi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház Tiszai Kerületén belül az Erdélyi Egyházmegyét, amelyhez 1943-ban Székelyzsombor is csatlakozott. ZAEKR. LK. 2; LACKNER, 2009, 164.

⁵ Szeli József származására és tevékenységére: BÁNDI, 2019, 557–561.

⁶ Uo., 557.

lannak. Viszont nem minden megemlékezéshez tartozik szabályos nekrológ. Ahol a rokonok, barátok, egykori diákok stb. küldtek be életrajzot, ezek kiegészítik, illetve helyettesítik a nekrológokat. Az 1836-os évvel kezdődően idősebb lelkészek önéletrajzokat küldtek be, amelyeket felvettek a gyűjteménybe. Három ilyen önéletrajzot tartalmaz a kézirat.

A közleményünkben szereplő három forrás a Szeli József utáni három székelyzsombori lelkésznek állít emléket. Kettő nekrológ, a harmadik a lelkész, Michael Traugott Modjer egyes szám első személyben megírt, saját kezű életrajza. Nekrológja azért nem került be a kötetbe, mert 1844. április 11-e után már nem jegyezték be semmit lapjaira, és a lelkész 1848-ban hunyt el.

A közleményünkben szereplő első székelyzsombori lelkésről (1782–1792), a holdvilági (Segesvárszék) születésű Martin Teutschról kevés kiegészítő adattal rendelkezünk. Bár nekrológja azt állítja róla, hogy a medgyesi gimnáziumban folytatott tanulmányai után külföldön tanult, neve nem szerepel egyetlen németországi egyetemi anyakönyvben sem, de magyarországi tartózkodásának állomásai sem ismertek más forrásból. Forrásunk szerint 1781 és 1782 között a segesvári gimnáziumban működött rendkívüli lektorként. A korabeli káptalani jegyzőkönyv⁷ tartalmazza viszont székelyzsombori beiktatásának beszámolóját. Az ünnepségre 1782. november 6-án került sor, amelyen a káptalani küldöttek mellett egy segesvári belső tanácsos (senator) is részt vett. Először a falu öregei fogalmazták meg elvárásaikat a frissen megválasztott lelképásztorral szemben, akinek ezúttal megismerjük második keresztnévét is (Georg). Először is kikötötték, hogy a prédikáció nyelve a magyar legyen, és azt is hozzáfűzték, hogy az elődje, Szeli József által meghonosított szokás szerint, minden egyes halotti beszédért 1 rajnai forintot fizetnek neki. Végül megígérték az érvényben lévő királyföldi fennhatósági rendelkezések által megszabott tized kifizetését.

A lelképásztor elvárásai a következők voltak: hívei szorgalmasan látogassák az istentiszteleti alkalmakat, valamint hogy a község vezetősége gondoskodjék a szükséges tüzifa beszerzéséről. Mindkét kérés teljesítésére ígéretet kapott Teutsch. Végül az egybegyűltek arra a következtetésre jutottak, hogy az iskolaépület felújításának, valamint a fiatalság oktatásának érdekében közösen kell majd fellépniük, fáradozniuk. Ezek után következett az újonnan választott lelkész eskütétele és a tulajdonképpeni beiktatási szertartás. Martin Georg Teutsch zsombori lelkészkedésének még egy mozzanatáról értesít bennünket a káptalani jegyzőkönyv. 1790-ben egy hatalmas viszály keletkezett a lelképásztor és hívei között. Az utóbbiak ugyanis egy új iskolamester megválasztásán fáradoztak, akit viszont Teutsch alkalmatlannak⁸ talált, és kiállt a hivatalban lévő mes-

⁷ ZAEKR. BK–Schbg. Prot. gest., 131.

⁸ „...werden der Sommerburger Hann, der älteste Kirchenvater nebst einigen andern Mitgliedern der dasigen Communitaet ... vorgelassen, als ... zwischen dem Herrn Pastore Loci und der Communitaet ein Zwist entstanden war, daß Ersterer den bisherigen Rector namens Liess noch ferner beybehalten, diese aber einem gewissen Reindt, ohne auf die vorzüglichsten zu einem Rector bey einer ungrischen Schule erforderlichen Eigenschaften einige Rücksicht zu nehmen ... ohne Mit-Einwilligung des Herrn Pastors, angenommen oder bestellt hatten.” Uo., 202.

ter mellett. A falubíró vallomása szerint a kérdéses tehetségű iskolamestert inkább azért kívánták meghívni a zomboriak, mert jól értett az asztalossághoz, és hasznát vehették volna szakértelmének és keze munkájának a templom felújításában.⁹ Sajnos nem ismerjük a vizsály kimenetelét, csak arról értesülünk, hogy a templom 1784-ben elkezdett felújítása 1790-ben még mindig tartott.¹⁰ Forrásközlésünkben viszont az is szerepel, ami a protokollumból hiányzik, nevezetesen, hogy ő építette fel a lelkészlakot.

Johann Christian Roth (2. számú forrás) székelyzsombori lelkész (1792–1799) személyével és tevékenységével nem foglalkoznak a Kézdi Káptalan jegyzőkönyvei. Személyéről annyit lehet tudni, hogy Nagyenyedre 1778-ban került lelkésznek, miután előzőleg Kürpödön¹¹ volt segédlelkész,¹² és ott is maradt egészen 1792-ig, amikor Székelyzsomborra került.

Michael Traugott Modjer (3. számú forrás) személye nem ismeretlen a magyar történészek számára, 1903-ban Márki Sándor közölt pár levelet hagyatékából, azokat, amelyeket világotudó fivérértől, Johann Gottfried Modjertől kapott. Márki a Modjer család viszonyait kizárólagosan a levelek alapján ismerte. Ezért pár adatot tévesen közölt, így a leveleket őrző daróci lelkészt, August Friedrich Modjert Michael Traugott dédunokájának vélte,¹³ holott valójában a fiáról van szó, és a fivérekről forrásunk elárulja, hogy nem a székelyzsombori lelkésznek fiai, hanem egy brassói mészárosé és külső tanácsosé. Johann Gottfried 1791 és 1810 között küldött levelei egyébként arról tanúskodnak, hogy keveset tudott hátrahagyott családjának viszonyairól.

Forrásunk viszont nem Modjer egyetlen „önéletrajza”. Első szolgálati helyén, Barcaújfalu egyházközségi anyakönyvébe vázlatosan bejegyezte addigi pályafutását, amelyet Binder Pál kivonatossan már közölt.¹⁴ Családi háttéréről ez a forrás sem árul el semmit,

⁹ „Indessen mögten sie ... Reindt deswegen zum Schulmeister haben, weil er ein guter Tischler wäre, und als solchen bey der darmaligen Reparatur ihrer Kirche sehr gute Dienste würde leisten können.” Uo.

¹⁰ MÜLLER, 1910, 344.

¹¹ Kürpöd (németül Kirchberg, ma: Chirpär, RO).

¹² ARZ, 1955, 63/13.

¹³ MÁRKI, 1903, 226.

¹⁴ Binder, 1993, 80. Tekintettel arra, hogy szerintem Binder Pál lényeges és érdekes adatokat hagyott ki az anyakönyvbe beírt életrajzból, a következőkben Barcaújfalu lelképásztora, Fehér Csilla jóvoltából idézem teljes egészében: „Michael Traugott Modjer Coronensis, in illustrium Collegio Reformatorum Nagy Ennyedensi per septem annorum decursum litterarum philologicarum studiosus, postea Posonii in celebri eiate [!] scholae lutheranae studio theologico per 3. menses incumbens, inde redux collega classis 4ta apud Gymnasium Coronensem constitutus, occasione creationis in pastorem Neocomensem a seducta per iniuriam et maliciam plebe Calvinismo accusatus, verum BIRTHALBINUM ad maxime reverendum dominum superintendentem Jacobum Aurelium Müller pro ordinatione aبلغatus, atque inde testimonialibus faventibus instructus reversusque diras praeciudiciorum caligines es animis auditorium suorum pepulit. Creatus in pastorem ab inclyto Magistratu Coronensi et domino terrestri anno 1795, die 12ma Martii. Introductus per clarissimum dominum inspectorem ecclesiasticum et pastorem urbicum [!] fidelissimum, Georgium Preidt, in praesentia magnifici ac ilustrissimi domini Michaelis Fronius, consilarii gubernialis et judicis primarii Coronensis longe meritissimi, nec non spectabilis domini inspectoris dominialis atque senatoris, Johannis Ventzel, die 26ta Aprilis eiusdem anni. Anno 1799, die 8ta vocatus ad Ecclesiam Zsomboriensem. Valedicit die 28ta Aprilis 1799.” BEE. Liber, 1760–1819, 179–180.

annyi viszont bizonyos, hogy már édesapja (Stephan Modjer) is brassói születésű volt és vezetéknevét a Fekete templom anyakönyvében olykor Modjyernek írták.¹⁵

Michael Traugott életének és tevékenységének a források alapján legjobban rekonstruálható időszaka mindenképpen a székelyzsombori (1799–1846). A káptalani jegyzőkönyv¹⁶ az ő esetében is részletesen beszámol az iktatását megelőző gyűlésről, amelyen a megválasztott lelkész, illetve a falu előljárói megállapodtak tevékenységének anyagi feltételeiben, valamint rögzítették lelkipásztori kötelességeit. A lelegején ismertették a lelkéssel új egyházközségének vagyoni állapotát, majd magának Modjyernek követelése kerültk napirendre, először az a kérése, hogy a falu egy évre biztosítson neki vonóállatot és tűzifát. A falu öregjei nem ígérték meg, hogy biztosítják számára a kért lovakat, viszont azt igen, hogy „alkalmilag és lehetőségeik szerint szívesen fognak neki mindenkor ebben [az ügyben] is rendelkezésére állni”.¹⁷ Tűzre viszont tölgyfát biztosítanak neki. Modjer további igényei a következők voltak: a lelkészlak udvarának tisztítása, egy legelőhely átengedése, valamint hogy az udvaron ássanak egy új kutat. Utolsó kérésére a falu előljárósága azt válaszolta, hogy többször is ástak az udvaron a múltban, de vízre nem bukkantak, ezért sokkal előnyösebb volna a kapu előtti kutat kitisztítani. A gyülekezet egyetlenegy kéréssel fordult Modjyerhez, nevezetesen hogy a bevett helyi szokás szerint a halotti beszédeket továbbra is egy forintért mondja el, amit a lelkész azonnal meg is ígért.

Michael Traugott Modjer majdnem fél évszázados zsombori tevékenysége alig jelenik meg a káptalan jegyzőkönyvében. Az 1807. április 29-ére összehívott gyűlésen Modjer két iratot nyújtott be. Az egyik kántora panaszait tartalmazza, akinek az iskolamester nem fizette ki bérét, a másik az utóbbi arra vonatkozó kérelmét, hogy nézzék el mulasztását, mivel pénzhiányban szenved.¹⁸ Ugyanezen év november 10-én Modjer azzal a panasszal fordul a káptalanhoz, hogy a Kóhalmi Kerületi Konzisztórium¹⁹ egy „erkölcstelen és fiatal embert” próbál a megüresedett zsombori iskolamesteri állásba juttatni, aki sem a maga, sem a gyülekezete tetszését nem volt képes megnyerni.²⁰ 1839-ben viszont Modjer feljelentette Kádár András nevezetű iskolamesterét, aki a lelkész Carl fia által felvett, de meg nem fizetett kölcsön miatt az apával, egyben felettesével szemben, „állítása szerint”, türhetetlen módon viselkedett. Modjer megnyerte a pert, és Kádár bocsánatkérésre, valamint a pereskedési költségek kifizetésére kényszerült.²¹ Tudjuk to-

¹⁵ AH–KR. Matrikel. Taufbuch, 1684–1772, 480.

¹⁶ ZAEKR. BK–Schbg. Prot. gest., 327.

¹⁷ „...sie wollen gelegenheitlich und nach den Umständen hier immer gerne dienen.” Uo.

¹⁸ „...wegen Mangel und großer Armut...” Uo., 431.

¹⁹ Szó szerint „Domestikal-Konsistorium zu Reps”. A százsz egyház Domestikalkonsistoriumai az 1861-ben létesült egyházmegyék, illetve egyházkörök (Kirchenbezirk) elődei. Tagjaik bizonyos körzet világi előljárói, a káptalan dékánja (esperese), szeniorja (rangidős tagja), írnoke és a lelkipásztorok voltak. A Kóhalmi Kerületi Konzisztóriumhoz a kóhalomszéki evangélikus eklézsiák tartoztak. A legtöbb konzisztórium 1780 után létesült. MILDENBERG, 1837, 197–204.

²⁰ ZAEKR. BK–Schbg. Prot. gest., 446.

²¹ ZAEKR. BK–Schbg. Prot. jud., 166–168.

vábbá, hogy „felszentelésének” 50. évfordulója alkalmából Michael Traugott Modjer 1845. május 1-jén 100 forintnyi alapítványt tett a segesvári gimnáziumnak.²²

Tényleges lelkészi tevékenységét Modjer valamikor az 1846-os év folyamán fejezhette be, mivelhogy fia és utóda, August Modjer ugyanazon év december 8-án bekövetkezett beiktatásán a káptalani jegyző a következőképpen mutatja be az újonnan választott, valamint a leköszönő lelkészt: „...Sohn des emeritirten und lediglich um zunehmende Taubheit dienstunfähig gewordenen übrigen, obschon in hohem Alter noch sehr frischen Greises und Nestors dieses Capitels...”²³

Mindhárom forrás közös értéke, hogy kimutatja, milyen képzettségű lelképásztorokat alkalmazott a szász szuperintendencia magyar egyházközségeiben. A magyar nyelv alapos ismerete mindenképp előfeltétele volt annak, hogy valaki egy ilyen gyülekezetben szolgálhasson. Sajnos csak Modjer esetében tudjuk pontosan, hol sajátította el a magyar nyelvet. A Nagyenyedi Református Kollégium már alapításától kezdve fogadott szász diákokat. Jakó Zsigmond becslése szerint számuk a fejedelemség időszakában volt a legmagasabb, a 18., illetve a 19. század első felében jelentősen csökkent.²⁴ Amit viszont Modjer, de részben Martin Teutsch életrajza is igazol, az az, hogy az erdélyi és magyarországi református, illetve unitárius kollégiumok látogatása nem annyira a szász nemzet politikai orientációjától függött, hanem többnyire anyagi és felekezeti feltételektől, sőt az anyagiak fontosabbak is voltak, mint a felekezeti. Bár a barcasági magyar anyanyelvű prédikátorok esetén inkább odafigyelt Brassó vezetősége, hogy ne vegyenek át kálvinista szokásokat lelképásztorkodásukban, és ennek megfelelő irányba igazította alumnusai tanulmányait is,²⁵ addig a szász Modjert ordinációja után nem érte amiatt bántódás, hogy Nagyenyeden tanult. Önéletrajzán jól észlelhetjük, hogy a szász lelkészjelöltek legfőbb célja a németországi egyetemek látogatása volt, viszont ha ez pénzhány miatt nem valósulhatott meg, akkor nem maradt más lehetőségük, mint bizonyos külföldi (többnyire német- és magyarországi), de akár erdélyi kollégiumok, gimnáziumok, líceumok látogatása.

Modjer életútja lényegesen eltér a korabeli lelkészekétől. Rendszerint a tehetségebb (vagy gazdagabb) diákok gimnáziumi tanulmányait azonnal a külföldi peregrináció követte, azt pedig egy itthoni gimnáziumi tanári állás. A tanári karból kerültek ki a vezetőlelkészt segítő prédikátorok, és soraikból hívtak a falvak maguknak lelkészt. A forrásunk által leírt világi vargabetű kivételes jelenség. Okát nem csupán a már említett pénzhányban kell keresnünk, hanem abban a „keresletben” is, amelyet II. József reformjai a németül tudó hivatalnokok iránt támasztottak. A kalapos király felvilágosult abszolutizmusa tette lehetővé, hogy szász létére Modjer magyar vármegyei jegyző lehessen, és hogy egy másik párhuzamot, egy másik rendhagyó életpályát idézzünk, azt

²² ZAEKR. KG–Schbg. PfA.

²³ Uo., 267.

²⁴ JAKÓ–JUHÁSZ, 1979, 59–60.

²⁵ A református befolyás a Heidelbergi Káté használatában, valamint az úrvacsora kiszolgáltatásában nyilvánult meg. BÁNDI, 2019, 558–559.

is, hogy III. Szelei József magyar létére egy szász szék királybírája lehetett.²⁶ Önéletrajz-írónk szakmai pályája csupán újrakezdett tanulmányainak 1791. évi pozsonyi megszakítása után hasonlít a tipikus lelkészi életutakra: előbb helyettes, majd rendes tanár (1791-ben a 3., később a 4. osztályban) volt a brassói gimnáziumban, aztán az egyházi ranglétra szokásos rektori és segédlelkészi (prédikátori) fokozatainak átugrásával azonnal lelkésszé lépett elő. Alapos magyar nyelvtudásának köszönhetően 1795-ben Brassó város meghívta és beiktatta az általa bírt és patronált töröcsvári uradalom egyik jobbágyfalujába, Barcaújfalura lelképásztornak, ahonnan 1799-ben távozott Székelyszomborra.

A forrásközlemény latin szövegét humanista átírásban adom közre. A tulajdon-, nép-, hónapneveket viszont nagybetűvel írtam. A rövidítéseket jelölés nélkül feloldottam. Az egyetlen német nyelvű idézetet viszont betűhíven adom közre.

1.

Martin Teutsch († 1792) nekrológja

ZAEKR – Necrologia, 213–87, 74.

Dominus Martinus Teutsch, pastor Somboriensis²⁷ Holdvilagino²⁸ inclytæ Sedis Schaesburgensis²⁹ pago rusticanis a parentibus ortum eluxit. Absolutis pueritiæ diebus Mediam³⁰ concessit, et in eiate gymnasio literis humanioribus se dedidit, theologiam amplectens togatorum coetum auxit, et emenso stadio gymnastico exteras regiones prosequendorum studiorum causa expetivit, unde ad publice docendum satis instructus revertebatur in regnum Hungariæ et per complures annos instructoris privati vices sustinuit. Interim experrecto in visceribus patriæ amore repetiit Transilvaniam, atque in medio vitæ curriculo spartam lectoris extraordinarii in Gymnasio Schaesburgensi³¹ amplexus est anno 1781. Corpore gravi dotatus non absque magno fatigio Parnassum Schaesopolitanum ascendens, insigni hoc onere brevi tempore liberabatur, dum anno subsequente 1782 evocaretur in Parochiam Somboriensem; cui officio hungarice administrando in Hungaria diu commoratus se aptum reddiderat. Hungarico idiomate ita versatus fuit ac lingua vernacula saxonica. Ingressus novam ecclesiam sibi concreditam hactenus vir coelebs de coniuge sibi conveniente et industriosa sollicitus, Deo volente,

²⁶ III. Szelei József (1741–1820), az azonos nevű székelyszombori lelképásztor fia, 1784-ben, majd 1790 és 1800 között nagysinkai (németül Groß-Schenk, ma: Cincu, RO) királybíró, 1784 és 1790 között Fogaras vármegye (Fogarasher Komitat, Comitatul Făgăraș) alispánja. Karrierjét viszont kőhalmi aljegyzőként kezdte. Uo. 560–561.

²⁷ Székelyszombor (németül: Sommerburg, ma: Jimbor, RO).

²⁸ Holdvilág (németül Halwelagen, ma: Hoghilag, RO).

²⁹ Segesvárszék (németül Schäßburger Stuhl), egykori királyföldi közigazgatási egység, központja Segesvár. Fennhatósága alá tartozott 16 szabad királyi település, valamint egyes jobbágyfalvak. MÜLLER, 1985, 192–194.

³⁰ Medgyes (németül Mediasch, ma: Mediaș, RO).

³¹ Segesvár (németül Schäßburg, ma: Sighișoara, RO).

mox eam invenit, eaque pie sed improlis usus est, usque ad mortem, quae post annos octo in curanda Ecclesia Somboriensi superveniente apoplexia virum bonum abripuit sexagenarium. Eo existente pastore aedes nova simulque domus parochialis ex fundamento exstructa et consummata est, quo pacto grates posterorum meruit, nomenque suum apud auditores atque omnes, qui propius eum noverant, benedictum effecit. Extabuit mense Aprili anno curente 1792.

2.

Johann Christian Roth († 1799) nekrológia

ZAEKR – Necrologia 213–87, 82.

Dominus Johannes Christianus Roth pastor in hungarico pago Sombor ex ecclesia pauperula in opido Nagy Enyed³² conflata commendatione Rupensis³³ cuiusdam patroni stipatus, in hungaricam ecclesiam latiore pro parochia consentientibus votis plurimorum receptus est mense Maio anni 1792. Licet peregrinus et parum notae originis esset, non segniter tamen suo muneri praefuit docendo, consolando vitaeque suae lumine lucendo. Verum breve fuit eius stadium; nam effluxo septennio sacrae villicationis suae morbo podagrico vix sexagenarius necatus est,³⁴ et coniugem cum duobus orphanis filiis anguste dotatam post se reliquit.

³² Nagyenyed (németül Groß-Enyed vagy Straßburg am Mieresch, ma: Aiud, RO). A 17. század közepétől szinte szakadatlan a nagyenyedi szász lutheránus lelkészek névsora. Később 18. századi püspöki levelezés tesz arra utalást, hogy egy több száz éves egyezmény értelmében a város református vezetőlelkésze a lutheránus lelkésznek a tized egyharmadát átengedni köteles, valamint a lutheránus kántornak rendszeresen bért fizetni. A református egyházközség kötelessége továbbá a lutheránusok épületeit karbantartani. Az egyezmény megkötésének időpontja az 1720-as évre tehető, amikor a lutheránusok a templomot a reformátusoknak engedték át és maguknak a várfalon belül egy kisebb kápolnát építettek. Ezek szerint 1720-ig a két felekezet közösen használta a templomot, de a lutheránusok lélekszámának megcsappanása miatt előnyösebb volt a templomot a reformátusoknak átengedni. Nagyenyed lutheránus egyházközsége 1766-ban a Szebeni Káptalanhoz tartozott és 1862-ben 207 lelket számlált. Martin Riffelt († 1949. június 29.) lelkipásztor halála után Gyulafehérvár (németül Weissenburg vagy Karlsburg, ma: Alba Iulia, RO) leányegyházközsége. COMISEL, 1862, 183; FABINI, 1998, 223–226; SEIVERT, 1866, 24–26; ARZ, 1955, 63/1–23.

³³ Kőhalom (németül Reps, ma: Rupea, RO).

³⁴ Elhalálzásának pontos dátuma: 1799. március 6. BINDER, 1993, 137.

3.

Michael Traugott Modjer (1766–1848) önéletrajza

ZAEKR – Necrologia, 213–87, 135–139.

/135./ Biographia Pastoris Somboriensis

Michael Traugott Modjer natus sum Coronae³⁵ anno Domini 1766, die 25ta Novembris, patre Stephano Modjer,³⁶ honesto cive et lanione, nec non conmembro communitatis civitatis, matre Sara Czakul, filia meritissimi quondam chirurgi civici, Michaelis Czakul³⁷ Cibinio³⁸ orti.

Prima studiorum meorum fundamenta in classibus Gymnasii Coronensis posui. Absoluta syntaxi (ubi sicut in classe grammatica tunc temporis sat inconsiderate diligentissimi discipuli, magno illorum dispendio, per integros tres annos detinebantur) Collegium Reformatorum Nagy Enyediense celeberrimum salutavi, mense Septembri, anno 1781.³⁹ Voto matris dulcissimae, solertis et salutem filii indefesse prae oculis habentis obtemperans. In hac sede musarum septem annos dedi litteris operam, sub auspiciis et tutela professoris Michaelis Galambos.⁴⁰ Audivi et studui rhetoricam, poesin, logicam, philosophiam Wolfianam,⁴¹ physicam, ius naturae, historiam universalem et patriae, mathesin et antiquitates romanas. Ex crebris disputationibus theologis, quibus interesse nunquam intermisi, non exiguum intuitu etiam doctrinae sacrae coepi emolumentum. Profuit inprimis studiis meis Enyedini, cohabitatio, tres annos durans, in camera Philadelphia dicta, cum studioso praeclaro, Joanne Herepei,⁴² pastore postea Vizaknensi,⁴³ et professore theologiae Claudiopolitano.⁴⁴ Anno 1785 ex

³⁵ Brassó (németül Kronstadt, ma: Braşov, RO).

³⁶ Született 1721-ben, AH–Kr. Matrikel. Taufbuch, 1684–1772, 480.

³⁷ A szebeni születésű Michael Czakul (1707–1771) Halléban tanult (1736–1739) orvostudományt, ahol magiszteri fokozatot nyert. Sikeresen gyógyított Jászvásáron és Konstantinápolyban. 1762-től Brassó hivatalos sebésze. HUTTMANN, 2000, 60.

³⁸ Nagyszeben (németül Hermannstadt, ma: Sibiu, RO).

³⁹ A kollégium anyakönyvében csupán 1785-ben szerepel. JAKÓ–JUHÁSZ, 1979, 187.

⁴⁰ Galambos Mihály († 1789), enyedi diák, 1778-ban az odera-frankfurti egyetem hallgatója, 1782-ben az enyedi kollégium németnyelv-, természetrajz-, történelem-, valamint földrajztanára. SZINNYEI, 1891–1914, III., 949–950.

⁴¹ Christian Wolff (1679–1754) német filozófus és matematikus. SCHRADER, 1898, 12–28.

⁴² Herepei János (1763–1812), Nagyenyeden fejezte be gimnáziumi tanulmányait 1789-ben. Kétéves peregrinációja után, 1792-ben Szászvároson (németül Broos, ma: Orăştie, RO) segédlelkész. 1796 és 1806 között Vizaknán lelképásztor, majd Kolozsváron teológiai professzor. SZINNYEI, 1891–1914, IV, 751–752.

⁴³ Vizakna (németül Salzburg, ma: Ocna Sibiului, RO).

⁴⁴ Kolozsvár (németül Klausenburg, ma: Cluj-Napoca, RO).

indultu curatorum collegii comitum Teleki⁴⁵ et Bethlen,⁴⁶ post rigorosissimum examen, in numerum togatorum sum receptus, anno 1786 vero praeceptor classis primae germanicae creatus, quibus distinctionibus nullus antea Saxonum gaudere voluit.

Aderat iam serium illud temporis momentum, quo ad hunc vel illum statum capiendum et eligendum omnes me circumstantiae cogeant. Internus animus ad statum ecclesiasticum inclinabat praesertim, hic erat unica mea cupido, summum desiderium. Sed o heu, infelix recordatio! Res domi admodum exigua erat facta, parentes penitus impotentes ad continuanda mea studia porro quoque necessarias suppeditare expensas – et sic contigit, ut ultra duos annos a scopo praefixo mihi aberrandum fuit.

Anno 1788 mense Octobri secutus sum vocationi spectabilis et magnifici domini vice comitis Comitatus Hunyad cum Zarand uniti,⁴⁷ Ladislai Pap,⁴⁸ ad cuius latus sortis meae erat /136./ per unum annum officia cancellistae praesidialis, et adiuncti comitis in castris Vulkanyiensibus⁴⁹ praestare, qua occasione copia mihi data est, non tantum vallem illustrem Hatzagensem⁵⁰ lustrandi, verum etiam, fugam Turcarum sub ducibus Hohenloe Kirchberg⁵¹ et Staader⁵² ad Portsény⁵³ internecione caesorum spectandi.⁵⁴

Anno 1789 initio Novembris Nagy Enyedinum recessi, vocatus ab officiolatu Comitatus Albensis Inferioris⁵⁵ locum cancellistae comitatensis primarii et actuarii

⁴⁵ A 18. század utolsó két évtizedében két Teleki gróf vállalta a kollégium főgondnoki tisztjét: gróf széki Teleki Sámuel (1739–1822), illetve gróf széki Teleki Ádám (1740–1792), SZINNYEL, 1891–1914, XIII, 1395–1396, 1425–1426; SZATHMÁRY, 1868, 350–351.

⁴⁶ Bethlen Gergely (1760–1816), 1791-ben lett guberniumi tanácsos, 1796-ban a Nagyenyedi Kollégium egyik főgondnoka. LUKINICH, 1927, 534–535, SZATHMÁRY, 1868, 351.

⁴⁷ A két történelmi vármegye egyesítését II. József császár rendelte el 1784. szeptember 6-án. Szétválásukra az 1790. január 28-án kelt visszavonó rendelet következtében került sor. KOZMA, 1848, 94, 104.

⁴⁸ Papp László volt az 1784-as parasztfelkelés idején az egyesített hunyadi és zarandi vármegyék alispánja. VÉGZÉSEK, 1832, 374.

⁴⁹ Vulkán (németül Wulkan, ma: Vulcan, RO), város a jelenlegi Hunyad megyében (ma: Județul Hunedoara, RO).

⁵⁰ Hátszeg (németül Hatzeg, ma: Hațeg, RO), város a jelenlegi Hunyad megyében (ma: Județul Hunedoara, RO).

⁵¹ Friedrich Wilhelm, Hohenlohe-Kirchberg hercege (1732–1800), császári és királyi tábornok. Az 1788. évi harcokban tábornoki beosztásban szerepelt. KEPNER, 1808, 39.

⁵² Joseph Staader Freiherr von Adelsheim (1738–1808), császári és királyi tábornok. Az 1788. évi harcokban vezérőrnagyként szerepelt. SCHINZL, 1893, 331–332.

⁵³ Porceni (ma: Gornăcel, RO), falu a jelenlegi Gorj megyében (ma: Județul Gorj, RO).

⁵⁴ Porceniél két csata zajlott le 1789. október 7-én, illetve másnap, október 8-án. MERKUR, 1789, 693–700. CÂNDEA, 2010, 111, 244. Az orosz–osztrák–török háború (1787–1792) azon színterei, amelyekben osztrák egységek harcoltak, Horvátország, Szerbia, a Bánság, Moldva és Havasalföld voltak. II. József 1788. február 9-én hirdette meg a Portának a harcot. Erdélyhez közel folytak harcok 1788 nyarán és őszén a Bánságban, a következő évben Moldvában és Havasalföldön. A Porceniél aratott győzelem megnyitotta az osztrákok számára a kaput Havasalföld elfoglalására. FESSLER, 1883, 565–573.

⁵⁵ Alsófehér vármegye (németül Nieder-Weissenburger Gespanschaft) egykori közigazgatási egység a mai Románia területén, TREUFELD, 1839, 178–180. Modjer itt valójában a II. József által 1784-ben létrehozott Fehér vármegyére (Comitatus Albensis) gondol, amelyet a császár halála után megszüntettek. CALENDARIUM, 1787, [a nyomtatvány nem tartalmaz oldalszámokat]; KUTSCHERA, 1989, 14.

apud commissionem dimensionis⁵⁶ eiusdem comitatus occupandi gratia, cum salario annuo Rhenensium florenum 250.

Stationem hanc mox dereliqui, Coronam arcessitus ab inclyto Magistratu Coronensi mense Ianuario 1790, ut apud Forum Dominale⁵⁷ sub imperio imperatoris Josephi II^{di} erectum, vices et officia notarii gererem,⁵⁸ cum 200 Rhenensium florenum annuo salario.

Mortuo caesare Josepho,⁵⁹ et fere omnibus regni institutionibus ad pristinum statum redactis, abrogatoque Foro Dominali apud inclytum Magistratum Coronensem expeditor hungaricus creatus sum, vili cum stipendio, annuis nempe florenis 130, mense Maio 1790.

Valedixi et huic servitio 4ta Martii 1791 interno quasi instinctu permotus et adhortationibus nonnullorum fautorum, imprimis fungentis nunc temporis iudicis civitatis Coronensis et Districtus Barcensis⁶⁰ primarii, domini Georgii de Trauschenfels,⁶¹ et regii perceptoris Lucae Rauss⁶² (qui me penes expedituram hungaricam in amanuensem quoque suum susceperat) adanimatus, ut Posonium⁶³ peterem in eiate Lyceo Lutheranorum illustri, theologiae solummodo studium navandi causa. Mense Aprili Posonium appuli, et statim, lectiones professoris Stretsko⁶⁴ frequentare incepti.⁶⁵ Sed iterum, proh dolor, non inveni, quod quaerebam! Sitis in proficiendis litteris mihi summe necessariis non potuit sedari. Facultatem inaudita audire non eram nactus. Dum animo concluderem Academiam Jenensem⁶⁶ adire, nuncium mortis genetricis⁶⁷ non satis deplorandae horrendum aures meas perculit, una cum urgentissimis patris

⁵⁶ Ez a földmérés 1786 és 1790 között zajlott le. Három felmérési főbizottságot hoztak létre: a szebenit, a fogarasit, illetve a kolozsvárit. A nagyenyedi albizottság a szebeni főbizottság alárendeltje volt. A terepmunkával a bizottságok nagyjából 1789 végére elkészültek, de maga a felmérés a császár halála miatt nem zárult le. FRIEDENFELS, 1846, 132, 134–135, 141.

⁵⁷ A Forum Dominale (németül Dominal-Forum) 1787-ben jött létre, azzal a megbízással, hogy a város jobbjágyai ellen intézett pereket tárgyalja. HERRMANN, 1887, 255–256.

⁵⁸ Stenner szerint Modjer 1790 novemberétől 1791 januárjáig a következő két hivatalt töltötte be: „Stadtfiskal, Prokurator”. STENNER, 1916, 96.

⁵⁹ 1790. február 20.

⁶⁰ Barcasági/Brassói Kerület (németül Burzenländer/Kronstädter Distrikt), egykori közigazgatási egység a mai Románia területén, amelynek székhelye Brassó volt és összesen 14 település tartozott hozzá. Írásban először 1377-ben említik és az Osztrák–Magyar Monarchia létesítéséig működött. MÜLLER, 1985, 186.

⁶¹ Johann Georg Trausch von Trauschenfels (1759–1841), 1787-től 1822-ig a brassói szenátus tagja, városgazda, körzeti bírós. STENNER, 1916, 150.

⁶² Lukas Rauss (1745–1824) 1772-ben kezdi pályafutását mint brassói aktuárius titkár, aljegyző, szenátor, „perceptor regius”, 1792 és 1818 között „senior magistratus”. Uo., 109.

⁶³ Pozsony (németül Pressburg, ma: Bratislava, SK).

⁶⁴ Johann Georg Stretsko (1729–1808), a pozsonyi evangélikus líceum diákja 1745-től 1748-ig, majd a göttingeni egyetemen hallgató. A pozsonyi líceum igazgatója 1771-től 1796-ig. GESCHICHTE, 1906, 261, 321. SCHARZ, 2012, 84–85. DUROVICS–KERESZTES, 2018, 104.

⁶⁵ A barcaújfalusi anyakönyvben Modjer 3 hónaposnak jegyzi be pozsonyi tartózkodását, tehát 1791 júliusában tért vissza Brassóba. LIBER, 1760–1819, 179.

⁶⁶ Jena (D).

⁶⁷ Sara Modjer temetésére 1791. június 24-én került sor. AH–KR. Matrikel. Leichenbuch, 1746–1804, 276.

infirmi precibus, ut domum revertar, auxilium laturus contra impetum creditorum implacabilium. Vicit pietas filialis. Reversus Coronam liberavi patrem.

Classem quartam apud Gymnasium Coronense praeceptore carentem extemplo mihi obtulit inspector scholarum longe meritissimus Georgius Preidt,⁶⁸ pastor civitatis et decanus Capituli Barcensis⁶⁹ honoratissimus mense Octobri, anno postremum memorato.⁷⁰

Mense Novembri 22da die⁷¹ nempe, eodem anno⁷² uxorem /137./ duxi Rosinam Roht⁷³, filiam Samuelis Roht,⁷⁴ provisoris civitatis primarii, viri de patria optime meriti. Ex hoc coniugio octo mihi nati sunt liberi. Quatuor quiescunt in pace. Quatuor vivunt et sunt meae deliciae: Franciscus Carolus⁷⁵ pastor Seiburgensis,⁷⁶ Amalia Josepha Carolina, solamen matris aegrotantis, et magnum adminiculum, Carolus Ludovicus Augustus,⁷⁷ rector Somboriensis et Christianus Fredericus Augustus,⁷⁸ candidatus theologiae, Viennae⁷⁹ studiis incumbens.

Usque mensem Martii 1795 pueros mihi concreditos informavi in classe dicta, ut sic nominatus collega, quo successu et applausu demonstrant testimonia Magistratus Coronensis mihi elargita. (Licitum hoc loco mihi sit, sine omni propria laude, quam semper abhorruui, prohibere, ex omnibus speciminibus, servitiis et officiis, in quibus

⁶⁸ Georg Preidt (1725–1806), brassói, illetve nagyenyedi diák 1743-tól 1745-ig, majd 1748-ban a pozsonyi liceum diákja, valamint a jénai egyetem hallgatója. 1752-ben a brassói gimnázium segéd-, majd rendes tanára, 1762-ben már rektora. Segédlelkészé 1768-ban szentelik fel, majd 1771-től haláláig Brassó vezetőlelkésze. NEKROLOG, 1808, 52–62. SCHIEL, 1865, 116; SZABÓ-SZÖGI, 1998, 374.

⁶⁹ A szász lutheránus egyház kötelékében lévő Barcasági Káptalan (németül Burzenländer Kapitel). Első írásos említése 1336-ból való, az Esztergomi Érsekségnek volt alárendelve. A 14 barcasági szász település plébánosai mellett tagjai voltak a magyar falvak lelkipásztorai is. TRAUSSCH, 1852, 1–10; MÜLLER, 1934/1936, 31–33.

⁷⁰ A gimnázium anyakönyve szerint Modjer 1793-ban volt a 4. osztály tanítója. SCHIEL, 1866, 170.

⁷¹ „Der Vir Praestantissimus Herr Michael Traugott Modjer, Collega der dritten Nationalklasse, des Wohlehenvesten Herrn Stephan Modjer Mitglied der hiesigen Löblichen Communität, eheiblicher Sohn, heyrahtet Jungfer Johannam Rosinam des Wohlehenvesten Herrn Samuel Roth, der Löblichen Communität allhier nüzlichen Mitglieds, wie auch Provisors bey dem hiesigen Publico eheleibliche Tochter...” AH–Kr. Matrikel. Trauungsbuch, 1775–1805, 138.

⁷² 1791.

⁷³ Elhunyt 69 évesen 1838. május 2-án. ZAEKR. KB. Dupl., 141.

⁷⁴ Samuel Roth 1773 és 1782 között a széna beszerzésével megbízott hivatalnok („Heu-Kommissär”), 1792-ig „Allodial-Provisor”. Utolsó beosztása 1800-tól 1802-ig „Sekretär-Aktuar”. STENNER, 1916, 119.

⁷⁵ Franz Karl Modjer (1798–1872) Barcaújfaluban született és a brassói gimnázium diákja volt. Bécsben és Tübingenben (1818–1819) hallgatott teológiát. Köhalomba szentelték fel segédlelkészé 1831-ben, de még ugyanabban az évben Zsiberknek lett a lelkipásztora 1859-ig, amikor nyugalomba vonul. ROTH, 1970, 119; ARZ, 1955, 208/18; SZÖGI, 2001, 477.

⁷⁶ Zsiberk (németül, Seiburg, ma: Jibert, RO).

⁷⁷ Karl Ludwig August Modjer († 1842. május 26.) Székelyszomboron volt iskolamester kb. 1833-tól haláláig. ZAEKR. KB. Dupl., 148.

⁷⁸ Christian Friedrich August Modjer († 1893. május 14.), közhalmi iskolamester, majd 1846 és 1858 között székelyszombori és 1858-tól haláláig homoróddaróci (németül Draas, ma: Dräusen, RO) lelkipásztor. 1841-ben Halléban tanult. ARZ, 1955, 22/212, 42/19; BINDER, 1993, 80; SZÖGI, 2001, 260.

⁷⁹ Bécs (Wien, A).

versatus sum, condignas et favorabiles me reportasse litteras testimoniales, ad manus habentes.)

In hoc mense Martio 1795 pastorem me denunciavit Magistratus et Patronatus Coronensis in pago et ecclesia hungarica Ujfalú,⁸⁰ Dominio Törtsvariensi⁸¹ adhaerente. Hanc promotionem in promissis obtinueram scriptis mandatis ab inclyto magistratu, dum Ponium proficiscerer, ut⁸² nempe prima vacans statio pastoralis hungarica in pagis Dominio subiacentibus, quam inde redux petiturus forem mihi conferenda⁸³ veniat.

Superintendens Jacobus Aurelius Müller⁸⁴ me ordinavit 12ma mensis Aprilis 1795, a quo, excepto illo, omnibus ordinatis verbi divini magistris transponi solito sic dicto patente, separatim adhuc, illustrissimo domino primario iudici et consiliario guberniali, Michaeli Fronius⁸⁵ dedicatum retuli scriptum, quod iudex mecum ad describendum et certificandum gratiose communicare dignatus est, et in cuius serie inter caetera sequentia leguntur verba: „Ich habe den nunmehr gewürdigten Herrn Modjer in den Grundsätzen der Augsbürgischen Confessionsverwandten Lehren gegründet befunden und, auch übrigens ein Talent bei ihm entdeket, [!] womit er bei Fleiß und Eiffer in Gottes Haushaltung nicht nur wird wuchern können, sondern auch die treue Verwaltung desselben mir heilig angelobet hat.”

Pastoratus meus Ujfalvensis quatuor tantum annos /138./ duravit. Postquam Somborienses, amisso per mortem Pastore Johanne Christiano Roht,⁸⁶ medio duorum suorum ablegatorum Andreae Barthe, et Andreae Antal, me, sermonemque meum die dominica Quasimodogeniti, 31ma Martii 1799 clam et caute exploravissent, unanimi consensu me in pastorem suum elegerunt, die 7ma Aprilis, 13ta Aprilis clavem templi mihi attulerunt, quam non sine magna coniugis amantissimae reluctatione acceptavi. Die 1ma Maii huc accessi, 7ma Maii praesentatus sum. Diebus Pentecostalibus, utpote 12ma Mai 1799 vota Deo et ecclesiae feci. Hanc mihi sortem providentia Dei destinaverat, ergo vertor et adoro Te Omnipotens ad genua mea procidens.

⁸⁰ Barcaújfalú (németül Neudorf im Burzenland, ma: Sat Nou, RO).

⁸¹ A töröcsvári uradalom (németül Törzburger Dominium) 11 faluból állt, központja az először 1377-ben írásban említett Töröcsvár (németül Törzburg, ma: Bran, RO), ami 1651-ben került Brassó örökös tulajdonába 1848-ig. TRAUSCHENFELS, 1871, 8–23.

⁸² Utána áthúzva: „vero”

⁸³ Utána áthúzva: „foret”

⁸⁴ Jakob Aurelius Müller (1741–1806), a nagyszebeni evangélikus gimnázium diákja, majd 1762-től Jénában egyetemi hallgató, 1767-től a szebeni gimnázium tanára, 1776-ban pedig rektora, 1785-től Szent-erzsébet (németül Hammersdorf, ma: Gușterița, RO) lelképásztora, 1792-től haláláig a szász evangélikus eklézsiák szuperintendense. Jelentős publicisztikai tevékenységet folytatott. JEKELI, 1933, 216–225.

⁸⁵ Michael Traugott von Fronius (1727–1799), Jénában és Halléban egyetemi hallgató, 1753-ban a brassói magisztrátusnál „Sekretär-Aktuar”, 1758-ban aljegyző, 1762-ben és 1763-ban jegyző, majd 1778-ig szenátor. 1778. október 8-tól 1781. október 16-ig városgazda (villicus). Több más hivatalt is betöltött, viszont 1783. augusztus 8-tól 1786. április 18-ig a Cenk alatti város polgármestereként működött. Szebenben guberniumi tanácsos, majd 1790. május 1-jétől 1799. április 18-ig újból Brassó polgármestere. STENNER, 1916, 45.

⁸⁶ Johann Christian Roth.

Triginta novem mox hic ago annos – annos plenos laborum, curarum, vexationum et iniuriarum, non tamen languescit adhuc, licet septuagenarius sum, in docendo, monendo, orando, hortando, compellendo, castigando, nec non solatia ferendo, animos placando, erigendo, recreando fervor et opera. Difficilimum sane mihi proponebatur pensum, dum hic officio manus admoverem. Nonnullis quidem malis attuli per tot temporis spatium medelam, amovi quaedam secandala, extirpavi aliquos excessus et perversitates, sed exstant nihilominus, proh dolor, multae adhuc animarum destructiones, quos omnes tollere vires meas superat. Numen supremum interveniat! Ferat clementer auxilium!

Sub functionis et operationis meae tempore sequentes contigerunt aedificationes, restorationes et meliorationes notabiliores in ecclesia huiate [!], in sequelam scilicet multarum mearum adhortationum, persuasionum et intercessionum:

1. Aedes scholae funditus de novo erectae, et ad illum statum, ubi nunc habentur, redactae.

2. Tectum novum aedifici [!] pastoralis tegulis constructum.

3. Locus templi versus plateam et curiam pastoris nec non superiorem vicinium, partim muro, partim asseribus circumdatus.

4. Ornamenta cathedrae in templo acquisita, perfecta et sursum ac deorsum adornata.

5. Horologium summe necessarium multis expensis turri impositum.

6. Coemeterium antea undique apertum et variis expositum violationibus asseribus firmis inclusum /139/ et novus meliorque sepeliundi [!] ordo modus introductus, ab inclyto officiolutu Rupensi confirmatus.

7. Templum intus et extra albari curavi, fissurae multae, quae se in muris templi huc illuc ostendebant, insimul compressae et adstrictae sunt.

8. Domus diaconalis semel et iterum renovata, meliorata, nunc vero magna impendente ruina, congruae et necessariae a me factae sunt superioribus locis repraesentationes, ut alia funditus nova domus in rationem diaconi, ea quidem modalitate aedificetur, ut camera quoque una pro informandis a diacono, parce admodum dotata, puellis, aedificio applicetur. Ab architecto civili sic dictum planum, in hoc substrato iam confectum est, et ulteriores praestolamur ordinationes.

Deo, Optimo, Maximo, sit Gloria in aeternum, qui me ad hunc usque diem salvum et incolumem servavit!

Scrpsi idibus Februarii, 1838.

Idem qui supra.

Rövidítések és irodalomjegyzék

AH–KR	Evangelische Kirche A. B. Kronstadt, Archiv der Honterusgemeinde (Brassói Á. H. Evangélikus Egyházközség, a Honterus Gyülekezet i. e. Fekete templom leváltára)
Matrikel	Bestand Pfarramt-Matrikeln (Egyházközségi anyakönyvek)
Leichenbuch 1746–1804	Leichenbuch der Evangelischen großen Pfarrkirche der Augsburgischen Confessions Verwandten zu Cronstadt in Siebenbürgen, Erster Band, 1746–1804. Jelzet: IV Aa 30. (Az erdélyi ágostai hitvallásúak brassói nagytemplomának halottas könyve 1746–1804)
Taufbuch 1684–1772	Taufbuch der evangelischen Pfarrkirche A. C. in Kronstadt, Erster Band, von 1684 bis 1772. Jelzet: IV Aa 1. (A brassói ágostai hitvallású evangélikus plébániatemplom keresztelési anyakönyve 1684–1772)
Trauuungsbuch 1775–1805	Trauuungsbuch verlobter Personen der Evangelisch Sächsischen Gemeine A. C. zu Cronstadt in Siebenbürgen, 2ter Band, vom Jahre 1775 bis 1805. Jelzet: IV Aa 21. (Az erdélyi szász evangélikus ágostai hitvallású eljegyzett személyek házassági anyakönyve, 2. kötet, 1775–1805)
ANR–SB	Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean Sibiu (Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága)
Magistrat	Fondul Magistratul orașului și scaunului Sibiu (Szeben város és szék magisztrátusának levéltára)
Col. Med.	Colecția de documente medievale. Jelzet: U IV, Nr. 14. (Középkori Okiratok Gyűjteménye)
BEE	Barcaújfalusi Evangélikus-Luteránus Egyházközség.
Liber 1760–1819	<i>Liber Ecclesiasticus Ecclesiae Ujfalvensis, 1760–1819</i>

ZAEKR	Zentralarchiv der Evangelischen Kirche A. B. in Rumänien, Hermannstadt (A Romániai Evangélikus Egyház Központi Levéltára, Nagyszeben)
BK–Schbg	Bezirkskonsistorium Schäßburg (A Segesvári Kerületi Konzisztórium Levéltára)
Necrologia	Necrologia Capituli Kisdensis, 1832–1844. Jelzet: 213–87.
Prot. jud.	Venerandi Capituli Kisdensis protocollum rerum judicialium aequae ac capitularium. 1830–1858. Jelzet: 213–77.
Prot. gest.	Protocollum rerum in Venerando Capitulo Kisdensi gestarum, 1765–1810. Jelzet: 213–80.
KG–Schbg	Evangelische Kirchengemeinde A. B. Schäßburg (A Segesvári Á. H. Evangélikus Egyházközség Levéltára)
PfA	Pfarramts- und Presbyterialakten, 1845. Jelzet: 400/270–434. (A lelkészi hivatal és a pesbitérium iratai)
KB	Kirchenbücher und Matrikeln (Egyházközségi Anyakönyvek Gyűjteménye)
Dupl.	Duplicat der Matrikel der Evangelischen Ecclesie Sommerburg, 1837–1869. Jelzet: 602–889. (A Zsombori Evangélikus Egyházközség vegyes anyakönyvének másolata 1937–1869)
LK	Landeskonsistorium. Jelzet 103, K 600/1941, 1–8. (A Főkonzisztórium Levéltára)

*

ARZ 1955	Gustav ARZ: <i>Series Pastorum. Die Pfarrer der evangelischen Gemeinden A. B. in Siebenbürgen von der Reformation bis zur Gegenwart</i> , Hermannstadt, 1955. (Gépelte kézirat a ZAEKR könyvtárában.)
BÁNDI 2019	BÁNDI András: <i>Szeli József (1710–1782) székelyzsombori lelképásztor nekrológja</i> , In: <i>Lymbus</i> , 17. (2019) 557–572.
BINDER 1993	BINDER Pál: <i>Az erdélyi magyar evangélikus egyházközségek és iskolák története és névtára (1542–1860)</i> , Brassó, Brassói Magyar Evangélikus Egyházmegye, 1993.

CALENDARIUM

1787

Calendarium maius titolare pro anno Domini M. DCC. LXXXVII., Cibinii, Hochmeister, 1787.

CÂNDEA

2010

Virgil CÂNDEA: *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*, Serie nouă, 1, Albania–Etiopia, Editura Biblioteca, București, 2010.

COMISEL

1862

Andreas COMISEL: *Aufruf an die ev. Glaubensgenossen zur Unterstützung der ev. Gemeinde A. B. zu Groß-Enyed in Siebenbürgen*, In: *Evangelische Kirchen- und Schul-Zeitung*, 32.–33. (1862) 183–184.

DUROVICS–KERESZTES

2018

DUROVICS Alex – KERESZTES Veronika: *A Pozsonyi Evangélikus Líceum felsőfokú hallgatói 1714–1851*, Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, 2018. (Felsőoktatástörténeti Kiadványok. Új Sorozat 15.)

FABINI

1998

Hermann FABINI: *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Band I, Hermannstadt, Monumenta Verlag, 1998.

FESSLER

1883

Ignaz Aurelius FESSLER: *Geschichte von Ungarn*, zweite vermehrte und verbesserte Auflage, V, bearbeitet von Ernst KLEIN, Leipzig, Brockhaus, 1883.

FRIEDENFELS

1846

Eugen von FRIEDENFELS: *Uebersicht der Josephinischen Grundaussmessung in Siebenbürgen in den Jahren 1786–1790*, In: *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 2. (1846) 130–144

GESCHICHTE

1906

Geschichte der Evangelischen Kirchengemeinde A. B. zu Pozsony-Pressburg, II. Teil, Pozsony, Evangelische Kirchengemeinde zu Pozsony-Pressburg, 1906.

GÜNDISCH

1975

Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, V. 1438–1457, bearbeitet von Gustav GÜNDISCH, Bukarest, Editura Academiei Române, 1991.

- GÜNDISCH
1991
Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, VII. 1474–1486, herausgegeben von Gustav GÜNDISCH, Bukarest, Editura Academiei Române, 1991.
- HERRMANN
1887
George Michael Gottlieb von HERRMANN: *Das Alte und Neue Kronstadt. Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens im 18. Jahrhundert*, II, bearbeitet von Oskar von MELTZL, Hermannstadt, Michaelis, 1887.
- HUTTMANN
2000
Arnold HUTTMANN: *Medizin im alten Siebenbürgen. Beiträge zur Geschichte der Medizin in Siebenbürgen*, herausgegeben von Robert OFFNER et aliorum, Hermannstadt–Sibiu, Hora Verlag, 2000.
- JAKÓ–JUHÁSZ
1979
JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1979.
- JEKELI
1933
Hermann JEKELI: *Unsere Bischöfe 1553–1867. Charakterbilder aus sächsischer Vergangenheit*, Sibiu/Hermannstadt, Honterus, 1933.
- KEPNER
1808
Johann Friedrich KEPNER: *Thaten und Charakterzüge berühmter österreichischer Feldherren*, II, Wien, Degensche Buchhandlung, 1808.
- KOZMA
1848
KOZMA Pál: *Zaránd-vármegye földirati, statistikai és történeti leírása*, Kolozsvár, Királyi Főtanoda, 1848.
- KUTSCHERA
1989
Rolf KUTSCHERA: *Zur historischen Verwaltungsgliederung Siebenbürgens*, In: *Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde*, (12.) (1989) 1. sz. 10–15
- LACKNER
2009
LACKNER Pál Sámuel: *Evangélikus egyházi struktúrák változásai az egykori Osztrák–Magyar Monarchia és utódállamai területén 1734–1945 között*, Budapest, 2009, (doktori értekezés) https://teol.lutheran.hu/tanszek/driskola/images/pdfek/lackner_diss.pdf (2020. augusztus .5)
- LUKINICH
1927
LUKINICH Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*, Budapest, 1927.

- MÁRKI
1903
MÁRKI Sándor: *Modjer János Gottfried levelei három föld-részből*, In: *Földrajzi Közlemények*, 31. (1903) 1. sz. 226–264.
- MERKUR
1789
Magyar Merkur, 86. (1789) 693–700.
- MILDENBERG
1837
Josef Heinrich Benigni von MILDENBERG: *Handbuch der Statistik und Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen*, II. Heft, Hermannstadt, Thierry, 1837.
- MÜLLER
1909
Heinrich MÜLLER: *Zur Geschichte des Repser Stuhles* (I.), In: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, 36. (1909) 1. sz. 311–398.
- MÜLLER
1910
Heinrich MÜLLER: *Zur Geschichte des Repser Stuhles (Fortsetzung)*, In: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, 37. (1910), 1. sz. 271–472.
- MÜLLER
1929
Georg MÜLLER: *Das Deutschtum und die sekundären Siedlungen in Siebenbürgen*, In: *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 52. (1929) 11–12. sz. 161–208.
- MÜLLER
1934/1936
Georg MÜLLER: *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192–1848. Ein rechtsgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der deutschen Landeskirche in Siebenbürgen*, In: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, 48. (1934/1936) 1–532.
- MÜLLER
1985
Georg MÜLLER: *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*, Hermannstadt, Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Krafft & Drotleff, Hermannstadt 1941. Mit einer Einführung und einem Ortsnamenregister, G. GÜNDISCH, Köln–Wien, 1985. (Schriften zur Geschichte Siebenbürgens, 10.)
- NEKROLOG
1808
Nekrolog Georg Preidt, In: *Siebenbürgische Provinzialblätter*, 3. (1808) 52–62.

- ROTH
1970
Stephan Ludwig ROTH: *Gesammelte Werke und Briefe*, III, hrsg. Otto FOLBERTH, Berlin, De Gruyter, 1970.
- SCHARZ
2012
Karl W. SCHARZ: *Von Käsmark nach Wien – Der Zipser Literat und Pädagoge Johann Genersich (1761–1823) als Theologieprofessor an der Protestantisch-Theologischen Lehranstalt*, In: *Die Zips – Eine kulturgeschichtliche Region im 19. Jahrhundert. Leben und Werk von Johann Genersich (1761–1823)*, hrsg. István FAZEKAS – Karl W. SCHARZ – Csaba SZABÓ, Wien, Institut für ungarische Geschichtsforschung in Wien, 2012, 79–96. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, V.)
- SCHIEL
1865
Friedrich SCHIEL: *Fortsetzung der Matrikel des Kronstädter Gymnasiums vom Jahre 1704–1784*, In: *Programm des evangelischen Gymnasiums zu Kronstadt und der damit verbundenen Lehr-Anstalten*, (1865) 89–154.
- SCHIEL
1866
Friedrich SCHIEL: *Fortsetzung und Schluss der Matrikel des Kronstädter Gymnasiums vom Jahre 1785–1810*, In: *Programm des evangelischen Gymnasiums zu Kronstadt und der damit verbundenen Lehr-Anstalten*, (1866) 155–210.
- SCHINZL
1893
Adolf SCHINZL: *Staader, Joseph, Freiherr v. Adelsheim*, Allgemeine Deutsche Biographie, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 35. (1893) 331–332.
- SCHRADER
1898
Wilhelm SCHRADER: *Wolff, Christian*, Allgemeine Deutsche Biographie, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band 44. (1898) 12–28.
- SEIVERT
1866
Gustav SEIVERT: *Straßburg am Marosch. Belehrendes und Unterhaltendes aus der Vergangenheit*, Hermannstadt, Drotleff, 1866.
- STENNER
1916
Friedrich STENNER: *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*, Brassó, Zeidner, 1916. (Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, VII, Beiheft 1.)

- SZABÓ–SZÖGI
1998 SZABÓ Miklós – SZÖGI László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken. 1701–1849*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998.
- SZATHMÁRY
1868 P. SZATHMÁRY Károly: *A gyulafehérvár–nagyenyedi Bethlen-főtanoda története*, Nagyenyed, Szerzői kiadás, 1868.
- SZINNYEI
1894 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV, Budapest, Hornyánszky, 1891–1914.
- SZÖGI
2001 SZÖGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*, Budapest, ELTE Levéltára, 2001.
- TRAUSCH
1852 Joseph TRAUSCH: *Geschichte des Burzenländer Capituls*, In: *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*, 3. (1852) 1. sz. 1–96.
- TRAUSCHENFELS
1871 Eugen Trausch von TRAUSCHENFELS: *Zur Rechtslage des ehemaligen Törzenburger Dominiums*, Kronstadt, 1871.
- TREUENFELD
1839 Ignaz Lenk von TREUENFELD: *Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistisch-, hydrographisch- und orographisches Lexikon*, III. M–R, Wien, 1839.
- VÉGZÉSEK
1832 *Az Erdélyi Három Nemzetekből Állo Rendeknek 1790-dik Esztendőben ... tartott közönséges Gyűléseikben lett Végzéseinek és foglalatoságoknak Jegyző Könyve*, Kolozsvár, Református Kollégium, 1832.

Deák Eszter

Csokonai Vitéz Mihály levelei Széchényi Ferencnek és Széchényi Ferencnének

Az előkerült autográf tisztázatok

Csokonai Vitéz Mihály hét levelének autográf tisztázata került elő Széchényi Ferenc levelezéséből, amely a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található a Széchényi család levéltárában.¹ Az Országos Széchényi könyvtárban folyó, az alapító kulturális és tudományos levelezését feldolgozó projekt keretében dolgozom fel ezt a levelezésanyagot, amely – terveink szerint – Széchényi Ferenc halálának 2020. évi bicentenáriuma alkalmából kerül majd ki az Országos Széchényi Könyvtár tematikus honlapjára. Az említett levéltári egységben közel ezer levél található íróktól, tudósoktól, így Csokonai Vitéz Mihálytól öt levél Széchényinek, kettő Széchényi Ferencnének szóló az 1802. február és 1804. június közötti időszakból. A levelek mellett egy-egy vers áll mellékletként: *A' Szélhez* című óda és *Ajánlás* címmel a *Gr. Széchényi Ferenc Ó excellentiájához* címmel számontartott vers („Nagy Lélek! Te, a' ki fényt hintesz”).

Csokonai levelezésének kritikai kiadása² és az elektronikus kritikai kiadás³ ismeri e hét levelet, de nem az autográf tisztázatot, hanem három levél esetében az MTA Kézirattárában őrzött autográf fogalmazványt közli,⁴ négy levél esetében pedig Toldy Ferenc 19. századi, illetve Bányai Elemér múlt századi levélközléseit alapul véve, azzal a megjegyzéssel, hogy az eredeti nem maradt fenn.⁵ A tisztázatok e késői napvilágra kerülésének hátterében feltehetően az állhat, hogy 1926-ban a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Levéltári Osztályát, ahol eredetileg ez a levelezésanyag található volt, Klebelsberg Kunó régebbi terve alapján a múzeumi épületből – helyszűke és profiltisztítás miatt – felköltöztették az Országos Levéltárba.⁶ S bár a levéltári rendelet hangsúlyozta, hogy az átköltöztetés nem fogja megszüntetni az összeköttetést a két egység között,⁷ mégsem kapott megfelelő utalást a könyvtári állományban, ami a kutatókat eligazította volna.

Csokonai Vitéz Mihály főnemesi támogatói közül méltán emelkedik ki gróf Széchényi Ferenc, a 18. század végének egyik legbőkezűbb kulturális mecénása, akivel kölcsö-

¹ MNL OL P 623 - A - I. - 9. - 56. - 50. No. 1–7. („Tudósok barátságos, részint tudományos levelei”) BAKÁCS, 1958, 35.

² DEBRECZENI, 1999.

³ CsVM/ÖM 2016–2020.

⁴ MTA KIK. K 3/24.

⁵ TOLDY, 1844, 886; BÁNYAI, 1905, 434–436, 437–438.

⁶ LAKOS, 2006, 205.

⁷ ANONYM, 1927, 28.

nösen becsülték egymást, a gróf támogatta Csokonai irodalmi vállalkozásait, a költő tisztelete és hálája kifejezéseként több verset is írt a grófhoz és feleségéhez, illetve műveit, fordításait ajánlotta nekik.⁸ Csokonai első fennmaradt levele Széchényihez 1798. január 23-án kelt, amelyben kiadási tervével keresi meg az akkor már elismert irodalom-pártolónak számító gróft, nevezetesen azzal a felvetéssel, hogy Péczeli Mindenés Gyűjteményének megjelentetését szeretné folytatni.⁹ Ez év júliusában a Somogy megyei Csurgón tanító Csokonai jelen volt Széchényi Ferenc főispáni beiktatásán, s ebből az alkalomból üdvözlő ódával köszöntötte a gróft.¹⁰ 1802 januárjában Csokonai ismét kiadási tervével fordult levélben Széchényihez (nyolc nagy fordítását nevezi meg),¹¹ mire a gróf január 29-i válaszlevelében három feltételhez kötötte a Csokonainak nyújtandó anyagi támogatását: a kiadásnak az országgyűlés utánra való elhalasztását kérte, továbbá a művekbe való betekintés jogát és a neki szóló ajánlás elhagyását.¹² Ennek megfelelően Csokonai 1802. február 13-án kelt levelében azt írja Széchényinek, hogy fordításait még csiszolgatja, azonban Kleist *Tavas* című kötetét (amely Kleist címadó nagyobb költeménye mellett még hét kisebb munka fordítását tartalmazza) már sajtó alá adta, de az intelmeket megfogadva az ajánlást nem a grófnak, hanem a grófnénak címezi névnapi ajándéknak. Széchényi Ferencről köztudott, hogy nem szívelte az őt dicsőítő és neki hálálkodó ajánlásokat, és határozottan kérte a vele kapcsolatban álló tudósoktól, íróktól-költőktől ennek mellőzését. A családi könyvtár egyik első történész kutatójának, Kovachich Márton Györgynek ezt írta 1798-ban: „Kikötöm, hogy az előszóban engem ne dicsőítsen; mert a dicséreteket, amelyek a gazdagságnak szólnak, ha az jó célra fordítatik is, nem szenvedhetem. Nincs érdemem abban, hogy őseimtől vagyont örököltem, és azt kötelességem szerint gyermekeim számára megőrzöm.”¹³

Az autográf tisztázatok között található az 1802. szeptember 24-én kelt, nyolcfóliós „programlevél”,¹⁴ amelyben a megélhetési nehézségekkel küszködő, s a júniusi debreceni tűzvészben házáat is elvesztő Csokonai állásért folyamodik Széchényihez az új országos könyvtárban, s kérésének alátámasztására kifejti a tudományok iránti elkötelezettségét, irodalmi programját, az őstörténettel való foglalkozását és a készülő Árpád-eposz tervét, továbbá vallási és oktatási kérdésekben írja le véleményét. E levél melléklete az *Ajánlás* című vers, amely a magyar kultúra mecénását és a nemzeti könyvtár megalapítóját ünnepli. Ebben a könyvtárban szerette volna, ha nem is a könyvtárori, de legalább a kancellista állást elnyerni Széchényi pártfogásával. „...ennél fogva, távol legyen, hogy ismét abba az indiscretióba essem, hogy magamat más derekabb Subjectumok’ elébe toljam, és a’ *Custosi* első rangért zsaroljak; megelégszem én – nemcsak, hanem boldog-

⁸ Csokonai és Széchényi kapcsolatához lásd DEBRECZENI, 1993, 139–140, 147–148, 197; DEBRECZENI, 1999; DEBRECZENI, 2012, 195–198; DEÁK–ZVARA, 2012, 17–18, 80–83.

⁹ DEBRECZENI, 1999, 40. sz. levél.

¹⁰ CSOKONAI, 1798.

¹¹ DEBRECZENI, 1999, 84. sz. levél.

¹² Uo., 88. sz. levél.

¹³ FRAKNÓI, 2002, 198.

¹⁴ DEBRECZENI, 1999, 115. sz. levél (szeptember 16-i dátummal).

nak tartom magamat, ha *Cancellista* fővel szolgálhatok és lakhatom is a' mellett a' dicső Gyűjtemény mellett, a' mely én reám nézve Potosi, Bengala, Eldorado." Még arra is kötelezné magát, hogy – hálája jeléül – ingyenleckéket adjon a nemzeti poézisból az egyetemi ifjúságnak. Csokonai kérését azonban szinte elhomályosítja az indoklás gondolati gazdagsága, amely korabeli eszmei-irodalmi törekvéseinek összefoglalásává vált – írja Debreczeni Attila.¹⁵ Ő elvi programlevélnek tartja e levelet, Csokonai ez idő tájt alakot nyerő irodalmi programja, a „nationalis poézis” egyik karakteres megnyilatkozásának, másrészt a költő szemléletében végbemenő, kanti típusú „antropológiai fordulat” megfogalmazódásának.¹⁶ A szakirodalom igen sokat foglalkozik e levéllel, önvalomás jellegét emelik ki, illetve a megírni szándékozott Árpád-eposz tervét.¹⁷

A levélben a júniusi debreceni tűzvész drámai ábrázolása és szorult egzisztenciális helyzete bemutatása után hatalmas apparátust felvonultatva foglalja össze gondolkodásának alapelemeit és irányait, mint új filozófiai felismeréseit, majd a nemzeti literatúra felé való tájékozódását, s legújabb tervét, az Árpádról szóló honfoglalási eposzt, amelynek megírására való felkészültségét az erre vonatkozó történeti irodalom hosszas bemutatásával bizonyítja.¹⁸ Egy nappal később, 1802. szeptember 25-én Csokonai levelet írt Széchényi grófnénak is, amely egy rövidebb összefoglalása fenti kéréseinek. Széchényi végül nem Csokonait választotta, a történész, nagyváradi akadémiai tanár Miller Jakab Ferdinándot (1749–1823) találta alkalmasnak, ő lett a könyvtár custosa, vagyis öre, cancellistája (írnoka) pedig Petravits Ignác (?–1815 u.), Széchényi egyik korábbi könyvtárosa, Pál fiának nevelője. A gróf november 19-i, barátságos hangú válaszevele azonban igen együttérző, szívélyes és segítőkész: „...hogyan el fogadja barátságosan azon Tsekélységet, mellyet most Pestre menetelemmel Kultsár Urnak kezében azon szomorú kárainak némű némű ki-potolására adni fogok, mellyeknek el szenvedésével az Ur terheltetett – Nem több ugyan ezen adomány száz foréntnál, hanem az ország Musaeumára fordítando költség, és a Catalogusoknak ki nyomtatása tartoztat Nagyobbaknak szolgáltatásatul még egy üdeig, míglen Hazám Musaeumát Rendben szedhetem. – Fogadom, hogy annak szerentsés el-intézése után Nagy Uramnak magam nyujtok szolgáltatjára alkalmatosságot, sött ha az említett Hazám Bibliothecája mellett modom lehetett volna az Ur kívánságának bé-teljesítésére, abban is kézségemet tapasztalta volna, hanem mivel azon Hivatalok tsak addég adatatnak Idegeneknek, míglen Gyermekeimnek Nevelői a Nevelést végzik, meg botsait az Ur, hogy ily rövid üdeig tarto Kézségemnek jelével nem szolgálhattam; – Ne vegye el azomban az Ur hozzám vonszo Bizodalmat, mert a mind Erdemeit bötsülöm, ugy örömmnek fogom tartani mindég, ha utobb is meg mutathatom Tiszteletemet és Kézségemet, mellyel vagyok...” Utóiratban még hozzáfűzi: „Könyv tárházomnak Catalogussát is Kultsár Ur kezében adtam az Urnak számára.”¹⁹

¹⁵ UO., 115. sz. levél, 718.

¹⁶ DEBRECZENI, 1993, 148.

¹⁷ A levél szakirodalmi összefoglalása: DEBRECZENI, 1999, 115. sz. levél, 723.

¹⁸ DEBRECZENI, 1993, 148.

¹⁹ DEBRECZENI, 1999, 120. sz. levél.

1802 novemberében Széchényi Ferenc Csokonait is megajándékozta könyvgyűjteményének nyomtatott katalógusával,²⁰ amelyet a nemzeti könyvtár megalapításával egy időben saját költségén adott ki, és ugyancsak saját költségén megküldött a kor valamennyi jelentős literátorának, tudósának, egyházi emberének, politikusának, továbbá városoknak, vármegyéknek, egyetemeknek, könyvtáraknak, így adva tudtul számukra, hogy saját könyvgyűjteményét a hazának ajándékozta. Széchényi a katalógusért cserébe saját kézzel, tetszés szerinti nyelven írt válaszlevelet kért a címzettekől, amelyben a katalógus kézhezvételét megerősítik. Ezeket az írásokat az általa alapított országos könyvtárban és másolatban a családi levéltárában gondosan összegyűjtve megőrizte, így kívánva az utókorak hitelesen dokumentálni a könyvtáralapítás társadalmi fogadtatását.²¹

Csokonai egyrészt versben köszönte meg a katalógust 1802. december 19-én (HÁLÁ-ÉNEK, Nagy Méltóságú Gróf SZÉCHÉNYI FERENCZ etc. Ő Excellenciájához, a' Nemzeti Könyvház Lajstromának küldetéséért).²² Másrészt 1803. január 19-i levelében, amelyben már arról számol be Széchényinek, hogy tételesen átnézte a könyvkatalógust és úgy találja, hogy a Debrecen környékén kijött művek nem kerültek el a Dunántúlra, s a hiányzó művek bibliográfiai adatait megírta, egyben felhívta a gróf figyelmét Földi János és Nagy Gábor kézirataira.

A Széchényi Ferencnének szóló, 1803. július 17-i levélben azt az 50 forintot köszöni meg, amelyet még tavasszal kapott a grófnétől a *Tavaszi* című Kleist-kötet neki szóló ajánlásáért.²³ Közleményünkben az utolsó, 1804. június 15-i, Széchényi Ferencnek szóló levélben Reviczky Károly *Specimen Poëseos Persicae* című művét²⁴ szeretné Széchényi könyvtárából kölcsönkapni, mert seholy nem tudta megszerezni azt, pedig e munka elengedhetetlen az *Anakreoni Dalokhoz* készített értekezései és jegyzetei befejezéséhez.²⁵

Az autográf fogalmazványokhoz képest a tisztázatok tartalmilag alig térnek el, fogalmazási/stilárius eltérések, helyesírási és szórendi különbségek vannak a két szöveg között. Mégis indokoltnak tartjuk, hogy az autográf tisztázatok előkerüléséről ilyen módon adjunk hírt, s a jelen közlemény megjelenését követően a szövegek Csokonai levelezésének elektronikus kritikái kiadásába is bekerüljenek. Úgy tűnik, Bányai Elemér valóban az akkor a Nemzeti Múzeumban található autográfokat írta le, ennek ellenére kisebb pontatlanságok (rövid-hosszú hangzó, kis- és nagybetű stb.) találhatók a szövegkiadásában. Toldy Ferenc azonban nem ezt az autográf tisztázatot írhatta le, és nem tudjuk, mit, olyan sok benne az eltérés (kis- és nagybetű, központosítás), a helyesírást modernizálja,²⁶ sőt egy plusz mondat is található benne az autográf tisztázatok szövegéhez képest.

²⁰ CATALOGUS 1799.; CATALOGUS-INDEX, 1800.

²¹ DEÁK-ZVARA, 2012, 100 levelet közöl abból a közel hétszáz, Széchényi Ferencnek szóló köszönőlevélből, amelyek részint az OSZK Kézirattárában, részint az MNL OL Széchényi családi levéltárában találhatók.

²² Az OSZK K (Fol. Hung. 333.) található kézirat címe. A kritikai kiadásban ezen a címen szerepel: *A' N. Mélt. Gróf SZÉCSÉNYI FERENTZ Ő Exc. ja' Nemzeti Könyvtárjára, melly hozzáám KÜLTARS Úr által érkezett.* Vö. SZILÁGYI, 2002, 216–219, 823–831; DEÁK-ZVARA, 2012, 80–82.

²³ DEBRECZENI, 1999, 195. sz. levél, 867.

²⁴ REVICZKY, 1771.

²⁵ DEBRECZENI, 1999, 174. sz. levél, 829.

²⁶ UO., 752.

A Szelhez című óda, amely a levéltári egységben a lapszámozás szerint az 1802. szeptember 24-i nyolcfóliós levél mellékleteként áll, valójában – Debreczeni Attila megállapítása szerint – az 1803. január 19-én Széchényi Ferencnének írott levél melléklete,²⁷ ezért időrendben illesztettük a levelek közé. A vers kézírata nagy valószínűséggel nem Csokonaitól származik, hanem azonos egy másik kézírással, amely a Festetics-óda kézírása (M. G. Festetics György Ő Nagyságához ... „Szárnyalj le mennyből, Calliópe!”). A verset Csokonai ugyanúgy Kazinczynak küldte el az 1803. március 15-i levél mellékleteként, mint a Széchényi könyvtárára írott verset 1802. december 26-án.

A levélközlés betűhív, a tisztázatból adódó kevés számú szövegkritikai jegyzet mellett tárgyi jegyzeteket nem fűztem a levelekhez, a tárgyi jegyzetapparátus megtalálható a kritikai kiadásban,²⁸ csak két esetben tettem kivételt, a levelek versmellékleteire vonatkozó utalásoknál idézem a kritikai kiadás idevonatkozó jegyzeteit.²⁹

Források

1.

Csokonai Vitéz Mihály Széchényi Ferencnek³⁰

(Révkomárom, 1802. február 13.)

MNL OL P 623 A-I.-9.-56.-50. No. 1.

Nagy Méltóságú Gróf
Kegyelmes Uram!

Excellentiádnak kegyes Levelét 's erántam érdemem felett kimutatott pártfogását 's grátziáját mély tisztelettel venni szerentsém volt; melly által magamat, az holtigvaló háládatosságra 's az Excellentiád' parantsolatinak mindenkor híven való bétöltésére, egészen lekötelezettnek esmérem. Legközelebb tehát ama' 3 punctumokra, mellyekre válaszolnom törvényemmé lett, alázatos Feleletemmel udvarolni bátorkodom. Munkáimnak kiadását Diéta utánra halasztom: mert Excellentiádnak parantsolatja. Használni fog ez a' haladék ő rájok nézve is: mert ezt az időt faragásokra és ékesgetésekre fogom fordítani; és egyébaránt is még egészen letisztázva nintsenek.

A' mi foglalatjokat illeti. A' *serieuse* gondolatokban elkívántam szorgalmasan kerülni mind azt, valami a' dolgoknak mostani fekvéséhez képest, botránkozató volna: vala-

²⁷ Uo., 137. sz. levél 233, 769–770.

²⁸ Uo., 89. sz. levél 672–673; 115. sz. levél 723–734; 116. sz. levél 736; 126. sz. levél 752; 136. sz. levél 767–768; 174. sz. levél 830; 195. sz. levél 868.

²⁹ Az átírás lektorálásáért és a felmerülő kérdések tisztázásában nyújtott segítségéért köszönetet mondok Debreczeni Attilának.

³⁰ DEBRECZENI, 1999, 89. levél (Bányai közlése alapján).

mint a nyájasabb tárgyak körül, még ahol a' myrtuskoszorúért láttatom is énekelni, minden obscenitást és pajkosságot; úgyhogy az én Daljaimban inkább a' Petrárka Lauráját találni fel, mint sem a' Tómsi Számkivetettnek a' Corinnáját. De előre minnek szabadodom? Excellentiád maga méltóztassék róla ítéletet bölts általlátása szerént hozni: az én tisztetem(javítás l-ből vagy lt-ből) tsak az, hogy mindnyáját előre bémutassam; mellyet fogok is gész készséggel és tisztelettel tselekedni; hanem, hogy Excellentiádnak is egyszerre sokkal ne alkalmatlankodjam, magam is (míg egy része Excellentiádnál lejénd) a' többivel foglalatoskodhassam, apró Csomónként, mellyek 7–8 árkusból fognak állani, vagyis *Heftweis* udvarlok vélek Excellentiádnak, hahogy ezen Könyörgésemet applacidálni méltóztatik. A' nagyobbatska Fordításokat, minthogy vélek az Eredeti nyelven Excellentiádnak széles tudománya esmértes, úgy gondolnám, elég lenne tsak megnevezni. Ezek pedig név szerént: 1) A' Georgicorum Libri IV. Ex Virgilií Operibus. Hanem ezt már a' Mélt. Gróf Festetits György Ő Nagysága, erántam viseltető Kegyességéből magáévá tenni méltóztatott, és itten tsak egy alázatos Tudósításképpen bátoroktam említeni, tudván mennyire interessálja Excellentiádat minden Literatúrai igyekezet. 2) L' Aminta, Favola Boscherecia, di Torq. Tassó. 3) Cantate di Piet: Metastasio. 4) L' Achille di Sciro; La Didone abandonata; Il Rè Pastore: Tragedie del Medesimo. 5) Le Temple de Cnide, Poeme de Montesquieu. 6) La Boucle de Cheveux enlevé, Heroï: Comique de Pope. 7) Die Zaubberflöte. Opera von Schikaneder. 8) Der Frühling, von Kleist. – Ezt az utolsót a' héten sajtó alá tétettem, reménylén, hogy ennek a' hasonlíthatatlan Versezetnek belső Érdeme nekem is kegyelmet nyér a' Mélt. Grófné Ő Excellentiája előtt, kinek ezzel névnap alázatos Ajándékul kívánok udvarolni, ide zárván mély főhajtással 's kéztsókolással az ajánló kis Versetskét is, a' mellyet a' Horatius' Libri IVⁱ Oda 8va jának követésére készítettem. Méltóztassák Excellentiád és Ő Excellentiája, ezt a' kitsiny, de a' Kleist' és a' szép Tavasz' nevéért betses Ajándékot kegyes szívvel elfogadni, 's az Excellentiátok eránt való örökös tisztelettemmel és hálátosságommal a' magam méltatlan voltomat kipótolni. Ennek a' kis Munkának, melly tsak 7 árkusból áll, és belőle 500 Exemplárt nyomtattatok, ennek az árra, mondom, fundusképpen fog arra szolgálni, hogy annál könnyebben foglalatoskodhassam a' Diéta' elmúlásáig ama' Többivel. Ennek a' Nyomtattása semmiben sem ellenkezik azon 3 pontokkal; minthogy még a' Diéta előtt jóval kikerül, a' foglalatja világszerte esmértes, az Ajánló Levél pedig a' Mélt. Grófnéhoz, Ő Excellentiájához vagyon intézve.

Többire, a' Méltóságos Grófné Ő Excellentiájának több számos és boldog esztendőket, egész Nagyságos Grófi Házával együtt, kéztsókolva és tellyes szívből kívánván; magamat pedig az előmbe kegyelmesen szabott parantsolatok körül foglalatoskodtatván: addigis Músáimat, születendő *Árpádomat*, és önnön magamat az Excellentiád' Kegyelmébe alázatos bizodalommal rekesztem, és változhatatlan tisztelettel maradok

KEGYELMES URAM
Excellentiádnak

alázatos hív szolgálja
Csokonai Mihály m. k.

2.

Csokonai Vitéz Mihály Széchényi Ferencnek³¹

(Debrecen, 1802. szeptember 24.)

MNL OL P 623 A-I.-9.-56.-50. No. 2.

Nagy-Méltóságú GRÓF,
Kegyelmes Uram!

Parancsolatjára Excellentiádnak kötelességemnek tartottam, hogy Poétai Munkáimat, mellyeknek közkézre adására Excellentiád olly nemes Lélekkal viseltetni méltóztatott, a' Helybehagyás végett, Kézírásban felküldjem. És ezt tellyesitettem is volna, ha az OrszágGyűlésnek, a' melly reménységem ellen illy hosszas időre nyúlt, végét nem akartam volna várni, átallván Excellentiádnak, Édes Hazánk ügyében való fontosabb fíradozásait, olly csekélységekkel megháborítani. Hanem, hogy a' Diéta annyi időre terjedt, annál én rám nézve, a' ki Országomban olly kis pontocska vagyok, még sokkal hátráltatóbb történet adta elő magát, Czelomnak meggátolására; a' midőn Junius 11d. Napj. abban a' szomorú Veszedelemben, melly Városunknak nagy részét 2–3 óra alatt a' lángok' prédájává tette, az én Házam is e' szörnyű Esetnek áldozatja lett. – Úgy van, Kegyelmes Uram! most az üszög és hamu között fekszik az az együgyű, de nékem tág és gazdag Hajlék, a' mellybe kívántam a' Világ' lármája elől magamat, Nemzetem' és Műzsáim' szolgálatjára külön vonni; pusztává lett az a' kis Ország, mellyben én Király voltam magam előtt, és a' mellyben sokszor édes érzések között gondoltam „*Ennyi részem van az 5 Világból!*” s örömmel futottam végig egy percz alatt boldogságomnak szűk, de elég körületét. Éppen a' Rózsák nyíltak; mikor kertecskémen, az én kis *Sans-Soucimon*, a' lobogó lángok keresztül rohantak: szívfacsarodva kellett szemlélnem, mikor *Tusculanumom*, hol legérzékenyebb gondolatim teremtdötek, a' füst között ropogott; mikor ama' rózsa-lugas tövig égett, s az a' fülemüle, melly e' kis *zöld-szálának* minden éjjel concertet adott, öröngve repült el a' bátorságosabb erdei vidékekre.

De majd el kezdem felejtani, hogy Excellentiád előtt udvarlok; s régi megelégedéssel tele telvén, szinte tiszteletlenségbe találok esni. – Méltóztatson Excellentiád kegyelmesen megbocsátni parolatlanságomnak, és illy keserves Történetnek tulajdonítani azt leginkább, hogy Poémáimnak felküldésével az egész nyáron el-múlattam tisztelkedni. Tudom is, Kegyelmes Uram! s telyességgel meg vagyok győződve a' felől, hogy nem csak ezt a' késedelmet vétkül nem fogja nékem tulajdonítani; sőt természeti nemes Lelkét s emberszerető Szívét jobban van esmérni szerentsém, mint-sem következendő Instántziámnak kegyes válaszszal leendő elfogadásáról, vagy, ha az már lehetetlen volna, legalább eltűréséről, legkissebben is kételkedném. –

³¹ DEBRECZENI, 1999, 115. sz. levél, a levélfogalmazvány dátuma érthetően néhány nappal korábbi: Debrecen, 1802. szeptember 16.

Nagy-Méltóságú GRÓF! tanúja vagyok még a' hidegebb és indifferentebb Magyaroknak is arról az ő meglepettetésekről, a' millyennel az Excellentiád' példátlan áldozatját, mellyel becses Nemzetét 's a' Hazai Eruditiót boldogítani méltóztatott, a' minapi Újságokból vették. Csak maga egy Könyvtárnak³² özveszedése is, hát még azoknak a' közkézen nem forgó Kintseknek Koronás Fejekhez illő egybegyűjtése, már az egész Nemzetnek tiszteletét 's minden hazabéli Tudósoknak háládatosságát megérdemlené: mit tudjunk hát szólni akkor, mikor annak még ingyen való elajándékoztatását kell hallanunk? el kell boríttatnunk a' csudálkozástól, tele kell érzéssel telnünk, némán kell bámulnunk és tisztelnünk a' szokatlan Nagyságot, mint magát a' természetet, tulajdon Munkáiban, és a' ki legtöbbit tud is közülünk kifejezni, ennyit mondhat: SZÉCSÉNYII!!

Kevés van, Kegyelmes Uram! a' kit Excellentiádnak ez a' közönséges Jótéteménye nagyobbban interesszálna, mint engemet; ahonnan, ha többen könyörögnek is Excellentiádnál azon Bibliotheca mellett való Hivatalért, nem sok van, a' ki nálam abban több gyönyörűséget találna, a' kinek azt vagy szokott Occupatióji, vagy pedig mostani állapotja, szükségesebbé tették volna. Ugyanis, miolta olvasni, gondolkodni, érzeni és érteni kezdek, 's annál fogva a' Tudományok között a' főket a' mellyékesektől megkülömböztetni kívántam: négy fontos Czélt látván magam előtt, úgymint a' Virtust, a' Hazafiságot, az Ízlést, és az Egészséget, négy fő Studiumnak a' mivéléseire szántam el magamat. – Elsőben láttam azt, hogy én *Ember* vagyok, 's Emberek között lakom ebben a' Planétában, és ennél fogva, magamat és őket, természeti erkölcsi társasági tekintetekben, esmernem, tanulnom illendő, sőt szükséges; első Tudománynak vettem fel az ANTROPOLÓGIÁT széles értelemben, és *Póppal* azt tartottam, hogy az Embernek legméltóbb tárgya az E m b e r. – De látván azt is, hogy én többé sem a' *Hobbes*, sem a' *Rousseau*, sem a' *Montagne* Emberei közzé élni nem mehetnek; hanem egy *polgári* alkotmányban, még pedig, a' miért az Egeknek elég hálát nem adhatok, egy illy nemes és jó Társaságban – a' Magyarok között – töltöm le napjaimat: háládatlanságnak ítélttem volna Nemzetem' sorsa eránt félvállról viseltetni, és szent törvényemmé tévén *Szenekának* ama' mondását hogy *patriam proderere nefas est, scelus contra, nolle, dum possis, illustrare*, minden erőmet és időmnek jobb részét arra fordítottam, hogy valami csak a' MAGYAR nevezetet, ezt a' kevélyítő nevezetet illeti, mind azzal megismerkedni, 's jövendőben véle másokat is megismertetni, igyekezzek. – E' végre (mert elhagyom most a' POÉZIST és a' szép Literatúrát, mellyet *Elmémmek*, és a' KERTÉSZKEDÉST 's a' Természet' esméretit, mellyet *Külső érzésimnek* gyönyörködtetésére tanultam és gyakorlottam) Hazám' történetivel, a' Magyar Literatúrával, régi és új Könyveinkkel, 's Nemzetemnek mostani Csillagival, megismerkedni legfőbb boldogságomnak tartottam: Hazámnak nagyobb részét, ha *Townsoni* szemekkel nem is, de hazafiúi szívvel, bójártam: Nemzetemnek eredetét 's régiségeit vizsgálni és világosítani törekedtem: egy szóval mindent elkövetni próbáltam, a' mi egy fiatal 's egy illy csekély tehetségű embertől, mint én vagyok, kitelhetett. Ezután is gyarapodó olvasásom- 's tapasztalásomhoz képest, ezt tartom legédesebb foglalatosságomnak. Fogadom is, hogy, ha az Isten életemnek kedvez, és békeségünket meg tartandja, több és (a' poétai

³² A „v” utólag a szó fölé írva.

mellett, történelmi) fontosabb Munkáimmal is igyekszem egy ilyen dicső Nemzet, egy ilyen áldott Haza éránt, tiszteletemet és munkásságomat kimutatni. Legközelebb pedig mind azokat a Kézírásokat, és kivált ezen a részen heverő Ritkaságokat, a miket egy,³³ vagy más helyen látni szerencsém volt, Excellentiadnak a Gyűjteményébe, minthogy azok többnyire jó Uraimnál és barátimnál vagynak, beszerezni kötelességemnek tartom.

Csak az *Árpádról és Öselejinknek megtelepedésekről* írandó *Heroica Epopoeám* is négy esztendőnk elforgása alatt, sok olvasásra és vizsgálásra adott³⁴ nekem okot; mellyből Nemzetünknek eredete, régi lakóhelye, más Nemzetekkel való Atyafisága, és hajdani szokásai világosabb fényre jönnek. Ezeket öszveszedni, elrendelni, és historico-critica formában kiadni annyival érdekzántabb volna, a mennyivel jobban és többen kezdenek erről a dolgról, még Külföldön is, gondolkodni, írni, és vetélkedni, és a mint történni szokott, külömbkülömbféle – néha képtelen – Systema-faragásokra vetemedni. P: o: *Olaus Rudbeckius*, Upsaliai Professor, kezdette legelőször a Magyaroknak a *Laponokkal* való atyafiságát rebesgetni; mellyről idővel *Sajnovits* egész Könyvet írtt. Őket követték *Pray*, *Schwartner*, *Schlötzer*, *Gatterer*, maga *Kant*, és csaknem az egész Külföld. Újabb Systemát vettek fel, *Hell*, a ki a Karélieiaktól, *Fischer* és *Büsching*, a kik a Woguloktól, és még újabbat *Spittler*, a ki a Kalmukoktól ágaztat el bennünket. Ki nem tudja az idvezültt Praynak *Desericiussal*, és az ő halála után *Cetto Benedekkel* való visszalkodásait Nemzetünk eredetéről és törzsök hazájáról? Pray felette sokat tulajdonított a *Deguignes* *Chinai Történeteinek*; ugyanannyit *Severini*, és *Szekér Joákim*. Hát a hebraizáló, és íge-ágaztató *Bél Mátyások*, *Otrokocsik*, *Sinaiak*, *Pázmándiak*, és a t. – Legrégibb Chronicussaink, t. i. a *Béla* *Íródeákja*, és *Thüróczi*, megelégedtek azzal, hogy bennünket a SCYTHÁKTÓL (de ezt a Szót *vagum nomen*-nek mondja *Cornides*) származtatnak, és régi lakásunkat *Dentria*, *Magaria* és *Bascardiába* tészik. Ezek után indul *Palma* és *Katona*: és ez az utolsó Úr hatalmasan vitatja a mi Átillával és a Hunnosokkal való vérségünket, mellyet már *Schlötzer* és *Gebhárdi*, és ő utánuk mások nem csak kétségessé, hanem nevetségessé is tenni erőlködnek. Az akkorbéli Krónikáiróknál egy két helyecske fordul elő csak úgy szanaszét a Magyarokról; mint a BIZANTZIUMIAK közül *Constant. Porphyrogenitusnál*, *Leonál* és másoknál; a DEÁKOK közül *Ottó Frisingensisnél*, *Luitprandusnál*, *Reginonál* és a t. Fordul elő az későbbi Íróknál is, milylenek *Plancarpinus*, *Rubruquis*, *Odoricus Raynaldus*, *Aeneas Sylvius*, *Piccolomini*, *Schall*, és mások; a kik (legalább ebben a tekintetben) esméretlenek. Legkevésbé esméretesek pedig nálunk *Nestornak* Orosz Krónikája, és *Abulgazi Bayadur Khánnak* Tatar, vagyis Mongol, Genealógiai Historiája. – Ezeknek és több ehez hasonló Íróknak, a kik t: i: nem egyenesen a Magyarokról írnak, és többnyire csak nagy Collectiókban fordulnak elő, mint a *Corpus Historiae Byzantinae*, a MURATORI *Scriptores Rerum Italicarum*, a PISTORII *Scr. Rer. Germanicar.* az Orosz Krónikák SCHLÖTZER által, a RAYNALDI *Annales Eccles.* a *Histoire générale des Voyages*, az Angliai Közönséges *Historia* és t. e. f. és annál fogva magános embereknek nem megszerezhetők – ezeknek,

³³ Sor fölötti betoldás.

³⁴ Az utolsó három betű olvashatatlan betűkből ráírással javítva.

mondom, a Magyarokat illető helyeit igen jó volna egy Csomóba szedni, hogy Tudósaink is jobban esmérhetnék, megszerezhetnék, belőlök dolgozhatnának; és valahára Nemzetünk' eredetét, atyafiságát és régiségét – mellynek még máig is homályban való létele egy egész NATIONnak kissébségére szolgál – kidolgozhatnák. Én már gondolkoztam róla, hogy ha körülállásim kedveznek, egybeszedem és kiadom illy név alatt: *Thesaurus Antiquitatum Hungaricarum; sive Collectio Scriptorum omnis Aevi, linguae, ac Nationis, quicunque de origine, affinitate, patria, moribus, rebusque gestis Veterum Magyarorum, ad mortem Ducis Arpadi, quidpiam memoriae prodiderunt.* –

Ez énnékem magamnak is felette szükséges volna, hogy EPOPOEÁMAT ÁRPÁD-RÓL annál helyesebben elvégezhetném. Mert az akkori Történetek, Geographia, régiségek, Familiáknak, Váraknak, Városoknak eredeti, szokások, erkölcsök, vitézek, vitézeknek viselt dolgaik, 's a' t. még egybeszedve nincsenek. Még pedig a' Documentumok mind keze alatt nem találtnak az embernek; szörnyű nehéz az illy homályos állapotokban boldogulni. Már csak ez az egy Czél is elmúlhatatlanná teszi az ÁRPÁD' írójának, egy Bibliothecánál való lakást. – Kegyelmes Uram! Homérust még ma is azért csudálja és becsüli olly igen a' Világ, hogy az akkori helyeket, városokat, Nemzeteket, Vitézeket, fegyvereket, szokásokat, caractereket etc. olly pontról pontra tudja írni és festeni. Ha az Ég az én sorsomnak, egészségemnek, elmémnek, úgy talál kedvezni, hogy Őtet – nem elérni, mert az kevély feltétel volna – csak közelebből is követni tudnám ezekben: akkor egy új productumot adnék magam is édes Hazámnak a' kezébe, a' melylyet a' Külföldieknek vádjá ellen mutathatna. – Az Epopoea az egész poétai világban, leghosszabb, legtökéletesebb, 's annál fogva legnehezebb Munka. Még egy Nemzet is a' maga Sphaeráján illyet egynél többet nem látott. *Homerus* és *Tassó* egész életekben dolgozták a' magokét, *Virgil* 12 esztendeig fáradozott rajta, Milton megvakulása után sem szűnt meg folytatni a' magát, *Voltér* és *Klopstock* holtig reszelőt tartottak a' kezekben. – Én is arra szántam, NagyMéltóságú Gróf! telyes életemet, hogy ezt az Epicum Poémát a' tőlem kitelhető legnagyobb tökéletességre emeljem; még pedig, a' mi a' Görög és Római Nép' elenyészte olta, egy Nemzettől is, az Európai Nyelvek meggyőzhetetlen fogyatkozása miatt ki nem telhetett, hatlábú igaz heroicumi versekben a' Homér' és Virgil' mustrája szerint. De, valamilyen könnyű, kisded Poémákból egy nagy Könyvet apródonként öszverakosgatni, szint' ollyan nehéz lévén egy illy Nagy Alkotmányt, a' mellynek eleje a' végével, vége a' közepével, és minden része egymással telyes harmóniában tartozik lenni – öszveállítani; szükségesképpen megkívántatik az Irónak, hogy az Életnek gondjaitól, a' Hívatálnak terheitől, és a' Lelket megzavaró aggodalmaktól üres legyen, munkáján folyvást rajta fekhessen, és magát egészen a' leábrázolandó Világba általhelyeztethesse: kivált, ha a' felvett Matéria ollyan, hogy azon még semmi Poétai elme nem futtatott. Illyen pedig Árpád és a' Magyarok' kijövele. – Ezen az okon, midőn ama' saját Nemzete eránt legtöbbet érdemlett Richelieu, a' híres *Orleáni Leányról* akart volna egy Epopoeát készíttetni, Chapelain úrnak esztendőnként 10000 Livra fizetést rendelt, mellyet XXX egész esztendők alatt ki is fizettek néki.

Az én kevéssel megelégedő Természetem, ILLYEN TZÉLLAL tett vala le minden hívatálról; illyen okon vontam meg itt Debretzenben, atyai kis örökségemben maga-

mat, mellyből most a' véletlen csapás, vagy egyűvé vagy másuvá, nem kevés szomorúsá-
gomra, kizavar; 's akkor talám oly hivatatra kell vetemednem, a' mellyben a' gond, és az
elélésről való aggodás miatt egy sírba dül Epopoeám is a' Magyarok' első Vezérével. Itt
Debretzenben a' Reformat. Collegiumnak, és volt Professor Sinai Úrnak a' Bibliothe-
cájikban alkalmas Gyűjtemény lett volna a' Magyar Historiákra; valamint a' Szép
– kivált Görög, Római és Frantzia Literatúrára: de e' szerént e' mellől is már el kell
maradnom, 's talán! valamelyik – a' Pastoralis vagy Idylliumos és Lyricus Poétáknak
ugyan kedvező, de az Epicusoknak sikertelen, falu vagy mezőváros, ahol egy Pfarri
Könyvpóltzon kívül alig találni egyebet – talán, mondom, egy ilyen czélom ellen való
hely fog ezután mutatni nyugvószállást. Mert azt már lehetetlennek látom, hogy vagy
házamat pusztán ne hagyjam, vagy kifeselhetetlen adósságba ne verjem magamat.
Mindenik szomorú – valóban igen szomorú dolog, és olyan, a' mi a' csendességet meg-
háborítja, a' szabad elmét nyűgbe hányja, és a' Parnassusi boldog álmodozásból a' lelket
fellármázza! – Egyedül csak Excellentiád tehet engem vissza az én Elementumomba; és
ha azt, az én csekély talentomim nem érdemlik, nyomjon többet nálok az Excellentiád'
Nemes szívében az én szomorú sorsomnak meggondolása, 's a' csupa – *Könyörületesség ...*

De, Kegyelmes GRÓF! nem kívánok olyan indiscretus lenni, hogy vagy panaszol-
kodással alkalmatlankodjam, vagy csupa szánakozásból és valamely szolgálattétel
nélkül esenkedjem egy olyan Hivatalért, melly az egész Nemzetre tzeloz. Ha Excellen-
tiád erántam szánakozással viseltetni méltóztatik, áldják meg az Egek érette, és az én
haládatosságom kísérje holtomig Excellentiádat; de ez nem elég, – én a' Nemzetnek egy
új szolgálatjára kötöm le azon-felyül magamat. Tudnillik, látván hogy az egész Hazában
sem a' Királyi Académiákban, sem más privata Oskolákban a' Nemzeti³⁵ Poézist *aesthe-*
tice és *erudite* nem tanítják, hanem a' mit az úgy nevezett Humaniorákban felőle a' még
készületlen Gyermeknek egy-két szóval mondanak, az is csak a' Vers-tsinálásnak külső
mechanizmusára tartozik, és a' Nationalis Poésisnak belső természetét 's annak felséges
célját egy kevésnyire sem érdekli: arra is ráhatároztam magamat, hogy az Académiabéli
Ifjúságnak a' NATIONALIS POÉZISRÓL mindennapi LETZKÉKET INGYEN ad-
jak. – Más Nemzeteknél ezt a' világért is el nem múlatják; és ez az egyik hathatós oka és
eszköze az ő Nyelvek' bővülésének, erős és ékes voltának, 's az ő aesthezi iszléssel írott
annyi derék Könyveiknek. – Mert a' Poézist igazság szerént nem csak azoknak kellene
tanúlni, a' kik jövendőben Versírói koszorúra vágyakoznak, vagy a' kik éppen Poéták-
nak születtek, hanem mind azoknak, valakik a' szép Stylusnak, csinos gondolkodásnak,
érzékenyítő előadásnak jövendőben akár a' könyvírásban, akár az élő beszédben hasznát
akarják venni. Tudvaló dolog, hogy minden Nemzetek' Nyelve és Eruditiója a' *Poézi-*
son kezdődött; azt követte a' Literatúra; a' Literatúrát a' Históriai 's azzal atyafiságos
esméretek; 's úgy lépett osztán a' Nemzet lassanként, lépcsőnként, a' *solida* Tudomá-
nyokra. – Egy fél-faragású Nyelvben, törnünk, rontanunk, építnünk, újítanunk kell:
újítani csak a' Poéta 's a' poétai mérészséghez szoktatott Lélek mér, és csak az ilyennek
tudják azt legjobban megbocsátani, ők alkalmasok azt a' kedveltető szín alatt elcsús-

³⁵ A szó utólag beszúrva a sor fölé.

tatni, bévétetni. Még a 'Közönséges dolgok' folytatásában is nagy haszna volna az Aestheticai Magyar Stylusnak, gondolkozásnak, előadásnak: mert a' mi Politikai-igazgatásunk *Parlamentomosan* mégyen, a' *Dietán* szintűgy mint a' *Congregatiókon*; sőt a' hívataltbéli Irásokban is módívá kezd lenni a' Frantziás *Numerus*, és únatni kezdi a' külömben is *Gothicus* szabású *Cantzley-stylust*. – Én ezt a' nevezett Terhet kész szívvel magamra vállalom; és szolgálatomnak egyéb jutalmát nem kívánok, csak azt, hogy szolgálhatok, 's Nyelvünknek, Literaturánknek, és a' Hazának hasznot tehetek.

Egyedül csak egy Nehézséget látok előttem, egy nagy nehézséget – és ez a' – VAL-LÁS! De Excellentiádnak, a' ki a' Közjóban, mind a' politikai, mind a' tudománybéli dolgokra nézve, annyi fáradozást és annyi áldozatot tett, nem lenne e' oly hathatós a' Közbenvetése, hogy ezt a' *csekély külömbséget* mások előtt tűrhetővé tehetné? Csekélynek mondám a' Vallásbéli külömbséget: igenis! *csekély az ebben a' tekintetben*. Mert a' Poézisi és Literatúrui foglalatosság oly indifferens a' Religióra nézve, 's oly ártatlan a' maga principiumiban, hogy az senkinek Lelkiesméretiben gáncoskodni nem akar. Szelídek az *Aóniai Műzsák*, 's egyaránt ölelik mega' *Jehova*'imádóját SALAMONBAN, a' *Zeuszét* HOMÉRBAN és HORATZIUSBAN; egyforma anyai csókot vetnek a' *Catholicus* METASTASIORA, az *Evangelicus* WIELANDRA, az *Episcopalis* DRYDENRE, 's a' *Puritanus* THOMSONRA; hasonló szép szemekkel nézik a' *Reformatus* HALLERT, a' *Naturalista* ROUSSEAUT, a *Musulman* HAFIZT vagy ABU'L'OLÁT. – Közelebbőlől szólván pedig, nem vigasztalás lenne e' a' Magyar Reformátusoknak, kik a' Királyi Académiákat jobbagyi hív bizodalommal gyakorolják 's ezelőtt kevéssel még előmentekért királyi jutalmat is nyertek, ha látnák hogy a' Tudománybéli igazgatás is az 'o' Tanításokhoz valamelly kevés bizodalmat mutatni méltóztatik? nem hallgattatná e' el a' Ref. Statusoknak azt a' titkos panaszát hogy az Országos Fundátzió épült Universitásban az 'o' Sorsosaik közül egy sem nyerhetett Tanítói-széket, ha legalább egy Professort Reformátust láthatnának? Én nem vagyok Politicus: de ezt az 'o' ellenvetésekre nem alkalmatlan *politikai-fogásnak* gondolnám. – Mind ezeket pedig távol légyen hogy Excellentiádnak fejtegetném fel illy hosszason, a' ki mind a' Tudományok becsét és természetét, mind azoknak nálunk való állapotját, mind a' politica Maximákat tökéletesen esméri; én csak saját érzésimet 's gondolatimat kívánom Excellentiáddal közleni: és ennek a' bátorságnak oka az én bizodalom, bizodalom' oka pedig az Excellentiád Nemes és leereszkedni nem sajnáló Természete, mellyel csak a' valóságos Nagyok bírhatnak. – Excellentiád megnyerte 'o' Felségének a' Hazai Tudományokra nézve is a' bizodalmat, a' Literaria Igazgató hatalomnak tiszteletét, az egész Nemzetnek háládatosságát; Excellentiád a' Magyar Tanúlságoknak leghathatósbb Gyarapítója, a' szép Literatúrának szíves Pártfogója; Excellentiád én tölem a' POLLIÓI nevezetet kegyelmesen elfogadni méltóztatott: illy sok tekintetekből, megszűnök tehát Excellentiádnak hosszas kéréssel alkalmatlankodni, és egyedül Atyai 's Patrónusi kegyes szívére és szokott bölts béléására bízom, azokba ajánlom, magamat, sorsomat, szándékomat. –

Tudom ugyan, hogy Excellentiád' Udvara tele vagyon a' legválogatottabb, 's egyszersmind már sok érdemeket tett Személyekkel, 's olyanokkal, a' kikhez képest én egy vagyok a' legcsekélyebb emberek között: ennél fogva, távol legyen, hogy ismét abba az indiscretióba essem, hogy magamat más derekabb Subjectumok' elébe toljam, és a' *Custosi* első ran-

gért zsaroljak; meglegszem én – nemcsak, hanem boldognak tartom magamat, ha *Cancellista* fővel szolgálhatok és lakhatom is a' mellett a' dicső Gyűjtemény mellett, a' melly én reám nézve Potosi, Bengala, Eldorado. Talán nem lesz alacsonyására annak a' Hivatalnak, ha egy hajdani *Literaturae Professor* állítódik abba bele, a' ki most³⁶ is csak azért kívánt privatizálni, hogy a' mint Octaviában vagyon, *liber animus sibi semper vacet, studia recolenti sua*. Sem a' Nagyravágyás, sem a' pénz szerelme nem izgat erre a' hivatalra; egyedül Hazám' szerelme s' a' tudományra való vágyakozás az, a' mi engem könyörögtet: mellyet ha megnyerek, nyugodtt Lélekkal fogom érzeni és énekelni Horáziussal, hogy, ha Uraságom nints is; *at fides et ingenii benigna vena est, nihil Deos ultra laccio, nec potentem amicum largiora flagito, satis beatusque*. Örömmel szentelem fel mind lantomat, mind hērōsi trombitámat, Nemzetem mellett, Excellentiádnak, 's az Excellentiád' Méltóságos Házának, és avagy csak azért is jobban igyekszem Horátz' vagy Virgil' nyomába sietni, hogy az én POLLIÓM előtt való Zengedezésre méltatlan ne légyek. Minékünk, szegény Magyaroknak, sem *Pericles* Archonunk, sem *Augustus* Tsászarunk, sem *X. Leo* Pápánk, sem *XIV. Lajos* Királyunk nintsen: Excellentiád az, a' Kiből nálunk ez akármeltyik kitelhetik; kitelhetik, hogy ebben a' *Catholicus Statusban*, nékem *Reformatusnak*, az légyen Excellentiád, a' mi a' Reformata Ángliában volt a' *Catholicus Popenak Lord Bolingbrocke* –

De szinte Orátiót láttatom írni az Instántzia helyett, és a' Levél színe alatt Panegyricust: akármi légyen ez, bérekesztem, noha a' tele töltt szívnek bajos magát röviden kiadni, bérekesztem Könyörgésemnek alázatos megújításával, instálván a' legnagyobb tisztelettel Excellentiádat, méltóztasson Kegyes Resoluziójával megéleszteni. Én, ha úgy tetszik Excellentiádnak parantsolni véllem, kötelességemnek tartándom személyes udvarlásomat is megtenni. – Addigis mély főhajtással nyújtom bé KLEISTNAK az általam kijött *Fordítását*, mellyet Excellentiádnak és a' N. Mélt. Grófné Ő Excájának udvarlásokra már Pestre szállítottam, és az Excellentiád' parantsolatjára készített *kurtább Ajánló-Levelet*, mellyet ide zárok: méltóztassa mind a' kettőt³⁷ úgy venni Excellentiád, mint annak a' mély tiszteletnek csekély, de bizonyos Zálogát, a' mellyel holtig maradok

Nagy Méltóságú GRÓF!

EXCELLENTIÁDNAK

Debretzenb. Szept. 24d. N.

1802.

legkisebb szolgálja és
hív tisztelője
Csokonai Vitéz Mihály m. k.

³⁶ A kéziratban elírásként: „most most”.

³⁷ Csokonai kurtább ajánlólevélként említi a *Nagy Lélek* című verset (*A' N. Mélt. Gróf Szécsényi Ferentz Ő Excell.ja' Nemzeti Könyvtárjára, melly hozzám Kültár Úr által érkezett*), minthogy januárban írt egy hosszú ajánlást művei tervezett kiadásához, de Széchényi ezt nem fogadta el, és azt kérte, írjon rövidébet helyette. Ezt küldte el tehát a Kleist-fordítással együtt, amelyet a grófnénak ajánlott. Vö. DEBRECZENI, 1999, 84, 88. sz. levelek és jegyzeteik, 662–663, 670.

Melléklet:

AJÁNLÁS

NAGY LÉLEK! TE, a' ki fényt hintesz
A' homálynak rejtekibe,
'S életadó szemekkel intesz
A' Nemlétel' bús völgyibe,

TE, a' kinek sokan esmérjük
Magunk között jótétedet, –
Hogy kívánhat'd, hogy ne dítsérjük
Vagy a' Napot, vagy TÉGEDET?

Én ugyan, ki Nemes hagyásod'
Szent törvényemnek esmerem,
Név szerént a' Te Pártfogásod'
Előbeszélni nem merem:

De e' violák kilehellik,
Ki e' törpe versek magok,
Hogy a' Te Fényedtől díszellik
Új életek, színek, szagok.

Képed rajtok lefestve látszik
Hála-könnyem' cseppjeiben,
Mint midőn sok apró Nap játszik
A' harmatok' friss gyöngyiben. –

Nézd! Nézd! ama' kisdéd *Pacsirta*
Hogy' kél fel a' göröngy alól.
Eddig szárnyát, nyelvét nem bírta;
Most már repül, 's vídúlva szól,

Most már maga alatt szemléli
A' földnek irigy férgeit:
'S a' NAPNAK örömmel beszéli
Eláradott jótéteit,

Súgáridnak a' jobb Világban
Önnön magát áldozza fel,
'S eltűnván a' kék magasságban
Érzéssé 's hanggá olvad el...

Menj, kis Madár! Menj, hogy szíhassad
A' felsőbb abroncsok' hevét,
Csakhogy vígyázz, és elhallgassad
A' Gróf SZÉCSÉNYI' Nagy Nevét. –

3.

Csokonai Vitéz Mihály levele Széchényi Ferencnének³⁸

(Debrecen, 1802. szeptember 25.)

MNL OL P 623 A-I.-9.-56.-50. No. 3.

Debretzenb. Szept. 25d. 1802.

Méltóságos GRÓFNÉ,
Kegyelmes Asszonyom!

A' milyen nagy, és reám nézve érdemletlen szerentsémnek tartottam,³⁹ Excellentiádnak erántam mutatott Kegyes Grátziáját: szint' olyan szomorúan kellett érzenem azokat a' szerentsétlenségeket, a' mellyek miatt mind eddig az én Magyar Kleistomat (mellyből most már mind Excellentiádnak, mind a' N: Mélt. Grófnak Ő Excellentiájának a' számára, szállítottam Pestre) Excellentiádnak lábai' elejébe nem terjeszthettem.

Mikor a' nyomtattatásnak elvégzése után, Komáromból Pestre lejöttem; már akkor ottan Excellentiádnak udvarlanom nem lehetett, mind az Excellentiátok eltávozása miatt, mind egyébaránt a' miatt is hogy önnön elgyengülésem miatt haza felé kellett sietnem. – Egészségem ugyan, hálá az Istennek, a' NagyVáradi Majalis Cura által nagyobb részént megjött: de a' mint onnan haza érkeztem, újabb csapás ért, melly alatt most is nyögök. Ugyanis, Junius 11dikén, a' szörnyű tűzi Veszedelem Városunknak neki esvén, annak nagy részét a' Collegiummal, NagyTemplommal, tornyokkal, és más közönséges épületekkel együtt 2–3 óra alatt üszöggé és hamuvá tette: azok között az én házam is a' pusztító lángoknak prédájává lett, mellyékes épületeimmel és kertetskémmelemmel együtt. – Azolta annak, annyira mennyire tölem telhetik, megújításában foglalatoskodtam. De megvalom, Kegyelmes Asszonyom! hogy lassan boldogúlhatok.

Ezen az okon, jollehet holtig való privatus életre, és csendes magánosságra szántam volt Munkáim' kedvéért magamat: most már kéntelen vagyok Hívatalba lépni. Hanem, hogy az mégis olyan ne találna lenni, a' mi feltett Planumomtól elszakasztana, és Nemes Nemzetem' hasznára készítendő Irásaimtól az időt elvonná: legjobban óhajtának a' Grófnak Ő Excellentiájának Pesti Bibliothecája mellé szolgálatba állani; minthogy ott

³⁸ DEBRECZENI, 1999, 116. levél, a levélfogalmazvány dátuma: Debrecen, 1802. szeptember 18.

³⁹ szerentsémnek <tartot> tartottam

egszersmind elegendő ürességem is lenne, a' szükséges Könyveket is céljaimra nézve megtalálhatnám. Én ugyan tegnap írtam egy alázatos Könyörgő-Levelet Ó Excellentiájának: de tudván azt, hogy az Excellentiád kegyelmes Közbenjárása minden másokénál hathatósabb lesz; bátorkodom, Kegyelmes Grófné! Excellentiádat kézcsokolással az eránt meginstálni.

Bizonyommal mondom, hogy soha Excellentiátoknak effélével nem kívántam volna alkalmatlankodni, ha a' szomorú szükség most nem kényszerítene. – Tellyes meglege-déssel laktam én együgyű kis Örökségemben; semmi Vágyásom egyéb nem volt, hanem hogy Poétai Munkáimat minél hamarább világra adhassam, hogy ezt a' gondomat leté-vén, azután nagyobb és fontosabb Irásimon, távol a' lármától, távol a' világtól, szabadon dolgozhassam. – Jóllehet én a' Természetnek fija, barátja, és tisztelője vagyok, jóllehet egy fakadó forrást, egy árnyékos fát, egy andalító kertet vagy erdőt most is, nem csak a' versemben, hanem a' szívemben is, felette betsülök: mégis a' falusi, vagy mezővárosi életet kerülnöm kell, szükségessé tévén a' nagy városban való lakást énnékem, a' Biblio-theca, a' Tudósokkal való társalkodás, és a' Nemzeti Történetekről való régi Plánomom. Ha itt Debretzenben volna afféle magánosan dolgozó embernek való üres Hívatal: még akkor is megtartóztatna eme' Kérésemtől az Excellentiátok eránt való mély tiszteletem, és Reverentiám.

De most Nagyvárosi Conditiot nem esmérvén alkalmasabbat: bátorkodom töre-delmes Instántziámat Excellentiád előtt megújítani, s mély főhajtással esedezni, méltóztassa ügyemet Ó Excellentiája előtt egy két kegyes szavával elősegélleni. – Az első vagy *Custósi* Hívatalt, távol légyen, hogy kérni bátorkodjam; tudván, melly sok alkal-matos, derék, és magokat meritáltt Személyek vagynak Excellentiátok udvarában: bol-dog és meglegedett lések én, ha tsak a' második, azaz a' Cancellistai hívatalt Ó Excel-lentiájától megnyerhetem is.

Ösztön lesz az nekem, mind arra, hogy Nemzetemnek nagyobb buzgósággal szol-gáljak, mind különösen arra, hogy Excellentiátoknak Haza-szerte tiszteltt Nagy Neve-ket én is együgyű Músámmal temjéneztetni holtig meg ne szűnjek. Addigis, magamat, Múzsámat, és egész sorsomat Excellentiádnak természeti Kegyességébe ajánlván, telyes bizodalommal és alázatos kézcsokolással maradok

Nagy-Méltóságú GRÓFNÉ!

EXCELLENTZIÁDNAK

hív tisztelő szolgálja
Csokonai Mihály m. k.

4.

Csokonai Vitéz Mihály Széchényi Ferencnek⁴⁰

Debrecen, 1802. december 19.

MNL OL P 623 A-I.-9.-56.-50. No. 4.

Nagy Méltóságú GRÓF,
Kegyelmes Uram!

Jobban meg vagyok lepve Excellentiádnak példátlan Nagylelkűségével, mint sem eláradott indulatimnak kifejtésére elég és illendő szavakat találhatnék. Egy olly nemes Szív, mint az Excellentiádé, érti és érzi a' mesterkézetlen Szívnek néma Ékesenszóllását. – E' pausa-jelek tegyék ki tehát magok mind azt; valamit talám más, nálam meglehet udvarisabb de nem érzékenyebb ember, a' kifárasztott Rhetoricával kívánt volna kierőlködni.

A' *Könyvtárháznak Catalogusát* még ugyan Kúlsár Úr le nem küldhette. Reménylem, a' Vízkereszti Debretzeni Vásárra lejövő Pestiek által, vehetem. Addigis örülök, hogy e' csekély Lyrica Compositióm által kijelenthetem e' rám nézve legnagyobb Kincsért való háládatosságomat.⁴¹

Vajha előbb tehettem volna azt! És bárcsak a' Posta inkább másban hibázott volna! – A' múltt postanapon, t. i. *Xbr. 16d. napj.* volt szerencsém venni Excellentiádtól az én boldogságom' Diplomáját: holott Kúlsár Úrnak e' felől írott Levelét *dd° 8 Xbris* még az előtt való postanapon, t. i. *13d. X[decem]berb[en]* kezemhez jött. Hárítsa el rólam az Excellentiád' gyanúját az, hogy ezenn az első postanapon mindjárt siettem tenni kötelességemet.

Decembernek 8d. napján küldöttem fel az Újságban egy Odét, mellyre az Excellentiátok' szerentsés *jubiléuma* adott alkalmatosságot, matériát, indulatot.⁴²

Az Isten boldogítsa Excellentiádat nemes Feltételeiben, és tartsa meg fontos Életét! édes Nemzetünknek Géníussa pedig koszorúzza meg oltárait az Excellentiád' Nagy Nevének, melly halhatatlan, szinte mint az az én tiszteletem,⁴³ a' mellyel maradok Excellentiádnak
Debretzenb. 19d. Xbr. 1802

alázatos hív szolgálja
Csokonai Vitéz Mihály m k.

⁴⁰ DEBRECZENI, 1999, 126. levél (Toldy Ferenc közlése).

⁴¹ A Széchényi Bibliothecájára írott versre utal: A Nagyméltóságú Gróf Széchényi Ferenc Ő Excellentiája Nemzeti Könyvtárára, melly hozzám Kúlsár Úr által érkezett. Elküldött kézírata ilyen címmel maradt fenn: *HÁLÁ-ÉNEK, Nagy Méltóságú GrófSZÉCHÉNYI FERENCZ etc. Ő Excellentiájához, a' Nemzeti Könyvház Lajstromának küldetéséért.* (OSZK K. Fol. Hung. 333.) DEBRECZENI, 1999, 752.

⁴² Toldy kiadásában a mondat vége: ... matériát, indulatot: sajnálom, hogy ennyire késtek még vele.

⁴³ Toldy kiadásában: „melly olyan halhatatlan, mint az az én tiszteletem”.

5.

Csokonai Vitéz Mihály Széchényi Ferencnek⁴⁴

(Debrecen, 1803. január 19.)

MNL OL P 623 A-I.-9.-56.-50. No. 5.

Debretzenb. Jan. 19d. 1803.

Nagy-Méltóságú Gróf,
Kegyelmes Uram!

Tellyes tisztelettel 's háládatossággal volt szerencsém tegnapi napon venni, Kultsár Úr által, Excellentziádnak Könyvtárházát; mellyben kimutatott kegyes Grátziáját Excellentiádnak, még Xbr. 16d. napján postára tett alázatos Levelemben megköszönni el nem múltam. Említett Levelmről azért szóllok itten is, hogy, mivel azon Postán Kultsár Úrhoz küldött Válaszom, a' mint gyanítom, eltévelyedett, félek, hogy az Excellentiádnak írott Háláló-levelem is a' belé zártt Ódával, arra a' bosszús sorsra talált jutni.

A' rövid időhöz képest is nagy részét keresztül néztem a' Tudós Lajstromnak, és úgy vettem észre, hogy a' Debretzenben és ezen a' Környéken kijött, de már ritkúló félben lévő Magyar és Magyarországi Könyvek közül sok nem kerülhetett a' Dunán túl eső Tájékokra. Például emlitem *Apáczai Csere Jánosnak a' XVII Század' közepén* kiadott *Encyclopaediáját*, melly avagy csak azért is emlékezetre méltó, hogy ő minden technicus terminusokat magyarul tézsen ki a' Tudományokon keresztül. – Különösen, a' *Debretzeniek* által kiadott Görög és Deák *Classicus Auctorok' Editióji* (nálunk a' Régi Literaturának régtől fogva nagy lévén a' divatja) jóllehet számosak, mégis elő nem fordulnak. Négy nevezetes embereink dolgoztak azoknak kiadásán Debretzenb. 1) Maróthi György Professor, a' ki valamint az Astronomiának, Arithmeticának és Musicának, úgy a' Görög és Deák Literaturának is, első Státora volt Ref. Collegiumunkban. 2) Szilágyi Sámuel Professor és Superintendens, ki Henriássáról és II József Cs. barátságáról esméretes. 3) Sinai Miklós Professor Úr, 's az ő Successora 4) Budai Ésiás Úr, mostani Professora a' Közönséges és Nemzeti Historiáknak 's a' Görög és Deák Literaturának, a' kitől már nálunk édáltatott Cicero de Oratore, Terentius, Julius Caesar, Livius etc. – Ezt a' Jegyzésemet azért merészlem Excellentziádnak feltenni, hogy, ha együgyű, de a' Nemzeti Tudományok mellett mindenkor buzgó, szolgálatommal parantsolni méltóztatik, az ezen a' Környéken találtatható, magyar nyelven, vagy Magyaroktól írott Könyveket Excellentiád' számára öszveszedni szerentsémnek tartom.

Így a' MUSEUM' számára alázatosan bátorkodom Néhai *Dr. Földi Jánosnak, a' Természeti Historiára* 15 eszt. alatt öszveszedett *Gyűjteményjeit* recommendálni. Az ő tzelját és szándékát bőven méltóztatik esmérni Excellentiád az ő Fűvész Tudományról

⁴⁴ DEBRECZENI, 1999, 126. levél (Toldy Ferenc közlése).

kiadott Kritika és Rajzolat nevű Prodromusából. Tehát röviden szólván, ő azt akarta, hogy a Természeti Históriainak mind a 3 Országát magyar nyelven kiadja, még pedig a Linné Systemája szerént. Ki is jött az Állatoké: de, fájdalom! éppen a melly Hónapban az világot látott, abban költözött el a szorgalmatos Tűdós. A Botanicára is, valamint a Mineralógiára, már öszveszedett ő minden Materiálékát; úgyhogy azok csak a rendbe szedő és elrakó Kezeket várják. – Egy Európai Nemzet sem ditsekedhetik azzal még, hogy őnéki tiszta, világos, okos, és Systematica Nomenclatióval bíró Natur. Históriaja volna. Homály, zűrzavar és egész Chaos uralkodik a Németben szintűgy, mint a Frantziában, Olaszban. A Magyar mutathatott volna ebben a fontos Pontban első Remeket, ha a Halál tőlünk nem irigylette volna Földiben ezt a Szerentsénket. – Én az említett Tűdóssal 6 esztendeig voltam szoross barátságban; esmérem Studiumit, esmérem Kézírásait. Ha méltóztatik Excellentiád parantsolni, az Özvegytől megalkuszom azokat. – Hasonlóképpen nevezetes *Diplomatica Collectio* (és többnyire *Originalis*) vagyon itt Prokátor Nagy Gábor Úrnál, melly mintegy *XX Tömusből* áll, kissebb-nagyobb *Foliánsban*.

De most többeknek előszámlálásával nem kívánom Excellentiádat terhelni: ha effélékről parantsolatot vészek, akkor kötelességemmé válik az, a mitől most tartok, netalám alkalmatlanságra légyek.

Addigis van betsüiletem Excellentiádnak a Magyar Kleisttal udvarolni; mellyhez ragasztom egy csekély és futó Munkámat, melly csak Completatióra való.

Örökös tiszteletem mellett, magamat újra az Excellentiád' nagylelkű Indúlatiba ajánlom, és maradok

Nagy Méltóságú Gróf!

Excellentiádnak

lekötelezett alázasat szolgálja
Csokonai V. Mihály m. k.

Az 1803. január 19-én Széchényi Ferencnének írott levél melléklete:

ÓDA: A SZÉLHEZ

Mit hízelkedel, óh lengeteg, óh tsalárd
Elmék' ingadozó béllyege, Esti szél?
Hát füstfogta Hazámnak
Nem borzasztanak üszögjei?

Víg hangot hazudó Posta! mit únszolod
Pernyébenn heverő Lantomat? A' katzaj
Bosszantó gyönyörűség
A' boldogtalanok között.

Zengj a' *kis-Balaton*' partja körül hol a' (*)
Természetnek örök Szúze, s⁴⁵ az emberi
Mesterség (ez a' Hérós)
Egy tükörbe katsonganak.

Csattogjál aranyos szárnyal enyészeten,
'S hagyj engem szabadonn Dácia' pallagánn
Elnémúlva zokognom
A' nád-lepte fedél alatt.

- (¹) Kis-Balaton, a' Fertő Tava, mely alább Nizidernek nevezetik; minthogy a' *Fertő* név nem igen aestheticus nevezet. Ennek partja mellyékét a' *Természet* kiessé, a' *Mesterség* pompássá tette.

Hát a' Nyár' elején nem te valál, ki a'
Szikrából eredett lángokat egy szegény
Özvegynek fedeléről (*)
Szórád vad hahoták között?

Látám a' lakosok' jajjait a' setét
Füstnek gombojagin Mennybe tolongani
A' Mindent-tehetőknek
Zsámolyszékihez, a' Kinek (**)

Kor-kímélltte falán bús diadalmadat
Tapsoltad. Szomorú dűledezési közt
Most a' Gyász, s' a' halálos
Csendesség' fija zsihbadoz.

Szent tömjénit eloltá az Imádkozás,
'S a' Zsoltárok' erőss Séraphi zengzete
Megnémúlt. Igaz írijét
Vallásába' se lelheti

- (¹) A' Junius 14d. Napján történt Nagy Égés Debreczenben kezdődött egy szegény Özvegy Asszony' házában.
(²) A' mostani Tűzben megégett Nagy Templomnak historiája el vész a' Városnak, sőt Nemzetünknek történet-Könyveiben. Jeles példája volt ez a' Gothica építés modjának. A' XVIIId. Században 64 esztendeig állott az égés után puszta kőfalakkal.

⁴⁵ A másoló s.-nek írta, de ezt, mivel zavaró, emendáltuk a szokásos alakra, itt és a továbbiakban külön jelzés nélkül.

Mostann a' nyomorúlt. Csak zokog, és saját
Házának hamuját hinti fejére már.

Óh, óh mégis örömré
Ingerlesz, te kaczerózó?

Hogy? hogy' tudjon ezüst hangokat 's innepi
Vig dalt adni nekem Calliopé, mikor

Vulcán az Hélikonnak (*)
Szent berkét tövig égeté?

Nem lát'd hogy kesereg? nyögve hogy öntözi
Elsírtt csillaginak könnyivel a' babért?

Nem lát'd sárba keverve
Pernyés köntösinek havát?

Hát én, a' ki, (miként a' Capitolium' (**)
Tözsomszédja Ovid) hasztalan éltetém

Itt a' Mennyeieknek
Környékén bizodalmmamat,

(*) A' régi Népes Ref. Collégium is össze égett.

(**) Az én lakozásom is mellette volt az említett Nagy Templomnak, és Collégiumnak; mint a' számkivetett Ovidiusé a' Capitoliumnak. *Vid. Trist. Lib. I. Eleg. 3.*

Felvidúlhatok é? Lám oda Tíburom,
Hol víg gondolatim szárnyra repúltének;

És a' rózsá-Lugasnak (*)
A' mellyben Philoméla 's én

Egymást váltva üténk Pindusi dallokat,
Nints árnyéka tovább. Hagyj nekem esti szél!

Hagyj békét: 's pieri Lantom'
Törd ízekre ... De mit, de mit

Hallok még is amott? Innepi lárma-szót
És SZÉCHÉNYI nevet hallok a' Heszperus'

Bíbor pitvara mellől:
Haj! még is tsak örülni kell.

Még is kell örömet tudni! nem állhatok
Ellent szívem erős duzzadozásának:
Lantot, Pieri, lantot! (**)
Száz víg hang veri nyugotot.

(*) A' rózsza-Lugas és a' benne lévő Fülemüle nem költeményes képzelődések; hanem valóság, és természet után való festések.

(**) Pieri: az az Músa. Horátius után.

Menyegzőt mutató Innepi lárma é?
Vagy más bóldog öröm' zengedezése az?
Jertek, Gángesi Szellők, (*)
Mellyek Veszta' ölének értt

Almáit gyönyörűn lengetitek puha
Szárnyakkal, vigyetek, jertek, emeljetek
Túl a' fellegeken, túl!
Már, már szárnyra emelkedem.

Látom tornyosodó Szent hegyedet, Buda!
Hol Corvín ragyogott, 's hajdani Nemzetem,
Látom már Nizidernek
Csendes tükribe képemet.

Itt minden halait Czenkre sietteti
Thétis, túl az öreg Pán teli tulkait
A' Kastélyba be-hajtja,
És Céres maga tölti meg

(*) Gángesi: az az Napkeleti szellők. – Vesta a' földet és természetet képezi. –

A' Bőség' szaruját. Sopronyi halmain
Tombol Liber Atyánk, 's víg adományival
Kínálgatja az *Ikvát*.
Ikvának szeme ég, ragyog.

Ím, ím a' koszorús Pásztorok, és velek
A' szomszéd ligetek' Hölgyei (óh kegyes
Látás) dalra fakadnak:
Haj! hogy zeng az egész Vidék.

„Jóltévő Osiris! élet adó Atyánk!
Isis! nyájas Anyánk! éljete! éljete!

És' a' bódog Arany Kort,
Oh, kezdjétek elől megint!"

Igy éneklenek ők. – Vénusz-Uránia (*),
A' bódog szeretet' kellemes Asszonya,
Szennyetlen viseletben
Hoz két égi Szövétneket

- (*) A' Czenki Verselő Nép után megjelenik az *Urániai* vagy is az Égi Vénus, ki a' Lelkek tiszta szeretetének Isten-Asszonya; valamint az *Amathusi* Vénus a' Nembéli de vétek nélkül való Szerelmé. *Páifusban* volt Temploma a' buja, és fajtalan Szerelmek Asszonyának.

'S ím' a' földművelő Keszthelyi Indigesz' (*)
Húgával jön az én Calliopém kegyes
Dísze 's gyámola; szívéen
Hogy csillognak az Érdemek!

„Hószínű Szeretők, már huszonöt tavasz'
Rózsáját kötözém rátok. Az égi tűz –
A' vidám, a' hibátlan –
Lángolt bennetek, Édesim!

Fél Századra fogom nyújtani lánczotok'
Hív Lelkek, Nemesek; majd unokáitok
Fogják Ősz korotokbann
Számosbítни ez Innepet.”

Ezt mondá az Egek' tiszta lakója, 's ím
Szép Testvére – a' ma rózsstekintetű –
A' szellős Amathusról
Hattyujinn ide jön, 's felel:

- (*) A' melly Héros a' maga Tartományának jóltévője volt azt annak a' földnek Indiges Istenévé tette a' hálá-datos Nép: mint Osirist, Éneást, s. a. t.

„Igy fényjék ezután a' Ti LAJOSStokon
'S BATHIÁNYN Amathus' ró'sakötése majd:
És néktek Liliomszál
Légyen béretek, és babér.”

Igy áldottanak ők: Mennyei hangjokat
Vígán visszonozák Istenek, emberek.
És én, pallagi dallos
Bort, és kedvet iván vélek.

6.

Csokonai Vitéz Mihály Széchényi Ferencnének⁴⁶

(Debrecen, 1803. július 17.)

MNL OL P 623 A-I.-9.-56.-50. No. 6.

Debretzenb. Jul. 17d. 1803.

Méltóságos Grófné,
Kegyelmes Asszonyom!

Későre tudtam meg egy jó Barátomtól, hogy azon 50 f. mellyet számomra Pestről Belez-nay Úr hozott, és felőle azt állította, hogy annak Nemes Ajándékozóját sem maga nem tudja, sem azt felőle nem hiszi, hogy én valaha megtudhatnám, – Excellentiádnak erántam, érdemetlen eránt, mutatott kegyes Jótéteménye légyen, és hogy – az én még akkori gyanúm s' vélekedésem tsakugyan igazságos volt.

A' mit azért szint' ekkoráig kötelességemből *külsőképpen* elmúlattam, azt most ezen Hálá-levelem által bétölteni szerentsés vagyok. Mert *belső* háladatosságom ugyan, és az a' mély tiszteletem, mellyre az Excellentiád Nemes Szíve, Lelke, és talentomjai köte-
leznek, sem a' Levelek', sem az Idők' határi közzé nem szoríttathatik.

Ha a' síron túl részt vesznek még a' halandók' Árnyéki, azokban, a' miket e' földi vándorságoknak idején tettek, vagy kedveltek; ha abba a' nagy Tartományba, mellyet tőlünk tengerjei zárnak el a' homálynak, valamelly Hír lebeghet el erről a' lármás plane-táról, mellyben a' Napnak világánál zsbongunk; és ha ott az Egyenlőség' lugassai kö-zött a' Nemzetek egymást előtalálják, megértik, szeretik: úgy, tudom, ama' természetes Festőnek, ama' Prusszus Májornak Nemes Árnyéka, olvadozva emlékezik a' mi Honnyunkbéli Grófnéról, s' az ő fellelkesedése méltóbb tömjén lesz az Excellentiád' Nagy Érdemeinek, Kleist eránt, mint minden én gyarló Ékesenszóllásom, melly tsak erőlködő selypesség, és rebegés.

Kegyelmes Asszonyom! Jussom van mind magam, mind édes Hazámra nézve, a' Grófort Ő Excellentiáját minden soromban a' *NAPhoz* hasonlítani, melly ragyog és éltet: nints é jussom akkor Excellentiádat az *Aetherhez* hasonlítani, mely noha nem kívánja magát mutatni, mégis terjesztője a' fénynek és melegségnek? – Excellentiád is tsak jóltévé 's élesztő Munkáiban érezteti vélünk nemes voltát. – Kötelez e' ben-nünket Irókat arra, hogy a' Köznépet is, melly rövidebb látású, figyelmetessé tegyük az – *Aetherre!*

Méltóztassa tehát megengedni Excellentiád, hogy nagyságos Érdemeiről az én tse-kély Músám ezután énekelhessen, s' az által néminémű próbájit adja annak az érzékeny

⁴⁶ DEBRECZENI, 1999, 174. levél (Bányai Elemér közlése).

tiszteletnek, mellyel marad[ok]⁴⁷
Excellentziádnak
holtig igaz híve

Csokonay Mihály. m. k.

7.

Csokonai Vitéz Mihály Széchényi Ferencnek⁴⁸

(Debrecen, 1804. június 15.)

MNL OL P 623 A-I.-9.-56.-50. No. 7.

Nagy-Méltóságú GRÓF,
Kegyelmes Uram!

Excellentziádnak erántam bőven kimutatott kegyessége, egyszersmind a' Magyar Literatúrának gyarapodása eránt viseltető buzgósága, felbátorítanak engemet, hogy egy alázatos kérésemet Excellentziádnak kegyes Színe elibe terjeszteni⁴⁹ ne tartózkodjam. Ugyanis

Majd fél esztendeje már, miolta *Anákreoni Ódáim* a' Bétsi Nyomtató-műhelyben félbe darabba hever, tsak e' miatt, hogy néhai Gróf *Revitzky* Károly *Specimen Poëseos Persicae* nevű Könyvét,⁵⁰ mellynek az Óákra tett Commentariusomban elmúlhatatlannúl hasznát kell vennem, sehol nem találhatom; jollehet mind ez itten körül lévő magános és közönséges Könyvtárakat felkerestettem; mind a Pesti és Bétsi könyváros és Antiquarius boltokban pénzemért tudakoztattam.

Instálom tehát alázatosan Excellentziádat, méltóztassa a' nevezett Könyvet a' Nationalis Bőhecából Reversalis mellett számomra kiadatni, 's leküldésert Kultsár Úrnak meghagyni. Én Lőrintznapi Debretzeni Vásárkor Kiss István Könyváros Uramtól Kultsár Úr' kezébe méltó köszönettel visszaküldöm.

A' legforróbb háládatossággal, 's a legmélyebb tisztelettel ajánlom ezutánra is magamat Excellentziádnak tapasztaltt Kegyelmebe, a' ki állandóúul maradok

Kegyelmes Uram,
Excellentziádnak

alázatos szolgálja
Csokonay Mihály m. k.

Debretzenb. Jun 15d. 1804.

⁴⁷ A kéziratban: „mar”.

⁴⁸ DEBRECZENI, 1999, 195. levél, Bányai Elemér közlése.

⁴⁹ terjeszte<d>ni

⁵⁰ Vö. 24. jegyzet.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL OL
P 623 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
A Széchényi család levéltára
- MTA KIK
K Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs
Központ
K sorozat
- OSZK K Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
- *
- ANONYM
1927 Ismeretlen szerző: *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára. Levéltári Értesítő*, In: *Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye*, Budapest, 1927.
- BAKÁCS
1958 BAKÁCS István: *A Széchényi család levéltára*, Budapest, 1958. (Levéltári leltárak 5.)
- BÁNYAI
1905 BÁNYAI Elemér: *Erdélyi Múzeum*, Kolozsvár, 1905.
- CATALOGUS
1799 *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi*, Tomus I. *Scriptores hungaricos et rerum hungaricarum typis editos complexus*, [Pars 1–2.] Sopronii, typis Siessianis, 1799.
- CATALOGUS-INDEX
1800 *Index alter libros Bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi duobus tomis comprehesos. in scientiarum ordines distributos exhibens*, Pesthini, typ. Trattnerianis, 1800.
- CSOKONAI
1798 CSOKONAI VITÉZ Mihály: *A haza templomának örömnappja. Nagym. gr. Széchényi Ferencz ő exjának a ns. Somogy vármegye főispáni székébe júl. 4. 1798. lett beiktatására*, Bécs, 1798.
- CsVM/ÖM
2016–2020 *Csokonai Vitéz Mihály összes művei*. Elektronikus kritikai kiadás, szerk. DEBRECZENI Attila, DOI: 10.5484/Csokonai_Vitez_Mihaly_osszes_muvei.

- DEÁK–ZVARA
2012
Levéiben értesítsen engem! Kortársak Széchényi Ferenc könyvtáralapításáról, szerkesztette, a leveleket válogatta és sajtó alá rendezte DEÁK Eszter és ZVARA Edina, Országos Széchényi Könyvtár – Kossuth Kiadó, Budapest, 2012.
- DEBRECZENI
1993
DEBRECZENI Attila: *Csokonai, az újrakezdések költője. (A felvilágosult szemléletmód fordulata az életműben)*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1993.
- DEBRECZENI
1999
Csokonai Vitéz Mihály Levelezés, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta DEBRECZENI Attila, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999. (Csokonai Vitéz Mihály összes művei)
- DEBRECZENI
2012
DEBRECZENI Attila: *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Akadémiai Kiadó, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. (Csokonai Vitéz Mihály összes művei)
- FRAKNÓI
2002
FRAKNÓI Vilmos: *Gróf Széchényi Ferenc, 1754–1820*, Budapest, Osiris, 2002.
- LAKOS
2006
LAKOS János: *A Magyar Országos Levéltár története*, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2006.
- REVICZKY
1771
REVICZKY Károly: *Specimen poeseos Persicae sive Muhammedis Schems-Eddini notioris agnomine Haphyzi Ghazelae sive Odae sexdecim ex initio Diwani depromptae, nunc primum latinitate donatae cum metaphrasi ligata et soluta, paraphrasi item ac notis*. Vienne, 1771.
- SZILÁGYI
2002
CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Költemények*, 5. köt. 1800–1805, Sajtó alá rend., bev. tan. és jegyz. SZILÁGYI Ferenc, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002. (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei)
- TOLDY
1844
TOLDY [SCHEDEL] Ferenc (szerk.) *Csokonai Mihály minden munkái*, Pest, 1844.

Szathmári Pap Zsigmond patrónust keres*

1805. szeptember 16-án kelt levelében Szathmári Pap Zsigmond segítséget kért a kor-
szak egyik ismert mecénásától, gróf Teleki Lászlótól (1764–1821). Hogy megértsük e
rövid levél tartalmát, röviden járjuk körbe annak kontextusait.

A Szathmári Pap család a 17. század óta a református értelmiség vezető rétegéhez
tartozott, Nagy Iván szerint nemességüket 1624-ben Kraszna vármegyében nyerték el.¹
A család egyik ága Kolozsváron és vonzáskörzetében működött, a familia tagjai több-
nyire tudós pályára léptek, melyet külföldi tanulmányúttal mélyítettek el. Szathmári
Pap János (1657–1708) a frankeri egyetem diákja volt, első teológiai munkái is Német-
alföldön jelentek meg az 1680-as években. 1685-től rektor lett Székelyudvarhelyen,
1689-től lelkész Désen, majd 1696-tól Kolozsváron. Az egyik első karteziánusként tart-
ják számon.² Az ő fia volt Szathmári Pap Zsigmond (1703–1760), aki szintén Német-
alföldön tanult (Utrechtben, Groningenben), majd a Kemény családnál udvari papként,
esperesként szolgált, s a halála előtt mindössze néhány hónapig erdélyi református püs-
pök volt.³ Fia, Mihály (1737–1812) Kendeffy Elek gróf kíséretjeként járta meg Genfet,
Utrechtet, Leident, hazatérve előbb szebeni, dési, keresztúri, szőkefalvi, szathmári lel-
készként, majd 1767-től a kolozsvári református kollégium teológiaprofesszoraként
működött.⁴ Az alábbi levél írója, Szathmári Pap Zsigmond az ő fia volt, aki a levél alap-
ján 1775-ben születhetett.

Az ifjabb Zsigmondról nem sokat tudni. Apja, 1804-ben vetette papírra végrendele-
tét, ebben a fiú meglehetősen furcsa módon jelenik meg. Szathmári Pap Mihály könyveit
a Református Kollégium könyvtárának hagyományozta, majd hozzátette: „Da ha a sze-
gény fiainak eltartozott fizetése, melyre megszolgált volt ő professorságában, igazság-
talanul ki nem adattatik, úgy én is ezen rendelésemet tökéletesen visszahuzom és mint
illik, kárvallott gyermekemnek hagyom.”⁵ Mindez azzal állt összefüggésben, hogy az
ifjú Zsigmondnak épp ekkoriban folyt egy ügye a kollégiummal, amely korábban – nyil-
ván apja közbenjárására – tanárként alkalmazta. 1804. november 18-án jegyzi fel a fő-

* A szerző az *Irodalmi nyilvánosság a polgárosodó Nyugat-Magyarországon, 1770–1820* Lendület kutató-
csoport tagja. Kutatásait az Emberi Erőforrások Minisztériumának Új Nemzeti Kiválóság Programja
támogatta.

¹ NAGY, 1863, 508.

² Életéről: TURÓCZI-TROSTLER, 1933, 41–42; ZOVÁNYI, 1958; Peregrinációjáról: HEREPEI, 1971.

³ SZINNYEI, 1907, 363–366.

⁴ TÖRÖK, 1905, 71–88.

⁵ Idézi: UO., 82.

konzisztórium, hogy engedély nélkül külföldre távozott, amiért fizetését megvonja tőle.⁶ Az ügy jócskán elhúzódott: erre utal, hogy Szathmári Pap Zsigmond még 1819-ben is (tehát hét esztendővel apja halála után) azzal fordult a kollégium főgondnokához, gróf Rhédei Ádámhoz, hogy elmaradt egyévnyi fizetését visszanyerje. (Itt a kollégium szolgálatában töltött hét esztendőre is hivatkozik, de ebbe valószínűleg beleértette diákságának éveit is.)⁷ Miután a főkonzisztórium eleget tett a kérésnek, sőt, a fiú újabb kérésének is (apja halotti beszédeinek kinyomtatását is kérte), az örökül hagyott könyvek a kollégiumba kerültek.⁸ Azt ugyanakkor nem tudni pontosan, hogy mit kellett a fiúnak átadnia, és hogy átadott-e mindent. Mindössze annyi bizonyos, hogy a könyvállomány egy része eljutott a kollégiumba, s hogy mindemellett értékes könyvek és kéziratok (többek között Szenci Molnár Albert kéziratái) maradtak Szathmári Papnál.⁹

Bár ennyiből pontos képet arról nem kaphatunk, hogy mi is történt az ifjú Szathmári Pap Zsigmonddal 1804–1805-ben, az a konfliktus mégis felsejlik, melyre a gróf Teleki Lászlónak írott levélben utal. Kiderül, hogy neki is apja korábbi állomáshelyét, a szebeni lelkészséget ajánlják fel, de ezt valamiért megalázónak tartja. Az engedély nélküli külföldi út illeszkedni látszik a családi mintába, bár nem feltétlenül peregrinációt jelent. Mindenesetre Szathmári Pap Zsigmond levelében nagy öntudattal nyilatkozik: mint akinek jár a kolozsvári professzúra.

A címzett, Teleki László ismerhette az ügyet. Nemcsak abból gondolhatunk erre, hogy Szathmári Pap csak utal helyzetére. Teleki korábban a kollégium gondnoka volt és pozícióját éppen 1803-ban, a Magyar Királyságban fekvő birtokaira való áttelepüléskor adta fel.¹⁰ Tehát Teleki Szathmári Pap előéletét kiválóan ismerhette, s hallomásból nyilván értesült esetéről is. Utóbbi számára ilyenformán adódhatott a patrónus mobilitási mintájának követése is: Szathmári Pap levelében felveti azt a tervét, hogy átköltözne Magyarországra. Szathmári Pap három funkcióban látná magát szívesen. Először is Teleki László szolgálatában (itt nyilván titkári és/vagy nevelői állásra lehet gondolni), egy hasonló pozícióban valamely más dunántúli főúrnál (gróf Festetics Györgyöt konkrétan is említi), és végül a nemzeti könyvtár segédőreként (ekkor már Miller Jakab Ferdinánd töltötte be a könyvtárőri állást).¹¹ Ez a széles paletta is mutatja, hogy bár Teleki ismerhette Szathmári Pap ügyét, Szathmári Pap nem feltétlenül volt kellőképpen tájékozott Teleki ügyeit illetően. Ezért is lövöldözött vaktában: voltaképpen bármilyen állást hajlandó lett volna elvállalni.¹²

Szathmári Pap tett egy utalást arra is, hogy korábban a neve felmerült a csurgói gimnázium professzorságára is. Részben a kiterjedt Festetics-szakirodalom miatt, részben

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo., 83.

⁹ Ósz, 2012, 274–275.

¹⁰ Karrierjéről: LUKÁCSY, 1987.

¹¹ A könyvtárőri állásról: SOMKUTI, 2002, 18–19. Miller személyéről: V. WINDISCH, 1958.

¹² Van nyoma annak, hogy Szathmári Pap Széchényi Ferencet is felkereste. A gróf személyesen adott neki könyvtári katalógusából: BÁRTFAI SZABÓ, 1927, 314.

azon tény miatt, hogy az állást első körben Csokonai Vitéz Mihály nyerte el, a csurgói állás ügye meglehetősen jól feldolgozott. Az iskolát Festetics alapította, s ismert az is, hogy a gróf milyen elkötelezett volt az ügy iránt.¹³ Az épület megépítése, az engedélyek beszerzése is elhúzódott, de a legnehezebb volt megfelelő tanárt találni. Festetics 1798-ban a Jénában végzett Lengyel Józsefet kereste meg, aki inkább a debreceni professzúrát választotta, s maga helyett a Göttingen és Jénát megjárta Nagy Sámuel ajánlotta, akit pedig Festetics nem tartott alkalmasnak az állásra. A következő jelölt, Szentgyörgyi Dániel szintén Göttingen és Jéna után tért volna haza (mellette szólt angolnyelv-tudása is), ám ő egészségi állapota miatt nem vállalta a felkérést. Jezernitzky György szintén járt jénai peregrináción, ám végül nyírdzerzsi prédikátor lett, Császári Lósi Pál pedig még haza sem tért Jénából.¹⁴

Mi látszik e hevenyészett listából? Egyfelől az, hogy a jelöltek a csurgói gimnázium jövőjében annak alapításakor nem igazán bíztak, másfelől az, hogy az alapító ragaszkodott volna a külföldi tapasztalatokhoz (és ennek nyomán a „göttिंगeni paradigma” tudományszemléletéhez).¹⁵ Igaza lehet Szilágyi Mártonnak, hogy Csokonai Vitéz Mihály csak ideiglenesen jöhetett szóba a Festetics számára sokkal vonzóbb jelöltek kiesése után, és arra az időre, amíg Császári Lósi hazatérhet.¹⁶ S végül: Szathmári Pap Zsigmond neve nem merült fel a jelöltek között 1798-ban. Ez valószínűleg nem véletlen. Nyilván ő is értesülhetett a csurgói gimnázium körüli gondokról (hiszen családja révén kapcsolatban állt a református elittel), ám legfeljebb ő is csak helyettesként jöhetett volna szóba, így nem Lengyel, Nagy, Szentgyörgyi, Jezernitzky vagy Császári Lósi szintjén merülhetett fel a neve. Hogy ez megtörtént-e, nem tudjuk. Az alábbi levél az egyetlen erre utaló adat, és *ad absurdum* az is előfordulhat, hogy a megbízhatatlan Szathmári Pap így igyekezett emelni ázsióját Teleki előtt. Mindenesetre arra a Pethe Ferencre hivatkozik, aki a tárgyalt időszakban a Georgicon egyik szervezője volt, és a Telekinek írott levél idején már az Esterházyak szolgálatában állt. Előfordulhat hát, hogy Festetics tágabb környezete még Kolozsváron is tájékozódott a lehetséges jelöltekről.

Szathmári Pap kérése végül nem teljesült. 1806-tól egészen 1841. március 1-jén bekövetkezett haláláig a kis Alsó-Fehér vármegyei mezőváros, Vízakna (ma: Ocna Sibiului, RO) református lelkészeként szolgált.¹⁷ A kapcsolat ugyanakkor nem szakadt meg Szathmári Pap és főúri patrónusa között. Erre utal, hogy gazdag könyvtára, amely apja értékes könyvei mellett saját gyűjteményét is (például Lüder Kulenkamp göttingeni teológusprofesszor hagyatékát) tartalmazta, valamikor a 19. század első felében beépült a Teleki-könyvtárba, s a mai napig a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ állományát gazdagítja.¹⁸

¹³ KURUCZ, 2006, 1367–1368; KURUCZ, 2013, 171–174.

¹⁴ A csurgói gimnázium alapításához: CSIRE, 1907, különösen: 127–137. Lásd még BOROS, 1969; SZILÁGYI, 2014, 233–236.

¹⁵ BÉKÉS, 2010, 23–40.

¹⁶ SZILÁGYI, 2014, 236–239.

¹⁷ N. N., 1841.

¹⁸ RITOÓKNÉ SZALAY, 1977, 19. A könyvtár szerkezetéről és gyarapodásáról legutóbb SZABÓ, 2020.

Forrás

Szathmári Pap Zsigmond levele Teleki Lászlónak

1805. szeptember 16. Kolozsvár

MTA KIK, M. Irod. Lev. 4r 147. sz. 49. sz.

Nagy Méltóságú R. Sz. B. Grof és Tabula Báró Ur, méltoztatott grátiosus Pátronus Uram!

Méltoztasson Nagyságod énnékem grátiosè meg-engedni, hogy én Nagyságodhoz az én el-nyomattatott állapotomban méjséges alázatos tisztelettel folyamodni bátorkodjam. Minden meg-halgattatás, meg-kérdeztetés nélkül el-nyomattatám a' mult Julius holnapban. Méltatlanul és igazságtalanul, a' mint abban énnékem a' többek között az egész tanulo Ifuság is bizonyágom. Az ezt tselekvök a' magok lelki-esméretek el-szunnyitásokra mostan éngemet a' N. szebeni Papsággal lactál-nak. Gondolhattya Nagyságod mennyi kedvem van ehez. Egy olyan beneficiumhoz, mely égy éngemet méltatlanul meg-nyomorított kézből jön!

Nagy Méltóságú Grof Ur! Nagyságod az, a' kiben a' Haza nem tsak Böltsét, hanem a' tanulo emberek igaz Pátronussát is tiszteli; imé égy 30. esztendős, égy érdemes öreg edes atyának eddig égy gyönyörüsége, reménysége – de már ma égy szerentsétlen Fia – égy a' Haza szolgálattárára készült – feddhetetlen életű ifju – folyamodik a' Nagyságod kegyelméhez, és esedezik méltoztasson Nagyságod ötet 's ártatlanságát kegyes pártfogolása alá venni! Ha énnékem Kolosvárt többé nints szállásom hivatalom után, ha én öreg edes Atyámmal nem lehetek, kedvesebb Magyar Országnak akármely szegelete mint Szeben a' hová az égyben ronto kéz vezetne éngemet, és továbbá is a' jó-tétemény szinte jussán nyomni meg-nem szünne. Méltoztatik Nagyságod esmérni az én készültemet jobban, mintsem hogy én arról a' Nagyságod megbántása nélkül tsak égyet is szolhatnék. Igyekezetem és munkásságom bizonyittyák ezer bajaim között 3 el-végzett és több még félben lévő munkáim. A' Nagyságod böltsességéhez és igaz Uri grátziájához folyamodván, imé egészen magamat a' Nagyságod kegyelmében ajánlom; instálván alázatosan Nagyságodat, hogy ha én Nagyságodnál égy téstességes (ha nem igen jövedelmes) hivatalt is nem nyerhetnék: méltoztasson Nagyságod éngemet más Méltóságoknak grátiosè ajánlani. Most mint égy hat esztendeje Nagy Méltóságú Grof Festetits György Ur ő Nagysága méltoztata éngemet a' Csurgoi Professorságra Pethe Ur által meg-hivni. Akkor kevésbé esmervén Hazámat mint most, el-nem fogadtam. Bezzeg ha most volna az a' grátizája ő Nagyságának irántam örömmel repülnék az ő Nagysága kegyes parantsolattárára. – Hát valyon a' Regnicolaris Bibliotheca második vagy harmadik Custossának nem succedálhatnék é a' Nagyságod kegyes grátziája által? ugy még otium litterarium is lenne – a' mi az én főbb kívánságom! 's idővel a' még reám néző Collectio is oda ragasztathatik...

Instálok méjséges alázatossággal Nagyságodnak, méltóztasson Nagyságod éngemet ezen én nyughatatlan hánykodásim között meg-szánni, kegyelmesen pártomat fogni; én a' Nagyságod irántam valo bölts tanátsát leg-ottan követni, és azt holtomiglan meg-hálálni el-nem mulatom. Sietnék nagyon ki Hazámbol, a' hol már midőn még kevés hátra lévő örökségemen kívül mindenemet el-vesztettem, félttem életemet is. Sziv-szakadva várom a' Nagyságod éngem' meg-elevenítő parantsolattyát a' ki még élek lészek méjséges alázatos tisztelettel

Nagyságodnak

Kolosvár 16k Septembr. 1805.

igen alázatos hiv szolgálja
if. Szatmári Pap Sigmond
mp.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MTA KIK Kt.

Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs
Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Buda-
pest

M. Irod. Lev.

Magyar irodalmi levelezés
4r 147. sz. 49. sz.

*

BÁRTFAI SZABÓ
1927

BÁRTFAI SZABÓ László: *A Széchényi-könyvtár első katalógusa*, In: *Magyar Könyvszemle*, 34 (1927) 3–4. sz. 284–319.

BÉKÉS
2010

BÉKÉS Vera: *A göttingai paradigma*, In: *Göttingen dimenziói. A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában*, szerk. GURKA Dezső, Budapest, Gondolat, 2010, 23–40.

BOROS
1969

BOROS Dezső: *Adalékok Csokonai csurgói tanárságához*, In: *Studia Litteraria*, szerk. János BARTA – Imre BÁN, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1969, 93–108. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének közleményei. Tomus VII.

- CSIRE
1907
CSIRE István: *Vázlat Csurgó multjából, különös tekintettel az ottani ref. Gimnázium és egyház megalapítására*, Csurgó, Vágó Nyomda, 1907.
- HEREPEI
1971
HEREPEI János: *Tótfalusi nagy tekintélyű ellenfele, Szathmári Pap János*, In: HEREPEI János: *Művelődési törekvések a század második felében*, Budapest–Szeged, Kossuth Nyomda, 1971, 194–195. (Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.)
- KURUCZ
2006
KURUCZ György: *Kényszer és szolgálat. Portrévázlat Festetics Györgyről*, In: *Századok*, 140. (2006) 6. sz. 1341–1375.
- KURUCZ
2013
KURUCZ György: *Keszthely grófja. Festetics György*, Budapest, Corvina, 2013.
- LUKÁCSY
1987
LUKÁCSY Sándor: *Idősb Teleki László*, In: *Teleki és kora. Szirák, 1985. november 12–13.*, Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeum, 1987, 48–54. (Discussiones Neogradientes, 3.)
- NAGY
1863
NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, X, Pest, Ráth Mór, 1863.
- N. N.
1841
[N. N.: *Nekrológ*], In: *Mult és Jelen*, 1. (1841. március 12.) 20. sz. 156.
- ŐSZ
2012
ŐSZ Sándor Előd: *Hol tanult és mikor halt meg Szenci Molnár János? Könyvtörténeti adatok Szenci Molnár Albert legidősebb fiának életéhez*, In: *Magyar Könyvszemle*, 128. (2012) 2. sz. 268–275.
- RITOÓKNÉ SZALAY
1977
RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: *Az Akadémia Könyvtárának Régikönyv-gyűjteménye. Vázlat és adatok a gyűjtemény fejlődésének történetéhez*, In: *Magyar Könyvszemle*, 93. (1977) 1. sz. 14–24.
- SOMKUTI
2002
SOMKUTI Gabriella: *Az Országos Széchényi Könyvtár története, 1802–1918*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2002.

- SZABÓ
2020
- SZABÓ Ádám: *Egy főúri tudóskönyvtár: a Telekiek gyűjteménye*, In: *Könyvek magántulajdonban (1770–1820)*, szerk. DÓBÉK Ágnes, Budapest, reciti, 2020, 123–139. (Reciti konferenciakötetek 6.)
- SZILÁGYI
2014
- SZILÁGYI Márton: *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Budapest, Ráció, 2014. (Ligatura)
- SZINNYEI
1907
- SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái, X kötet*, Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1907.
- TURÓCZI-TROSTLER
1933
- TURÓCZI-TROSTLER József: *Magyar cartesianusok*, Budapest, k. n., 1933. (Minerva könyvtár, 43.)
- TÖRÖK
1905
- TÖRÖK István: *A kolozsvári ev. ref. Collegium története, II. kötet*, Kolozsvár, Stief Jenő és társa Könyvnyomó Intézete, 1905.
- V. WINDISCH
1958
- V. WINDISCH Éva: *Miller Jakab Ferdinánd múzeumi igazgató utolsó éveit és az Országos Széchényi Könyvtár*, In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, (1958) 349–368.
- ZOVÁNYI
1958
- ZOVÁNYI Jenő: *Szathmári Pap János és Szathmári János*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 46. (1958) 458–459.

Hunfalvy Pál két ünnepi beszéde a késmárki líceumból (1846)

A nemzetközi híri nyelvész etnológus, Hunfalvy Pál (1810–1894) idős korban ugyan, mégis váratlanul¹ és gyermektelenül hunyt el. Talán ezzel is magyarázható, hogy bő másfél évtizedig maradt titokban, hogy a hivatali ténykedéséről² az MTA könyvtárában fellelhető dokumentumokon túl is maradt utána viszonylag gazdag és változatos kézirati hagyaték, amelyre ugyanis csak 1910-ben hívta fel a hazai nyelvészek figyelmét a szepes-felkai Tátra Múzeum-Egylet alelnök-múzeumőre, Daitz Ede, a hagyaték akkori őrzője.³ Az 1918 után a magyar országhatárokon kívülre került személyes archívumára csak az 1950-es évek utolsó éveiben irányult újra figyelem egy nyelvészettörténeti tanulmányban. Ennek szerzője, Loványi Gyula a Hunfalvy Pál által alapított és szerkesztett legelső hazai nyelvészeti periodika (Magyar Nyelvészet, 1856–1862) történetét feldolgozó írásának egyik lábjegyzetében felvetette, hogy Hunfalvy kézirati hagyatékát halála után 65 évvel immár időszerű volna közzétenni.⁴ A legrégebbi folyamatosan megjelenő hazai nyelvészlap, a Nyelvtudományi Közlemények (amelynek szerkesztője alapításától fogva évtizedekig szintén Hunfalvy Pál volt) akkori szerkesztője, Lakó György 1957 őszén azzal fordult a tudománytörténeti kutatásokban elmélyült nyelvész kollégájához, hogy vállalná-e Hunfalvy levelezésének sajtó alá rendezését, amely felkérésre Loványi nemcsak örömmel mondott igent,⁵ de hamarosan bekövetkező haláláig intenzíven dolgozott is azon.⁶ Loványi és Lakó kezdeményezésére aztán 1958 januárjában az MTA Nyelvtudományi Intézete nevében Lőrincze Lajos hivatalosan felkérte az MTA Történettudományi Intézetét, hogy a Csehszlovákiában őrzött kézirati hagyatékáról annak tudománytörténeti jelentőségére tekintettel készíttessenek másolatot,⁷ majd még az évben a Paulinyi Oszkár vezette pozsonyi kutatócsoport akkori lelőhelyén, a poprádi járási múzeumban áttekintette az ott fellelhető teljes hagyatékot, ám az anyag jelentős mértékű

¹ Még a halála előtti napon is aktívan dolgozott a már csak posztumusz megjelent történeti monográfiáján (HUNFALVY, 1894). MUNKÁCSI, 1912, 250.

² Hunfalvy Pál 1851 nyarától haláláig az MTA könyvtárát vezette.

³ SZILY, 1910.

⁴ LOVÁNYI, 1957, 13.

⁵ MTAK Ms 5292/61.

⁶ Munkája eredményei sajnos így is csak posztumusz és töredékes formában jelenhettek meg (LOVÁNYI, 1961), az elmélyült kutatómunka során elkészült feljegyzései azonban szerencsére megmaradtak és kutathatók, ahogy az említett tanulmány gépirata és tisztázata is. MTAK Ms 5292/55–58; MTAK Ms 5292/90–91.

⁷ MTAK Ms 5292/71.

rendezetlensége miatt annak csak részleges lemásolását⁸ javasolta. A mikrofilmmezést a kutatócsoport a Népművelődésügyi Minisztérium jóváhagyásával és a Magyar Országos Levéltár közreműködésével a következő év első felében elvégezte, majd a 3577 darab mikrofilmfelvétel 1959 nyarán megérkezett az Országos Levéltárba,⁹ ahol¹⁰ azok az elkészült két filmtekercsen jelenleg is hozzáférhetők.¹¹ Ahogy a terjedelmes külhoni hagyaték¹² komoly hányadáról, úgy az alábbi közleményben szereplő két forrásról sem készült azonban mikrofilmmásolat, így azok továbbra is kizárólag jelenlegi őrzési helyükön, a lőcsei székhelyű szepességi levéltárban (Štátny archív v Prešove, specializované pracovisko Spišský archív v Levoči) tanulmányozhatók.

Az alább közlendő mindkét forrás eredetije magyar nyelvű, keltezetlen és cím nélküli kézirat, amelyek nyolc, illetve tizenegy oldal terjedelmű fogalmazványként maradtak fenn, ismereteink szerint egyetlen példányban. A szövegek tartalmából és írásmódjából egyértelműsíthető, hogy szerzőjük Hunfalvy Pál, autográfának tekinthetők tehát. Műfajuk ünnepi beszéd, amelyet megfogalmazójuk késmárki líceumi tanárként mondott el (vagy tartott beszédet a felhasználásukkal). Viszonylag rövid, 1842 és 1848 közötti oktatói pályája során Hunfalvy Pálnak négy alkalmi beszéde is megjelent nyomtatásban, amelyek közül az elsőt tanárrá választásakor,¹³ a másodikat az aktuálisan regnáló uralkodó születésének jubileumán,¹⁴ a harmadikat a líceum egyik tekintélyes felügyelőjének halála alkalmából,¹⁵ az utolsót pedig az akkor már általa vezetett tanintézmény hallgatóinak nyilvános vizsgájára, az iskola pártfogói számára egyúttal ünnepélyes meghívóként készített értesítőben (ún. *programma*)¹⁶ jelentette meg. Az első két beszéd kiadását Okolicsányi Géza líceumi felügyelő, illetve a szerző kollégái („tisztársai”) finanszírozták, az utolsó kettő címlapján azonban nem szerepel, hogy kinek a költségén jelentek meg, valószínűsíthető tehát, hogy azokat, 1846-tól immár az iskola rektorává is

⁸ Ahogy Paulinyi 1958. december 15-i hivatalos kutatócsoporti jelentésében fogalmazott: „A [kézirati hagyaték] Magyar Nyelv 1910-i évfolyamából ismert egykori rendje azonban időközben felbomlott, és csak részben maradt meg, míg az iratok másik része többé-kevésbé összekeveredett. [...] az egyes tartalmú kötegeknél az iratok pontos szövegbeli összefüggéseinek a megállapítása még aprólékosabb tanulmányt és ezen alapuló rendezést is igényelne, s csak így lehetne azután dönteni filmrevételük tekintetében.” MTAK Ms 5292/76.

⁹ MTAK Ms 5292/63. A mikrofilmeket áttekintő Loványi az eredeti terveknek megfelelően azokból, valamint a hazai és erdélyi levéltárakban fennmaradt egyéb anyagokból akarta sajtó alá rendezni Hunfalvy Pál válogatott levelezését, amely halála miatt azonban nem készült el. Szintén nem készültek el a mikrofilmekről általa 1960 januárjában igényelt nagytípusú másolatok sem. MTAK Ms 5292/59, MTAK Ms 5292/61.

¹⁰ Jelzete: MNL OL X 1446, C 146–147, filmtári tekercsek.

¹¹ A Hunfalvy-hagyaték 1960 után azonban Poprádról rövidesen átkerült Lőcsére, ahol az 1980-as években a nyelvész Kozmács István áttanulmányozva annak anyagát megállapította, hogy továbbra is ugyanabban a rendben fellelhető, ahogy Paulinyiék 1959-ben találták. KOZMÁCS, 1987.

¹² A jelenleg is Lőcsén őrzött Hunfalvy-hagyatékról 1996-ban Ivan Chaluppecký (1932–2020) készített leltárt, amelynek beosztása szerint a teljes anyag 13 dobozra tagolódik.

¹³ HUNFALVY, 1843.

¹⁴ HUNFALVY, 1845.

¹⁵ HUNFALVY, 1847a.

¹⁶ HUNFALVY, 1847b.

megválasztott szerzőjük saját maga fizette. Talán ez lehet a magyarázata annak, hogy a négy másikkal ellentétben miért maradt kéziratban Hunfalvynak az alább közlendő két, közel egyidejűleg született alkalmi iskolai beszéde. Mindkét szöveg alapvetően keltezetlen, témájuk alapján azonban könnyen datálhatóak.

Az első beszéd az úgynevezett „nádorünnep” alkalmából született, azaz a József (1776–1847) főherceg Magyarország nádorává választásának¹⁷ ötvenedik évfordulójára tervezett országos ünnepségekhez kapcsolódott. Az országos ünnepségeket 1846. november 12-én kellett volna megtartani, a nádor súlyos betegsége miatt azonban ezeket előbb halasztani kényszerültek, az ünnepelt következő év januárjában bekövetkező halála miatt pedig végérvényesen elmaradtak.¹⁸ A második beszéd apropóját az adta, hogy a késmárki líceum közgyűlésén 1846. július 12-én Hunfalvy Pál öccsét, Hunfalvy Jánost (1820–1889) választották a tanintézményben akkor létesített második jogi tanszék professzorává.¹⁹ Beiktatására azonban csak hónapokkal később került sor, a beszéd utolsó lapjának hátoldalán ugyanis a szövegével azonos fekete tintával írott (véltetően Hunfalvy Páltól származó) alábbi bejegyzés szerepel: „Igtató beszéd Nov 25. 1846”.

Hunfalvy Pál szűk hatesztendei (1842–1848) késmárki tanári működése több szempontból tekinthető mérföldkönek. Személyes sorsát és életútját tekintve igen szoros szálak fűzték őt Késmárkhoz, ahol – kéztendei miskolci „áthallgatást” (1827–1829) leszámítva – nemcsak tanulmányai összességét végezte az alsó gimnáziumi osztályoktól a főiskolai (bölcészeti, jogi és teológiai) stúdiumokig, de az iskolatörténeti szakirodalom is egyértelműen az ő és öccse, János ottani tanári működéséhez (1846–1848, 1851) kapcsolja a város patinás tanintézményének fénykorát. A főiskolai tanfolyamokat immár abszolvált tehetséges késmárki diák ugyanis 1833 őszétől az akkor Pesten élő, majd székhelyét hamarosan az aszódi kastélyba áttevő báró Podmaniczky család alkalmazásába lépett nevelőként, ahová egy ugyancsak hajdani késmárki diák és – hozzá és alkalmazóihoz hasonlóan szintén evangélikus felekezettű – ügyvéd és tudományos lapszerkesztő, Thaisz András (1789–1840) közvetítésével került.²⁰ A művelt és világlátott családfő, báró Podmaniczky Károly (1772–1833) néhány héten belül bekövetkező halála után – idősebb fia, Frigyes időskori visszaemlékezése szerint – Thaisz mellett a házitanító Hunfalvy lett a magyarul nem tudó és külföldi születésű özvegy Podmaniczkyne (Elise von Nostitz und Jänkendorf) másik fő támasza. Javaslatukra onnantól kezdve a két kiskorú Podmaniczky fiú a tanulmányait Hunfalvy kíséretében – nevelőjükhöz hasonlóan – immár magyar nyelvű közegben, a miskolci evangélikus gimnáziumban folytatta.²¹ A báróné engedelmével hamarosan csatlakozik hozzájuk Hunfalvy tíz évvel fiatalabb, a

¹⁷ A regnáló király, I. Ferenc (1792–1835) öccsét, József Antal (1776–1847) főherceget 1795. július 20-án nevezte ki Magyarország helytartójává, akit a következő évi diétán, 1796. november 12-én választanak a magyar rendek az ország nádorává és november 14-én iktattak ünnepélyesen hivatalba. DOMANOVSKY, 1944, 115, 216–217.

¹⁸ LESTYÁN, 1943, 68.

¹⁹ PALCSÓ, 1893, 68.

²⁰ FRAKNÓI, 1891, VI.

²¹ PODMANICZKY, 1887, 114.

Podmaniczky fivéreknél pedig négy-öt évvel korosabb öccse, a később szintén nemzetközi hírnű tudóssá lett János is, aki velük együtt diákoskodott bátyja felügyelete alatt három esztendeig.²²

A szepességi születésű Hunfalvy testvérek német ajkú közrendű családba születtek és alapvetően német nyelvű közegben szocializálódtak. Az idősebb Hunfalvy fivér korabeli visszaemlékezése szerint a magyar nyelvvel is csak a miskolci tanulóévei alatt került közelebbi kapcsolatba. A magyar kultúra iránti érdeklődést pedig majd Késmárkra visszatérve, az 1830-as évek elején ébresztette fel benne és főiskolai tanulóéveiben Széchenyi *Világ* című munkája, majd a kortárs magyar szépirodalom kiemelkedő képviselőinek, Berzsenyinek, Kölcseynek és Kisfaludynak a költészete.²³ Az érzelmi és intellektuális azonosulást esetében viszonylag gyorsan követte a nyelvváltás.²⁴ Naplóját 1834-től jellemzően magyarul vezette, bár a nyelvi sokszínűség a magánhasználatra készült írásait később is jellemezte. Publikációi viszont (eltekintve kései, nemzetközi forgalomra szánt tudományos közleményeitől) kezdettől csak magyarul jelentek meg. Nyomtatásban kiadott első írásait is már Hunfalvi néven szignálta, még azelőtt tehát, hogy öccsével 1841-ben Pest-Pilis-Solt vármegyéhez pártfogásért benyújtott hivatalos kérelmük nyomán az uralkodó engedélyezte számukra, hogy eredeti Hunsdorfer családnévüket onnantól magyaros változatban használhassák.²⁵ Ugyanebben az évben választották Hunfalvy Pált a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává,²⁶ a következő év elején pedig a Kisfaludy Társaság rendes tagjává,²⁷ így a mindinkább Pest-központú és magyar nyelvű hazai irodalmi életben magának immár nevet szerző férfi számára valós dilemmát jelentett a tartós visszatérés lehetősége távoli és akkoriban még jellemzően német nyelvű szűkebb pátriájába.

²² Uo., 155–156. Hunfalvy János Miskolc után azonban Eperjesen folytatta a felsőbb tanulmányait, majd négy éven keresztül ő is főúri alkalmazásba lépett gróf Dessewffy Egyed nevelőjeként. Ezalatt bátyja 1838-tól a Podmaniczky fivérékkel visszatért Pestre, akik a pesti evangélikus gimnázium diákjai lettek, amikor pedig Hunfalvy Pált 1842-től késmárki tanárrá választották, a Podmaniczkyak oda is követték őt jogot hallgatni.

²³ HUNFALVI, 1841a.

²⁴ Sokkal jobban dokumentált, de csak részben hasonló a nála öt évvel idősebb, anyai ágon ráadásul nemesi származású Toldy (1847-ig: Schedel) Ferenc nyelv- és identitásváltása. DÁVIDHÁZI, 2004, 57–103. Toldy ugyanis az ország szívében született és szocializálódott, szülei kezdeményezésére került még zsenge korban színmagyar közegbe, míg Hunfalvy esetében, ahogy láthattuk, fiatal felnőtt korban, saját indíttatásra és lényegesen gyorsabban megy végbe a folyamat, amelynek részletei mindenesetre további kutatást igényelnek. A hazai német értelmiséget az erdélyi szászok kivételével a század első felében jellemző tipikus szemléleti változásról, amelynek során sokuk „jó patriótából tüzes hazafivá” lesz, és ami eleinte nyelvváltással sem járt együtt feltétlenül lásd PUKÁNSZKY, 1933. Arról, hogy a 19. század elején született, markánsan magyar nemzeti érzelmű hazai értelmiségiek közül diákkorukban számosan nem vagy alig tudtak még magyarul vö. R. VÁRKONYI, 1973, II. 48–49.

²⁵ Hunsdorfer (!) Pál és János kérvénye (MTA KIK Kt. Tört. 4-r. 240). Vö. *Pesti Hírlap* 1842. máj. 12. 142. sz.

²⁶ Athenaeum 1841. 2. félév 33. sz. Ajánlóai az Akadémia elnöke mellett Bajza József, Pulszky Ferenc, valamint a hadtörténész-irodalmár Kiss Károly, és a szintén szepességi, vízszabályozó mérnök, Vásárhelyi Pál voltak. Ajánlóleve másolatát lásd HUNFALVY-ALBUM, 1891, XXV.

²⁷ *A' Kisfaludy Társaság' Évtapjai*, III. (1842), 26.

Választását minden bizonnyal megkönnyítette, hogy főúri neveltjei hajlandók voltak őt követni a Magas-Tátra lábához is. Emellett a késmárki líceum valójában nem jelentett visszalépést sem a karrierje, sem a tágabb intellektuális miliő szempontjából. A már a korban sem túl népes,²⁸ de a 13. századtól városnak (1656-tól pedig szabad királyi városnak) számító település adott ugyanis otthont az egyik legjelentősebb hazai evangélikus oktatási intézménynek. A helyi evangélikus egyházközség, majd 1760 után a nemesi pártfogói testület közös fenntartásában álló, 1533-as alapítású tanintézmény minden nehézség ellenére már a 18. században is líceumként (azaz főiskolai tagozatot magába foglaló iskolakomplexumként) működött, 1839-től pedig a három szepességi esperesség támogatói bekapcsolódásával immár kerületi líceumnak számított. Ráadásul az 1830-as években az öt hazai evangélikus főiskola közül a legjelentősebbnek tekinthető eperjesin kívül csak Késmárkon létezett önálló jogi tanszék (az eperjesinél is régebben, 1805 óta),²⁹ 1846-ban pedig a hazai evangélikus iskolafenntartók közül egyedülként ők tudtak egyszerre két jogi katedrát is létesíteni és (legalább néhány esztendeig)³⁰ életben tartani.

A Szepességnek 1833-ban búcsút mondó Hunfalvy ráadásul a levelezése és naplói szerint továbbra is aktívan tartotta a kapcsolatot egykori késmárki diáktársaival és tanáraival. Olyannyira, hogy volt tanárai már 1834 végén arra kapacitálták, hogy a hamarosan megürülni látszó jogi katedra professzoraként térjen vissza egykori alma materébe.³¹ Egy másik egykori tanárával (majd hamarosan kollégájával), Benedicti Jánossal folytatott levelezése pedig ahhoz nyújt fogódzót, hogy jobban értsük, milyen indíttatásból közölt hosszú és részletes visszaemlékezéseket késmárki diákveiről³² a kor egyik legfontosabb magyar nyelvű sajtóorgánumban.³³

Az ügyvédi vizsgát Pesten 1838-ban letevő Hunfalvy Pált tehát 1842-ben egy rangos tanintézet országosan is számontartott katedrájára választották professzornak.³⁴ Erélyes és kitartó erőfeszítései nyomán néhány éven belül sikerült elérnie, hogy komoly

²⁸ Fényes Elek ekkoriban 4192 lakosáról tud. FÉNYES, 1837, 302.

²⁹ PALCSÓ, 1893, 41–42; HORVÁTH, 1988, 296.

³⁰ Az 1849 ősztől összbirodalmi hatáskörbe kerülő és az addigi autonómiát megszüntető központi tanügyi igazgatás ugyanis megvonta a nyolcosztályos főgimnáziummá alakuló késmárki líceumtól a nyilvánossági jogot, amelyet majd 1856-tól kapott vissza.

³¹ „Kralovansky még Dec. 16d. írt levelét ma vevém, mellyben nekem azt üzeni, hogy a' Késmárkiak Professornak talán választanának, ha a' Doctoratust Jusban tehetném le még ez oskolai esztendőben. Azt nem vállaltam fel.” Írja Hunfalvy 1835. jan. 24-i naplóbejegyzésében. *ŠAP SAL Denník od 7. 11. 1833. do 5. 12. 1835. a vjpsiky literárnych textov*, 27. Kralovanszky István itt említett (Aszódra címzett német nyelvű) levelét lásd MTAK Ms 4751/103.

³² HUNFALVI, 1841.

³³ A líceumbeli fejleményekről részletesen beszámoló egykori tanára az 1841. március 3-i keltezésű levele egy pontján szóvá teszi, hogy erőfeszítéseik nem kapnak kellő publicitást, a hazai közvélemény nemigen értesül róluk tudósítók híján, majd diszkrétan arra kéri Hunfalvyt, hogy „Légyen ugyan Kegyed, illy barátunk 's írjon saját ítélete 's iránya szerint néha néha egy pár sorocskát szegény iparkodásainkról”. MTAK Ms 4745/41.

³⁴ Az 1835-től életbe lépő új szabályok értelmében ráadásként azt is a jogtanár feladatává tették, hogy a többi felsőbb osztályban is tanítson magyar történelmet és statisztikát, valamint magyar írásgyakorlatot. PALCSÓ, 1893, 50–51.

anyagi áldozatok árán ugyan, de egy második jogi tanszéket is fel tudtak állítani. A késmárki iskolatörténet monográfiája szerint ennek a hosszas, ám végül célt érő küzdelemnek volt a folyománya, hogy az addigi gyakorlattól eltérően Hunfalvyt egyúttal rektorrá is választották, kivételes megtszítettetésként ráadásul folytatólagosan hat esztendőre.³⁵ Ennek elsősorban az lehetett a magyarázata, hogy saját adománya és a csatlakozók nagylelkű pénzügyi felajánlása ellenére sem látszott sokáig anyagilag kivitelezhetőnek az újabb jogi tanszék felállítása, valós esély volt rá tehát, hogy Hunfalvy négy év után ismét búcsút mond Késmárnak.³⁶

A késmárki líceum végül abból a szempontból is üdítő színfoltnak bizonyult az 1840-es évek hazai evangélikus oktatásügyi palettáján, hogy egyedülként volt képes gyakorlatba ültetni azokat az átfogó tanügyi kívánalmakat,³⁷ amelyeket a szervezeti és tartalmi egységesítés érdekében az 1840-es évek egyetemes evangélikus tanügyi értekezletein dolgoztak ki (mindenekelőtt a gróf Zay Károly egyetemes egyházi felügyelő által összehívott 1841-es és 1845-ös zayugróci tanácskozásokon),³⁸ majd nyomukban az egyetemes evangélikus közgyűléseken elfogadtak.³⁹ Mindezek közül témánk szempontjából csak azt emelem ki, hogy a líceumok két évfolyamos jogi tanfolyamai számára két tanár alkalmazását írták elő,⁴⁰ másrészt kimondták, hogy az evangélikus iskolák tanterve a magyar.⁴¹ A számos változtatási javaslat hatására azonban végül egyik zayugróci tanterv sem lépett hatályba, a szervezeti és tartalmi egységesítést előirányzó központi evangélikus célkitűzések pedig zátonyra futottak. De éppen Késmárkon komoly változások előidézői lettek, mégpedig a jogi tanulmányok elmélyítése mellett a Hunfalvyak másik szívügyének tekinthető magyar nyelvű közoktatás előmozdítása szempontjából is.

A késmárki líceumban 1824-től van nyoma a magyar nyelv többé-kevésbé rendszeres használatának. Ekkor Kralovánszky István nemcsak átvette az 1821-ben alapított német nyelvű önképző társaság vezetését, hanem magyar nyelvű önképző társaságot is alapított, amelynek létrejöttében Hunfalvy (akkor még Hunsdorfer) Pál is részt vett.⁴² Az 1832–1833-as tanévben aztán már maga Hunfalvy és öt hallgatótársa alapí-

³⁵ 1815-től ugyanis az addig élethosszig választott rektor helyett a felsőbb osztályok tanárai évenkénti rotációban (*ambulatorie*) váltva egymást töltötték be az intézményigazgatói posztot. PALCSÓ, 1893, 45–46, 67; LIPTÁK, 1933, 210.

³⁶ Ugyan sem forrást, sem utalást nem találtam rá, de nem elképzelhetetlen, hogy Hunfalvy Pál marasztalása érdekében gyakorolt további gesztusként választotta az iskolai közgyűlés éppen az ő, akkor egyéves berlini és tübingeni egyetemi stúdiumokat hallgató öccsét a létrejövő második jogi katedra tanárává.

³⁷ HUNFALVY, 1847c.

³⁸ A zayugróci tanügyi értekezletek és az elfogadott tantervek tartalmáról és jelentőségéről lásd SZELÉNYI, 1917, 130–138; KORNIS, 1927, 71–78; TERRAY, 1968.

³⁹ HAAN, 1882, 65, 67–68; ZAYUGRÓCI TANTERV, 1842, 1846.

⁴⁰ SZELÉNYI, 1917, 132.

⁴¹ A magyar nyelv helyett azonban továbbra is lehetőség volt latinul tanítani a gimnáziumi osztályokban az ókori klasszikusokat és az antikvitással kapcsolatos egyéb tárgyakat, a líceumban pedig a római jogot, a szentírás-magyarázatot és a hittant. ZAYUGRÓCI TANTERV 1842, 31, 36. A tantervvel együtt a magyar nyelvet is fokozatosan, a könnyebb tárgyakkal és az új tanárokkal kezdve, felmenő rendszerben vezették volna be ott, ahol azelőtt nem volt szokásban (mint például Sopronban). SZELÉNYI, 1917, 131–132.

⁴² LIPTÁK, 1933, 112.

tottak magyar társaságot, amelynek már a jegyzőkönyve is fennmaradt.⁴³ A pár év múlva megszűnő társaság helyett 1836 után a líceum joghallgatói magyar szónoklati társaságot létesítettek, annak feloszlását követően, 1840-től pedig ismét a régi magyar társaság alakult újjá, amelyet 1842-től immár az intézménybe tanárként visszatérő Hunfalvy Pál vezetett.⁴⁴ Egy későbbi visszaemlékezés szerint egyszer még Petőfi Sándort is köszönthették körükben, aki – jól illusztrálva ezzel Hunfalvy oktatói renoméját – 1845-ös felső-magyarországi utazása során felkereste őt.⁴⁵ A várost neki megmutató Hunfalvyt aztán a magyar társaság ülésére is követte a költő, ahol vendéglátója a társaság nevében üdvözölte, majd látogatását a következő ülésen jegyzőkönyvben is megörökítették.⁴⁶ A nem elhanyagolható szerepű (bár kezdetben a némettel összehasonlítva gyengébb színvonalú és eleinte szinte csak a más nemzetiségűek által látogatott)⁴⁷ magyar önképzőkörön kívül a magyar nyelvet 1835-től oktatták önálló tantárgyként a líceum valamennyi osztályában, 1839-től van adat a magyar nyelv és irodalom oktatásáról, az iskolai anyakönyveket pedig az 1841–1842-es tanévtől kezdve vezették magyarul.⁴⁸ Ebben a nyelvhasználati közegbe érkezett vissza Hunfalvy és tartotta magyar nyelven székfoglaló beszédét, majd adta ki előadásainak egy részét a következő évben magyarul.⁴⁹ Nem állítható, hogy egyedül az ő érdeme volt, hogy az ország egyik legjelentősebb hazai evangélikus tanintézetében – ahol arra korábban kevés fogékonyság mutatkozott, ám a helyi adottságok mindenesetre nem is gátolták –⁵⁰ még az 1840-es évek elején meghonosodott a magyar nyelvű oktatás. Ahogy abban sem tekinthető kivételesnek, bár kétségkívül az úttörők közé tartozott, hogy magyar nyelven adott elő jogi stúdiumokat.⁵¹ Az 1844. évi II. törvénycikk szentesítésével pedig hamarosan

⁴³ VOTISKY, 1896, 26–27; HUNFALVI, 1841a, 742.

⁴⁴ VOTISKY, 1896, 27.

⁴⁵ „Déllelőtt [1845. május 3-án] meglátogattam Kerényivel [Frigyes] Hunfalvy Pált, a tanítványaitól általánosan szeretett professort... ezt azért hozom föl, mert olly ritkaság, mint most nálunk a józan és becsületes kriticus.” PETŐFI, 1956, 24.

⁴⁶ VOTISKY, 1896, 27. Petőfi tiszteletére a lelkes diákság állítólag még fáklyás menetet is tartott. LIPTÁK, 1933, 142.

⁴⁷ HUNFALVI, 1841a, 742.

⁴⁸ PALCSÓ, 1893, 60; LIPTÁK, 1933, 142.

⁴⁹ HUNFALVY, 1843a.

⁵⁰ Ahogy Fényes Elek Szepes lakosságáról szólva fogalmazott: „magyar helység egy sincs, de a nemesek és polgárok többnyire magyarul is beszélnek.” FÉNYES, 1837, 296. „Mondja meg már barátom mit-is vexal azokkal a magyar levelekkel? látja e’ mire vitt velek? magam is magyarul felelek, a’ ki tán életébe valamire való magyar levelet nem írtam. No, ha barátom uramnak is tsak a’ volt az intézetje, a’ mi az enyim – tudniillik gyakoroljunk magunkat egy kitsinkét, és próbáljuk meg tehetségünket benne – ugy nem bánom” – írja neki 1835. április 11-én kelt válaszlevelében Benedicti János. MTAK Ms 4745/34. Benedicti későbbi Hunfalvyhoz írott levelei aztán ismét német nyelvűek lesznek, majd 1840-től magyarra vált. A magyar nyelv iránti növekvő szimpátiában vélhetően szintén nem elhanyagolható szerepe volt annak, hogy a hazai németiség körében hagyományosan a cipszer értelmiség azonosult leginkább a magyar politikai törekvésekkel és jellemezte legkevésbé a dinasztia iránti lojalitást. PUKÁNSZKY, 1939, 33–35.

⁵¹ A helytartótanács 1841. február 13-i leiratára válaszul Frank Ignác, a pesti egyetem magánjogtanára már azt válaszolta, hogy „a kereskedelmi és váltójogot a keletkező kódex nyomán eddig is magyar nyelven adták elő.” ECKHART, 1936, 360.

országosan is – legalábbis elvileg – a magyar lett a közoktatás nyelve (közép- és felsőfokon). Abban azonban kétségkívül kulcsszerepe volt Hunfalvy Pálnak, hogy a hazai magyar nyelvű felsőoktatás fontos szereplőjévé vált egykori alma matere, ahol egy bő évtizeddel korábban még saját szavai szerint is „a’ magyart igen távolról néztük... a’ magyar állapot idegen volt előttünk”.⁵²

Hunfalvy Pálnak az alábbi forrásközlésben szereplő két, közel egyidejűleg született ünnepi írásával kapcsolatban annyit emelnék ki, hogy a nyomtatásban megjelent alkalmi beszédeihez hasonlóan ezek is viszonylag kevés, sokszor inkább csak utalásszerű információt tartalmaznak arról a konkrét kontextusról, amelynek születésüket köszönhetik és amelyben (véltetően hallgatóság előtt is) elhangzottak. A József nádor jubileumára készült beszédből például jellemző módon még az idős közjogi méltóság betegségére utaló, mellesleg szintén metaforikus célzattal írott gondolatokat is törölte utólag szerzőjük. A második késmárki jogi katedra kuriózumszámba menő felállítását és saját öcsce professzori kinevezését ünneplő szövegében pedig alig dekódolja a történeket, inkább csak a beavatottak számára érthető allúziókkal „emlékezett meg” az ünnepi alkalomig vezető fejleményekről. Hunfalvy beszédmódjának jól érzékelhető sajátossága a retorikusan kiválóan felépített, trópusokban gazdag szóhasználat, amely azonban minden esetben fogalmilag fegyelmezett, sokszor filozofikus gondolatmenettel párosul. József nádor ünnepe kapcsán a nemzet fogalmát mindenekelőtt az egyediség és egyetemesség vonatkozásában értelmezve tematizálta, a késmárki líceum intézményi kibővülése apropóján pedig egy ponton alapvető tudományelméleti észrevételeket osztott meg hallgatóságával. Az előbbivel kapcsolatban arra hívnám fel a figyelmet, hogy a később jelentős történeti etnológiai munkásságot létrehozó Hunfalvy nemzetkonceptiójának alapelemei már itt is markánsan körvonalazódnak. De ugyancsak tetten érhető a második szövegében az, a későbbi munkásságában még inkább kiteljesedő szemlélet, amely az elmélet és a közvetlen tapasztalat kikerülhetetlen egymásra utaltságában látja a valódi tudományosság kritériumát. Más szóval, Hunfalvynak az empirián nyugvó elmélet mellett síkra szálló korai társadalomtudományos attitűdje már ekkor is jól érzékelhető. Meglátásom szerint elsősorban ezek a még nem módszeresen kidolgozott, inkább csak felvillanó, de annál figyelemre méltóbb eszmetörténeti vonatkozások teszik indokolttá e két, mind ez ideig publikálatlan Hunfalvy-beszéd közlését.

*

A szövegek közlés betűhív, a központosítási és helyesírási sajátosságok változtatás nélkül szerepelnek. Az utólagos szövegbetoldások helyét nem, az áthúzott (és kiolvasható) szövegrészeket viszont külön jegyzetben közlöm. Mivel a kézirat paginálatlan, ezért az oldalak határát a „//” jelzi. A lábjegyzetek csak a szövegek megértéséhez legszükségesebb tárgyi magyarázatokat tartalmazták.

⁵² HUNFALVI, 1841a, 742.

Források

1.

Hunfalvy Pál beszéde a késmárki líceumban József főherceg nádorrá választásának fél évszázados ünnepén, 1846

ŠAP SAL Archív Pavla Hunfalvyho, inv. č. 313, kart. 3 (Prejavi a prednášky),
Prejav žiakom kežmarského lýcea z príležitostni postoročnice
vo funkcii palatína arcikniežata Jozefa r. 1846

Tisztelt gyülekezet, kedves ifjúság!

Hogy Európának' azon részeit, melyek a' szellem történeteiben legelől állanak, harminc éves béke áldásai örvendeztetik, az emberek a' pusztítás romjait szorgalom műveivel bevonván, 's a' harc mezein fehérülő csonthimleteket⁵³ zöldellő vetések alá rejtven, vissza vissza tekintenek, 's a' bús multból kimosolygó percek, melyek a' nemzeti vagy állami életben új történetek szálait eredeztető fokok, örömet átteszik a' jelenbe 's megüllik tág körökben felbuzgó részvét öröm-riadásaival. Gyermekes játékot, híúságot, avagy henye lelkek alkalmatlan sürgölődéseit látni azon országos ünnepélyekben vagy kiválni szerető gőg külöködése, mely annál nevetségesebb, minél komolyabb akar lenni, vagy megelőztetés sajnálása, mely gáncoskodásban keres vigasztalást, vagy tehetlenség és elvásottság nyilatkozása. Örvendjenek a' népek a' hol és mikor lehet: országos örvendezés nemzeti megújulás. – Mi magyarországiak száz harminc évesnél hosszabb béke csendében élünk, 's ha szorgalom művei nem vonták be a' pusztítás romjait, az idő porlasztá el és tevé láthatlanokká, 's a' harc mezein fehérlett csonthimleteket futó homok vagy zsiros föld dudvái boríták el. Mért nem szoktuk hát mi is a' bús multból kimosolygó percek át tenni a' jelenbe 's országos öröm között megülleni? Tán úgy vagyunk mint az, ki nyelő örvényből mindenét ott vesztve, egyedül a' csupasz életet mentve meg kiszabadult, 's nem szereti vagy nem is tudja elbeszélni mint járt? Nem akarunk, vagy nem tudunk visszaemlékezni? – A felelet nehéz volna és hosszú... de hála! hogy megvagyunk. Igazán is, országunk nemzetünk élete még előttünk van, 's két képü Janus nem lehet bálványunk. A' jelennel kezdődik a' jövő; nálunk nem szobrot állítani a' multnak, hanem pályát nyitni a' jövendőnek akarhat a' jelen. Hanem csak úgy nyitója ez a' jövendőnek, ha megőrizte a' kulcsot a' // multat. – Ritkán üllhetünk országos ünnepet, de a' melyet ma üllünk, azt hirdeti, hogy megörizvén a' multat kezünkben a' kulcs, mely a' jövendőt⁵⁴ nyitja. Fenséges Cs. K. főherceg József nádorispánysága⁵⁵ félszázadjának napját ülljük ma. Hatás nélkül röppen el e' nap, ha külső ünnepélynél egyebet nem

⁵³ *himlet* = 'szétszórtan heverő', 'szétszóratott'

⁵⁴ első változatban: *jövőt*

⁵⁵ *nádorispánysága* végén áthúzva: *ának*

nyujtana. Külső ünnepély ott lehet jó, hol a tömeget, melyet gondolat nem emelhet az egyetemiség tudatára, megdöbbeneni a felrázni akarják és bírják. Ezt mi nem tehetjük a tehetve bár nem akarhatjuk, mert nem vagyunk tömeg, mely csak lópor- a tömjénfüstön keresztül tud látni, a durrogások között hallani. Hozzánk eszmélet illik; szívéinkbe hát a nyugodt elmélkedés kristály utján a szellem szötte gondolat mint termékenyítő eső szálljon, melytől a tettek fakadnak.

Főherceg József országunknak száz hetedik⁵⁶ nádora. Nincs Europa szárazán nemzet és ország, mely régibb időkre találna intézeteiben, mint országunk. Ezer⁵⁷ évesek annak oszlopai és kerítése; mint egyiptomi gula több század iszapjaiba és homokjaiba süllyedtek; ósdi szín idegenkedik rajtok, a kényelem csak hellyel hellyel, a hasznosság inkább kívülről mint belülről látszik, mert a törvényhozó nem mindig ügyesen javítja ki, a roskadozó boltok és ívek alá ott is illesztgete új támaszokat, hol a hely a nélkül is szűkült, a hol leszakadó bolt elvételével inkább darab eget kellett volna az ó alkotmány mohaira⁵⁸ eresztetni, hogy míg a csillagok igéző mosolya a középkor páncélaiban összeszorult kebleket megtágtja, addig a pihenést hozó éj pilláiról a szellem csirázni kezdő új új igényeire harmatban áldás csepegett volna, a most az a kerítésben új élet virúlna! De az épület áll, a ki merné tagadni, hogy nem mert erős, azért áll? ha inkább bízunk ötven mint öt éves korban, ki vonakodnék tehát abban bízni mivel régi?

Az emberiség történetei a szellem működése; a mi attól nem származik, az lehet esemény, mely bár a föld színét elváltoztatja a új világot teremt: de az emberiség történeteiben csak úgy fog helyet, mint egyes ember életrajzában a születés vagy halál. A mit tett, a mint fejlődött a szellem azt jegyezi a történelem. Hanem a szelle- // met nem másként mint az élet alakában, mondhatni, korlátjában szemlélhetni. Mi hát az élet? A bölcsészet így felel: az élet a szellemnek létbeöltözése, mely által megszűnik elvontnak vagyis gondoltnak (abstract) a kezd összetesnek egyedinek (concret, individuell) lenni. Bár nehéz és homályos ezen felelet, mégsem igaztalan vagy hamis, sőt minden ember tudatában mint eltörölhetlen tény fennhangon szól az, a nincs kétség, hogy az élet csak egyediségen virágozik. Igen is, élet nélkül a szellem elvont, önön- és tárgy⁵⁹ nélküli (absque subjecto et objecto.) A szellem tényei tehát az élet, a történelem csak úgy ismerheti a szellemet, a mint egyedi életben nyilatkozik; azon szellemről, mely mindenütt hatna a még sincs sehol, mely test és lélek nélkül csupán a képzeletben lakik, a történelem mit sem tudhat. S van többféle egyediség: az elsőt az egyes emberekben, mint egyiséget látjuk; a másikat nemzetben országban mint egyetemiséget szemléljük; a harmadik az összes emberiség, de az már oly nagy, a oly annyira minden alakból kiömlő, hogy egyediség gyanánt alig képzelhetjük, mivel az, mi reája különös alakot, tehát

⁵⁶ A nádorok pontos számáról eltérő vélekedések forogtak közkézen. A Ney Ferenc által szintén a nádor-ünnepre írott, és célközönségként kifejezetten a hölgyeket megnevező népszerűsítő összefoglaló például 98 nádorról tudott. NEY, 1846. A század végén megjelenő Pallas nagy lexikona viszont 104 nádort tart számon.

⁵⁷ A mondat elején áthúzza: *Majdnem*

⁵⁸ *mohaira* után áthúzza: *teríteni*

⁵⁹ *tárgy* végén áthúzza: *talán*

egyediséget ölthetne, mind a' szellem elvont tulajdonai, melyekben a' bizonyos egyedi élet már nem látható. De jóllehet cselekvéseink csak az egyiségben és egyetemiségben foroghatnak, mind a' mellett az emberiséget, akár kosmopolitizmus, akár isten országa nevéen nevezzük is, szem elől elveszteniünk nem szabad. Mint az egyes ember szelleme csak úgy emelkedik, ha nemzetre országra irányozza működéseit, vagyis az egyetemi-ségre emelkedik: azonképen a' nemzet és ország is csak úgy érdemel helyet a' történelemben, ha az emberiség eszméjeért hat. 'S ím ez a' titok, melyben szülemlik, ez a' cél, hová törekszik az élet: magában ellenmondás de igaz. Élet csak ott van, hol egyediség van, 's ez korlátolt: de megmaradván e' korlátoltságban meghal az élet.

A' mai nádorünnepen, melyet az ország, mióta fejét a' Tátra emeli, 's lábait az Ádria mossa, még nem ült, minden hazafi örvendjen, mivel országunk örömapja ez, melyen elragadtatással emlékeztetünk, hogy egyediségét az meg- // tartotta, 's ezentúl még élhet. Az élet cselekvés, az élet erőmegfeszítés, az élet szilárd testet kíván meg, mely nélkül az inkább szünni nem akaró aggodalom mintsem remény által biztosított és tetézett munkálkodás. Mit használ a' legszebb legbájolóbb kilátás, mit a' legritkább tehetség, ha nem bízhatni az életben? 's hol lehet abban bízni, ha erős test, egészséges ép alkat, ha, szóval, a' külső egyediség hibázik? Gyönyörrel nézi a' szem a' magas fenyőt a' Kárpát szirtjén, látásán önerejét növekedni érzi az ember, midőn a' tág körben szétfutó 's sziklák közé vas fogózással beszorult gyökereket szemléli, melyek számos görcei mint erő csomói dagadoznak, 's bizodalom szülte örömmel jártatja az elégedésben pihenő tekintetet a' szállas derékon fel a' terepélyes ágakra, melyek a' szélben büszkén suhognak, és az igéző sudarra, mely a' zivatarban nem tud görbedni. Min és miért örül itt az ember? Hatalmas növényen 's azért, hogy az erőnek látása életet ígér, 's az élet reménye az öröm bölcsője. De a' legpompásabb növény is az emberhez képest micsoda? Kültünemény dolog! Mennyivel méltóbb az ember! Szikrát szent tűzre gyuladót visel magában; földből nő ki, hogy az égbe hatoljon, mert isten képe ragyog homlokán, mert ő cél magában. Ám nem küllét nélkül van ez isten fia, test és anyag neki is kell; ő egyiség, mely növekszik és elhervad. Az anya, ki gyermeke ma születésén örül, örömének gyöngyei közül a' fájdalom gyöngyét ki nem törölheti, mert búsan megemlékezik, hogy a' kezdő lét még nem meglett, 's hogy a' gyönyörű lehetőség – igazán mi is egyéb a' gyermek gyönyörű lehetőségénél? – még igen távol van a' zivatart kiállható valóságtól. Sok évig haboz szive aggodalomban és reményben, míg a' gyermek lassan fiúvá, a' fiú ifjúvá, az ifjú férfivá⁶⁰ érik, 's most ha ez örömet megérnie a' boldogtól nem irigyelte a' sors, most némi bizodalommal szól: „az én fiam ember”! 's örvend rajta, ki csak a' külséget tudja méltánylani; még inkább örvend, ki a' külség alatt a' belsőt is látja, 's tudja, ím ez emberrel is gyarapszik isten országa, ím ez is egy // tám, melyen munkáját a' szellem fejleszti. Igen is szép, nagy és erős a' teljesen felnőtt ember: de nem úgy szép, mint a' fenyő, melynek dús zöld a' meze, hanem mert a' gondolat emeli sugár testét, 's szemén a' szellem mosolyog ki; nem úgy nagy mint a' fenyő, melynek magas és izmos a' termete, hanem mert gondolatjai túlszárnyalnak a' helyen, hól él, 's túlrepülnek az időn, melyben mozog;

⁶⁰ *férfitvá* után áthúzza: *válik*

nem is úgy erős mint a' fenyű, mely a' hegy oldalát felhő szakadás ellen is⁶¹ támogatni meri, hanem mert szelleme a' természetet meghódítja.⁶² Azért örülünk az ember látásán, 's busúlunk midőn a' szép nagy és erős lehajtja fejét és sirba dől, mert a' szellemnek egy támja dőlt ki!

Az is, ki leginkább csüng az érzékiségen 's mindentől, mit szem vagy fül nem fog,⁶³ a' valóságot gyerekes daccal eltagadni kész, csudákat hisz 's keres olyast, mi a' szokott renden túl van: ennyire nem elégíti a' legelfásultabbat sem ki a' látható természet; ennyire mutat minden ember valami tulra, hogy a' természetfelettséget tagadva is⁶⁴ hiszi. 'S nevetséges, de szomorú is, többnyire a' legnagyobb csudát nem látja, midőn csudákat keres, 's a' legbizonyosabbat fel nem veszi, midőn a' józanság elmellőzésével is erőködik csudát lelni. – Ember, csudát keressz? Magad az vagy! – Ember csudát keressz? Csuda körülvesz, karjaival ölel, eszméivel táplál, történetein hordoz, 's ez a' nemzet! Midőn, nem tudhatni, hány ezredéves⁶⁵ álmából az ember felébredt, 's eszméjével körüljártatta szemeit, a' nemzetek már megvoltak. Egész máig, valahányszor a' setétség megnyílt 's a' történetlen homályból új nemzet lépett ki a' világ színére, az mindig már természeti-kész volt. Nemzethalált igen sokat beszél a' történelem; vannak nemzetsirjai, melyekre örökké zöldellő cipreszrust ültetett, hogy a' nemesebb emberiség hálás emlékezete ápolja, meddig a' szép és jó a' földön lakozand: de sehol és soha nem ringatta egy nemzetnek sem bölcsőjét, mivel a' midőn megtalálja, rég kikelt már az a' bölcsőből. Így a' hegyek legsötétében a' fáradságot megfizetni az arany kész⁶⁶ érben jó fel: hogy mint és mikor szürődik az poreső gyanánt a' sziklába senki sem tudhatja.⁶⁷ // E' földön nemzet a' legnagyobb csuda.⁶⁸ Örülünk növényen, mert az erőnek látása életet ígér, 's az életen, bár csupa külség⁶⁹ is az, szívesen örülünk; örvendünk embernek egyediségén, mert a' szellemnek támja lehet az, 's a' szellem fejlődésén minden igaz ember örvend; hát nemzet látása ne ragadjon öröme, melyhez semmi sem hasonlít?

Valamint az ókor megíhlett látnoka, midőn a' mindenhatót felemeltetett székben ülni látá, 's körülötte sérafim angyalok állanak vala, megrémült, mivelhogy ő a' megfer-téztetett ajakú a' királyt a' seregek urát látá:⁷⁰ azonképen szent borzalom fogja el azt, ki az emberiség történeteiben a' világ szellemének működését látja, mivelhogy a' világ

⁶¹ *is* után áthúzva: *meri*

⁶² *meghódítja* után áthúzva: *jöllehet teste martalékává leend*

⁶³ *fog* végén áthúzva: *hat*

⁶⁴ *is* elején áthúzva: *még; is* után áthúzva: *azt*

⁶⁵ *ezredéves* elején áthúzva: *év*

⁶⁶ *kész* végén áthúzva: *en*

⁶⁷ Áthúzott mondat: *Születik // és Előbb megszóllal etöbb a' nemzet, azután képez társadalmat és államot, épen úgy, mintha egyes embert csak akkor lehetne megpillantani legelsőbben, midőn már nejevel és gyermekeivel mulatoz.*

⁶⁸ *csuda* után áthúzva: *melynél gúnyos értelemben csak az lehetne nagyobb, ha emezt nem csudálnák*

⁶⁹ *külség* után áthúzva: *legyen*

⁷⁰ Ézsaiás próféta könyve, 6. rész

szelleme az istenség lehellete, mely minden fogalmat⁷¹ felülmul.⁷² De kik a' világ szellemét körülálló sérafin angyalok? A' nemzetek, mert azokban jelenti ki magát az istenség lehellete, azokban testesül a' világ szelleme; azért nem is születnek mint egyes emberek, hanem teremtettek mint Ádám a' történelem előtti nagy napon. Minden nemzet egy egyediség, tehát mindenik gyönyörű lehetőség a' világ szellemének sérafin angyala lehetni. Van-e nemzetnél nagyobb, becsesebb, méltóbb? van-e nemzeti egyediségnél ki-pótolhatlanabb féltőbb kincs? Hol készül a' kiszakasztott arany helyébe más ér a' hegyek gyomrában? s az eltörölt nemzetek helyébe hol teremnek ujak? Mit tudunk mi? síratni a' mi elmúlt, de örülni azon mi van. 'S oh boldogság, nekünk a' mai ünnep nem az elmúltnak sírató napja, hanem nemzetünk országunk egyediségének örömnapja. Igen, ma harsogják bérc és szikla, völgy és róna: áll Buda, él magyar még.⁷³ Ma, midőn fenséges⁷⁴ Józsefunk nádorispánységának félszázadját ülljük, ma inkább mint valaha emlékeztetünk a' végzetek nagy kegyelmére, mellyel országunkat megtartották. Erősebb nemzetek a' // feledékenység homályába sülyedtek: a' magyar megmaradt Europa színén. A' melyek Azsiának belsejéből előrohantak akár követve akár üldözve a' szélesen elterjedt gót népségeket, a' hunok, avarok, s több más nemzetek hová lettek? Iszonyú zajjal felriasztván a' történelem figyelmét a' mily hamar félelemesekké lettek, oly hamar el is tűntek mint üstökös csillagok. A' török utoljára vívta Európának szellemét, azt az Izlam aszaló ölében temetni akarván; alája görbedett magas büszke Buda, reszketett Bécs a' félholdtól, s szilaj Mohammed⁷⁵ hódító már kérkedő reményében annyira elragadtaték, hogy azon oltárról, mely előtt Rómának főpapja híveinek millióiért a' Megváltóhoz foházkodik, zabját cendi ménje. Holdfogytán fogamozott meg e' dőre remény, már is gúnyvá lett; Isztambul falai között a' tehetlenség táboroz, az Izlam zászlója kelet felé lobog vissza, vendég még csak a' török Európában. A' magyar nem vendég, nem zsellér hanem birtokos, minden tized évvel jobban biztosul öröksége. Pedig hányszor nyílt meg előtte is az örvény, hányszor készült neki hátat fordítani az európai szellem! – Országunk⁷⁶ nagyon is szélén fekszik mindennek,⁷⁷ mi európai!!⁷⁸ Hála országunk él, s reményelhetjük, hogy Mohácson innen nagyobb és diszesebb jövődjé várja, mint Mohácson túl volt hét százados multja!

⁷¹ fogalmat után áthúzza: is

⁷² felülmul végén áthúzza: ja. Utána áthúzott mondat: *Csak érezi, hogy mindnyájan ő benne vagyunk, élünk – mozgunk.*

⁷³ Kisfaludy Károly: *Mohács* (85. sor)

⁷⁴ fenséges után áthúzza: *Nádor*

⁷⁵ II. (Hódító) Mehmed oszmán szultán (1444–1446, 1451–1481)

⁷⁶ *Országunk* után áthúzza: *igen*

⁷⁷ *mindennek* után áthúzza: *annak*

⁷⁸ Áthúzott mondatok: *Mit utolsó hetekben tapasztaltunk: képe történeteinknek. Nádorünnepre készül az egész ország: im' szomorúan terjed a' hír – ötvenéves nádorunk beteg, sulyosan beteg; sokáig nem tudtuk gyász- vagy örömmünnet tartandunk-e. Nem így hányatott-e (első változatban: mindég) sokáig nemzetünk s országunk a' létnek reménye s a' veszélynek aggodalmai között, mint kinek biztos joga nincsen az élethez? De hála! nem gyász – hanem örömmünnet szőlített össze, hála fenséges nádorunk felépült!*

Az egyéni úgy mint a' nemzeti élet fakadása 's megtartatása istennek kegyelme, 's hálát mondjon érte az élő. Hála, megvagyunk még! ez bizonyára nem üres szó, melyet a'⁷⁹ Nádorünnepen ejtünk; sőt az azon kegyelem⁸⁰ megismerésének örvendező hangja. De valljon csak hálára emlékeztessen a' Nádorünnep? egyéb semmi se mozgassa kebleinket. Korántsem! A' multat kell őriznie,⁸¹ a' ki a' // jelent⁸² bírni akarja; s' a' mult azon kulcs, mely a' jövődőt nyitja.⁸³ Necsak hálára emlékeztessen tehát a' nádorünnep,⁸⁴ hanem főképen arra, hogy isten kegyelmére méltókká legyünk, 's jövődönket biztosítsuk.

2.

Hunfalvy Pál beszéde a késmárki líceumban öccse, Hunfalvy János professzori beiktatásakor, 1846. november 25.

ŠAP SAL Archív Pavla Hunfalvyho, inv. č. 313, kart. 3 (Prejavi a prednášky),
Prejav žiakom kežmarského lýcea pri inštalácii jeho brata
Jána Hunfalvyho za profesora 25. 11. 1846

Nagyérdemü védek!⁸⁵
tisztelt gyülekezet!
kedves öcsém!

Nem szoktam vala e' helyről soha is beszédemben inkább a' művészet szabályait mint igazán gondolatimat kifejezni; ez órában pedig, melyben Főtanodánk nevezetes ünnepélyének magasztalására, 's nagy érdemek kitüntetésére is szólni hivatásom, annál kevesbbé szabad másként beszélennem minél több viszonyzás lehet személyemmel az ünnepély alkalmában. 'S bizonyosan mindnyájan, kik jelenléte az ünnepélyt diszesíti, más nem is várnak tőlem annál, mit szívem belsejében érzek. Nem is szóllandok egyebet: hadd csepegtessenek a' meggyőződés szavai, mint reggeli harmat, éltetet illatot a' visszavonuló akarat tettheire, melyek nélkül Főtanodánk nem ujjá-születésének napját hanem torát ülljük.

Bennem öröm, de aggodó öröm dobog. Minek három évvel ez előtt szóllója valék, az most itt már befejezett tény. De nem én szolgáltam belátással, nem én indítottam meg a' szándokot, mert nem is én mutattam ki a' szükségét, – hogy az evangélikus főbb intézetekben a' többi előrement főtanodák példájára a' tanulási folyamat hosszabbítani

⁷⁹ a' után áthúzva: *mai*

⁸⁰ *kegyelem* után áthúzva: *érzetéből*

⁸¹ *őriznie* helyett eredetileg: *örzynie*

⁸² *jelent* után áthúzva: *akar*

⁸³ *nyitja* előtt áthúzva: *meg*

⁸⁴ *nádorünnep* után áthúzva: *mert isten kegyelmét*

⁸⁵ *véd* = 'patrónus', 'pártfogó'

és a tanító erőket szaporítani kell; azt az egyházi és iskolai egyetemes gyűlés, az evangélikusok testületének törvényesen határozó⁸⁶ közakarata tette. Fájdalom, ügyünk nagy kisebbségére amaz közakarathoz nincs lába nincs keze; az ott nyilatkozó szellemnek nincs önege (subjectuma), s – hogy még ily szomorúan komoly dolog említésénél is⁸⁷ tréfa ébredhet – igazán a híres // hegelféle⁸⁸ abszolút szellemnek és akaratnak széles e világon legjobb s tán egyetlen egy hasonmása Magyarországon az evangélikusok generalis conventje.

Mi magyarországi protestánsok, különösen evangélikusok, azon helyzetben vagyunk, mely az egyesek nyilvános vagy egyetemesi erényeiket leginkább kitünteti. Mi szép, de mi nehéz is az egyszersmind, rajtunk tanulhatja, ki oly helyzetet csak a görög és latin remekírókból tudna magának képzelni, de önmozgású s önéletű egyetemeséget sehol még nem látott.⁸⁹ Nehéz⁹⁰ a mi állásunk, sőt nehezebb bizonyos tekintetben Athene, Spárta, Thebe hazafiaiénál. Hihetlent vagy különöst⁹¹ mondok? „Midőn hatalomszerzésről vagyon szó, melyet mind az élő-, mind az utó-kor csodálni fog, mint mondá Periklesz⁹² a harcban elesettek felett szónokolván; midőn az egész tengert és földet a vitézség előtt megjárhatóvá lenni kényszerítvén mindenhol a szerencsének és szerencsétlenségnek állandó emlékeit hagyják, szivesen halnak meg az emberek elszánt csatában. Mert testeiket, hogy Periklesz szavait folytassam, a köznek áldozván, magoknak nem avuló dicséretet s a legdicsebb sirt nyerik, nem annyira, hogy abban feküdjenek, mint inkább hogy hírek alkalom szerint szó és tett által mindig emlékezetben maradjon. Mert kitünő⁹³ férfiak sirja az egész föld; nemcsak honn az oszlopok felírása jelenti őket, hanem idegen országban is az iratlan emlék mindenik elméjében lakik inkább mint sirdombban.”⁹⁴ S az ily elhíresedett férfiakat mai napig Periklesz szokta dicsérni! Ám nem egyaránt indítja meg minden érdek a tettbuzgalmat; minél bensőbb és a küléltre nézve különösebb az érdek annál kevesebb hat az emberekre. Ha hír villog ki a tetteből, mint éjből kitetsző tűz, mely messziről magára igézi a szemet, nem hiányzik majd a búzgalom: hol hír nincs kevés⁹⁵ az áldozat vagy nincs is. Mi magyarországi evangélikusok szinte hazafiak akarunk lenni; honunkat híressé, hatalmassá tenni mi is akarjuk; e tekintetben az atheneiek megett maradjunk nem szabad! De Athe- // nétől visszafizetés fejében mindent kapott az áldozó: minket nem úgy jutalmaz a haza; mí, ha protestánsok akarunk lenni, saját külön érdekeinknek külön kell áldoznunk, s annyit áldoznunk, hogy külön érdekeink a haza nagy érdekeivé legyenek, s kicsi mécsünkéből

⁸⁶ *határozó* után áthúzza: *egyetemes gyűlés*

⁸⁷ *is* után áthúzza: *kacagás*

⁸⁸ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831) német idealista filozófus

⁸⁹ *látott* után áthúzza: *? volna*

⁹⁰ *Nehéz* előtt áthúzza: *S*

⁹¹ *különöst* után áthúzza: *az mit*

⁹² Periklesz (Kr. e. 495k.–429) görög államférfi és hadvezér

⁹³ *kitünő* után áthúzza: *férfiát*

⁹⁴ Thuküdidész: Periklesz beszéde a háború első évében elesett athéniak temetésén (*A peloponnészoszi háború* II. könyv 43. fej.)

⁹⁵ *keves* után áthúzza: *vagy nincs az áldozat*

az egész országra világosság áradjon. Cél és induló hely vagy eszköz nincsenek illő arányban egy mással; a' cél az egész míveltség, az egész haza; az indulóhely kevés ügybarát, alig észrevehető töreke⁹⁶ az egész nagy számnak! Igen, ha isten és a' történelem megengednék, hogy egyházi és iskolai tanácskozási határozatok lehessenek országok talapjai s' a' szellemi anyagi törekvések valósítói,⁹⁷ miszerint protestáns történeteink hősei gyűléseink jegyzői volnának, úgy mi bizonyára semminek hiányában nem volnánk, s' a' vizsgáló, kit utjában vajmi sok kedvetlen ér, midőn az egyesületek és egyetemeségek vallott kudarcait szemlélni kénytelen, pihenni, s' bizalmat szedni szállna meg hozzánk evangélikusokhoz! De nem vagyunk Utopiában; nem képzelet hanem erő mozdítja meg nálunk is az emelrudat. Ha még egyetemes határozatokat egyetemes akarat egyetemes erővel valósítaná! – Egyházi és iskolai határozataink létrehozása egysektől függ, kik eszközöket és jóakaratot birnak. És gyűlésen elfogadjuk mindnyájan az üdvöst, melyet otthon tűzhelyénél magára alkalmazni nem egy vonakodik, mert úgymond, az egésznek bizony hasznos, sőt szükséges, de azért nem veszt becséből ha kihúzó is magamat, egy ember nem a' világ, mikor egy község vagy intézet sem az egész protestánság! Ily nagy különbség van gyűlésen és⁹⁸ tűzhelyénél határozó ember között Amott az egyetemeség, vagyis az egészet felfogó belátás az eszme kívántatóságai szerint nyilatkozik, s' annak kivételére a' közakarát indul meg: itt az egyediség, mely többnyire az önösség által egy szegletbe szoríttatik, az eszmét csupán önmagára viszi s' azt szerfelettinek találván, létesítésére nem indul meg.⁹⁹ Sőt tán némi kárörömmel nézi annak küzdelmeit, ki az egyetemes határozatot egy¹⁰⁰ maga¹⁰¹ hajtja végre, s' önösségét okosságának adja ki. Kétszeresen nehéz tehát // a' mi helyzetünk!

Mi létesítettük¹⁰² az egyetemes határozatot; fogunk-e köszönetet vagy gúnyt aratni, s' e kicsinyből oly gyorsan mind nagyobbra nőtt intézet¹⁰³ ujjá-születésének napját vagy torát ülljük-e ma? A' tömeg a' siker után itél s' osztogat elismerést vagy rosszállást: de a' siker nincs úgy kezünkben mint a' szándék, s' a' szándékból folyó törekvés. S' nekem most nem szabad a' tömeg helyeslését vagy nem helyeslését számba vennem, bizonytalan és ingatag az, mint minden szeszély: én a' szándékot s' annak hű magzatát a' törekvést méltánylom, mely által egyedül itt vált lehetségessé,¹⁰⁴ mi mindenütt szükséges. De a' szándékot és a' törekvést méltányolván azokról¹⁰⁵ beszélek, kiknek buzgósága emelte valóságra, mi csak irott törvény volt. Tí, nagylelkű védjei és gyámolítói e' tudományos intézetnek, áldozattal, mely sem nem első sem nem utolsó, ismertétek el annak igazságát, hogy evang. intézeteink felsőbb osztályai a' tudománynak a' kor és hazánk kívánati-

⁹⁶ *törek* = 'töredék'

⁹⁷ *valósítói*, után áthúzza: *hogy úgy*

⁹⁸ és után áthúzza: *négy falai között*

⁹⁹ Áthúzott mondat: *Kétszeresen nehéz tehát a' mi helyzetünk!*

¹⁰⁰ *egy végén* áthúzza: *edi*

¹⁰¹ *maga* után áthúzza: *hajtotta végre*

¹⁰² *létesít* = 'valóra vált', 'életbe léptet'

¹⁰³ *intézet*, itt = 'tanintézet'

¹⁰⁴ *lehetségessé*, után áthúzza: *mely*

¹⁰⁵ *azokról* után áthúzza: *szólok*

nak nem felelhetnek meg többé; áldozattal mutattátok meg, hogy ezen tudat nem el az ügytől de hozzá szerzett, mi annál dicsőbb minél csüggesztőbbek az ország közönséges ' ez intézet különös körülményei ez időben. Mi másszor az adakozó kedélyt csiklándozó kedveskedés volt, az most áldozat, melyet sokan személyes érdekeik ellenére is, csupán az ügynök hódolva, 's az egyediséget az egyetemiségnak nyilván alája rendelve tettek. Szilárdabb meggyőződésből tehát, mint pillanatnyi szeszélyből nyújtáték az áldozat; innen bátran hiszem, hogy nem volt utolsó, hiszem hogy másokat is, kik eddig még nem áldoztak, lelkesíteni fog. Örömem aggodalma szűnik ezen hit által – nem torba, hanem örvendeztető ünnepélyre jöttünk ide.

Kötelesség-mulasztás volna,¹⁰⁶ midőn az áldozatokat említem, melyek által a' jog-és¹⁰⁷ országtudományi osztály e' főtanodánál egy új tanszékkal gyarapítottatott, ha tisztelt tanártársaimról megfeledkezném, kik az áldozók között nem utolsó helyet vívtatok ki magatoknak. Tí, kik háztartásában, mennyire tudom, egy forintka el- // vétele olyan hézagot nyit, mely szélesebbre mélyebbre tátong, mint mások gazdaságában ezernek elvétele, tí hosszabb időre annyit ajánlottatok, mennyit töletek senki¹⁰⁸ nem várt nem várhatja.¹⁰⁹ Ha valakinek áldozata, a' tiétek ér közelebb engemet; ha valakinek áldozata, a' tiétek nyom engemet: mások inkább az ügyért, tí inkább érettem áldoztatok. 'S tetézi-tek azt még folyvást, 'a súlyt, melyet váltig érzek, ti nem éreztetitek, s nem fogjátok velem soha éreztetni. ... Szünjél hát örömem aggodalma, hadd lássam ezentúl csak az ügy győzelmét, lássam azt te általad, kedves öcsém, dicsőséggel ragyogni.

E' főtanodai gyülekezet az ujitást, melyet több reménnyel, mint kamatozó értékkel teve, bizonyosan megkedveltetni, mondanám, megkivántatni gondolta, midőn Téged, új tanítótársam, szemelt ki az ujdón felállított tanszékbé. A' választó gyülekezet célja világos, elismert: de mi vala indítója, hogy 'e cél elérésére téged hívott meg, nem tudom. A' bátya érdeme szerezte ide öccsét? Ha ezt hinném, még inkább, ha ezt helyes indító-
nak tarthatnám, teljes igazzal idézhetnék reám eme' mondást: „bizony, elvette jutalmát”! – Tenérdemed volt megválasztatásodnak indítója? Hol és mikor lett érdemed? – Hanem mindegy: a' szellem világában és a' cselekvés országában nem az ér, hogy mi honnan van, de az, mi hová céloz, 's mi hogyan tör célja felé. Bizodalom, az emberi lelkek azon kapcsa,¹¹⁰ mely nélkül a' kedélyeket jeges héj borítaná, 's az emberi életből minden öröm kivesszne, bizodalom, mely, mint égi ajándék, észrevétlenül száll a' kebelbe, neked is a' kötelesség fonálát kezdedbe adta, hogy ezen a' cél felé törekedjél, 's reád hagyta, mit mindenre reászokott hagyni, hogy benned-biztának okát cselekvésiddel igazold. Taníts tehát sikerrel, fejleszd a' tudományt 's légy híressé, úgy megigazolod a' benned helyezett bizodalmat. Ezen kívánattal vezetlek ünnepélyesen tanítói székedbe: a' mily őszinte és szives, oly nagy is az; de illik a' bátyához, hogy öccsének a' legnagyobbat kívánja. //

¹⁰⁶ *volna*, után áthúzza: *ha*

¹⁰⁷ *jog- és* után áthúzza: *törvény*

¹⁰⁸ *senki* után áthúzza: *sem*

¹⁰⁹ *várhata* végén áthúzza: *tt*

¹¹⁰ *kapcsa* helyett eredetileg: *kapocsa*

Taníts sikerrel! Midőn azt kívánjuk egymásnak mit magunk erejével vagy nehezen vagy nem is érhetünk el, e' jámbor kifejezéssel nyilvánítjuk: adja isten hogy. Minden inkább függ tőled és erődtől, mint ez első kívánatom: adja hát isten hogy sikerrel taníts. A' tisztelt hallgatók között azok, kik engem tavaly barátom bevezetésénél hasonlót mondani hallottak, ne vegyék gondolatszegénységnek hanem szükségnek, mely a' leg-helyesebb alkalmazkodás is. Ha ezeret küldenék egymásután a' honért csatázni, s mindenike tőlem legjobb útravalóul ezt kapná: légy vitéz! nem únhatnak sem ők sem a' körülállók. Tavaly óta nem változott intézetinkben a' szellem, belátás, akarat, készség, még folyvást nem tudjuk, a' felsőbb osztályokban lehet-e tanítanunk, vagy kell-e még oktatnunk. Könnyebb tanítani, könnyebb oktatni is magában. Amannál a' tudomány, mint határtalan vidék áll előttünk, melynek csudavirányait¹¹¹ bejárjuk, minél hosszabb ideig mulatozva rajta, annál élesebb látással, hogy, ha lehet, egy bokor, egy virágocská se kerülje figyelmünket: a' kik velünk 's utánunk azon vidékre vetemednek, ám lássák, mint követhetnek, mi meg nem állunk, vissza nem tekintünk, mert fülünkbe cseng: „ars longa, vita brevis!”¹¹² és „uram, setétedni akar!” tehát sietünk, kell is sietni! – Az oktatás apai kézzel egy egy szálacsát¹¹³ szed a' tudomány széles virányain, 's mint bájjvesszővel úgy illeti¹¹⁴ meg vele a' tanítvány elméjét, nem sietve, hanem ápolva, hogy az nyiljék, mert nem is avval gondol, hogy tanítványa a' határtalan vidéket megismerje, hanem hogy látni tanuljon, 's a' járást megszokja. Melyik utat válasszuk mi? – Az apai kéz, szálacsakaszedés, elmenyítés, járnitanítás, mind az oly szépen hangzik, hogy sokan: oktass, oktass mindig, váltig, kiáltanak. De mi nekünk, bármi nehezen essék is, az oktatást a' tanítással össze kell házasítanunk, pedig jól tudjuk, hogy a' házasság szerzői keves becületet vallanak. Nem sok nálunk a' szerencsés tanító; egyfelül a' tanítványra kell minden gondot fordítani, másfelül a' tudományt mint egészet átfoglalni, mi maga elég a' legdúsabb erőt kimeríteni. – Légy te, kedves öcsém, azon // ritka néhány szerencsés tanárok egyike, ki az ifjúságra is lehető áldással hatni tudj, a' tudományt is minden növekvésében bird. Ezt várta tőled a' főtanodai gyülekezet midőn az új tanszékbe meghívott, 's ezt követeli bizonyosan saját reményed is. De mint idősebb tapasztaltól, mint bátyádtól ne kívánj utmutatást tőlem a' sikeres tanításra, én azt nem adhatok. Tanító-oktatás cselekvés, mely minden tanítandó külön tárgyhoz 's minden tanuló elméhez képest más más 's mely, hol több tanuló van, azok között a' közepet bizonyos tapintattal kitalálja, melyet sem közleni sem eltanúlni nem lehet. Minden szabály csak előkészít a' cselekvésre, magát nem taníthatja. Hisz a' cselekvés nem csinálás, mit megmutatni 's tanulni lehet. A' vésűt hogy tartsa, 's a' festékbe mint mártsa ecsetét, azt megtanulja az inas: de a' vésűvel mint faragjon szellemet a' kőbe, 's a' festékekkel hogy leheljen életet a' vászonra ezt nem tanulhatja meg, e' cselekvés magában kél folytonos igyekezet 's mondhatnám, belső ihlet által. Azért ismétlem: adja isten, hogy sikerrel taníts!

¹¹¹ *virány* = 'viruló, virágba borult táj, mező'

¹¹² Görög eredetiben: Ο βίος βραχύς, ή δè τέχνη μακρή ('Az élet rövid, a mesterség hosszú.'). Hippokratész első aforizmája azonos című művéből (*Αφορισμοί*).

¹¹³ *szálacsát* után áthúzza: *ki*

¹¹⁴ *illeti* elején áthúzza: *meg*

'S fejleszd a tudományt. Ha e' második kívánatomat így fejezem ki, könnyen balraéretethetem, 's mosolygást idézek elő. Mi, kik ezen kis intézetnél annyi akadályok között működünk, mi lehetnének bármely tudománynak is fejlesztői? Az eurpai szellem, mely a' mult századokban, midőn egyebütt is csak szigetenként mutatkoztak hatásainak eredményei, Magyarországon igen ritkán mutatkozott kitetszőleg, a' tizenkilencedik század közepén, midőn neki annyian tömegestül szolgálnak, mitőlünk, Késmárkiaktól merne valamit reményleni? Tán a' földirati¹¹⁵ magasság, melyben sok másokat felülmúlunk, egyszersmind szellemi emelkedettség is? Avagy mint a' légsúlymérő¹¹⁶ kényesője,¹¹⁷ úgy a' kebel lelkesedése is magaslik? Mind azon által fejleszd a' tudományt. Nem kell buvárkodás az élet jelenségeiben annak belátására, hogy Európában, sőt az egész országult¹¹⁸ földkerekségen a' társadalmi és állami tudomány minden más tudományok között legkevesbé fejlett; nem kell arisztotelesi¹¹⁹ élni annak felfogására sem, hogy ép' azon tudomány két világnak, úgy mint az eszmének és a' tapasztalásnak // gyermeke, 's hogy míg az eszme mitsem akar az egyediségekről tudni, a' tapasztalás csupán ezeken szedi bölcsesége virágjait, végre, bár mennyire vagyunk is hátra minden másban, ország dolgaiban csakugyan nem vagyunk utolsóak Európában. Van hát itt tenni való több mint bármely tudományban; a' külföld világhat ugyan előttünk vezérelve, eszméji tüzésnél meggyújthatjuk szövetnekünket, de azt, mit a' tapasztalás az eszmék világa alá helyez, magunknak kell szereznünk; 's annak megszerzésére fel is vagyunk jogosítva, nemcsak, mert országos egyediség vagyunk, hanem még inkább azért, mert más nem is teheti azt érttünk.

Legyen hát, kedves öcsém, hogy úgy szóljak mint Plató,¹²⁰ lelked az örök¹²¹ igazság felé fordulva, 's megtelvé az eszmék boldogító tudásával szedd azután leszállva az égből az országrajzban és történelemben azon tapasztalásokat, melyeket országos egyediségünk nyújt. Így valóban fejlesztheted a' tudományt, mennyiben azt egyediségünkre alkalmazni kell, fejlesztheted, nem mivelhogy te erős vagy, hanem mivel mindnyájan gyengék és kevesen vagyunk, kik ez irányban gondolkodunk. Vannak ugyan még sokan, kik a' társadalom és állam ügyeiben a' tudománytól, vagy mint nevezgetni szeretik, a' theoriától, iszonyodnak, 's vést és háborgást minden elmélet megett gyanítanak. Bizonyos elméletektől, melyekre az említettem bölcselő szerint, nem az örök igazság hanem az önösség szülte az eszméket, 's nem az isteniek látásába tisztult szellem, hanem a' földiség barlangjában elvakult érdek támaszkodik, lehet nagyon félni: de a' dolgok lényét felfogó 's megértető tudomány időnkben szükségesebb mint volt az előtt, 's jövőben még szükségesebb lesz mint most; 's ezen valódi tudományt keresni 's megtalálni vas szükség kényszerít. A' körülmények hatalma, mint dagadó folyam hullámai, percről percre erősebben int; nem használ semmit a' kétségbeesés, mely ily mondásba: „kit el

¹¹⁵ földirat = 'földrajz'

¹¹⁶ légsúlymérő = 'barométer'

¹¹⁷ kényeső = 'higany'; kényeső után áthúzza: nem

¹¹⁸ országult = 'civilizált'

¹¹⁹ Arisztotelész (Kr. e. 384–322) görög filozófus

¹²⁰ Platón (Kr. e. 427k.–347) görög filozófus

¹²¹ örök után áthúzza: kévalóság

nem hajt, az majd reá hajt” közönyösségét, az¹²² ellángolt önös érdek ezen¹²³ // hamvát rejti; az epimetheusi¹²⁴ gyász hijába kesergi a’ prometheusi gondatlanságot. Télij meg a’ valódiság eszméivel, válj’ képessé a’ felfogást kijátszani szerető tapasztalás megértésére, ’s az ifjú elmék azon *periagogéja*,¹²⁵ vagyis úgy fordítása, miszerint ők is az eszméket megláthassák ’s a’ tapasztalást megérthessék, akként fog neked sikerülni, mint Plátó, az igazságban bizván, reménylette. De úgy első¹²⁶ kívánatom is jobban beteljesedik, sőt látod, hogy a’ sükeres tanítás és a’ tudomány-fejlesztés, azon értelemben, melyben előadtam, egymástól elválhatatlan. Ki lehet tudományának teljes műismerője? (mestere) Úgy-e csak az, ki annyira jártas benne, hogy továbbfejlesztésére alkalmas? Ki lehet bármely ismeretben is helyes oktató, teljes tanító? Úgy-e csak ilyen műismerő? A’ félszeg¹²⁷ nem mester hanem kontár,ilyentől pedig soha más nem telik mint kontárkodás.

Ha sikerrel tanítsz, mert a’ tudományt fejlesztheted, *híressé is lész*, nekem tehát fölösleges a’ kettő mellé a’ harmadikat is kívánnom: de neked nem úgy fölösleges azt szívedben táplálnod. Hogy sikerrel taníts, hogy a’ tudományt¹²⁸ fejleszthesd, arra egy latin kifejezés szerint, „*labor improbus*”,¹²⁹ olyan munka, mely a’ testet elnyomorítja ’s a’ lélek olaját elfogyasztja, igazán *elnyomorító* munka kell. Minden fáradozás önmegtágadással jár, ’s nem egy tekintetben a’ munka ellensége az embernek. De már ez természetünk sajátsága: teli van ellenmondásokkal. Igyekvés meg munka fejlesztik az embert; de ugyan azon igyekezet és munka megrövidítik élvezeteit ’s megemésztik erejét. Hisz a’ tökélyre törekvés mi más mint kiemelkedés az egyediségből, tehát az egyedi embernek izzadságos halálózása. Hanem, jóllehet mindnyájunk rendeltetése egy, az mégis inkább az irányban mint a’ cél megközelítésében egy; a’ pályán a’ megállapodás annyi helyen történhetik, a’ hány ember fut. Lehet hát ’s van is élet, melynek fáradalmai inkább egyeznek az élvezettel, mint más életé, ’s melyben a’ munka szívesen fog kezét a’ gyönyörrel. Mi ösztönözzön már Téged, kedves öcsém, az elnyomorító munkára, mely nélkül // hivatásodnak meg sem felelhetsz? A’ kötelesség szent szóllítása? Leginkább ez, ’s olyan bizonyos, hogy az a’ keresztyén életnek legbensőbb magva, ’s azon csudaerővel bír, hogy az egyednek homályban vesztéből az egésznek fényvel ragyogó megtartást készít. Sokan ’e keresztyén erényt fölötte nehéznek tartják. Nehéz valóban, de ám legnagyobb is! Hanem midőn a’ kötelesség szent szóllítását önmegadó engedéssel hallgatjuk, nemcsak szabad, de az emberi természethez illő is egy más ösztönre szinte hallgatnunk, ’s ez a’ kitűnés, a’ hír! A’ hír oly természetesen kapcsolódik a’ tetterőhöz, hogy hol a’ cselekvést nem ő buzdította is fel, a’ fényes tettet mégis elválhat-

¹²² az után áthúzza: *eltompult*

¹²³ ezen után áthúzza: *maradványát öleli fel*

¹²⁴ Epimétheusz (jelentése: ’későn gondolkodó’) titán, Prométheusz testvére, Pandóra férje

¹²⁵ *periagogé* (περιαγωγή) = ’körbefordítás’, ’átfordítás’. A lélek átfordításának gondolata a keresztény hagyományban megtérésként él tovább. ROSTA, 2012, 53.

¹²⁶ első után áthúzza: *kit*

¹²⁷ *félszeg* = ’felszínes’, ’felületes’, ’egyoldalú’

¹²⁸ *tudományt* után áthúzza: *fejleszthesd*

¹²⁹ *Labor* [omnia vincit] *improbus* = A ’szívós munka’ [mindent legyőz]. Idézet Vergilius *Georgicájából* (I. könyv 145–146. sor)

lanul követi, mint virágját az illat kíséri. 'S a' milyen igaz Tacitus 'e mondása „adeo virtutes iisdem temporibus optime aestimantur, quibus facillime gignuntur”,¹³⁰ szint' oly igaz, hogy a' mely erények becülsötnek, azok virágoznak is, 's mindenik csak ezt állítja, hogy az erény a' hirnek fáradság-edzette fia, mely az egész földön imádtatik. A' kötelesség komoly, disze nem látható, mert benső, azért enyészik ha napra kitétetik: a' hír lobo-gó kedvü, ragyog nyilvánosan, azért tikkad ha berekesztetik; a' kötelesség áldozatot kér, melyet csak a'¹³¹ magába¹³² rejtekező öntudat fizet meg: a' hír az előlegezést, melyet az erély kockázta-reménnyel elpazarlott, a' világ előtt fényes kamattal fizeti vissza; a' kötelesség magába szeret vonulni, 's az embert kicsi körében tartóztatni, mert csak úgy erős, ha szűk helyen összeszorúl: a' hír szállongva terjeszkedik, 's a' minél nagyobb kört betölthet, annál erősebb. Innen a' kötelesség maga lankaszt; a' hír maga hiúsít: de hol a' kötelességet mint irányozó súlyt a' lengeszarnyú hír magába veszi, ott az nemcsak hajt hanem vezérel is mint világitó, soha nem mint hamvasztó.

'S a' hír, a' kitérés ne dobogtassa szívedet? A' meddig a' történelem hat, mindenütt a' hír sarkantyúzza a' hősöket, kik zajjal betölték a' világot; a' hír táplálta a' mécsset, mely-nél a' buvárkodó a' természet és a' lélek titkait kutató. Hanem a' kötelesség ölelkezzék össze a' hirrel; kebledben a' kötelesség oly hangosan 's oly követelőleg szólljon mindig, hogy az elnyomorító munka, melyet kedveért magadra vállalsz, csekélységnek látszas- // sék, 's a' legnagyobb áldozatot is ábrahám-i keszűvel megtenni bátor légy; de fölötted magas derült kilátásban a' hír intsen magához koszorúval, 's valahányszor szemed reáfordul, mindannyiszor ömöljön új erő és kedv minden ereidbe, 's biztasson új remény, hogy a' koszorút fejedre fogod tenni. S az eszmék világosabbak a' tapasztalás könnyebb megértésü lesz előtted; a' társadalmi és állami ezer alakú tünetekben a' szükségést, mely mint fonal az egymástól széthullani látszó tényeket bizonyos tőgondolatokhoz köti, ki fogod venni, 's a' szerint összekötetetést találni ott, hol mások egyedül rendetlen halmazt látnak, 's az emberi bölcsességnek befolyást szerezni hol mások szerint az esetiség uralkodik csak, mely vakon tipor meg hágy. Így oly sikerrel is fogsz tanítani, minővel csak kevesen tudnak tanítani, mert szavaidból az ifjak sem nem általános eszméket, melyek ép azért, mivel mindenütt alkalmazatosak, sehol sem illenek az egyediségekre, sem nem tapasztalati tényeket, mint rakás kavicsot, melyekkel a' komolyan rendező értelem mitsem tud kezdeni, az elbízott pedig hirtelen 's azért veszedelmes teoriákra vetemedik, nem fognak egyedül hallani, hanem fognak igaz bölcseséget, mely a' látszó esetit az eszme alá veszi, tanulni 's majdan nyomdokidat követni. –

Ébredjen hát általad is a' prometheusi gondosság, mely után az epimetheusi gyász feledékenységbe jut, s az ország köszönettel ismerendi el, hogy protestans érdekeink csak ugyan a' haza nagy érdekei 's megfogja köszönni a' mi Főtanodánk védeinek és barátjainak hogy áldozataikkal állították fel az új tanszéket, s hogy bizodal-muk Téged

¹³⁰ *adeo virtutes iisdem temporibus optime aestimantur, quibus facillime gignuntur* = 'annyira igaz, hogy az érdemeket azokban az időkben méltányolják a legjobban, mikor a legkönnyebben teremnek.' Tacitus: *Iulius Agricola élete* 1. fej. (Borzák István fordítása.)

¹³¹ a végén áthúzza: z

¹³² magába elején áthúzza: ön

hivott meg abba; de készséggel is megemlékezendik rólad mindig, 's így talán, mit magam az öregebb¹³³ nehezen érek többé el, nevem is, mint bátyádé a' tieddel együtt fog az utókor által¹³⁴ emlegettetni.¹³⁵

Rövidítés és irodalomjegyzék

MTA KIK Kt	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára
MNL OL Mgy	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Másolatok gyűjteménye
ŠAP SAL	Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči Archív Pavla Hunfalvyho (1832–1891)
	*
NyK	Nyelvtudományi Közlemények
	*
DÁVIDHÁZI 2004	DÁVIDHÁZI Péter: <i>Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet</i> , Budapest, Akadémiai Kiadó – Universitas Kiadó, 2004.
DOMANOVSKY 1944	DOMANOVSKY Sándor: <i>József nádor élete</i> , I/1. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1944.
ECKHART 1936	ECKHART Ferenc: <i>A jog- és államtudományi kar története 1667–1935 (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története, II.)</i> , Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936.

¹³³ öregebb után áthúzva: *saját érdemim által*

¹³⁴ által után áthúzva: *még*

¹³⁵ *emlegettetni* helyett eredetileg: *emlegettetendik*

- FÉNYES
1837
- FÉNYES Elek: *Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*, III., Pest, Trattner–Károlyi, 1837.
- FRAKNÓI
1891
- FRAKNÓI Vilmos: *A pálya kezdete*, In: HUNFALVY-ALBUM 1891, III–XV.
- HAAN
1882
- HAAN Lajos: *A magyarországi ágostai evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal*, Budapest, Magyarországi Protestanszegyesület, 1882.
- HORVÁTH
1988
- A magyar nevelés története*, I., főszerk. HORVÁTH Márton, Budapest, Tankönyvkiadó, 1988.
- HUNFALVI
1841
- HUNFALVI Pál: *Emlékezés Késmárkra*, I–V., In: *Athenaeum*, (1841) II. félév 17., 18., 19., 46., 47. sz.
- HUNFALVI
1841a
- HUNFALVI Pál: *Emlékezés Késmárkra*, V. *Tanulói boldogság*, In: *Athenaeum*, (1841) II. félév 47. sz., 737–745.
- HUNFALVY
1843a
- HUNFALVY Pál: *Magyar váltó és kereskedelmi törvények*, Lőcse, Werthmüller János, 1843.
- HUNFALVY
1843b
- HUNFALVY Pál: *Beszéd, melyet a' késmárki ev. lyceumban törvénytantítói hivatalba igtatásakor 1842 tizenegyedhó 23^{-dikén} mondott Hunfalvy Pál hites ügyvéd, 's a' Magyar T. Társaság lev. tagja*, Lőcse, Werthmüller János, 1843.
- HUNFALVY
1845
- HUNFALVY Pál: *Beszéd, melyet felséges V. Ferdinánd királyunk születése napján a' késmárki ev. főtanodában az 1845^{diki} év negyedhavanak 19^{-dikén} mondott Hunfalvy Pál hites ügyvéd, a' magyar t. t. lev. és a' Kisfaludy-társ. munkás tagja, 's a' magyar törvények és az országászat tanítója*, Kassa, Werfer Károly, 1845.
- HUNFALVY
1847a
- HUNFALVY Pál: *A' késmárki ev. főtanodában Spóner Pál gyász ünnepén mondott beszéd Hunfalvy Pál főtanodai igazgató és tanár által. 1847. harmadhava 13.*, Lőcse, Werthmüller János és fia, 1847.

- HUNFALVY
1847b
- HUNFALVY Pál: *Hit, vallás és egyház. Tanodai szózat, melylyel a késmárki ev. kerületi Főtanodában folyó 1847-ki év hatodhavanak 22-kén..., 23-kán ..., 24-kén... tartandó nyilvános vizsgálatokra minden rendű 's rangu pártfogókat és tudománykedvelőket a főtanodai Felügyelőség és tanári kar nevében meghí Hunfalvy Pál, igazgató, Lócse, Werthmüller János és fia, 1847.*
- HUNFALVY
1847c
- HUNFALVY János: *A' zay-ugóczi terv a' tiszai kerületi gyűlésen,* In: *Protestans Egyházi és Iskolai Lap,* (1847) 32. sz., 797–800.
- HUNFALVY
1894
- HUNFALVY Pál: *Az oláhok története,* I–II., Budapest, MTA, 1894.
- HUNFALVY-ALBUM
1891
- Hunfalvy Pál félszázados akadémiai tagsága emlékére,* kiad. TISZTELŐI, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1891.
- KORNIS
1927
- KORNIS Gyula: *A magyar művelődés eszményei,* II., Budapest, Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 1927.
- KOZMÁCS
1987
- KOZMÁCS István: *Tudósítás Hunfalvy Pál kéziratok hágyatékáról,* In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József. Sectio Ethnographica et Linguistica,* 32–32. (1987) 115–122.
- LESTYÁN
1943
- LESTYÁN Sándor: *József nádor. Egy alkotó élet írásban és képben 1776–1847,* Budapest, Posner, 1943.
- LIPTÁK
1933
- Johann LIPTÁK: *Geschichte des evang. Distriktual Lyzeums A. B. in Kesmark. Herausgegeben im Selbstverlage des Lyzealpatronates anlässlich der 400-Jahrfeier des Lyzeums,* Kežmarok–Kesmark, 1933.
- LOVÁNYI
1957
- LOVÁNYI Gyula: *A Magyar Nyelvészet (Adalékok a magyar nyelvtudomány kialakulásának történetéhez),* In: *Nyelvtudományi Közlemények,* 59. (1957) 3–4.
- LOVÁNYI
1961
- LOVÁNYI Gyula: *Hunfalvy Pál életéből (Születésének 150. évfordulójára),* In: *Nyelvtudományi Közlemények,* 63. (1961) 3–20.

- MUNKÁCSI
1912
MUNKÁCSI Bernát: *Hunfalvy Pál emlékezete*, I–IV., In: *Budapesti Szemle*, 149. (1912) 422., 423., 424., 425. sz.
- NEY
1846
NEY Ferenc: *Emlékvonások Magyarország nádorispánjainak életéből*, In: *Nemzeti örömemlék főherceg József nádorispán ő fensége felszázados nádorsága ünnepének dicsőítésére 1846-ban*, Pest, Beimel József, 1846.
- PALCSÓ
1893
PALCSÓ István: *A késmárki ág. hitv. ev. kerületi lyceum története*, Sauter Pál, Késmárk, 1893.
- PETŐFI
1956
PETŐFI Sándor: *Vegyes művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*, s. a. r. V. NYILASSY Vilma – KISS József, In: PETŐFI Sándor: *Összes művei*, V., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956.
- PODMANICZKY
1887
B. PODMANICZKY Frigyes: *Napló töredékek 1824–1886*, I., Budapest, Grill Károly, 1887.
- PUKÁNSZKY
1933
PUKÁNSZKY Béla: „Patrióta” és „hazafi” (Fejezet a magyarországi német irodalom történetéből), In: *Budapesti Szemle*, (1933) 668. sz., 34–53., 669. sz., 173–188.
- PUKÁNSZKY
1939
PUKÁNSZKY Béla: *Magyar–német szellem a Szepességben*, In: *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 57. (1939) 1. sz., 25–35.
- ROSTA
2012
ROSTA Koszta: *A platóni barlang eredete*, In: *ELPIS*, (2012) 1. sz., 29–55.
- R. VÁRKONYI
1973
R. VÁRKONYI Ágnes: *A pozitivisták történetiszemlélete a magyar történetírásban*, II. *A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon 1830–1860*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.
- SZELÉNYI
1917
SZELÉNYI Ödön: *A magyar ev. iskolák története a reformációtól napjainkig. Különös tekintettel a középiskolákra*, Pozsony, Wigand K- F., 1917.
- SZILY
1910
SZILY Kálmán: *Hunfalvy Pál kézirati hagyatéka*, In: *Magyar Nyelv*, 6. (1910) 232.

TERRAY
1968

TERRAY Barnabás: *A zayugróci tervezetek 1848 felé mutató vonásai (Adatok az első zay-ugróci tanácskozmányjavaslatainak érvényes tantervként el nem fogadott részleteiről)*, In: *Magyar Pedagógia*, (1968) 1. sz., 95–109.

VOTISKY
1896

VOTISKY Károly: *A lyceumi magyar önképzőkör története*, In: *A késmárki ág. hitv. evang. kerületi lyceum 1895/96. tanévi értesítője*, Sauter Pál, Késmárk, 1896, 25–31.

ZAYUGRÓCI
TANTERV 1842

A' magyarhoni ágost. hitv. evangelikusok' iskolai rendszere. A' t. cz. négy superintendentziák' 1842-diki julius 15. és követk. napjain tartatott egyetemes egyházi közgyűlésének határozata szerint, Pest, Trattner–Károlyi, 1842.

ZAYUGRÓCI
TANTERV 1846

A' magyarhoni ágost. hitv. evangelikusok' iskolai rendszere. A' t. cz. négy superintendentziák' 1842-diki julius 15. és követk. napjain tartatott egyetemes egyházi közgyűlésének határozata szerint kidolgozva 's az 1846-diki aug. 15-én 's követk. napjain tartatott egyetemes egyh. közgyűlésben módosítva, Pest, Trattner–Károlyi, 1846.

Két kultúra között – De Gerando Antonina levelei Alfred Dumesnilhez¹

De Gerando Antonina (1845–1914) csaknem egész életét a nevelés ügyének szentelte. Több mint három évtizeden át, 1880-tól 1912-ig igazgatta az úgyszólván általa létrehozott kolozsvári felsőbb leányiskolát, amely elválaszthatatlanul összeforrt nevével. Gyakorlati pedagógiai tevékenysége mellett jelentős elméleti, szakírói munkásságot fejtett ki. *Neveléstana* (1881), a saját leánynevelői tapasztalatait összegző *A női élet* (1892) és más pedagógiai tárgyú könyvei mellett tankönyveket írt egyebek között a számtan, a francia és latin nyelv, a háztartástan és az ének-zene tanításához,² nagyszámú cikket, tanulmányt publikált kolozsvári iskolája Értesítőiben és a korabeli lapokban,³ előadásokat tartott például a Mária Dorothea Egyesület erdélyrészi körében.⁴ Mindezen felül azonban íróként és műfordítóként, irodalmi, történelmi, társadalmi témájú cikkek szerzőjeként is letette névjegyét. Írói munkái közül kiemelhetjük a francia polgári liberális eszmék jegyében fogant *A munka történetének rövid vázlatát* (1880), valamint nagy-nénje életrajzát, az 1892-ben írt *Gróf Teleki Blanka élete* (1892) című könyvecskéjét. Fordítói tevékenysége már mennyiségileg is figyelemre méltó: mintegy tucatnyi címre rúg. Ezek között szerepel Jókai *A kőszívű ember fiai* című regényének 1880-ban, Párizsban megjelent francia fordítása.⁵ Am főként franciából dolgozott át magyarra ifjúsági olvasmányokat,⁶ illetve francia író-történész barátainak (Jules Michelet, Eugène Noël, Alfred Dumesnil) néhány művét ültette át magyarra. Legnagyobb szabású fordítói vállalkozása Michelet *A francia forradalom története* című történelmi munkája volt, amelynek tizenkét kötete 1884 és 1891 között jelent meg Kolozsváron. Irodalmi, szerkesztői munkásságának egy része az általa alapított Teleki Blanka Kör kiadványsorozataihoz köthető.⁷

Jóllehet halála után tanulmány értékű nekrológ jelent meg róla a *Magyar Paedagogiában*,⁸ hatalmas életműve évtizedekre feledésbe merült az 1941-es kolozsvári ünnepségsorozat és az ennek nyomán publikált, De Gerando Antonina nevelési elveit

¹ A közlemény elkészítését a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj támogatta.

² Tankönyvírói munkásságáról: GAÁL, 2016/5, 561–564.

³ Cikkei jelentek meg a *Nemzeti Névelésben*, a *Magyar Paedagogiában*, a *Magyar Ifjúságban*, a *Vasárnapi Ujságban*, a kolozsvári *Ellenzékben*, a párizsi *Revue pédagogique*-ban.

⁴ 1891-ben „Az anya szerepe a társadalomban”, 1893-ban „Milyen hatással van és volt a zenetanítás a dijnői javítóintézet fegyenceire?” címmel. BEREZKI, 1984, 164.

⁵ JÓKAI, 1880.

⁶ GAUTIER, 1873; SAND, 1887.

⁷ GAÁL, 2016/5, 560–561, 565.

⁸ SEBESTYÉNNÉ STETINA, 1915.

elemző cikk ellenére.⁹ Pedagógiatörténeti jelentőségét az 1980-as, 1990-es években ismerték fel a neveléstörténészek.¹⁰ Az utóbbi években több alapos tanulmány, cikk és szövegyűjtemény mutatta be a leánynevelés erdélyi úttörőjének pedagógiai munkásságát vagy annak részterületeit.¹¹ Részletes életrajz, az egész életművet feldolgozó monográfia azonban még nem készült, és csak további levéltári források bevonásával válhat lehetővé.

Elsősorban tehát a neveléstörténészek számára jelenthetnek jól hasznosítható forrásanyagot, de a 19. századi művelődéstörténet számára sem érdektelenek De Gerando Antonina Alfred Dumesnil író-művészettörténészhez írt levelei, melyekről Klebelsberg Kuno-ösztöndíjjal támogatott párizsi kutatásom során készítettem regesztákat.¹² Jelen közleményben e kronologikus jegyzéknek bővebb tartalmi kivonatokkal, magyarázó jegyzetekkel és kereshető indexszel ellátott változatát közlöm. Az 1862 és 1893 között, többségében Magyarországon keletkezett levelek Alfred Dumesnilnek a *Bibliothèque Historique de la Ville de Paris* nevű szakkönyvtárban őrzött személyi fondjában (*Papiers Dumesnil*) találhatóak. Az irathagyaték egykori tulajdonosa Alfred Dumesnil (1821–1894), 1848–1852 között – Edgar Quinet-t helyettesítve – a Collège de France tanára, Alphonse de Lamartine¹³ titkára, Jules Michelet (1798–1874) történész veje,¹⁴ író, művészettörténész és botanikus. A 118 kötetből álló fond egyebek között Dumesnil egyetemi jegyzeteit, útinaplóját, az itáliai reneszánszról tartott előadásainak óravázslatait, művészettörténeti, vallástörténeti és filozófiai munkáinak kéziratait, Lamartine, illetve saját családi iratait tartalmazza. Legértékesebb részét hatalmas levelezésanyaga jelenti. Az „Antonine de Gérando” név alatt őrzött irategyüttes a De Gerando család leveleit tartalmazó két kötet egyik alegységét képezi, és közös jelzet alatt szerepel De Gerando Attila levelezésével.¹⁵ Az összesen 108 fólió terjedelmű iratanyag 51 darab francia nyelvű dokumentumot foglal magában: két kivétellel¹⁶ Alfred Dumesnilhez írt leveleket, illetve levéltörödéket és néhány, Dumesnil kezétől származó fogalmazványt.¹⁷

E kéziratos dokumentumok segítenek megérteni De Gerando Antonina pedagógiai elgondolásainak forrásait, a gondolkodását és személyiségét meghatározó pedagógiai, tudományos, politikai, irodalmi és személyes hatásokat. Néhány levél arról tanúskodik,

⁹ SCHNELLER, 1942.

¹⁰ BERCZKI, 1984; KÉRI, 1996; ZALOTAY, 1998.

¹¹ KÉRI, 2008; MÁRTON, 2013; GAAL, 2016/5; GAAL, 2016/10–11; DE GERANDO, 2018; ÓRI, 2018; KÉRI, 2019.

¹² Sajnos a De Gerando Antoninának küldött levelek nem maradtak fenn, miután a De Gerando testvérek levelezését tartalmazó családi fond (HU-MNL-OL-P 974 De Gerando család) 1956-ban megsemmisült (MNL Levéltári Nyilvántartó Rendszer).

¹³ Alphonse de Lamartine (1790–1869) francia költő, regény- és színműíró, politikus; a francia romantika egyik legnagyobb alakja.

¹⁴ Dumesnil első felesége, Étienne, Jeanne és Camille nevű gyermekének anyja Adèle Michelet (1824–1855) volt.

¹⁵ De Gerando Attila levelei között De Gerando Ágostné Teleki Emma által írtakat is azonosítottam.

¹⁶ A 2. számú levél címzettje Dumesnil Jeanne nevű lánya, a 13. számúé felesége, Louise.

¹⁷ Az alsorozat része továbbá a *Le National* c. újság 1849. május 22-i száma Auguste de Gérando cikkével (fol. 259–260.).

hogy a modern nevelés korai magyar híveként a kolozsvári igazgatónő kereste és tartotta a kapcsolatot nyugat-európai reformpedagógusokkal. A források továbbá feltárják Dumesnil erős jelenlétét a De Gerando család és különösen Antonina életében és munkásságában, vallanak altruizmusáról, emberi küzdelmeiről, információkkal szolgálnak a Teleki Blanka Körről, a hazai franciaoktatás akkori helyzetéről, családtagjairól és a náluk vendégeskedő francia személyekről, a korabeli járványokról,¹⁸ és egyes életrajzi bizonytalanságok tisztázását is lehetővé teszik. Végül, de nem utolsósorban e levelek a francia kultúrában felnőtt, azzal szoros kapcsolatot ápoló De Gerando Antonina kultúra-közvetítő tevékenységére is jobban ráirányítják a figyelmet: fáradhatatlan igyekezetére, hogy itthon megismertesse a francia vagy francia fordításban olvasott műveket, Franciaországban pedig népszerűsítse a magyar irodalmat.

Mindez felveti De Gerando Antonina kulturális identitásának kérdését is, ami szorosán összefügg származásával és neveltetésével. Ismert, hogy Antonina félig francia volt. Auguste de Gérando (1819–1849) francia történész, esszéíró (magyar nevén De Gerando Ágost)¹⁹ és Teleki Emma grófnő (1809–1893) első gyermekeként született Párizsban, 1845. február 13-án.²⁰ Apai részről előkelő lyoni családból származott, anyja révén a gróf széki Teleki család Erdélyben birtokos, református ágából. Jóllehet első éveiben Magyarországon élt szüleivel és Pesten született öccsével, Attilával, gyermek- és fiatalkorát Párizsban töltötte, miután a szabadságharc után megözvegyült édesanyja bujkálni kényszerült, és 1850-ben Franciaországba menekült kisgyermekeivel. Antonina nekrológírója kiemeli, hogy a grófnő Párizsban is magyar nyelvű és hazafias szellemű nevelést tudott adni gyermekeinek, amelyről maga gondoskodott házitanítójuk, Irányi Dániel (1822–1892) segítségével. Hogy megismertesse és megszerettesse velük az elhagyott hazát, megírta számukra az *Antonina és Attila könyve* sorozatot, amelynek négy kötete 1851 és 1866 között jelent meg Párizsban. A gyermekek magyar társaságnak sem voltak híján, mivel Vaugirard utcai otthonukban gyakran gyűltek össze az emigráns magyarok.²¹ Életének utolsó hónapjaiban náluk lakott Teleki Blanka, De Gerandóné nővére,²² 1860-ban pedig Brunswick Teréz is meglátogatta őket.²³ E jeles pedagógus felmenők döntő hatással voltak Antonina érdeklődésére és későbbi pályájára. Ő maga így írt erről *A női élet* (1892) című könyvének előszavában:

¹⁸ Lásd a 10., 20., 26., 42. és az 51. sz. levelet.

¹⁹ Több Magyarországról szóló munka szerzője, pl. *Essai historique sur l'origine des Hongrois* (Paris, 1844); *La Transylvanie et ses habitants* (Paris, 1845); *De l'esprit public en Hongrie depuis la révolution française* (Paris, 1848), illetve ugyanez magyarul: *Politikai közszellem Magyarbbonban, a francia forradalom óta* (Pest, 1848).

²⁰ Az édesanya, Teleki Emma füzetében szereplő adat alapján egyes kutatók 1844-re teszik születési évét, erről lásd BERECSKI, 1984, 161–162.

²¹ SEBESTYÉNNÉ STETINA, 1915, 468–469.

²² Teleki Blanka (1806–1862) Teleki Emma és Miksa nővére, Brunsvik Teréz unokahúga, a hazai nőnevelés egyik úttörője, pedagógiai szakíró. 1846-ban megalapította az első magyar tanítási nyelvű leánynevelő intézetet, lásd HORNYÁK, 2012, 29–32.

²³ GAAL, 2016, 545.

Mi a tanítási szenvedélyt, az atavismus törvényénél fogva, nagynénéről hugára örököljük a mi családunkban. Első volt Brunswick Teréz, ki Magyarországon a legelső kisedúvókat alapította [...]. (Ezért kötött volt ismeretséget Párisban a nagy De Gerando-val,²⁴ korának egyik legkitűnőbb bölcsészével és paedagogusával.)

Húga, Teleki Blanka, ki a tanítási szenvedélyen kívül oly ritka művészi hajlamokkal volt megáldva, hogy belőle hazánk egyik legnagyobb festője lehetett volna, felsőbb leányintézetet állított a művelt osztály leányai számára, hol ezek nemzeti és egészen az európai műveltség színvonalának megfelelő oktatást nyerhettek. [...] Én képviselném a harmadik nemzedéket [...]"²⁵

Erős szakmai elhivatottsága, patriotizmusa mellett ugyanakkor érdemes felhívni a figyelmet arra, mennyire meghatározó volt Antonina életében a francia kultúra, iskola-rendszer és környezet, amelyben huszonnégy éves koráig élt és nevelkedett. Képzésének szerves része volt a testgyakorlás, és Léon Cogniet festőművésztől rajzolni is tanult. A gimnáziumi tárgyakat, köztük a legnagyobb sikerrel a latint, együtt tanulta a patinás Szent Lajos-gimnáziumba járó öccsével, majd felsőfokú tanulmányait a Sorbonne-on végezte. 1861-ben a párizsi városházán letette az I. fokú, 1863-ban a II. fokú tanítói vizsgát, 1864-ben pedig megszerezte a tanárnői képesítést. Édesapja barátai, köztük Jules Michelet²⁶ történész, Alfred Dumesnil és Eugène Noël²⁷ író kezdetűl támogatták a családot és sűrűn érintkeztek velük. Baráti körükbe tartozott még Edgar Quinet, bár ez olykor vitatott,²⁸ mivel ő a második császárság idején külföldön élt száműzetésben.²⁹ A Quinet-vel ápolta közeli kapcsolatokról tanúskodik azonban, hogy a „Szenháromság” – ahogyan Quinet nevezte Emmát és gyermekeit leveleiben – 1869 őszén meglátogatta őt svájci száműzetésében, Veytaux-ban,³⁰ és haláláig levelezésben állt vele. Quinet 1870. szeptember 26-i, Hosszúfalvára címzett levelében Teleki Emma engedélyét kérte, hogy Párizs porosz ostroma idején Vaugirard utcai lakásában húzhassa meg magát.³¹

Igazán csak az itt ismertetett forrásokat olvasva válik világossá, milyen fontos szerepet játszottak Antonina személyiségének és nézeteinek formálódásában e demokratikus és köztársasági elkötelezettségű, szabadgondolkodó, illetve antiklerikális értelmiségiek,

²⁴ Joseph-Marie de Gérando báró (1772–1842) francia nyelvész, pedagógus, filantróp; Antonina apja, Auguste de Gérando nagybátyja és nevelőapja.

²⁵ DE GERANDO, 1892, 5–7.

²⁶ Jules Michelet (1798–1874) történész, 1838–1851 között a Collège de France történelem- és erkölcs-tanára. A hallgatók körében rendkívül népszerű kurzusai egyfajta liberális ígíretetessé váltak, lásd EXPOSITION, 1986–1987, 58.

²⁷ Eugène Noël (1816–1899) író, újságíró, könyvtáros.

²⁸ GAAL, 2016, 544–545.

²⁹ Edgar Quinet (1803–1875) történész, filozófus, író, egyetemi tanár, köztársaságpárti és antiklerikális politikus. III. Napóleon 1851. december 2-i államcsínyét követően 1858-ig Belgiumban, 1858–1870 között Scájeban élt önkéntes száműzetésben. Hazatérése után visszakapta katedráját a Collège de France-ban, ahol 1846-ig dél-európai irodalmat tanított, lásd EXPOSITION, 1986–1987, 59.

³⁰ Lásd De Gerando Attila levelei Alfred Dumesnilhez, 1869. szeptember 23. és 26., BHVP, 8-Ms 1579, fol. 21–24.

³¹ Idézi: EXPOSITION, 1986–1987, 59.

és elsősorban Dumesnil. Antoninával – és testvérével – folytatott bensőséges levelezéséből arra következtethetünk, hogy mint Auguste de Gérando legjobb barátja, amilyen pótapaként működhetett közre neveletésükben, tehát nem Michelet szerepe volt ebben a meghatározó, mint azt korábban feltételezték.³² Szépen gondozott parkjával az ő vascoeui kastélya jelentette később Antonina számára azt az elvesztett paradicsomot, ahová magyarországi életében visszavágyott, családjára és nála vendégeskedő barátaira (a Reclus fivérek, Eugène Noël) szeretettel gondolt.³³ 1862. augusztusi és 1867. szeptemberi levele,³⁴ valamint a szakirodalomból ismert adatok³⁵ szerint többször nyaraltak együtt Dumesnillel és gyermekeivel a normandiai Forges-les-Eaux-ban. A francia tudós két lányával Antonina hazaköltözése után is barátságot ápolt, sőt Camille 1886-ban Pálfalván is meglátogatta.³⁶ Dumesnil bizalmas kapcsolatát a családdal az is jelzi, hogy Antonina hozzá fordult segítségért, amikor Attila tervezett esküvője Lucy Coignet-val (és nem rajztanáruk, Léon Cogniet lányával, mint olykor olvasható a szakirodalomban)³⁷ családi válságot idézett elő,³⁸ másfelől Attila őt kérte fel, hogy az 1870. június 30-i szertartáson helyettesítse édesapját.³⁹ Dumesnil, a nagy botanikus személyes hatását jelzi továbbá, hogy Antonina maga is szívesen kertészkedett Kendilónán és Pálfalván.

Dumesnil azután is pártfogolta Antoninát, hogy a fiatal tanárnő 1872 nyarán Magyarországra költözött, és Budapesten telepedett le (a hazatelepülés körülményeiről az 1872. augusztus 24-ére keltezhető, nyilvánvalóan Kendilónán írt levél tartalmaz érdekes, új információkat). Kiadói, szerkesztőségi kapcsolatai révén igyekezett segíteni neki Magyarországról írt cikkeinek, illetve irodalmi fordításainak megjelentetésében, melyekkel Antonina magyar szépirodalmi műveket kívánt Franciaországban megismertetni. Említett, 1872. augusztus 24-i levelében Antonina megköszöni, hogy – testvéréhez hasonlóan – Dumesnil beajánlotta a *Le Rappel*hez, amelyben valóban megjelent két erdélyi tudósítás az ősz folyamán „A. de Gérando” aláírással.⁴⁰ Az 1877 nyarán és őszén írt levelek Jókai *Köszívűjének* általa készített fordításával kapcsolatban tárnak fel eddig kevésbé ismert részleteket. Antonina 1877. július 25-én fordult Dumesnilhez azzal a kéréssel, hogy írjon számára ajánlólevelet az Hachette kiadóhoz, amelynél fordítását szerette volna megjelentetni. Mint a levelekből kiderül, az Hachette nem vállalta, sőt rendkívül kritikus hangon utasította el a regény francia változatának közlését, jóllehet a szöveget Auguste Rogeard javította stílusban.⁴¹ Így az végül csak 1880-ban, és

³² Pl. GAAL, 2016, 544.

³³ Az özvegy Dumesnil 1862 januárjában vonult vissza Vascœuilbe három gyermekével. Apósa, Jules Michelet, akivel Dumesnil hosszú ideig együtt lakott, ebben az időszakban már csak ritkán látogatott Vascœuilbe; Antonina egyszer sem említi őt leveleiben.

³⁴ 1. és 5. forrás.

³⁵ HORNYÁK, 2009, 80.

³⁶ 24. forrás.

³⁷ Pl. EXPOSITION, 1986–1987, 63.

³⁸ Ehhez lásd a 6–8. forrást és jegyzeteit.

³⁹ Lásd De Gerando Attila levele A. Dumesnilhez, 1870. június 12., BHVP, 8-Ms 1579, fol. 30–31.

⁴⁰ Lásd a 9. levelet és jegyzeteit.

⁴¹ 12., 13. és 14. forrás.

mint az eredetivel való gyors összevetésből is kitűnik, húzásokkal és valószínűleg kissé átdolgozva jelenhetett meg Ollendorffnál, egy akkor még kevésbé rangos, de csakhamar sikeressé vált párizsi kiadónál. De Gerando Antonina munkája, amelyet Jókai franciaországi megismertetése érdekében önzetlenül végzett Rogeard és Dumesnil közreműködésével, még akkor is elismerésre méltó, ha hozzátesszük, hogy fordításának irodalmi értéke nem mérhető az eredeti műhöz. A francia változat keletkezésének idejét is figyelembe véve bátran kijelenthető, hogy ő volt az, aki Jókai művészetét elsőként és hitelesen ismertette Franciaországban – ahol recepciója jócskán megkésett Németországhoz és Nagy-Britanniához képest –, méghozzá a szerző egy reprezentatív művén keresztül. Louis Ulbach francia író kevésbé szerencsés kézzel választott a *Szabadság a hó alatt* szabad átdolgozásával; Jókai ihlette regénye két részletben (*Le tapis vert*; *Le mariage de Pouchekine*), 1880–1881-ben jelent meg Calmann Lévynél. A *Les fils de l'homme au cœur de pierre*-ről ismertetés jelent meg Madame Adame *La Nouvelle Revue* című rangos irodalmi folyóiratában, amelyben egyébként – ismét Dumesnil segítségével – Antonina egy magyar novella általa készített fordítását is szeretne volna megjelentetni.⁴² Jóllehet ez a vállalkozása talán nyelvi-stiláris okokból nem járt sikerrel (legalábbis a *La Nouvelle Revue*-ben nem találtuk nyomát magyar szerző elbeszélésének), Dumesnil szűkebb, befolyásos baráti körében szerezhetett olvasókat a magyar irodalomnak. Még egy kiadott francia fordításáról tudunk, amelyet Félicie de Gérardóval⁴³ együtt készített igen fiatalon. Édesanyja művének francia változata, az *Antonine et Attila* 1859-ben jelent meg Párizsban alighanem magánkiadásban és kis példányszámban, mivel nem szerepel sem a francia, sem a magyar nemzeti könyvtár katalógusában.⁴⁴

Túl azon, hogy támogatta Antoninát céljai elérésében, Dumesnil műveivel is nagy hatást gyakorolt rá. Antonina 1880-as saint-pair-sur-meri nyaralása során, élete új, kolozsvári korszakának küszöbén állva mélyült el Dumesnil írásaiban.⁴⁵ Ekkor értette meg igazán a szó szerinti fordításban „A művészetben keresett új hit. Rembrandttól Beethovenig” (*La foi nouvelle, cherchée dans l'art. De Rembrandt à Beethoven*, 1850) című könyvét is. E korai munkájával a szerző, aki szellemi atyjához, Michelet-hez hasonlóan teljesen szakított az egyházzal, mintegy új vallást teremt a művészet vigasztaló, gyógyító erejére alapozva.⁴⁶ Nem a hagyományos értelemben vett műelemzéseket kínál olvasóinak, hanem olyan műalkotások lélekre gyakorolt hatását boncolgatja, mint például Rembrandttól a *Lázár feltámasztása* rézkarc, *Az emmauszi vacsora*, Mozart kései remekművei vagy Beethoven III. (Eroica) szimfóniája.⁴⁷ Antoninára olyan mély benyomást tett a mű, hogy tizenkét évvel később magyarra fordította, és *Művészi benyomások*

⁴² Lásd a 17. forrást és vonatkozó jegyzetét.

⁴³ Személyét nem tudtuk azonosítani.

⁴⁴ A könyv szerepel a De Gerando–Teleki családról rendezett kiállítás katalógusában, amelyet a Musée Jean-Jacques Rousseau rendezett, és 1986. november 9. – 1987. január 31. között volt látogatható, lásd EXPOSITION, 1986–1987, 54.

⁴⁵ 18. forrás.

⁴⁶ BALAFREI, 1995, 20.

⁴⁷ DUMESNIL, 1850.

Rembrandttól Beethovenig címmel a *Teleki Blanka Kör kiadványai* című ifjúsági könyvsorozat első köteteként jelentette meg.⁴⁸ Mint 1892. február 21-i leveléből kiderül, a címváltoztatást azért tartotta szükségesnek, mert Magyarországon az egyén hitének, vallásos meggyőződésének kérdése ekkor „nincs napirendesen, így senki nem érzi a változtatás szükségességét”. Őt magát azonban foglalkoztathatta a kérdés, mivel református családi háttere ellenére szabadgondolkodónak vallotta magát, amikor 1880 szeptemberében igazgatónővé választották Kolozsváron. A számára nyilván fontos lelkiismereti szabadság így maradéktalanul megvalósult iskolájában, hiszen a hitoktatást végző hét, különböző vallású egyházi személy elfogadta, hogy igazgatójuk nem követ vallást,⁴⁹ az intézetben pedig a hittanórákon kívül semmilyen egyéb, valláshoz kötődő tevékenység nem folyt.⁵⁰

Szintén 1880-as normandiai nyaralása során olvasta kéziratban Dumesnil *L'Individu* című írását, amely önállóan később sem jelent meg nyomtatásban. Címe alapján a mű feltehetőleg a személyiség kiterjesztésével, az egyéniség kibontakoztatásával foglalkozhatott, amely témára a szerző később is visszatért.⁵¹ A munka lenyűgözte Antoninát, mint olyan érett alkotás, amely még a legelkeseredettebb embernek is reményt, életkedvet ad. Sorai a csodálat mellett a szinte gyermeki hála kifejezésére indították: [...] *e sorokat olvasva ráébredtem, hogy ami vágy van bennünk a szép után, azt nagyrészt Önnek köszönhetjük, mert, mint mondja: „Kisgyermek korban a megfelelő időben mondott jó szó stb.”*⁵² Dumesnil hatásának nagy szerepe lehetett abban, hogy De Gerando Antonina jóval az ismert nagy reformpedagógusok, például Nagy László (1857–1931) előtt vallotta és megfogalmazta: az iskolai tanítás elérendő célja a személyiségfejlesztés, amelynek egyik fontos eszköze a művészeti nevelés.⁵³ Amikor például a párizsi *Lycée Fénelon*ban⁵⁴ tett, 1885-ös látogatása kapcsán Antonina olyan, követendőnek tartott nevelési elvekről számolt be, mint a „növények énjének kifejllesztése” vagy az irodalom és a művészet lelket gazdagító, több és jobb emberré tevő tanítási módszere,⁵⁵ bizonyosak lehetünk abban, hogy nem egyszerűen az akkor megfigyelt pedagógiai gyakorlatot írta le, hanem részben a Dumesnilhez kapcsolódó személyes és olvasmányélményeiből merített.

Dumesnil *Libre* (Szabad) című, 1895-ben posztumusz megjelent művét Antonina ugyancsak kéziratban olvasta az iskolájától távol, Pálfalván töltött 1891/1892-es tanév során, amikor segített öccsének félig lebénult édesanyjukat ápolni. Mint az ekkor megélt leleveléből kiderül, atyai barátja fejezeteként elküldte neki kézírata má-

⁴⁸ Ehhez lásd a 43., 44., 48. és 49. leveleket.

⁴⁹ 43. forrás.

⁵⁰ GAAL, 2016, 554.

⁵¹ Lásd Dumesnil *Libre* című, 1995-ben megjelent könyvének „Expansion de l’individu” (A személyiség kiterjesztése) című fejezetét.

⁵² 19. forrás.

⁵³ De Gerando Antonina nevelési eszményeiről újabban KÉRI, 2019, 8–9; NAGY, 1916, 23–28.

⁵⁴ Párizs 1883-ban alapított, első leánygimnáziuma a 6. kerületben, amely az *École Normale Supérieure*-ön folytatott tanulmányokra készítette fel a növendékeket. Az iskola – 1979 óta koedukált gimnáziumként – jelenleg is működik. https://www.ac-paris.fr/serail/jcms/s2_1470076/fr/l-etablissement.

⁵⁵ DE GERANDO, 1885/11, 258–259.

solatát véleményezésre, de főleg azért, hogy kifejezze feléjük barátságát, és lélekerősítő könyvével átsegítse őket a nehéz időszakon.⁵⁶ Dumesnil e leginkább személyes munkájában azt írja le, hogy az önmagába való kényszerű visszavonulás hogyan vezetett el ahhoz, hogy tudatára ébredjen az életnek, és azt szabad lélekkel élje. A könyv jellegzetes kifejezője a *fin-de-siècle* civilizációkritikus életreform- és önmegvalósító törekvéseinek: a „lélek boldogságáról” szól, amelytől a tudományos és ipari forradalom utáni, „ideál nélküli társadalom”, úgymond, megfosztja magát.⁵⁷

Nem csodálkozhatunk azon, hogy Dumesnil individualizmusa, amely társadalomjobbító szándékkal kapcsolódott össze – hiszen „a társadalom annyit ér, amennyit alkotóelemei, az emberek érnek”⁵⁸ –, visszhangra talált a hazája iránt elkötelezett újító pedagógusban. Dumesnil többek közt így indokolja könyve megírását: „Az élet legnagyobb célja, az emberhez legméltóbb foglalkozás, hogy a háttérben maradva hozzájáruljunk a társadalom felvilágosításához. Másokért születünk [...]”⁵⁹ Ezért írhatta Antonina példaképének 1890 decemberében, hogy azért küzd kitartóan iskolájáért, mert szeretne méltó lenni a Dumesnilhez hasonló, kiváló barátaihoz, és „még a távolban is abban a szellemben dolgozni, mint ők”.⁶⁰ Érdekesek a könyvhöz fűzött észrevételei is, még ha a mű kéziratának⁶¹ és a nyomtatott változat szöveghelyeinek vizsgálatával nem is állapítható meg, hogy a szerzőnek szándékában állt ezeket figyelembe venni. Így például Antonina helytelenítette, hogy Dumesnil név nélkül kívánta megjelentetni művét, mondván: „jobban magunkévá tesszük a gondolatot, ha az valamiképp megszemélyesül, és kedveljük (ismerjük vagy elképzeljük) azt a személyt, akitől származik.”⁶² Saját pedagógiai gyakorlata arról győzte meg, hogy nem elég, ha a tanár szereti a tárgyát, kutató szellemű és jól tanít, de nyitott, szeretetteljes személyiségnek is kell lennie, hogy meg tudja szeretetni tantárgyát a tanulókkal.⁶³

Antonina maga is elküldte több saját könyvét Dumesnilnek, aki őszintén érdeklődött munkái iránt. Mivel a hagyatéknak nem képezi részét Dumesnil egykori könyvtára, e küldemények azonosítása a kevés konkrétumot tartalmazó levelek alapján olykor bizonytalan. Így csak sejthető, hogy *A munka történetének rövid vázlatja* volt az a műve, amelyet 1880. május 19-i levelével egyidejűleg fordításban postázott számára, s amelylyel, mint írta, nagyrészt Dumesnil eszméit igyekezett itthon terjeszteni.⁶⁴ Tizenkét évvel később, 1892 novemberében már „csak magyarul” küldte el neki két könyvét, melyeken a nyáron dolgozott, mivel indoklása szerint ekkor már nem tudott elég jól franciául. Ezek közül az egyik biztosan a *Gróf Teleki Blanka* élete, a másik talán az előző

⁵⁶ 31. forrás.

⁵⁷ DUMESNIL, 1895.

⁵⁸ Uo., 8.

⁵⁹ Uo., 6.

⁶⁰ 26. forrás.

⁶¹ BHVP, Ms 1525.

⁶² 41. forrás.

⁶³ 43. forrás.

⁶⁴ 17. forrás. Amennyiben a mondott könyvről van szó, érdekes, hogy a könyv előszavában a szerző nem említi Dumesnil főbb forrásai között, lásd DE GERANDO, 1880.

évben írt, *A női élet* című műve lehetett, amely érdekelte Dumesnilt, noha az „kifejezetten magyar olvasóközönségnek” íródott.⁶⁵ *Francia olvasókönyvét* (*Lectures françaises*) azért küldte ki Franciaországba 1892 februárjában, hogy Dumesnil továbbítsa azt a levelekben általában Miss Grace-nek (olykor: Miss Grace H.) nevezett tanárnő ismerősének, akivel Antonina közvetlen kapcsolatba kívánt lépni. A levelezésből annyi tudható róla, hogy kémiatanárnő volt, és az akkori modern nevelési elvek kiváló képviselője. Antonina először 1892. január 1-jén írt levelében adott hangot annak a vágyának, hogy szeretné megismerni a ragyogó szellemű hölgyet és lánytestvérét:

Össze kellene fogniuk mindazoknak, akik hasonlóan éreznek, határokon át is. Elszigetelten senki nem tesz már semmit. [...] Miss Grace megtalálja a módját, hogy a kémiát az erkölcsi neveléshez igazítsa, mikor én nem tudom elérni, hogy az irodalmat és a történelmet, az én iskolámban, ebben a szellemben tanítsák?⁶⁶

1892. február 9-én arról számolt be, hogy Miss Grace egyik leveléből, amelyet Dumesnil küldött el neki másolatban, részleteket idézett egy magyar nyelvű cikkében.⁶⁷ Ugyanebben a levelében ismét kifejezte, mennyire értékes számára ez a Dumesnil közvetítésével kialakított kapcsolat, mivel ő egyelőre teljesen egyedül van az oktatási kérdésekkel kapcsolatos véleményével.⁶⁸ Erőfeszítéseik, úgy tűnik, sikerrel jártak: 1892. június 12-én Antonina arról adott hírt, hogy nagy levelezésben vannak Miss H.-val, aki elragadó.⁶⁹ Elképzelhető, hogy a H. monogram ebben az esetben a valószínűleg szintén pedagógus testvér jelöli, mindenesetre a források bizonyítják, hogy De Gerando Antonina – Dumesnil segítségével – személyes összeköttetésbe került a nyugat-európai reformpedagógiai mozgalom egy, de inkább két korai, elfeledett képviselőjével.

Mindemellett Antonina rendszeresen cserélt eszmét Dumesnillel franciaországi könyvújdonságokról, olykor megjelenés előtt álló művekről.⁷⁰ Olvasmányai, illetve az előfizetett külföldi folyóiratok rendkívül széles érdeklődési körrel tanúskodnak, jeléül annak, hogy mint minden nagy pedagógus, Antonina ismerte korának nagy kérdéseit, társadalmi, politikai, tudományos és művészeti aktualitásait. Némely könyvet anarchista barátai révén kapott meg véleményezésre.⁷¹ Természetesen követte a nemzetközi pedagógiai szakirodalmat is. Még a megjelenés évében olvasta Hermione Quinet *Le vrai dans l'éducation* (1891) című, a lányok neveléséről szóló könyvét,⁷² amelynek fő vezérfonalai a lelki nevelés fontossága és – a már túlzottnak tartott gyermekközpontúság

⁶⁵ 42. és 48. forrás.

⁶⁶ 39. forrás.

⁶⁷ A hivatkozott cikket sajnos nem sikerült megtalálnunk.

⁶⁸ 42. forrás.

⁶⁹ 47. forrás.

⁷⁰ Tolsztoj *Plaisirs vicieux* (Bűnös örömök) címmel könyv formájában megjelent cikkgyűjteményéről, amely 1892-ben jelent meg Párizsban Alexandre Dumas előszavával, 1892. január 1-jei levelében ír, lásd 39. forrás.

⁷¹ Élisée Reclus barátjától az orosz Pjotr Alekszejevics Kropotkin könyvét francia fordításban, lásd 22. forrás.

⁷² A szerzőről lásd a 30. forrás vonatkozó jegyzetét.

ellenhatásaként – a természetességhez való visszatérés követelménye.⁷³ A mű az akkori francia pedagógiai szaksajtóban is figyelmet kapott⁷⁴ annak ellenére, hogy „laikus” szerzője nem az iskolai nevelés, hanem az édesanyák számára írta. Antonina buzgón olvasta Tolsztojt is, francia fordításban. A *Szabadság az iskolában* (*La Liberté dans l'école*, 1888) című könyvéről sok kritikát fogalmazott meg, azonban a Jasznaja Poljana-i iskolájáról írott munkája (*L'École de Yasnaïa Poliana*, 1888) nagy hatást tett rá, és előadás formájában elsőként ismertette hazánkban. Meggyőződése volt, hogy Magyarországon különösen jótékony hatású lehetne a könyv a „szabad nevelés” alapján álló, kötöttségektől és kényszertől mentes iskoláról, ahol családias légkör uralkodik, az oktatás gyakorlatközpontú és a tanulók bevonásával történik, a tananyagot és a módszert pedig a gyermekek érdeklődése határozza meg.⁷⁵ Úgy tűnik, nem sikerült érdeklődést ébresztenie a mű iránt. Mint írta, Tolsztoj gondolatai nagy megütközést keltettek az akkori Magyarországon, amely 1871 óta a „központosítás és szabályozás szenvedélyes időszakát” élte. Öccse ismerető cikke, amelyben részleteket idézett a műből, még csak meg sem jelenhetett.⁷⁶

Mindebből látható, hogy De Gerando Antoninát termékeny szellemi-lelki barátság fűzte Alfred Dumesnilhez, aki meghatározó szerepet játszott neveltetésében és gondolkodásának formálódásában, majd a távolból is tevékenyen követte életét, pályafutását. Személyesen és művei útján inspirálta pedagógiáját, nyomot hagyott irodalmi-fordítói munkásságában. Atyai barátja – a „legnemesebb szellemi értékek közvetítőjeként” – azt a Franciaországot, vagyis azt a kulturális közeget testesítette meg számára,⁷⁷ amelyben felnőtt, és leginkább otthon érezte magát. Alighanem éppen e kulturális otthonosságának köszönhető, a francia (nyelvű) pedagógiai irodalomban és gyakorlatban való jártassága tette lehetővé, hogy De Gerando Antoninát a nemzetközi reformpedagógiai mozgalom egyik legkorábbi jelentős, itthon még inkább elszigetelt magyar képviselőjeként tarthatjuk számon,⁷⁸ mint ezt az alábbi források is alátámasztják.

⁷³ QUINET, 1891.

⁷⁴ Lásd pl. J.-Élie Pécaut recenzióját: *Revue Pédagogique*, 1891/2., 516–520.

⁷⁵ MIKONYA, 2009, 88–91.

⁷⁶ 37. és 39. forrás.

⁷⁷ 25–26. forrás.

⁷⁸ KÉRI, 2019, 8.

Források

1.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Forges-les-Eaux,⁷⁹ 1862. augusztus 20.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 151.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Étienne Dumesnil (1845–1905); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940);⁸⁰ De Gerando Attila (1847–1897)

Incipit: „*Monsieur, Dans l'espoir de vous voir bientôt arriver...*”

Tartalom: Várják Dumesnil mielőbbi érkezését, mert amint felgyógyul Attila, útnak indulnak.⁸¹ Addig maguknál tartják Étienne-t.

2.

Cím: De Gerando Antonina levele Jeanne Dumesnilhez, [h. n.], 1864. április 2.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Jeanne Dumesnil (1851–1940)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 152–153.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Incipit: „*pour Jeanne. 1° Tous les matins mettre les talons près du mur...*”

Tartalom: Reggel, illetve ebéd előtt végzendő tartásjavító, nyújtó, erősítő gyakorlatok, melyek egy részét eszköz – bot, bordásfal – használatával vagy párban kellett végrehajtani.

3.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Párizs, 1865. november 30.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 154.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.)

⁷⁹ A forrásban: „Forges”. Gyógyfürdőjéről híres üdülőfalu az észak-franciaországi Normandiában, Seine-Maritime megyében.

⁸⁰ Étienne, Jeanne és Camille: Alfred Dumesnil fia és két lánya.

⁸¹ Teleki Emma és gyermekei 1862 nyarán a londoni világhiállításra utaztak, lásd HORNYÁK, 2009, 87.

Nyelv: francia

Említett nevek: Anette de Gérando; De Gerando Attila (1847–1897); Alphonse de Lamartine (1790–1869);⁸² Louise Reclus (1839–1917)⁸³

Incipit: „*Monsieur, Je vous demande bien pardon de venir vous déranger avec une demande...*”

Tartalom: Nagynénje, Anette de Gérando kisasszony kérdezteti általa, hogy Lamartine melyik könyvében szerepel a *falusi tanító* portréja.⁸⁴ Reméli, hogy mindannyian egészségesek Vascœuilben.⁸⁵ Ők elég jól vannak. Fivére rendszeresen dolgozik, nem hajtja agyon magát.

Megjegyzés: De Gerando Antoninának a keltezésben feltüntetett címe: „45 rue de Vaugirard”.⁸⁶

4.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Párizs, 1866. június 29.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 155.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.), dombornyomott „GTA” monogramos levélpapíron

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940); Monsieur Crétin (orvos); Louise Reclus (1839–1917)

Incipit: „*Monsieur, Nous avons été hier voir Monsieur Crétin...*”

Tartalom: Átmeneti javulás után fivére ismét gyengélkedik, ami miatt édesanyja néhány nappal elhalasztja vascœuili utazását. Antonina türelmetlenül várja, hogy viszontlássa Jeanne-t és Camille-t.

⁸² Nagy francia romantikus költő, író, politikus.

⁸³ 1863-tól Dumesnil gyermekeinek nevelő- és tanítónője, 1871-től felesége.

⁸⁴ Dumesnil 1853 és 1861 között Alphonse de Lamartine titkára volt, lásd BALAFREI, 1995, 22–23.

⁸⁵ Vascœuil: falu a felső-normandiai Eure megyében. Lamartine csődje után, 1862 januárjában Dumesnil a faluban található kastélyába vonult vissza gyermekeivel, és ettől kezdve főként az irodalomnak és a keréztészkedésnek élt. 1863-tól együtt lakott a levélben Mademoiselle-ként említett Louise Reclus-vel, gyermekeinek nevelő- és tanítónőjével. A párizsi kommünig Louise fiverei és Dumesnil barátai, Élisée és Élie Reclus is gyakran időzött a kastélyban. BALAFREI, 1995, 23.

⁸⁶ A Párizs 6. kerületében, a Luxemburg-kert közelében található épület ma a rue de Vaugirard 37. szám alatt található. Egykori híres lakói, De Gerandóné Teleki Emma és az itt elhunyt Teleki Blanka emlékét 2006 óta márvány emléktábla őrzi. Az utca átszámozása nyilvánvalóan az 1860-as években történt: De Gerando Attila 1869. július 21-i levelének keltezésében már „37 rue de Vaugirard” szerepel címként (BHVP, 8-Ms 1879, fol. 17–18).

5.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Forges-les-Eaux, 1867. szeptember 3.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 156.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Paul Reclus (1858–1941);⁸⁷ Madame Verdier

Incipit: „*Monsieur, Permettez-moi de prendre la liberté de vous rappeler...*”

Tartalom: Vasárnap [szeptember 1-jén] volt két hete, hogy megérkeztek az üdülőhelyre, és terveik szerint a következő hétfőn [szeptember 9-én] utaznak vissza édesanyjukhoz. Tehát fivérével együtt örülnének, ha Dumesnil még azon a héten látogatna Forges-ba. Reméli, hogy Jeanne megkapta válaszat. A kis Paul továbbra is jól érzi magát Mme Verdier-nél; néhányszor együtt kirándultak.

6.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Párizs, 1870. április 21.; Alfred Dumesnil De Gerandóné Teleki Emmához írt levelének fogalmazványa, 1870. április

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914); Alfred Dumesnil (1821–1894)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 159–160.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.), dombornyomott „GTA” monogramos levélpapíron, bélyeggel, postai bélyegzővel, címezéssel: „Monsieur / Monsieur Dumesnil / à Vasœuil / par Croisy la Haie / Seine-Inférieure / près Rouen” (fol. 160v).

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Attila (1847–1897); Clarisse Coignet (1823–1918);⁸⁸ Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940); Louise Reclus (1839–1917)

Incipit: „*Cher Monsieur, Mon frère a été 4 heures levé aujourd’hui...*”

⁸⁷ Élie Reclus (1827–1904) fia. Mérnök, tanár, anarchista, lásd MAITRON, <https://maitron.fr/spip.php?article154834>.

⁸⁸ Pedagógus, író, a vasbeton feltalálójaként számontartott François Coignet (1814–1888) nagyiparos felesége. A második császárság és a III. Köztársaság idején köztársasági szellemű politikai szalont tartott fenn, lásd MAITRON, <https://maitron.fr/spip.php?article28892>.

Tartalom:

Antonina: Fivére aznap négy órán át fent volt, jól érezte magát, visszatért az étvágya. A seb kissé gennyesedik, de folytatják a hideg vizes borogatást. Bárcsak morálisan is ilyen jól lenne! Mme Coignet Antoninának írt levelében azt kívánja, hogy a szülők egyezzenek meg, mielőtt a fiatalok újra találkoznak. Dumesnil segítségét kéri.

Dumesnil: Barátilag azt tanácsolja Emmának, hogy csak gyermeke felépülését tartsa szem előtt. Érje el barátainál, hogy halasszák el megbeszélésüket legalább egy hónappal, amíg Attila túljut a veszélyen.

Megjegyzés: Alfred Dumesnil írása részben olvashatatlan.

7.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Párizs, 1870. június 10.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 161–162.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Étienne Dumesnil (1845–1905); Lucy Coignet (1850–?)

Incipit: „*Cher Monsieur, Je viens à vous en désespérée...*”

Tartalom: Kétségbeesetten fordul Dumesnilhez. Fivére csak néhány órája érkezett vissza Yvetot-ból,⁸⁹ ahol öt napot töltött Étienne-nel, és máris újrakezdődtek a szörnyű veszekedések édesanyja és Attila között, melyek a katasztrófához vezettek. Svájcból visszatérve édesanyja jó hangulatban volt,⁹⁰ de fivére elutazása Étienne-nel már sértette, minthogy az esküvőt a hó végére tűzték ki,⁹¹ így Attila csak néhány napot tölthetett édesanyjukkal. Miután hazaérkezése után Attila bejelentette, hogy elígérkezett menyasszonyához vacsorára, édesanyja teljesen kiborult. Öccséért és édesanyjáért is aggódik. Kéri Dumesnilt, hogy nyugtassa meg édesanyját; ha ügyei Párizsba szólítják, személyesen. Vagy írjon neki egy jó levelet, mert attól tart, hogy valami szélsőséges cselekedetre szánja el magát.⁹² Kezelje bizalmasan, amit csak neki mond el.

⁸⁹ Település Észak-Franciaországban, a normandiai Seine-Maritime megyében.

⁹⁰ Attila egészségi állapota miatt, orvosi tanácsra utaztak Svájcba, lásd De Gerando Attila levele A. Dumesnilhez, 1870. május 21., BHVP, 8-Ms 1579, fol. 28–29.

⁹¹ Attila a Coignet házaspár (lásd 88. jegyzet) lányát, Lucy-t készült feleségül venni, lásd „Les on-dit du boulevard”, *Le Rappel*, 2 juillet 1870, 2.

⁹² Valóban: nem kívánva részt venni fia esküvőjén, melyet ellenezett, Teleki Emma másnap elhagyta Párizst, hogy Magyarországra utazzon. Attila azonban megírta Dumesnilnek édesanyja ideiglenes tartózkodási címét (Bécs, Minona Stackelberg bárónő). Lásd De Gerando Attila levelei A. Dumesnilhez, 1870. június 12. és 14., BHVP, 8-Ms 1579, fol. 30–33). A 8. forrás alapján Dumesnil levele utolérte a grófnőt Bécsben, és rábírta a visszatérésre.

8.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Párizs, 1870. június 23.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 163–164.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897)

Incipit: „*Cher Monsieur, j'ai des excuses à vous faire pour avoir pris la liberté...*”

Tartalom: Elnézést kér táviratáért: végső elkeseredésében fordult Dumesnilhez, mert egyedül benne van meg az az áldott képesség, hogy békét teremtsen a szívekben. Azon a napon, amikor Párizsban járt, minden elsimult. Egyszer szeretne vele beszélgetni, tanácsot kérni tőle több dologban. Gyakran már nem tudja, mitévő legyen édesanyja és öccse konfliktusában, mivel mindkettőjüket szereti, és nem bírja látni a szenvedésüket.

9.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, [Kendilóna, 1872.] augusztus 24.⁹³

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 157–158.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Teleki Miksa (1813–1872); Horváth Bertalan; De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Teleki Irén (1857–1937); Teleki Izabella (1861–1949); Teleki Blanka (1864–1944); Teleki László Gyula (1866–1936); Teleki Emma (1871–?); Gruby Dávid (1810–1898);⁹⁴ Kollar (bécsi szemész); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940)

Incipit: „*Cher Monsieur, Je suis fort occupé[e] depuis que je suis en Transylvanie...*”

⁹³ A tartalom alapján keltezhető. Teleki Miksa Kendilónán, 1872. június 22-én hunyt el, lásd DE GERANDO, 2018, 353. A Teleki család leszármazására vonatkozó további adatokat is innen vettük át.

⁹⁴ Legendás magyar orvos, a bakteriológia és a mikroszkópos fényképezés egyik előfutára, latin és francia nyelvű orvostudományi művek szerzője. Élete nagy részében Párizsban élt, és mint gyakorló orvos olyan hírességek háziorvosa és barátja volt, mint Heine, Chopin, George Sand, Gambetta, Alphonse Daudet, Gounod, Balzac, a két Dumas, Lamartine, Liszt Ferenc, Munkácsy Mihály, Zichy Mihály. MÉL, I, 626.

Tartalom: Rendkívül elfoglalt, mióta Erdélyben van,⁹⁵ ezért késett, hogy megköszönje neki, amit érte tett. Állandóan úton van, földeket néz, iratokat rendez, a hatóságokhoz járkal. Valószínűleg hivatalosan is kinevezik nagybátyja gyermekeinek gyámjává, és több milliós vagyon fölött kell diszponálnia.⁹⁶ Szerencsére a gyámságot megosztva gyakorolja édesanyjával, a vagyonkezelést pedig a gyakorlatban egy tetterős fiatalember végzi majd, aki nagyon ragaszkodott nagybátyjához.⁹⁷ A gyermekek nevelése más szempontból okoz nehézséget. Sajnálja, hogy nem beszélhetik meg mindezt élőszóban, a lyons-i erdőben (forêt de Lyons⁹⁸). Nagybátyja is élne még, ha ismerte volna Dumesnil, aki baráti vigaszt nyújtott volna neki, és enyhíthette volna e ragyogó szellem és szervező, e művészlélek morális elszigeteltségét, aki maga volt a jószág. – Nagyon köszöni, hogy beajánlotta a *Rappel*hez.⁹⁹ Az augusztus 20-i számban jelent meg első levele. A második, ha igaz, megjelenés alatt.¹⁰⁰ – Antonina meggyógyult, de most a karja fáj, amire Gruby doktor küldött orvosságot. Édesanyja a legidősebb lánnyal Bécsbe utazott, hogy ott kezeltessék a kislány szembetegségét Kollarral, a neves szemésszel. Reméli, hogy Jeanne és Camille egyszer barátnői lesznek kis unokatestvéreinek. A legidősebb tizennégy éves, és egy fejjel magasabb nála. Négy lány és egy fiú.¹⁰¹

⁹⁵ Valószínűleg 1872. június 21. óta, így még épp időben érkezhettek, hogy elbúcsúzzon Miksa nagybátyjától. Annyi bizonyos, hogy Bécsből június 20-án este érkeztek Budapestre, ahonnan „12 óra Kendilóna”, lásd De Gerando Attila levele A. Dumesnilhez, Bécs, 1872. június 20., BHVP, 8-Ms 1579, fol. 40–41.

⁹⁶ Figyelemre méltó, hogy Antonina nem említi a gyermekek édesanyját, Tatár Máriát (1836–1919), a „szépséges kis libapásztorlányt”, akit Teleki Miksa taníttatott ki, mielőtt feleségül vette. HORNYÁK, 2009, 87–88.

⁹⁷ Horváth Bertalan, Teleki Miksa hagyatékának igazgatója, lásd „Reclus utazása Erdélyben”, In: VU, 20. (1873) 43. sz. 515.

⁹⁸ Kiterjedt normandiai bükkerdő. Vascœuil ennek határán helyezkedik el.

⁹⁹ *Le Rappel*: 1869 és 1933 között megjelenő, radikális köztársasági napilap, amelynek igazgatója 1871-től 1881-ig Adolphe Pelleport volt.

¹⁰⁰ A lap 1872. augusztus 20-i számában nincs nyoma a hivatkozott írásnak, azonban az 1872. szeptember 1-jei és október 12-i számban „A. de Gérando” név alatt, „Transylvanie” címmel megjelent a „lap különtudósítójának” Kendilónán kelt két levele Erdély nemzetiségeiről: az augusztus 28-i főként a románokkal foglalkozik, az október 12-i a székelyekkel, ill. az aktuális politikai helyzettel. Miután Dumesnilhez írt, 1872. június 20-i, július 7-i és július 12-i leveleiben (BHVP, 8-Ms 1579, fol. 40–44.) Attila is helyszíni tudósításra vállalkozott Talbot úr lektorálásával, Dumesnil ajánlását kérve, e cikkek szerzője valószínűleg inkább Attila lehet, aki később számos cikket írt francia szaklapokba (pl. *Revue de Géographie, Revue Historique*) többek közt a Székelyföldről és a magyarországi nemzetiségekről, lásd nekrológját, In: VU, 44. (1897) 43. sz. 717. De nem kizárt, hogy a két testvér együtt írta e cikkeket.

¹⁰¹ Teleki Miksa Jacqueline Cookkal kötött első házasságából született Teleki Imre (1846–1849) nevű fia korán meghalt. Második házasságából származó gyermekei: Teleki Irén (utóbb De Gerando Attila második felesége), Izabella, Blanka, László Gyula és Emma.

10.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Kendilóna, 1873. augusztus 4.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 165–166.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Élisée Reclus (1830–1905);¹⁰² De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940)

Incipit: „*Cher Monsieur, Vous ne savez pas la joie que nous avons eue ?*”

Tartalom: Az az öröm érte őket, hogy Élisée Reclus négy napot töltött velük Kendilónán. Épp oly elragadó, mint volt, és jó egészségnek örvend.¹⁰³ Élisée egy hete erdélyi körutazásra indult Attilával. Azon a részen, ahol járnak, még nincs jele a kolerajárványnak, amely egész Magyarországon dúl.¹⁰⁴ Miért nem jöhetett el hozzájuk Dumesnil is? Sokat beszéltek Vascœuilről, nosztalgizáltak. Élysée úr publikálni fogja utazását a *Le Tour du Monde*-ban.¹⁰⁵ – Zeneszerető, Beethoven-rajongó unokatestvére, Irén német nyelvű zenei könyveket búj, amelyek sajnos mind vallásos nézőpontból tárgyalják a zenét. Tudna-e Dumesnil ajánlani számára olyan francia zenetörténeti munkát, amelyben magasabb nézőpontot talál? Egy újabb, jó egyetemes történet is érdekelné. – Voltak Bécsben megnézni a világhiállítás, amely lenyűgözte őket, ha nem is ér fel minden tekintetben a párizsihoz.¹⁰⁶ Mme Louise-t melegen üdvözli, öleli Jeanne-t és Camille-t édesanyja nevében is, aki betegeskedett, de már jobban van.

¹⁰² Geográfus, kommunár, az első Internacionálé tagja, harcos anarchista. MAITRON, <https://maitron.fr/spip.php?article24356>.

¹⁰³ A párizsi kommunben való részvétele miatt 1871 áprilisa és 1872 márciusa között börtönbüntetését töltötte. Ezekben az években Svájcban élt száműzetésben.

¹⁰⁴ Utazásuk pontos útvonaláról, amelyet nagyrészt hármásban tettek (Horváth Bertalan, Teleki Miksa hagyatékának igazgatója társaságában) De Gerando Attilának a VU számára írt leveléből tájékozódhatunk: „Reclus utazása Erdélyben”, In: VU, 20. (1873) 43. sz. 515–516. Főként bányavárosokat, bányákat látogattak meg – köztük a tordai sóbányákat, Torockót, Offenbányát (a mai Aranyosbányát), a verespataki aranybányákat, Abrudbányát –, illetve túráztak. Élisée Reclus és a magyarok kapcsolatáról lásd BAJOMI LÁZÁR, 1980, 221–227.

¹⁰⁵ Erdélyi élményeiről írt útirajza *Voyage aux régions minières de la Transylvanie occidentale* (1873) címmel jelent meg a *Le Tour du Monde* (Paris, Hachette) 1874. júliusi számában (1–48.).

¹⁰⁶ Az 1873-as bécsi világhiállítás, amelynek kiemelt témái az oktatás és a kultúra voltak, május 1. és október 31. között került megrendezésre a Prater területén. Bécs előtt Párizsban tartottak „művészeti és ipari” világhiállítást 1867. április 1. és november 3. között.

11.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, töredék, [Kendilóna, 1874. ősz]¹⁰⁷

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 258v–r [!]

Irattípus: autográf levél töredéke, boríték nélkül (1 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Teleki Izabella (1861–1949); De Gerando Attila (1847–1897); Tatár Mária (1836–1919); Frédéric Morin (1823–1874);¹⁰⁸ De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893)

Incipit: [Hiányzik a levél eleje.]

Tartalom: [...] Unokatestvérei nagyon fogékonyak a művészetekre. Különösen a tizenhárom éves Bella kezűgyessége, rajzkészsége figyelemre méltó. Attila születésnapjára például kedves kis madárfészket készített viaszból. Kérdés, hogyan lehetne kibontakoztatni képességeit. – Kis kertjét illetően mindenben követi Dumesnil tanácsait. Meghozatja az ajánlott könyveket, Vilmorinnél beszerzi a magvakat,¹⁰⁹ így remélhetőleg neki is lesz egy kis mintakertje. Nagynénje átengedett neki egy nagyobb parcellát, azt Nasco¹¹⁰ segítségével jól felásta, tavasszal pedig majd beveti. Köszöni az eperpalántákat, amelyeket Dumesnil ígért neki. Falun, ha az ember teljes elszigeteltségben él, kevésbé művelt környezetben, két dolog jelent menedéket a kellemetlenségek és sértések elől: a könyvek, a szellemi tevékenység, amely mindent feledtet, és a kertészkedés, amely egészséget és örömet ad. – Mélyen megrendítette őket Morin úr halála. Dumesnil győgyuljon meg, és maradjon meg nekik még nagyon sokáig, mert órá gondolnak, ha le akarják győzni a szomorúságot, ő nyújt vigaszt mindhármuknak. Vajon mikor tölthetnek együtt igaz pillanatokat Vascœuilben?

12.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva,¹¹¹ 1877. július 25.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

¹⁰⁷ A tartalom alapján keltezhető.

¹⁰⁸ Francia újságíró, számos lap – köztük a De Gerando testvérek erdélyi tudósításait közlő *Le Rappel* – munkatársa. 1874. augusztus 22-én hunyt el Párizsban.

¹⁰⁹ A kertészeti termékeket kínáló *Maison Vilmorin* 1743-tól a mai napig létező családi vállalkozás Párizs szívében (4, Quai de la Mégisserie). <https://www.vilmorin-jardin.fr/>.

¹¹⁰ Bizonytalan olvasat.

¹¹¹ Magyar falu Szatmár vármegyében, a Szamos bal partján, a megyeszékhely, Szatmárnémeti közelében. Ma: Szatmárpálfalva (Păulești), Románia.

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 167–168.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Jókai Mór (1825–1904); Teleki Blanka (1806–1862); Camille Dumesnil (1854–1940); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Louis Auguste Rogeard (1820–1896)¹¹²

Említett mű(vek): Jókai Mór, *A köszívű ember fiai*. / Maurice Jokai, *Les fils de l'homme au cœur de pierre*, traduit du hongrois par Antonine de Gérando-Teleki, Paris, P. Ollendorff, 1880. (Kézirat.)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, J'ai une grande prière à vous faire...*”

Tartalom: A nyáron lefordította a leghíresebb magyar regényíró, Jókai egyik regényét, akinek néhány műve már megjelent németül és angolul. Szeretné az Hachette kiadónál megjelentetni. Camille biztatására kéri Dumesnilt, hogy írjon számára ajánlólevelet, elkerülendő, hogy olvasatlanul küldjék vissza kéziratát. R. [Rogeard] barátjuk szerint a regény jól megírt, és érdekelheti a francia közönséget. – Fivére tizenegy hónapja szenved a hátgerincén kialakult csonthártyagyulladásból. Most édesanyja egy kisebb birtokán vannak, húsz percre egy 20.000 lelkes nagy várostól,¹¹³ amely a lakóhelyüket Párizssal összekötő vasútvonal egyik állomása. A ház csak földszintes, de elég nagy, és van kis kertjük is, amelyet maguk művelnek, de még nem értek el fényes eredményt. 1851 óta senki nem lakta a házat. Innen hurcolták el Blanka nagynénjét, hogy bebörtönözzék.¹¹⁴ Minden órá emlékeztet, még a faluban is emlegetik utolsó szavait. – Remélik, hogy a „keleti háború”¹¹⁵ nem

¹¹² Bölcsészdoktor, egyetemi tanár, újságíró; a párizsi kömmün tagjává választották, mandátumát azonban nem fogadta el. Tanári pályájának 1852-ben vége lett, mivel nem volt hajlandó felesküdni a császárra. 1865-ben írt híres, III. Napóleon-ellenes pamfletje, a *Propos de Labiénus* miatt – amely először az általa alapított *La Rive gauche* nevű lapban jelent meg – külföldre menekült, ahonnan 1870-ben tért vissza Franciaországba. Lásd MAITRON, <https://maitron.fr/spip.php?article144658>. A párizsi kömmün idején folytatott újságírói működéséért ismét bujkálni kényszerült, távollétében halálra ítélték. Miután 1873 augusztusában Bécsből kiutasították, Magyarországra jött Élisée Reclus ajánlásával, amely gr. Teleki Emmának szólt. De Gerandoné felfogadta tanítónak elhunyt öccse gyermekei mellé, és az ő budapesti szalonjában kezdte el telente tartott előadás-sorozatait a francia irodalomról, amellyel elismerést vívott ki a magyar közönség körében. Az 1880-as amnesztiának köszönhetően tért haza Franciaországba. Lásd „Rogeard Ágost”, MN 16. (1879) 3. sz. 33–34. Rogeard magyarországi tartózkodásáról bővebben: BAJOMI LÁZÁR, 1980, 152–171.

¹¹³ (Szatmár)pálfalva kb. 5 km-re található Szatmárnémetitől.

¹¹⁴ Teleki Blanka 1849 végén vonult vissza a pálfalvai családi birtokra, amely a bukás után tovább élő nemzeti ellenállás egyik műhelyévé vált: a grófnő mentette az üldözötteket és a szabadságharc emlékeit, tiltott könyveket (pl. Michelet, Quinet, Lamartine munkái) kölcsönzött ismerőseinek, forradalmi nyomtatványok megjelenését támogatta, társaival (Leövey Klára, Brunszvik Teréz és mások) egyesület alapítását tervezte külföldi könyvek lefordítása és terjesztése céljából. 1851. május 13-án került sor letartóztatására, ami után a pesti Újépületben, majd a kufsteini, illetve a laibachi börtönben raboskodott. 1857. május 13-án, az általános amnesztia révén szabadult. HORNYÁK, 2012, 41–54.

¹¹⁵ A Balkánon és a Kaukázusban 1877–1878-ban zajlott orosz–török háború, amelyet az 1878. március 3-án megkötött San Stefanó-i béke zárt le.

szól közbe, és jövőre el tudnak utazni a világiállításra. Bárcsak láthatnák kicsi gyerekeiket! Üdvözli őket az ő régi, baráti Szentháromságuk.¹¹⁶

13.

Cím: De Gerando Antonina levele Louise Dumesnilhez, Pálfalva, 1877. augusztus 21.

Levéliíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 169–170.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Alfred Dumesnil (1821–1894); Émile Templier (1821–1891);¹¹⁷ Jókai Mór (1825–1904); Paul Reclus (1858–1941); Louis Auguste Rogeard (1820–1896); Élie Reclus (1827–1904);¹¹⁸ De Gerando Attila (1847–1897); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Camille Dumesnil (1854–1940)

Említett mű(vek): Jókai Mór, *A köszívű ember fia.* / Maurice Jokai, *Les fils de l'homme au cœur de pierre*, traduit du hongrois par Antonine de Gérando-Teleki, Paris, P. Ollendorff, 1880. (Kézirat.)

Incipit: „*Chère Madame, Vous êtes vraiment bien aimable d'avoir bien voulu m'écrire...*”

Tartalom: Hálás Dumesnilnek, hogy lépéseket tett fordítása ügyében. Kéri őt, hogy ha beszél Templier-vel, mondja azt neki, hogy egy kis hirdetéssel jó üzlet lehet a regény, amely Németországban és Angliában már sikert aratott. Ő beéri egy szerény honoráriummal; azt is azért kéri, hogy a szerzőnek adja. Az egyetlen vágya, hogy minél előbb lássa nyomtatásban. – Talán jövőre összegyűlhetnek a szép vascoeui kertben: tavasszal készülnek Franciaországba. Nagy öröm lenne, ha egyszer Erdélyben is találkozónának. Az ő kertjükben még nincs sok virág, de a földje jó, hozzáértéssel sokat ki lehetne hozni belőle. Igaz, csak június közepén érkeztek Pálfalvára, amikor már kissé késő volt elkezdeni. Mindenkinek megvan a maga kis kertje, Rogeard úrnak is. – Fivére felépült hosszú betegségéből, viszont édesanyja két hónapja nem tud járni a gyulladt lába miatt. – Nagyszerű, hogy Pault felvették az École centrale-ba.¹¹⁹ S vajon az édesapja [Élie Reclus] elérte-e célját az amerikai utazással?¹²⁰ Főleg R[ogear]d] úr szeretné tudni, mert nagyon szereti Élie urat és a családját; éppen brosúrárt készít.

¹¹⁶ A kifejezés az antiklerikális Edgar Quinet (1803–1875) barátjuktól származik, lásd EXPOSITION 1986–1987, 59.

¹¹⁷ Ügyvéd, az L. Hachette et Cie nevű francia kiadó egyik társügyvezetője.

¹¹⁸ Etnológus, újságíró; a párizsi kommun alatt a francia nemzeti könyvtár igazgatója, lásd MAITRON, <https://maitron.fr/spip.php?article24355>. Családi kapcsolatairól lásd a 85. jegyzetet.

¹¹⁹ École centrale Paris, 1829-ben alapított felsőoktatási intézmény, amely mérnököket képzett. A kiváló képességű Paul Reclus-t az első helyen vették fel az intézménybe.

¹²⁰ Élie Reclus, akit a kommunben való részvételéért távollétében deportálásra ítélték, 1876-ban azért utazott az Egyesült Államokba, hogy sajtótudósítói állást vállaljon. Vállalkozása nem járt sikerrel, ezért visszatért Londonba. Ekkoriban a *Travailleur* nevű, 1877–1878-ban Genfben megjelenő forradalmi

14.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Budapest, 1877. október 25.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 171–173.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (3 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Louis Auguste Rogeard (1820–1896); Émile Templier (1821–1891); Jókai Mór (1825–1904); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940)

Említett mű(vek): Jókai Mór, *A köszívű ember fiai*. / Maurice Jokai, *Les fils de l'homme au cœur de pierre*, traduit du hongrois par Antonine de Gérando-Teleki, Paris, P. Ollendorff, 1880. (Kézirat.)

Incipit: „*Cher Monsieur, Je réponds immédiatement à votre bonne lettre...*”

Tartalom: Nagyon kedves Dumesniltől, hogy foglalkozik az ő kis terveivel. Igaz, kétségei támadtak megvalósulásukat illetően, mivel egymaga nem tudja javítani fordítását. Pesten nincs más francia, mint Rogeard úr. Márpedig ő vele együtt olvasta regényét, néhány részt javított, és úgy találta, meg fog felelni. De talán Dumesnil ismer egy fiatal embert, aki elvégezné a szerkesztés hálátlan feladatát úgy, hogy Hachették elfogadják a szöveget publikálásra. Ennek a fiatalembernek felajánlhatná honoráriumának 40%-át, tekintve, hogy egy részét a szerzőnek ígérte. Ha az Hachette elutasítja, nagyon kellemtelen helyzetbe kerülhet a szerző előtt, akinek az engedélyét kellett kérnie a fordításhoz. Jókait elkényeztették a sikerek, Amerikában már 40.000 kötetet adtak el műveiből. Haszna ugyan nem volt belőle (kalózfordítások németből), de hozzászakozott ahhoz, hogy népszerű szerző. Ha az Hachette nem fogadja el a munkát, kénytelen lesz azt kevésbé válogató kiadóknak felajánlani, vagy egy olyan újságnak, mint a *Les Bons romans*,¹²¹ amely jóval gyengébb dolgokat közöl. Mert ami a regényt illeti, igazságtalannak találja az Hachette kritikusanak szigorú véleményét. Éppen hogy gyönyörűek, elevenek és izgalmasak azok a részek, amelyeket felhoz. Csak egy korlátolt és kicsinyes szellem mondhatja, hogy a franciák számára kevésbé érdekes. Mintha a franciákat csak a francia dolgok érdekelnék. Pedig épp ellenkezőleg: minden országban érdeklő őket a haladás és a szabadság kérdése. A testvériségről szóló jelenetek, amelyek nagyon megindították R[ogoard] urat, szintén tetszeni fognak. A humoros mondatok, igaz, nehézkesek kissé, de sokat kihagytak vagy átalakítottak. A kritikus első mondatának, amelyet egy újabb lexikonból másolt ki, semmi értelme; korai regényeit a szerző gondosan ki dolgozta. Jókai stílusa mindig közvetlen, csak néha válik emelkedetté – ezt igyekezett

szocialista (anarchista) folyóirat munkatársaként dolgozott (amely lapnak Rogeard szerkesztőségi tagja). 1879. március 11-én amnesztiát kapott. Lásd MAITRON, <https://maitron.fr/spip.php?article24355>.

¹²¹ Kortárs szerzők tárcaregényeit közlő képes irodalmi lap (Paris, Calmann Levy, 1860–ca. 1890).

visszaadni a fordításban. Lehet, hogy ami siker Németországban és Angliában, nem lesz sikeressé Franciaországban, ahol a legtisztább az ízlés. Az viszont nem lehet, hogy amiért annyi ember lelkesedik, az teljesen rossz legyen. Vagyis a fordítást kellene javítani. Dumesnil segítségét kéri, hogy találjon egy (állástalan, a regényírás mesterségéhez értő) fiatalembert, aki tovább javítja és kissé meghúzza szövegét. Teljesen rábízta, csak ne töröljék a legszebb jeleneteket. Ha túl nehéz, inkább keres más kiadót.¹²² – Dumesnil egészségéért aggódnak. Náluk meggyógyultak a betegek, és várják a májust, mert akkor „repülnek” Franciországba. Izgatottan követték a választásokat.¹²³ Még egyszer köszöni mindazt, amit érte tett. Baráti kézsorítással búcsúznak mindhárman.
Megjegyzés: A keltezésben feltüntetett cím: „Pesth, aldunasor 32”.¹²⁴

15.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, töredék, Budapest, [1879. ősz]¹²⁵

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 257.

Irattípus: autográf levél töredéke, boríték nélkül (1 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Eugène Noël (1816–1899); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940); Albert Baudouin (1810–1879)¹²⁶

Incipit: [Hiányzik a levél eleje.]

Tartalom: [...] Milyen távol kerültek egymástól! – Örömmel hallotta, hogy Noël urat kinevezték könyvtárosnak.¹²⁷ – Küld majd fényképet magáról Mme Louise-nak, hogy ne felejtsek el teljesen Vascœuilben. A lányoktól hallotta, milyen szép napot töltöttek el Dumesnillel együtt Baudouin úrnál. Elnézést kér, amiért kérésével zavarta.

Megjegyzés: Cím Alfred Dumesnil kézírásával a fol. 257r tetején: „32 aldunasor Pesth / Hongrie”.

¹²² A Jókai-regény átdolgozott francia változatát végül a későbbi neves kiadó, Paul Ollendorff (1851–1920) jelentette meg Párizsban, 1880-ban. Antonina Tisza Kálmán feleségének, gróf Degenfeld-Schomburg Ilonának ajánlotta fordítását, és 1879. szeptember 15-én írt hozzá előszót Pálfalván.

¹²³ Az 1877. október 14-én és 28-án tartott választások baloldali (republikánus) győzelmet hoztak.

¹²⁴ Az Aldunasor a mai Belgrád rakpart elődje. Hivatalos neve ekkor már évek óta Ferenc József rakpart. Ez az elnevezés azonban – mint ebből is látható – nehezen ment át a közhasználatba. Lásd pl. „Rövid hírek”, In: FL, 10. (1873) 110. sz. 478.

¹²⁵ A tartalom alapján keltezhető.

¹²⁶ Bútorkereskedő, Jeanne Dumesnil apósa.

¹²⁷ Eugène Noël 1879–1898 között a roueni városi könyvtár könyvtárosa volt.

16.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Budapest, 1879. december 4.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 174–175.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Albert Baudouin (1810–1879); Paul Baudouin (1844–1931);¹²⁸ Jeanne Dumesnil (1851–1940); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Camille Dumesnil (1854–1940)

Incipit: „*Bien cher Monsieur et ami, Merci du fond du cœur d'avoir bien voulu m'envoyer le beau discours...*”

Tartalom: Szívből köszöni, hogy elküldte neki a szép gyászbeszédet, amelyet idősebb Baudouin úr sírjánál mondott el. Sajnálja, hogy nem ismerte ezt a „kitűnő embert, aki-ben megvolt a képességek szerencsés harmóniája”. Kéri, hogy tolmácsolja részvétét Paul úrnak és Jeanne-nak. – Biztosan tudja, hogy Attila meglátogatta édesanyjukat, és talán karácsonyig Párizsban marad. Reméli, jobban van már az ő kis Camille-ja. Mme Dumesnilnek küldi az ígért fényképet. Jeanne-nak is ír a napokban.

Megjegyzés: A keltezésben feltüntetett cím: „Pesth”, „Quai François-Joseph 2”.

17.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Budapest, 1880. május 19.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 176–177.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Attila (1847–1897); Alfred Talandier (1822–1890); Juliette Adam, szül. Juliette Lamber (1836–1936); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Camille Dumesnil (1854–1940)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, J'ai pris à la lettre le désir que vous avez manifesté un jour à Attila...*”

Tartalom: Komolyan véve Dumesnil kívánságát, lefordította és postázta neki a kis könyvet, amelyet tanítványainak írt. Látni fogja, hogy nagyrészt az ő eszméit igyekezett itthon terjeszteni. A fordítással a tiszteletét kívánta kifejezni. Ha munkája elért valamelyes sikert, az azért van, mert a magyar pedagógiai könyvek között ennél csak gyengébbe-

¹²⁸ Festőművész, (1874-től) Jeanne Dumesnil férje.

ket találni.¹²⁹ – Ugyanebben a csomagban küldi neki egy magyar novella fordítását is, amelyet a *Nouvelle Revue*-ben szeretne megjelentetni.¹³⁰ A háttér valós, és jól meg lehet érteni belőle a magyar jellemet. Volna-e olyan kedves Dumesnil, hogy Madame Adam figyelmébe ajánlja? – Reményei szerint júliusban utazik Franciaországba, hogy meglátogassa édesanyját, és találkozzon a franciaországi barátokkal. – Tallandier [sic] urat bízta meg, hogy képviselje és szavazzon helyette a „világi oktatás könyvtárának társaságában” (Société de librairie d’éducation laïque), amelynek részvényese, mivel a tanács harminc tagja közül egyedül az ő nevét ismerte. – Örömet leli-e Dumesnil roueni kertjében, amelyről Attilától hallott?

Megjegyzés: A keltezésben feltüntetett cím: „Pesth”, „Quai François-Joseph 2”.

18.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Saint-Pair-sur-Mer,¹³¹ 1880. július 30.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 178–179

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Camille Dumesnil (1854–1940); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Teleki Irén (1857–1937); Teleki Izabella (1861–1949); Teleki Blanka (1864–1944); Teleki Emma (1871–?); De Gerando Attila (1847–1897); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *La foi nouvelle cherchée dans l’art, de Rembrandt à Beethoven*, Paris, Comon, 1850. – Alfred Dumesnil, *L’Individu*. (Kézirat.)

Incipit: „*Bien cher Monsieur, Je veux vous donner des nouvelles de Camille.*”

Tartalom: Szeretné tudatni vele, hogy Camille jól van; mindennap fürdenek a tengerben. Csak rövid ideig maradnak. Unokahúgai Dumesnil minden könyvét magukkal hozták. Ő most éppen a *La foi nouvelle*-t olvassa lelkesen. Édesanyja olvasta fel nekik annak idején, de most sokkal jobban érti. Nagyon hálás lenne, ha ajánlva elküldené neki

¹²⁹ A mű azonosítása bizonytalan, mivel De Gerando Antoninának két könyve is megjelent 1880-ban: *A munka történetének rövid vázlatja*, Budapest, Légrády, 1880., ill. *Nőtan vagy az asszonyi hivatás tudomány*, Kolozsvár, Stein, 1880. Vélhetőleg az előbb említett műről van szó.

¹³⁰ *La Nouvelle Revue*: kéthavonta megjelenő, főként irodalmi lap, amelyet Juliette Adam alapított 1879 novemberében. A küldött novella közlésének nem találtuk nyomát. A folyóirat második, 1880-as évfolyamának 5. számában (p. 714.) ismertetés jelent meg *A kőszívű ember fia* című Jókai-regényről, amelynek De Gerando Antonina által készített francia változata akkor jelent meg P. Ollendorffnál.

¹³¹ A forrásokban: „Saint-Pair”. Település Franciaországban, az alsó-normandiai Manche megyében, az Atlanti-óceán partján.

L'Individu című munkáját¹³² Saint-Pairbe. – Rouenban megcsodálták Dumesnil kertjét. Mindenben remekművet alkot, mert a dolgok mélyére hatol. – Attila címe, amit Beuzeville-ben elfelejtett megadni: „Kendi-Lóna, u. p.¹³³ Nagy Iklód, près Clausebourg¹³⁴”.

19.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Saint-Pair-sur-Mer, 1880. augusztus 16.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 180–182.

Irattípus: autográf levél, borítékkal (3 f.)

Címzés: „Monsieur A. Dumesnil / *Vascœuil* / par *Croisy-La-Haie* / près *Rouen* / Eure”

Nyelv: francia

Említett nevek: Teleki Irén (1857–1937); Teleki Izabella (1861–1949); Teleki Blanka (1864–1944); Teleki László Gyula (1866–1936); Teleki Emma (1871–?); De Gerando Attila (1847–1897)

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *L'Individu*. (Kézirat.)

Incipit: „*Bien cher Monsieur, Je ne vous renvoie pas votre précieux manuscrit.*”

Tartalom: Nem küldi vissza értékes kéziratát, mivel 27-én mindannyian Vascœuilbe mennek, és személyesen fogja átadni neki. Nem tudja eléggé megköszönni, hogy kölcsönadta nekik e fenséges oldalakat, amelyek olvastán a legreménytelenebb ember is visszanyeri életkedvét. *A La foi nouvelle cherchée dans l'art* szerzője ebben az érett művében elérte a teljes egyensúlyt, a tökéletes harmóniát. Talán még senki nem hatolt ennyire mélyre az emberi szív rejtelmeibe, és senki nem volt erre méltóbb, mint ő, aki mentes az elfogultságoktól és előítéletektől, és önmagáért keresi az igazságot. Sorait olvasva rájött, hogy nagyrészt Dumesnil egykori hatásának köszönhetik a szép iránti fogékonyságukat. Ezért is ragaszkodik Attila ahhoz, hogy László – ha csak futólag is – megismerkedjen vele.

¹³² Dumesnil e műve kéziratban maradt, azonban beépítette *L'Immortalité* (Paris, E. Dentu, 1861) című filozófiai művébe. PAPIERS DUMESNIL.

¹³³ Az „utolsó posta” rövidítése.

¹³⁴ Kolozsvárnak a német helységneven (Klausenburg) alapuló korabeli francia neve.

20.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1882. július 24.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 183–185.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (3 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940);

De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897);

Monsieur Chaté; Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)

Incipit: „*Bien cher Monsieur et ami, me voilà réveillée d'une affreuse léthargie...*”

Tartalom: Felébredt hosszú letargiájából, és szeretett barátaira gondol. Attól tart, Jeanne és Camille elfelejtették, mert nem írnak neki. Nagyon örömtelen volt az utóbbi időben. Kolozsváron járvány volt, és több mint két hónapig voltak betegek. Helyettesítenie is kellett az iskolában egy tanárt, aki a vizsgák előtt betegedett meg. Végül nagyszerűen sikerültek a vizsgák.¹³⁵ Viszont egy kedves kolozsvári barátnőjének az esküvője kitűzött napján, július 6-án halt meg az édesanyja; hat nap alatt vitte el a feketehimlő. Mivel a gyász első heteit barátnőjével töltötte, most nem sokat lehet édesanyjával és Attilával: augusztus 28-án ismét Kolozsváron kell lennie. – Terjeszteni fogja a kapott brosrúákat. S Dumesnil megkapta-e Attila brosrúáját, amelyet neki ajánlott? Az ősszel Chaté úrtól szeretne előnevelt növényeket (*plantes mises déjà dans de la mousse*) hozatni.¹³⁶ Iskolai kertjében a fikuszféle növények megeredtek, a virágosak kevésbé, mert nem kapnak napfényt.

21.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Párizs, 1885. március 5.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 186–187.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Eugène Noël (1816–1899)

Incipit: „*Bien cher Monsieur et ami, D'après la lettre de Monsieur Noël et selon son conseil...*”

¹³⁵ Antonina 1880 őszétől a kolozsvári felsőbb leányiskola igazgatónője. Megválasztásáról és az iskola megnyitásáról lásd GAÁL, 2016/5, 449–450.

¹³⁶ Alighanem Dumesnil egyik botanikai újítását kívánta kipróbálni. Alfred Dumesnil több eljárást dolgozott ki a virágföld helyettesítésére, a növények frissen tartása céljából. Nevéhez fűződik a papírból készített anyag, a papyrine feltalálása, lásd BALAFREI, 1995, 24.

Tartalom: Noël úr tanácsára péntek este indul a 6 h 30-as vonattal, hogy reggel és este is meg tudja látogatni a gimnáziumot.¹³⁷ A Victoria Hotelben fog megszállni. – Kérdezi, hogy Noël úr szombati ebédjén köszönnek-e el egymástól. Boldog volt, hogy viszontlátta, de lehetőség szerint szeretne még találkozni vele vasárnap Párizsban, mielőtt ismét száműzött lesz.

22.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Kolozsvár, 1885. november 13.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 188–189.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Pjotr Alekszejevics Kropotkin (1842–1921);¹³⁸ Élisée Reclus (1830–1905); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Camille Dumesnil (1854–1940)

Említett mű(vek): Pierre Kropotkine, *Paroles d'un révolté*, ouvrage publié, annoté et accompagné d'une préface par Élisée Reclus, Paris, C. Marpon et E. Flammarion, 1885.¹³⁹

Incipit: „*Bien cher Monsieur et ami, C'est bien plutôt Notre Conscience à tous...*”

Tartalom: Nem tudja, igaza van-e Kropotkin könyvét illetően, amelyet Élisée Reclus adott közre, ezért szeretné tudni Dumesnil véleményét, akit legszívesebben *Mindannyiuk Lelkiismeretének* nevezne. A könyvet Reclus küldte el neki, hogy írja meg, mint vélekedik róla. Szerinte szép dolog kritizálni a fennálló társadalmat, de hogy mit szeretne helyette Kropotkin, az egyáltalán nem világos. Gondolatai üres frázisokként hatnak, és öldöklésre ösztönöznek. Lesújtó véleményét megírta Reclus-nek, bár fél, hogy el-

¹³⁷ Antonina 1885. február 6-án megkezdett, hathetes olaszországi és franciaországi tanulmányútjának egyik, alighanem roueni állomása. Franciaországban négy tanintézetet látogatott meg (a párizsi *Lycée Fénelon*t, a sèvres-i tanárnőképzőt, Fontenay-aux-Roses-ban az igazgatónőképzőt és a roueni leánygimnáziumot). DE GERANDO, 2018/11.

¹³⁸ Orosz herceg, tudós, geográfus, a 19. századi anarchista mozgalom elméleti megalapozója. Gazdasági, filozófiai és tudományos műveivel komoly nemzetközi elismerést vívott ki. Rendkívüli életútja során egy időben a svájci Clarens-ban élt Élisée Reclus közelében, és közreműködött a *Nouvelle Géographie universelle* munkálataiban. A levél keletkezése idején Kropotkint a clairvaux-i börtönben tartották fogva, ahonnan Victor Hugo és Georges Clémenceau közbenjárására, valamint az Élisée Reclus által szervezett nemzetközi támogató kampány hatására 1886 januárjában szabadult. A Reclus közreadásában megjelent cikksorozata (*Paroles d'un révolté*, 1885) azonnali siker volt. MAITRON, <https://maitron.fr/spip.php?article153691>.

¹³⁹ A levélben konkrétan nem megnevezett könyvet Antonina továbbadta Horvát Árpád (1820–1894) történésznek, amint erről az OSZK-ban őrzött példány possessori bejegyzése tanúskodik: „De Gerando Antoninától Horváth Árpád tanár úrnak...1885”. Élisée Reclus előszavának keltezése: „*Clarens (Suisse), 1er octobre 1885*”. KROPOTKIN, 1885, X.

veszítheti értékes barátságát. – Édesanyja jelenleg Párizsban van, fivére Clarens-ban.¹⁴⁰
Üzenjen Camille-jal, ha nincs ideje írni.

23.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Kolozsvár, 1885. november 24.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 190.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Pjotr Alekszejevics Kropotkin (1842–1921)

Említett mű(vek): Pierre Kropotkine, *Paroles d'un révolté*, ouvrage publié, annoté et accompagné d'une préface par Élisée Reclus, Paris, C. Marpon et E. Flammarion, 1885.

Incipit: „*Bien cher Monsieur et ami, Merci de tout cœur, pour votre admirable lettre...*”

Tartalom: Szívből köszöni levelét, amely megnyugtatta. Dumesnil szerinte helyesen ítéli meg K[ropotkin] könyvét: „optikai tévedésről” van szó. – Édesanyja és fivére is már Párizsban van.

24.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1886. július 3.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 191–192.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Camille Dumesnil (1854–1940); Teleki Izabella (1861–1949); Pjotr Alekszejevics Kropotkin (1842–1921); William Gladstone (1809–1898); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)

Említett mű(vek): Pierre Kropotkine, *Paroles d'un révolté*, ouvrage publié, annoté et accompagné d'une préface par Élisée Reclus, Paris, C. Marpon et E. Flammarion, 1885.

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Vous allez être bien bien étonné de recevoir une lettre de moi...*”

Tartalom: Bella szeretné tudni, mit gondol Dumesnil az angliai politikai eseményekről, Gladstone-ról és Írország lehetséges sorsáról. Unokahúga nagyra értékeli véleményét.

¹⁴⁰ Falu Svájcban, Vaud kantonban, Montreux közelében. Itt élt családjával száműzetésben Attila barátja, Élisée Reclus (1879 őszétől 1890-ig) MAITRON, <https://maitron.fr/spip.php?article24356>.

nyét: a Kropotkin könyvéről írt csodálatos levelét, amelyben társadalmi kérdésekben foglalt állást, lemásolta magának. – Camille jól érzi magát Pálfalván, kedves és alkalmazkodó. Félték, hogy unatkozni fog, mivel Pálfalván kissé elszigetelt és magányos az életük, bár igyekeznek szórakoztatni. De ő csak nevet a rossz utakon és civilizációs elmaradottságukon. Még most is alig hiszi, hogy eljött hozzájuk. E pillanatban úgy érzi, lélekben mind együtt vannak.

25.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Párizs, 1887. december 29.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 193–194.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Jeanne Dumesnil (1851–1940)

Incipit: „*Bien cher Monsieur et ami, je suis toute triste de m'en retourner demain à Kolozsvár...*”

Tartalom: Szomorú, hogy úgy kell másnap visszaindulnia Kolozsvárra, hogy nem találkozott Dumesnillel. Franciaország sem ugyanaz számára így, hogy nem részesült abban az örömben, hogy lássa és hallja őt. Mert Dumesnil képes közvetíteni azt, ami az emberi szellem működésében a legnemesebb. A vele való együttlét hosszú időre hitet és erőt ad. Szeretett volna vele Attiláról és Irénről is beszélni. A pár boldogságának édesanyjuk és ő is nagyon örül.¹⁴¹ Összesen két hete volt, így az utazást leszámítva kilenc napot töltöhetett Párizsban. Mégis nyugodtabb, mert édesanyját jó állapotban találta. – Szeretettel gondol Madame Louise-ra. Mennyire elszomoríthatja a szegény Jeannie fájdalma!

26.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1890. december 28.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 195–196.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.)

Nyelv: francia

¹⁴¹ Miután első házassága hamar felbomlott, Attila 1887-ben feleségül vette unokahúgát, Teleki Irént.

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945);¹⁴² Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Horváth Bertalan

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Merci de votre bonne et belle lettre que vous avez eu la bonté de m'écrire...*”

Tartalom: Kedves levele visszaadta életkedvét. Két éve komoly gondjai vannak az iskolájával, és sokan csodálkoznak, hogy kitartóan küzd, pedig semmi nem kényszeríti. Ám ha az embernek megadatik, hogy olyan barátai vannak, mint Dumesnil, szeretne méltó lenni hozzájuk, és még a távolban is abban a szellemben dolgozni, mint ők. Ezért képes úrrá lenni a nehézségeken. De milyen jólesik egy jó szó azoktól, akikkel szellemi közösségben él, bár egymástól elválasztva. – Néhány napra Pálfalvára jött édesanyjához és fivéréhez, míg Irén és a kis Félix Kolozsváron maradtak a járvány miatt. Horváth úr (a családi birtokok kezelője, hű barátjuk) tíz hónapos kisfia halálán van. Jókívánásaikat fejezi ki az új esztendőre.

27.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. július 12.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 197–198.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Camille Dumesnil (1854–1940); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Élisée Reclus (1830–1905); Jeanne Dumesnil (1851–1940)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Comme vous êtes bon et aimable de m'avoir aussi écrit quelques mots!*”

Tartalom: Kedves Dumesniltől, hogy külön neki is írt. Nagy bajukban jólesnek sorai.¹⁴³ Édesanyja már képes állva megtartani magát, ha nekitámaszkodik valaminek, és néhány lépést tenni, ha támogatják. A karjába is visszatért némileg az élet, kezdi mozgatni. Mindez azonban kevés egy olyan eleven természetű ember számára, mint az édesanyja. Fizikai gyengeségét nem a kornak tulajdonítja, hanem az itteni orvosok inkompetenciájának, akik nem tudják gyógyítani betegségéből. Ez talán annak a jele, hogy idővel

¹⁴² De Gerando Attila Teleki Irénnel kötött második házasságából származó gyermeke; újságíró, diplomata, gazdasági és politikai témájú könyvek szerzője. Az első világháborúban önkéntes volt a francia vezérkarnál. A trianoni tárgyalásokon közvetített a franciák és a magyar küldöttség között. A második világháború idején Franciaországban részt vett az ellenállásban, és Teleki Pállal menekülttábor szervezett magyar zsidóknak. HORNYÁK, 2009, 89.

¹⁴³ Teleki Emmát szélütés érte, melynek következtében jobb oldala lebénult. Antonina a következő tanévre felfüggesztette igazgatónői állását, hogy ápolja. HORNYÁK, 2009, 90.

meg fog gyógyulni! Jelenleg nem tudja, mikor tudnak Franciaországba utazni. És mikor olvashatja Dumesnil munkáját, amire annyira szomjazik. – Gyógyulást kíván Camille-nak, Jeanny és gyerekei egészségi állapotáról érdeklődik. Van-e híre Dumesnilnek Reclus-ról?

28.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. július 29.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 199–200.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Félix Rabbe (1834–1900); Percy Bysshe Shelley (1792–1822); Camille Dumesnil (1854–1940); Teleki Irén (1857–1937); Tatár Mária (1836–1919); De Gerando Félix (1888–1945); De Gerando Attila (1847–1897)

Említett mű(vek): Percy Bysshe Shelley, *Ceuvres poétiques complètes de Shelley: précédées d'une étude historique et critique sur la vie et les oeuvres de Shelley*, trad. par Félix Rabbe, Paris, Giraud, 1885–1887.

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Maman me dit de venir vous remercier du livre...*”

Tartalom: Édesanyja nevében köszöni a könyvet, amelyet olvasásra ajánlott neki, a Rabbe-féle Shelley összest. Sok örömet szerzett és nagyon jót tett édesanyjának ez az olvasmány. Azok közé a szép könyvek közé tartozik, amelyek megemelik a lelket, és segítenek élni. Ők ketten édesanyjával jelenleg egyedül vannak Pálfalván. Sógornője a kicsivel édesanyjánál van, Attilát pedig sikerült elküldeniük a hegyekbe, hogy a friss levegőn megerősödjön. Édesanyja állapota javul, de nem olyan gyorsan, mint kívánná. Bárcsak egyszer újra Franciaországban lehetnének!

29.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. szeptember 24.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 201–202.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945)

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre*, Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Je suis bien bien heureuse d'apprendre que vous achevez...*”

Tartalom: Örül, hogy lassan befejezi munkáját, melyet boldogan olvasna. Éppen ezért nagyon szeretné, hogy Dumesnil ne várjon vele, hanem maga jelentesse meg a könyvet.¹⁴⁴ – Édesanyja jobban van, ő mégis aggódva várja a telet. Sógornője és Félix másnap érkeznek, és egész télen maradnak. Később mozdulni sem lehet a hó és a jég miatt. Talán okosabb lett volna elutazni egy melegebb éghajlatú országba, ahol édesanyja továbbra is kijáratna nap mint nap, de nem mertek. Dumesnil barátsága sok erőt ad nekik.

30.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. október 29.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 203–204.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Camille Dumesnil (1854–1940); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945); De Gerando Attila (1847–1897); Hermione Quinet (1821–1900);¹⁴⁵ Élisée Reclus (1830–1905); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)

Említett mű(vek): Hermione Quinet, *Le vrai dans l'éducation*, Paris, C, Lévy, 1891. (Bibliothèque contemporaine)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Comment allez-vous?*”

Tartalom: Camille írta neki, hogy Dumesnil megfázott; reméli, meggyógyult. – Idáig csodálatos idejük volt, három hónapig semmi nem zavarta a ragyogó napsütést. Édesanyja egész nap a kertben volt, sőt még sétakocsikázott is, amit 15 hónapig nem csinált. Irén és a kis Félix is velük van, aki angyali teremtés; 12-én volt 3 éves. Amikor szomorúnak látja apját, kedvesen kierőszakolja, hogy együtt nevensenek. – Olvasta-e Dumesnil Mme Quinet könyvét, s ha igen, mit szól hozzá? Találkozott-e Élisée Reclus-vel azóta, hogy visszatért?¹⁴⁶ Szeretné tudni címét, miután Reclus elküldte nekik brosrúját. Mindhárman szeretettel üdvözlök.

¹⁴⁴ Nem tudni, változott-e Alfred Dumesnil eredeti szándéka (eszerint életében nem jelenhetett volna meg a mű), mindenesetre a *Libre* a szerző 1894. február 16-án bekövetkezett halála után került kiadásra.

¹⁴⁵ Ermiona Asachi néven született román származású író, Edgar Quinet (1803–1875) francia történelvész, költő, filozófus és politikus özvegye.

¹⁴⁶ Miután Élisée Reclus 1890 végén visszatért Svájcából, néhány évig a Párizs közeli Sèvres-ben lakott. MAITRON, <https://maitron.fr/spip.php?article24356>.

31.

Cím: Alfred Dumesnil levele De Gerando Antoninához, fogalmazvány, [Vascœuil, 1891. november eleje]

Levélíró: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Címzett: De Gerando Antonina (1845–1914)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 243.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre*, Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)

Incipit: „*Ma chère amie, Je vous aime comme la fille de mon meilleur ami...*”

Tartalom: Úgy szereti, mint legjobb barátjának a lányát, úgy tiszteli, mint azt a nőt, aki a legnemesebb módon töltötte be hivatását. Antonina adott helyzetében szeretné kifejezni barátságát, amivel halála előtt adósságot törleszt az egész család felé, mivel édesanyja és fivére az ő szeretetében elválaszthatatlanok tőle. Szeretne-e rendszeresen levelezni vele, ami kissé megtörné a hosszú tél egyhangúságát, melyet vidéken, oktatás nélkül fog tölteni? Elküldené neki fejezetenként – felesége másolatában – az őt érdeklő könyvet, amely gondolatébresztő lehet számára. Kéri, hogy őszinte és szigorú kritikái megjegyzéseivel küldje vissza a kéziratot. Egyszerű ceruzás jelekkel jelölje, ha valami nem világos vagy vitatható szerinte, és édesanyján kívül senkinek ne adja tovább. Bár csak halála után jelenhet meg a könyv, még javíthatja, főleg, ha segít neki Antonina.
Megjegyzés: A kézírás helyenként olvashatatlan.

32.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. november 6.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 205–206.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre*, Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Vous ne pouvez vous imaginer combien vous m'avez rendue fière et heureuse...*”

Tartalom: Büszkévé és boldoggá tette Dumesnil azzal, hogy felajánlotta: fejezetenként elküldi neki könyvét. Elegendő kárpótlásnak tartja a meghozott áldozatért. Semmilyen

munkát nem vállalt el erre az évre, hogy segítsen Attilának ápolni édesanyjukat, tehát ráér, és szeretné mielőbb megkapni a fejezeteket. Édesanyján kívül Attiláért is aggódik, akinél súlyos idegkimerültséget állapított meg az orvos. Fivére nem tud aludni, dolgozni. Levegőváltásra, kikapcsolódásra lenne szüksége, mert már 18 és fél hónapja csak beteget ápol teljes elszigeteltségben. Csakhogy édesanyja egy órát nem bír ki nélküle. Még szerencse, hogy van Irén és a kicsi. Dumesnil személyes látogatása megvigasztalná őket.

Megjegyzés: Antonina széljegyzete (f. 205r) informál arról, hogy a levélhez mellékletek is tartoztak: Teleki Emma levele, melyet Attilának mondott tollba, és egy új fénykép a kis Félixről.

33.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. november 24.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 207–208.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Teleki László Gyula (1866–1936); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre*, Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, voici déjà plusieurs jours que votre précieux manuscrit...*”

Tartalom: Kézirata már több napja megérkezett, csak azért nem igazolta vissza, mert sokat vívódtak az utóbbi időben. Erősen kívánta, hogy Attila menjen el kicsit Pálfalváról, mivel egyre rosszabbul lett, de fivére nem merete otthagyni édesanyjukat. Végül azonban László esküvője rábírta Attilát, hogy Irénnel és a kicsivel elutazzon. – Csodálatos könyvét elkezdte már olvasni egyedül és édesanyjával együtt is, egyelőre jegyzetelés nélkül, hogy benyomást szerezzen. Már most elmondhatja, hogy teljesen a hatása alá kerültek. Ő is érzi mindazt, amiről Dumesnil ír, de sohasem tudta volna így megfogalmazni.

34.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. november 28.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 209–210.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.), vízjeles levélpapíron¹⁴⁷

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Teleki László Gyula (1866–1936); Étienne Dumesnil (1845–1905)

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre*, Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, le second envoi est aussi arrivé à bon port aujourd'hui*”

Tartalom: Dumesnil második küldeménye is rendben megérkezett. Nagyon aggódik, mert egyedül van édesanyjával, aki szótlan és komor, akármit is tesz. Már semmi ön-bizalma. Egy baráti lélekre volna szüksége a közelében, hogy visszanyerje lelkierjét. Talán már arra sem méltó, hogy olvassa Dumesnil szép és mély gondolatait. Mégis olvassa, egyedül és édesanyjával is. Együtt most értek a „*Refuge en soi*” (Menedékre lenni önmagunkban) [c. fejezet] végére. – Lászlónak aznap volt az esküvője.¹⁴⁸ Szomorú, hogy Étienne olyan messzire utazott.

35.

Cím: Alfred Dumesnil levele De Gerando Antoninához, fogalmazvány, [Vascœuil, 1891. december 2.]¹⁴⁹

Levélíró: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Címzett: De Gerando Antonina (1845–1914)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 223–225.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (3 f.)

Nyelv: francia

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre*, Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)

Incipit: „*Très chère amie, Je reçois votre dernière lettre du 28 novembre.*”

Tartalom: Gondoljon arra, mit érezne egy olyan barát iránt, aki Antonina helyzetében lenne. Ő, aki annyira jóságos és áldozatkész, mindenekelőtt legyen erős. Gyermeki szeretetétől függetlenül, magasabb szempontból tekintse át személyes körülményeit, a betegség hatásait. – Rájuk gondol, akik Médiumai az örök Igazság felé, amely elérhető lett volna nélkülük. Azért kérte meg, hogy elsőként olvassa el kéziratát, és fűzzön szigorú kritikai megjegyzéseket munkájához, mert ő a legjobb bírálója, és mert gondolataiban ő az ideális nő, aki a meggyőződéseit összhangba hozza életével, szívét az értelmével. Kívánja, hogy [feleségével] vissza tudják sugározni azt a lelkierőt, amelyet sokszor tőle kaptak. Antoninának nincs mit köszönnie nekik – ők köszönhetnek mindent neki.

¹⁴⁷ STEFANIE MILL fantázianeve, kör alakú, szecessziós, préselt vízjel, amelyet Schmitt Ferenc bécsi levélboríték- és papírfelszerelő-gyáros 1891-ben védjegyeztetett be, lásd PELBÁRT, 2007/6, 233.

¹⁴⁸ Felesége: Wesselényi Ilona (1873–1946).

¹⁴⁹ Dumesnil válasza Antonina 1891. november 28-i levelére, amely Antonina következő levele alapján keltezhető.

36.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. december 9.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 211–212.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893)

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre*, Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, merci, du plus profond de mon cœur...*”

Tartalom: Szívből köszöni Dumesnil december 2-i levelét. Amikor egyedül maradt kétségbeesett édesanyjával, összeomlott. Most, tizenhat együtt töltött nap után édesanyja már jobban megszokta őt, és visszatért a rendes kerékvágásba. Rettenetes neki, hogy ő, aki soha senkinek nem engedte meg, hogy segítsen neki, most semmit nem képes egyedül csinálni. Sajnos lehet, hogy soha nem fogja tudni ennél jobban használni a lábát és a karját. Attila talán két nap múlva tér vissza. Reméli, javára vált a távollét. – Dumesnil mindennap közöttük volt, mint egy jótét lélek. Fél órán, háromnegyed órán át olvasta fel könyvét édesanyjának. Ő maga most majd lassabban kezdi újraolvasni. Köszöni áldott barátságát.

37.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Budapest, 1891. december 19.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 213–214.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Attila (1847–1897); Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910)

Említett mű(vek): Léon Tolstoï, *L'École de Yasnaïa Poliana*, première traduction française de B. Tseytline et E. Jaubert, préface par Émile Bergerat, Paris, Nouvelle librairie parisienne–A. Savine, 1888.

Incipit: „*Bien cher Monsieur et ami, je suis venue pour 4 jours à Pesth...*”

Tartalom: Négy napra Pestre jött iskolai ügyekben és karácsonyi vásárlás céljából, itt érte el 14-én kelt levele. Válaszul kifejti: Igaza van, az életnek olyannak kellene lennie, mint a hitvallás. De vannak pillanatok, amikor inkább a kétség uralkodik el rajtunk. Főleg akkor van ez így, amikor nem tudunk dolgozni, mivel semmi nem ad akkora hitet, mint mikor szívvel-lélekkel dolgozunk, mikor igyekszünk összekapcsolni a létezőt a

vágyainkkal, az ideálunkkal. Amikor elakadunk, mindennek az ellenkezőjét tesszük. Jelenleg neki, aki rendesen társas lény, kényszerítenie kell magát, hogy felkeresse a régi ismerősöket. Pálfalváról azonban jó hírei vannak: fivére pihentebben érkezett haza. – Igen, ismeri Tolsztoj jasznejai iskoláját, őrá is nagy hatást tett. Fivére közölni akarta néhány részletét egy budapesti újságban, de nem akarták lehozni cikkét. Nem csoda ebben a kaszárnyarendszerben! Magyarországon különösen jótékony hatású lehetne ez a könyv. Itt hivatalosan is elgépiesedünk. Csak kár, hogy ennek a zseninek olykor megbomlik az elméje, és kiszolgáltatja magát a támadásoknak.

38.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. december 29.

Levéltár: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 215–216.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.), vízjeles levélpapíron¹⁵⁰

Nyelv: francia

Említett nevek: Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897)

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre*, Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, je suis revenue à Pálfalva le 23 au soir...*”

Tartalom: Szörnyű migrénje miatt csak 23-án este jött vissza Pálfalvára. Szerencsére hazaért karácsonyra, ami náluk a legnagyobb ünnep. Irén gyönyörű karácsonyfát készített a kis Félixnek. Egy pirosra festett, valódi kis lovasszánra állította fel, amely Félix számára készült. A gyertyákkal, édességekkel és ezernyi díszsel megrakott fát művészi elrendezett prémek vették körül. A kis Félix csak azért kért az édességből, hogy szétoszthassa. A mohóságnak árnyéka sincs e gyermekben. Három-négy faluból eljöttek hozzájuk a parasztok tanítójukkal, hogy karácsonyi dalokat énekeljenek. Édesanyja örömmel hallgatta a kórusokat, derűs nyugalom szállta meg. Attila azonban mindig fáradt, elgyötört, alig van benne élet. – Most előlről kezdi könyvét – maradhat nála január végéig? Mindannyiuk jókívánságait küldi 1892-re, és kéri, hogy őrizze meg irántuk tanúsított kivételes barátságát.

¹⁵⁰ Felirata: MARGARET MILL, IVORY PAPER, Vienna Manufacture.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. január 1.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 217–220.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (4 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); De Gerando Félix (1888–1945); Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910); Miss Grace H.; Teleki Blanka (1806–1862); Teleki Blanka Kör

Említett mű(vek): Léon Tolstói, *L'École de Yasnaïa Poliana*, trad. française de B. Tseytline et E. Jaubert, préface par Émile Bergerat, Paris, Nouvelle librairie parisienne – A. Savine, 1888.; Uő, *La Liberté dans l'école*, trad. française de B. Tseytline et E. Jaubert, Paris, A. Savine, 1888.; Uő, *Plaisirs vicieux*, trad. du russe par Halpérine-Kaminski, préface par Alexandre Dumas, Paris, G. Charpentier et E. Fasquelle, 1892. – De Gerando Antonina, *A női élet*, Kolozsvár, Ajtai Ny., 1892.; Uő, *Gróf Teleki Blanka élete*, Budapest, Légrády, 1892.

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, À vous ma première pensée ce matin en m'éveillant...*”

Tartalom: Szívből köszöni 26-i levelét, amely 31-én épp időben érkezett meg ahhoz, hogy jól fejeződjön be a boldogtalan 1891-es év. Irén jóvoltából ünnepeltek előző este: sógornője ízlésesen feldíszítette és kivilágította a szalont, és édesanyjának sok öröme telt abban, hogy mindenhová odagördítettette magát, s minden újdonságot alaposan szemügyre vett. Attila állapota viszont továbbra is aggasztó. Talán január vége felé Irénnel és a kis Félixszel kirándulnak Budapestre, hogy ismét felfrissüljön. – Attila magyar nyelvű cikket írt a jasznajai iskoláról. Ő maga is tartott előadást a könyvről. Ezek a gondolatok azonban jelenleg túlzott megütközést keltenek Magyarországon, ahol a központosítás és a szabályozás időszakát éljük. Azt hiszik, az állam majd mindent megold. Az oktatás teljesen szabad volt 1848 előtt, azután minden németté vált. 1867-ben új korszak köszöntött be, de 1871 óta sajnos egyre hivatalosabbak és szabályozottabbak vagyunk. „Mit szólna ehhez Miss Grace? És sehol egy önálló szellem, hogy felemelje szavát! Nálunk Tolsztojt kissé örültnek tekintik, ezért nincs gondolatébresztő hatása [...]” Szeretné tudni, hogy Dumesnil a *Szabadság az iskolában* c. Tolsztoj-műről is olyan jó véleménnyel van-e. Ő olvasott belőle részleteket, de egyáltalán nem ragadta meg. Szerinte Tolsztoj egyre fanatikusabb Krisztus-imádóvá válik, és közben elvész a zseni. A *Plaisirs vicieux* hidegen hagyja. Elkésérítőnek találja a mindenbe belekevert evangéliumot. – Nagyon szeretné megismerni a kiváló Miss Grace-t és lánytestvérét. Szerinte össze kellene fogniuk azoknak, akik hasonlóan gondolkodnak, akár határokon át is, mert a jelenlegi elszigeteltségben senki nem tesz semmit. Csodálja, hogy Miss Grace a kémiaóráin képes erkölcsileg nevelni, amikor neki nem sikerül elérnie az iskolájában, hogy ebben a szellemben oktassák a történelmet és az irodalmat. – Írt egy kis köny-

vet a régi tanítványai számára, akikkel négy évvel azelőtt egyesületet alakítottak.¹⁵¹ A Teleki Blanka Kör tagjainak feladata eszméik terjesztése, és évente legalább egy, teljesen önzetlen cselekedet végrehajtása. Emellett a kör kapcsolatot teremt azok között, akik bizonyos ideig közösségben éltek; egyfajta szabadkőművesség. Számukra szeretné megírni nagynénje, Teleki Blanka életét. Mivel nem tartja magát alkalmasnak a feladatra, csak az eseményeket és a tetteket szeretné megörökíteni.

40.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. január 8.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 221–222.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.), vízjeles levélpapíron¹⁵²

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893)

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre*, Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Merci de votre petit mot du 3 Janvier.*”

Tartalom: Csak azért ír, hogy a beleegyezését kérje ahhoz, hogy lemásolja könyve bizonyos helyeit, kizárólag édesanyja számára, az ő kérésére. Dumesnilnek köszönhetően most sokkal elszántabb. Kérésére érdeklődött arról, hogy meg lehet-e szerezni a *Revue Germanique*-ot.

41.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. január 25.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 226–228.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (3 f.), vízjeles levélpapíron¹⁵³

Nyelv: francia

¹⁵¹ A Teleki Blanka Kör 1890-ben megjelent első évkönyve alapján az egyesület De Gerando Antonina 1890. május 1-jén, Kolozsváron kelt felhívása nyomán alakult meg, lásd ÖRI, 2018, 348–349. *A női élet* előszavának keltezése: Pálfalva, 1891. november 28.

¹⁵² Felirata: MARGARET MILL, IVORY PAPER, Vienna Manufacture.

¹⁵³ Felirata: MARGARET MILL, IVORY PAPER, Vienna Manufacture.

Említett nevek: De Gerando Attila (1847–1897); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Teleki Irén (1857–1937); Teleki Blanka (1864–1944); Teleki László Gyula (1866–1936); Wesselényi Ilona (1873–1946); De Gerando Félix (1888–1945); Miss Grace H.; Vályi Nóra¹⁵⁴

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre*, Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, J'ai fini la Préface, l'Introduction et le Refuge en Soi*”.

Tartalom: Befejezte az *Előszót*, a *Bevezetést* és a *Le Refuge en Soi* (Menedékre lelmi önmagunkban) című fejezetet. Vissza akarta küldeni a kéziratot, de most Attila szeretné elolvasni. Majdnem az egészset lemásolta édesanyjának, kivéve, amit ő már korábban átírt magának, és fejből tud. Az egyedüli kritikája majdnem mindig a csodálat. Puha ceruzával a margón megjelölte azokat a részeket, amelyek különösen tetszettek neki. Az első kis ellenvetést az előszóban tette, ahol azt írja: egy hasonló kísérletnek személytelennek kell lennie. Szerinte kedvesebb a gondolat, ha valamiképpen megszemélyesül, ha szimpatikus a személy, akitől származik. A *Refuge en soi*-ban a következő mondat veszélyes lehet az önhitt emberek számára: „A szívünkhöz közelálló emberek véleményének ingadozása közepette az önmagunkban meglelt menedék felfedeztetni velünk azt a barátot, aki egyáltalán nem változik.” Az egyetlen általános kifogása, hogy szerinte túlzott a halhatatlanságról tett kijelentésének általános érvénye. Többé-kevésbé világos intuícióval rendelkezünk róla, ám ez nem elég erős ahhoz, hogy befolyásolja tetteinket. Az ember hihet a szívével, míg értelme bátran kivár. – Köszöni Miss Grace H. levelét. – Irén elkísérte öccsét és ifjú sógornőjét Blankához Majtistra.¹⁵⁵ Blanka lánya, Nóra és a kicsi édesek együtt. – 28-án lesznek náluk a választások.¹⁵⁶

42.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. február 9.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 229–231.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (3 f.), vízjeles levélpapíron¹⁵⁷

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Miss Grace H.; Stampfel Károly

¹⁵⁴ Teleki Blanka (1864–1944) és Vályi Árpád (1860–1902) lánya.

¹⁵⁵ Ma Jánmajtis, község Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

¹⁵⁶ Az 1892-es országgyűlési választásokat január 28-a és február 6. között tartották meg. „Mi újság?”, In: VU, 39. (1892) 6. sz. 104. A kormányzó Szabadelvű Párt 243, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt 86, a Nemzeti Párt 61, a Függetlenségi és 48-as (Ugron) Párt 15 mandátumot szerzett a 413 fős parlamentben, amelybe 8 pártonkívüli is bejutott.

¹⁵⁷ Felirata: MARGARET MILL, IVORY PAPER, Vienna Manufacture.

Említett mű(vek): De Gerando Antonina, *Francia olvasókönyv felsőbb leányiskolák számára = Lectures françaises*, Pozsony, Stampfel Károly, 1891.; Uő, *A női élet*, Kolozsvár, Ajtai Ny., 1892. – Alfred Dumesnil: *La foi nouvelle cherchée dans l'art, de Rembrandt à Beethoven*, Paris, Comon, 1850.; Uő, *Libre*, Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Votre bonne lettre du 7 est arrivée comme de nouveau...*”

Tartalom: 7-én kelt kedves levele mint a gyógyító napsugár érkezett meg hozzánk. A sár miatt napok óta nem tudnak kimenni. Magyarországon ebben az évben nagyon enyhe lefolyású az influenza, csak 5-6 napig tart, és – ha nincs már meglévő betegség – nem halálos kimenetelű, mint két éve. – Köszöni, hogy el akarja küldeni a „francia olvasókönyvet” Miss Grace-nek. Mivel a kiadó Pozsonyban lakik, inkább ő küld egy példányt Dumesnilnek azzal kéréssel, hogy továbbítsa neki. Örül, hogy ily módon kapcsolatba kerülhet e fennkölt lélekkel, akinek levelét – melyet Dumesniltől kapott meg átiratban – idézte egy magyar nyelvű cikkében. Nagyon sokat jelent számára ez a kapcsolat, mert ő egyelőre teljesen egyedül van a nevelési kérdésekről vallott nézeteivel. – A nőről írt kis könyvét nem tudja odaadni Dumesnilnek, mert az magyar nyelven íródott magyar közönségnek. Volt tanítványaiból most kis csoportot akar szervezni a legjobb francia könyvek lefordítására, ifjúsági irodalom gyanánt (a 16–20 éves korosztály számára). Cél, hogy a rajongó ifjak körében terjesszék a szép és nagy gondolatokat, megóvják lelküket az öregedéstől, és arra biztassák: maradjanak hűek ideáljaikhoz. Kölcsönadná-e neki ebből a célból *La foi nouvelle cherchée dans l'art* című régi művét, amelyet maga szeretne lefordítani? – Befejezte a „Réconfort dans la nature” (A vigasztaló természet) fejezet olvasását.

43.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. február 21.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 232–235.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (4 fol.)

Nyelv: francia

Említett nevek: Miss Grace H.; Valentine de Lamartine (1871–1894); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Eugène Noël (1816–1899); Élisée Reclus (1830–1905); Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910); Camille Dumesnil (1854–1940); Gruby Dávid (1810–1898); De Gerando Attila (1847–1897); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893)

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *La foi nouvelle cherchée dans l'art, de Rembrandt à Beethoven*, Paris, Comon, 1850.; Uő, *Művészi benyomások Rembrandttól Beethovenig*, Kolozsvár, ford. De Gerando Antonina, Horatsik J., 1893. (Teleki Blanka Kör kiadványai) – De Gerando Antonina, *Francia olvasókönyv felsőbb leányiskolák számára = Lectures françaises*, Pozsony, Stampfel Károly, 1891. – Léon Tolstoï, *La Liberté dans*

l'école, trad. française de B. Tseytline et E. Jaubert, Paris, A. Savine, 1888. – Alfred Dumesnil, *Libre*, Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Je viens bien vite vous accuser réception de la Foi nouvelle...*”

Tartalom: Aznap reggel köszönettel megkapta a *Foi nouvelle*-t („[A művészetben keresett] új hit” című könyvet). Engedélyét kéri, hogy feltüntethesse nevét szerzőként. Jegyzetben majd megemlíti, hogy az eredeti névtelenül jelent meg. Szeretné megváltoztatni a címet is, mert itt ezt az „új hitet” nem értenék meg. Mindenki megmarad hitében, mint a ruhájában, nincs csatározás ekörül. Mivel nincs napirenden a kérdés, az emberek nem érzik a változtatás szükségességét. Például amikor őt kinevezték igazgatónővé, és kijelentette, hogy szabadgondolkodó, először kicsit zavarba jöttek. Egyikük, egy protestáns püspök megértette, és becsmérelni kezdte. A többi hét, különböző egyház papja azonban elintézte annyival, hogy így legalább nem lesznek féltékenyek egymásra, hiszen ha semmilyen vallást nem követ, egyiket sem fogja előnyben részesíteni. Címnek valami ilyesmit szeretne: „A művészet, ahogy szebbé és boldogabbá teszi az életet”. – Végtelenül köszöni, hogy lemásolta neki Miss Grace leveleit. Örömmel lépne kapcsolatba vele. – Elküldte [francia] olvasókönyvét Noél úrnak. Magyarországon nagy szükség volt az egyes osztályok igényeinek megfelelő kis szöveggyűjteményre. Jelenleg azonban csak a közoktatási minisztérium által jóváhagyott tankönyveket lehet használni. Jobb, ha nem tudja Dumesnil, miket kell fordíttatni a gyerekekkel. Az ő tanítványai heti négy nyelvórával már mindent értenek, és képesek rezümét írni az olvasmányaikból. Valamennyi tanítványának megvan az az érdekes tulajdonsága, hogy imádják a franciát, és utálják a németet. – Tolsztoj *La Liberté dans l'école* (Szabadság az iskolában) című könyvének recenziójára reagálva kifejti nézetét, miszerint a tudomány szeretete nem elég, az emberiséget, a fejlődést és a gyerekeket is szeretni kell. Ezt egy személyes példával is alá tudja támasztani. Iskolájában egy fiatal természetrajz-tanár nő imádja a tárgyat és jól tanít, de nagyon szigorú, és nem szereti eléggé a tanítványait. A gyerekek tisztelik, de utálják a természetrajzot. Franciára tanította, hogy egy kis fénysugarat csempésszen lelkébe, de nem sikerült kibontakoztatnia. – Migrén és gyomorgörcsök gyötrik vég nélkül. Camille-t kérte, hogy beszéljen Gruby doktorral. – Az „Expansion de l'Individu” (A személyiség kiterjesztése) című fejezetnél tart Dumesnil könyvében.

44.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. március 8.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 236–237

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Victor Cherbuliez (1829–1899); Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910); Marcellin de Marbot (1782–1854)

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *La foi nouvelle cherchée dans l'art, de Rembrandt à Beethoven*, Paris, Comon, 1850.; Uő, Művészi benyomások Rembrandttól Beethovenig, Kolozsvár, ford. De Gerando Antonina, Horatsik J., 1893. (Teleki Blanka Kör kiadványai); Victor Cherbuliez, *L'art et la nature*, Paris, Hachette, 1892. – Léon Tolstói, *La Liberté dans l'école*, trad. française de B. Tseytline et E. Jaubert, Paris, A. Savine, 1888.; Uő, *Les confessions*, 1879–1881, [?].

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Comme cela doit être exaspérant d'être forcé de faire ce qu'un éditeur...*”

Tartalom: Köszöni a javasolt címet. Már elkezdte a fordítást. Pontosan erre van szükségük. Emellett a budapesti Akadémia megbízta Cherbuliez *Art et Nature* (Művészet és természet) című művének lefordításával, ám ezt nem találja olyan jónak.¹⁵⁸ Kéri Dumesnilt, hogy adja majd neki kölcsön a *La Liberté dans l'école*-t (Szabadság az iskolában). Cserébe elküldi a *Confessions*-t (Vallomások), ami megmagyarázza Tolsztojt. Dühíti, hogy ez a ragyogó elme ennyire kifordul magából, tönkreteszi magát. Mivel elemzési szennvedélyét odáig fokozza, hogy az már pusztít. Érdekelné Dumesnil véleménye. – A *Lectures Scientifiques*-et meg fogja hozatni. Marbot-t olvassák, és élvezik.

45.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. március 24.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 238–239.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); De Gerando Félix (1888–1945); Gruby Dávid (1810–1898); Ernest Lavisse (1842–1922); Eugène Noël (1816–1899); Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910)

Említett mű(vek): Léon Tolstói, *La Liberté dans l'école*, trad. française de B. Tseytline et E. Jaubert, Paris, A. Savine, 1888.; Uő, *Les confessions*, 1879–1881, [?].

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Voici qu'enfin nous avons aussi le printemps à notre tour.*”

Tartalom: Jobban van, mióta a kitűnő Gruby doktor előírásait követi. Csak ő segíthet rajta, mivel olyan jól ismeri. – Néhány napig Kolozsváron volt, és most dühös, mert távollétében egy csomó dolgot az akaratával szöges ellentétben csináltak az iskolában. Pedig egyelőre még ő az igazgató és a felelős. Felháborítja a poroszosítás: gépeket akar-

¹⁵⁸ Cherbuliez *Művészet és természet* című műve végül Geőcze Sarolta fordításában jelent meg (Bp., 1893).

nak csinálni a gyerekekből, névtelen számot. – 18-i leveléből látja, hogy Dumesnil nem kapta meg Attila válaszát. Annyi levél elvész! A Lavisse-cikk megérkezett, viszont egyetlen újság sem volt hajlandó leköszölni Attila ezzel kapcsolatos írásait, attól való félelmükben, hogy elidegenítik Németországot. Magyarországon ugyanis főleg Oroszországtól félnek, amelynek seregeit a határainkhoz vezényelték az éhség ürügyén, és csak a németek nyújtotta védelemben bíznak. – Még egyszer köszöni Noël úr csodálatos írását.¹⁵⁹ A *La Liberté dans l'école*-t ne küldje el, mert meghozatta. A *Confessions*-t csak azért küldte el neki, hogy belenézhessen. Tolsztojnak igaza van abban, hogy a hit éltet, de szerinte ott téved, hogy az ember hitének nem kell abszurdnak lennie.

46.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. április 23.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 240–242.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (3 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Vályi Árpád (1860–1902); Teleki Irén (1857–1937)

Incipit: „*Bien cher Monsieur et ami, Je ne savais rien du tout de cet accident...*”

Tartalom: Szomorúan hallottak Dumesnil Párizsban szerzett fejsérüléséről, és teljes felépülést kívánnak neki. Sokszor gondol rá, főleg, hogy nem azt az életet éli, amely kielégítené morális szükségleteit. Próbálja megőrizni a nyugalomát, miközben sok minden irritálja, sok szenvedést hordoz magában. Neki nem elég írnia, mindenekelőtt cselekednie kell. Márpedig ő az ötödik kerék, nem teheti azt a jót, amit szeretne. A cselekvés tüzeiben, amikor alkotni, jobbitani szeretne, illúziókban ringatja magát; nem érzékeli, ami még barbár és pallérozatlan egy születőben levő társadalomban, amelyben mindenki elsősorban a látszatra törekszik. A tétlenségben azonban hitét veszti. – Nem könnyű ápolni édesanyjukat, aki nem vesz tudomást koráról és a betegségéről, de talán éppen ez tartja életben. – Blanka férjét végre képviselővé választották.¹⁶⁰ Irén pompás ünnepséget rendezett számára lampionokkal, cigányzenével, transzparenszel stb.

¹⁵⁹ Valószínűleg Eugène Noël *Les loisirs du père Labèche. Plantes et bêtes* (Paris, Bécus, 1891.) című könyvéről vagy annak részletéről van szó, amely nagy sikert aratott. E munkájában a szerző – aki Dumesnilhez hasonlóan szenvedélyes botanikus volt – élvezetes, irodalmi stílusban mutatja be kertjének élővilágát.

¹⁶⁰ Nagykéri Vályi Árpádot Pest megye keceli választókerületében választották országgyűlési képviselővé a Függetlenségi Párt színeiben. Megbízólevelét az 1892. április 21-i országgyűlési ülésen nyújtotta be. KN, 1892, II. kötet, 232.

47.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. június 12.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 244–245.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945); Tatár Mária (1836–1919); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Miss Grace H.; Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre*, Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Je viens de mettre à la poste votre précieux manuscrit.*”

Tartalom: Postázta értékes kéziratát. El sem tudja képzelni, milyen jó hatással volt Attilára és órá Dumesnil könyve, amely merész, szenvedélyes és tömör. Egy hittel írt könyv, amely felrisszíti a lelket, és rengeteg gondolatot ébreszt. Köszöni, hogy a legjobbkor olvashatták. Ez kizárólag az ő javukat szolgálta, mivel méltatlan maradt bírálatára, s csak a benyomásait jegyezte be Dumesnil kérésére. – Fivére aznap reggel elutazott Irénnel és Félixszel. Meglátogatják Teleki nagynénjét, majd Attila néhány hetet a hegyekben tervez tölteni (július 15-ig). Édesanyja jól van, csak alig él, amikor távol van tőle a fia. – Nagy levelezésben van Miss H.-val, aki elragadó.

48.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Kolozsvár, 1892. november 20.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 246–248.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (3 f.), vízjeles levélpapíron¹⁶¹

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); De Gerando Félix (1888–1945); Irányi Dániel (1822–1892)¹⁶²

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *La foi nouvelle cherchée dans l'art, de Rembrandt à Beethoven*, Paris, Comon, 1850.; Uő, *Művészeti benyomások Rembrandttól Beethovenig*, ford. De Gerando Antonina, Kolozsvár, Horatsik J., 1893. – De Gerando Antonina, *Gróf Teleki Blanka élete*, Budapest, Légrády, 1892.

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Merci mille et mille fois de votre bonne lettre !*”

¹⁶¹ Felirata: MARGARET MILL, IVORY PAPER, Vienna Manufacture.

¹⁶² Politikus, publicista. Az 1848–1849-es forradalom- és szabadságharcban való részvétele miatt Párizsba emigrált, ahol főként újságíróként működött. 1868-ban tért haza Magyarországra és folytatta politikai pályafutását. MÉL, I, 778.

Tartalom: Most nem érzi magát olyan boldogtalannak. Édesanyja sokkal jobban van, és már nincs annyira egyedül. Amikor lefordította a *Foi nouvelle*-t, egy fiatal (26 éves), szegény, tehetséges író kért meg, hogy nyelvileg lektorálja szövegét. Dumesnil és könyve egészen megnyerte eszméiknek, és barátjává tette.¹⁶³ Amint megjelenik a magyar *Foi nouvelle*, küldi Dumesnilnek az eredetivel együtt. Édesanyja számára is meglepetés lesz. – Dumesnil levelét elküldte Pálfalvára, hogy mindenki részesüljön a barátság e napsugarából. – Küldi két újabb munkáját, melyeket a nyáron csinált.¹⁶⁴ Sajnos csak magyarul, mert nem tud már elég jól franciául. Továbbra is van elég bosszúsága, de most, hogy van, akivel azonos nyelven beszél, minden könnyebb. Irányi úr halála mélyen megrendítette őket.¹⁶⁵ Hirtelen halt meg vérhasban, de a sok küzdelem már korábban kikezdte egészségét. Szép halál, amely munka közben lepte meg.

49.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Kolozsvár, 1893. január 23.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 249–251.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (3 f.), vízjeles levélpapíron¹⁶⁶

Nyelv: francia

Émlített nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945); Élisée Reclus (1830–1905); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940); Teleki Blanka Kör

Émlített mű(vek): Alfred Dumesnil, Művészi benyomások Rembrandttól Beethovenig, ford. De Gerando Antonina, Kolozsvár, Horatsik J., 1893.; Uő, *La foi nouvelle cherchée dans l'art, de Rembrandt à Beethoven*, Paris, Comon, 1850.

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Quel hiver rigoureux nous avons !*”

Tartalom: Nagyon kemény telük van. Édesanyja mégis jól van, naponta tesz egy kört a kertben. Attila továbbra sincs jó bőrben, de nincs mit tenni. Neki magának is vannak komoly gondjai, mégis örül, hogy visszatérhetett iskolájába és a gyerekekhez. A nála lakók közül egy tizenegy éves, tündéri kislánynak tifusza volt, őt ápolta, ezért is nem írt hamarabb. – A *Foi nouvelle* nagy siker, az újságok részletes és lelkes hangú ismertetéseket közölnek róla. Kissé újszerű ez a műfaj Magyarországon, keveset foglalkoznak

¹⁶³ Az 1866 körül született író-tanár nem volt azonosítható – lehetőségként felmerül Kovács Dezső (1866–1935).

¹⁶⁴ Az egyik könyv biztosan a Teleki Blanka-életrajz, a másik talán a *Női élet*, amelynek utómunkálatai át-húzódtak 1892 nyarára.

¹⁶⁵ Irányi Dániel, a De Gerando testvérek egykori házitanítója 1892. november 2-án hunyt el.

¹⁶⁶ A Franz Plentl Sohn papírfelszerelő- és kereskedőcége 1893–1918 közötti időszakban préselt, MARY MILL fantázianeveű vízjele. PELBÁRT, 2007/4, 151.

mostanában művészettel, de ez a kis könyv propagandát csinál, és éppen ez volt a célja. Ez a Teleki Blanka Kör első kötete. Köszönettel küldi vissza az eredetit. – Élisée Reclus csalódást okozott neki. Nemrég írt neki, hogy híreket kapjon felőle, mire az volt a válasza, hogy a barátoknak nem szükséges tudniuk egymásról, az apró dolgok nem számítanak, mindenki a saját célja érdekében munkálkodik stb. Szerinte épp ellenkezőleg: olykor ki kell cserélnünk gondolatainkat. Állandóan változunk, és ha sokáig nem kommunikálunk egymással, megszűnik köztünk a harmónia, nem érezzük a barátság jótéteményeit, amelyet éppen az a melegség tesz áldottá, amelyet a léleknek kölcsönöz, és amely annyira segít élni, erősnek maradni. – Hamarosan Camille-nak és Jeanne-nak is ír.

50.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Kolozsvár, 1893. május 22.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 252–253.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül, gyászszegéllyel,¹⁶⁷ vízjeles levélpapíron¹⁶⁸ (2 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945); Tatár Mária (1836–1919); Teleki Emma (1871–?)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Votre bonne lettre nous a fait vraiment beaucoup de bien...*”

Tartalom: Kedves levele nagyon jólesett fivérének és neki. Milyen jó Dumesnil, és mennyire szeretik! Egyedül maradt Kolozsváron. Fivérét feleségével és a kis Félixszel elvitték Kendilónára Teleki nagynénjéhez. Ott van még Emma, aki mindent megtesz, hogy felvidítsa nővérét és sógorát. – Türelmetlenül várja, hogy mehessen Franciaországba. Mégiscsak az ottani barátok értették meg inkább és tudták jobban szeretni édesanyját. Valami bensőségesre vágyik, egy gyerekre, de csak egyre. Vagy egy baráti lélekre. – A lelke mélyén még mindig aggódik fivéréért. Pedig neki ott van a kislfia! Bár csak meg tudná őt vigasztalni, ahogyan Attila vigasztalta édesanyjukat, amikor elvesztette édesapjukat!

¹⁶⁷ De Gerando Ágostné Teleki Emma 1893. április 30-án hunyt el Pálfalván.

¹⁶⁸ Felirata: MARGARET MILL, IVORY PAPER, Vienna Manufacture.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Balatonfüred, 1893. szeptember 12.

Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)

Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 254–256.

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül, gyászkeretes, vízjeles¹⁶⁹ levélpapíron (3 f.)

Nyelv: francia

Említett nevek: De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Charles Darwin (1809–1882); William Morris (1834–1896); Élisée Reclus (1830–1905)

Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Vous savez peut-être déjà que nous n'avons pu ouvrir les écoles...*”

Tartalom: A kolerajárvány miatt zárva maradtak az iskolák szeptember 1-jén Magyarországon. Kolozsváron is fenyegető volt a helyzet, mert igen rosszak a higiéniai viszonyok: a 38.000 fős városban nincs csatornázás. Mivel a betegség csak a legszegényebeket vitte el, egyeteket alakítottak népkonyha üzemeltetése céljából, és naponta 80–100 embert láttak el ingyen tápláló ételekkel. – Attila kívánsága volt, hogy töltsenek el együtt egy kis időt a Balatonon. Meg akarta őt óvni a fertőzéstől, ő viszont arra gondolt, hogy Attilának környezet- és levegőváltásra van szüksége annyi megpróbáltatás után, és minthogy a felesége még nem tudta elkísérni, körülbelül tíz napra elutazott vele az üdülőhelyre. – Vascœuili beszélgetésük nyomán előfizetett a *Société nouvelle-re*.¹⁷⁰ A „Fatalité” (Végzet) című cikk nagyon tetszett neki, de a többi cikket is szeretné beszerezni, melyekről Dumesnil beszélt neki személyes találkozásukkor, így a Darwin elméletét vitató cikksorozatot, Morris úr cikkeit, irodalmi kritikákat. Kéri, hogy adja meg adataikat. – A vascœuiliiek egészségi állapota felől és látogatóikról (Jeanne és Charles, Élysée úr) érdeklődik.

Megjegyzés: A keltezésben feltüntetett cím: „Balaton Füred, villa Ecsy, Hongrie”.¹⁷¹

¹⁶⁹ Felirata: MARY MILL, IVORY PAPER.

¹⁷⁰ A *La Société nouvelle. Revue internationale. Sociologie, arts, sciences, lettres* 1884 és 1896 között jelent meg Brüsszelben és Párizsban. A lap főszerkesztője ebben az időben Gustave Kahn volt, aki cikkeket is írt a lapba. Neves szerzői közé tartoztak még az említett William Morris (1834–1896) brit költő, író, grafikus, festő, szocialista gondolkodó, a szecesszió egyik vezéralakja; Émile Verhaeren, Georges Servières, Élisée és Élie Reclus.

¹⁷¹ A nyaralót Balatonfüred híres fürdőigazgatója, Écsy László (1807–1895) építtette 1868-ban. Az épület ma is áll a Honvéd utca 3. szám alatt, a Jókai Mór Emlékház szomszédságában. http://www.helyismeret.hu/index.php?title=%C3%89csy_L%C3%A1szl%C3%B3_nyaral%C3%B3ja (Utolsó letöltés: 2020. szeptember 15.).

Név- és címmutató¹⁷²

- Adam, Juliette 17
 Baudouin, Albert 15, 16
 Baudouin, Paul 16
 Cherbuliez, Victor
L'art et la nature 44
 Coignet, Clarisse 6
 Coignet, Lucy 7
 Créatin, Monsieur 4
 Darwin, Charles 51
 De Gerando Ágostné Teleki Emma 4, 5, 7,
 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 18, 20, 22, 23,
 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34,
 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46,
 47, 48, 49, 50
 De Gerando Antonina
A női élet 39, 42
Gróf Teleki Blanka élete 39, 48
*Francia olvasókönyv felsőbb leányiskolák
 számára (Lectures françaises)* 42, 43
 Dumesnil, *Művészi benyomások Rembrandt-
 randttól Beethovenig*, ford. De Geran-
 do Antonina 43, 44, 48, 49
 De Gerando Attila 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10,
 11, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23,
 25, 26, 28, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 38,
 39, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51
 De Gerando Félix 26, 28, 29, 30, 32, 33,
 36, 38, 39, 41, 45, 47, 48, 49, 50
 Dumesnil, Alfred 13
*La foi nouvelle cherchée dans l'art, de
 Rembrandt à Beethoven* 18, 42, 43,
 44, 48, 49
*Művészi benyomások Rembrandttól Beetho-
 venig*, ford. De Gerando Antonina
 43, 44, 48, 49
L'Individu 18, 19
Libre 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 40, 41,
 42, 43, 47
 Dumesnil, Camille 1, 4, 6, 9, 12, 13, 14,
 15, 16, 17, 18, 20, 22, 24, 27, 28, 30,
 43, 49
 Dumesnil, Étienne 1, 7, 34
 Dumesnil, Jeanne 1, 4, 5, 6, 9, 14, 15, 16,
 20, 25, 27, 49, 51
 Dumesnil, Louise
lásd Reclus, Louise
 Gérando, Anette de 3
 Gladstone, William 24
 Gruby Dávid 9, 43, 45
 H., Grace 39, 41, 42, 43, 47
 Horváth Bertalan 9, 26
 Irányi Dániel 48
 Jókai Mór 13, 14
*A köztívű ember fiai / Les fils de l'homme
 au cœur de pierre* 12, 13, 14
 Kropotkin, Pjotr Alekszejevics
Paroles d'un révolté 22, 23, 24
 Lamber, Juliette
lásd Adam, Juliette
 Lamartine, Alphonse de 3
 Lamartine, Valentine de 43
 Lavis, Ernest 45
 Marbot, Marcellin de 44
 Morin, Frédéric 11
 Morris, William 51
 Noël, Eugène 15, 21, 43, 45
 Quinet, Hermione
Le vrai dans l'éducation 30
 Rabbe, Félix
Ceuvres poétiques complètes de Shelley,
 trad. Félix Rabbe 28
 Reclus, Élie 13
 Reclus, Élysée 10, 22, 27, 30, 43, 49, 51

¹⁷² A számok a levelek sorszáma utalnak.

- Reclus, Louise 3, 4, 6, 10, 12, 14, 15, 16,
17, 18, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 30, 31,
32, 33, 42, 43, 47, 49
- Reclus, Paul 5, 13
- Rogear, Louis Auguste 12, 13, 14
- Shelley, Percy Bysshe
Œuvres poétiques complètes de Shelley,
trad. par Félix Rabbe 28
- Stampfel Károly 42
- Talandier, Alfred 17
- Tatár Mária 11, 28, 47, 50
- Teleki Blanka (1806–1862) 12, 39
- Teleki Blanka (1864–1944) 9, 18, 19, 41
Teleki Blanka Kör 39, 49
- Teleki Emma (1809–1893)
lásd De Gerando Ágostné Teleki
Emma
- Teleki Emma (1871–?) 9, 18, 19, 50
- Teleki Irén 9, 10, 18, 19, 25, 26, 28, 29, 30,
32, 33, 36, 38, 39, 41, 46, 47, 49, 50, 51
- Teleki Izabella 9, 11, 18, 19, 24
- Teleki László Gyula 9, 19, 33, 34, 41
- Teleki Miksa 9
- Templier, Émile 13, 14
- Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 37, 44, 45
L'École de Yasnaïa Poliana, trad. B. Tseyt-
line, E. Jaubert 37, 39
- La Liberté dans l'école*, trad. B. Tseytline,
E. Jaubert 39, 43, 44, 45
- Plaisirs vicieux*, trad. Halpérine-Kaminski
39
- Les confessions* 44, 45
- Vállyi Árpád 46
- Vállyi Nóra 41
- Wesselényi Ilona 41

Rövidítések és irodalomjegyzék

BHVP	Bibliothèque historique de la Ville de Paris
8-Ms 1579	Correspondance famille de Gérando. II. Les en- fants Attila et Antonine
Ms 1525	Alfred Dumesnil: Manuscrit de <i>Libre</i>
KN	Képviselőházi napló 1892, II. köt.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
<i>Sajtóforrások</i>	
Le Rappel	
Magyarország és a Nagyvilág (MN)	
Vasárnapi Ujság (VU)	
Fővárosi Lapok (FL)	

- BAJOMI LÁZÁR
1980
- BAJOMI LÁZÁR Endre: *Arpadine. Kalandozások a magyar–francia kapcsolatok múltjában*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.
- BALAFREI
1995
- Hédia BALAFREI: *À l'ombre des grands romantiques. Alfred Dumesnil (1821–1894)*, In: *Dialogues autour de Vascœuil. Dumesnil et Michelet*, textes réunis par Paul VIALLANEIX et publiés par Simone BERNARD-GRIFFITHS. Paris, Nizet, 1995, 9–26. (Cahiers romantiques, 1.)
- BERECZKI
1984
- BERECZKI Sándor: *De Gerando Antonina pedagógiai tevékenysége*, In: *Magyar Pedagógia*, 84. (1984) 2. sz. 160–176.
- DE GERANDO
1880
- DE GERANDO Antonina: *A munka történetének rövid vázlat*, Budapest, Légrády, 1880.
- DE GERANDO
1885/3
- DE GERANDO Antonina: *Az olasz felső leányiskolákról*, In: *Nemzeti Nénevelés*, 6. (1885) 3. sz. 169–172.
- DE GERANDO
1885/11
- DE GERANDO Antonina: *A francia felsőbb leányiskolákról*, In: *Nemzeti Nénevelés*, 6. (1885) 11. sz. 256–266.
- DE GERANDO
1890
- DE GERANDO Antonina: *A legújabb nevelési reformok Franciaországban*, In: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának Kiadványai*, 7. (1890) 2. sz. 111–115.
- DE GERANDO
1892
- DE GERANDO Antonina: *A női élet*, Kolozsvár, Ajtai Ny., 1892.
- DE GERANDO
2018
- DE GERANDO Antonina: *Nőtan, avagy amit egy leánynak tudni kell*, vál., bevez., jegyz. GAAL György, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2018.
- DUMESNIL
1850
- Alfred DUMESNIL: *La foi nouvelle cherchée dans l'art, de Rembrandt à Beethoven*, Paris, Comon, 1850.
- DUMESNIL
1895
- Alfred DUMESNIL: *Libre*, Paris, Lemerre, 1895.

EXPOSITION

1986–1987

Hongrois et Français. Une famille franco-hongroise les Teleki de Gérando. [Exposition au] Musée Jean-Jacques Rousseau, 9 novembre 1986–31 janvier 1987, org. Musée Jean-Jacques Rousseau, Montmorency, Musée Jean-Jacques Rousseau, 1987.

GAAL

2016/5

GAAL György: *De Gerando Antonina, a leánynevelő és intézete*, In: *Református Szemle*, 109. (2016) 5. sz. 542–580.

GAAL

2016/10–11

GAAL György, *A leánynevelés erdélyi úttörője, De Gerando Antonina*, 1–2., In: *Művelődés*, 69. (2016), 10. sz. 15–18., ill. *Művelődés*, 69. (2016) 11. sz. 17–21.

GAUTIER

1873

Théophile GAUTIER: *Fracasse kapitány*, Budapest, 1873.

HORNYÁK

2009

HORNYÁK Mária: *De Gérando Ágostné Teleki Emma (1809–1893)*, Martonvásár, Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány, 2009. (Örláng füzetek, 12.)

HORNYÁK

2012

HORNYÁK Mária: *Brunszvik Teréz „szellemi” gyermeke: Teleki Blanka (1806–1862)*, Martonvásár, Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány – Teleki Blanka Hölgyklub, 2012. (Örláng füzetek)

JÓKAI

1880

Maurice JOKAI: *Les fils de l'homme au cœur de pierre*, trad. Antonine de GÉRANDO-TELEKI, Paris, O. Ollendorf, 1880.

KÉRI

1996

KÉRI Katalin: *A modern nevelés útjain – De Gerando Antonina. Főhajtás De Gerando Antonina előtt*, In: *Embernevelés*, 1996, 2. sz. 11–18.

KÉRI

2008

KÉRI, Katalin: *Antonina de Gerando*, In: *Femmes pédagogues. De l'Antiquité au XIXe siècle*, dir. Jean HOUSSAYE, Paris, Éditions Fabert, 2008, 585–610.

KÉRI

2019

KÉRI Katalin: *De Gerando Antonina pedagógiája*, In: *Katedra*, 27. (2019) 1. sz. 7–10.

- KROPOTKIN
1885
Pierre KROPOTKINE: *Paroles d'un révolté*, ouvrage publié, annoté et accompagné d'une préface par Élisée RECLUS, Paris, C. Marpon et E. Flammarion, 1885.
- MÁRTON
2013
MÁRTON Hajnalka: *A történet kezdete: De Gerando Antonina életútjának töredékei*, In: *Magiszter*, (2013) nyár, 113–120.
- MÉL
Magyar életrajzi lexikon, főszerk. Kenyeres Ágnes, I–IV., Budapest, Akadémiai K., 1967–1994.
- MIKONYA
2009
MIKONYA György: *Rend a rendetlenségben avagy A szabadság útvesztői. Anarchisták és a nevelés*, Budapest, ELTE Eötvös K., 2009.
- MAITRON
[*Dictionnaire des anarchistes*], par Jean MAITRON, Constance BANTMAN, online változat (2014. április 24.), utolsó módosítás 2019. január 26-án. <https://maitron.fr/>.
- NAGY
1916
NAGY László: *Az Új Iskola céljai, pedagógiai és didaktikai alapelvei, tantervének megokolása*, In: *A Gyermek*, 10. (1916) 22–31.
- Óri
2018
Óri Tamás: *A kolozsvári Teleki Blanka Kör első tíz évének (1890–1900) története a könyvészetileg ismeretlen évkönyvek alapján*, In: *Magyar Könyvszemle*, 134. (2018) 3. sz. 348–359.
- PAPIERS DUMESNIL
Az Alfred Dumesnil fond jegyzéke és leírása a *Portail des bibliothèques municipales spécialisées* portálon elérhető online katalógusban. <https://bibliotheques-specialisees.paris.fr/ark:/73873/FRCGMSUP-751045102-FG01/BHP-FG0102277>.
- PELBÁRT
2007/4
PELBÁRT Jenő: *Préselt vízjelek*. 3. rész. *Préselt feliratvízjelek*, In: *Papíripar*, 51. (2007) 4. sz. 147–151.
- PELBÁRT
2007/6
PELBÁRT Jenő: *Préselt vízjelek*. 5. rész. *Figurális préselt vízjelek*, In: *Papíripar*, 51. (2007) 6. sz. 233–238.
- QUINET
1891
Hermione QUINET: *Le vrai dans l'éducation*, Paris, C. Lévy, 1891.
- SAND
1887
George SAND: *A hóember*, Budapest, Légrády, 1887.

SCHNELLER

1942

SCHNELLER Edith: *De Gerando Antonina nevelési eszménye*,
In: *Nevelésügyi Szemle*, 6. (1942) 1–2. sz. 18–22.

SEBESTYÉNNÉ STETINA

1915

SEBESTYÉNNÉ STETINA Iлона: *De Gerando Antonina (1845–1914)*, In: *Magyar Paedagogia*, 24. (1915) 8. sz. 465–476.

ZALOTAY

1998

ZALOTAY Erzsébet: *Párizs vagy Kolozsvár: De Gerando Antonina (1845–1914)*, In: *Erdélyi Tükör*, 10. (1998) 1. sz. 19–24.

Adalékok a Feministák Egyesülete nemzetközi beágyazottságához

Schwimmer Rózsa hagyatékából

Az elmúlt években több tanulmány látott napvilágot a századforduló Magyarországá vezető polgári-liberális, feminista szervezetének, a Feministák Egyesületének¹ és a vele céljaiban, vezetőségének és tagságának összetételében számos átfedést mutató Nőtisztviselők Országos Egyesületének² történetéről és sajtótevékenységéről.³ Ezek túlnyomó többsége azonban csak egykorú, főleg az FE-hez és az NOE-hez kapcsolódó sajtótermékeknek, valamint a két egyesület hivatalos folyóiratainak⁴ gyakran rendkívül elnagyolt elemzésére épített, s figyelmen kívül hagyta a hazai és a külföldi levéltári forrásokat.

Főként az FE, kisebb részben pedig az NOE történetének rekonstruálásához és kontextualizálásához elengedhetetlen a nőmozgalom nemzetközi vetületeinek tanulmányozása. Különösen releváns ez az FE működésének korai szakaszában, hiszen már az egyesület alapítása is az *International Woman Suffrage Alliance*⁵ kezdeményezésére történt meg. Másrésztől lényeges, hogy az FE vezetői, Glücklich Vilma⁶ és Schwimmer Rózsa⁷ – aki az FE Politikai Bizottságának vezetése mellett 1908-ig az NOE elnökeként is tevékenykedett – számos, az IWSA-tól független, önálló kezdeményezést valósítottak meg, majd vittek sikerre Budapesten és a vidéki városokban.

A forrásközlésben az FE (és bizonyos vonatkozásokban az NOE), valamint az IWSA közötti intenzív, jól működő kollegiális kapcsolatokon, kölcsönös tudástranszferen és mintakövetésen alapuló, ám konfliktusoktól sem minden esetben mentes kommunikációt mutatom be a New York-i Schwimmer Rózsa-hagyaték⁸ forrásai alapján. A magyar részről Schwimmer és Glücklich, az ernyőszervezet vonatkozásában pedig az elnök, az amerikai Carrie Chapman Catt,⁹ illetve Aletta Jacobs¹⁰ – a holland nőmozgalom vezetője, egyben Schwimmer bizalmasa – leveleiből kirajzolódik, hogy az FE miként vált az 1900-as évek elején egy jobbára vidékről a fővárosba érkező, eleinte hivatali

¹ A szervezet 1904–1942, majd 1946–1949 között működött Budapesten. A továbbiakban: FE.

² Az egyesület 1897 és 1919 között működött Budapesten. A továbbiakban: NOE.

³ Ezekről összefoglalóan CZEFERNER, 2020, 13–31.

⁴ E lapok a következők voltak: *A Nő és a Társadalom* (Budapest, 1907–1913), valamint *A Nő. Feminista Folyóirat* (Budapest, 1914–1928).

⁵ A szervezetet 1904-ben hívták életre Berlinben, névváltoztatásokkal napjainkig működik. A továbbiakban: IWSA.

⁶ Glücklich Vilma: 1872, Vágújhely – 1927, Bécs.

⁷ Schwimmer Rózsa: 1877, Budapest – 1948, New York.

⁸ NYPL RSP.

⁹ Carrie Chapman Catt: 1859, Ripon – 1947, New Rochelle.

¹⁰ Aletta Jacobs: 1857, Sappemeer – 1929, Baarn.

főnökeik kizsákmányolása ellen intuícióikra hagyatkozva szervezkedő nők csoportjából tudatosan építkező, 1913-ra 1080 tagot számláló szakegyesületté.¹¹ A sikeres működésre érkező pozitív visszajelzés az IWSA részéről sem maradt el: a szervezet 1913-as kongresszusát az előzetes várakozásokkal szemben ugyanis nem Bécs, hanem Budapest rendezhette meg.

*

Lényeges, hogy az NOE és az FE közül utóbbi rendelkezett erőteljesebb nemzetközi beágyazottsággal, hiszen az IWSA magyarországi fiókszervezeteként jött létre 1904 decemberében.¹² Viszont a tagság közötti átfedések, a közös lapok és az együtt szervezett programok (pl. külföldi aktivisták előadásai) miatt az NOE-t sem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül a szervezetek külföldi kapcsolatainak tárgyalásánál.

A kérdéskör tanulmányozása a nyugat-európai országokban az 1980-as évek végén indult meg. A nemzetközi témák iránti általános történelmi érdeklődés mellett Birgitta Bader-Zaar véleménye szerint ez azon ENSZ-határozatnak is köszönhető, amelynek keretein belül 1975–1985 között meghirdették a Nők Évtizedét.¹³ Ma már viszonylag gazdag idegen nyelvű szakirodalmi bázis áll rendelkezésünkre a témában: módszertani tanulmányok,¹⁴ forráspublikációk,¹⁵ kiadványok az International Council of Women¹⁶ és az IWSA, majd a *Women's International League for Peace and Freedom*¹⁷ felépítéséről és bővüléséről, szervezeti politikájáról, az ezt ért kihívásokról,¹⁸ valamint esettanulmányok egy-egy nőmozgalmi aktivista munkásságáról jobbra az előbb említett szervezetekben.¹⁹ Mivel a mozgalom 1918 előtti története európai és észak-amerikai kongresszusok soraként interpretálható, többen tanulmányozták a szervezkedés keretfeltételeit: Kik és hogyan engedhették meg maguknak a tanácskozásokon való részvé-

¹¹ Az FE választmányi üléseinek jegyzőkönyvei 1906–1914 között. MNL OL P999. 2. doboz 3. tétel. Az NOE tagsága Budapesten és vidéken ugyanebben az évben mindösszesen 3570 fő volt. (Utóbbi összesített adatok *A Nő és a Társadalom*ban publikált éves egyesületi jelentésekből származnak. A továbbiakban: NT.)

¹² Az alapítás körülményeit és a szakirodalom ezzel kapcsolatos tévedéseit a doktori értekezésemben vizsgáltam. CZEFERNER, 2020, 13–31, 96–164.

¹³ BADER-ZAAR, 2008, 107–128.

¹⁴ UO.; GEHMACHER, 2011. 58–64; GEHMACHER-VITTORELLI, 2009; WECKERT-WISCHERMANN, 2006; ZINSSER-ANDERSON, 2005.

¹⁵ BOSCH-KLOOSTERMAN, 1990.

¹⁶ A szervezet 1888-ban, Washingtonban alakult. A továbbiakban: ICW.

¹⁷ A szervezet 1915-ben, Hágában jött létre, s napjainkig működik. A továbbiakban: WILPF.

¹⁸ Ezek ismertetése természetesen meghaladná ezen írás kereteit, így csak a magyar szempontból releváns munkákat említem, Leila J. Rupp viszont egy teljes kötetet szentelt a témának. (RUPP, 1997.) Lásd még HAAN ET AL, 2006, 2013; RUPP, 1994, 1571–1660; RUPP, 2010, 139–152; ZIMMERMANN, 2002, 61–79; ZIMMERMANN, 2003, 119–147; ZIMMERMANN, 2005, 87–117; ZIMMERMANN, 2006, 119–167; ZIMMERMANN, 2009, 226–227.

¹⁹ BOSCH, 1999, 8–34; CZEFERNER, 2018C; CZEFERNER, 2018E, 157–169; GEHMACHER ET AL, 2018; OESCH, 2008, 118–144; OESCH, 2012, 509–514; OESCH, 2014; WERNITZNIG, 2015, 102–108; WERNITZNIG, 2017A, 262–279; WERNITZNIG, 2017B, 91–114.

telt? Milyen utazási stratégiák figyelhetők meg a nőmozgalmi aktivisták munkássága során? Milyen nyelven értették meg magukat egymással a delegáltak az üléseken, és milyen fennakadások mutatkoztak a közvetlen és a közvetett kommunikációban? Milyen szerepe volt az egyesületben a barátságoknak vagy a vendégszeretetnek?²⁰ Több vizsgálat kiindulópontja a két szervezet nőtagjai között formálódó érdekközösség és kollektív identitás, valamint ennek átformálódása az első világháború idején, ami végül a nemzetközi békemozgalom megszületésében öltött testet.²¹

A témakör magyarországi vonatkozásaiban Szapor Judit és Susan Zimmermann munkáit tekinthetjük mértékadónak.²² Emellett továbbgondolásra érdemes szempontokat köszönhetünk Kereszty Orsolyának is.²³ Zimmermann és Kereszty írásaiban közös, hogy jobbra az FE korai működési szakaszában vizsgálják annak nemzetközi beágyazottságát a New York-i anyag alapján. Zimmermann emellett betekintett az NYPL azon sajtóforrásaiba is, amelyek Schwimmer publicisztikai tevékenységére vonatkoznak.²⁴ Kereszty az FE és *A Nő és a Társadalom* informális nőoktatásban betöltött szerepéről 2011-ben közreadott kötetében részben az egyesületi iratokat tartalmazó három doboznyi anyagot hasznosította.²⁵ Ezenkívül Zimmermannhoz hasonlóan kb. 20 doboznyi iratanyagot dolgozott fel a Schwimmer-levelezésből. A feltárt dokumentumok többsége *A Nő és a Társadalom* indulására vonatkozik. Röviden tér azonban csak ki a feministák nemzetközi kapcsolatrendszerére, s e tekintetben is a nyugat-európai és az angolszász vonal dominanciáját (valamint néhány ázsiai és óceánon túli ország szerepét) hangsúlyozza (túl).²⁶ Munkáikban egyébként közös, hogy bár az események szálát 1913/1914-ig gördítik, az általuk feltárt források oroszlárésze az 1906–1911 közötti időszakra datálható. Végül nem hagyhatom említés nélkül Szécsényi Mihály nevét, aki az 1913-as budapesti IWSA-kongresszusról publikált rövid ismeretterjesztő cikket.

²⁰ GEHMACHER, 2011, 58–64.

²¹ BADER-ZAAR, 2008, 107–128; RUPP, 1994, 1571–1660; RUPP, 2010, 139–152.

²² SZAPOR, 2011, 245–267; SZAPOR, 2014, 63–70; SZAPOR, 2017, 1–19; SZAPOR, 2018; ZIMMERMANN, 1999; ZIMMERMANN, 2002, 61–79; ZIMMERMAN, 2003, 119–147; ZIMMERMANN, 2005, 87–117; ZIMMERMANN, 2006, 119–167.

²³ Kereszty Orsolya az FE 1914 előtti transznacionális beágyazottságát az egyesület sajtóján keresztül vizsgálta, ám munkái inkább csak esettanulmányoknak és a cikkek tartalmi kivonatolásának tekinthetők.

²⁴ E tekintetben saját munkámat is segítette kutatási eredményeivel. (Zimmermann 1999-es kötetében e források „M Series”-ként szerepelnek, az anyag újrendszerezését követő jelzetük: NYPL RSP VIII. Personal Press Clippings. Box 503–550.) Az imént említett munkájához Zimmermann a levelezésből 26 doboznyi anyagot tekintett át.

²⁵ KERESZTY, 2011; NYPL RSP I. Box 497–499. (A kéziratár munkatársai az FE működésében elmélyülni kívánó kutatóknak minden esetben azt javasolják, hogy a forrásfeltárást ezekkel kezdjék, azonban itt elsősorban az 1913-as kongresszus szervezésével kapcsolatos dokumentumokat őrizték meg. Az egyesületi iratok többsége az első sorozatban, azaz Schwimmer levelezésében található. E helyütt szeretném megköszönni levéltári referensemnek, Cara Dellatte-nek, hogy tanácsaival és útmutatásával 2017 óta segíti a New York-i munkámat.)

²⁶ Közleményei több helyen pontatlanok és számos tárgyi tévedést tartalmaznak. CZEFERNER, 2020, passim.

Üdvözlendő, hogy írásában nemcsak a sajtóra, hanem levéltári anyagokra is támaszkodott.²⁷

Én magam szisztematikusabb forrásfeltárára törekedve megkísértem a kapcsolati háló fő irányvonalainak felrajzolását. E még távolról sem befejezett munka első eredményeit és tapasztalatait a következőkben prezentálom. Először is szeretném leszögezni, hogy – bár Glücklich Vilma irathagyatéka a budapesti és a New York-i archívumokban elérhető leveleket leszámítva nem maradt ránk – az FE, és rajta keresztül az NOE nemzetközi beágyazottsága elsősorban Schwimmer külföldi kapcsolatrendszerének köszönhető, melynek kiépítését az 1900-as évek legelején, újságírói tevékenysége révén kezdte meg. Ebben megerősíti a kutatót az FE budapesti archívuma is, mivel a havi rendszerességgel tartott választmányi ülések jegyzőkönyvei szerint mindig Schwimmer volt az, aki az országhatáron kívülről érkező levélváltásokról és hírekről beszámolt. Okkal feltételezhetjük tehát, hogy az idővel mind kiterjedtebbé váló külföldi egyesületi levelezést ő tartotta kézben.²⁸ Ezen alapvetésből kiindulva a kutató rendkívül szerencsésnek érezheti magát, hiszen a teljes egészében ránk maradt hagyatékból rekonstruálhatja a kapcsolatok főbb irányvonalait.²⁹ A kiváló kutatási lehetőségek kiemelése után viszont rögtön le kell szögeznünk a következőt: az FE budapesti anyaga mellett az NYPL-ben közel száz doboznyi levélváltáson is át kell rágnia magát annak, aki teljes képet kíván alkotni Schwimmer, és rajta keresztül az FE kapcsolati hálójáról az 1890-es évek közepe és az első világháború kirobbanása között.³⁰

Az általam eddig feldolgozott levelekből rekonstruálhatók Schwimmer politikai és társadalmi problémákkal kapcsolatos nézetei, illetve az, hogy milyen stratégiákat alkalmazott az FE aktuális terveinek, projektjeinek megvalósításához. Részletekbe menő leírások olvashatók a nemzetközi nőmozgalomban aktív magyar és külföldi kollégáiról, barátairól és azokról, akik nem értettek egyet elveivel.³¹ A leglényegesebb azonban az,

²⁷ SZÉCSÉNYI, 2012, 2–5. A képek forrása: NYPL RSP DIGITAL COLLECTIONS. A könyvtár összesen 751 fotót digitalizált a hagyatékból, ezek jelentős része az 1906–1913 közötti IWSA-kongresszusok alkalmával készült, tehát értékes forrásai a budapesti eseménynek is.

²⁸ Az ennek köszönhető kapcsolati tőke újságírói karrierjében is előrelépést jelentett, hiszen 1914 előtt rendre ő számolt be az FE eredményeiről a nemzetközi nőmozgalmi sajtóban.

²⁹ Az anyagban való kiigazodást jelentős mértékben megkönnyíti Edith Wynnernek (1915, Budapest – 2003, New York), Schwimmer titkárának rendszerező munkája és az általa vezetett jegyzetek. Ezek egy részét még Schwimmer életében, közösen készítették, ami nyilvánvalóvá teszi egy monográfia megírásának szándékát. Ennek előkészítését Wynner meg is kezdte, ám a kötet végül sosem készült el.

³⁰ A levelezőpartnerekről SCHWIMMERBLOG, 2019A.

³¹ Utóbbiakból az évek előrehaladtával egyre több akadt: Auguste Fickerttel (1855, Bécs – 1910, Maria Enzersdorf), Ausztria vezető polgári-liberális nőegyletének, az Allgemeiner Österreichischer Frauenverein (AöF, Bécs, 1893–1922[?]) elnökével egy cikk korrektúrája miatt orroltak meg egymásra, Aletta Jacobsszal 1915-ben mélyült el ellentétük. (Az osztrák nőmozgalom aktivistáival kapcsolatos adatok a levéltári források mellett az Österreichische Nationalbibliothek Ariadne adatbázisából származnak. ÖNB, ARIADNE.) Magyarországon a szociáldemokraták mellett a Magyarországi Nőegyletek Szövetségében (MNSZ, Budapest, 1904–1919[?]) is jó pár ellenlábasa volt, a szervezet elnökét, Rosenberg Augustiát (1859–1946) Glücklichhel váltott leveleiben rendre ironikus hangnemben tárgyalták ki, egy alkalommal pedig „szemtelen”-nek és „hazug”-nak nevezték. Glücklich Vilma levele Schwimmer Rózsának. 1906. 10. 30. NYPL RSP I. Box 10.

hogy a levelek alapján felvázolható az FE – és bizonyos tekintetben az NOE – története, fejlődési sajátosságai, illetve azon nehézségek is, amelyekkel az egyesületek működésük különböző szakaszaiban szembesültek.

Schwimmer – néhány fiatal kori kísérlettől eltekintve – sosem vezetett a klasszikus értelemben vett naplót. Ezzel szemben dátummal ellátott jegyzetpapírok hada maradt ránk a levelek között, amelyekre általában aktuális napi tennivalóit, találkozóit, tárgyalásait vagy csak bizonyos kérdésekhez, problémáihoz kapcsolódó gondolatait jegyezte fel. Ezek a levelek mellett szintén értékes források az FE külföldi kapcsolatairól.³²

Amint a következő ábrán szemléltettem, Magyarország 1904-től az MNSZ-en keresztül kapcsolódott a nemzetközi nőmozgalom első ernyőszerzetéhez, az ICW-hez, míg az osztrák ernyőszerzet³³ a svájciakkal együtt 1903-ban lépett be ide.³⁴ Az FE az 1906-os koppenhágai kongresszuson vált az IWSA teljes jogú tagjává, ugyanabban az évben, mint Ausztria, Kanada, Dánia, Olaszország, Norvégia és Oroszország.

³² Fontos információkat tudhatunk meg belőlük Schwimmer publicisztikai tevékenységéről, valamint 1917/1918-as – Károlyi megbízásából végzett – béketárgyalási kísérleteiről. A témában született publikációkon végigtekintve több, az anyagban csupán tallózó kutatásokat végző történész dolgát megnehezítették az alábbi, forrásokkal kapcsolatos kihívások: a dokumentumok a magyar és az angol mellett németül és franciául, kisebb részüket olaszul és hollandul íródott. Kérdéses például az, hogy Dagmar Wernitznig – aki a *Women's History Journal* hasábjain egy Schwimmer-életrajz elkészítését jelöli meg céljaként – miként ítélné meg reálisan Schwimmernek a magyarországi és a nemzetközi nőmozgalomban játszott szerepét a magyar nyelv ismeretének teljes hiányában? (WERNITZNIG, 2017, 262–279.) A cikk hivatkozásaiból és a szerző néhány korábbi írásából egyértelmű, hogy csupán az angolul és németül íródott leveleket és sajtóforrásokat dolgozta fel. 1914 után teljesen hibásan ítéli meg Schwimmer pozícióját a magyar nőmozgalomban. Véleménye szerint 1914 után elszigetelődött a mozgalmon belül, amit tovább erősített 1920-as emigrációja. A Glücklich, továbbá a Pogány Paula és Spády Adél, az FE legaktívabb választmányi tagjainak levelei – amelyek valóban megritkultak ezekben az években, de távolról sem maradtak el – ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítják, hiszen 1914 után is meleg, szeretetteljes, néhol aggódó hangvételűek. Többségük részletes beszámolókat tartalmaz az FE háborús munkájáról, rendszeresen kikerve Schwimmer véleményét a vitás kérdésekben. (NYPL RSP I. Box 86–97.) Azt, hogy a tengerentúli előadókörúton lévő és a háborús békemozgalomban vezető szerepet vállaló Schwimmert mennyire várták haza a társnői, mi sem bizonyítja jobban, mint *A Nő* egyik 1916-os számában a szerkesztők már-már túlsorduló örömeiket fejezték ki azon alkalmából, hogy vezetőjük hazalátogat a (később betiltott) feminista kongresszusra. (N, [1916]: 6. 87; Lásd még SZAPOR, 2018, 35–85.) Ugyanez érzékelhető a választmányi gyűlések jegyzőkönyveiben is. A nemzetközi nőmozgalomban kiépített kapcsolatok tekintetében pedig a következő tendencia rajzolódik ki: bár Schwimmer és Jacobs közeli baráti kapcsolata 1915 után végérvényesen megromlott, Schwimmer élete végéig levelezésben állt Catt-tel, aki az amerikai állampolgárságért folytatott küzdelemben is praktikus tanácsokkal látta el korábbi társnőjét. Erre lásd még BOSCH–KLOOSTERMAN, 1990; CZEFERNER, 2018E, 157–169.

³³ A Bund österreichischer Frauenvereine Bécsben jött létre 1902-ben. A továbbiakban: BöF.

³⁴ RUPP, 1994, 16–18.

Az ICW, az IWSA és a WILPF bővülése 1888–1919 között³⁵

ICW	IWSA	WILPF
USA 1888		
Kanada 1893		
Németország 1897		
Nagy-Britannia, Svédország 1898		
Ausztrália, Dánia, Hollandia 1899		
Olaszország, Új-Zéland 1900		
Argentína, Franciaország 1901		
Ausztria, Svájc 1903		
Magyarország (MNSZ), Norvégia 1904	Ausztrália, Nagy-Britannia, Németország, Svédország, USA 1904	
Belgium 1906	Ausztria, Dánia, Kanada, Magyarország (FE), Norvégia, Olaszország, Oroszország 1906	
Bulgária, Görögország 1908	Bulgária, Finnország, Dél-Afrika, Svájc 1908	
	Belgium, Csehország, Franciaország 1909	
Finnország, Szerbia 1911	Izland, Szerbia 1911	
Dél-Afrika 1913	Kína, Galícia, Portugália, Románia 1913	
Portugália 1914		

³⁵ A táblázat elkészítéséhez Leila J. Rupp adatait vettem alapul. Uo.

ICW	IWSA	WILPF
		Ausztria, Belgium, Kanada, Dánia, Franciaország, Németország, Nagy-Britannia, Magyarország (FE), Olaszország, Hollandia, Norvégia, Svédország, USA 1915
		Ausztrália, Belgium, Finnország, Írország, Lengyelország, Svájc 1919

Mindez nem jelenti azt, hogy Schwimmer az FE és az NOE vezetőségének tagjaként korábban ne törekedett volna nemzetközi kapcsolatrendszer kiépítésére és saját külföldi tapasztalatainak szélesítésére.³⁶ Az, hogy végül Glücklichhel nem csupán részt vehetett, hanem előadást is tarthatott az IWSA 1904-es berlini, alapító kongresszusán, elsősorban az Aletta Jacobsszal folytatott intenzív levelezésnek köszönhető.³⁷ Azt pedig, hogy Magyarország felkerült a nemzetközi nőmozgalom térképére, mi sem bizonyítja jobban, mint, hogy Alice Salomon³⁸ rögtön két előadás tartására is felkérte Schwimmert, melyek közül az egyiket – amelynek tárgyát a dolgozó nők helyzete képezte – a Caroline Gronemann-nal³⁹ közös szekcióban mutatta be.⁴⁰

Schwimmer angolnyelv-ismeretének kezdeti hézagosságát bizonyítja, hogy Aletta Jacobsszal eleinte németül írtak egymásnak:⁴¹ Jacobs már hónapokkal a berlini esemény

³⁶ ZIMMERMANN, 1996, 57–92. Az 1904-es berlini kongresszust megelőzően is járt Schwimmer külföldön, hagyatékában erre elsőként az 1900-ra datált fiúmei és berlini szállodai és étteremszámlák utalnak. NYPL RSP I. Box 2.

³⁷ Az anyagi támogatást Schwimmer nagybátyjának, a kenyerét szintén publicistaként kereső Kácsér Lipótnak (1853, Csák – 1939, Luzern) köszönhette. Jacobs első levele 1901 augusztusában kelt, Schwimmer-től a magyar nőmozgalmat domináló karitatív egyesületek mellett a márianosztrai börtön iránt érdeklődött, sőt már egy esetleges magyarországi utazás is szóba került. Aletta Jacobs levele Schwimmer Rózsának. 1901. 08. 02. NYPL RSP I. Box 2.

³⁸ Alice Salomon: 1872, Berlin – 1948, New York.

³⁹ Caroline Gronemann: 1869, Bécs – 1911, Bécs.

⁴⁰ „[...] Im Namen unseres Organisationskomitées bitte ich Sie beim International Kongress in der Sektion 2 (Frauenberufe) am 15 Juli in der Diskussion etwas über die Lage der Postbeamtinnen in Ungarn zu berichten. Für Österreich hat Fräulein Gronemann ein Referat zu dieser Frage, wir möchten aber auch gern über ungarische Verhältnisse in der Diskussion etwas hören. Ferner möchten wir Sie auch bitten über die Arbeiterinnenbewegung in Österreich und Ungarn ein kurzes Referat am 14. Juni zu übernehmen; etwa 15 Minuten. Ich weiss zwar, dass Sie schon vielleicht übernommen haben, wären Ihnen aber sehr dankbar, wenn Sie uns trotzdem auch hierfür eine Zusage geben würden. Bitte um baldigen Bescheid, damit wir eventuell Ihnen Namen in das Programm setzen können.” (Alice Salomon levele Schwimmernek. 1904. 04. 27. NYPL RSP I. Box 5.) Erről még: SCHWIMMERBLOG 2019B.

⁴¹ Schwimmer gót betűs német kézírása Jacobsot komoly kihívások elé állította. Jacobs soraiból az is kiderül, hogy segített cikkeinek külföldi publikálásában: „Da hast du wirklich wieder in die Verdammte Deutsche Buchstaben [sic!] dein Artikel geschrieben. Das ist nicht zu lesen. Wenn es in lateinische

előtt részvételre buzdította Schwimmert,⁴² aki ezt követően egészen 1920-ig valamennyi IWSA-kongresszuson képviselte az FE-t.⁴³ Amerikai emigrációját megelőzően még részt vett a WILPF 1921-es bécsi tanácskozásán is.⁴⁴

Az ICW, az IWSA és a WILPF kongresszusi 1888–1921 között⁴⁵

ICW	IWSA	WILPF
Washington 1888		
Chicago 1893		
London 1899		
	Washington 1902	
Berlin 1904	Berlin 1904	
	Koppenhága 1906	
	Amszterdam 1908	
Toronto 1909	London 1909	
	Stockholm 1911	

Buchstaben geschrieben war, hatte ich heute all meine Arbeit liegen lassen um es zu übersetzen und zu probieren es in eine bessere Zeitschrift publiziert zu bekommen. [...] Warum soll man eine halbe Stunde suchen nach eine Syllable [!], wenn es Buchstaben gibt welche durch die ganze Welt gebraucht und bekannt sind: Sende es mir so bald wie möglich zurück.” Aletta Jacobs levele Schwimmer Rózsának. 1904. 03. 05. NYPL RSP I. Box 5.

⁴² A részvételhez Schwimmernek egy sajtóigazolvány beszerzésére volt szüksége, amelyben szintén nagybátyja, valamint Marie Stritt (1855, Segesvár, Erdély – 1928, Drezda), a Bund deutscher Frauenvereine 1899–1910 közötti elnöke segítettek neki. (Marie Stritt levele Schwimmernek. 1904. 05. 18. NYPL RSP I. Box 5.)

⁴³ A hagyatékban megtalálhatók azok a meghívók, amelyeket az IWSA alakuló ülésére Adelheid von Welczek és Anita Augspurg (1857, Verden – 1943, Zürich), a szervező bizottság elnökei küldtek. Utóbbi Schwimmer nevét ekkor, egy, a bécsi *Die Zeit*-ben közölt cikk kapcsán már ismerte. (Adelheid von Welczek levele Schwimmer Rózsának. 1904. 06.; Anita Augspurg levele Schwimmernek 1904. 04. 14. Uo.) Schwimmer az 1920-as genfi kongresszuson is részt vett, ahova már bécsi emigrációjából utazott el. Az eseményről szóló jelentésben Schwimmer neve az FE delegáltjai között „specially invited member”-ként tűnik fel. Neve kissé paradox módon – finn női képviselőkkel és amerikai női szenátorokkal együtt – a következő panel előadói között szerepel: „Work of Women Members of Parliament, by Women Members of Parliament.” REPORT, 1920, 6.

⁴⁴ Az FE 1922-es éves jelentésében Schwimmer részvételét a következőképpen kommentálta: „A kongresszusnak meghívott vendége volt a külföldön tartózkodó nagyérdemű tagtársunk, Bedy-Schwimmer Rózsa. Megelégedéssel és nagy örömmel tapasztaltuk azt a nagy tiszteletet és elismerést, amellyel ügyünk legbuzgóbb harcosának adóztak a világ minden részéről összesereglett, békéért küzdő nők.” A háború utáni évekre sem érvényes tehát, amit Wernitznig Schwimmer mozgalmon belüli elszigetelődéséről állít. Az FE 1922. 04. 05-én tartott éves közgyűlésének jegyzőkönyve. MNL OL P 999, 1. doboz 2/a tétel.

⁴⁵ A táblázat elkészítéséhez Leila J. Rupp adatait vettem alapul. RUPP, 1997, 74; Uő, 1997, 302.

ICW	IWSA	WILPF
	Budapest 1913	
Róma 1914		
		Hága 1915
		Zürich 1919
Oslo 1920	Genf 1920	
		Bécs 1921

A New York-i hagyatékban az első külföldi kapcsolatokra utaló jelek egyébként 1901 május–júniusából származnak: Schwimmer ekkor vette fel a kapcsolatot a németországi Kaufmännische Hilfsverein für weibliche Angestellte nevű szervezettel, illetve Marie Langgal, aki az AöF választmányából kiválva immár egyedül szerkesztette az osztrák polgári-liberális nőmozgalom első önálló hivatalos lapját, a *Dokumente der Frauent* (Bécs, 1899–1902).⁴⁶ A jelek szerint az első, országhatáron kívül megjelent jegyzetét is e lap hasábjain publikálta.⁴⁷

Az 1904-es kongresszusig, illetve az FE alapításáig egyértelműen a külföldi kapcsolatok osztrák és német iránya rajzolódik ki, ami Schwimmer hiányos angolnyelv-ismerete, valamint újságírói affinitása mellett az IWSA berlini létrejöttével magyarázható. 1901–1904 között Schwimmer csupán két amerikaival váltott levelet: Carrie Chapman Catt-tel és Isadora Duncannal, a korszak legismertebb táncművészeivel (1877, San Francisco – 1927, Nizza), akit 1902-es budapesti látogatását követően német nyelvű soraival kívánt ismételtelen – sikertelenül – Budapestre csábítani 1904 folyamán.⁴⁸ Magyarország határain kívülről érkező postájában jóval gyakrabban találunk Bécsből, Berlinből és Lipcséből, a német polgári nőmozgalom fellegvárából érkező leveleket: a császárvárosból eleinte Ma-

⁴⁶ Lang 1906 februárjában Budapesten tartott előadást a nő háziasszonyi munkájáról. FE, (1906) 3. 5.

⁴⁷ A Kaufmännische Hilfsverein für weibliche Angestellte lapja. É. n. Marie Lang levele Schwimmer Rózsának. 1901. 07. 16. NYPL RSP I. Box 2. Schwimmer a nők számára nyitott kereskedelmi szakiskoláról publikált egy 12 soros jegyzetet. DE, (1901) 9. 287.

⁴⁸ Isadora Duncan levele Schwimmer Rózsának. 1904. NYPL RSP I. Box 5.

rie Lang és Auguste Fickert⁴⁹ mellett Adele Gerbertől,⁵⁰ Leopoldine Kulkától,⁵¹ az AöF választmányának tagjaitól, majd később Henriette Herzfeldertől,⁵² a BöF vezetőségének tagjától, valamint Marianne Hainischtól,⁵³ a BöF elnökétől is. A németországi kapcsolatok között a német polgári nőmozgalom radikális szárnyának vezetőit, Anita Augspurgot, Anna Pappritzot,⁵⁴ Alice Salomont, Käthe Schirmachert⁵⁵ és Helene Stöckert⁵⁶ kell elsősorban megemlítenünk, akikkel a későbbiekben viszonylag szoros munkakapcsolatban állt.⁵⁷ Különösen meleg hangú levélváltásoknak vagyunk tanúi Adele Schreiber⁵⁸ és az erdélyi gyökerekkel rendelkező, nőmozgalmi munkáját megelőzően kenyerét színésznőként kereső Marie Stritt esetében, aki a német nők jogvédelmi szervezetein keresztül Fickerttel is szoros kapcsolatban állt. Schreiber budapesti előadását Schwimmer már az FE hivatalos megalakulása előtt megszervezte, s később Stritt is járt magyarországi előadókörúton.⁵⁹ Lényeges szempont, hogy az imént említett aktivistákra az FE induló lapjában, *A Nő és a Társadalom*ban is számítottak, amint azt Glücklich lehetséges szerzőkről összeállított listája szemlélteti. Ezen az osztrák–magyar és német szerzőkön kívül csupán Jacobs, a korszak nagyra tartott amerikai feminista szerzője, Charlotte Gilman Perkins,⁶⁰ valamint Bertrand Russell⁶¹ brit filozófus és szociológus szerepelt.⁶²

⁴⁹ Schwimmer 1908-ban került összetűzésbe Fickerttel, amikor az általa küldött cikk a *Neues Frauenleben* hasábjain teljes mértékben átírva jelent meg – Fickert a korrektúráról, szokásához híven, ezúttal sem egyeztetett magyar kollégájával. Két évvel korábban, az AöF BöF-ből történő kiválásakor még Schwimmer próbált közvetíteni Fickert, Hainisch és az IWSA között, amint Catt levele is bizonyítja: „I note what you say about the Oesterreichischer Frauenverein and Miss Fickert. I will talk with her when I go there about her Society and learn what its objects are. [...] will it offend Mrs. Hainisch? [...] We do not wish to be the means of creating unpleasant feelings of course. What do you think?” (Carrie Chapman Catt levele Schwimmer Rózsának. 1906. [szeptember vagy október – Edith Wynner kézírásos jegyzete]. NYPL RSP I. Box 10. A BöF viszonylagos passzivitásáról árulkodik Catt levele, amelyben Schwimmert kérte, közvetítsen közte és az osztrákok között: „I will be very glad if you would also write to your friends in Vienna and urge them to send delegates to Copenhagen; we want them to be with us very much.” Carrie Chapman Catt levele Schwimmer Rózsának. 1906. 04. 24. NYPL RSP I. Box 9.

⁵⁰ Adele Gerber: 1863, Bécs – 1937, Bécs.

⁵¹ Leopoldine Kulka: 1872, Bécs – 1920, Bécs.

⁵² Henriette Herzfelder: 1865, Brünn – 1927, Bécs.

⁵³ Marianne Hainisch: 1839, Baden bei Wien – 1936, Bécs.

⁵⁴ Anna Pappritz: 1861, Ošno Lubuskie – 1939, Berlin.

⁵⁵ Käthe Schirmacher: 1865, Danzig – 1930, Meran.

⁵⁶ Helene Stöcker: 1869, Elberfeld – 1943, New York.

⁵⁷ NYPL RSP I. Box 2–6.

⁵⁸ Adele Schreiber: 1872, Bécs – 1957, Herrliberg.

⁵⁹ Schwimmer 1906-ban az ő meghívására érkezett németországi előadókörútjára. Marie Stritt levele Schwimmer Rózsának. 1906. 11. 10. NYPL RSP I. Box. 10.

⁶⁰ Charlotte Gilman Perkins: 1860, Hartford – 1935, Pasadena. Schwimmer Perkinst Aletta Jacobson keresztül ismerte meg, és 1905 februárjától levelezett vele. (NYPL RSP I. 5–6.) Perkinsnek összesen 36 cikke és folytatásokban közölt irodalmi műve jelent meg *A Nő és a Társadalom* és *A Nő* hasábjain, ezzel a két lap szerzőiről készített adatbázisom szerint a legtöbb írást közlő szerzők közé tartozik.

⁶¹ Bertrand Russell: 1872, Trellech – 1970, Penrhynedeudraeth.

⁶² Glücklich leveléből kiderül, hogy a nevetek a lap népszerűsítése miatt is fel kívánták használni: „[...] hadunk a tökéletesség felé. Már ott tartunk, hogy felszólítjuk az embereket, munkatársakul szegődni. Kérem, hogy a túloldali listán töröljön és toldjon kívánsága szerint. Azt is írja meg, hogy a »szakíró«

Ezzel párhuzamosan egyre több osztrák és német lap szerkesztősége fogadta be Schwimmer cikkeit: a *Dokumente* mellett – amelynek rendszeres szerzője lett, s amely minden számából tiszteletpéldányt juttatott neki – az osztrák *Neues Frauenleben*be, a *Die Zeit*ba, a *Frauen-Rundschaub*a, a *Die Frauba* és az *Illustrierte Frauen-Zeitung*ba is küldött cikkeket.⁶³

Az osztrák–német és a magyar nőmozgalom közötti kapcsolatrendszer felvázolása szempontjából tehát igen fontos a hagyaték. Egyértelművé válik belőle, hogy Schwimmer az 1920-as évek kezdetéig a német Verein für Frauenstimmrecht, a BöF, az AöF és az 1905-ben felálló Frauenstimmrechtskomitee számos tagjával állt kollegiális kapcsolatban. A lapkiadáshoz köthető feladatok mellett a nőmozgalom aktuális célkitűzéseit és kihívásait, majd pedig a békemozgalom feladatait vitatták meg egymással, sőt Schwimmer az 1900-as évek kezdetén gyakran kért útmutatást (pl. a nők oktatásához, munkavállalásához kapcsolódó gyakorlati kérdésekben) osztrák és német „kolléganőitől”. Az 1912/1913-ban váltott levelek szinte kizárólagos témáját a június 15–22. között, Budapesten rendezett IWSA-kongresszus, valamint a 11–12-i bécsi előkonferencia adta.⁶⁴ A budapesti eseményen természetesen Marianne Hainisch és a BöF több vezetője, például Henriette Herzfelder, Daisy Minor és Gisela Urban is részt vettek, amelyre az FE vezetősége rendkívül büszke volt.⁶⁵

Az FE és Schwimmer nemzetközi kapcsolatrendszerének minden részletre kiterjedő ismertetésére e közlemény keretein belül természetesen nincs lehetőség, így csak a fontosabb tendenciákra hívom fel a figyelmet 1913 előtt.⁶⁶ Az 1907 előtti periódus részletesebb bemutatását azért tartottam fontosnak, hogy árnyalhassam a szakirodalom

mellé tegyük-e ki ezt a jelzőt. A sokféle irányú, kis nevű emberek felsorolása azt a célt szolgálja, hogy minél tágabb és minél idegenebb kör érdeklődjék a lap terjesztése iránt. [...] Igen, kérem fiam, hogy lehetőleg gyorsan küldje vissza, mert ha az előfizetőket gyűjtő ívre még nem is, de reklámképen a napilapokba, az illetők boldogító »igen«-je után közzé akarom tenni.” Glücklich Vilma levele Schwimmer Rózsának. 1906. NYPL RSP I. Box. 8.

⁶³ A honoráriumokról szóló táviratok mellett persze elutasító válaszok is érkeztek. Schwimmer fiatalkori naivitásának jellemző megnyilvánulása, hogy rendre küldött cikkeket a *Wiener Mode* szerkesztőségének, ahol azonban – a folyóirat jellegéből adódóan – 1908-ig nem közölték írásait. Ekkor egy Kronberger Lilyről, az első magyar műkorcsolyázónőről szóló írása hozta meg az áttörést. A *Wiener Mode* szerkesztőségének kártyája Schwimmer Rózsának. 1908. 02. 14. NYPL RSP I. Box 16.

⁶⁴ NYPL RSP Box 497. fol. 9–Box 498. fol. 8; FESTSCHRIFT, 1913. A kongresszusra összesen 26 ország delegáltjait várták. (NT, [1912] 1. 15.) Megjegyzendő, hogy a bécsi előkonferenciára megjelentetett ünnepi kiadvány Marianne Hainisch életrajza mellett az akkor már három éve halott Auguste Fickert életéről és munkásságáról osztja meg a legtöbb információt. (FESTSCHRIFT, 1913, 19.) Lényeges továbbá, hogy a brosúrában a kongresszus magyarországi szervezőit is bemutatták. Uo., 24–27.

⁶⁵ NT, (1913) 3. 57; Az osztrák delegáltakkal való levélváltásokat a Schwimmer-anyag őrizte meg. (NYPL RSP I. Box 499.) A két esemény résztvevőiről: FESTSCHRIFT, 1913.

⁶⁶ Itt nem hivatkozom egyenként a különböző szervezetektől és magánszemélyektől érkező levelekre, hanem azt a több ezer tételből álló cédulakatalógust veszem alapul, amelynek adataiból egy összesítő jegyzéket készítettem a NYPL kéziratárában azokról a személyekről, akikkel Schwimmer 1890–1948 között levelezésben állt. A lista (alfabetikus sorrendben és a levélváltásokra vonatkozó évkörökkel) a blogomon érhető el, ahol Schwimmer életével és munkásságával kapcsolatos forrásokat közlök: SCHWIMMER-BLOG, 2019A.

angolszász kapcsolatok fontosságát túlhangsúlyozó kijelentéseit. Természetesen az FE ilyen irányú beágyazottsága is fokozatosan erősödött az 1900-as évek vége felé, Schwimmer angolnyelv-tudásának javulásával.⁶⁷ Az FE külföldi viszonyrendszerében ezt követően három fő irányvonal figyelhető meg: hagyományosan szoros maradt a kapcsolat számos német–osztrák, illetve néhány svájci egyesülettel, amelyek külön-külön nem feltétlenül kapcsolódtak be közvetlenül a nemzetközi mozgalomba. Ezek többnyire bizonyos lehatárolt foglalkozási csoportokat (tanító- és tanárnőket, nőtisztviselőket és kereskedelmi alkalmazottakat, színész- és kóristanőket, újságírókat, éttermi alkalmazottakat stb.) tömörítő szervezetek, továbbá női jogvédő csoportok voltak. Az FE összeköttetésben állt még bécsi, bajorországi és szászországi egyetemeki női és férfi oktatóival, németországi – különösen szászországi székhelyű – könyvkiadókkal, illetve az első világháború kitörése után női állásközvetítéssel foglalkozó csoportokkal. A kiépülő szakmai kapcsolatok másik fő tendenciáját semmiképp sem korlátozom az angolszász irányokra. Látnunk kell ugyanis, hogy ezek túlnyomó többségében az IWSA-n keresztül formálódó összeköttetések voltak, amelyben az angol és amerikai mellett a holland és észak-európai szál is rendkívül hangsúlyossá vált az 1910-es évek hajnalára. Ezekben belül minimális számú levélváltást említhetünk olyan női szervezetekkel, amelyek többek között az Orosz vagy a Török Birodalom, Kína, Izland vagy Ausztrália területén működtek. Az FE hálózatának harmadik – kevéssé meghatározó – irányába pedig az olyan kisebb, vagy a nőmozgalom szempontjából periferikusabb dél-európai, dél-afrikai és dél-amerikai államokat soroltam, amelyekkel a magyarok kizárólag az 1913-as kongresszus szervezése során kerültek kapcsolatba.⁶⁸ Korábban negyedik irányvonal felállítását is kilátásba helyeztem, jelesül az 1914-től elmélyülő békemozgalmi kapcsolatokat, ám ezek az összeköttetések már sokkal inkább Schwimmerhez kötődnek, mint az FE nemzetközi beágyazottságához.

Az FE kapcsolati hálójának ilyen irányú alakulásában véleményem szerint semmi rendkívüli nincs: már csak a földrajzi távolságok miatt is logikusnak tűnik, hogy a német–osztrák összeköttetések sok tekintetben fontosabbak voltak az angol–amerikai kapcsolatoknál. Sőt, éppen e trend fordítottja volna meglepő, hiszen az angolszász nőmozgalom számos vonásában eltért a közép-európaiaktól, fejlettségében és erejében pedig jóval előttük járt. Ha a mobilizálható nők számára gondolunk, e megállapítás Németországra is érvényes, ám az itteni egyesületek és aktivisták olyan mintákat közvetítettek a magyarok számára, amelyeket Schwimmerék eredményesen adaptálhattak a hazai viszonyokra. Ez Schwimmer anglofil beállítottsága ellenére is relevánsnak tekinthető. Azt, hogy munkamódszereit az FE a német egyesületek gyakorlati eszköztárából

⁶⁷ Schwimmer már az FE alapítása előtt angolórákra járt (Glücklich Vilma levele Schwimmer Rózsának. 1904. 10. NYPL RSP I. Box 5.), Cattnek azonban még éveken keresztül szabadkozott hiányos nyelvismeretéről, aki a következőképp nyugtatta: Carrie Chapman Catt levele Schwimmer Rózsának. 1905. 04. 22. NYPL RSP I. Box 7.

⁶⁸ SCHWIMMERBLOG 2019A. Vö. az ICW és az IWSA bővülésével készített táblázatokkal. Ezen országokat az 1913-as budapesti IWSA- és az 1914-es római ICW-kongresszusokon iktatták be a tagok közé. RUPP, 1997, 16–18, 74; Uo., 302.

adaptálta, a levelezés, a lapok szerzői, s a cikkekben az irányukban megfigyelhető, szinte kivétel nélkül elismerő hangnem mellett a Budapestre és a vidéki városokba meghívott külföldi előadók névsora is szemlélteti. Az 1904–1917 között Magyarországra érkező 31 külföldi előadó – akiknek listáját a források alapján név szerint rekonstruálni tudtam – fele német vagy osztrák nemzetiségű volt, Angliából kettő, az USA-ból és Franciaországból pedig csak egy-egy meghívott érkezett Budapestre.⁶⁹ A Schwimmer-levelezés tanúsága szerint egyébként az előadók többsége – nyilvánvalóan anyagi indokok miatt – előszeretettel kötötte össze a prágai, bécsi, budapesti és az esetleges magyarországi vidéki városokba vezető úti céljait. Így tett 1904-ben Schreiber, 1906-ban Catt és Jacobs, 1912-ben pedig Cicely Corbett,⁷⁰ az angol nőmozgalom vezető személyisége, aki az 1913-as budapesti kongresszus megszervezéséből is kivette a részét, segítve ezzel Schwimmeréket.⁷¹

Végül a külföldi nőmozgalmakhoz fűződő közvetett kapcsolatokra (mintakövetésre), azaz a sajtófigyelésre és az idegen nyelvű kötetek gyűjtésére szeretnék röviden kitérni. Az FE által előfizetett, kedvezményesen beszerzett vagy a Schwimmer újságírói munkája okán térítésmentesen megkapott periodikák szintén a német mintakövetés elsődlegességét támasztják alá: az FE anyagában megtalálható 49 lap közül – a *Ius Suffragiit*, az IWSA hivatalos lapját leszámítva – mindössze nyolc Angliában és az USA-ban publikált folyóiratot találunk.⁷² Hasonló tendenciák figyelhetők meg azon külföldről beszerzett kiadványoknál, amelyek az FE könyvtárából maradtak ránk: 29 magyar, 40 angol,

⁶⁹ A külföldi előadók névsorát az FE választmányi üléseinek jegyzőkönyveiből, a *Feminista Értesítő*ben, a *Nő és a Társadalomban*, valamint a *Nőben* publikált közleményekből és a Schwimmer-levelezésből állítottam össze. Az alábbi személyek közül néhányan – pl. Catt, Jacobs és Corbett – több alkalommal is jártak Magyarországon: Aletta Jacobs, Carrie Chapman Catt, Henriette Fürth, Anna Lindemann, Gertrud Woker, Marie Lang, Wilhelm Rein, Marie Lischnewska, Dora Montefiore, Adele Schreiber, Alexandra Gripenberg, Nelly Roussel, Hans Dorn, Cicely Corbett, Hermann Bahr, Hedwig Buschmann, Lida Gustava Heymann, Hellmut von Gerlach, Käthe Schirmacher, Otto Fick, Helene Stöcker, Marie Stritt, Gina Krog, Bertha von Suttner, Minna Cauer, „a szerb nőmozgalom vezetője”, Robert Michels, Florence W. Keys, I. A. Davodsohn, „van Schaidné Dina”. Egy évben az FE – esetenként az NOE-val közösen – átlagosan két külföldi előadót hívott meg. Kereszty Orsolya az előadók között említi Lily Braun szociáldemokrata publicistát is, akinek a férje egy táviratban mondta le felesége előadását: „Meine Frau schwer erkrankt. Reise unmöglich = Braun.” Heinrich Braun távirata az FE-nek. 1907. március. NYPL RSP I. Box 11; KERESZTY, 2013, 26–36.

⁷⁰ Cicely Corbett: 1885, Danehill – 1959, Danehill.

⁷¹ Az ilyen típusú előadóközutak finansziális háttéréről lásd GEHMACHER, 2011, 58–64. Schreiber hosszas levelezés során igyekezett összeegyeztetni budapesti és bécsi programjait, amelyből az alábbiakban az első, Schwimmerrel váltott levelét idézem. Az nem derül ki, hogy előadókörútjának voltak-e további állomásai. „[...] Ich komme wahrscheinlich im November nach Wien. Es wäre nicht ausgeschlossen, dass ich dann auch nach Budapest kommen könnte, falls sich ein Vortrag dort arrangieren ließe... Bitte antworten Sie mir ganz offen, ob ein Verein vorhanden ist, der in der Lage ist, wenigstens die Kosten zu tragen. [...] Bitte um baldige Antwort bezüglich des Vortrages, da ich mein Programm, sowie ich definitive Antwort das Wein habe, festsetzen muss.” (Adele Schreiber levele Schwimmernek. 1902. 09. 28. NYPL RSP I. Box 5.) A későbbiekben hosszas tárgyalások folytak Catt és Jacobs, valamint Corbett magyarországi programjáról is. NYPL RSP I. Box 9–10, 28–32.

⁷² Ezen kívül egyetlen Hollandiában megjelent folyóiratra bukkantam. MNL OL P 999, 50–68. doboz.

11 francia, egy-egy svéd és olasz mellett 55 német nyelvű munkát őriz az egyesület archívuma.⁷³

Az alábbiakban a New York-i Schwimmer-hagyaték azon forrásaiból válogattam, amelyek az FE transznacionális beágyazottságára, illetve a szervezet nemzetközi kapcsolatainak fokozatos elmélyülésére utalnak. Az időhatárokat tekintve 1902 és 1913 közötti dokumentumokat osztok meg: a kezdő dátum jelenti azt az évet, amikor Schwimmer fokozatosan nyitni kezdett a külföldi nőmozgalmi aktivisták felé, s levélben felvette velük a kapcsolatot, a záró év pedig természetesen a budapesti kongresszusra utal. Az egyetlen egyesületi közleményt leszámítva a leveleket mintegy 40 doboznyi anyagból válogattam, és a szelekció során a következő szempontokat vettem figyelembe: 1. Érzékeltetni kívántam azon momentumokat, amikor Schwimmer és az FE a szervezkedés transznacionális szintjére kilépve megkezdte felzárkózását a nyugat-európai és a tengerentúli nőmozgalomhoz. 2. A németországi minták követésének szemléltetése mellett rá akartam világítani az évek során elmélyülő holland és USA-beli jól működő kollegiális kapcsolatokra, amelyhez jelentős mértékben hozzájárult Schwimmer angolfil beállítottsága is. 3. Szemléltetni kívántam, hogy a magyarországi mozgalom az évek előrehaladtával az osztráknál (bécsinél) sok tekintetben virulensebbé vált. Végül pedig szeretném megjegyezni, hogy Schwimmer 1910-es évek előtti levelezését és publikációit a hagyaték rendezői ritkán osztották a dobozoknál kisebb egységekre, így e források tekintetében csupán a dobozok számára fogok hivatkozni.

Források

1.

Aletta Jacobs első levele Schwimmer Rózsának

Amszterdam, 1902. augusztus 1.⁷⁴

(kézzel írott, NYPL RSP I. Box 2.)

Sehr geehrte Frau Schwimmer!

Obwohl keine Uebersetzung von dass Ihnen zugesandte Artikel, jedoch ein Auszug aus derselben von Fräulein Martina Kramers,⁷⁵ 1e Secretärin von der National Bund. Holländischer Frauenvereine, sende ich Ihnen.

⁷³ MNL OL P 999, 43–50. doboz.

⁷⁴ Aletta Jacobs német nyelvű levelei több helyen árulkodnak nyelvtudása hézagosságáról, a nyelvtani és egyéb egyeztetési hibák mellett több stilisztikai, szóválasztási és helyesírási hibát is találunk bennük.

⁷⁵ Martina Kramers a holland nőmozgalom másik vezető személyisége Catt mellett, a Holland Nőegyesületek Szövetségének titkára, az IWSA hivatalos folyóiratának, a *Ius Suffragii*nak a szerkesztője. Azt követően is levelezésben állt Schwimmerrel (1925-ig), hogy Catt 1913-ban szocialista irányultságú, házasság

Aus „Frauenleben“⁷⁶ lernte ich, dass es in Ungarn so wie überall im Anfang meist auf philanthropischen Boden stehende Frauenvereine giebt. Jedoch auch diese können sich zusammenschliessen, und dann wird wohl bald etwas besseres daraus wachsen. Aber können die ungarische Vereine nicht bei Marianne Hainisch in Wien anschliessen und ein Oesterreichist-Ungarisches Bund formen?⁷⁷

Marianne Hainisch hat schon 13 große Vereine zusammengebracht.⁷⁸

Ich kann jetzt noch nicht feststellen, wenn wir in Ungarn kommen, nur weiss ich, dass wir nicht eher 13 oder 14 September kommen können, denn 10. 11. und 12. ist dass [!] Congress Interparliamentary.⁷⁹

Am liebsten und ersten möchte ich in Ungarn das Gefängnis für Frauen in Maria Nostra sehen; ist das weit?⁸⁰ Ich kann es nicht auf die Karte finden.

Wir haben hier diesen Sommer eine grosse Agitation für Frauenstimmrecht unternommen, wass mir auch die Monat August noch sehr beschäftigt. Mit unser Klerikales Ministerium können wir wohl nichts erreichen, aber zur propagandiren von die Idee ist auch etwas gewonnen.

Darf ich Sie freundlichst bitten, mit lateinische Buchstaben zu schreiben, die von mir viel geschätzte Inhalt Ihrer Briefe ist dann leichter zu lesen.

Mit besten Gruß und Hochachtung,

Ihre
Dr. Aletta H. Jacobs⁸¹

élettársa miatt eltávolította a lap szerkesztői posztjáról. 1914 után három cikket publikált *A Nő* hasábjain. RUPP, 1997. passim.

⁷⁶ A *Frauenleben* a *Neues Frauenleben* egyik elődlapja, 1894–1901 között látott napvilágot Bécsben, Helene Littmann (1866, Párizs–?) szerkesztésében. A periodika Schwimmer újságírói szárnypórbálgatásainak egyik első színtereként szolgált. Fontos még vele kapcsolatban, hogy a Monarchián kívüli országok nőmozgalma is követte.

⁷⁷ Jacobs itt lényegében azzal kapcsolatban puhatólózik Schwimmertől, hogy lehetségesnek látja-e az osztrákok és a magyarok közös szervezkedését, amelyre – amint az elkövetkező években bebizonyosodott – esély sem volt. 1902-ben szerveződött a BőF, az MNSZ pedig 1904 nyarán kezdte meg a működését.

⁷⁸ Marianne Hainisch (1839–1936) a BőF elnöki posztjának betöltése előtt már évtizedek óta harcolt az osztrák nők egyenjogúsításáért az oktatás terén: az 1870-es években a leányok számára működtetett felső reáliskolák létrehozásáért lépett fel, 1888-tól pedig a Verein für Erweiterte Frauenbildung (Bécs, 1888–1939) keretein belül azért agitált, hogy a gimnáziumok padsoraiban ne csak a fiúk ülhessenek. BADER-ZAAR, 2006, 173–177; HACKER, 1997, 75.

⁷⁹ Az 1888-ban alakult Interparlamentáris Unióról van szó.

⁸⁰ A Hont megyei Márianosztrán az 1858-as évtől működött női börtön, amely a Szent Vince-rendi apácák irányítása alatt működött. A zárdaszerű fegyintézményben az első világháború éveitől fiatalkorúakat, majd 1939-től politikai elítélteket tartottak fogva.

⁸¹ NYPL RSP I. Box 2.

2.

Aletta Jacobs levele Schwimmer Rózsának esetleges magyarországi látogatásukról

Amszterdam, 1902. augusztus 12.

(kézzel írott, NYPL RSP I. Box 2.)

Liebe Frau Schwimmer,

Das Ziel unsre Reise ist die Interparlamentarische Friedensconferenz, welche von 9–12 September in Wien stattfindet. Auf dieser Congressse waren immer viele Ungarn, und auch Graf Aponyi,⁸² soweit ich meine, eine von Ihre Minister, fehlte fasst nie. Ich dachte, das er auch jetzt wieder da sollte sein, und ich hoffte durch Ihm das Erlaubniss zu bekommen, nöthig zum Besuch an das Strafgefängniss Maria-Nostra. Glauben Sie es aber besser, dass Sie es für uns anfragen (auch für mein Gemahl), dann werde ich sehr gern Ihre freundliche Aberbietung acceptiren. Da Sie uns nach dort einige kräftige Männer zu Hülfe. Mein Mann wird von die holländische Frauen unsre „Stuart Mill“, „die kräftigste Apostel für Frauen-Rechte genannt.“⁸³

Zu seiner Qualität als Mitglied von das Parlament, und in das, seit drei Jahren von Stadthalter von Amsterdam, hat er uns schon um ein Menschenleben meisten gebracht. Die Frauen können in Amsterdam jetzt zu alle Ämter angestellt worden, und werden gleichviel bezahlt wie die Männer. Aber über das alles sprechen wir lieber.

Von Wien aus soll ich Ihnen schreiben, um die Tag bestimmen, auf welchen wir in Budapest anlangen.

Mit vielen herzlichen Grüsse,

Ihre
Dr. Aletta H. Jacobs⁸⁴

⁸² Apponyi Albert (1847–1933) miniszterre gondol, akinek felesége vezető szerepet töltött be az MNSZ-ben.

⁸³ Carel Victor Gerritsen (1850–1905) holland radikális politikus, Jacobs férje.

⁸⁴ NYPL RSP I. Box 2.

3.

**A Die Frau szerkesztőségének levele Schwimmer Rózsának,
amelyben elutasítják az általa küldött cikk közlését**

Berlin, 1901. augusztus 23.

– részlet –

(kézzel írott, NYPL RSP I. Box 2.)

Redaktion der Monatsschrift *Die Frau*⁸⁵

Berlin, den 23ten 8. 1901

Fräulein R. Schwimmer

Wir bedauern, dass uns freundlichst übersandte Manuskript in unserer Monatsschrift nicht zur Verwendung bringen können, bitten Sie aber, sich hierdurch nicht abhalten zu lassen, uns geeignete Beiträge einzureichen [...] wir das genannte Manuskript beifolgend mit verbindlichen Danke zurückgeben, [...] hochachtungsvoll und ergebenst
Redaktion der Frau

4.

**Aletta Jacobs levele Schwimmer Rózsának, amelyben
a berlini IWSA-kongresszuson való részvételre buzdítja, és a nők
magyarországi szervezkedésével kapcsolatos stratégiai kérdésekre
hívja fel a figyelmét**

Amszterdam, 1904. március 6.

(kézzel, NYPL RSP I. Box 5.)

Amsterdam 6. März, 1904.

Meine Liebe Rosika,

Da hast du wirklich wieder in die verdammte Deutsche Buchstaben dein Artikel geschrieben. Das ist nicht zu lesen. Wenn es in lateinische Buchstaben geschrieben war, hatte ich heute all meine Arbeit liegen lassen um es zu übersetzen und zu probieren es in ein unsre Zeitschrifte publicirt zu bekommen. Aber diese dumme Buchstaben machen

⁸⁵ A berlini lap Gertrud Bäumer szerkesztésében látott napvilágot 1893-ban, s a nőmozgalmi periodikákhoz mérten rendkívül hosszú ideig, 1944-ig maradt fenn.

mich rasend. Warum soll man eine halbe Stunde suchen nach eine Syllable, wenn es Buchstaben gibt, welche durch die ganze Welt gebraucht und bekannt sind: sende es mir so bald wie möglich zurück.

Du must und sollst doch in Berlin kommen!⁸⁶ Kannst Du nicht von einer Zeitung geschickt werden, welche Dich honorirt? Darf die Beamtinnen-Verein⁸⁷ kein Frauen-Zeitung ausgeben?⁸⁸ Das muss doch eine gute Sache sein. Obwohl, wir müssen unsre Frauenblätter auch alle Financieell stützen, und die Redacteurs werden nicht bezahlt. Das ist auch in England der Fall. Die Frauenblättern rendiren nirgendwo. Ich kenne mir Deine Position sehr gut eindenken. Ich habe das ja auch alles durchgemacht und muss jetzt auch noch vieles durchmachen. Aber jetzt habe ich mein Mann, und tröste mich damit, dass wir am Ende zusammenhalten. Und alle Kämpferinnen für neue und bessere Ideen theilen dasselbe Loos. Aber Du sollst sehen, wie rasch das ändert, wenn nur einmal die Bund Ungarischer Frauen besteht und wirken geht. Dan muss doch die Beämtinne Verein aufgenommen werden, und da kann man Dir doch nicht ausschließen.

Was ist das unglücklich, dass Deine gute Mutter Krank ist. Hoffentlich ist es keine gefährliche Krankheit. Ich soll in Berlin im Kleine Congressabtheilung über Frauenstimmrecht sprechen, und weiter muss ich das Rapport von Holland ausbringen, da ich die erste Delegierte von Holland bin. Ich muss Dich in Berlin mit einige von meiner Holländischen Freunde im Bekanntschaft bringen.

Kannst du in Wien, München und andre Städte keine Vorlesungen über die Ungarischen Frauen halten, und damit deine Reise gut machen?⁸⁹

Ich habe jetzt noch vieles zu thun. Es thut mir leid so vieles unschönes von Malvi Fuchs⁹⁰ zu hören, Sie schrieb mir gerade vorgestern, dass Sie etwa mitten Mai in Holland kommt. Ihr Schreiben macht auf mir den Eindruck das sie überspannt ist, überarbeitet vielleicht, aber es kann auch aus andre Gründe sein. Mein Mann liebt Dich, so wie Ich, und für uns Beide bist du ein junges Geschöpf, das viel leisten kann und viel leisten soll.

Du, und auch die Fräuleine Willhelm,⁹¹ Grossmann⁹² und ...⁹³ sind in freundlichen Andenken bei Gerritsen. Ueber die Beämtinne-Verein spricht er von die gute, liebe

⁸⁶ Az IWSA berlini alapító kongresszusára gondol.

⁸⁷ Vagyis az NOE.

⁸⁸ Itt arról érdeklődik, hogy az NOE nem tudna-e kiadni esetleg egy hivatalos lapot, amelynek tudósítójaként Schwimbert Berlinbe küldhetnék.

⁸⁹ Jacobs volt az, aki elsőként külföldi előadókörutakra buzdította Schwimbert.

⁹⁰ Írásai az 1890-es évektől jelentek meg a magyarországi és a külföldi női, valamint nőmozgalmi lapokban, amit Schwimberék egyáltalán nem néztek jó szemmel.

⁹¹ Willhelm Szidónia, az FE és az NOE választmányának oszlopos tagja, aki szinte minden idejét az egyesületekben töltötte, bekapcsolódott A Nő és a Társadalom Lapkiadó Társaság munkájába, több cikket küldött *A Nő és a Társadalom*, valamint *A Nő* számára. A tisztviselőnként dolgozók érdekvédelmének és bérezésének kihívásai mellett rendszeresen szót emelt az üzleti záróra aktuális rendelkezései, valamint a szakma női képviselőinek házassági tilalma ellen, illetve pályaválasztási tanácsokkal szolgált fiatal lányok számára.

⁹² A nevét az 1910 körül Gergelyre magyarosító Grossmann Janka (1881–1954) az NOE és az FE választmányának tagja volt hosszú éveken át. Az NOE-t 1908 folyamán – Schwimber elnöki posztról történő leköszönése után – alelnökként irányította, majd 1909-től már a szervezet elnöki tisztségét foglalta el.

⁹³ Jacobs itt kihagyta egy név helyét. Esetleg Glücklich Vilmára gondolhatott.

Kinder. Es freut ihm sehr die alle in Berlin zu treffen. Ich wollte das er zu Hause bleibe, so viele Frauen sind gefährlich, aber das Vergnügen lässt es sich nicht nehmen. Nun, lass dann kommen, was kommt.

Eine recht herzlicher Kuss von Deine Dich liebende
Aletta H. Jacobs⁹⁴

5.

**Anita Augspurg⁹⁵ felkéri Schwimmert, hogy képviselje
a magyarországi nőmozgalmat a berlini tanácskozáson, illetve arra,
hogy csatlakozzanak a szervezethez**

München, 1904. április. 14.

(kézzel írott, NYPL RSP I. Box 5.)

München, den 14. von 4.
Von-der-Tann-Straße 15/e.⁹⁶

Sehr geehrte Frau,

Ich las kürzlich mit großem Interesse Ihren Artikel über politische Rechte der Frau in Ungarn aus der Wiener „Zeit“. Ich entnehme aus demselben Ihre vorzügliche Verkantheit mit dem Gegenstand, der unsere II. Internationale Frauenstimmrechts Konferenz in Berlin an 3–4 Juni dieses Jahres beschäftigt. Dieselbe will als Hauptzweck die Constituierung einer Internationalen Frauenstimmrechtsliga erreichen. Wollen Sie nicht als Delegierte oder wenigstens als Vertreterin der ungarischen politischen Frauenbewegung anwesend sein und sogleich dem Ausschluss Ihres Landes an die Internationale Organisation die Wege bahnen?

Es würde mir eine große Freude sein, Sie in Berlin unter uns begrüßen zu können und hoffe baldigst Ihre Anmeldung entgegen nehmen zu dürfen.

⁹⁴ NYPL RSP I. Box 5.

⁹⁵ Anita Augspurg jogász, a német radikális nőmozgalom vezető személyisége a Deutscher Verein für Frauenstimmrecht (1902–1919, Hamburg) egyik alapítója és vezető tagja többek között Marie Stritt mellett.

⁹⁶ München egyik elővárosa, az utca a nevét 1872-ben kapta.

Wegen Programm, Wohnung etc. etc. sollen Sie sich an Fräulein. A. von Welczek,⁹⁷ Berlin W. 62. Lutherstrasse, 14 wenden.

In ausgezeichnete Hochachtung,

Anita Augspurg

6.

Alice Salomon⁹⁸ előadás tartására kéri fel Schwimmt a berlini kongresszuson

Berlin, 1904. április. 27.

(gépelt, NYPL RSP I. Box 5.)

Bund Deutscher Frauenvereine
Internationaler Frauenkongress 1904.

Berlin, den. 27. 4. 04.
Friedrich Wilhelmstraße 7.

Sehr geehrtes Fräulein!

Im Namen unseres Organisationskomités bitte ich Sie beim Internationalen Kongress in der Sektion 2 (Frauenberufe) am 15 Juli in der Diskussion etwas über die Lage der Postbeamtinnen in Ungarn zu berichten. Für Oesterreich hat Fräulein Grohnmann⁹⁹ ein Referat zu dieser Frage, wir möchten aber auch gern über ungarische Verhältnisse in der Diskussion etwas hören. Ferner möchten wir Sie auch bitten über die Arbeiterinnenbewegung in Oesterreich und Ungarn ein kurzes Referat am 14. Juni zu übernehmen; etwa 15 Minuten. Ich weiß zwar, dass Sie schon vielerlei übernommen haben, wäre Ihnen aber sehr dankbar, wenn Sie uns trotzdem auch hierfür eine Zusage geben würden. Bitte um baldigen Bescheid, damit wir eventuell Ihren Namen in das Programm setzen können.

⁹⁷ Adelheid von Welczek (1856–?) 1902-ben Augspurggal együtt rész vett a Deutsche Verein für Frauenstimmrecht megalapításában, illetve oroszlánrészt vállalt az IWSA berlini kongresszusának szervezésében.

⁹⁸ Alice Salomon a berlini Fachhochschule für Sozialarbeit und Sozialpädagogik jogelődjének alapítója, a szociális munka és a nők abban való szerepvállalásának előmozdításáért tevékenykedett. 1909-től az IWSA titkáráként, majd alelnökeként működött.

⁹⁹ Caroline Gronemann (1869, Bécs – 1911, Bécs) az AöF és a BöF mellett számos bécsi női szervezet tagjaként működött, tiszviselőnként pedig leginkább a nők oktatási jogainak előmozdításáért szállt síkra.

Mit den besten Empfehlungen,

Ihre ergebene,
Alice Salomon
Vorsitzender der Sektion 2.
des Internationalen Frauenkongresses

7.

**Adelheid von Welczek felkéri Schwimbert,
hogy vegyen részt az IWSA alapító kongresszusán**

Berlin, 1904. május 10.

(gépelt, NYPL RSP I. Box 5.)

Deutscher Verein für Frauenstimmrecht¹⁰⁰

Sehr geehrte Frau!

Die Unterzeichnete erlaubt sich im Auftrag des Vorstandes des Deutschen Vereins für Frauenstimmrecht, Sie zu der am 3. und 4. Juni stattfindenden 2. Internationalen Stimmrechts-Konferenz einzuladen. Es werden dort Beratungen¹⁰¹ über die Gründung eines Weltbundes für Frauenstimmrecht stattfinden,¹⁰² welche von besonderer Wichtigkeit sein dürften. Wir hoffen, dass Sie diesen Beratungen Ihr Interesse zuwenden werden und würden sehr erfreut¹⁰³ sein, Sie begrüßen zu können.

Hochachtungsvoll,

A. von Welczek

¹⁰⁰ 1904 után a szervezet Deutscher Verband für Frauenstimmrecht néven működött tovább.

¹⁰¹ Utána áthúzva: „Über die Gründung“.

¹⁰² Kiemelés az eredeti szövegben.

¹⁰³ Az eredetiben elgépelés miatt „erfrsut“.

8.

Marie Stritt levele Schwimmer Rózsának arról, hogy mindent megtesz azért, hogy a kongresszusi részvételhez szükséges sajtóigazolványt biztosíthassák számára

Berlin, 1904. május 18.

(gépelte, borítékkal, NYPL RSP I. Box 5.)

Berlin, Hildebrandstr. 04. d. 18/5.

Sehr geehrtes Fräulein! Im Besitz Ihrer Zeilen von 15. d. M. erlaube ich mir mitzuteilen, dass für die Tagung des I.C.W. Journalistenkarten nicht ausgegeben werden, da von den geschäftlichen Verhandlungen die Presse und die Öffentlichkeit im allgemeinen ausgeschlossen ist. Ihre Bitte um eine Pressekarte für den Internationalen Frauenkongress habe ich unserer Pressekommission übergeben und werde dieselbe auch meinerseits wärmstens befürworten. Wie es mit der Sicherung eines Platzes am Journalistentisch sein wird, kann ich beim besten Willen noch nicht sagen. Die Sache ist nicht so einfach, da der Andrang ein ganz enormer ist und die 4 Sektionen immer gleichzeitig tagen. Ich werde mich mit Ihrem Herrn Onkel¹⁰⁴ dafür ins Einvernehmen setzen und Sie werden von ihm näheres erfahren. Jedenfalls, werde ich in der Sache tun, was irgend möglich ist. Mit ergebensten Grüßen

Ihre
Marie Stritt¹⁰⁵

9.

Adele Schreiber levele Schwimmer Rózsának egy tervezett budapesti előadással kapcsolatban

[Berlin-Charlottenburg], [1904. október 2.]¹⁰⁶

(gépelte, borítékkal, NYPL RSP I. Box 6.)

¹⁰⁴ Schwimmer anyai nagybátyja, a szintén újságíróként tevékenykedő Kácsér Lipót a Magántisztviselők Országos Szövetségében töltött be vezető pozíciót. Pályája kezdetén jelentős anyagi támogatást nyújtott unokahúgának, illetve publikációs lehetőségek biztosításával igyekezett előmozdítani külföldi karrierjét.

¹⁰⁵ Lásd a 42. lábjegyzetet!

¹⁰⁶ A levélen nem szerepel keltezés, de a ránk maradt borítékon megtalálható a feladás dátuma, amely 1904. október 2. A feladási hely Berlin nyugati városrésze, Charlottenburg. Persze ebből nem tudhatjuk pontosan, hogy a levél megírta után közvetlenül postázta-e Schreiber a sorait, hiszen láthatóan kivárt a budapesti előadás pontos idejének egyeztetésével.

Liebes Fräulein Schwimmer!

Ueber einen Vortrag in Budapest kann ich überhaupt erst eine Entscheidung fällen, wenn die Angelegenheit mit Wien geordnet ist, da ich ja sonst nicht einmal in Ihre Nähe komme. In Wien dürfte aber jedenfalls der November als Monat in Betracht kommen, und ich habe deshalb auch einen Vortrag in Dresden auf dieser Tour für den November festgesetzt. Wie hoch sich ungefähr die Spesen für den Abstecher von Wien nach Budapest und die unumgänglichen Nebenauslagen stellen, können Sie ja selbst beurteilen. Als Thema würde ich, für den Fall ich spreche, eventuelll eines wählen, das dewiss gerade in Budapest agitatorisch wirksam wäre. Zum Beispiel die Bedeutung der Frauenbewegung für Mutterschaft und Ehe. Da kann man einmal gründlich gegen diese dummen, bornierten Ansichten zu Felde ziehen und – die Sympathien der intelligenten Männer gewinnen! – Ihrem Artikel sehe ich gern entgegen. – Inzwischen herzlichen Gruss von

Ihrer
Adele Schreiber¹⁰⁷

10.

Adele Schreiber újabb levele Schwimmer Rózsának a budapesti előadásának időpontjáról

Berlin, 1904. október 31.

(gépelt)

Berlin-Charlottenburg, den 31. X. 04.
Berlinerstrasse 60.

Liebes Fräulein Schwimmer!

Wir wollen jetzt den Zeitpunkt für die Vorträge in Budapest festsetzen und ich hoffe, dass Ihnen mein Vorschlag, den 29. und 30. November hierfür zu wählen, zusagt. Mit dem ersten Thema bin ich einverstanden, was jedoch das zweite anbelangt, so glaube ich, dass wir den Titel anders fassen müssen. Ich könnte dort vielleicht ähnlich sprechen, wie ich es in Wien in der „Heimat“ vorhabe, wo ich ja auch das ganze Gebiet, insbesondere aber die präventiven, respektive die sozialen Massnahmen zur Bekämpfung der Prostitution eingehend beleuchten will. Ich schreibe Ihnen in den nächsten Tagen wieder, sobald ich mir die Sache zurecht gelegt habe und möchte Sie nur bitten, mich keinesfalls auf den Titel „Abolitionismus und Reglementierung“ oder dergleichen

¹⁰⁷ NYPL RSP I. Box 6.

festzulegen. Ich bin zwar selbstverständlich, wie jeder freidenkende Mensch Abolitionist, aber nicht in dem Mass,¹⁰⁸ wie man es so häufig bei anderen trifft, die da denken mit der Aufhebung der Reglementarismus allein wäre in der Frage schon etwas getan. Das damit nichts getan ist, beweisen die Länder ohne Reglementierung, wie England etc. Bitte geben mir Nachricht wegen der Tage.

Mit den besten Grüßen,

Ihre
Adele Schreiber¹⁰⁹

11.

Aletta Jacobs gratulál Schwimmernek az FEministák Egyesülete megalapításához

Amszterdam, 1905. február 16.

(kézzel írott, NYPL RSP I. Box 6.)

Amsterdam, 16. 2. 05.

Meine Liebe Rosika,

Dein Brief hat mich gefreut, Du hast grosses geleistet in die kurze Zeit. Ich schrieb schon Mrs. Catt über die Aufforderung, die sollst Du haben. Die Aristocratinnen und diejenigen, welche gerne dafür gehalten werden, sind überall dasselbe. In Denemarken hat man Frau Norrie, die Frau, welche dort alles geleistet hat, und die ganze Dänische Council trieb, davon gestossen, und in meiner Abwesenheit hat man hier dasselbe gethan mit meine gute Martine Kramers. Wohl habe ich alles angewendet Ihr wieder hinein zu bringen, aber ob es mir gelingen soll, glaube ich nicht. Man muss ja von mir auch nichts haben, aber man kann es bis jetzt noch nicht ohne mich thun.

5. März kommt Mrs. Perkins Gilman¹¹⁰ zu mir und bleibt bis 9 März. Natürlich soll Sie hier ein Vortrag halten, aber das war eine schwere Sache. Kein einziges Verein wollte Ihr einladen, selbst mein eigenes Frauenstimmrechtsverein nicht. Da sagte ich, gut, das soll keine Zwiespalt geben, aber Mrs P. G. soll doch hier sprechen. Ich ging nach 4 Aristokratinnen, zwei davon sind Freiinnen ich wusste das diese Ihre Bücher gelesen hatten, und zusammen formten wir ein Comitee. Ich schrieb ein Artikel in ein unser Tageblätten und noch vordem wir genau dem Datum und Ort annonciert

¹⁰⁸ Kiemelés az eredeti szövegben.

¹⁰⁹ Lásd az 58. lábjegyzetet!

¹¹⁰ Charlotte Gilman Perkins (1860, Hartford – 1935, Pasadena), a korszak nagyra tartott amerikai feminista szerzője, akinek munkáit *A Nő és a Társadalom*, valamint *A Nő* is lehozta, részben Schwimmer fordításában.

haben, haben wir schon so viel Eintrittskarten verkauft, das es am Ende noch eine gute Speculation wird.

Ich glaube nicht, das sie¹¹¹ jetzt nach Österreich und Ungarn kommen kann, denn Sie hat schon wieder Passage genommen, Sie will von Ostern im New York zurück sein. Aber Du kannst esprobieren, im Holland ist Ihr Address bei mir.

Vilma Glücklich erinnere ich mich natürlich, das ist doch keine Person, welche man jemals vergessen kann. Sie war mir sehr sympathisch. Sie sandte mir die Drucksachen, aber ich kann sie nicht lesen, es ist alles Ungarisch, bestehen vielleicht auch Deutsche Verhandlungen über dem neuen Verein? Wenn du Mrs. Carrie Chapman Catt schreiben willst, Ihr adresse ist: 205 W. 57th Street New York., aber Du kannst warten, ich bin sicher dass, Sie Dich schreiben soll.

Und jetzt deine liebe für Morphium! Liebes Kind, dass ist ganz etwas gewöhnliches. Ich bin sicher, das Du mir nicht glauben willst, das willen die Frauen niemals, aber das ist ganz natürlich und kommt immer vor bei unverheiratete Frauen, wenn die 23 oder 25 Jahre vorüber sind. Das ist ganz physiologisch. Ich möchte mit Dir sprechen, denn Schreiben kann ich das nicht so, das Du mir begreifen und nicht misverstanden könntst, aber Du hast das mit alle Frauen gemein, allein bei die rohen und weniger gefühlende Frauen äussert sich das etwas anders.

Ich habe das auch viele Jahre durchgemacht, dass kommt, dass wir zu solide leben. Männer haben ganz dasselbe, wenn Sie Rein leben. Darum thun Sie es auch nicht. Ganz vernunftig; wenn Sie nur nicht prostituirte brauchen aber Prostituees machen.¹¹²

Ich hoffe, das es Deine Mama bald besser gehen soll und Du keine Materielle Sorge haben wirdst. Das ist zu arg! Das andere geht vorbei, aber sehr langsam.

Mein guter Mann ist nicht ganz wohl, seitdem wir aus America zurück sind. Er klagt immer über nervöse Störungen, und hat noch nicht an das öffentliche Leben theil nehmen können. Ich hoffe, das er vorübergehend ist, aber ab und zu fürchte ich, das es dauernd sein wird. Ich selbst bin wieder ganz und gar betheilig an alle Feminist. Arbeit, und fühle mich sehr wohl.

Empfange von beiden die herzlichste Grüße,

Deine Dich liebende
Aletta H. Jacobs

¹¹¹ Itt továbbra is Gilman Perkinsre gondol.

¹¹² Schwimmer fiatal éveit excentrikus jelleméből adódó kisebb-nagyobb konfliktusai mellett búskomorsága, illetőleg Budapestre költözését követően morfiumfüggősége és egy-egy borúsabb időszakában alkoholproblémái keserítették meg, amint az a levélből is kitapintható. A sorokból az is világossá válik, hogy alig három év elteltével Jacobs a szakmai mentorból Schwimmer bizalmasainak sorába lépett.

12.

Marie Stritt gratulál Schwimmer Rózsának a Feministák Egyesülete alapításához

Drezda, 1905. február 16.
(gépelt, NYPL RSP I. Box 6.)

Dresden, den 16. Februar 1905.
Wintergartenstrasse 3.

Liebes Fräulein Schwimmer!

Die freundliche Zusendung Ihres schneidigen Artikels „Frauenstimmrecht in Ungarn“¹¹³ – den ich natürlich mit vielem Vergnügen für's C.B. behalte – giebt mir Veranlassung, nicht nur Ihnen den herzlichsten Dank dafür auszusprechen, sondern auch überhaupt etwas von mir hören zu lassen, nachdem ich so lange geschrieben habe. Ich würde hinzufügen „unverantwortlich“ lange, wenn es nicht eben doch zwingende und zum Teil recht unangenehme Gründe – unter anderen wiederholtes Unwohlsein – gewesen wären, die mich vom Schreiben zurückgehalten haben. Also seien Sie, bitte, lieb und üben Sie Nachsicht!

Ich nehme die Gelegenheit wahr, Ihnen sowohl für alle inzwischen gesandten Notizen wie auch für Ihre Zeilen von 8. November und die freundliche Anerkennung für mein „erstes Auftreten in Ungarn“ auszusprechen. Dass die Sache nun bei Ihnen auch so fein in Fluss gekommen ist, war mir eine grosse Freude zu hören, und aufrichtig beglückwünsche ich Sie zur Gründung Ihres Feministenvereins, dessen verschiedene Publikationen ich mit großem Interesse gelesen habe. Seien Sie mir, bitte, nicht böse, dass ich es verbummelte, Ihnen die erbetenen Drucksachen unseres Rechtsschutzvereines zu senden. Ich entdeckte eben die darauf bezügliche Karte, die ich seinerzeit in Ihren letzten Brief gelegt hatte, um sie gleichzeitig zu beantworten. Dadurch habe ich wohl den Brief, aber nicht mehr die Karte von Augen gehabt, und so ist es halt gekommen. Wir besitzen nun leider an Drucksachen nichts anderes als unsere Jahresberichte, von denen ich Ihnen einige Exemplare beilege, auf die Gefahr hin, dass dieselben post festum kommen und sie dieselben gar nicht mehr brauchen können.

Sie können sich denken, dass mich die Vorgänge in Ungarn auf das lebhafteste interessieren. So etwas von Ueberraschungen hat man ja kaum noch erlebt, unsere verschiedenen „Freunde“ aus der Gesellschaft bei Neumanns (inclusive meines übrigens sehr gescheuten Vettters) werden ja ziemlich trübe in die Zukunft blicken, und ich gestehe, dass ich selbst als Deutsche und als geschworene Feindin jedes Chauvinismus allerlei Besorgnisse hege. Andererseits kann man aber doch vielleicht hoffen, dass ein

¹¹³ Valószínűleg erről a cikkről van szó: *Neues Frauenleben*, (1904) 14. 11.

neuer, frischerer und moderner Zug in die Geschichte kommt,¹¹⁴ ganz abgesehen vom Frauenstimmrecht mit dessen Verwirklichung es ja wohl auf alle Fälle noch gute Wege haben wird. Vielleicht lachen Sie jetzt über mein laienhaftes Urteil, aber ich bin ja wirklich nur ein „outsider“ und habe als solcher gar nicht die Ambition, die Dinge klar zu überblicken. Die Pointe übrigens in Ihrem Artikel, dass Kossuth seinerzeit von einer Frau in die Volksvertretung entsandt wurde,¹¹⁵ ist köstlich und hat mir viel Spass gemacht. Natürlich bringe ich den Artikel sofort, da der Name des Sohnes gerade in aller Munde ist.

Hoffentlich geht's Ihnen gut – von mir kann ich leider nicht das gleiche sagen, denn ich habe eben wieder eine dumme Halsentzündung überstanden. Seien Sie herzlich gegrüsst von Ihrer

sehr ergebenen
Marie Stritt

13.

Carrie Chapman Catt az FE alapításáról és az IWSA-hoz való csatlakozásáról, s annak gyakorlati kérdéseiről (tagdíj, kongresszusok stb.)

New York, 1905. március 4.

(gépelt, NYPL RSP I. Box 6.)

International Woman Suffrage Alliance

March 4, 1905

Fraulein Rosika Schwimmer,
7 Arena Strasse, Budapest, Hungary

My dear Fraulein Schwimmer:

I have had a letter from Dr. Jacobs and she tells me that there has been organized in Hungary a new society, and that a part of its program is woman suffrage. I am very glad indeed to learn of this movement of progress. I felt sure it would come sooner or later, and now I hope its members will be quite willing to become auxiliary to the International Woman Suffrage Alliance. Very likely they will not see this necessity, nor recognize the benefit. To show the Parliamentary Bodies that there is an International Alliance

¹¹⁴ Kiemelés az eredeti szövegben.

¹¹⁵ A magyar nők rendelkeztek a 19. században néhány olyan joggal, amellyel az európai nők többsége nem. Ezek egyike szerint az elhunyt főrendek feleségei, bár nem vehettek részt az országgyűlésen, követeket küldhettek maguk helyett. SCHWARZ, 2008, 13–14. Kossuth Lajos is ilyen főrangú özvegyek követeként vehetett részt az 1825–1827. évi pozsonyi országgyűlés tárgyalásain.

composed of the women of many countries, who are fighting for their political freedom, is one of the strongest arguments we can use, and although the United States is supposed to be a very progressive land in reference to all things which concern women, we have found it of benefit even here, and I am perfectly positive you will find it of great benefit in Hungary.

Eight countries are now auxiliary and have paid their dues for the past year. These are: England, Australia, Norway, Sweden, Denmark, Holland, Germany and the United States. A new society has perhaps by this time been formed in Switzerland, and its dues have already been paid, but we do not yet count that as auxiliary for I am not sure that the work is quite complete. Before long Canada and France will also be members. I hope before the year is out that there will be an organization in Italy as well, – and so the movement grows. I cannot tell you how happy we should be to welcome Hungary into our Alliance, and I feel sure that in time the Alliance will help Hungary. I have just, today, received a letter from Berlin and one from Copenhagen, and both say that their suffrage work was given quite a boom through the fact of our International Organization.

I enclose a constitution, which unfortunately is in English. You will see that new societies may become auxiliary by paying twenty marks per year when the membership is small, as I presume it is in Hungary. The money could be easily raised by asking each member to pay a trifle toward it. In 1906, we shall hold our next meeting in London, and we shall want a delegate from Hungary to come and tell us all about the new organization, and that delegate will learn what all the other countries are doing and will take home with her new inspiration and courage to continue the work there. I beg you to urge the progressive women of Hungary to join the progressive women of all the world through our International Alliance. Our cause is the same whether it is in Hungary, or Australia, or in the United States, and we can help each other much through this fraternity.

Will you kindly tell me what the new organization is called and also what it proposes to do?

I have very pleasant recollections of your bright face in Berlin, and I shall hope that I may meet you again in London.

With most cordial good wishes, I am,

Yours truly
Carrie Chapman Catt¹¹⁶

¹¹⁶ Lásd a 9. számú lábjegyzetet!

14.

Carrie Chapman Catt újabb levele az FE-vel kapcsolatos szervezeti kérdésekről (arról, hogy miért Glücklich az elnök), az egyesület nemzetközi integrációjáról és esetleges magyarországi látogatásáról

New York, 1905. április 22.

(gépelt, NYPL RSP Box 7.)

New York, April 22nd, 1905.

International Woman Suffrage Alliance

Miss Rosika Schwimmer,
VII. Arena Str. 7, Budapest, Ungarn, Hungary.

My dear little Friend:

I am delighted to learn that the Hungarian Association has consented to become auxiliary to the International Alliance. We are glad to welcome it. I shall write a letter at once in reply to the official one which I have received from the President and Secretary. One thing puzzles me greatly. At the head of the letter is the name "Glücklich Vilma" but then the name is signed "Vilma Glücklich" as President. I do wonder why this is so!

You need not apologize for your English. You will not need to work so very hard to quite master it. I have been studying German since I came home from Berlin, and a busy woman, such as I am, has so many interruptions, that study of any kind is difficult. If I could only write German as well as you write English, I should be very much encouraged. Nevertheless, I am persevering, and hope to be able to read at least understandingly. When I do, I shall come over to Budapest and pay the New Hungarian Society a visit perhaps.¹¹⁷

I am very glad indeed to write you my opinion upon marriage, as you suggest.

I am going to make a note of your new organization in the Women's Journal and will send you a copy.

It is practically settled, although the vote has not yet been taken, that our meeting in England will be held the last week in May, next year, 1906. I shall hope to see you there, as well as the other Hungarian ladies. In the meantime, let me know anything important which happens in Hungary in reference to our women's movement.

¹¹⁷ Kiemelés az eredeti szövegben.

With best wishes for you personally, and for the prosperity of the new Society, I am
Faithfully yours,
Carrie Chapman Catt

I have been keeping this letter all this time, thinking each day that I should write the little article you wish on marriage, but I have not found time. Later I shall do so, and will send it when I can.

Yours,
C.C.C.¹¹⁸

15.

Carrie Chapman Catt levele Schwimmer Rózsának arról, hogy Magyarország miért fontos az IWSA számára

New York, 1905. szeptember 7.

(gépelt, NYPL RSP Box 7.)

International Woman Suffrage Alliance

September 7, 1905.

Frauelein Rosika Schwimmer,
VII. Arena Strasse 7, Budapest, Hungary

My dear little Hungarian Friend:

It is with great pleasure that I have complied with your request to send some suffrage literature. I have asked our headquarters to send you quite a package, and hope it will be in your hands upon your arrival in Budapest.

I must plead very guilty for not having sent you the article which I promised, but the real reason I have not sent it is that I did not know what to say. You asked me to write something to show that the women of America were not neglectful of their homes and their duties as wives and mothers. Now they are not so, but I thought it is a very difficult thing to prove that they were not neglectful and hardly knew how to get at it, so I have not done it. If you will tell me again a little more definitely just what you want, I will try my hand at the article if it is not now too late.

It quite stirs my blood to learn of the prospective bill in Hungary.¹¹⁹ If I only knew your language I should be tempted to come on the first steamer and join you, in the

¹¹⁸ NYPL RSP Box 7.

¹¹⁹ Valószínűleg a választójogi reformtervezetről van szó, amely szerint a 24. életévüket betöltött, írni-olvasni tudó férfi polgárok kaptak volna választójogot, ami az addigi választásra jogosultak (6,2%) számát megduplázza volna.

hope that I might be of some service to you in this new struggle. As it is, I can only hope that you are meeting with success, and that the women of Hungary will secure something from the new movement.

I thank you for having sent me the paper containing your article, which I have read with great interest.

This opportunity in Hungary interests me greatly; in fact, all Americans have an especial interest in the movement toward greater liberty for the people of Hungary. Although it was before my day that Louis Kossuth came to this country, yet his presence here made so profound an impression that his visit has passed into history and has especially familiarized Americans with the movement at that time. I believe he was the only man who ever been permitted to address an American Congress in session. Something of the spirit of the leaders of that time must still be at work in your country, and I hope that spirit will take possession of your Parliament and give not only to Hungary but all the world some good news of human liberty achieved. If there is anything in the world which I could do to help you, I would do so with greatest willingness.

I am glad you could have the little visit with Dr. Jacobs, who is a dear helpful friend. I am so grieved at the loss of her husband.¹²⁰ He was such a brave, great, strong man, that I cannot feel resigned to his departure from this world where such men are so rare.

I shall write very soon to your President concerning matters of the International Alliance. In the meantime, if there is anything I can do, you have but to command me and I shall be at your service. With best of wishes to you, the new Suffrage Society, and to your beloved Hungary, I am

Yours truly,
Carrie Chapman Catt

16.

Aletta Jacobs levele Schwimmer Rózsának a Catt-tel való budapesti látogatásuk terveiről

Amszterdam, 1906. június 23.

(gépelt, NYPL RSP I. Box 9.)

Amsterdam, Juni 23, 1906

Meine Liebe Rosika, Ich war recht froh gestern wieder etwas von Dich zu hören. Das Du vieles und gutes gearbeitet hast, sah ich in die verschiedene Zeitungen. Ich hoffe sehr, das Du Deinen Verein in Kopenhagen¹²¹ vertreten sollst, das kann doch nicht, das

¹²⁰ Jacobs férje 1905. július 5-én hunyt el rákban.

¹²¹ Az IWSA kongresszusát 1906-ban Kopenhágában rendezték meg.

Du nicht dabei bist und mit überlegen sollst, was zu thun ist. Der Apponyi¹²² ist ein falscher Person, er ist ein Streber, weiter ~~nie~~ nichts.¹²³

Das Du Dich zu einer Rednerin entwickelt hast, braucht Dich nicht zu wundern. Es fehlte Dir nur Uebung, die hast Du jetzt auch, da war der Rednerin fertig. Jeder welche gut schreibt, kann auch reden, Du schreibts besser wie gut. Du sollst darum auch eine sehr gute Rednerin sein. Das ist keine Smeichelei, aber Wahrheit.

Ich sehe wieder ganz gut aus, und fühle mich unendlich viel besser, aber alles ermüdet mich nach kurzen Zeit. Am liebsten mochte ich die ganzen Sommer gans allein irgendwo im Wald durchbringen, und das kann leider nicht. Auch wir sitzen im groszen Streit jetzt. Die ganze Monat July habe ich noch zu arbeiten, und Anfang September fangen hier meine Vorträge schon wieder an. Carrie Catt und May Hay waren einen Tag hier auf Ihre Durchreise nach Kopenhagen. Catt erzählte mich das Sie Dir geschrieben hat, das wir beiden, Sie und ich, jedenfalls in Budapest kommen sollen. Ich muss aber genau wissen, wenn Du meinst das wir kommen sollen. Dass muss alles hier geregelt werden. Kannst du mir jetzt schon schreiben, was Du vor hast? Und um welche Zeit Du uns am liebsten hast? Ich soll dann sehn, was ich thun kann. Charles [Jacobs fia] kommt mit nach Kopenhagen, und auch eine von seine Freundinnen. Das junge Mädchen war schon 3 Monate bei mir zu Hause, und freut sich sehr auf unsere Reise. Die jungen Leute täglich in meiner Nähe hat mich unendlich gut gethan. Sie kennen keine anhaltende Verdrusz, da ist immer eine welche etwas, zu lachen und plaudern hat. Wir hatten den ganzen Winter immer eine von diese junge Madchen zu Hause.

Kontest Du das Report lesen, was ich Dir gesandt habe, das was unsere Verein an die Regierung und an die Konigin uberhandet hat. Das war von ein junges Madchen geschrieben, eine Jüdin, tochter von ein unser Professoren.

Von Malvi Fuchs höre ich nichts mehr, das soll jetzt wohl aus sein. Ich bin froh dass es aus ist, aber doch habe ich groszen mitleid mit Ihr. Ich glaube das sie sich sehr unglücklich fühlt.

Grüsze mich Vilma Glücklich und alle Deine Liebe Freundinnen. Ich denke wohl einige Tage früher im Kopenhagen zu kommen und hoffe Sie alle dort zu treffen. Meine herzliche grusse für Dich, hoffentlich sehen wir uns bald.

Deine Dich liebende,
Aletta¹²⁴

¹²² Itt ismételten Apponyi Albertre utal Jacobs.

¹²³ Áthúzás az eredeti szövegben.

¹²⁴ NYPL RSP I. Box 9.

17.

**Adelheid von Welczek meghívása Schwimmer Rózsának,
hogy a Deutsche Verein für Frauenstimmrecht fiókszervezeteiben is
tartson előadásokat**

H. n., é. n. [1906. ősz]

(kézzel írott, NYPL RSP I. Box 10.)

Adelheid von Welczek

Sehr geehrtes Fräulein! Ich höre, dass Sie bald nach Deutschland kommen¹²⁵ und wäre es sehr erwünscht, wenn Sie vielleicht auch in einigen unserer Vereine sprechen könnten. Darf ich vorläufig fragen, um welche Zeit Sie [olvashatatlan szó] noch frei wären und welches Ihre Bedingungen sind? Ich würde mich dann rechtzeitig mit den Vorständen in Verbindung setzen.

Mit freundlichen Gruss,

A[delheid] von Welczek¹²⁶

18.

**Carrie Chapman Catt tájékoztatja Schwimmer Rózsát
Budapestre érkezésükről Aletta Jacobsszal, valamint reflektál
az FE által tervezett programokra**

Berlin, 1906. szeptember 17.

(gépelt, NYPL RSP I. Box 10.)

10 Victoria Luise Platz W.
Berlin, Sept. 17. 1906.

My dear Fräulein Schwimmer:

Your letter is just here. I am sorry the meetings cannot be postponed, but I see the reason for your views very well.

The program is agreeable with possibly three exceptions.

- (1) I have looked up our route, and we must arrive at 7 o'clock p.m. from Brünn (provided a meeting is arranged there). If that will give us time to change our

¹²⁵ Itt Schwimmer első, az évek folyamán szokásossá váló őszi, németországi előadókörútjára utal.

¹²⁶ NYPL RSP I. Box 10.

dresses and go to Frau Zipernovszky¹²⁷ for supper, well and good. If supper should be at 8:30 or 9 we could do it, but otherwise we must not have it that night.

- (2) I fear you are making so elaborate a plan, that it will cost more money than the little Hungarian Suffrage Association [!] can easily pay. Don't my dear girls, be too ambitious concerning our reception!! We must not make debts.¹²⁸
- (3) I do not know about the tea on Saturday. That would be an impossibility in my country. It would be such a violation of custom that it would make us, and our cause quite ridiculous. That it is quite otherwise in Hungary, must be true, or you would not have suggested the matter. So I leave that matter to Dr. Jacobs. If she approves, then I do.
- (4) We shall arrive Oct. 11 as I have said, et 7 p.m. We shall remain until 8.50 A.m. Oct 19. We shall wish some of this time for rest, and some for quiet sightseeing just like ordinary tourists,¹²⁹ so pray do not think we are to be entertained and looked after all this time.
- (5) I will write Frau Hainisch concerning Wien. Some friends have been delighted with Hotel Hungaria.¹³⁰ Will that be a suitable place for us to go? Or do you prefer that we go to some other hotel? There may be a difference if a tea is to be given at our hotel, so I ask.

Again, let me say, do not be extravagant and thus make a heavy load for the little Society to carry?

With most cordial greeting, I am,
Yours,
Carrie Chapman Catt

19.

Carrie Chapman Catt és Aletta Jacobs budapesti programja

Budapest, 1906. október 6.

(gépelt, NYPL RSP I. Box 10.)

Feministák Egyesülete VI. Kemnitzer utca 19.

Mrs. Carrie Chapman-Catt és dr. Aletta H. Jacobs Budapesti tartózkodásának programja:

¹²⁷ Zipernovszky Károlyné (Anna) az FE választmányának tagja volt.

¹²⁸ Kiemelés az eredeti szövegben.

¹²⁹ Kiemelés az eredeti szövegben.

¹³⁰ Legtöbbször a kapuit 1871-ben megnyitó, luxusigényeket is kielégítő Duna-parti szállodában helyezték el az FE Budapestre érkező külföldi vendégeit.

Pénteken, f. hó 12-én, este 6 órakor: Előadás a Terézvárosi kaszinó dísztermében (Andrássy út 39.). Utána társasvacsora a Royalban. Részletek az *Értesítő*¹³¹ októberi számában.

Vasárnap f. hó 14-én, d. u. 3 órakor: Nagygyűlés az újvárosházán.

Hétfőn, f. hó 15-én, d. u. 5 órakor: Magyar orvosnők összejövele dr. Aletta H. Jacobs tiszteletére, dr. Steinberger Saroltánál.

Kedden, f. hó 16-án, d. u. 4 órakor: Búcsúösszejövetel egyesületünkben (V., Mária Valéria utca 12.) csakis egyesületünk tagjai számára, a kiknek megjelenését ez úton kéri Budapesten, 1906. október 6-án

A választmány

20.

Carrie Chapman Catt Schwimmer Rózsának címzett levelében értékeli a magyar nőmozgalmat (az osztrákhöz képest) és kéri, mindenképp küldje el számára *A Nő és a Társadalom* első számát, amelyet mind ez idáig nem kapott meg

1907. február 13.

(gépelt, NYPL RSP I. Box 11.)

IWSA

New York City, February 13rd, 1907.

Fraulein Rosika Schwimmer

Budapest, Hungary

My dear friend:

Your postal has been duly received. I will attempt to secure a paper containing the Hungarian article and to have it promptly sent you. I gave your name to the Women's Journal to have one sent to you but I presume that there was some mistake about it. I have not received the copy you promised me of your newspaper. Perhaps the first copy has not yet appeared. Please do not fail to send me one for I want to see what your paper looks like and want to know also what you have named it and then I wish you would tell me what the name is when translated into English. I am very glad indeed that the paper

¹³¹ A *Feminista Értesítő* Glücklich Vilma szerkesztésében jelent meg 1906 folyamán havi rendszerességgel, azonban túlzás lenne a szó szoros értelmében vett periodikaként kezelni, hiszen elsősorban a következő tartalmakat közölte: egyesületi naptár, meghívók az FE programjaira, tanfolyamok, beszámolók a megrendezett előadásokról. Publikálták továbbá az FE 1906. eleji taglistáját, az aktuális pénztári jelentést, illetve Schwimmer beszámolóját a koppenhágai IWSA-kongresszusról.

has been established and also that you can remain in your own land to do the work which is so dear to you.

In the article which I wrote for the Journal on Hungary, I could not sing the praises of the Hungarians quite so loud as I would have been happy to do as I thought the Austrians would think that we were making an unfair comparison and as we wish them to organize and join with us I did not want to hurt their feelings. There are some fine women among them and there is no doubt what they would have a fine organization if it were not for the oppressive laws there which prevent it.¹³² Thank you for all the many kind words, I am glad that Miss Glücklich has been in the country at work, and also, to know that some interest has been awakened outside of Budapest, for that is very desirable. With my cordial good wishes, I am,
Your very truly

[Alatta ceruzával]: This is a new stenographer. Please excuse her mistakes.

Carrie Chapman Catt¹³³

¹³² Az Ausztriában 1867-től érvényben lévő *Vereinsgesetz*re, vagyis egyesületi törvényre utal, amely igyekezett ellehetetleníteni a politikai céllal szerveződő csoportok működését. A törvény második szakasza a bevezető 29. §-t követően hat pontban korlátozta a politikai célkitűzéssel életre hívott egyesületek jogkörét. A nőkre és kiskorúakra vonatkozó 30. § mellett az alábbiakról rendelkeztek: az egyesületek választmánya minimum öt, maximum tíz tagból állhatott (31. §), az új tagok nevét három nappal a belépést követően be kellett jelenteni a helyi hatóságoknak (32. §). Nem alapíthattak fiókszervezeteket (33. §), nem lehettek tagegyesületeik, nem viselhetek jelvényeket, kitűzőket (34. §). A korlátozások miatt alapszabályaikból a politikai célokat szándékosan kihagyni kényszerülő nőegyletek számára azonban az utolsó, 35. § a leglényegesebb: „Wenn ein nicht politisches Verein seine Tätigkeit auf politische Angelegenheiten ausdehnen will, hat er sich den für die Bildung eines politischen Vereines geltenden Anordnungen dieses Gesetzes zu unterziehen. Ob ein Verein als ein politischer zu betrachten sei, ist von der Landesstelle und in den Fällen des §11., sowie in Recursfällen, vom Ministerium des Innern zu beurteilen.” GESETZ VOM 15. NOVEMBER, 1867 (134/1867).

¹³³ NYPL RSP I. Box 11.

21.

**Pogány Paula¹³⁴ és gróf Teleki Sándorné¹³⁵ tájékoztatják
az MNSZ elnökségét, hogy az IWSA 1913-as kongresszusát
Budapesten tartja, s kéri a segítségüket a szervezési költségek
összegyűjtésében**

Budapest, 1912. április 20.

(gépelte, NYPL RSP Box 497.)

Budapest, 1912. április 20.

Tekintetes Elnökség!

Az 1911. nyarán Stockholmban tartott választójogi nőkongresszus az osztrák és magyar választójogi nőmozgalom meghívása között választván, egyhangúlag azt határozta, hogy legközelebbi kongresszusát 1913 nyarán Budapesten tartja. Ez az elhatározás, amely mind az öt világrészből Magyarországra vonzza a kultúrvilág szellemi kiválósgait, úgy férfiakat, mint nőket, nagy megtiszteltetés hazánkra nézve. Azt bizonyítja, hogy nőmozgalmunk külföldön az osztrák nőmozgalomnál nagyobb tekintélynek és elismerésnek örvend.

Ez a megtiszteltetés kétségen kívül örömmel tölt el minden gondolkodó magyar embert, de az öröm és a büszkeség kell, hogy nagy felelősségérzetet is váltson ki belőlünk, amely munkára egyesítse az egész magyar társadalmat. A kongresszus sikere ugyan mindannyiunk nemzeti ügye, de erős a reményünk, hogy a külföld eddigi véleménye a magyar asszonyok vendégszeretetről különösen őket serkenti majd fokozott munkára és összetartásra.

Tudjuk, hogy mindazok, akik hozzánk ígérkeztek, azért teszik majd meg a nagy utat – ki Ausztráliából, ki Amerikából –, hogy Magyarországot megismerjék, hogy Magyarországról hírt vigyenek. De mi többre vágyunk. Mi azt akarjuk, hogy Magyarországot meg is szeressék. De ez csak úgy lesz elérhető, ha mindannyian egymás mellé sorakozunk, hogy őket a magyar vendégszeretet híréhez képest fogadjuk.

¹³⁴ Pogány Paula 1908-ban Gergely Jankával közösen töltötte be az NOE alelnöki posztját, emellett az FE választmányában is aktív szerepet vállalt. Az alapítástól részt vett *A Nő* és a *Társadalom* Lapkiadó Társaság munkájában, 1911–1913 folyamán pedig az IWSA-kongresszus „előkészítő bizottság”-ának oszlopos tagja volt. 1914-től *A Nő* egyik szerkesztőjeként működött. Az első világháborút követően Schwimmerhez hasonlóan az USA-ba emigrált.

¹³⁵ Teleki Sándorné született Kende Júlia (1864, Pest – 1937, Budapest), az FE egyik arisztokrata származású választmányi tagja, *A Nő* szerkesztőbizottságának tagja, aki a budapesti IWSA kongresszus szervezésében is oroszlanrészt vállalt. *A Nő és a Társadalom*, valamint *A Nő* rendszeres szerzője, általában írói álnévén (Szikra) publikált. Életről és munkásságáról FÁBRI 1996, 159–180.

Ezért kérjük bizalommal a mélyen tisztelt Egyesületet: vegye ki részét a vendégfogadás kellemes kötelességéből azzal, hogy az egyesület kebelében köröztesse mellékelt gyűjtőívünket.

Biztosan számítunk a mélyen tisztelt Egyesület Nagybecsű támogatására abban a munkában, amelynek célja, hogy az érkezendő jeles és nagynevű vendégek jól érezzék magukat hazánkban.

Honleányi üdvözlettel,

Gr. Teleki Sándorné
Pogány Paula.¹³⁶

22.

**Az IWSA-kongresszus szervezőbizottságának körlevele a tagoknak arról,
hogy az MTK–BTC futballmérkőzés bevételének egy részét
Brüll Alfréd kezdeményezésére az esemény szervezésére ajánlják fel**

Budapest, 1912. október 24.

(gépelt, NYPL RSP Box 497.)

A Nők Választójogi Világszövetségének VII. Kongresszusa

Budapest, 1912. október 24.

Igen tisztelt Tagtárs!

Megyeri Izidorné tagtársunk és fivére, Brüll Alfréd úr, voltak szívesek kongresszusunk javára labdarúgó mérkőzést felajánlani.

A mérkőzésben részt vesz a Brüll Alfréd vezetése alatt álló Magyar Testgyakorlók Köre (MTK) és a gróf Teleki Sándor elnöklete alatt álló Budapesti Torna Club (BTC) első számú csapata.¹³⁷

A mérkőzés érdekessége abban áll, hogy a magyarországi bajnok-csapatot, a ferencvárosi Tornaclubot az idén a mi kongresszusunk javára mérkőző mindkét csapat „megverte”, és most ez a két győzelmes csapat egymással szembekerül.

Mínthogy ez a sportesemény kongresszusunk vendégfogadó alapja javára történik, mindenképpen érdekünk, hogy a rendelkezésre bocsátott jegyeket magunk igénybe vegyük és másoknál elhelyezhessük. E célból mellékelve küldünk:

¹³⁶ NYPL RSP Box 497.

¹³⁷ Az eseményről és az FE adománygyűjtő akciójáról publikált újságcikkeket Szegedi Péter bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is hálásan köszönök.

[] darab páholyjegyet, ára 10 korona (egy-egy páholyban négy hely van. A páholyok egészben eladhatók vagy egyes helyek külön adhatók)

[] darab számozott tribünjegyet

Amidőn kérjük, hogy e jegyekből minél többet eladni és a mérkőzés látogatottsága érdekében minden lehetőet megtenni szíveskedjék,

vagyunk,

Tagtársi üdvözlettel,

Teleki Sándorné elnök
Haller Györgyné
A Gazdasági Bizottság elnöke

23.

Az 1913. június 11–12-i bécsi előkonferencia programja

Bécs, 1913. június 11–12.

(gépelt, NYPL RSP Box 497.)

Conférence Préliminaire de l'Alliance Internationale pour le Suffrage des Femmes

Vienne

Le 11 et 12 Juin 1913

L'Alliance Internationale pour le suffrage des femmes a décidé – suivant á la résolution prise au Congrès de Stockholm – d'accepter l'invitation présentée par le Comité Suffragiste Autrichien et de convoquer une Conférence Préliminaire pour le 11 et 12 Juin 1913 á Vienne, quasi comme prélude pour le Congrès Internationale, qui aura lieu á Budapest de 15 au 20 Juin.

Pour la première fois depuis l'existence du Mouvement féminin en Autriche, une réunion internationale aura lieu á Vienne et cet événement ne tardera pas d'éveiller le plus vif intérêt. De tous les pays du monde des femmes et des hommes viendront se ressembler dans le magnifique capital de l'Autriche pour démontrer, que la question du suffrage des femmes est au premier plan de l'intérêt général et pour s'unir dans un [olvashatatlan szó] commun pour l'affranchissement des femmes.

Le comité Autrichien pour le Suffrage des Femmes tâchera de faire son mieux pour rendre á ses hôtes le court séjour á Vienne aussi agréable et intéressant que possible et pour prouver, qu'á Vienne, la ville bien connue des jouissances et du plaisir de la vie, le sens et l'intelligence pour les questions sérieuses n'en est pas moins développé. Un grand nombre des femmes viennoises, des artistes en vue, les femmes en tête du mouvement féminin etc. se sont réunies, pour faire tous les préparatifs nécessaires et pour montrer par la cordialité de leur accueil, que l'hospitalité viennoise mérite sa renommée.

Le Programme la Conférence a été fixe comme suit: Le soir du 11 juin 1913 une réception sera offerte par le Comité suffragiste autrichien; le matin de 12 juin un partie dans la ville et une visitation des curiosités les plus connues sera faire, le soir une grande assemblée publique aura lieu et une souper réunira tous les partisans de la démonstrations. En outre des invitations privées seront présentées. Le journal des femmes « Wiener Mode » va offrir l'après-midi du 12 juin un « five o'clock tea » musical. Une visite à l'Exposition adriatique au renommé « Prater » est aussi prévue.¹³⁸

¹³⁸ A budapesti IWSA-kongresszusról, egyúttal a bécsi előkonferenciáról Leopoldine Kulka tudósított egy vezércikk formájában a *Neues Frauenleben* hasábjain, aki mindkét eseményen részt vett. Az írás Kulka FELütésszerű kérdésével indul: „Was ist Sinn und Zweck internationaler Kongresse?” A bevezetőben leírja, hogy alapvetően kétféle kongresszus létezik: az egyik, amikor pl. orvosok tanácskoznak azért, hogy megosszák egymással kutatási eredményeiket. A másik pedig véleménye szerint a bécsihez és a budapestihez hasonló választójogi kongresszus, amely egyúttal „propagandisztikus konferencia”. A bécsi előkonferenciát „Vorkonferenz” helyett sokkal inkább „Frauenstimmrechtstag”-nak kellett volna nevezni véleménye szerint, hiszen a budapestinél sokkal kisebb közönségre számíthatott. Kiemeli, hogy az esemény célja ugyanakkor nem az volt elsősorban, hogy a budapesti tanácskozáson is részt vevő nőket vendégül lássa, hanem hogy a lakosság figyelmét felhívják a választójog fontosságára. Kulka megnyugtatónak tartja, hogy a rendezvények propagandacéljai mindkét fővárosban teljesültek, s konkrétan beszámol a császárvárosban tartott programokról is: a patinás Musikvereinsaalban tartották az összejövetelt, amelyen Henriette Fürth bejelentette magát, s amelyen Henriette Fürth bejelentette, hogy az összejövetel napján a norvég nők megkapták a választójogot. A bécsi események mellett a budapesti történésekről is beszámolt, többek között Gina Krog beszédéről. Kulka is szó szerint idézett a Bécsben elhangzott beszédekből ugyanabban az optimista hangulatban, mint ahogy Schwimmerék tették *A Nő és a Társadalom* hasábjain, s természetesen itt is előkerült az egyesületi törvénnyel szemben megfogalmazott kritika: „Wir hätten gewünscht, daß einige unserer Männer bei der Tagung dabei gewesen wären, vielleicht hätte es doch ihr Ehrgefühl ein wenig getroffen, zu sehen, daß die Frauen des Großstaates Oesterreich nicht wie die aller anderen, auch der kleinsten europäischen Staaten, eine vollzählige Delegation in die Internationale entsenden könnten, sondern etwa an der Seite der orientalischen Länder rangieren mußten, dank unseres berühmten § 30 des Vereinsgesetzes, der ihnen die Bildung eines Stimmrechtsverbandes verbietet. Wir zu Hause wissen es freilich, daß trotz §30 die Frauen, bürgerliche wie proletarische, sich nicht nur zum Kampf ums Stimmrecht organisieren, sondern auch nach ihren Kräften politisch arbeiten, in politischen Versammlungen sprechen und Wahlbarkeit leisten, in den Augen unserer Kameradinnen im Ausland aber sind wir das Aschenbrödel.” Kitért a budapesti propaganda-összejövelekre is, emellett valamennyi delegált beszédéből közölt egy rövid kivonatot. Fontos, hogy a konferencia kísérőprogramjai kapcsán érintett néhány szervezéssel kapcsolatos problémát is, jelesül, hogy az esti mulatságok programjait hónapokkal korábban szétküldték, de a napközben folytatott megbeszélésekét nem, s így lehetetlen volt igazán komoly diskurzusokat folytatni. A kongresszus egyik felvetésére, mely szerint a *Ius Suffragiū*nak önálló szerkesztőségre, illetve nemzetközi irodára lenne szüksége, a következőképp reflektált: „keine schlechte Idee”. Összegző gondolatai pedig a következők voltak: „Was wir brauchen, ist nicht mehr ein Internationaler Frauenverband, sondern ein Internationales Frauenparlament.” A cikk önálló, tipográfiaileg elválasztott egységben tárgyalta az osztrákok és a magyarok vendégzeretétét. A bécsieket örömmel töltötte el, hogy meg tudták mutatni a városukat a delegáltaknak, ők pedig annak, hogy megismerhették Budapestet: „Es war lustig und effektvoll, im langen Automobil- und Droschkenreihen durch die Straßen Wiens und Pests zu fahren.” (Ez egyébként, ahogy Kulka is utal rá, nem elsősorban azt szolgálta, hogy a vendégek megismerjék a városokat, hanem azt, hogy az utca emberének figyelmét is felhívják a nők jogainak fontosságára.) Futólag megemlíti Budapest szépségét a kivilágított Halászbástyáról, azonban a szervezés költségeivel kapcsolatos kétélyeket is felveti a magyarországi esemény kapcsán: „Es war alles sehr schön und wir sind dankbar allen, die uns so viel schönes geboten – aber – aber ist all dies notwendig und recht? Hat es die Veranstaltern

La direction des chemins de fer l'état vient d'accorder une réduction de prix sur toutes les lignes du chemin de fer de l'état autrichien. La présentation d'une carte de partisan donne droit au privilège de payer – pour la I. et II. classe de train d'omnibus la [olvashatatlan szó] du prix de l'express et pour la I. II. et III. classe de l'express de prix du train d'omnibus.¹³⁹

24.

A Nők Választójogi Világszövetségének meghívója a budapesti kongresszusra

H. n., é. n. [1913 eleje]

(gévelt, NYPL RSP I. Box 499.)

1913. június hó 15–20-ig a Nők Választójogi Világszövetsége VII. Kongresszusát Magyarországnak fővárosában, Budapesten tartja.

A Világszövetséghez csatlakozott 23 ország és pedig: Ausztria, Ausztrália, Belgium, Bulgária, Csehország, Canada, Dánia, Finnország, Franciaország, Németország, Norvégia, Anglia, Magyarország, Izland, Olaszország, Hollandia, Portugália, Oroszország, Szerbia, Dél-Afrika, Svédország, Svájc és az Egyesület Államok, a szövetség szabályai értelmében 12–12 tagból álló hivatalos delegációt küldhetnek a kongresszusra. A múlt közgyűlés óta csatlakozásukat a világszövetséghez bejelentették: Lengyelország, Románia, Galícia és China – Fölvételük felett a budapesti konferencia dönt.¹⁴⁰

Mindazon államokat, beleértve az Egyesült Államokat is, ahol a nők már választópolgárok, felszólítjuk, hogy hivatalosan képviseltesék magukat a kongresszuson.¹⁴¹ A különböző országok számos más célú egyesületei, amelyek hívei a nők választójogának, vendégküldöttekkel vesznek majd részt a kongresszuson.

Egyéni meghívások mentek szét és küldötteket várunk: Egyiptomból, Burmából, Chinából, Japánból és Philippini-szigetekről.¹⁴² A választójogi nőmozgalom történetében első eset, hogy keresztyén, zsidó, mohamedán konfuce [!], buddhista és hindu asszonyok gyűlnek egybe, hogy testvéri összetartással szálljanak síkra nemük felszabadításáért és közös erővel küzdjenek azon mesterséges akadályok ellen, melyeket minden politikai és vallási rendszer állított nemük felszabadítása elé.

nicht unendlich viel Geld, Mühe und Zeit gekostet, mehr als sich verantworten läßt?“ NFL, (1913) 173–180; NFL, (1909) 3. 60–63; NFL, (1907) 14. 4–6.

¹³⁹ NYPL RSP VII. Box 497.

¹⁴⁰ A kínai delegáció végül nem érkezett meg a kongresszusra.

¹⁴¹ A női választójog kiterjesztéséről: Women's Suffrage Worldwide (<https://www.youtube.com/watch?v=M-qTa1yPfg>). Utolsó letöltés: 2020. május 20.)

¹⁴² Ezekből az országokból végül nem érkeztek delegáltak.

A választójogi nőmozgalom oly rohamos léptekkel haladt utolsó néhány esztendejében, hogy ma a világ reformok vezető helyén áll. A nők választójogának teóriája oly gyorsan változott át praktikus tényré, hogy az előző hat kongresszus mindegyikén ünnepelehtünk győzedelmes államokat.

Az utolsó kongresszus óta hat amerikai államban, továbbá Chinában és Portugáliában kaptak a nők választójogot és sok a reménység arra, hogy a budapesti összejövetelele több európai ország asszonyainak győzelme is alkalmat ad majd az ünnepelelek sorozatának kibővítésére.

Valóban az Igazság Istennője meghallgatta a nők kérését. Mint a múzsa a költőket, homlokone érinté az emberiséget és megértővé tette őket. A budapesti kongresszus, amely összefűzi majd a nők szervezetének az egész világot körülölelő láncát, határköve lesz a nőmozgalom haladásának és a biztos útmutató az egész világ asszonyainak biztos felszabadítás FELÉ.

A Választójogi Világszövetség nevében:

Carrie Chapman Catt, Egyesült Államok, elnök
Millicent Garrett Fawcett, Anglia, alelnök
Annie Furuhjelm, Finnország, alelnök
Martina Kramers, Hollandia, titkár
Anna Lindeman, Németország, titkár
Signe Bergmann, Svédország, titkár
Adela Stanton Conti, Anglia, pénztárnok

A kongresszus magyarországi előkészítő bizottsága nevében:

Gróf Teleki Sándorné, elnök
Glücklich Vilma
Gróf Haller Györgyné
Schwimmer Rózsa, társelnök
Pogány Paula, titkár
Dirnfeld Janka, pénztáros
Molnár Viktorné, ellenőr¹⁴³

¹⁴³ NYPL RSP I. Box 499.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL OL
P 999 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Feministák Egyesülete
- NYPL
RSP New York Public Library, Manuscripts and Archives Division.
Rosika Schwimmer Papers MssCol 6398
- *
- BADER-ZAAR
2006 Birgitta BADER-ZAAR: *Marianne Hainisch (1839–1936)*,
In: *A Biographical Dictionary of Women's Movements and
Feminism: Central, Eastern, and South Eastern European,
19th and 20th Centuries*, ed. DE HAAN, Francisca, Buda-
pest–New York, CEU Press, 2006, 173–177.
- BADER-ZAAR
2008 Birgitta BADER-ZAAR: *Zur Geschichte der internationalen
Frauenbewegungen. Von transatlantischen Kontakten über
institutionalisierte Organisationen zu globalen Netzwerken*.
In: *Internationalismen: Transformation weltweiter Ungleich-
heit im 19. und 20. Jahrhundert. Historische Sozialkunde,
Internationale Entwicklung*, hg. FISCHER, Karin – ZIMMER-
MANN, Susan, Wien, Promedia, 2008, 107–128.
- BOSCH–KLOOSTERMAN
1990 Mineke BOSCH – Annamari KLOOSTERMAN (eds.): *Politics
and Friendship. Letters from the International Women
Suffrage Alliance. 1902–1942*, Ohio, Ohio State Univer-
sity, 1990.
- BOSCH
1999 Mineke BOSCH: *Colonial dimensions of dutch women's
suffrage: Aletta Jacobs's Travel Letters from Africa and Asia,
1911–1912*, In: *Journal of Women's History*, (1999) 2. sz.
8–34.
- CZEFERNER
2015a CZEFERNER Dóra: *Feminista szervezkedés vidéken az első vi-
lágháború előtt*, In: *Újkor.hu – A velünk élő történelem*,
([http://ujkor.hu/content/feminista-szervezkedes-videken-
az-első-világhaboru-elott](http://ujkor.hu/content/feminista-szervezkedes-videken-az-első-világhaboru-elott)). Utolsó letöltés: 2019. 03. 11.).

- CZEFERNER
2015b
CZEFERNER Dóra: *Nemzetköziség a századforduló hazai feminista mozgalmában*, In: *Újkor.hu – A velünk élő történelem*, (<http://ujkor.hu/content/nemzetkoziseg-a-szadfordulo-hazai-feminista-mozgalmaban>. Utolsó letöltés: 2019. 03. 11.).
- CZEFERNER
2018a
CZEFERNER Dóra: *Weibliche Identität in Mitteleuropa und Wissenstransfer zwischen den ungarischen, österreichischen und deutschen Frauenorganisationen*, In: *ELTE Öt Kontinens*, Budapest, ELTE BTK, 2018, 7–30.
- CZEFERNER
2018b
CZEFERNER Dóra: *In Korrespondenz. Frauenvereine in Österreich-Ungarn*, In: *Fernetzt. Junges Forschungsnetzwerk Frauen- und Geschlechtergeschichte*, (<https://www.univie.ac.at/fernetzt/korrespondenz/>. Utolsó letöltés: 2018. 09. 18.).
- CZEFERNER
2018c
CZEFERNER Dóra: *Gondolatok a New York-i Schwimmer Rózsa-hagyatékáról*, In: *Újkor.hu – A velünk élő történelem*, (<http://ujkor.hu/content/gondolatok-new-york-schwimmer-rozsa-hagyatekrol>. Utolsó letöltés: 2018. 09. 20.).
- CZEFERNER
2018d
CZEFERNER Dóra: *A New York-i Schwimmer Rózsa-hagyaték jelentősége*, In: *Levéltári Közlemények*, 88. (2017) 1–2. sz. 157–169.
- CZEFERNER
2019
CZEFERNER Dóra: *A magyarországi feminista mozgalom első hivatalos lapja. A Nő és a Társadalom (1907–1913)*, In: *Archívnet*, (<https://archivnet.hu/a-magyarorszag-i-feminista-mozgalom-első-hivatalos-lapja-a-no-es-a-tarsadalom-1907-1913>. Utolsó letöltés: 2020. 05. 20.).
- DF
Dokumente der Frauen, Bécs, 1899–1902.
- FÁBRI
1996
FÁBRI Anna: *„A szép tiltott táj felé”. A magyar irónők története a két századforduló között 1975–1905*, Budapest, Kortárs, 1996.
- FÉ
Feminista Értesítő, Budapest, 1906.

- FESTSCHRIFT
1913
- ÖSTERREICHISCHE FRAUENSTIMMRECHTSKOMITEE (Hg.): *Das Frauenstimmrecht. Festschrift. anlässlich der Internationalen Frauenstimmrechtskonferenz in Wien 11. und 12. Juni 1913*, Wien, St. Stefan, 1913.
- GEHMACHER
2011
- Johanna GEHMACHER: *Reisende in Sachen Frauenbewegung. Käthe Schirmacher zwischen Internationalismus und nationaler Identifikation*, In: *Ariadne*, (2011) November. 60. *Missionen und Visionen – Frauenbewegungen in Europa*, 58–64.
- GEHMACHER ET AL.
2018
- Johanna GEHMACHER – Elisa HEINRICH – Corinna OESCH: *Käthe Schirmacher. Agitation und autobiographische Praxis zwischen radikaler Frauenbewegung und völkischer Politik*, Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2018.
- GEHMACHER–
VITTORELLI 2009
- Johanna GEHMACHER – Natascha VITTORELLI (Hg.): *Wie Frauenbewegung geschrieben wird. Historiographie, Dokumentation, Stellungnahmen, Bibliographien*, Wien, Löcker, 2009.
- GESETZ VOM
15. NOVEMBER, 1867
- GESETZ VOM 15. NOVEMBER 1867 (134/1867). ALEX. Historische Rechts- und Gesetztexte Online. (<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=18670004&seite=00000377>). Utolsó letöltés: 2019. 10. 31.).
- HAAN ET AL.
2006
- Francisca DE HAAN et al (Hg.): *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminism. Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, Budapest–New York, CEU Press, 2006.
- HACKER
1997
- Hanna HACKER: *Zeremonien der Verdrängung. Konfliktmuster in der bürgerlichen Frauenbewegung um 1900*, In: *Die Frauen der Wiener Moderne*, hg. FISCHER, Lisa, München, Verlag für Geschichte und Politik, 1997, 101–109.
- KERESZTY
2011
- KERESZTY Orsolya: *„A Nő és a Társadalom” a nők művelődéséért (1907–1913)*, Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2011.

- KERESZTY
2013
KERESZTY, Orsolya: *A Great Endeavour: the Creation of the Hungarian Feminist Journal "A Nő és a Társadalom" (Woman and Society) and its Role in the Women's Movement, 1907–1913*, In: *Aspasia*, (2013) 7. sz. 92–107.
- N
A Nő. Feminista Folyóirat. Budapest, 1907–1913.
- NFL
Neues Frauenleben. Wien, 1902–1918.
- NT
A Nő és a Társadalom. Budapest, 1914–1928.
- OESCH
2008
Corinna OESCH: *Yella Hertzka (1873–1948). Eine Auto/Biographie von Beziehungen*, In: *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, (2008) 2. sz. 118–144.
- OESCH
2012
Corinna OESCH: *Yella Hertzka (1873–1948). Transnationale Handlungsräume und Vernetzungen*, In: *Update! Perspektiven der Zeitgeschichte. Zeitgeschichtetage 2010*, hg.: ERKER, Linda et al., Studien-Verlag, Wien, 2012, 509–514.
- OESCH
2014
Corinna OESCH: *Yella Hertzka (1873–1948). Vernetzungen und Handlungsräume in der österreichischen und internationalen Frauenbewegung*, Innsbruck, Studien Verlag, 2014.
- ÖNB ARIADNE
Österreichische Nationalbibliothek. Ariadne. Frauen in Bewegung. (<https://fraueninbewegung.onb.ac.at/>. Utolsó letöltés: 2020. 05. 25.)
- REPORT
1920
IWSA REPORT OF EIGHTH CONGRESS. Geneva, Switzerland, June 6–12, 1920, Manchester, The Hotspu Press, 1920.
- RUPP
1994
Leila J. RUPP: *Constructing Internationalism. The Case of Transnational Women's Organizations, 1888–1945*, In: *The American Historical Review*, 99. (1994) 5. sz. 1571–1600.
- RUPP
1997
Leila J. RUPP: *Worlds of Women. The Making of an International Women's Movement*, New Jersey, Princeton, New Jersey, 1997.

- RUPP
2010
Leila J. RUPP: *Constructing Internationalism. The Case of Transnational Women's Organizations, 1888–1945*, In: *Globalizing Feminisms, 1789–1945*, ed.: OFFEN, Karen, London–New York, Routledge, 2010, 139–152.
- SCHWIMMERBLOG
2019a
Levelezőpartnerek. (Összeáll. Czeferner Dóra.) SchwimmerBlog. *Schwimmer Rózsa – Egy grafomán feminista a 20. század útvesztőiben*, (<https://schwimmerblog.com/levelezopartnerok/>). Utolsó letöltés: 2019. 03. 11.).
- SCHWIMMERBLOG
2019b
Az IWSA alapító kongresszusa (Berlin, 1904. június 3–4.). SchwimmerBlog. *Schwimmer Rózsa – Egy grafomán feminista a 20. század útvesztőiben*, (<https://schwimmerblog.com/2019/03/01/az-iwsa-alapito-kongresszusa-berlin-1904-junius-3-4/>). Utolsó letöltés: 2019. 03. 11.)
- SZAPOR
2011
Judith SZAPOR: *Who Represents Hungarian Women? The Demise of the Liberal Bourgeois Women's Rights Movement and the Rise of the right wing women's movement in the aftermath of World War I*, In: *Aftermaths of War: Women's Movements and Female Activists, 1918–1923*, eds: SHARP, Ingrid – STIBBE, Matthew, Leiden, Brill, 2011, 245–267.
- SZAPOR
2014
Judith SZAPOR: *The Women's Debating Club of Countess Károlyi; Hungarian Women's Revolutionary and Counter-Revolutionary Activism in 1918/19*, In: *L'Homme*, (2014) 2. sz. 63–70.
- SZAPOR
2017
Judith SZAPOR: 'Good Hungarian Women' vs. 'Radicals, Feminists, and Jewish Intellectuals': *Rosika Schwimmer and the Hungarian Women's Debating Club in 1918–1919*, In: *Women's History Review, Agency, Activism and Organization, Special Issue*, (2017) 6. sz. 1–19.
- SZAPOR
2018
Judith SZAPOR: *Hungarian Women's Activism in the Wake of the First World War; From Rights to Revanche*, London, Bloomsbury Academic, 2018.
- SZÉCSÉNYI
2013
SZÉCSÉNYI Mihály: *Nőkongresszus Budapesten, anno*, In: *Budapest*, (2013) július 2–5.

- SZEGVÁRI
1981
NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *Út a női egyenjogúsághoz*, Budapest, Magyar Nők Országos Tanácsa – Kossuth, 1981.
- WECKERT–
WISCHERMANN
2006
Anja WECKERT – Ulla WISCHERMANN: *Das Jahrhundert Feminismus. Streifzüge durch nationale und internationale Bewegungen und Theorien*, Frankfurt am Main, Ulrike Helmer, 2006.
- WERNITZNIG
2015
Dagmar WERNITZNIG: „*It is a strange thing not to belong to any country, as is my case now.*” *Fascism, Refugees, Statelessness, and Rosika Schwimmer (1877–1948)*, In: *Rivista DEP: Deportate, Esuli, Profughe*, Venice, 2015, 102–108.
- WERNITZNIG
2017a
Dagmar WERNITZNIG: *Out of her Time? Rosika Schwimmer’s Transnational Activism after the First World War*, In: *Women’s History Review*, (2017) 2. sz. 262–279.
- WERNITZNIG
2017b
Dagmar WERNITZNIG: *Between Front Lines: The Militant Pacifist Rosika Schwimmer (1877–1948) and her Total Peace Effort*, In: *Reconsidering Peace and Patriotism during the First World War*, ed.: OLMSTEAD, Justin Quinn, New York, Palgrave Macmillan, 2017, 91–114.
- WOMEN’S SUFFRAGE
WORLDWIDE 2014
Women’s Suffrage Worldwide (<https://www.youtube.com/watch?v=M-qTa1yPfg>). Utolsó letöltés: 2020. 05. 20.).
- ZIMMERMANN
1996
Susan ZIMMERMANN: *Hogyan lettek feministák? Gárdos Mariska és Schwimmer Rózsika a századforduló Magyarországon*, In: *Eszmélet*, 8. (1996) 32. 57–92.
- ZIMMERMANN
2002
Susan ZIMMERMANN: *Women’s and Gender Studies in Global-Local Perspective. Developing the Frame*, In: *Societies in Transition – Challenges to Women’s and Gender Studies*, eds.: FLESSNER, Heike – POTTS, Lydia, Opladen, Leske + Budrich, 2002, 61–79.
- ZIMMERMANN
2003
Susan ZIMMERMANN: *Jenseits von Ost und West. Entwicklungswege zentral-osteuropäischer Frauenbewegungen in transnationalen Kontext*, In: *Brüche, Geschlecht, Gesellschaft. Gender Studies zwischen Ost und West*, hg.: PECH-RIGGL, Alice – BIDWELL-STEINER, Marlen, Bundesminis-

terium für Bildung, Wissenschaft und Kultur, Wien, 2003, 119–147.

ZIMMERMANN
2005

Susan ZIMMERMANN: *The Challenge of Multinational Empire for the International Women's Movement. The Habsburg Monarchy and the Development of Feminist Inter/National Politics*, In: *Journal of Women's History*, (2005) 2. sz. 87–117.

ZIMMERMANN
2006C

Susan ZIMMERMANN: *Reich, Nation und Internationalismus. Kooperation und Konflikte der Frauenbewegungen der Habsburger Monarchie im Spannungsfeld internationaler Organisation und Politik*, In: *Frauenbilder, feministische Praxis und nationales Bewusstsein in Österreich–Ungarn 1867–1918*, hg.: HENDL-LANGER, Waltraud, Tübingen, Francke, 2006, 119–167.

ZIMMERMANN
2009

Susan ZIMMERMANN: *Auf dem Weg zu einer Geschichte der vielen Geschichten der Frauen – Aktivismus weltweit*, In: *Wie Frauenbewegung geschrieben wird. Historiographie, Dokumentation, Stellungnahmen, Bibliographien*, hg.: GEHMACHER, Johanna – VITTORELLI, Natascha, Wien, Löcker, 2009, 226–229.

ZINSSER–ANDERSON
2005

Judith P. ZINSSER – Bonnie S. ANDERSON: *Women in Early and Modern Europe. A Transnational Approach*, In: *Women's History in Global Perspective*, Vol. 3., ed.: SMITH, Bonnie G., Urbana–Chicago, University of Illinois Press, 2005.

Siker vagy kudarc?

Egy nemesség megerősítésének krónikája a 20. század elejéről

Az elmúlt évek során három írásomban foglalkoztam a jászárokszállási Móczár család nemességének hitelességével,¹ amelynek legfontosabb kérdéseit az alábbiakban ismertetem. Jelen közleményben a témára vonatkozó, az elmúlt évek kutatásai során vizsgált iratok közül az egyik legérdekesebb forrást adom közre, nevezetesen a Móczár Elemér által írt, *A nemes Móczár család múltjára vonatkozó feljegyzések* című dokumentumot. A kézirat, amely 1905 végén, vagy kevéssel azt követően keletkezett, szoros összefüggésben áll azzal, hogy szerzője egy kétségtelen hitelű, korábbi nemesítés nyomán kieszközölt egy nemességmegerősítést 1905-ben. A hivatkozási alap az volt, hogy III. Ferdinánd magyar király 1645. január 19-én Linzben nemességet adományozott bizonyos Móczár Pálnak.²

A Királyi Könyvekben ez áll: „Móczár Lajos földbirtokos, kiskunfélegyházi lakos, dr. Móczár Elemér állami számvevőszéki számvizsgáló, budapesti és Móczár Géza bankhivatalnok, ugyancsak budapesti lakos régi magyar nemességét kegyelemből megerősítem és részükre a jászárokszállási előnevet adományozom és pedig dr. Móczár Elemérnek díjmentesen. [...] Ferencz József s. k.”³ Minderre 1905. október 10-én került sor.⁴

A megerősítés tényleges előkészítője az említett három családtag közül Móczár Elemér volt, aki 1864-ben Kiskundorozsmán született és Kiskunfélegyháza első, a hivatalt 1872 és 1879 között betöltő polgármesterének, Móczár Józsefnek (1833–1887)⁵ volt a fia. A szép hivatali karriert betöltő tisztviselő, aki pályája során Kassán, Sopronban és Budapesten is megfordult, a legfelsőbb állami számvevőszék tanácsosaként vonult nyugdíjba, emellett alelnöke volt a Magyar Tisztviselők Országos Szövetségének, igazgatója a Tisztviselők Betegsegélyező Egyesületének, sőt több kötet szerzője⁶ (pl. *Nyugdíjlexikon*).⁷

A 20. század elején keletkezett kéziratot feljegyzése több szempontból is értékes forrás. Egyfelől érdekes mentalitástörténeti adalékokkal szolgáló ego-dokumentum, hiszen rávilágít a polgári világban szép ívű pályát befutó, biztos anyagi helyzetben levő, identitá-

¹ KATONA, 1999; KATONA, 2002; KATONA, 2008.

² MNL OL C 30. Helytartótanácsi Levéltár. Acta nobilium. Esztergom vármegye. Investigatio nobilium. C 12.; MP arm. 1.

³ MNL OL A 57. LXXI. köt. 440. 1449. sz.

⁴ KEMPELEN, 1913, 242.

⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ, 1985, 559.

⁶ SZINNYEI, 1908, 78–79.

⁷ MÓCZÁR, 1913; Erre nézve: KOZÁRI, 2012.

sát ugyan nem kereső, de azt egyfelől mégis körülbástyázni akaró, belső érdeklődés által is hajtott ember értékrendjére. Másfelől társadalomtörténeti szempontból annak forrása, hogy a 20. század elején jogilag már nem is létező nemesség intézménye miként bírt még mindig komoly társadalmi presztízzsel, ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy egy kiváltságolt területen, nevezetesen a Jászságban, miként szorult korábban mégis háttérbe más privilégiumok mellett. Harmadrészt pedig kiváló forrása módszertani szempontból is annak, hogy milyen nehézségekbe ütközhet az, aki családja múltjának feltárására szánja el magát és annak egyik szilárd bázisául a familia tagjainak ködbe vesző emlékezetét tekinti.

Az 1645-ben nemességet nyerő Móczár Pál 1663-ban Nagy Iván szerint Nyitra vármegye „gyalogos seregének vezetője” volt.⁸ Az ő fia, György 1718-ban hunyt el, ennek fia, Mihály pedig Magyarországyénbe (ma: Szőgyén/Svodín, Szlovákia), Esztergom vármegyébe telepedett át, nemességét az 1719. november 6-i közgyűlésen ismerték el.⁹ Ekkor már ő töltötte be a parasztkapitányi tisztséget: a posztra Bátorkesziben választották meg 1716. június 9-én.¹⁰ Az 1754–1755. évi országos nemesi összeírásban még megtalálható a neve.¹¹ Ám utolsó nőági leszármazottjával, bizonyos Kubicza Ferencné Móczár Erzsébettel a Borovszky-monográfia szerint a nemes Móczár család teljes egészében kihalt.¹² Okkal merül fel a kérdés, hogy ha ez így van, honnan származott a többször említett Móczár Elemér? Mivel a nemességmegegerősítés szerint a család a jászárokszállási előnevet kapta, logikusnak tűnik a feltételezés, hogy e település környékén kell keresni a választ.

A Móczár Pál által kapott nemességet megelőző időszakból szórványos adatok vannak csak az árokszállási lakosságra nézve. A település a Jászság északi peremén fekszik, közel húsz kilométerre Gyöngyöstől, amely várossal intenzív kapcsolatot ápolt. Figyelembe véve a fontos kereskedelmi útvonalon fekvő Gyöngyös szerepét, melynek piacán a közeli Mátra javai, valamint az Alföld értékei cserélhettek gazdát, ez aligha szorul bőségesebb magyarázatra.¹³ A török háborúk idején a jászok tekintélyes része is Gyöngyösön húzta meg magát.¹⁴ Később, a 18. században a jászárokszállási sörfőzdeinek is a gyöngyösi szolgált mintául.¹⁵ Akkor, amikor Gyöngyös az oszmán hódítók kezén volt, csakúgy, mint a jász települések, a hatvani szandzsák 1550.¹⁶ és 1570.¹⁷ évi összeírásában megtalálhatók az árokszállási lakosok nevei is. Ezek azonban mai vezeték-, illetve családnévként nem értelmezhetők. A török hódoltság utáni, 1690., 1699., 1714. és 1720. évi összeírásokban viszont ott található a Móczár név is – ám nem nemes lakosok nevei-

⁸ NAGY I., 1864, 21.

⁹ MNL KEML IV. a. 1. a. III. (1710–1723) P. 334. No. 778.

¹⁰ KÁNTOR, 2003, 81.

¹¹ ILLÉSY, 1902, 33.

¹² BOROVSZKY, 1908, 457.

¹³ KATONA, 2017, 8; CSIKÓS, 2017, 18.

¹⁴ MIHALIK, 2020, 16.

¹⁵ KISS, 1979, 37; HEGEDŰS, 2020, 113–114.

¹⁶ FEKETE, 1968, 76.

¹⁷ BAYERLE, 1998, 36–37.

ként.¹⁸ Az 1699. évi Johann Cristoph Franz Pentz-féle összeírásban¹⁹ például János, Ferenc és Mátyás,²⁰ akik 1705-ben is Árokszálláson éltek.²¹ 1714-ben Ferenc, Gergely, Mátyás és Péter.²² Az árokszállási nemesek közt 1699-ben nem található meg a Móczár név,²³ ahogy 1720-ban sem.²⁴

Nem elhanyagolható tényező, hogy a Jászságot és a két Kunságot 1702. március 22-én a Német Lovagrend lényegében megvette 500 000 rajnai forintért: a terület kikerült a nádor joghatósága alól, így a korábban élvezett kiváltságos állapot megszűnt és az 1745. évi redemptióig vissza sem állt (bár 1731-ben a Pesti Invalidus Ház lépett a Lovagrend helyébe). A Lovagrend megbízásából Heinrich von Kageneck lovagrendi landkomtur ezt követően készítette el a Jászkunság első felmérését 1703-ban,²⁵ majd 1714-ben báró Cristoph Heinrich ab Kyau landkomtur írt jelentést²⁶ a területről, 1719-ben pedig ismét ő.²⁷ 1745-ben, a Jászkunság megváltkozásakor Árokszálláson három Móczár vált redemptussá: István, Gergely és János.²⁸

A Móczár család tagjait a későbbiekben Árokszállás társadalmi és gazdasági vezető rétegében találhatjuk. Az ő mentalitásukat és stratégiájukat is találóan jellemzik Bánkiné Molnár Erzsébet szavai, amelyekkel többek között a kiskunfélegyházi Móczár-ágot illette: „...hogy jól használták ki a jászkun szabadságból és szabadparaszti földtulajdonból fakadó lehetőséget azt bizonyítja, hogy gyermekeik és unokáik is a város vagyonosabb, vezető rétegéhez tartoztak. Társadalmi megbecsültségüket nem csupán eredményes gazdálkodásuknak köszönheték, Czakó István és András egyaránt taníttatta egy-egy fiát. István fia, Mátyás a gazdálkodás mellett közéleti pályát is befutott. Volt a város hadnagya, adószedője, borbírója, másodbírója. András fia János szintén volt másodbíró és politikai inspector. Ezek mind olyan tisztségek, amelyek a korban egyáltalán nem általános írástudást igényelték. Ezt a mentalitást tapasztalhatjuk a Móczár és a Szolnoki családban, s a Horváth családban is, hogy csak néhány példát emeljünk ki a redemptusok rétegéből.”²⁹

A birtok mellett a taníttatásból fakadó intergenerációs társadalmi mobilitás az árokszállási Móczárok esetében is tetten érhető. A század végére a település legbefolyososabb családjai közé emelkedtek, és a korabeli sajtó híradásai szerint folyamatosan rivalizáltak a másik tekintélyes famíliával, a Pethessel. Olyannyira, hogy még a „Montechi és Capulett” névvel is illették őket, mondván: „Ezek csináltak, helyesen, várost Árok-

¹⁸ FODOR, 1942, 185.

¹⁹ SZAKÁL, 2017. Az összeírásra nézve: CSEH, 2017.

²⁰ SZAKÁL, 2017, 35–36.

²¹ FÖLDI, 2020, 110.

²² FÖLDI, 2012, 168.

²³ FÖLDI, 2020, 103.

²⁴ Uo., 120.

²⁵ DOZA U 155/3. fol. 118–152. A felmérésre nézve: MIHALIK, 2013.

²⁶ CSEH, 2004.

²⁷ DOZA U. 155/1.

²⁸ FODOR, 1942, 188.

²⁹ BÁNKINÉ MOLNÁR, 2000, 148–149.

szállásból, elszaporodtak, kisajátították a pozíciókat (Móczárok), erre a másik, a szérűskertes (Pethesek) tromffal válaszoltak.³⁰ A folyamatos pozícióharc ténye a két rivális család között nehezen vitatható. Ennek egyik leglátványosabb, a nyilvános téren zajló eleme volt az, amikor az árokszállási választókerületben 1865-ben Pethes János indult Móczár János ellenében (előbbi nyert), híveik pedig Jászapátiban össze is verekedtek.³¹

Kétségtelen tény, hogy 1874-ben, amikor Jászárokszállás rendezett tanácsú város lett, idősebb Móczár Alajost (1819–1889) választották polgármesterre.³² A 20. század elején a képviselő-testületben öt Móczár foglalt helyet. Közülük a virilis Móczár Lajos (1855–1927) ügyvéd a Nemzeti Munkapárt megyei elnöki tisztségét is betöltötte. Testvérének, Józsefnek (1847–1908) a fia, Móczár Sándor (1878–1932) földbirtokos a Kaszinó Egyesület háznagya, a közbirtokosság elnöke és a törvényhatósági bizottság tagja volt.³³ A Takarékpénztár Egyesület 64 részvényeséből 11-en voltak a család tagjai.³⁴ Lajos és József unokatestvérének, a polgármester unokájának, Móczár Andornak (1875–1928) többek között Heves vármegyében, Nagyfügeden volt birtoka.³⁵ Ő igazgatósági tagja volt a Takarékpénztár Egyesületnek és a Kaszinó Egyesületnek.³⁶ Halála után róla nevezték el Árokszállás főterét, mivel, gyermektelen lévén, komoly adományt tett a település javára. A tér máig az ő nevét viseli, igaz, egy ideig Engels Frigyes volt a névadója. A családnak a szintén Heves vármegyei Csányon is volt birtoka,³⁷ ahol Móczár József másik fia, Béla (1877–1944) megyebizottsági, valamint képviselő-testületi tag volt.³⁸ Kerekegyháza pedig Móczár Lajos és József testvérének, Móczár Antalnak (1862–1935) volt komolyabb birtoktete.³⁹ Fia, az ifjabb Antal a zeneszerző Huszka Jenő lányának lett a férje.⁴⁰

Kiskunfélegyházán már a helység újjátelepítésekor, 1743-ban felbukkant a Móczár név. Ekkor költözött át Móczár Jakab Fényszaruról,⁴¹ aki 1745-ben már házas gazda,⁴² 1755-ben és 1763-ban főbíró volt.⁴³ A família itt kivívott rangját jelzi, hogy rajta kívül Móczár István is kétszer volt főbíró,⁴⁴ míg négy jázsági eredetű család, nevezetesen a Czakó, a Szabó, a Móczár és a Fazekas valamelyik tagja 1800-ig 34 éven át viselte a fő-

³⁰ FÖLDI, 2020, 264.

³¹ RUSZOLY, 1999, 194.

³² CSIKÓS, 2012, 138.

³³ FRÜHWIRTH-WENZEL, 1930, 140–141.

³⁴ KÓCZIÁN, 1910, 4–6.

³⁵ RUBINEK, 1911, 300.

³⁶ CSIKÓS, 2012, 139.

³⁷ RUBINEK, 1911, 295.

³⁸ CSIKÓS, 2012, 141.

³⁹ RUBINEK, 1911, 531.

⁴⁰ CSIKÓS, 2012, 141.

⁴¹ SZERELEMHEGYI, 1882, 233.

⁴² MEZŐSY, 1935, 5.

⁴³ IVÁNYOSI-SZABÓ, 1985, 558.

⁴⁴ BÁNKINÉ MOLNÁR, 1991, 95.

bírói tisztséget.⁴⁵ Jakab nevét megtaláljuk az 1772. évi Liber Fundiban is.⁴⁶ A telek-könyv mérési bizottságában helyet kapott Móczár Jakab is,⁴⁷ akinek mozgásterét mutatja, hogy 1757–1758-ban két másik gazdával, Ficsór Pállal és Tarjáni Jánossal árendába vette Kiskunlacháza Móricgát nevű pusztáját.⁴⁸ 1744-ben még egy Móczár, Jakab testvére, Márton települt át Félegyházára, ő Árokszállásról érkezett.⁴⁹ A neve ott olvasható az újratelepítők lajstromán,⁵⁰ ezenfelül a már említett Liber Fundiban is.⁵¹

Az adatokat még hosszan lehetne sorolni, ám itt és most csupán az az érdekes, hogy a fenti (és más) dokumentumok a 17–19. században a Jászságban, Kunságban, Heves vármegyében megtelepülő Móczár családot következetesen a nem nemesek sorában említik, éles ellentétben a kétségbevonhatatlanul nemes Nyitra, majd később Esztergom vármegyében honos Móczár család tagjaival. Tekintetbe véve a nemesség előnyeit, valamint azt is, hogy a rokonságot egyébként is illet számontartani, jogosnak tűnik a feltételezés, hogy esetleg csupán névazonosságról beszélhetünk. Rácz István ideillő gondolatait citálva: „A rokoni szálak szétfutásának és újrasarjadásának a számontartása a családok közös érdeke volt. [...] A nemesség igazolásakor az armálist szerző őstől le származottaknak sohasem volt szabad szem elől téveszteniük a nemeslevél őrzésének a helyét. [...] Egyáltalán tehát, társadalmi pozíciójuk védelme parancsolóan írta elő a rokonsági tudat ápolását.”⁵²

A fenti hipotézist erősíti, hogy az 1905. évi nemességmegerősítés előtt kiadott, nemesi családokkal foglalkozó kiadványokban a Móczár család nem lelhető fel.⁵³ Kempelen Béla munkájában 1913-ban viszont igen, de úgy, hogy a „jászárokszállási Móczár” családdal kapcsolatosan az 1645. évi armális adatait közli a kötet, viszont az 1754–1755-ben Esztergom vármegyében nemességét igazoló Móczár Mihályt (tehát a nemességszerző Pál unokáját!) egy másik Móczár család tagjaként jelöli.⁵⁴ A *Magyarország tisztí cím- és névtára* 1901. évi száma a már többször említett Móczár Elemérnél szintén nem tesz említést nemességről,⁵⁵ ám egy évvel később, 1906-ban már ott található neve előtt a jászárokszállási előnév.⁵⁶ Ha a *Hof- und Staats-handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchia* 1905. évi kötetét lapozzuk fel, ott is fellelhető „Móczár Elemér Juris Doctor”,⁵⁷ egy év elteltével, 1906-ban viszont „Móczár von Jászárokszállás Elemér J.” szerepel a lapokon.⁵⁸

⁴⁵ BÁNKINÉ MOLNÁR, 2020, 25.

⁴⁶ BÁNKINÉ MOLNÁR, 2000, 303; MNL BKML Kf. Lt. Liber Fundi. 1772.

⁴⁷ MNL BKML. Kf. Lt. Liber Fundi 1772.

⁴⁸ MNL PML V. 102. b. 4. d. Capsa C. Fasc. 2. No. 17.

⁴⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ, 1985, 57; BÁNKINÉ MOLNÁR, 2000, 300.

⁵⁰ MNL BKML Kf. Lt. V. 101. d. No. 7. Capsa 1. Fasc. 1. No. 1/1744. Közli: BÁNKINÉ MOLNÁR, 1981.

⁵¹ BÁNKINÉ MOLNÁR, 2000, 306.

⁵² RÁ CZ, 1988, 157–158.

⁵³ Pl.: NAGY I., 1860; SOÓS, 1935; OROSZ, 1906.

⁵⁴ KEMPELEN, 1913, 242.

⁵⁵ MTCzN, 1901, 774.

⁵⁶ MTCzN, 1906, 468.

⁵⁷ HSÖUM, 1905, 998.

⁵⁸ HSÖUM, 1906, 1024.

Mindez logikus magyarázatul szolgál arra, hogy miért is volt szükség a nemesség megerősítésére: Móczár Elemér korábban nem használhatta a címet.

Szembetűnő, hogy a jászárokszállási előnevet a már szintén említett Móczár Lajos, aki pedig Árokszálláson élt, a *Név- és címmtár*, valamint a *Hof- und Staats-handbuch* 1905 utáni kötetei szerint továbbra sem használta. A helyi lap, a *Jászárokszállás és Vidéke* 1911-ben az alábbiakkal hívta fel olvasói figyelmét Orosz Ernő *Heves és a volt Külső-Szolnok egyesült megyék nemes családjai* című könyvére: „A vaskos könyvben községünk lakosai közül is több olyan nevet találunk, akik bizonyára nem is gondolnák azt, hogy ők nemes családból származnak.”⁵⁹ Ám e kötetben sem lelhető fel a Móczár név. A lap főszerkesztője Móczár Sándor volt, aki, ha fontos lett volna számára, bizonyára megütközik családja negligálásán. Őt illetően nem érdektelen jelezni azt sem: a neve mellett először a gyászjelentésében olvashatjuk a jászárokszállási előnevet.⁶⁰ Nem esik szó a Móczár családról Scheftsik György Jász-Nagykun-Szolnok vármegye nemesi családait illető összesítésében sem.⁶¹

Úgy fest tehát, hogy az Árokszálláson élő Móczár családtagok nem akarták és/vagy nem tudták igazolni nemességüket. 1905 után okkal feltételezhetjük, hogy azon túl, hogy le kellett volna róni bizonyos összeget a nemesi cím fejében, ebben szerepet játszhatott a jász öntudat is. A nyitrai nemesség elfogadása ugyanis épp a család jász eredetét kérdőjelezte volna meg, márpedig a helyi értékrendben az vélhetően nagyobb súllyal esett latba, mint a 20. század elejére már egyébként is erodálódott értékű országos nemesség.⁶² Aligha írható pusztán a véletlen számlájára, hogy a már többször említett Móczár Lajos például szerepet vállalt az 1880-as évek végén életre hívott, rövid életű Jász Pártban: 1889-ben ott volt Jászberényben, a párt alakuló közgyűlésén.⁶³

A fent felvetett kérdésekre a választ elsősorban egy magánkézben megmaradt irat-együttes adja meg, egész pontosan azok a dokumentumok, amelyek Móczár Elemér le-származottja, Móczár Ferenc birtokában maradtak fenn,⁶⁴ köztük az itt közölt forrás: ez utóbbiak akkor, amikor először foglalkoztam a témával, még nem álltak rendelkezésemre, azokhoz bő tíz éve jutottam hozzá. A családja vélt és remélt nemességének kutatása során keletkezett iratokból világosan kiderül, hogy Móczár Elemér eredetileg nem a jászárokszállási előnevet óhajtotta kérelmezni, hanem a gesztesit, egyfajta szóbeli családi hagyomány alapján. Nem elhanyagolható tény az sem, hogy végül kegyelemből kérte a megerősítést, nem pedig bizonyítékok alapján. Egy korábbi kérelemtervezetben ugyan hivatkozott a nemességszerző Pálra mint a családja őseire, ám itt más adat Pálról

⁵⁹ *Hírek*, 1911, 2.

⁶⁰ KATONA, 2008, 127. Ez azzal állhat összefüggésben, hogy a Tolna vármegyéből származó (tehát nem jász!), alacsony társadalmi rétegből jövő özvegye, Gyimóthy Etelka (1883–1977) számára fontos volt a nemesség hangoztatása. Gyimóthy Etelka életére nézve: KATONA, 2011.

⁶¹ SCHEFTSIK, 1935, 182.

⁶² A jász öntudatról: SZABÓ, 2015; NAGY J. T.–SZABÓ, 2016. Arra nézve, hogy egy kiváltságolt területen, nevezetesen Fiumében, mennyire viszonylagos volt az értéke a 20. század elején az országos nemességnek, lásd e kötetben Ordasi Ágnes írását: ORDASI, 2020.

⁶³ CSIKÓS, 2018, 43–44.

⁶⁴ Itt köszönöm meg Móczár Ferencnek, hogy családi iratait rendelkezésemre bocsátotta (K. Cs.).

nem olvasható, csak egy másik kéz, vélhetően Móczár Eleméré (a tervezetet a szépen formált betűk tanúsága szerint vélhetően egy iskolázott írnok vetette papírra) azt rögzítette, hogy Pál felesége Nagyszombathy (vagy Borbély⁶⁵) Erzsébet volt a nyitrai káptalanban őrzött iratok szerint.⁶⁶

Fennmaradt egy részletesebb indoklással felvértezett kérelemtervezet is. Ugyanaz a szépen író kéz róttá sorait, ám ebben több, más kéz általi javítás olvasható. Az, aki javította, áthúzta ezt a szövegrészt: „kegyelemből való elismerése”, helyette pedig ez szerepel: „fenntartása”, ami erősödő határozottságot sugall. Ez a tervezet szintén megemlíti a nemességszerző Móczár Pált, majd két fiát nevezi meg: a már ismert Györgyöt, illetve egy bizonyos Mátyást, aki állítólag „Jász-Árokszálláson” telepedett meg, illetve leszögezi, hogy a „családi okmányok legnagyobb részét” a nemességszerző unokája, Mihály őrizte, ám annak utódai kezén azok sajnos elkallódtak. Ami azonban különösen érdekes, az az, hogy a kérelem szövege nem állítja biztosan az említett Mátyásról, hogy Pál fia volt: a kérvény megfogalmazása szerint ezt „direkt okmányokkal nem igazolhatjuk”. Az érvelés így tehát meglehetősen általános, és nem túl erős „bizonyítékokon” alapul: a születés évén és a névazonosságon.

A leszármazást a tervezet innentől vezeti le: a Pál fiaként feltételezett Móczár Mátyás fia volt a fentebb már említett Márton, aki Árokszállásról települt Félegyházára, a megerősítés kérelmezői pedig Márton utódai. Így tehát, ha Mátyás valóban Pál fia volt, a nemességet joggal szeretnék bírni. A tervezet így folytatódik: „A Móczár család nemességének tudatában volt mindig, de mint a szabad kerületek tagjai, nem sokat törődtek vele. A dunántúli rokonainkkal idősebb rokonaink állítása szerint atyafiságos érintkezésben állottunk és ezen érintkezés következménye volt azon eredmény, hogy a keresztnevek gyakori hasonlósága miatt megkülönböztetésül az Esztergom megyei rokonainkat magyarszögyéni, bennünket pedig gesztesi Móczároknak hívott a köznévelmény. Erre nekünk legjobb tudomásunk szerint írott jogaink nem voltak és nincsenek, de valószínű, hogy a Magyarszögyénhez közel fekvő Gesztes pusztától kaphattuk ezen elnevezést, mely pusztát valamelyik elődünk, talán Pál vagy Mátyás tulajdonilag vagy bérben bírta.”⁶⁷

Vagyis konkrétumok híján feltételezések és általánosságok állnak Móczár Elemér érvelésének középpontjában, azt leszámítva, hogy fény derül arra, miért a gesztesi előnevet akarták választani először. Ugyanakkor, bár Móczár Mátyástól le lehet vezetni a leszármazást 1905-ig, de a Móczár Pál és Mátyás közötti kapocs hiányzik. Mátyás (1665) fia Márton (1717), az ő fia István (1755), az ő fia (I.) József (1794), az övé (II.) József (1833), az övé pedig Elemér (1864).

Egy harmadik kérelemtervezeten a kézírásos feljegyzés is ezt támasztja alá: megemlíti, hogy Mátyás Pálnak „valószínű fia”, 1665-ben született, Árokszálláson házasodott, első felesége Szabó Erzsébet, második felesége Kovács Katalin volt, 60 évesen halt meg

⁶⁵ MF cs. ir. ME 1.

⁶⁶ MF cs. ir. ME kér.terv., a. 1–2.

⁶⁷ MF cs. ir. ME kér.terv., b. 1–5.

szintén Árokszálláson. Neve egyébiránt számos árokszállási összeírásban megtalálható, így pl. 1713-ban.⁶⁸ Az ő 1717-ben született fia, Márton települt át Félégyházára Jakab nevű bátyjával és ott halt meg 1777-ben.⁶⁹

E bizonytalanságok dacára viszont a nemesség megerősítésére irányuló törekvés sikeresnek bizonyult, amiben a legfontosabb szerepet nyilván nem a pallérozott érvelés játszotta, hanem sokkalta inkább az, hogy Móczár Elemér hosszú és odaadó hivatali szolgálatát ilyen módon is honorálja az uralkodó/az állam. Az oda vezető út rögzös voltának viszont kétségtelen bizonyítéka az itt közölt forrás, Móczár Elemér *A nemes Móczár család múltjára vonatkozó feljegyzések* című írása. A szerző részletesen ír arról, miért vágott bele a kutatásba: „Boldogult atyámtól és a félegyházi összes rokonaimtól mindig hallottam a Móczár család nemes voltáról, sőt egyik tagja, Móczár Andor bátyám a »Gesztési« előnevet is használta. De midőn kiléptem az életbe és okmányokkal kellett volna igazolni ezen hirdetett nemességet, nem találtam semmit, nem tudott senki bizonyosat mondani vagy épen okmányokat adni, csak az öreg rokonaink meséit és egy két kopott öreg írást. Egyes rokonaim és barátaimnak a nemesi mivoltukkal való henczégése sokszor felbosszantott, és mint pályámon kezdő fiatal ember legszentebb feladatommá és kötelességemmé tettem magamnak, hogy családom régi magyar nemességét felderítsem.”⁷⁰

A feljegyzés szerint tehát a nemesség tudata élt a Móczár családban, ám azt jogilag igazolni mégsem volt képes senki. Móczár Elemér kutatásának motivációja viszont három pillére is támaszkodhatott: a hagyomány igazolása iránti vágy, talán a kétségekből táplálkozó sértett hiúság és a bizonyosság utáni el nem apadó sóvárgás.

Bár a feljegyzés tartalmaz teljesen légből kapottnak tűnő adatokat is, így például azt, hogy a család neve összefügghet a Bars vármegyei Kövesmocsár község elnevezésével, vagy azt, hogy a Móczár család tagjai a közeli Ágó pusztáról húzódtak volna északabbra,⁷¹ nem vitatható, hogy Móczár Elemér fáradságot nem kímélve kutatásokba kezdett, levéltárakban és a családtagoknál egyaránt. Ez végcélját tekintve 1905-ben eredményre is vezetett, hiszen a nemességmegerősítést elérte, de e siker nem nevezhető teljesnek. A legsúlyosabb probléma ugyanis nem nyert orvoslást, aminek jelentőségével ő maga is tökéletesen tisztában volt: „Móczár Pál gyermekeiről sajnos pontos anyakönyvi feljegyzéseink nincsenek és ez okozta a legnagyobb nehézséget az egyenesuton való leszármazás beigazolására, s ez okból kegyelemből való megerősítésért folyamodtunk. [...] hiteles okmány nem volt egy félegyházi Móczár családnál sem, hiába kérdeztem az öregeket, akkor még élő Lajos bátyámat, maig élő Szabó Károlyné Móczár Veronikát,⁷² Rádiné

⁶⁸ MNL J-Nk-Sz ML IV. 3. a. (Ö 1) B. Capsa I. Fasc. 2. 36.

⁶⁹ 6 MF cs. ir. ME kér.terv, c. 1.

⁷⁰ MF cs. ir. ME 1.

⁷¹ Ugyanakkor kétségkívül volt arra példa, hogy a Jászságból északabbra húzódtak a háborús idők, illetve a török hódítás elől, például a közeli Gyöngyösre, majd idővel visszatelepültek. 1668-ban például arra nézve van adat, hogy árokszállásiak a Heves vármegyei Erdőkövesdre menekültek. MIHALIK, 2020, 17.

⁷² Ő Móczár Jakab ükunokája volt. Jakab fia Mátyás volt, az ő fia Imre, az ő fia szintén Mátyás: ez utóbbi Móczár Veronika apja.

Móczár Tereziát, családunk élő legidősebb tagjai nem tudtak semmi okmányt felmutatni, semmi utba igazítást adni, hogy miben állott a Móczárok nemessége és hol van, vagy hová lett az armális.⁷³

Kutatásai során világossá vált számára, hogy a nemességszerző Pál valóban Nyitrán élt és hogy Mihály Magyarszögyénben igazolta nemességét 1756-ban, hogy saját családjának léte a 17–18. század fordulójától igazolható Árokszálláson, valamint az is, hogy onnan telepedett át Márton és Jakab Félegyházára. E ponton viszont Móczár Elemér ismét belenyúlt saját emlékezéseibe. Eredetileg ezt írta: „A levéltári adatok szerint ez a Móczár Mátyás volt fia Pálnak a nemesség szerzőnek.” Utólag azonban a „volt” szót áthúzta és az „lehetett”-é finomodott.⁷⁴ Egy más helyen pedig így írt erről: „Móczár Mátyás adja a kapcsolatot Móczár Pál között. Móczár Mátyásról tudjuk, hogy 1665ben született, s valószínű hogy Nyitra megyéből vándorolhatott be, illetve házasodott be 1690ben Jászárokszállásra, s miután Nyitrában ezen időben hiteles okmányok szerint Móczár Pál és neje családjával élt kétségtelen bizonyítéka tőle való a leszármazásnak a teljesen azonos és más és különösségénél fogva is már magában álló név, mely a levéltárak szerint Móczár Mátyás előtt az az 1700 tájáig nem fordult elő a jászkun kerületek évkönyveiben.”⁷⁵

A „legerősebb” érv tehát ezúttal is a névazonosság. Az árokszállási anyakönyvek viszont nem igazolták, hogy Mátyás a nyitrai Pál fia lenne. Móczár Elemér ez ügyben levélben fordult az árokszállási plébánoshoz, Sipos Gézához, hogy nézzen utána Móczár Mátyásnak és Gergelynek, akik feltételezése szerint Pál fiaiként testvérek voltak. A plébános meg is lelte Mátyás adatait: 1694. január 30-án vette feleségül Szabó Erzsébetet, 1725. március 8-án hunyt el. Ekkor második házasságában élt, ebből született Márton fia 1717. november 7-én.⁷⁶ Móczár Gergelyből azonban három is élt egy időben Árokszálláson. A nyitrai eredetre viszont semmilyen adat nem került elő. A plébános így fogalmazott: „Sehogy se bírom beilleszteni Tek[intetes Úr] kombinációját a mi anyakönyvi adataink összesítésére. [...] Ezeken felül még egy sereg Móczár van, de ezek még kevésbé illenek be a Tekintetesség kombinációjába.”⁷⁷

Móczár Elemérnek azzal is szembesülnie kellett, hogy az árokszállási plébános egy ponton túl nem mutatkozott igazán segítőkésznek: „Méltóztassék megengedni, hogy kívánságát parancsszón nem teljesíthettem, s ezen kutatás nem kurrens dolog, s kurrens dolog pedig a karácsonyi ünnepkörben biz annyi, hogy alig jut mellette egy kis idő levéltári nyomozásra.”⁷⁸

A Jászság mellett Móczár Elemér a Dunántúlon is igyekezett kutatni, amitől első-sorban az 1645. évi armális megtalálását remélte. Azt feltételezte, hogy a kiváltságolt Jászságban letelepedett ágnak nem volt szüksége a nemességet igazoló iratokra, sőt

⁷³ MF cs. ir. ME 1–2.

⁷⁴ MF cs. ir. ME 2.

⁷⁵ MF cs. ir. ME 5.

⁷⁶ MF cs. ir. SG lev. 1.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

meglehet, titkolni igyekeztek nemességüket, hiszen az országos nemeseket nem feltétlenül látták szívesen a Jászság területén, ha pedig mégis ott éltek, sokszor nem tudtak beilleszkedni a jász, kivált a redemptus tudatú közösségbe. Országos jogaikat sem tudták maradéktalanul érvényesíteni, 1764-ben például egy kerületi gyűlés kimondta, hogy a nemesség jogai és terhei a Jászságban és a két Kunságban egyenlők a nemtelenekével.⁷⁹ Gyakorta a nemesek sem törekedtek a beilleszkedésre, de a többség sem volt befogadó irántuk. Kiváló példája ennek az ugyancsak nemes Nagy Györgynek a szintén az ego-dokumentumok számát gyarapító, 1759–1769 közötti éveket felölelő, közelmúltban nyomtatásban is megjelent naplója.⁸⁰ Az Árokszálláson élő, de nemesi öntudatát őrző, kereskedelemmel foglalkozó, így kvázi kétszeresen is kívülről álló férfi „magát az országos nemességhez számította, még akkor is, ha ez a nemesség voltaképpen alig jelentett valamit a jászsági viszonyok között”.⁸¹

Móczár Elemér abból indult ki, hogy a III. Ferdinánd-féle armális az Esztergom vármegyei ágán maradt, akikkel „atyafiságos összeköttetésben voltunk mi félegyháziak”, amire „családunk öregebb tagjai még ma is emlékeznek, de arról sajnos írásbeli emlék nem maradt fent”.⁸² A kutatás során felderítette, hogy Pál ágán György, majd Mihály után utóbbi István nevű fia vitte tovább a Móczár nevet, majd pedig ennek fia, Pál, akitől két fiú származott: ifjabb Pál és Ferenc.⁸³ Utóbbinak egy leánya volt: Erzsébet, később Kubicza Ferencné. A családi iratok pedig állítólag nála lapultak: „A Móczárok nemesi okmányait [...] egy bádóg dobozba zárva 1856ban Kubicza Ferencné Móczár Erzsébet átadta Móczár Antal és Móczár István rokonainak, akik hűséges megőrzését ígérték a családi ereklyéknek.”⁸⁴ A továbbiak során viszont Móczár Elemér azzal kényszerült szembesülni, hogy a padláson őrzött iratok elrohadtak, amit a köbölküti (Esztergom m.) jegyző által felvett és Móczár Antal unokája, Móczár Lajos által szignált jegyzőkönyv igazolt (ő volt Pál utolsó férfi leszármazottja).⁸⁵

Ennek ellenére nem lett az enyészete minden családi irat. Kubicza Ferenc csanád-palotai tanítónál fennmaradt néhány dokumentum, amelyek között Móczár Elemér végül fellelte az 1645. évi oklevél hiteles másolatát. Ez sem okozott azonban felhőtlen örömet számára: a címerleírás teljesen más volt, mint amire ő emlékezett, amikor a nemesnek tartott rokonoknál címereket látott. Végül Jász-Nagykun-Szolnok vármegye levéltárosa⁸⁶ segítségével jutott arra a meggyőződésre, hogy a rokonoknál látott címerek házasságok révén kerültek a családtagokhoz, azok nem a Móczár család címerei voltak.⁸⁷

Móczár Elemér viszont a bizonytalanságok ellenére is igazoltnak látta, hogy az árokszállási és az Esztergom vármegyei Móczárok egy családból származnak, legalábbis ezt

⁷⁹ BAGI, 2006. 203.

⁸⁰ NAGY GY., 2017. A naplóról és írójáról legújabban angolul: CSIKÓS, 2020.

⁸¹ CSIKÓS, 2017, 21.

⁸² MF cs. ir. ME 3.

⁸³ MF cs. ir. ME 10.

⁸⁴ MF cs. ir. ME 3.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Herendi József (1850–1924), aki 1892 és 1920 között volt Jász-Nagykun-Szolnok vármegye levéltárnoka.

⁸⁷ MF cs. ir. ME 4.

az álláspontot vetette papírra: „S hogy egyidőben történt a családi vagyon felosztása, a familiáris jussolás igazolja azon körülmény, hogy a Jászságban és Esztergom megyében csaknem egyidőben bukkantak fel a Móczárok alig 8-10 év a két ág alapítása között az idő. Ezen körülmény is igen nagy érv a két család rokonsága, illetve egy közös őstől való leszármazására vonatkozólag.”⁸⁸ Annak jelentőségét, hogy miközben tényleg közel azonos időben bukkant fel a Móczár név Nyitra, majd Esztergom vármegyében is és a Jászságban is, de az egyik helyen nemesként, a másikon nem nemesként, láthatóan igyekezett figyelmen kívül hagyni.

Erősen sántít az a korábban hangoztatott érvelése is, hogy a dunántúli rokonokkal „atyafiságos” összeköttetés állt fent. A dunántúli Móczár leszármazottakkal Móczár Elemér kényszerült felvenni, majd kiépíteni a kapcsolatokat, ezenfelül az is kiderült, hogy még a jászsági és kunsági Móczár-ágak sem feltétlen voltak közeli viszonyban. Móczár Elemért pályája, munkája Budapesthez kötötte, és még a félegyháziakkal⁸⁹ sem tartotta az érintkezést komolyabban: „Én személyesen nem ismerek egy jászárokszállási Móczárt sem, Móczár Lajos ügyvéd rokonunkat kerestem fel levélben, ő a legnagyobb szívességgel válaszolt, ugyan néhány becses adatot közölt is velem, nemesi okmányok hollétéről nem tudott semmit, ígérte, hogy meglátogat engem, de bizony csak az ígéretnél maradt.”⁹⁰ Pedig egy nemzedékkal korábban e kötelelékek, legalábbis saját elmondása szerint, még nem szakadtak meg: „Édesatyám atyafiságos érintkezésben volt Móczár Alajos jászárokszállási polgármesterrel, én is több kedves levelet váltottam Móczár Lajos árokszállási ügyvéd, kedves rokonunkkal, aki nagy szívességgel adott felvilágosítást családkunról, hogy nem tudott pontos adatokat, az bizonyára nem rajta múltott.”⁹¹ Sőt egy rokonához – vélhetően Móczár Lajoshoz – írt leveléből az is kiderül, hogy soha nem járt Árokszálláson: „Őseim 150 évvel ezelőtt hagyták oda Jászárokszállás pusztáit, én nem is láttam életemben soha, de könnybe lábadt a szemem, midőn megkaptam a jászárokszállási praediktumot.”⁹² A korábban felvetett gesztesi előnévről pedig csupán ennyit jegyzett le: „Hát nem volt nemesi előnevük a Móczároknak? Kérdezték tőlem a félegyháziak, hiszem Móczár Andor és mások széltejében használták a Gesztesi előnevet, erre a fele[le]t az, hogy bizony jogosan nem volt.”⁹³

Összességében elmondható, hogy a Móczár család nemességszerzési törekvése a századforduló polgárosuló/modernizálódó, de a feudális örökség terheit még hordozó társadalmának kettősségét villantja fel. Egy földbirtokos családból származó, kiskunfélegyházi gyökerekkel rendelkező magas rangú állami tisztviselő a 20. század elején fontosnak tartotta, hogy igazoljon a családjá számára egy jogilag már bő fél évszázada túlhaladott privilégiumot. Írott bizonyítékra nem lelt arra a családi hagyományra néz-

⁸⁸ MF cs. ir. ME 5–6.

⁸⁹ A félegyháziakról csupán ennyit tartott szükségesnek megjegyezni: „Ezen kutatómunkámban a kedves félegyházi rokonok semmiféle erkölcsi vagy pláne anyagi támogatásban nem részesítettek.” MF cs. ir. ME 4.

⁹⁰ MF cs. ir. ME 9.

⁹¹ MF cs. ir. ME 4.

⁹² Uo.

⁹³ MF cs. ir. ME 5.

ve, hogy ősei valóban nemesek lennének. Kutatásai során talált egy 17. század derekán nemesített, dunántúli Móczár családot, ám a két szálat nem tudta összeilleszteni. Ennek ellenére célját elérte, az uralkodó kegyelemből megerősítette a család nemességét, nyilván nem a hitelességet tartva szem előtt: ez magyarázza, hogy az érvelés törekenysége nem esett latba komoly súllyal. A tényleges előnyökkel már nem járó privilégiumot nem a bizonyított érvelés miatt kapta meg a kérelmező, hanem azt a király (= az állam) egyfajta jutalomként, pályája, hűsége, szolgálata elismeréseként adományozta neki.

Móczár Elemér fent vázolt törekvése természetesen nem egyedi, elszigetelt eset: említhető például a Hatvany-Deutsch család vagy Ganz Ábrahám nemességszerzése. E két példa nem teljesen analóg, hiszen itt számolni kell a zsidóság soraiból kikerülő vagy külföldi eredetű családok szándékával, hogy minél inkább közelítsenek a hagyományos magyarországi elithez, amiben számos tényező gátolta őket eleinte, így a nyelvi és felekezeti különbségek. A Hatvany-Deutschok és Ganz Ábrahám céljai és lehetőségei mégis teljesen más dimenziókban mozogtak, mint Móczár Eleméré, akinek példája világosan igazolja, hogy e törekvés alacsonyabb szinten is létezett. A helyzet paradox volta még inkább megragadható abban, hogy a nemesség megerősítése egy, a polgári államban szép ívű karriert építő minisztériumi főtisztviselő nevéhez köthető.

Az eredetileg kézzel írt forrást betűhíven közlöm, ahol a papír szakadozása miatt hiányoznak szavak, betűk, ott a szokott módon jelzem: [...]. Az áthúzott részeket külön nem jelölöm, mivel azok olvashatatlanok.

Forrás

A nemes Móczár család múltjára vonatkozó feljegyzések

Írta Dr Móczár Elemér (MF cs. iratai, ME)

Boldogult atyámtól és a félegyházi összes rokonaimtól mindig hallottam a Móczár család nemes voltáról, sőt egyik tagja, Móczár Andor bátyám a „Gesztési” előnevet is használta. De midőn kiléptem az életbe és okmányokkal kellett volna igazolni ezen hirdett nemességet, nem találtam semmit, nem tudott senki bizonyosat mondani vagy épen okmányokat adni csak az öreg rokonaink meséit és egy-két kopott öreg írást.

Egyes rokonaim és barátaimnak a nemesi mivoltukkal való henczegése sokszor felbosszantott és mint pályámon kezdő fiatal ember legszentebb feladatommá és kötelességemmé tettem magamnak, hogy családom régi magyar nemességét felderítsem.

Móczár név: Nagy könnyebbségemre szolgált, hogy családuink neve olyan különleges, hogy más családok nevekkkel nem téveszthető össze (: mint pl. Szabó, Kiss stb. nevek:)

Honnan eredt ez a név? ez volt első kérdésem úgy önmagamhoz, mint egyes megyék irattárosaihoz. A kutatás a következő eredményre vezetett.

Családunk felsőmagyarországi származású neve pedig valószínűleg a Bars megyében levő u. n. Köves Moczár kis községtől⁹⁴ veszi eredetét, mely a régibb okmányainkon megyei irattári feljegyzésekben, sőt még az 1900 körüli helyiségnévtárban is „Močiar” néven szerepel, melyet a legújabb közigazgatási névmagyarosító mozgalom változtatott Köves-Moczárra. Hogy teljesen megfelel-e a valóságnak ezen magyarázat, nem tudom, de a valószínűség mellette van. A valószínűséget még támogatja a hagyomány is, mely a Moczárok bölcsőjét Ágóra⁹⁵ helyezte, ezen Ágó Jászárokszállás mellett volt valaha népes község, de a török dúlás vagy labancz támadások idejében teljesen leromboltatott, és századig fentmaradt magányosan álló tetőtlen pusztá temploma és tornya, de ezt is elpusztította az idő vasfoga, és midőn az ágói pusztán a földműves ekéje néha felvet egy-egy követ, ezek jelzik, hogy ott valaha népes község volt, ahol a Moczárok őseinek bölcsője ringott. Nevünket mindig Moczárnak találtam régi okmányokon bár itt-ott előfordul „Mótzár” elnevezés is, de a német okmányokon tapasztaltam. Magyarban és latin okmányokon Moczár van írva. Az ősi falu pusztulása után mely a 16ik század vége vagy a 17ik század elejére tehető, származott el a Moczár család Nyitra vagy a körülötte levő megyékbe. Azért említem Nyitra megyét, mert az első Moczár nevű ősünk, itt szerepel mint nemességszerző 1645ben.

Első Moczár, kit ilyen néven találtunk, Moczár Pál, vitéz katona volt, s az érsekújvári táborozás után jó szolgálatai vitézsége stb. érdemei fejében III. Ferdinánd Magyar királytól 1645ben nemességet kapott.

Az erre vonatkozó okmányokat 1645ben hirdette ki Nyitra vármegye az őszi közgyűlésén.⁹⁶ Moczár Pál nős és családos ember volt. Mikor nősült, nem lehet pontosan megállapítani, de már 1647ben nejével Nagyszombathy Borbély Erzsébettel együtt Nyitra város mellett Köröskényben⁹⁷ vettek ingatlant és ott is telepedtek meg. Nejét találtam Borbély Erzsébet néven is, valószínű, hogy a Nagyszombathy elnevezés predikatuma volt az első ismert Moczár névnek. Ez a Moczár Pál és neje nagyszombati Borbély Erzsébet voltak valószínűleg a mi őseink. Moczár Pál gyermekeiről sajnos pontos anyakönyvi feljegyzéseink nincsenek és ez okozta a legnagyobb nehézséget az egyenesen való leszármazás beigazolására, s ez okból kegyelemből való megerősítésért folyamodtunk.

Most tehát menjünk vissza Félegyházára és menjünk visszafelé Nyitraig, ahol a mi családnevünket viselő régi magyar nemes család élt és gyermekei onnan elszármaztak.

⁹⁴ Kövesmocsár, 1899-ig Mocsár (ma: Mociar, SK) Bars vármegyei település. A család nevét illetően több elmélet született. 1935-ben Follajtár Ernő és Gróf Imre a 15. századi, általuk jásznak tartott Mócza családdal azonosították. FOLLAJTÁR–GRÓF, 1935, 409. Varga Sándor Frigyes szintén 1935-ben a Pentz-féle összeírás egyik jász nevéként említi a Mísey és a Tajthy mellett. VARGA, 1935, 119. Mizser Lajos legújabbban (2013-ban) szlovák eredetűnek tartotta és „nagyon erős, hatalommal felruházott” jelentést tulajdonított neki. MIZSER, 2013, 191.

⁹⁵ Ágó, ma Jászágó, 1952-ben szakadt el Jászárokszállástól és lett önálló község. A 15 éves háború idején kihalt, később Ágó pusztaként említik a források.

⁹⁶ Nyitra vármegye jegyzőkönyvében ez a kihirdetés egyik, 1645 őszén tartott közgyűlésnél sem lelhető fel (Szabó András Péternek ezúton is köszönöm az információt (K. Cs)).

⁹⁷ Alsó- vagy Felsőköröskény (ma: Nyitra részei, Dolné és Horné Krškany, SK).

Nevét a Nyitra megye ...1645-ben volt főjegyzője Alvinczy Péter⁹⁸ épen úgy Móczár-nak írja, mint most élő utódai, s ez nagy bizonyíték már magában véve is, mert a név különlegessége illetve hasonlósága hatalmasan mutat Nyitra felé.

A félegyházi Móczár családot mindig mindenki nemes famíliának ismerte, a férfiak nemes családokból nőültek, nemességet feltételező megyei kerületi stb. hivatalokat viseltek, de okmányokat nem nemesi mivoltból nem találtam sehhol.

Ezen okmány hiányt úgy magyaráztam, hogy ezek nem is voltak szükségesek a nemesi jogok gyakorlásához, mert a Jászkun kerületek szabad polgárai között levén, mint ilyen nemesi jogokat élvezett armális nélkül is. Találtam nemesi pecséteket is, melyeket Móczár Ferenc királyi táblai jegyző használt 1800-as évek elején, s mint már fentebb említettem Andor bátyám a Gesztesi előnevet is használta, irattárakban nemesi megszólítási címzéseket találtam nevezetesen a Jásznagykun Szolnok megyei levéltárban egy periraton Jaksa család perében Móczár Ferenczet az én nagyatyám fivérét neves nemzeti és vitéz Móczár Ferencz urnak czimezték hivatalosan. De ismétlem hiteles okmány nem volt egy félegyházi Móczár családnál sem, hiába kérdeztem az öregeket, akkor még élő Lajos bátyámat, maig élő Szabó Károlyné Móczár Veronikát, Rádiné Móczár Tereziát, családunk élő legidősebb tagjai nem tudtak semmi okmányt felmutatni, semmi utba igazítást adni, hogy miben állott a Móczárok nemessége, és hol van, vagy hová lett az armális.

Követtem a régi nemesi összeírásokat s ott találtam egy nemes Móczárt. 1756-ban foganatosított nemesi összeírásban nemes Móczár Mihály magyarszölgvényi⁹⁹ lakos neve szerepel az esztergomi megyei nemesek soraiban. Az országos levéltárban való kutatásom eredménye pedig az volt, hogy a Móczárok nemességét Nyitrában hirdették ki először 1645-ben. A félegyházi és szolnoki adatok szerint a Móczárok 1645-ben jöttek Jászárokszállásról a félegyházi pusztára, mint telepes lakosok. Nézzük tehát meg a pest-megyei, nyitrai, az esztergomi, a szolnoki, s a félegyházi levéltárakat, mit beszélnek.

Azon feltevésből indultam ki, hogy elődeinknek, akik bejöttek a szabad jászkun kerületekbe, nem volt szükségük armálisra, hogy nemesi jogokat gyakoroljanak, mert ily nemű jogokkal éltek mint a redemptio által teljesen szabadnak nyilvánított kerületek polgárai, tehát ha nálunk nincsenek okmányok, minden esetre azon Móczár családnál vannak akik nem jöttek be a Jászságba, hanem Nyitra vagy Esztergom megyékben maradtak.

A félegyházi települők között levő Móczár Jakab¹⁰⁰ és Márton Jászárokszállásról jöttek be 1745-ben tehát az ő nyomukat követve első utam Jászárokszállására vezetett, de ott nem találtam nemesi okmányokat csak hagyományokat és emlékeket.

A jászárokszállási kutatások szerint a Móczárok 1690–700 körül kerültek Jászkun kerületekbe, és ezen század folyamán félegyháza és Kunszent Miklósról is letelepedtek, a fő ág Árokszálláson maradt. Az árokszállási anyakönyvek szerint a félegyházi Móczárok őse Jakab és Mártonnak az atyja, Móczár Mátyás volt, aki 1725-ben Árokszállásról körülbelül

⁹⁸ Alvinczy Péter († 1661) 1639–1661 között volt Nyitra vármegye jegyzője, 1658–1661 között nádori ítélőmesteri funkciót is ellátva. KERESTEŠ, 2009, 52–53.

⁹⁹ Magyarszögyén, Esztergom vármegyei település (ma: Maďarský Svodín, SK).

¹⁰⁰ Téves adat, ő Jászfényszaruról települt be.

60 éves korában halt meg, tehát ő kelme született 1665 körül. A jászberényi, jász-nagykunszolnok megyei levéltárak szerint 1700 előtt Móczár név nem fordult elő, sem a halálozási anyakönyvek nem beszélnek előző Móczárokról. Végtelen kár, hogy a születési anyakönyveket 1700tól vezetik,¹⁰¹ mert így a pontos meghatározás helyét a levéltári homályos adatok magyarázása foglalja el. A levéltári adatok szerint ez a Móczár Mátyás lehetett fia Pálnak a nemesség szerzőnek, fivérei voltak még Móczár György és Móczár Gergely, mert a Móczár família igen szapora család volt mindenkor. Volt tehát három testvér Móczár György, Gergely, Mátyás. Mátyás mint említém a félegyháziak öse lett. [...]

Egy másik Móczár Györgytől és ennek fiától, Andrástól származtak át a Móczárok Kun Szent Miklósrá. Itt is olyan névismétlés fordul elő, amely kétségtelenné teszi Móczár Pál fiától, Györgytől való származásukat, mert a Móczárok unokáikat előszeretettel keresztelték nagyatyjuk nevére. Ezért látunk Pálokat, Györgyöket a jászárokszállási ösök között.

Tőle és Móczár Gergelytől származtak a jászárokszállási rokonaink. Móczár Györgynek fia pedig volt Móczár Mihály, aki 1719ben Magyar Szölgyén községben telepedett meg és a levéltári kutatások szerint armálisát Esztergom megye hirdette ki 1719ben s a dunántuli Móczárok öse lett.

Gergely és Mátyás letelepedvén szabad jász kerületekben, nem szorultak armálisra, ezt György utódainál kell keresnem.

De nézzük, vannak e Magyar Szölgyénben és környékén Móczárok. Az esztergomi körjegyzők legnagyobb része nemmel válaszolt, végre választ kaptam, mert szerencsémre a kőbölkúti¹⁰² jegyző véletlenül egy Móczár unokát bírt feleségül. Ő és kedves neje is a legnagyobb szívességgel válaszoltak levelemre.

Közléseik és az esztergomi levéltár adatai szerint egybe állítottam a dunántuli Móczárok leszármazását, mely a nagy leszármazási táblán látható. Első pillanatra szembe tűnik a félegyházi Móczárokkal együtt viselt sok azonos név Lajos, Ferencz, Márton, István stb. nevet ugyan akkor félegyházán is viselt egy csomó Móczár. Hogy ezekkel a rokonainkkal a »fekete szemü Móczárokkal« atyafiságos összeköttetésben voltunk mi félegyháziak, arra családunk öregebb tagjai még ma is emlékeznek, de arról sajnos írásbeli emlék nem maradt fent. Örökösödési ügy vagy ipa per nem fordult elő köztük, mert bár névrokonok voltak és egymástól távol állottak, úgy a rokonság, mint megtelepedési hely tekintetében.

Nagy vagyonú család volt a Magyar Szölgyénben lakó Móczár család, erről tanúságot tesz Móczár Mihálynak 1775ben keltezett végrendelete, amelyben István fiának testálta összes vagyonát. A sors szeszélye szerint ugyan akkor Félegyházán is volt egy gazdag Móczár István,¹⁰³ aki élete párjával Keserü Teréziával a kezeimben levő hiteles okmány szerint 140 000 ezüst forint értékű javakkal volt megáldva, ami tekintettel a devalvációs időkre, a mai becslés szerint annak tízszeres értékének felel meg. Az utolsó

¹⁰¹ Az anyakönyveket 1694-ben kezdték vezetni, de a folyamat megszakadt és 1712-től vezették újra. MIHALIK, 2020. 39.

¹⁰² Kőbölkút, Nyitra vármegyei település (ma: Gbelce, SK).

¹⁰³ Móczár Márton (1755–1829) fia, Móczár Elemér dédapja.

vagyonos Móczár volt a magyar szölgényiek között Ferencz, akinek leánya Móczár Erzsébet Kubiczai Kubicza Ferenchez ment nőül. A Móczárok nemesi okmányait, a nemesi levelet, az érdemeket felsoroló testimoniumot stb. egy bádóg dobozba zárva 1856ban Kubicza Ferencné Móczár Erzsébet átadta Móczár Antal és Móczár István rokonainak, akik hűségét megőrzését ígérték a családi ereklyéknek.

De bizony nem tartották meg szavukat, hanem feltették a padlásra és az ott becsorgó hó és esővíz befolyása következtében elrothadtak a Móczárok kutyabőrei. Erről értesített engem a köbölkúti jegyző által Móczár Antal unokájával, Móczár Lajos földműves munkással és keze kereszt vonásával ellátott felvett jegyzőkönyv. Megsemmisültek az okmányok. Királyi kegyelem kell tehát, hogy megerősítse a régi jogokat. Berényi jegyzőné önagysága, aki Kubicza Ferencz és Móczár Erzsébetnek unokája volt, emlékezett rá hogy bátyjánál, Kubicza Pongrácz csanádpalotai tanítónál, úgy tudja, van még néhány régi Móczár okmány, forduljak hozzá.

Hozzá is fordultam és ő a legnagyobb előzékenységgel bocsátotta rendelkezésemre a Móczárok meglevő okmányait. Nagyon megörültem, midőn közöttük meg találtam a Móczár Pál nemesi levelének hiteles másolatát, melyet Alvinczy Péter Nyitra vármegye főjegyzője állított ki 1645ben. Szórol szóra való ki másolata az eredetinek, és így teljesen pótolta az elveszett régi nemesi levelet.

Le van írva benne a czimer, mely egy négy felé oszlott pajzsból áll ennek ellentétes sarkaiban vörös mezőben egy-egy babérrel koszorúzott oszlop, a másik két kék mezőben pedig a vízből övig kiemelkedő fürdő szüz leány van, aki ajkaihoz postás kürtöt emel. A pajzs tetején sisak, azon királyi ékítmény, a sisak tetején nyílt nemesi korona, melyből két sasszárny közül egy griffmadár emelkedik ki karmait ragadozásra tartva.

Miért kapta Móczár Pál éppen ezt a czimert nem tudom, ez bécsi levéltári kutatást igényelne, ahol talán még megvan annak a testimoniumnak másolata, melynek alapján a nemesi levél kiadatott, és amely sajnos az eső víz hatása alatt szétmállott. De ezt kutassa más.

A dunántúli Móczárok kihaltak, csak egy ily nevű utódunk él még, Lajos, akiről már fentebb megemlékeztem.

A czimer először megdöbbenett, mert ugyan akkor másik Móczár czimert is fedeztem fel, a pajzs vörös mezejében egy oroszlán áll egyik karmát ragadozásra emeli, a másikba kardot tart. A pajzs tetején sisak azon nyílt korona, ennek tetején egy a levegőből kiemelkedő és kardot markoló kar van. Hozzá járul ehhez még azon körülmény is, hogy ezen czimert feltűnő pecsétet a félegyházi és jászárokszállási rokonaimnál és azok okmányain találtam, valamint Pest megye levéltárában is feltalálható ez a czimer Móczár Ferencz táblai jegyző pecsétjein. Hogy nemesek voltak elődeink az bizonyos, mert czimeres pecsétet használtak, de erről nemesi okmányuk nem volt, sem nemességük nyoma nem volt található az országos levéltárban, a czimer pedig eltér a nemesi levél czimerétől. Mi ennek az oka? hol itt a felelet?

Ezen zavaromból Szolnok megye levéltárosa segített ki. Az ő kutatásai szerint a fent jelzett oroszlános czimert Móczár János jászárokszállási senator használta Nagy András és Puha Jakab közötti perben 1762 évben eszközölt tanúkihallgatási jegyzőkönyv aláírásánál. De részletesebb vizsgálat után kiderítette a levéltáros, hogy a czimer valószínű

hogy nem volt Móczár János címere, mert az oroszlán mellett K. J. betűk vannak vésvé, holott ha övé lett volna M. J. lett volna oda metszve. Ez tehát beházasodott címer lehet, amelyet az utódok átvettek, megfélekedezvén arról a címeréről, melyet elődeik kaptak, mert az okmányok a nyitraiak birtokában levén [...].¹⁰⁴

A jászárokszallási Móczár család tagjai a félegyházi Móczároknak vérrokonai egy fatörzsből származnak [...] ¹⁰⁵ nek járul még a Móczár György fiától származó és Jászárokszallás [...]t. Miklóstra ¹⁰⁶ szakadt Móczárok ága is. De haladjunk most egyenesen a félegyházi ág nyomában.

Amint már említém, Móczár Mátyás adja a kapcsolatot Móczár Pál [] között. ¹⁰⁷ Móczár Mátyásról tudjuk, hogy 1665ben született, s valószínű hogy Nyitra megyéből vándorolhatott be, illetve házasodott be 1690ben Jászárokszallásra, s miután Nyitrában ezen időben hiteles okmányok szerint Móczár Pál és neje családjával élt kétségtelen bizonyítéka tőle való leszármazásnak a teljesen azonos, és más, és különösségénél fogva is már magában álló név, mely a levéltárak szerint Móczár Mátyás előtt, az az 1700 tájáig, nem fordult elő a jászkun kerületek évkönyveiben.

Ezen magyarázatom, illetve okmányokkal támogatott állításaimat elfogadta dicsőégesen uralkodó királyunk is, midőn 1905 október 10én kelt magas elhatározásával megerősítette régi magyar nemességünket és részünkre Móczár Lajos Elemér és Géza részére a Jászárokszallási előnevet adományozta.

Hát nem volt nemesi előnevük a Móczároknak? Kérdezték tőlem a félegyháziak, hiszem Móczár Andor és mások széltében használták a Gesztesi előnevet, erre a fele[le]t az, hogy bizony jogosan nem volt. Nézzük hol is van Gesztes? Ez Magyar Szölgyéntől a dunántuli Móczárok főfészketől, alig pár kilométerre levő kis község illetve puszta, melyet valószínűleg valamelyik ősünk bérben vagy örökbirtokul bírhatta valaha, és mert szokás szerint az egyforma keresztneveket használtak, saját maguk vagy a nagy közönőség őket megkülönböztetésül Magyar szölgyéni illetve gesztesi Móczároknak nevezték el. De erről hiteles okmány nincs, ez csak hagyomány, de a föltevés teljesen egybevág a valószínűséggel.

Amint már előbb említettem az érsekújvári török ellen vezetett hadsereg egyik vitéz katonája volt Móczár Pál, aki vitézsége és egyéb jó szolgálataiért 1645ben III. Ferdinánd királytól nemességet nyert. Ő értékesíthette a barsmegyei vagyon utolsó romjait, és mert Nyitra megyébe házasodott elvevén feleségül Nagyszombathy Borbély Erzsébetet, 1645ben Nyitra megyében telepedett meg, ott hirdették ki nemesi levelét, és nejevel együtt 1647ben Nyitra városhoz közel fekvő alsó Köröskényben szereztek, azaz vettek ingatlant.

Ezen ingatlan nem lehetett valami nagy és érdemleges, mert már fiai, illetve unokái ott hagyták az ősi fészket, és Móczár Mátyás és Gergely Jászkun kerületekben, Móczár György fia Mihály pedig Esztergom megye Magyar Szölgyén községében telepedett

¹⁰⁴ Egy sor hiányzik.

¹⁰⁵ Egy szó hiányzik.

¹⁰⁶ Szakadás miatt hiányos, vélhetően Kunszentmiklóstra.

¹⁰⁷ A szöveg hiányos, Móczár Elemér nem írt be másik nevet.

meg, hogy pénzük volt igazolja, hogy mind a Magyar Szölygyéni, mind a Jászsági ág vagyonos és gazdag volt. S hogy egyidőben történt a családi vagyon felosztása, a familiáris jussolás, igazolja azon körülmény, hogy a Jászságban és Esztergom megyében csaknem egyidőben bukkantak fel a Móczárok, alig 8-10 év a két ág alapítása között az idő. Ezen körülmény is igen nagy érv a két család rokonsága, illetve egy közös őstől való leszármazására vonatkozólag.

Mind a két ág, amint említém, gazdag család volt, ami azt igazolja, hogy a nyitrai elődök vagyona inább ingókbán vagy éppen pénzben volt, sem mint földekben.

A föld iránti előszeretet az utodoknál fejtett ki a legnagyobb részben, mert a család mindkét ága kevés kivétellel nagybirtokos földmivelő volt, s csak a későbbi unokák, akik a család nagy száma miatt már nem jutottak elegendő nagy földterülethez – léptek megélhetést biztosító egyéb pályákra.

De foglalkozzunk részletesen a Jászsági, illetve a félegyházi Móczár családdal.

A nemesség szerző Móczár Pál egyik fia volt Móczár Mátyás, aki beházasodás következtében¹⁰⁸ 1690–1700 körül Jászárokszállásán telepedett meg és a redemptio alkalmával nagy birtokot szerzett magának.¹⁰⁹ Ő igen gazdag ember lehetett, mert több gyermeke lévén a kun Félegyházára települt két fia Jakab és Márton mindkettő körül belül 600–600 hold földet voltak képesek a redemptiókor maguknak váltani, azon kívül, amint jegyzőkönyvek igazolják, a lábas jószágok igen nagy számát mondhatták a magukénak.

Móczár Jakab és Márton 1743ban a félegyházi pusztát megtelepítő Jászfényszaru, Jászárokszállás és egyéb községekből összesereglett lakosokhoz csatlakoztak, és a letelepülés alkalmával nagy darab földet vásároltak a maguk számára. Móczár Jakab családja ma már fiágon kihalt, csak Móczár Veronika férjezett Szabó Károlyné él még belőle, ez okból részletesen a többi Móczárokat érdeklő Márton leszármazóival fogok részletesebben foglalkozni.

Márton 1717ben nov. 7én született Jászárokszálláson, atyja Móczár Mátyás, anyja Kovács Katalin volt. A megtelepülés alkalmával előkelő helyet foglalt el a félegyháziak között, 1769ben második bíró vagy is községi pénztáros, majd bírói tiszteletet viselt.

Mártont kincses Móczárnak nevezi a hagyomány, melyre a következő történet maradt fent:

Móczár Mártonnak két felesége halt már el, és bár közelebb volt a 60hoz, mint az 50enes évekhez, még is szerelemre gyuladt a szíve a szépséges Fodor Julianna iránt és diktum faktum ösz fejjel fiatal menyecskét hozott a házhoz.-

Hiába protestált a maga is házasodni készülő István legény fia és az egész rokonság, megtörtént rövidesen az esküvő a szépséges Fodor Julissal. De megjárta Márton gazda, mert Fodor Julisnak nem volt ugyan semmi hozománya, de annál több igénye. Folyton zaklatta Mártont pénzéért, ma ezt holnap amazt kívánt, ékszerek, gyöngyös fejkötő stb. sok pénzt emésztette el szerelmes öreg férjének.

¹⁰⁸ Semmi nem igazolja, hogy beházasodás révén került volna Árokszállásra.

¹⁰⁹ Téves adat, Móczár Mátyás 1725-ben meghalt, a redemptio idején már nem élt.

Pista fia, aki nemsokára apja házassága után nőül vette Keserü Teréziát, a panaszkodó és a pénzéért aggódó öreget olyan fele félegházias szemrehányásokkal illette Ugye mondtam! Ugy köll. Aggódott Márton, mert sok pénze volt a háznál, melyre az örökké pénzéhes asszony fente a fogát.

Azért volt sok készpénze Márton apánknak, mert épen egy nagy 5000 holdas pusztát akart meg venni, és évek hosszu során gyűjtögette az ezüst és aranypénzt, melyet egy másféléves borju összevarrt bőrébe rejtegetett.

A pénz együtt szépen, s a borjú dagadt, már jóformán egészen ki volt tömve arannyal és ezüsttel. A megvételre felkinált pusztára alkuba is bocsátkozott Márton gazda, és forintról forintra ment az alku nap nap után, és csak pár nap volt már hátra az egyezés illetve a vétel és kifizetésre. A szemfüles Fodor Julis azonban, hogy hogy nem, nesztét vette a dolognak, közös szerzemény, özvegyi biztosítás, újabb ékszer, pruszlik, selyemkendő vásárlás stb. czimén jogot formált a meglevő pénzhez, nagy patáliát csapott, pénzt követelt Mártontól sokat és mindjárt.

Márton gazda megszeppent és takarékos aggódó lelkével elhatározta, hogy elrejtí pénztét.

Egy szép estén kocsira ült Márton, melyre 5 béres legény alig birta feltenni az ezüsttel, arannyal kitömött borjút és elhajtattott, éjfél tájban visszajött, de az arannyal telt borju már nem volt vele, István fiának megsugta hogy „Elástam fiam a mostoha anyád elül” majd holnap megmutatom. A pénzért zaklató feleségének pedig kiforgatta zsebeit megmutogatta üres ládáját és sápitozva mondogatta „Adnék édes lelkem, de nincsen egy árva garasom se.”

Másnap vermet égettek a tanyán, hogy a jó termés gyümölcsét beraktározhassák. Egyik veremben nem akart égni a beléhányt szalma és akkora füstöt csinált, hogy nem lehetett megközelíteni a verem száját.

Márton gazda, aki épen az napon volt 60 éves, ünnepi ruhájában nézte a béreseinek munkáját, és felindultan kiabált reájuk „Miért nem piszkáljátok meg a szalmát hadd égjen jobban”. „Nem lehet nemzetes uram – feleli egyik béres – annyira füstöl, hogy nem tudunk közel ferközni hozzá.” „Ejnye dehogyan nem lehet, ilyen-olyan adta teremtette, adjátok ide azt a petrenczés rudat, majd megpiszkálom én” felelte Márton.

Oda is ment Márton ösünk közel a veremhez, amelyből gomolygott a fojtogató füst,- de nem is tért többé vissza, megfojtotta a veremből kiáradó sötét pára.

A füstgomolyból való visszatértét hiába várták cselédei, végre hason csúszva megközelítették Márton apánkat és csizmájánál fogva huzták el a verem széléről és vágatva vitték haza kocsin, de hiába való volt a tudós felcser tudománya és a borbély érvágása, Márton nem ébredt fel többé és nem mondhatta meg fiának, hol van elásva az a kincs, melyen meg kellett volna vennie a közel 5000 holdas pusztát, s melyet ő egész életén át erre a célra gyűjtögetett és félrerakosgatott. Történt pedig ez 1777. november 3án amint Márton apánk halálozási bizonyítványa igazolja, melybe fel van tüntetve a halálozás okául „fulladás a veremben”.-

A halálozási évszám 1777 lévén, ez által a három hetes igen rossz emlékü lett a Móczárok életében, mert el estek egy valóban nagy vagyontól, bár Mártonnak hátra

maradt vagyona nagyon szép és megbecsülendő volt, de az évek hosszú során át hangya-szorgalommal és önmegettagadással gyűjtött nagy összegű pénznek, amelynek az akkori háborús világban a maihoz mérten 10 szerez értéke volt, örökre vége lett. Egyetlen fia volt, Móczár István, aki össze-vissza ásatta az ősi birtokot, de nem tudott nyomára jönni édes atya kincseinek. Az utódai közül is minden új tulajdonos megprób[álta meg]keresni Márton kincseit, atyám is, Kalmán bátyám is, és sok mások megástak minden valamire való halmot, keresztút sarkot, fa tövét, de hiába.

Márton fiának, Móczár Istvánnak vagyonáról pontos értesüléseink vannak. Ő ugyan is nőül vette Keserü Teréziát, kinek Bittermann Ambrus nevű rokonával egész sűrűn váltottak atyafiságos levelet, de mivel ez német volt, legtöbb esetben hivatalos fordításában közöltettek István apánkkal. Egy pár ilyen levélben, melyből van kezemben két ilyen levél, egyik német, a másik magyar nyelven van írva, 1805ből kelt Untergrombach¹¹⁰ nevű német városkából, mely levelekben Bittermann Ambrus Móczár Istvánné Keserü Teréziával való atyafiságát fejtegeti, és annak összes oldalági rokonait felsorolja.

Amint mint fentebb említettem, igen vagyonos ember volt, egyetlen fia levén Mártonnak osztatlanul szállott át az apai vagyon a fiúra. A ma is élő félegyháziak mind Márton illetve Istvántól származtak a másik fivérnek, Jakabnak az ága fiágon kihalt, csak egyetlen élő képviselője van ennek az ágnak Szabó Károlyné született Móczár Veronikában. Ő még bírja az eredeti Móczár földek egy részét a Móczár Jakab féle ingatlanok töredékét, melyeknek a Kis kunságban életben volt öröklési jog szerint a fi ág kihaltával a Márton féle Móczár ágra kellett volna átszállani, de ezen jognak érvényesítését a félegyházi Móczárok elfeledték. Boldogult atyám említette, hogy ő még gyermek volt, és mint meglelt ember éppen 24 órával késett el az igény kijelentéssel, mert a jog már elévült. Így másodszer is elesett a mi családunk egy nagy vagyontól, amelynek a mai értéke pár százezer forint.

A félegyházi Móczár családnak leszármazását a végén külön mutattam ki, hogy minden rokon megtalálja azon rügyet, melyből családja fakadt.

Kiváló, országos híré emberek nem voltak még családunk tagjai közül, mert mint említém, még most is csak kevés tagja él meg a tudása után, legnagyobb részben az östermelés adja meg nekik mindennapi megélhetést

Két Móczár Ferencz ügyvéd, Béla, az „Első hazai takarékpénztár fő tisztviselője volt, II. Móczár József ügyvéd mely kisváros legelső megválasztott polgármestere volt. A Móczárok ősi fészkeben, Jászárokszállásán szintén megizmosodott Móczár családot találunk, akik családtagjai és földi javakkal ma is egy aránt gazdagok. Édes atyámat igen [...ba]rátság és rokonság fűzte Móczár Alajos Jászárokszállás akkori polgármester[éhez] és vele igen gyakran találkozott és kedves atyafiságos levelezésben állott. Én személyesen nem ismerem egy Jászárokszállási Móczárt sem, Móczár Lajos ügyvéd rokonunkat kerestem fel levélben, ő a legnagyobb szíveséggel válaszolt ugyan, néhány becses adatot közölt is velem, nemesi okmányok hollétéről nem tudott semmit, ígérte, hogy meglátogat engem, de bizony csak az ígéretnél maradt. A Jászárokszállásiakról részletesen egész

¹¹⁰ Untergrombach, Karlsruhe mellett, D.

azért nem írhatok, mert nem ismerem részletesen családom ezen életerős ágának történetét. A szolnoki levéltár szerint egy Móczár János¹¹¹ az 1848-iki szabadságharcz vitézi katonája volt, aki kardjával és eszével egyaránt nagy szolgálatokat tett hazájának.

Egy ugrással itt vagyok a jelenben, amennyire lehetett, kikutattam családom múltját, s a nemesi okmányokat az ismeretlenség homályából feltártam, hangyszorgalommal 3 évig dolgoztam rajta, míg végre apostoli királyunk 1905 október 10-én kelt elhatározásával megerősítette a Móczár család régi nemességét, hármunknak pedig a „Jászárokszállási” előnevet adományozta. Hogy részletesebben nem végezhettem kutatásomat, annak a Móczár család legnagyobb részének csaknem teljes közönye volt az oka, akik talán kényelemből, nem csak anyagilag, de egyébként sem támogattak, pedig sok adatot lehetett volna megössze sz[edegetni] családunk múltjából, mert meg vagyok győződve, hogy még igen sok Móczár cz[ímer] és okmány van az öregek ládafiókjában, melyet a közöny és nem törődömség elzár a kutató elől, főképpen, ha ez a kutató egy vagyoniakban szegényebb rokon.

Befejeztem a Móczár családról való feljegyzésemet. Hozzátok fordulok Móczár fiuk és leányok, tegyétek nagygyá és híressé ezt a családot.

Rövidítések és irodalomjegyzék

DOZA	Deutschordens Zentralarchiv (Wien)
U 155/1.	Kyau landkomtur vizitációs jelentései a Jászkun kerületekről
U 155/3.	A Jászkun kerületei általános szemléinek leírásai.
MF cs. ir.	Móczár Ferenc családi iratai (Budapest)
ME kér.terv., a.	Móczár Elemér kérelemtervezete a királyhoz a Móczár család nemességének megerősítéséért. Budapest, 1905.
ME kér.terv., b.	Móczár Elemér kérelemtervezete a királyhoz a Móczár család nemességének megerősítéséért. Budapest, 1905.
ME kér.terv., c.	Móczár Elemér kérelemtervezete a királyhoz a Móczár család nemességének megerősítéséért. Budapest, 1905.
ME lev.	Móczár Elemér levele ismeretlenhez (Móczár Lajos jászárokszállási ügyvédhez?) Budapest, [1905.] október 29.

¹¹¹ Móczár János (1807–1877) ügyvéd, esküdt, 1848-ban az egyik önkéntes század kapitánya. CSIKÓS, 2012. 142–143.

- ME Móczár Elemér: A nemes Móczár család múltjára vonatkozó feljegyzések. H. n., d. n. [1905 után]
- MP arm. III. Ferdinánd Móczár Pál részére adott adománylevelének hiteles magyar fordítása.
- SG lev. Sipos Géza jászárokszállási plébános levele Móczár Elemérhez. Jászárokszállás, 1905. január 3.
- MNL BKML Kf. Lt. Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára.
Kiskunfélegyházi Levéltár (Kiskunfélegyháza)
V. 101. d. Kiskunfélegyháza város tanácsának iratai. Összeírások
- MNL JNkSzML Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (Szolnok)
IV. 3. a. (Ö 1) A Jászkun Kerület adószedőjének iratai. A Jászkun kerület személyi és vagyoni összeírása, 1713.
- MNL KEML Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára (Esztergom)
IV. a. 1. a. Esztergom vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
A 57 Libri regii (Királyi könyvek)
C 30 Helytartótanácsi Levéltár
- MNL PML Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (Budapest)
V. 102. b. Kiskunlacháza város tanácsának iratai. Tanácsi iratok

*

- BAGI
2006 BAGI GÁBOR: *Nemesi sérelemlevelek a Jászkun Kerületből, 1790–1840*, In: *Zounuk*, 10. (2006) 203–229.
- BÁNKINÉ MOLNÁR
1981 BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: *Kiskunfélegyháza újrateremtőinek 1744. évi lajstroma*, In: *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, 1981*, szerk. SELMECZI László, Szolnok, Damjanich János Múzeum, 1981, 123–128.
- BÁNKINÉ MOLNÁR
1991 BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: *A Jászkun kerület társadalma és önkormányzati igazgatása, 1745–1848. Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas feudális kori levéltára*, Gyula, Bács-Kiskun

Megyei Levéltár, 1991. (Bács-Kiskun Megyei Levéltári Füzetek I.)

BÁNKINÉ MOLNÁR
2000

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: *Redemptusok. Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redempció első évszázadában*, Debrecen, Multiplex Média – Debrecen U. P., 2000.

BÁNKINÉ MOLNÁR
2020

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: *A tömeges migráció és hatása Kiskunfélegyháza népi kultúrájára (1743–2019)*, In: *Jászkunsági és kunszentmártoni tanulmányok. A XI. Jászkunság kutatása konferencia előadásai*, szerk. BARNA Gábor, Kunszentmárton, Polgármesteri Hivatal, 2020, 35–45.

BAYERLE
1998

BAYERLE Gusztáv: *A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből*, Hatvan, Hatvany Lajos Múzeum, 1998. (Hatvany Lajos Múzeum Füzetek, 14.)

BOROVSZKY
1908

Magyarország vármegyéi és városai. Esztergom vármegye, szerk. BOROVSZKY Samu, Budapest, Országos Monografia Társaság, 1908. (Magyarország Vármegyéi és Városai)

CSEH
2004

CSEH Géza: *Kyau lovagrendi landkomtur 1714. évi jelentése a Jászkunságról*, In: *Zounuk*, 19. (2004) 263–279.

CSEH
2017

CSEH Géza: *A Pentz-féle összeírásról*, In: *A Jászkunság 1699-ben. A Pentz-féle összeírás*, szerk. SZAKÁL Aurél, Budapest–Jászberény–Karcag–Kiskunfélegyháza–Kiskunhalas, Györfly István Nagykun Múzeum – Jász Múzeumért Kulturális Alapítvány – Kiskun Múzeum Baráti Köre – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – Thorma János Múzeum – Halasi Múzeum Alapítvány, 2017, 11–24. (Thorma János Múzeum Könyvei, 42).

CSIKÓS
2012

CSIKÓS Gábor: *Jászárokszállási almanach. Csak az hal meg, akit elfelednek*, h. n., Új Berea Nyomda és Kiadó Kft., 2012.

CSIKÓS
2017

CSIKÓS Gábor: *Bevezető Nagy György naplójához*, In: *Nemes Nagy György jászsági naplója, 1759–1769 (1820)*, szerk. CSIKÓS Gábor, Szolnok, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, 2017, 15–30. (A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Közleményei, 15.)

- CSIKÓS
2018
CSIKÓS Gábor: *Redempciós mozgalom a korabeli jász sajtóban*, In: *Zounuk*, 32. (2018) 35–82.
- CSIKÓS
2020
Gábor CSIKÓS: *Remaining an Outsider. An Eighteenth-Century Diary of a Hungarian Nobleman*, In: *The European Journal of Life Writing*, 9. (2020) 113–132.
- FEKETE
1968
FEKETE Lajos: *A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása*, Jászberény, Jász Múzeum, 1968. (Jászsági Füzetek, 4.)
- FODOR
1942
FODOR Ferenc: *A Jászság életrajza*, Budapest, Szent István Társulat, 1942.
- FOLLAJTÁR–GRÓF
1935
FOLLAJTÁR Ernő – GRÓF Imre: *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye városai és községei*, In: *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene*, szerk. SCHEFTSCHIK György, Pécs, Dunántúl Rt., 1935. 305–414.
- FÖLDI
2012
FÖLDI József: *Családnevek Jászárokszálláson (a XVI. század közepétől a XX. század elejéig)*, h. n., Új Berea Kft., 2012.
- FÖLDI
2020
FÖLDI József: *Jászárokszállás története. Krónika a kezdetektől 2020. I. félévéig*, szerk. FÖLDI Erzs, Jászárokszállás, Fodor Ágnes e. v., 2020.
- FRÜHWIRTH–WENZEL
1930
Jász-Nagykun-Szolnok vármegye Trianon után, főszerk. FRÜHWIRTH Mátyás, szerk. WENZEL István, Budapest, Dolezsál László, 1930.
- HEGEDŰS
2020
HEGEDŰS Krisztián: *Sörfőző mesterek a 18. századi Kunszentmártonban*, In: *Jáskunsági és kunszentmártoni tanulmányok. A XI. Jáskunság kutatása konferencia előadásai*, szerk. BARNA Gábor, Kunszentmárton, Polgármesteri Hivatal, 2020. 111–119.
- Hírek*
1911
Hírek, In: *Jászárokszállás és Vidéke*, 3. (1911) 36. sz. 2.
- HSÖUM
1905
Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für des Jahr 1905, Wien, Hof- und Staatsdruckerei, 1905.

- HSÖUM
1906 *Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für des Jahr 1906*, Wien, Hof- und Staatsdruckerei, 1906.
- ILLÉSY
1902 *Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás*, összeáll. ILLÉSY János, Budapest, Athenaeum, 1902.
- IVÁNYOSI-SZABÓ
1985 *Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez*, szerk. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, Kecskemét, Kiskunfélegyháza Város Tanácsa, 1985.
- KÁNTOR
2003 KÁNTOR Klára: *Esztergom vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II. 1710–1723*, Esztergom, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei, 10.).
- KATONA
1999 KATONA Csaba: *Egy nemesi előnév megerősítésének története. Adalékok a jászárokszállási Móczár-család nemességének hitelességéhez*, In: *Jászkunság*, 45. (1999) 3. sz. 157–164.
- KATONA
2002 KATONA Csaba: *Jászok vagy nem jászok? Egy nyitrai nemes „leszármazottai” és a jász öntudat a XIX–XX. század fordulóján*, In: *Fons*, 9. (2002) 1–3. sz. 383–397.
- KATONA
2008 KATONA Csaba: *Megkéssett nemesség – társadalmi helyzet, önkép, öntudat változásai egy jászági család két nemzedékénél*, In: *Generációk a történelemben*, szerk. GYÁNI Gábor – LÁCZAY Magdolna, Nyíregyháza, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület – Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara, 2008, 125–134. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 21.)
- KATONA
2011 KATONA Csaba: *Tolna megyétől a Jászságig. Egy árokszállási birtokos feleségének életútja a 20. században*, In: *A vászon-cselédttől a vállalkozó nőig. A nő a Jászkunság társadalmában*, szerk. BATHÓ Edit – TÓTH Péter, Jászberény, Jász Múzeumért Alapítvány, 2011. 206–215. (Jászsági Könyvtár, 7.)
- KATONA
2017 KATONA Csaba: *„... ezen könyvben Isten segedelmével életemnek fő dolgait voltaképen bejegyezzem”. Elöljáró gondolatok egy jászági nemes naplójához*, In: *Nemes Nagy György jász-*

sági naplója, 1759–1769 (1820), szerk. CSIKÓS Gábor, Szolnok, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, 2017, 7–13. (A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Közleményei, 15.)

KEMPELEN
1913

KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*. VII. köt., Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1913.

KERESTEŠ
2009

Peter KERESTEŠ: *Notár v živote stoličnej samosprávy v 16. a 17. storočí (Na príklade Nitrianskej stolice)*, In: *Slovenská archivistika*, 44. (2009) 1. sz. 41–56.

KISS
1979

KISS József: *A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején*, Budapest, Akadémiai, 1979.

KÓCZIÁN
1910

A Jászárokszállási Takarékpénztár Egyesület 25 éves története táblázatokban, 1885–1909, összeáll. KÓCZIÁN Géza, Jászárokszállás, Nigrinyi, 1910.

KOZÁRI
2012

KOZÁRI Monika: *A nyugdíjrendszer Magyarországon Mária Teréziától a második világháborúig*, Budapest, Gondolat, 2012. (Társadalombiztosítási Könyvtár)

MEZŐSY
1935

Félegyházi krónika, 1743–1935, szerk. MEZŐSY Károly, Kiskunfélegyháza, Kiskunfélegyházi Idegenforgalmi Bizottság, 1935.

MIHALIK
2013

MIHALIK Béla: *Egyházi adatok a Jászságról Heinrich von Kageneck német lovagrendi komtur 1703. évi vizitációs jelentésében*, In: *Archivariorum historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*, szerk. KÁDÁR Zsófia – LAKATOS Bálint – ZARNÓCZKI Áron, Budapest, 2013, 629–644.

MIHALIK
2020

MIHALIK Béla: *A kétszer megváltott nép. Katolikus egyház a Jászkunságban (1687–1746)*, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések)

MIZSER
2013

MIZSER Lajos: *Szlovák eredetű családnevek Bereg megyében*, In: *Névtani Értesítő*, 35. (2013), 179–194.

- MÓCZÁR
1913
MÓCZÁR Elemér: *Nyugdíjlexikon*, Budapest, Károlyi György Kő- és Könyvnyomdája, 1913.
- MTCzN
1901
Magyarország tiszti cím- és névtára, Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1901.
- MTCzN
1906
Magyarország tiszti cím- és névtára, Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1906.
- NAGY Gy.
2017
Nemes Nagy György jászági naplója, 1759–1769 (1820), szerk. CSIKÓS Gábor, Szolnok, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, 2017. (A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Közleményei, 15.)
- NAGY I.
1860
NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, VII. köt., Pest, Ráth Mór, 1860.
- NAGY J.
1864
NAGY József: *Nyitra megye helyírása*. I/3. köt., Komárom, Szigler Testvérek, 1864.
- NAGY J. T.–SZABÓ
2016
NAGY Janka Teodóra – SZABÓ Géza: *A jáász mentalitás gyökerei és párhuzamai (előmunkálatok egy kutatáshoz)*, In: *Vízöntő. Ünnepi kötet a Jászságról Bathó Edit tiszteletére*, szerk. BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet, Szolnok, Damjanich János Múzeum, 2016, 221–228.
- ORDASI
2020
ORDASI Ágnes: *Egy fiumei városatya útja a magyar nemességbe?*, In: *Lymbus*, 18. (2020) 699–726.
- OROSZ
1906
OROSZ Ernő: *Heves és volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai*, Eger, Egri Nyomda-Részvénytársaság, 1906.
- RÁCZ
1988
RÁCZ István: *Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között*, Budapest, Akadémiai, 1988.
- RUBINEK
1911
Magyar gazdacímtár, szerk. RUBINEK Gyula, Budapest, Országos Magyar Gazdasági Egyesület, 1911.
- RUSZOLY
1999
RUSZOLY József: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon, 1861–1868*, Szeged, József Attila Tudo-

mányegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága, 1999. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica, tomus LVI., Fasciculus 2.)

SCHEFTSIK

1935

SCHEFTSIK György: *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye nemes családjai*, In: *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene*, szerk. SCHEFTSIK György, Pécs, Dunántúl Rt., 1935.

SOÓS

1935

SOÓS Adorján: *Magyar nemesek a Jászkunság területén*, Pápa, Soós A., 1935.

SZABÓ

2015

SZABÓ László: *A jász öntudat alakváltozatai*, In: *A Jászkunság identitása (Válogatott tanulmányok a kun és jász öntudat alakváltozásairól)*, szerk. BARTHA Júlia, Kisújszállás, kiadó nélkül [Kisújszállás Önkormányzata], 2015, 8–78.

SZAKÁL

2017

A Jászkunság 1699-ben. A Pentz-féle összeírás, szerk. SZAKÁL Aurél, Budapest–Jászberény–Karcag–Kiskunfélegyháza–Kiskunhalas, Györffy István Nagykun Múzeum – Jász Múzeumért Kulturális Alapítvány – Kiskun Múzeum Baráti Köre – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – Thorma János Múzeum – Halasi Múzeum Alapítvány, 2017. (Thorma János Múzeum Könyvei, 42).

SZERELEMHEGYI

1882

SZERELEMHEGYI Tivadar: *Kis-Kun-Félegyháza város monographiája*, Nagykőrös, Szerelemhegyi Tivadar, 1882.

SZINNYEY

1908

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, XIII. köt., Budapest, Hornyánszky Viktor, 1908.

VARGA

1935

VARGA Sándor Frigyes: *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye területének története 1876-ig*, In: *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene*, szerk. SCHEFTSIK György, Pécs, Dunántúl Rt, 1935, 36–127.

Egy fiumei városatya útja a magyar nemességbe?¹

Bevezető

1901 novemberében a fiumei *Magyar Tengerpart* cinikus felháborodottsággal a következő sorokat közölte: „Van Fiumében pár ember – többnyire idegenből ideszakadt alak – aki részint irredentista hajlamból, részint bornírtságból az autonomizmust a végletekig akarja vinni. Nekik nem elég az autonóm városi kormányzat. Autonómiát akarnak maguknak a tengeren, a tenger alatt, a levegőben, az osteriákban,² a Comunale színházban³ és talán még a vicolo Polveriera⁴ házaiban is. Ezek a nagyszájú, de értelmetlen »izgágáskodók« két év előtt egy Societá autonoma⁵ nevű egyesületet is akartak alakítani, valószínűleg abból a célból, hogy még nagyobb terrorizmust gyakorolhassanak a józan polgárok fölött.”⁶

A tudósítás írója túlzott, de nemcsak az autonomisták⁷ céljait, hanem súlyukat és társadalmi beágyazottságukat illetően is. Tudniillik a századforduló autonóm mozgalma társadalmilag jóval mélyebben gyökerezett és több évtizedes múlttal rendelkezett. Az állam és a kikötőváros elitje közt felszínre kerülő ellentétek már az 1870-es években megjelentek. Igaz, azok valóban csak az 1890-es évek második felétől váltak igazán látványossá. Ugyanakkor még a legválságosabb pillanatokban is akadtak olyan fiumeiek, akik valamilyen oknál fogva következetesen kitartottak a magyar kormány politikája mellett.

Nicolò Gelletich közjegyző az utóbbi csoport jellegzetes tagja volt. Nemesítési ügyének példáján keresztül három fő kérdést vizsgállok. Egyfelől azt, hogy a magyar állam milyen módszerekkel és eszközökkel rendelkezett ahhoz, hogy a köztudottan erősen lokálpatrióta fiumeieket még akkor is hatalmának elismerésére, sőt támogatására készítse, amikor törekvései egyértelműen a helyi érdekekbe ütköztek. Másfelől azt

¹ Jelen tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3-III-KRE-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

² Vendéglő (olasz).

³ Fiumei városi színház.

⁴ Fiume óvárosának egyik utcája.

⁵ Associazione Autonoma. Az Autonóm Párt társadalmi egyesülete, amelynek megalakulását végül 1902-ben belügyminiszterként Széll Kálmán hagyta jóvá.

⁶ *Autonomista*, 1901.

⁷ Az 1896-ban létrejövő fiumei Autonóm Párt tagjai. Programjuk a kikötőváros előjogainak, valamint olasz nyelvének és kultúrájának védelmezése volt, elsősorban a magyar kormány központosító és nacionalizáló intézkedéseivel szemben.

mutatom be, hogy vajon a városatyák együttműködési hajlandóságát milyen tényezők befolyásolták, azaz mikor mi motiválhatta őket az állami direktívák elfogadásában. Végül pedig arra is kitérek, hogy kimondottan Nicolò Gelletich számára milyen értékkel és jelentőséggel bírtak az állam által felkínált jutalmak és lehetőségek.

Azok a „boldog békeidők”?

Az 1890-es évek közepétől az ország központosítását és modernizálását célul kitűző magyar kormánykörökben és -sajtóban a fiumei uralmi elit tagjait egyre gyakrabban érte a hazafiatlanság, a számítás és az opportunizmus vádja. Elsősorban azt vetették a városatyák szemére, hogy nem hajlandók elismerni a magyar állam szupremáciáját, „parlamentesdit játszanak”, maguknak törvényhozói jogokat követelnek, de felmerültek a szeparatista és irredenta eszmék követésének rágalmai is. A város autonómiáját féltő fiumeiek a vádakra rendszerint felháborodottan reagáltak, ami kétségtávolul kedvezett a szélsőségek megerősödésének és a konfrontációk elmélyülésének a központi hatalommal szemben.

A helyzet mégsem egyszerűsíthető le ennyire. Egyrészt azért, mert az állam és a város viszonyának fejlődése véletlenül sem írható le egy egyenes irányú, determinált folyamatként. Másrészt azért, mert a magyar állam és Fiume konfliktusa lényegében az 1870-es évekig vezethető vissza. Harmadrészt pedig azért, mert ahogy a kormány, úgy sem a városi képviselő-testület (Rappresentanza), sem pedig a fiumei közéletet meghatározó egyéb csoportosulások sem voltak egységesek. Az „általánossal” és a „hivatalossal” szemben helyi szinten megannyi különvélemény létezett, amelyek bizonyos szituációkban igen erőteljesen megmutatkoztak.

Ugyanakkor a központi kormányzat Fiume földrajzi és közjogi státusza, valamint közgazdasági jelentősége miatt az ország más területeihez képest fokozottan rá volt utalva a városatyák együttműködésére. Ezért az állam több jelentős kedvezményt biztosított a fiumei közéletet befolyásolni képes – elsősorban olasz nyelvű – elit körök számára saját hatalomgyakorlása és a lehető legeredményesebb kommunikáció érdekében. Ez a törekvése gazdasági, társadalmi, politikai, valamint szimbolikus téren egyaránt kifejeződött, amit az olasznyelv-használat, az 1872-es statútum pontjai, és számos korábbi joggyakorlat (ideiglenesnek szánt) érvényben hagyása is tanúsított. Az engedelményekért viszont az állam felé megnyilvánuló feltétlen, mindent felülíró lojalitást, engedelmességet, aktív együttműködést és érdekeinek interiorizálását, valamint helyi szinten való felvállalását követelte. Mindennek ismeretében talán nem túlzás kijelenteni, hogy az állam lényegében a helyi elitek cél- és értékracionális átformálására és hatalomra juttatására, illetve a hozzá lojális elit megtartására tett kísérletet.

A központi kormány fiumei politikai bázisának megteremtésében és dominanciájának csaknem három évtizedes biztosításában nagy szerep jutott Tisza Kálmán miniszterelnöknek és Csernátony Lajosnak, Fiume parlamenti képviselőjének, valamint Giovanni Ciottának, Fiume polgármesterének (podestájának). Ciotta személye azért is mérvadónak bizonyult, mert ő volt a deáki '67-es elveket követő helyi Liberális Párt

vezetője. A párt működésében elsősorban azok a személyek vettek részt, akik valamilyen okból közvetlenül érdekeltek voltak a magyar államigazgatás kiszolgálásában. Ezen városatyák közös jellemzője, hogy többnyire az 1830-as évek második fele és az 1840-es évek vége között születtek, az 1848–1849-es eseményekről többnyire személyes, fiatalkori tapasztalattal rendelkeztek, és tanulmányaik, közéleti pályafutásuk eleje éppen a horvát érára (1848–1868) esett. Jóllehet, ez még akkor sem jelentette azt, hogy a horvát–magyar kiegyezés megkötése előtt egyáltalán ne vállaltak volna hivatalot, ha alapvetően nem szimpatizáltak is a horvát rezsimmel.⁸

Nicolò Gelletich, a minta-fiumei

A Liberális Párt tagjai közé tartozott a közölt források kulcsfigurája, Nicolò Gelletich (1840–1915) is, akinek politikai magatartása és felfogása leginkább a hagyományos hungarus-tudattal és az állampatriotizmussal írható le, ami nála évtizedek alatt sem alakult át modern nemzettudattá.⁹ Gelletich fiumei születésű, olasz ajkú magyar állampolgárként mindenekelőtt az országos Szabadelvű Párt¹⁰ híveként politizált, és lojalitása a magyar államon túl a közös birodalomra és a Habsburg-dinasztiára is kiterjedt.

Gelletich gondolkodásában és pozíciószerezéseiben kétségtelenül szerepet játszott helyi születése és családi háttere: rokonai társadalmi állása és vagyoni helyzete, valamint a szűkebb otthonában látott mintázatok és normák. Ennek központi elemét az a meggyőződés képezte, hogy az adott földrajzi, gazdasági és politikai viszonyok közt csakis a Magyar Királyság lehet képes a kikötőváros fejlődését biztosítani.¹¹ Igaz, Gelletichet és családját a legtekintélyesebb fiumeiek között tartották számon, édesapja, id. Giovanni Pietro Gelletich még az Ausztriához tartozó Lovránban¹² látta meg a napvilágot 1804-ben,¹³ és csak kb. 1810-től élt Fiumében.¹⁴

A kisvárosból „központba” települést egyrészt a napóleoni háborúk, de sokkal inkább az indokolhatta, hogy Fiume elhelyezkedése és szabadkikötői státusza miatt már a 19. század elején, még kis „halászfaluként” is alkalmasabbnak bizonyult a kereskedelmi tengerészet folytatására, mint általában a nála kisebb szomszédos tengerparti községek.¹⁵ A költözés indokait illetően azonban nem hagyhatók figyelmen kívül a rokonai kapcsolatok sem, amelyek Giovanni keresztszüleinek nevéből kiindulva, úgy

⁸ Erre vonatkozóan lásd POLITEI, 1854.

⁹ PÉTER, 1998.

¹⁰ A Deák-párt, majd Tisza Kálmán Balközép Pártjával való 1875-ös fúziót követően Szabadelvű Párt.

¹¹ Ausztria Trieszt fejlesztésében volt érdekelt, Olaszország ekkor még nem létezett, Horvátország pedig „túl közel volt” és egyébként is tőkehiányban szenvedett.

¹² A mai Rijeka központjától 15 km-re található tengerparti isztriai város Opatija szomszédságában, Horvátországban.

¹³ DAR RO 264. 006. 1831.

¹⁴ DAR RO 264. 006. 2627.

¹⁵ A költözésben feltehetően szerepe lehetett Fiume hagyományos közigazgatási és kereskedelmi funkcióinak, a feltételezhető fiumei rokonságnak, illetve Trieszt közismerten drága árviszonyainak és a háborús helyzet okozta nehézségeknek is.

tűnik Fiumébe is elvezetnek.¹⁶ A Gelletichek és közeli hozzátartozóik hagyományosan (kereskedelmi) tengerészként tevékenykedtek. Így Giovanni számára is adott volt, hogy miután Triesztben a hosszújratú tengerészet gyakorlásához szükséges vizsgákat letette, e jól jövedelmező pályára lépjen és vagyona, tekintélyre tegyen szert. Giovanni eredményes fiumei integrációjára utal, hogy már az 1850-es évek közepétől rendszeresen beválasztották a kikötőváros egyik legfontosabb bizottságába, a Kereskedelmi és Iparkamarába.¹⁷

Giovanni pályaválasztását fiai, ifj. Giovanni és Francesco, valamint unokái közül többen is követték. Közülük a leglátványosabb karriert a legidősebb fiú, ifj. Giovanni futotta be, aki az aktív hajózást befejezve továbbra is megőrizte hajóparkját. Ifj. Giovanni 1861-től 1898-ig a magyar állam lojális híveként¹⁸ tagja volt a városi képviselő-testületnek,¹⁹ és édesapjához hasonlóan éveken át részt vett a Kereskedelmi és Iparkamara munkájában. Ifj. Giovanni ez utóbbi testület 1887-ben a fiumei királyi törvényszékre kereskedelmi ülnökként delegálta,²⁰ majd 1888-tól az Amerikai Egyesült Államok,²¹ később pedig Nagy-Britannia konzuli feladatait is ellátta.²² Szolgálatait 1911-ben az uralkodó az igazságügyminiszter előterjesztésére kereskedelmi tanácsosi címmel honorálta.²³ Sikerességét mégis talán legjobban az jelzi, hogy közéleti szerepével és szakértelemével József főherceg személyes bizalmát is elnyerte.²⁴

Giovanni közéleti megnyilvánulásai, valamint hivatalos és informális kapcsolatai feltételezhetően hatással lehettek fivére, Nicolò életútjára, akit a főherceg 1892-ben szintén jogi tanácsosi címmel tüntetett ki. Ő azonban már nem kereskedőként és tengerészként szerzett érdemeket, hanem a családi hagyományoktól eltérően²⁵ kimondottan értelmiségi pályára lépett.²⁶ Előbb Bécsben, majd Triesztben jogtudori címet, a zágrábi báni táblán és a kikötővárosban pedig ügyvédi tapasztalatokat és megbecsültséget szerzett.²⁷ Természetesen Nicolò karrierútja sem országos, sem helyi szinten nem tekinthe-

¹⁶ DAR RO 264. 006. Gelletich. Giovanni Persich valószínűleg fiumei tengerészkapitány, Francesca Bachich pedig talán Anna Bachich, Pászthory Sándor fiumei kormányzó feleségével állhatott rokoni kapcsolatban. *HKT*, 1935. 170; TÖRÖK, 1866, 121.

¹⁷ POLITEI, 1856. A Magyar Királyság területén az első Kereskedelmi és Iparkamarát Fiumében létesítették 1811–1814 között, amely azonban a napóleoni háborúk alatt megszüntette működését. A Kamara Iginio Scarpa elnöklete alatt csak 1851-ben alakult meg ismét a városban, és 1866-ig folytatta a tevékenységét. A kiegyezést követően a testület új alapszabályzatot kapott és több alkalommal újjászervezték.

¹⁸ DAR JU 5. 69. eln./1888.

¹⁹ DAR JU 5. 120. eln./1889.

²⁰ DAR JU 5. 157. eln./1887.

²¹ DAR JU 5. 86. eln./1888.

²² LUKEŽIĆ, 2004. 169–171.

²³ *Kereskedelmi*, 1911.

²⁴ *József főherceg*, 1893.

²⁵ Érdemes figyelmet szentelni Kövér György meglátásának, miszerint „az intergenerációs mobilitás csak egy elnyújtott statikus induló állapothoz képest regisztrálja megbízhatóan” a két generáció közti különbséget. *KÖVÉR*, 2001, 157.

²⁶ A magyar nyelv elsajátítása és a jogi/ügyvédi pályaválasztása Gelletichnél nagy valószínűséggel összefüggött.

²⁷ DAR JU 5. 43. eln./1872., DAR JU 5. 8. eln./1901.

tő egyedinek. A Magyar Királyság területéről analógiaként hozható fel a szepesváraljai kereskedőcsaládból származó Fest Imre példája, aki szakítva a családi tradíciókkal ügyvédnek állt, majd a szepesi bányapolgársági igazgatásnál gazdasági szakértő lett.²⁸ A fiumeiek közül pedig elsősorban Agosto Umberto Corossacz konzul, Aldo Rudan városi ügyész, valamint Michele Maylender ügyvéd, majd podestà neve említhető, akik ugyan-csak kereskedelemmel foglalkozó családból származtak.²⁹ A tengerészeti és/vagy kereskedelmi pálya viszonylagos háttérbe szorulása az értelmiségi foglalkozások javára az átalakuló gazdasági és társadalmi viszonyok következménye, miközben az azzal járó társadalmi mobilitás lehetőségeit és a helyi elit foglalkozásszerkezetének elmozdulásait is jelzi. Amennyiben hitelt adunk a Nemzet tudósításának, ifj. Giovanni Gelletich 1887-ben Csernátony Lajos országgyűlési képviselő előtt mindezt a fiumei elitek azon axiómájára vezette vissza, hogy a vitorlánhajózás hanyatlásában a „magyar tengerpart” (!)³⁰ alig talált módot a megélhetésre, ezért óhatatlanul szükséges annak állami támogatása.³¹

Ezt az álláspontot érdemes összevetni a *Magyar Tengerpart* című fiumei napilap cikkeivel, amelyek közül különösen az az 1902 júniusában megjelent írás beszédes, amelynek szerzője némi felháborodással és élccel ekképpen fogalmazott: „Valamennyi kereskedelmi miniszterünk azon volt, hogy Fiumében a propre-kereskedelmet fejlesszék és azt bizonyos virágzásra emeljék. Ez egységes törekvésnek azonban, így mondják a panaszkodó kereskedők, többek közt két nagy akadály állta útját: vállalkozói kedv és a megfelelő kereskedelmi kar hiánya. Nemrég egyik, szintén e lap hasábjain megjelent cikkemben említést tettem arról, hogy Fiumében nincsen kereskedelmi kar, nincsen vállalkozási kedv. Míg túl az osztrák kikötővárosban és mindenhol külföldön az állam csak a regulator szerepét játssza, minálunk mindenki mindent az államtól akar. Az állam legyen az a biztosító intézet, mely minden kereskedőnek megadja a gazdagodáshoz szükséges feltételeket is. Nemrég egy itteni kereskedő a legkomolyabb formában azt a kérést vetette fel, hogy az állam minden magát önállósító ügynök vagy kereskedelmi alkalmazottnak adjon egy bizonyos kamat nélküli kölcsönt, egy másik meg azt kívánta, hogy az állam a fiumei kereskedőknek ingyen vasúti és hajózási jegyekkel szolgáljon. Maga a bennszülött fiumei kereskedőben teljesen hiányzik a vállalkozói kedv. Aki félév-századdal ezelőtt is a rhederséggel foglalkozott, meggazdagodása után is annál maradt, lehetőleg ki sem terjesztve csekély vállalatát.”³²

Az értelmiségi pályaválasztás nem feltétlen jelentett egyet a tengerészettel és a kereskedelemmel való végleges szakítással. Ahogy a felsorolt személyek, úgy Nicolò sem szakadt el teljesen a tengerészettől.³³ Ellenkezőleg: egész életében kiemelt érdeklődéssel

²⁸ A példáért Tóth Árpádnak tartozom köszönettel. FEST, 1999.

²⁹ SAMANI, 1978, 98–102; JELIČIĆ, 2015.

³⁰ Hivatalosan horvát–magyar tengerpart.

³¹ *A magyar*, 1887.

³² *Fiume*, 1902.

³³ A legismertebb fiumei vonatkozású példa erre a Gauss családhoz, mindenekelött Gauss-Garady Viktorhoz és testvéreikhez köthető. FRIED, 2001, 163–168.

foglalkozott a tengerészeti kérdésekkel,³⁴ és testvéreivel együtt még a Magyarország iparosainak és kereskedőinek 1892. évi cím- és lakjegyzéke is a hajó(rész)tulajdonosok közt tüntette fel.³⁵ Az sem tekinthető mellékes körülménynek, hogy Nicolò a szintén sikeres fiumei kereskedő/tengerészrokonsággal rendelkező, társadalmilag jól integrált családból származó Giuseppina Minachcsal kötött házasságot.³⁶ Az új keletű atyafiság nem csak vagyoni előnyökkel kecsegtette a Gelletich famíliát, de kapcsolati hálójuk kitágulásához is hozzájárult. Ez a Gelletich fivérek politikai pályafutása során különösen fontos lehetett, mivel a legtöbb fiumei szervezetet és bizottságot választással állították össze.³⁷

Nicolò előmenetelében mérvadónak számított agilis természete is és az, hogy már ifjúkorától kezdve igen tevékeny tagja volt a fiumei közéletnek,³⁸ valamint szakmai képzettsége, megélt tapasztalatai és széles körű nyelvismerete. Olasz anyanyelve mellett horvátul, németül, franciául, majd – a Gelletich famíliában elsőként – fokozatosan még magyarul is megtanult.³⁹ Kompetenciái és a magyar állam felé tanúsított hazafias megnyilvánulásai a központi kormány figyelmét sem kerülték el. Már csak azért sem, mert a magyar államnak saját intézményei működtetése és hatalomgyakorlása miatt nagy igénye mutatkozott a fiumei viszonyokat ismerő, magasan képzett, több nyelven – lehetőleg magyarul is – beszélő lojális munkaerőre. Az pedig kimondottan előnyt jelentett, ha valaki családi összeköttetéseinél fogva a helyi társadalomban is előkelő helyet foglalt el. Ennek megfelelően Gelletichet már a fiumei provizórium 1870-es kihirdetése előtt egyfajta „minta fiumeiként” kezelték és később is tudatosan építettek együttműködésére. Zichy József fiumei kormányzó kezdeményezésére Gelletichet azonnal miniszteri titkári rangban alkalmazták az újonnan felállított kormányzásban⁴⁰ és beválasztották az 1872-es városi státútumot kidolgozó jogi bizottságba is. A kormányzóságot csak 1877-ben hagyta el, amikor közjegyzőnek nevezték ki a fiumei királyi törvényszék élére.⁴¹

³⁴ Erre vonatkozóan lásd a *La Bilancia* cikkeit; *Fiume*, 1872.

³⁵ JEKELFALUSSY, 1892, 2064.

³⁶ OSZK Hé, Giuseppina Gelletich nata Minach, 1912.

³⁷ Így például a városi képviselő-testületbe és annak különböző bizottságaiba, vagy a fiumei Kereskedelmi és Iparkamarába is.

³⁸ Gelletichet a Szent Vitus-templom gondnokának és az „Asilo di Carita per l’Infanzia” kisdédóvó igazgatójának is megtették, és egy ideig a Casino Patriottico, a Club Alpino, valamint a Vöröskereszt Egylet helyi tagozatának elnöki posztját is betöltötte. Emellett részvényese és alapító tagja volt a Crikvenica Tengeri Fürdő és Klimatikus Gyógyhely, illetve a Molino Žakalj Rt.-nek, alelnöke a Prima societá generale d’assicurazione dell’impiegati della Monarchia austro–ungarica biztosítótársaságnak és a „Mutue” Fejlesztési Tanácsnak is.

³⁹ DAR JU 5. 43. eln./1872., Gelletichnek a magyar nyelvben való előrehaladását és jártasságát igazolja, hogy 1901-ben Jókai Mór „A kalózkirály” című regénye az ő fordításában jelent meg olaszul. Ahogy később Szapáry László kormányzó egyik éves jelentése is bizonyítja, a jogi pályára lépők fokozott nyelvtanulását a magyar kormányzat feltétlenül szükségesnek tartotta és ezért kimondottan szorgalmazta. DAR JU 5. 90. eln./1899; FRIED, 2001, 161.

⁴⁰ DAR JU 5. 55. eln./1872.

⁴¹ DAR JU 5. 35. eln./1873., DAR JU 5. 134. eln./1876., DAR JU 5. 9. eln./1877., DAR JU 5. 15. eln./1877. Bizonyára a két hivatalt már az 1874. évi királyi közjegyzőkről szóló törvénycikk fiumei élet-

Gelletich „mintaszerűsége” képességein kívül három fő tényezőben nyilvánult meg: 1. a horvátok Fiume megszerzésére irányuló törekvéseinek elutasításában, 2. a kormány reformkezdeményezéseinek és intézményeinek aktív támogatásában, 3. az állami érdekeknek a „túlzó” olasz nyelvű városatyákkal szembeni védelmezésében.⁴² Ami az első pontot illeti, Gelletich „horvátellenes” meggyőződése – miként Szapáry László kormányzó egy jelentéséből ismeretes – mindenekelőtt szüleitől eredt, hiszen a Gelletich családban szinte normának számított a magyar hazafias szemlélet és elvek követése.⁴³ Ennek ismeretében nem meglepő, hogy az 1890-es években ifj. Giovanni gyermekeit⁴⁴ maga is a fiumei állami főgimnáziumba járatta és magyarországi főiskolai tanulmányait is lelkesen támogatta.⁴⁵ Közülük a magyar nyelvet legtökéletesebben Federico, és öccse, Vincenzo sajátította el. Federico gyermektelen nagybátyjához, Nicolòhoz hasonlóan királyi közjegyző lett Fiumében és nagybátyja halálát követően még irodáját is megörökölte.⁴⁶ Vincenzo pedig egykori középiskolájában mint állami oktató nyelvtanárként helyezkedett el és szótárfordítóként, valamint műfordítóként tett szert országos hírnévre.⁴⁷

Mindazonáltal a család magyarpárti attitűdje és elköteleződése egy generációval korábban Nicolò Gelletichet még kimondottan hátrányosan érintette, mivel tanulmányi évei éppen az 1848-tól 1868-ig tartó, úgynevezett „horvát érára” estek. Nem zárva ki az utólagos tudatos „mítoszteremtés/érdemkiemelés/önigazolás” szándékát, Gelletichnek saját elmondása alapján értékrendje miatt már a középiskolában „tanítóinak üldözését s iskolatársainak gunyját kellett eltűnne”.⁴⁸ Mi több, az egyetemi képzés alatt pedig, miután önként csatlakozott egy, a horvát uralomtól való megszabadulást célul kitűző fiumei titkos társasághoz, Bertalan Smaić⁴⁹ horvát főispán „otthontartással” fenyegette

beléptetése (1890) előtt összeférhetetlennek találták. ROKOLYA, 2017, 11–12. Az igazságügyi miniszter az 1874. évi közjegyzői törvényt, amely a magyar nyelvet kötelező jelleggel az ügyvitel nyelvévé tette, Fiumében csak 1889-ben külön rendelettel léptette életbe. Vagyis addig a hivatal betöltéséhez a kikötővárosban nem volt feltétlen szükség a magyar nyelv ismerete. 1890. január 1-jétől kezdve azonban – Fiume kivételes helyzetére való tekintettel – a közjegyzői állásra jelentkezőktől már a magyar és az olasz nyelv tökéletes ismeretét is megkövetelték.

⁴² MNL OL K 150. 1869. II. kútfő. 5637. kötet 10. t. 6751./1869. 658. a. sz.; *Országgyűlési*, 1869. Erre a legérdekesebb példa, hogy Gelletich Gasparo Matkovichcsal, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc fiumei nemzetőrségének kapitányával 1869-ben Vukovics Sebő pártját támogatva felszólalt és feliratban tiltakozott Giovanni Ciotta országgyűlési képviselővé választása ellen. Gelletich és társai azzal érveltek, hogy Ciotta (ekkor még) nem beszélte a törvényhozás nyelvét, a magyart, ezért megválasztása nemcsak törvénytelen, de célszerűtlen is, hiszen így nem képviselheti a város érdekeit.

⁴³ DARJU 5. 8. eln./1901.

⁴⁴ Ifj. Giovanni Gelletich gyermekei Marija Matkovichtól születtek, aki valószínűleg horvát felmenőkkel rendelkezett, de talán még Gasparo Matkovichcsal is rokonságban állt. ROKOLYA, 2017, 127.

⁴⁵ DARJU 5. 69. eln./1888.

⁴⁶ ROKOLYA, 2017, 127–128.

⁴⁷ FRANCHI, 2011, 120; FRIED, 2001, 162.

⁴⁸ DARJU 5. 8. eln./1901.

⁴⁹ Bertalan Smaić 1861-től 1867 májusáig Fiume vármegye főispánja és egyben Fiume és Buccari városának polgári főkapitánya.

meg.⁵⁰ Gelletich a horvátellenes és magyarbarát nézeteit 1865-től a fiumei városi képviselő-testületben,⁵¹ 1868-ban horvát–szlavón–dalmát követként a zágrábi száborban, majd 1882-ben a Fiume közjogi helyzetét rendezni hivatott regnikoláris bizottság ülésin is következetesen vállalta.⁵² Érdemes megjegyezni, hogy Gelletichet a kikötőváros legmértvadóbb nemesi címmel és patrícius ranggal rendelkező személyiségei, Giovanni Ciotta podestà, Federico Thierry törvényhatósági első alelnök⁵³ és Eugenio Terzi városi képviselő mellé választották be. Azaz bizottsági tagsága elismert szakmai hozzáértésén túl társadalmi integráltságát és (az állam szempontjából) megbízhatóságát is jelzi.⁵⁴

A második és harmadik ponttal kapcsolatban kiváltképpen Gelletichnek a közjegyzői hivatal elfogadtatásában játszott szerepét és magánkezdeményezéseit, valamint publicisztikai tevékenységét kell megemlíteni. Gelletich ugyanis minden alkalmat megragadott arra, hogy állampatriotizmusát a nyilvánosság előtt is kifejezze. Szinte az összes fontosabb magyar/állami társaságban és egyesületben szerepet vállalt,⁵⁵ és miként az országos adakozásokban és segélyakciókban való aktivitása, és a budapesti Deákmauzóleumhoz készített szobor állítása igazolja, a különböző szimbolikus és/vagy a közjót a gyakorlatban is szolgáló megnyilvánulások sem álltak tőle messze.⁵⁶ Gyakori résztvevője volt a nagyobb protokolláris eseményeknek is. Így neve fellelhető az uralkodócsalád tagjait köszöntők és az egyes parlamenti képviselőket, minisztereket, külföldi diplomatákat fogadó küldöttségek listáján, illetve a kormányzói és podestài vacsorákról és bálokról beszámoló sajtótudósításokban is.⁵⁷

Gelletich tevékenysége mégsem korlátozódott pusztán a szimbolikus reprezentálásra és gesztusok gyakorlására. Ezt a Vöröskeresztben való működésén túl az is igazolja, hogy ő képviselte a millenniumi kiállításon a fiumei történelmi bizottság munkacsoportját,⁵⁸ és hazafias beszédeit már akkor is magyarul mondta el, amikor az állam hivatalos nyelvével még csak ismerkedett.⁵⁹ Ehhez hasonló fontossággal bír, hogy a községi és az országos választások során nem feledkezett meg „állampolgári kötelességeiről”, ami lényegében egyet jelentett a kormánypárti jelöltek melletti agitációval és a rájuk

⁵⁰ DARJU 5. 8. eln./1901

⁵¹ DARJU 5. 120. eln./1889. Ifj. Giovanni Gelletich tengerész 1861-től 1898-ig szintén tagja volt a helyi képviselő-testületnek. Emellett egy ideig tagja volt a Kereskedelmi és Iparkamarának, illetve 1888 és 1901 között az Amerikai Egyesült Államok, valamint Nagy-Britannia konzulátusát vezette.

⁵² RADICH, 1883, 224–226; FEST, 1912, 481.

⁵³ Azaz a Rappresentanza I. alelnöke, és így az annak élén álló podestà első helyettese.

⁵⁴ DARJU 5. 73. eln./1882., *Le deputazioni*, 1898.

⁵⁵ Például a fiumei Magyar Dalárda elnöki és a Tisztviselők Körének titkári posztját is betöltötte.

⁵⁶ *Fiume*, 1888. 381.

⁵⁷ DARJU 5. 134. eln./1882., DARJU 5. 165. eln./1884. Például Federico Thierry, Casimiro Cosulich, Luigi Clescoich mellett helyet kapott a Triesztben tartózkodó uralkodót köszöntő bizottságban és abban a delegációban is, amely a fiumei díszpolgárrá avatott Tisza Kálmán, Szapáry Gyula és Kemény Gábor okleveleit átnyújtotta. DARJU 5. 145. eln./1885. és 1884-ben az Állandó Adóügyi bizottságba is beválasztották.

⁵⁸ *Fiume*, 1894.

⁵⁹ *A budapesti*, 1881.

való szavazással.⁶⁰ A liberális eszmék és az állami érdekek szószólójaként már az 1870-es években rendszeres szerzője volt a *La Bilancia* című olasz nyelvű helyi kormánypárti orgánumnak is.⁶¹

Gelletich a lap hasábjain kezdetben csak tengerészeti jogi kérdésekben foglalt állást, de – akárcsak bátyja, Giovanni⁶² – hamar szembe találta magát a város ’48-as alapon politizáló, nagyobb függetlenséget és a fiumei autonómia kiszélesítését követelő egyéniségeivel. Közülük többen magáncéljai előtérbe helyezésével vádolták, és azzal, hogy semmit nem tesz a fiumei közösség érdekében.⁶³ Ez vélhetően összefüggött azzal, hogy a magyar állam és a város közti disszonancia már az 1870-es években egyre feltűnőbbé vált, mivel a kormány központosító és modernizáló törekvései óhatatlanul is a város előjogainak korlátozásához vezettek. Az államhatalom térnyerését az újabb intézmények, hivatalok felállítása és az országos törvények hatályának fokozatos kiterjesztése, valamint az újabb adónemek bevezetése jelezték. Továbbá az állami szimbólumok térbeli megjelenése és azok az egymás után meghozott intézkedések, amelyek a magyar nyelv meghonosítását, elterjesztését, végül kötelezővé tételét célozták.⁶⁴

Egyesek az állam fokozatos térfoglalásában a fiumei autonómia és a városi adminisztráció olasz nyelvének veszélyeztetését vélték felfedezni, de legalább ilyen kritikus pontnak számított, hogy az állam a tengerparton élő kiskereskedők, iparosok és egyéb kis- és középegysztrenciák támogatása helyett az idegen vállalkozóknak, állami monopóliumokkal felruházott részvénytársaságoknak kedvezett. A fiumei lakosság egy meghatározó részét még a Baross Gábor nevével fémjelzett kikötőépítési program is hátrányosan érintette, mivel az a hajóépítéssel és -javítással foglalkozó családokat évtizedeken át gyakorolt megélhetési forrásuktól fosztotta meg. Mindez a vitorlánhajózás hanyatlásával, valamint a város szabadkikötői státuszának 1891-es megszűnésével kiegészülve még inkább kiélezte a társadalmi és politikai feszültségeket. A krízis a Bánffy-kormány nacionalizáló és központosító intézkedései hatására 1897–1898-ban tetőzött, amelyek következményei nem múltak el nyomtalanul. A magyar közigazgatás alatt meginduló modernizáció és centralizáció az országos statisztikák alapján valóban Fiume példa nélküli fejlődését eredményezték ugyan, de ezek a kikötőváros életében bekövetkező változások helyi szinten igencsak megosztónak bizonyultak.⁶⁵

A városi érdekek szemmel látható háttérbe szorítása ellenére az államnak valamilyen módon meg kellett nyernie a fiumei közélet mérvadó személyeit. Erre főleg az „invólálás”, a motiválás és a honorálás gyakorlati és szimbolikus eszközeivel nyílt lehetősége,⁶⁶

⁶⁰ Erre vonatkozóan lásd DAR JU 2. Protocollo della Rappresentanza knjige 1872–1905.; *Választási*, 1887.

⁶¹ ROKOLYA, 2017, 124–126. Illetve lásd a *La Bilancia* vonatkozó számait, DAR RO 264. 006. 732./1877., 750./1877. sz. n. Gelletich az 1870-es évek folyamán még a *La Bilancia* kiadójával, Emidio Mohovich-csal is összetűzésbe került.

⁶² Az Adria szubvenciója. *Budapesti Hírlap*, 1883. december 15.

⁶³ DAR RO 264. 006. 732./1877., 750./1877. sz. n.

⁶⁴ Éppúgy, mint a Horvát–Szlavón–Dalmát Királyság területén is. KATUS, 1958; KATUS, 1959.

⁶⁵ ORDASI, 2017.

⁶⁶ Saját kategorizálásom alapján.

amelyeket gyakran szituációtól függően felváltva, olykor kevert módon alkalmazott. Itt elsősorban azokat a lehetőségeket érdemes említeni, amelyek által egyesek bekapcsolódhattak a modernizációs folyamatokba és profitálhattak a bekövetkezett átalakulásokból.⁶⁷ Ilyennek számítottak a kedvező szerződések, szubvenciók és koncessziók (vagy azok ígéretei), esetleg az a szokás, hogy egyes potensebb személyiségek a nagyobb részvénytársaságokban és/vagy állami érdekeltségű vállalatok igazgatóságában is helyet kaptak. Még akkor is, ha az elvárt kritériumoknak (szakértelem, megfelelő önerő, kezdeményezőkézség, vállalkozó szellem, kapcsolatrendszer, innovatív gondolkodás, életképes vállalkozás, társadalmi állás stb.) helyi szinten csak igen kevesen tudtak megfelelni. A „szerencsés kiválasztottak” – akik közé a Gelletich fivérek is tartoztak – viszont egyrészt interiorizálták a vállalat/hivatal ügyeit, másrészt beleláttak az egyes testületek működésébe, információkat és újabb ismeretsegeket szerezhettek, valamint a közösen szerzett javakból is részesültek. Az állami hivatalnokoknál szintén gyakoriak voltak a rang- vagy valamilyen illeték/jutalom címén soron kívüli engedélyezett fizetésemelések, de ahogy Nicolò Gelletich állami szolgálatból való felmentése mutatja, arra is akadt példa, hogy egyesek az így nyert bérpótlékaikat még az állami szolgálat elhagyását követően is élvezhették.⁶⁸

Fontos különbség azonban, hogy míg az involválás és motiválás akár előre, és több személyre kiterjesztve is megtörténhetett, addig a jutalmazás alapvetően bizonyos érdemek megszerzését követően valósulhatott meg. A honorálás mögött rejlő gondolkodásmódot és a jutalmak funkcióját Szapáry László kormányzó találóan úgy összegezte 1901-ben, hogy az „alkalmas leend Fiumében meglegedést s megnyugvást előidézni, valamint azon meggyőződést is megerősíteni, hogy a város és általa az egész ország érdekeinek előmozdítása, ragaszkodás és hűség a magyar állam eszméhez, a város és az ország javát előmozdító kormány támogatása és egyáltalán a közügyek terén hosszú éveken át kifejtett buzgó s lelkes tevékenység legfelsőbb helyen is kegyesen vétetik s elismertetik”.⁶⁹ Érdemes megjegyezni, hogy 1907-ben hasonló álláspontra helyezkedett Nákó Sándor fiumei kormányzó is. Ő a Tengerészeti Hatóság elnökeként az egyes tengerészkapitányok és gépészek kitüntetését azzal az indoklással terjesztette fel a kereskedelemügyi miniszternek, hogy jutalmazásukkal a „kereskedelmi tengerészeket újabbi hálára köteleznék és pedig annak a karnak hálájára, amely az elemekkel való állandó harcban és ezer életveszély között is tudja hazáját szeretni. Mindig is tapasztalható, hogy tengerészeink ragaszkodása annál erősebb a hazához, minél távolabb vannak tőle. És pedig van polgára ez országnak, akik erős magyar érzéssel jobban hozzájárulhatnak az ország hírének terjesztéséhez, mint ez egyszerű munkásai a kereskedelmi tengerészetnek, akik büszkén hangoztatják, az egész világon magyar mivoltukat.”⁷⁰

A szimbolikus jutalmazás/elismerés gyakran alkalmazott eszközei közé tartozott a különféle kitüntetésekre és érdemrendekre felterjesztés, illetve az országos nemesi cím

⁶⁷ Ezzel kapcsolatban legújabban: ESZIK, 2019.

⁶⁸ DARJU 5. 175. eln./1877.

⁶⁹ DARJU 5. 8. eln./1901.

⁷⁰ DARJU 9. 132. eln./1907.

adományozása. A fiumei városatyák leggyakrabban a Vaskorona-rend III. osztályára,⁷¹ a Ferenc József-rend közép- vagy lovagkeresztjére⁷² és a Lipót-rend nagykeresztjére⁷³ számíthattak, de Giovanni Ciotta személyében arra is van példa, hogy igazán kivételes esetekben egyeseket a Vaskorona rend II. osztályára⁷⁴ és a Szent István-rend kiskeresztjére is felterjesztettek.⁷⁵ Elfogadva Dárday Dezső miniszteri titkár 1906-ban kifejtett azon meggyőződését, hogy „Fiume és a magyar–horvát tengerparti politika sem nem nemzetiségi, sem nem belügyi, hanem teljesen közös érdekű parexcellence gazdasági politika”⁷⁶ volt, valószínűsíthetően nem véletlen, hogy a nemesi címet elnyert városatyák többnyire a fiumei liberális eszméket követő nagyvállalkozók⁷⁷ és/vagy a közigazgatásban igazán nagy érdemeket szerzők közül kerültek ki.⁷⁸

Felmerül a kérdés, vajon milyen előnyökkel járt és mit is jelentett a fiumeiek számára a magyar nemesi cím. A kérdés azért is releváns, mert egyfelől 1848-tól kezdve a nemesi cím önmagában sem jogi, sem anyagi, sem egyéb materiális előnyökkel nem kecsegte-

⁷¹ Eredetileg Napóleon, majd I. Ferenc által 1815-ben (újra)alapított háromfokozatú rend, amelyet az indoklás szerint katonai és polgári erényekkel lehetett kiérdemelni. Többek közt 1869-ben Francesco Giacich, a közkórház igazgatója, 1875-ben Giovanni Ciotta podestà, valamint Gelletich hivatalbeli elődei, 1875-ben Federico Thierry, 1879-ben Giovanni Francovich, 1895-ben pedig Emidio Mohovich is megkapták. DAR JU 5. 8. eln./1901. A harmadosztályú vaskoronarendre Gelletich nemesítési ügyével egy időben Stanislao Dall’Asta városi ügyvédet is felterjesztették. DAR JU 5. 76. eln./1907.

⁷² Az uralkodó a saját magáról elnevezett osztrák császári Ferenc József-rendet 1849-ben alapította és az eredetileg három (nagy-, közép- és lovagkereszt), később öt (nagy-, közép-, középkereszt csillaggal, tisztis- és lovagkereszt) állt. A rendet születéstől, vallástól és állástól függetlenül külföldiek és belföldiek egyaránt kiérdemelhették. Noha a kitüntetettet „udvarképesse tette”, a kitüntetés nem járt automatikusan nemesítéssel és örökíthető sem volt. A fiumei kitüntetettek közé tartozott többek közt Marziale Malle, a helyi takarékpénztár igazgatója, akit 1886-ban a közügyek terén szerzett érdemei miatt terjesztettek fel, illetve a millennium lebonyolításában való közreműködésük apropóján Enrico Meynier, Maderspach Sándor és Antonio Francesco Smoquina nagykereskedő vállalkozók. DAR JU 5. 5. eln./1883. 8. d. DAR JU 5. 68. eln./1896.

⁷³ I. Ferenc édesapja, II. Lipót emlékére 1808-ban alapított rend, amelyet minden feddhetetlen magaviseletű polgári és katonai személy elnyerhetett, aki az állam és az uralkodóház javát a tudományban, a közéletben vagy a gazdasági életben előmozdította. Eredetileg három (nagy-, parancsnok-, lovagkereszt), később négy (nagy-, elsőosztály-, parancsnok-, lovagkereszt) fokozatból állt. A Lipót-rend lovagkeresztjére többek közt Giovanni Leard, fiumei brit főkonzul, Vallentsits Antal miniszteri tanácsost és Giovanni Ciotta podestát is felterjesztették. DAR JU 5. 85. eln./1875., DAR JU 5. 138./1876.

⁷⁴ DAR JU 5. 150. eln./1883., Nem így történt 1873-ban Bertalan Smaic, Fiume megye főispánja esetében. Bár a horvát bán szintén felterjesztette a II. vaskoronarendre, a minisztertanács nem tartotta időszerrűnek a kitüntetés pártolását. MNL OL K 27. 1873. 12. 17.

⁷⁵ DAR JU 5. 9. eln./1887.

⁷⁶ DÁRDAY, 1906, 14.

⁷⁷ Pečineci Casimiro Cosulich: 1872., kosteli Giuseppe Leard: 1877., hlinki Neuburger Bódog: 1894., tihováci Antonio Luppis: 1896., felsőági Eidlitz Hugó: 1907.

⁷⁸ Griczi Sachs Henrik ügyvéd: 1911., lippai Rauch Géza fővámtiszt: 1912., Luigi Thierry bíró: 1918-ban bárói címet kapott. Megjegyzendő, hogy Hanns Jäger-Sunstenau a magyarországi nemesítéseket vizsgálva kimutatta, hogy míg 1848 előtt a nemesítések 70%-a a hivatalnokokat és a katonákat érintette, addig az 1867 és 1918 közötti nemesítések során 36%-ban a gazdasági élet kiemelkedő személyiségei, illetve az ügyvédek és közjegyzők, 31%-ban a katonák, 21%-ban pedig a hivatalnokok voltak érintettek. In: GYÁNI–KÖVÉR, 2006, 101–102; KÖVÉR, 2000, 9–16.

tett.⁷⁹ Másfelől, mert a fiumei társadalmat a magyarországihoz képest egyébként is polgárosultabb struktúra és mentalitás jellemezte. Azaz ők nagyobb becsben tartották a minél régebbi tengerparti családból való származást,⁸⁰ patríciusi mivoltot, illetve az egy-egy sikeres nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező vállalatban betöltött, jól jövedelmező, társadalmi hatóképességet is biztosító pozíciót. Ez nem volt egyedülálló vagy kiemelt fiumei jelenség, és hasonló mintázatok a Magyar Királyság területén is megfigyelhetők az olyan törvényhatóságoknál, amelyeknek lakossága kollektív kiváltságokkal rendelkezett. Ott a közösséghez tartozás tudata és az együttesen birtokolt kiváltságok, majd ezek felszámolása után ezek emlékezte előnyösebbnek, fontosabbnak bizonyulhattak az országos nemesi címnél.

Ezt példázza az is, hogy 1905-ben egy 1645. évi nemesítés megerősítése során a jászsági Móczár család több tagja vélhetően azért nem fogadta el a nemesi címet, mert az törzsökös jász tudatukban sértette őket. Az említett armális szerint az ősüknek tartott Móczár Pál nyitrai lakos volt, a jász eredet pedig helyben, szűkebb pátriájuk értékrendjében mindenképp felett állt,⁸¹ azon belül pedig a megbecsülést és tekintélyt a redemptuság alapozta meg, tehát hogy ősük részt vállaltak-e az 1745. évi megváltakozásból.⁸² A kiváltságok eltörlése előtt pedig a Jászságban a nemesség nem párosult kedvezményekkel sem,⁸³ a nemeseknek a közterheket mindenki máshoz hasonlóan viselniük kellett.⁸⁴ Még az 1905. évi nemességmegerősítést kivívó, karriert már a fővárosban befutó, tehát a helyi értékrendtől eltávolodó, tekintélyes állami hivatalnok, Móczár Elemér is azzal érvelt, hogy a nemességre a kiváltságok miatt nem fordítottak figyelmet a család tagjai: „...mint a szabad kerületek tagjai, nem sokat törődtek vele”.⁸⁵ A kiváltságolt helyzet örökébe lépő jász öntudathoz való ragaszkodás az 1910. évi képviselő-választásokon is élesen kifejeződött, mikor a család egyik legtehtekintélyesebb tagja, Móczár Lajos, a Nemzeti Munkapárt Jász-Nagykun-Szolnok megyei elnökeként azért támogatta az ellenzék jelöltjét, mert az jász területről származott.⁸⁶

Mindazonáltal az már nem állítható, hogy a nemesi cím értéke csupán formalitás lett volna. Különösen azért nem, mivel a nemesítés királyi jogként egyedül az uralkodót illette meg.⁸⁷ Tehát a rang magától a közös birodalom legitim fejétől, a Habsburg-dinasztia legfőbb tagjától és egyben a magyar állam Szent István koronáját viselő királyától eredt. Márpedig a fiumei lakosság többsége számára az Osztrák–Magyar Monar-

⁷⁹ CSAPODI, 2001. Miként Csapodi Csaba rámutatott, a nemesi címhez való viszonyulás már a 18. század végétől megkezdődött. Így az érdekesülni kívánók már nem elsősorban az anyagi mentesítésekért, hanem egyre inkább presztízs- és jogi okból, társadalmi emelkedésük érdekében törekedtek a megszerzésére, amiért sokszor még komoly áldozatok meghozására is késznek mutatkoztak.

⁸⁰ Lehetőség szerint fiumei olasz ajkú családból.

⁸¹ KATONA, 2002, 396.

⁸² Uo., 393–394.

⁸³ CSIKÓS, 2017.

⁸⁴ BOTKA, 1995, 354–355.

⁸⁵ KATONA, 2009, 128.

⁸⁶ KATONA, 2002, 395.

⁸⁷ FERDINANDY, 1895, 88.

chia, a Habsburg-dinasztia és az uralkodó, valamint a Magyar Királyság felé irányuló lojalitás identitásának 1918 őszéig elemi részét képezte, ami egyáltalán nem állt ellentétben lokálpatriotizmusukkal. Ekképpen a cím a kitüntetett személy kvalitásainak és működésének legfelsőbb elismerését, megkérdőjelezhetetlen társadalmi kiválóságát jelezte. Továbbá – mivel a nemesítés mégis a döntően nemesi származású magyar hatalmi elit kezdeményezésére és tevékeny közreműködésével történt – azt is mutatja, hogy az adományos (elvből) egyenjogú tagja lett az ország „kiválóságaiból” álló szűkebb közösségnek.⁸⁸

Az Autonóm Párt immár hivatalos formában történő hatalomra jutását és az ezzel együtt kitört municipális válságot⁸⁹ követően mind nehezebb volt együttműködő személyeket találni. Nicolò Gelletich példája pedig éppen azért érdekes, mert ő (legalábbis látszólag) még annak ellenére is kitartott a magyar állam mellett, hogy állásfoglalásával saját megítélését és/vagy testi épségét veszélyeztette. Így történt 1897 novemberében, a municipális krízis kezdetén is, mikor Nicolò és ifj. Giovanni Gelletich néhány liberális városatyával együtt – ellentétben a Michele Maylender podestà vezette Autonóm Párt 46 tagjával – nem voltak hajlandók a Bánffy-kormány intézkedései ellen képviselő-testületi mandátumaikról való lemondással tiltakozni.⁹⁰ Az autonomisták különösen a Rappresentanza I. alelnöki posztját betöltő Nicolòt bírálták:⁹¹ utcatüntetéseket szerveztek ellene, és több alkalommal fizikai bántalmazással fenyegették meg.⁹² Az autonomisták célja ezzel az volt, hogy a testületet teljesen működésképtelenné tegyék, és az újabb községi választásokon egy (szinte) kizárólag autonomista képviselőkből álló Rappresentanza alakulhasson.⁹³ A mind növekvő társadalmi nyomás hatására Gelletich végül beadta a lemondását.⁹⁴

Noha a kormány részéről felmerült Gelletich podestává választása is, de mivel a posztra Stanislao Dall’Asta ügyvéd és Francesco de Lettis városi ülnök is pályázott, inkább nem kockáztatták a kisebbségbe szorult liberális erők szétforgácsolódását.⁹⁵

⁸⁸ BALLABÁS, 2013; GYÁNI–KÖVÉR, 2006, 99–102.

⁸⁹ Az 1896 és 1901 közti időszak, amely alatt a központi kormány lényegében felfüggesztette Fiume 1872-es statútumát, így az Széll Kálmán miniszterelnökségéig nem rendelkezett legitím képviselő-testülettel. A válság kialakulására az adott okot, hogy a Rappresentanzában mandátummal bíró városatyák megtagadták, hogy az újonnan felállított közigazgatási bizottságba tagokat delegáljanak, mire a központi kormányzat elrendelte a testület feloszlását. Az újabb községi és polgármester-választásokon ismét az Autonóm Párt tagjai kerültek többségbe, akik sorozatosan egymás után Maylendert választották podestává, aki viszont minden alkalommal kijelentette, hogy követeli, hogy a miniszterelnök tartsa tiszteletben Fiume kiváltságos állapotát, és amíg ez nem történik meg, nem esküszik fel az ország új törvényeire. Bánffy végül Szapáry László kormányzóval véglegesen feloszlattatta a testületet, és a városi önkormányzat élére Vallentsits Antal személyében polgármestert nevezett ki. A közigazgatási bizottság felállításán kívül további sérelmet jelentett a közigazgatási bíróságról (1896:XXVI.), a bűnvádi perrendtartásról (1896:XXXIII.), valamint az esküdtszéki bíróságról rendelkező (1897:XXXIII.) törvényjavaslatok elfogadása.

⁹⁰ DARJU 5. 158. eln./1897.

⁹¹ Ifj. Giovanni Gelletich innentől kezdve nem vett részt a város politikai életében.

⁹² MNL OL K 27. 1897. 395. cs. I. rész. 18950/1897. II. (329./427. a. sz.)

⁹³ MNL OL K 27. 1897. 395. cs. I. rész. 329. a. sz. 18.390. 1897. II. (329./427. a. sz.).

⁹⁴ MNL OL K 27. 1897. 395. cs. I. rész. 18950/1897. II. (329./427. a. sz.)

⁹⁵ MNL OL K 27. 1897. 395. cs. I. rész. 329. a. sz. ad 1416./1897. II. (329./427. a. sz.).

Dárday Sándor, Bánffy Dezső kiküldött miniszteri tanácsosa⁹⁶ szerint a polgármesteri állás Gelletich számára is csábítóan bizonyult, és valójában éppen azért vonakodott I. alelnöki minőségében a város irányítását azonnal átvenni, mert azzal népszerűségét tette volna kockára.⁹⁷ Gelletich ezzel szemben egy 1911-ben keletkezett levelében azt állította, hogy a felkínált lehetőséggel azért nem kívánt élni, mert polgármesterként fel kellett volna adnia jól jövedelmező közjegyzői állását.⁹⁸

Bárhogy is történt, öt dolog biztosra vehető: 1. Gelletichet folyamatos és következetes lojális magatartásáért 1901-ben a Vaskorona III. osztályú rendjével tüntették ki.⁹⁹ 2. 1901-ben „un vecchio fiumano” (egy öreg fiumei) álnév alatt egy könyvet jelentetett meg, amelyben a város autonómiáját és kiváltságait alapvetően a magyar kormány ajánldékának, és nem egy organikus fejlődés következményének mutatta be. Ugyanakkor az állam iránti lojalitása ellenére sem olasz anyanyelvét, sem családjának horvát származását nem tagadta le. 3. Noha a municipális kérdés rendeződésével 1901-ben¹⁰⁰ és még 1904-ben is bekerült a Rappresentanzába,¹⁰¹ korábbi pozícióját nem sikerült visszaszerzenie. Sőt, a Tisza István nevével fémjelzett obstrukciós válságtól kezdve mind feltűnőbben marginalizálódott. 1907-ben pedig már a képviselő-testületben sem kapott helyet és innentől kezdve ideje nagy részét 1915-ös haláláig közjegyzői hivatalának szentelte. 4. Miként az alább közölt források tanúskodnak róla, Gelletich életében a közeletről való visszavonulásának évében (és azzal szoros összefüggésben) egy további fontos eseményre is sor került. 1907-ben Nákó Sándor kormányzó több másik városatyja és tengerészkapitány kitüntetésével szinte egy időben Gelletich magyar nemesítését kezdeményezte. E tömeges jutalmazások időpontját feltételezhetően szándékosan a fiumei törvényszék tervezett átszervezéséhez és a magyar nyelv ottani bevezetéséhez, valamint az Adria Rt. 25. jubileumához igazították.¹⁰² Mégis, mivel a hivatalos indoklás szerint a felterjesztésre Gelletich a közügyek terén szerzett munkássága és közjegyzőségének 30. évfordulója kínált okot és alkalmat, a gesztus akár még egyfajta „hála- és búcsúajándékként is értelmezhető.”¹⁰³ 5. Ahogy a közreadott dokumentumokból kiderül, a

⁹⁶ ORDASI, 2018.

⁹⁷ MNL OL K 27. 1897. 395. cs. I. rész. 329. a. sz. 190003./1897. II. (329./427. a. sz.).

⁹⁸ DARJU 5. 145. eln./1907. Vita pubblica. Az 1874. évi közjegyzői törvény (és már a korábban hatályos rendelkezés is) világosan kimondta, hogy „országgyűlési képviselő, gyakorló ügyvéd, rendes vagy rendkívüli nyilvános tanár vagy tanító; nem viselhet más (állami, egyházi, törvényhatósági, községi) közhivatalt vagy szolgálatot”.

⁹⁹ DARJU 5. 8. eln./1901., *Budapesti Közlöny*, 1901. február 27. Innentől kezdve Gelletich a „cavaliere”, azaz lovag cím viselésére is jogosult volt.

¹⁰⁰ *Le elezioni*, 1901.

¹⁰¹ DARJU 5. 74. eln./1904.

¹⁰² *Quattro*, 1907; *La questione*, 1907; *Il giubileo*, 1907; DARJU 5. 233. eln./1907. 33. d., DARJU 5. 352. eln./1907., DARJU 9. 132. eln./1907. 9. d. Gelletich ügyével párhuzamosan folyt az Adria Tengerhajózási Társaság igazgatójának, Eidlitz Hugónak nemesítése, valamint vezérigazgatójának, Kuranda Emilnek a Ferenc József-rend középkeresztjével kitüntetése. A jutalmazásból Petardi István és Giulio Merlato, Giuseppe Amaranto, a részvénytársaság tengerészkapitányai, illetve főgépésze sem maradtak ki. DARJU 9. 11. eln./1907.

¹⁰³ DARJU 5. 47. eln./1907. 33. d.

minisztériumokban a kormányzói felterjesztések pártolását komoly feltételekhez köthették, és még azok teljesítése sem vonta automatikusan maga után a pozitív elbírálást.¹⁰⁴

Nicolò Gelletich közjegyző nemesítési ügye

Nicolò Gelletich nemesítésének itt közreadott forrásai a Rijekai Állami Levéltár Magyar–Horvát Tengerparti Kormányzósági iratainak elnöki anyagai közt találhatóak, amelyeket 2011 és 2018 között a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárának munkatársai rendeztek és jegyzékelték.¹⁰⁵ A négy kiválasztott dokumentum¹⁰⁶ jól láthatóan egy folyamatos levelezés része, amelyek közül három szorosán egymás után 1907-ben, egy pedig öt évvel később keletkezett. Az időbeli differencia már önmagában a kezdeti lendület és dinamika megtörésére figyelmeztet, és miként azt az utolsó irat is igazolja, Gelletich ügye még 1912-ben sem zárult le. Sőt, tekintve, hogy a városatya neve sem a Kempelen-féle gyűjteményekben, sem a Királyi Könyvekben nem lelhető fel, nemesítése valószínűleg nem is történt meg.¹⁰⁷ Az ügy feltételezhető megghiúsulásának oka nem állapítható meg az iratokból, de az világosan kiderül, hogy a folyamat elhúzódásában közrejátszott, hogy Nicolò Gelletich némileg – és nem csak agg korából és gyermektelen mivoltából adódóan – másképpen viszonyult a nemesítéshez, mint ahogy azt a belügyminisztériumban elvárták.

Gelletich ugyanis családjának ikai,¹⁰⁸ osztrák területről való származását, nevének horvát eredetét és saját fiúmei kötelekeit, illetve hivatását és anyagi függetlenségét kívánta a címerében és az előnévválasztásában kifejezésre juttatni. Ezzel szemben az általános kormányzati felfogás a cím magyar mivoltát akarta kiemelni, amiért ifj. Andrassy Gyula belügyminiszter a nemesség magyar jellegének kidomborítására szólította fel a városatyát. Andrassy ezt egyrészt az előírások és a szabályok betartása miatt tartotta szükségesnek, másrészt pedig azért, mert nélkülözhetetlennek vélte, hogy a magyar állam és nemzet integritása, valamint az állami szupremácia a szimbolikus térben megjelenjen. Ezen megfontolások alapján nem támogatta Gelletich előnévválasztását, és azzal érvelt, hogy Ikarév fiktív helyként csupán Gelletich fantáziájában létezett, Ika is osztrák területen fe-

¹⁰⁴ DAR JU 5. 383. eln./1911.

¹⁰⁵ *Repertórium* é. n.

¹⁰⁶ Kankovszky Ferenc miniszteri osztálytanácsos kézjegyével ellátott két kormányzósági fogalmazvány és két belügyminiszteri tisztázat.

¹⁰⁷ A Gelletich nemesítésére utaló információkat egyelőre az MNL OL a király személye körüli miniszterelnök (MNL OL K 19, K 20) jegyzékeinek áttekintése közben sem találtam. Nem így történt azonban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára általános anyagai (MNL OL Y 1) segédletének tanulmányozása során. Itt I. 96./1907. sz. alatt két bejegyzés („Véleményes jelentéstételt rendel Dr. Gelletich Miklós, fiúmei kir. közjegyzőnek adományozandó »Ikarév« előnév, valamint a bemutatott címertervezet tban”; valamint „Véleményes jelentést rendel dr. Gelletich Miklós fiúmei kir. közjegyző ujabban javaslatba hozott »Szentmiklósi« nemesi előneve tban”) is fellelhető. Noha az iratokat egyelőre még nem volt alkalmam áttekinteni, feltételezhetően azok legalább tartalmukban megegyeznek a közölt forrásokkal.

¹⁰⁸ A mai Rijeka központjától 13 km-re található isztriai község Opatija (korábban Abbázia) területén.

küdt. Márpedig az előírásoknak megfelelően nemesi előnévül kizárólag a magyar korona országainak területén található, olyan ténylegesen létező helység magyaros formában használt nevét lehetett választani, mellyel az érdemesítendő személy szorosabb kapcsolatban állt.¹⁰⁹ Némi egyeztetés után Nicolò Gelletich számára a Fiuméhez tartozó San Nicolò-i birtokai után a szentmiklósi előnevet helyezték kilátásba.

Az irat csak a konszenzus megszületését követően került a belügyminiszter jóváhagyásával a minisztertanács elé,¹¹⁰ majd a király személye körüli minisztériumhoz,¹¹¹ ahonnan azonban éveken át – egyelőre ismeretlen okokból – semmilyen válasz nem érkezett.¹¹² Az esetleges okok közt említhető, hogy talán az udvar egyrészt nem tartotta elégségesnek a nemesítéshez Gelletich közéleti tevékenységét, másrészt kényelmetlen lett volna számára egy egész karrierjét a magyar állam támogatásának szentelő, többször nyíltan a horvát politikai törekvések ellen felszólaló fiumei politikus magyar nemesítése, éppen akkor, amikor a budapesti és a zágrábi kormány közti kapcsolatok látványosan megromlottak. Igaz, az sem zárható ki, hogy egész egyszerűen elkallódott az ügyirat.

Így, bár kétségtelen, hogy a források egy igen speciális esetet mutatnak be, kiemelendő, hogy azok mégis egy tágabb kontextusba illeszkednek. Ezt a kontextust a magyar kormány központosítási, modernizációs és magyarosító törekvései és ennek megjelenítési formái, illetve az eltérő jogállású területeken élő helyi elitek megnyerésére, mozgósítására tett kísérletei jelentik. Az iratok különlegessége ezért nem azok fiumei mivoltából, vagy éppen a nemesítési eljárás megakadásából következik, hanem abból, hogy hasonló esetek az ország más részeiben is előfordulhattak. Az alábbi források tehát bemutatják az állam és a helyi elitek kapcsolatának egyik lehetséges mintázatát, kommunikációjának csatornáját és dinamikáját. Bepillantást engednek a nemesítés folyamatának különböző fázisaiba, valamint az állam (jelen esetben a belügyminiszter), a kormányzó és Gelletich szimbólumokban is kifejezett preferenciáiba. Tehát hozzájárulnak a magyar hatalmi és a fiumei uralmi elit prioritásainak és a mögöttük álló érv- és gondolkodási rendszernek a közelebbi megismeréséhez.

E tekintetben a magát hű magyar állampolgárként meghatározó, olasz anyanyelvű, de osztrák területről származó horvát felmenőkkel is rendelkező Nicolò Gelletich nemesítési ügye igazán figyelemre méltó, mivel életpályája azt példázza, hogy az állam és a szülőváros iránti lojalitás sokáig nem állt feltétlen ellentétben egymással. Gelletich emellett arra is jó példa, hogy olyan tekintélyes fiumei polgárok is akadtak, akiknek valamilyen oknál fogva még a legválságosabb pillanatokban is megérte az államot támogatni. Más szavakkal: az ő esetükben az állam képes volt magát vonzóvá tenni és ekképpen a városatyákat saját érdekérvényesítő képességének növelése érdekében motiválni és felhasználni.

Igaz, akárcsak a városatyák, úgy az állam is válogatott. Éppen ezért nem lehet mellékes, hogy a kormányzónak a belügyminiszternek¹¹³ címzett felterjesztése mindig a

¹⁰⁹ Ezt támasztja alá Kempelen leírása is: KEMPELEN, 1907, 49.

¹¹⁰ MNL OL K 27. 1907. 39. cs. 1907. 6. 5.

¹¹¹ A király személye körüli miniszter ekkor Zichy Aladár (1906–1910).

¹¹² DARJU 5. 383. eln./1911.

¹¹³ A legfőbb nemesi hatóságnak szakvéleményt adó hivatalos szerv. GERŐ, 1938.

nemesítendő személy által írt kivonatos önéletrajzán alapult. Az önbemutáson alapuló adatszolgáltatás a lehető leggyorsabb és legpontosabb információk megszerzésén túl azt is garantálta, hogy a nemesítendő személy maga mutathatta be kvalitásait és közéleti tevékenységét. Ez viszont egyszerre jelenti az előnyét és a hátrányát ezeknek a forrásoknak. Előnye, hogy ekképpen megismerhető az egyén narratívája, szóhasználata és az, hogy milyen szempontok alapján tartotta magát a kitüntetésre érdemesnek. Másfelől, az „önkezű szelektálás” azzal a következménnyel is járt, hogy a szerző a számára kellemtelen momentumokat elhallgathatta vagy kedvezőbb formában interpretálhatta. A másik jelentős korlát az érdekesítő felterjesztés mint műfaj sajátosságából fakad. Azaz abból, hogy a kormányzóság kebelében keletkezett iratok egyoldalúak: szükség-szerűen csakis méltatnak és (túl)dicsérnek, valamint az egyén pozitív, állami szempontból kimondottan értékes és hasznos tulajdonságaira koncentrálnak. Ugyanakkor, ami helyben kiemelkedőnek vagy kivételesnek számított, még nem feltétlen jelentette azt, hogy felsőbb szinten is elégségesnek bizonyult egy-egy elismerés kiérdemléséhez. Mi több, bár a források a nemesítendő személynek a helyi és a központi kormányzat általi megbecsülését és szolgálatainak elismerését egyértelműen jelzik, részletességük ellenére az iratokból nemcsak egy összetett jellemrajz nem állítható össze, de azokból még egy teljes életpályája felvázolása sem lehetséges. Az összefüggések és a folyamatok megértéséhez más források bevonása szükséges.

Az alábbi iratokat a rövidítések jelzetlen feloldása és a tíznél kisebb számok betűvel való átírása mellett, szó szerinti formában, a régies kifejezések lábjegyzetben való magyarázása és a szerző kiemelései mellett, a mai magyar helyesírásnak megfelelő formában adom közre.

Források

1.

DARJU 5. 47. eln./1907.

(fogalmazvány)

Dr. Gelletich Miklós a III. osztályú vaskoronarend lovagja királyi közjegyző magyar nemességre hozatik javaslatba.

Belügyminiszternek¹¹⁴ – Bizalmas. Sürgős.

E napokban múlt 30 éve, hogy dr. Gelletich Miklós akkori kormányzósági miniszteri titkár Fiume város királyi közjegyzőjévé kineveztetett és március 1-jén telik be 30 éve annak, hogy nevezett ezen minőségben letette a hivatali esküt és megkezdte működését mint közjegyző a magyar kikötővárosban.

Azon sokoldalú érdemek, melyeket dr. Gelletich Miklós hosszú közszolgálat, illetve a köztéren való működése alatt magának Fiume város fellendülése, jogügyeinek rendezése körül, valamint az összes közügyek terén a magyar kormányoknak tett szolgálataival és – a magyar állameszmének Fiumében való megerősítése körül szerzett, készítenek arra, hogy neveztettem legmagasabb helyen leendő kitüntetésre Nagyméltóságodnak ajánljam.

Dr. Gelletich Miklós királyi közjegyző s a harmadosztályú vaskoronarend lovagja 1840-ben született Fiumében, ahol középiskolai tanulmányait is kitűnő sikerrel végezte. Jogi tanulmányait 1859 és 1865 évek között a wieni egyetemen¹¹⁵ végezte, ahol 1865. július 15-én jogtudorrá avatott fel. Az előírt gyakorlat megszerzése után 1867-ben Triesztben ügyvédi vizsgát tévén, saját irodát nyitott. 1872-ben a miniszterelnök 1988. szám alatt kelt rendelete szerint a fiumei királyi kormányzósághoz miniszteri titkárrá neveztetett ki, amely állásban feljebbvalói nagy megalégedésére szolgált mindaddig, amíg Fiumében magyar királyi közjegyzői állás szerveztetvén, dr. Gelletich ezen közjegyzői állásra 1877-ben kineveztetett.¹¹⁶

Ezt a fontos állást tölti be már 30. éven át, sikerül neki a közjegyzői intézmény iránt teljes bizalmat, tekintélyt és tiszteletet szerezni.

Emellett Gelletich a közügyek minden terén fejtett ki üdvös és eredményes tevékenységet és rendkívül sokban járult ahhoz, hogy Fiumében a magyar állameszme megerősödhetett.

¹¹⁴ Ifj. Andrássy Gyula (1860–1929) jogi szakíró, az Országos Alkotmánypárt egyik alapítója és vezetője, 1906 és 1910 között belügyminiszter, az utolsó osztrák–magyar külügyminiszter.

¹¹⁵ Bécsi egyetem.

¹¹⁶ DARJU 5. 55. eln./1872., DARJU 5. 9. eln./1877. A fiumei királyi közjegyzőség 1871-ben kezdte meg működését, amelyhez Gelletichet csak Vittorio Giacich halálát követően nevezték ki.

Még 1865-ben megválasztott városi képviselő-testületi taggá, mely minőségben csekély megszakítással már 47 éve működik s ez idő alatt mindenkor a magyar kormányok őszinte támogatója volt.

Képviselői minőségében sok fontos megbízatásban részesült. Így a jogügyi bizottság elnöke,¹¹⁷ az állandó választmány tagja,¹¹⁸ a Szent Vid és Modestus templom¹¹⁹ gondnoka 20 éven át, a színügyi bizottság igazgató tagja¹²⁰ hat évig, a gyermekmenház gondnoka¹²¹ 18 éven át volt. Hat évig másod-törvényhatósági alelnök,¹²² ugyancsak hat évig első alelnök volt, mely állásban hét hóig végezte a podestài teendőket mint helyettesített¹²³ polgármester, sőt podestává választott volna, ha egyéb viszonyok miatt ezen megválasztást magáról el nem hártotta volna.¹²⁴

1867-ben a horvát tartományi gyűlésen képviselte Fiume városát azzal a megbízatással, hogy protestáljon Fiumének Horvátországhoz való csatoltatása ellen. 1883–1884. években a magyar–horvát–fiumei regnikoláris deputációnak tagja, melynek feladata volt a fiumei kérdés¹²⁵ rendezése.

Öfelsége ezüstlakodalmán¹²⁶ Fiume városát képviselte. Hasonlóképp kiküldetett a város képviseletében más kimagasló alkalmakkor.

1879-ben Öfelsége legmagasabb megaláztatását és elismerését nyerte el kiválóan magyar hazafias működéséért és az 1878. évi boszniai hadjárat sebesültjeinek önfeláldozó ápolásáért.¹²⁷ 1892-ben József főherceg úr Öfelségének¹²⁸ jogi képviselőjévé nevezte ki, s Öfelsége által gyémánttűvel és díszserleggel tüntettetett ki.

1901. február 24-én kelt legfelsőbb elhatározással a harmadosztályú vaskoronarenddel tüntettetett ki.

Mindezen ritka érdemek és az azóta is állandóan tanúsított magyarszeretet- és kormányhűség által kísért közhasznú működésének a jelenlegi jubileuma alkalmával való újabb elismerésül mély tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy dr. Gelletich Miklós

¹¹⁷ SZIKLAY–BOROVSKY, 1901, 1909.

¹¹⁸ Uo. Delegatione municipale: a Rappresentanza kebeléből évente választott 10 főből és 5 tagból álló, a podestà elnöklété alatt összeülő bizottság. Hatásköre általában a hivatalnokok eljárása elleni felszólalásokra, a városi ingatlanok adásvételére, cseréjére, a pénzügyi műveletek eszközzésére, segélykérelmekre és a tisztviselők felügyeletére terjedt ki, de a Rappresentanza feloszlásakor a képviselő-testület közigazgatási funkcióit is átveszi.

¹¹⁹ A jezsuiták által 1638-ban emelt és a város patrónusai (Szent Vid/Vitus, Szende/Modestus) és Crescentia tiszteletére szentelt kör alakú barokk templom Fiume belvárosában.

¹²⁰ SZIKLAY–BOROVSKY 1901, 1909. A városi színház vezetése és a színtársulatok ügyeit intéző öttagú testület. Három tagot a Rappresentanza saját kebeléből, kettőt pedig a páholytulajdonosok és a földszinti támlásszékek bérlői választottak.

¹²¹ Asilo di carità per l'infanzia.

¹²² Vagyis kormányzói helyettes.

¹²³ Korrekció: helyettes/helyettesítő.

¹²⁴ DAR JU 5. 145. eln./1907. Vita pubblica.

¹²⁵ Vagyis Fiume közbizalmi helyzetének rendezése, amely végül továbbra sem történt meg.

¹²⁶ 1879-ben.

¹²⁷ DAR JU 5. 102. eln./1879.

¹²⁸ Habsburg-Lotaringiai József Károly főherceg (1833–1905). Egykori fiumei villája ma a Rijekai Állami Levéltárnak ad otthont.

fiumei királyi közjegyzőnek és városi képviselő-testületi tagnak a magyar nemességnek az „Ikarévi” előnévvel és a becsatolt rajz szerinti címer használati jogával való adományozását legfelsőbb helyen kieszközölni kegyeskedjék.

A kért címer egy arany folyóval haránt két mezőre osztott egyenes (magyar) pajzs. A felső, piros mezőben egy álló női alak jobbában az igazságügyi szolgálatot jelző pallost és mérleget, baljában babérágakat tart, melyek vonatkozást jelentenek a családnak laurana-i birtoklására.¹²⁹ A női alak maga a Gelletich név szimbolizálására, mely a horvát leányzó szóból ered.¹³⁰

Az alsó kék mezőben természetes színű stilizált vitorlás hajó úszik a tengeren, annak jelképezéséül, hogy a család hosszú ideig foglalkozott a tengerészettel s járatta hajóit a tengeren. Az arany folyó jelképezi Fiumét, melynek középkori latin neve „urbs fluminis sancti Viti”, németül Sankt Veit am Flaum¹³¹ volt és amely város közszolgálatában szerezte a nemesítendő az alapul szolgáló érdemeket.

Az „Ikarévi” előnév egy képzeleti kikötőhely a tengerparton, mely tényleg ugyan nem létezik, de alkalmas arra, hogy a családnak ikai származását kapcsolatban a magyar tengerparton szerzett érdemekkel kifejezésre hozza.

Végül még bátorodom megjegyezni, hogy dr. Gelletich Miklós nős, de gyermektelen, igen vagyonos ember hírében áll,¹³² Fiumében nagy házzal bír,¹³³ a társadalomban előkelő helyet foglal el és mindenképp igen érdemes a magyar nemességre.

Fogadja stb.

Fiume, 1907. február 14.

Kankovszky [Ferenc]¹³⁴

¹²⁹ Ma Lovran, HR.

¹³⁰ Talán a Jele/Jelena név női alapjából és az „ic”, „valakinek a fia” jelzőből képzett Jeličić horvát névformáról lehet szó. A felvetésért Ivan Jeličićnek tartozom köszönettel.

¹³¹ Szent Vítus városa.

¹³² Ezt az is igazolja, hogy Nicolò Gelletich és családtagjainak neve még az 1888-as Magyar Almanachban is megjelent. MÁTÉ J., 1888.

¹³³ Nicolò Gelletich ekkor valószínűleg a belvárosi Corsó mellett, a via Andrassy 22. szám alatt (1910-től via Lodovico Kossuth 4.) lakhatott. Mivel elhunyt feleségének gyászmenete a város keleti részén, a Fiumara-csatorna mellett található piazza Scarpa 3-as szám alól indult 1912-ben, valamint mert egy 1915. évi sematizmus Gelletich címeként már az 5-ös számot tünteti fel, elképzelhető, hogy a városatya 1914 körül átköltözhetett. DAR JU 5. 383. eln./1911., OSZK Hé, Giuseppina Gelletich nata Minach, 1912, *Guida*, 1914, 429, *Guida*, 1915, 23.

¹³⁴ Kankovszky Ferenc miniszteri osztálytanácsos a kormányzóságnál. A kormányzó számára az ügyet ő készítette elő.

2.

DARJU 5. 145. eln./1907.

(gévelt tiszttázat)

Belügyminiszter 2271. szám elnöki – Saját kézhez¹³⁵

Dr. Gelletich Miklós fiumei királyi közjegyzőnek a magyar nemességgel való legfelsőbb kitüntetése kieszközlése iránt folyó évi február 16-án 47. elnöki szám alatt kelt előterjesztésemre a két példányban bemutatott címertervezet visszaküldése mellett értesítem, hogy miután nemesi előnévül csakis a Magyar Helységnévtárban¹³⁶ felvett helynevek adományozhatók, a javaslatba hozott „Ikarév”, tekintettel arra, hogy Ika az osztrák tengerparton levő helység, „Ikarév” pedig, mint felterjesztés szerint is tengerparti képzelti kikötőhely, erre nem alkalmas.

Mielőtt tehát felterjesztése alapján az esetleges további lépéseket megtenném, felkérem, miszerint előnevezett királyi közjegyzőt felszólítani szíveskedjék, hogy nemesi előnévül a magyar korona országainak területén levő és tényleg létező oly helység (község, puszta, dűlő) nevét válassza, amelyhez születés, birtoklás, lakás stb. címén szorosabb kapcsolatban áll és azt kimutatni képes.

Budapesten, 1907. évi április 20-án

Andrássy [Gyula]

3.

DARJU 5. 145. eln./1907.

(fogalmazvány)

Belügyminiszternek

Vonatkozással Nagyméltóságod múlt hó 20-án 2271. elnöki szám alatt kelt leiratára, a közlemények etc. visszazárása mellett van szerencsém jelenteni, hogy dr. Gelletich Miklós Fiumében született és ugyanitt Plasse alközség San Nicolò helyiségében a vicolo¹³⁷ del Pinóban¹³⁸ bír a csatolt telekkönyvi kivonat és helyszínrajz szerint ingatlanbirtokot (házat és szántót). Ezek szerint nemesi előneve ezen elnevezésekből választható. Gelletich

¹³⁵ Kormányzóhoz. Nákó Sándor (1871–1923). Fiumei kormányzó 1906 és 1909 között.

¹³⁶ A Központi Statisztikai Hivatal, illetve jogelődei által összeállított, a települések, földek, vagyontárgyak, általában adóköteles birtokok összeírása és/vagy népszámlálás (census) révén keletkezett adatokat tartalmazó hivatalos gyűjtemény.

¹³⁷ Szűk utca, sikátor (olasz).

¹³⁸ Fiume keleti részén található alközség, mellyel a város egy politikai egységet képez. Kerületei: Mlacca, Rujeviza, Scurigine, Stranga, San Nicolò.

leginkább óhajtáná a „San Nicolò” helység magyar elnevezése után a „szentmiklósi” előnevet, amelyet magam is legmegfelelőbbnek vélnék, mert a „fiumei” előnév nézetem szerint egyszerű nemesítésnél talán túlságosan is jelentőséges lenne, míg a „plassei” vagy a „del pinói” nagyon olaszos, tehát idegen hangzású volna, mi a magyar nemességet nem kellőleg domborítaná ki.

Ezért bátorkodom Nagyméltóságodat kérni, hogy dr. Gelletich Miklósnak a magyar nemesség adományozás által való kitüntetését a „szentmiklósi” előnév engedélyezésével legfelsőbb helyen kieszközölni kegyeskedjék.

Megjegyezvén, hogy a Fiume, Plasse és San Nicolò helységnevek a magyar helységnévtárban fel vannak véve.

Fogadja stb.

Fiume, 1907. május 2.

Kankovszky [Ferenc]

4.

DARJU 5. 383. eln./1911.

(kézzel írt tisztázat)

Dr. Gelletich Miklós kinevezési okmányai másolatát küldi a kormányzónak¹³⁹

M. kir. belügyminisztérium elnöki osztálya.

Budapest, 1912. május 15.

Kegyelmes Uram! Igen Tisztelt Barátom!

A múlt napokban dr. Gelletich Miklós fiumei királyi közjegyzőnek legfelsőbb kitüntetési ügye¹⁴⁰ iránt voltál szíves nálam érdeklődni.

Az ügynek utána nézve van szerencsém Veled, Kegyelmes Uram, tisztelettel közölni, hogy Gelletich kitüntetési ügyét 1907. évi június hó 7-én küldte át az akkori belügyminiszter a Felső személye körüli minisztériumhoz kieszközlés végett, döntésről azonban mindeddig nem jött értesítés.¹⁴¹

Fogadd, Kegyelmes Uram, igaz tiszteletem nyilvánítását.

Bosnyák Zoltán¹⁴² miniszteri tanácsos, az elnöki osztály főnöke

¹³⁹ Wickenburg István (1859–1931) 1908 és 1910 között fiumei kormányzóhelyettes, 1910-tól 1917-ig fiumei kormányzó.

¹⁴⁰ A kitüntetési ügy alatt itt a nemesítés értendő.

¹⁴¹ A király személye körüli miniszteri tárcát 1912 áprilisától Lukács László miniszterelnök vezette.

¹⁴² Bosnyák Zoltán (1861–1948) jogász, író, 1883 és 1919 között belügyminisztériumi beosztott.

Rövidítések és irodalomjegyzék

DAR Državni arhiv u Rijeci, Rijeka
JU 5 Kormányzósági iratok. Elnöki iratok
JU 9 Tengerészeti Hatóság iratai. Elnöki iratok
DAR RO 264.006 Személyi és családi iratok fondjai. Gelletich család

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek
K 150 Belügyminisztérium. Általános iratok

OSZK Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
Hé Halotti értesítők

*

A budapesti
1881 *A budapesti ünnepély. A második nap,* In: *Magyar Polgár*, 15. (1881) 187. sz. (augusztus 18.) 2.

A magyar
1887 *A magyar vitorláshajózás állami segélyezése,* In: *Nemzet*, 6. (1887) 27. sz. (január 28.) 1.

Autonomista
1901 *Autonomista fészkelődések,* In: *Magyar Tengerpart*, 9. (1901) 327. sz. (november 23.) 2.

Az ezredéves
1896 *Az ezredéves ünnep,* In: *Budapesti Hírlap*, 16. (1896) 118. sz. (április 29.) 6.

BALLABÁS
2013 BALLABÁS Dániel: *A magyar nemesség társadalmi tagolódása. (16–20. század)*, In: *Genealógia*, 2., szerk. KOLLEGA TARSOly István, Budapest, Tarsoly, 2013, 7–23.

BODROGI–MOLNÁR–
ZEIDLER
2005 BODROGI Péter – MOLNÁR József – ZEIDLER Sándor: *Nagy magyar kitüntetéseknönyv. A magyar állam rendjelei és kitüntetései a Szent György-rendtöl a Nagy Imre-érdemrendig*, Budapest, Rubicon, 2005. (Rubicon Könyvek)

- BOTKA
1991
BOTKA János: *A Jászkunság tényleges nemeseinek összetétele 1850-ből*, In: *Zounuk*, 6. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, 1991, 351–367.
- CSAPODI
2001
CSAPODI Csaba: *Nemesség és értelmiség Magyarországon 1848 előtt*, In: *Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára*, szerk. BUZA János, Budapest, MTA – BKÁE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, 2001, 79–92.
- CSIKÓS
2017
Bevezető Nagy György naplójához, In: *Nagy György jászsági naplója, 1759–1769 (1820)*, szerk. CSIKÓS Gábor, Szolnok, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, 2017, 15–29. (A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Közleményei, 15.)
- DÁRDAY
1906
DÁRDAY Dezső: *Fiume és a magyar–horvát tengerparti politika*, Fiume, Battara Péter, 1906.
- ESZIK
2019
ESZIK Veronika: „Közelebb hozni a tengert az ország szívéhez.” *A magyar tenger megalkotása (1868–1914)*, In: *CERTAMEN VI. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*, szerk. EGYED Emese – PAKÓ László – SÓFALVI Emese, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2019, 233–244.
- FERDINANDY
1895
FERDINANDY Géza: *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon. Közjogi tanulmány*, Budapest, Kilián Frigyes M. K. Egyetemi Könyvtár, 1895.
- FEST
1901
FEST Aladár: *Báró Eötvös József és a fumei kérdés*, In: *Akadémiai Értesítő*, 23. (1912) 466–467, 479–480.
- FEST
1999
FEST Imre: *Emlékirataim*, kiad. KOROMPAY Bertalanné – KOROMPAY H. János, Budapest, Universitas, 1999.
- Fiume*
1888
Fiume koszorúja Deák Ferencznek, In: *Vasárnapi Ujság*, 35. (1888) 23. sz. (június 3.) 381.

- Fiume*
1902 *Fiume hanyatlásának okai*, In: *Magyar Tengerpart*, 10. (1902) 170. sz. (június 19.) 3.
- Fiumei*
1872 *Fiumei gőzhajózási társaság*, In: *Ellenőr*, 4. (1872) 93. sz. (április 20.) 4.
- FRANCHI
2011 Cinzia FRANCHI: *Un secolo di traduzioni letterarie ungheresi in Italia*, In: *Nuova Corvina*, 23. (2011) 12. sz., 119–131.
- GERŐ
1938 GERŐ József: *A m. kir. belügyminiszter által igazolt nemesek, 1867–1937*, Budapest, Kovács–Szegedy Nyomda, 1938.
- Guida*
1914 *Guida di Fiume*, Fiume, Minerva, 1914.
- Guida*
1915 *Guida di Fiume*, Fiume, Minerva, 1915.
- GYÁNI–KÖVÉR
2006 GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Budapest, Osiris, 2006.
- HKT*
1835 *Hazai's Külföldi Tudósítások*, 1835, 22. sz.
- Il giubileo*
1907 *Il giubileo dell'Adria*, In: *La Bilancia*, 40. (1907) 98. sz. (április 30.) 1.
- JEKELFALUSSY
1892 *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke*, szerk. JEKELFALUSSY József, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1892.
- JELIČIĆ
2015 Ivan JELIČIĆ: *Sulle tracce di una biografia perduta: Samuele Mayländer (1866–1925)*, In: *Quaderni*, 26. (2015) 227–269.
- József főherceg*
1893 *József főherceg fürdője*, In: *Pécsi Napló*, 2. (1893) 186. sz. (augusztus 13.) 5–6.

- KATONA
2002
KATONA Csaba: *Jászok vagy nem jászok? – Egy nyitrai nemes „leszármazottai” és a jász öntudat a 19–20. század fordulóján*, In: *Fons*, 9. (2002) 1–3. sz., 383–398. [Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére]
- KATONA
2008
KATONA Csaba: *Megkésett nemesség – társadalmi helyzet, önkép, öntudat változásai egy jászsági család két nemzedékénél*, In: *Generációk a történelemben*, szerk. GYÁNI Gábor – LÁCZAY Magdolna, Nyíregyháza, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület – Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara, 2008, 125–134. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 21.)
- KATUS
1958
KATUS László: *A Tisza-kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak*, In: *Századok*, 92. (1958) 5–6. sz. 465–684.
- KATUS
1959
KATUS László: *A Tisza-kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak*, In: *Századok*, 93. (1959) 1–2. sz. 302–334.
- KEMPELEN
1907
KEMPELEN Béla: *A nemesség. Útmutató az összes nemesi ügyekben. Genealógiai és heraldikai kézikönyv*, Budapest, Pátria Nyomda, 1907.
- Kereskedelmi*
1911
Kereskedelmi tanácsosok, In: *Az Ujság*, 9. (1911) 7. sz. (január 8.) 22.
- KÖVÉR
2001
KÖVÉR GYÖRGY: *Keresztutak a gazdasági elitbe*, In: *Korall*, 2. (2001) 3–4. sz., 156–169.
- KÖVÉR
2002
Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az első világháborúig. (Szöveggyűjtemény), szerk. KÖVÉR György, II. köt., Budapest, ELTE Szociológia Intézet Történeti Szociológiai Csoportja – Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002
- La questione*
1907
La questione del Tribunale di Fiume, In: *La Bilancia*, 40. (1907) 12. sz. (január 15.) 2.

- Le deputazioni*
1898 *Le deputazioni regnicolari nella Questione di Fiume negli anni 1868–1869 e 1883–1884. Pubblicato per cura del Municipio, Fiume, Emidio Mohovich, 1898.*
- Le elezioni*
1901 *Le elezioni municipali, In: La Bilancia, 35. (1901) 20. sz. (január 24.) 2.*
- LUKEŽIĆ
2004 Irvin LUKEŽIĆ: *Povijest riječkih konzulata: konzulati u Rijeci kroz povijest, Rijeka, Adamić, 2004.*
- MAKAI–SZABÓ
1992 MAKAI Ágnes – SZABÓ Mihály: *A rendjelek, kitüntetések, dísz- és emlékjelvények viselési sorrendje. Állami és katonai kitüntetések, Budapest, Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, 1992.*
- MÁTÉ J.
1888 *Magyar Almanach a virilisták és Fiume vagyonos polgárságának cím- és névjegyzéke a vagyoni állapot feltüntetésével I., szerk. MÁTÉ J. Lajos, Budapest, Pallas Részvénytársaság nyomdája, 1888.*
- ORDASI
2017 ORDASI Ágnes: *La Difesa – Egy kisebbségi lap története (1898–1901), In: Pro Minoritate, 21. (2017) 2. sz., 59–85.*
- ORDASI
2018 ORDASI Ágnes: *Dárday Sándor miniszteri tanácsos jelentése a fumei kormányzati viszonyokról, 1897. február 25., In: Lymbus, 15. (2018) 533–560.*
- ORDASI
é. n. ORDASI Ágnes: *Modellváltások a fumei kormányzás feladat- és hatásköreinek meghatározásában. Centralizációs stratégiák Fiumében, In: Fiumei és magyar–horvát tengerparti királyi kormányzó iratainak repertórium, https://mnl.gov.hu/mnl/sml/fiumei_es_magyar_horvat_tengerparti_kiralyi_kormanyzo_iratainak_repertoriuma (letöltés: 2020. 03. 15.).*
- Országgyűlési*
1869 *Országgyűlési tudósítások, In: Budapesti Közlöny, 3. (1869) 113. sz. (május 20.) 1–4.*
- PÉTER
1988 PÉTER László: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből, Budapest, Osiris, 1998.*

- POLITEI
1854
Giuseppe POLITEI: *Almanacco fiumano per l'anno 1855*, Venezia, Tipografia di Sebastiano Tondelli, 1854.
- POLITEI
1856
Giuseppe POLITEI: *Almanacco fiumano per l'anno bisestile 1856*, Trieste, Tipografia del Lloyd Austriaco, 1856.
- Quattro
1907
Quattro importantissime interviste sulle questioni fiumane, In: *La Bilancia*, 40. (1907) 11. sz. (január 14.) 1.
- RADICH
1883
RADICH Ákos: *Fiume közjogi helyzete*, Budapest, Franklin Társulat, 1883.
- Repertórium*
é. n.
Fiumei és magyar–horvát tengerparti királyi kormányzó iratainak repertórium. https://mnl.gov.hu/mnl/sml/fiumei_es_magyar_horvat_tengerparti_kiralyi_kormanyzo_iratainak_repertoriuma (letöltés: 2020. 03. 15.).
- ROKOLYA
2017
ROKOLYA Gábor: *Magyar közjegyzők Délvidéken*, Budapest, Közjegyzői Akadémia, 2017.
- SAMANI
1979
Salvatore SAMANI: *Dizionario del dialetto fiumano*, Venezia, Associazione Studi sul Dialetto de Fiume, 1978.
- SZIKLAY–BOROVSKY
1901, 1909
Fiume és a magyar–horvát tengerpart, szerk. SZIKLAY János – BOROVSKY Samu, Budapest, Apollo Irodalmi Társaság, 1901, 1909. (Magyarország vármegyéi és városai) <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0007/28.html> (letöltés: 2020. 3. 17.).
- TÖRÖK
1866
Egyetemes Magyar Encyclopaedia, V. köt. B–Bekker, szerk. TÖRÖK János, Pest, Szent István Társulat, 1866.
- Választási*
1887
Választási mozgalmak, In: *Nemzet*, 6. (1887) 179. sz. (július 1.) 1.

„Célunk nem valamiféle könyörületes jótékonyági intézmény,
hanem egy kultúrpolitikai akció beindítása.”¹

A „magyar korona országaiból való német főiskolások egyesületének”
segélykérő felhívása a birodalmi német pángermán körökhöz (1911, Bécs)

A hazai szakirodalom az egyetemi és főiskolai hallgatók önszerveződését, a felfokozott nemzeti hevulettől vezérelt diákszervezetek megjelenését többnyire a két világháború közötti időszak keretrendszerében vizsgálja.² A diákságnak a Monarchia összeomlása, illetve az 1918/19-es forradalmak és a trianoni országvesztés ellenhatásaként bekövetkező, a szélsőjobb előretörés szimptomájaként értelmezett politikai természetű mozgolódása azonban – különösképp áll ez az etnikai veszélyeztetettség közösségformáló ereje révén kibontakozó hazai *sváb egyetemi mozgalom*³ esetében – némileg korábbra, az első világháborút megelőző nemzetiségpolitikai küzdelmekre nyúlik vissza. Ez volt az az időszak, amikor előbb az erdélyi szászok kezdtek céltudatos német önvédelmi politikába (a kiegyezés és az Erdéllyel újra megvalósult, őket veszélyérzettel eltöltő unió következtében), majd alig valamivel később, a századforduló táján, a délvidéki (bácskai–bánáti) svábok – egy meglehetősen szűk – értelmiségi rétege is hozzáfogott a politikai önszervezéshez.

E sváb „deutschnational” irányzat az e téren már előbbre járó erdélyi szászokkal való kézenfekvő kapcsolatfelvétel mellett külső (nagy-német és nagyosztrák) körökre is támaszkodott. Ugyanakkor két, az öntudatos hazai németek szemében kimagasló tekintélyű szellemi vezér támogatását is bírta. Az egyikük Edmund Steinacker,⁴ a pángermán kapcsolata miatt a magyar országterületről lényegében kiutált újságíró, mérnök, gazdasági szakember, és 1875-től a magyar országgyűlésbe két erdélyi szász kerületből négyszer is megválasztott képviselő. Ő a századforduló idején politikai/szervezési tekintetben volt a német mozgalom sűrű eminenciása, és nem mellelesleg Ferenc Ferdinánd,

¹ A cím az alább közlésre kerülő programirat egyik kulcsmondatának tekinthető.

² LADÁNYI, 1979; LADÁNYI, 1995; Az egyes diákszervezetekkel foglalkozó mélyfúrások közül lásd UJVÁRY, 2010; KEREPESZKI, 2012; SZÉCSÉNYI, 2009.

³ A témának – egészen szűk, speciális volta okán – jóformán nincs magyarországi irodalma, így a sváb hallgatói önszerveződéssel kapcsolatosan főként a második világháború után délkelet-európai otthonukból távozni kényszerült (a magyarországiak mellett jugoszláviai és romániai), ún. dunai svábok neves személységeitől származó visszaemlékezések, a kitelepítettek és menekültek emlékezetkultúrájának ápolására hivatott szervezetek sajtótermékei és egyéb kiadványai, valamint a velük való tudományos foglalkozás letéteményese, a tübingeni Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde jelentik a legkézenfekvőbb támpontot. Az intézet (a továbbiakban: IDGL) munkatársának, Fata Mártának ezúton mondok köszönetet segítségéért.

⁴ GRONWEG, 1941; STEINACKER, 1963; MADARAS, 1964; TOKODY, 1997.

a nemzetiségi kérdésben kevésbé magyarbarát trónörökös legbelsőbb körének tagja. A másik személy Adam Müller-Guttenbrunn,⁵ az „Erzschwab”-nak is nevezett bánati sváb származású író, aki számos történelmi témájú regényt alkotott, melyekben piedesztálra emelte a 18. században betelepülő, verejtékes munkával megkapaszkodó, saját erejéből felemelkedő, javait nem ajándékba kapó, hanem magának kikaparó, s ezért büszke és jogaira kényes sváb paraszt toposzát. Ő tehát szépirodalmi eszközökkel terjesztette a német népi öntudat programját. A 19. század végén – önkéntes száműzetésben – már mindketten Bécs környékén éltek: Steinacker Klosterneuburgban, Müller-Guttenbrunn pedig Weidlingben. Személyük nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Bécs gravitációs pontja legyen az öntudatos magyarországi német ifjaknak.

A hazai német mozgalom elindítói hamar felismerték, hogy a népiségi harc elengedhetetlen előfeltétele egy céltudatos és elkötelezett fiatal értelmiségi réteg kitermelése. A feladat világos volt: e reménybeli új generációval már az egyetemi éveik során kapcsolatot kell létesíteni, szisztematikusan fel kell készíteni őket nemzeti hivatásukra, át kell adni nekik bizonyos ideológiai és egyben gyakorlati-szervezési ismereteket. Mindeközben természetesen meg lehet szűrni és a kívánatos irányba terelni őket: a jövő népi vezérkarát. A sváb s egyben az össznémet célok iránt fogékony fiatalok összegyűjtésére és hatalmas energiáik kanalizálására a századfordulón került sor. 1899-ben Bécsben (Steinacker és Müller-Guttenbrunn gyámkodása mellett) megalakult a „*Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone*”. Az egyesület megalakulásához köthető legfontosabb dokumentumokat ismerjük (alapszabály, esküszöveg, a megalakulást közzétevő nyitó-felhívás), így szellemiségéről és első megnyilvánulásairól egyaránt pontos képpel rendelkezünk.⁶

Mindezekből az egyesület működési területét alapjában meghatározó, világos politikai háttértörténet olvasható ki. Fáradhatatlan áldozatkészség a német ügy szolgálatában, aktív közreműködés az összetartozás-tudat és a népközösség érzületének fölélesztésében, rendíthetetlen eltökéltség a német nemzetiségi mozgalom kiépítésében. Ugyanakkor felelősségérzet is, vagyis a feladatok bátor föl vállalása annak érdekében, hogy a korábban az „elnemzetietlenedés” (értsd: az elmagyarosodás) útjára lépett sváb értelmiség helyett egy, a németiségére büszke új elit vegye kezébe „saját véreinek” fölemelését.

⁵ MÜLLER-GUTTENBRUNN, 1927; ROGL, 1943; WERESCH, 1975.

⁶ Az egyesület alapszabályának szövegét lásd Aufruf! *Deutsches Tagblatt für Ungarn*, 1902. november 23., 2. (A felhíváshoz csatolva az alapszabály-kivonat.) A német nyelvű esküszöveget közli SENZ, 1972/73, 166. Az „1900. márciusában” datálással ellátott felhívást a korabeli magyar sajtó heves felháborodással fogadta, ám a nacionalista indulatok felkorbácsolását lehetővé tevő szemelvényeken túl teljes szövegét („hű fordításban”) csak egyetlen lap közölte. Lásd: Magyarellenes diák-szövetség Bécsben. *Pesti Hírlap*, 1900. március 19., 1. A hallgatói egyesület létét a magyar szakirodalom (az első világháborút megelőző német nemzetiségi mozgalom kontextusában) többnyire egymondatos utalással nyugtázza, az első bővebb feldolgozás az egyesület működésével és hazai fogadtatásával kapcsolatban épp most áll megjelenés alatt a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, valamint a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség által közösen vitt, s Ujváry Gábor által irányított „Trianon és a magyar felsőoktatás” kutatási projekt immár harmadik konferenciájának anyagát tartalmazó kötetben. Vö. OROSZ, [megj. alatt]. E tanulmányban kiemelt szerepet kap az a nagy jelentőségű forrás, melynek teljes terjedelemben való közlésére e helyütt nyílik most lehetőség.

A hallgatói szervezet által a német népközösség gondolata jegyében fogalmazott felhívás 1900 tavaszán bejárta az egész Kárpát-medencét, élénk sajtóvisszhangot és a magyar nacionalizmus heves reakcióját kiváltva. A nemzetiségpolitikai harc azonban nem csupán a nyilvánosság előtt, a konfrontáció nyílt felvállalásával zajlott: a „Vereinigung” a megfigyelők szemei előtt gondosan rejtett, igen hatékony háttér-, illetve aprómunkát is végzett. Különösen a tagság elsődleges kibocsátó közegében, a Bánát és a Szerémség német településtömbjeiben.⁷ Ez magában foglalta a népi öntudatra ébresztő felvilágosítás és propaganda minden szegmensét, köztük a német falvak kulturális gondozását, könyvekkel, népkönyvtárakkal ellátását, a nemzeti büszkeségre okot adó német személyiségekkel kapcsolatos megemlékezések és ünnepek szervezését, a Délvidék német lapjaiban informátorként vagy cikkíróként való közreműködést, továbbá felhívások, röplapok kiadását és terjesztését, vagy épp jogsegélyezést és titkos aláírásgyűjtő akciók lebonyolítását (például a veszélyeztetett német iskolák megőrzése érdekében).⁸ Az öntudatos német egyetemisták által az egyszerű sváb parasztság körében végzett terepmunkát jó okkal rokoníthatjuk azzal az egy nemzedékkel későbbi német hallgatói kirajzással, ami majd „Wandervogel-mozgalom”⁹ néven lesz közismert az 1930-as években; igaz, akkor már erősen megváltozott politikai és ideológiai háttértartalommal (nemzetiszocializmus).

A szabad mozgásukban nem gátolt egyetemisták aktív közreműködésével számos, a magyar hatóságok által uszítónak nyilvánított és betiltott, a német mozgalom által ugyanakkor kitörő lelkesedéssel fogadott, politikailag remekül hasznosítható propagandaanyag került be az országba, s vált széles körben ismertté. Köztük volt Müller-Guttenbrunn *Götzendämmerung [Bálványok alkonya]* című, 1907 őszén napvilágot látott – egyértelműen politikai motivációjú – regénye, amely az 1905/06-os kormányzati válság idején játszódik, nem is titkolt ellenszennvel körbejárva Magyarország erkölcs-

⁷ A tagság mintegy 90%-a szerémségi német településekről való. Mint az alább közlésre kerülő forrás szerzője keserűen panaszolja, a Bácska, Baranya és Tolna megyék, a Bakony, a Vértes, a Budai-hegyvidék és a Szepesség német tömbjei jóformán elérhetetlenek a hallgatói egyesület számára.

⁸ SENZ, 1977, 202–212.

⁹ A nemzetiszocialista időszakban a németországi egyetemi hallgatók – nyári szüneteikben – szervezett, de nem hivatalos keretek közt zajló, a céllországgal nem egyeztetett, ezért titkos „országszolgálati bevetéseken” [Landesdiensteinsatz] vettek részt a délkelet-európai, köztük magyarországi német településterületeken, s ennek során felvilágosító, nemzeti öntudatra ébresztő tevékenységet folytattak, mindezt valami fedőtevékenység, leginkább tudományos projekt végzésének álcája mögé rejtve. A magyar hatóságok szinte vadásztak rájuk, többségüket hamar kiszuppolták az országból. RÁNKI–PAMLÉNYI–TILKOVSKY–JUHÁSZ, 1968, 182–183. (74. sz. forrás: Mackensen követ jelentése, 1936. december 8.) – Az egyetemisták igen alapos felkészítéséről, a munkaterületekre vonatkozó beosztásukról, a munkatervükről (a legfontosabb prioritásokkal), a kapcsolattartásukról, a patronáló szervezetek földrajzi alapú csoportosításáról, a várható eredményekről lásd Staatsarchiv Würzburg, Bestand RSF, I 30g 113, Kurt Marschelke–Auswärtiges Amt/Kulturabteilung (Halle, 1935. május 31.) és Bericht von Marschelke (Halle, 1935. június 25.); továbbá uo., Bestand RSF, I 30g 115/1, Plan über die Ausgestaltung der Deutschtumsarbeit der Deutschen Studentenschaft in Südost-Europa (Volker Dick, dát. nélk.). A felkészítést végző intézményekkel (egyebek mellett a müncheni „Südost-Institut”), illetve a különféle birodalmi ifjúsági szervezetekkel (így a vándormozgalomban részt vállaló nemzetiszocialista leányszervezettel, Bund Deutscher Mädel–BDM) történő együttműködés kapcsán OROSZ, 2014, 46.

tellenek és tarthatatlannak beállított közállapotát.¹⁰ Hasonlóan provokatív hatása volt az a „Vereinigung” által 15 ezer példányban szétterített 1907-es propagandairat – a fedlapiján mezőgazdasági gépek katalógusának álcázott füzetecske –, mely kérdés-felelet játék formájában próbálta elősegíteni a német parasztság nemzeti öntudatra ébresztését (*Deutschungarischer Katechismus*).¹¹

Az egyesület élén egymást naptári évenként vagy épp szemeszterenként váltó elnökök¹² irányítása alatt a tagság felfokozott nemzeti lelkesedése nyomán mind nagyobb figyelem helyeződött az egyes német településtömbök nemzetiségpolitikai helyzetére, illetve az ezzel kapcsolatos történeti és politikai kérdések napirenden tartására. Tanúsítja ezt az általuk szervezett számos előadás és rendezvény – melyekre Steinacker és Müller-Guttenbrunn mindig meghívót kapott¹³ –, s persze az is, hogy állandó kapcsolat létesült a Bécsben jelen lévő pángermán eszmeiségű, illetve a német népelem védelmének ügyét felkaroló szervezetekkel (Deutscher Schulverein, Alldeutscher Verband). A „Vereinigung” emellett betagozódt az osztrák császárvárosban a hazai németiség nemzeti öntudatra ébresztése és átfogó politikai mozgalmának kiépítése érdekében szerveződő, „deutschnational” eszmeiségű politikai hálózatba is.¹⁴ 1907 óta működött Bécsben a „Schwabenverein” (Verein der Banater Schwaben in Wien),¹⁵ majd az év tavaszán egy másik, politikai téren jóval aktívabb, radikális egyesület is létrejött. A „Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn” (VDU) – megszületéséről a *Pester Lloyd* is beszámolt¹⁶ – az osztrák Schönerer „deutschnational” és „alldeutsch” eszméinek követőjeként a magyarországi németiség népi állományának megóvása és nemzeti öntudatának felélesztése mellett további fontos céljának tekintette a mintegy 350 ezernyi

¹⁰ A regény keletkezéstörténetéhez és politikai motivációihoz: WINDISCH, 1966.

¹¹ Müller & Hagemann Fabrik landwirtschaftl. Maschinen. Neve Patent-Dampfreschmaschinen, Elevatoren, Rebeinsäemaschinen, Gras- u. Getreidemäher etc. Wien, D. n. [1907.] Kiadva: STEINACKER, 1959. A katekizmus készítője, Otto Hermann Krause, a magyar pénzügyminisztérium hivatalnok, már 1905 óta kapcsolatban állt Edmund Steinackerral, ami 1907/08 fordulóján – nyilván a katekizmus kiadása körüli szervezőmunka miatt – vált kifejezetten intenzívvé. Közel 40 levele maradt fenn. IDGL, Steinacker-hagyaték, III. (10 db); V. (1 db); XXX. (27 db).

¹² Részletesebb információk nélkül – pusztán működésük időpontjának feltüntetésével – listát közöl róluk OBERKERSCH, 1960.

¹³ A Steinacker-hagyatékban megtalálhatók ezek a meghívók. Lásd továbbá SENZ, 1977, 205. (46. lábjegyzet). A hagyaték számos más területen is bizonyítja Steinackernek a hallgatói egyesülettel való intenzív kapcsolattartását. Mintegy 80 db, az egyesület különböző funkcionáriusai által írott levél található benne, többnyire szétszórta, az állomány különböző fondjaiban: I. (Südongarn I. Berichte, Briefe, verschiedene Schriftstücke und Zeitungsausschnitte 1901–1925); IV. (Alldeutscher Verband 1897–1921. Korrespondenz und Tagungsprogramme); XV. (Siebenbürgen); XXX. (Budapest–Wien II.); XXXI. (Verschiedenes: Briefe, Manuskripte); XXXIV. (Briefe aus dem Banat I.); XXXVI. (Briefe aus dem Banat II.).

¹⁴ A Bécs vonzaskörzetében szerveződő magyarországi német mozgalmi háló jelenlétére rámutat TILKOVSKY, 1989, 29.

¹⁵ BRITZ, 1957.

¹⁶ Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Oesterreich [a cím hibás, helyesen: in Ungarn – O. L.]. *Pester Lloyd. Abendblatt*, 1907. március 12., 4. – A budapesti német nyelvű napilap a bécsi egyesület Magyarországra küldött felhívását látva azonnal veszélyt kiáltott: Die pangermanische Agitation in Ungarn. *Pester Lloyd. Morgenblatt*, 1910. május 13., 4.

németnek otthont adó Nyugat-Magyarország elszakítását és az osztrák birodalomfélhez csatolását.¹⁷ Az egyesület – harcos elnöke, Josef Patry¹⁸ és lapja, az 1912 óta megjelenő *Deutsch-Ungarn* révén – az érdekképviselő kimondottan konfrontatív irányát képviselte. A magyarországi sváb politikai élet bécsi kvartettjének negyedik csápjá pedig az 1911-ben – az egyetemi ifjúság hathatós közreműködése nyomán – létrehozott „Deutschungarischer Kulturrat” volt.

Ez utóbbi szervezet megszületéséhez vezető út fontos mérföldköve lesz az alább közlésre kerülő forrás. A bécsi hallgatói egyesület tevékenységének (az alapvetően politikai célzatú propagandatevékenység mellett) egy másik fontos szegmensét alkotta az a széles körű szervező és előkészítő munka, mely a tehetséges délvidéki sváb gyermekeket, alapszintű tanulmányaik végeztével, a magyarosítási tendenciáknak sikeresen ellenálló erdélyi szász középiskolákba igyekezett irányítani. Az ötlet maga – amelynek inkább spontán, mint szervezett előzményei még az előző évszázad végére nyúlnak vissza, ám megfelelő anyagi eszközök híján a paraszt szülők nem tudták azt finanszírozni – az egyesület 1907-es indiai (Szerémség) nyári gyűlésén nyert kidolgozást. Eszerint költségeik fedezésére a kiválasztott diákok ösztöndíjat kapnának, s valamelyik erdélyi szász gimnázium mellett akár még egy „délvidéki sváb diákotthon” (Konvikt) létesítése is szóba jöhetne. Mindezt fedezni egy alapítványból lehetne, melyet az ügyet felkaroló hazai német települések tartósan finanszíroznának. A lelkesedést hűen tükrözi, hogy már magán a gyűlésen is sikerült egy jelentősebb összeget a célra összekalapozni India, Ruma, Ó-Pazova, Vinkovci, Jarmina, Bulkesz, Hódság, Bresztovac, Pancsova, Zimony, sőt Belgrád jelen lévő képviselőitől.¹⁹

Ám ha nem egyszerűen „valamiféle könyörületes jótékonyági intézmény, hanem egy kultúrpolitikai akció beindítása” a cél, mely végül a feltartóztathatatlan elmagyarosodástól megmentett új, német szellemiségben kinevelt értelmiségi réteget adhat a mindaddig magára hagyott sváb paraszti tömegeknek,²⁰ akkor ennél szélesebb körű összefogásra, a Magyarországon kívüli, elsősorban német birodalmi pángermán körök csatlakozására is szükség van. Kimondottan nekik szólt, az ő áldozatvállalásukat kívánta felébreszteni a hallgatói egyesületet 1910-ben elnöklő Stephan Kraftnak²¹ a magyar-

¹⁷ PATRY, Josef: Westungarn zu Deutsch-Österreich. *Alldeutsches Tagblatt*, 1906. június 17., 1.

¹⁸ Az egykori bécsi népiskolai tanár érdemeit („Wegbereiter des Heimkehrens des Burgenlandes”) ma emléktábla őrzi az osztrák fővárosban, egykori Schulgasse-i lakóháza falán.

¹⁹ IDGL, Steinacker-hagyaték, XXX. 113, Stephan Kraft levele Steinackerhez, India, 1907. augusztus 3. A gyűlésről az egyesület jegyzője, Ernst Waidl ad Steinackernek alapos beszámolót szeptember 10-i levelében, amelyből részletesen idéz: SENZ, 1977, 208.

²⁰ Az idézett gondolat az alább közlésre kerülő „Denkschrift” egyik kulcsmondatának tekinthető: „Nicht etwa eine mitleidige Wohlfahrtseinrichtung, sondern eine kulturpolitische Aktion soll eingeleitet werden, die berufen ist, in einem niedergedrückten deutschen Volkskörper lebendige, befreiende Kräfte zu wecken, ihn mit Wehr und Waffen zu versehen.”

²¹ A szerémségi paraszti közegekből származó Stephan Kraft (1884–1959) a bécsi egyetemen szerzett jogi doktorátust, eközben aktív, sőt meghatározó jelentőségű tagja volt a birodalom magyar feléből való német ajkú hallgatókat tömörítő egyesületnek, melyet az 1909/10-es tanév tavaszi félévében ő elnökölt. 1918 őszén a Bleyer Jakab-féle integritásvédő, s ezért az autonómiatörekvéseket elutasító Németmagyar Népranács ellenében az erdélyi szász Rudolf Brandsch által vezetett, autonomista irányvonalú Magyar-

országi német népi öntudat kifejlődésének lassúságát megmagyarázó, s a meglévő adottságok fényében az előremenekülés útját felvázoló 12 oldalas programirata. A rendkívül jól megírt, érvrendszerében kimondottan koherens és racionális, mégis mindvégig emocionális húrokat pengető s a „völkisch” retorika bevett fordulataival élő szöveg magán hordozza a magyar hatóságok fokozott figyelmét kijátszani képes konspirációs szabályok alapos ismeretét, ugyanakkor olyan, nyilvánvalóan bizalmas kezelésű információkat osztt meg, amelyeket – mint utalás is történik rá – még saját honi néptársaik előtt is titokban kell tartani. Mindez, valamint a kért anyagi támogatás felhasználásának konkrét példák révén történő szemléltetésekor az osztrák–magyar közös pénz helyett a német birodalmi fizetőeszköz használata egyértelművé teszi a „Denkschrift” célközönségét. Azt is, hogy milyen szűk volt e beavatott közeg, és azt is, hogy a közös monarchia határain kívüli körre kell gondolni. Tovább erősíti a célközönségre vonatkozó feltételezést a szöveg ama gondolata, amely arról győzköd, hogy az áldozatkész segítség nem csupán a magyarországi németiség, de akár Berlin számára is óriási nyereséggel jár. „A sváb kolonisták csodálatos népi ereje, [...] megszabadítva az idegen bűvölet alól és saját nemzeti célok mentén befogva, fölöttebb erős támaszt nyújt a német kulturális és gazdasági befolyás kiterjesztéséhez a Duna-medencében, s egyben a legjobb biztosítékot arra, hogy Magyarország tartósan a német hatalmi tömbhöz kötődjön, a magyarok pedig a Bismarck-féle német–magyar sorsközösség-gondolat jegyében a szlávok ellen forduljanak.”

A „Denkschrift”-et, mely a hallgatói szövetség által gondosan feltérképezett szűk támogatói körnek szólt, kinyomtatták ugyan, mégsem beszélhetünk nagy példányszámban előállított, a széles nyilvánosság számára szabadon hozzáférhető nyomdai termékről. Azonnal világossá válik ez a fedlapjára pillantva, ahol az „Als Manuskript gedruckt” kitétellel együtt (a nyomaték végett aláhúzva) ez szerepel: Streng vertraulich! Nicht für die Presse! A szöveg az eredeti helyesírás szerint – a javításokat jelezve – kerül közlésre. A kiemelt szövegrészeket az eredeti (fraktúr) tipográfia is megkülönböztette. A forrást e sorok írója egy épp megjelenés alatt álló, terjedelmes tanulmányában szélesebb politikai kontextusba helyezte, különösen nagy figyelmet fordítva annak korabeli

országi Német Néptanácshoz csatlakozott, s annak újvidéki kirendeltségét vezetve a Budapest iránti hűség helyett hamar a délszláv alternatíva követőjévé vált. Az impériumváltás után a háromfelé szakított „donauschwab” közösségnek – ahogyan a csonka Magyarországon Bleyer és Romániában Kaspar Muth – Jugoszláviában ő lett a vezetője. Krafnak az 1922-ben alapított, s a választásokból mindig parlamenti pártként kikerülő (majd a kormánykoalícióhoz csatlakozó) „Partei der Deutschen” irányítójaként komoly szerepe volt abban, hogy a jugoszláviai német közösség hamar erős, összekovácsolt és az öngazgatás gondolatára érett állapotba került, ugyanakkor a korábbi magyar tradíciókkal végleg leszámolva az új állam iránt lojális magatartást tanúsított. Mérsékelt, polgári irányvonálú politikusként szembement a nemzetiszocialista „megújulás” híveivel, ezért Berlin kívánságára 1939-ben háttérbe szorították. A második világháború után előbb Ausztriába menekült, majd 1949-ben az NSZK-ba költözött, ahol hazájukból elűzött honfitársai a „Landmannschaft der Deutschen aus Jugoslawien” elnökévé választották. HAMM, 1959; ANTOLOVIĆ–GEIGER, 2015.

receptiójára.²² Annyit azonban e helyütt is szükségesnek látszik rögzíteni, hogy a Stephan Kraft által összeállított emlékirat alaptéóriája, s vele együtt a hallgatói egyesület léte, tevékenysége nemcsak kulturális, de politikai tekintetben is nagy fontossággal bírt. Ám még nagyobb volt a jövőbe mutató hatása. A népi öntudatukban mindaddig visszamaradt dél-magyarországi svábok e fiatal értelmiségi rétege valódi szellemi elitté emelkedett, felismerte a maga felelősségét, és beleszólást követelt népe sorsának alakításába. Erre ugyan érdemben már csak 1918 után kerülhetett sor, amikor az impériumváltás mellett a nemzetiségi vezérkarban is váltás – generációváltás – zajlott le, és az ekkor beérő, harcosabb, a népi elkülönülésre és önszerveződésre nagyobb súlyt helyező sváb politikai garnitúra lépett atyái örökébe. Legalábbis a magyar múlttal szakító délszláv és román utódállamokban, mert a csonka Magyarország német nemzetiségi mozgalmában majd csak az 1930-as évek közepére tör utat magának a feltörekvő radikális fiatal generáció, csupán ekkor leszámolva a dualizmus korából megörökölt „hungarus” és „deutschungar” identitással. A mintát azonban ők is a századfordulón szerveződő, a német öntudatot büszkén felvállaló fiatal értelmiségi körtől, részben az itt tárgyalt német hallgatói egyesülettől kapják.

²² OROSZ, [megj. alatt].

Forrás

„A magyar korona országaiból való német főiskolások bécsi egyesületének” Stephan Kraft által készített emlékirata

Bécs, 1911

WWU Bibl, NIAmmann 1624

Denkschrift
über die Möglichkeit, die deutschungarische studierende Jugend
einer ferneren Magyarisierung zu entziehen

Streng vertraulich!
Nicht für die Presse!

Wien, im Feber 1911.

Als Manuskript gedruckt

Der neue Minotaurus.²³

Wie das Volk einst von Athen,
Fortgeschleppt nach Kretas Strande,
Jährlich in verruchte Bande
Seine Kinder mußte sehen,
Um des Minotaurus Wüten
Ekle Sättigung zu bieten:
Also fordert Jahr für Jahr
Unsre Jugend der Magyar,
Daß entfremdet eignem Herde
Sie des Götzen Spielzeug werde. –
Und Ihr duldet solchen Hohn?
Habt dafür nicht einmal Tränen?
Oder wartet Ihr gleich jenen
Erst auf einen Königssohn?

„Xenien aus und für Ungarn”.
Unbekannter Verfasser. Leipzig 1842.

²³ A költemény eredetileg Eduard Glatz – névtelenül megjelent – kötetében látott napvilágot: [GLATZ], 1842, 51.

Die „Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone in Wien“, die im Jahre 1900 von schwäbischen Hochschülern aus Südungarn und Slawonien ins Leben gerufen wurde,²⁴ stellt die erste bedeutsame Vereinsgründung dar, in der die allmähliche nationale Selbstbesinnung der schwäbischen Kolonisten in Südungarn zum Ausdruck gelangte.²⁵ *Diese Vereinigung betrachtet es als Ehrenpflicht, die Aufmerksamkeit weiterer Kreise des deutschen Stammvolkes auf die geistige und politische Notlage des um seine Existenz ringenden ungarländischen Deutschtums zu lenken.*

Wohl hat die verhältnismäßig junge völkische Bewegung seit der Gründung unserer Vereinigung und nach den ersten Anzeichen des Erwachens der Deutschungarn um die Wende des Jahrhunderts manch schöne Fortschritte gemacht. Deutsche Zeitungen und Zeitschriften wurden gegründet.²⁶ Eine wertvolle nationale Literatur, deren Grundstock die von tiefinnerlicher Liebe zu Volkstum und Heimat getragenen Werke des warmherzigen Banater Schwaben: Adam *Müller-Guttenbrunn* bilden, ist im Entstehen begriffen. Ja, sogar eine politische Organisation wurde mit unendlichen Schwierigkeiten in der Gestalt der „Ungarländischen deutschen Volkspartei“ geschaffen,²⁷ dank dem unermüdlichen Eifer hervorragender Männer, namentlich des Nestors der deutschen Bewegung in Ungarn: Edmund *Steinacker* und des verdienstvollen Parteiführers: Dr. Ludwig *Kremling*.²⁸

Leider aber steht die Vereinigung noch immer als einziger Verein von ungarländischen Deutschen mit umfassenden völkischen Zielen da und auch sie kann nur auf österreichischem Boden existieren. Es war darum sehr zu begrüßen, daß sich vor vier Jahren die Wiener Freunde des ungarischen Deutschtums zu einem „Verein

²⁴ Valójában a hallgatói egyesület alakuló közgyűlésére került sor 1900. január 21-én Bécsben, a Mühlgasse 9. sz. alatti Plechers fogadóban, melyen 18, a császárvárosban tanulmányait folytató dél-magyarországi sváb fiatal vett részt, s választotta a szervezet első elnökévé Adolf Wetl mérnökhallgatót. A formai megalkulás még az előző év végén, 1899. december 15-én megtörtént, amikor az osztrák hatóságok engedélyezték a (44 paragrafusba foglalt) egyesületi alapszabályt. (Az egyesület céljainak, a megvalósításuk érdekében használandó eszközeinek, a rendes, illetve rendkívüli tagság feltételeinek, illetve a tagok, támogatók és jötevők befizetéseinek tisztázásán túl a 44. § kimondja: „Valamennyi tagnak árja német származásúnak kell lennie.”) – Az egyesület céljairól s az öt mozgó szándékokról az alapvetően technikai és szervezési kérdésekkel foglalkozó statútumoknál jóval többet mondó eskü szövegét lásd SENZ, 1972–1973, 166.

²⁵ A sváb hallgatói egyesület mellett létezett egy másik, az erdélyi szász településterületről való bécsi főiskolásokat tömörítő szervezet is („Verein siebenbürgisch-sächsischer Hochschüler”), mely már néhány évvel korábban, 1894-ben megszerveződött. A két magyarországi német hallgatói csoport között hamar igen jó kapcsolat alakult ki, így azok tagjai egymás rendezvényeit is előszeretettel látogatták, s közös összejöveteleket, ünnepségeket is szerveztek. *Die Sylvesterfeier der Sachsen und Schwaben in Wien. Deutsches Tagblatt für Ungarn*, 1901. január 6., 3., továbbá WINDISCH, 1965, 31.

²⁶ A hazai német sajtóról áttekintést ad: SEEWANN–PORTMANN, 2018, 148–152. A téma nélkülözhetetlen adattárjai RÉZ, 1935; RÓZSA, 2001–2003.

²⁷ Az 1906-ban, a bánáti Versecen megalakult Magyarországi Német Néppárt kapcsán lásd WINDISCH, 1965, 51–58; SCHÖDL, 1974–75; SENZ, 1977, 98–115; SENZ, 1990, 169–176; SENZ, 1994, 58–63. – Legújabbán SEEWANN, 2015, II. 132–141. – A párt céljaihoz lásd *Programm der Ungarländischen deutschen Volkspartei. Deutschungarischer Volksfreund*, 1907. március 15., 1–2. Kiadva: SCHMIDT, 1939, 140–142.

²⁸ Ludwig Kremling (1861–1930) kapcsán: PETRI, 1992, 1035–1036; SENZ, 1980.

zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn” zusammenschlossen. – Der Verein sucht die Hilfsbereitschaft für die bedrängten Volksgenossen in Ungarn zu wecken, indem er bestrebt ist, die Aufmerksamkeit des deutschen Volkes in Österreich und im Reiche auf die Vorgänge in Ungarn zu lenken, die lebenswichtige deutsche Interessen und die völkische Existenz von 2½ Millionen Deutschungarn²⁹ in hohem Maße bedrohen. – In Ungarn selbst wird die Gründung eines großen deutschen Schutzvereines, dessen wir so dringend bedürften, noch auf lange Jahre hinaus unmöglich bleiben. Es liegt das an der deutschfeindlichen und willkürlichen Handhabung der politischen und Verwaltungsgesetze, wie dies die Geschichte der deutschen Theater in Ungarn, des deutschen Schulwesens und der jungen ungarländischen deutschen Volkspartei auf Schritt und Tritt dartun. – So sieht sich unsere akademische Körperschaft noch immer gezwungen, in die Lücke zu treten und ihre bescheidenen Kräfte jenen großen nationalen Belangen zu widmen, deren Pflege nicht in den Bereich spezifisch politischer Arbeit fällt. Wir haben da das Erziehungs- und Bildungswesen im Auge und eine Frage aus diesem Komplex ist es, die uns Anlaß gibt, an weitere Kreise unserer Nation, vor allem draußen im Mutterlande, heranzutreten.

Aus dringend gebotener Vorsicht (Aufreizungsprozesse usw.) durfte dies nicht in voller Öffentlichkeit durch die Presse geschehen und ebensowenig durch unseren Jahresbericht, da dieser in der Heimat kreist, wo es gar nicht selten ist, daß selbst Brüder in verschiedenen nationalen Lagern stehen. Die Tatsache ist nachgerade schon genügend bekannt, daß die Magyaren, denen nach dem Zusammenbruche des deutschfreundlichen, absolutistischen Regiments im Jahre 1866 Ungarn überantwortet wurde, in den letzten Jahrzehnten im Widerspruch mit allem Recht und Gesetz das deutsche Schulwesen im engeren Ungarn vollständig vernichtet haben. Die schwäbischen Kolonisten, die in der Hauptsache noch ein reines Bauernvolk ohne Führer und Vorkämpfer sind und deren Großteil erst unter der Regierung Kaiser Josef II. (1780 bis 1790) eingewandert war, konnten dem Bruche des Nationalitätengesetzes³⁰ nicht wehren, welches dem Staate die Verpflichtung auferlegt, Sorge zu tragen für die Erziehung der Jugend *aller* Nationalitäten in ihrer Muttersprache,³¹ bis zur Schwelle der Hochschule, also auch *deutsche Mittelschulen* zu erhalten. Und heute besteht in dem engeren Ungarn kein einziges deutsches Gymnasium, keine einzige deutsche Realschule mehr, obwohl es deren noch am Anfange der Sechzigerjahre 18 gab. Von dem Verfall des Volksschulwesens ganz zu schweigen! Eine Ausnahme hievon bilden nur die 230.000 Sachsen in Siebenbürgen, deren festgefügt nationaler Organisation, die in ihrer jahrhundertlangen staatsrechtlichen

²⁹ A történeti Magyarország utolsó, 1910-ben lebonyolított népszámlálása 1 903 357 magát német anyanyelvűnek valló állampolgárt írt össze (a népszámlálás az anyanyelvre kérdezett rá), e szám Horvát-Szlavónország adataival együtt is csak 2 037 435 főre módosul. NÉPSZÁMLÁLÁS, 1912, 5* és 36*.

³⁰ Az 1868. évi XLIV. tc., a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. Szövegét lásd KEMÉNY, 1952, 162–167.

³¹ A törvény 17. §-a szerint az állam köteles „az állami tanintézetekben a lehetőség gondoskodni arról, hogy a *hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általuk lakott vidékek közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.*” A felsőfokú tanintézményeket arra kötelezték, hogy „az országban divatozó nyelvek és azok irodalmi számára” tanszékeket állítsanak fel (18–19. §).

Sonderstellung (bis 1876) wurzelt,³² und kirchlicher Autonomie es neben dem großen völkischen Opfersinn, der diesen deutscher Stamm auszeichnet, zu danken ist, daß ihr Schulwesen trotz aller Stürme deutsch blieb und heute in mustergültiger Verfassung dasteht. – *An diesen deutschen Bildungsstätten könnte und müßte sich das Schwabentum geistig und völkisch aufrichten.*³³ – Von ihnen kann am sichersten eine Belebung des deutschen Bewußtseins und Nationalstolzes unter unseren schwäbischen Bauern ausgehen, die ihnen die Befreiung von der erdrückenden Umklammerung durch Magyaren und Pseudomagyaren eigenen Blutes bringen müßte. Leider aber sind die Beziehungen zwischen sächsischen und schwäbischen Volkskreisen so unvollkommen, die gegenseitige Kenntnis so gering, die Entlegenheit Siebenbürgens so groß, das die musterhaften deutschen Gymnasien in Siebenbürgen, welche die wertvollsten Kulturinstitutionen und die beste völkische Rüstkammer des ganzen ungarländischen Deutschtums darstellen, noch Jahrzehnte oder auch für alle Zeiten auf eine Beschickung durch schwäbische Bauernsöhne warten könnten, wenn nicht einsichtige hochherzige nationale Kreise der Schwerfälligkeit und Verwirrung unseres im Kerne tüchtigen Bauernvolkes zu Hilfe eilen. Außer diesen schon schwer ins Gewicht fallenden Schwierigkeiten ergibt sich noch eine, welche den vorhergesagten an Schwergewicht nicht nachsteht: die Mehrkosten einer deutschen Erziehung in Siebenbürgen, und im Gegensatz dazu: die verlockend billige Erziehung der Jugend auf den in nächster Nähe der schwäbischen Siedlungen gelegenen – natürlich magyarischen – Staatsschulen. – Wie die Dinge schon seit 40 Jahren laufen, kommt die ganze junge Generation, die über den Bauernstand hinauswächst, unter die Räderwerke der als Magyarisierungsmaschinen arbeitenden staatlichen Gymnasien und Realschulen und verläßt sie mit den tiefeingeprägten Stempel des magyarischen Chauvinismus auf Herz und Stirn. – Es ist dies das notwendige Ergebnis eines Erziehungssystems, dem die Züchtung von

³² Erdélyben a kiegyezés idején már jó 700 éve honos német ajkú lakosság sajátos történelmi fejlődése révén igen erős nemzeti és politikai öntudattal rendelkezett, alátámasztva a maga fejlett és tagolt társadalmával, erős gazdasági bázisával, mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és hitelszervezetei kiterjedt hálózatával, az alapszinttől a felsőoktatásig terjedő iskolarendszerével, magas színvonalú kulturális életével, honismereti és hagyományörző szervezeteivel, színvonalas politikai, tudományos és szépirodalmával, gazdag egyesületi és társulati életével, színes sajtójával, és a hagyományos német erényeket spirituálisan is felkaroló elkülönült, nemzeti egyházzal. Noha e háttérintézményei egészen 1918-ig töretlenül prosperáltak, a szászok mégis súlyos nemzeti sérelemként élték meg az 1867 utáni időszakot, amikor is a még feudális eredetű kiváltságait a polgári kor elvárásaihoz idomulva a magyar kormány eltörölte (1876. évi XII. tc.).

³³ E gondolat – a továbbiakban voltaképp ennek alapos kifejtésére vállalkozik maga a programirat – már a hallgatói egyesület tízéves fennállását ünneplő évfordulós rendezvényen is előkerült 1910 tavaszán. Az ünnepi szónok, Müller-Guttenbrunn, egyebek mellett a Kárpát-medence egyes településterületein egymástól szétszakítottan élő németek egységét emelte ki, és a magyarországi némettség nemzetté válásának kulcsaként a német iskolákat jelölte meg. E stratégiai program megvalósításában a német öntudatú egyetemi ifjúságra is számított: „Magyarországon mára csupán a szászok középiskolái németek. Használjuk hát ezeket az iskolákat és támogassuk őket. Tegyük őket valamennyi magyarországi német nemzeti tulajdonává.” Így aztán „az a probléma, hogy miként hozható létre egy nemzeti érzelmű értelmiség, a szász középiskolák segítségével húsz év alatt megoldódik”. Az „Erzschwab” a saját politikai gondolatait összegyűjtő kötetébe is fölvette a bécsi sváb diákok előtt megtartott programbeszédét. MÜLLER-GUTTENBRUNN, 1918, 121–131.

magyarischen Patentpatrioten zum obersten Ziele gesetzt ist, das als Mittel hiezu Spott und Hohn gegen alles Deutsche, handgreifliche Geschichtsfälschung, schnödeste Vernachlässigung und Entstellung des deutschen Sprach- und Literaturunterrichtes nicht verschmäht und von überschwänglichem Kult der magyarischen Nation, ihrer „großen und einzig herrlichen Kultur“ getragen ist. So werden die jungen Schwaben ihrem Volkstume innerlich entfremdet, ihr ganzes Gefühlsleben, ihr Sinnen und Trachten wird in unnatürliche Bahnen gedrängt, so daß sie, wenn sie die Schule verlassen und ins Leben treten, ihrem eigenen Volke, seiner Sprache und Kultur fast so fremd und gewiß mit mehr Vorurteilen gegenüberstehen, als der echte Sohn der Pußta. Was sie noch für ihr angestammtes Volkstum übrig haben, ist im besten Falle Geringschätzung, häufiger Mißachtung und offene Feindseligkeit. Ihr höchstes politisches Ideal aber ist der einheitliche und starke magyarische Nationalstaat, dessen Zukunft und Größe es erfordert, daß alle ungarischen Völker im Magyarentume aufgehen. Und sie gehen hin und predigen in vermeintlicher Pflichterfüllung den Verrat am eigenen Blute und an der Art der Väter und tragen so den Keim der Zersetzung tief in die Dörfer und Bauernfamilien, aus denen sie hervorgegangen sind. Mit erbarmungsloser deutscher Gründlichkeit beginnen sie bei sich selbst. Und so ist es in Ungarn zur alltäglichen Erscheinung geworden, daß der bäuerliche Großvater mit den Kindern des „studierten“ Sohnes nicht mehr reden kann. Der brave Sohn aber wird vom Staate als mustergültiger Patriot mit Amt und Würden bekleidet und seinen Landsleuten als rühmliches, nachahmungswertes Beispiel vor Augen geführt. So entstehen und so sind unsere Renegaten – wenn man genauer zusieht – ohne größere persönliche Schuld. Adam Müller-Guttenbrunn nennt sie mit Recht ein „ungarisches Bodenprodukt“. Und dieser verderbliche Prozess kennt fast keine Ausnahmen.

Die Existenz der Vereinigung selbst ist kein Gegenbeweis. Ihre Mitglieder stammen zu 90 von 100 aus Slawonien, speziell aus Syrmien (kroatische Schulen) und seit einem Jahre aus Siebenbürgen,³⁴ wo die Dinge besser stehen; sie repräsentieren also nur einen

³⁴ 1910 márciusában – a sváb hallgatók bécsi egyesületének tízéves fennállása alkalmából rendezett ünnepségen – az erdélyi szász egyetemistákat tömörítő testvérszervezet testületileg csatlakozott a sváb hallgatói közösséghez. Ettől kezdve tehát csakugyan együttesen alkották a „magyar korona országaiból való német hallgatók” egyesületét, amely ily módon csaknem megduplázódott taglétszámmal, mintegy félszáz egyetemistát tömörített. Az erdélyi szász egyetemisták belépése azt bizonyította, hogy a hazai német politizálásban mind nagyobb szerephez jutó Rudolf Brandsch és az ún. „zöldszászok” koncepciója magával ragadta (egyben radikalizálta) a fiatal német értelmiséget, mely előreláthatóan a jövő német nemzetiségi politizálásának letéteményese, vagyis az új hazai „német politikai elit” lesz. Az egyesülésben különleges érdemei voltak a sváb hallgatói egyesületet 1910-ben elnöklő Stephan Kraft jogászhallgatónak – az itt tárgyalt programirat szerzőjének –, akit az (ekkor 45 főnyi) tagság az április 11-i tisztújító ülésén választott meg vezetőjéül. Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Länder der ungarischen Krone in Wien. *Deutschungarischer Volksfreund*, 1910. április 29., 5. – Kraft már a második világháború után – Balduin Saria által – közzétett visszaemlékezésében így ír minderről: „A bécsi szász hallgatótársaimhoz intézett szenvedélyes felhívásom, mely össznémet alapon álló testvéri összefogásra szólított fel a magyarországi német ifjúság elnemzetietlenedése elleni harcban, azzal az örömteli sikerrel járt, hogy az erdélyi főiskolások felozlatták régi szász hallgatói egyesületüket és egyesültek a svábokkal a »Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone« keretében. [...] Ügyünk ezzel

kleinen Bruchteil der studierenden Jugend des ungarländischen Deutschtums. Wo der schwerste Kampf tobt und unserem Volke schon fast unheilbare Wunden geschlagen worden sind (Batschka, Baranya, Tolnau, Bakonyer Wald, Schildberge, Ofener Berge, Zips usw.),³⁵ behauptet das Heer der Renegaten und staatlichen Söldlinge unbestritten das Feld; unbestritten auch von der ungarländischen deutschen Volkspartei, der es in großen Komitaten mit hunderttausenden deutscher Einwohner nicht gelingen will, auch nur einen *einzig*en Vertrauensmann zu gewinnen, wie z. B. in der ganzen schwäbischen Türkei³⁶ (Donau-Drau-Winkel). Es fehlt eben aller Ecken und Enden an deutschbewußten Männern, an intelligenten nationalpolitischen Arbeitern. Dagegen steigt die Flut des Renegatentums stetig. Was in der deutschen absolutistischen Ära so sehr mangelte, aber von den in Ungarn kaum heimlich gewordenen bäuerlichen Kolonisten auch nicht vorauszusetzen war: das Streben nach höherer Bildung, ausgedrückt in zahlreicher Beschickung der Mittelschulen durch Bauernsöhne, hat jetzt durch den steigenden Bodenertrag, die erschwerte Ausdehnung der deutschen Kolonien und den Kinderreichtum der schwäbischen Bauern einen gefährlichen Umfang angenommen. Gefährlich deshalb, weil die Entnationalisierung dieser aufstrebenden Jugend und ihre Überführung in das magyarische Lager unvermeidlich ist, wenn sie auf dem bisher üblichen Bildungswege verharrt.

Ein Beispiel möge dartun, welche Dimensionen diese Erscheinung angenommen hat: Szegedin hat drei Mittelschulen, ein staatliches Gymnasium, ein Piaristengymnasium und eine Realschule.³⁷ An diesen drei Anstalten studieren zumindest 800 Bauernsöhne aus der /B/anater schwäbischen Heide. Ähnliche, wenn auch minder ausgeprägte Verhältnisse, herrschen heute im ganzen Lande.³⁸ Was daraus aber für das ungarländische Deutschtum zu hoffen steht, mögen ebenfalls einige Beispiele zeigen:

sokat nyert, mivel a bölcs és körültekintő erdélyi szászokat immáron a szász egyetemi ifjúság is nyomás alá helyezte, hogy a többi [értsd: Erdélyen kívüli] magyarországi németekkel szolidaritást vállaljanak a német ifjúság szisztematikus elnemzetietlenítése elleni harcban.” SARIA, 1959, 187. [A forrásközlemény Kraft Sariához írott 1954. július 26-i levelét publikálja.]

³⁵ A főnti névalakok a Bácska, Baranya és Tolna megye, továbbá a Bakony, a Vértes és a Budai-hegyvidék, illetve a Szepesség német elnevezései.

³⁶ A „Schwäbische Türkei” a német történelmi és néprajzi terminológiában a Dunántúl délkeleti részén fekvő – Baranya, Tolna és Somogy megyék egyes járásainak megfeleltethető, etnikailag kevert, épp ezért ilyen kritériumok mentén egzakt módon nehezen körülrajzolható – mintegy 15 ezer km² nagyságú terület, ahová az oszmán-török hódoltság összeomlását követően a szervezett (állami és magánföldesúri) kolonizáció folytán jelentős számú német ajkú telepés érkezett. A 18. századtól kezdve mintegy 200 itteni településen megkapaszkodó kolonistákat a velük együtt élő magyar és délszláv népesség egységesen „sváboknak” nevezte, függetlenül azok szűkebb származási helyétől. Az első világháború után a megcsönkített országterület legnagyobb (majd negyedmilliós) német közössége élt itt.

³⁷ A szóban forgó intézmények: a város második gimnáziumaként 1898 óta működő Szegedi Magyar Királyi Állami Klauzál Gábor Főgimnázium, az 1721-ben megnyitott – 1850 óta nyolcosztályos – Piarista Főgimnázium (mely 1922-ben vette föl egykori diákja, Dugonics András nevét), valamint az 1851-ben életre hívott Városi alreáltanoda, mely 1870-ben Állami főreáltanoda lett, majd 1875 óta M. kir. állami főreáliskola néven működött.

³⁸ A nemzetiségek lehetőségeit az elemi és a középiskolák szintjén (a felsőoktatásban nem) vizsgálja PUTTKAMER, 2003.

Verfasser dieses hat mit der Einjährigfreiwilligen-Abteilung des Infanterieregiments 69, die sich fast ausschließlich aus Fünfkirchner³⁹ mit urdeutschen Namen und Gesichtszügen rekrutierte, sechs Wochen lang in einer und derselben Lagerbaracke gelegen, ohne sie auch nur ein einziges deutsches Wort untereinander wechseln zu hören. Beim eigenen Regiment ließ sich von den 16 deutschen Kameraden aus der Batschka, der Zips und aus Ofen-Pest kein einziger dazu bewegen, *den Fahneid in seiner Muttersprache* zu leisten!!⁴⁰

Die Batschkaer Studenten, meist Schüler des erzbischöflichen Gymnasiums in Kalocsa,⁴¹ veranstalten in den Ferien Unterhaltungen und akademische Abende, auf denen offiziell, in den Aufführungen und Darbietungen, kein deutsches Wort fällt, obwohl ihre bäuerlichen Eltern unter den Zuhörern sitzen und keine Silbe von all den magyarischen Tiraden verstehen. Ich habe es erlebt, daß eine Mutter nach einer Szene, in der ihr Sohn in dem Aufzuge eines echten Pußtenbewohners eine hochtrabende, magyarische Rede hergesagt hatte, eine bittere Bemerkung machte und darüber Klage führte, daß der Bursche so schlecht deutsch spräche, daß sie, die einfache Bäuerin, oft in die Lage käme, ihn darin zurecht zu weisen.⁴² – In der Tat sind diese schwäbischen Herren Gymnasiasten und Universitätshörer meist nicht imstande, den einfachsten Gedankengang hochdeutsch auszudrücken.⁴³ Sie verfallen selbst gegen ihre sichtliche Bemühung immer wieder ins Magyarische, dessen sie sich ausschließlich bedienen.

³⁹ Fünfkirchen Pécs városának német neve.

⁴⁰ Balduin Saria professzornak megküldött visszaemlékezése szerint Kraft 1908/1909 folyamán teljesítette katonai szolgálatát Budapesten, s az innen magával hozott keserű tapasztalatai csak megerősítették abban, hogy – Bécsbe visszatérve – a hallgatói egyesülettel közösen még fokozottabb erőfeszítéseket tegyen az elnemetietlenedés útjára lépett sváb ifjúság visszánemetesítése érdekében, mégpedig az erdélyi szász iskolákban való továbbtanulás útjának egyengetése révén. Alakulatának számát illetően azonban a Saria professzornak írott négy évtizeddel későbbi levelében (1954 nyarán) már másként emlékszik Kraft: „Inzwischen hatte ich die Verheerungen der Magyarisierung in den Reihen unserer Jugend während meines Freiwilligenjahres (1908/9) bei dem Batschkaer k.u.k. Infanterieregiment Nr. 6 in Budapest gründlich kennengelernt [...]” SARIA, 1959, 187.

⁴¹ 1765-ben Barthyány József érsek alapította (s bízta a piaristák gondjaira) a gimnáziumot, melyet 1860-ban Kunszt József érsek a jezsuitáknak engedett át, akik hamarosan nyolcosztályos főgimnáziummá alakították. A Jézus Társasága Kalocsai Érseki Gimnáziuma és Szent Istvánról nevezett Kollégiuma (Stephanum) történetéhez: LAKATOS, 2010.

⁴² A hungarus-tudattól áthatott és magyarbarátságát a világháború éveiben épp saját „deutschnational” érületű néptársai ellenében védelmezni kényszerülő Bleyer Jakab, a hazai német mozgalom első világháború utáni vezéralakja, 1917-ben megjelentetett programadó írásában maga is szavát tette e visszás jelenségeket. Az iskolai oktatásban a magyar nyelv pozícióinak a német nyelv rovására történő erősítése rövid néhány évtized alatt oda vezetett, „hogy a németeket ma anyanyelvi iskolai képzettségük tekintetében a szerbek, oláhok, tótok hazánkban nem egy helyt túlszárnyalják”. Márpedig – figyelmeztet – „ez a rendszer a nép jelentékeny részének magyarbarát érületét is koczára teszi. A szülők, a kik maguk még alapos német elemi oktatásban részesültek, gyermekeik tudatlanságától épenséggel nincsenek elragadtatva és az elégedetlenség hangjai már oly körökben is hallhatók, melyek nem intézhetőek el egyszerűen avval, hogy »pangerman«-oknak bélyegezzük.” BLEYER, 1917. Az idézetek helye: 438. és 439.

⁴³ Szinte ugyanezen szavakkal panasolja el hasonló tapasztalatait Bleyer két évtizeddel később, utolsó parlamenti beszédében: „[...] a középfokú iskolát végzett német anyanyelvű ifjúság 90%-a [...] egy német levelet nem tud megírni, de még egy német mondatot sem tud úgy megszerkeszteni, ahogy az német származású művelt emberhez illik.” KN, 1931, 213.

Ein markanter Fall!!!: Zwei Zwillingbrüder, große, sehr begabte Männer, die der Stolz eines hervorragend tüchtigen Bauerngeschlechtes sind. Nach der Matura kam der eine auf die technische Hochschule nach Wien, fand den Weg zurück zu seinem Volke, blieb aber leider als Eisenbahningenieur in Österreich. Der andere wurde Jurist, verblieb an den heimischen Hochschulen, ist heute Staatsanwaltssubstitut und Renegat durch und durch. Die Familie steht bedauerlicherweise unter dem Einflusse des Juristen, dem es gelungen ist, zwei jüngere Brüder, die gleichfalls studieren, ganz in das deutschfeindliche Fahrwasser zu ziehen.

Und ein letztes Beispiel: Der junge Rechtsanwalt Dr. Oe...,⁴⁴ ein schwäbischer Bauernsohn aus der Batschka, läßt sich gelegentlich seiner Programmrede zur Reichstagswahl als Kandidat des radikalsten Flügels der Unabhängigkeitspartei⁴⁵ in seinem Heimatsort zu der Äußerung hinreißen: Es tue ihm leid, daß ihm seine Mutter das Wiegenlied deutsch gesungen habe. Zur Ehre unserer Bauern sei es gesagt, daß sich daraufhin doch ein großer Teil der Wähler von ihm abwandte und der Pietätlose Geselle zu Falle kam.

Wie stellt sich unter solchen Auspizien die Zukunft unseres Volkes in Ungarn dar? Gewiß nicht allzu hoffnungsvoll. Viele Hundert solcher verblendeter Jünglinge verlassen alljährlich die staatlichen Mittelschulen, und gesellen sich zu der ohnehin schon unheimlich angewachsenen Schar von Renegaten und rücksichtslosen Vorkämpfern des magyarischen Nationalstaates, welche die Kirchen, Schulen, Gemeindegemeinden, Behörden und Richterstühle innehaben und dem führer- und richtung/s/losen Bauernvolke die Netze der Verwirrung und Ratlosigkeit immer dichter um das Haupt schlingen. Diese Schädlinge überwuchern unseren Volkskörper und drohen allgemach jede gesunde Regung in ihm zu ersticken.

Darf es da wundernehmen, wenn die politische Arbeit so langsam vorwärts geht und die Erfolge sich nicht einstellen wollen? Muß man sich nicht fragen, ob die aufopfernde nationalpolitische Tätigkeit einiger wenigen volkstreuer Männer nicht notwendig eine Sisyphusarbeit bleiben muß, so lange der Feind seine besten Streitkräfte aus unseren Reihen zieht. So lange die Blüte unserer Jugend durch den fremden Bildungsgang mit Leib und Seele ihm verfällt, um dann in den vordersten Reihen gegen die deutsche Sache anzukämpfen? Wohl ist der Großteil unserer Bauern noch im Kerne gesund und mit Leichtigkeit für die völkische Sache zu gewinnen;⁴⁶ fühlt auch mit dumpfem Unwillen, daß es nicht mit rechten Dingen zugehe, daß ihm schweres Unrecht angetan werde.

⁴⁴ A szóban forgó személyt sajnos nem sikerült azonosítani.

⁴⁵ A Függetlenségi és Negyvennyolcas Pártól van szó, amely (elődszervezetei fúziója nyomán) 1884-ben jött létre. Elnöke a „Denkschrift” keletkezésének idejében Kossuth Ferenc volt.

⁴⁶ A tiszta és romlatlan, a magyar állam asszimilációs törekvései által nehezebben elérhető paraszti néptömegekre támaszkodni és a népiség megóvásáért folytatott német mozgalmat örájuk építeni; ez a volksdeutsch-gondolkodás alapteóriája, melynek természetesen politikai konzekvenciái is vannak. Már az első világháború végső szakaszában alapvető törésvonal keletkezett a hazai német mozgalmon belül abban a tekintetben, hogy az öntudatra ébredt sváb paraszti tömegek a tőlük számos tekintetben különböző száz testvéreikkel karöltve, vagy pedig őket magukról leválasztva, önállóan, saját prioritásaikat szem előtt tartva, önálló néptörzsként folytassák a „népiségi harcot”.

Und man braucht diesem halb unbewussten Groll nur Worte zu leihen, um die Leute für den Augenblick ganz auf seiner Seite zu haben. Ein herzhaftes deutsches Wort erweckt noch immer bedeutenden Widerhall, das empfindet man stets mit Freude.⁴⁷ Aber zum vollen Bewußtsein der Unwürdigkeit und Gefährlichkeit ihrer Lage kommen die Bauern doch nicht. Das ist der Einschnitt, der sie von der politischen Aktivität trennt. Auch bleiben gerade diejenigen, auf die es bei der Verfassung des Dorflebens und der Art unserer Schwaben letzten Endes doch ankommt, die nicht selten steinreichen bauerlichen Patrizier – wenn ich sie so nennen darf – oft ganz abseits stehen. Sie haben meist einen „g’studierten“ Sohn oder Bruder, sind Busenfreunde der Dorfgewaltigen: des Notärs und Pfarrers, dürfen dem Stuhlrichter und Obergespan die Hand drücken, an der Seite dieser großen Herren der ungarischen Staatsidee dienen und fühlen sich infolgedessen als unendlich wichtige Persönlichkeiten. Diese liegen dann mit einer Zugkraft und Hartnäckigkeit im Stirnjoche der Magyarisierung, wie sie eben nur ein bauerliches Genick aufbringen kann. Auch bei den übrigen kann die Wirkung einer gelegentlichen völkischen Anregung, die sie oft nur in Zeiträumen von mehreren Jahren erleben, keine anhaltende sein. Der Einfluss des Überläufertums, das den Bauer täglich umgibt, das den Staat und dessen Machtmittel ihm gegenüber vertritt und ihn durch einen Sohn, Bruder oder Verwandten kirre macht – man bedenke den starken Familiensinn des schwäbischen Bauern – behält den Oberhand. Das ist wohl neben den ungesetzlichen und gewalttätigen Wahlpraktiken der Regierung die hauptsächlichste Ursache des Mißerfolges der ungarländischen deutschen Volkspartei bei den letzten Reichstagswahlen,⁴⁸ selbst im Banate, wo der Boden doch schon einigermaßen vorbereitet ist („Deutschungarischer Volksfreund“, Temesvar)⁴⁹ und einige Männer aufopfernd und unermüdlich gearbeitet haben.⁵⁰

⁴⁷ Ezt felismerve a hallgatói egyesület az egyszerű falusi nép megszólítására leghatékonyabb eszköznek bizonyuló német nyelvű népkalendáriumokhoz nyúlt. Az 1904-től az egyesület saját kiadásában megjelenő, a perjamosi Alois Pirkmayer által nyomtatott és terjesztett „*Deutscher Volkskalender für die Länder der ungarischen Krone*” mintegy ötezer példányban megjelentetett 120 oldalas kötetei a szokásos praktikus információk mellett a nép körében nagy tiszteletnek örvendő német szép- és közírók (köztük persze Adam Müller-Guttenbrunn és Edmund Steinacker) öntudatépítő gondolatait is terjesztették. OBERKERSCH, 1960.; SENZ, 1977, 206.

⁴⁸ Az 1910. évi országgyűlési választáson a Magyarországi Német Néppárt egyetlen mandátumot sem tudott szerezni (SEEWANN, 2015, II., 140.), így a „deutschnational” irányvonalat a folyamatos parlamenti képviselettel rendelkező erdélyi szászok „Zöldeknek” nevezett csoportosulása (hangadó személyisége Rudolf Brandsch) tudta csak képviselni.

⁴⁹ *Deutschungarischer Volksfreund. Organ für Handel, Gewerbe, Landwirtschaft, gesellschaftliches Leben und kulturelle Interessen.* (Alcíme 1906-tól: *Politisches Wochenblatt.*) Az erdélyi szász Viktor Orendi-Hommenau által szerkesztett „deutschnational” szellemű hetilap 1903–1918 között jelent meg, közvetlen (az évfolyamszámozásában is kontinuus) folytatásaként az 1903 márciusában leállt temesvári *Deutsches Tagblatt für Ungarn* c. napilapnak. KRISCHAN, 1987, 22.

⁵⁰ Az első világháborút megelőző időszakban a német mozgalmat vivő gárdát a német szakirodalom „legálább 120 emberre” teszi. SENZ, 1977, 211–212. Az aktivisták fáradhatatlan és önfelelőző munkájára valóban szükség is volt, hisz a délvidéki német mozgalom szervezkedését a kormányzat igyekezett csírájában elfojtani. Sajtóhírekkel rendelkezünk arról, hogy ifj. Hesz Frigyes újvidéki vendéglóst azért tartóztatták le, mert a nála tartott házkutatás során a helyi németek szervezésére utaló dokumentumokra (to-

Und doch müssen wir den Erfolg erzwingen, weil daran die völkische Existenz und die Erhaltung 2½ Millionen deutscher Volksgenossen auf einem für die Weltstellung des ganzen deutschen Volkes überaus wichtigen Posten gelegen ist.

Die erstaunliche Volkskraft der schwäbischen Kolonisten, die sich in ungefähr 120 Jahren um das zehnfache vermehrt haben und deren blühende Siedelungen von Gran längs der Donau bis an die Grenze des Balkans reichen, müßte, aus fremdem Banne befreit und eigenen nationalen Zwecken zugeführt, eine überaus tragfähige Stütze für die Ausbreitung deutschen kulturellen und wirtschaftlichen Einflusses in den östlichen Donauländern abgeben und die beste Gewähr dafür bieten, Ungarn dauernd an die deutsche Machtgruppe zu binden und die Magyaren zu einer ehrlichen Auffassung und Anerkennung des Bismarckschen Gedankens von der deutsch-magyarischen Interessengemeinschaft⁵¹ gegenüber dem Slawentum zu zwingen.⁵²

Soll dies Ziel aber ernstlich erstrebt werden, sollen die ungarländischen Deutschen nicht auch weiterhin in unwürdiger geistiger und politischer Abhängigkeit vom Magyarentum verbleiben und ihre Kraft deutschfeindlichen staatlichen Entwicklungstendenzen leihen, dann muß zu allererst an die Rettung der aufstrebenden schwäbischen Jugend von einer Janitscharen-erziehung auf den magyarischen Gymnasien gedacht werden. Diese an Selbstvernichtung grenzende Erscheinung in unserem Volksleben birgt in sich die tiefsten Wurzeln der völkischen Zerrüttung und Ohnmacht des ungarländischen Deutschtums, namentlich seines Grundstockes, der ungefähr 1½ Millionen Schwaben im Süden und Westen Ungarns. Hier muß die bessernde Hand angelegt werden. Und gälte es die größten Opfer, wir müssen wenigstens einem Teil

vább Müller-Guttenbrunn betiltott regényének, a „Götzendämmerung”-nak 8 példányára) letek rá, s ez alapján bizonyítottnak látszott, hogy ő áll „a bácskai pángermán mozgalom élén”. Pángermán-párt. *Az Ujság*, 1912. január 19., 5.; A bácsmegeyei pánszláv mozgalom. *Pesti Napló*, 1912. január 19., 10. – A nyár folyamán már az ítéletről – 4 hónapi államfogház és 200 korona pénzbüntetés – is beszámol a sajtó (Hesz helyett Hess alakban szerepeltetve az elítélt nevét). A kikölcsönzött könyv. *Népszava*, 1912. július 25., 9. – Hess mozgalmi tevékenységét (az 1906 decemberében létrehozott Magyarországi Német Néppárt számára már 1907-től megkísérelt bácskai tagszervezeteket létrehozni) a korabeli sajtóhírek mellett visszaigazolja a szakirodalom is (RIEDL, 1970, 45.), valamint az is, hogy 1912-es, illetve 1916-os levelei alapján dokumentálhatóan kapcsolatban állt a német mozgalom spiritus rectorával, Steinackerrel. IDGL, Steinacker-hagyatéék, XXXVI.48, illetve XL.67 (1). [A korábban említett inkonzekvens névalak kapcsán ugyanakkor érdekes adalék, hogy német öntudata ellenére ő maga is a magyaros írásmódú „Hesz” alakot használta e leveleiben.]

⁵¹ E sorsközösség gondolata – igaz, egyenlőtlen felek együttműködéseként – a századforduló német külpolitikai gondolkodásának szilárd építőköve volt. Bismarcknak tulajdonítják a mondást, miszerint „a Duna és a Kárpátok között élnek a magyarok. Számunkra ez ugyanannyit jelent, mintha németek laknának ott, hiszen az ő sorsuk a miénkhez kapcsolódik: velünk együtt élnek tovább, vagy buknak el.” BERTÉNYI, 2001, 54.; SCHÖDL, 1974–1975. – Bismarck inkább fékező, a túlzó pángermán körök igényeit tompító, Magyarország állami stabilitását aláaknázni semmi esetre sem akaró politikai koncepciójával, illetve az egymáséval sem feltétlenül harmonizáló német birodalmi és osztrák nagynémet szervezetek törekvéseivel kapcsolatban: TOKODY, 2001, különösen 47–48.

⁵² A pángermán törekvéseket a pánszláv veszélyre hivatkozva támogatni; mindez a németországi célközönség szemében tudhatott valamelyest szimpátiát kiváltani, a sérülékeny pozícióit óvó magyar politikai elit szemében azonban aligha erősítette a sváb népi önvédelem kezdeményét.

unserer studierenden Jugend die Möglichkeit eröffnen, sich eine deutsche Bildung anzueignen; gerade in den wichtigen, für die Charakterbildung entscheidenden Entwicklungsjahren, an den großen Vorbildern der deutschen Geschichte sich emporzurichten,⁵³ und zu tatkräftigen, volkstreuen deutschen Männern heranzuwachsen. Nur dadurch kann der lähmende Mangel einer deutschen Intelligenz, der viel beklagt wird, behoben werden und dem Volke die zähe, opferwillige und begeisterte Führerschaft gegeben werden, die allen Widerständen und Gefahren zum Trotz die Brücke schlagen würde, die dem ungarländischen Deutschtum den Anschluß und die Fühlung mit dem lebendigen Strome des deutschen Geisteslebens wiederbrächte.

Was ein einziger, durch höhere Intelligenz zur Rolle eines Führers in einem Dorfe geeigneter Mann, der sich deutsches Volksbewußtsein bewahrt hat, in der Erhaltung und Erweckung desselben in kleinem Kreise zu leisten vermag, dafür haben wir ja auch beweiskräftige, leider nur zu sehr vereinzelt Beispiele. – Die Tätigkeit, der Rat und das persönliche Beispiel eines einzigen nackensteifen deutschen Mannes hat genügt, die Gesinnungsentdeutschung ganzer Dörfer aufzuhalten, die Auslieferung ihrer Schulen an die magyarisierende Verstaatlichung zu verhindern,⁵⁴ die Dorfnotäre zu deutscher Amtierung zu zwingen und an manchen Orten sogar die Wiedereinführung der deutschen Protokollsprache durchzusetzen. – Und das Vorhandensein solcher einzelner Männer hat es ermöglicht, daß die ungarländische deutsche Volkspartei im Banat, in der Batschka, in Westungarn überhaupt Wurzel fassen und eine Organisation schaffen

⁵³ 1910 tavaszán, a hallgatói egyesület már említett jubileumi ünnepségén Adam Müller-Guttenbrunn arra is rámutatott beszédében, hogy Magyarország német ajkú lakosainak a német népi célok iránti közömbösségét a „szellemi egység” és a „közös eszmények” hiánya okozza. Ezért tehát „a magyarországi német ifjúságnak eszményeket kell adni: nemcsak meg kell érteniök a kétmilliónyi magyarországi német közösségének gondolatát, de arra is büszkévé kell tenni őket, hogy a németiség adta az egész magyar államnak kultúráját, s hogy ebben az országban minden nagy alkotás német munkára, német szorgalomra vezethető vissza. Legfőbb ideálként pedig annak tudatát kell beléjük oltani, hogy nem egy kis néphez, hanem a százmilliók németiségéhez tartoznak.” Idézi: WINDISCH, 1966, 454. Ugyanezt a gondolatot, a németiséghez tartozás büszke érzését és a német – azon belül is a sváb – kultúra neves személyiségeinek példaképpül állítását szorgalmazta a hallgatói egyesülettel szoros kapcsolatot ápoló pángermán szervezet, az Alldeutscher Verband hírhedt publicistája is, amikor a „Vereinigung” megalakulását kísérő dühödt magyarországi sajtóhangok ellenében védelmébe vette a németiségükért kiálló öntudatos egyetemistákat. Noha a magyarok szemében „a sváb megnevezés mindig is gúnyos csengést hordozott”, az öntudatosodó bánáti németek most mégis „[...] büszkén hangsúlyozzák a nagy sváb néptörzshöz való tartozásukat, amelyből Schiller, Uhland, Körner s a tudomány és irodalom más kiválóságai, továbbá a Habsburg és a Hohenzollern uralkodóházak is kikerültek”. Mindez persze szokatlanul hangzik „a magyarizálás apostolainak”, hisz „végtére is mindeddig oly békés emberek voltak a bánátiak”. Az öntudatra ébredés e folyamatába illeszkedik bele a bécsi hallgatói egyesület megalakulása és felhívásában deklarált célkitűzése a magyarországi német oktatás és kultúra előmozdítására, mely épp a diákok saját tapasztalataiból, a tanulmányi előmenetelükben németként megélt számtalan hátrány felismeréséből eredeztethető. SCHULTHEISS, F[ranz] Guntram: *Das Erwachen des Deutschtums in Ungarn*, In: *Die Gegenwart. Wochenschrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben* [Berlin], 1901. június 22. [Nr. 25.], 388–390.

⁵⁴ A veszélyeztetett német iskolák tannyelvének megőrzése érdekében nem egy esetben bonyolítottak le titkos aláírásgyűjtő akciókat. A szerémségi Indiában 1905 folyamán vittek végig egy ilyen akciót (a „háziról házra járvá” összegyűjtött aláírásokkal megtámogatott kérelem végül sikerrel is járt), és hasonló aláírásgyűjtés zajlott az Eszék közeli Drávaszvarvas (Hirschfeld) településen is. OBERKERSCH, 1960.

konnte, die freilich eines weitgreifenden Ausbaues und festerer Grundlegung bedarf. Und es ist gewiß kein Zufall, daß mehrere solche vereinzelt deutschgesinnte Führer diese ihre Gesinnung und nationale Charakterfestigkeit sich auf *siebenbürgisch-sächsischen Schulen* erworben haben. Dieses Resultat zeigt uns den Weg, den wir zu betreten haben.

Da wir bei den herrschenden politischen Verhältnissen nicht einen Augenblick an die Gründung eigener deutscher Mittelschulen in Südungarn denken dürfen, weil der ungarische Staat es derzeit nicht gestatten würde, so bleibt uns nur der eine Weg offen, der sicher und rasch zum Ziele führt: „Das ist der Weg über Siebenbürgen.“

Die vorzüglichen siebenbürgisch-deutschen Gymnasien und sonstigen Bildungsanstalten, denen in erster Linie der sächsische Stamm seine bewundernswerte Widerstandskraft verdankt, müssen dem gesamten ungarländischen Deutschtum nutzbar gemacht werden. Sie werden sich auch für die übrigen deutschen Siedlungsgebiete Ungarns als eine unschätzbare nationale Kraftquelle erweisen und uns einen mächtigen Hebel bieten, um die räumlich, historisch und stammesartig geschiedenen deutschen Volksgruppen in Ungarn zu einer geistigen und politischen Einheit zusammenzuschweißen.

Diesen Weg der Befreiung hat auch E.-M. Adam *Müller-Guttenbrunn* seinem geliebten Schwabenstamme in der volkstümlichen und poesiereichen Erzählung „Der kleine Schwab“ gewiesen⁵⁵ und die Vereinigung deutscher Hochschüler ist schon seit Jahren bemüht, diesen Gedanken unter den südungarischen Schwaben Wurzel schlagen zu lassen.

Die Ergebnislosigkeit unserer Bemühungen, den Gedanken an sich – aus eigener Initiative der beteiligten schwäbischen Volkskreise – zur praktischen Wirksamkeit zu bringen, die in den oben besprochenen Schwierigkeiten und in der Mühsal der Renegaten begründet ist, brachte uns zu der unumstößlichen Ueberzeugung, daß nur materielle Opfer zum Ziele führen können. Wir dürfen es nicht verschmähen, durch eine längere Reihe von Jahren gewissermaßen Prämien auf den Besuch der deutschen Gymnasien in Siebenbürgen zu setzen und damit dem auf jede Weise begünstigten Besuche der benachbarten magyarischen Mittelschulen ein Paroli zu bieten, bis die Macht des Beispiels und Herkommens dies überflüssig macht. Staat, Klerus und große magyarische Vereine wenden alljährlich gewaltige Summen zu Magyarisierungszwecken auf. Die Lehrer der staatlichen Schulen erhalten sogar Magyarisierungsprämien.⁵⁶ Da

⁵⁵ MÜLLER-GUTTENBRUNN, Adam: *Der kleine Schwab. Abenteuer eines Knaben*. Leipzig, Staackmann, 1910. – A mű, mely az „Erzschwab” nemzeti „eszmélését”, a Szászföldön eltöltött számára a népi megmaradás alapvető tanulságait kijelölő iskolaéveit idézi meg, magyar fordítást (hasonlóan a többi harcos szemléletű, a hatóságok által magyarellenesnek és uszítóknak bélyegzett művéhez) a mai napig sem kaptott; „ma sem lehetne őket a gyanútlan magyar olvasó kezébe adni”. KALÁSZ-KOVÁCS-BALOGH-KOMÁROMI, 2002, 359. – Az egyedi elbírálás alapján a századforduló éveiben indexre tett egyes munkáinak hatósági kezelése később annyiban egységesült, hogy 1926-ban Adam Müller-Guttenbrunn műveit „magyarellenes beállítottságuk miatt” végleg betiltották Magyarországon. TILKOVSKY, 1993, 271.

⁵⁶ Az utalás az oktatási tárca által a magyar nyelv terjesztése érdekében előkészített kodifikációra vonatkozik. Az 1879. évi XVIII. tc., az 1883. évi XXX. tc. és az 1891. évi XV. tc. (vagyis a magyar nyelv tanításának bevezetése a nemzetiségi népiskolákban, a középiskolákban és a kisdudóvókban), illetve az ezek végrehajtására vonatkozó szakminiszteri rendeletek sokaságának pusztá ténye az 1868-as nemzetiségi és

dürfen wir uns auch nicht scheuen, wo doch die Verwirrung unter unserer Bauern schon so heillos ist, mit ähnlichen Mitteln zu arbeiten und uns einen Teil unserer studierenden Jugend durch materiellen Aufwand zu erhalten suchen.

Diesen Weg hat die Vereinigung im vergangenen Jahre beschritten, indem sie durch ihren Obmann⁵⁷ sieben junge Schwaben aus der Batschka für die deutschen Schulen in Siebenbürgen anwarb und sie mit Unterstützungen von je 200 M. in Schäßburg und Mediasch unterbrachte.⁵⁸

Möglich war uns dies nur durch die hochherzige Unterstützung, die wir namentlich bei unseren verehrten Ehrenmitgliedern: Universitätsprofessor Dr. *André* – Marburg i. H.,⁵⁹ Regierungsrat Dr. *Groos* – Konstanz⁶⁰ und dem leider viel zu früh verstorbenen Geh. Rat Prof. *Theobald Fischer* – Marburg i. H.⁶¹ fanden, der uns durch sein warmes

népiskolai törvény szellemiségéhez képest a magyar nacionalizmus előretörését, ugyanakkor – a kérdés-kör máig alapvető szakmunkájának szerzője, Mikó Imre szerint – a gyakorlatba átültetés „enyheségét és eredménytelenségét bizonyítja”. Az intézkedések eredményességét eleve korlátozta, hogy a korban „a tanítókat élethossziglan választották, a magyarul nem tudó tanítóktól pedig hiába követelték az államnyelv tanítását”. Csáky Albin szakminiszter ezért, a folyamatot felgyorsítandó, a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről szóló 1893. évi XXVI. tc.-ben, mely a tanítói fizetések minimumát állapította meg, lényegében rászorította a szegényebb iskolafenntartókat arra, hogy államsegélyért folyamodjanak, amelynek ellentételezését a magyar nyelv intenzívebb tanítása jelentette. A nemzetiségek különösen sérelmezték a törvény ama passzusát, mely fegyelmi vétségnek nyilvánította a tanítónak az államnyelv törvényben meghatározott alkalmazása ellen irányuló cselekményét (13. §, 6. bek.). A koalíciós időszak vallás- és közoktatási minisztere, Apponyi Albert szintén úgy látta helyesnek, ha a magyar nyelv pozícióinak erősítésére „nemcsak a népiskolai hatóságok ellenőrzését használják fel, hanem igyekeznek a nem-állami iskolákat anyagi eszközökkel is a magyar nyelv terjesztésére sarkallni”. Ezt egyfelől a tanítói illetmények rendezésének újrarendezésével kívánta elérni (1907. évi XXVI. tc. az állami népiskolák, illetve XXVII. tc. a nem állami népiskolák vonatkozásában), másfelől az elemi népiskolai oktatás ingyenessé tételével (1908. évi XLVI. tc.), amivel jóformán rákényszerítette a nem állami, felekezeti iskolafenntartókat az államsegélyért folyamodásra, aminek viszont alapfeltétele volt a hazafias nevelés biztosítása. MIKÓ, 1989. Az idézetek helye: 436., 437., 438. – A legújabb szakirodalomból lásd KOVÁCS, 2019.

⁵⁷ Stephan Kraft – e röpirat szerzője – névtelenségben maradván ugyan, de önmagáról beszél: csaknem 50 évvel későbbi (már idézett) visszaemlékezése szerint az első kisdíjakokat, hét parasztyereket, ő maga – mint a hallgatói egyesület feje abban az évben – személyesen kísérté az 1910/11-es tanév indulásakor Erdélybe, ahol az épp akkor a magyar országgyűlésbe megválasztott Rudolf Brandsch segítségével a nagyszabeni, medgyesi és segesvári szász középiskolákban helyezte el őket. SARIA, 1959, 188.

⁵⁸ Az erdélyi szászok nagy hagyományokkal rendelkező segesvári és medgyesi iskolái mellett (előbbiről már 1522-ből rendelkezünk okleveles említéssel, utóbbit egy 1586-os jegyzőkönyv említi) további három intézményük is (Nagyszabon, Brassó és Beszterce) főgimnáziumi ranggal rendelkezett 1910-ben. HALTMAYER, 1987/1988, 38.

⁵⁹ Friedrich Bernhard André (1859–1927), jogász, a római jog tanára Göttingenben, majd 1899-től haláláig Marburgban, ahol 1906-ban az egyetem rektora.

⁶⁰ Wilhelm Groos (1849–1934), jogász. Heidelbergi tanulmányait, majd az 1870/71-es francia–német háborúban (kitüntetéssel jutalmazott) hadi szolgálatait követően magas hivatali karriert futott be Badenben. A pángermán politikai irányvonal követője, a Verein zur Erhaltung des Deutschtums im Ausland elnökségi tagja.

⁶¹ Theobald Fischer (1846–1910), földrajztudós. 1883-tól tanított Marburgban, 1894/95-ben az egyetem rektora. Az Alldeutscher Verband tagja, a németországi egyetemisták nacionalista szervezeteinek aktív patrónusa, a német nagyhatalmi politika és az afrikai német gyarmatosítás befolyásos szószólója.

Eintreten für die Sache den Mut gab, dieses völkische Werk in Angriff zu nehmen. Tatkräftige, dankenswerte Förderung ließen der Sache auch der „Verein für das Deutschtum im Auslande“⁶² und der Wiener „Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn“⁶³ angedeihen. Der letztgenannte junge Verein (1907) hat trotz der bislang noch geringen Mittel, die ihm zu Gebote stehen, auf dem Gebiete der deutschen Schutzarbeit schon sehr Beachtenswertes geleistet und sich ein bedeutendes Verdienst dadurch erworben, daß er das Interesse weiter Kreise in Österreich und zum Teil auch im Reiche für die deutschungarische Frage geweckt hat.⁶⁴ Er verdient daher die Würdigung und Unterstützung der Freunde des ungarländischen Deutschtums in noch höherem Maße, als sie ihm bisher schon zuteil wurde.

Mit besonderem Danke müssen wir auch des herzlichen Entgegenkommens gedenken, das man uns in Siebenbürgen ent[ge]genbrachte. Das Interesse und die Sympathie, womit der ganze Plan dort aufgenommen wurde, läßt uns nach dieser Richtung hin freudig und hoffnungsvoll in die Zukunft blicken.⁶⁵

⁶² A pángermán irányzat egyik legismertebb szervezete eredetileg 1881-ben alakult Allgemeiner Deutscher Schulverein zur Erhaltung des Deutschtums im Auslande névvel, 1908-ban kapta a Verein für das Deutschtum im Ausland elnevezést, majd a nemzetiszocialista terminológiához alkalmazkodva 1933-ban ismét átkeresztelték Volksbund für das Deutschtum im Ausland névre. A szervezetről részletesebben WEIDENFELLER, 1976.

⁶³ Az egyesület működéséről SENZ, 1977, 198–202.

⁶⁴ Valójában a VDU-nak a pángermán propagandán túlmutató társadalmi kapcsolatai nemigen voltak Magyarország irányában. Jól jelzi ezt, hogy a szervezet „mintegy 1800 tagjából 1400 a magyar határokon kívül élt”. TOKODY, 2001, 54.

⁶⁵ E gondolat kicsit tán többet sugall a valós állapotnál. Kétségtelen azonban, hogy a meglehetősen elzárkózó, „önérdekű” erdélyi szász politizálás terén ha nem is fordulatot, de legalább a nyitást, a délvidéki sváb politikai törekvések megértő és a kooperációt kilátásba helyező fogadtatását valóban elhozta a századforduló időszaka. A Szász Néppárton belül, amely parlamenti képviselőtüket látta el, a „Feketéknek” nevezett konzervatív, kormánytámogató, a Budapesttel való együttműködés révén gyarapodást remélő vonulat stratégiája érvényesült, szemben az effajta „opportunistá orientációt” élesen elítélő radikális fiatalok, a „Zöldek” csoportjával. A Zöldek elégedetlenek voltak a kiegyezés rendszerével, a megalkuvó szász politizálással, és a nemzetiségektől lojalitás gyanánt önnön nemzeti törekvéseik feladását váró kormányzattal. Így aztán a Lutz Korodi, Rudolf Brandsch, Viktor Orendi-Hommenau, Adolf Schullerus, Oskar Wittstock fémjelzte tömörülés, szakítva a fősodorral, következetesen kereste az elégedetlenkedő többi nemzetiséggel való kapcsolatot, s ugyanígy szembefordult a szász politika fősodrával a belső, a „német néppolitikai” ügyek kezelése kapcsán is. Ezért hát, noha a szász politika hivatalos (fekete) vonulata önnön – szűkkeblűen értelmezett – szász közösségük koncesszióért cserébe hallgatólagos hozzájárulását adta Budapestnek ahhoz, hogy nem forszírozza a Magyarország egyéb területein szétszórtan élő német (sváb) testvérek politikai jogainak képviseletét, a zöldszászok e konszenzust felrúgva nyíltan felkarolták Nagy-Magyarország visszamaradott politikai öntudatú német néprészeit: ez pedig – ti. a „svábkérdés” kezelése – újabb súlyos nézeteltéréseket hozott Zöldek és Feketék között. A svábok érdekében a magyar parlamentben szót emelő szász Brandschot épp szász képviselőtársai intették le: egyikük, Wilhelm Melzer, Budapest felé gesztust téve, egyenest kijelentette, hogy „a szász politika semmiféle közösséget nem vállal a sváb mozgalommal, s hogy a szász politika csupán a szász érdekek védelmét tartja szem előtt”. (Idézi: EISENBURGER, 1979, 137.) A jó ideig kikezdehetetlen tabu ledöntése az erdélyi szász politikai mozgalom radikálisai részéről, vagyis a népközösségi gondolatnak az állam iránti lojalitás feltétlen primátusa fölé helyezése ekkoriban tehát még nem történt meg egyértelműen és véglegesen. A fönt elmondottak így inkább csak a remény szavai.

Das bisher erreichte will aber noch sehr wenig besagen. Es ist im Vergleich zu unserer Volkszahl, zur Größe der Mißstände und der nationalen Gefahr ein winziger Taupfropfen.

Soll aus diesem Erziehungswerke unserem Volke reicherer Segen sprießen, so muß es ausgebaut werden. „Es muß“, um mit Ehrenmitglied Müller-Guttenbrunn zu reden, „aus diesen spärlichen Anfängen eine ganze Volksbewegung entstehen; nicht 10 oder 20, es müssen Hunderte von deutschen Studierenden aus Ungarn nach Siebenbürgen wandern, Freiplätze und Stipendien müssen für diesen Zweck geschaffen werden.“⁶⁶

Wenn in dem nächsten Jahrzehnt auch nur 100 Schwaben auf den siebenbürgischen Gymnasien in strammer völkischer Zucht heranwachsen, so muß die deutsche Bewegung in Südungarn dadurch einen so mächtigen Antrieb erhalten, daß sie die Schlingen und Netze, in die unser Bauernvolk verfangen ist, zerreißen, das Selbstvertrauen und die Widerstandskraft der Schwaben durch politische Siege und andere Erfolge stärken wird, statt wie bisher Existenzopfer zu fordern, die zage Gemüter vollends einschüchterten. Die Erfahrungen in Syrmien rechtfertigen die Behauptung, daß je 30 bis 40 solcher völkisch gestählter, von selbstloser Liebe zu ihrem Volke erfüllter, kampffreudiger junger Männer ein gewonnenes Komitat bedeuten. Um so sicherer, wenn sie aus ausgebreiteten und wohl-situierten Bauernfamilien stammen, so daß Familienbeziehungen und relative materielle Unabhängigkeit ihrem Auftreten und ihrer zukünftigen völkischen Aufklärungsarbeit von vornherein Gewicht und Bedeutung sichern. Es muß daher eine Richtlinie für die Anwerbung dieser nationalen Zöglinge sein und bleiben, gerade wohlhabendere begabte Bauernsöhne zu gewinnen – durch Ausgleichung der Mehrkosten, die mit dem Besuche der so entlegenen sächsischen Schulen verknüpft sind. – Manch einer von diesen wird nach erlangter voller Einsicht der Unterstützung gerne entraten wollen und auch können. Keinesfalls werden sie dem so schwer zu schaffenden nationalen Hilfsfonds auf der Hochschule mehr zu besonderer Last fallen. Es scheint ja auch durchaus nicht wünschenswert, mittellose junge Leute zu exponierten Stellungen in einem Kampfe heranzuziehen, der von gegnerischer Seite so gehässig und rücksichtslos geführt wird. *Nicht etwa eine mitleidige Wohlfahrtseinrichtung, sondern eine kulturpolitische Aktion soll eingeleitet werden, die berufen ist, in einem niedergedrückten deutschen Volkskörper lebendige, befreiende Kräfte zu wecken, ihn mit Wehr und Waffen zu versehen.*

Und mit welch geringen Mitteln ließe sich diese Ausrüstung von 2½ Millionen deutscher Volksgenossen mit den geistigen Waffen für den nationalen Existenzkampf durchführen; ließe sich die Beistellung der strategischen Leitung für das junge schwäbische Kolonistenvolk bewerkstelligen!

⁶⁶ A gondolat minden bizonnyal a hallgatói egyesület fennállásának tízéves évfordulóján, 1910-ben – a „Denkschrift” összeállítását megelőző évben – tartott nagyszabású rendezvényen hangozhatott el, ahol az ünnepi szónoklatot maga Müller-Guttenbrunn tartotta. A rendezvény a „Vereinigung” céljai köré stratégiai munkaprogramot kreáló reprezentatív „nagyesemény” gyanánt maradt meg a résztvevők emlékezetében, ily módon szervesen beépült a későbbi német hallgatói nemzedék identitásába is. Az „Erzschwab” szóban forgó beszédének épp ezért további elemei is fennmaradtak. GRUBER, 1960, 108.; SENZ, 1977, 212.

Ein Opfer von 20.000 bis 25.000 M.,⁶⁷ acht Jahre hindurch entrichtet, würde die Unterstützung von 100 nationalen Zöglingen auf den sächsischen Gymnasien in Siebenbürgen mit je 200 bis 250 M. jährlich ermöglichen und so der deutschen Bewegung im Verlaufe eines Jahrzehntes durch 100 begeisterte junge Vorkämpfer durchschlagende Kraft verleihen.

Leider ist dieses Werk in materieller Beziehung ganz auf die Unterstützung des Mutterlandes angewiesen, was wir dem Kenner der politischen und rechtlichen Verhältnisse Ungarns nicht erst beweisen müssen. Das ungarländische Deutschtum ist ja noch vollständig unorganisiert. Und wie die öffentlichen Zustände nun einmal beschaffen sind, setzt sich jeder, der ohne ein großes Maß von Vorsicht für die deutsche Sache Eintritt, einer nicht unbedeutenden Gefahr aus. (Fall Heinz.)⁶⁸ Wir dürfen unter unserem eigenen Volke mit dem Plane nicht offen hervortreten und etwa in Aufrufen oder öffentlichen Versammlungen an seine Opferwilligkeit appellieren, weil damit die Sache selbst preisgegeben und verloren wäre. Es ist vielmehr Voraussetzung für das Gelingen jedes deutschvölkischen Unternehmens in Ungarn, daß es der magyarischen Öffentlichkeit gegenüber möglichst lange verborgen gehalten oder harmlos verkleidet werde. *Dieser Umstand verbietet auch jede hinschleppende Halbheit in dieser Sache und fordert gebieterisch einen energischen Anlauf, um durch eine entsprechende Anzahl von Zöglingen den großen nationalen Endzweck in möglichst kurzer Zeit sicherzustellen, bevor noch die Meute der Renegaten wach geworden ist und größere Widerstände hervorgerufen sind.*

Unerläßliche politische Vorsicht gestattet auch nicht, daß die wahren Stifter dieser Unterstützungen unter unserem Volke bekannt werden; als solche dürfen nominell nur deutschungarische Geldinstitute und Privatpersonen fungieren. Die Vereinigung selbst bediente sich im vergangenen Jahre bei der Anwerbung ihrer Schützlinge des Schildes der Raiffeisenzentrale in Temesvar und der Volksbank in Ungarisch-Weißkirchen,⁶⁹ welch letzteres Institut unter der Aufsicht unseres Ehrenmitgliedes, des Obmannes der ungarländischen deutschen Volkspartei, Dr. Ludwig *Kremling* auch die Geldgebarung übernommen hat.

Da aber zahlreichere Geldsendungen aus dem Reiche selbst an eine Bank Verdacht/s/-gründe gegen die „Pangermanen“ liefern könnten, haben wir unter Befürwortung führender deutschungarischer Persönlichkeiten beschlossen, die Geldmittel für das in

⁶⁷ Márkával számol a szerző, hisz németországi támogató körökhöz szól az irat!

⁶⁸ Az utalás Heinz Vilmosra vonatkozik, aki a bécsi székhelyű pángermán szervezet, a „Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn” tagjaként felvilágosító – a magyar hatóságok által uszítóinak bélyegzett – tevékenységet folytatott a nyugat-magyarországi Szentmargitbányán (Sankt Margarethen im Burgenland), amiért is 1910-ben letartóztatták és eljárást indítottak ellene. Vö. KEMÉNY, 1971, 444–445.

⁶⁹ Az erdélyi szászok szövetkezeti típusú pénzügyintézetek mintájára a 19. század utolsó éveitől kezdve szerveződtek meg a bánáti svábok hasonló elven építkező hitelintézetei, egyebek mellett Großscham, Triebswetter, Gertianosch, Mramorak, Werschetz, Segenthau, Lowrin, Liebling településeiken. Közéjük tartoztak a „Denkschrift”-ben említett temesvári (ma: Timișoara, Románia) és fehértemplomi (ma: Bela Crkva, Szerbia) bankok is. Ezek az intézmények az éledező „deutschnational” érzület, s ezzel együtt a századforduló óta szerveződő német nemzetiségi mozgalom támaszai voltak.

Angriff genommene nationale Erziehungswerk in Wien bei der *Zentralbank Deutscher Sparkassen* zusammenfließen lassen und sie als „*Deutschungarische Schulstiftung*“⁷⁰ nach den hier dargelegten Grundsetzen verwalten zu lassen von Vertrauensmännern der ungarländischen deutschen Volkspartei einerseits, und der Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone andererseits. Im beiderseitigen Einvernehmen und mit Zustimmung der erwählten Herren wurde dieses nationale Vertrauensamt hervorragenden Persönlichkeiten des deutschungarischen Lebens übertragen, von denen ein Teil in Wien lebt. Da manche der Herren sich in exponierten Stellungen befinden, dürfen Namen nicht angeführt werden,⁷¹ weil eine Veröffentlichung derselben in der Presse doch nicht außer dem Bereiche der Möglichkeit liegt. Es wird jedoch dieser „*Deutschungarische Kulturrat*“⁷² mit dem Sitze in Wien seine Zusammensetzung den Leitungen der großen deutschen Schutzvereine auf brieflichem Wege bekanntgeben. Neben der Pflege und Sicherung des dargelegten völkischen Erziehungswerkes wird sich der Kulturrat nach Maßgabe einer späteren Ausgestaltung in Verbindung mit den bestehenden Vereinen zur Förderung der deutschungarischen Bewegung zur Aufgabe machen, die verschiedenen Richtungen der völkischen Bestrebungen untereinander im Einklang zu erhalten und sie allesamt gegenüber den Helfern aus dem Mutterlande zu vertreten.

Was nun das eminent wichtige Erziehungswerk anbetrifft, so teilen sich in die Arbeit der Anwerbung nationaler Zöglinge nach wie vor die Mitglieder der Hochschülervereinigung und die Vertrauensmänner der ungarländischen deutschen Volkspartei.

Voraussetzung einer ausgebreiteteren Werbearbeit ist aber, daß wir in wenigen Monaten festen Boden unter den Füßen haben und wissen, wie weit das Mutterland bereit ist, seine Söhne in Ungarn im Kampfe um ihre geistige und politische Emanzipation vom Magyarentum zu unterstützen. Und das hilfsbereite deutsche Herz, das für Messina, für Armenien, für Negermissionen usw. so viel hunderttausend Mark übrig hat,⁷³ kann doch nicht versagen, wenn das eigene Blut um Hilfe ruft. Gilt es doch ahnungslose

⁷⁰ A „Schulstiftung“ és a belőle kinövő „Kulturrat“ kapcsán SÁRIA, 1959; SENZ, 1977, 210 és 212–219.

⁷¹ Elnökké az „Erzschwabot“, Adam Müller-Guttenbrunn, az adminisztratív feladatokért felelős jegyzővé pedig az egyetemi ifúságot képviselő Bruno Kremlinget választották. A testület személyi hátterét világosan láttatja az első – már március elején – lebonyolított ülése, ahol mindenki jelen volt, aki a magyarországi németiség új szemléletű politikai mozgósításában bármilyen szerepet vitt. A nagy öregek, Steinacker és Müller-Guttenbrunn, a szervezés motorjaiként működő egyetemisták, Kraft és Kremling, az erdélyi szászokkal való kapcsolat megtestestítője, Rudolf Brandsch, a délvidéki sváb mozgalmat összefogó Német Néppárt vezetői, Ludwig Kremling és Eduard Rittinger, a nyugat-magyarországi németeket megjelöltő Karl Wollinger, az Alldeutscher Verband neves publicistái, Paul Samassa és (az erdélyi szász emigráns) Lutz Korodi, továbbá a bécsi VDU elnöke, Josef Patry.

⁷² GRUBER, 1960, 106–127. – A „Kulturrat“ üléseinek iratanyaga Roderich Müller-Guttenbrunn (az „Erzschwab“ legfiatalabb fiúgyermek) hagyatékában fennmaradt.

⁷³ A „Denkschrift“ nyilvánvalóan arra az áldozatkészségre utal, amelyet német egyházi és karitatív szervezetek tanúsítottak a 20. század első évtizedében, egyebek közt a kor közvéleményét megrázó 1908-as (80 ezer emberéletet követelő) szicíliai földrengés kapcsán, vagy épp az első világháborús nagy örmény genocidiumot pár évvel megelőző, akkor 30 ezer örmény áldozatot eredményező törökországi népirtás (az 1909-es adanai vérengzés) után.

deutsche Jugend vor geistiger Vergewaltigung durch ein tückisches Erziehungssystem zu bewahren, das darauf abzielt, sie zu Verächtern ihres Stammes zu machen. Und endlich ist es Ehrensache der ganzen deutschen Nation, die Schmach wett zu machen, die ihr das Magyarentum durch den nun vier Jahrzehnte lang betriebenen systematischen Raubbau an der deutschen Jugend Ungarns angetan hat. Welcher von den großen nationalen Vereinen und Schutzverbänden im Reiche – die österreichischen mußten aus Rücksicht auf die überaus empfindliche ungarische Regierung und infolge der erdrückenden Fülle eigener Aufgaben ihre Wirksamkeit satzungsgemäß auf Oesterreich einschränken – wird dazu nicht gerne seine Hand reichen wollen? Sie können es um so leichter, als der österreichischer Bruderstamm, der sich voller politischer Bewegungsfreiheit und einer vorzüglichen Organisation erfreut, in der Roseggerstiftung⁷⁴ (= 3 Millionen) und seinen blühenden Schutzvereinen einen Hort besitzt, der es ihm mehr und mehr möglich macht, den Verteidigungskampf an der Sprachgrenze ganz aus eigener Kraft zu führen.

In Ungarn wird kein bloßer Grenzkampf geführt, dort gilt es nicht etwa einer Brandung zu wehren, welche an den Außendämmen zehrt, sondern eine Sturmflut abzuhalten, die alles zu verschlingen droht. Nicht diese oder jene deutsche Schule, nicht eines, zehn oder zwanzig Dörfer an der Grenze stehen auf dem Spiele, sondern die Existenz des ganzen Volkes.

Die Not ist groß und wir glauben unerschütterlich, daß die Stimme des Blutes für uns sprechen wird und Hilfe naht. Man wird sich der schwäbischen Kolonisten, die erst so kurze Zeit den deutschen Mutterboden verlassen haben und doch so lange Jahre hindurch gründlich vergessen und zu Stiefkindern der Mutter Germania geworden waren, erinnern und ihnen Hilfe bringen in dem harten Kampfe um die Erhaltung ihrer deutschen Art.

Am besten geschieht dies, wenn Vereine und Private durch mehrjährige größere oder kleinere Beiträge dem ungarischen Deutschtume *Verteidiger aus eigenem B[l]ute* erstehen lassen.

Geldsendungen sind erbeten an die „Zentralbank deutscher Sparkassen“ in Wien I., Konto: „Deutschungarische Schulstiftung“.

Zuschriften an den derzeitigen Vorsitzenden des deutschungarischen Kulturrates, Herrn Adam *Müller-Guttenbrunn*, Schriftsteller, Wien, XVIII., Hofstadtgasse 17.

Sehr erwünscht wären Anzeigen, ob eine etwaige Leistung als einmaliger oder als jährlicher Beitrag gedacht sei. Dies läge im Interesse der Stabilität der Sache.

⁷⁴ A szóban forgó alapítvány névadója Peter Rosegger (1843–1918) osztrák író-költő volt, a népies romantika ünnepesti képviselője, akit még a pesti Heckenast Gusztáv fedezett fel s adta ki első munkáit. A századfordulón már a „deutschnational” körök apostola, aki a hírhedt pángermán egyesület, a Deutscher Schulverein javára („tégla”-jegyek vásárlása révén) gyűjtést kezdeményezett „2000 korona ezerszer, az 2 millió korona” mottóval. – A „Rosegger-Stiftung” vagyonát a magyar sajtó pontosan számon tartotta. Egy a különböző osztrák és német pángermán egyesületeket (és azok anyagi erőforrásait) tételesen szemlélő újságcikkből tudjuk, hogy „1910 szeptemberében 1278 tégla volt 2 556 000 K[orona] értékben”, az áldozatvállalás mértékét ugyanakkor jól jelzi, hogy ehhez „a birodalmi némettség 65 millió tömege csak 105 téglat, azaz 210 000 koronát gyűjtött”. Vö. *A germanizáció várai*, In: *Pesti Hírlap*, 1911. június 7., 5–6, 5.

Wir haben in zwölfter Stunde diesen Mahnruf an den deutschen Brudersinn gerichtet und hoffen zu Gott, daß er nicht ungehört verhallen wird.*
Wien, im Feber 1911.

I. N. der Vollversammlung:

Stephan Kraft,
Rechtskandidat

Für den Ausschuß:

med. vet. **Ed. Müller** m. p.,⁷⁵
dzt. Obmann

phil. **Math. Strecker** m. p.,⁷⁶
dzt. I. Schriftwart

arch. **Bruno Kremling** m. p.,⁷⁷
dzt. Obmannstellvertreter

* Bei Abschluß dieser Schrift läuft uns die freudige Nachricht ein von der ersten größeren Zuwendung an die „Deutschungarische Schulstiftung“. – Der hochherzige Spender, ein schwäbischer Stammesgenosse, will leider ungenannt bleiben und läßt uns seine edle Gabe anzeigen als „*Privatbeitrag eines Schwaben aus Berlin 1000 M., durch Geheimen Regierungsrat Dr. Groos in Konstanz*“. Beiden Herren sei auch an dieser Stelle der Dank der deutschungarischen akademischen Jugend dargebracht.

⁷⁵ Eduard Müller, a hallgatói egyesület elnöke az 1909/10-es tanév őszi szemeszterében. (OBERKERSCH, 1960.) További működése nem ismert.

⁷⁶ Mathias Strecker, a hallgatói egyesület elnöke az 1911/12-es tanév őszi szemeszterében. (OBERKERSCH, 1960.) További működése nem ismert.

⁷⁷ Bruno Kremling (1889–1962), az 1906-ban Versec székhellyel megalakult Magyarországi Német Néppárt elnökének, Ludwig Kremlingnek a fia, a hallgatói egyesület elnöke az 1910/11-es tanév őszi szemeszterében, majd az 1911-ben létrehozott „Deutschungarischer Kulturrat” jegyzője. Az első világháború után visszatért a délszláv államhoz csatolt szülőföldjére, ahol szépirodalmi munkássága mellett az újjvidéki *Deutsches Volksblatt* munkatársa 1939-ig. Ezt követően Bécsben, majd Heidelbergben telepedett le, újságíróként, szerkesztőként tevékenykedett. OBERKERSCH, 1960; DIPLICH, 1959.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- IDGL Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen
Nachlass Edmund Steinacker
- StAW Staatsarchiv Würzburg
Bestand RSF – Reichsstudentenführung
- WWU Bibl Westfälische Wilhelms-Universität Münster, Institut für vergleichende Städtegeschichte, Bibliothek
Nachlass Hektor Ammann

*

Alldeutsches Tagblatt
Az Ujság
Deutsches Tagblatt für Ungarn
Deutschungarischer Volksfreund
Die Gegenwart
Népszava
Pester Lloyd
Pesti Hírlap
Pesti Napló

*

ANTOLOVIĆ–GEIGER
2015

Michael ANTOLOVIĆ – Vladimir GEIGER: *Berühmte Deutschen aus Srem – Stephan Kraft*, In: *Fenster. Zeitschrift für Kultur und Zusammenleben der Donauschwaben* [Sremski Karlovci], 16. (2015) 36–37.

BERTÉNYI
2001

IFJ. BERTÉNYI Iván: *Szövetség életre-halálra vagy érzelemmentes érdekközösség? A magyarok Németország-képe 1848-tól az első világháborúig*, In: *Újrakezdések krónikája. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok*, szerk. UJVÁRY Gábor – PRÖHLE Gergely, Budapest, Corvina, 2001, 31–56.

- BLEYER
1917
BLEYER Jakab: *A hazai németség*, In: *Budapesti Szemle*, 169. köt. (1917) 483. sz. 428–441.
- BRITZ
1957
Die Donauschwaben zwischen gestern und heute. Festschrift zur Fünfzig-Jahr-Feier des Schwabenvereins Wien, szerk. Nikolaus BRITZ, Wien, Donauschwäbische Landsmannschaft in Wien, Niederösterreich und Burgenland, 1957.
- DIPLICH
1959
Hans DIPLICH: *Bruno Kremling zum 70. Geburtstag*, In: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 9. (1959) 4. sz. 189–193.
- EISENBURGER
1979
Eduard EISENBURGER: *Sie erkannten die Zeichen der Zeit. Rumäniendeutsche politische Zeit- und Lebensbilder aus zwei Jahrhunderten*, Cluj-Napoca, Dacia, 1979.
- [GLATZ]
1842
[Eduard GLATZ]: *Deutsche Xenien aus und für Ungarn*, Leipzig, Tauchnitz, 1842.
- GRONEWEG
1941
Barbara GRONEWEG: *Die Anfänge der volkspolitischen Arbeit Edmund Steinackers 1867–1892*, München, Max Schick, 1941.
- GRUBER
1960
Ferdinand Ernst GRUBER: *Der Deutsch-ungarische Kulturrat*, In: *Südostdeutsches Archiv*, 3. (1960) 106–127.
- HALTMAYER
1987/1988
Josef HALTMAYER: *Deutschtum und Katholizismus im Königreich Ungarn vor dem Ersten Weltkrieg*, In: *Südostdeutsches Archiv*, 30/31. (1987/1988) 29–39.
- HAMM
1959
Franz HAMM: *Stephan Kraft zum Gedenken*, In: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 9. (1959) 3. sz. 131–134.
- KALÁSZ–KOVÁCS–
BALOGH–KOMÁROMI
2002
KALÁSZ Márton – KOVÁCS József László – BALOGH F. András – KOMÁROMI Sándor: *Fejezetek a magyarországi német irodalom történetéből*, Budapest, Lucidus, 2002.
- KEMÉNY
1952
KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, I. 1867–1892, Budapest, Tankönyvkiadó, 1952.

- KEMÉNY
1971
KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, V. 1906–1913*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1971.
- KEREPESZKI
2012
KEREPESZKI Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945*, Budapest, Attraktor, 2012.
- KN
1931
Képviselőházi napló, 1931, XV. kötet (1933. május 2. – 1933. május 17.).
- KOVÁCS
2019
KOVÁCS Kálmán Árpád: *A nemzetiségi törvény egyház- és oktatáspolitikai vonatkozásai a dualizmus korában*, In: *Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon*, szerk. Uő, Budapest, Országház Könyvkiadó, 2019, 105–134.
- KRISCHAN
1987
Alexander KRISCHAN: *Die deutsche periodische Literatur des Banats. Zeitungen, Zeitschriften, Kalender, 1771–1971*, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1987.
- LADÁNYI
1979
LADÁNYI Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben 1919–1921*, Budapest, Akadémiai, 1979.
- LADÁNYI
1995
LADÁNYI Andor: *Egyetemi ifjúsági szervezetek a Horthy-korszakban. Vázlatos áttekintés*, In: *Educatio*, 4. (1995) 2. sz. 265–284.
- LAKATOS
2010
LAKATOS Andor: *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán (1860–1948)*, In: *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik*, szerk. MOLNÁR Antal – SZILÁGYI Csaba, Budapest, METEM, 2010, 75–93.
- MADARAS
1964
MADARAS Éva: *Die Tätigkeit Edmund Steinackers zur Hebung des nationalen Selbstbewußtseins des ungarländischen Deutschtums im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts*, In: *Acta Universitatis Debreceniensis, Series historica*, 3. (1964) 111–140.
- MIKÓ
1989
MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Kolozsvár, Minerva, 1944. [Reprint: Budapest, Optimum, 1989.]

- MÜLLER-GUTTENBRUNN
1918 Adam MÜLLER-GUTTENBRUNN: *Deutsche Sorgen in Ungarn. Studien und Bekenntnisse*, Wien–Warnsdorf–Leipzig, Strache, 1918.
- MÜLLER-
GUTTENBRUNN 1927 Adam MÜLLER-GUTTENBRUNN: *Der Roman meines Lebens*, szerk. Roderich MÜLLER-GUTTENBRUNN, Leipzig, Staackmann, 1927.
- NÉPSZÁMLÁLÁS
1912 *A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*, Budapest, Athenaeum, 1912. (Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat; 42.)
- OBERKERSCH
1960 Valentin OBERKERSCH: *Donauschwäbische Akademikerverbände bis zum 2. Weltkrieg*, In: *Der Donauschwabe*, 10. (1960) Nr. 52.
- OROSZ
2014 OROSZ László: *Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban*, Budapest, Ráció, 2014.
- OROSZ
[megj. alatt] OROSZ László: *A hazai sváb egyetemisták hallgatói mozgalmának kérdéséhez. Az első világháborút megelőző időszak*, In: *Trianon és magyar felsőoktatás*, III., szerk. UJVÁRY Gábor, Budapest, Magyar Napló Kiadó, [megj. alatt].
- PETRI
1992 Anton Peter PETRI: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein, Th. Breit, 1992.
- PUTTKAMER
2003 Joachim von Puttkamer: *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn: Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867–1914*, München, R. Oldenbourg, 2003.
- RÁNKI–PAMLÉNYI-
TILKOVSKY–JUHÁSZ
1968 *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*, szerk. RÁNKI György – PAMLÉNYI Ervin – TILKOVSKY Loránt – JUHÁSZ Gyula, Budapest, Kossuth, 1968.

- RÉZ
1935
Heinrich RÉZ: *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918*, München, Verlag für Hochschulkunde, 1935.
- RIEDL
1970
Franz Hieronymus RIEDL: *Das Südostdeutschtum in den Jahren 1900–1918*, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1970.
- ROGL
1943
Ludwig ROGL: *Der Anteil Adam Müller-Guttenbrunns am völkischen Erwachen des Donauschwabentums*, Brunn–München–Wien, Callwey, 1943.
- RÓZSA
2001–2003
RÓZSA Mária: *Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850–1920*, 1. rész, In: *Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, 9. (2001) 7–198.; 2. rész, In: *Uo.*, 11. (2003) 59–141.
- SARIA
1959
Balduin SARIA: *Stephan Kraft und die Gründung der Deutsch-ungarischen Schulsstiftung*, In: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 9. (1959) 4. sz. 185–189.
- SCHMIDT
1939
Isolde SCHMIDT: *Beiträge zur Geschichte des südostdeutschen Parteiwesens 1848–1914*, München, Schick, 1939.
- SCHÖDL
1974/75
Günter SCHÖDL: *Ungarns „Deutsche Bewegung“ und mitteleuropäische Politik am Vorabend des Ersten Weltkrieges*, In: *Südostdeutsches Archiv*, 17/18. (1974/75) 108–129.
- SEEWANN
2015
Gerhard SEEWANN: *A magyarországi németek története. I–II.*, Budapest, Argumentum, 2015.
- SEEWANN–PORTMANN
2018
Gerhard SEEWANN – Michael PORTMANN: *Donauschwabensiedler in Südosteuropa*, Ulm, Donauschwäbisches Zentralmuseum, 2018.
- SENZ
1972/73
Ingomar SENZ: *Die „deutschnationale“ Bewegung in Südungarn vor 1914*, In: *Südostdeutsches Archiv*, 15/16. (1972/1973) 115–190.

- SENZ
1977
Ingomar SENZ: *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg. Eine Entwicklung im Spannungsfeld zwischen Alldeutschtum und ungarischer Innenpolitik*, München, R. Oldenbourg, 1977.
- SENZ
1980
Josef Volkmar SENZ: *Durch Selbsthilfe zur Selbstverwaltung. Zum 50. Todestag Ludwig Kremplings*, In: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 29. (1980) 2. sz. 120–122.
- SENZ
1990
Josef Volkmar SENZ: *Geschichte der donauschwaben. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München–Sindelfingen, Donauschwäbische Kulturstiftung, 1990.
- SENZ
1994
Ingomar SENZ: *Die Donauschwaben*, München, Langen Müller, 1994.
- STEINACKER
1959
Harold STEINACKER: *Der Deutschungarische Katechismus von 1907*, In: *Südostdeutsches Archiv*, 2. (1959) 48–89.
- STEINACKER
1963
Harold STEINACKER: *Edmund Steinacker 1839–1929*, In: *UÖ: Austro–Hungarica. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge zur Geschichte Ungarn und der österreich–ungarischen Monarchie*, München, R. Oldenbourg, 1963, 312–325.
- SZÉCSÉNYI
2009
SZÉCSÉNYI András: *A Turul Szövetség felépítése és szerepe a két világháború közötti ifjúsági mozgalomban*, In: *Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19–20. század történelméből*, főszerk. GERGELY Jenő, Budapest, ELTE BTK, 2009, 214–232.
- TILKOVSKY
1989
TILKOVSKY Loránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989*, Budapest, Kossuth, 1989.
- TILKOVSKY
1993
TILKOVSKY Loránt: *A Bleyer-portré problematikus vonatkozásai*, In: *Történelmi Szemle*, 35. (1993) 3–4. sz. 259–276.
- TOKODY
1997
TOKODY Gyula: *Edmund és Harold Steinacker a német Südostforschungban*, In: *Századok*, 131. (1997) 3. sz. 677–722.

- TOKODY
2001
- TOKODY Gyula: *A pángermánizmus és a dualizmuskori Magyarország*, In: *Történeti tanulmányok [A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa]*, 9. (2001) 45–61.
- UJVÁRY
2010
- UJVÁRY Gábor: *Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban”. A Foederatio Emericánáról*, In: *Uő: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*, Budapest, Ráció, 2010, 413–493.
- WEIDENFELLER
1976
- Gerhard WEIDENFELLER: *VDA – Verein für das Deutschtum im Ausland. Allgemeiner Deutscher Schulverein (1881–1918). Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Nationalismus und Imperialismus im Kaiserreich*, Frankfurt a. M., Lang, 1976.
- WERESCH
1975
- Hans WERESCH: *Adam Müller-Guttenbrunn. Sein Leben, Denken und Schaffen*. I–II., Freiburg i. Br., [szerzői magánkiadás], 1975.
- WINDISCH
1965
- V. WINDISCH Éva: *Kísérletek a dél-magyarországi németiség megszervezésére a századforduló éveiben*, In: *Történelmi Szemle*, 8. (1965) 1. sz. 23–60.
- WINDISCH
1966
- V. WINDISCH Éva: *Egy század eleji kulcsregény és politikai háttere*, In: *Filológiai Közlöny*, 12. (1966) 446–462.

Gilányi Magdolna

Böle Kornél OP prédikációs mutatókönyve

„Budapestre való érkezésem után 10 napra már a szószéken állottam,
és azóta ez az igazán kiválóan apostoli tevékenység maradt főfoglalkozásom.
Illetve egyik főfoglalkozásom.”¹
(Böle Kornél)

A rendalapító Szent Domonkos elsődleges célja volt, hogy rendtestvéreit az igehirdetés szolgálatába állítsa. Ezt közvetítette a rend hivatalos elnevezése (*Ordo Praedicatorum*, OP), továbbá az első rendi konstitúciók is ezt segítették elő.² A 19. század elején a hanyatlás jeleit mutató szerzetesrend megújulásának kezdeményezője a párizsi Notre-Dame híres szónok, a domonkos Henri Lacordaire³ volt, aki a lelkipásztori szolgálatot a szerzetesi élet szabályai fölé rendelte, és ennek gyakorlati megvalósítását a modern kor körülményeinek figyelembevételével képzelte el. Az obszerváns reform eredményessége és az olyan nemzetközi hírnév szónokok, mint Jacques Monsabré,⁴ Henri Didon,⁵ Joseph Ollivier⁶ a lakosság körében elismertséget hoztak a Domonkos-rend számára.⁷

A magyarországi domonkosok a századfordulós Budapest hitéletét megújító szerzetesrendek sorába léptek: fővárosi visszatérésükkel (1903)⁸ megújult a Rózsafüzér-tisztelet, megalakult – többek között – a katolikus férfiakat tömörítő Credo Egyesület, feléledt Árpád-házi Margit tisztelete stb. A rend tagjai közül számos ismert hitszónok került ki. A Bangha Béla (1880–1940) szerkesztésében megjelent Katolikus Lexikon sorozat hitszónoklat szócikkében felsorolja korának legjelesebb (élő) hitszónokait.

¹ DRGYL, BK, Kéziratok, Mirtuszbokréta, 34.

² JORDANUS DE SAXONIA, 1895; JORDANUS DE SAXONIA, 1935; SZÁSZORSZÁGI BOLDOG JORDÁN, 1995. Szent Domonkos első követőinek egyike, Szászországi Boldog Jordán (1175/85–1237) *Libellus de principiis Ordinis Praedicatorum (De initiis ordinis)* című könyvecskéjében a rendalapítást és a rend történetének kezdeteit foglalta össze.

³ Henri Lacordaire OP (1802–1896) a Francia Provincia tagja, a rendi obszervancia vezéralakja.

⁴ Jacques Monsabré OP (1827–1907) a Francia Provincia tagja; elismert szónok, prédikációinak fókuszában Aquinói Szent Tamás teológiája állt.

⁵ Henri Didon OP (1840–1900) a Francia Provincia tagja; híres szónok (Párizs, Bordeaux).

⁶ Joseph Ollivier OP (1835–1910) a Francia Provincia tagja; a párizsi Notre-Dame szónok, történész.

⁷ DUNARICH, 1916, 120–124.

⁸ A magyar rendházak (Budapest, Kassa, Sopron, Szombathely, Vasvár) a belső reform következtében a Birodalmi Rendtartomány (*Provincia Imperii*, 1857–1905) keretei között, majd a cseh rendházak kiválását követően az Osztrák–Magyar Rendtartomány (*Provincia Austriaco-Hungarica*, 1905–1938) részeként működtek. A Magyar Rendtartomány (*Provincia Hungariae*, 1938–1950) két rendházzal gyarapodott a debreceni (1942) és gyulai (1948) letelepedéssel.

A megnevezettek között négy világi pap szerepel (Glattfelder Gyula [1874–1943], Hász István [1884–1973], Tóth Tihamér [1889–1939], Wolkenberg Alajos [1871–1937]), de képviseltetik magukat a szerzetesrendek is (Bangha Béla SJ, Bőle Kornél OP, Buttykay Antal OFM [1875–1940], Hász Brokárd OCD [1888–1971]).⁹ A ferences Kovács Kamill (1909–1994) visszaemlékezésében az ismert szónokok sorában említi a következő szerzeteseket: Szunyogh Xavér OSB (1895–1980), Bőle Kornél OP (1887–1961), Fenyvessy Jeromos OP (1915–1970), Wimmer Anzelm OSM, Jáger Rafael OSM, Röss Bertalan OFM.¹⁰ A felsorolt domonkosok közül Bőle Kornél alakja emelkedik ki mint a két világháború közötti évtizedek országos hírvő szónoka. Prédikatori működésének súlypontjai: Árpád-házi Margit kultuszának hirdetése és az általa alapított Credo! hitbuzgalmi egyesület népszerűsítése. Előbbi kapcsán a kanonizáció promotoraként járt, míg a Credóban országos elnöki tisztséget töltött be, főszerkesztője volt (1923–1942) a Credo! című lapnak is. Bőle Kornél 1910 szeptemberétől egy rövid időszak kivételével (1920. január–szeptember, Vasvár) a budapesti Rózsafüzér Királynéja rendház tagja volt 1945-ig. Ezt követően a szombathelyi rendházba asszignálták (1945–1950); a Sarlós Boldogasszony-plébánia nyújtott neki menedéket a szerzetesrendek működési engedélyének megvonását követő években (1950–1953). Végül a Pannonhalmi Szociális Otthont jelölték ki számára kényszerlakhelyül (1953–1961).¹¹

*

Bőle Kornél hagyatéka elsősorban a vasvári Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Levéltárában kutatható: központi része (több mint 80 doboz) 2009-ben került az intézménybe a szombathelyi (egykor domonkos) Szent Márton-plébániáról. Az eredetileg 50 doboznyi alapszinten rendezett, 10 ládányi rendezetlen anyagot és kb. 2-3000 könyvet ismeretlen körülmények között szállították át Pannonhalmáról a szerzetes halálát (1961. március 25.) követően Szombathelyre.¹² Bőle Kornél 1953. december 17-én került a Pannonhalmi Szociális Otthonba,¹³ ahova beköltözésekor két teherautónyi holmival érkezett: a használati tárgyak (bútorok, edények, szerszámok stb.) mellett jelentékeny mennyiségű irattal és könyvvel.¹⁴ Nemcsak saját feljegyzéseit, kéziratait stb. vitte magával, hanem azokat az iratokat is, amelyeket 1950 szeptemberében – a máriabesnyői internálásból (1950. július 11. – szeptember 10.) visszatérve – sajátjaként menekített ki a szombathelyi rendházból.¹⁵ Ez az oka annak, hogy a jelenleg is rendezés alatt

⁹ MEZEI, 1931, 300.

¹⁰ [KOVÁCS], 1989, 91.

¹¹ Bőle Kornél életére vonatkozóan legújabban ld. GILÁNYI, 2020.

¹² ZÁGORHIDI CZIGÁNY, 2010. A fond később három, szintén a szombathelyi plébániáról bekerült dobozzal bővült.

¹³ PFL, Szociális Otthon iratai, Bőle Kornél kartonja [105. sz.].

¹⁴ JTMRL ZSF, Diarium 1952. jan. 1. – 1961. aug. 17. „Határidő napló 1953.”

¹⁵ DRGYL BK, Kéziratok, Máriabesnyő, 39., 40.

álló fond alapvetően két részre osztható: a szerzetes tevékenységéhez kapcsolódó dokumentumokra,¹⁶ továbbá több, a hagyaték részévé vált irategyüttesre (például egyes rendtársak hagyatéka és rendházak iratanyagának töredékei).

Bőle Kornélhoz köthető további anyagokat tartalmaz a Szent Domonkos Rendi Tartományfőnökség Levéltára 1858–1949 elnevezésű irategyüttes P 1573-as fondja.¹⁷ Végül a domonkos szerzetes „másolatossá vált levelező könyveit” őrzi a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára.¹⁸

A Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Levéltára szerzetesi hagyatékaiban nem ritkák a prédikációgyűjtemények: a (praktikus okokból) naptári rend vagy téma szerint csoportosított beszédek (beszédvázlatokat) – aktualizálva – többször felhasználhatók.¹⁹ Nusser Péter²⁰ kéziratára rendszeresen feljegyezte azokat az időpontokat, amikor az adott beszéd elhangzott. Bőle Kornélra nem volt jellemző ez az eljárás, fennmaradt beszédeinek írott változata utólag, hívők feljegyzései alapján készült. Feltételezhető, hogy a lejegyzett beszédek később nem hasznosította, csupán az esetleges publikáció esetén látta el javításokkal.²¹ A kéziratok margináliáiból nyerhető adatok hiányát pótolják prédikációs mutatókönyvének kötetei.

Bőle Kornél a két kötetet egységként kezelte: miután az első kötet betelt, az 1931. évvel kezdte meg a másodikat.²² Ugyan önálló címmel látta el ezeket (*Szentbeszédék tárgymutatója, melyeket földi zarándoklásának minden napjaiban tartott P. Bőle Kornél szent Domonkos-rendi atya, I. kötet: 1904-ből 1930-ig; Beszédeim és prédikációim jegyzéke az Úrnak 1931. esztendejétől kezdve*), kéziratossá visszaemlékezéseiben egységesen utal rájuk a „predik[ációs] könyv”/„pred[ikációs] jegyzék” kifejezésekkel.²³ Beszédeit 11 kategóriába sorolta; az I. kötethez írt, 1922. augusztus 22-én kelt jelmagyarázat sze-

¹⁶ Személyes iratok (1 doboz), íráskorok Árpád-házi Margitról (1 doboz), prédikációvázlatok (1 doboz), levelezés (2 doboz), cikkek (3 doboz), kéziratossá visszaemlékezések (8 doboz), beszédek (7 doboz), fordítások (7 doboz), töredékek/jegyzetek (12 doboz).

¹⁷ A P 1573-as fond hasonlóképpen heterogén forráscsoport (3 doboz, 26 tétel): Bőle Kornél levelezése mellett (többek között) az Országos Credo Központ iratainak töredékeit is tartalmazza. A három fondot (P 1572–1574) a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára szolgáltatta vissza a gyűjteménynek 2007-ben. ZÁGORHIDI CZIGÁNY, 2010.

¹⁸ MNL VaML XIV. 1. Bőle Kornél domonkos szerzetes iratai (3 doboz). A római számokkal feliratozott, pontos dátumokkal ellátott füzetek évköre 1930–1948, Bőle Kornél budapesti és szombathelyi tartózkodása alatt keletkeztek, a rendház államosításával egy időben (1950) kerültek a megyei intézménybe. DRGYL, BK, Kéziratok, Máriabesnyő, 64.

¹⁹ A Bőle Kornél által megnevezett változatok: alfabetikus (betűrendben), homiletikus (egyházi év szerint), naturalis (anyag szerint), kronologikus (időrendben). Prédikációs mutatókönyve köteteiben az utóbbi rendszerezés szerint járt el. *Szentbeszédék tárgymutatója I. 10.*

²⁰ Nusser Péter (1889–1952) domonkos szerzetes, az Osztrák–Magyar, majd a Magyar Rendtartomány tagja; a soproni domonkos konviktus igazgatója (1931–1948).

²¹ DRGYL, BK, Beszéd.

²² Mivel Bőle – az eltérő címadástól függetlenül – egységként tekintett a mutatókönyv köteteire, magam is eszerint jártam el, továbbá az egységesség és azonosíthatóság érdekében az első kötet cím összefoglaló elnevezését használtam, római számmal megkülönböztetve az adott köteteket: *Szentbeszédék tárgymutatója I., II.*

²³ DRGYL, BK, Kéziratossá visszaemlékezések, Napló 1958, 88., 90.

rint a következő típusokat különböztette meg: I. Vasárnap, II. Ünnepek, III. Böjt, IV. Oltáriszentség, V. Szűz Mária és a Rózsafüzér, VI. Szentek, VII. Parancsok, VIII. Ve-gyes (varia), IX. Testületek, X. Exercitia, XI. Missiones.²⁴ Ezt a jelölésrendszert (piros színű római számot írva) az első kötetben következetesen vitte végig, a második kötetben elhagyta. Ugyanakkor folytatólagosan jelölte mindkét kötetben (pirossal írt arab számokkal) a rádioprédikációkat, a másodikban a szerzetestársak számára tartott beszé-deket (*sermo regularis*). A lapok tetejét megszámozte, az adott évszámmal (olykor hó-napokkal) megfejelte;²⁵ a beszédekre vonatkozó adatokat hat (a második kötetben öt) oszlopba jegyezte fel.

beszéd sorszáma	beszéd sorszáma adott naptári évben	beszéd elhangzásának időpontja (hónap, nap)	jelmondat/ mottó ²⁶	hely, alkalom megnevezése, egyéb adat	beszéd típusa ²⁷
-----------------	-------------------------------------	---	--------------------------------	---------------------------------------	-----------------------------

Az elsődlegesen magyar nyelven írt kötetekben a mottók/témamegjelölések között latin és német nyelvűek is előfordulnak; Bőle egy-egy esetben gyorsírást is alkalmazott. A forrás írásképe, továbbá a kötetekben fennmaradt cédulák tanúsága szerinta a jegyzék vezetése alkalomszerű lehetett: általában néhány hét beszédeinek adatait rögzítette. A későbbi lejegyzés lehetett az oka, hogy az 1940-es évek többnapos lelkigyakorlatai-nak témamegjelölő sorai gyakran kitöltetlenül maradtak.²⁸

A forrástípus több szempontból egyedinek tekinthető, egyrészt, a Domonkos-rend részéről nem adathozható hasonló, a beszédeket folyamatosan rögzítő kimutatás.²⁹ Első beszédét Bőle Kornél a domonkosok grazi noviciátusában 1904. január 23-án német nyelven mondta el szerzetestársai előtt.³⁰ A *Szentbeszédek tárgymutatója* II. utolsó rögz-

²⁴ DRGYL, BK, Szentbeszédek tárgymutatója I. 9.; A X. jelöléssel a lelkigyakorlatok, a XI. jelöléssel a missziók alkalmával elmondott beszédeket látta el. Domonkos szellemiséget képvisel e két típus szétvá-lasztása, illetve Szűz Mária és a Rózsafüzér kapcsolódású beszédek külön csoportba sorolása.

²⁵ Minden naptári év számára új lapot kezdett, ahol az évszám díszített (színes, rajzos) formát kapott, gyak-ran egy-egy jelmondatall egészült ki. Az eucharisztikus kongresszus évében (1938) az évszám mellé monstrenciát rajzolt. DRGYL, BK, Szentbeszédek tárgymutatója II. 76.

²⁶ A jelmondat/mottó a beszéd alapgondolatát jelöli, a *homilia* alapvető szerkezeti egysége. DRGYL, DZS, SZABÓ [é. n.]. 25. [Prédikáció 1/2.]

²⁷ A prédikációs mutatókönyv II. kötetében nem szereplő oszlop információi (pl. exercitium, misszió) az ötödik oszlopba kerülnek.

²⁸ Elsőként az 5781. sz. beszédnél (Monor, 1936. márc. 23.). DRGYL, BK, Szentbeszédek tárgymutatója II. 67.

²⁹ A beszédek folytonosságára nem voltak hatással az olyan sorsfordító események, mint például a szerze-tesrendek működési engedélyének megvonása, sem az életében bekövetkezett fontosabb változások. Utóbbiak közül néhánynak (pl. édesanyja elvesztésének) egyszerű szövegkeretbe foglalva állított emlé-ket. Nem zárható ki, hogy a mutatókönyv II. kötetének lezárása után egy következőt nyitott az 1959 októberétől tartott beszédeinek.

³⁰ DRGYL, BK, Szentbeszédek tárgymutatója I. 9. A domonkosok rendi képzésében magától értetődő módon nagy hangsúly került a retorikai ismeretek megszerzésére. A hatéves stúdium (három év bölce-seleti, három év teológia) 4. és 5. évében Bőle az eloquentia (szónoklattan) elméleti alapjait Reginald M.

zített (9665. számú) beszéde 1959. október 4-én a Hejccén tartott lelkgyakorlatot zárta.³¹ A kézírás az utolsó oldalakon nehezen olvasható,³² továbbá sok esetben a kötet erősen sérült állapota is problémát okoz.

A forrás elsőként Bőle Kornél pályaképének rekonstruálását segíti elő, hiszen szónoki tevékenysége adatszerűen mérhető (Mellékletek, 1. ábra).³³ Bőle beszédeinek száma már az 1910-es évek elején 70-80 körül mozgott évente. Látványosan megugrott a darabszám a rendi jubileum évében (1916), a később (az 1919. évnél) tapasztalt visszaesést a történelmi helyzet okozhatta. Az adatok ismeretében vizsgálható betöltött funkcióinak hatása beszédeinek tartalmára: hogyan, milyen intenzitással hasznosította szónoki képességeit a Credo Egyesületet szolgálva, Árpád-házi Margit szentté avatásának érdekében eljárva, vagy miképpen ütközik ki a dominikánus szellemiség a több évtized alatt elhangzott közel 10 000 beszédben (az 1920. évre vonatkozóan lásd Mellékletek, 2. ábra).³⁴ Bőle Kornél részletes biográfiájának összeállításához a prédikációk jegyzéke – más levéltári források hiányában – kizárólagos adatokkal bír. Kiemelten igaz ez az 1920-as évre (Forrás 1.): Bőlet – 10 év fővárosi működés után – egykori novíciustársa, Horváth Sándor³⁵ tartományfőnök (1918–1921) az ősi vasvári zárda vezetésével bízta meg. E rövid időszak feldolgozása nehézkes, ugyanis az *Életemből* című kéziratgyűjtemény vonatkozó, *Vasvár, 1920. I. 3.–IX. 5.* című visszaemlékezése lappang (vagy elveszett). Bőle más írásaiban csupán egy-egy mondattal utalt erre az időszakra: „Nehéz, küzdelmes évem, illetve hónapjaim voltak Vasvárott a kommunista romok eltakarításával, illetve ennek megkísérlésével.”³⁶

1920. január 3-tól újbóli assignatiójáig 89 beszéd köthető ehhez az időszakhoz. Ez a szám egyben azt is jelzi, hogy az 1920. év 188 beszédének 48%-át már budapesti vikáriusként tartotta (Mellékletek, 3. ábra).³⁷ Teendőinek száma megnövekedett a fővárosba visszatérve, például jelentékeny számú beszédet mondott a rózsafüzér hónapjában az októberi szentbeszéd szónokaként.³⁸

A prédikációs mutatókönyv feljegyzéseiből kitűnik, hogy működése nem korlátozódott a Vas megyei településre: missziót végzett Nagykanizsán (február 22–29.); lelki-

Schultestól sajátította el. Emellett mindennaposak voltak a közösség előtt tartott nyilvános prédikációs gyakorlatok. DRGYL, BK, Kéziratok, Klerikatus 19., 20.

³¹ DRGYL BK, Szentbeszédtek tárgymutatója II. 297. Hejccén tartózkodott Bőle Kornél rendtársa, Badalik Bertalan (1890–1965) veszprémi püspök, akit 1957. augusztus 15-én internáltak az észak-magyarországi településre. Soós 2007, 199.

³² 1957-től Bőle Kornél látása jelentős romlásnak indult (gyakran alig-alig érzékelte a külvilágot). Híveinek írt leveleiben, kézíratos visszaemlékezéseiben felemlegette ezt a problémát, ennek ellenére aktív levelezést folytatott, és írógép segítségével rögzítette emlékeit. GLÁNYI, 2020, 50.

³³ Az 1. ábra adatainak forrása: DRGYL, BK, Szentbeszédtek tárgymutatója I. 11–193.

³⁴ A 2. ábra adatainak forrása: DRGYL, BK, Szentbeszédtek tárgymutatója I. 72–79.

³⁵ Horváth Sándor OP (1884–1956) az Osztrák–Magyar, majd a Magyar Rendtartomány tagja; neotomista filozófus, a fribourgi egyetem tanára, a budapesti rendi főiskola régense (1936–1942).

³⁶ DRGYL, BK, Kéziratok, Ciklámenek és havasi gyopárok. Menetelés az aranyimise felé. 59.

³⁷ A 3. ábra adatainak forrása: DRGYL, BK, Szentbeszédtek tárgymutatója I. 72–79.

³⁸ A budapesti Rózsafüzér Királynéja-templom a rózsafüzér-tisztelet országos központja volt, ennek részeként egész októberben ugyanaz a domonkos szerzetes napi egy szentbeszédet tartott a templomban.

gyakorlatot tartott a szombathelyi bencés gimnáziumban (március 25–27.); ugyanitt az állami intézményekben tanuló fiúknak (április 11–14.) és lányoknak (április 14–17.); júliusban kivette részét Ludvig Theissling³⁹ rendfőnök fogadásából.

A kötetek értékét növeli, hogy nemcsak a Domonkos-rendre vonatkozó forrásokként értelmezendők, hanem tágabb értelemben véve a magyar egyháztörténet-írás számára is adalékokkal szolgálnak.

Forrás

1.

Szentbeszédtek tárgymutatója, melyeket földi zarándoklásának minden napjaiban tartott P. Böle Kornél szent Domonkos-rendi atya, I. kötet: 1904-ből 1930-ig

1920. január–június⁴⁰

Sorszám	Időpont	Jelmondat/motó	Hely, alkalom, egyéb	Típus	
1262	1	I. 1. délelőtt	Miért nem boldog az ember?	Budapesten ⁴¹	II.
3	2	I. 6.	<i>Obtulerunt ei aureum – thus – et myrrham</i> ⁴² [Vízkereszt]	Vasvár – plébánosi beköszöntő	II.
4	3	I. 10. délelőtt 10	Szeressétek Istent családokkal, lelkekkel	Vasvár, esketési intelem	VIII.
5	4	I. 11. délelőtt	Két fontos tanítás a mai ifjúságnak: ragaszkodás Istenhez, alázatos engedelmesség	Vasvár, ifjúságnak	I.

³⁹ Ludvig Theissling OP (1856–1925) a Holland Rendtartomány tagja; általános rendfőnök (1916–1925).

⁴⁰ DRGYL, BK, Szentbeszédtek tárgymutatója I. 72–74. A szövegközlés során a következő alapelvek szerint jártam el: 1. *A magyar helyesírás szabályai* című kiadvány legújabb, jelenleg érvényben levő kiadása alapján (*A magyar helyesírás szabályai*, 12. kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2019.) egységesen javítottam a helyesírást. 2. A rövidítéseket jelölés nélkül oldottam fel. 3. A forrásban következetlenül szereplő (ti. más oszlopba sorolt) információkat egységesen tüntettem fel. 4. Szögletes zárójelben szerepelnek Böle Kornél ceruzával írt megjegyzései.

⁴¹ A domonkosok Rózsafüzér Királynéja-temploma (Bp., XIV. ker., Thököly út 56.).

⁴² [...] és adományokat ajánlottak fel neki [...] és mirhát. Mt 2, 11. A szövegben szereplő Biblia-részleteket Káldi György Vulgáta-fordításából idézem. Káldi György: Szent Biblia. Bp. 2002. [faksimile kiadás].

Sorszám	Időpont	Jelmondat/mottó	Hely, alkalom, egyéb	Típus	
6	5	I. 11. este	A kommunizmus tarthatatlan rendszer (magántulajdon szükséges)	Vasvár, népszövetség ⁴³	VIII.
7	6	I. 17.	Milyen irányzathoz csatlakoznak a nők?	Vasvár, népszövetség, nőgyűlés	VIII.
8	7	I. 18. délelőtt	A házasság szent	Vasvár	I.
9	8	I. 18. délután	Milyen legyen az erős fogadás?	Vasvár, keresztény tanítás	VIII.
1270	9	I. 25. délután	Mit kell meggyógnunk?	Vasvár, keresztény tanítás	VIII.
1	10	I. 26.	A Margit-nap tanulsága: a lelki üdvösség gondozása	nővérek kápolnájában ⁴⁴	VI.
2	1	I. 26.	Szent Margit, a Krisztusban megújuló leány eszményképe	nővéreknél, iskolaünnepély ⁴⁵	VI.
3	2	II. 15.	Jézus az Oltáriszentségben valósággal jelen van – éspedig: <i>Deus noster</i> ⁴⁶	szombathelyi templomunk, ⁴⁷ <i>adoratio</i>	IV.
4	3	II. 16.	Jézus az Oltáriszentségben valósággal jelen van – éspedig: menedékünk		IV.
5	4	II. 17.	Jézus az Oltáriszentségben valósággal jelen van – éspedig: jövődő élet atyja		IV.

⁴³ Ti. Katolikus Népszövetség (1907–1949) katolikus hitbuzgalmi és közéleti egyesület. Bőle a vidéki ki-
rendeltségek, a népirodák által szervezett alkalmakon mondta el beszédeit.

⁴⁴ A domonkosok világi harmadrendje (Jézus Szíve konventjének) vasvári kápolnája.

⁴⁵ A domonkos nővérek elemi iskolát (1887–1948), polgári leányiskolát (1893–1948) és internátust (1868–1948) működtettek Vasvárott.

⁴⁶ *Deus noster* (latin): 'mi Urunk'.

⁴⁷ Ti. szombathelyi (egykor domonkos) Szent Márton-templom.

Sorszám	Időpont	Jelmondat/mottó	Hely, alkalom, egyéb	Típus
6	5	II. 22. délelőtt	Az ember rendeltetése [cél]	alsótemplom XI.
7	6	II. 22. délután	A lélek halhatatlansága	felső-templom XI.
8	7	II. 23. este	A hitetlenség okai	felső-templom XI.
9	8	II. 24. reggel	A megtérés halogatása	alsótemplom XI.
1280	9	II. 24. este	Pokol	felsőtemp- lom XI.
1	20	II. 25. este	Tisztátalanság	nagykanizsai misszió ⁴⁸ P. Lőrincsel ⁴⁹ felső-templom XI.
2	1	II. 26. reggel	A nők három fő erénye	alsótemplom XI.
3	2	II. 26. este	A VII. parancs	felső-templom XI.
4	3	II. 27. reggel	Mária Magdolna	alsótemplom XI.
5	4	II. 27. este	A házasság felbonthatatlan	felső-templom XI.
6	5	II. 28. este	Mikor leszünk jó keresztények?	felső-templom XI.
7	6	II. 29. reggel	A vasárnap megszentelése	alsótemplom XI.
8	7	III. 7. reggel	Visszhang a misszióhoz Vasvárott	Vasvár I.
9	8	III. 7. délután	Az elégtétel	keresztény tanítás VIII.
1290	9	III. 14. reggel	<i>Colligite fragmenta!</i> ⁵⁰ [Kenyérszaporítás]	<i>homilia</i> ⁵¹ I.

⁴⁸ A domonkosok (általában ketten) plébánosi meghívásnak tettek eleget, ugyanis a *Corpus Iuris Canonici* (1917) értelmében a plébániákon 10 évente kötelezően népmissziót (hívőknek tartott többnapos prédikációsorozat) kellett tartani.

⁴⁹ Bakacs Lőrinc OP (1869–1948) a Birodalom, az Osztrák–Magyar, majd a Magyar Rendtartomány tagja; a budapesti, a kassai, a szombathelyi és soproni rendházak tagja.

⁵⁰ Szedjétek föl a megmaradt darabokat, [...]. (Jn 6, 12)

⁵¹ Homilia (gr.) Szentírást magyarázó beszéd.

Sorszám	Időpont	Jelmondat/mottó	Hely, alkalom, egyéb	Típus	
1	30	III. 14.	<i>Sinite parvulos venire ad me</i> ⁵²	iskolaszék-választás előtt	VIII.
2	1	III. 21. este 6	Der Hl. Klemens Hofbauer der Patron für Wien ⁵³	Wien, Marienstiege ⁵⁴	VI.
3	2	III. 25. reggel	<i>Initium viae bonae</i> ⁵⁵	Sopron, Szent Benedek főgimnázium, <i>exercitium</i>	X.
4	3	III. 25. délután	<i>Instaurare omnia in Christo</i> ⁵⁶ (gyónás)		X.
5	4	III. 25. este	Mit mond a megtestesülés titka		X.
6	5	III. 26. reggel	Jézus Názáretben		X.
7	6	III. 26. délelőtt	Jézus a kereszten		X.
8	7	III. 27. reggel	A legméltóságosabb Oltáriszentség kicsoda nekünk		X.
9	8	III. 27. délelőtt	Papképviselő nem kell! ⁵⁷	Vasvár, kortesbeszéd a piacon	VII.
1300	9	IV. 2. délelőtt 10 óra tájban	<i>Lignum pendentis cathedra factum est docentis</i> ⁵⁸ [nagyapó]	Vasvár	II.

⁵² Engedjétek hozzám jönni a kisgyerekeket, [...]. (Mk 10, 14)

⁵³ Hofbauer Szent Kelemen CSSR (1751–1820) elismert hitszónok, a századfordulót követően Bécsben működött.

⁵⁴ Katholische Kirche Maria am Gestade, Bécs.

⁵⁵ A jó út kezdete: [...] (Péld 15, 5)

⁵⁶ „Megújítani mindent Krisztusban” – X. (Szent) Piusz pápa (1903–1914) jelmondata volt.

⁵⁷ Az 1920. évből Bóle Kornél néhány októberi szentbeszédének kézírata maradt fenn; a hivatkozott beszéd – ha volt írásos változata – elveszett vagy lappang. A beszéd közelebbi tartalmáról – a kutatás jelenlegi állása szerint – nincs információ.

⁵⁸ Idézet Szent Ágoston egyik beszédéből, ld. PL 38, 1116.

Sorszám	Időpont	Jelmondat/motó	Hely, alkalom, egyéb	Típus
1	40	IV. 11. reggel	4 × bölcsesség harca [cél]	X.
2	1	IV. 11. este	A <i>Sapientia</i> caro, mundi, diaboli vége: pokol	X.
3	2	IV. 12. reggel	Az igaz bölcsesség (<i>Sapientia aeterna</i> , útja: a hit, akadályai, veszedelmei)	X.
4	3	IV. 12. este	A <i>Sapientia aeterna</i> hajléka: tisztaság (<i>luxuriae</i>)	X.
5	4	IV. 13. reggel	A <i>Sapientia aeterna</i> támasza: jó gyónás	X.
6	5	IV. 14. reggel	Isten országának alapja: <i>justitia – Servite Domino!</i> ⁵⁹ [cél]	X.
7	6	IV. 14. este	Isten országának falai: béke Istennel – külön ítélet	X.
8	7	IV. 15. reggel	Isten országának falai: béke magunkkal – tisztaság (pozitív)	X.
9	8	IV. 15. este	Isten országának falai: béke a világgal – a szenvedés titka	X.
1310	9	IV. 16. reggel	Isten országának tetője: öröm – mennyország	X.
1	50	IV. 17. reggel	Isten gyermekeinek ruhája: <i>fortitudo detur</i> ⁶¹ [kegyelem]	X.

⁵⁹ Szolgáljátok az Urat, [...]. (Zsolt 2, 11)

⁶⁰ A domonkos világi harmadrend szombathelyi közössége (Jézus Szentséges Szíve Konvent) elemi iskolát (1905–1948), óvodát (1914–1948), polgári leányiskolát (1909–1948), óvónőképzőt (1913–1923) és internátust (1903–1948) működtetett.

⁶¹ Adassék erő.

Sorszám	Időpont	Jelmondat/mottó	Hely, alkalom, egyéb	Típus
2	1	IV. 18. reggel 8 <i>Estote fideles!</i> ⁶² [hűség]	Szombathely, ferenciek, kereskedelmi fiúiskola [számára]	X.
3	2	IV. 18. reggel ½ 10 Táborhegyi fény a szíven, homlokon, kézen	Szombathely, apácák, összes polgári leányok [számára]	X.
4	3	V. 1. este Miért ünnep a május elseje?	nálunk ⁶³	V.
5	4	V. 2. reggel Szeressétek Szűz Máriát, szívetek királynéját!	apácáknál, növendékeknek	VIII.
6	5	V. 2. este ½ 7 Mit várunk tőletek, ifjú leventék?	Csehimindszent, ifjúsági egyesület alakításakor	VIII.
7	6	V. 9. reggel ½ 9 <i>Orate fratres!</i> ⁶⁴ [ima]	Vasvár	I.
8	7	V. 9. délután Mit ad Jézus az áldozó gyermeknek?	<i>Eucharisztia</i> , gyermekeknek	VIII.
9	8	V. 9. este Szociáldemokraták és a vallás	népszövetség	VIII.
1320	9	V. 13. délelőtt Örül Jézus, ti is, mi is – Mindig úgy legyen!	elsőáldozók	VIII.
1	60	V. 13. délelőtt 10 <i>Ipsi quoque mente in caelestibus habitemus</i> [mennysország]	nálunk	II.
2	1	V. 23. délelőtt Miért kell a Szentlélek segítségével?	Vasvár, népiünnepélyi szentbeszéd	VIII.
3	2	V. 30. délelőtt ½ 9 Tettleges hála a Szentháromság jótéteményeiért: javulás három irányban	Kőszeg, leányok [számára]	I.
4	3	VI. 3. <i>Lauda Sion Salvatorem, ducem et pastorem</i> [Oltáriszentség]	Vasvár, zárdában, leányok [számára]	IV.

⁶² Légy hűséges!

⁶³ A „nálunk” kifejezéssel valamely domonkos templomra utal.

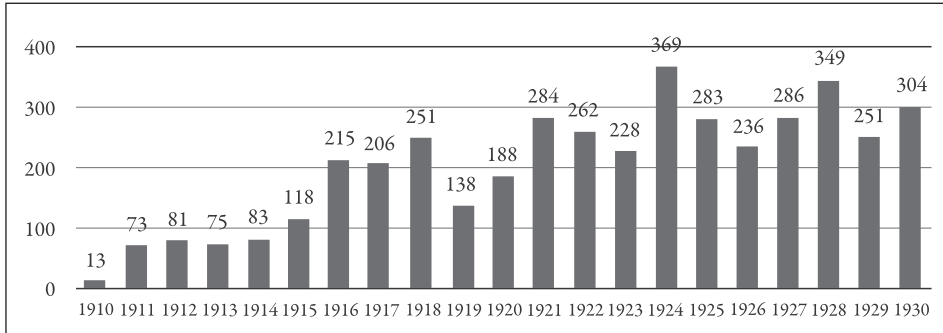
⁶⁴ Imádkozzatok, testvéreim!

Sorszám		Időpont	Jelmondat/mottó	Hely, alkalom, egyéb	Típus
5	4	VI. 6. délelőtt	<i>Magister adest, vocat te, surgit cito et venit ad eum</i> ⁶⁵ [Oltáriszentség]	Vasvár, nálunk	IV.
6	5	VI. 9.	<i>Ego sum panis vivus</i> ⁶⁶ – Ezt valljuk 1. erős, 2. élő hittel [Oltáriszentség]	Rum, szentségimádás	IV.
7	6	VI. 13. ½ 9	Év végi intelem a szülőkhöz, a kimaradó és a még iskolaköteles gyermekhez	itthon	I.
8	7	VI. 16.	Év végi intelem a szülőkhöz a polgári bizonyítványok kiosztásakor, két jó feltétel: minden hónapban gyónni, rossz könyvet nem olvasni!	Vasvár	VIII.
9	8	VI. 29. délelőtt ½ 10	Szent Péter szeretete	nálunk	VI.

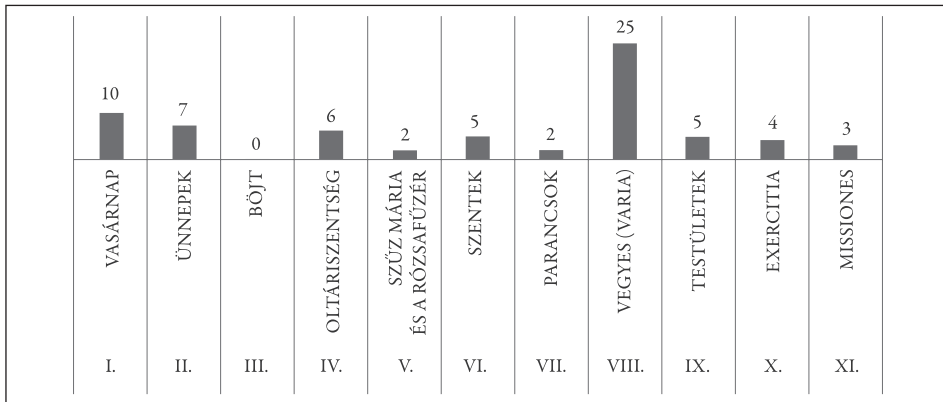
⁶⁵ A Mester itt van és hív téged. (Jn 11, 28)

⁶⁶ Én vagyok az élő kenyér, [...]. (Jn 6, 51)

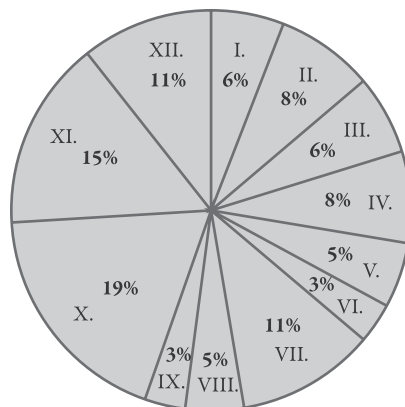
Mellékletek

1. ábra. Böle Kornél beszédeinek száma (1910–1930)

2. ábra. Az 1920. év beszédei típusok szerint

3. ábra. Az 1920. év beszédeinek aránya (havi felbontásban)

Rövidítések és irodalomjegyzék

- DRGYL
BK Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Levéltára, Vasvár
Bőle Kornél irathagyatéka
Beszéddek
Kéziratok
- DZS Dóczy Zsigmond hagyatéka
- JTMR Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, Budapest
VI. 22. Zsíros Ferenc (1879–1961) hagyatéka
- MNL OL
P 1573 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
Bőle Kornél
- MNL VaML Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Szombathely
XIV. 1. Bőle Kornél domonkos szerzetes iratai
- PFL Pannonhalmi Főapátsági Levéltár
Szociális Otthon iratai
- *
- DUNARICH
1916 DUNARICH Károly: *Szent Domonkos rendjének rövid története*, In: *A szent Domonkos-rend multjából és jelenéből. A szerzet 700 éves jubileuma alkalmából...*, szerk. dr. HORVÁTH Sándor, Budapest, Stephaneum Nyomda Rt., 1916, 79–125.
- GILÁNYI
2020 GILÁNYI Magdolna: *Bőle Kornél OP kéziratok visszaemlékezései*, Budapest, 2020. [doktori disszertáció kézírata]
- JORDANUS DE SAXONIA
1891 JORDANUS DE SAXONIA: *De initiis ordinis. Opera ad res ordinis Praedicatorum spectantia*, ed. J[oachim] J[oseph] Berthier, Freiburg, 1891.

JORDANUS DE SAXONIA

1935

JORDANUS DE SAXONIA: *Libellus de principiis Ordinis Praedicatorum*, ed. Heribert Christian SCHEEBEN, Roma, 1935, 25–88. (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica 16.)

[KOVÁCS]

1989

Kamill testvér kalandozásai a XX. században. Fr. Kovács Kamill ferences testvér önéletrajza, szerk. SINKÓ Ferenc, Budapest, Szent István Társulat, 1989.

MEZEI

1931

MEZEI Gerő SJ: *Hitszónoklat*, In: *Katolikus Lexikon*, II., szerk. BANGHA Béla SJ, Budapest, A Magyar Kultúra kiadása, 1931, 299., 300.

SOÓS

2007

SOÓS Viktor Attila: *Badalik Bertalan OP veszprémi püspök internálása*, In: *A domonkos rend Magyarországon*, szerk. ILLÉS Pál Attila – ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs, PPKE BTK – METEM – DRGY, Piliscsaba–Budapest–Vasvár, 2007, 177–191. (Művelődéstörténeti Műhely Rendtörténeti Konferenciák 3.)

SZABÓ

[é. n.]

SZABÓ Szádok: *A Szent Domonkos Rend Birodalmi Rendtartományának reformja (1857–1905)*, [é. n.], [kézirat]

SZÁSZORSZÁGI

BOLDOG JORDÁN 1995

SZÁSZORSZÁGI BOLDOG JORDÁN OP: *Könyvecske a Prédikátorok Rendjének kezdeteiről*, ford. DEÁK Hedvig OP, [H. n.], 1995. <https://domonkosnoverek.hu/wp-content/uploads/2012/10/LibellusDeprincipiis.pdf> (a letöltés ideje: 2020. júl. 28.).

ZÁGORHIDI CZIGÁNY

2010

ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *A vasvári domonkos kolostor helyreállítása és a Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény létrehozása 1999–2009*, In: *Historicus Polonus-Hungarus. Księga pamiatkowa ofiarowana Ojcu Józefowi Pucitowskiemu OP w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Emlékkönyv Pucitowski József atya tiszteletére hetvenedik születésnapja alkalmából*, red./szerk. Tomasz GAŁUSZKA – Pál Attila ILLÉS – Marek MIŁAWICKI – Balázs ZÁGORHIDI CZIGÁNY, Kraków, 2010.

Csiszárík János – egy vatikáni diplomata naplója

Csiszárík János címzetes katolikus püspök és diplomata pályafutását, történelmi sorsfordulókban gazdag, személyes kihívásokkal teli életének pontos bemutatását és dokumentálását Gárdonyi Máté végezte el tanulmányában.¹ A diplomata-főpap tizenkét dobozból álló hagyatéka a Veszprémi Érseki és Főképtalani Levéltár becses, páratlanul értékes forrása. A tanulmányban közölt magánjellegű feljegyzés Csiszárík János² hagyatékának 6. dobozából³ került elő, amely személyes levelezéseket, diplomáciai napi jelentéseket, egyházpolitikai háttéranyagokat tartalmaz. A forrás betekintést nyújt a szentszéki diplomácia titokzatos világába, megelevenednek a vatikáni nagypolitikában vezető szerepet betöltő kuriális bíborosok alakjai, megismerhetjük személyes véleményüket, gondolataikat a korszak égető, legfontosabb diplomáciai problémáival, konfliktusaival kapcsolatban. A háttérben felvillan XI. Piusz pápa alakja, aki elmondja véleményét a Magyar Királyságról, feltűnik Eugenio Pacelli, a későbbi XII. Piusz, akivel Csiszárík a hajdúdorogi megállapodás létrejötte körül bábáskodott. Zichy Gyula gróf, pécsi püspök személyén keresztül a forrásban előkerül a kalocsai érseki stallum betöltésének kérdése is, amely a Vatikán és a magyar kormány között a főkegyúri joggal kapcsolatos egyik első erőpróbát jelentette.

Az 1924. év nyarának fontos eseménye volt, hogy Papp Antal lemondott munkácsi püspököt Francesco Marmaggi prágai nuncius 1924. június 4-i dekrétumával az eperjesi és a munkácsi egyházmegyék magyar uralom alatt maradt részei élére nevezte ki, apostoli kormányzói titullussal. Marmaggi az új apostoli kormányzóság kialakításánál,

¹ GÁRDONYI, 2012, 23.

² Csiszárík János (Vörösklastrom, 1860. november 16. – Budapest, 1936. január 2.) választott püspök. Kasán és Bécsben tanult, 1882-ben Kisszebenben hitoktató, 1883-ban pappá szentelték. A Központi Szemináriumban, majd az Augustineumban képezte tovább magát, ahol 1885-ben teológiai doktorátust szerzett. Hazatérve a kassai szeminárium teológiatanára és tanulmányi felügyelője lett. 1893-ban szentszéki tanár, az orsolyiták leánynevelő intézetének némettanára és udvari káplán, 1906-ban az osztrák–magyar nagykövetség egyházi tanácsosának titkára Rómában, 1907-től pápai kamarás, 1909-től a követség egyházi tanácsosa, 1910-től pápai prelátus és 1911-től veszprémi kanonok. 1917-ben lett almissi választott püspök, 1916–1918 között Bécsben dolgozott a közös külügyminisztériumban. Egyházpolitikai tárgyalások résztvevője volt Német-, Lengyel- és Törökországban. 1920-ban a magyar királyi külügyminisztérium szolgálatába lépett (Hollandiában, Németországban, majd Lengyelországban is tárgyalt). 1922-től segedi főesperes. 1928-ban kiküldött a New York-i magyar katolikusok Szent István-templomának fölszentelésén. Ekkor több mint 50 magyar katolikus egyházközösséget látogatott meg az USA-ban. 1929-ben római követ és meghatalmazott miniszter, 1932-ben nyugalmra vonult. <http://lexikon.katolikus.hu/C/Csisz%C3%A1rik.html> (2020. május 12.).

³ VÉL:H VI/6 CSISZÁRIK.

valamint Papp Antal kinevezésénél pápai felhatalmazásra tudott támaszkodni. A pápa rá bízta a csehszlovák kormány által a munkácsi egyházmegye élén tovább megtűrni nem akart Papp ügyének a rendezését. Ő maga csak utólagosan erősítette meg július 14-én Papp megbízatását, amikor egyúttal címzetes érsekké is kinevezte őt. A magyar állam ezt az eljárást joggal tekintette sérelmesnek. Egy Magyarországgal diplomáciailag nem barátságos kapcsolatban álló szomszédos országban akkreditált nuncius hozott létre a magyar kormánnyal való előzetes egyeztetés nélkül, teljesen magyar fennhatóság alatt álló területből egy új apostoli kormányzóságot, és bízott meg annak vezetésével egy magyarsága miatt püspökségéről lemondott főpapot.⁴

A kutatókat sokszor foglalkoztatták a Habsburg-ház belső családi viszonyai. Erről a bonyolult, interperszonális kapcsolatrendszeréről is szemléletes képet alkothatunk, a korabeli Rómában ismert, legfelsőbb vatikáni körökben forgolódó kalandos életű, extravagáns Habsburg József Ágost herceg személyén keresztül. A forrás elemzése során szemünk elé tárul az a kegyetlen diplomáciai játszma, amely a trianoni békediktátum után egyházpolitikai téren kibontakozik. Az emlékiratból egyértelműen kiderül, hogy a bíborosi kollégium tagjai személyes politikai szimpátiájuk, érdekeik alapján viselkedtek egy-egy politikai szituációban. Saját egyházi, diplomáciai karrierjüket előtérbe helyezve viszonyultak a Trianon utáni közép-európai egyházpolitikai helyzethez. A szövegből kitűnik a szentszéki diplomácia évszázadok óta alkalmazott stratégiai módszere, az „üzenek, de nem parancsolok” óvatos, taktikus, a külpolitikában konkrét eredményeket hozó elv gyakorlati realizálása.

A korabeli egyházi külügyérek politikai téren ügyesen lavíroztak a Magyar Királyság és a környező kisantant-országok ellentétes érdekerendszerében, a „divide et impera” stratégiáját követve. Gyakran „cinkelt” lapokkal játszva egymás ellen hangolták a közép-európai politikai elit prominenseit. Csizsárik János kiválóan ismerte a diplomáciai szolgálat szabályrendszerét. Rómában nagy helyismerettel, személyi kapcsolatokkal rendelkezett, eligazodott a szentszéki „kamarillapolitika” gyakran nehezen modellezhető világában, „királycsinálóként” egyformán jó kapcsolatokat ápolt a magyar egyházi és világi politika szereplőivel.

Kiváló taktikai érzékről tett tanúbizonyságot, hiszen két olyan jelentős diplomatát, Somssich Józsefet, valamint Serédi Jusztiniánt hozott döntési helyzetbe, akik később sikeresen képviselték Rómában a trianoni békediktátum által okozott diplomáciai vákuumból kitörni igyekvő Magyar Királyság külpolitikai érdekeit.

1920 júliusában az első vatikáni követ, Somssich József gróf elfoglalta állomáshelyét az Örök Városban. Csizsárik aktív, kezdeményező szerepet vállalt a szentszéki követség infrastruktúrájának, valamint működési mechanizmusainak kialakításában. Ezután a főpapot hazarendelték. Ekkor gondoltak a külügyminisztériumban arra – nyilván Csizsárik hathatós közbenjárása miatt is, hogy Serédi Jusztinián legyen a szentszéki nagykövetség kánonjogi tanácsosa. Csizsárik javaslatára Serédit nem vették szorosan követségi állományba, nem lett követségi alkalmazott. Így megőrizhette személyi

⁴ SALACZ, 2002, 97; VÉGHSEŐ, 2020, 14–15.

autonómiáját, szabadabban mozoghatott a vatikáni és világi diplomácia bonyolult, személyi összefonódásoktól sem mentes, gyakran nagyhatalmi rivalizációra épülő, konfrontatív világában.⁵

Csiszárík a maga „függönyök mögötti” pozíciójából az 1920-as évek egyházpolitikájának alakításában, a titkos vatikáni érdekek Magyarország felé való közvetítésében, valamint a döntések kétirányú transzformációjában meghatározó szerepet játszott. Reális kompromisszumokra kész, az állam és a katolikus egyház összetett hálózati kapcsolatrendszerében a modus vivendit kereső egyénisége megkerülhetetlen tényezővé tette.

A forrásközlésben a mai helyesírási szabályoktól jelentősen eltérő nyelvi formákat a jelenlegi szabályok szerint javítottuk.

A szerző köszönettel tartozik Karlinszky Baláznak, a Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár Igazgatójának a kutatás lehetőségének biztosításáért, valamint Birher Nándor szentszéki ügyvéd úr szakmai támogatásáért.

Források

1.

1924. július 8-tól 24-ig tartó futárutam alkalmából tett magánjellegű feljegyzéseim

(Csiszárík János, olaszországi út 1924. július 8–16.)

Budapestről július 8-án elindulva Triestnek, Milánónak vettem utamat. Útközben megismerkedtem a brüsszeli serviták provinciálisával, kivel érdekes eszmecsere folytattam, és aki brüsszeli zárdáikba vendégül hívott meg. Töltsek náluk, mondotta, legalább egy hetet.

A római prefetto di polizia⁶ feleségével és leányával utaztam.⁷ Utóbbi elvált olasz férjétől Budapesten, s a milánói magyar konzulátus segédhivatali főtisztjétől: Paskujtól⁸ hallottam, hogy ezeknek az elválásoknak a száma napról napra nő. Isaszegen egy jegyző vállalja jó pénz fejében a szükséges adoptiót.⁹ Rómában – mondotta egyik ottani ügyvéd barátom – az ilyen új magyar honpolgárok az elválás, illetve az új polgári kötés után újból visszakérik olasz állampolgárságukat. Magyarországon kötött házasságukat az olasz hatóságok az olasz állampolgárság visszanyerése után törvényesnek tekintik.

⁵ A történéseket szofisztikáltan ábrázolja CsÍKY Balázs: *Serédy Jusztinián Magyarország hercegprímása*, szerk. és sajtó alá rendezte TÓTH Krisztina, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport, 2018, 39.

⁶ Prefetto di polizia – rendőrségi prefektus.

⁷ Utána áthúzva: „egy fülkében. A leány”.

⁸ Paskuj Lajos, a milánói magyar konzulátus titkára. A milánói rádió magyar estje, *Pesti Napló*, 82. (1931) 145. szám (1931. június 30.), 27.

⁹ Adoptál – ebben az esetben az adoptio az ügy befogadását jelenti jogi értelemben.

Az imént említett jó barátomtól, aki a Rota Romana¹⁰ ügyvédje, azt is hallottam, hogy ezt római egyházi körökben nem szívesen látják.

Csütörtökön délelőtt késéssel érkeztem Rómába. Mindkét magyar követség részéről nagyon szíves fogadtatásban részesültem. Az állomásra kijöttek élembe Hedry¹¹ tanácsos, Balásy¹² követségi titkár, Serédy kánonjogi tanácsos.¹³ Somssich követ¹⁴ úr villásreggelire hívott meg. Hedry tanácsos estebédre. Pótlólag megjegyzem, hogy Postumia¹⁵ határállomáson egy zsidó utassal volt kellemetlenségem. Hangosan szidta Magyarországot. Tudom, ezentúl jobban gondolja meg a dolgot. [!] Román útlevelére hivatkozott, mire azt mondtam neki, ön egy román útlevéllel utazó zsidó, a külföldön román ember sem tenne ilyet. A magyarok, akik ennek a jelenetnek szemtanúi voltak, hálálkodva megéljeneztek.

Öszentsége 12-én déli 12 órakor fogadott magánkihallgatáson. Mikor kitüntetésemet megköszöntem, azt mondotta: „Szívesen tettem azokra való tekintettel is, akiket ön képviselt.” Ami alatt nyilvánvalóan a magyar kormányra célzott. Aztán nyomban a

¹⁰ Rota Romana Törvényszék: az Apostoli Szentszék rendes fellebbviteli bírósága.

¹¹ Hedry István dr. (1881–1966), a római magyar követség tanácsosa (1923–1928). Misszióvezető, 1929. október 23-tól követi rangban képviselte Magyarországot Belgiumban. 1930. december hó 9-én megkapta a belga Koronarend nagykeresztjét. FEJÉRDY, 2014, 46. <http://lexikon.katolikus.hu/V/vatik%C3%A1ni%20magyar%20k%C3%B6vets%C3%A9g.html> (2020. június 14.).

¹² Balásy Antal követségi titkár (Budapest, 1894. május 15.–?), ideiglenes ügyvivő; 1926–1927 között diplomata. Pályafutásának állomásai: London, Vatikán, Varsó, Washington, majd újra London. 1932-ben a genfi leszerelési konferenciához osztották be. GERGELY, 1999a, 361.

¹³ Serédi Jusztinián (1884–1945), a Pozsony vármegyei Deákiban, szlovák eredetű iparoscsaládban született, eredeti neve Szapucsek György. A teológiát a római bencés Szent Anzelm Egyetemen végezte. A doktorátus megszerzése után hazatért, Pannonhalmán 1908. július 14-én áldozópappá szentelték. Ugyanazon év őszétől, Rómába visszatérve a Pietro Gasparri bíboros vezette egyházi jogi kodifikáló bizottság munkatársa és a Szent Anzelm Egyetemen a kánonjog tanára. 1918-ban tábori lelkész Esztergomban. Az első világháború után ismét Rómában élt, a bencés kongregáció ülésén a magyar bencés rend képviselője, a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsnoka, majd a magyar egyházmegyéek ügyvivője lett a Szentszéknel. Az ő munkája a Codicis Juris Canonici Fontes című kilenckötetes mű, amely az új kánonjog forrásait tartalmazta. Egyházi jogi teljesítményét az oxfordi egyetem 1936-ban díszdoktori címmel ismerte el. XI. Piusz pápa 1927. november 30-án – annak ellenére, hogy a magyar kormány Szmrecsányi Lajos egri érseket jelölte – esztergomi érsekké nevezte ki, s még ugyanebben az évben bíborosi rangra emelte, majd 1928. január 8-án személyesen püspökké szentelte. 1928-ban a Magyar Tudományos Akadémia igazgatóvá, 1934-ben tiszteletbeli taggá választotta. A felsőház tagjaként 1935-ben törvényjavaslatot terjesztett elő a polgári házassági kényszer eltörléséről, és az egyházak előtt kötött házasságok állami elfogadásáról. A magyar katolikus egyház fejeként mindenben XII. Piusz pápa álláspontját követte a szélsőjobboldal megítélésében, állást foglalt az alkotmányos rend védelmében, tiltakozott a fajelmélet ellen. Az ország német megszállása után fellépett a zsidók, különösen a zsidó származású katolikusok védelmében. Az Országtanács 1944. október 27-i ülésén jogilag törvénytelennek nyilvánította Szálasi Ferenc hatalmát, és nem jelent meg a nemzetvezető november 4-i eskütételén. Esztergomban hunyt el. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Ser%C3%A9di.html> (2020. június 9.). Életét és tevékenységét szofisztikáltan ábrázolja CSÍKY, 2018.

¹⁴ Somssich József gróf (Graz, 1864. december 19. – Budapest, 1941. január 22.) földbirtokos, jogász, diplomata. 1919. szeptember 11. és 1920. március 15. között külügyminiszter, 1920–1924-ben vatikáni követ. 1925-ben nyugalmoba vonult. BARCZA, 1994, 531.

¹⁵ Postumia (ma: Postojna, SLO).

külföldi kölcsön sorsa iránt érdeklődött. Sikerül-e a dolog. Azt mondtam, Milánóból jövök, hol már igen szépek a jegyzésbeli auspiciumok.¹⁶ Egy olasz egymilliót akar ott jegyezni, még pedig nem az olasz Quota számlájára. Ezután a Szentatya¹⁷ egy kisebb keretű közgazdasági előadásnak is beillő excursiót¹⁸ tartott a magyar mezőgazdaságról, mely szerinte sok tekintetben hasonlít az olaszhoz. Persze, mondta, ez utóbbi intenzívebb a magyarnál. Különösen az öntözés sokkalta tökéletesebb és tökéletesebbé fog válni. Egyelőre még mindig a cisterciátáknak öntözési és gazdasági rendszerén alapul kevéssé változattal. Az állattenyésztés is jellegzetes Magyarországon. A marhatenyésztés, lótenyésztés kiváló. De nem csak gazdasági érintkező pontjai vannak Itáliának Magyarországgal, folytatta a pápa, történetiek is, és ezeknek az emléke, úgy, mint a közgazdasági érdekek hasonlatosságának tudata is, inkább Észak-Olaszországban él. Innét van, hogy Észak-Olaszország jobban érdeklődik Magyarország iránt, míg Közép-Olaszországban kevésbé ismerik. Délen még kevésbé.

A pápának figyelmét legjobban az alföldi róna mérhetetlen volta kötötte le. Így folyt a dolog körülbelül 10 percig. Lassan, szinte megnyomva minden szót beszélt a pápa. Politikáról semmit, de semmit. Fölösleges is volt, azelőtt való nap járt a pápánál Somssich gróf követ búcsúaudiencián. Aztán miután a pápa mindinkább fölmelegedett, a nuntius úrra tért át és azt izente neki „Lo saluto e gli mando una specialissima benedizione”.¹⁹ Szava különösen szívélyesen hangzott. Látszik, hogy kedveli Schioppa nuntiumot.²⁰

¹⁶ Auspicium – előjel, kilátás.

¹⁷ Korszakunkban XI. Piusza pápa (*Achille Ratti*) (Desio, Lombardia, 1857. május 31. – Róma, 1939. február 10.). XV. Benedek utódaként 1922. február 6. és 1939. február 10. között pápa. 1879-ben szentelték pappá. Rómában a Gregoriana Egyetemen tanult tovább, a teológia és az egyházjog doktora, 1882-től a milánói szeminárium tanára. 1918-tól diplomáciai küldetésben apostoli vizitátor, 1919: nuncius Lengyelországban. 1920: Felső Sziléziában és Poroszországban teljesített rendkívül nehéz küldetést. 1921. március: milánói érsek. Pápasága programja: *Pax Christi in regno Christi* (Krisztus békéje Krisztus országában) utat és célt adott az összeomlott világnak. Konkordátumok sorával rendezte az egyház kapcsolatait: 1922: Lettországgal, 1924: Bajorországgal, 1925: Lengyelországgal, 1927: Romániával, Litvániával, 1929: Olaszországgal, Poroszországgal, 1932: Badennal, 1933: Ausztriával, majd Németországgal. Az 1935. évi jugoszláviai konkordátumot nem ratifikálták. Csak egyezményt tudott kötni 1926: Csehszlovákiával, 1928: Franciaországgal és Portugáliával, 1937: Ecuadorral. 1933–1936: 34 tiltakozó levelet írt a német kormányhoz a visszaélések miatt, 1937-ben *Mit brennender Sorge* körlevelében elítélte a konkordátum sorozatos megszegését és a nemzetiszocializmus pogány tanítását és eljárásait. E körlevél minden német templomban fölolvastatta. A *Divini Redemptoris* enciklikában az ateista kommunizmust ítélte el. *Magyar Katolikus Lexikon*: <http://lexikon.katolikus.hu/P/Pius,%20XI..html> (2020. április 27.). Tevékenységéről részletesen: MONDIN, 2001, 657–681.

¹⁸ Excursio – eszmefuttatás.

¹⁹ Üdvözetem és áldásom küldöm neki.

²⁰ Lorenzo Schioppa (Nápoly, 1871. november 10. – Hága, 1935. április 23.): címzetes püspök, diplomata. A nápolyi érseki szemináriumban teológiát tanított, majd pápai diplomata lett. 1912: a müncheni nunciatura titkára, illetve ügyhallgatója. Az első magyarországi apostoli nuncius. 1920. szeptember végén érkezett Budapestre, megbízólevelét 1920. október 6-án adta át Horthy Miklós kormányzónak. A Vallásalap a nunciatura számára megvette József főherceg Dísz téri palotáját, mely 1945-ig maradt a nunciatus rezidenciája. 1925. április 27-én Hágába helyezték át, ahol haláláig hollandiai internunciusként tevékenykedett, ott tették el. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Schioppa.html> (2020. május 21.), SOMORJAI, 2020.

Msgr. Borgongini²¹ már egy kicsit a tárgyhoz kezdett szólni. Kérdezte, megkapja-e Zichy gróf pécsi püspök²² a kinevezés időpontjától kezdődőleg a kalocsai adminisztrátor-sággal járó jövedelmet. Megmondtam, hogy a vallásügyi miniszter²³ úr tagadólag válaszolt, amit különben már írásban közöltünk a Szentszékkel. Aztán a birtokkérdés rendezésére²⁴ terelte a beszédet Msgr. Borgongini. Kiemeltem, hogy tudomásom szerint nálunk telhetőleg az egyházjog álláspontjára helyezkednek ebben a kérdésben. A kánonjogi álláspontot a magyar katolicizmusnak érdekeivel jól lehet összeegyeztetni, ha a kérdés megoldásánál a hagyományozó szándékát respektálják és az igazságosság és méltanyosság követelményeit tartják szem előtt. Magyarországon természetesen bizalommal elvárják, hogy a Szentszék ilyen módon fog eljárni, és amennyire tőle telik, azon lesz, hogy a magyarországi beneficiátusok²⁵ és katolikus intézmények vagyoni jogi érdekei biztosíttassanak. „Részemről – mondotta Msgr. Borgongini – már rég azon gondolkodom, hogy az érdekelt püspökök e kérdés megoldásának céljából közös bizottságba tömörüljenek a Szentszéknek és megbízottjának elnökletével. Ezt azonban, tette hozzá, a kormányok aligha fogják elfogadni.” „A mi kormányunk – mondtam – nem hiszem, hogy ez ellen kifogást tenne.” De hát nyilvánvaló volt, hogy Borgongini amúgy sem a magyar kormány ellenkezésétől tart. A kérdés komplikált – folytattam –, mert különböző viszonylatban igényel megoldást. „Mikor az egyik végén húzom, a másikon szakad.” „Gondolkodni kell róla, mondotta Msgr. Borgongini, nehéz lesz a megoldás.” Azután hozzátette: „A cseheknek ismételten megmondtuk, hogy míg a birtokkérdést nem rendezik, új beosztásról szó sem lehet.” Azután nagyon szívélyesen búcsúzott tőlem és megköszönte hozzászólásomat.

²¹ Francesco Borgongini-Duca (Róma, 1884. február 26. – Róma, 1954. október 4.) bíboros, Rómában született, és a Pápai Római Szemináriumban tanult, ahol teológia, kánon- és polgári jogi doktori fokozatot szerzett. 1922–1928 között a rendkívüli egyházi ügyek államtitkára. 1929. június 7-én XI. Piusz kinevezte őt Heraclea címzetes érsekévé Európában. Püspökké szentelését június 29-én Pietro Gasparri bíboros, Carlo Cremonesi érsek és Agostino Zampini püspök társszentelőkként végezték. Fontos szerepe volt a lateráni szerződés aláírásában. BARCZA, 1994. 535.

²² Zichy Gyula, gróf (Nagyláng, 1871. november 7. – Kalocsa, 1942. május 20.), kalocsai érsek, pécsi püspök, az MTA igazgatósági tagja (1929). Teológiai tanulmányait Innsbruckban és Rómában végezte. 1897-től pápai kamarás. 1901-ben XIII. Leó pápa, később X. Piusz pápa szolgálattevő kamarása lett. 1902-től c. apát. 1905-től 1926-ig pécsi püspök, 1923-ban egyúttal a kalocsai érsekség apostoli adminisztrátora. 1925-ben kalocsai érsekké és a pécsi püspökség apostoli adminisztrátorává (1926-ig) nevezték ki. Alapítványokat létesített, Pécsen gimnáziumot, középiskolát, internátust, a Dunántúlon nyomdát és napilapot, iskolákat alapított. Kalocsán kibővítette a kórházat; tagja volt a főrendiháznak, majd a felsőháznak. Arcanum Magyar Életrajzi Lexikon: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-élettrajzi-lexikon-7428D/z-zs-787F8/zichy-gyula-grof-78862/> (2020. április 27.).

²³ Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter (1922–1931).

²⁴ Papp Antal új apostoli kormányzóságát a Szentszék a tapolcai apátság jövedelmeire alapozta. A magyar kormány erre válaszul a Szentszékhez intézett jegyzékben kifejtette, hogy arra nem lát okot a kormány, hogy a munkácsi püspököt a Vallásalaphoz tartozó tapolcai apátság terhére támogassa. VÉGHSEŐ, 2020.

²⁵ Beneficiátusok – haszonélvezők (egyházi javadalmak haszonélvezői).

Mikor Borgonginitől távoztam, gróf Somssichsal találkoztam abban a tanácsszobában, hol valamikor Msgr. Pacellivel²⁶ finalizáltunk²⁷ a hajdúdorogi megállapodásokra²⁸ vonatkozó tervezetet. Gróf Somssich a bíbornok államtitkártól jött, ahova viszont én igyekeztem.

A bíbornok államtitkár szívesen fogadott, de kissé mégis éreztem, hogy közvetlenül gróf Somssich járt nála, aki olyan dolgokról beszélhetett a bíbornok államtitkár úrnak, melyeket előtte a legutóbbi külügyi utasítások értelmében kellett szóbahoznia, és amelyekre a bíbornok államtitkár úrnak fel kellett tételnie, hogy tudok róluk.

Mikor a bíbornok államtitkár úrnak megköszöntem, hogy kitüntetésemmel bizonyára kegyes volt arról is megemlékezni, hogy a múltban szerencsés voltam Ő Eminenciájának közvetlen közelségében szolgálhatni, a bíbornok államtitkár úr röviden, szinte keményen mondotta: „Sono tempi passati che non tornano mai.”²⁹ Mire alázatosan jegyeztem meg: „Spero nondimemo bono il nonstro Signore, fa delle volte dei miracoli.”³⁰ Míg soromra vártam a bíbornok államtitkár előtermében, a lengyel ügyvivő, a holland követ és a cseh követ haladtak el mellettem. Az utóbbi önérettől dagadó mellkassal és Napóleon-pózban. Pedig nem is tudta, hogy Csonkamagyarország³¹ egyik igénytelen papja mellett haladt el.

Pótlólag jegyzem ide, hogy Borgongini azt is mondotta, hogy a csehek, úgy látszik, már nem is bánják, hogy Fischer Colbri³² püspök Kassán maradjon.

²⁶ Eugenio Pacelli (Róma, 1876. március 2. – Castel Gandolfo, 1958. október 9.) 1930–1939 között vatikáni államtitkár, 1939. március 2-től haláláig XII. Piusz néven római pápa. BARCZA, 1994. 548.

²⁷ Finalizáltunk – véglegesítettünk.

²⁸ 1912 májusában érlelődött meg a döntés, amely a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításához vezetett, amelybe a munkácsi, az eperjesi, a nagyvárad, a gyulafehérvár–fogarasi, a szamosújvári és az esztergomi egyházmegyékből összesen 162 parókia került besorolásra. A Magyarországon maradt egyházközségek számára XI. Piusz pápa 1924-ben létrehozta a Miskolci Apostoli Exarchátust. Lásd Végheő Tamás írását <https://hd.gorogkatolikus.hu/rolunk-a-hajdudorogi-egyhazmegye-tortenete> (2020. július 31.).

²⁹ Elmult idők, amelyek soha nem térnek vissza.

³⁰ Bízom mégis a mi Urunkban, az Ő csodatéteményeiben.

³¹ A „Csonkamagyarország” kifejezés a trianoni békeszerződés utáni Magyarország széles körben használt megnevezése volt a Horthy-korszak idején.

³² Fischer Colbri Ágoston püspök (Zselíz, 1863. október 16. – Kassa, 1925. május 17.), teológiával és filozófiával foglalkozó író, tanár, kassai megyéspüspök. Teológiai tanulmányait Bécsben végezte, majd budapesti, ill. esztergomi szolgálatát követően a bécsi Pazmaneum tanára, később rektora lett. 1904-től segédpüspök, 1907-től haláláig pedig megyéspüspök Kassán. Elsőként fordította magyarra a *Rerum novarum* pápai enciklikát. Az államfordulat előtt több ízben is fellépett a kormány érzéketlen nemzeti-ségi politikájával szemben. Csehszlovákia megalakulását követően az egyetlen püspök volt, aki az új államban is a helyén maradt, s folytathatta főpásztori tevékenységét. Hamarosan szembekerült az új hatalommal, mivel bírálta annak egyház- és nemzetiségi politikáját. Az Országos Keresztényszocialista Párt egyik megszervezője. Főpásztori tevékenysége mellett a formálódó szlovákiai magyar szellemi élet egyik meghatározó alakja volt: több mint 25 egyesületet hozott létre, továbbá számos szociális létesítmény (pl. Szent József Szegénygyermek Otthona), illetve több újság elindítója volt. <http://adatbank.sk/lexikon/fischer-colbrie-agoston/> (2020. április 28.).

Egyelőre, mondtam, mert most emésztenek. De aztán nem folytattam. Papp püspök³³ ügyét ugyanis Borgongini nem hozta szóba, és én magánlátogatáson lévén, nála jobbnak láttam a dolgot szintén szóba nem hozni.

Msgr. Pizzardot³⁴ nem találtam. Nem tudják biztosan, mikor tér vissza szabadságáról.

Jártam Msgr. Sanz de Samper³⁵ maggiordomónál, Caccia Dominioni³⁶ főkamaramesternél. Ez utóbbi távol volt, mire felkerestem helyettesét, Msgr. Arborio Mella di Sant Eliát,³⁷ mindnyájan nemcsak kedvesen, de örömmel, sőt Arborio Mella elérkezé nyúlve fogadott. Arborio Mella, kitől megyés püspök uram megbízásából a püspök úr részére 1000 mise stipendiumot³⁸ kértem, a szokásos 3 lírás mise stipendium helyett 2000 stipendiumot ajánlott fel, és noha szóval se kértem, még 505 lírás stipendiumot

³³ Papp Antal (Nagykálló, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24.) görögkatolikus püspök, 1893-ban szentelték pappá. 1912-ben lyrbei címzetes püspökké és munkácsi koadjutor püspökké nevezték ki. Firczak Gyula püspök halála után az ő helyébe lépett. Hajdúdorogi apostoli adminisztrátorra is kinevezték (ezt a tisztséget 1913-ig töltötte be). Október 12-én szentelték püspökké. 1924 nyarán cyzicusi címzetes érsekké és az újonnan alapított Miskolci Apostoli Exarchátus kormányzójává nevezte ki XI. Piusz pápa, egyben felruházta őt a megyéspüspököt megillető jogokkal. Papp közben a munkácsi püspöki székházban vesztegelt, mert nem volt lehetősége a Magyarországra való beutazásra. Előző évi római útjához kapott útlevele nem volt érvényes Magyarországra, tehát nem kérhetett rá magyar vízumot. A magyar kormány nem volt hajlandó elősegíteni Magyarországra jutását magyar útlevél kiállításával, mert ezzel prejudikált volna több ezer Csehszlovákiában lakó, de a jelenlegi Magyarország területén született egyén állampolgársága kérdésében. A csehszlovák kormánynak is kényelmetlen lett volna új útlevelet adni neki, illetve a régi érvényességét Magyarországra is kiterjeszteni, mert ezzel a diplomáciai aktussal elismerte volna Papp csehszlovák állampolgárságát. Papp Antalt 1925. szeptember 11-én előzetes kiutasítása után átadták a határon a magyar hatóságoknak. Ezután Budapesten elintézte visszahonosítását, 1925. október 27-én átvette Miskolcon apostoli kormányzósága vezetését, s biztosítani tudta magának a tapolcai apátságot is. SALACZ, 2002, 98–99. 1925-ben Miskolcon telepedett le. Az államkormányzat 1940-ben felvette a felsőház tagjai közé. <http://www.byzantinohungarica.com/index.php/papp-antal-1867-1945> <https://www.karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-anno/karpatalja-anno-papp-antal-gorogkatolikus-puspok/> (2020. július 30.). Tevékenységéről bővebben: GERGELY, 1999a 42., 57–58., 92., 98.

³⁴ Giuseppe Pizzardo bíboros (Savona, 1877. június 13. – Róma, 1970. augusztus 1.) egyházi méltóság. 1930: címzetes érsek 1929–1937 között a rendkívüli egyházi ügyek államtitkára, 1937: bíboros. BARCZA, 1994, 535–536.

³⁵ Ricardo Sanz de Samper y Campuzano bíboros (Bogotá Santa Fe, 1873. december 19. – Sanremo, 1954. február 22.). 1896 és 1899 között a római egyházi nemesek Pápai Akadémiájában tanult. 1902. február 11-én Mexikóba küldték, ahová 1902. március 18-án érkezett és ugyanazon év július 10-én távozott. A nagykövetség titkára. Kormányzóként első volt a bíborosok közül, aki tiszteletet adott az új XI. Piusz pápának. A Szent Apostoli Palota prefektusa 1921. június 16-tól 1926 októberéig. A Pápai Bíróság Heraldikai Bizottságának elnöke. A Sanremo Armea temetőben temették el. <http://cardinals.fiu.edu/bios1923-ii.htm> (2020. április 28.).

³⁶ Camillo Caccia-Dominioni bíboros (Milánó, 1877. február 7. – Róma, 1946. november 12.) 1935: bíboros. Temetése Santi Ambrogio és Carlo al Corso bazilika Róma. https://www.findagrave.com/memorial/155086593/camillo-caccia_dominioni (2020. április 29.).

³⁷ Msgr. Arborio Mella di Sant Elia bíboros. Grófi családban született. Jogi diplomát a római Pápai Egyházi Akadémián kapott. Kinevezték a Bíborosok Szent Kollégiumába, 1945 januárjában stroke érte, amely után megbénult. A Vatikánban töltötte hátralévő éveit, 1953. március 20-án hunyt el. https://www.findagrave.com/memorial/155851829/alberto-arborio_mella_di_sant_elia (2020. április 29.).

³⁸ Mise stipendium – miseadomány, *misepénz*; a szentmisét bemutató papnak a misén kívül adott, rendszerint pénzbeli adomány, mely elfogadját arra kötelezi, hogy a misét egy bizonyos szándékra ajánlja fel.

tett hozzá. És ezen felül még 100 10 lírás stipendiumot, azt jegyezvén meg levelében, hogy bizonyára lesznek ismerős paptársaim, akik között az 5 lírás 500 stipendiumot feloszthatom, a 10 lírás 100 stipendiumot pedig magamnak tartsam meg. Személyesen elmondandó szent misék fejében.

Pótlólag idejegyzem, hogy míg a bíbornok államtitkár úrnál antichambríroztam,³⁹ a személyes titkárával (régis ismerőssel) beszélgettem hosszabban. Szinte azt hittem, hogy nekem beszél. De olyan meggyőződéssel szólott, és annyira a saját iniciatívájából,⁴⁰ hogy hajlandó voltam elhinni, hogy meggyőződésből beszél. Beszélgetésem a németek jövőjéről nagysága körül forgott, és franciák iránti ellenszenvtől sziporkázott. Továbbá azt fejtegette előttem, hogy Nagy-Románia és Nagy-Lengyelország múltó alakulatok, és hogy idővel, ha nem is egészen, de soknak a régi keretbe kell visszazökkennie. Ezeket a gondolatokat hajtogatta körülbelül egy fél órán keresztül. Még mielőtt a Vatikánba indultam volna, 9 1/2 órákor Bizleti bíbornoknál tisztelegtem, itt aztán az én régi jóakarómnál és pártfogómnál egészen kiöntöttem a lelkemet. „Ma per charita”⁴¹ kiáltott fel a jó bíbornok úr, miért nem mondja el ezeket a dolgokat a vatikánbelieknek is. „Azoknak legnagyobb részt már megizentük követünk útján, ha neki nem hisznek, nekem még kevésbé fogják elhinni, hogy önzetlenül beszélek és igazat mondok.” „De Eminenciádat kérem, hogy egy bizonyos idő letelte után figyelmeztesse a vatikáni urakat, megmondván, hogy mindezeket egy föltétlenül hiteles magánjellegű értesülés révén tudja eminenciád.”

A királykérdés is szóba került. Tudja-e – mondotta Bizleti bíbornok –, mégpedig teljesen; motu proprio,⁴² hogy a főherceg⁴³ mindent megtesz, hogy idő előtt biztosítsa magának Ottó⁴⁴ király örökét.

³⁹ Antichambríroz – előszobáz.

⁴⁰ Iniciativa – kezdeményezés.

⁴¹ Per charitá – kérem szépen, vagy ugyan már.

⁴² Motu proprio – saját kezdeményezésből.

⁴³ Habsburg József Ágost főherceg (Alcsút, 1872. szeptember 9. – Rain bei Straubing, 1962. július 6.), tábornagy, kormányzó, az MTA tagja (I. 1906, t. 1917–1945), József nádor unokája. Mint hadsereg- és hadseregcsoport-parancsnok részt vett az első világháborúban. 1918. október végén IV. Károly őt bízta meg az új kormány kinevezésével. Az októberi forradalom győzelme után fiával együtt hűségnyilatkozatot tett a Nemzeti Tanácsnak. 1919. aug. 7-én, a Peidl-kormány eltávolítása után az ország kormányzójának nyilvánította magát, s kinevezte a Friedrich-kormányt, de az antanthatalmak követelésére alig két hét múlva, aug. 25-én kénytelen volt lemondani. Miután Horthyt kormányzóvá választották, mellé állt. 1929-től a Kisfaludy Társaság tagja. Az MTA elnöke 1936-tól 1945-ig, a felsőház tagja 1927 és 1944 között. 1945 után Nyugatra távozott; a Német Szövetségi Köztársaságban telepedett le. Életről, tevékenységéről részletes monográfiát adott közre Nánay Mihály. NÁNAV, 2018. Lásd még LIGETI, 2019, 45–46, 53–54, 102–103, 136–137.

⁴⁴ Habsburg Ottó (Reichenau an der Rax, 1912. november 20. – Pöcking, 2011. július 4.) főherceg, Karl von Österreich főherceg (a későbbi (I.) IV. Károly néven Ausztria császára és Magyarország, Bohémia és Horvátország stb. királya) és Bourbon-Pármái Zita főhercegnő (a későbbi császárné és királyné) legidősebb fia. 1916-tól Ausztria és Magyarország trónörököse. <http://www.ottovonhabsburg.org/content.asp?ID=1030&lang=hu> (2020. április 29.).

Sajátságos, hogy ugyanígy nyilatkozott előttem György bajor herceg⁴⁵ is, aki pappá lett és most a Gregorián egyetemen készül egyházból doktori oklevelet szerezni. Az Animában lakik, ahol szerény magam is vendég képében lakom. A herceg tegnap este engem megelőzve – a szobámban látogatott meg, és egy óránál tovább időzött nálam. Ma délután a bajor követ látogatta meg György herceget, ki aztán a Szentatyához ment audienciára, hova esti 6 1/4-re volt berendelve. Csak 8 óra után jött vissza vacsorára, hogy ezenközben mennyi időt töltött a Szentatyánál, nem tudom.

György herceg, Augusta⁴⁶ főhercegnőnek a fivére, azelőtt lovastiszt volt. A fiatal József Ferenc főherceg⁴⁷ úrnak testvéreivel egyetemben nászajándékot küld, melyet én leszek szerencsés egy rém nagy kalapskatulyában Budapestre vinni, Somssich gróf urat kérte fel erre a szívességre a herceg, a gróf viszont rám ruházta a kitüntető megbízást, melynek csak úgy tehetek eleget, hogy ezt a nagy skatulyát személyes poggyászomhoz veszem a fölkébe.

Ma, 12-én délután viszonztuk György herceg látogatását. E látogatás után elmentem Frühwirth bíbornok⁴⁸ úrhoz, akit már tegnap, de hiába kerestem. Eleinte privát ügyekről beszélgettünk, nevezetesen arról, hogy a házat, hol a bíbornok lakik, eladják. A bíbornok úrnak ugyan még jövő évi június 1-ig joga van a házban levő lakásukhoz. (Via Gregoriana 41.) Minthogy azonban a háziúr, aki házát kénytelen eladni, éppen

⁴⁵ György bajor herceg Georg Franz Josef Luitpold Maria (Bajorország) (München, 1880. április 2. – Róma, 1943. május 31.), katolikus pap és prelátus. Az első világháború alatt tiszt volt a nyugati és a keleti fronton, ezredesi rangot ért el. A korabeli pletykák szerint 1896-ban kapcsolatba került egy gazdag bécsi kereskedő azonos korú lányával, ám a társadalmi különbségek miatt nem vehette feleségül. Ennek a szerelemnek a beteljesedése miatt a herceg házassága is tönkrement. Alig lehet tisztázni, hogy ez a történet mennyiben felel meg a tényeknek, anélkül, hogy a történészek megtekintnék a forrásokat a Wittelsbach-ház archívumában, amely jelenleg szabadon nem kutatható. Georg herceg ezután elhagyta otthonát és a bajor királyi családot, majd teológiát kezdett tanulni. Innsbruckban, 1921. március 21-én szentelték pappá. Ezután Innsbruckban kánonjogi doktori fokozatot szerzett, majd Rómába ment, ahol folytatta tanulmányait, 1925-ben végzett a Pápai Akadémián. Rómában ismert és népszerű lett a „Monsignor Giorgio” becenév alatt. Nagyon aktív tevékenységet fejtett ki az ott lakó németek, különösen a bajorok körében, kiváló kapcsolatai voltak a Vatikánban. Alakját megemlíti BARCZA, 1994, 313.

⁴⁶ Augusztia osztrák főhercegnő (München, 1875. április 28. – Regensburg, 1964. június 25.), Lipót bajor herceg és Habsburg Gizella főhercegnő lánya, Habsburg József Ágost főherceg felesége, Ferenc József császár és király unokája. BARCZA, 1994, 553.

⁴⁷ József Ferenc főherceg (Brno, 1895. március 28. – Carcavelos, 1957. szeptember 25.), József Ágost főherceg és Augusztia bajor hercegnő elsőszülött fia. Több szociális és kulturális egyesület védnöke, tagja. BARCZA, 1994, 549.

⁴⁸ Andreas Franz Frühwirth bíboros (Sankt Anna am Aigen, 1845. augusztus 21. – Róma, 1933. február 9.), a Római Katolikus Egyház kuriális bíborosa. 1863-ban lépett be a Domonkos-rendbe, 1868-ban Grazban szentelték fel. Katolikus teológiát és filozófiát tanult különféle dominikánus házakban, később a Pápai Akadémián. Grazban az Ordenshausban, majd Bécsben tanított. 1890-től az Osztrák–Magyar tartomány provinciális, 1891-ben az egész rend vezetője lett. E minőségében a Pápai Szent Iroda tanácsadójaként is tevékenykedett. 1907-ben X. Piusz pápa kinevezte őt Ausztria apostoli vizitátorává, Bajorország apostoli nunciussává, valamint Heraclea címzetes érsekévé. Rafael Merry del Val bíboros részvételével püspökké szentelték. XV. Benedek pápa 1915-ben bíborossá kreálta. 1917-től Rómában élt, részt vett az 1922. évi, XI. Piusz pápát megválasztó konklávéban. Andreas Frühwirth bíboros 1933-ban Rómában a bíborosok kollégiumának egyik legidősebb tagjaként halt meg. <http://cardinals.fu.edu/bios1915.htm#Fruhworth> (2020. május 1.).

most adhatja el jutányosan, a bíbornok úr, nehogy akadály legyen a következő értékesítésnek, az Animába vonul, és ott szerényen két szobában húzódik meg, míg a szent Officium⁴⁹ palotájában juttatnak neki lakást.

Csakhamar rátértünk a Papp-féle ügyre, a bíbornok úr, aki a magyarországi görög-katolikus apostoli adminisztrátorságról⁵⁰ semmit sem tudott, szomorúan mondotta a Papp eltávolítására célozva: „Fájdalom, nem tudtam megakadályozni, de nagy aggodalommal nézek az esetleges fejlemények elébe. Ismerem a ruthén kérdést Galiziából, hol hosszabb ideig időztem annak idején. Nagyon bánt, hogy így történt, nem rajtam múlt, viszont igaz, hogy a vatikániaknak nagyon nehéz volt a helyzetük. Másfél év óta járt a nyakamra a cseh követ. A Vatikánba még fokozottabb buzgalommal szaladgált ugyanebben az ügyben. Bíbornok társaimhoz szintén. A vatikániak helyzetét súlyosbította az, hogy koncentrikusan⁵¹ dolgoztak Papp ellen cseh részről. Egyfelől a cseh követ, másfelől Marmaggi nuntius⁵² úr, ki egészen a csehek kezében van. Ismételten hangsúlyoztam a magam részéről a cseh követ előtt, hogy a Szentszék csak kánoni okból

⁴⁹ Szent Officium: a Hittani Kongregáció (latinul: Congregatio pro Doctrina Fidei), régebbi nevén Szent Officium a Római Kúria egyik hivatala, amely elsősorban a katolikus tanítást felügyeli.

⁵⁰ XI. Piusz pápa (1922–1939) felhatalmazása alapján Francesco Marmaggi prágai nuncius 1924. június 4-én kelt alapító iratával az eperjesi és a munkácsi egyházmegye Magyarországon maradt paróchiáit kivette a két egyházmegye joghatósága alól és számukra önálló egyházkormányzati szervezetet, apostoli exarchátust állított fel. Az első világháború után a munkácsi egyházmegyében súlyos zavarok keletkeztek. Ennek során kb. 55 000 hívő elhagyta a görögkatolikus egyházat, napirenden volt a görögkatolikus templomok kifosztása, több községből elűzték a görögkatolikus lelkészt. Lásd: PIRIGYI István: *A miskolci apostoli exarchatus története* <http://www.byzantinohungarica.com/index.php/tortenelem-01/pirigyistvan-a-miskolci-apostoli-exarchatus-tortenele> (2020. július 31.).

⁵¹ Concentrikusan – központilag.

⁵² Francesco Marmaggi bíboros (Róma, 1876. augusztus 31. – Róma, 1949. november 3.), a Szentszék diplomatája, valamint kuriális bíboros volt. Marmaggi a pápai római szemináriumban tanult, ahol filozófia és teológia doktori fokozatot szerzett. 1900. április 14-én a Római Egyházmegye papjává nevezték ki. Ezt követően a Római Egyházmegyében, valamint az apostoli büntetés-végrehajtási intézet munkatársaként tevékenykedett 1904-ig. XV. Benedek pápa 1920. szeptember 1-jén nevezte ki a haemimontói Hadrianopolis címzetes érsekének, majd ezután a Román Királyság első apostoli nunciának méltóságát nyerte el. A kinevezést hosszú diplomáciai tárgyalások követték Románia és a Szentszék között, cserébe Dimitrie Pennescut nevezték ki Románia első nagykövetének a Szentszékhez. Pietro Gasparri kardinális bíboros államtitkár Francesco Marmaggit ugyanazon év szeptember 26-án a trasteverei Santa Maria-templomban püspökké szentelték. A társszentelők Bonaventura Cerretti, a rendkívüli egyházi ügyekkel foglalkozó kongregáció titkára és Lorenzo Schioppa, a Magyar Királyság apostoli nunciusa voltak. Marmaggi képviselte a pápát 1922-ben, amikor I. Ferdinándot Nagy-Románia királyává koronázták. A görög–török háború után a Vatikán rendkívüli megbízottjaként fontos diplomáciai küldetést teljesített Törökországban. 1923. május 30-án Marmaggit apostoli nunciának nevezték ki Csehszlovákiába. Két évvel később azonban tiltakozásként visszahívták Rómába. Ennek eredményeként a két fél hatóságai között számos nézeteltérés következett be, amelyet az a csehszlovák politikai döntés okozott, hogy hivatalosan megünnepeljék Husz János kultuszát. Francesco Marmaggi 1925. július 6-án távozott Prágából, miután Tomáš Masaryk elnök, Antonín Švehla miniszterelnök és Edvard Beneš külügyminiszter állítólag magánszemélyként részt vett az ünnepségen. Távozása eredményeként Csehszlovákia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szentszékkel. Marmaggit a pápa 1928-ban apostoli nunciának nevezte ki Lengyelországba. XI. Piusz 1935-ben a bíborosok testületébe emelte. Részt vett az 1939. évi, XII. Piuszt megválasztó konklávén munkájában. Szívrohamban halt meg, a trasteverei Santa Cecilia-bazilikában temették el. <http://cardinals.fiu.edu/bios1935.htm#Marmaggi> (2020. május 2.).

távolíthat el püspököt, ha a püspök önként le nem mond. Papp püspöknek pedig nyíltan megmondottam, hogy ne mondjon le. Marmaggi nem is független ember, még saját lakása sincsen. A herceg érseknél lakik, a csehek fenyegetésekkel befolyásolják. Komplikációkat helyeznek neki kilátásba, mire aztán Marmaggi meghátrál és a kedvük szerint cselekszik. A Papp-ügyben különben ez volt az ütőkártya: A cseh követ kormánya nevében a legutóbbi időben folytonosan azt hangoztatta, hogy a csehek mindaddig fogják a schizmatikus mozgalmat⁵³ támogatni, míg a Szentszék Pappot el nem távolítja. Mihelyst ez megtörténik, a cseh kormány megvonja a schizmatikusoktól⁵⁴ a támogatást.”

„És lássa – tette hozzá szelíd mosollyal a 80. esztendejét kezdő bíbornok –, itt azt el is hitték.” A mosolyban kérdőjelet és felkiáltójelet véltem látni, s ebben megerősödtem, mikor a bíbornok úr így folytatta: „Benest nem 1914-től kell ismerni, hanem jóval előbből, miként, teszem én, ismerem. 1908-ban Benes a dijoni egyetemen nyert doktortúrát és disszertációt írt, melynek ez volt a címe: Les problémes tchéques – s már ebben a könyvben fejtegette azokat az eszméket, melyeket most realizál.”⁵⁵

„Amit ön az imént mondott, folytatta a bíbornok, tudniillik, hogy a protestantizmus évszázadokon át kamatoztatható tőkét fog kovácsolni azokból az intézkedésekből, melyekbe az utódállamok, nevezetesen a Csehszlovák Köztársaság a prágai nuntius úrral együtt kényszeríti bele a Szentszékét, teljesen osztom. Abban is igaza van Önnek, hogy a franciabarát politika a magyarokat még, amennyiben nem tenné szívesen, okvetlenül a németek, sőt a protestáns színezetű németiségnek a karjaiba kergeti, és hogy ennélfogva az, ami ebben a viszonylatban történik, a fentiek részéről, még franciabarát szempontból is kifogás alá esik. Ezt a gondolatot majd hasznosítani igyekszem. De önöknek is hasznosítaniuk kell.”

„Félek, hogy Papp püspök távozásával – tette hozzá a bíbornok – az ukrán kérdés is felgöngyölödik.” Ekkor vendéget jelentettek, kit az érsek nem akart várakoztatni, miért is felszólított, látogatnám meg még egyszer hétfőn 11-én délután 4 órakor. Addig pedig

⁵³ A polgári közigazgatás bevezetése és a szovjet szomszédság létrejötte után megváltozott a kormányzervek viszonya a görögkeleti egyházhoz. Rájöttek arra, hogy túlértékelték a pravoszláviától kiinduló pánszláv vesztélyt, hiszen a bolsevista hatalom ellensége volt az egyházaknak, és ekkor még nem folyt semmilyen együttműködés a Szovjetunió és a pravoszláv egyházak között. Fenntartásokkal kezdték fogadni a görögkatolikus klérus vádaskodásait is, hiszen számottevő részük az ukrán irányzat támogatásával kompromittálta magát, s a híveik többsége széles körű autonómia létrehozását tartotta volna kívánatosnak. A görögkeletiekhez való viszony megváltozásában közrejátszott a pravoszláv klérus sikeres politizálása. „Meg kell állapítani, hogy a görög keleti schizmatikus mozgalom politikailag éppen olyan ügyesen viselkedett a cseh kormányzat felé, mint amilyen ügyeskedést megkísérel a magyar uralom felé is az uralom átvétele óta. [...] meglepetéssel tapasztaltam, milyen ügyesen és elevenen dolgozik a schizmatikus mozgalom a magyar hatóságoknál, hivataloknál és Pesten a ministeriumoknál is. Fenntartás nélkül deklarálták mindenütt hazafias magatartásukat és lojalitásukat.” KOZMA Miklós: *Ukrán kérdés Kárpátalján*. Lásd bővebben: BREZOVICS, 2004, 104–105.

⁵⁴ „A rutén schizmatikus mozgalomnak a legfőbb tanulsága reánk nézve az, hogy a görögkatolikus klérussal szövetkezett közigazgatás által rendezett vallásüldözés teremtette meg az orosz vallási propagandának lehetőségeit.” GÖNCZI, 2007, 92.

⁵⁵ Edvard Benes (Kozlany, 1884. május 28. – Sezimovo Ústí, 1948. szeptember 3.), cseh politikus, Csehszlovákia második elnöke. ÁDÁM, 2008; ÁDÁM, 2014.

menjek el, miként amúgy is szándékozom Merry del Val⁵⁶ és Scapinelli bíbornok⁵⁷ urakhoz.

A román konkordátumról⁵⁸ a *Messaggero*⁵⁹ azt írja, hogy a tárgyalás be van fejezve. Az utolsó üléseken, tudniillik a három utolsó ülésen maga a bíbornok államtitkár is részt vett. Most az aláírás és a román parlamentben való elfogadtatás van hátra.

Gróf Somssich, mikor érkezésem után villásreggelire hívott meg, azt kérdezte tőlem, hiszem-e, hogy a bíbornok államtitkár a konkordátum-tervezetet aláírás előtt nekünk meg fogja mutatni. Azt válaszoltam, hogy igenis magam sem hiszem, de azért kérnünk kellett, mert nem volt szabad a kérés teljesítését teljesen kizártnak tekinteni. Különösen, ha a háború előtt kötött szerb konkordátum féle analógiát idéztük emlékezetünkbe.

Éjjeli fél tizenkettőre járt az idő, csak azt írom még pótlólag ide, hogy még tegnap délelőtt jártam Ledochovsky jezsuita generálisnál,⁶⁰ kivel közel fél óráig beszéltem a mi ügyeinkről.

⁵⁶ Rafael Merry del Val y Zulueta (1865. október 10. – 1930. február 26.), spanyol római katolikus bíboros. 1888-ban szentelték, filozófiai doktori fokozatot szerzett a Pápai Gergely Egyetemen. Később teológiai doktorátust, majd kánonjogi licenciátust kapott, és Róma egyik legbefolyásosabb alakjává vált. Mielőtt bíboros lett, az 1903. évi, X. Piuszt megválasztó konklávé titkára volt. Ezután a pápa bíborossá kreálta. 1903-ban kinevezte külügyi államtitkárrá. Ettől a pillanattól kezdve Merry del Val élete soha többé nem választható el a pápa életétől. Ezt a pozíciót 1903-tól 1914-ig töltötte be. Diplomáciai eredményei között szerepelt a konkordátum aláírása Szerbiával, alig négy nappal azelőtt, hogy 1914. június 28-án Sarajevóban az osztrák trónörökös és feleségét meggyilkolták. A bíboros temetésére 1930-ban a Szent Péter-bazilikában került sor. <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=9263> (2020. május 2.).

⁵⁷ Raffaele Scapinelli di Leguigno (1858. április 25. – 1933. szeptember 16.), a római katolikus egyház olasz bíborosa, 1918 és 1920 között a vallási ügyek kongregációjának prefektusa. 1915-ben kardinálissá nevezték ki. 1887-ben került a Római Pápai Egyházi Akadémiára, ahol kánonjogi és polgári jogi doktori fokozatot szerzett. 1887 és 1889 között a kánonjog professzora volt a reggio-emiliani szemináriumban. Ezt követően a Római Kúriába való bekerülése után 1891-ig a Vatikáni Államtitkárság tisztviselőjeként szolgált. Scapinelli 1891-től 1894-ig a Portugáliában működő nunciatura titkára volt, ahonnan februárban a hollandiai nuncius könyvvizsgálójává nevezték ki. 1903-ig maradt ebben a pozíciójában. Scapinelli a Pápai Egyházi Akadémián is tanított. 1908. március 18-án a rendkívüli egyházi ügyek kongregációjának titkára lett. 1912-től 1916-ig az Osztrák–Magyar Monarchia apostoli nunciusa. Egyike volt azoknak a bíborosoknak, akik részt vettek abban az 1922-es konklávéban, amely XI. Piusz pápát megválasztotta. <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bscle.html> (2020. május 3.).

⁵⁸ Románia már 1919-ben diplomáciai kapcsolatba lépett a Szentszékkal. Mindkét fél érdekévé vált az állam és a helyi római katolikus egyház egymáshoz való viszonyának rendezése, mivel a trianoni békével nagyszámú latin és görög szertartású katolikus hívő került román impérium alá. A konkordátum megkötése érdekében 1920-ban megindultak a tárgyalások, amelyek Bukarestben már 1924-ben elakadtak, amiben az ortodox egyház hozzáállása is közrejátszott, ők tekintették magukat a román nemzet igazi képviselőinek. Hasonlóképpen a konkordátumtárgyalásoknak esett áldozatul a kormány kívánására a svájci származású Netzhammer bukaresti érsek is, aki Róma fölszólítására 1924. július 3-án kénytelen volt aláírni lemondását. Lemondatása elsősorban a kormánynak azzal az óhajával függött össze, hogy Románia összes latin püspökegeit a bukaresti érsekség alá rendeljék és a Székelyföld egy részét a bukaresti egyházmegyéhez csatolják. Netzhammer a kormány terveinek bizonyos fokig útjában állott, ezért kellett távoznia. Utóda a cseh származású, de Bukarestben született Alexandru Cisar jászvásári püspök lett. <http://lexikon.katolikus.hu/R/rum%C3%A9n%20konkord%C3%A1tum.html> (2020. augusztus 29.).

⁵⁹ Il *Messaggero* – olasz újság, amelyet 1878-ban alapítottak, székhelye Rómában található.

⁶⁰ Włodimir Ledóchowski 1866. október 7-én született Loosdorfban. Szülei: a lengyel főnemesi családból származó Anton Ledóchowski (1823–1885) gróf és a svájci arisztokrata Josephine von Salis-Zizers

Kerestem P. Banghát⁶¹ is, aki azonban Nápolyban van, és onnét Németországba vagy Ausztriába igyekeznek nyaralni.

Július 13. Ma reggel Msgr. Florzakot⁶² látogattam meg a Rota Lengyel uitoréját.⁶³ Nála találtam Kempinsky prelátust, kit még Varsóból ismerek. Meghívtak holnap ebédre. Nem fogadhattam el a meghívást, pedig ezt annál is inkább sajnálom, mert amint megtudtam a mi őszinte barátunk Msgr. Skirmunt⁶⁴ is ott lesz, akit, ha csak lehetséges, amúgy is fel akarok keresni.

Délelőtt 10 1/4-kor már Msgr. Canalinál⁶⁵ voltam. Msgr. Canalival éveken át jó barátságban voltunk.

Nagyon megörült, mikor meglátott. Ő Merry del Val bíbornok meghitt embere. X. Piusz pápa alatt, mikor Merry del Val államtitkár volt, Canali – aki egyébiránt egy ősrégi örgrófi család sarja – államtitkár-helyettes volt. Canalival teljes bizalommal beszélhettem. Mikor azokat a visszahatásokat ecseteltem, melyeket nálunk a Szentszéknek bizonyos intézkedései szülnek, azt mondotta, hát biz ez nagy baj, szinte szerencsétlenség.

A legnagyobb baj az, hogy alig lehet rajta segíteni. A bíbornokok közül az államtitkárt kivéve, senki sem kaphat bele a kormánykörök küllőibe. Mindent a bíbornok államtitkár és Borgongini intéz, a személyi dolgokat Pizzardo. Mégpedig mind a három édeskevés hozzáértéssel. De egyéb baj is van, már XV. Benedek óta készek a Vatikánban

(1831–1909) grófnő voltak. A kilencgyermekes Ledóchowski családból elsősorban az egyházi életben és lengyel történelemben kimagasló szerepet játszó személyek származtak. A háborús helyzet miatt megszüntött 26. rendgyűlésen, 1915-ben Włodimir Ledóchowskit választották meg a Jézus Társasága 26. általános rendfőnökének. Nagyon sok korabeli politikussal és diplomatával került közvetlen kapcsolatba, azon kevés jezsuita általános rendfőnökök közé tartozott, aki jó viszonyt ápolt a pápákkal: XI. Piusz, XV. Benedek és XII. Piusz pápa megbecsülését élvezte. 1942. december 13-án hunyt el, több hónapos betegeskedés után, a Campo Verano temető jezsuita sírboltjába temették el. <https://jezsuita.hu/a-vasszigoru-fekete-papa-p-wlodimir-ledochowski-sj-a-jezus-tarsasaganak-26-altalanos-rendfonokek-elet> (2020. május 3.).

⁶¹ Bangha Béla, SJ (Nyitra, 1880. november 16. – Budapest, 1940. április 30.), hithirdető, szerkesztő, író. <http://lexikon.katolikus.hu/B/Bangha.html>.

⁶² József Florczak (1885–1943) papi szolgálatát különféle fontos pozíciókban töltötte be: a Lublini Egyetem Kánon Jogi és Erkölcsei Karának professzora és dékánja, a római Szent Stanislaus lengyel nemzeti plébánia rektora volt. A Római Rota prelátus könyvvizsgálója és plébános. 1943. április 20-án halt meg a dachauai koncentrációs táborban. http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_21697_im_2015_26_1_01 (2020. augusztus 20.).

⁶³ Uditore – könyvvizsgáló.

⁶⁴ Konstanty Skirmunt (1866. augusztus 30. – 1949. július 24.) lengyel politikus, 1907–1914 között az Orosz Birodalom Állami Tanácsának, majd 1917–1918-ban a Párizsi Lengyel Nemzeti Bizottságnak a tagja. Lengyel nagykövet Rómában 1919–1921, lengyel külügyminiszter 1921–1922-ben és lengyel nagykövet Londonban 1919–1934-ben. <https://walbrzych.naszemiasto.pl/65-lat-temu-w-walbrzychu-zmarl-konstanty-skirmuntt/ar/c1-2372642> (2020. május 3.).

⁶⁵ Nicola Canali (Rieti, 1874. június 6. – Vatikán, 1961. augusztus 3.) olasz bíboros. 1900-ban szentelték pappá. XI. Piusz pápa 1935-ben bíborossá kreálta. Bíborosként ő jelentette be a világnak, hogy 1958-ban Angelo Giuseppe Roncalli bíborost (XXIII. János pápa) pápának választották. 1961. augusztus 3-án, 87 éves korában halt meg. <http://www.catholicierarchy.org/bishop/bcanali.html> (2020. május 3.).

minden telhető, még elvi áldozatra is, ha arról van szó, hogy a külképviseltek számát eggyel gyarapítsák.”

„Mikor az első francia követ a Pápához bemutatkozó beszédét intézte – folytatta Msgr. Canali –, akkor a követ intangible-nek⁶⁶ jelezte beszédjében a régtől dívó és sérelmes kultusz-törvényeket és Ő Szentsége erre a beszédre, amelyet neki szokás szerint előzetesen bemutatnak, anélkül, hogy a francia követ emez impertinenciájára⁶⁷ reagált volna, Franciaországnak dicsőítésével felelt. Nagy szomorúsággal voltam ennek a jelenetnek fültanúja. (Msgr. Canali a congregatio ceremonialis secretarius⁶⁸ és mint ilyen, a nagy diplomáciai bemutatásokon államfők fogadtatásán mindig jelenlevő, tehát kifogástalan tanú.) Azon azonban – folytatta Msgr. Canali – éppenséggel megbotránkoztam, amit most elmondok: Egy ízben egybegyült volt az egész diplomáciai testület, hogy a Bíbornok államtitkár úr elé járuljon. De jó, hogy magának nem kellett ott lennie, Msgr., néhány kiváló egyéniségtől eltekintve, teszem eltekintve az önök követétől, ki kifogástalan gentleman, rettenetes vegyes társaság ez. Hemzseg a journalisztáktól,⁶⁹ ügyvédektől és nem egyéb nem igen gentlemanlike⁷⁰ elemtől. És ez elé a társaság elé lépve, a bíbornok államtitkár gyönyörködve jelentette ki: Mit mondana Szent Péter, kit néhány szegény halász ember környezett, ha ezt a fényes gyülekezetet látná! A Vatikánban remegnek annál a gondolatnál, hogy a képviseltek száma megcsappanhat. És olykor készebbek érthetetlen áldozatokra is, csakhogy ez meg ne történjék. Franciaországon kívül Portugália és a Csehszlovák Köztársaság klasszikus példa erre. Minél vakmerőbbek a követek, annál többet érnek el. De mondja-e el, folytatta Canali, az önök követe azt, amit ön most előttem felpanaszol?” Kétségtelenül elmondja – mondottam –, csakhogy kollegáihoz nem igen győzi, hogy hasonló vakmerőséggel dolgozzon. Mire Canali így folytatta: a cseh követ Pallier,⁷¹ úgy mondják szabadkőműves. Az engedékenyeket itt könnyen negligálják. Az előkelőség nem igen alkalmas eredmények elérésére. Hiába dicsekedett egy társaságban az Önök követe, hogy ő a legszebb követ a Szentszék melletti képviseltekben. A kevésbé előkelők könnyebben boldogulnak. A cseh követ untalan a Vatikánban van, és nagyon gyakran keresi fel a congregatiós bíbornokokat. Igaz a congregatiót (itt kétségtelenül a congregazione per gli affari stra-ordinari⁷² értette) nagy ritkán hívják össze, de olykor a vatikániak mégsem döntenek egészen a maguk hatáskörében. Egyébiránt Ön beszélni fog a bíbornokkal (Merry

⁶⁶ Intangible – érinthetetlen.

⁶⁷ Impertinenzia – szemtelenség, pimaszság.

⁶⁸ Congregatio ceremonialis secretarius – a vatikáni diplomáciai rendezvényekért felelős főpap (bíboros).

⁶⁹ Journalista – újságíró.

⁷⁰ Gentlemanlike – úriemberhez méltó.

⁷¹ Václav Pallier (Týn nad Vltavou, 1880. július 27. – Prága, 1947. július 8.) Csehszlovákia Szentszékhez akkreditált követe 1924 és 1926 között, aki valójában már 1925 nyarán távozott a Vatikánból Csehszlovákia és a Szentszék közötti diplomáciai konfliktus (Marmaggi-ügy) miatt. 1927 és 1933 között Csehszlovákia magyarországi nagyköveteként szolgált. https://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/organizacni_struktura/utvary_mzv/specializovany_archiv_mzv/kdo_byl_kdo/pallier_vaclav.html (2020. október 21.).

⁷² La Congregazione per gli affari ecclesiastici straordinari – a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja.

del Valt értette), majd meglátja, ugyanezt fogja mondani.” Erre búcsúztunk azzal, hogy 12 tájban visszajövök, hogy Merry del Val bíbornok úrnál tisztelegjek.

Ezen közben a Vatikánba mentem, hogy Arborio Mellának nagy szívességét megköszönjem. Nem találtam a lakásán, de találkoztam vele, mikor a Szent Péter-templomba mentem, hogy ott szokásomhoz mérten imádkozzam. Természetesen felkerestem X. Piusz és XV. Benedek pápa sírját. X. Piusz⁷³ pápa sírja körül gyertyák égnek, 4 darab a sír előtt, a koporsót most is friss virág borítja, és a szarkofágja körül mindig újabb látogatók imádkoznak, talán érte, talán hozzá, talán úgy, mint magam: egy miatyánkot érte, a másikat hozzá. Egy német költő mondása jut eszembe „Es soll Deiner Seele niemals an Gebet, Deinem Grabe nie an Blumen fehlen.”⁷⁴ Msgr. Canali azt mondta, hogy éppen aznap reggel egy nápolyi asszony hozott votív ajándékot. Ez az asszony gyógyíthatatlannak mondott gyomorbajban szenvedett, és miután egy kilencedet (novenát) tartott X. Piusz tiszteletére, egyszerre teljesen felépült.

Más csodálatos gyógyulásokról is beszél Canali, a többi között arról, hogy egy francia gyógyult ki egyszerre valamelyik nagy bajából így, s aztán gyalogszerrel zarándokolt X. Piusz pápa sírjához.

Tudvalevő, hogy Merry del Val a X. Piusz boldoggá avatására irányuló lépés nem hivatalos kezdeményezője és mint a Szt. Péter-templom Arciprete⁷⁵-je, különben is jobban érdekelt a dologban.

Kedvesen érintett, hogy mikor a Vatikánban a lépcsőről lejttem, a svájci őrség tizedese – ki valamikor hallgatóságomhoz tartozott – nem engedte, hogy a napsütéses téren át menjek a Szt. Péter-templomba, hanem úgy, mint régente, a Scala Regia⁷⁶-nál levő kis ajtóhoz kísért, mely közvetlenül a Szt. Péter-templom előcsarnokába vezet. A Szt. Péter-templomból elmentem Merry del Val bíbornokhoz. Merry del Val bíbornok a régi kegyességgel és ösmeretes nagy tartózkodása mellett is kitüntető szívélyességgel fogadott. Kérdezősködött, válaszoltam. Körülbelül úgy, mint Frühwirth bíbornok – Merry del Val bíbornok nagy érdeklődéssel hallgatott meg, aztán, mikor megkértem, hogy alkalomadtán szavát hallassa a mi érdekünkben, azt mondta: Nagyon értem önt Msgr., de aligha tudok segíteni. Mindent az a három intéz, mi csak a congregatiókban szólhatunk hozzá és kivált politikai vonatkozású ügyeket ritkán terjesztenek a congregatio elé.”

„Azután hozzátette: megmondotta Ön ezeket a Szentatyának.” Nem, nem volt alkalmam és módom hozzá. A Szt. Atya nem kérdezett és csakis nem politikai vonatkozású dolgokról beszélt. A politikumot nem is érintette, sőt észrevehetőig kerülte.”

Másokkal is így tett mindig, mondotta a bíbornok úr. Aztán még közömbös dolgokról beszéltünk, majd miután körülbelül 20 percet töltöttem nála, elbúcsúztam tőle,

⁷³ Szent X. Piusz (Giuseppe Melchiorre Sarto), pápa (Riese, 1835. június 2. – Róma, 1914. augusztus 20.). Tevékenységét részletesen bemutatja GERGELY, 1999b, 249–258.

⁷⁴ „A lelkedből soha ne hiányozzon az ima, a sírodról pedig a virág.” – Szabad (nem szó szerinti) idézet, amelynek forrását nem tudtuk megállapítani.

⁷⁵ Arciprete – főpap.

⁷⁶ Scala Regia az Apostoli Palota hivatalos bejáratánál található lépcsősor a Szent Péter tér északi oldalán, Lorenzo Bernini tervezte.

s a bíbornok úr a termeken keresztül az előszobáig kísért, amit, jól tudom, ritkán szokott megtenni. Délben Msgr. Patrizinél⁷⁷ ebédeltem. Patrizi a Rotának igen neves ügyvédje, ő nyerte meg kliense javára a Gould–Castellán-féle pert,⁷⁸ és ő volt ügyvédje a Széchenyi–Andrássy érvénytelenítési pernek⁷⁹ is. Közben áttanulmányozta volt az O-P ügyet, melyet teljesen kilátástalannak jelzett arra az esetre, ha az illetők ebben az ügyben a Szentszékhez, illetőleg a Rotához fordulnak.

A déjeuner⁸⁰-nél, illetőleg a déjeuner után is az olasz belpolitikai viszonyokról beszélünk. Patrizi szerint Mussolini lassan csúszik a lejtőn lefelé. Olaszországnak tekintélye és érvényesülése külpolitikai tekintetben Mussolini miatt csökkenőben van. Prognózis: a Fascismus lassú felbomlása. A fascisták nagy része a populárral fog egyesülni. Nagy kár, hogy a Szentszék ez utóbbiakat túlfelretolta. A külföld – Patrizi szerint – nyomást gyakorol Italiára a fascizmus terhére. (Körülbelül úgy van a dolog, mint nálunk a keresztény irányzat viszonylatában – gondoltam magamban –, ahol a zsidó nem uralkodhatik feltétlenül, ott nem tud megnyugodni.)

Délután 4 órakor gróf Somssich követ úrnál jelentem meg. Szóba került a Csehszlovákiában felállítandó magyar papnevelő intézet ügye, amelyet a magyar kormány tud-

⁷⁷ Msgr. Patrizi (Paliano, 1866. május 30. – Róma, 1958. február 6.), Francesco Patrizi és Paliano Beatrice Albanesi fia, a Prenestinói Kollégiumban tanult, Antonio Saverio de Luca bíboros támogatásával. Árva-ként Don Pietro Patrizi, a nagybátyja, a Szent Tanács Gyülekezetének tisztviselője fogadta örökbe. 1897-ben a madridi királyi bíróságon, 1901-ben a bécsi császári udvarban megbízott titkárként dolgozott. Egyházi ügyvédi diplomáját 1901-ben kapta meg, munkahelye 1908-tól a Sacra Rota lett.

⁷⁸ Anna Gould (New York, 1875. június 5. – Párizs, 1961. november 30.) Jay Gould és Helen Day Miller lánya. 1895. március 14-én férjhez ment Paul Ernest Boniface de Castellánéhoz Manhattanben. A pár ugyanabban az évben Párizsba költözött, öt gyermekük született. 1897-ben a pár megvásárolt egy háromröbcsös hajót, a Walhallát, amelyhez 90 matrózból álló legénységre volt szükség. Ezután a hajóval Norvégiába és Oroszországba látogattak. 1899-ben Anna megvásárolta a Château du Marais-t, 1200 hektár földterülettel, és a Château de Grignan-t. Ezeket a rezidenciákat ritka bútorokkal és festményekkel átalakította. Boniface excentrikussága aggasztotta a Gould családot. A házasság nem volt boldog, feleségének pénzét kezdte költeni. 1906 januárjában Anna kérte a különválást, a válás ugyanazon év november 5-én lépett hatályba. 1906-ban elváltak, miután Boniface körülbelül 10 millió dollárt elköltött családjára pénzéből. Annát 1908-ban feleségül vette Boni unokatestvére, Hélié de Talleyrand-Périgord, Duc de Sagan (1859–1937). Boniface ezt követően a házasság megsemmisítését kérte a Vatikántól. Több fellebbezés után a házasság érvényessége mégis fennmaradt. Az érvénytelenséget csak 1924-ben mondták ki. Anna 1939-ben, miután özvegy lett, úgy döntött, hogy visszatér az Egyesült Államokba. Négy hónappal azelőtt, hogy meghalt, 1961. december 8-án visszatért Franciaországba. A párizsi Passy temetőben temették el. Laure HILLERIN, *Pour le plaisir et pour le pire – la vie tumultueuse d'Anna Gould et Boni de Castellane*, Paris, Flammarion, Nov. 2019. <https://sites.google.com/site/richardarthurnorton/annagouldbibliography>.

⁷⁹ Gr. Andrássy Natália felperes (Andrássy Gyula volt miniszterelnök unokahúga) és gr. Széchenyi Aladár alperes (Széchenyi Ferenc dédunokája) veszprémi püspökségen lefolytatott válása. Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi Aladár Pál György Julián Mária (Lábod, 1862. február 15. – Budapest, 1936. május 11.) országgyűlési képviselő. Széchenyi Pál gróf miniszter és gróf Andrássy Erzsébet fia. Széchenyi kétszer nősült. Először 1884-ben Andrássy Natália grófnőt vette el, aki négy gyermeket szült neki. Később Széchenyi Aladár elvált első feleségétől, majd újra megházasodott, ezúttal 1918-ban Viszay Flórá (1897–1983) vette el, akitől még egy gyermeke született. A válópert egyházi jogi szempontból részletesen bemutatja TAMÁSI, 2017, 184–195.

⁸⁰ Déjeuner – ebéd.

valevőleg szorgalmaz, anélkül azonban, hogy ezzel az egyházmegyék integritásának kérdésben elfoglalt álláspontjának prejudikálni⁸¹ akarna. Közben csehszlovákiai magyar körök közvetlenül felkérték gróf Somssichot, hogy ebben az ügyben közbenjárjon.

A követ úr ez alkalommal abbéli nézetének is adott kifejezést, hogy a konkordátumnak az idő szerint megállapított szövegét, ha a követ úr itt maradna, biztosan megkapnók. Talán így is megkapjuk, mondotta, de nem bizonyos, sőt inkább valószínűtlen. De kár, mondtam magamban, hogy a követ úrnak éppen most kell távoznia. A régi szisztéma alatt ilyen körülmények között az elutazást olykor még el is halasztották.

A követ úr előtt a Vatikánban újból hangsúlyozták, hogy Papp püspöknek eltávolítását kizárólag egyházi tekintetből fogantatosították. Hogy mik voltak ezek az egyházi tekintetek, amelyeknek révén, legalább minden látszat szerint Papp püspök mint tehetetlen vagy kötelességmulasztó főpásztor lép le munkácsi működésének színteréről, ezt a követ úr még nem tudta megállapítani (Frühwirth bíbornok, már megmondotta nekem, miként fent említettem).

Érdekes, hogy ma este az én házigazdám, az Anima rektora, Hudal prelatus⁸² azt kérdezte tőlem, mi van Papp püspökkel – elmegy, sőt máris fel van mentve a munkácsi püspökség alól, válaszoltam.

„Pedig agenseül⁸³ kért fel, mondotta Msgr. Hudal, mikor legutóbb itt járt.” És ki lesz az utóda? Valószínűleg Gebe nagyprépost,⁸⁴ mondtam. „Most értem, mondotta Msgr. Hudal, mért mondták nekem már májusban az államtitkárságon, hogy Gebét, kit Papp püspök terjesztett fel, nem nevezik ki protonotáriusnak, mert magasabb előléptetésre van kiszemelve.”

⁸¹ Prejudikál – előre ítélt.

⁸² Alois Karl Hudal, más néven Luigi Hudal (1885. május 31. – 1963. május 13.) a római katolikus egyház osztrák püspöke volt. Harminc évig a római Santa Maria dell'Anima osztrák-német gyülekezet, 1937-ig pedig az osztrák katolikus egyház befolyásos képviselője. 1911-ben teológiai doktori fokozatot szerzett a grazi egyetemen. A római Santa Maria dell'Anima főiskolán, 1911 és 1913 között lelkészként dolgozott, részt vett a Pápai Bibliai Intézet munkájában. Doktori fokozatát az 1914-ben megjelent *Die religiösen und sittlichen Ideen des Spruchbuches* („A Példabeszédek könyvének vallási és erkölcsi gondolatai”) című disszertációjával szerezte. Az első világháború alatt katonai lelkész volt. 1923-ban Rómában, a Collegio Teutonico di Santa Maria dell'Anima (más néven egyszerűen Anima) rektorának nevezték ki, amely a német és az osztrák papok teológiai szemináriuma volt. Naplóját 13 évvel a halála után adták ki Ausztriában. <https://www.findagrave.com/memorial/22741928/alois-hudal> (2020. szeptember 30.).

⁸³ Ágens – képviselő, megbízott, ügynök.

⁸⁴ Gebe Péter (1864–1931) nagyprépost. A pápa 1922. december 4-én a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye nagypréposti tisztebe emelte, 1924-ben iktatták be a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye püspöki tisztebe. Ebben az évben memorandumot terjesztett a kormány elé, melyben kérte, hogy a papokat részesítsék állami segélyben. 1925-ben Rozsypal Antonín alkormányzó előtt letette a fogadalmat. 1926-ban munkácsi püspök. 1924-es novemberi memorandumja alapján a kormány is elfogadta a kongruatörvényt. 1929-ben a Vatikánban járt Suba György kanonok kíséretében. Az ungvári főszékesegyház kriptájában helyezték örök nyugalomra. A püspökség ideiglenes vezetését ezután Sztojka Sándor kanonokra bízták. <https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/adatbazis/karpataljai-magyarsag-torteneti-kronologiaja-1918-1944> (2020. május 7.).

Hudal prelátus gráci pap telivér osztrák–német dél-németországi jelleggel. Ő monddta azt is, hogy szegény Huyn érseknek⁸⁵ a helyzete Rómában valóban szánalmas és hozzátette, hogy a Neue Fréie Presse hétfői száma szerint Netzhammer⁸⁶ bukaresti érseket Róma visszahívta. Bizonyára legelső gyümölcse annak a konkordátumnak, mellyel Borgongininak követünk előtt tett kijelentése szerint „bizonyára meg leszünk elégedve”.

A követ úr ezt a hírt tegnap még nem tudta. A követ úr, mikor nála tisztelegtem, és azt mondtam neki, hogy Balásy ügyvivőt fel akarom keresni, azt monddta, elég, ha névjegyget adok le a számára. Balásy már vár reám, monddtam. Ekkor a követ úr szíves volt az autóján Balásy lakására vinni.

Körülbelül 3 óra hosszat beszéltem Balásyval úgy tárgyi, mint személyi viszonylatban, mindenről felvilágosítottam és útbaigazítottam. Balásyt csak a Vatikánba vitték el és a bíbornok államtitkáron kívül csak Msgr. Borgongininek és Arborio Melának mutatták be, valamint a kardinális kollégium dékánjának, a rettenetesen nagyothalló Vanutelli bíbornoknak.⁸⁷

A rendelkezésemre álló még három napot arra használom fel, hogy Balásy útjait ismerőseimnél egyengessem. Később Balásy azoknál fog tisztelegni, akiket neki külön megjelöltem. Msgr. Hudált megkértem, hogy in ecclesiasticis⁸⁸ járjon a keze ügyére ott,

⁸⁵ Pavel Huyn (Brno, 1868. február 17. – Bolzano, 1946. október 1.) Brno püspöke és prágai érsek volt, 1892-ben szentelnék fel. 1916-ban kinevezték prágai érseknek. 1919-ben lemondott hivataláról az első világháború és az ahhoz kapcsolódó multinacionális állam felbomlása miatt.

⁸⁶ Raymund Netzhammer OSB (Erzingen, 1862. január 19. – Werd sziget, 1945. szeptember 18.), római katolikus érsek Bukarestben. 1881-ben csatlakozott a Maria Einsiedeln bencés apátságához. 1886-ban pappá szentelték, 1887 és 1900 között az einsiedelni apátság iskolájában tanított. 1900-ban Bukarestbe utazott, ahol Joseph-Xavier Hornstein érsek kinevezte őt a szeminárium vezetőjévé és tiszteletbeli kano-nokká. 1902-ben Netzhammer visszatért Einsiedelnbe. 1904-ben a Pápai Görög Főiskola rektora lett. 1905-ben X. Piusz pápa kinevezte Bukarest püspökének. A nehéz multietnikus környezetben (románok, magyarok, németek) működő érsekként Netzhammer kezdeményezte az eladósodott egyházmegye át-szervezését. Raymund érsek szoros kapcsolatban állt Sturdza román miniszterelnökkel és a német szár-mazású királyi családdal. Nem tudta megakadályozni, hogy Románia belépjen a háborúba. Amikor a katolikus papok többségét 1916 után börtönbe vetették és az egyházi létesítményeket bezárták, többször fordult a német parancsnokhoz, Mackensen tábornagyhoz, akivel baráti kapcsolatot ápolt. 1924-ben lemondott a bukaresti érsekségről, és kinevezték Anazarbus címzetes érsekévé. 1927-ben nyugdíjba vo-nult. Ezután az Einsiedeln apátságához tartozó Eschenz közelében régészeti és numizmatikai kutatások-nak szentelte napjait. 1931-ben ünnepelte aranymiséjét. http://www.benediktinerlexikon.de/wiki/Netzhammer,_Raymund (2020. augusztus 12.).

⁸⁷ Vincenzo Vannutelli (1836. december 5. – 1930. július 9.) a római katolikus egyház olasz prelátora volt. Pályafutását a Szentszék külföldi szolgálatában töltötte, 1890-ben bíboros lett. Vincenzo Vannutelli Genazzanóban született, Lazio Palestrina egyházmegyében. A Collegium Capranicában és a pápai Gergely Egyetemen tanult. 1860. december 23-án pappá szentelték. Korai pályafutásának nagy része a Pápai Államtitkárság diplomáciai kiküldetéseiben telt el, eltekintve attól a két évtől, amelyekben 1878-tól kez-dően a Római Rota könyvvizsgálójaként tevékenykedett. 1880. január 23-án Sardes címzetes érsekének és az Oszmán Birodalom apostoli delegátusának nevezték ki. Giovanni Simeoni bíboros 1880. feb-ruár 2-án szentelte fel püspöknek. 1889 decemberében XIII. Leó pápa titokban bíborosnak nevezi ki, kinevezését 1890-ben nyilvánosságra hozták. Három konklávében vett részt: 1903-ban, amely X. Piusz pápát, 1914-ben, amely XV. Benedek pápát, 1922-ben, amely XI. Piusz pápát választotta meg. <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bvannv.html> (2020. május 7.).

⁸⁸ In ecclesiasticis – az egyházban.

ahol tájékoztatásra szorul, amit Msgr. Hudal meg is ígért. Ma találkoztam Skirmunt prelátussal, akiben éppen annyira bízom meg, mint amennyi bizalmatlansággal viseltetem már régtől fogva jelenleg távol levő főnöke: a lengyel követ iránt, akinek viselkedésével már annak idején sajnos hiába igyekeztem gróf Burián⁸⁹ figyelmét felhívni, mert Schönburg herceg⁹⁰ akkor desavualt.⁹¹ Szinte rosszlesett látnom, hogy a jó Balásyra mennyire ráfért az, amit csekélység képében tájékoztatására tehettem. Elvezették a fent nevezettekhez, átadták neki az irattárt, aztán pedig „kaparj kurta, neked is lesz”.

Július 14. Ma reggel György bajor herceg keresett fel. Csütörtökön indul Anconának Fiuméba, hogy aztán Abbaziában üdüljön. Kérdezte, nem tartanék-e vele. Persze tagadólág kellett válaszolnom.

Msgr. Hudalt megkértem, tudjon meg valamit jól informált helyen Netzhammer érsekre vonatkozólag román ügyben, ugyanis illetékes helyen nem kívántam kérdezősködni.

Délelőtt kommissiókat⁹² végeztem. Közben látogatásomat viszonzó névjegyét adta le dr. Serédi Jusztinián. A követ úr ugyanezt délután tétette meg, akkor már elutazott. It's never too late to mend.⁹³

4 óra után Frühwirth bíbornokhoz mentem, ki meghítt volt, látogasson meg újból, mintha tartózkodóbb lett volna, mint tegnap, első találkozásunkkor, talán azért, mert tegnapi témánk máris meglehetősen ki volt merítve.

Netzhammer érsek dolgáról a bíbornok még nem tudott. Mikor elmondottam neki, ezt mondta: „Ich halte die Nachricht nicht für Unwahrscheinlich, Netzhammer ist ein gewissenhafter tüchtiger, unsichtiger und gerechter Mann, da wird sich die rumänische Regierung gewiss auf seine Abberufung gestemt haben und Rom hat selbstverständlich

⁸⁹ Rajeci gróf Burián István (Stomfa, 1851. január 16. – Bécs, 1922. október 20.), magyar diplomata, politikus, az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügy- és közös pénzügyminisztere. A konzuli akadémia elvégzése után Alexandriában, Bukarestben, Belgrádban és Szófiában teljesített diplomáciai szolgálatot. 1882–1886 között moszkvai főkonzul. 1887–1895 között szófiai, 1896-ban stuttgarti, 1897-től athéni követ. Kezdeményezte Bosznia és Hercegovina 1908-ban foganatosított annektálását. 1913-tól 1915-ig Tisza István kormányában az uralkodó személye körüli miniszter, ebben a minőségében a magyar miniszterelnök külpolitikai informátora. Főrendiházi tag. A második Balkán-háború előtt a Bulgáriával való szövetség megerősítését, a háború után az Oroszországgal való ellentétek tárgyalások útján való tisztázását sürgette. Az 1914. évi szarajevói válság alkalmával közvetítő szerepet játszott a gróf Berchtold közös külügyminiszter és Tisza István között felmerült ellentét kiegyenlítésében. 1915 januárjában az olasz kérdésben tanúsított hajthatatlan magatartásának eredményeként közös külügyminiszteri kinevezést kapott. Mint a Monarchia külpolitikájának felelős vezetője, diplomáciai tekintetben meglehetősen passzív magatartást tanúsított és a problémák megoldását kizárólag a harcterek eredményeitől tette függővé. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/burian-istvan-grof-74E78/> (2020. augusztus 29.).

⁹⁰ Alois von Schönburg-Hartenstein (Karlsruhe, 1858. november 21. – Hartenstein, 1944. szeptember 21.) a császári és királyi hadsereg katonatiszta. http://www.biographien.ac.at/oefl/oefl_S/Schoenburg-Hartenstein_Alois_1858_1944.xm (2020. augusztus 29.) LIGETI, 2019, 26–27, 150.

⁹¹ Dezavual: egy másik illetékes személy intézkedését, nyilatkozatát a nyilvánosság előtt érvénytelennek jelenti ki, és ezzel a szóban forgó személy tekintélyét súlyosan csorbítja.

⁹² Kommissió – ügyintézés.

⁹³ Soha nem késő javítani.

beigegeben⁹⁴ – gondoltam magamban. Kértem a bíbornok urat, hogy amennyiben még nem befejezett tényről lenne szó, Netzhammer helyzetét erősíteni igyekezzék. „Dies ist das erste Opfer”,⁹⁵ mondotta a bíbornok. A román konkordátum dolgában a bíbornok teljesen tájékozatlan, de szinte elszörnyülködött, mikor tüzetesen tudta meg tőlem, hogy micsoda érdekek forognak ott kockán.

A kolozsvári templom⁹⁶ ügyét újból a figyelmébe ajánlottam, úgy is mint akut igazságtalanságot, úgy is mint szimptomát és kértem, hasson oda, hogy ez az adományozás ne alakuljon szomorú és biztató precedenssé. A bíbornok úr nagyon szívélyesen búcsúzott, a Hercegprímás úrnak, Rott⁹⁷ és Hannauer⁹⁸ püspök uraknak, de különösen a nuntius úrnak küldött üdvözlést, kit igen nagy szeretettel és értékeléssel emlegetett.

Aztán meglátogattam P. ButtKay Antalt, ki mint definitor⁹⁹ generális pro lingua hungarica et slavica bennünket közel érdeklő pozítiót tölt be a Ferenc-rend központi kormányzatában. Definitori teendőin kívül a rend „pénzügyminisztere”.

Annak idején a monarchia külügyi kormányának kezdeményezésére és szorgalmazására szervezték, még pedig az általános szervezést követőleg a pro lingua hungarica et slavica definitorságot. Sok utánjárásba került a dolog akkoriban. Abban állapotok volt meg, a szervezéskor, hogy a definitor váltakozva a magyar és szláv provinciák valamelyikéből fog hat-hat évre megválasztatni. Az első definitor pro lingua hungarica et slavica P. Bendes Valérián¹⁰⁰ lett, aki most Magyarországon provinciális. Mikor az ő hat eszten-

⁹⁴ Én azt hiszem, hogy a hír valószínűtlen. Netzhammer lelkiismeretesen hatékony, igazságos ember, a román kormány kétségtelenül lemondott felmentéséről, és Róma természetesen elismerte azt.

⁹⁵ Ez az első áldozat.

⁹⁶ A római pápa a kolozsvári minorita templomot és rendházat örök használatra, a római katolikus Kálvária-templomot 25 évre – 1924-től 1949-ig – átengedte a görögkatolikus egyháznak. (Megjegyzendő, hogy a görögkatolikusok vásárlás útján sikertelenül próbálták megszerezni a minoritáktól a templomot. A Vatikán közreműködésével hozzájutottak – ingyen.)

⁹⁷ Rott Nándor Ferdinánd Rudolf (Potstát, 1869. december 23. – Veszprém, 1939. március 3.), katolikus pap, veszprémi püspök. 1923-ban és 1929-ben egyházmegyei zsinatot tartott, fölállította a küssemináriumot és bővítette a szemináriumot. A Balaton környékén templomokat és kápolnákat épített, az egyházmegyében 30 új lelkészséget és plébániát létesített. Temetkezési helyül építette a veszprémi Szent Margit-templomot. <http://www.lexikon.katolikus.hu/R/Rott.html> (2020. május 8.). Tevékenységéről részletes képet kaphatunk: KÖRMENDY–RAJCSI, 2000; GÁRDONYI, 2016.

⁹⁸ Hannauer Árpád István a Veszprém vármegyei Pápán született 1869. december 28-án. Középiskolai tanulmányait Kalocsán, a teológiát, melyből doktorált is, Innsbruckban végezte. Pappá 1892-ben szentelték. Ezt követően a veszprémi szeminárium tanára, majd 1904-től a Központi Papnevelő Intézet spirituális. 1919-től 1942. január 15-én bekövetkezett haláláig váci püspök. http://konyvtar.vaciegyszegye.hu/eletrajzok/2/14/HANAUER_ÁRPAD_ISTVAN_Dr_.html (2020. május 8.). LÉNÁR, 2017.

⁹⁹ Definitor: nyugat-európai egyházmegyékben: alesperes; vagy rendtartománynál kisebb egység szerzetesi előjárója; vagy egy-egy rendtartomány tanácsadó képviselője a rend fő előjárója mellett. <http://lexikon.katolikus.hu/D/definitor.html> (2020. augusztus 13.).

¹⁰⁰ P. Bendes Valerian, a Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartomány tartományfőnöke. <http://www.ferencesekzeg.hu/90-eve-telepedtek-le-ferencesek-eegerszen-fenykepek/> X. Szent Piusz pápa egykori gyóntatója. https://www.nyugat.hu/cikk/ferences_templom_kriptabejaras (2020. augusztus 14.).

deje letelt, egy horvát franciskánust választottak meg 6 évre, s ennek a hat évnél leteltével aztán Buttkay Antalt.¹⁰¹

Buttkay Antal azt beszéli, hogy a rendi provinciák a politikai határokhoz alkalmazkodó beosztását a definitóriumban¹⁰² már elvégezték. A cseh követ untalan járt nála, s nevezetesen azt is szorgalmazta, hogy a felső-magyarországi franciskánus provinciát cseh–szlovák provinciának nevezzék el. A cseh követ azonban nem vihette keresztül szándékát, mert a provincia, Buttkaynak szorgalmazására „Szlovenszkoji provincia” nevet kapott.

Kár, hogy P. Buttkay betegeskedik és hazavágyik. Nevezetesen kedélyében van teljesen deprimálva. Vágyódik vissza hazájába, a régi megkedvelt foglalkozása után. Honvágy gyötri. Elmondotta, hogy P. Bangha is ebben az utóbbi bajban szenved. A minap mondotta, mikor Nápolyban járt, rettenetes honvágy lepte meg a jó Bangha pátert, ki ezt a vágyat akkor csak nagy nehezen tudta leküzdeni. Úgy látszik P. Buttkay az ősszel hagyja el római pozícióját. Biztosra veszi azonban, hogy utódjául, kit az itteni definitórium választana, magyar embert választanának. Páter Buttkaynak a definitorsága ugyanis még 3 esztendőre és konzekventer¹⁰³ a magyarokat illeti.

Ma viszonzta távollétemben látogatásomat P. Ledochovsky jezsuita generális. Dr. Hudal az Anima rektora, aki a szerb egyházzal már könyvet ír, azt mondotta, hogy őt is meghívták az augusztusi velegrádi¹⁰⁴ ünnepségre, de ő nem fogadta el a meghívást, noha pedig amint mondotta, Fischer-Colbrie püspök is arra biztatta, hogy Velegrádban megjelenjen. Viszont Frühwirth bíbornok annak a nézetnek adott kifejezést, hogy a csehek Velegrádban politikai célzattal tartanak összejövetelt.

Július 15. délelőtt kissé megkésve keresett fel Balásy követségi titkár. Bemutattam az Anima rektoránál, Msgr. Gilbertnek és a ház vice rektorának.¹⁰⁵ Hadd legyen kihez fordulhasson, ha „in ecclesiasticis¹⁰⁶” egy kis útba igazításra szorul. Kérdézősködéseknél fő elv „kaufen nicht verkaufen”.¹⁰⁷

Az Animától a Vatikánba mentünk, hol Msgr. Pizzardot kerestük, de még nem találtuk otthon. Megismertettem Balásyt Commendatore Barluzzival,¹⁰⁸ a vatikáni levéltár főnökével, ki kitüntetések és egyéb hasonló ügyek dolgában Pizzardónak jobb keze.

¹⁰¹ Buttkay P. Antal ferences rendi atya, a pesti rendházban élt, kivéve, amikor (1921 és 1927 között) Rómában kormánytanácsosként működött. Ezt követően a pesti ferences templom szónoka volt. A két világháború között országosan is ismert szónok volt. Részben nevéhez fűződik a Katolikus Sajtó Vállalat megalapítása is. <https://www.kozterkep.hu/31446/buttkay-p-antal> (2020. május 7.).

¹⁰² Definitórium – tartományfőnökség.

¹⁰³ Konzekventer – következetesen.

¹⁰⁴ Velegrád – szakrális hely, az egykori Nagymorva Birodalom székhelye.

¹⁰⁵ Vice rektor – rektorhelyettes.

¹⁰⁶ Ecclesiasticis – egyházi dolgokban.

¹⁰⁷ Ebben a kontextusban a beszélgetésnél fő elv az „információt kapni és nem adni”.

¹⁰⁸ Anthony Barluzzi (1884. szeptember 26. – 1960. december 14.) olasz építész.

Msgr. Benedetti¹⁰⁹ szintén nem találtam odahaza. Azt mondták, már több napja falura ment. Talán valami oláh faluba – gondoltam magamban.

Délután 3/4 négy órára találkozást beszélünk meg Balásyval, amelyre azonban Balásy – ki közben erős fejfájást kapott – nem jöhetett el.

Így hát magam mentem el Scapinelli bíbornokhoz. Azonban előzetesen útba ejtettem Msgr. Skirmuntot, aki a Palazzo Massina legmagasabb emeletén lakik és Papp ügyében már XV. Benedek pápa idejében támogatott bennünket. Nem tudta, hogy Papp püspök ügye már formaszertően is eldőlt. Legalább látszatra nagyon impresszionálta a dolog. Kérdezte: mi más újság van? Csak annyit akarok mondani Msgr. (Skirmunt Gasparrinak régi bizalmasa) „nézzenek jól a körmére az Önök cseh szövetségésének. A skizmatikusok,¹¹⁰ kiket a cseh kormány istápol, pionírjai a cseh korridor megteremtésének. Ha Önök nem védekeznek idejekorán, egy szép reggelen a cseh–orosz korridor hús szellője csapja meg Önöket.” „De mit tegyünk? – kérdezte Skirmunt. – Földijeim politikája immár – sajnos – Oroszország felé hajlandó irányulni.” „Hát értessék meg Franciaországgal, hogy a lengyelek mindig rá lesznek utalva Franciaországra, a csehekkel szövetkezett Oroszország pedig könnyen nézhet majd más szövetségés után. Ezt a dolgot, a Szentszékkal is jó lesz megértetni.”

Skirmunt keservesen panaszkodott a szovjet-oroszlégi bujtotatásra és az olasz kormánynek ez irányban tehetetlensége ellen. A szovjet követ hatvanadmagával érkezett Rómába. Számolni kell azzal, hogy a követség állományát a szovjeték még gyarapítani fogják, és itt bebocsátják Rómába ezt az izgatásra szánt csapatot.

Skirmuntól Scapinelli bíbornokhoz mentem. Nagyon szívesen, sőt nagy örömmel fogadott. Sokáig beszélt a világpolitikáról. Fél a kommunizmus térfoglalásától.

Mussolinit nagyon nagyra tartja, de bevallja, hogy több hibát követett el. Sokan éltek vissza a jóhiszeműségével. Mussolini romagnabeli¹¹¹ ember.

Ezek az emberek nyíltak, impeticiózusak.¹¹² Az alakoskodás ismeretlen előttük. Mussolini maga szerint ítélte meg azokat, akik megközelítették, és csalódott bennük. Scapinelli bíbornok reméli, hogy Mussolini megint csak fölibe kerekedik ellenségeinek, s ezt szívből kívánja is Scapinelli bíbornok.

Csak valahogy nem akartunk rátérni a fájó témára...

¹⁰⁹ Monsignor Enrico Benedetti (1874–1941), húsz évig, 1904–1924 között Benedetti a Római Kúria két keleti osztályának egyik legfontosabb alkalmazottja.

¹¹⁰ Magyarországnak Galíciával és Bukovinával határos vármegyéiben 1901 óta elindult vallási mozgalom, amelynek célja az ott lakó görögkatolikusoknak ortodox vallásra való áttérése. A görögkatolikus rutének között az ortodox hitre való áttérés propagandája Oroszországból indult ki és a pánszláv agitációval párhuzamosan haladt. A ruszin nép 20. század eleji történetének kihagyhatatlanul fontos eleme a skizmamozgalom, azaz a görögkatolikus vallásról a pravoszlávra való áttérés (visszatérés). E mozgalom kiindulópontja Máramaros vármegye volt. A skizma terjedéséhez az is hozzájárult, hogy a görögkatolikus parochusokhoz képest az ortodox papság jóval kevesebb anyagi terhet rakott híveire. Részletesen lásd: TUTUSKÓ, 2016.

¹¹¹ Emilia-Romagna régió, északról a Pó folyó, keletről az Adriai-tenger, délről pedig az Appenninek vonulata által határolt terület.

¹¹² Impeticiózus – heves vérmérsékletű, temperamentumos.

Végül mégiscsak a bíbornok úr kezdte a bevezető érdeklődő kérdéssel, hogy mi az újság Papp püspök dolgában. Csodálkozva kérdeztem, nem tudja-e hogy elmozdították? A bíbornok nem válaszolt, ehelyett diplomatikusan kissé elcsodálkozott. „És hol fog lakni?” – kérdezte. „– Még nem tudom” – válaszoltam.

A magyar kormány mindeddig nem bírt hivatalos tudomással Papp eltávolításáról, és őszintén szólva, otthon nagyon fognak csodálkozni, hogy Papp már július 1-je óta Nagymagyarországra van átutalva. Sőt kinevezett magyar apostoli adminisztrátor, anélkül, hogy a mai napig erről a magyar kormányt akár csak értesítették volna.

Még ha Papp püspököt a Szentszék akár csak vendégként küldené hozzánk hivatalosan, akkor is értesítenie kellett volna bennünket és megkérdezni, szívesen látjuk-e és mikor? – így egyszerűen, – a mi tudunk nélkül, a prágai nuntius útján dekretálták¹¹³ ránk Pappnak hozzánk való költözését, mégpedig anélkül, hogy velünk ebben az ügyben érintkezésbe léptek volna. Ezt legalábbis Rücksichtslosigkeitnek¹¹⁴ fogják otthon minősíteni minden egyébtől eltekintve. Magától értetődik, hogy nagy elkeseredés fad majd a dolgok nyomába.

Scapinelli bíbornok azzal igyekezett a Szentszéknek eljárását mentegetni, már tudni illik a prágai kinevezés viszonylatában, hogy ezt a kinevezést a lemondás aktusával kombinálva kellett dekretálni. „Különb is – mondotta –, a Szentszék dekretálta úgy az apostoli adminisztrátúra¹¹⁵ létesítését, mint Papp adminisztrátori kinevezését, mégpedig kétségtelenül saját hatáskörében és szabadságában állott ebben az ügyben bármelyik egyházi tényezőnek – tehát a prágai nuntiusnak közvetítését is igénybe venni.” Magától értetődik, hogy ezt a választ sem hagytam megfelelő ellenválasz nélkül – mire a jó Scapinelli bíbornok –, akit a dolog már nagyon feszélyezett – szótlannul egy másik témára siklott át. Kijelentette, hogy kívánatosnak tartja, és azt hiszi, hogy a Szentszék is szívesen állana rá, ha patronátusbeli viszonylatú kérdésekre vonatkozólag még a királyi szék betöltése előtt is történnék ideiglenes megállapodás. – Ki tudja, mikor következik be a királyi szék betöltésének ténye.

Megmondottam, hogy a magyar kormánynak is ez volt az álláspontja annak idején. A jegyzék, a mi részünkről már meg is volt szerkesztve, csak Somssich gróf kezdeményezésén, meg Bánffy gróf¹¹⁶ akkori külügyminiszter úr hozzájárulásán múltott, hogy ez a jegyzék, melyet pedig a hercegprímás írásban is támogatott, benyújtva nem lett.

¹¹³ Dekretál – elrendel, parancsol, rendelkezik.

¹¹⁴ Rücksichtslosigkeit – vakmerőség.

¹¹⁵ Apostoli adminisztrátúra – apostoli kormányzás.

¹¹⁶ Bánffy Miklós (Kolozsvár, 1873. december 30. – Budapest, 1950. június 5.) gróf. Jogi tanulmányait Budapesten végezte. 1901-től szabadelvű országgyűlési képviselő, 1906–1910 között Kolozs vármegye főispánja, 1912–1918 között a Nemzeti Színház és az Operaház intendánsa, kormánybiztosként az utolsó magyar király, IV. Károly 1916-os koronázási ünnepségének főszervezője. 1918. december 31-én a Székely Nemzeti Tanács megbízottjaként nyugati körútra indult: Bécs, Berlin, Koppenhága, Hága. Céljának tekintette a nyugati közvélemény felvilágosítását a magyarországi helyzetről, ugyanis a nyugati sajtóban csak negatív cikkek jelentek meg Magyarországról. Útja csekély sikerrel járt. 1920 elején Bánffy Angliában tárgyalt, ugyanis január 15-én átnyújtották Apponyi Albertnek, Magyarország képviselőjének a trianoni békeszerződés-tervezetet. A párizsi tárgyalásokon érezhető volt, hogy Lloyd George brit

Scapinelli újból hangsúlyozta az ilyen átmeneti megegyezés létesítését. Aztán odavetve kérdezte, mikor jövök megint Rómába. – A télen, mondtam –, ha a jó Isten megsegít. – Nagyon jó lesz, mondtotta a bíbornok –, addig is jó lesz erről a dolgról is gondolkodni. – Jöjjön fel vagy két-három hétre, hisz mások is fel szoktak jönni. Tudja, hogy sok dolog iránt érdeklődöm, amelyet Ön ismer, és amelyről tudom, hogy a régi őszinteséggel fog velem beszélni. Scapinelli bíbornokot, úgy tudom, mint a monarchiának utolsó még élő nuntiusát a Magyarországra–Ausztriára és a successió¹¹⁷ államokra vonatkozó kérdésben a Vatikánban meg szoktak kérdezni. Eltökéltem, hogy a télen le is megyek Rómába, persze nem futár képeben, mert a futárutakat, amint utolsó futárutam alkalmával értésemre adták, az Elnöki osztályban nem ilyen utazásokra szánták.

Ma este 9 órakor meglátogattam Schvendt, a Szentszék melletti egykori császári és királyi nagykövetség volt Kanzlei direktora, aki most az osztrák követség irodatisztje. Régi meghitt emberem, akiben feltétlenül megbízom, és aki viszont bennem bíz meg feltétlenül. Így hát teljesen kitérte előttem a szívét és bizony sok érdekes dolgot mondott el. Arra is kért, járnék közbe Berzeviczy Albert¹¹⁸ v. b. t.¹¹⁹ úrnál, a magyar Tudományos Akadémia elnökénél, hogy a római magyar intézet megmentése körül tanúsított eredményes fáradozásáért, ha szerény viszonzolgáltatásban is, részesítsék. Végre a bútoromról is beszéltem vele. Ideje volt, hogy legalább az utolsó nap felét fordítsam magán ügyeimre. Holnap elmegyek a raktárba, lezárjuk a futárexpedíciót, este pedig hazautazás a jó Isten segítségével, abban a tudatban, hogy gyönyörű 10 napot sikerült átizzadnom a közügy érdekében, bár csak akármilyen csekélyke hasznára vált volna.

miniszterelnök fogékony a magyarkérdésre, a nemzetiségi arányok szerinti felosztásra, ezért Bánffy informális tárgyalásokat folytatott Londonban. 1920 őszén felmerült, hogy londoni nagykövetté nevezik ki. Végül nem nagykövet, hanem külügyminiszter lett a Trianon utáni, szintén egy erdélyi arisztokrata, gróf Bethlen István által vezetett kormányban. Lásd részletesen: VÍZI László Tamás: *Gróf Bánffy Miklós, a sikeres külügyminiszter*. <https://www.3szek.ro/load/cikk/108197/grof-banffy-miklos-a-sikeres-kulugyminiszter> (2020. augusztus 20.).

¹¹⁷ Successió – utód.

¹¹⁸ Berzeviczy Albert (Berzevice, 1853. június 7. – Budapest, 1936. március 22.), író, a főrendiház tagja, a képviselőház elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Iskoláit Kiszszebenben, Lőcsén és Budapesten végezte, majd a kassai jogakadémián és a pesti egyetemen tanult. Francia-, olasz- és németnyelv-tudást szerzett. 1877-ben szerezte meg államtudományi doktorátusát. 1881-től 1884-ig szabadelvű párti programmal az eperjesi kerület képviselőjének választották. 1883 és 1884 között a képviselőház jegyzője volt, majd 1884 és 1887 között is a szabadelvű párt színeiben volt tagja a Háznak. 1887 és 1894 között a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára volt, és az egyházpolitikai harcot a miniszterrel, Csáky Albinnal küzdötte végig, majd mindketten lemondtak. 1895 és 1898 között a képviselőház első alelnöke volt. 1896 és 1918 között az Interparlamentáris unió magyar csoportjának alelnöke volt, majd 1920-tól haláláig az elnöke. GALI, 2017.

¹¹⁹ A legmagasabb magyar közigazgatási cím 1945-ig a v. b. t. t. volt, valóságos belső titkos tanácsos.

Július 16. Reggel azt olvastam az *Observatore Romano*-ban,¹²⁰ hogy osztrák–magyar diákok érkeztek a Cento Pretibe,¹²¹ a magyar diákok Nemes piarista tanár vezetésével. Odasiettem, de még aludtak a jó fiúk, kiket aztán dél tájban fogadott a Szentatyva. Este útnak indulva, egy éjszakát töltöttem a vasúton: apa, mama, szárazdajka és két gyermek társaságában, kiknek a korhatára lefelé fél év, felfelé másfél esztendő volt. A mama, mihelyst egy kis enyhítő esti szellő kezdett lengedezni, gondosan zárta le a vasúti kocsi nyitott ablakát és viszont szeretettel nyitotta meg a sok mindenféle utensíliát¹²² tartalmazó útitársolyt, melyre az éjszaka az ő sötét szárnyait borította, én meg a feledés fátylát borítom azzal az eltökélt szándékkal, hogy többé sohasem utazom „Nem dohányzók”-nak szánt fülkében. Milánónak Velencében, Velencéből Triesztbe mentem, Triesztben egy konzul úr jött – abba az irodába, hol a futárindításra vártam. Tiszteletteljesen mutatkoztam be a konzul úrnak, ki napóleoni pózban és kellemetlenül leereszkedő nézelnd nyájassággal bánt velem, úgyhogy kevés vártatva ezzel a kijelentéssel hagytam el a hivatalos helyiséget, hol a konzul úr még ülőhellyel sem kínált meg: „Látom, hogy túlságosan van elfoglalva Konzul Úr, s ezért célirányosabbnak találok a futárexpedíció végét a folyosón bevárni.” – Szegény magyar honfitársaim, akik a külföldön rekedve ennek a konzul úrnak a segítségére leszteket utalva, hogy fog ez az úr veletek elbánni!

Budapestre való utaztamban egy olasz szegődött útitársamul, Mussolini elkeseredett ellenfelének vallotta magát és a Partito Popolare¹²³ lelkes tagjának. Egyébiránt Romániába igyekezett, csak azzal nem volt tisztában, hogy Budapestre megy-e Bukaresten keresztül, vagy megfordítva.

Rövidítések és irodalomjegyzék

VÉL

H

CSISZÁRIK

Veszprémi Érseki és Főképtalani Levéltár

Hagyaték

Csiszárík János hagyatéka (VI/6. doboz)

*

¹²⁰ A L'Osservatore Romano-t 1861-ben alapították és számos változtatáson ment keresztül. Célja, hogy teljes és pontos információt nyújtson a nemzetközi ügyekről, valamint az egyházban minden kontinensen zajló kulturális vitákról és eseményekről. Különös figyelmet szentelnek az ökumenizmusnak és a vallások közötti párbeszédnek. <https://www.osservatoreromano.va/en/pages/the-newspaper.html> (2020. augusztus 20.).

¹²¹ Cento Preti (= száz pap) egyházi szálláshely Rómában, valószínűleg a Lungotevere dei Vallati 4. szám alatt álló palotában (Palazzo dei Cento Preti).

¹²² Utensília – felszerelés.

¹²³ Partito Popolare – Népi Olasz Párt (PPI), olasz párt, amelyet 1919. január 18-án alapított Luigi Sturzo, Giovanni Bertini, Giovanni Longinotti, Achille Grandi, Angelo Mauri, Remo Vigorelli és Giulio Rodinò.

- ÁDÁM
2008
ÁDÁM Magda: *Ki volt valójában Beneš?* Budapest, Gondolat, 2008.
- ÁDÁM
2014
ÁDÁM Magda: *Nagyhatalmak szorításában. Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai a két világháború között*, Budapest, Aura, 2014.
- BARCZA
1994
BARCZA György: *Diplomataemlékeim 1911–1945*. 1. kötet, Budapest, Európa História, 1994.
- BREZOVICS
2004
BREZOVICS László: *A magyar kormány Kárpátalja-politikája*. In: *Kárpátalja 1938–1941, magyar és ukrán történeti közelítés*, szerk. FEDINEC Csilla, Budapest, REGIO Könyvek, Teleki László Alapítvány, 2004. <http://real.mtak.hu/104372/1/karpatalja1938-41.pdf> (2020. július 28.).
- CSÍKY
2018
CSÍKY Balázs: *Serédy Jusztinián Magyarország hercegprímása*, szerk., sajtó alá rend. TÓTH Krisztina, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2018.
- FEJÉRDY
2014
FEJÉRDY Gergely: *A belga–magyar hivatalos kapcsolatok első évtizede*, In: *Századok*, 148. (2014) 1. sz. 35–47.
- GALI
2017
GALI Máté: *Berzeviczy Albert – A márványarcú miniszter*, Budapest, Szépművészeti Könyvek, Athenaeum, 2017.
- GÁRDONYI
2012
GÁRDONYI Máté: *Csiszárík püspök veszprémi hagyatéka: Dokumentumok a Szentszék és Magyarország diplomáciai kapcsolataihoz*. In: TUSOR Péter (szerk.) *Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok) Tanulmányok Erdő biboros tiszteletére*, Budapest–Roma, Gondolat, MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2012, 179–201.
- GÁRDONYI
2016
Gárdonyi Máté: *Egyházmegyei zsinatok és tanácskozások Veszprémben*, összeállította, a bevezetést és a forrásokat jegyzetelte GÁRDONYI Máté, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016.

- GERGELY
1999a
GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest, Pannonica, 1999.
- GERGELY
1999b
GERGELY Jenő: *A pápaság története*, Budapest, Kossuth, 1999.
- GÖNCZI
2007
GÖNCZI Andrea: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején, Huszadik Század, 1914. január–június*. Ungvár–Beregszász, PoliPrint–II. Rakóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2007. <http://byzantinohungarica.com/index.php/gonczy-andrea-ruszin-skizmatikus-mozgalom-a-xx-szazad-elejen> (2020. július 23.).
- KÖRMENDY–RAJCSI
2000
Rott Nándor veszprémi püspök bérmlási feljegyzései, kiad. KÖRMENDY József – RAJCSI Pál, Veszprém, 2000.
- LÉNÁR
2017
LÉNÁR Andor: *A Váci Egyházmegye Hanauer Árpád István püspöksége idején (1919–1942)*, Pécs, Pécsi Püspöki Hit-tudományi Főiskola, 2017.
- LIGETI
2019
LIGETI Dávid: *Előre Arz!*, Kolozsvár, Kriterion, 2019.
- MONDIN
2001
Battista MONDIN: *Pápák enciklopédiája*, Budapest, Szent István Társulat, 2001.
- NÁNAY
2018
NÁNAY Mihály: *Habsburg József főherceg. A katona és poli-tikus: 1914–1924*, Budapest, Unicus Műhely, 2018.
- SALACZ
2002
SALACZ Gábor: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*, Budapest, Argumentum, 2002.
- SOMORJAI
2020
Lorenzo Schioppa nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925. Nunciusi jelentések 1., szerk. SOMORJAI Ádám, Budapest, METEM, 2020.

TAMÁSI
2017

TAMÁSI Anna Éva: *A veszprémi és a székesfehérvári szentszékek törvénykezési gyakorlata házassági perekben 1850–1920. A kánoni házasságjog eljárási intézményeinek fejlődése, figyelemmel a szekularizált állami házassági jog rendelkezéseire*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola, PhD-értekezés, 2017.

TUTUSKÓ
2016

TUTUSKÓ Ágnes: *Az 1914–1915. évi orosz betörések nemzetiségpolitikai vonatkozásai*. Doktori (PhD-) értekezés, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2016.

VÉGHSEŐ
2020

Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 4. kötet: 1919–1925, szerk. VÉGHSEŐ Tamás, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2020.

*

*Magyar
Életrajzi Lexikon:*

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/z-zs-787F8/zichy-gyula-grof-78862/> (2020. április 27.).

*Magyar
Katolikus Lexikon:*

<http://lexikon.katolikus.hu.> (2020. április 27.).

Rapali Vivien

Kedves Tanár Úr!

Fényes Iván Kármán Tódorhoz írt levelei (1936–1951)

Ritka és nehezen hozzáférhető forrásgyűjteménybe nyerhetünk betekintést az itt közölt levelek révén: két tudós államhatárokat, óceánt és a 20. század egyik legvéresebb fegyveres konfliktusát áthidalva tartotta egymással baráti-szakmai kapcsolatát.

A műegyetemi Aerodinamikai Intézet¹ fiatal kutatójának, Fényes Ivánnak² az „aerodinamika atyjához”, Kármán Tódorhoz³ írt leveleit a Kaliforniai Műszaki Egyetem levéltára⁴ őrzi, a tekintélyes méretű Theodore von Karman gyűjtemény részeként.⁵ Fényes Iván gépészmérnök a Műegyetemen szerzett gépészmérnöki oklevelet 1926-ban. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából 1935-ben kiküldetésben járt Németországban, az 1935/36-os tanévben féléves Smith Jeremiás-ösztöndíjat nyert, melyet egészségi állapota miatt csak 1936 őszén vett igénybe. Amerikában a Kaliforniai Műszaki Egyetemen, Kármán Tódor pártfogásával aerodinamikai tanulmányokat folytatott. Az 1930-as évek közepétől műegyetemi adjunktus (1936–), 1939-ig az Aero-

¹ Az 1934-ben alapított Aerodinamikai Intézet kettős célt szolgált, egyrészt ellátta az áramlástan tudományokkal kapcsolatos oktatási feladatokat (az Intézet később Aerodinamikai, majd Áramlástan tanszék-ként működött tovább), másrészt a fejlődésnek induló hazai repülőgépipar kutatási hátterét volt hivatott biztosítani. Az Intézet vezetője Abody Anderlik Előd volt. Az 1930-as évek végén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, valamint a Honvédelmi Minisztérium szorgalmazására, az Aerodinamikai Intézet működését az újonnan alakuló Aerotechnikai Intézettel kapcsolták össze, utóbbi feladatának a műegyetemi oktatásban való részvételt, valamint a Légierő Parancsnokság részére repülőgép-tervezési és repülőtechnikai kérdések megoldásában való közreműködést szánták. Az Aerotechnikai Intézet létesítésével kapcsolatos iratokat lásd bővebben: BME L JNMGE RH 4/c, 47. csomó 2223 sz. *Az Aerotechnikai Intézet létesítésével kapcsolatos iratok.*

² Fényes Iván (1901–) gépészmérnök, egyetemi tanár. A venezuelai magyarság oszlopos tagja és a közösség szervezője volt, az ő közreműködésével rendezték meg Caracasban az első magyar rendezvényt. Felesége zborói Zboray Marianna, házasságukból (1930–1977) két gyermek született, Kunckelné Fényes Ildikó (1937–), egyetemi docens, a Latin-Amerikai Országos Magyar Szervezetek Szövetségének (LAMOSZSZ) elnöke és Csilla von Boeselager, (1941–1994), a Magyar Máltai Szeretetszolgálat egyik alapítója. Csilla von Boeselager hagyatékáról és annak rendezéséről lásd bővebben: LACZLAVIK, 2009. Idősebbik lányával több interjú is készült a venezuelai magyarsággal kapcsolatban, a teljesség igénye nélkül lásd ZALKA, 2018; PÜNKÖSTI, 2009.

³ Kármán Tódor (1881–1963) világhírű gépészmérnök, fizikus, az amerikai légierő „védőszentjeként”, az aerodinamika atyjaként, valamint a rakéatechnológia és a hiperszonikus űrhajózás egyik úttörőjeként tartják számon. Jelentős mértékben hozzájárult a hidrodinamika és a modern gázdinamika, illetve az aerodinamika 20. századi fejlődéséhez. Kármán Tódor életéről és munkásságáról számos cikk, tanulmány és könyv látott napvilágot, a teljesség igénye nélkül, a legszámottevőbb magyar nyelvű publikációk: EDSON, 1994; HARGITTAI, 2006; PALLÓ, 1983a; PALLÓ, 1983b; PALLÓ, 1982; VÉGH, 1981.

⁴ California Institute of Technology. Az egyetem történetéről lásd bővebben: GOODSTEIN, 1991.

⁵ CA TKC I./9.9. *Fényes 1936–1938, 1946, 1951 correspondence.*

dinamikai Intézet oktatója és kutatója, tevékenyen közreműködött a Műegyetemen ma is megtalálható, 1934–1938 között épült nagy vízszintes szélcsatorna megépítésében. 1940-ben légügyi tanácsossá nevezték ki, 1944-ben családjával Németországba, majd 1947-ben Venezuelába emigrált. A caracasi egyetem, az Universidad Central de Venezuela tanára, az egyetem gépészmérnöki karának egyik alapítója volt.

Kármán Tódor, aki az 1930-as évek elejétől az Egyesült Államokba települt át és haláláig ott is működött, végrendeletében szellemi hagyatékát a róla elnevezett Folyadékmechanikai és Sugárhajtási Laboratóriumra⁶ hagyta, amely 1968-ban került át az akkor alapított egyetemi levéltárba. Az 1981-ben kiadott, digitális formában is elérhető útmutató⁷ alapján tíz egységre osztható gyűjtemény rendszerezése az 1980-as években fejeződött be. A tíz egységből az első tartalmazza a tudós magyar, német, angol, francia és olasz nyelvű magánlevelezését, a gyűjtemény egyéb egységei pedig a fennmaradt kéziratokat, fotográfiákat, szakmai jellegű levelezést és Kármán személyes iratait is.⁸

Jelen tanulmányba a Kármán-hagyatékban őrzött tizenegy leveléből csak azt a nyolc levelet emelte be a szerző, amelyek Kármán és Fényes szoros kapcsolatára utalnak.⁹ Az itt közölt levelek első darabja 1936-ban, Fényes hazatérte során keletkezett. Fényes 1936-ban Smith Jeremiás-ösztöndíjjal¹⁰ tett tanulmányutat az Egyesült Államokban, amelynek során a Kármán által vezetett GALCIT laboratóriumban¹¹ végzett kutatásokat. Ösztöndíjas időszakának leteltével, a magyarországi visszatérése után is tartották a kapcsolatot, Kármán magyarországi látogatásai alkalmával pedig személyesen is találkoztak. Az 1936–1938 közötti időszakban keletkezett levelek nyomán végigkövethetjük Fényes kutatásait, az Aerodinamikai Intézet szélcsatorna kísérleti állomásának építése közben felmerülő problémákat, a mérnök szakmai és személyes érdekeit, konfliktusait, de indirekt módon a levelek rávilágítanak az amerikai és a magyar műszaki tudományos milió közötti markáns különbségekre is.

A Németországban és Amerikában is megfordult Fényes, 1936-os hazatérése után az itthoni kutatási körülményeket erősen korlátozottnak ítélte. A kutatásainak anyagi

⁶ Kármán Laboratory of Fluid Mechanics and Jet Propulsion.

⁷ A Caltech Archives oldalán elérhető gyűjteményi útmutató linkje: <https://authors.library.caltech.edu/25071/> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. 08. 30.)

⁸ Kármán Tódor összes írásának szerzői joga a California Institute of Technology kizárólagos tulajdona.

⁹ A kimaradt levelek kronológiai sorrendben a következők: Kármán Tódor Stanford Egyetemnek címzett ajánlólevele (1936. december 12.), Kármán Tódor az Amerikai Bevándorlási Hivatalnak címzett levele Fényes Mariann amerikai tartózkodásáról (1938. február 9.), Fényes Iván levele Kármán Tódornak (Landshut, Németország, 1946. április 12.). Az előbbi két Kármán-levelel, bár a gyűjtemény részének számít, nem tartozik szorosan a levelezéshez. Utóbbi, amelyet Fényes Németországból küldött Kármánnak, a tanulmányban is közölt 8. irat másolata.

¹⁰ A Smith Jeremiás-ösztöndíj alapításának körülményeiről és az ösztöndíjról lásd bővebben: RAPALI, 2020, 214–231.

¹¹ Guggenheim Aeronautical Laboratory at the California Institute of Technology, Guggenheim Repüléstechnikai Intézet (1926–) az első olyan kísérleti intézet, amelyet kifejezetten repüléstechnikai kutatások végzése céljából hoztak létre. 1930-tól Kármán Tódor a vezetője, az ő irányítása alatt kezdődtek meg a rakétakísérletek (1936–). A laboratórium történetéről és Kármán ottani munkásságáról lásd bővebben: EDSON, 1994; KOPPEL, 1982.

finanszírozásában folyamatosan korlátokba ütköző mérnök leveleiben megemlíti saját szakmai konfliktusait is („ketrec ember” mivoltát), teszi ezt annak ellenére, hogy tudományos karrierje hazai és nemzetközi viszonylatban is emelkedőben volt – folyamatosan publikálta eredményeit, kutatói állással rendelkezett és kapcsolatban állt amerikai és belga kutatási intézetekkel is –, számos alkalommal került konfliktusba kollégáival. Bár nem rejtette véka alá, különösebben nem is fejtette ki részleteiben a személyét ért támadásokat, amelyek feltehetőleg a nemzetközi összeköttetéseiből (többek között a Kármánnal való jó kapcsolatából, amelyre ő maga is utal), szókimondó személyiségéből és a közéleti eseményekről alkotott, a többség véleményétől eltérő álláspontjából adódhattak. Mindezen problémáit ugyanakkor maró keserűség helyett humoros öniróniával vallja meg levelezőtársának, olvasmányossá és izgalmassá téve ezzel a forrásgyűjteményt. A harmincas évek végén az általa is érzékelhető növekvő feszültséget gyakran úgy oldotta fel, hogy az egyik műegyetemi laboratóriumban átalakított Eiffel-csatornába bezárkózva, fülsüketítő zajban, de olümposzi nyugalomban végezte munkáját. Szakmai konfliktusainak megfogalmazása mellett, elsősorban levelezőpartnere kérésére, az aktuális politikai és társadalmi viszonyokról is részletesen beszámolt – a közélettről és az eseményekről alkotott személyes véleményének árnyalt képét tárva elénk.

A háborús időkben megrekedt kapcsolatot a második világháború után Fényes, a kivándorlás nem titkolt szándékával, igyekezett újra elindítani. Az 1946-ban keletkezett, de válasz nélkül maradt írásainak borúsabb hangvétele egy aggódó, de meg nem tört ember képét idézi fel. A tudós minden nemzetközi kapcsolatát megmozgatva igyekezett fennmaradni és kimenekíteni családját az öreg kontinensről, ám még e keserves időszakban sem mondott le műszaki hivatásáról. Ez a fajta hivatástudat többszörösen visszatérő elem volt leveleiben: noha örül, hogy családjával kisebb személyi, ám teljes anyagi veszteség árán átvészelte az 1944–1945-ös esztendőket, mégis sóvárogva emlegeti egykori kutatómunkáját. A gyűjtemény két utolsó darabja egyben a Kármán-hagyatékban őrzött levelezés záróakkordja. Az ekkor már Venezuelában letelepedett Fényes Iván és a sikerei csúcsán lévő Kármán Tódor utolsó megmaradt leveleit leginkább a kölcsönösnek mondható, távolságtartó udvariasság jellemzi, amelyet Kármán ekként zár: „[...] *ugyanaz az öreg professzor maradtam, aki voltam.*”¹² A levelezésükben beállt sokéves szünet és a felek megváltozott körülményei, különösen a Fényes Iván életében bekövetkezett markáns változások minden bizonnyal kihatottak későbbi kapcsolataikra – a két utolsó levél jól érzékelhetően megváltozott hangulata, terjedelmének tömörsége is erre utal.

A levelezés az egyéni életút kutatások mellett a tudománytörténeti kutatások szempontjából is értékes. A rendre felbukkanó szakmai kérdések és kérések mind ugyanarra a problémára reflektálnak: szűkebb értelemben a műegyetemi szélcsatorna kísérleti állomás¹³ megépítésével kapcsolatos nehézségekre, tágabb értelemben pedig a hazai

¹² CA TKC I./9.9. Kármán Tódor levele Fényes Ivánnak (Hotel California, Párizs, 1951. április 30.). Arról, hogy a két személy a továbbiakban tartotta-e a kapcsolatot, jelenleg nincs információnk.

¹³ Fényes Iván – Abody Anderlik Előd, az intézet vezetőjének támogatásával – részben azért nyerte el a Smith Jeremiás-ösztöndíjat, hogy az Aerodinamikai Intézetben épülő szélcsatorna-kísérletekhez szükség-

műszaki tudományos élet legnagyobb dilemmájára, a kutatásokhoz alapvetően szükséges anyagi támogatások hiányára, egyenlőtlen megoszlására utalnak. Fényes leveleiben konkrét példákkal szemlélteti a hazai kísérleti kutatások nehézségeit, amelyek egyúttal rámutatnak az elégtelen finanszírozásból adódó felszerelés- és nyersanyagproblémákra, a nemzetközi (tudományos) beágyazottság hiányára. Utóbbi különösen a friss, nemzetközi kutatások elérhetetlenségében érhető tetten. Az Aerodinamikai Intézet új szélcsatornájának megépítéséhez szükséges fémáru alternatív beszerzési módjára is tesz utalást, amelyet „a váczi-úti ócskavas kereskedőknél” remél meglegelni, másutt az elektromotorok beszerzési körülményeire hívja fel a figyelmet, vagy a legújabb szakirodalom megküldésére kéri a nála összehasonlíthatatlanul jobb feltételek között tevékenykedő, gyakorlatilag korlátlan lehetőségekkel bíró Kármánt.

A jelen tanulmányban közölt forrásgyűjtemény-feltárásnak legnagyobb értéke, hogy az egyéni életút kutatások mellett gyarapítja a két világháború közötti időszakban elindított műszaki elitképzéssel kapcsolatos vizsgálatokat és ezáltal hozzájárul a műegyetemi kutatóintézetek történeti feltáráshoz is. Egyúttal adalékokkal szolgál a tudományos kapcsolati hálózat kutatásokhoz, az értelmiség 1945 utáni emigrációjának történetéhez, és nem utolsósorban bővíti a külföldön őrzött, hazai kutatók által feldolgozott hungarikagyűjtemények körét is, ezzel együtt pedig elősegíti a Kármán-hagyaték minél teljesebb feldolgozását is.

ges mérleget, az amerikai kutatóintézetben szerzett tapasztalatainak felhasználásával az újonnan felállított műegyetemi intézet laboratóriumában megalkossa. A mérleg megépítése oly fontossággal bírt a hazai aerodinamikai kutatások és az intézet számára, hogy Fényes féléves ösztöndíját – kérésének megfelelően, egyúttal tekintettel az út magas kiadásaira és Fényes egészségi állapotára – megemelték. MNL VKM K636 69. Smith Jeremiás-ösztöndíj (1932–1936) 25317. A nyitott mérőterű, nagy vízszintes göttingeni típusú szélcsatorna végül 1938-ban készült el.

Források

1.

Fényes Iván levele Kármán Tódornak

(Hotel Lincoln, New York, /1936/)

CA TKC I./9.9. Fényes 1936–1938, 1946, 1951 correspondence (oldalszám nélkül)

Kedves Tanár Úr!

Hát átértünk valahogy az eddigi úton. Az idő gyönyörű volt, a tenger – ha lehet – még szebb, hanem a hajó! Az azután a szó legszorosabb értelmében pocsék és piszkos volt. Ezt azért írom, hogy fel ne méltóztassék ülni még véletlenül sem a Panama Pacific gőzösére.¹⁴

Voltam Davidson professzornál.¹⁵ Rendkívül kedves fogadtatásban volt részem. Nagyon kellemes napot töltöttem az intézetben, s amit láttam, az felvidította a szívemet. Az itteni mérések és a washingtoni mérések olyan jó egyezést mutattak, hogy érdemes egy kis vontatócsatorna építésének tervével foglalkozni.

Ha kapok helyet a Műegyetem pincéjében, akkor valószínűleg ezt fogom megcsinálni, s nem a kavitációs tankot. Természetesen csak azon esetben, ha oly sebességeket tudok majd elérni, ami siklóhajó kísérleteket lehetővé tesz.¹⁶ (Különös tekintettel a repülőgép-úszókra és -törzsekre.)

Mellékelten küldök pár másolatot a képekről. Remélem, hogy Pesten már nagyítással tudom pótolni ezeket a kis képeket. Három negatív igen éles, úgy, hogy nagyon jó nagyításokat várhatunk.

Kézcsókjaim átadását kérve maradok a viszontlátásig őszintén tisztelő igaz híve,

Fényes Iván

¹⁴ Panama Pacific Line hajótársaság, a Fényes házaspár a társaság egyik hajójával utazott Los Angelesből New Yorkba, majd innen Magyarországra. Fényes Iván rövid New York-i tartózkodása alatt egynapos látogatást tett a Stevens Institute of Technology műszaki magánegyetemen, ahol Kenneth Davidson professzor körbevezette laboratóriumában és bemutatta a kutatócsoport aktuális kutatásait és a laboratórium szélcsatornáját. Az egyetem történetéről lásd bővebben: CLARK, 2000.

¹⁵ Kenneth Seymour Moorhead Davidson (1898–1958) gépészmérnök, egyetemi tanár, a Stevens Institute of Technology oktatója (1929–), az egyetemen található Davidson Laboratory névadója (1959–).

¹⁶ Fényes Iván és bátyja, a szintén gépészmérnök Fényes Kornél (1894–1934) a harmincas évek első felében szárnyashajó-kísérleteket végzett. FÉNYES, 1931.

2.

Fényes Iván levele Kármán Tódornak

(Budapest, 1937. október 9.)

CA TKC I./9.9. Fényes 1936–1938, 1946, 1951 correspondence (oldalszám nélkül)

Kedves Tanár Úr!

Régen óhajtottam már egy beszámolót írni, azonban rengeteg elfoglaltságom miatt es-ténként oly fáradt voltam, hogy nem sok kedvem maradt már az íráshoz. A legsürgő-sebb ügyeimet lerázhván, első kedves kötelességemnek vélek eleget tenni, hogy egy rész-letes beszámolót írjak a legutóbbi történetekről.

A mérlegen kell kezdenem. A függélyes csatornához való mérleget a Magyar Mér-nök és Építészegylet Közlönyében közzétettem,¹⁷ melyről tiszteletem jeléül mellékel-ten küldök egy külön-lenyomatot. Tekintettel a genti egyetem már említett levelére, angoltanárnom kétségbeesésére az egészet lefordítottam angolra, melyet szintén mellé-kelek. A mérleg általános elrendezése az egyetlen tulajdonképpeni új rész az egészben, a többi már – legalábbis lényegileg – mind megvolt Pasadenában.

A vízszintes csatornához való mérlegek most kerülnek majd idehaza nyomdafesték alá. Ezek a Technika című magyar műszaki folyóiratban fognak megjelenni,¹⁸ Anderlik professzor¹⁹ óhajára már mint intézeti közlemények.²⁰

Ezeket szintén bátorkodom majd megküldeni, ha talán nem is angol fordításban, végtelen hálás lennék, ha ezekre a Tanár Úr egy netalán adódó üres órájában megtenné őszinte észrevételeit.

Mivel Tanár Úr annak idején említette, hogy egyik vagy másik lapban le lehetne ezeket hozni, így természetesen legnagyobb örömmel vállalnám bármely, még le nem fordított cikk angol fordítását is.

A doktorátusommal idehaza sajnós elég keveset értem rá foglalkozni, azonban a mé-resek folyamán valami eredményre mégis jutottam. Mellékelten küldöm az elterelt leve-

¹⁷ FÉNYES, 1937. A szaktanulmány elsősorban a Smith Jeremiás-ösztöndíj keretében tett amerikai tanulmány-út eredményeit összegzi.

¹⁸ FÉNYES, 1938.

¹⁹ Abody-Anderlik Előd (1896–1949) mérnök, műegyetemi tanár. Tanulmányait a budapesti Műegyetemen végezte, majd a III. mechanikai tanszék tanársegéde lett. Műszaki doktori oklevelet (1925) és magán-tanári képesítést nyert (1929). A Műegyetemen megbízott előadó (1931–), az aerodinamikai tanszék ny. rk. (1934–), ny. r. tanáraként (1936–) megszervezte az Aerodinamikai Intézetet. Gyakorlati téren – a Légügyi Hivatal munkatársaként – repülőgépek szilárdsági vizsgálatával, a gyártás ellenőrzésével és a gépteljesítmények megállapításával, elméleti téren pedig különösen a repülőgépek dinamikai igénybe-vételével, a stabilitás és igénybevétel kapcsolatával, valamint a repülőgépszárny elméletének fejlesztésével foglalkozott. Részt vett a háború alatt elpusztult intézet újjáépítésében (1945–1946), majd a mérnökkari mechanikai tanszékét vezette (1947–).

²⁰ Az Aerodinamikai Intézet munkatársai intézeti közleményekként rendszeresen publikálták tudományos kutatásaikat a Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönyében.

gömménység okozta elméleti nyomás növekedést a sugár tengelyében, s az ábrában felraktam a kísérletileg felvett pontokat is. Ez a kísérlet azonban nem mondható véglegesnek a berendezés egynemely fogyatékosága miatt. A használt felfogó tölcser ugyanis fából van és felülete nem sikerült olyan simára, amilyennek lennie kellene, nem is beszélve az átmérőről, melynek toleranciája milliméterekre megy. Most úgy akarom tökéletesíteni a dolgot, hogy ezt a famintát pontosan esztergályozott fémbéléssel látom el, alighanem amerikai módszer szerint, saját kezűleg. Remélem, valamelyik vácsi-úti ócskavas-kereskedőnél megfelelő csődarabra fogok akadni (tudományos probléma idehaza az 1937. évben).

Tanácsát különben egyebekben is megfogadtam. Mélyen benne vagyok Riemann–Weber-ben,²¹ s kísérem figyelemmel az irodalmat. Így akadt kezembe Breguet²² cikke a helikopterről, természetesen angol fordításban, mert nekünk francia lap nem jár. Így tudtam meg, hogy a Breguet gyroplane²³ igen erősen hasonló elveken épült fel, mint amelyet Tanár Úrnak még odakint elmondottam. Mindenesetre biztató, hogy jó irányba indultam el, s ha disszertációmát teljesen befejeztem, amit pár hét múlva remélem, azt hiszem, hogy ennek a problémának fogok nekifeküdni, tekintettel arra, hogy ez is repülés és még inkább tekintettel arra, hogy ebben másnak sincsen több tapasztalata, mint nekem – legalább is idehaza.

Erről jut eszembe, Asbóth Oszkár²⁴ legújabb cikke, melyet a szokott modorban azal kezd, hogy: „Professzor Focke has no experience in the design of lifting airscrew”.²⁵ Azt hiszem, az utolsó Journal of Aeronautical Society száma hozta a folyóiratszemlében. Azt szokták mondani, schaut ihm ähnlich an.²⁶

Kedves Bátyja²⁷ telefonált nekem a napokban, s megkért, hogy egy Lemberger nevű kollégánkat lássam el információkkal Pasadenát, az utazást és az ottani viszonyokat illetőleg. Közben kiderült, hogy a papa ugyan Lemberger, az ifjú kollégát azonban Tordá-

²¹ Georg Friedrich Bernhard Riemann (1826–1866) német matematikus klasszikus munkája a matematikai fizika parciális differenciálegyenleteiről, amelyet Heinrich Martin Weber (1842–1913) német matematikus, a strasbourgi egyetem matematikatanára szerkesztett. A kötet több kiadást is megért és az elméleti fizika egyik alapművének számított. WEBER, 1911–1912.

²² Louis Charles Bréguet (1880–1955) francia repülőgép-tervező, feltaláló, a repülés egyik úttörője a 20. század első felében.

²³ Giroplán vagy más néven autogiro (jelentése: önmagától forgó). Szárnyai jóval keskenyebbek, mint egy repülőgépe és a függőleges tengely körül forgathatóan vannak elhelyezve a géptörzs fölött. Előnye a repülőgépekkel szemben, hogy igen meredek szögben képes fel- vagy leszállni, ezért külön repülőterre nincs szüksége, sebessége ugyanakkor kisebb, mint a merev szárnyú repülőgépeké. DORMÁNDI–JUHÁSZ, 1936, 347.

²⁴ Asbóth Oszkár (1891–1960) magyar származású aviatikus, 1917-ben Asbóth, Kármán és Zurovecz János közösen végzett helikopter-kísérleteket, amelynek eredményeként megalkották a világ első kötött helikopterét.

²⁵ Focke professzornak nincs tapasztalata az emelő légsavar tervezésében.

²⁶ Ez rávall.

²⁷ Feltehetőleg Kármán Tódor idősebbik testvére, Kármán Ferenc (1875–?), akit Kármán a visszaemlékezésében csak Feriként említ.

nak²⁸ hívják, Charlottenburgban²⁹ végzett, jelenleg a Ganz Danubius hajógyárban³⁰ van. A mai napon volt nálam, az a terve, hogy kiutazik Pasadenába Tanár Úrhoz elméletet tanulni. Azt hiszem, hogy kedves lenne kint is maradni. A fiú igen jó benyomást tett rám s a beszélgetés folyamán úgy láttam, hogy valóban komolyan készülődik Amerikába.

Fiatalságról jut eszembe, hogy mostanában igen sokszor Pasadenában érzem magamat, tekintettel arra, hogy legújabb munkatársammal csak angolul tudok diskurálni, Antonio de Leon barátunk ugyanis Manilában látta meg a napvilágot és pedig valódi bennszülött apától és anyától. Ő pótolja itt a kínaiakat, s az internacionális fellowkat³¹ egy személyben. Sajnos, másik igen ügyes és jó munkatársamat, Scholz Géza³² tanársegédet elvitte a magyar állam pilótának. Ugyanerre a sorsra jutott Rubik Ernő³³ barátunk is, aki a kis NPL típusú csatorna kétkomponens mérlegénél volt munkatársam. Rubik konstruálta azt az igen jóképű és modern, mély fedelű sport-repülőgépet, mellyel szegény Dobos³⁴ agyonvágta magát, s könnyelműségére nem csak saját élete, hanem ennek a tehetséges fiatalembernek a karrierje is ráment.

Talán emlékszik Tanár Úr még arra a 2 méter élhosszúságú, fából készült kockára, mely a nagy laboratóriumban lent állott nyári látogatása alkalmával. Ebből egy kis Eiffel-csatornát csináltunk, melyre felírhatnám „az én házam, az én váram”. Nagyszerű találmány ez az Eiffel-csatorna. Az ember beül műszereivel, magára zárja az ajtót, elindítja a motort, és ámbár fülsüketítő zajban, de olimpuszi nyugalomban és zavartalanságban működhetik. Friss levegőről bőséges gondoskodás történik.

Ha nem haragszik, még két kéréssel is zavarom. Az egyik az, hogy ha kezeibe akadna a siklóhajókról írt dolgozata, amelynek összerendezését már odakint nekem szánta, s azt nekem megküldené, nagy örömet okozna véle.

A második az, hogy Magyarországon nem tudunk hozzájutni a *Proceeding of the London Mathematical Society*³⁵ Volume 20. 1921 laphoz. Ennek a 196. oldalán van

²⁸ Torda Pál (1911–2004) gépészmérnök, a numerus clausus miatt nem vették fel a budapesti Műegyetemre, ezért felsőfokú tanulmányait a berlini Technische Hochschulen végezte, itt szerezte gépészmérnöki oklevelét is (1936), rövid magyarországi visszatérése után előbb Ausztráliába (1939), majd az Egyesült Államokba emigrált (1946). Az Illinois Institute of Technology oktatója (1959–1977), különös figyelmet szentelt a műszaki felsőoktatás megreformálásának, e tárgykörben Magyarországon is tartott előadást 1977-ben.

²⁹ Technische Hochschule Berlin, 1946-tól Technische Universität Berlin. Az intézmény Charlottenburg városrészben működött, erre utal a szövegben Fényes.

³⁰ 1928–1948 között Ganz és Társa-Danubius Villamossági-, Gép-, Wagon- és Hajógyár Rt. néven működő magyar ipari vállalat, amely elsősorban közlekedési járművek gyártásával foglalkozott. A vállalat bocsátotta először vízre Európa első dízelmotor-meghajtású hajóit is, a Széchényit (1938) és a Baross (1939).

³¹ Nemzetközi diák/hallgató.

³² Scholz Géza (1914–?) Deutsch-jutalomdíjas gépészmérnök (1937), repülőgép-tervező, pilóta.

³³ Id. Rubik Ernő (1910–1997) gépészmérnök, pilóta, feltaláló, a legismertebb magyar repülőgép-tervező. A Rubik-kocka tervezőjének, Rubik Ernő (1944–) építészmérnöknek édesapja.

³⁴ Dobos István (1892–1937) pilóta. 1937. június 1-jén a Műegyetemi Sportrepülő Egyesület tulajdonában lévő, Rubik Ernő által tervezett M 19 típusú túra-repülőgéppel zuhant le. A baleset a pilóta hibájából, nem pedig a tervező, Rubik Ernő gondatlanságából történt.

³⁵ Londoni Matematikai Társaság (LMS) folyóirata.

Taylor egy rövid, de alapvető értekezése.³⁶ Mivel a jelenleg felvett irányom felületi surlódás–határréteg–turbulencia irányban halad, végtelen hálás lennék, ha Tanár Úr valami módon ehhez hozzá tudna juttatni. Ha például egy példányt lemásolás végett csak egy hétre is meg tudnék kapni, repülőpostával küldeném vissza teljes anyagi felelősség vállalása mellett.

Tekintettel arra, hogy nekünk igen kevés lap jár s a folyóiratszemplékben Tanár Úr nevét nem olvastam az utóbbi időkben, arra is megkérném még, hogy írassa meg nekem Marguerittel, hogy e tárgykörben az utóbbi két évben megjelent cikkeit hol találhatom meg.

Az ezüstre vonatkozólag kedves Bátyja azt mondta nekem, hogy meg fogja sürgetni Miklósnál, hogy a Nemzeti Banknál elintézzék az ügyet. Ekkor kerülhet át a Városházára. Mivel van vagy 4-5 hete, hogy Miklóssal ez ügyben beszéltem, a napokban újra fel fogom ez ügyben hívni telefonon. Az eredményt majd megírom.

Különben kedves Bátyjától hallottam, hogy augusztus végén szerencsésen megérkezett, s nem történt semmi baja a keleti zavarokban.

A Méltóságos Asszonynak³⁷ és Pipónek³⁸ kézcsókjaimat küldve, maradok őszintén tisztelő igaz híve.

Fényes Iván

3.

Fényes Iván levele Kármán Tódnak

(Budapest, 1937. augusztus 20.)

CA TKC I./9.9. Fényes 1936–1938, 1946, 1951 correspondence (oldalszám nélkül)

Kedves Tanár Úr!

Számításaink szerint ennek a levélnek már Pasadenában kell találnia. Reméljük, hogy legjobb egészségben és különösebb izgalmak nélkül sikerült átutaznia a Keleti viharzónán. Sajnos biztos értesülésünk még mindig nincs, mert legutóbbi pasadenai értesülésünk csak arról szól, hogy megérkezését várják. Érdeklődtem kedves öccsénél is, azonban újabb értesülésük nekik sincs, az utolsó lapot Lengyelországból kapták. Reméljük,

³⁶ Geoffrey Ingram Taylor (1886–1975) brit fizikus és matematikus. A szóban forgó szakkikk: TAYLOR, 1921.

³⁷ Kármán Tódor édesanyja, Konn Ilona (?–1941), más átiratban Helene Konn.

³⁸ Kármán Tódor szüleinek, Kármán Mór és Konn Ilona házasságából öt gyermeke született: Elemér, Ferenc, Tódor, Miklós és Jozefin. A házaspár egyetlen leánygyermeké Jozefin (?–1951), akit a család csak Pipónek szólított. EDSON, 1994, 18. Pipónek különleges szerepe volt az agglagény Kármán Tódor életében, amelyről Kármán így nyilatkozik egy ízben: „Ő volt szervezője életem mindennapi dolgainak, legbensőbb érzéseimnek részese. Rejtélyes ösztönével mindig tudta, hogy ha tudományos munkámba merültem, mikor kell minden háborgatástól megóvnia, és azt is, hogy mikor kell a szórakozás és a vidámság kapuit megnyitni. Míg el nem ment, sohasem éreztem, mily közel voltunk egymáshoz és én mennyire függtem tőle.” Uo., 327.

Pipó megkönyörül a pesti tájékozatlanokon, s feladja majd előző levelünkben kért lapot, „egészségesen megérkezett” tartalommal.

Ami az ezüstöt illeti, kedves öccsétől azt az értesítést kaptam, hogy az ügy a legjobb úton halad s talán a jövő héten már közelebbit tud mondani. Én mindenesetre újra felajánlottam, hogy ha kell, a fővárosnál eljárók, mert így legalább alkalom adódik rá, hogy a rákövetkező héten megint érdeklődhessek a dolog után.

Pesten különben nagyobb újság nincsen, mi élünk csendesesen, a külföldiek élnek hangosan és sokan; ha ez így halad, a Duna-parton nemsokára nem minden harmadik, hanem minden második autó külföldi lesz.

Ami az aerodinamikát illeti, megpróbálom a doktorátusom elméleti eredményeit kísérletileg igazolni. Remélem, hogy disszertációmát szeptember végére be tudom nyújtani. A késés onnan származott, hogy a genti egyetem érdeklődése miatt a függélyes csatorna-mérleget egy magyar lapban publikálhattam, most készültem el az angol fordítással, melyet a genti egyetemnek meg fogok küldeni. A közeli napokban elkészül az angol fordítás átnézése s akkor leszek bátor a magyar eredetivel együtt megküldeni. Ha még fennáll a lehetősége annak, amit Tanár Úr említett, hogy esetleg egy külföldi lapban is el lehetne helyezni, rendkívül örülnék neki, mert bizony egy magyar lapban leközlött műszaki cikkről nem igen szerez a szakma tudomást.

Jelenleg idehaza egy kisméretű csatorna épül, melyhez egy „mikro” aerodinamikai mérleget tervezek, kis Reynold-számokhoz való vizsgálatra. Utána, azt hiszem, a tárcsásúrlódást veszem elő, mert sikerült az Intézettel két igen gyors fordulátú elektromotort beszereztetnem.³⁹

Sajnos Pestnek szánt rövid ideje miatt a tervbe vett program egyik főpontja, a bor-kóstolás elmaradt, azonban ha netalán a pasadenai pince feltöltése magyar borokkal esedékessé válna, úgy a legnagyobb örömmel állok rendelkezésére.

Reméljük, hogy levelünk Mindnyájukat a legjobb egészségben találja, s a hölgyeknek kézcsókjaimat küldve, maradok őszintén tisztelő híve,
Budapest, 1937. augusztus hó 20-án

Fényes Iván

Mindnyájukat sokszor üdvözlöm, Marianna⁴⁰

³⁹ A Fényes által is ismertetett intézeti felszerelés hiányáról a korabeli sajtó is cikkezett, a 8 *Órai Újság* „Szélcsatornánk már van, de szelünk nincs hozzá! Látogatás a Műegyetem aerodinamikai tanszékén” címmel jelentetett meg cikket, amelyben részletesen taglalja a kialakult helyzetet. MARTON, 1938, 8.

⁴⁰ Fényes Iván felesége, Zboray Marianna (1908–1977), a későbbi levelekben Marianne változatban szerepel a neve.

4.

Fényes Iván levele Kármán Tódornak

(Budapest, 1938. október 17.)

CA TKC I./9.9. Fényes 1936–1938, 1946, 1951 correspondence (oldalszám nélkül)

Kedves Tanár Úr!

Azt írja levelében, hogy restelli, hogy oly soká hallgatott. Noha ez tényleg így áll, akkor nekem most mélyen szégyenkezniem kell, hogy csak most válaszolok; azonban rengeteg dolgom mellett most még a nyakunkba kaptuk a háborús előkészületeket, s ezzel itt teljes lett a felfordulás, hiszen mindössze 7 perc távolságra vagyunk a legközelebbi szovjet repülőterétől.

Levelemet azzal kell kezdenem, hogy remélem, Édesanyja öméltóságát teljesen felgyógyulva és megerősödve fogják jókívánságaink találni. Kívánjuk, hogy az Isten tartsa meg jó egészségben az emberi kor legvégső határáig.

Ami Professzor Úr elfoglaltságát illeti, arra nagyon jól emlékszem, éppen ezért nem alkalmatlankodtam az én kis dolgaimmal, pedig azóta a „c” konstans változását is megtaláltam a göttingai „Nachrichten”-ben megjelent tanulmányában,⁴¹ sőt megkaptam Howarthtal⁴² közösen írt tanulmányát⁴³ is különlenyomatban, melyből azután összeállítottam az irodalmat is, de itt azután el is akadtam. Az idézett művek ugyanis nálunk vagy egyáltalán fel nem fedezhetők, vagy ha megvannak, azok biztos helyen vannak, „boss”⁴⁴-nál. Van azonban egy ennél nagyobb baj is, ez pedig az, hogy a cikkben előforduló matematikai apparátus nekem magas, mivel azonban alpinista vagyok, szeretek magas helyekre mászkálni. Tanár Úrtól azonban megkérdezném a legrövidebb utat. In concreto⁴⁵ a matrix-számítással van baj. Honnan lehetne a legegyszerűbben a szükséges anyagokat megkapni.

Az intézetünk körülbelül abban az állapotban van, amiben tavaly volt. Ez év végére készen lesz a nagycsatorna, motorok, ventilátor és mérleg nélkül. A mérleget természetesen készen veszik, hogy ne kerüljön sokba sat. sat. [!] Nem akarom Tanár Úr képzelő tehetségét megsérteni azzal, hogy további magyarázatot adok. Lassacskán már magam is beletörődöm az itteni dolgokba, s igyekszem inkább elméleti térre átnyergelni.

⁴¹ A levél írója feltehetőleg a göttingeni Tudományos Társaság évkönyvében megjelent Kármán-tanulmányokra utalt. KÁRMÁN, 1911, 509–517. Az 1911-es eredményeit Kármán később finomította, erről írt cikkét az eredetivel azonos címmel egy évvel később jelentette meg. KÁRMÁN, 1912, 547–556.

⁴² Leslie Howarth (1911–2001) brit matematikus, elsősorban hidro- és aerodinamikai kutatásokat végzett, Kármán Tódor és Leslie Howarth nevéhez fűződik a Kármán–Howarth-egyenlet (Kármán–Howarth equitance).

⁴³ KÁRMÁN–HOWARTH, 1938. Kármán és Howarth közös kutatása, amely az izotróp turbulenciával foglalkozik.

⁴⁴ Főnök.

⁴⁵ A gyakorlatban.

Ami a kongresszust illeti, az előttem a legszigorúbb titokként kezeltetett, úgy, hogy erről csak levélből értesültem. Általában velem szemben konzekvensen alkalmazzák a ketrec elvet, amire rendkívül büszke vagyok, mert egyrészt ez nálunk titkos elismerést jelent, másrészt pedig a többi, ketreche zártak körében egészen jó társaságban vagyok. Nagyon kedves, hogy Tanár Úr rám gondolt a kongresszussal kapcsolatban, de ha tényleg azt óhajtja, hogy hasonló dolgokról értesüljek, úgy kérem lakásomra irányíttatni a dolgokat. Általában igen tapintatosan kell eljárni itt minálunk, így például Tanár Úrral fennálló megtisztelő kapcsolataimat sem szoktam különösen hangoztatni; néha csodálatos idegességet vált ki.

Most pedig rátérek a hozzám intézett legnehezebb kérdésére: Mi újság itthon: tudományban és politikában. Nehéz kérdés, sokkal nehezebb, mint azt Professzor Úr gondolná, félek tőle, hogy meghaladja tollam erejét. Azonkívül veszedelmes is. Könnyen pilóta tanfolyamra vezethet, megtanul az ember repülni. Még egyet; ma, itt, benne a forgatag és zűrzavarban, még magukat a tényeket konstatálni is nehéz, nem hogy az ember véleményt alkothatna magának.

A politikában talán három csoportot lehetne megkülönböztetni. Az első csoport az 1900. és 1919. évi periódus politikai csoportjainak maradáiból áll (szociáldemokrata, polgári demokrata, szabadelvű liberális csoportok), melyek választásról-választásra visszaesőben vannak. A második csoport a jelenleg uralmon lévő társaság, affiliált függetelkeivel. Ebben vannak a hivatalos politikai vezető párton, a NEP-en (Nemzeti Egység Pártja)⁴⁶ kívül a kisgazdapárt és a hasonló frakciók. Ezek mögött ott áll teljes hatalmával – történelmi sorrendben – az egyház (alle mit einander⁴⁷), az arisztokrácia és a Pénz (bank, kartell, nagyvállalat). Körülbelül abban az időben, amikor kint voltam, kezdődött egy újabb áramlat, amely számtalan apró töredékből állva, helyi cézárok vezetése alatt eleinte alig keltett feltűnést. Azután kifigurázták őket, ma már félnek tőlük. Vidéken, a legszegényebb néprétegekből kiindulva, később a városokban a tanult elemből, de főleg a szociáldemokráciában csalódott munkásságból kiindulva fejlődött ki a magyar nemzeti szocialista párt hungarista mozgalom néven ismert politikai alakulat, melyet az egyik frakciótól átvett nyilaskereszt miatt röviden „nyilas” pártnak neveznek. Pesten egy inkább tisztviselőkből és egyetemi végzettségű emberekből álló másik mozgalom indult el a Nemzeti Front néven. Ezek először felszívtak magukba úgyszólván minden jobboldali töredéket, ma pedig e két párt egyesülése is befejezett ténynek minősíthető. Természetes, hogy minálunk, mint mindenben, úgy ebben is erős külföldi befolyás érvényesül. Nálunk mindig és mindenben megvan a hajlam a kopírozásra, főleg ha ez a régi történelmi Ausztria, jelenleg most már Németország felől jövő áramlatokat illeti. Ahogy a század eleji mozgalmakban onnan jött a liberális áramlat és a szociáldemokrácia; úgy nehezedik erre a magyar nemzeti szocialista áramlatra is az immár teljes diadalra

⁴⁶ Egységes Párt (1922–1932) utóda, 1932–1938 között Nemzeti Egység Pártja, 1939 után Magyar Élet Pártja néven működő jobboldali politikai párt. A többszöri névváltoztatás ellenére, 1944-ig, a nyilas hatalomátvételig Magyarország kormánypártja.

⁴⁷ Az összes egymással.

jutott és tagadhatatlanul nagy eredményeket elért német NSDAP⁴⁸ szervezetének, elméletének satöbbi utánzása. Azonban az utánzás nem csak ebben van, hanem a módszerekben is, amelyekkel a mai hatalom le akarja törni ezt a mozgalmat. Ahelyett, hogy reálpolitikát folytatva, számolva az adott helyzettel és a letagadhatatlan bajokkal; igyekeznék ezeket orvosolni, az optimális utat megtalálni és egyensúlyt teremteni, pontosan követik a weimari Németország receptjeit és sorozatos börtönbüntetésekkel, provokációkkal, állásfosztásokkal, internálásokkal szállítják a képzelhető legjobb reklámot a hungaristáknak. Ezzel a módszerrel sikerült is olyan belső feszültséget teremteni, ami 1919 óta nem volt ebben az országban. Így azután alighanem el fogják érni azt, hogy a fordulat bekövetkeztével az inga sokkal messzebb fog lódulni, mint az eredetileg várható lett volna és kívánatos lenne. Ráadásul azután – különösen a zsidó kérdésben – Mussolini, aki eddig a mérsékelt elemet képviselte, még ráduplázott a németekre, hogy utána nem sokkal, sőt mondhatnám párhuzamosan, teljes mellszélességben álljon ki mellettünk.

Mindenre superponálva⁴⁹ tessék elképzelni a cseh válságot,⁵⁰ és akkor belátható, hogy az utóbbi hetek itt Pesten nem voltak éppen rózsavíznek mondhatók. Maga a város is furcsán néz ki, az összes lámpák – már tudniillik a lámpáknak az a része, ami világít – hetek óta tompítva van. Az egész városban lázasan (tudniillik lázasan kapkodva) építik a pincékben a fedezékeket, alakítják át a padlásokat, hogy a katasztrofális tűzveszélyeket el lehessen kerülni. Felhívás jelent meg, hogy mindazok, akik csak tehetik – főleg asszonyok és gyermekek – hagyják el a várost, hogy így részleges kiűréssel csökkentsek a pánik veszélyét. Végül feltűntek a hídfők és exponáltabb helyek környékén, a parkokban és bozótos helyeken a légvédelmi lövegek finom vonalú, hosszú csövei; esténként pedig a fényszórók hófehér csóvái. Most már megszoktuk. Eleinte nem volt éppen barátságos. Magam is hordoztam a családomat az ország egyik végéből a másikig, mint macska a fiait. Hála Istennek, most már úgy látszik, hogy talán mégis átláboljuk a háborús veszélyt, azonban birkatürelem kellett hozzá a cseh provokációk és sorozatos szemtelenségek mellett.

Hogy nem csak szóval és papíron folytak tárgyalások, azt bizonyítják a nap nap után megjelenő halálozási tudósítások azokról, akik „hazájuk iránti kötelességük teljesítése közben hősi halált haltak”. Közben pedig a cseh megbízottak Ókomáromban vacsorát adtak a magyar delegáció tiszteletére, míg az ókomáromi őrszobákban szétverték a fejét az összefogdosott magyaroknak, hogy kellő szép emlékek maradjanak a cseh uralom után.⁵¹

Ez a kül- és belpolitikai légkör. Hogy a tudomány állásáról is beszámoljak, vissza kell még egyszer térnem az intézethez. Hét hónap múlva talán már szél is lesz, s akkor hozzá-

⁴⁸ Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, Nemzetiszocialista Német Munkáspárt.

⁴⁹ Ráhelyezve, ráakódva.

⁵⁰ Az 1938. szeptember 30-án létrejött müncheni egyezmény jóváhagyta Németország területi követeléseit (Szudéta-vidék elcsatolása) Csehszlovákiával szemben. Az egyezmény következménye a csehszlovák államalakulat feloszlása.

⁵¹ A magyar és szlovák fél közötti területi vitás kérdések rendezésére tárgyalások zajlottak 1938. október 9–13. között Komáromban. A magyar fél részéről a tárgyalások célja a többségében magyarlakta területek visszacsatolásának elérése volt, a tárgyalások eredménytelenül zárultak. A vitát végül az első bécsi döntés (1938. november 2.) zárta le.

fognak majd a csatornák beállításához. Nem tudom, mennyi ideig fog tartani, de azt hiszem, hogy Professzor Úr meg tudja becsülni, tekintetbe véve a körülményeket.

Be kell számolnom a gentiekről, Malschaert⁵² barátunkról. Élénk levelezésben vagyunk, de úgy látom, hogy még nagy nehézségek lesznek az ottani mérleg körül. Az egyik nehézség, ahogy kiveszem, a pénz – alapvető hiba – hiány, a másik pedig műszaki jellegű és pedig az, hogy a csatornát egy épületbe teszik a motorokkal, ventilátorokkal és a mérlegekkel együtt. Az épület kerekén 30 méter magas. 26 méter magasán vannak a motorok és a ventilátorok, 22 méter magasán a mérleg. Mondám néki – persze levélileg –, hogy az épület rezegni fog és az a mérlegeknek nem fog jól tenni. Erre megkérdezték, hogy mi az a frekvencia és amplitudo, ami mellett még garantálni tudom a mérlegek kifogástalan működését. Nem tudom, erre mit válaszoljak, mert nem vagyok sem mágus, sem béljós, mint mérnök tudniillik nem igen tudok rá választ adni, az irodalomban nem fordul elő adat, s arról sem tudok, hogy egy mérleget alapján ráztak volna, s megállapították volna, hogy mily rezgésszámig és kilengésig működik helyesen. Mindössze arról tudok, hogy – mint Pasadenában is – a rudazatokat és a keretet rázzák, magukat a mérlegeket azonban tudtommal mindenütt igyekeznek a gépektől függetlenül alapozni. Nem értem Malschaertet, miért dugja be a csatornát egy épületbe, mikor a diffúzor oly szépen megáll egyedül a szabad ég alatt is, sőt lefelé szélesedvén, ideális gépalapot képez. Különböztetve jelenleg ott tartunk, hogy kéri a curriculum vitae-met,⁵³ valamint az eddigi irodalmi működésemet és referenciákat. Szíves engedelmével fogok Tanár Úrra is hivatkozni, remélem még nem vesztettem el rólam alkotott jó véleményét. Levelemmel egy időben postára teszem régi tartozásomat, két újabb cikket s a disszertációm eredeti példányát. A harmadik cikkem még nem jelent meg, a kézirat pedig az ábrákkal együtt a nyomdában van. Ez is mérlegekről szól, azonban most már nagyon elegendő van ebből a témából, szeretnék visszamenni a keveredési dolgokhoz. Szeretném az injektorok elméletét felfrissíteni egy kissé. A disszertációt illetőleg szabadjon annyit megemlítenem, hogy a Tollmien-féle elméletet felszólításra vettem be ilyen terjedelmesen, míg most ugyanaz a forrás azt kívánja, hogy egészen hagyjam ki s csak a végeredményekre hivatkozzam. Ezer örömmel. A 26. oldalon közölt integrálok grafikus meghatározásánál maradék-bebecslést kérnek (Restabschätzung⁵⁴), amiben szigorúan véve teljesen igazuk van. A 20. oldalon elkövetett malacság azonban senkit sem bántott, aminek nagyon örülök, mert eddig minden próbálkozásom csütörtököt mondott, hogy valami rendesebb megközelítést kapjak.

Azt méltóztatik írni, hogy az első mérleg cikk esetleg megjelenhetne valamelyik külföldi lapban. Ennek nemcsak rendkívül örülnék, hanem a jelen viszonyok között úgy belföldön, mint külföldön nagyon „jól” jönne, mert Malschaertekre való tekintettel minden ilyen irányú siker újabb referenciát jelenthetne. Honi tudományunk evvel

⁵² Frits P. Malschaert (1904–1987) belga gépészmérnök, az 1920-as évek végén a Massachusetts Institute of Technology folytatott tanulmányokat, a Genti Egyetem oktatója (1930–1974), az egyetem Természet-tudományi karának dékánja (1949–1950).

⁵³ Életrajz.

⁵⁴ Maradékbecslés.

körülbelül kimerült, mert dr. Barta Józsefet⁵⁵ tudom még megemlíteni, aki elasticitási dolgokkal foglalkozik igen szép eredménnyel. Ő is ketrec ember. Úgy a hivatalában, mint a József Nádorhoz címzett felsőbb tanodában.

Tanár Úr említi, hogy 1939-ben ismét hazajön. Várjuk változatlan szeretettel és tisztelettel. Attól, hogy a németek beteszik ide a lábukat, azt hiszem, hogy nemigen kell félni, legalábbis nem úgy, ahogy a jó osztrákokkal tették. Az „Anschluss” most már kissé történelmi távlatba került, úgy hogy erről is tudok valamit írni.

Az egész átalakulás még távolról sem ment végbe, sokan vannak, akik sírnak és joggal sírnak. Ne felejtjük el, hogy Ausztria az idegenforgalomból élt és ez az Anschlusszal alaposan megcsappant. A hotel- és pensiotulajdonosok rengeteget vesztek. Ugyanakkor azonban más hangokat is hallani. A mezőgazdák és a szőlőbirtokosok el vannak ragadtatva, így például Ausztria évek óta eladatlan borfeleslegét pár hónap alatt felvásárolták és ezáltal szanálták a válságba jutott bortermelőket. A munkásság – különösen a bécsi – azonban még várakozó állásponton van. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy az osztrák munkatempó nagyon kényelmes volt ahhoz, amit a németek követelnek. Erről egy édes vicc is kering. Egy munkaszolgálati csoport bontja az egyik ausztriai internálótábor barakkjait. Az egyik csoportból egy munkás jelenti a porosz Arbeitsführernek,⁵⁶ hogy egy cölöp sehogy sem akar kijünni [!] a földből. Kinder greift nur zu, es wird schon gehen,⁵⁷ biztatja a munkavezető a munkásokat. Egy rövid idő múlva azonban ismét jelenti a csoport, hogy a cölöp nem akaródzik kijünni. A porosz dühbe gurul, odamegy a cölöphöz, nekigyürkőzik, két hatalmasat ránt rajta – a cölöp kijön, mire többséggel megjegyzi: Na, sieht'es' geht doch!⁵⁸ Az osztrák munkások a műveletet karba tett kézzel, nagy meglepéssel szemlélik. A porosz triumfálására az egyik csendes nyugalommal megjegyzi. Nu, mit g'walt.⁵⁹ Jellemző a jelenlegi helyzetre. Mindez azonban csak az 1900 előtti korosztályokra vonatkozik, amelyek még emlékeznek azokra a boldog időkre, mikor egy 40 milliós monarchia tejének a főle csordogált bögréjükbe. Az új korosztályokat azonban már más fából faragták. S a 70 milliós német üstben ezeket hamarosan fel fogják oldani. A propaganda is erősen működik, s a KdF (Kraft durch Freude⁶⁰) mozgalom bekapcsolásával megmentették az osztrák kis pensiókat és kis vendéglőket, sőt ezeknek olyan aratása volt állítólag, mint eddig talán még soha. Ezzel szemben viszont igaz az, hogy a luxushelyek krokodilkönnyeket hullattak miatta. Ugyanis ez azt jelentette, hogy a luxus hotelek befogadóképességüknek 20%-áért napi 4 márkáért a KdF-eknek pensiót kellett adni. Az újabb hírek alapján (magam 1937 májusa óta nem voltam túl a határon) azt a képet kell, hogy alkossa az ember, hogy a kis

⁵⁵ Barta József (1897–1987) építőmérnök, egyetemi tanár, szilárdságtanulmányokkal, műszaki mechanikával foglalkozott, az elméleti rugalmasságtan nemzetközileg is ismert művelője.

⁵⁶ Munkafelügyelő/munkavezető.

⁵⁷ Gyerekek, csak kezdjenek hozzá, menni fog!

⁵⁸ No, nézzétek, megy ez.

⁵⁹ Csak erőszakkal.

⁶⁰ Örömben az erő. A német állam által létrehozott és fenntartott, szabadiós tevékenységeket szervező mozgalom.

existenciáknak jobban megy most, mint az Anschluss előtt. De azért még sok dolguk lesz a németeknek odahaza (Berlint készülnek újraépíteni), no meg elég dolgot fognak adni az újonnan visszakapott területek is, úgy hogy nem hiszem, hogy felénk ilyen közvetlen módon tennének lépéseket. Inkább attól félek, hogy indirekte fognak próbálkozni, hogy minket kereskedelmi és egyéb szerződésekkel – hogy úgy mondjam – gyarmatosítsanak. Ez igen kellemetlen lenne, ámbar az a reményem, hogy Olaszországgal, Jugoszláviával és közvetve talán még az angol érdekek bekapcsolásával el lehetne lavírozni úgy, hogy ne kelljen szőrünket és bőrünket eladni a németeknek. Elég baj magában véve az is, hogy közös határunk van velük. „Nehéz” szomszédok.

Tanár Úr hamarosan magyar vendéget fog kapni Pasadenában, vitéz Rákosi György,⁶¹ a volt légügyi felügyelő fia a Smith Jeremiás ösztöndíjjal a repülés tanulmányozására Amerikába ment, úgy tudom, hogy Pasadenában Professzor Úr intézeténél hosszabb időt szándékozik tölteni. Ámbar közvetlenül nem volt még szerencsém közelebbről megismerkedni véle, azonban azt hiszem, hogy egy ambiciózus, szorgalmas és jó modorú fiatalembert fog benne találni, s ezúton is kérem, hogy honfitársunknak adja meg mindazt a támogatást, ami intézetében módjában áll. Úgy hiszem, hogy véle nem olyan tapasztalatokat fog tenni, mint a kint járt Varga Lászlóval⁶² kapcsolatban szerzett.

Ismét elnézését kérem, hogy oly sokáig hallgattam, azonban most talán túlságosan sokáig is untattam ezzel a hosszú levéllel. Azt hiszem, hogy szeretett barátunk, Father Láni⁶³ azóta már beszámolt tapasztalatairól, bár azt hiszem, hogy ő egy kissé a „harcos katolikusok” (Faulhaberék⁶⁴) részéről van informálva, s ilyenkor az ember nem lát elég tisztán.

Kézcsókjaim átadását kérve s kedves válaszát remélve maradok továbbra is őszintén tisztelő híve.

Fényes Iván

⁶¹ Rákosi György vagy Rákosi György (1909–1988) gépészmérnök, vitéz Rákosi György, a Légügyi Hivatal vezetőjének (1929–1935) fia. Az 1938/39. tanév Smith Jeremiás-ösztöndíjasaként a repülőgépek és a szélcsatornák teljesítményszámítását tanulmányozta Kármán Tódor szakmai támogatásával a Kaliforniai Műszaki Egyetemen. 1940-től a Magyar Szárnyak rendszeres szerzője, egyben szerkesztője.

⁶² Varga László (1904–1991) gépészmérnök, repülőgép-tervező, Fényes Iván kollégája az Aerodinamikai Intézetben. Az 1935/36. tanévben Smith Jeremiás-ösztöndíjasként aerodinamikai tanulmányokat folytatott Kármán Tódor szakmai támogatásával a Kaliforniai Műszaki Egyetemen. 1947-ben emigrált, majd az Egyesült Államokban telepedett le.

⁶³ Láni Mátyás (1899–1954) piarista pap, a Los Angeles-i Szent István-egyházközség alapítója (1928), a kaliforniai magyar közösség egyik oszlopos tagja.

⁶⁴ Feltehetőleg Michael von Faulhaber (1869–1952) müncheni érsekre és körére utal.

5.

Fényes Iván levele Kármán Tódornak⁶⁵

(Landshut, Németország, 1946. április 12.)

CA TKC I./9.9. Fényes 1936–1938, 1946, 1951 correspondence (oldalszám nélkül)

Fa: Ivan Fényes, Stetthaimer Strasse 7, I Stock Landshut, Bavaria, Germany

Tc: Prof. Theodore van Karman S. Marengo Ave 1501, Pasadena, S. California, U.S.A.

Dear Sir,

It is strange, but we nearly met us in Budapest. My mother has heard from Szladits – who is an old friend of our family –, that you were at Budapest about two week before I arrived there. I don't know further details, because these US unit with which I was stayed there only two days, but I think, we had the same purpose – see what was left for us there. We have comparatively little loss in persons. Two nephews were taken to Russia and since then we got no message from them and one is missed in Germany. But on the other hand we have lost everything. Our ruin in complete at the second time in our life. My dear father died in 1943,⁶⁶ so it was worth to return that time, because he had still six years in complete happiness; but we have to pay for that, and not only in money. My father dead, and my home is completely ruined, it lay in the battle-line and so it was destroyed; it is left for me very little in Hungary. So I decided to stay here so long, I can go some somewhere to start a new at the third time in my life. Now the UNRRA⁶⁷ opened an immigration office and as I heard, about 20 states will pick up the immigrants. Really it would make no difference if I should go home, there I should start just at the beginning, only at much worse economic conditions. I hope that before the end of the year I can write a new address of mine. I remember well on your predictions, you weren't wrong in no one of them, but I could not act differently that time as I did. Now I ask a favour of yours. I lost all my records, so I lost all the addresses. I remember only at yours. Please, if you get this letter let me know the address of Rev. Lani⁶⁸ and Aladar Hollaender.⁶⁹ Marcsi has wrote a letter to Father Lani, but we couldn't remember

⁶⁵ A németországi képeslapot Fényes Iván két példányban is elküldte Kármán Tódornak, az elsőt, amelynek szövegét a 8. forrás tartalmazza, lakására címezte, a másodikat, amely szövegében az első másolata, a California Institute of Technologyra, Kármán munkahelyi címére küldte.

⁶⁶ Id. Fényes Iván (1869–1943), Fényes Iván édesapja.

⁶⁷ United Nations Relief and Rehabilitation Administration, nemzetközi segélyszervezet (1943–1947), célja a háború sújtotta országok segélyezése és gazdasági talpra állításának elősegítése volt. A menekültek ügyeivel és kivándorlási problémákkal kezdetben az UNRRA foglalkozott, ezt a munkát 1947 nyarán az IRO (International Refugee Organization), a Nemzetközi Menekültügyi Szervezet vette át. BORBÁNDI, 2006, 41.

⁶⁸ Father Láni.

⁶⁹ Hollaender Aladár (1883–1969) magyar származású gépészmérnök. 1912-ben vándorolt ki Amerikába, Kaliforniában telepedett le.

on the house number and the Woodlawn Ave in Los Angeles is long. I will write the same card to your address at Caltech,⁷⁰ I hope you will get one of them. We hope that you are well, and Pipó is still with you. I remain respectfully

Ivan Fényes

6.

Fényes Iván levele Kármán Tódornak⁷¹

(Landshut, Németország, 1946. szeptember 30.)

CA TKC I./9.9. Fényes 1936–1938, 1946, 1951 correspondence (oldalszám nélkül)

Kedves Tanár Úr!

Már sokszor próbáltam hírt szerezni Tanár Úrról, de sokáig hiába. Az első hírt múlt év decemberében kaptam, mikor odahaza jártam, mint egy vonatkísérő őrség tolmácsa. Édesanyám említette, aki viszont Szladits Károlytól, családunk régi barátjától hallotta, hogy Tanár Úr Pesten járt, mégpedig nem sokkal karácsony előtt. Most azután Father Láni leveléből értesültem, hogy hála Istennek, megvan, s remélem jól. Father Láni levele egyébként mélyen elszomorított családjának szörnyű helyzete miatt. Bárcsak lehetne rajtuk segíteni. Ámbár a sok nélkülözés és szenvedés elkérgesíti az ember szívét, mégis mélyen átérezzük a Father lelki szenvedéseit, hisz oly közel volt és van hozzánk még ma is a hasonló sorsok tömege, s közöttük nem egy ismerősünk, sőt hozzátartozónk. Ez vetett homályt arra az öröme, amit Father levele okozott. Viszont az örömteli részek közé tartozott a hír, amit Tanár Úrról ír. Fogadja, kérem, magas kitüntetésem⁷² alkalmából mindkettőnk őszinte szerencsekívánatait. Oly jólesik hallani a rengeteg rossz hír, tönkrement élet és meg nem érdemelt szenvedés mellett, hogy van még elismerés, siker és előrehaladás is. Remélem, hogy londoni útja jól sikerült és onnan jó egészségben tér vissza hazájába.

Ámbár a Father beszámolt levelében Tanár Úr személyéről, semmi említést nem tesz kedves családjáról. Kérem, ha ideje engedi, hogy levelemre válaszoljon, írja meg, hogy mi van Pipóval, s hogy Édesanyja Öméltósága együtt van-e még magukkal? Mi történt pesti rokonaival, elég nehéz idők jártak odahaza, s bizony a mi családjában veszteségek is vannak, nemcsak rokonaink, hanem barátaink között is.

Közvetlen családom megvan. A nélkülözések és szenvedések miatt eléggé megviselt állapotban. Különösen Marianne ment tönkre a szenvedésekben. Szegény, ő is másodszor éli át családjának teljes anyagi pusztulását, tetézve most még a hontalansággal és a

⁷⁰ California Institute of Technology.

⁷¹ Ugyanennek a levélnek az angol nyelvű változatát, válasz reményében szintén elküldte Kármán Tódornak 1946. november 11-én.

⁷² Fényes feltehetőleg a Medal for Merit kitüntetésre utal, amely az Egyesült Államok polgári személyeknek adományozott legmagasabb kitüntetése.

család szétesésével. Elsősorban lelkileg ment tönkre, de szíve fizikailag is megsínylette az itteni „vendéglátás” keserveit. Közben meg is szaporodtunk. Még 1941-ben egy második gyermekem született.⁷³ Jelenleg megkapta a hilusmirigyekben az itt most járványszerűen elterjedt tuberkulózist. Hála Istennek már jobban van, de persze a Mama meg a Papa gyomra érzi meg az egyedül lehetséges gyógymódot, a jó táplálást.

Én magam megvagyok és rheumám is megemberelte magát tavaly óta. Múlt év október eleje óta az itteni katonaság polgári alkalmazottjaként keresem a kenyeremet, s jelenleg a katonai rendőrség szolgálatában állok. Egy okkal több, hogy az itteni, különben is gyűlölködésre hajlamos lakosság és hatóságok igyekezzenek megkeseríteni az életemet, eléggé sikeresen.

Engedje meg, hogy magamról beszámolván elmondjam jövődő terveimet. Persze ezek csak szerény vázlatok, mondhatnám inkább vágyak. Elhatározott szándékom, hogy kivándorlok. Itt semmi körülmények között nem maradok, s a hazameneteltől, még ha lett volna is kedvem hozzá, az újabb hírek miatt végleg elment a kedvem. Azt hiszem, nem mondok újságot azzal, hogy Európát el akarom hagyni. Azonban jelenleg az akarat és a tett között még igen nagy távolság van. Leginkább szeretnék visszakérülni az USA-ba. Terveimet ennek megfelelően állítottam be, s ebből a szempontból két dologgal kell számolni. Az egyik maga a kijutás ténye. Miután az itteni UNRRA a magyarok közül egyedül az én kérvényemet továbbította⁷⁴ – elvileg –, volna reményem, azonban újabban affidavit⁷⁵-et is követelnek, s ez nekem nincsen. Írtam Father Láninak is, kértem, hogy ha csak a Los Angeles-i magyar segítő egyesület útján próbáljon részemre szerezni. Tanár Urat is kérem, hogy amennyiben teheti, támogassa ebbeli kérésemet.

Mindenesetre várni kell, s ez a másik probléma, biztosítani a megélhetést addig, amíg valahol újra kezdek. Mint már említettem, sikerült ugyan elérnem, hogy a megszálló katonaságnál kaptam állást, hogy úgy mondjam, elég szerény állást. Nemcsak az anyagiakra értem ezt. Eleinte írnok voltam, majd tolmács lettem, azután titkár, míg végül felfedeződzött műszaki múltam, s most balesetkivizsgáló vagyok a katonai rendőrségen. Így legalább valami halvány műszaki vonatkozása is van a foglalkozásomnak. Régen meghajtottam fejemet a sors előtt, s ezzel is meg vagyok elégedve, de hazudnom kellene, ha azt állítanám, hogy ez ki is elégít. Valahogy az az érzésem, hogy más lehetőségek is vannak itt a megszállás következtében. Úgy érzem, hogy a repülő erőknél, de

⁷³ Csilla von Boeselager, született Fényes Csilla (1941–1994).

⁷⁴ A németek szövetségeseinek számító magyarok – mivel a náci szövetségeseinek számítottak – nem részesültek UNRRA-segélyben. BORBÁNDI, 2006, 13. A magyar emigrációról lásd bővebben: BORBÁNDI, 2006; NYÁRI, 2018.

⁷⁵ Támogató nyilatkozat, a bevándorlási kérelemhez szükséges volt csatolni egy állampolgár által tett nyilatkozatot, ez az úgynevezett affidavit of support. A tengerentúlra kivándorolni szándékozók álma és Fényes Ivánék célja is az Egyesült Államok volt, azonban 1946-ban az amerikai bevándorlási kvótarendszer nem tette lehetővé, hogy nagyobb számú közép-európai bevándorlót be lehessen fogadni. A menekültek számának törvényi szabályozására csak 1948 júniusában, majd 1950-ben került sor. BORBÁNDI, 2006, 44. Egyebek mellett ez az oka annak, hogy Fényes Iván és családja nem az Egyesült Államokban telepedett le, mert mire az amerikai kvótarendszerben a számukra előnyös változások beálltak, a család már Venezuelában élt.

még inkább az ipar ellenőrzésénél – amire eddigi sokoldalú mérnöki gyakorlatom egyenesen predestinál – sokkal hasznosabb munkát tudnék végezni, mint amit itt most végzek. Sajnos azonban magam a mindennapi kenyér gondjai miatt ide vagyok kötve, s még ha utána is mennék, illetve utána tudnék menni a dolgoknak, nem igen érnék el eredményt, mert az itteni hatóságok, de még inkább a megszállóknál alkalmazásban lévők (tudniillik az idevalósiak) „szövetsége” minden próbálkozást csírájában fojt el, ha egy „külföldi” (ez most az új megjelölésünk) valahol megélhetést akar magának szerezni. Alulról nem megy a dolog. Ha azonban Tanár Úr segítségemre tudna lenni, hogy a megszállóknál egy képzésemnek megfelelő állást tudnék kapni, sokkal könnyebben viselném el a várakozás nehéz hónapjait, s talán még anyagilag is jobb helyzetbe juthatnék.

Elnézését kérem, hogy személyes ügyeimmel ily hosszú ideig zavartam, hiszen el tudom képzelni, hogy a kéréseknek micsoda özönével árasztják el, de ismerve szíves jóindulatát a múltakból, Father Láni bátorítására határoztam el, hogy személyes problémáimra is kitérek. Ehhez a témához még csak azt óhajtom hozzáfűzni, hogyha valamerre másfelé látna lehetőséget részemre, kérem, adjon tanácsot, hiszen lehetséges, hogy az USA-ba való jutásom nem marad /más/, mint egy hiú ábránd és álmodozás.

Kedves Tanár Úr! Fogadja, kérem, szívélyes üdvözteinket mindnyájuk részére, s kérem ismételten is, ha ideje engedi, válaszoljon levelemre.

Őszinte tisztelettel maradok régi híve

Fényes Iván

7.

Fényes Iván levele Kármán Tódornak

(Caracas, 1951. március 11.)

CA TKC I./9.9. Fényes 1936–1938, 1946, 1951 correspondence (oldalszám nélkül)

Kedves Tanár Úr!

A „Time” újrési száma került kezembe és kellemes meglepetést hozott. Örömmel olvastam a cikket, mely beszámolt eredményes működéséről abból az időből, amelyből eddig semmi megbízható információ nem volt. Örülök, hogy jó egészségben, változatlan energiával és kedvvel dolgozik s így az a kevés hír, amit elszakadásunk óta kerülő úton kaptam, nem bizonyult valóznak.

Remélve, hogy levelem kezeihez jut, maradok őszinte híve a régi tisztelettel, további sikert kívánva új munkájához.

Caracas, 1951. március 11.

Fényes Iván

Prof. Iván Fényes Los Palos Grandes 4a Avenida y 3a Calle esq. Quinte J. Caracas

8.

Kármán Tódor levele Fényes Ivánnak

(Hotel California, Párizs, 1951. április 30.)

Professor Ivan Fényes
Los Palos Grandes
4a Avenida y3a Calle Esq. Quinta „Joke”
Caracas

Dear Professor Fényes:

Your letter of March 11th which I received in Paris gave me pleasure. Father Lani mentioned to me that you were in South America but I did not know where.

I hope you found a good position.

I have to say that the „Time” Magazine exaggerated my industrial activities, I am still the old professor as I was before.

With best greetings, I remain,

Very cordially yours,

Theodore v. Karman

Rövidítések és irodalomjegyzék

BME L JNMGE RH	Budapesti Műszaki Egyetem Levéltára, Magyar királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Rektori Hivatal iratai, Budapest
4/c, 47. 2223 sz.	Az Aerotechnikai Intézet létesítésével kapcsolatos iratok.
CA TKC	Caltech Archives, Theodore von Karman Collection, Pasadena, California, United States of America
I./9.9.	Fényes Iván 1936–1938, 1946, 1951
MNL VKM	Magyar Nemzeti Levéltár, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai, Budapest
K636 69.	Smith Jeremiás ösztöndíj (1932–1936) iratai

*

- BORBÁNDI
2006
BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, Hága, Mikes International, 2006.
- CLARK
2000
Geoffrey W. CLARK: *History of Stevens Institute of Technology: A Record of Broad Bases Curricula and Technogenesis 1870–2000*, Jersey City, New Jersey, Jensen/Daniels, 2000.
- DORMÁNDI–JUHÁSZ
1936
Uj Lexikon I. kötet, szerk. DORMÁNDI László – JUHÁSZ Vilmos, Budapest, Dante-Pantheon, 1936.
- EDSON
1994
Lee EDSON: *Örvények és repülők – Kármán Tódor élete és munkássága*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- FÉNYES
1931
FÉNYES Kornél: *A siklóhajóközlekedés (ezidőszerinti) gazdaságosságáról*, In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közleménye*, 65. (1931) 7–8. sz. 39–45.
- FÉNYES
1937
FÉNYES Iván: *Háromösszetevős aerodinamikai mérleg függélyes szélcsatornához*, In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közleménye*, 71. (1937) 27–30. sz. 221–228.
- FÉNYES
1938
FÉNYES Iván: *Repülőgép-kismintákra ható erők közvetlen mérése*, In: *Technika*, 19. (1938) 1. sz. 20–23.
- GOODSTEIN
1991
Judith R. GOODSTEIN: *Millikan's school: a history of the California Institute of Technology*, New York–London, W. W. Norton&Company, 1991.
- HARGITTAI
2006
HARGITTAI István: *Az öt világformáló marslakó*, Budapest, Vince Kiadó, 2006.
- KARMAN
1911
Theodore von KARMAN: *Über den Mechanismus des Widerstandes, den ein bewegter Körper in einer Flüssigkeit erfährt*, In: *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen – Mathematisch-Physikalische Klasse*, Göttingen, Göttinger Akademie der Wissenschaften, 1911, 509–517.
- KÁRMÁN
1912
Theodore von KARMAN: *Über den Mechanismus des Widerstandes, den ein bewegter Körper in einer Flüssigkeit erfährt*, In: *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissen-*

schaften zu Göttingen – Mathematisch-Physikalische Klasse, Göttingen, Göttinger Akademie der Wissenschaften, 1912, 547–556.

KARMAN–HOWARTH
1938

Theodore von KARMAN – Leslie HOWARTH: *On the Statistical Theory of Isotropic Turbulence*, In: *Proceedings of the Royal Society of London. Series A, Mathematical and Physical Sciences*, 164. (1938) 917. sz. 192–215.

KOPPES
1982

Clayton R. KOPPES: *JPL and the American Space Program: A History of the Jet Propulsion Laboratory*, New Haven, Yale University Press, 1982.

LACZLAVIK
2009

LACZLAVIK GYÖRGY: *Csilla von Boeselager bárónő hagyatékának rendezése Höllinghofenben*, In: *Levéltári Közlemények*, 80. (2009) 357–379.

MARTON
1938

MARTON István: *Szélcsatornánk már van, de szelünk nincs hozzá! Látogatás a Műegyetem aerodinamikai tanszékén*, In: *8 Órai Újság*, 24. (1938) 214. sz. 8.

NYÁRI
2018

NYÁRI Gábor: *Menekültek az új hazában – A német és osztrák területeken élő magyar emigráció története 1945–1956*, Budapest, Unicus, 2018.

PALLÓ
1982

PALLÓ Gábor: *Egy tudománytörténeti szindrómáról (Kármán Tódor pályafutása alapján)*, In: *Valóság*, 25. (1982) 6. sz. 20–37.

PALLÓ
1983a

PALLÓ Gábor: *Kármán Tódor (Életútja megértéséhez) I.*, In: *Fizikai Szemle*, 33. (1983) 3. sz. 81–84.

PALLÓ
1983b

PALLÓ Gábor: *Kármán Tódor (Életútja megértéséhez) II.*, In: *Fizikai Szemle*, 33. (1983) 4. sz. 145–148.

PÜNKÖSTI
2009

PÜNKÖSTI Árpád: *Mama Identity*, In: *Népszabadság*, 67. (2009) 237. sz. 22.

RAPALI
2020

RAPALI Vivien: *„A tudományos versenyben megállás nincs” – A Smith Jeremiás ösztöndíj mérlege*, In: *Veritas Évkönyv 2019*, Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2020, 214–231.

- TAYLOR
1921
Geoffrey I. TAYLOR: *Diffusion by Continuous Movements*, In: *Proceedings of the London Mathematical Society*, 20. (1921) 196–212.
- VÉGH
1981
VÉGH Ferenc: *Kármán Tódor pályakezdése*, In: *Fizikai Szemle*, 31. (1981) 9. sz. 341–345.
- WEBER
1911–1912
Heinrich WEBER: *Die partiellen Differentialgleichungen der mathematischen Physik, nach Riemanns Vorlesungen*, Braunschweig, Vieweg und Sohn, 1911–1912.
- ZALKA
2018
ZALKA Szilvia: „Nekünk itt, Venezuelában feladatunk is van: menteni a magyar értékeket...” – Kunckelné Fényes Ildikóval *Latin-Amerika magyar nagyasszonyával beszélgettünk*, In: Nullahategy.hu. <https://nullahategy.hu/nekunk-itt-venezuelaban-feladatunk-is-van-menteni-a-magyar-kultur-at-a-magyar-ertekeket-kunckelne-feny-es-ildikoval-latin-amerika-magyar-nagyasszonyaval-beszeltunk/> (Utolsó letöltés dátuma: 2020. 08. 30.).

Nagy Iván (1904–1972) magyar országgyűlési képviselő, emigráns magyar politikus iratai (1948–1949)

A hagyaték jelentősége

2020 márciusában a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár támogatásával Honolulu városában, az Amerikai Egyesült Államokban került feldolgozásra, majd elektronikus formában hazaszállításra Nagy Iván kisebbségi magyar politikus, magyar országgyűlési képviselő, magyar emigráns irattári hagyatéka. A több mint 3300 iratból álló hagyaték Elizabeth N. Moore (szül. Nagy Erzsébet) tulajdonát képezi. A rendelkezésre álló idő rövidege, illetve az iratmennyiség nagysága miatt a helyszínen nem állt módunkban a hagyaték rendezése. Az iratokról készült elektronikus felvételeket utólag, az irat keletkezési dátumának, szerzőjének és címzettjének hozzáadásával rendeztük kronológiai sorrendbe. A jelentős mértékben töredezett, 10%-ban erősen sérült hagyaték két korszakot ölel fel:

1. Az emigráció kezdeti éveit 1946–1950, Nagy Iván ausztriai tartózkodását.
2. Az Amerikai Egyesült Államokban töltött életszakaszát.

A rendezetlen hagyaték tartalmilag hat téma szerint különíthető el:

- az 1944–1945-ös délvidéki magyarellenés vérengzésekről készült feljegyzések,
- a délvidéki németek deportációjáról, veszteségeiről, a jugoszláv állam által felállított koncentrációs táborokkal kapcsolatos német nyelvű dokumentumok,
- a délvidéki magyar emigráció tagjaival folytatott levelezés,
- a kitelepített délvidéki németek vezetőivel folytatott magyar és német nyelvű levelezés,
- a horvát és a szerb emigrációval folytatott horvát és szerb nyelvű levelezés,
- a magyar emigrációval kapcsolatos iratok (köztük: Barankovics István, Eckhardt Tibor, Kállay Miklós, Varga Béla, az 1939-es országgyűlés és az 1947-es nemzetgyűlés tagjai, volt magyar diplomaták, a korabeli politikai pártok képviselői, a Magyar Nemzeti Bizottmánnyal kapcsolatos levelek stb. – mintegy 50-100 személy).

Az iratokból rekonstruálható a magyar emigráció szervezkedése, belső vitáik, célkitűzéseik, a személyes szimpátiákon és érdekeken nyugvó viszonyrendszerük alakulása, az egyéni sorsok és életutak formálódása, az új állami keretek közé történő beilleszkedésük és az új hazával kapcsolatos bizonytalanságaik.

A hagyaték fontos kiegészítéssel, adalékokkal bír a magyar politikai emigráció egyre jobban feltárt történetének jobb megértéséhez, a magyar politikai emigráción belül szerveződött csoportok érdekellentéteinek és a köztük lévő törésvonalak átlátásához, gondolkodásmódjuk, belső konfliktusaik, egyéni életútjaik és élethelyzeteik megisme-

réséhez. A most megtalált dokumentumokból részletesen rekonstruálható az eddig teljesen ismeretlen délvidéki magyar emigráció szervezkedése, az 1954-ben megalakult, egészen a rendszerváltoztatásig működő Délmagyarország Felszabadító Tanácsának a története is.

Különösen érdekesek és a hagyatéék egészének az értékét növelik az eddig ugyancsak ismeretlen horvát, szerb és a délvidéki német politikai emigrációval kapcsolatos dokumentumok, a magyar–horvát, a magyar–szerb, a magyar–német politikai emigráció együttműködése, tárgyalásaik, a jugoszláv állammal és annak jövőjével kapcsolatos meglátásaik, valamint a Duna-medencével kapcsolatos politikai terveik.

Egy életrajzi kitérő

Nagy Iván életrajzának ismertetése előtt kénytelenek vagyunk eltérni az életrajzi adatok klasszikus bemutatásától és egy rövid kitérőt tenni. Kabos Gyula, napjainkig milliókat megnevettető, az 1934-ben készült *Meseautó* című filmjéből elhíresült „*Ez a Szűcs az nem az a Szűcs, vagyis az ő Szűcsük, de nem a mi Szűcsünk...*” mondata érzékelteti talán a legjobban, azt a film bemutatása után alig több mint egy évtized múlva kiteljesedő abszurd drámát, ami a 20. századi magyar história egyik elemeként szó szerint véresen komoly formában kísérte végig az elmúlt évtizedeket.

Egészen pontosan arról van szó, hogy a két világháború időszaka alatt egymással és párhuzamosan két vitéz dr. Nagy Iván tevékenykedett a magyar közéletben.

Egyikük az 1893-ban Mezőcsáton született és 1977-ben Budapesten elhunyt Nagy Iván,¹ míg a másik, történetünk főszereplője, az 1904-ben Újvidéken született és 1972-ben San Franciscóban elhunyt Nagy Iván.

A névrokonságon túl az adott korszakban a két személy pontos azonosítását nehezíti az is, hogy kettejük érdeklődési köre és politikai tevékenysége számos ponton kísérteties hasonlóságot mutat. Mindketten jogot végeztek, tanulmányaik alatt jelentős szerepet játszottak az egyetemi ifjúsági mozgalom életben, majd aránylag kiterjedt zurnalisztikai és publicisztikai tevékenységet fejtettek ki; sokszor éppen a kisebbségi kérdéskör témájában – többek között a *Külügyi Szemle* és a *Magyar Külpolitika* folyóiratokban.²

A mezőcsáti Nagy Iván már a háború előtt a kormányzó Nemzeti Egység Párt színeiben lett magyar országgyűlési képviselő és a vallás- és közoktatásügyi miniszteri osztálytanácsosa, majd 1941-től 1944-ig a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának magántanára.

Az újvidéki Nagy Iván 1942-ben behívott országgyűlési képviselőként lett a magyar országgyűlés, majd az ugyancsak a kormányzó, időközben nevet váltó Magyar Élet Pártja sorait erősítő tagja. A két Nagy Iván személyesen is ismerte egymást, nemcsak az ország-

¹ Életrajzi adatait lásd HAEFFLER 1935, 322. és a *Pécsi Egyetemi Almanach* internetes oldalán: <https://almanach.pte.hu> (Utolsó letöltés: 2020. augusztus 21.).

² Ezt talán a legjobban azzal lehet szemléltetni, hogy a mezőcsáti Nagy Iván a délvidéki iskolakérdésről is írt tanulmányt. NAGY, 1941.

gyűlési mandátumuk következtében, hanem azért is, mert a korabeli cikkek tudósításai szerint 1941 után a visszacsatolt Bácskában több alkalommal közösen vettek részt protokolláris rendezvényeken, különböző előadásokon.

1944 májusában, amikor a Magyar Élet Pártja vezetői lemondtak tisztségükről, a mezőcsáti Nagy Iván tagja lett annak a hatos bizottságnak, amely „a magasabb erkölcsi szempontoknak az érvényesítése céljából” létrehozandó új, a jobboldalt egyesítő kormánypárt tagjainak erkölcsi és anyagi összeférhetetlenségét vizsgálta.³

Míg az újvidéki Nagy Iván a nyilas hatalomátvétel után – ekkor családjával menekülteként Hévízen tartózkodva – már nem játszott politikai szerepet a magyarországi történelem alakításában, addig a mezőcsáti Nagy Ivánt az országgyűlés 1944. november 6-i csonka ülésén az új, nyilas parlament bizottságai közül a földművelésügyi, az igazságügyi, a közgazdasági és közlekedésügyi, a közoktatásügyi, a mentelmi, a véderő bizottság tagjává is beválasztották.⁴

A mezőcsáti Nagy Iván tagja volt a nyilas csonka-parlamentnek, az ún. Törvényhozók Nemzeti Szövetségének is, és 1944. december 5., illetve 1945. március 9. között ott nyolc ülésen is felszólalt,⁵ majd a nyilas uralom összeomlása után – akárcsak történetünk alanya, az újvidéki születésű Nagy Iván – Ausztriába menekült.

A háború után a szövetséges hatalmak 1945. október 12-én adták ki a mezőcsáti Nagy Ivánt a magyar hatóságoknak.⁶ Büntetőpere alatt a Markó utcai fogházban többek között Baký Lászlóval⁷ és Rajniss Ferencsel⁸ volt egy cellába zárva.⁹ A mezőcsáti

³ Vitéz Marton Béla: *Boldogan térünk vissza a Gömbös Gyula által kijelölt útra... A miniszterelnök elfogadta MÉP vezetőinek lemondását. Jobboldali egység van kialakulóban. – Háromtagú bizottság vette át a párt szerveinek jogkörét, Magyar Élet, 1944. május 5., 1. Lemondott a MÉP elnöksége. A MÉP értekezletének előzményei és következményei, Pesti Hírlap, 1944. május 5., 3.*

⁴ KÉPVISELŐHÁZI NAPLÓ, XIX, 284–286.

⁵ *A Törvényhozók Nemzeti Szövetsége Sopronban tartott üléseinek jegyzőkönyve:* https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1944_1_TNSZ (Utolsó letöltés: 2020. augusztus 8.).

⁶ *Kik érkeztek meg a legújabb háborús főbűnös csoporttal, Kossuth Népe, 1945. október 12., 3.*

⁷ Baký László (Budapest, 1898. szeptember 13. – Budapest, 1946. március 29.) 1919–1920-ban a Nemzeti Hadsereg tagja, majd a csendőrségben szolgált. 1939-ben pártonkívüli nyilaskeresztes programmal lett országgyűlési képviselő. 1941-től az Imrédy Béla alapította Magyar Megújulás Pártjának tagja volt. 1944. március 24-től belügyi államtitkár, a deportálások egyik fő irányítója. Egyes információk szerint már június 20-án, más források szerint július 20-án felmentették a zsidó ügyek intézése alól, 1944. augusztus 9-én lemondott, szeptember 2-án hivatalosan is felmentették államtitkári állásából. A nyilas hatalomátvétel után a Nemzetbiztonsági Iroda vezetője volt. 1946-ban háborús bűnösneként végezték ki.

⁸ Rajniss Ferenc Jakab (Bártfa, 1893. július 24. – Budapest, 1946. március 12.) Nagyváradon tanítóképzőt végzett, 1915-ben orosz fogságba esett. 1919-ben megszökött, de a finn hatóságok elfogták és halálra ítélték. 1922-ig Oroszországban volt börtönben, amikor magyar kommunistákért elcserélték. 1926-tól New Yorkban tanult, majd pénzügyi tanulmányait 1928-ban Londonban fejezte be. 1935-ben pártonkívüli képviselőként országgyűlési képviselővé választották. 1937-ben a náci Nemzeti Front tagja lett. 1939-ben átlépett a Magyar Élet Pártjába, majd az Imrédy Béla alapította Magyar Megújulás Pártjába. 1944. október 16. és 1945. március 7. között a Szálasi-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere volt. 1946-ban háborús bűnösneként halálra ítélték és kivégezték.

⁹ *Helyszíni riport a háborús főbűnösök celláiból. Bárdossy utálja a politikát, Kiss Ferencet már csak az ebéd érdekli, Hóman az emlékirataim dolgozik, Imrédit idegesíti a zörgő ablak, Antal és Matolcsy állandóan*

Nagy Iván büntetőpere 1946. január első napjaiban kezdődött meg,¹⁰ az ítélethirdetés 1946 áprilisában történt, amikor a nyilas hatalomban való részvételéért két év börtön-büntetést kapott.¹¹

A névrokonságot és a két személy politikai tevékenységének számos síkon való hasonlóságát és egybeesését az 1945 után sztálini mintára kiépült jugoszláv államhatalom a saját politikai céljaira felhasználta, így mosta össze, s kreálta meg részben tudatosan a két Nagy Iván politikai szerepéből az egy személyt.

Az újvidéki Nagy Iván személyes tragédiájához tartozott az is, hogy a korabeli ko-rográfiai és stigmatizáló elemeket felvonultató népbíró-sági perekben a nevét többször meghurcolták. Erre először Deák Leó¹² 1945. október–novemberi népbíró-sági perében¹³ került sor, majd miután a jugoszláv hatóságok távollétében háborús bűnössé és

veszekszik – és így tovább. A „Kossuth Népe” munkatársa az igazságügyminiszter engedélyével végigjárta a Markó celláit, Kossuth Népe, 1945. december 11., 1–2.

¹⁰ *A népbíró-ság szerdán kezdte tárgyalni... Kossuth Népe, 1946. január 3., 4.*

¹¹ *Kétévi börtönbüntetésre ítélte a népbíró-ság dr. Nagy Iván kultuszminiszteri tanácsost, Kossuth Népe, 1946. április 6., 4. Kétévi börtönbüntetésre ítélték dr. Nagy Ivánt, Világosság, 1946. április 6., 2.*

¹² Deák Leó (Kula, 1888. január 14. – Újvidék, 1945. november 26. után) jogi oklevelet Budapesten szerzett, majd Zomborban nyitott ügyvédi irodát. A Magyar Párt egyik alapítója, annak titkára. Várady Imrével és Strelitzky Dénessel együtt annak a hármasnak volt tagja, amelyik az 1920-as, de elsősorban az 1930-as években Belgrádban személyesen járta ki a magyarok számára fontos kérdések megoldását. 1927-től a tartományi gyűlés tagja. Rendszeresen írt a korabeli lapokba, pénzügyileg is támogatta a Vajdasági Írás folyóirat megindítását, később pedig a Kalangya munkatársa volt. Az 1941-es újabb impériumváltást követően mint mérsékelt politikust Bács-Bodrog vármegye főispánjává nevezték ki. Az első között követelte az 1942-es újvidéki razzia leállítását, a történetek kivizsgálását. Magyarország náci megszállása után tiszttségéből leváltották, majd 1945. november 1-jén az új jugoszláv hatalom hábo-rús bűnösként halálra ítélte, az ítéletet 1945. november 26-a után végrehajtották. Perének újratárgyalása, rehabilitációja a mai napig nem történt meg.

¹³ *Az 1942. januári vérengzések hőbérrei a bíróság előtt. Dr. Deák Leó, Krámer Gyula, Popovics L. Milán és társaik felelnek több mint huszezer emberéletért... Magyar Szó, 1945. október 11., 3; Szerdán kezdődik dr. Deák Leó, Krámer Gyula, Popovics L. Milán és társaiknak főtárgyalása. A tárgyalást a kultúrotthon nagytermében tartják meg, Magyar Szó, 1945. október 16., 2; Megkezdődött a bácskai fasiszta tömegvé-rengzési bűnper tárgyalása. Tízezer kinzásáért, kivégzéséért, kifosztásáért felelnek dr. Deák Leó, Popovics L. Milán, Krámer Gyula és társaik. A bácskai főispán azt állítja, hogy előzetes tudomása volt a razziákról, de a kivégzésekről nem, Magyar Szó, 1945. október 26., 2–3; Popovics L. Milán a nemzetközi reakció ügynöke. Mihajlovics Drázsáért agitált és a bácskai tömeggyilkosokat leplezte Svájcban az antikomintern ülésén. A vérengzések idején tárgyalt Czeidner tábormokkal és átvizsgálta a kivégzendők névjegyzékét. Dr. Deák Leó fenyegető nyilatkozatai a razzia után, Magyar Szó, 1945. október 27., 2; A zászlósúr, Magyar Szó, 1945. október 27., 3. Krámer Gyula a noviszádi hadbíró-ság előtt. A DMK SZ elnöke kémjelentéseivel tuda-tosan küldte halálba a bácskaiak tízezreit, Magyar Szó, 1945. október 28., 3; A topolai Adám-ház borzal-mai. Deák Leó főispán utalta internálótáborba a bácskaiak ezreit, Magyar Szó, 1945. október 26., 2; Halálbüntetést kér a közvádoló Deák, Popovics, Krámer, Batori, Zombori, Könyöki és Knézy fejére. Befejező-dött a bizonyítási eljárás a bácskai háborús bűnösök perében, Magyar Szó, 1945. november 1., 2; Ítélet a bácskai háborús bűnösök perében. Dr. Deák Leót, Popovics L. Milánt, Krámer Gyulát, Zombory Gyulát golyóátlalt, Batori Gézá-t és dr. Könyöki Józsefet kötéláltalt halálra ítélték. Knézy Péter kényszermunkával egybekötött hat év büntetést kapott, Magyar Szó, 1945. november 2., 2; Fasiszta tömeggyilkosok bűnére egyetlen enyhítő körülményt sem ismer a népbíró-ság, Magyar Szó, 1945. november 3., 2; Kivégezték dr. Deák Leót és társait, Magyar Szó, 1945. november 27., 2.*

népellenessé nyilvánították, 1947 decemberében Siflis Imre ügyvéd Óbecsén tartott háromnapos népbírósági perében is főszerepet szántak neki.

A délvidéki magyarság kollektív megfélemlítését is célzó per főügyésze Gyetvai Károly¹⁴ vajdasági ügyész helyettese, illetve helyettese, Marko Uzelac volt, míg az ügyet a kerületi népbíróság Fedor Kiselički, Budai Lajos és Kiss Jenő összetételű szavazóbírói testülete képviselte.

A háromnapos, az objektivitást nélkülöző, a vádlottak személyes megszégyenítése mellett zajló tárgyaláson a vádakát és végül az ítéleteket kizárólag a szóbeli vallomások alapján hozták meg. A vád képviselői és a sajtó tudósítói nagy hangsúlyt fektettek az újvidéki Nagy Iván „nyilas múltjára”, majd a per vádlottjait – Szanka-Horvát Ferencet kötélt általi halálra, dr. Siflis Imre óbecsei ügyvédet, Tiszavölgyi-Szomár Lászlót, Pucsa Kálmánt, Kiss Vincét, Terék Mártont golyó általi halálra, Csányi Sándort tizenöt évi, Pap Ferencet tizenkét évi kényszermunkára ítélték. A halálos ítéleteket 1948. január 14-én hajtották végre.¹⁵

Az újvidéki Nagy Iván személyét és politikai tevékenységét meghamisító és stigmatizáló nyilas múlt ezután végigkísérte a jugoszláv államszocializmus légszomjval telített ólomsúlyú évtizedeit, amelyekben a mindenkori jugoszláv hatalom mellett a vajdasági magyar kisebbségi közéletet tematizáló, a történelmi tényeket és eseményeket összemósó, a valóságot meghamisító, a sajtóban és folyóiratokban megjelent, többnyire korabeli visszaemlékezésekbe bújtatott írások és azok szerzői játszották a főszerepet.

Dr. Nagy Iván életrajza

Dr. Nagy Iván (Újvidék, 1904 – San Francisco, 1972) ügyvéd, újságíró, szerkesztő, magyar országgyűlési képviselő, emigráns magyar politikus, jogi tanulmányait a Zágrábi Egyetemen végezte. Egyetemista éveit alatt nagy hatással volt rá a Belgráddal komoly har-

¹⁴ Gyetvai Károly (Topolya, 1915. március 14. – Újvidék, 1985. május 24.) a szabadkai jogi karon 1937-ben szerzett oklevelet, 1939-ben ott doktorált. 1944 decemberében a jugoszláv hatóságok járási népbizottsági elnöknek nevezték ki, 1945-ben Szabadka ügyész helyettese és a kerületi bíróság elnöke lett. 1946-ban Vajdaság közbíró-helyetteseként a vád képviselője az újvidéki razzia perben. Ezt követően 1948-ig számos, magyarok elleni népbírósági perben a vád képviselőjeként főszerepet játszott a halálos ítéletek meghozatalában. 1951–1959 között Vajdaság Legfelső Bíróságának bírója, köztársasági és szövetségi parlamenti képviselő volt, 1959-től az Újvidéki Egyetem rendkívüli, 1969-től rendes tanára. Professzori éveit alatt a magyar hallgatókkal kizárólag csak szerbül volt hajlandó kommunikálni.

¹⁵ Nagy Iván becei és tiszavidéki pribékjei a bíróság előtt. Ma kezdődik a főtárgyalás Beceén, *Magyar Szó*, 1947. december 11., 3; A fasiszta megszálló becei szálláscsinálói, bérencei és gyilkosai a népbíróság előtt, *Magyar Szó*, 1947. december 12., 2; Súlyosan terhelő vallomások uszításról, verésről, fosztogatásról, Tiszára kísérésről. A becei bűnper harmadik napja, *Magyar Szó*, 1947. december 14., 3; A becei per. Szemtanúk leleplezik a gyilkosokat. Tolvajlás és zsarolás útján akartak meggazdagodni, *Magyar Szó*, 1947. december 15., 3; Tiszavidék népe ítélte a megszállók véreskezű bérencei felett, *Magyar Szó*, 1947. december 16., 2; Széljegyzetek a becei perhez, *Magyar Szó*, 1947. december 16., 2; Kivégezték a becei háborús bűnösöket, *Magyar Szó*, 1948. január 17., 3.

cokat vívó horvát függetlenségi politikai mozgalom, eszményképe a Stjepan Radić¹⁶ vezetése alatt álló, a republikanizmust hirdető Horvát Parasztpárt volt, amely számára a Belgrád elleni sikeres politikai küzdelmet testesítette meg. Ennek hatására fogalmazta meg téziseiben a szerb politikai ellittel szembeni kompromisszumkeresés elutasítását, a magyar nemzeti ellenállást, a népi gyökerekből való szervezkedést és a zágrábi politikai orientációt.

Politikai aktivizálódására a magyar hírszerzés 1926-ban figyelt fel. A vezetésével formálódó politikai opció a földkérdést jobboldali radikális eszközökkel kívánta megoldani, politikai programjába Pleszkovich Lukács¹⁷ után másodikként emelte be a Vajdaság autonómiájának a kivívását, amellyel szemben – taktikai megfontolásokból – a Magyar Párt mindvégig elutasító volt.¹⁸ 1935. december 8-án *A Nép* című hetilap megalapításával, majd az újvidéki *Reggeli Újság* napilap támogatásának megszerzésével, valamint 1940. november 1-jén a *Jugoszláviai Magyar Élet*, 1941-től *Magyar Élet* kéthetente megjelenő folyóirattal olyan médiatérre és kommunikációs eszközökre tett szert, amelyek révén sikeresen el tudott jutni a kisebbségi magyar közösség szinte minden társadalmi rétegéhez. Ahhoz a magyarság zömét adó nincstelen, szociális nyomorban élő agrárproletár tömeghez is, amelyet a polgári centrista, tehát liberális és konzervatív irányultságú Magyar Párt 1922 és 1929 közötti működése során sosem tudott megszólítani.

Az 1930-as évek közepén a délvidéki magyar közösségen belül komoly konfliktusok és hatalmi harcok törtek ki. Az évekig elhúzódó, több szálon futó küzdelmek Nagy Iván és a köréje szerveződő – az elcsatoltak második nemzedékéhez tartozó – konzervatív magyar politikai elit megerősödését és az egykori Magyar Párt középutas, polgári centrista politikusainak – Várady Imre,¹⁹ Deák Leó és Strelitzky Dénes²⁰ – meggyengülését ered-

¹⁶ Stjepan Radić (Trabajevo Desno, 1871. május 11. – Zágráb, 1928. augusztus 8.) horvát politikus, a Horvát Parasztpárt első elnöke. Az 1920-as években a szerb centralista pártok fő ellenfele, távlati célja Horvátország önrendelkezésének kivívása volt. Bár 1925-ben kiegyezett Belgráddal, de tartós megbékélésre nem került sor. 1928-ban a belgrádi parlamentben gyilkolták meg.

¹⁷ Pleszkovich Lukács (Szabadka, 1872. június 18. – Szabadka, 1927. november 22.) a szabadkai Népkör Magyar Művelődési Egyesület alapító tagja, az ellenzéki *Friss Újság* társszerkesztője volt. 1918-ban főispán-kormánybiztossá nevezték ki. Személyi konfliktusok és ideológiai ellentétek miatt nem vett részt a Magyar Párt alapításában, és 1922-ben a Népkör éléről is lemondott. Az impériumváltás után a mérsékelt szláv pártokkal való politikai együttműködést szorgalmazta, politikájának a fókuszában Vajdaság autonómiájának a kérdése állt. 1925-ben autonomista programmal a Pribičević nélküli Demokrata Párt listáján lett országgyűlési képviselő.

¹⁸ Nagy Iván két világháború közötti politikai tevékenységét és a Magyar Párt viszonyát bővebben lásd A. SAJTI, 2004, 87–94; CSUKA, 1995, 494–499.

¹⁹ Várady Imre (Katalinfalva, 1867. március 11. – Nagybecskerek, 1959. március 6.) jogi tanulmányait Budapesten végezte, majd Becskereken nyitott ügyvéd irodát. 1905-től az ellenzéki Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője. Ebben az időben jó kapcsolatot épített ki a délvidéki szerbekkel, 1914-ben ő látta el a letartóztatott és internált szerbek jogvédelmét. Az impériumváltás után a Magyar Párt egyik alapítója, annak legbefolyásosabb, mérsékelt politikusa. 1927-től országgyűlési képviselő, 1939-ben jugoszláv szenátor volt. A második világháború alatt nem folytatott politikai tevékenységet, 1945-ben rövid tisztségvállalás után véglegesen visszavonult a közélettől.

²⁰ Strelitzky Dénes (Baja, 1888. július 3. – Szabadka, 1953. január 21.) jogi tanulmányait Budapesten végezte, ezt követően Szabadkán ügyvédkedett. A Magyar Párt elnökségének tagja, Várady Imre és Deák Leó mel-

ményezték: az 1940. november 24-én megalakult Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség, illetve a jugoszláviai magyar népközösség kulturális és politikai érdekképviseletét ellátó Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség lényegében Nagy Iván és körének a befolyása alá került.²¹

Nagy Iván politikai súlyának felértékelődését mutatja, hogy 1940 januárjában a horvátországi magyar kisebbség ügyében Vladimir Mačekkel,²² a Horvát Parasztpárt elnökével és a jugoszláv kormány alelnökével, illetve Ivan Šubašić²³ horvát bánnal folytatott megbeszéléseket,²⁴ majd 1941. február 16-án két legnagyobb politikai riválisával – Várady Imrével és Deák Leóval – Nagy Iván is tagja volt annak a küldöttségnek, amely

lett a párt kijáró politikusainak egyike, a párt jogvédő irodájának a vezetője, egy időben a *Hírlap* főszerkesztője. A mérsékelt politikus a visszacsatolás után nem vállalt politikai szerepet, 1945 után a szabadkai Népfőnt egyik kerületi alelnöke, a Magyar Közművelődési Közösség választmányának tagja volt.

²¹ Bővebben CSUKA, 1995, 482; A. SAJTI, 2016, 61–64; DÉVAVÁRI, 2020a, 100–110.

²² Vladimir Maček (Jastrebarska, 1879. július 20. – Washington, 1964. május 15.) jogi tanulmányait Zágrábban végezte, a politikába 1906-ban kapcsolódott be, s rövidesen Stjepan Radić közeli munkatársa lett. 1925 elején letartóztatták, júliusban szabadult. 1927-től a Horvát Parasztpárt parlamenti képviselője volt, Radić halálát követően, 1928-ban a párt elnökévé választották. Ebben az időszakban szoros kapcsolatban állt Svetozar Pribičevićtel, akivel közösen vezették az ellenzéki Parasztpárt–Demokrata Koalíciót. 1929 végén ismét letartóztatták, majd 1933-ban újból, amikor államellenes tevékenységért 3 évi börtönbüntetésre ítélték. 1935-ben és 1938-ban az egyesült ellenzék vezetője volt. Kiemelkedő szerepet játszott az 1939. augusztus 26-án Dragiša Cvetković jugoszláv miniszterelnökkel megkötött egyezmény létrejöttében, amely létrehozta a valós autonómiával bíró Horvát Bánságot. Ezt követően a jugoszláv kormány miniszterelnök-helyettese lett. A második világháború elején elutasította az együttműködést az usztašakkal, de a kommunista partizánoktól is távol tartotta magát. 1941 októberében a horvát hatóságok letartóztatták, előbb a jasenovaci koncentrációs táborba internálták, majd 1942-től 1945-ig házi őrizetben volt. A Független Horvát Állam 1945-ös összeomlása után előbb Franciaországba, majd az Egyesült Államokba emigrált.

²³ Ivan Šubašić (Vukova Gorica, 1892. május 7. – Zágráb, 1955. március 22.) teológiai tanulmányait Zágrábban végezte. Osztrák–magyar katonaként orosz fogságba esett, majd belépett a szerb önkéntes hadsereg egységébe. A háború után jogi tanulmányokat folytatott, Zágrábban doktorált. Ügyvédként a politikai élet élvonalától egészen 1938-ig távol tartotta magát. Mérsékelt horvát politikusként Maček mellett vett részt a szerb–horvát tárgyalásokban. 1939. augusztus 24-től 1941. április 10-ig horvát bán volt. Jugoszlávia 1941-es összeomlása után elhagyta az országot, formálisan egészen 1943. június 13-ig viselte a báni tisztséget. 1944. július 8. és 1944. november 2. között az emigráns kormány miniszterelnöke, külügy- és pénzügyminisztere volt. 1944 májusában Vis szigetén találkozott Josip Broz Titóval, a háború után 1945. március 7-én a jugoszláv átmeneti kormány külügyminiszterévé nevezték ki. Tiltakozásul a végleges kommunista térnyerés miatt, 1945 októberében lemondott, s teljesen visszavonult a közéletől. Élete hátralévő részében a kommunista titkosszolgálat, az OZNA állandó megfigyelése alatt állt. 1955-ben bekövetkezett halálakor tízezres tömeg kísérte végső nyughelyére.

²⁴ *A magyar kisebbség joga a horvát bánságban*, *Újság*, 1940. január 6., 8.

a magyar kisebbség helyzetéről tárgyalt Belgrádban Dragiša Cvetković²⁵ jugoszláv miniszterelnökkel.²⁶

Befolyása az impériumváltás első napjaiban tovább növekedett: 1941. április 17-én immáron a Magyar Királyság hivatalos képviselőjeként Bartók László zágrábi konzullal együtt Zágrábban találkozott Ante Pavelićtel,²⁷ a Független Horvát Állam vezetőjével,²⁸ ahol a magyar fél nevében közölték, hogy a Magyar Királyság diplomáciai kapcsolatokat létesít az új állammal.²⁹

Bár az első jugoszláv állam 1941. április 10-i összeomlását követően Nagy Iván is aspirált a visszacsatolt Bácska főispáni tisztségére, azt végül az egyik legnagyobb politikai ellenfelének számító, a volt Magyar Párt vezető belső köréhez tartozó, Nagy Ivánnál mérsékeltbb politikát képviselő Deák Leó nyerte el.³⁰

Ennek ellenére a délvidéki ügyekben formális és informális befolyása a Magyar Élet Pártja (MÉP) helyi vezetőjeként³¹, az általa szerkesztett *Magyar Élet* folyóirat és a hozzá

²⁵ Dragiša Cvetković (Niš, 1893. január 15. – Párizs, 1969. február 18.) az első világháborúban a szerb hadseregben szolgált, jogi tanulmányait 1934-ben Szabadkán fejezte be. 1928-ban vallásügyi miniszter volt, a diktatúra bevezetése után rövid időre letartóztatták. 1935-ben Niš polgármestere volt, ezt követően 1935 és 1939 között a szociális és egészségügyi miniszteri, majd az igazságügyminiszter-helyettesi funkciókat töltötte be. 1939-ben kiegészített a horvát ellenzék vezetőjével, Vlatko Mačekkel, aminek köszönhetően létrejött a valós autonómiával bíró Horvát Bánság. 1941. március 25-én Bécsben a Koronatanács utasítására Aleksandar Cincar-Marković külügyminiszterrel együtt aláírta Jugoszlávia csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez. A két nappal később bekövetkezett katonai puccs során rövid időre letartóztatták. Az ország szétesését követően a német hatóságok két és fél hónapra a banjicai koncentrációs táborba internálták. 1944 szeptemberében előbb Rómába, majd Párizsba emigrált. A háborút követően a kommunista hatóságok 1945. szeptember 15-én népellenességgé és háborús bűnössé nyilvánították. Rehabilitációjára 2009. szeptember 25-én került sor.

²⁶ CSUKA, 1995, 482.

²⁷ Ante Pavelić (Bradina, 1889. július 14. – Madrid, 1959. december 28.) jogi tanulmányait Zágrábban végezte, fiatal korában csatlakozott a Horvát Jogpárthoz. 1921-ben a párt színeiben zágrábi önkormányzati képviselő lett, rövidesen a párt elnökévé választották. Politikai ideológiájának fókuszába a horvát függetlenséget állította. 1927-ben a Horvát Blokk képviselőjeként belgrádi parlamenti képviselő volt, felszólalásaiban a horvát függetlenségért szállt síkra, ügyvédként pedig a terrorizmussal vádolt macedónok jogi képviseletét látta el. 1928-ban létrehozta a Horvát Honvéd nevű fegyveres egyesületet, s fegyveres felkelésre szólított fel. 1929-ben előbb Olaszországba, majd Ausztriába emigrált. Az emigrációban Benito Mussolini támogatását élvezve szoros kapcsolatot épített ki a macedón VMRO terrorszervezettel. 1941. április 13-án tért vissza Horvátországba, és a német bábállam, a Független Horvát Állam vezére lett. A második világháború alatt álló Horvátországban véres kegyetlenkedéseket, népirtást követtek el a zsidó és a szerb lakosság ellen. A második világháború után előbb Rómában, majd Argentínában élt, ahol Juan Perón elnök biztonsági tanácsadója volt. 1957-ben a kommunista Jugoszlávia titkosszolgálat merényletet követett el ellene. A merényletet túlélte, majd Madridba költözött, ahol 1959-ben – vélhetőleg a merényletben szerzett sérülések következtében – hunyt el.

²⁸ A magyar–horvát háttértárgyalásokról bővebben: A. SAJTI, 1985, 3–18.

²⁹ Bartók László zágrábi magyar konzul Pavelićnél, *Újság*, 1940. április 18., 2.

³⁰ A. SAJTI, 2004, 239.

³¹ Uo., 251.

hű, Krámer Gyula³² vezetése alatt álló Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség (DMKSZ) révén továbbra is jelentős maradt.

Bárdossy László miniszterelnök 1941 augusztusában kinevezte Nagy Ivánt a Délvidéki Földbirtokrendezési Tanács³³ elnökévé,³⁴ aki 1942. február 9-én a visszacsatolt Délvidékről behívott 25 képviselő nevében napirend előtti felszólalásában mondott nagy beszédet az országgyűlésben.³⁵

Nagy Iván kormánypárti képviselőként a délvidéki magyar politikusok körében egyértelműen a Deák Leótól jobbra álló, annak konzervatív, az antiszemita felhangot sem mellőző szárnyához tartozott,³⁶ aki – s ezt már emigrációs hagyatékából tudjuk – parlamenti működése alatt mindvégig kapcsolatot tartott a bácskai németek és a Volksbund³⁷ helyi képviselőivel is.³⁸ Elsősorban ennek tudható be, hogy Magyarország német megszállása és Deák Leó leváltása után Franz Hamm,³⁹ a helyi Volksbund vezetője a német külügyminisztériumban őt is javasolta a megüresedett tisztség betöltésére. Erre végül nem került sor, mivel a Sztójay-kormány német nyomásra a Magyar Megújulás Pártjának híveit állította a megyei és a községi közigazgatás vezető posztjaira, így Bács-Bodrog vármegye főispánja Piukovich József⁴⁰ lett, akinek főispáni tevékenysége idején a né-

³² Krámer Gyula (1883–1945) gyáros, az újvidéki Polgári Kaszinó elnöke, a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség, majd a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség elnöke. 1942-től a magyar parlament felsőházának a tagja. 1945-ben Deák Leóval együtt halálra ítélték, majd kivégezték.

³³ A Délvidéki Földbirtokrendezési Tanácsot 1941-ben a 6140 M.E. sz. m. rendelettel hozták létre a jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok során beállott egyenlőtlenségek és méltánytalanságok kiküszöbölésére, valamint a földbirtokpolitikai célok megvalósítása érdekében. A véleményező, javaslattevő szervezet központja Újvidéken volt.

³⁴ *Budapesti Közlöny*, Budapest, 1941. augusztus 22., 1.

³⁵ A beszéd teljes szövegét lásd KÉPVISELŐHÁZI NAPLÓ, XIII, 30–33.

³⁶ Nagy Iván antiszemitizmusával kapcsolatban lásd DÉVAVÁRI, 2020b, 72–88, 140; MARGITTAI, 2019, 82–88, 92, 212.

³⁷ A magyar Volksbund történetéről: SPANNENBERGER, 2000, 50–64; SPANNENBERGER, 2005; TILKOVSKY, 1968, 294–312; TILKOVSKY, 1978.

³⁸ Bácskában a magyar–német viszony a második világháború alatt mindvégig feszült volt. Ezzel kapcsolatban lásd DÉVAVÁRI, 2018, 593–660.

³⁹ Franz Hamm (Verbász, 1900. március 18. – Bad Bodendorf, 1988. augusztus 5.) közgazdász tanulmányait Belgrádban, Bécsben, Heidelbergben és Mannheimben folytatta. Az újvidéki *Deutsches Volksblatt* újságírója, majd a Kulturbund lapjának, a *Volkswartnak* a szerkesztője volt. 1939-ben Sepp Janko mellett a náci irányba tolódott Kulturbund egyik vezetője lett. 1942-től a magyar országgyűlés tagja volt. A világháború után a CDU tagjaként német parlamenti képviselő, 1950-től 1965-ig a szövetségi menekültügyi minisztérium szóvivője, közvetlenül halála előtt, 1987-ben a tübingeni, a Duna menti svábok történelmét és földrajzát kutató intézet egyik alapítója volt.

⁴⁰ Piukovich József (Bácsalmás, 1895–?) jogi tanulmányait Kassán és Budapesten folytatta. 1939-ben Tokajban a MÉP színeiben választották meg országgyűlési képviselőnek. 1940-től a Megújulás Pártjának a tagja lett. 1944. május 24. és 1944. augusztus 9. között Bács-Bodrog vármegye főispánja volt. 1944. október 15-én Szálasi Ferenc ismét főispánnak nevezte ki. Egyike volt azoknak, akik megszervezték a Belügyminisztérium Németországba való kitelepítését. Regnálása alatt a Bácska német többségű településein a magyar tisztviselőket leváltották, és helyükre a Volksbund tagjait tették. 1945 szeptemberében a magyar hatóságok letartóztatták. A Népbíróóság 1947 decemberében népellenes bűncselekményekért 10 évi fegyházra ítélte.

met többségű bácskai községekben leváltották a magyar tisztikart, s helyükre a Volksbund képviselőit nevezték ki.⁴¹

A baljós közeljövőt vetítette előre a Csáktornyan élő Lajkó Rózsának az az 1944. augusztus 7-én kelt levele, amelyet augusztus 31-én éppen Nagy Iván továbbított a miniszterelnökség II. kisebbségi osztályára. Ez a dokumentum volt az első, amely a partizánok magyarellenes atrocitásait írta le még a magyar háborús összeomlás előtt. A levélben az asszony arról számolt be, hogy 1944. július 23-án éjjel Csáktornyára betörték a partizánok, ahonnan 68 embert a település határába hajtottak, majd ott az idősebbeket agyonlőtték.⁴²

Nagy Iván 1944 októberében a magyar kormánytisztviselőket Újvidékről kimenekítő utolsó vonattal hagyta el a Délvidéket, először Hévízre, majd 1945-ben Ausztriába menekült.⁴³ A jugoszláv hatóságok 1947 márciusában Horthy Miklós, Kállay Miklós, Keresztes-Fischer Ferenc, Lakatos Géza, Csatai Lajos mellett Nagy Iván kiadatását is kérték Magyarországtól,⁴⁴ távollétében háborús bűnössé és népellenessé nyilvánították.⁴⁵

Bár Nagy Iván emigrációs életrajzában teljes feltárása egy későbbi tanulmány feladata lesz, néhány mondat erejéig annyit előljáróban mindenképpen jelezni óhajtunk, hogy a háború után 1951-ig az ausztriai Rum városában élt, ahol tolmácsként dolgozott a megszálló francia haderőnek.

Nagy Iván 1947 második felében intenzíven bekapcsolódott a magyar politikai emigráció életébe, annak szervezésébe, beharcaiba, s támogatta a Magyar Nemzeti Bizottmány (MNB) megalapítását. Az iratokból az is kiderül, hogy Nagynak és körének több komoly fenntartása volt a Varga Béla vezetése alatt álló intézménnyel szemben. Ezek a konfliktusok 1948-ban és 1949-ben a bal és jobb ideológiai viták, az 1945-ös és az 1947-es emigráció közötti koncepcióbeli ellentétek és az MNB legitimitásának kérdése mellett elsősorban az ismételten a határokon túlra került magyarságnak a Bizottmányon belüli megoldatlan képviselői csapódtak le. A kapcsolatrendszerre terhelőleg hatott az is, hogy az MNB az 1944/1945-ös délvidéki magyar- és németellenes atrocitások ügyét, azoknak a nyugati közvélemény elé tárását nem tartotta prioritásának.

Nagy Iván 1951-ben az Amerikai Egyesült Államokba, San Franciscóba költözött. Kezdetben gyári vasmunkásként, később ingatlanbefektetőként dolgozott.

Az Amerikai Egyesült Államokban a délvidéki magyar emigráció és az 1954 októberében alapított Délmagyarország Felszabadító Tanácsa vezetőjeként tevékenykedett,

⁴¹ A. SAJTI, 2004, 313.

⁴² A. SAJTI, 2010, 11–12.

⁴³ Elizabeth N. Moore, Nagy Iván lányának szóbeli közlése Honoluluban 2020. március 10-én.

⁴⁴ *343 háborús bűnöst kért ki Jugoszlávia Magyarországtól. Horthy, Kállay Miklós, Keresztes-Fischer Ferenc, Lakatos Géza, Csatai Lajos, Dálnoki Veress, Dövényi Nagy Lajos és Bonczos Miklós a névsorban. Szabadság*, 1947. március 21., 30–32.

⁴⁵ A korabeli jugoszláv rendeletek, törvények lehetővé tették, hogy bárkit háborús bűnössé, a nép ellenességévé lehetett nyilvánítani szóbeli feljelentés alapján, az ezzel kapcsolatos bizonyítékok felmutatását pedig különösen 1944/1945 elején mellőzni lehetett. A jugoszláv hatóságok összesen 899 magyart nyilvánítottak háborús bűnösnek, köztük Nagy Ivánt. A bírósági eljárások és a halálra ítélték pontos számát ma még nem lehet tudni. A. SAJTI 2010, 19.

amely szembehelyezkedett a jugoszláv kommunista hatalommal és együttműködött a horvát politikai emigrációval (elsősorban a Maček-féle szárnnyal). 1972 decemberében San Franciscóban hunyt el.

Előszó a mostani forrásközléshez

Nehéz helyzetben van a forrásközlő, ha egy eddig teljesen ismeretlen, több mint három-ezer iratot tartalmazó, az 1945 utáni magyar politikai emigráció vezetőivel, annak ismert és kevésbé ismert szereplőivel kapcsolatos hagyatékából kell egy erősen korlátozott terjedelmű válogatást publikálnia.

Egy ilyen forrásközlés a ránk maradt iratok összetettsége és terjedelme miatt elviekben korlátozódhatna a magyar emigráció egyes, napjainkban már jól feldolgozott, ugyanakkor számos elemében még mindig hiányosan ismert történéseire, vagy ezzel összefüggésben azok egy-egy részaspektusának bemutatására. A hagyaték eddigi teljes ismeretlensége azonban határozottan ez ellen az eljárás ellen szól.

A fenti objektív körülmény figyelembevételével ezért ez a forrásközlés – amely egy, az elkövetkezendő években kifejtett rendszerezés, tudományos kutatás, és az ezzel összefüggésben megjelenő forrásközlések, tanulmányok és monográfia első állomása – egy átfogó kép kialakítására törekedve eltekint a magyar politikai emigrációval összefüggő konkrét kérdéskörök kibontásától. Elsősorban arra tesz kísérletet, hogy az 1945 után, ekkor elsősorban még csak szerveződő magyar emigráció kezdeti éveiről, beilleszkedéséről, az egyéni sorsok alakulásáról, a belső vívódásokról, az ekkor még alakuló és formálódó Nemzeti Bizottmánnyal kapcsolatos első néhány vitáról, annak eddig teljesen ismeretlen részleteibe adjon betekintést.

A most közlésre kerülő iratokat úgy válogattuk össze, hogy abból bepillantást nyerjünk a magyar emigráció egyes kulcsszereplőinek gondolkodásmódjába, a róluk alkotott véleményekbe, a szereplők kapcsolatrendszerének formálódásába, alakulásába. Arra is törekedtünk, hogy a forrásközlés révén az olvasót megismertessük az abban szereplőknek a korabeli külpolitikával, a magyarországi és a jugoszláviai belpolitikai eseményekkel kapcsolatos gondolataival is.

A forrásközlés súlypontját elsősorban Falcione Árpád⁴⁶ volt bácskai főispán, országgyűlési képviselő és Nagy Iván levélváltásai adják. Ezekből a levelekből betekintést nyerhetünk a Párizsban és Argentínában élő magyar emigránsok életébe, a korszak több ismert, vagy kevésbé ismert szereplőjének beilleszkedési és egzisztenciális nehézségébe.

⁴⁶ Falcione Árpád (Zombor, 1908. – Buenos Aires, 1977. szeptember 4.) édesapja, id. Falcione Árpád (1875–1935) 1910 és 1918 között magyar országgyűlési képviselő, 1922-ben a Jugoszláviában működő Magyar Párt egyik alapítója volt. Tanulmányait a budapesti József Nádor Műegyetem gazdasági karán végezte, ott is doktorált. Édesapja halála után, 1935-ben átvette a bajsai családi birtok vezetését. 1941-ben a Nagy Iván elnöksége alatt álló Délvidéki Földbirtokrendezési Tanács tagja, 1942 és 1944 között a Délvidékről behívott magyar országgyűlési képviselő. 1944. augusztus 29-től a nyilas hatalomátvételig, 1944 októberéig Bács-Bodrog vármegye főispánja volt. A második világháború után előbb Ausztriában élt, majd egy rövid ideig Franciaországban, végül 1949 nyarán Argentínában telepedett le. Az emigrációban a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja, 1954-től a Délmagyarországi Felszabadító Tanács egyik vezetője volt.

Különösen érdekes és izgalmas Falcione Árpádnak a francia magyar kolónia tagjaival való találkozása, majd a saját argentinai kivándorlását és első benyomásait élénk színekkel és gazdag részletekkel bemutató levele.

Az iratokat úgy válogattuk össze, hogy azokból több új, eddig ismeretlen információt adjunk a Magyar Nemzeti Bizottmány szervezésével összefüggő belső konfliktusok okairól, de törekedtünk arra is, hogy az 1948–1949-es aktuális délszláv és magyarországi eseményeket, így a Rajk-perrel kapcsolatos korabeli emigrációs véleményt is bemutassuk.

A közlésre kerülő, kézzel és írógéppel írt iratokat a mai magyar helyesírás szabályai szerint gépeltük át.

Ezúton mondok köszönetet a hagyaték tulajdonosának, Elizabeth N. Moore-nak, hogy engedélyezte és lehetővé tette a hagyaték helyszíni kutatását, teljes körű digitalizálását, és elektronikus formában Magyarországra történő szállítását.

Ugyancsak köszönettel tartozom egykori témavezetőmnek, A. Sajti Enikőnek, aki felhívta figyelmemet a hagyaték meglétére és biztosította a személyes kapcsolatfelvételt annak tulajdonosával.

Külön köszönettel tartozom a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár vezetőségének – Szakály Sándor főigazgatónak, Marinovich Endre főigazgató-helyettesnek és Ujváry Gábor intézetvezetőnek –, hogy biztosították a kutatáshoz szükséges anyagi feltételeket.

Források

1.

Nyilatkozat a Magyar Nemzeti Bizottmány létesítéséről

Ausztria, 1948 júliusa

(Gépirat)

Nyilatkozat

A politikai kibontakozás alapjaként elfogadjuk Varga Bélának⁴⁷ a magyar törvényhozás szerepét ideiglenesen betöltő Magyar Nemzeti Bizottmány létesítésére vonatkozó felhívását.

Természetesnek tartjuk, hogy a Magyar Nemzeti Bizottmány összehívásánál és annak működésénél a demokratikus parlamentarizmus irányelvei érvényesüljenek.

Jogul igényelhetik arra a meghívást és az azon való részvételt mindazok, akik a magyar parlament tagjai voltak és jelenleg szabad földön élnek.

Megszűnik a Magyar Nemzeti Bizottmányi tagsága mindazoknak, akiket a Nemzeti Bizottmány által az erre a célra külön megválasztott igazolóbizottság olyanoknak minősít, mint akik akár a nácik, akár a kommunisták eszközeiként Magyarországot idegen kézre juttatták.

A Magyar Nemzeti Bizottmány összehívásának és az azon való részvételnek jogi, fizikai és gazdasági előfeltételeit biztosítani kell.

A Magyar Nemzet szuverenitását ideiglenesen képviselő Nemzeti Bizottmány hatáskörébe tartozik a végrehajtott szerv megválasztása.

Ausztria 1948 július havában.

Nagy Iván
Falcione Árpád
Stiz János⁴⁸
Vértessy Károly⁴⁹

⁴⁷ Varga Béla (Börcs, 1903. február 18. – Budapest, 1995. október 13.) teológiai tanulmányait Győrött és Veszprémben végezte. 1929-től Balatonboglár plébánosa, 1937-től a Független Kisgazdapárt alelnöke. 1939 és 1944 között országgyűlési képviselő. 1945 áprilisában az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, majd novembertől nemzetgyűlési képviselő. 1946. február 7-én az országgyűlés elnökévé választották. 1947. június 2-án letartóztatása elől az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. Az emigrációban a Magyar Nemzeti Bizottmány elnöke volt. 1990-ben a szabadon választott magyar országgyűlés alakuló ülésén mondott beszédet, 1991-ben hazatelepült.

⁴⁸ Stitz János (Nyitra, 1897. december 15.–?) vegyészmérnöki tanulmányait Budapesten végezte. 1939 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő volt.

⁴⁹ Vértessy Károly (Nagykároly, 1896. május 17.–?) a bécsújhelyi katonai akadémián végzett, az első világháborúban súlyosan megsebesült. A Tanácsköztársaság alatt ellenforradalmi szervezkedés vádjával letartózt.

N y i l a t k o z a t⁵⁰

A politikai kibontakozás alapjaként elfogadjuk Varga Bélának a magyar törvényhozás szerepét ideiglenesen betöltő Magyar Nemzeti Bizottmány létesítésére vonatkozó felhívását.

Természetesnek tartjuk, hogy a Magyar Nemzeti Bizottmány összehívásánál és annak működésénél a demokratikus parlamentarizmus irányelvei érvényesüljenek.

Jogul igényelhetik arra a meghívást és az azon való részvételt mindazok, akik a magyar parlament tagjai voltak és jelenleg szabad földön élnek.

Megszűnik a Magyar Nemzeti Bizottmányi tagsága mindazoknak, akiket a Nemzeti Bizottmány által az erre a célra külön megválasztott igazolóbizottság olyanoknak minősít, mint akik akár a nácik, akár a kommunisták eszközeiként Magyarországot idegen kézre juttatták.

A Magyar Nemzeti Bizottmány összehívásának és azon való részvételnek jogi, fizikai és gazdasági előfeltételeit biztosítani kell.

A Magyar Nemzet szuverenitását ideiglenesen képviselő Nemzeti Bizottmány hatáskörébe tartozik a végrehajtó szerv megválasztása.

Ausztria 1948 július havában.

Barankovics István⁵¹

Kalmár Tihamér⁵²

Teleki Béla⁵³

tatták, 1919 júniusában megszökött, majd a Prónay-különítmény tagja volt. 1925-ben vitézzé avatták. A második világháború alatt a Pharmacia Gyógyszerészeti Gyár Rt. igazgatója volt. 1945-ben a Független Kisgazdapárt színeiben nemzetgyűlési képviselővé választották. A budapesti néppüvészség 1919-es szerepe miatt vizsgálatot indított ellene. 1946 novemberében kizárták az FKGP-ből, majd Párizsba szökött. 1947. július 4-én megfosztották képviselői mandátumától. 1949 és 1956 között a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja volt.

⁵⁰ Írógéppel írt levél.

⁵¹ Barankovics István (Polgár, 1906. december 13. – New York, 1974. március 13.) jogi tanulmányait a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta. A háború előtt a Bartha Miklós Társaság tagja volt. 1943-tól a *Magyar Nemzet* főszerkesztője. 1944 márciusában a német letartóztatás elől a budai ferences rendházba menekült. 1944 októberében a Keresztény Demokrata Néppárt egyik alapítója volt. 1945 májusában megválasztották a párt vezetőjének. 1947-ben országgyűlési képviselővé választották, 1948 júniusában tiltakozott az egyházi iskolák bezárása ellen. 1949 januárjában megtagadta, hogy tanúskodjon a Mindszenty elleni koncepciós perben. Ezután előbb Ausztriába menekült, majd 1950-tól az Amerikai Egyesült Államokban élt mint a magyar emigráció egyik vezetője.

⁵² Kalmár Tihamér (?–?) bástópolyai földbirtokos, 1942 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő.

⁵³ Gróf Teleki Béla (Kolozsvár, 1899. május 16. – New York, 1990. február 7.) erdélyi földbirtokos, jogi tanulmányait a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen végezte. 1936-ban az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület alelnöke. 1940 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő, az Erdélyi Párt alapítója, majd elnöke. 1944-ben a kolozsvári Magyar Tanács egyik kezdeményezője. A szovjetek letartóztatták, majd átadták a magyar politikai rendőrségnek. 1945 októberében került szabadlábra, 1947-ben emigrált. Az Amerikai Egyesült Államokban haláláig az elszakított magyar nemzettestek kérdéskörével foglalkozott.

2.

Falcione Árpád Teleki Bélának Varga Béla felhívásával kapcsolatban

Dornbirn, Ausztria, 1948. július 28.

(Gévelt másolat)

Kedves Béla!

A Varga-féle felhíváson és nyilatkozatunkon elutazástok után sokat gondolkodtam és néhány új szempont jutott eszembe, amit annyira fontosnak tartok, hogy sietek még idejében közölni.

A Vargáékkal folytatandó további tárgyalások során és eredményeképpen többféle fejlődés, illetve megoldás alakulhat ki. Ezek a következők:

1. Vargáék teljes egészében elfogadják a nyilatkozatunkban foglaltakat. Ez esetben összejönnek mondjuk Párizsban az összes volt törvényhozók és egy bizottságot választanak, mely nyilatkozatunk negyedik bekezdésében foglaltak szerint igazolja az egyes törvényhozókat és megszünteti magyar nemzeti bizottmányi tagságát mindazoknak, kiket olyanoknak minősít, hogy akár a nácik, akár a kommunisták eszközeiként Magyarországot idegen kézre juttatták. A megmaradt törvényhozók alkotják ezután a Nemzeti Bizottmányt, mely tagjaiból egy végrehajtó szervet választ. Gyakorlatilag ez valószínűleg olyképp folya le, hogy az összejött törvényhozók, kiknek többsége jobboldaliakból állna, egy oly igazoló bizottságot választ, mely csak a nyilasokat fogja a Nemzeti Bizottmányból kizárni és egy oly Nemzeti Bizottmány alakul tehát, melynek a nyilasok kizárása után is jobboldali többsége van.

⁵⁴ Fáy István (Pozsony, 1881. január 5. – Buenos Aires, 1953. augusztus 10.) egyetemi tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte. 1918–1919-ben a miskolci kerület közéleti kormánybiztosa, 1920-tól alispán, majd Csanád vármegye főispánja 1939-ig. 1939 és 1944 között országgyűlési képviselő, vallás- és közoktatásügyi államtitkár. 1944. október 15-én saját kérésére felmentették. 1945-ben emigrált, s Argentínában telepedett le.

(Jobboldal alatt értem egyszerűség kedvéért mindazokat, kik a MÉP,⁵⁵ Erdélyi Párt⁵⁶ stb. tagjai voltak, tekintet nélkül arra, hogy disszidáltak vagy sem, baloldal alatt pedig a kisgazdákat,⁵⁷ szociáldemokratákat⁵⁸ stb.)

Ezen 1. szám megoldásnak több igen komoly hibája van. Ezek:

a) Kimondjuk a nyilasokról, hogy hazaárulók, mert idegen kézre játszották az országot. Ezt egy oly súlyú szerv mondja ki parlamentáris alapon, mely a legutóbbi három magyar országgyűlésből tevődik össze és melynek határozatai a jövő magyar életre irányadók lesznek. Függetlenül attól, hogy mi a magánvéleményem, ezt így kimondani nem áll jogunkban, mert ezt nem mi, hanem a történelem fogja megállapítani. A nyilasok ily mértékű megbélyegzésével a jövő új magyar demokráciája máris egy halálos ellenség létesítésével indul, akiknek egy része egyébként támogatónak volna megnyerhető.

⁵⁵ Az Imrédy Béla által létrehozott Magyar Élet Mozgalom és az addigi Nemzeti Egységpárt összeolvadásából 1938. február 2-án létrejött új kormánypártnak, a Magyar Élet Pártjának a mozaikszava.

⁵⁶ Észak-Erdély visszacsatolása után 46 személyt hívtak be az országgyűlésbe. 1940. november 15-én alakult meg az Erdélyrészi Pártonkívüli Képviselők csoportja, majd 1940. december 7-én a képviselők megalakították az Erdélyi Pártot, amely a kül- és belpolitikai kérdésekben a kormányt támogatta. Elnöke Ember Géza, főtájkára Teleki Béla volt. Vezetői 1944 szeptemberében sürgették a fegyverszünetet, majd tiltakoztak a dél-erdélyi fegyveres támadás ellen.

⁵⁷ A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt 1930. október 12-én alakult meg, első elnöke Nagy Ferenc volt. Decemberben egyesült az Agrárpárttal, majd Eckhardt Tibor elnöksége alatt magába olvasztotta a Bajcsy-Zsilinszky Endre-féle Nemzeti Radikális Pártot. A 14 mandátummal rendelkező pártot Eckhardt Amerikába utazása után Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette. Az 1945-ös választásokon a párt abszolút többséget szerzett, a Szovjetunió nyomására azonban nagykoalíciót kellett alakítani. Már ebben az évben megkezdődött a párt szétverése, majd vezető politikusainak ellehetetlenítése után 1949-ben annak maradékát bekényszerítették a Nemzeti Függetlenségi Népfrontba, és ezzel megszűnt létezni.

⁵⁸ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890. december 7-én alakult meg. 1919. március 21-én egyesült a Kommunisták Magyarországi Pártjával. Az egyesülést nem támogatták a párt nagy tekintélyű vezetői, Garami Ernő, Buchinger Manó, Peidl Gyula és Propper Sándor. A Tanácsköztársaság bukása után Peyer Károly és Peidl Gyula vezetésével szerveződött újjá, majd az 1921-ben megkötött Bethlen-Peyer-paktum eredményeként a működését nem tiltották be. A párt 1944-ben illegálisba kényszerült, vezetőit a Gestapo letartóztatta. 1945 után jelentős szerepe volt az újjászerveződő magyar politikai életben, azonban a párton belül kiéleződtek a különböző frakciók közötti belharok, amelyek végül pártszakadáshoz vezettek. A párt jobbszárnyát 1948-ban kizárták, ezután a párt maradéka 1948. június 12-én egyesült a Magyar Kommunista Párttal. A fúzió révén jött létre a Magyar Dolgozók Pártja.

b) Felmentjük a politikai felelősség alól Nagy Ferencét,⁵⁹ Vargáékát, Pfeifferéket,⁶⁰ Kovács Imrét⁶¹ stb., azzal, hogy megállapítjuk, hogy nem játszották kommunisták eszközeiként idegen kézre az országot, pedig azt hiszem, hogy odahaza a nép jó néhányukat furkósbottal várja.

c) Már a kiinduláskor antidemokratikus módszerekkel kezdjük a jövő magyar életet felépíteni – melynek pedig nyilván demokratikusnak kellene majd lennie – azzal, hogy a szavazati jogát vonjuk meg egyeseknek, mert a Nemzeti Bizottmányból történő törlésük gyakorlatilag azt jelenti, hogy nem vehetnek részt a végrehajtó szerv, vagy új magyar kormány megválasztásában. A politikai ellenfélnek a politikai jogok megvonásával történő kirekesztése diktatórikus és a demokrácia alapfeltételébe ütközik.

⁵⁹ Nagy Ferenc (Bisse, 1903. október 8. – Herndon, Virginia, 1979. június 12.) saját erejéből képezte magát, 1924-ben belépett az Egységes Pártba, 1928 és 1930 között a párt Baranya vármegyei alelnöke volt. Miután onnan kilépett, Tildy Zoltánnal megszervezte a Független Kisgazdapártot, melynek 1930 és 1945 között főtitkára volt. 1939-ben Baranya vármegye listájáról lett országgyűlési képviselő. 1944. április 12-én a Gestapo letartóztatta. 1944. október 10-én szabadult, majd illegálisba vonult. 1945 áprilisában az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, 1945. augusztus 20-án az FKGP elnöke. 1945. május 11. és november 15. között újjáépítési miniszter, 1945. november 29. és 1946. február 5. között a Nemzetgyűlés elnöke. 1946. február 4. és 1947. május 31. között magyar miniszterelnök. Személyi titkárát 1947. május 28-án letartóztatták, őt magát június 1-jén Svájcban lemondásra kényszerítették. 1947. június 3-án az FKGP kizárta a pártból, október 7-én megfosztották állampolgárságától is. A Magyar Nemzeti Bizottmány egyik alapítója, 1955–1956-ban annak alelnöke. 1957-ben a strasbourgi Magyar Forradalmi Tanács intézőbizottságának tagja, 1958-ban a Magyar Bizottság tagja volt.

⁶⁰ Pfeiffer Zoltán (Budapest, 1900. augusztus 15. – New York, 1981. augusztus 16.) a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen 1923-ban szerzett jogi diplomát, 1928-ban ügyvédi és bírói vizsgát tett. 1931-től a Független Kisgazdapárt tagja, 1936-tól a párt ügyésze. 1943-ban jelentős szerepet játszott a Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt megegyezésének előkészítésében, amelynek egyik legfontosabb eleme a kommunistáktól való távolságtartás volt. A nyilas hatalomátvétel után Bajcsy-Zsilinszky Endrével a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának az egyik szervezője volt. 1945-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjává választották, majd az 1945-ös választások után az FKGP frakciójának a tagja lett. 1947-ben kilépett a pártból, s megalapította a Magyar Függetlenségi Pártot. Az 1947-es választásokon 49 mandátumot szerzett, de a párt eredményét a kommunisták bírósági úton megtámadták. 1947 novemberében mentelmi jogát felfüggesztették, majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált.

⁶¹ Kovács Imre (Alcsút, 1913. március 10. – New York, 1980. október 27.) 1933-ban beiratkozott a Magyar Királyi József Műegyetem közgazdasági karára, de egyetemi diplomát nem szerzett. 1937. március 15-én a Nemzeti Múzeum lépcsőjén felolvasta a Márciusi Front követelésének tizenkét pontját. *A néma forradalom* című szociográfiája miatt 1937 októberében izgatás vádjával három hónap börtönbüntetésre ítélték. 1942. március 15-én a Magyar Történelmi Emlékbizottság által szervezett koszorúzáson Bajcsy-Zsilinszky Endrével koszorúzta meg Petőfi szobrát. 1942-ben kémkedés vádjával letartóztatták, majd három hónap múlva szabadlábra helyezték. 1943-ban a szárszói konferencia résztvevője volt. A német megszállás után bujkált, majd bekapcsolódott a Magyar Front tevékenységébe. 1945 elején a Nemzeti Parasztpárt főtitkárává választották, 1946 márciusától annak alelnöke volt. 1945-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, majd a választások után a Nemzeti Parasztpárt parlamenti képviselője. 1947 augusztusában a Független Demokrata Párt színeiben újra képviselőnek választották. 1947 novemberében Svájcba emigrált, 1949-ben az Amerikai Egyesült Államokba költözött. 1951-ben egy nyilvánosságra került magánlevélben élesen bírálta a Magyar Nemzeti Bizottmány vezetőit. 1958-ban a Magyar Bizottság tagjává választották.

Ezen 1. sz. megoldást azonban Vargáék véleményem szerint amúgy sem fogják elfogadni.

2. Engedünk a nyilatkozatban foglaltakból és jobban közeledünk Vargáék felé. Hozzárulunk, hogy ne minden törvényhozó kapjon meghívást és már a meghívók szétkül-désénél nyerjen Vargáék által, vagy egy velük előzetesen kötött megállapodás alapján formailag Vargáék által annak megállapítása [!], hogy kik a hazaárulók. Ez esetben a Nemzeti Bizottmányba behozhatók a jobboldalról azok, a) kik nem voltak a Nemzeti Szövetség⁶² tagjai, b) ezenkívül esetleg még a megszállott területek és az altöttingi ellenállók⁶³ akkor is, ha a Nemzeti Szövetség tagjai voltak. Az a) pont körülbelül 10-15 embert jelent (Fáy, Kállay,⁶⁴ Fabinyi,⁶⁵ Bonczos,⁶⁶ ? Teleki Béla, Albrecht⁶⁷ ?, Padányi-

⁶² Utalás a Törvényhozók Nemzeti Szövetségre, amelyet 1944. október 9-én 120-130 jobb- és szélsőjobb-oldali képviselőházi tag hozott létre. Elnöke Szász Lajos, társelnöke Jaross Andor, alelnöke Szöllösi Jenő, ügyvezető alelnöke Rajniss Ferenc volt. 1944. október 30-án József főherceg vezetésével alakult meg testvérszervezete, a Felsőházi Tagok Nemzeti Szövetsége. A háború utolsó szakaszában Sopronba telepített csonka-országgyűlésen e két szervezet tagjai vettek részt.

⁶³ 1947. augusztus 20-án a bajorországi Altöttingben az 1939-es képviselőház és a felsőház 56 törvényhozója által megtartott országgyűlés. Alkotmányellenesnek minősítette a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlést, és önmagát a magyar állameszme egyetlen képviselőjévé nyilvánította. Az országgyűlés Farkas Ferencet választotta meg miniszterelnöknek, aki még aznap bemutatta kormánya tagjait. Az altöttingi kormány tevékenységét sem a győztes nagyhatalmak, sem a politikai emigráció jelentős része nem ismer-te el, ezért Farkas 1949. május 29-én Münchenben lemondott. Bővebben: FARKAS, 1969; BORBÁNDI, 1985, 32–42.

⁶⁴ Kállay Miklós (Nyíregyháza, 1887. január 23. – New York, 1967. január 14.) 1910-ben Budapesten szerzett jogi doktorátust. 1920 után a nagykállói járás főszolgabírója, majd 1929-ig Szabolcs és Ung vármegyék főispánja volt. A Bethlen-kormányban kereskedelemügyi államtitkár, 1932 és 1935 között földművelésügyi miniszter. 1942. március 10. és 1944. március 22. között Magyarország miniszterelnöke volt.

⁶⁵ Fabinyi Tihamér (Hisnyóvíz, 1890. augusztus 7. – Boston, 1953. június 11.) 1913-ban Budapesten szerzett jogi oklevelet. Az első világháború után ügyvédi irodát nyitott. 1924-ben a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen a perjog magántanárává nyilvánították. 1931-től országgyűlési képviselő, 1932. október 1. és 1935. március 4. között a Gömbös-kormány kereskedelmügyi minisztere. 1935. január 6. és 1935. március 4. között ideiglenes jelleggel pénzügyminiszter, majd 1938-ig a Darányi-kormány pénzügyminisztere. Lemondását követően örökös felsőházi tag, a Magyar Általános Hitelbank alelnök-vezérigazgatója, 1940-től a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja volt. A német megszállás után Svájcba emigrált, majd az Amerikai Egyesült Államokba költözött.

⁶⁶ Bonczos Miklós (Nagyszalonta, 1897. szeptember 16. – Buenos Aires, 1971. augusztus 16.) a Ludovikán hadnagyi rangban végzett, majd jogi oklevelet szerzett Budapesten. 1933-ban Csongrád vármegye tisztifőügyészévé választották, 1933-tól előbb megyei helyettes pártelnök, majd megyei pártelnöke a Nemzeti Egység Pártja Csongrád megyei szervezetének. 1937-től Csongrád vármegye főispánja, 1938 és 1942 között országos árvízvédelmi és menekültügyi kormánybiztos, belügyi államtitkár. 1939-től országgyűlési képviselő, 1942. július 14. és 1944. augusztus 7. között igazságügyi államtitkár, majd 1944. október 12-ig a Lakatos-kormány belügyminisztere volt. A második világháború után Argentínában telepedett le, 1965 és 1970 között az argentinai Erdélyi Bizottság elnöke.

⁶⁷ Albrecht Dezső (Bánffyhunyad, 1908. február 26. – Párizs, 1976. szeptember 6.) jogi tanulmányait Kolozsváron folytatta, 1936-tól szülővárosában volt ügyvéd. 1936 és 1944 között a *Hitel* című folyóirat szerkesztője. 1939 és 1940 között a Magyar Népközösség társadalmi szakosztályának titkára, 1940 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő, 1941 tavaszától az Erdélyi Párt ügyvezető elnöke. 1947-ben a román hatóságok mint háborús bűnöst kérték ki. Ekkor Párizsba emigrált. 1948-ban a Magyar Nemzeti Bizottmány egyik alapítója. 1951 és 1953 között a Szabad Európa Rádió munkatársa. Az emigrációban több magyar lapba is írt cikkeket.

Gulyás,⁶⁸ Hunyady,⁶⁹ Közi-Horváth,⁷⁰ Szabó Gyese,⁷¹ Baross Gábor⁷² !, Ulain Ferenc,⁷³ Falcione), a b) pont hozzáadásával pedig e szám legfeljebb 25-re emelhető.

E lehetőségénél az 1. sz. megoldás valamennyi hibája fokozottabb mértékben forog fenn, tetézve még azzal, hogy a 25 jobboldali megbélyegezte az egész jobboldalt, a kitasztítottak csoportját lényegesen nagyobb területre terjesztette ki és Farkasék⁷⁴ körül az ellenpólus még jobban megmerevedik.

A hibákon felül az így alakult Nemzeti Bizottmány baloldali többséggel is rendelkezik, ami azonban véleményem szerint önmagában még nem is volna oly veszélyes, mert azt hiszem, hogy a kvalitásbéli fölénny és az egymás közötti szoros együttműködés a jobboldalnak előbb-utóbb oly súlyt adna, hogy a baloldali többséggel megbirkózhatnék.

3. Úgy az 1., mint a 2. sz. megoldás helyett helyesebbnek tartanám, ha egy oly megoldás jönne létre, mely abban különbözik az 1. sz.-tól, hogy nyilatkozatunk negyedik bekezdésének a helyébe a következő szöveg lép:

⁶⁸ Padányi Gulyás Jenő (Técső, 1900. május 21. – Billings, Amerikai Egyesült Államok, 1982. november 8.) 1923-ban Budapesten szerzett mérnöki oklevelet. 1941 és 1944 között az Építészet szaklap szerkesztője. Az 1930-as években Gömbös Gyula és Imrédy Béla értelmiségi holdudvarához tartozott.

⁶⁹ Hunyady Imre (?-?) IV. Károly király főudvarmesterének, Hunyady Józsefnek a fia, dunántúli nagybirtokos, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) választmányi tagja, 1942. december 12-től a felsőház tagja. 1945-ben 4400 hold földjét felosztották. A háború után Ausztriába emigrált, 1950-ben a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja.

⁷⁰ Közi Horváth Józsefet (Agyagos, 1903. szeptember 25. – Oberhaching, 1988. május 26.) 1927-ben szentelték pappá, 1929-ben a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán szerezte meg a teológiai doktori címet. 1935-ben Serédi Jusztinián esztergomi érsek, hercegprímás az Actio Catholica magyarországi szervezetének főtitkárává nevezte ki. 1938-ban a budapesti eucharisztikus világkongresszus egyik szervezője. 1939 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő volt. 1944. november 4-én, Szálasi parlamenti eskütételének napján nagy beszédben támadta az új rendszert. 1948-ban hagyta el Magyarországot. Párizsban a Magyar Keresztény Népmozgalom alapítója, a Magyar Nemzeti Bizottmány végrehajtó bizottságának tagja volt.

⁷¹ Szabó Gyula (Perlak, 1901-?) jogi tanulmányait az Erzsébet Tudományegyetemen végezte, aktív szerepet játszott a cserkészetben. Az 1939-es választásokon Tatabánya képviseletében kormánypárti képviselőként került be az országgyűlésbe. 1950-ben a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja.

⁷² Baross Gábor (? 1884-? 1971) közigazdász, a MÉP országgyűlési képviselője.

⁷³ Ulain Ferenc (Nagyszeben, 1881. július 8.-?) egyetemi tanulmányait Kolozsvárott és Budapesten végezte, majd Déván nyitott ügyvédi irodát. A Tanácsköztársaság alatt ellenforradalmi tevékenység vádjával letartóztatott. 1919-ben a *Szózat* című fajvédő lap alapítója. 1923-ban Gömbös Gyulával a Fajvédő Párt alapítója, 1922 és 1926 között országgyűlési képviselő. 1931-ben és 1935-ben kiscsardapárti programmal került be a parlamentbe.

⁷⁴ Vitéz Kisbarnaki Farkas Ferenc (Kismarton, 1892. május 27. – Arnstorf, 1980. április 14.) 1912-ben végezte el a Ludovika Akadémiát. Az első világháborúban csapattisztként szolgált. 1924-től a 3. gyorsdandár vezérkari osztályán, 1928-tól a Honvédelmi Minisztérium kiképzési osztályán teljesített szolgálatot. 1930-tól a Hadiakadémia oktatója, 1935-től a Honvédelmi Minisztérium 1/d osztályának a vezetője. 1938 és 1943 között a Ludovika parancsnoka. 1940-ben tábormokká, 1943-ban altábormaggyá, 1944. október 31-én vezérezredessé léptették elő. 1943 augusztusa és 1944 októbere között a VI. hadtest parancsnoka, 1944. október 23-tól országos elhelyezési kormánybiztos (kiürítési kormánybiztos) volt. 1946-ban az emigrációban a Magyar Szabadság Mozgalom egyik kezdeményezője. Az 1947. augusztus 20-i „altöttingi országgyűlés” miniszterelnöknek választotta. Kormányának működését az emigrációban nem tudta elismertetni, így 1948-ban lemondott.

Valamennyi volt törvényhozó összehívásával egy oly „ad hoc” alakult testület jön létre, mely csak egyetlen alkalommal ülésezik és feladata, hogy megállapítsa azokat a kritériumokat, melyek a ma fennálló nemzetközi politikai helyzetben és a mai kívánatos politikai felfogásnak megfelelően, a politikai lehetőség szempontjából tehát, szükségesek a nemzeti bizottmányi tagsághoz, majd utána e kritériumok alapján kijelöli vagy megválasztja a Nemzeti Bizottmány tagjait. Mindez eszközölhető egy e célra választott bizottság útján is. Az így alakult Nemzeti Bizottmány képezi azután a magyar nemzeti szuverenitást ideiglenesen képviselő testületet, mely tagjaiból egy végrehajtó szervet választ.

Ily megoldás esetén esik úgy az a), b), mint c) pontba foglalt hiba, mert nem a szavazati jog vonatik meg és nem történik megbélyegzés, sem felmentés, hanem a választhatóság korlátoztatik, ami nem jelent letérést a demokratikus módszerekről. Ez az eljárás a kirekedt jobboldal részéről is inkább elfogadható és azt hiszem, Vargáék is könnyebben mennének bele, mert hisz ily esetben mi jobban közeledhetünk feléjük a kritériumok megszabásának erőssége terén, és esetleg még abba is belemehetünk, hogy a nemzeti szövetségi tagság, illetve a megszállott területi, vagy altörtingi ellentálló mivolt legyen a mérvadó.

Véleményem szerint ez esetben az „ad hoc” ülésező testület összejövetele Németországban vagy Ausztriában is történhetik, a kritériumok megszabására vonatkozólag pedig Vargáékkal – szükség esetén – egy előzetes megállapodást köthetünk és egyben kötelezzük magunkat, hogy a szavazáskor a megállapodás értelmében fogunk cselekedni, hogy ezáltal Vargáék megnyugtatására a megállapodás szerinti kritériumok megszavazásánál a többség biztosítva legyen.

4. Amennyiben a 3. sz. megoldás Vargáék ellenzése folytán nem volna megvalósítható, véleményem szerint akkor is meg kell teremteni a hidat, de semmi esetre sem a 2. sz. megoldás útján, hanem inkább a parlamentáris alap kikapcsolásával. Ez esetben inkább bővüljön ki mondjuk a New York-i hetes bizottság⁷⁵ akár csak 4-5 általuk meghívott jobboldalival, mert ez így egy átmeneti, elvi kötelezettség nélküli koalíciófélét jelentene csak, ami idővel azt eredményezheti, hogy e bizottság tovább bővül jobbfelé, illetve a felvett közvetlen kapcsolatok révén Vargáék oly befolyás alá kerülhetnek, ami előbbutóbb a 3. sz. megoldás megvalósítását hozza. Ez esetben nem is kell, hogy a meghívottak törvényhozók legyenek.

Parlamentáris alátámasztással felfogásom szerint csak a 3. sz., vagy egy ehhez hasonló út járható.

Tekintve, hogy a nyilatkozatot már aláírtuk, nem arra gondolok, hogy azt változtassuk meg, hanem arra, hogy ha a nyilatkozatot Vargáék visszautasították – ami valószínű –, akkor egy ily újabb megoldást javasoljunk. Tekintve, hogy az idő sürget, Amerikába

⁷⁵ A New York-i hetes bizottságot nem tudtuk azonosítani.

pedig a posta lassan megy, a nyilatkozat kísérőlevelében már most meg lehet tenni a 3. sz. megoldásra szóló ajánlatot, mint második lehetőséget feltüntetve. Tehát csak a kísérőlevelet kellene átszövegezni.

B. Miklóst⁷⁶ tegnap este felkerestem, mindezt elmondottam neki és magáévá tette. Ugyancsak tőle értesültem, hogy Fáy⁷⁷ – bár aláírta – bizonyos aggályai voltak a nyilvánosságra hozatallal kapcsolatban. Indok, hogy netán kitör a háború és az oroszok idejönnek, az itt ragadt menekültek közül azok, kik az emigráció során nem szerepeltek, elcsúszhatnak, viszont kik szerepeltek, a halál fiai. Ezzel kapcsolatban az a felfogásom, hogy ily szempontnak nem szabad befolyást játszania, mert csak még nehezebbé teszi a kibontakozást, viszont az orosz előzárás esetén a szereplők és nem szereplők között legfeljebb az lesz a különbség, hogy előbbieket tán autóval viszik, utóbbiak pedig gyalog mennek Szibériába.

Mellékelten küldök egy Ivánnak szóló levelet, mely tartalmazza egyrészt az általa Nagy Zoltán⁷⁸ részére lediktált anyagot, másrészt egy részemről neki írott levelet. Kérlek olvasd el mindkettőt, mert – bár rengeteg bennük a felesleges szószaporítás – mégis hozzátartoznak ezen levalem teljes megértéséhez és ennek mintegy kiegészítő részét képezik. Utána pedig add át, kérlek, őket Ivánnak.

Samu⁷⁹ lapját időközben bizonyára már megkaptad és igyekezzetek kérlek, hétfőn eljönni.

Remélem, hogy az argentin konzult még Innsbruckban találtad és az IRO⁸⁰ útlevél körüli bajok is rendeződtek.

Újabbán mind többet hallok beszélni egy vatikáni segélyakción, mely Salzburgban is működik már és kellő papi ajánlásokra nemcsak az argentin vízumdíjat, hanem a teljes útiköltséget is – vallásra való tekintet nélkül – megtéríti. Egyesek szerint a következő címen kell a kérelmet benyújtani: Caritas Internationalis Socorros a los inmigrantes Europeos, Buenos Aires, Pozos 129., a napokban Koráni Elemértől⁸¹ kapott értesítés

⁷⁶ Bonczos Miklós.

⁷⁷ Fáy István.

⁷⁸ Nagy Zoltánt nem sikerült azonosítani.

⁷⁹ Samut nem sikerült azonosítani.

⁸⁰ IRO: az International Refugee Organisation, az ENSZ irányításával működő nemzetközi menekültügyi szervezet angol mozaikszava.

⁸¹ Koráni Elemér (Szilberek, 1888. március 13. – Innsbruck, 1957. július 25.) teológiai tanulmányait Kaloocsán folytatta. Az első világháborúban a 68. gyalogezred százados-főlelkésze volt. A háború után a zombori főgimnázium hittantanára, 1924-ben újvidéki plébános. 1925-ben Szegeden szerzett kánonjogi doktorátust. Az újvidéki *Délbácska* napilap, majd a *Reggeli Újság* külpolitikai rovatának vezetője. A közvetlenül a második világháború előtt megalakult Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség alelnökéként a szervezet tényleges vezetője. 1941-ben a nemzethűségi bizonyítványokat kiadó, ún. Tízszázalékos bizottság tagja. 1942 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő, a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség vezetője. 1944-ben a jugoszláv partizánhatóságok háborús bűnösnek nyilvánították, 1945-ben a jugoszláv titkosszolgálat, az OZNA Magyarországon nyomozott ellene. A háború után Ausztriába emigrált, részt vett az altöttingi országgyűlésen. Az emigráns délvidéki magyar politikai szervezkedés egyik vezéralakja, Nagy Iván közeli munkatársa és barátja volt.

szerint viszont P. Dénes Gergely,⁸² Innsbruck, Schillerstrasse 17/III pontos információt tud adni a teendőkről.

A mielőbbi viszontlátásig igaz barátsággal köszönt

Őszinte híved

Árpád

1948. július 28.

3.

Falcione Árpád levele Nagy Ivánhoz a Nemzeti Bizottmányról

Dornbirn, Ausztria, 1948. július 28.

(Az előző [2.] irat kísérőlevele. Gépirat)

Kedves Iván!

Mellékelten küldöm az áttett és legévelt levelet. Igyekeztem mindent szó szerint megtartani és csak ott eszközöltem változtatásokat, ahol mondattani zavarok voltak.

Ugyancsak mellékelten küldöm azt a cédulát, amit tegnap kaptam sógoromtól Párizsból, akit ígéretemhez képest megkértem, hogy nézzen utána vízumügyednek. Időközben Vasvári⁸³ útján már értesültél a vízumok meglétéről, így a mellékelt cédulának csak annyi a jelentősége, hogy tisztázza a számok körüli zavarokat. Tekintve, hogy e cédulát Gácsér⁸⁴ egyik segédje adta ki, azt hiszem, ez tekinthető kompetensebbnek. Sógorom egyben közli, hogy amikor Részedre hivatalos vízumértésítés kiadását kérte, Gácsérék fejenként 500 frankot, vagyis 50 schillinget kértek, mire ő elállt kérelmétől. Tekintve, hogy nem hiszem, hogy Gácsérék újabban a semmit sem érő „Gácsér levelet” mérnék ily borsos áron, azt hiszem, hogy fenti összeg a konzulátus által kiállított hiva-

⁸² P. Dénes Gergely életrajzát nem találtuk meg.

⁸³ Vasváry, szül. Eisensehr József (Eszék, 1898. január 31. – Lauterach, 1984. április 24.) vezérkari ezredes, majd altábornagy, 1942 és 1943 között a VKF 2. Osztály, a magyar királyi katonai hírszerzés főnöke, 1944. november 1. és 1945. januárja között a Magyar Királyi Honvéd Hadtest, 1945. március 1-je és 1945. májusa között a Magyar Királyi V. Honvéd Hadtest parancsnoka. 1945 után a magyar katonai emigráció egyik meghatározó személyisége, a Magyar Nemzeti Bizottmány bregenzi menekültügyi irodájának vezetője volt.

⁸⁴ Gácsér Imre József (Örvényes, 1915. május 30. – São Paulo, 1997. április 30.) 1934-től a pannonhalmi Szent Benedek Rend tagja. 1940-ben szentelték pappá, majd a rend győri gimnáziumának tanára volt. 1946 és 1960 között Párizsban magyar lelkipásztor, a Magyar Menekültügyi Iroda vezetője, a Menekültek Vatikáni Delegációjának tagja. 1960-tól São Paulóban élt. 1968-tól az ottani bencés kolostor alperjele, a Szent Imre Kollégium tanára, 1960 és 1966 között a *Délamerikai Magyar Hírlap* főszerkesztője és kiadója, 1970-től a *Buenos Aires-i Magyar Hírlap* főmunkatársa és 1990-ig a São Pauló-i Könyves Kálmán Szabadegyetem rektora volt.

talos igazolás díja, amit, úgy látszik, Gácsérék újabban e pénz lefizetése mellett meg tudnak szerezni. Levélváltással mindenesetre tisztázom az ügyet sógorom útján.

Tekintve, hogy ittlétedkor az állomáson folytatott beszélgetésünket nem tudtuk befejezni és bizonyos dolgok tisztázatlanok maradtak, továbbá, hogy a Varga-levél és a nyilatkozat szövegének megtárgyalásánál sajnos nem lehettem jelen, ezúton szeretném felfogásomat lehetőleg világosan összefoglalva Veled ismertetni.

Mindenekelőtt kijelentem, hogy az itt mellékelt és Nagy Zoltánnak írt leveledet teljes egészében magamévá teszem és annak egész gondolatmenetét elfogadom.

Hozzákapcsolok ehhez most még egy érvet, ami hathatósan látszik, és azt hiszem, a további viták és érvelések során jól felhasználható. Ez a következő:

A demokratikus módszerek egyik alapfeltétele az, hogy választásoknál mindenkinek legyen szavazati joga. Az oly rendszer, mely a választójogból akármily kis csoportot is, de kirekeszt, nem lehet demokratikus. A demokrácia fő ismérve – a ma annyira divatos mellébeszélések és szükségokoskodások ellenére – mégiscsak a többségi akarat érvényre jutásának elve, és az oly rendszer, mely erre nem nyújt kellő biztosítékot, nem demokratikus.

Egy példát hozok elő: Egy országban népszavazás útján döntenek arról, hogy bevezessék-e a szesztilalmat vagy sem. Az ország lakosságának 60%-a a szesztilalom mellett, 40%-a ellene szavaz. A szesztilalmat a többségi akarat érvényesítésének elve alapján bevezetik olyképp, hogy a tilalom megszegőit az előírt fogház- vagy pénzbüntetésen kívül mellékbüntetésként politikai jogaik három évre történő felfüggesztésével is büntetik. Az elkövetkező három év folyamán a törvény ellen szavazóknak mondjuk a fele képtelen az alkohol csábításainak ellent állni, a tilalmat megszegi és elveszti szavazati jogát. A törvény mellett szavazóknak pedig mondjuk negyede időközben rájön arra, hogy a törvény hibás és a szesztilalommal kapcsolatos véleményét megváltoztatja. Három év múlva e kérdésben elrendelt újabb szavazáson a törvény fenntartása mellett szavaz a 60% háromnegyed része, vagyis az ország lakosságának 45%-a, ellene viszont a 60% negyedrésze és a 40% fele, ami együtt (15 és 20) 35%-a az ország lakosságának, míg 20% a szavazásból ki van zárva. A törvény tehát fennmarad, pedig az ország lakosságának többsége a törvény ellen van, mert hisz, ha a kizártak is szavazhattak volna, úgy a törvény ellen szavazók aránya 55% lett volna. Tehát máris a kisebbségi akarat jutott érvényre.

Tehát minden olyan intézkedés és módszer, mely bárkit is megfoszt a szavazati jogától, antidemokratikus, mert egy kisebbség uralmához, vagyis diktatúrához vezethet. Véleményem szerint még gyilkosság esetén sem szabad a szavazás jogát megvonni, mert hisz számtalanszor fordult elő a jogtörténet terén, hogy bizonyos fajta emberölés megítélésénél⁸⁵ egyik napról a másikra fordult át a közvélemény felfogása a teljes büntetlenségből a halálbüntetésre, így például Olaszországban a hűtlen feleség tettenérésekor elkövetett gyilkoságnál, a Balkánon a vérbosszúnál, vagy nálunk a párbajban elkövetett emberölésnél. Még tarthatatlanabb és antidemokratikusabb a helyzet, ha politikai pártállítás, elvek, vagy tettek büntetéseképp történik a szavazati jog megvonása.

⁸⁵ Az eredeti szövegben „terén” szó áthúzva.

Egy demokráciában tehát a többségi elv alapján mindenkit mindennel, még halállal is lehet büntetni, csak épp nem a szavazati jog megvonásával, mert ez az út pontosan ahhoz vezet, hogy a demokrácia egy kisebbség diktatúrájává változzék. Vagyis, ha egy demokrácia a politikai bűnöst halállal bünteti, akkor még demokrácia marad, de ha életben hagyja és megvonja tőle a szavazati jogot, akkor letér a demokrácia útjáról.

Mindez, amit elmondottam természetesen a passzív választójogra, vagyis a szavazati jogra vonatkozik és nem az aktív választójogra, vagyis a megválaszthatóság jogára, amit demokráciában is korlátozni lehet.

Vargáék tehát már az indulásnál egy antidemokratikus módszerrel kezdik és erre akarják felépíteni a jövő demokratikus Magyarországot. Úgy látszik, a kommunisták által életre hívott „népi demokrácia” levegőjét oly mélyen szívták magukba, hogy még ma sem tudnak e befolyástól szabadulni. Ha pedig újból az elé a helyzet elé leszünk állítva, hogy egy jobboldali vagy egy baloldali diktatúra között kell választanunk, nem vitás, hogy inkább a jobboldalit fogjuk támogatni, legyenek azok akár Farkasék, akár mások.

A Varga-féle terv tehát oly formában, hogy ők állapítsák meg, hogy a Nemzeti Bizottmánynak ki lehet tagja, vagyis, hogy a törvényhozók közül kinek lehet szavazati joga és kinek nem, semmiféleképp sem fogadható el. De véleményem szerint mi is túl engedékenyek voltunk, amikor a nyilatkozatban odáig mentünk el, hogy valamennyi törvényhozó által választott bizottság állapítsa meg a nemzeti bizottmányi tagság jogosultságát. Tán helyesebb lett volna, ha azt mondtuk volna, hogy a valamennyi törvényhozó által választott bizottság nem a nemzeti bizottmányi tagságot, vagyis a végrehajtó szerv megválasztásánál fellépő szavazati jogosultságot, hanem a végrehajtó szervbe történő megválaszthatóságát állapítsa meg. Vagy tán még helyesebb lett volna, ha arra az álláspontra helyezkedtünk volna, hogy a valamennyi törvényhozót magában foglaló testület – mely csak egyetlenegyszer ülészik – egy bizottságot választ, mely megállapítja a Nemzeti Bizottmányba történő megválaszthatóság jogosultságát és azután ennek alapján valamennyi törvényhozó megválasztja a Nemzeti Bizottmányt, amely azután később tagjai közül végrehajtó szervet választ. Egyszóval mi elmentünk az engedékenység legvégső határáig a nyilatkozatban foglaltakkal és most oly helyzet előtt állunk, hogy az nem képezheti a tárgyalás során az egyik fél által képviselt kiinduló álláspontot, amiből még kompromisszum kötése lehetségesé válik, hanem ebből most már egy jótányit sem engedhetünk.

Tehát nem mehetünk bele abba – amit tegnapelőtt Teleki Bélával, mint esetleg elérhető, reális megegyezési lehetőséget vettünk latolás alá –, hogy egy oly Nemzeti Bizottmány alakuljon, melybe a részünkről körülbelül 20 ember szorítható bele (akik nem voltak a Nemzeti Szövetség tagjai, a megszállott területiek és esetleg az altöttingi ellenállók, akkor is, ha netán a Nemzeti Szövetség⁸⁶ tagjai⁸⁷ voltak). Nem mehetünk bele ebbe, de nem azon oknál fogva, mert ez baloldali többséget jelentene – hisz véleményem

⁸⁶ Utalás a Törvényhozók Nemzeti Szövetségre, amelyet 1944. október 9-én 120-130 jobb- és szélsőjobboldali parlamenti képviselő hozott létre. Elnöke Szász Lajos, társelnöke Jaross Andor volt.

⁸⁷ Az eredeti szövegben az „is” szó áthúzva.

szerint 20 összetartó és magasabb kvalitást jelentő ember valószínűleg magához ragadhatná a hegemoniát –, hanem azért nem mehetünk bele, mert ez esetben mi magunk szentesítettük azt az eljárást, mely a jobboldalt kizárja, rátérünk egy antidemokratikus útra és egy oly politikai jövő kapuit tártuk ki, mely megint csak nem hoz megbékélést és hatalmas ellenzékkel küzd. Utólag pedig, ha hegemoniára már szert is tennénk, nem állna módunkban az Általad a polarizáció megkövesedésének nevezett folyamatot visszaforgatni.

No már most, azt hiszem, hogy a nyilatkozat szövegének merev fenntartásával Vargáékkal nem köthető megegyezés. Mivel azonban – és ezt újból hangsúlyozom – felfogásom szerint már így is elértük a legeslegvégső határt – megegyezés egyáltalában nem lesz megköthető. Tehát más módot kell majd választani – és most értünk el ahhoz a ponthoz, amit tegnapelőtt az állomáson az idő rövidege miatt nem tudtam kellőképpen kifejteni – és ez az, hogy inkább célravezetőnek tartom, ha egy oly átmeneti bizottság alakul, mely nem a törvényhozók összehívásából veszi a kiindulópontját, hanem Vargáék a New York-i bizottságukat egyszerűen néhány általuk elfogadhatónak ítélt jobboldali politikussal kiegészítik, mindenféle parlament és választás nélkül. Ez esetben nincsenek irányvonalak, politikai felelősség és meghatározott, megkövesedett elvek, hanem e bizottság bármikor átalakulhat, kiegészülhet és megszűnhet. Ha azután e bizottságban és a felvett személyes kapcsolatok révén az a néhány jobboldali kellő súlyt tudott szerezni hangjának, kerülhet sor arra, hogy bizonyos idő múlva összehívassék a Nemzeti Bizottmány, de most már úgy, hogy a nyilatkozatból ne kelljen engedni.

Volna itt még egész kötege az érveknek, mely fenti elgondolást alátámasztja, amit azonban nem részletezek, mert túl hosszúvá nyúlnék levelem.

A lényeg az, hogy ha nem sikerül Vargáékkal közös frontra jutni olyképp, hogy a nyilatkozatból semmit se engedjünk, akkor le kell térnünk a törvényhozók összehívásának útjáról és inkább egy látszólag ránk nézve kedvezőtlenebb megállapodást kötünk, semhogy a nyilatkozat határán túlmenően egy látszólag parlamentáris alapokon álló, alátámasztott, időtálló, de helytelen alap képződjön. Ha tehát antidemokratikus módszerekkel kell dolgoznunk és oly formában, hogy a jobboldal kisebbségben van, akkor is kössünk egy megállapodást, de anélkül, hogy azt parlamentáris formában alátámasztanók.

Befejezésül még csak arról adok⁸⁸ hírt, hogy tegnap itt Dornbirnben,⁸⁹ az itt élő kiemerkült Peyer-féle⁹⁰ szociáldemokraták között cirkulált egy ív, amit Salzburgból küld-

⁸⁸ Eredeti szövegben a „még” szó áthúzva.

⁸⁹ Dornbirn Voralberg tartomány legnépesebb, napjainkban 48 ezer főt számláló városa.

⁹⁰ Peyer Károly (Városlőd, 1881. május 9. – New York, 1956. október 25.) géplakatosnak tanult, a századfordulótól a szakszervezeti mozgalom, 1911-től a Szociáldemokrata Párt vezetőségi tagja. 1918 novemberében élesen ellenezte a szociáldemokraták beolvadását a Kommunisták Magyarországi Pártjába. A Károlyi-, majd a Berinkey-kormány bányáügyi kormánybiztosa. A Tanácsköztársaság bukása után alakult, ún. szakszervezeti Peidl-kormányban 1919. augusztus 1. és 1919. augusztus 6. között magyar belügyminiszter, az 1919. november 24-én alakult, koalíciós Huszár-kormányban munkaügyi és népjóléti miniszter volt. 1920. január 16-án lemondott és Ausztriába emigrált. 1921-ben hazatért, majd kulcsszerepet játszott az ún. Bethlen–Peyer-paktum megállapodás megkötésében. 1922 és 1944 között országgyűlési képviselő. 1947-ben kizárták a Szociáldemokrata Pártból, majd az Amerikai Egyesült

tek nekik és melyen 500 aláírás volt már. Az ív egy Vargához intézendő memorandumot tartalmazott, mely tiltakozik Varga terve ellen és azt kívánja, hogy e helyett csak az 1945-ös parlamentet hívják össze, illetve még azt sem, mert „a 45-ös parlament külföldre menekült tagjai közül sokan olyképp viselkednek az emigrációban, hogy nem méltók többé arra, hogy a népet képviseljék”, hanem a Nemzeti Bizottmányt a 45-ös parlament arányának megfelelően annyi emigráns kisgazdapártiból, szociáldemokratából stb. állítsák össze, ahány a 45-ös parlamentben volt, és itt ne az országgyűlési tagság, hanem az emigrációban folytatott tevékenység legyen a mérvadó.

Igaz barátsággal ölel

Purszi⁹¹

1948. július 28.

4.

Nagy Iván levele Varga Bélához a Nemzeti Bizottmány képviselétéről

Rum bei Innsbruck, 1948. szeptember 19.

(Gépirat, az eredeti másodpéldánya)

1948. szeptember 19.

Varga Béla úrnak, a Magyar Bizottmány elnökének.

Igen tisztelt Elnök Úr! Kedves Barátom!

A Magyar Nemzeti Bizottmány tervezett összehívásáról és a Magyar Nemzeti Bizottság (ideiglenes magyar kormány) felállításáról értesültem. Eltekintve a Bizottmány összehívására felhozott jogalaptól és a Nemzeti Bizottság személyi összetételétől, amely kérdések felfogásom szerint alárendelt jelentőségűek, az a meggyőződésem, hogy a bolsevistaellenes magyarság minden számottevő politikai tényezője, a tervezett lépések célszerűsége és időszerűsége tekintetében azonos álláspontot foglal el.

A délvidéki törvényhozók⁹² nevében azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Hozzád, hogy szíves volnál mint a Bizottmány összehívója, az alábbi kérdésekben álláspontot velünk közölni.

Államokba emigrált. 1948. február 16-án a Népbíróóság kémkedés vádjával távollétében 8 évi fegyházbüntetésre ítélte. Az emigrációban az MNB végrehajtó bizottságának a tagja és bizottsági elnöke volt.

⁹¹ A Purszi, máshol Pursy vagy Purszy, Falcione Árpád beceneve volt. A hagyatékban számos levél található ezzel a megszólítással, illetve aláírással.

⁹² Utalás az 1942-ben a magyar országgyűlésbe behívott délvidéki országgyűlési képviselőkre, akik túléltek a háborút.

1. A magyar törvényhozás szerepét ideiglenesen betöltő Nemzeti Bizottmány Magyarországot vagy a Magyar Nemzetet képviseli-e?

A, ha a Magyar Nemzeti Bizottmány Magyarországot képviseli, melyik az a terület, amely álláspontod szerint, az így képviselt Magyarország magába kell, hogy foglaljon; trianoni Magyarország, területi gyarapodással megnagyobbodott Magyarország vagy azon túlmenően?

B, bármilyen területre vonatkozzék is a tervezett Bizottmány elvi hatásköre, tudnunk kell, hogy milyen álláspontot képviselsz az ezen területen kívül tartózkodó, de eredetileg magyar honos állampolgárok különböző csoportjaival szemben:

I. saját jószántukból külföldön tartózkodó, emigráns magyar állampolgárok,

II. saját akaratuk ellenére Oroszországba és más külföldi államokba hurcoltak,

III. a háború befejezése után kényszerrel Magyarországról kitelepített német ajkú magyar állampolgárok.

2. Ha a Bizottmány feladataul tűzte ki a magyar nemzetet képviselni, szükséges legalább részünkről annak ismerete, hogy felfogásod szerint kik a magyar nemzet tagjai; vajon Magyarországon, a megszállt területeken és másutt élő magyarságon túlmenően azok a más nemzetiségű volt magyar állampolgárok is, akik a magyar állameszme alapján állnak?

3. Amennyiben akár az Általad képviselt Magyarország területe a Délvidéket is magába foglalja, akár pedig a magyar nemzet Általad képviselt meghatározása a délvidéki lakosság teljes egészét, vagy annak egyes csoportjait felölelné, légy szíves arról tájékoztatni, hogy miképpen jut ez a tény a Nemzeti Bizottmány személyi összetételében kifejezésre?

Szíves elnézésedet kérem, hogy nagy elfoglaltságod ellenére, ezen fenti kérdéseimre, mielőbbi határozott választ kérek, miután ezen kérdések megfelelése vagy meg nem felelése a megszállt területek magyarságának és bizonyos nemzetiségek jövőbeni politikai beállítottságát nagyban befolyásolhatja. Ezért nem szükséges annak fontosságát ismételtén, külön kihangsúlyozni.

Fenti kérdésemet megismételve maradok igaz magyar üdvözzettel őszinte híved:

Dr. Nagy Iván s. k.

Rum bei Innsbruck No.166. Tirol.

5.

Falcione Árpád levele Nagy Ivánhoz franciaországi tapasztalatairól

Párizs, 1948. december 12.

(Kézírásos levél)

948. XII. 12.

Kedves Iván!

Samunak írtam egy hosszú levelet és kértem, hogy mutassa meg Neked is. A neki írtakat nem ismétlem meg tehát újból. Neki az utazás körülményeiről az első itteni benyomásokról, a dekadencia levegőjéről, mely lépten-nyomon kiütökzik mindenből, még az emberek gondolkodásából is, azután a létfenntartás költségeiről írtam. Ehhez most csak kiegészítő észrevételeket csatolok, amit azóta tapasztaltam.

A létfenntartás központjában a lakáskérdés áll. A piszkos, kicsi, tizedrangú hotelszoba ára napi 200-300 frank. Ilyen bőven kapható. Havibéres bútorozott lakás konyhával viszont havi 3-5000 frank a szobák számának arányából, ilyen azonban épp oly nehezen kapható, mint Ausztriában. 4-5 szobás főbérleti lakás bére előkelő negyedben negyedévi 3-4500 frank. A magamfajta ember, kinek nincs ismeretsége, hogy régi bérű lakást szerezzen, hónapokig vagy esetleg évekig a piszkos, sötét, apró hotelszobákra van utalva és ez világítja meg az életet. Lakásviszonyok dolgában az itteni menekültek tehát sokkal rosszabb viszonyok között élnek, mint Ausztriában. Padlás- és alagsori lakásokban lakik a magyarság nagy része.

Minden élelmiszer és iparcikk teljesen szabadon, pazar bőségben és választékban kapható. Jegyre csak a vaj, cukor, gríz, tej és spiritusz megy, de ezek is kaphatók drágább áron szabadon.

Árak: kenyér kg-ja 38.- fr; 20 szívható cigaretta 6.- fr; vagdalthús vagy pörköltnek való kg-ja 300.- fr; karfiol feje 20-30.- fr; cukrászsütemények darabja 20-30.- fr; krumpli kg-ja 11.- fr; 10 dkg krémsajt 30.- fr; alma kg-ja 40.- fr; banán kg-ja 80-120.- fr; narancs 100.- fr; füstölt hal kg-ja 180.- fr; tojás drb-ja 24.- fr; tej literje 40.- fr (jegyre); sárgarépa kg-ja 12.- fr; vaj kg-ja 400.- fr (jegyre); egy metrójegy 10.- fr; egyheti telefonbeszélgetés 20.- fr; kávéházban feketekávé 30.- fr; ¼ l kimért édes bor 50.- fr; kis étkezé debates nagy, elsőrendű húsadag 80-100.- fr; stb. Az üzletekben alkudni lehet és az árak ugyanannál a cikknél üzletenként, de főleg városnegyedenként változnak. Gyakran 100%-os árdifferenciákat lehet látni.

Mi kb. havi 25-30.000.- fr-ot költünk. E pénzért rosszabbul lakunk, de jobban kosztolunk, mint Dornbirnban! Ha hosszabb időre rendezkednénk be, akkor olcsóbb lakással stb. le tudnánk szorítani a költségeket 20.000 fr-ra.

Egy segédmunkás keresete pl. Citroen Gyárban 12-15.000 fr. Szakmunkásé 20-25.000 fr. Tisztviselői fizetések (pl. a Te állásodnak megfelelő) 20-30.000 fr. A kereseti

viszonyokhoz képest tehát nincs drágaság. Véleményem szerint itt jobban meg lehet élni a fizetésekből, mint Ausztriában.

Ami azonban az elhelyezkedéseket illeti, az az utóbbi időben – mint mondják – megnehezült és körülbelül ugyanaz a helyzet, mint Ausztriában. Praktikusán itt is csak mezőgazdasági vagy bányamunkában helyezkedhet el az idegen. Minden elhelyezkedéshez munkavállalási engedély kell, amit épp oly nehezen adnak, mint Ausztriában. Néhány hónap óta segéd munkásként sem alkalmaznak már külföldit a gyárakban. A tisztviselői elhelyezkedés épp oly szerencsés véletlenhez kötött, mint Ausztriában, sőt ma már a gyári elhelyezkedés is.

E téren tehát helyesbítenem kell a Samunak írottakat. Neki azt írtam, hogy itt több munkalehetőséget látok a menekültek számára. Egy téves megítélés volt. Azóta azt tapasztaltam, hogy az elhelyezkedési lehetőségek majdnem teljesen ugyanolyanok, mint Ausztriában. Ez itt az utóbbi hónapok alatt következett be. Egy hónappal ezelőtt a Citroen gyár pl. még minden jelentkezőt felvett segéd munkásnak, ma már senkit, mert betelt a külföldiek részére újabban megállapított létszám.

Találkoztam Albrecht Dezsóval. Ő Jouy-ban⁹³ lakik, Párizstól 60-80 km-re. Ott laknak Czupy Bálinték.⁹⁴ Jouy egy szerzetesrend birtoka, mely teljesen elhanyagolt állapotban volt. Czupyék saját kezük munkájával úgy-ahogy lakhatóvá tették a rend költségén. Jelenleg kb. 30-an laknak ott, csupa magyar kisgazda, valamennyi családtalan. Egy szobában 3-8-an laknak, annyira primitív körülmények között, hogy Dezsó erősen panaszkodik a helyzet kibírhatatlan voltáról. Fejenként napi 200.- fr-ot fizetnek a rendnek, aminek fejében a lakáson kívül oly kosztot kapnak, amit pótolni kell. A környéken végeznek napszámos munkát. Dezsó egy ideig kosarat font. Jelenleg fát termel ki a szomszédos birtokon. Keres napi 400.- fr-ot, amiből 200-at kifizet, napi 100.- elmegy pótlásra, cigarettára stb., marad napi 100. fr-ja, ami persze a ruházkodásra nem elegendő. Párizsba csak úgy tud bejönni, ha bent alszik, mert aznap nincs vissza vonat. 4 és fél órát kell utazni. A vonatköltség oly drága, hogy legalább 1000 frank megy el egy párizsi útra. Dezsó eddig összesen kétszer volt bent Párizsban, mert két hétig kell dolgoznia, hogy egy párizsi útját befejezze. Tekintve, hogy teljesen el van zárva a világtól, így tőle nem is tudtam az itteni politikai helyzetről kellő képet kapni. El van keseredve, panaszkodik a munka kimerítő voltára, lakótársai primitívségén, a közöttük uralkodó politikai analfabetizmusra és tisztátlanságra, pénztelen helyzetre és arra, hogy ezen változtatni is alig tud, mert annyi pénze sincs, hogy legalább egy hetet Párizsban tölthessen és itt nézhesen állás után. Azzal a gondolattal foglalkozik, hogy valamiképp visszafelé indul és

⁹³ Jouy Párizstól 94 kilométerre délnyugatra, Chartres-től 10 kilométerre északra fekvő település.

⁹⁴ Czupy Bálint (Völcséj, 1900. szeptember 20. – München, 1975. április 17.) hat elemít végzett, 1922-ben csatlakozott a Nagyatádi Szabó István vezette Parasztpárthoz. Az 1930-as években Sopron vármegyében a KALOT-mozgalom szervezője. 1942 és 1943 között katona, a háború után a Keresztény Demokrata Néppárt egyik újjászervezője. 1945-ben átlépett a Független Kisgazdapártba, majd 1945. június 24-től az Ideiglenes Nemzetgyűlés, november 4-től a Nemzetgyűlés tagja. Nagy Ferenc 1947. júniusi lemondása után Varga Bélával együtt emigrált. 1948-ban Belgiumban, majd Párizsban, 1951-től pedig Münchenben élt. 1950 és 1956 között a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja.

Svájcban próbál elhelyezkedni. Dezsőnek akarva segíteni, kimenet felé érdeklődtem itt Párizsban bármilyen segédmunkási állás után és ekkor jöttem rá, hogy ez rendkívül nehéz probléma. Összesen két üres állással találkoztam, mindkettő vidéki inasi állás. Nem állítom, hogy a párizsi segédmunkási elhelyezkedés lehetetlen, azonban legalább kétheti kilincselést, utánjárást, szaladgálást jelent különösen nekem, aki még nem vagyok kellően tájékozott. De például Bolgár László,⁹⁵ kinek a felesége francia és már több mint fél éve vannak itt Párizsban, szintén tanácstalan, és sógorom, aki nagyon élelmes ember és ugyancsak fél éve van itt, épp még nem tud semmi okosat mondani. Igen sok emberrel találkoztam és beszéltem, köztük sok 20-25 éve itt élő magyarral, kik már francia állampolgárok, párizsi álláslehetőségekről egyikük sem tudott. Valamennyien azt mondják, hogy egy-két hónappal ezelőtt még voltak üres állások, jelenleg azonban nem tudnak. Idővel majd megint lesz, és akkor talán szerencsével ki lehet fogni valami elhelyezkedést.

Sógorom a Michon gyárban⁹⁶ dolgozik havi 20.000 frankért. A dollár 500 fr, briliáns karátja 100-150 dollár; az értékek ára tehát aránytalanul kevesebb, mint Ausztriában.

Általában rengeteg újabb menekült érkezik. Túlnyomó részük egyenesen hazulról jön útlevelel. 90%-ban zsidók. Véleményem szerint a kelet-európai zsidóságnak egy nagyarányú kivándorlása folyik Párizson keresztül a különféle tengerentúli államokba, ami legalább olyan mértékű, mint a keresztény tömegeknek az Ausztriába özönlése. Csak a Budapestről egyenesen ide érkező magyar zsidók számát naponta 10-15-re becsülöm. Rémregényeket mesélnek el az otthoni állapotokról és sokkal jobban szidják, de főleg nagyobb gyűlölettel a kommunistákat, mint mi. Egyöntetűen a háborút képzelik el egyedüli megoldásnak. De annak idejét távolabbra teszik, mint mi. Néhány éven belül nem számolnak még háborúval. Persze kivétel nélkül pénzzel érkeznek, és 100-300 dollárokért vásárolják a tengerentúli vízumokat. A legkülönbözőbb államokba gravitálnak, Uruguaytól kezdve Argentínáig és pénzzel az út mindenhova nyitva áll, még Dél-Afrikába és Ausztráliába is. Bármilyen tengerentúli ország vízumát itt meg lehet vásárolni 100-500 dollárért. Ugyanekkor a pénztelen, I.R.O.-ra szoruló menekültek részére a továbbjutás megnehezült. Ideérkezésem utáni héten az I.R.O. bizonytalan időre beszüntette a Venezuelába irányuló transzportokat, melyek pedig eddig aránylag igen jó iramban folytak. Ugyanekkor Kolumbia is megnehezítette a vízumkiadást, amennyiben nem ad többé felmentést az 1500.- peso (600 \$) letét lefizetése alól. Argentína pedig bizonytalan időre beszüntette teljesen a vízumkiadást, sőt a már Párizsban lévő vízumigéreteket is annullálta. Ez a legszörnyűbb dolog. Gácsérnak az a véleménye, hogy

⁹⁵ Bolgár László (Temesvár, 1911. szeptember 11. – Rion Les Montagnes, 1990. június 16.) jogi végzettséget Budapesten szerzett. 1935-től a Külügyminisztériumban dolgozott; Belgrádban, Zágrábban, majd Szófiában volt sajtóattasé. 1945 és 1947 között rádiótudósító, 1948-ban Franciaországba emigrált. 1948 és 1958 között Párizsban a Francia Rádió magyar adásának a szerkesztője, 1958 és 1969 között a rádió kelet-európai osztályának helyettes vezetője, majd 1975-ig vezetője. 1950-től a Szabad Magyar Újságírók Egyesületének elnöke volt.

⁹⁶ Franciaország északnyugati régiójában, Vendée-ben található Fleury Michon húszüzemet 1934-ben alapították. Elsősorban előrecsomagolt húskészítményeket és főzhető ételeket gyártott és gyárt.

ez nem átmeneti. Úgy gondolja, hogy Argentína teljesen be fogja szüntetni az eddigi rendszert és a jövőben csak munkaszerződés és izompróba alapján lesz argentin kívándorlás a többi dél-amerikai államhoz hasonlóan.

Tisztán még nem lehet látni a dologban. Gácsér hajlik arra a felfogásra, hogy korlátozások a dél-amerikai államok egy közös elhatározata alapján történtek és hogy politikai háttérük van. Munkanélküliségtől, inflációktól és gazdasági dekonjunktúrától félnek, mégpedig az USA-ban az elnökválasztás óta bekövetkezett politikai helyzetből kifolyólag.⁹⁷

Nagy Zoltánnal gyakran vagyok együtt. Voltunk Lindernél⁹⁸ vele. Lindert nem ítélem meg komoly kapacitású embernek, olyan Veér Imre⁹⁹ típus, de nem érdektelen végighallgatni, amit mond.

Jártam Közi-Horváthnál. A New York-iakkal való együttműködés híve. Azt mondja: csak egy út van: ott könyökölni. A Keresztény Mozgalomból nem kívánnak nagyarányú népmozgalmat csinálni. Megalakulásuknak egyelőre inkább csak elvi jelentősége van. Meglepett a pesszimizmus, amivel beszélt. Kifejtette, hogy a Mozgalomra, mint pártra van szükség biztonsági okokból, előfordulhat az ugyanis, hogy a hazamenetel után újból csak korlátozott számban működhetnek majd pártok, mégpedig olyanok, melyek már az emigrációban is éltek. Itt tehát csak azért alakultak meg, hogy otthon majd jogcímet nyerjenek a szereplésre. Komoly emigrációs működésre nem lát lehetőséget, tevékenységük egyelőre csak életjelek időközi adásából fog állni. Benyomásom az volt, hogy nem akarnak a jobboldal felé terjeszkedni. Sokkal fontosabb nekik, hogy egy Czupy Bálintot, Hajdu Németh Lajost¹⁰⁰ megnyerjenek és ezzel a baloldalt gyengítsék. Leg-

⁹⁷ Az 1948. november 2-án megtartott amerikai elnökválasztások két fő esélyese a demokrata Harry S. Truman és a republikánus Thomas E. Dewey volt. A szavazatok 49,55%-ával, valamint 303 elektori szavazattal az addigi elnök, Truman nyerte meg a választást. Truman győzelme egyben a hidegháborús feszültségek kiéleződéséhez vezetett.

⁹⁸ Linder Béla (Budapest, 1876. február 10. – Belgrád, 1962. április 15.) 1918. október 31. és 1918. november 9. között a Károlyi-kormány hadügyminisztere, a Berinkey-kormány tárca nélküli minisztere, a Tanácsköztársaság bécsi katonai megbízottja, majd a szerbek által megszállt Pécs polgármestere volt. 1921-ben a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba menekült. 1926. november 22-én Belgrád felszólította az ország elhagyására. Későbbi életrajza nem tisztázott. 1945-ben visszatért Budapestre, 1946-ban egy rövid ideig Ausztriában, 1947-től 1950-ig Franciaországban élt, majd az államszocialista Jugoszláviában, Belgrádban hunyt el.

⁹⁹ Veér Imre (? 1888 – St. Paul, 1959) az októbrista eszmék örököseként működő Magyar Köztársasági Párt elnöke. 1924-ben Párizsban telepedett le, ahol jelentős szerepet játszott az októbrista emigrációban. A második világháború után a Kisgazdapárt Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Bács-Bodrog megyei listáján választották meg párton kívüli nemzetgyűlési képviselőnek. 1946 decemberében Ausztriába menekült, majd előbb egy rövid ideig Párizsban élt, végül az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le. Az emigrációban újjászervezte a Magyar Köztársasági Ligát, 1950-ben a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja volt.

¹⁰⁰ Hajdu-Németh Lajos (Nagylós, 1909. május 15. – Somerset, Amerikai Egyesült Államok, 1985. március 23.) mezőgazdasági szakiskolát végzett, 1935-től a Kisgazdapárt tagja, majd a Nemzeti Parasztpárt egyik alapítója. A második világháború után a Keresztény Demokrata Néppárt egyik újjászervezője, majd átlépett a Független Kisgazdapártba. 1945-ben előbb az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd a Nemzetgyűlésben a kisgazdapárti frakció jobboldali, katolikus vonalának a tagja. 1947. június 3-án Varga Bélával emigrált. 1947 és 1955 között Párizsban élt, majd az Amerikai Egyesült Államokba költözött.

alábbis mint nagy aquisitióról¹⁰¹ beszélt e két embernek a mozgalomhoz való csatlakozásáról. Épp ezért félnek attól, hogy a mozgalmat a jobboldali jelleg ne „kompromittálja”. A katolikus jellegre nézve kifejtette, hogy a reformátusoknak van egy mozgalmuk, mégpedig a Magyar Közösség.¹⁰² Azt az érvelésemet, hogy ez a Közösség Nagy Ferencet jelenti és hogy az ily elkülönülés a reformátusoktól jobbszárnyát balra tolódásra vezetheti, Nagy Ferencék erősödésére vagy még erősebb a favorizálására, nem értékelte kellőképpen. Az volt az önbenyomásom, hogy Közi-Horváth gondolkodásmódja erősebben differenciálódik a mienkétől, mint számítottam.

Gácsérral lényegesen könnyebb a megértés, és azt hiszem, hogy ő egy állandó kapcsolat során könnyen a mi vonalunkba volna állítható.

Auer,¹⁰³ Dessewffy¹⁰⁴ és Kovács Imre megalakították a „Paraszt Pártot”. Ez tehát egy itteni politikában a másik pólus Közi-Horváthékkal szemben.

Besseney¹⁰⁵ még nem jött vissza New Yorkból.

1950 és 1956 között a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja. 1956 októberében visszatért Magyarországra, majd az év végén újra az Egyesült Államokban élt. 1958-tól a Magyar Bizottság tagja volt.

¹⁰¹ Aquisitio = gyarapodás, szerzemény (latin).

¹⁰² A Magyar Testvéri Közösséget 1925-ben elsősorban Erdélyből Magyarországra települt értelmiségiek, a szabadkőműves mozgalom mintájára titkos szervezetként alapították meg. A német megszállás után jelentős szerepet játszott az ellenállásban. A Magyar Testvéri Közösség 1946 nyarán szerveződött újjá. A szervezetet a kommunisták az FKGP szétdarabolására, vezetői lemondatására használták fel. 1946–1947 fordulóján köztársaság elleni összeesküvés vádjával mintegy 260 főt tartóztattak le, köztük a Kisgazdapárt jelentős tisztségviselőit. Az 1947. február 27-én kezdődő Donáth György és tizenkét társa ügyét további hat koncepciós per követte.

¹⁰³ Auer Pál (Budapest, 1885. október 3. – Párizs, 1978. június 21.) 1908-ban Budapesten szerzett oklevelet, 1910-ben letette az ügyvédi szakvizsgát. A Tanácsköztársaság idejében Bécsben élt. 1919-ben Magyarországot képviselte a Nemzetek Szövetségét előkészítő nemzetközi konferencián, 1920-ban a határmegállapító bizottság jogi szakértője. A két világháború között ügyvédként (is) dolgozott. 1926 és 1939 között a budapesti törvényhatósági bizottság független képviselője volt. 1943-tól a Független Kisgazdapárt tagja. A német megszállás után illegálisba kényszerült. 1945-ben előbb az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd a Nemzetgyűlés tagja, 1946-tól Magyarország párizsi követe. 1947. január 2-án lemondott tisztségéről, és Franciaországban maradt. A magyar politikai emigráció egyik meghatározó személyisége, 1950-től az MNB egyik alelnöke volt.

¹⁰⁴ Dessewffy Gyula (Budapest, 1909. november 21. – Curitiba, Brazília, 2000. augusztus 12.) történelmi magyar családból származott. Egyetemi tanulmányait előbb Párizsban és Bécsben, majd Miskolcon folytatta, azonban diplomát nem szerzett: a családi 3000 kat. holdas birtokon gazdálkodott. 1937 és 1943 között Barankovics Istvánnal alapító szerkesztője *Az Ország útja* folyóiratnak. 1939-től a *Kis Újság* tulajdonosa és főszerkesztője volt. A német megszállás után részt vett az ellenállási mozgalomban, 1944. október 15. után a katonai ellenállás egyik szervezője. 1945 januárjában a Független Kisgazdapárt budapesti szervezetének intézőbizottsági tagja. Szót emelt a magyarországi németek kitelepítése ellen. 1945-ben előbb az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd a Nemzetgyűlés képviselője volt. 1947 júniusában emigrált. Előbb Franciaországban, majd Münchenben élt. Tagja volt a Magyar Parasztszövetség Emigrációs Szervezetének, valamint a Magyar Nemzeti Bizottmánynak. 1951 és 1954 között a Szabad Európa Rádió magyar osztályának vezetője volt. 1954-ben az Amerikai Egyesült Államokba költözött, ahol a Szabad Európa Rádió New York-i tudósítójaként dolgozott. 1961-ben visszavonult a politikától és Brazíliában telepedett le.

¹⁰⁵ Bakách-Besseney György (Budapest, 1892. április 14. – New York, 1959. február 19.) jogot tanult Budapesten és Bécsben. 1912-től Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye szolgabírája, az első világháborúban huszártisztként teljesített szolgálatot. A háború után a római, majd a bécsi követségi szolgálat titkára, 1926-tól a Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője, 1934-től annak vezetője volt.

Kovács Imre most jött meg Londonból. Azt mondja, nagy érdeklődést tapasztalt munkáspárti oldalról a magyar emigráció kérdésében. Ez volt az első ilyen jelenség eddig. Azután érdeklődtek nála, hogy a New York-i bizottmányt kikkel kellene kiegészíteni, hogy tényleg a magyarságot képviselje. Egyébként azt is mesélte, hogy munkáspárti körökben nagy bizalommal néznek a jövőbe a belpolitikát illetően. Erősen bíznak, hogy a következő választáson is megkapják a többséget, mert a közvélemény kutatás azt mutatja, hogy a konzervatívok javára folyó szimpátiaeltolódás megállt, sőt visszafelé kezd fordulni.

Ugyancsak Londonban járt Bán¹⁰⁶ és Szélig,¹⁰⁷ abból a célból, hogy elismertesse frakcióját Peyerral szemben a szoc. dem. internacionálénál. Ez nem sikerült nekik, mert arra utasították őket, hogy alakítsanak ki egymás között egységet.

Ami a francia belkapcsolatokat illeti, az általános vélemény az, hogy De Gaulle¹⁰⁸ nem a jövő embere. Híveinek száma már hónapok óta csökkenőben van. A jobboldaliak is így látják a francia helyzetet. Amióta Moch belügyminiszter¹⁰⁹ radikálisan a kommunisták ellen fordult, a Troisème Force nagyban nőtt népszerűségében, De Gaulle viszont az USA-val szemben nyilatkozatával rengeteget rontott.

1938-tól belgrádi, 1941-től vichyi, 1943-tól berni követ volt. 1944. március 12-én tisztségéről lemondott. 1944 augusztusától a magyar kormány és a nyugati hatalmak közötti fegyverszüneti tárgyalások közvetítője volt. 1946-tól az Amerikai Egyesült Államokban élt, a Magyar Nemzeti Bizottmány végrehajtó bizottságának és a külügyi bizottságnak az elnöke volt.

¹⁰⁶ Bán, szül. Rozmayer Antal (Baranya, 1903. augusztus 30. – Zürich, 1951. augusztus 25.) géplakatosnak tanult. 1919-ben a Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetségének a tagja, majd a Tanácsköztársaság bukása után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba emigrált. 1922-től a jugoszláv Szociáldemokrata Párt tagja, 1931-től a vajdasági vezetőség alelnöke, a Szabadkán és Újvidéken megjelenő *Munkásújság* szerkesztője. 1941-ben a magyar hatóságok hat hónapra internálták, majd Budapestre költözött. 1944 márciusa után a Magyar Front aktív résztvevője. 1945-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd a Nemzetgyűlés szociáldemokrata képviselője. 1945. június 1. és 1948. február 26. között iparügyi miniszter, az államosítás és a terveződés egyik bevezetője. Ellenezte a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt fúzióját. 1948-ban kizárták a pártból, majd Svájcba emigrált, ahol a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Emigrációban szervezet főtitkára volt. 1949 és 1951 között Londonban élt, majd Zürichben érte a halál.

¹⁰⁷ Szélig Imre (Szigetvár, 1903. január 27. – London, 1968. július 17.) lakatosmesterséget tanult. 1923-tól a Magyar Szociáldemokrata Párt tagja, 1938-ban a csepeli pártszervezet titkára. 1944-ben a Gestapo letartóztatta, majd szabadulása után illegálisba vonult. 1945-ben előbb az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd a Nemzetgyűlés tagja. Mivel ellenezte a szociáldemokrata és a kommunista párt fúzióját, ezért 1948 februárjában kizárták a pártból, áprilisban pedig mandátumától fosztották meg. Előbb Svájcban, később Angliában élt, ahol a BBC munkatársa volt. 1950-ben a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Emigrációban szervezet elnöke lett. A Peyer-féle emigráns Magyar Szociáldemokrata Párttal szemben a Szocialista Internacionálé ezt a szervezetet ismerte el. 1949 és 1957 között a londoni *Szociáldemokrata Népszava* szerkesztője. 1956. október 31-én a Budapesten újjászervezett Szociáldemokrata Párt elnökségének a tagja. 1956 és 1957 között a Magyar Forradalmi Tanács tagja, 1958-ban Kéthly Anna javára lemondott az emigráns SZDP elnöki tisztségéről, és a párt főtitkáraként dolgozott.

¹⁰⁸ Charles André Joseph Marie de Gaulle (Lille, 1890. november 22. – Colombey-les-Deux-Églises, 1970. november 9.) francia tábornok, a második világháború alatt a francia ellenállási mozgalom vezetője. 1959. január 8. és 1969. április 28. között Franciaország köztársasági elnöke.

¹⁰⁹ Jules Salvador Moch (Párizs, 1893. március 15. – Cabris, 1985. augusztus 1.) 1945 és 1947 között francia közlekedési, 1947 és 1950 között francia belügyminiszter, 1950–1951-ben francia hadügyminiszter volt.

Az itteni magyarság politikai elhelyezkedését illetően a helyzet a következő: a tehetősebb, komolyabb, erősebb és képzetesebb elem, kiknek Párizs az állandó tartózkodási helye, szélsőségesen baloldali, ami azt jelenti, hogy a kommunizmus után közvetlenül a volt Horthy-rendszer gyűlölik legjobban. Ilyen kijelentéseket, mint: „a reakciót ki kell pusztítani”, vagy „horthystákkal nem állunk szóba” napirendesen lehet hallani. Ezek az emberek Auertől Kovács Imréig, Bántól Linderig, sőt Közi-Horváthig nem folytatnak nagyvonalú politikát, szűk látókörrrel rendelkeznek és kicsinyes érdekek vezetik őket. Véleményem szerint légüres térben mozognak. Néhány emberből alakult klikkel állnak mögöttünk. Komoly francia összeköttetésük nincs és nem is lehet, mert hisz a francia politikában nincs állandóság, és az alulról felvetett államvezetők folyton változnak.

A magyarság másik része főleg katonaköteles nőtlen fiatal emberekből áll, akik feketén érkeztek. Ez a tömeg jobboldali, sok köztük a nyilas, de még több a zagyvagondolkodású, kaotikus politikai eszmekörrel rendelkező, zöld, kiforratlan elem. Ezek Gácsér körül csoportosulnak. Visszatérve az első csoportra:

A baloldali politikusok között tátongó ellentétek vannak. Öröm látni őket. A politikai figyelmük nem a külpolitikára és a fejlődésre, hanem a múltra, a saját igazolásukra és a háború utáni belpolitikára irányul. Mindegyik pontosan addig akarja majd az ország felszabadítása után a kereket visszaforgatni, ahogy az az ő disszidálása idején állott. Ezért mindenkit konkurensének és ellenségének tart és a többi gyengíteni, emigrációs szereplését lerombolni, hazatérését megakadályozni a cél.

Engem úgy tekintenek, mint aki egy idegen bolygóról jöttem és soha nem hallott dolgokat mesélek.

Feltétlenül lehet hatni rájuk, azonban, hogy ez eredményes legyen, ahhoz többünk sok hónapos jelenlétére és itt-tartózkodására volna szükség. És csak nagyon óvatosan szabad a dolgokhoz hozzányúlni.

Képzeld magad elé az itteni légkört: hasonló ahhoz, ami Ausztriában 1945–1946-ban uralkodott. A nagy közvélemény még mindig a fasizmus borzalmaival van elfoglalva. A szovjet állapotokról sokan semmit nem tudnak vagy nem hiszik el. Még a katolikus lapok is csak szordínóval¹¹⁰ mernek a¹¹¹ Szovjet ellen írni. A tömeg kommunistaelenes, de ez belpolitikai motívumokból származik. A fasiszta, a háborús bűnös, még mindig egy szörnyeteg, aki tömegeket gyilkolt. Ehhez vedd hozzá, hogy a jövőt úgy látják, hogy a háború még jó ideig nem jön, Angliában a következő választáson is a Munkáspárt,¹¹²

¹¹⁰ Szordínó olasz eredetű szó, magyar jelentése hangfogó, hangtompító.

¹¹¹ Az eredeti szövegben a „kommunizmus” szó áthúzva.

¹¹² A balközép Brit Munkáspárt (angolul Labour Party) 1900-ban a szakszervezeti mozgalmakból és a korabeli szocialista pártokból alakult meg. Az 1920-as és az 1930-as évek elején Ramsay MacDonald irányításával kormánypárt volt. 1940 és 1945 között a háborús koalíciós kormány része, 1945 és 1951 között Clement Attlee miniszterelnöksége alatt kormánypárt volt.

itt pedig a Troisème Force¹¹³ marad uralmon, az USA-ban Truman¹¹⁴ a béke fenntartása, az oroszokkal való megegyezés és a tábornokoknak a politikából való visszaszorítása mellett fáradozik, hogy a később majd mégis kitörő háború a szociáldemokrácia háborúja lesz a kommunizmussal szemben és az a szociáldemokrácia győzelmét hozhatja legfeljebb.

Ez tehát az itteni politikai helyzet és légkör durva vázlata, ahogy azt eddig megismertem. Az általános dekadencia levegőjében nem is lehet más.

Mégis azt mondom, hogy szükség volna arra, ha Te, Béla és Miklós ide törekednétek. Fel lehetne itt idővel rázni valamit. Ennek reális megvalósítása ügyében azonban semmi kézzelfoghatót nem tudok még írni. A vízumigénylés a könnyebb dolog. Az elhelyezkedés a nehéz. Oly katolikus szerv, mely szóba jöhetne, nincs, vagy legalábbis titokban tartatik. Lehet segélyeket kapni, azok azonban nem biztosítanak megélhetést.

Én a magam részéről törekszem innen tovább. Szerencsére az útlevelemben mai bepecsételt vízumok nem vették el érvényességüket, így Argentínába való kijutásomnak nincs akadálya.

Egy hónapig még legalább maradok. Ha addig jössz, nálunk lakhatsz, van egy üres ágy az egyik szobában. Igyekezzél kijutni és körülnézni. Több szem, többet lát. A kosztolást is olcsón kihozzuk a Részedre, mert itthon főzünk.

Levelem tartalmát ismertesd a többiekkel. Legközelebb nekik is írok majd. Samuékkal elutazásom előtt helyreállt a teljes béke.

Kézcsókjaimat add át. Téged sok szeretettel ölel

Árpád

Stitz Jánosnak írtam és megírtam címemet. Nem tudom [meg]kapta-e, ugyanis az ugyanakkor feladott két másik levél visszajött, mert mint kisült, nem volt rajtuk elegendő bélyeg. Az övé azonban nem jött vissza, pedig arra se ragasztottam többet. Kérdezd meg, megkapta-e, ha nem, közöld vele címemet.

¹¹³ A Troisème Force (Harmadik Erő) 1947 és 1958 között fennállt francia politikai szövetség, amelyet a Dolgozók Nemzetközi Pártja és az Ellenállás Demokratikus és Szocialista Uniója alkotott. A Troisème Force 1947 és 1951 között irányította Franciaországot.

¹¹⁴ Harry S. Truman (Lamar, 1884. március 8. – Kansas City, 1972. december 26.) demokrata párti politikus, 1945. január 20. és 1945. április 12. között az Amerikai Egyesült Államok alelnöke, 1945. április 12. és 1953. január 20. között az Amerikai Egyesült Államok elnöke volt.

6.

Varga László¹¹⁵ levele Nagy Ivánnak a magyar emigráció megosztottságáról

Graz, 1948 utolsó napjai

(Gépirat)

Kedves Barátom!

Csak hetek múltak el, hogy elhagytam a hazámat. Nagyon nehezen, mert azt tartottam, hogy népünk azokhoz ragaszkodik erősen, akik nehéz időben mellette állnak. Ezt tanultuk a háború utolsó napjaiban. Népünk szívesen követi azt, aki nehéz időben példát mutat. De jönnöm, sőt futnom kellett. Magamat kivéve senki sem tanácsolta, hogy maradjak. Odahaza az emigrációt népünk, mint egy célért, az ország felszabadításáért küzdők egységes táborát képzelem el.

Tudja, hogy vannak ellentétek, de hiszi, hogy ez a kemény munka természetéből, s nem az emberek gyengeségéből következik, tudja, hogy számtalan ellentétes álláspont van, de hiszi, hogy ezek a közös cél elérése érdekében mindig csökkennek, s nem is gondolja, hogy ezek az egyéni célok elérése miatt állandóan emelkedik,¹¹⁶ népünk jól tudja, hogy különböző pártállású emberek ellentéteit nem könnyű egységbe olvasztani, de meggyőződése, hogy az elérendő cél nagysága ezeket az ellentéteket eltünteti, de nem is álmodja, hogy a nagyravágás mohósága ezeket kínai fallá emeli, amelyen lassan már nem átmenni, hanem átlátni is nehéz, tudják otthon, hogy a világnézetek különbözősége az embereket eltávolítja egymástól, de hiszik, hogy a kemény küzdelem közelebb hozza őket egymáshoz, de alig hinnék, hogy ezek az emberek már-már alig találkoznak egymással, tudja népünk, hogy sok rágalom, gyanú, vád éri a magyarság kint élő elemeit, mert ezek a küzdelem velejárói, de megrettenne, ha megtudná, hogy ezek nem más nemzetek, hanem saját fiainak ajkáról hangzanak el, jól tudja a magyar nép, hogy az emigráció keserű kenyér, de hiszi, hogy a felszabadítás nagy érzése azt megízesíti, de kiábrándulna, ha megtudná, hogy ezt az acsakodás epéje majdnem élvezhetetlenné teszi.

¹¹⁵ Varga László (Budapest, 1910. december 18. – Budapest, 2003. május 17.) 1939-ben Budapesten szerzett jogi oklevelet, 1943-ban letette az ügyvédi szakvizsgát. 1937-ben a Józsefvárosi Keresztény Munkásifjak egyesületének az elnöke. A második világháborúban a németellenes ellenállás tagja. 1944-ben a lakásán alakult meg a Demokrata Néppárt, majd a Nyilas Számonkérő Szék letartóztatta. 1945-ben az FKGP színeiben budapesti törvényhatósági képviselővé választották. 1947-ben a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője. 1948-ban Svájcba menekült. 1950-ben New Yorkba költözött, ahol a Szabad Európa Rádió sajtóosztályán dolgozott. 1964-ben ügyvédi irodát nyitott. 1953-ban a Szabad Magyar Jogászok Világszövetségének alapítója, 1956-tól 1990-ig annak elnöke volt. 1989-ben tért először haza, majd a Kereszténydemokrata Néppárt egyik szervezője, a párt társelnöke lett. 1992-ben végleg hazaköltözött, s rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterré nevezték ki. 1994-ben országgyűlési képviselő lett. 1997-ben a Magyar Kereszténydemokrata Szövetség alapítója, majd csatlakozott a Fidesz országgyűlési képviselőcsoportjához. 1998 és 2002 között a Fidesz országos listáján szerzett országgyűlési mandátumot.

¹¹⁶ Az eredeti szövegben elírás történnhetett. Vélhetőleg a helyes szó ebben az esetben az „emelkednek”.

Odahaza ma is, ezekben a napokban is azt hiszik, hogy az emigráció teljes egységben, teljes erővel dolgozik a felszabadulást sóvárogva váró magyarságért.

Mi az oka, hogy a kint élő magyarság, szinte képtelennek látszik egységes tábort létrehozni? Nincs egy átfogó nagy tehetség? Vagy talán több is van? Vagy talán mindenki az, s a közkatonák otthon maradtak?

Miért van itt kint annyi csoport, társaság? Talán nincs egységes ideológia, vagy sok van, talán mindenkinek külön-külön? Vagy talán olyan eleven pezsgő élet lüktet az emigrációban, hogy mindenki egyedül akarja megváltani az egész magyarságot, vagy talán olyan fáradtak már, hogy a saját megváltásukhoz sincs már elegendő erejük? Olyan kérdések ezek, amelyek megoldásra várnak. Beutaztam Ausztria mindhárom zónáját, sok-sok emberrel tárgyaltam, éreztem, tapasztaltam, hogy az egységet mindenki óhajtja. Vágy van az egészséges egység irányában! Egyelőre azonban még zuhatagszerűen jönnek a panaszok.

Akik részt vettek a háború utáni magyar politikai életben, azonban a bolsevisták elleni küzdelmük miatt emigrálniuk kellett, ezek közül igen sokan azokat, akik a háború során kint maradtak, s immár ötödik éve eszik az emigráció fekete kenyerét, globálisan a nemzeti katasztrófa okozójának mondják. Elfelejtik, hogy a háború befejezése után a győztes nagyhatalmakkal kötött békeszerződés kötelező cikkelye által ez a kérdés már elintézésre került. A kérdésnek egyének részéről való felszínen tartása már nem indokolt. Ez ma már a történelemre tartozik. S nem veszik észre, hogy a négyéves emigráció, mindazokban, akikben még élt a szikrája egy nemesebb élet utáni vágyódásnak, nagy átalakítást végzett. Igen sok értékes ember van közöttük. Sokat nélkülöztek, szenvedtek, művelődtek és tapasztaltak.

Végigjárták az iskolát, ahonnan – ha el nem buktak – jobb és nemesebb embereknek kellett kijönni. Ezeket az új magyar élet nem nélkülözheti.

Akik – mert ilyenek is vannak, nem is kis számmal – a fenti csoportból nem tudtak jobbá és nemesebbé válni, s a hazatérést egybekapcsolják a „nagy leszámolással”, azok még hazatérésük előtt kijózanodnak ebből a betegségükből, s még lesz idejük – sajnos elég bőven – rájönni arra, hogy egy új magyar életnek nem lehet már a megkezdése előtt bűnbe[n] foganni.

A háborús emigránsok azokat, akik részt vettek a háború befejezése utáni magyar életben, s 1946-tól kezdve emigráltak, gyakran illetik a kollaboráns váddal. Nem akarják még most sem észrevenni, hogy a magyar nép a háború befejezésével sorsfordulóhoz érkezett, s nagy lelkesedéssel állott azok mellé, akik hősi erőfeszítéssel igyekeztek gátat emelni a bolsevizmusnak. De azt is elfelejtik, hogy ezt a bolsevista ellenes küzdelmet, ha nem is ebben a formában, a győztes nagyhatalmak fémjelezték.

A ma még otthon küzdő, bolsevista elleneseket, gyakran mindkét táborból azzal gyanúsítják, hogy a kommunistákkal összedolgoznak. Ilyenek is vannak, de az általánosítás helytelen. Sokszor úgy hangzik ez a vád, mintha az őrt álló katonát, aki nem hagyja el a helyét, utolsóként tartja a vonalat, azzal gyanúsítanának meg, hogy összepaktál az ellenséggel. S ha egy perc múlva meghal, úgy nemzeti hős lesz, ha még él, így áruló a szemükben.

A magyarság java, ma nagy átalakuláson megy át. Az otthon lévőket a bolsevizmus poklának előcsarnokában vergődnek, míg az emigráltak a nélkülözés, megaláztatás nehez napjait élik. Mindkettő nagy iskola ahhoz, hogy tökéletesebb emberek kerülhessenek majdan az éltre. Akik e küzdelem idején a szerencse lován ültek, s egyik iskolát sem járták végig, s a sebek gyógyításától is távol tartották magukat, nem irigylésre méltók. Inkább sajnálni kell őket, hogy a magyarság élet-halál harcában nem tudnak részt venni. Aligha fogják helyüket az új magyar életben megtalálni.

Otthon nagyobb az egység, mint az emigrációban. Ez annál fájdalmasabb, mert az emigráció égető tüzenek el kellene porlasztani azokat a káros tulajdonságokat, amelyek a széthúzást eredményezik. S akik, még itt kint sem tudnak ettől a tulajdonságuktól megszabadulni, azokat élőhalottaknak kell tekinteni, mert már az emigráció tisztító tüze sem tudja őket életre kelteni. A nagy egység hiánya annál szomorúbb, mert sok tehetséges ember él már az emigrációban. A tehetséges ember pedig magában hordja az egységítés, az összehozás és összetartás erejét. A tehetségtelen ember mindig ékeket ver, miután alkotni képtelen, legalább rombolását lássák.

Az egység rovására megy az is, hogy a kint élők sokat beszélnek otthoni tevékenységükről, mintha állandóan öngazolást keresnének, ezzel növekednek a súrlódási felületek, ez nem az alkotók feladata. Hiba, hogy igen sokan minden megmozdulásukat helyesnek és tévedhetetlennek tartják, ez pedig a nagy-tévedők tulajdonsága szokott lenni. Sokszor lenézik mások álláspontját, pedig, aki ezt teszi, annak nem sok fogalma van a demokráciáról. Személyeskedésnek veszik – igen gyakran – az igazságos bírálatot. Pedig ezt csak gyenge ember nem képes elviselni, s hízelkedőket csak szolgálalkú ember tudja hallgatni. Gyakori hiba, hogy sokan az ország elhagyásával a jogfolytonosság megszűnéséről beszélnek. Ezt a kérdést természetesen napirenden kell tartani, mert egy-két személy emigrálásával kezdődött a jogfolytonosság megszűnése. Azonkívül sok a negatívum az emigrációban. Személyekre állandó panasz, kitalált és vélt vádak, gyanúsítgatások, rágalmak. Kevés az építő bírálat, még kevesebb az alkotó szándék, s alig-alig látható a teremtő cselekvés. S ha ezek a hibák csak múltó betegségek volnának, úgy hagyni kellene, hogy magától meggyógyuljon, de ez már itt Európában járvány, amelyet meg kell állítani, mert a pusztítása felmérhetetlen.

Üdítő jel, hogy az írók kezdenek dolgozni, s van egy pár folyóirat, amelynek építő szelleme jó hatással van. Örvendetes, hogy van már egy szerv, amelynek munkájában jelentős politikusok vesznek részt, s amelynek munkáját a hazai magyarság a rádió hullámain keresztül nagy figyelemmel kíséri.

Kérdés, hol lehetne megtalálni a teljes egységet, hol lehetne közös nevezőre jutni? Hiszem, hogy a keresztény világnézet korszerű gyakorlati megvalósításának küzdelmében ez a teljesebb egység létrehozható, az eddigi munka teljes értékelésével. És máris hozzáteszem, nem pártpolitikai alapon, hanem azon felülemelkedve, abban a magasságban, ahova egyéni törekvések nem jutnak fel, ahol már csak a közös nemzeti szempont az irányadó, ahová törekvő hivatalnokok, hiú és nagyképű karrieristák nem jutnak fel, csak izzó apostolok. Anélkül, hogy e kis levélben mélyebbre nyúlnék e kérdésben, azért hiszem, hogy a fenti alapon létrehozható a teljesebb, teremtő egység, függetlenül most

népünk ezeréves szokásától, hagyományától, mert a hazai magyarságban a kereszténység nagy reneszánszát éli. Gyümölcse még nem mérhető le, de a magvetés már megtörtént. A magyar nép lélegzet-visszafojtva figyeli az e percekben történő eseményeket, amely egy szent életű apostol élete körül játszódik le.¹¹⁷ S akinek van érzéke a hazai magyarság vágyódását felfogni, annak tudnia kell, hogy a magyar nép javának többsége, egy korszerű, erőteljes szociális szellemmel telített keresztény rendszer után vágyik.

De a keresztény világnézet lehet az alapja a létrejövő teljesebb egységnek, már csak azért is, mert a bolsevista eszme, embert sárba taposó ideológiájával szemben, az embert felemelő, eredményes eszmerendszerrel csak a kereszténység érveivel lehet megnyugtató magyarázatot találni. A keresztény világnézetből fakadó érveken kívüliek, legtöbbször csak tagadások, de nem hosszabb időre szóló magyarázatok. A keresztény világnézet nem csupán a bolsevista eszmerendszer tagadása, sőt elsősorban nem, hanem a jövő országát építi tartós, szilárd alapokon. Ezt akadályozza ma a bolsevista kormány. Becsülnünk kell azok harcát, akik más világnézettel vívják harcukat a felszabadítást váró magyarságért. Ha ezekkel élettársak nem lehetünk, nagy örömmel leszünk küzdő társak.

Az emigráció tulajdonképpen nem más, mint egy oly tevékenység, amikor az otthon élő magyarság lelkivilágát meg kell mutatni a szabad nemzeteknek. De hogy helyesen mutassuk meg a szabad nemzeteknek az otthoni magyarság helyes lelkivilágát, népünket ismerni kell, lelkivilágát jól kell látni. Nemcsak közöttük, de bennük kellett élni azoknak, akik nevükben nyilatkoznak. Népünk józan. Talán ez a legnagyobb értéke. Nem vet el mindent, csak azért, mert a régi rendszerek hozzák létre. A jót átmenti a jövőre. Ami ma történik, azt sem dobja el teljes egészében. A helyeset meg akarja keresztelni. Azonban a régi rendszereket a maguk teljességében nem óhajtja vissza, de erőteljesen dobja el magát a kommunisták létformáját. A bolsevisták népünknel elérték azt, amit semmilyen propaganda, semmiféle kormányforma, évtizedek alatt nem tudott volna elérni: népünknel a bolsevista rendszer a pótvizsga lehetősége nélkül megbukott, volt híveik is tökéletesen kiábrándultak.

Otthon küzdő népünk nekünk irányt szabott, ha helyesen fogjuk fel az emigrációt, akkor ezt követnünk kell.

Dolgozzunk a teljes egységért, hogy együtt küzdhessünk népünkért. Nem minden áron, de minden erővel a teljes egységért.

1949. Az új-év küszöbén.

Dr. Varga László,
országgyűlési képviselő.

Graz, Merángasse 45.

¹¹⁷ Utalás Mindszenty József 1948. december 26-i letartóztatására.

7.

Varga Béla válasza Nagy Iván szeptemberi kérdéseire

New York, 1949. január 14.

(Gépirat)

New York, 1949, jan. 14

Kedves Barátom,

októberben érkezett kedves leveledre válaszolok. Részben azért nem válaszoltam, mert a kérdések tisztázása végett Eckhardt Tibor¹¹⁸ még a múlt év folyamán novemberben át akart menni Európába. Sajnos az utazása eltolódott, de reméljük, hogy a közeljövőben valóra válik. Ő felkeres benneteket s minden kérdésetekre felvilágosítást nyújt, már amennyire mi ezt itt Amerikából meg tudjuk tenni.

Pár kérdést intézel hozzám s én ezekre válaszolok a legjobb tudásom s a bizottmányban egyesültek felfogása szerint. A bizottmány a magyar nemzetet, az összmagyarságot képviseli. Azt idézem, amit az egyik barátunk írt, hogy vagy lesz a magyar nemzetnek képviselője és az a bizottmány, vagy pedig egyáltalában nem lesz.

Mi minden magyart képviselünk, bárhol él is a földön s magyarnak vallja magát. Célunk csak egyetlen lehet. Összefogni mindazon magyarokat, akik a nyugati hatalmak szempontjából is elfogadhatók, tehát nem a diktatúrák híveit, s felkészülve várni az időt, amikor cselekednünk lehet.

A Magyar Nemzeti Bizottmány tagjai az 1939-es országgyűlés és az 1945-ös nemzetgyűlés tagjai. Én részemről senkit kizárni nem akarok s ehhez nincs is joga senkinek sem, legfeljebb az emberek maguk zárhatják magukat ki a nemzet közösségéből azzal, hogy a nemzet ellen vétkeznek. De vannak súlyos politikai okok, amelyek arra kényszerítenek bennünket, hogy egyesek ma ne akarjanak politikai munkát végezni. Hiszem azt, hogy a délvideki volt képviselők közül többen is vagytok külföldön, s amikor elérkezik az ideje, hogy a Nemzeti Bizottmány ülészhessen, ott üdvözölhetlek benneteket.

Az új évben Isten áldását kérem rád s őszinte barátsággal üdvözöl

Varga Béla

¹¹⁸ Eckhardt Tibor (Makó, 1888. október 26. – New York, 1972. szeptember 10.) 1908-ban Budapesten szerzett jogi oklevelet, majd vármegyei tisztviselőként dolgozott. 1919–1920-ban az aradi, majd a szegedi ellenforradalmi kormányok sajtóreferense. 1922-ben a Keresztény Kisgazdapárt színeiben országgyűlési képviselő. Az Ébredő Magyarok Egyesületének egyik alapítója, a Magyar Nemzeti Függetlenségi párt vezetője és a Magyar Revíziós Liga alelnöke. 1930-tól a Független Kisgazdapárt tagja, 1932 és 1940 között alelnöke. 1940-ben Horthy Miklós és Teleki Pál megbízásából az Amerikai Egyesült Államokba utazott, hogy a német orientáció ellensúlyozására kapcsolatokat építsen ki az angolszász hatalmakkal. A háború alatt végig ott tartózkodott, 1945 után a magyar politikai emigráció egyik vezetője, a Magyar Nemzeti Tanács egyik szervezője volt.

8.

Falcione Árpád levele Nagy Ivánhoz az argentinai útról

Buenos Aires, 1949. április 6.

(Kézírástól)

1949. IV. 6.

Kedves Iván!

Igyekszem, hogy reális és a valóságnak megfelelő képet adjak a hajóútról és itteni első benyomásaimról.

Mindenekelőtt le kell szögezmem, hogy az általunk eddig Ausztriában vagy Párizsban olvasott argentinai levél közül egyetlenegy sem láttam, mely hű képet adott volna. Teljesen más képet kaptam itt, mint amit vártam. Azt hiszem tehát, hogy számodra is új megvilágításban festem majd Argentínát.

De előbb térjünk a hajóútra. Dortoir-on¹¹⁹ utaztunk 150 személyes hálófülkékben. Piszok, ordítás, hőség, lökdösődés. Undorító piszok a mosdóban és WC-kben, melyek előtt sorban álltunk néha órák hosszat is. Román mérnökök, lengyel tisztek, cseh gyárosok és néhány magyar tisztviselőcsalád képezik a jobb publikumot. A tömeg lengyel zsidókból, kis-ázsiai örményekből, spanyol proletárokból és arab kivándorlókból áll. Utóbbiak tetvesek. Naponta többször is vizsgáljuk magunkat, hogy nem szedtünk-e össze valami bőrbetegséget. Mindennap más rémhír terjed el a hajón: tífusz ütött ki, sarlach¹²⁰ lépett fel, cápák kísérik a hajót, ami a matrózbabona szerint halálesetet jelent; túlrakodás miatt ferdén halad a vén gőzös és vihar esetén baj lehet; a mentőcsónakokban csak az utasok harmadának van hely stb. Végül is az út végén valamennyien csodálkozunk, hogy az utasok valamennyien egészségesen érkeznek és se bőrbaj, se tífusz, se sarlach, se haláleset nem történt. Viharunk sem volt. Influenzák, gyomorrontások és néhány napos lázak nélkül azonban senki sem úszta meg. A gyerekek pedig kanyarót kaptak. A fiam is. Szegény épp Dakar¹²¹ és Montevideo¹²² között feküdt a szinte kibíráhatatlan egyenlítői hőségben 41 fokos lázzal, majdnem 10 napon keresztül, félig eszméletlen állapotban. Ma már teljesen egészséges és meg sem látszik rajta, hogy beteg volt. A rémhírek közé tartozott, hogy 40 napos karantént kapunk Rióban, de ez sem volt igaz.

¹¹⁹ Hálótermekkel rendelkező hajótípus, ahol a többgyas termeket a hajó falai mellett hosszanti formában alakították ki.

¹²⁰ Skarlát vagy vörheny. Baktérium által okozott akut fertőző betegség.

¹²¹ Dakar Szenegál fővárosa. A várost a 15. században a portugálok alapították. A levél keletkezésekor francia ellenőrzés alatt állt. (Szenegál 1960-ban nyerte el tényleges függetlenségét.) Napjainkban egymillió lakosa van.

¹²² Montevideo, Uruguay fővárosa, napjainkban 1,3 millió lakossal. A várost 1724-ben a spanyolok alapították.

Szóval épségben megérkeztünk és a csomagjaink sem veszték el, csak az egyik ládám törött össze, amikor a daru 20 méteres magasságból 60 km-es sebességgel rakta a hajófenékre és utána a rakodómunkások, mint valami hordót gurították. Ajánlatos tehát minden feladásra szánt koffert vagy ládát még egy külső védő ládába tenni, amit öreg lécekből és deszkákból lehet összeszőgezni. Törékeny dolgokat pedig százszor gondnal kell csomagolni.

Három fontos dolog van: tábori széket vinni, mert különben nem lehet leülni, fertőtlenítőszerrel, végül a koffereket védődeszkázással ellátni.

Konyakot, gyümölcsöt, élelmet nem kell vinni, a hajón minden olcsóbban kapható, mint Európában.

A hajón rossz ruhát kell hordani, mert perceken belül az ember csupa mocsok lesz.

A koszt kifogástalan volt. Bőséges és változatos.

Az első osztályon utazott a rosszabb publikum: úrgazdagok, kik fajra és állampolgárságra való tekintet nélkül majdnem kivétel nélkül még nemrég bújtak elő külvárosok piszkából. Főleg sötét és elferdült arcok, tekintetek. Úri arcú emberek csak a dortoiron voltak és a tengerészti sztek között.

Mégis azt mondom, hogy aki teheti, az fizessen rá, hogy legalább az asszonyok külön kabinban utazhassanak, ahol mosdó van. A férfiak is könnyebben viselik ez esetben az utat, mert van hol mosakodni és napközben néhány órára a tömegeből kiszabadulva nyugodtan leülni. Akinek azonban nincs 4-500 dollárt meghaladó értéke, az ne fizessen rá, mert a hajóutat összeszorított fogakkal és szerencsével ki lehet bírni, itt viszont egy minimális kezdőtőke létfontosságú. A hajóút kellemetlenségeit az ember a megérkezés után néhány héttel elfelejti. Nem oly rossz, mint a börtön, inkább egy jugoszláv katonai szolgálathoz hasonlít. Itt viszont egész rendkívüli fontosságú és esetleg évekre kiterjedő hatással bírhat, hogy az első hónapokban ne kelljen rögtön kényszermegoldásokba belépni, hanem az embernek legyen ideje a lakás és elhelyezkedés megválogatására. Ezt később még majd jobban megvilágítom. Akinek tehát nincs 4-500 dollárt meghaladó értéke, az semmi esetre se fizessen rá, hanem értékeit a partraszállás utánra tartogassa.

A hajóútnak voltak kellemes és érdekes részei is. Az Egyenlítő környéki csodás naplementék soha nem álmodott fantasztikus színeivel és felhősodáival, a repülőhalak játéka, azután Casablanca¹²³ és Dakar meglepő érdekessége, mindkét helyen egy-egy napig álltunk és szabadon járhattunk a városban – Casablanca világvárosi képe, a pazar árubőség és olcsóság – Dakar egzotikus vonásai –, ha lett volna pénzem pazar krokodilbőr koffereket, női táskákat, gyíkcipőket vehettem volna nevetséges összegekért – az Európában pedig szemétdombra hajított cipőkért, rongyos pulóverekért és ruhadarabokért a négerrek komoly árakat fizetnek. Sajnos az ilyen rongyokat Európában hagytuk, pedig érdemes lett volna Dakarban eladni. A négernek nem kell az új holmi, még ha olcsóbb, akkor sem. Minél hordottabb valami, annál többet fizet érte.

¹²³ Casablanca Marokkó legnagyobb – 3 milliós –, az Atlanti-óceán partján fekvő városa. A terület már a 7. századtól lakott volt. A levél keletkezésekor francia ellenőrzés alatt állt, az 1940-es és az 1950-es években számos franciaellenes zavargás volt a városban.

Dakar és Montevideo között sokat szenvedtünk a hőségtől. Legkínzóbb volt a meleg Rio de Janeiróban, ahol másfél napig álltunk és rakodtunk. Rióban is kiszállhattunk. Tényleg gyönyörű város. Parkírozott 80-100 m széles utain egymás mellett sorakoznak, de főleg épülőfélben vannak a pazar felhőkarcolók. Márványból épített sokemeletes házak sem ritkák.

Brazília azonban nem szabad menni. Kibírhatatlan a klíma.

Reggel tán két óra hosszat sétáltam a városban és annyira kifáradtam, hogy estig képtelen voltam mozogni. Reggel 7 órakor annyira tűz a nap, mint nálunk kánikulában délben. Európai embernek ott élni szörnyű kín lehet és munkaképtelenné válik. Ha netán fizikai munkára kényszerül, feltétlenül tönkre kell mennie egészségileg. Az ott élő gazdag európaiak hűtött villákban élnek, hűtött autókön járnak.

A Rióban kiszálló IRO utasokat elsőrendűen helyezték el. A családosak két szoba konyhás házakba kerültek, ahol maguk főztek, a legényemberek különféle jó szállodákba. Ellátásuk is kitűnő. Másnap már szabadon járhattak-kelhetek és mindaddig az IRO költségén és házaiban élnek, amíg el nem helyezkedtek. A munkaközvetítést is az IRO végzi. Mindez, azt hiszem, nem az IRO érdeme, hanem a brazil állam kívánja így és pénzeli is.

Santosban¹²⁴ fél napig, Montevideóban egy napig álltunk. A hőség csak itt ért véget. Buenos Airesben kellemes magyar nyári időben szálltunk partra. Jelenleg itt ősz van.

Hogy mindjárt a klímával végezzek: a tél nem hidegebb, mint nálunk a november. Néha van dér és talaj menti éjszakai fagy. Fűteni kell, de villany- vagy petróleumkályhával megoldható. Ez a hideg 3 hónapig tart. Nyáron, ugyancsak 3 hónapon át viszont lényegesen melegebb van, mint a mi otthoni nyarunk alatt. Ilyenkor az európaiak szenvednek, munkaképességük csökken. A közbülső 3-3 hónap kellemes, a mi nyarunknak, tavaszunknak, illetve kora ősziünknek felel meg. Jelenleg szeptember elejének megfelelő időjárás van itt, amit roppant élvezünk a párizsi tél, majd az egyenlítői hőség után. A jó idő azonban legfeljebb még 2-3 hétig fog tartani, utána elő kell venni majd a kabátot, pulóvert és főleg az esernyőt. Szóval itt éppúgy mindenfajta ruhára – még könnyű bundára is szükség van, mint Európában.

Az emigránszállóban csak egy napig voltunk. Menekülésszerűen hagytuk el. Szörnyű hely. A dortoir után is kibírhatatlan. Nem a koszt és a hálóhely, mert az megehető, illetve tiszta, hanem az egyéb körülmények, melyek ólomsúllyal nehezdednek az ember kedélyére és lelkiállapotára. Reggel 7-kor el kell hagyni a hálóhelyet, ki kell vonulni poggyásszal együtt az udvarra, az egész napot ott lehet csak eltölteni. Kőpadokon ülve és csak este 7-kor megyeget vissza az ember a hálóhelyére. A személyzet goromba és csak spanyolul tud. Nincs semmi útbaigazítás kiírva, mindenki tájékozatlan. Egy megafon félóránként spanyolul utasításokat mond be, amit senki sem ért meg. Az emberek elvesztettek érzik magukat, nem tudják, mi lesz velük. A városban az első napokban képtelenség a tájékozódás. Fogalma sincs senkinek, hol kezdjen hozzá, mit csináljon. Olcsó

¹²⁴ Santos Brazília São Paulo államában található. A 418 ezres város Brazília és Latin-Amerika legnagyobb tengeri kikötője.

lakást kapni képtelenség, viszont csak 5 napra szól az engedély az emigrációs szállóban való tartózkodásra. Ezt meghosszabbítják, de semmi sem biztos, nincs semmi jogvédelem, semmilyen szerv, mely útbaigazítást adna. Az asszonyok jajgatnak, sírnak a padokon, átkozzák a napot, amikor hajóra szálltunk. „Inkább maradtunk volna Párizsban, ott a bányában dolgozhattál, itt éhen pusztulunk” – hallatszík több felől. Csupa rémült, kétségbeesett arc.

Másnap eljöttünk – és átmenetileg az első, legközelebbi hotelben vettem ki szobát, ahol most is lakunk. Napi 30 pesót fizetünk teljes panzióval. A szobánk szép, utcai, külön fürdőszobával. 1 Dollár – 9 peso. Dollárt szabadon lehet bárhol beváltani.

Az a hír, mely Ausztriát és Párizst bejárta, hogy tanácsos az emigrációs szállóban lakni, mindaddig, míg az ember nem kapja meg az iratokat, teljesen téves. Az iratok már egy hete a zsebemben vannak és semmivel sem kaptam meg lassabban, vagy nehezebben, mint azok, akik ott maradtak.

A lényeg, hogy az ember az úgynevezett sárga cédulát megkapja. Mi ezt már a hajón megkaptuk. Ezt csak azok kapják, akik bejelentik, hogy az emigrációs szállóba kívánnak menni. Ily bejelentést okvetlenül kell tehát tenni. Érkezéskor azután be is kell menni az emigrációs szállóba. Ott az ember lehetőleg még aznap essen át a röntgenezésen és fotografáláson és estére nyugodtan hagyja el a szállót. Az elhagyásnak nincs semmi akadálya, a sárga cédula birtokában eltávozhat. A poggyászt nem viheti magával, csak a legszükségesebb holmit. A többi a szálló raktárában marad.

Másnap és harmadnap azután lehetőleg már reggel tanácsos bemenni a szállóba és megtudakolni valamiképp, hogy mikor lesz a regisztrálás stb. Erre az időpontra az ember bemegy, ezt néhány órai várakozás után elintézi, majd egy hétig feljűk se néz. Egy hét múlva elmegy a kész iratokért és ugyanakkor elhozhatja a poggyászát. A poggyászt 20-30 pesóért szállítják ott lézengő fuvarosok a kívánt helyre.

A vámolás simán és udvariasan folyt, nem vámolnak senkinél semmit.

A hangsúly tehát nem azon van, hogy az ember az emigrációs szállóban lakjon, hanem hogy már a hajón, de legkésőbb rögtön a partraszállás után, az emigrációs szállóra való igény bejelentésével és formai beköltözésével a sárga cédulát megkapja, mert e nélkül tényleg igen sokáig tarthat az iratok megszerzése.

Az iratoknak – mely egyébként egy bőrkötéses személyazonossági igazolványból áll – sok gyakorlati jelentősége nincsen. Két éve itt élő embereknél még egyszer sem fordult elő, hogy igazolniuk kellett volna magukat.

Általában furcsa „fasiszta diktatúra” van ebben az országban, ahol az elnöki palota előtt még őrség sem áll, ahol az államelnök pazar kertvárosi nyaralóját egy 50 cm-es kis ösvény veszi körül, ahol a szállókban nincs bejelentési kötelezettség, ahol öles betűkkel olvashatók a kerítésfalon, hogy „szavazz a Kommunista Pártra” (senki se szavaz rá), és ahol, ha üzletet, penziót vagy iparvállalatot akarsz nyitni, egyszerűen egy darab papiroson bejelentet a városházán.

Igaz viszont, hogy a cukor ára maximálva van. 50 centavos kilója. (45 USA cent.) No meg az észak-amerikai és angol kézben lévő vasutakat államosították. Mondják azt is, hogy az ellenzéki lapok nem kapnak elég papiroset és ezért csak napi 24 oldalon jelen-

hetnek meg. Sokan panaszkodnak az új adókra is. Egy olyan penzióknak például, mely 10 szobánál többet ad bérbe, újabban néhány peso évi adót kell fizetnie. Arról is beszélnek, hogy egy tisztviselőt, aki ellenzéki volt, nem léptettek a soros előléptetésekkel elő.

Áttérek az árakra: 1 kg liszt 30 centavos, 1 kg banán 1 peso, 1 kg általunk eddig nem ismert nagyságú és ízű alma, őszibarack vagy szőlő 1.30-1.70. 1 kg marhahús 1.50. Férfiruha, jó 200.-, angol szövetből, prima 300.-, ing 20-30, zokni 3.50, kalap 4-10, férficipő: a legprimább pesti susztereknek megfelelő 80.-, az ausztriai típuscipőknek megfelelő 25.-, 1 kg prima mosószappan 80 centavos, villamosjegy 10 centv., újság 15 centv., telefon havi 7.- akármennyit beszélsz, tehát minden üzletből, kávéházból teljesen ingyen telefonálhatsz. Cigaretta, jó 10 db 25 centv., mozi 70 centv., kávéházi fekete 30 centv.; egy db pohár 0.70, tányér 1.50, lábas 10-25.-, törülköző 3-4.-, új rekamié-ágy sodronnyal 80.-, egyszerű asztal vagy szék 15-30.- stb. Ugyanakkor a közönséges segédmunkás keresete 350-500 peso, szakmunkásé 500-800. A megélhetés, ruházkodás, lakásberendezés stb. tehát nem probléma. Egyébként mindenféle iparcikk kapható és majdnem minden olcsóbb, mint Európában. Teljesen helytelenek tehát azok az értesítések, hogy tanácsos ide konyhafelszerelést, húsdarálót, öngyújtót, kéziszerszámokat stb. hozni. Mindez itt sokkal olcsóbb. Semmit sem kell hozni, csak dollárt. Itt kell kiruházkodni és berendezkedni, majd a keresetből. Még írógépet, fényképezőgépet sem érdemes hozni, legfeljebb saját használatra, mert az ilyen dolgokkal itt házalni körülményes, az eladás nehezen megy, hisz a kirakatok tömve vannak a legszebb észak-amerikai írógépekkel és Leicákkal, az árdifferencia pedig csekély. Ékszert, briliánst érdemes hozni, mert annak jó ára van. 1 karát tiszta fehér kő 3-4000 peso (270-360 dollár). De legjobb a dollár, mert az gyorsan átváltható és azonnal lehet valamihez kezdeni. A legfontosabb ugyanis az, hogy az ember itt ne egye fel a pénzt, hanem addig csináljon üzletet, amíg van miből. Ehhez 3-400 dollár, sőt kevesebb is elegendő. 5-6 szobás lakást kell például kivenni, berendezni, 3 szobát kosztal kiadni és ez máris biztosítja a legegyszerűbb megélhetést. Vagy százezer pesóval kisüzembe betársulni és rögtön ott elhelyezkedni munkásnak. Telket már néhány száz pesóval lehet venni havi 25-80 pesós részletre (10 évi törlesztés), ami mindenképp jó üzlet és biztos nyereséget hoz, mert a fennálló lassú infláció (az itteniek még nem tudják, hogy az micsoda és hiteleznek), azután a város elképesztő fejlődése és terjeszkedése a telekértéket 1-2 éven belül a többszörösére emeli.

Aki teljesen pénz nélkül ér partra, az súlyos helyzetben van. Kénytelen azonnal elhelyezkedni és esetleg pillanatnyilag csak 350-400 pesóért. Ebből nem tud lakást bérelni. Kénytelen valahol a külvárosban lakni albérletben, ami naponta többórát utazást jelent. Az itteni klímában kimerül, leragad, nyomorog, nincs ideje és akaraterije más állás után nézni, ellustul, és innen származnak a panaszos levelek. De ily esetekben mindig az illető a hibás, mert akaraterővel és kitartással még az ily kényszerelhelyezkedésből is ki lehet szabadulni.

Ha valaki annyi pénzt sem tud hozni, hogy legalább egy hónapig legyen ideje körülnézni és ezenfelül családos, vagy egyedüli kereső, az gondolja meg, mielőtt hajóra száll. De még ez esetben is nyugodtan jöhet, ha valamilyen szakmát kitanul. Villanszerelést, kőművesmesterséget, asztalosságot, üvegezést, vagy bármily ipari dolgot. Elég, ha né-

hány hónapig tanulja ki. A negyed szakember itt már teljes szakembernek számít. Ez esetben rögtön már 5-800 pesót kereshet, amiből már jól megélhet és keresetéből telek-spekulációba vagy más hasonlóba kezdhet.

Mezőgazdaságban technikai okoknál fogva elhelyezkedni nem lehet. Az ember nem tudja, hogy miképp kezdjen hozzá. Minden információ, amit kap, bizonytalan, megbízhatatlan. Az itteni körülmények között nem mehet az ember vaktában vidékre. Annyira új minden, annyira más, mint Európában, hogy okvetlenül megbízható ismerősök közelében lehet csak megindulni. A magyarság pedig – épp ezen okoknál fogva – majdnem kizárólag a fővárosban helyezkedett el és akik vidékre mentek körülnézni, bizonytalanok érezvén a talajt, visszajöttek. Legfeljebb a főváros környékén kertészet-tel lehetne foglalkozni, de ehhez már nagyobb tőke kell, munkásnak beállni ily helyre pedig éjszakerítlen, amikor itt a városban annyi lehetőség van. Állami telepítések vannak, de nem egész megbízhatóak. A vidék nem is egészséges, mérges rovarok, rossz ivóvíz, bizonytalan közállapotok miatt.

Buenosban maradunk tehát. Tervem, hogy néhány szobás panziót rendezek be és emellett vagy mint villanyszerelő helyezkedem el, vagy, ha sikerül, rögtön önálló villanyszerelő műhelyt nyitok. A lényeg, hogy mielőbb megfelelő lakást kapjunk, mielőtt a pénzünket feléljük. Ez szerencse kérdése. 10 napja csak lakás után futok, eddig hiába.

Lakásárak: bútorozatlan szoba külvárosban havi 100-150 peso. Belvárosban 300-350. Belváros alatt egy akkora terület értendő, mint Budapest. 5-6 szobás villa belváros környékén havi 700-1000 peso. Panzió ugyanitt egy személynek havi 220-250 peso. Kijebb, 5-6 szobás, kertés villa 500-600 peso, panzió 180-200. Belvárosban 3-4 szobás lakás 800-1200 peso. Mindenholt háromhavi garanciát kell adni, vagyis 3 havi lakbért letétbe helyezni.

Tehát a sok jó és szép dolog között van, ami elkésérti az embert. A szinte megoldhatatlan lakásviszonyok, a közlekedés, az argentinok teljes megbízhatatlansága, és végül spanyolnyelv-tudás nélkül alig lehet megmozdulni, mert bárhova megy, mindenhol csak spanyolul tudnak. Hogy hova bújt ez a rengeteg, más nyelvet is beszélő bevándorló, rejtély.

Buenos Aires egy 30 km-es átmérőjű körben épült kertváros. Mindenki saját kis vil-lájában lakik, kertek közepén. Az utcák viszont szűkek. Órákig tart míg eljut az ember egyik helyről a másikra. A közlekedés meríti ki az embereket. A napi 8 órai munkaidőn kívül 4-5 órát közlekedik majd minden ember, ezért fáradt, és ezért rosszul tájékozott majdnem mindenki, mert nem tart fenn sok emberrel érintkezést.

A város szép. Csupa fa, kert, pálmák, fügefák, narancsfák; a legszűkebb belvárosban kezdődnek csak az emeletes házak és felhőkarcolók. Az üzletek pazarok, az árucikkek ízlésesek. Majd mindent itt gyártanak, az ország majdnem teljesen önellátó. Csak gép-behozatal van. Kevés a vas, szén és olaj. A bányák fel vannak tárva, de utak és vasutak hiányában lassan folyik kiépítésük. Sosem érik utol a szükséglet növekedését.

Kopott ruhás embert nem látni. Az emberek kiegyensúlyozottak, lelkiileg, fizikailag egyaránt.

A postaviszonyok rosszak. A város területén belül 2-3 napig megy egy levél. Sür-gönyről szó sem lehet.

Az argentinok udvariasak, szívélyesek, de egy szavukat sem lehet komolyan venni és a gengszter jellem nem ritkaság. Első naptól fogva azonban argentinnak tekintik a bevándorlót, tehát úgy érzed, nem vagy külföldi, hanem egyenjogú, illetve egyenjogtalanságú állampolgár. A jog ugyanis nem egészen kifejezett dolog itt, legalábbis egész más, mint a miénk. Számtalan oly dologra van jogunk, amiről eddig nem is álmodtunk, de jogunk van hazudni, másokat becsapni, bizonyos körülmények között kifosztani, sőt megbicskázni is – és ezekben az új bevándorlóknak egyelőre gátlásai vannak, ami handicapet jelent.

Az utcákon egész hajnalig zajos élet folyik, járnak a villamosok, autóbuszok, az utcák fényessége, eleganciája, a kirakatok, berendezések Párizst messze felülmúlják. Buenosban tökéletes a civilizáció – de tán a kultúra sem elmaradt: magas művészet, könyvek a tudományos élet jelei is bőven szembetűnőek.

Összefoglalva: egészen más világ; éhen halni nem lehet benne, még nyomorogni sem úgy, mint Európában. Meggazdagodni akarattal, kitartással és kis szerencsével lehet, és azután a mi fogalmainkat meghaladó kényelemben és szépségben élni. Talán jobb világ, mint a mai volt, sőt még annál is jobb, mint a zsidónak 1914 előtt volt. Mégis, egyetlen olyan magyarral nem találkoztam még az újonnan kivándoroltak között, bármilyen jól is megy a dolga, és soknak megy jól, aki ne azt mondta volna, hogy rögtön hazatér, amint csak lehet.

Az itteni magyarság egyébiránt szégyenli és marja egymást, jobban, mint a párizsiak, gyilkosnak, bitang kommunistának nevezik egymást. Külön vannak a régiek és újak, a nyilasok és középen állók, még a papok is egymást ütik. Nem a nyilasok a legerősebbek, hanem a baloldal. Az argentin kormánypártban sok újabban kivándorolt zsidónak van súlyos befolyása, sőt, új magyar zsidók a baloldaltól is érkeznek szép számmal. A tüzetes szimatolás azonban nem ennek következménye. Valószínűleg argentin belügy. Senki sem tudja a tényleges okot. Azt mondják, rövidesen újból meg fog indulni. Átszervezik a bevándorlási minisztériumot.

Kedves Ivánom, levelem tartalmát ismertesd barátainkkal. Mindannyiukat sokszor ölelem. Egyelőre nem írok sűrűn – ne haragudjanak, ha a közeljövőben nem kapnak még tőlem beszámolót, de oly hajszában élek, hogy képtelen vagyok időt szakítani az íráshoz. Létkérdés, hogy mielőbb keresztülvigyem elhelyezkedésünket, és mire révbé jutunk csak valamennyire is – úgy látom –, hónapok fognak eltelni a legvadabb rohanásban. Esténként az ember holtfáradtan esik az ágyba és a gondolatait sem tudja rendszerezni.

Kézcsókjaimat add át.
Sok szeretettel ölel

Árpád

9.

Nagy Iván levele Varga Bélához a Délvidék kérdéséről

Rum bei Innsbruck, 1949. július 20.

(Gépirat, az eredeti másodpéldánya)

Nagyságos
Varga Béla úrnak,
A Magyar Nemzeti Bizottmány elnökének
New York

Rum, bei Innsbruck, 1949. július 20.

Igen tisztelt Elnök Úr!
Kedves Barátom!

Ismételten a délvidéki törvényhozók nevében becses figyelmet Délvidék népének sorsára hívom fel.

A szörnyű emberirtásnak, amelyet Titóék az ottani lakosság között vittek végbe,¹²⁵ nincsen párja sehol Közép-Európában! Megsemmisítő táborok, közönséges gyilkolások, Oroszországba való elhurcolások mindazt a célt szolgálták, hogy ezen az ősi magyar területen a nemzetiségi összetételt erőszakosan ily módon megváltoztassák. Fasizmus koholt vádja, kollaboráció, német származás, sabotage és ezekhez hasonló alaptalan és koholt vádakot használtak fel ürügyül egyazon céljuk elérésében: kipusztítani azokat, akik útjában állottak a bolsevista-pánszláv eszme megvalósításának, vagy a magyar Délvidék szláv jellege ily módon való kidomborításának. Asszonyok, férfiak, csecsemők, agok estek áldozatul eme szörnyű pusztításnak.

Szomorúan tapasztaljuk, hogy a Bizottmány és végrehajtó bizottsága működésében eddig a megszállt területek és azok lakosságának sorsa nem szerepel, vagy legalábbis nem tudunk róla. Sőt azt se tudjuk, hogy pl. a Délvidék vagy annak lakossága milyen módon van képviselve a Bizottmányban.

¹²⁵ Utalás az 1944 ősztől a jugoszláv kommunista hatóságok által elkövetett atrocitásokra, amelyek során több százezres tömeggyilkosságokra került sor az ország egész területén. Ennek egyik része az 1944 őszen és 1945 elején a délvidéki magyarság ellen elkövetett mészárlások, illetve a délvidéki németek koncentrációs táborba zárása, majd kitelepítése volt. A magyar áldozatok pontos számát a mai napig nem lehet tudni. A közvéleményben az adatok 5 és 40 ezer között szóródnak, míg a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyesbizottság a feltárt dokumentumok alapján 13–14 ezer főre becsüli a magyar áldozatok számát. Lásd Kocsis Károly akadémikussal 2015-ben készült interjú: http://old.mta.hu/mta_hirei/teljesnek-tekintetho-a-delvideki-magyar-aldozatok-nevsora-136548/. A legújabb kutatásokkal kapcsolatban: HORNYÁK–BÍRÓ, 2016; Az áldozatok kereshető, elektronikus névsora: <http://martirium.vmmi.org/>

Igaz, hogy az 1948. szeptember 19-ikén hozzád intézett levelemre 1949. január 14-én adott becses válaszodban szíves voltál a feltett kérdésekre általánosságban rávilágítani, azonban a feltett kérdések időszerűsége és jelentősége általános magyar szempontból, de különösen a Délvidék szempontjából változatlanul fennáll.

Ez alkalommal azzal a tiszteletteljes kérdéssel fordulok Hozzád, hogy szíves volnál értesíteni arról, hogy Te, mint a Nemzeti Bizottmány elnöke a jelenleg szabad földön élő volt délvideki törvényhozók közül kiket tekintesz a Bizottmány tagjainak.

Meg kell itt említenem, hogy a magyarok közül Falcione Árpád, Kalmár Tihamér,¹²⁶ vitéz Korányi Elemér, vitéz Lindvay Nándor,¹²⁷ Vámos János¹²⁸ és csekélységem, a bunyevácok közül Vukovich Gerő¹²⁹ és a svábok közül Trischler József¹³⁰ és Hamm Ferenc élnek külföldön, akiről tudunk.

A fentit különösen szükséges tudnunk, mert becses leveddben azt írtad, hogy „amikor megérkezik az ideje annak, hogy a Nemzeti Bizottmány ülésezhessen, ott üdvözölhetsz bennünket”.

Ebből arra lehet következtetni, hogy mindnyájunkat vagy közülünk legalábbis némelyeket a Bizottmány tagjainak tekintesz. Ennek ellenére tudomásom szerint, erről közülünk senki hivatalos értesítést nem kapott, ahogyan az más törvényhozókkal viszont megtörtént.

A Bizottmány feladatköre a magyar nemzet külpolitikai érdekeinek védelme s ebben nagy szerepet játszik a megszállt területek és az ottani lakosságok sorsának kérdése is! Ismeretes előtted az [a] tragédia, amelynek részesei és szenvedő alanyai az ezeken a területeken lakó magyarok. A Bizottmány munkájának az a része, amely ezekkel a kérdésekkel kapcsolatos, nyilvánvalóan kiegészítésre szorul. Ennek ellenére nemcsak hogy mi v. törvényhozók nem kaptunk a mai napig hivatalos értesítést arról, hogy a bizottmány munkájába bekapcsolódhatnánk, de még azt se tudjuk, hogy ki volna esetleg közülünk ezzel a kérdéssel a Bizottmány vagy a Bizottság részéről megbízva.

Tudomásom van arról, hogy a Bizottság augusztus hó folyamán ülést fog tartani – ami szintén e sorok időszerűségét igazolja –, s ezért tisztelettel arra kérlek, hogy leveleimben feltett kérdésekre becses válaszodat nekünk megadni mielőbb szíves volnál. Maradtam igaz magyar üdvözlettel őszinte híved,

Nagy Iván

¹²⁶ Kalmár Tihamér (?-?) topolyai földbirtokos, 1942 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő.

¹²⁷ Lindvay Nándor (?-?) Muraszombaton élt, 1942 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő.

¹²⁸ Vámos János (?-?) zentai gimnáziumi tanár, 1941-ben a magyar katonai közigazgatás idején a közellátási osztály vezetője, az ún. tízes bizottság tagja, kinevezett polgármester. A nyilas hatalomátvétel után a csonka-parlament, az ún. Törvényhozók Nemzeti Szövetségének a tagja. A háború után háborús bűnösnek nyilvánították. Az 1947. augusztus 20-i altöttingi országgyűlés (lásd a 63. lábjegyzet) egyik résztvevője.

¹²⁹ Vukovich Gerő (?-?) zombori ügyvéd, 1942 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő.

¹³⁰ Josef Trischler (Boróc, 1903. március 20.-?, 1975. december 18.) német kisebbségpolitikus, a jugoszláv parlament tagja, a Német Gazdaszövetség egyik vezetője. 1942 és 1944 között a magyar parlament felsőházának a tagja. 1944 augusztusában a bácskai németekből megszervezte a Heimat-Schutz fegyveres alakulatot. A háború után a Bundestag képviselője, a kitelepített dunai svábok egyik vezetője volt.

10.

Falcione Árpád levele Nagy Ivánhoz az argentínai tapasztalatairól

Buenos Aires, 1949. augusztus 28.

(Kézírásos eredeti levél, illetve annak írógéppel átírt másolata)

Kedves Iván!

Megkaptam leveleidet, legutóbbi néhány nappal ezelőtt. A válaszadás késedelméért elnézést kellene kérnem, de nem érzem magam hanyagnak v. lustának; csak európai értelemben véve vagyok az; az itteni életkörülményeket tekintve úgy gondolom, hogy átlagon felüli teljesítményt produkálok a levelezés terén. Hisz e levelem immár a második, amit Argentínából Neked és tán a hatodik vagy a hetedik, amit ittlétem óta összesen nyélbe ütök. A klimatikus hatásról, az állandó fáradtságérzésről, a túl erőltetett munka utáni gondolkozás és fogalmazás nehézségeiről már írtam első levelemben. Egyszóval a betű biztos, hogy nem itt született e kontinensen, talán a szó inkább; mégpedig a felelőtlen, demagóg szó. Nekünk új bevándorlóknak is rövid idő alatt átalakul a gondolkozás- és kifejezésformánk: kezdünk fecsegni, hazudni, nagyozolni, fantáziálni, színesíteni és arcizomrándulás nélkül valótlanságokat állítani, csupán l'art pour l'art, mert e képzelet csapongásának komoly formában történő előadása itt megengedett, általános dolog és kielégülést okoz. De a napi életet nem is lehet másként lebonyolítani: ha netán lakást akarsz kivenni és foglalkozásod után érdeklődnek, ahhoz, hogy a tényleges állapotot megértessed, üzembről, alkalmazottak csoportjáról, hatalmas vállalkozásokról, összeköttetésekről, gyárról és százazrekről kell beszélned, mert ha netán igazat mondasz és szerényen elmondod, hogy egy garázsban kis műhelyed van, ahol egy fűrógéppel és egy munkással dolgozol magad is, akkor a háztulajdonos arról van meggyőződve, hogy semmid sincs és munkakerülő csavargó vagy a külső csapszékek környékén, akit a rendőrség is bizonyára már régen köröz. Amikor aztán európai barátainknak írunk és papírra kezdjük vetni a gondolatainkat, döbbenünk rá, hogy a kifejezésformánk nem megfelelő: hatszor is át kell alakítani a mondatokat, mert úgy érezzük, hogy nem fogjátok megérteni; vagy többet mondunk, vagy pedig – amikor a régi determinációt használjuk – úgy érezzük, hogy kevesebbet mondunk, mint amit akarunk. Sokszor azután kétségbeesve dobjuk el széttépvé a levelet és felhagyunk az írással, undorodva mindentől: a környezettől, klímától, az emberektől, az élettől és önmagunktól. Átkozzuk a sorsot, amely idehozott és belőlünk, volt európai kultúremberből egy, a genszter és tarasconi Tartarin¹³¹ közötti átmenetet képező alakot formált. Igen, az itteni embertípus e kettő vegyülete: a hideg, érzéstelen, számító, kíméletlen, erkölcsöt nem ismerő és mindenre

¹³¹ Utalás Daudet Alphonse *Tarasconi Tartarin uram* című humoros könyvére, amelynek címadó főhőse megrögzött hazudozó volt.

elszánt gengszter és a felelőtlenül fecsegő, fantáziáló, könnyelmű, elegáns, hazug, udvariás, kellemes modorú, megbízhatatlan, szélhámos: Tartarin.

Európára,¹³² mint egy romlatlan naiv, puritán, egyszerű, jellemes néppel lakott országra tekintünk vissza. Igen: egy ország és egy nép, mely egyformán és egységesen gondolkodik, melynek erkölce és kultúrája van. Erről az oldaláról nézve a világot, nevetségesnek tetszik az az állítás, hogy Európa elaggott, kiöregedett és megromlott. Szó sincs róla. Európa ma is a világ Rómája, az ősi Róma, amely puritán erkölcsével az eszmének, a kulturális fejlődésnek egyedüli, ki nem merült és örök tárháza. Csak Európában van kultúra és csak ott születhetik ideológia, művészet, irodalom és eszme.

Az európai bevándorló, legyen az olasz, angol, észt, szerb vagy magyar, itt egy közös családból származónak érzi magát, és kivétel nélkül mind nosztalgiával gondol Európára. A közös kapocs a kultúra, a becsület értékelése, a nemesebb gondolkodásmód, vagyis mindaz, ami a léleknek értéket és szint ad és amitől itt megfosztattunk.

Bizonyára hitetlenül olvasod e sorokat – pedig így van, ahogy írom. Ahhoz, hogy az ember Európát – a mai Európát – tisztességesnek, becsületosnak, puritánnak, kulturáltnak, ifjúnak, nagyra hivatottnak, fejlődésképesnek, nemesnek, műveltnak ismerje fel, Amerikába kell jönnie. Hiszen ott legalább minden második ember tiszteli a tudást, a szellemi értéket és művelődni akar. Hiszen ott még vitatkoznak igazságról és néha idealizmussal is lehet találkozni! Ott egy művész nagyságát az általa nyújtott művészet értéke szerint mérik és nem aszerint, hogy esténként hány dollárt keres. Ott egy 400 frankot, schillinget vagy márkát kereső egyetemi tanárnak nagyobb a súlya, mint egy 600-at kereső utcai árusé – tévedés azt hinni, hogy ez mindenhol így van.

De hagyjuk ezt. Keserű erről gondolkodni. Csak annyit akarok még mondani, hogy mindaz, amire apáink neveltek, amivé magunkat eddigi életünkön át kiképeztük, neveltük, formáltuk: itt semmit nem ér. Mosolyogva gondolok vissza azokra az innsbrucki beszélgetésekre, amiket a Skamlecz-csoport,¹³³ indulásakor folytattunk: amikor aggodalmaskodtunk, hogy főleg szélhámos lelkületű, feketézésről híres, általunk nem tisztességesnek tartott emberek vándorolnak elsőként és ezek rossz hírnevet kelthetnek Argentínában a magyarságnak; amikor aggodalmaskodtunk, hogy az elsőként kijutottak között sok a csirkefogó, a kalandor; és amikor megnyugodva vettük tudomásul, hogy végre több tisztességes, komoly értéket jelentő család is megy ki, akik majd helyrebillentik a magyarság rossz hírnevét. Istenem, de naivak voltunk! Állítom, hogy olyan magyar, aki itt szélhámos volta miatt rossz hírnevet kelthetne a magyarságnak, nem létezik. Ezzel szemben tény az, hogy az általunk értéknek tartott emberek itt nehezen boldogulnak. Nem tudnak jól elhelyezkedni, panaszkodnak, nem tudják feltalálni magukat és ennél fogva az itteniek szemében nem szereznek jó hírnevet a magyarságnak. Az általunk otthon „nemzetközi szállodai szélhámos”-nak nevezett egyén itt zöldfülű gringó, aki senkit sem tud becsapni, őt viszont hetenként többször is kijátsszák; itt

¹³² Az eredeti szövegben elírásaként: „Európának”.

¹³³ A Skamlecz-csoportot nem sikerült beazonosítani.

nyugodtan a máltai lovagrend tagja lehetne szürke és konzervatív életmódjával, ha ily lovagrend egyáltalán volna arrafelé.

Ugyancsak helytelenül gondolkodtunk, amikor arról beszéltünk, hogy a Dél-Amerikába vándorolt magyarság elvész a nemzet szempontjából. Ez teljesen téves. Az ide kivándorolt új emigráció majdnem kivétel nélkül, nagy zömében, lélekszakadva tülekedne haza, ha erre lehetőség nyílnék. Talán 5%-a sem maradna itt. Legkevésbé, aki valamennyi pénzt szerzett, mert az tudja majd magának legelsőbb és legbiztosabban a hazatéréshez szükséges utakat kitaposni. Az útlevel, hajótér stb. megszerzése csak pénz-kérdés. A szegényebb pedig képes lenne csónakon vagy lélekvesztőn is nekivágni majd az óceánnak. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a régi emigráció és az új emigráció között lényegbe vágó különbségek vannak:¹³⁴ mindenekelőtt a kultúra terén: a régi emigráció a műveletlen tömegekből került ki, az új emigráció pedig az intelligencia soraiból; a régi nem érezheti úgy, ahogy mi: „a lélek kialvását”. Aztán a régi emigráció túlnyomórészt önkéntes emigráns; az oly ember tudja csak otthagyni hazáját önszántából, akit nem fűz szoros kapocs e hazához; ezekben az új emberekben sosem élt lángoló hazaszeretet és komoly nemzeti érzés. Az új emigráció pedig épp a nacionalista rétegből alakult. Harmadszor: a régi emigráció nem hagyott otthon sem vagyont, sem erkölcsi tőkét. Az új emigráció viszont otthagyt mindent, ami az igaz életet jelentette, hisz vagyonos, nemzetvezető réteg volt. – Számolni kell tehát avval, hogy ha a lehetőség megnyílik, az egész tengerentúli emigráció (a dél-amerikai egész biztosan) majdnem teljesen egészében elemi erővel haza fog törtetni és meg is fogja találni rá az utat.

Az itteni magyarság politikai helyzetéről B. Miklósnak¹³⁵ írtam egy hosszú és kimerítő levelet. E részt tehát nem ismétlem meg újból. Ezzel kapcsolatban Neked csak annyit írok kiegészítésként, hogy az itteni horvát és más emigrációs politikusokkal nem vettem fel még a kapcsolatot és belátható időn belül nem is fogom tudni. Hiszen az itteni speciális struktúra és életmód folytán még az itteni magyar politikusokkal sem tudtam a kapcsolatokat felvenni, nemhogy a horvátokkal. A megélhetéshez itt napi 10-12 órát kell dolgozni, az ily munka pedig az itteni klíma alatt annyira fárasztó, hogy az emberek kénytelenek ezen kívül mással is foglalkozni. Az itteni sajtósági közlekedési viszonyok és nagy távolságok miatt egymás felkeresése kb. annyi időt vesz igénybe, mintha Ausztriában egyik városból a másikba utaztam volna. Dornbirnből Bregenzbe vagy Feldkirchbe eljutni könnyebb volt, mint Buenos Aires területén Szabó Gyeszt,¹³⁶ Fayt,¹³⁷ Bocsárit¹³⁸ vagy más barátunkat felkeresni. Azután nem is lehet otthon találni soha az embereket. A posta pedig használhatatlan. Egy levél B. Aires területén egy hétig utazik. Ahhoz,

¹³⁴ Bővebben: VÁRADY, 2000, 509–523, 567–580.

¹³⁵ Bonczos Miklós: lásd a 66. lábjegyzetet.

¹³⁶ Szabó Gyula: lásd a 71. lábjegyzetet.

¹³⁷ Fáy István: lásd az 54. lábjegyzetet.

¹³⁸ Bocsáry Kálmán (Zalaegerszeg, 1890–?) Budapesten szerzett jogi oklevelet, 1939-től kormányfőtanácsos, a Magyar Élet Pártja színeiben országgyűlési képviselő, 1944 decembere és 1944 márciusa között a nyilas csonka-parlament, a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének a tagja. Az 1947. augusztus 20-i altöltései országgyűlés egyik szervezője, az ott felállított kormány igazságügyi minisztere volt.

hogy az ember itt komolyan politizálhasson, mindenekelőtt nyugodt életmód, biztos kereset és sok szabadidő kellene, amivel egyikünk sem rendelkezik. Nem is ígérem tehát, hogy belátható időn belül a horvát vonallal kapcsolatokat fogok kiépíteni tudni. Sokkal fontosabb, az életfenntartáshoz szükséges teendőket sem tudom elvégezni és ezek hétről hétre halasztást szenvednek.

Az itteni gazdasági helyzetről annyit írhatok, hogy kb. egy hónap óta hirtelen krízis állt be. A kezdő és kevés tőkével rendelkező vállalatok sorban mennek tönkre és sok nagyvállalat is vegetál. A munkásként történő elhelyezkedés is nehezebbé vált. Munkanélküliség még nincsen, de fényes keresetekről és tőkegyűjtésről beszélni nem lehet. Az én kis bútorjavító és asztalos műhelyem is vegetál, komoly létfondjaink vannak, és ha a gazdasági krízis rövidesen nem enyhül, akkor valószínűleg kénytelen leszek becsukni. Hogy mit fogok kezdeni, bizonytalan. A magyar emigráció körében kivétel nélkül nagy a panasz. – Rövid képet adok, hogy az ismerősök közül ki miképp helyezkedett el: Szabó Gyesza munkás egy autójavító üzemben, keres havi 600 pesót. Tekintve, hogy mind a két fia munkásként dolgozik, szerényen megélnék. Bocsáry 3 fia és két lánya különféle helyeken dolgoznak munkásként, keresetük fejenként 2-300 pesó. Jól élnek, szép villában laknak. Dönci¹³⁹ is dolgozott egy építő vállalatnál mint betonmunkás, két hete azonban a vállalat leállt és Dönci jelenleg munka nélkül van. Sebők Sanyi¹⁴⁰ egy önálló magyar házépítő vállalat tagja. Molnár Dezső¹⁴¹ is társ a vállalatban. Házakat építenek, ők maguk is dolgoznak. Sanyi a maltert keveri, Dezső a téglát rakja, eddig szépen kerestek, félre is tettek; a krízis óta nincs munkájuk. Házigazdáink, akiknél albérleti szobát bérelek: Mahr Sándorék¹⁴² bevásárlózacskókat neccelnek, elkészítenek havi 200 darabot: az egész család dolgozik, 16 éves fiuk és lányuk is. Épp megélnék belőle. Tisza Kálmán¹⁴³ és Pók Zoltán¹⁴⁴ (fogorvos) villanyszerelők. Igen jól kerestek eddig, most

¹³⁹ Döncit nem sikerült azonosítani.

¹⁴⁰ Sebők Sándor (Veszprém, 1898 – Argentína, Tahy István birtoka Villa Ideal mellett, 1953 februárja) az 1928-as magyar olimpiai válogatott és a Nemzeti Sport Bizottság tagja, a Magyar Vitorlázó Szövetség főtitkára. A háború után Argentínában telepedett le, ahol aktívan részt vett az emigráció életében, az 1948-ban eredetileg Magyar Összefogás néven alakult Centro Hungaro egyik alapítója és annak alelnöke volt. 1953 februárjában gyilkosság áldozata lett.

¹⁴¹ Molnár Dezső (Miskolc, 1904–?) a József Műegyetemen szerzett építészmérnöki oklevelet. 1939-ben a Magyar Élet Pártja színeiben Miskolcra lett országgyűlési képviselő. A Centro Hungaro egyik alapítója. 1953-ban Lindvay Nándorral és Diminits Lászlóval kilépett a szervezeten belül.

¹⁴² Mahr Sándor (Alsóábrány, 1894 – Argentína, 1962) a Debreceni Gazdasági Akadémián szerzett oklevelet, a két világháború között földbirtokán gazdálkodott. A második világháborúban katonai szolgálattal teljesített, majd előbb Ausztriába emigrált, végül Argentínában telepedett le, ahol aktív szerepet játszott a helyi magyar emigráció életében.

¹⁴³ Tisza Kálmán Lajos (Geszt, 1914. szeptember 7. – New York 1974. augusztus 23.) Tisza István miniszterelnök unokája. Tanulmányait a debreceni Magyar Királyi Gazdasági Akadémián végezte. Családja volt a geszti kastély és uradalom, valamint Nagykovácsi utolsó tulajdonosa. 1946-ban előbb Argentínában élt, 1964-ben az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le.

¹⁴⁴ Pók Zoltán (?–?) 1948 augusztusában érkezett Argentínába, ahol fogorvosként dolgozott. Tagja volt a Luttor Ferenc kezdeményezésére 1949-ben Buenos Airesben alapított Mindszenty Magyar Tudományos és Kulturális Akadémiának, amatőrként magyar östörténettel foglalkozott.

panaszkodnak, hogy nincs munkájuk. Széchenyi Endrének¹⁴⁵ konfekciós ingkészítő üzeme volt, hír szerint a krízis óta leálltak, mert nem tudnak értékesíteni. Werth Lóránt¹⁴⁶ ezredes alkalmi munkákból él: néha földmérést végez, néha építkezéseknél segédmunkás; felesége és lánya egy nagy gyárban munkásnők az éjjeli turnusban. Tereskey volt MÁV-igazgató¹⁴⁷ az itteni államvasutak mérnöke havi 2000 pesós fizetéssel (ő a legjobban befutott ember az ismerősök között), Bartha Szabolcs¹⁴⁸ egy nagyvállalat mérnöke havi 1000 pesóval. Berecz Sándor alezredes¹⁴⁹ ugyanott kárpitos havi 500-zal, felesége szakácsnő; Muray ezredes¹⁵⁰ portás egy nagy cégnél havi 400-zal, felesége varr, Magyarossy altábornagy¹⁵¹ segédmunkás az itteni Siemens gyárban havi 400-zal, ezenkívül angol nyelvtelkéket ad, a felesége pedig varr; Aradsky Géza¹⁵² egy parkettás vállalatban társ, maga is dolgozik mint munkás, Bálint főbíró¹⁵³ egy selyemgyár munkavezetője, éjjel is dolgozik, Vermes¹⁵⁴ egy nagy utazási iroda tisztviselője; ő a befutottak közé tartozik, havi 600-at keres. Sokan helyezkedtek el vidéken is: Karl¹⁵⁵ kanász egy állami nagybirtokon. Teljes ellátást kap, fürdőszobás lakást, parfés vacsorákat, de csak

¹⁴⁵ Széchenyi Endre (1902–1982) 1939 és 1944 között Somogy megye főispánja, Kállay Miklós bizalmasa. A háború után előbb Ausztriába emigrált, majd Argentínában telepedett le. 1949-ben egyik alapító tagja a Mindszenty Magyar Tudományos és Kulturális Akadémiának. 1956-ban ő szervezte Kállay Buenos Aires-i látogatását.

¹⁴⁶ Az eredeti szövegben elírás van. Helyesen: Werth Lőrinc (Lorenz) (Rezsőháza/Rudolfsgnad, 1896. október 24. – Buenos Aires, 1976. január 12.) tüzérezredes, Werth Henrik vezérezredes, magyar vezérkari főnök öccse.

¹⁴⁷ Tereskey Józsefet (1895–1969) 1943 márciusában nevezték ki a MÁV igazgatóhelyettesének. A háború után Argentínában telepedett le, ahol a Mindszenty Magyar Tudományos és Kulturális Akadémia tagja volt.

¹⁴⁸ Bartha Szabolcs (1901. április 23.–?) gépészmérnök, az első világháború után az Ébredő Magyarok Egyesületének a tagja, az 1921-es budaörsi csatában Horthy Miklós oldalán harcoló műegyetemi zászlóalj tagja. 1927-től a magyar királyi honvédség tisztje, 1934-től mérnökkari százados a Folyami Flotillánál. 1942-től kétütemű motoros kerékpárokat gyártott Óbudán, amely 1943-tól Bartha Motor és Gépgyár néven folytatta működését. 1947 márciusában az Államvédelmi Osztály a Magyar Közösség tagjaként összeesküvés vádjával letartóztatta, majd 1947 júliusában a Népbíróóság vádat emelt ellene. 1947 októberében egy év börtönbüntetésre ítélték. Büntetése letöltése után, 1948-ban Argentínába emigrált. A Bartha Motor és Gépgyárat 1949. október 26-án számolták fel.

¹⁴⁹ Berecz Sándor (Mezőcsát, 1888. július 4. – Budapest, 1954. szeptember 11.) vezérőrnagy, a Donhoz kivézenyelt III. Hadtestparancsnokságban teljesített szolgálatot. 1943-ban nyugállományba került.

¹⁵⁰ Muray Ottmár (? , 1890. szeptember 30.–?) ezredes.

¹⁵¹ Vitéz Magyarossy Sándor (Óbecse, 1891 – Cleveland, 1972) 1921-től a Kormányzó Katonai Irodájának a beosztottja. 1923 és 1934 között az I. Vegyesdandár helyettes vezérkari főnöke, majd 1936-tól vezérkari főnöke. 1938 és 1940 között a 2. Határvadász dandár parancsnoka. 1942-től 1944. július 1-jéig a Honvédelmi Minisztérium légügyi csoportfőnöke. A nyilas puccsot követően reaktiválták, vezérezredessé léptették elő, majd németországi kormánybiztosnak nevezték ki. 1945-ben az amerikai hatóságok kiadták Magyarországnak, 1946-ban két év fegyházra ítélték. Előbb Argentínába, majd az Amerikai Egyesült Államokba vándorolt ki.

¹⁵² Aradsky Géza (?–?) a Rongyos Gárda tagja, budapesti parkettagyáros. 1941 decemberében Horthy Miklós a Nemzetvédelmi Kereszttel tüntette ki. A háború után Argentínában telepedett le, 1952 decemberében San Salvador de Jujúy városában luxusszállodát nyitott.

¹⁵³ Bálint főbíró-t nem sikerült azonosítani.

¹⁵⁴ Vermes-t nem sikerült azonosítani.

¹⁵⁵ Karl-t nem sikerült azonosítani.

130 pesót és nappal a disznót őrzi lóhátról. Borek,¹⁵⁶ az Esterházy-uradalmak főintézője kertész Córdoba¹⁵⁷ környékén, írja, hogy tyúkólszerű épületben laknak, az egész birtokon alig van fa, az állatállomány, amit gondoz, összesen 3 tyúk, az ellátandó kert viszont hat hektár, amit egyedül kell ellátnia. Bethlen Gábor¹⁵⁸ mint geológus helyezkedett el egy patagóniai olajvállalatnál. Meséli, hogy a gyártelep egymagában áll; a legközelebbi lakott hely 80 km-re van. Fák nincsenek, csak bokrok. A szél oly erős, hogy ököl nagyságú kövek repülnek a levegőben. Szélfúvaskor bizonyos ajtókat nem szabad kinyitni, mert különben hetekig nem lehet újból becsukni őket. Az argentin vidéket a Hortobágy-szerű legelő jellemzi. Reggeltől estig utazhatik az ember és mindig ugyanaz a kép: fátlan síkság. A vasúti megállók környékén néhány sárkunyhó. A vidéki városok utcái nincsenek kövezve, vízvezeték sincs, kígyó annál több. Néhol olyan erős a por, hogy a vonat csukott fülkéjében az emberek kendővel kötik be a szájukat, orrukat. A mezőgazdaságban történő elhelyezkedés nemigen jöhet számításba. Intelligens vezetőkre nemigen van szükség, hisz túlnyomórészt külterjes gazdálkodás folyik kizárólagos állattenyésztéssel, istállók és takarmányozás nélkül.

Kevés és kis területre szorítkozik a kivétel.

Végül az itteni politikai állapotokról szólok még röviden:

Tévedés az a hiedelem, hogy Argentína fasiszta, jobboldali beállítottságú ország. Argentínát bizonyos államosítások és munkásvédelmi szociális rendelkezések ellenére a gazdasági és politikai liberalizmus jellemzi. Talán a többi dél-amerikai államhoz képest, bizonyos túlzással faszizmusra hajlónak nevezhető, európai viszonylatban azonban feltétlenül liberálisnak.

Rendkívül erős az argentin zsidóság; a kereskedelem, a sajtó, színház majdnem teljesen zsidó kézben van. A zsidóság politikai és társadalmi befolyása is rendkívül nagy. Sokkal nagyobb, mint a Bethlen-éra alatt Budapesten volt. A lakosság nem szimpatizál a németekkel és a nácizmussal. A közhit a fasisztákat gyilkosoknak tartja. Azt sem szabad elfelejteni, hogy itt a háború alatt régen bevándorolt németek vagyonát elkobozták.

Ugyanakkor a közhangulat kommunistaellenes is. A kormányzat véleményem szerint szilárdan áll. Egyrészt élvezzi az ipari munkásság támogatását, másrészt a nagytőkés zsidóságot is. Ez utóbbi van tényleges hatalmon, viszont a politikailag igen primitív tömeget a kormányzat ügyesen vezeti, néha a faszizmusra emlékeztető külsőségek között, jó propagandával és demagógiával.

Magamról csak annyit, hogy megfeszített munkával, kitartással és leleményességgel igyekeztem létalapot biztosítani, ami mindeddig nem sikerült. A krízis a lehető legrosz-

¹⁵⁶ Boreket nem sikerült azonosítani.

¹⁵⁷ Córdoba Buenos Airestől 700 km-re északnyugatra fekvő, 1573-ban alapított település, Argentína második legnagyobb városa. Az 1,3 millió lakosú Córdoba elsősorban autó- és textilgyártásáról ismert. A város nevével azonos tartományban szójababot, búzát és kukoricát termesztenek.

¹⁵⁸ Bethlen Gábor (Gógánváralja, 1910. március 22. – Buenos Aires, 1993. december 6.) Bethlen István miniszterelnök fia, magyar diplomata. A háború után Argentínában telepedett le, aktívan bekapcsolódott az emigráció életébe, rendszeresen jelentette meg külpolitikai tartalmú cikkeit a *Délamerikai Magyarság* hetilapban.

szabdkor jött. És mintha valami pech is üldözne. Itt azonban minden hirtelen változik. Lehet, hogy az egyik napról a másikra beválik valami majd a sok megkezdett kísérlet közül. Pillanatnyilag tükröket készítek, lehet, hogy holnap papírkereskedésem lesz, de lehet, hogy cseléd leszek valahol.

--

Címem: Martinez, Carlos Fellerini 2458 Buenos Aires.

--

Ami Téged illet, azt tanácsolom, hogy ha nem kell, ne jöjj ide. Nagy családdal, mint egyedüli kereső nem tudsz munkásként megélni, az önálló kezdeményezés pedig kis tőkével a gazdasági krízis óta nagyon kockázatos. Talán jobb Kanada vagy Ausztrália. Persze, ha két állam nem venne fel és Európát el kellene hagynotok: éhen halni nem fogtok itt, sőt lehet, hogy jól megélsz, talán idővel pénzt is gyűjtesz; de elégedett nem leszel, talán csak akkor, ha a lélek már kialudt. Ez pedig nem lehet cél.

A régi listás vízumok egyébként újból érvényesek, de bizonyos korlátozásokkal. Ezeket ott kell érvényesíttetni a konzulnál. Mi e téren nem tehetünk semmit. Innen nem lehet ezzel szemben új vízumokat küldetni, de csak közeli rokonoknak. Ezen túlmenően minden új vízumkiadás még áll.

Kézcsókjaimat tolmácsold kérlek; feleségem¹⁵⁹ sokszor üdvözlöt; barátainkat, ismerőseinket sokszor ölelem, üdvözlöm. Téged meleg szeretettel ölel

Pursi

11.

Nagy Iván levele Falcione Árpádhoz az európai, magyarországi és jugoszláviai kérdésekről

Rum bei Innsbruck, 1949. szeptember 15.

(Gépirat, az eredeti másodpéldánya)

Rum 1949 szeptember 15.

Kedves Pursy!

Nemcsak Te szánod nehezen el magad, hogy írj, hanem én is. Ismeretes előttd az, hogy én ténylegesen az utazással és a munkával együtt 12 órát vagyok naponként elfoglalva. Most, ha hozzászámítod még az öltözködést, a vacsorát és esetleg egy kis beszélgetést a családommal, akkor nyilvánvaló, hogy csak az alvásomból vehetem el az időt, illetve a vasárnap d. u. egyedüli pihenésem számlájára intézem el a levelezést. Azonban ez csak

¹⁵⁹ Falcione Árpádné, szül. Szarvas Marianne (?), 1915. november 5. – Villa General Belgrano, 2011 januárja)
Falcione Árpád felesége. 1967-ben Cumbrecitán magyaros vendéglőt nyitott.

így volt, most már másképp áll a dolog, amint láthatod, írdeákat alkalmazok. Ti. Lengyel Feri¹⁶⁰ megunta a demokráciát otthon, kijött a tavasszal és most itt van Innsbruckban, ugyanabban a házban lakik, ahol mi, felcsapta tanyáját abban a kis szobában, amelyet Te is ismersz. Ő felelős azért, hogy legalább a kapott levelekre prompt válasz menjen.

Leveledet legépelve, több példányban szétküldöttem. Egynéhány hónappal ezelőtt hasonló levél bizonyára jó szolgálatot tett volna a magyar emigrációnak, mert az esetben az emberek nem rohantak volna Dél-Amerikába, a vak szerencsére bízván a sorsukat. Az utóbbi időben sokkal jobb kivándorlási lehetőségek vannak. Hogy mást ne említsek: USA, Kanada és Ausztrália. Elvileg bizonyos korlátozásokkal, de gyakorlatban mindenki kimehet, aki utánajár a dolognak. Mindezek alapján az a felfogásom, hogy Neked egynéhány hónappal meg kellett volna hosszabbítanod a párizsi tartózkodásodat. Ez esetben bizonyára nem használtad volna fel már az argentin vízumot. A hangulat nálunk az, hogy az argentin komisszió a jelen viszonyok között nem lenne túlterhelve munkával. Ma az embereket nógatja az IRO, hogy menjenek már, a különböző konzulátusok felszólítják a delikvenseket, akiknek beutazási vízumuk van, hogy utazzanak már. A DiPi¹⁶¹ azonban most már nem olyan gyámoltalan, mint egynéhány hónappal ezelőtt. Legalább az nem, akinek kereseti lehetősége és megélhetése van. Most már az emberek tudni akarják, hogy mire mennek. Újabban még intellektuális pályára is keresnek minduntalan embereket. Orvosokat Közél-Keletre és Indiába. Mérnököket és más gazd. szakembereket szintén különböző helyekre. Amennyiben a nemzetközi helyzet bizonyos aggodalomra nem adna okot, úgy most nyugodtan ki lehetne vándorolni olyan helyre, ahol már az szerint, amilyen céllal történt az: vagy vagyongyűjtés vagy átvészelés vagy nyelvtanulás, s a gyermekek jövőjének biztosítása stb. Innsbruckból az érettségivel rendelkező 28 éven aluli fiatal emberek mehetek Amerikába tanulmányi stipendiummal. 14-en mentek az USA-ba. Többen Belgiumban.

Gyermekakció is van. Az én két gyermekem: Erzsike és Ákos a közeli napokban hat hónapra a francia Belgiumba mennek a gyerekakcióval. Reformátusokat Svájcba vittek. A gazdasági helyzet most Ausztriában ugyanaz, mint elutazásod idején Franciaországban. Jegyek ugyan vannak még, de gyakorlatilag egy kis felárral mindent lehet kapni. Sőt bizonyos dolgokat felár nélkül. Kenyér pl. szabad. Lisztet és cukrot annyit kapni, hogy bőségesen elég az, ami jegyre jár. Zsiradék havonként 1200 gramm. Jegy nélkül olajat 20 s-ért lehet kapni, margarint még olcsóbban. Friss sertésszalonna hús jegyre 15 s. Két héttel ezelőtt még 22-24 volt. A sör békebeli 12%-os, ára a régi. Az itteni gyárak textíliában bér munkát végeznek Angliának és Svájcnak, és ennek megfelelően mindenféle szövetet lehet kapni 40-200 s. között. 60-70 schillinges árban már tiszta gyapjú-

¹⁶⁰ Lengyel Ferenc (?-?) belgrádi magyar ügyvéd, a második világháború előtt Várady Imre bizalmasa, szenátori irodájának vezetője. Az 1939. február 1-jén a magyar sérelmek orvoslására felállított Népiroda egyik vezetője volt.

¹⁶¹ Dipi, vagyis Displaced Persons (lakhelyüket elhagyni kényszerült személyek) eredetileg az 1939 és 1945 között az idegen kényszmunkásként a náci Németországba hurcolt személyek voltak. A második világháború után a Dipik köre kiegészült mindazokkal a hontalan külföldiekkel, így az emigránsokkal is, akik nem szándékoztak a hazájukba visszatérni, vagy a szovjet kommunista uralom alól menekültek el.

szöveget. Táplálkozás tekintetében és különben is lényegesen jobban élünk, mint azelőtt. A jövedelem 1000 schilling havonta. Ebből mind a hatan megélünk, bőségesen táplálkozunk (nem választékosan) és a ruházkodásra is jut még egynéhány schilling. A délvidékiek közül a legtöbben Ausztráliába mennek. Körünkben Dr. Sultész¹⁶² ment oda, akit különösen amerikai főnöke azzal biztatott, hogy ne menjen Amerikába, mert ott most 4 millió, tavaszra pedig 10 millió munkanélküli lesz (rebus sic stantibus).¹⁶³ Dr. Wagner Károly és Péter¹⁶⁴ is odamennek és Mediánsky Fedor,¹⁶⁵ és sokan mások. Ausztráliában csak az baj, hogy egy tudatos elnemzetlenítő, angolosító politika folyik. Idegen nyelvű újságok vagy iskolák nincsenek, egyesületeket nem engedélyeznek, sőt azt is mesélik, hogy visszautazás esetén csak az odautazási költségek megtérítése ellenében kapják meg a kiutazási vízumot. Ausztrália tehát tényleg embereket akar ott tartani. S miután újabban forszírozzák az ausztrál bevándorlást, sőt a volksdeutschokra¹⁶⁶ is ki akarják terjeszteni, biztos az, hogy az emigránsok számának növekedésével sok minden meg fog változni, és nem hiszem, hogy a mostani helyzet a nyelvhasználat tekintetében és a nemzetiség megőrzését célzó törekvések meggátolhatók lennének. Nem egyeseknek, de általában az új bevándorlók helyzete jó. Nagy kiugrások és különbségek nincsenek, de a keresetből nagyon jól meg lehet élni. A munkaidő maximum heti 40 óra, családi pótlék, gyermekpótlék, munkanélküli-segély, mindez intézményesen biztosítva van. A főzelék drágább, mint a hús. A nagy városok közelében is a mérsékelt égövű klímában fekvő övezetben is alig látni szántóföldet. Az ottani helyzetre jellemző a következő adat: segédmunkásként alkalmazott egyén fizetése shillingre átszámítva (egy Font = 20 schilling) 580 schilling havonta. Ebből a különböző adók 28 schilling, lakás, 5-szöri étkezés munkás pensióban 125 schilling havonta, tehát marad tisztán több, mint 400 schilling. Az összes befutott adatok szerint a különleges szakképzettség nélküli emberek reálkeresete a legmagasabb Ausztráliában. Ezzel szemben a szakképzettség, bármilyen irányú is legyen is az, nem sokban emeli a reálkeresetet. Salzburgban az ausztrál bizottság mellett működik mint tolmács Mediansky Fedor, aki a következő érdekességet mesélte el: az ausztrál konzul, aki maga is zsidónak néz ki, zsidóknak beutazási engedélyt Ausztráliába nem ad. Kivételt képeznek az egyedülállók, akik vállalkoznak arra, hogy a városoktól távol eső farmokon, mezőgazdasági munkát fognak végezni. Zsidó családokat vagy házaspárokat nem vesznek fel. Ezzel szemben, akiknek ottani hozzátar-

¹⁶² Schultesz Ferenc (Újvidék, 1909. szeptember 12. – Ausztrália ?) újvidéki ügyvéd, tésztagyáros, Nagy Iván baráti és bizalmi körének a tagja. 1941 augusztusától Újvidék város főügyésze, a Nagy Iván elnöksége alatt álló Újvidéki Ügyvédi Kamara választmányi tagja volt. A második világháború után előbb Salzburgban, majd Ausztráliában élt.

¹⁶³ Clausula rebus sic stantibus, latin kifejezés, jelentése: „ha így áll a helyzet”.

¹⁶⁴ Wagner Károly (?–) ügyvéd, 1940-ben a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség tagja, 1942 és 1944 között Újvidék közjegyzője, míg Wagner Péter (?–?) ügyvéd, a visszacsatolás után a XXIII. újvidéki ügyvédi kamara választmányának a tagja, újvidéki közjegyző.

¹⁶⁵ Mediánszky Fedor (1908. június 1.–?) szabadkai földbirtokos, az 1920-ban alakult Palics Evezős Egylet szakosztályvezetője. A háború után Ausztráliában telepedett le.

¹⁶⁶ Volksdeutsch, magyarul: népi németek: a Német Birodalom határain kívül élő német etnikai közösségek gyűjtőneve.

tozók, rokonaik a beutazási permit-et megküldik, azok a konzul megkerülésével mégis bejuthatnak. Állítólag ismervén az itteni zsidó táborok szervezetét, okmány-előteremtési technikáját, a bevándorlási korlátozás Ausztráliába is csak látszólagos. Biztos az, hogy a DiPi transzportokban zsidót nem látni. Annál többen mennek USA-ba. Onnan pedig különböző hírek érkeznek. Azok, akik a gyárakban dolgoznak, panaszkodnak a munkatempóra. Mások nem tudnak elhelyezkedni. Így a Wagner fiúk bátyja, aki egy-néhány hónappal ezelőtt ment ki, azt tanácsolta öccseinek, hogy oda ne jöjjenek, hanem inkább Kanadába vagy Ausztráliába. Én magam még nem döntöttem. Egyelőre Európában maradok. Ha kivándorlok, elsősorban Kanada, másodsorban Ausztrália és csak harmadsorban jöhet esetleg más lehetőség. Ez azonban nem jelenti azt, hogy mindez holnap du. is így lesz, mert Te is tudod, hogy milyen a DiPi sors. Bár állítom, hogy ezen a téren bizonyos megállapodottsági folyamat tapasztalható, és csak a nemzetközi helyzet az, amely viszont egyáltalán nem mondható el stabilnak. Amennyire kilátástalan volt az európai elhelyezkedés, még egynéhány héttel ezelőtt, annyira megváltozott a helyzet az utóbbi hetekben. Úgy látszik, hogy magunkfajta embereknek is sikerülni fog majd az eseményeket Európából figyelni, sőt esetleg azokat átélni is.

A magyar politikáról kellene egy hosszú beszámolót írnom. Én most azt nem teszem, bár sok mondanivaló volna. Nem teszem ezt azért, mert nem akarom azt, hogy előtted e levelet mások olvassák. Ügyünket illetőleg nagyon optimista vagyok. Amit ezek után írok, ez nem érdekes, ahhoz viszonyítva, amit elhallgattam.

Európai emigrációban lassan mi maradtunk egyedül a terrénumon, Horvát Közi átment Amerikába. Hadnagyai közül senki [sem] mer jelentkezni. Így pl. Innsbruckban állítólagos képviselője egy András Károly¹⁶⁷ nevű fiatalember, akit viszont sehol nem lehet látni. Sem a magyar társaságban, sem templomban, sehol sem. Ugyanúgy van Ausztriában is, sőt a Komité, úgy látszik, a nagyon megfertőzött végeket: Ausztriát és Németországot átadta Közi Horvátnak. Bajlódjon ő velük. Ő pedig nem tud mit kezdeni velük. Közben gondolt nagyot és merészet, nyilvánvalóan, hogy a 45-ös emigrációt megnyerje, a Komité ausztriai megbízottját, Nyirjesit,¹⁶⁸ aki vmi államtitkárféle a Komité-

¹⁶⁷ András Károly (Felsőslázlófalva, 1917. augusztus 20. – München, 2004. július 4.) egyetemi tanulmányait Budapesten és Prágában végezte, a New York-i Columbia Egyetemen politológiából szerzett oklevelet. Diákkorában a felvidéki katolikus reformmozgalom tagja, a Prohászka Körök *Új Élet* című folyóiratának szerkesztője. 1945-től Münchenben, majd egy rövid ideig az Amerikai Egyesült Államokban élt. 1951 áprilisa és 1988 decembere között a Szabad Európa Rádió munkatársa, 1957-től a Magyar Osztály helyettes vezetője volt. Rendszeresen publikált a müncheni *Új Látóhatárban*, a *Katolikus Szemlében* és az *Életünkben*.

¹⁶⁸ Nyirjessy, szül. Jolbey Sándor (Ópályi, 1892. május 26. – New York, 1971. június 14.) az első világháborúban francia hadifogságba esett. A budapesti Magyar Királyi József Műegyetemen szerzett mezőgazdász oklevelet, majd közgazdasági doktorátust. 1934-től a kultuszminisztériumban dolgozott. Az 1930-as évek második felétől a Független Kisgazdapárt tagja. A német megszállás idejében bujdosott. 1945 és 1947 között az FKGP Fejér megyei szervezetének ügyvezető elnöke. 1945-ben nemzetgyűlési képviselővé választották. 1947 elején kilépett az FKGP-ből, majd a Magyar Szabadságpárthoz csatlakozott. 1947 szeptemberében elhagyta az országot. 1948 és 1949 között Innsbruckban az Actio Catholica vezetője, 1949 és 1956 között a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja.

ban, kicserélték, mert azzal gyanúsítják, hogy a felénk divatozó politikai herezésibe¹⁶⁹ esett és helyette hazánk nagy fiát és a Te írógéped tolvaját, Barankovicsot nevezték ki locumtenensnek.¹⁷⁰ El tudod képzelni, micsoda népünnepély lett a vége, sőt nekem is jó napom volt, mikor erről értesültem, mert éppen aznap a Volksparteinak¹⁷¹ választási kampányt megindító nagygyűlése volt Innsbruckban. A fő szónok Raab¹⁷² volt.

Ő az ÖVP-nek a legfontosabb embere, s úgy emlegetik, mint a jövő miniszterelnökét. A nagygyűlésen különös súlyt helyezett arra, hogy az én szavazatomat megnyerje. De valószínűleg a Komiténak is kedveskedni akart, mert beszédében többek között a következőket mondotta: „Mindazok a népek, amelyek az orosz felszabadítás révén a bolsevizmust saját testükön érezték, immunisak politikai téren a bal felől jövő veszélyekkel szemben. Ezt tudják az oroszok is, és emiatt a polgári szilárd honvédelmi frontot, amely a bolsevizmussal szemben elfoglalt álláspont egységében nyilvánul meg, úgy akarják megbontani, hogy találnak embereket középről és jobbról is, akik erre vállalkoznak. Magyarországon találkozott egy Barankovics keresztény síkon abban az időben, midőn Mindszenty¹⁷³ vezette a nagy harcot. Sőt Pfeiffer¹⁷⁴ nacionalista jelszavakkal indított mozgalma is csak elősegítette Barankovicsal együtt Magyarország teljes bolsevizálódását. Úgy látszik, a Komité-féle possibilitási elméletre, de még a Közi Horvát keresztény népmozgalmának mértéklécére is fűtül a Raab révén az ÖVP.

¹⁶⁹ Herézi/haeresis = eretnekség (latin).

¹⁷⁰ Locumtenens = helytartó (latin).

¹⁷¹ Az Österreichische Volkspartei, ÖVP (Osztrák Néppárt) 1945. április 17-én Bécsben alakult osztrák kereszténydemokrata, konzervatív párt.

¹⁷² Julius Raab (Sank Pölten, 1891. november 29. – Bécs, 1964. január 8.) 1927–1933 között a Keresztényszocialista Párt, 1933–1934-ben a náci barát Hazafias Arcvonal parlamenti képviselője, majd Kurt Schuschnigg kabinetjében kereskedelmi és közlekedési miniszter volt. 1945-ben az Osztrák Néppárt egyik alapítója. 1945 áprilisa és decembere között az építésügyi és újjáépítési tárcát vezette. 1952-ben az ÖVP elnökévé választották. 1953. április 2. és 1961. április 11. között osztrák kancellár volt. Kormányzása alatt Ausztria jelentős gazdasági fejlődésen ment keresztül. Az 1955 májusában megkötött osztrák államszerződéssel felszámolták Ausztria négyhatalmi megszállását, és visszaállították az ország 1938. január 1-jei határain belül a teljes szuverenitását.

¹⁷³ Mindszenty József, szül.: Pehm József (Csehimindszent, 1892. március 29. – Bécs, 1975. május 6.) 1915. június 12-én szentelték pappá. 1917-től a zalaegerszegi főgimnázium tanára volt. A Tanácsköztársaság alatt internáltak. A két világháború közötti időszakban a legitimizmus meghatározó képviselője volt. 1944. március 4-én XII. Piusz pápa veszprémi püspöknek nevezte ki. 1944. október 31-én memorandumot adott át a nyilas kormánynak, majd két hét múlva letartóztatták. Veszprémben 1945. április 20-án tért vissza. 1945. szeptember 8-án XII. Piusz pápa esztergomi érsekké nevezte ki. 1948. december 26-án hűtlenség, kémkedés, a köztársaság megdöntésére irányuló bűncselekmény és valutaüzerkedés vádjával letartóztatták. Az ÁVH börtönében megkínózták, majd az 1949. február 3. és február 8. között zajlott perben életfogytig tartó fegyházra ítélték. Betegsége és a külpolitikai nyomás miatt 1955. július 14-én házi őrizetbe került. 1956. október 30-án szabadult. November 1-jén Budapesten adott sajtónyilatkozatában az 1956-os eseményeket nemzeti szabadságharcnak minősítette. 1956. november 4-én az Amerikai Egyesült Államok nagykövetségén kért menedéket. 1971. szeptember 28-án Rómába távozott. 1974. február 5-én VI. Pál pápa megüresedettnek nyilvánította az esztergomi érseki széket, ami ellen Mindszenty tiltakozott.

¹⁷⁴ Pfeiffer Zoltánra való utalás.

Ebből úgy látszik, hogy annak ellenére, hogy a Barankovicsékat a népmozgalomba felvették, a népmozgalom, amely pedig annyira ügyelt arculatának tisztaságára, hogy a náciknak még a gyanújától is meg akarta óvni a mozgalmat, ennek ellenére nem sikerült meggyőznie Raabot Barankovicsot illetőleg. Nagy a gyanúm, hogy a mi neveink annak idején kevésbé terhelték volna meg a népmozgalom kényes becsületét, mint a mostani szereplői.

Annak idején, ha másokat nem is, de majdnem meggyőzték a Komité emberei a volt törvényhozókat arról, hogy azon szörnyűség folytán, amit a nemzeti szövetségi tagság jelentett, Amerika számára tarthatatlanok és az amerikai külpolitika jelenleg ezekkel szemben a negáció álláspontjára helyezkedik, sőt ennél erősebbeket is mondtak. Bár igaz, hogy az amerikai hivatalos tényezők ezt tagadták, de ezen rágódott a magyar belpolitika továbbra is. Emiatt a megszállt területek törvényhozóit nem lehetett behívni, a nemzetiségi törvényhozókat pláne nem. Bár belátták annak a hátrányát, ami ebből származik, de hát „mit szólna Amerika”! Most, kérlek, a következő, programon kívüli eset történt. Németországban választások voltak¹⁷⁵ s azokon csak olyanok szerepelhettek, akik a megszálló hatóságok értékmérése szerint még possibiliak. Amerikai zónában, nyilvánvaló, hogy az amerikai külügyminisztériumi mértékléc volt a mérvadó. Többek között két kedves ismerősünk is kandidált birodalmi képviselőnek. Az egyik Hamm Franci, tudod ki volt és mi volt otthon és a magyar parlament milyen frakciójának a spikerje, azonkívül Trischler Jóska. Ő füttyült a Nagy Ferencék possibilitási elméletére, fellépett független demokrata listán és megválasztották birod. képviselőnek. Uram, bocsáss! Bizonyára a bonni parlament meg fogja fosztani mandátumától, mert nemzeti szövetségi tag volt. Hát igen! A magyar Komité nemzeti felelősségtudata és politikai bölcsessége ebben a kérdésben levizsgázott. Trischler Jóskát nem találták méltónak arra, hogy a Bizottmány tagja legyen, s így tudták azt, hogy Amerika számára impossible. Így Nagy Ferencék! Másképp vélekedik azonban Cloy,¹⁷⁶ az amerikai főkommisszárius Németországban. Ma nem tudok majd aludni, mert nem tudom eldönteni, hogy ki az, aki a States Department illetékes meghatalmazottja abban, hogy ezen kérdésben állást foglaljon: Cloy-e vagy Nagy Ferencék? Ezen már nem lehet mást csinálni, csak mosolyogni.

A jövő héten Németországba akarok utazni, hogy Trischler Jóskával beszéljek. Ő a legutóbb is azt állította, hogy teljes mértékben osztja álláspontunkat. A németországi menekültek (Volksdeutschok) külön csoportok szerint szervezkedtek. A Duna-völgyiek

¹⁷⁵ Nyugat-Németországban 1949. augusztus 14-én tartották meg az első szövetségi választásokat. A választásokon a szociáldemokraták 29,2%-ot, a Keresztény Demokrata Unió 25,2%-ot, a Szabad Demokrata Párt 11,9%-ot, a Keresztényszocialista Unió 5,8%-ot, a Németország Kommunista Pártja 5,7%-ot szerzett. A CDU/CSU frakció Konrad Adenauert jelölte ideiglenes kancellárrá, akit a Bundestag 402 szavazatából 202-vel választottak meg. A Kereszténydemokrata Unió vezetésével 1949. szeptember 20-án alakult meg a kisebb jobbközép pártokat is magába foglaló koalíció.

¹⁷⁶ John Jay McCloy (Philadelphia, 1895. március 31. – ? 1989. március 11.) amerikai politikus, diplomata. 1941. április 22. és 1945. november 24. között az Amerikai Egyesült Államok hadügyminiszter-helyettese, 1949. szeptember 21. és 1952. augusztus 1. között az Amerikai Egyesült Államok németországi főbiztosa, 1954 és 1969 között az Amerikai Egyesült Államok Külpolitikai Kapcsolatok Tanácsának az elnöke volt.

(Nagy-Magyarország területe) Dunauschwaben név alatt tömörültek egységes szervezetben és ezen szervezet elnöke Trischler. A szudétanémetek szintén önálló szervezetet létesítettek, és a legérdekesebb a dologban az, hogy a Duna völgyének rendezésében a mienkkel teljesen azonos álláspontot foglal el a többségük. Fel fogom keresni Dr. Schutzot,¹⁷⁷ aki annak idején keresztényszocialista párti programmal Csehszlovákiában a németek között vezető politikus volt, aki most szintén birod. képviselő és aki szintén az általunk követett koncepciónak híve. Arról is volna szó, hogy a dunasvábok részéről egynéhányan Párizsba utazzanak. Erre azonban csak novemberben kerül sor. Mindenesetre pontosan be fogok számolni Neked ezen ügyek fejlődéséről.

Kb. egy hónappal ezelőtt „Apatini emléknepok” örve alatt a Donausvábok Passauban¹⁷⁸ kétnapos kongresszust tartottak. Azon én is megjelentem. Rengeteg sok ismerőssel találkoztam, olyanokkal is, akik nemrég jöttek hazulról. Személy szerint is nagy élmény volt számomra. A kongresszus két napig tartott. Programja és szervezete tökéletesebb volt, mint az altöttingi. A szereplők közt a templomi részben Schröder Péter¹⁷⁹ volt a főmester. Nem tudom, emlékszel-e rá, mindig magyarnak vallotta magát. Újverbáson¹⁸⁰ magyar pap volt és csak '45-ben került Apatinba,¹⁸¹ ahol menekülésgis maradt. Jelenleg Németországban egy telepnek a lelkipásztora és a Szent István-egyház-közösséget alapította meg. Beszéde után a hárompapos díszmisén nem a szószékről, ahol a beszédét tartotta, hanem a főoltárról olvasta fel Égert¹⁸² plébános levelét, amelyet Berecz¹⁸³ és még egy Magyarországon tartózkodó másik sváb származású pap írt alá.

¹⁷⁷ Hans Schütz (Hemmehübel/Staré Křečany, 1901. február 14. – München, 1982. január 24.) a második világháború előtt a (csehszlovákiai) Német Keresztényszociális Néppárt tagja, a Német Keresztény Szakszervezetek Szövetségének az elnöke, 1935 és 1938 között a prágai parlament tagja volt. 1938 októberében belépett a Nemzetiszocialista Német Munkáspártba. A háború alatt a keleti fronton harcolt. 1946-ban Walter Bescherrel megalapította a bajorországi szudétanémet érdekek védelmével foglalkozó Ackermann közösséget. 1949 és 1963 között a német Bundestag tagja, 1957 és 1962 között a CSU regionális csoportjának az elnöke, 1963 és 1966 között bajor munkaügyi és szociális jóléti államtitkár volt.

¹⁷⁸ Az apatini svábok prominens vezetői 1948. március 22-én Münchenben kezdték meg szervezni a település létrejöttének kétszázadik évfordulójára emlékező ünnepséget. Ekkor több emlékkiadvány megjelentetéséről is döntés született. Az előkészületi munkák után végül 1949. augusztus 6-án és 7-én Passauban kerültek megrendezésre az Apatini emléknepok.

¹⁷⁹ Peter Schröder (Kerény, Bácska, 1905. május 8. – Aichelau, 1988. augusztus 10.) Újverbáson, majd 1948-ig Apatinban volt plébános. A háború után Németországban telepedett le, jelentős szerepet játszott a kitelepített bácskai németek összefogásában. A háború után megalapított németországi Szent István település plébánosa volt 1965-ig.

¹⁸⁰ Verbász a Ferenc-csatorna melletti, Újvidéktől 40 kilométerre északra fekvő település. Eredetileg Ó- és Újverbászból állt. 1910-ben 6924 lakosából 1361 magyar, 5171 német és 150 szerb volt. A második világháború után a német lakosságot kitelepítették, helyükre szerbeket és montenegróiakat költöztettek be.

¹⁸¹ Apatin Zombortól 15 kilométerre délnyugatra, a Duna bal partján fekvő település. 1910-ben 13 136 lakosából 11 661 német, 1067 magyar volt. 1945. március 11-én a város teljes lakosságát, mintegy 8000 ember a gádori és a körtési szerb haláltáborokba hajtották. Helyükre líkai (Horvátország) szerbeket költöztettek be.

¹⁸² Égert plébánost nem sikerült azonosítani,

¹⁸³ Vélhetőleg elírás, helyesen Adam Berenz (Apatin, 1898. szeptember 19. – Kalocsa, 1968. október 21.), 1921-ben szentelték pappá, 1933 és 1944 között Apatin plébánosa volt, ahol a *Die Donau* hetilapot szerkesztette. A lapban élesen támadta a bácskai német községekben egyre nagyobb befolyással bíró

Az emberekkel beszélve a thésis egy: „Hám wollemer!”¹⁸⁴ Ennek ellenére az összes régi vezetők ott voltak, Krafftól¹⁸⁵ Schröder Péterig. Tehát a magyarónoktól a náciakon át a jugoszlávokig. A fő szervezője az összejövetelnek Schröder Péter és vmi Koller nevezetű apatini jogász (volt zágrábi joghallgató, aki egyetemi hallgató korában belekerült a politikába és onnan nem tudott kikecmeregni. Nagy náci volt). Ő jelenleg a müncheni belügyminisztérium magasa rangú tisztviselője. Mindenkivel lehetett józanul beszélni. A kéréssem az volt, hogy a politikai dialektikájukat módosítsák a jelenlegi reális érdekeknek megfelelően. Mondhatom, hogy a fő összejöveteleken egyetlenegy magyarellenes allusio sem történt, és az egésznek tónusa jugoszlávellenes volt. „250.000 meggyilkolt asszony és gyermek!” Óriási adu ez a mi kezünkben, és ha az ember beszél azokkal, akik a táborokban voltak, akkor meggyőződhetik róla, hogy a Jugoszláviába való visszatérésnek útja el van zárva. Nem tudok elképzelni olyan lelki változást, hogy a svábok tömegei a jugoszláv megoldást elfogadják. Igaz viszont, hogy különösen Ausztriában a szerbek egyes helyeken igyekeznek mindent megtenni, dicsekszenek is eredményekkel, de azt, amit láttam, abból arra a meggyőződésre jutottam, hogy minden jugoszláv propaganda sikertelenségre van kárhozthatva. A régi generációra, tehát azokra, akik az otthoni állapotok teljes képével jöttek az emigrációba, sem Németország, sem Ausztria nem gyakorol olyan hatást, ami a nagynémet szolidaritás megerősödését idézte volna elő. A legérdekesebb az volt, hogy az összes beszédek közül, amelyek elhangzottak, a német püspöki kar kiküldöttjének beszéde volt a legnagyobb. Mondhatom, nem nagy sikert aratott. Legokosabban beszélt Trischler, de viszont Kraft nevének említésekor Kraft is egy hatalmas ovációt kapott. Bizonyos előzetes előkészületek után a díszgyűlésen én is felszólalhattam volna, azonban én az utolsó nap kaptam az utazási engedélyemet. Nem is tudtam 5 nappal előtte, hogy ott egyáltalán meg fogok jelenni. Megírtam ugyan Koránynak,¹⁸⁶ hogy menjen el, meg is kapta a meghívót, a programba fel is volt véve, azonban ő nem ment el, mert egyházi funkciója miatt nem utazhatott el. Így áll ezen a szektoron a helyzet. Elrontva sincsen. Mulasztás sok és attól félek, hogy a Nagy Ferencék csak azoknak a sváboknak akarnak pardont adni, akik hajlandók órájuk esküdni. A legérdekesebb az, hogy megindult a csonka-magyarországi svábok közt egy „hűségmozgalom” nevű szervezkedés, pandanja¹⁸⁷ a fent említett „Hámm wolemer”-nak

nemzetiszocialista Volksbundot. 1944. május 22-én a lapot betiltották, őt pedig letartóztatták. 1945-től Kalocsán és Hajóson volt hitoktató és kisegítő lelkész.

¹⁸⁴ A „Hám wollemer” a trianoni Magyarország területéről elüldözött németek között szerveződő, ún. hűségmozgalom, amely a hazatelepülést propagálta.

¹⁸⁵ Stefan Krafft (India [ma: Indija, SRB], 1884. augusztus 15. – Heidelberg, 1959. június 16.) 1922-től a Jugoszláviai Német Párt ügyvezető elnöke, 1923 és 1939 között előbb az SZHSZ Királyság, majd a Jugoszláv Királyság parlamentjének tagja, a német kisebbség vezető politikusa. A mérsékelt politikát folytató Krafft 1939. június 30-án a német birodalmi kormány nyomására minden tisztségéről lemondott. 1941-ben a Független Horvát Állam Gazdasági Minisztériumának államtitkárává nevezték ki. A háború végén Ausztriába menekült, majd a Felső-Osztrák Vöröskereszt elnöki tisztségét töltötte be. 1949-ben Stuttgartba költözött, ahol a jugoszláviai németek érdekvédő szervezetét vezette.

¹⁸⁶ Koráni Elemér: lásd a 81. lábjegyzetet.

¹⁸⁷ A pendant (lásd a francia pendant szót) jelentése: ellenpár, tükörkép.

(Haza akarunk menni), azonban néhány kezdő lépés után, mikor nyilvánosságra léptek, ők is azok ellen foglaltak állást, akik a kitelepítést eszközölték.

Egy másik érdekes momentum is van: Angliából Jelić¹⁸⁸ áttette a székhelyét Németországba. Találkoztam is vele és szoros kapcsolatot is tartunk fenn. Ezen a téren ő vállalkozik arra, illetőleg már meg is tette, hogy egy keresztény-nemzeti horvát blokknak az alakítását időszerűnek látja. Amerikában, de különösen északon az USA-ban és Kanadában fölényesen uralja a helyzetet a horvát emigránsok között. Maček nagybeteg, trombózisa volt és nem valószínű, hogy vmi izgalmasabb vagy nagy megerőltetést kívánó pol. funkciót végezhet még. Egy az biztos: hogy a szlovákokéhoz hasonló horvát bizottság fog alakulni, és ha egy nemzetközileg is elismert horvát komité alakításáról lesz majd szó, az nem alakulhat meg Jelićék nélkül, sőt ha a Horvát Parasztpárt¹⁸⁹ hajlandó is volna elfogadni bizonyos jugoszláv megoldást, azt nem teheti meg éppen az előbb említett horvát pol. erők miatt. Neked megvan Dr. Héfer¹⁹⁰ címe. Jó volna mégis, ha vele felvenné a nexust.

Leveletem 10 napos pauzával folytatom. Közben megjártam Németországot. Sok minden történt. Azt, amit az első részben megírtam, részben elfelejtettem, úgyhogy esetleges ellentmondásokért bocsánatot kérek. Megjegyzendő, hogy az ellentmondás is csak látszólagos lesz, mert vagy magam estem át időközben változáson, vagy pedig olyan tényeket ismertem meg, amelyek előbbi álláspontom megváltoztatására készítet-

¹⁸⁸ Branimir Branko Jelić (Donji Dolac, Horvátország, 1905. február 28. – Berlin, 1972. május 31.) orvosi tanulmányait Zágrábban folytatta. 1926-ban belépett a Horvát Jogpártba. 1928-ban a Horvát Honvédő félkatonai alakulat alapítója volt. 1928-ban elhagyta a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot, s csatlakozott a Horvátország függetlenségét hirdető usztasa mozgalomhoz. A két világháború között a nyugati horvát emigráció egyik fő szervezője volt. 1939-ben az amerikai hatóságok 56 napra internálták. 1939 októberében, Európába való visszatérésekor a brit titkosszolgálat Gibraltárrban letartóztatta és Man szigetére internálta. 1949-ben Münchenbe költözött, a következő évben megalakította a Horvát Népi Bizottságot, majd 1962-ben a Horvát Nemzeti Tanács egyik alapítója volt New Yorkban. A jugoszláv titkosszolgálatok háromszor is merényletet kíséreltek meg ellene. Először még 1940-ben a Királyi Jugoszlávia szolgálatait akarták elrabolni és Szlovénia felett a repülőből kidobni. 1970-ben az államszocialista Jugoszlávia titkosszolgálatát először Berlinben, a következő évben Düsseldorfban hajtott ellene végre sikertelen bombatámadást. Bár a támadást túlélte, a második robbantás szövődményeiben 1972-ben elhunyt.

¹⁸⁹ Horvát Parasztpárt (Hrvatska Seljačka stranka, HSS) 1904. december 22-én alakult horvát centrista politikai párt. Stjepan Radić vezetése alatt 1920 és 1929 között az SZHSZ Királyságban a belgrádi centralizáció legnagyobb politikai ellenfele, Horvátország autonómiájáért szállt síkra. 1929-ben a párt működését betiltották. 1935-ben Vladimir Maček vezetésével újjáalakult és a késő királyi Jugoszlávia legerősebb, a centralizációt elutasító horvát pártja lett. 1939-ben a Zágráb és Belgrád kompromisszumaként felállított Horvát Bánság létrehozásában a párt képviselőinek kulcsszerepük volt. 1941-ben az usztasa horvát állam a működését betiltotta, vezetőit internálták. A jugoszláv kommunista hatóságok Mačeket hazaárulónak nyilvánították, a párt vezetőit üldözték, így a híveinek többsége emigrációba vonult. Az usztasák mellett a volt parasztpártiak képezték a horvát politikai emigráció legnagyobb csoportját.

¹⁹⁰ Stjepan Hefer (Čepin, Eszék mellett, 1897. augusztus 18. – Buenos Aires, 1973. július 31.) Zágrábban szerzett jogi oklevelet, ott is doktorált. 1935 és 1938 között a Horvát Paraszt Párt parlamenti képviselője. 1941-ben az usztasa kormány Baranya megye főispánjává nevezte ki. 1943. november 11. és 1945. május 8. között horvát agrárminiszter volt. A háború után előbb Olaszországba, majd Argentínába emigrált. Ante Pavelić 1959-es végrendeletében az utódjává nevezte ki. Ekkortól kezdve a Horvát Felszabaddítási Mozgalom vezetője volt egészen haláláig.

tek. Ne ijedj meg, még egyelőre magam sem tudom, hogy lesz-e ilyesmi levelem további részében, de nem árt az óvatosság.

Németországban jártam, beszéltem Keksszel, Kollerrel,¹⁹¹ Trischler feleségével. Ő maga Bonnban tartózkodik s miután a kormánynak csak néhány szavazati többsége van, nem utazhat el onnan. Nagyon számontartják a törvényhozói munkát. Hiába: még fiatal parlament, majd evolváltnak ők is. És Trischler, aki már atyai minőségben eddig két hont mentett, bölcs[en] szolgálhat a téren. A sváb kérdés teljesen előtérbe került. Mindenki kapkod utána. Érdeklí az embereket elsősorban a sváb katona anyag. Politikailag a mi szektorunkon, úgy látszik, a következő történt. Jociček¹⁹² újabban nagy fiúk lettek Mačekék előtt.¹⁹³ V(ukovich) Gerő szintén bizonyos jugoszláv megoldási lehetőségekről beszél és arról panaszkodik, hogy mennyit kellett neki 1941-ben szenvednie. Hogy pusztá véletlennek köszönheti, hogy agyon nem lőtték és hogy mennyi megaláztatáson esett át. K. Z.¹⁹⁴ nem beszélt nekem, pedig úgy látszik, nagyon benn van az ilyenfajta dumában, mert észre se vette, hogy mindezt nekem mesélte. Én csak szerényen megtoldtam azzal, hogy igen, én is emlékszem, hogy láttam őt szenvedni a Nemzeti Szövetség tagjai között. A helyzet ti. a következő. Miután Maček Európában senkivel sem tudott zöld ágra vergődni, mert vmi 54 horvát törvényhozó az, aki Maček szemében bűnt követett el és saját magát kiteszította tetteivel a horvát nép és a Paraszt Párt soraiból. Ezzel szemben maradt neki 7 törvényhozója, akik Amerika különböző részein igyekeznek kevesebb sikerrel zöld ágra jutni. Ennek a bölcs politikának ugyanaz lett a vége, mint a Farkas- vagy a Varga-féle exkluzivitásnak. Röviden: Mačeknek senkije sem maradt. Az összes szervezetek papostól, diákostól ellene fordultak. Erre fel jöve Gerő a honmentő (ellenálló), és miután ő tényleg nem kollaborált a horvát nacionalistákkal és miután szolgálattételre jelentkezett, megkapá a németországi satrapiát, ami abból áll, hogy Münchenben megalakították vagy tízen a Radićról elnevezett horvát segélyegyletet, amely egyesület a kontinentális Európában az egyedül Maček által elis-

¹⁹¹ Kekset és Kollert nem sikerült azonosítani.

¹⁹² Eugen Jocić (Nagybecskerek, ?-?) vajdasági szerb autonomista politikus, a nyugati szerb emigrációban a Vajdasági Mozgalom egyik vezetője, az 1958-as Salzburgi nyilatkozat egyik aláírója, amely Vajdaságot horvátországi, romániai és magyarországi területekkel kibővítve a Közép-Európai Föderáció és a leendő Európai Unió föderális tagállamaként határozta meg.

¹⁹³ A Nagy Iván-hagyatékban található iratokból, az ún. Jocić-aktából lehet tudni azt is, hogy miután Auer Pál elutasította, 1949-ben Párizsban Bakách-Besseney György és Habsburg Ottó tudtával, Homonnay Elemér közvetítésével Nagy Iván és Teleki Béla több alkalommal is tárgyalt Jocićtyal. Ezeknek a megbeszéléseknek a fókuszában egy amerikai győzelemmel véget érő harmadik világháború utáni európai rendezés koncepciója volt, amelyben sor került volna Közép-Európa politikai térképének radikális átalakítására, majd egy Duna menti szövetségi állam létrehozására. A magyar–szerb tárgyalások a történelmi magyar Délvidéknek, a Vajdaságnak az új államban biztosítandó közjogi státusát járták körül. A merőben eltérő magyar, illetve szerb koncepciók miatt a tárgyalások 1949 nyarán minden konkrét eredmény nélkül félbeszakadtak. Jocić a tárgyalások kudarca után 1948 után másodszor fordult Vajdaság ügyében a Maček-féle horvát emigráció felé. A fenti megjegyzés az adott mondatkontextusban első-sorban erre utalt.

¹⁹⁴ K. Z.-t nem sikerült azonosítani.

mert szervezet. Szóval: Liebling,¹⁹⁵ mert nincs több. Ő is beszél, különösen a sváboknak a Vajdaság autonómiájáról: Jugoszlávia v. Horvátországgal szemben. Én csak annyit mondtam neki, hogy 2-3 évvel elkésett, és jobb lesz, ha sürgősen átszerel és más nótát játszik, mert én egy hónap múlva ismét el fogok menni Bajorországba, addig ideje lesz átolvasni a HSS-nak utolsó rezolúcióját, amelyben Jugoszlávia ellen és önálló Horvátország mellett foglalt állást. Így hát Gerő nem lehet sem dunai, sem vajdasági bán, de még zsupán sem. Mentségére csak az legyen mondva, hogy a németországi pszichózis tényleg nagyon kikezdte az embereket, ő is nemcsak idegzetileg érezte meg a depressziót, de kifogytak anyagi lehetőségei is, és akkor, mikor mi lassan kezdünk kiöltözködni, az ő nadrágja kezd kikopni. Az volt a benyomásom, hogy Mačektól kapott vagy remél valami támogatást.

A helyzet talán nem lesz olyan rossz. Én is inkább komikus oldaláról fogtam fel a dolgot, és az volt az érdekes, hogy midőn Gerő hozzám jött, akkor Jelić vezetésével ott voltak az európai főemberei a horvátoknak. Én csak azt mondtam Gerőnek, hogy kötve hiszem, hogy neki sikerül Jugoszláviát visszaállítani, még ha akarná is. Ha pedig nem akarja, akkor ne mutassa, mert az emberek félreértik. Ha pedig akarja, akkor pláne ne mutassa, mert az emberek őt komolyan tartották. Így pedig azok közé sorolják, akik légváratokat építenek és a realitásokkal nincsenek tisztában. Mindennek ellenére ezt a problémát is figyelemmel kell kísérnünk és nem szabad megengednünk, hogy részünkről történt mulasztás folytán Gerőnek ilyen úton való további eltávolodását elősegítsük.

Magyarországi eseményekről Te bizonyára szintén értesültél, sőt valószínűleg rádióközvetítést is hallottál. Mondhatom, hogy régen nem mulattunk olyan jól, mint akkor, midőn a vádirat teljes szövege a kezünkbe került: Rajk és társai elleni bűnperben.¹⁹⁶

Kisült belőle, hogy gyerekkora óta megrögzött náci, s mindazt, amit ők és barátai tettek eddig, azt kizárólag a reakciós háborús uszítók, a nyugati imperialisták, a pápa érdekében tették. És mindent Tito utasítása szerint 45 óta. Számunkra külön meglege-

¹⁹⁵ A Liebling jelentése drágám, kedves, különösen kedvelt személy (német).

¹⁹⁶ A szovjet utasításra indított belső tisztogatást is szolgáló Rajk-per az 1930-as évek moszkvai koncepciók pereinek mintájára zajlott le. Rajk László 1946 és 1948 között belügyminiszterként jelentős szerepet játszott az állampárti diktatúra kiépülésében. Belügyminiszterként a kommunista vezetésen belüli hatalmi harcok ütközőpontjába került. 1948. augusztus 5-én a belügyi tárca éléről a külügyminiszteri székbe helyezték át. 1949. május 30-án, tíz nappal a külügyminiszteri tisztségéből való távozás után kémkedés és a Horthy-korszak titkosrendőrségével való együttműködésének koholt vádjai alapján letartóztatták. A per vádiratát személyesen Rákosi Mátyás készítette, azt végül pedig maga Sztálin hagyta jóvá. A per Rajk eltávolítása és a kommunista eliten belüli tisztogatás mellett a Balkán egésze feletti ellenőrzés miatt 1948-ra az egymással élesen összetűző Sztálin és Josip Broz Tito jugoszláv vezető közötti konfliktus egyik látványos állomása volt. A per ugyanis a Balkánon a Szovjetunió érdekeit is sértő, nagyhatalmi ambíciókat dédelgető, ezért a különutassá vált Jugoszlávia elszigetelését, elítélését és dehonesztálását is célozta azért, hogy a csatlós államokban kialakítsa a titói ellenségképet, miszerint a belgrádi vezetés az amerikai imperializmus szolgálatába lépett. Rajk Lászlót és hét vádlott-társát 1949. szeptember 24-én hűtlenség, népellenes büntett és a demokratikus államrend megdöntésére irányuló cselekmények elkövetésének vádjában marasztalták el. A népbíróság Rajk Lászlót, Szőnyi Tibort és Szalai Andrást halálra ítélte, az ítéletet október 15-én végrehajtották.

dést jelentett, hogy Rajkon kívül a következők is szerepelnek: Brankov Lázár,¹⁹⁷ óbecsei abbamaradt jogász, aki a délvidékiek elhurcolását személyesen irányította, az ő nevéhez fűződik tehát számtalan barátunk halála. Boarov Živko,¹⁹⁸ az óbecsei községi bíró fia, aki annyira megtanulta a mesterséget, hogy változatosság kedvéért Pesten már kominform¹⁹⁹ kommunistát is ölt állítólag, Brankov utasítására. Magyar részről még csak Szebenyi Endre²⁰⁰ nevezetű „államtitkár” kerül a legközelebbi transzporttal sorra, aki a délvidékiek pusztítását rendőri vonalon intézte Brankovval egyetértésben, Rajk tudtával, de állítólag a min. elnök és az igazságügyi miniszter megkerülésével. A népbíróság ez egyszer jó munkát végez. Csak azt kívánjuk neki, hogy szorgalmasan dolgozzon és ezen az úton haladjon tovább, meg sem álljon Rákosi Mátyásig. Öröm olvasni, hogy a hazai kommunista munkások, illetve a „dolgozó nép”, különböző gyárakban állást foglal volt vezetői ellen. Így pl. a Kistext gyár²⁰¹ munkásai különmunkában fogják megfogni a köteleket ezen árulók számára. Meg vagyok győződve, hogy az ilyen kötelek gyártására a Kistext munkásai szívesen vállalkoznak, túl-, sőt brigádmunkára is! Mi magunk pedig csak üzenjük Bogár mesternek: „Aztán csak lassan húzza a kötelet.”

¹⁹⁷ Lazar Brankov (Óbecse, 1912. július 17. – Párizs, 2011. december 3.) Belgrádban jogot tanult, de azt nem fejezte be. Az 1930-as években belépett a Jugoszláv Kommunista Pártba. 1941-ben a magyar hatóságok rövid időre őrizetbe vették, szabadulása után csatlakozott a bácskai partizánokhoz. 1943-ban a bácskai és a baranyai partizánalakulatok politikai biztosává nevezték ki. 1944 őszén a Vajdasági Katonai Hatóság Katonai Igazgatási Osztályának vezetője volt. Szerepet játszott a magyar és a német lakosság elleni 1944–1945-ös népiirtásban. 1945 márciusától a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jugoszláv delegációjának vezetője, a budapesti jugoszláv nagykövét ügyvivője. 1947-től követségi tanácsos. Ugyanebben az évben Tildy Zoltán köztársasági elnök a Köztársasági Érdemrend középkeresztjével tüntette ki. Tito és Sztálin szakítása után lemondott tisztségéről és Magyarországon maradt, ahol Tito-ellenes propagandát fejtett ki. 1949. június 29-én a szovjet hatóságok mint jugoszláv kémét letartóztatták, s kiadták Magyarországnak. A Rajk-per egyik vádlottja volt, 1949. szeptember 24-én életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956. április 3-án kegyelemmel szabadult, de nem rehabilitálták. November 9-én Ausztriába menekült, majd Franciaországban telepedett le. 1987-ben Aczél György meghívására Budapestre látogatott. 1998-ban Göncz Árpád köztársasági elnök Arany Emlékéremmel tüntette ki.

¹⁹⁸ Živko Boarov (Óbecse, 1921. november 12/13. – Újvidék, 1984 ?) 1947-ben a budapesti jugoszláv követség sajtóattaséja volt. A Rajk-perrel összefüggésben 1948 júliusában Miloš Mojić meggyilkolásának vádjával vették őrizetbe. 1953 decemberében kémkedés, a demokratikus államrend megdöntésében való részvétel és gyilkosság vádjában bűnösnek találták és tíz év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után, 1956-ban visszatért Jugoszláviába, ahol az újvidéki Matica Srpskában kapott munkát.

¹⁹⁹ Kominform, teljes nevén Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája. Az 1943-ban feloszlott Kommunista Internacionálé (Komintern) helyett 1947-ben létrehozott és 1956-ig működő, Moszkvából irányított nemzetközi kommunista szervezet. A szovjet blokkba tartozó kommunista hatalmi pártok mellett a Kominform tagja volt az olasz és a francia kommunista párt. Székhelye kezdetben Belgrádban volt, azonban 1948 júniusában, miután Jugoszláviát kizárták a szervezetből, azt Bukarestbe helyezték át. Mint a sztálini külpolitika egyik eszközt, 1956-ban a desztalinizáció jegyében oszlatták fel.

²⁰⁰ Szebenyi Endre (Nagylak, 1912. július 19. – Budapest, 1949. október 26.) Budapesten szerzett jogi oklevelet, majd az ügyvédi vizsga letétele után ügyvédi irodát nyitott, s a letartóztatott szocialisták és kommunisták védőügyvédje volt. 1943-ban munkaszolgálatra hívták be. 1945 után az MKP tagjaként a rendőrségnél töltött be vezető tisztségeket, majd a Belügyminisztériumban Rajk László helyettese, belügyi államtitkár volt. 1949-ben hamis vádak alapján letartóztatták, elítélték és kivégezték.

²⁰¹ Kistext, teljes nevén Kispesti Textilgyár. 1907-ben Popper Károly alapította. A második világháború alatt mintegy 3200 munkavállalót foglalkoztatott. 1948-ban államosították. 2003-ban szűnt meg.

Röviden: a moszkovita kommunisták most falják fel a hazai kommunistákat. Úgy látzik, ezen a téren alapos munkát végeznek. Nem baj, majd mikor hazakerülünk, az ország újjáépítésére több időt szentelhetünk. – A kolhoz bevezetése nagy tempóban folyik. És ha így marad, nyilvánvaló, hogy jövőre ugyanott fognak tartani, ahol Titóék.²⁰² Magyarországon most még van ennivaló s elég olcsó, mert most likvidálják a kisparasztbirtokot és annak tartalmát emésztik fel. Jövőre azonban, ha így maradna, a kisgazda ugyanazt a taktikát fogja választani Magyarországon is, mint már tavaly és tavalyelőtt Jugoszláviában, vagy tavaly Romániában. Nem termel, fogyaszt a kelleténél többet.

Jugoszláviában, Bácskában formálisan éheznek az emberek. Semmit sem lehet kapni. Különösen iparcikkeket nem. Pl. nincsen ceruza, papiros, varrótű, cérna, borotvapenge, ruházati cikk, szóval gyakorlatilag majdnem semmi sem kapható. Az árakra vonatkozólag álljon a következő kis statisztika: egy munkásember fizetése 2500–3500 dinár között mozog havonta. Ezzel szemben egy borotvapenge 50 dinár kb. Most a helyzet az, hogy a Dipik küldenek otthoni ismerőseiknek szalicilt, szaharint, cérnát, borotvapengét, tút és ehhez hasonlót, mert ezzel lehet még otthon fát, burgonyát, baromfit és gyümölcsöt szerezni, de az arányok fantasztikusak. Így pl. 35 D. márkáért²⁰³ vki küldött Apatinba a fenti cikkekből, amiért az otthoniak egy vagon fát és elég sok burgonyát kaptak. Egyes helyeken Jugóban a vonatok nem járnak. Ok: szabotázs, nincs szén, elpusztult az anyag, sín stb. Egyes pályatesteket leszereltek Bácskában, így a Kula-Palánka-i vonalat.²⁰⁴ Otthon közlekedni vonaton csak külön engedéllyel lehet, és gyalog is vagy szekéren más körzetbe menni csak engedéllyel lehet. Ez a teljes orosz rendszer. Viszont németek újabban kapnak engedélyt arra, hogy az ország területét elhagyják. Téged, mint földbirtokost, érdekelni fognak a következő adatok: a belgrádi „Politika”²⁰⁵ szerint Bajmokon²⁰⁶ 4 kolhoz működik. Ezen község egyike azoknak, amelyekben a szocializmus mély gyökeret vert és kiváló eredményeket ért el a termelés terén. Kolhozok a szükséges gazd. beruházásokra 1,000.000 dinár áll. kölcsönt kaptak. Az „Előre” című szövetkezetbe 252 család tartozik. Ezen szövetkezet a 48/49-es gazd. évben 270 métermázsza gabonát, 66 métermázsza burgonyát, 8 vagon cukorrépát, 50 métermázsza sertés-húst, 5350 liter tejet szállított az államnak. A szövetkezet vagyona többek között áll:

²⁰² Jugoszláviában közvetlenül a második világháború vége előtt sztálini mintára megkezdődött az ország gazdasági szerkezetének átalakítása.

²⁰³ Német márkáért.

²⁰⁴ A Bácsfeketehegy–Kula–Szépliget–Palánka közötti, 56 kilométer hosszú, helyi érdekű vasútvonalat 1896. november 4-én nyitották meg. Megnyitása után napi 6 vegyesvonal közlekedett. 1908-ban a vonalon 178 900 személyt és 40 000 tonna teherátut szállítottak. A vonalszakasz vélhetőleg még az első jugoszláv állam idejében megszűnt, mivel az 1941-es menetrend sem jelölte már.

²⁰⁵ A *Politika* napilapot 1904-ben Vladislav F. Ribnikar alapította meg. Az újság a mindenkori szerb politikai elit napilapja. Az 1980-as évek végétől a miloševići propaganda és a nagyszerb ideológia egyik legfőbb közvetítője és támogatója volt. A 2000-es évek elején a napilap a német WAZ csoporthoz került, amely 2012-ben az továbbadta az orosz Media Groupnak.

²⁰⁶ Bajmok, németül Nagelsdorf, horvátul Bajmak, a mai magyar határtól 9 km-re délre, Szabadkától 23 km-re délnyugatra fekvő település. 1931-ben 11 326 lakosa volt. Ebből 40,6% délszláv, zömében horvát és bunyevác, 37,8% magyar és 20,7% német. A bajmoki németeket 1944-ben a kollektív bűnösség elve alapján kitelepítették, a helyükre horvátországi szerbeket költöztettek.

19 tehénből és 287 sertésből. Ehhez nem kell kommentár. Biztos az, hogy Krumm Szepp bácskai gazdálkodó, ha volt 100 hold földje, három béressel és két-három napszámos családdal produkált többet, mint az „Előre” című társaság. Igaz viszont, hogy örege-nagyja együttvéve Krumm Szeppéknél nem volt több, mint 30-40 fő. Ezzel szemben az „Előre”-ék vannak vagy 50-szer annyian. Tehát érthető, miért nincsen ott semmi, és miért emelkedik olyan szédületes magasságra az életstandard, hogy végezetül nem lehet majd sehhol sem találni, mert a föld alá süllyedt.

Mi lesz Titóékkal? A nyugatiak azt szeretnék, ha egy takaros kis csetepaté törne ki a Balkán e részében, mert innen azután remény van arra, hogy átterjedne a nagy buzgalom Romániába, Bulgáriába, Magyarországra és így tovább. Tehát Nyugatnak érdeke a nagy zavar. Ezzel szemben Moszkva azt tartja, hogy a nagy csinnadrattán kívül lehetőleg „szőrmentén elintézni az ügyet”. Tito likvidálásával vagy anélkül átvenni a főhatalmat a la Síriban,²⁰⁷ mert mi tagadás, a szerbeknek e téren sehová sem kell menni tanulniok. Nálunk nagyon közeli terminusok vannak forgalomban arra nézve, hogy mikor indul meg a felszámolás. Magyar szempontból az volna a legrosszabb, ha még hosszabb ideig tartó huzavona után Jugoszlávia Titóval az élén akár egy órát is ellenállna a muszkáknak és ez volna a harmadik világháború megindításának közvetlen okozója. Ez esetben megtörténhetne az a csoda, hogy a jugoszláv állam és a nem létező jugoszláv nemzet ismét udvarképes volna az Újvilágot rendező társaság előtt.

Magyarországról csaknem lehetetlen a kijutás, mert orosz rendszer szerint az ország határai szögesdróttal, aknamezőkkel és világítótornyokkal vannak elzárva.

Truman nyilatkozatát az atombombával²⁰⁸ kapcsolatban különbözőképpen magyarázzák. Az egyik teória így szól: egy modus vivendit keresnek az oroszokkal. Az amer. businessman-ek azt remélik, hogy a feszültség enyhítése és a gazd. kapcsolatok felvétele után ugyanúgy elárasztják majd áruval a kiéhezett Keletet, mint ahogyan azt a háború után Európával tették, és azért történt a nyilatkozat, hogy begyullassza a háborús pártiakat: „Jó lesz hallgatni, mert mi is kaphatunk városainkra 1-2 atombombát!” A másik felfogás pont ennek az ellenkezője: be akarják végképp gyullasztani a háborútól még mindig idegenkedő polgári réteget azzal, hogy most van itt a 24-ik óra, ha nem cselekszünk, amíg még időnk van és az oroszoknak időt engedünk, 1-2 évet, végleg elpusztulunk. Német újságok ezzel kapcsolatban csak annyit mondanak: „Lezárult egy korszak, amely blöffre vagy tényleges v. képzelt csodafegyvereknek olyan hatást tulajdonított, amelyekkel egész népek, nagy nemzetek, sőt kontinensek katonai erejét helyettesíteni lehetett. Most azonban ennek vége. Atombomba mint tényező kiesik, maradnak a realitások. E téren pedig a kérdés így fest. Mivel fogja Nyugat behozni Keletnek szárazföldön lévő lenyűgöző katonai fölényét? S mivel fogja Nyugat a hatalmi egyensúlyt újból megteremteni, ha Németországot a jelenlegi állapotában akarja tartani.

²⁰⁷ 1949. március 30-án a szír hadsereg a CIA támogatásával megdöntötte az ország demokratikusan megválasztott kormányát, majd 1949. április 11-én a hadsereg vezérkari főnöke, Husni al-Za'im lett az ország elnöke.

²⁰⁸ 1949. szeptember 23-án Truman elnök bejelentette, hogy a szovjetek atombombát robbantottak fel. Az elnöki bejelentés pánikot váltott ki nemcsak a közemberekben, hanem az amerikai kormányban is.

Amint látod, éppen eléggé zavaros a helyzet, hogy az ember ennek alapján pontos ítéletet tudjon mondani. Ma ott tartunk már, hogy akármit csinálnak az államvezetők, mindent kamuflage-nak²⁰⁹ vagy dupla, sőt tripla kamuflage-nak mondanak, úgy hogy az ember józan eszét nem is használhatja. Pedig a józan ész a következőket mondaná: „Akkor fog kitörni a háború, amikor a legkevesebbet várják.” Japán–amerikai, orosz–német háborúkra kell visszagondolnunk. Nem szabad magunkat befolyásoltatnunk a különböző eseményektől, híradásoktól és propagandától. A háború elkerülhetetlen és ki fog törni, még akkor is, ha Truman tényleg ellenezné is.

Bonzóval²¹⁰ találkoztam, kértem tőle a neki írt leveledet. Ő azt állítja, hogy ilyet nem kapott. De mivel a Samu is vmit ír az általa küldött levélről, nem tudom, hogy hol van a kérdéses levél? Kinek címére küldted? Személyes jellegű-e a levél? Ez esetben nem érdekel? De mivel én legépelve leveleidet összes barátaimnak el szoktam küldeni, szeretném, ha én is megkaphánám a másoknak írt leveleket, különösen, ha olyasvalamiről is van bent szó, ami közérdekű.

Szűkebb baráti körünkben a személyes viszonyok örvendetes javuláson esnek át. Hosszú leveledre, annak fejtegetéseire nincs mit válaszolnom, legfeljebb annyit, hogy végtelenül sajnálom, hogy elmentél Európából, mert itt tényleg mostanában nagy szükségünk volna rád. Különösen elmeneteled óta hiányzik egy emberünk Párizsban. Zoltán minden igyekezete mellett sem tudja pótolni.

Hogy van családod? Kisfiad hogy bírja a klímát? Bizonyára már gagyog vmit spanyolul és valószínűleg előbb fog megtanulni spanyolul, mint magyarul. Marianne megszokta-e már az ottani életkörülményeiket? Leveleid alapján azt látom, hogy kedélyhangulatod külső hatásokra nagyon reagál. Mindez igaz, ahogy Te írod, de mégsem szabad olyan tragikusnak venni a helyzetet. Nekem az a benyomásom, hogy Te a gazdasági nehézségekre, a nehéz fizikai munkára, és egy meghitt baráti kör hiánya folytán egy nyomott kedélyhangulatba kerültél, amelyet az ottani klíma még fokoz. Amennyiben rajtad múlik, igyekezned kell a saját lelki egyensúlyod, önbizalmad és életkedved visszanyerésére vagy megerősítésére mindent megtenned. Az élet minden viszonyai között mindnyájunk számára megmarad a jobb jövő reménye, és bennük ez hitté és meggyőződéssé kell, hogy kristályosodjék ki. A legnehezebb viszonyok között is vannak az életnek apró örömei, amelyek az ember szívét és életét megtöltik. Különösen áll ez azokra, akiknek családjuk, gyermekeik vannak. Te tudod, hogy milyen szerény viszonyok között élek és mégis sosem panaszkodom arra, hogy szerencsétlen vagyok és minden igyekezettel azon vagyok, hogy meggyőzzem saját magam arról, hogy nekem az életből mégis jutott valami. Örülök mindennek, a családomnak, lakásomnak, néhány méteres kis kertemnek, amelynek minden salátáját ismerem, minden hírnek, amelyet jóra lehet magyarázni, ismerős vagy baráttal való találkozásnak s így sorolhatnám vég nélkül. Nem szabad megengednünk, hogy a kétségbeesés, hitetlenség, pesszimizmus vagy a kilátástalanság hullámai a fejünk felett összecsapjanak. Bizonyára a kezdet ne-

²⁰⁹ A camoufflage jelentése álcázás, leplezés, kendőzés.

²¹⁰ Bonczos Miklós: lásd a 66. lábjegyzetet.

hézségei után gazdaságilag Neked is jobban fog menni majd. A nagypolitika hírei is kedvezőbbek lesznek, és akkor leveled is más színekben adja vissza az ottani helyzet képét. Nem kérek, hogy a horvátokkal a kapcsolatot vedd fel, de ha mégis úgy adódik az alkalom, időd és módod van rá, hogy Dr. Héferrel megismerkedj, úgy légy szíves, tedd meg azt.

Összes barátainknak és ismerőseinknek üdvözetem. Mariannak kézcsókom, Téged pedig régi barátsággal ölel:

Iván

P. S.

Remélem, hogy két héten belül írhatom a magyar belpolitikára vonatkozó tervezett tájékoztatásomat, addig nyilvánvalóvá válik, hogy mi benne a realitás, s mi benne a vágy és a fantázia szüleménye.

Rövidítések és irodalom

A. SAJTI
1985

A. SAJTI Enikő: *A magyar–horvát határtárgyalások és lakosságcsere kudarca (1941–1944)*, in: *Acta Historica*, Szeged, Vol. 81. (1985) 3–18.

A. SAJTI
2004

A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.

A. SAJTI
2010

A. SAJTI Enikő: *A magyarok elleni partizán megtorlás a Délvidéken. A történetírás eredményei és kérdőjele*, In: *Impériumváltás a Vajdaságban (1944) / Promena Imperije u Vojvodini 1944 godine*, szerk. BERTA Tibor – BIERNACKI Karol – FODOR István, Szeged–Zenta, Csongrád Megyei Levéltár – Zentai Történelmi Levéltár, 2010, 11–12.

A. SAJTI
2016

A. SAJTI Enikő: *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai*, Újvidék, Forum, 2016.

- BORBÁNDI
1985 BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, München, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern), 1985.
- CSUKA
1995 CSUKA János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*, Budapest, Püski Kiadó, 1995.
- DÉVAVÁRI
2018 DÉVAVÁRI Zoltán: *Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr! Jelentések, emlékiratok – Magyarok, németek és bunyevácok a Bácskában (1942–1943)*, In: *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 16. (2018) 593–660.
- DÉVAVÁRI
2020a DÉVAVÁRI Zoltán: *A jog erejével, az igazság fegyverével – Jogászok a délvidéki magyar kisebbségi közösség megszervezésében (1918–1941)*, In: *Délvidéki (Vajdasági) magyar jogászok*, szerk. VÁRADY Tibor, Újvidék, Vajdasági Magyar Jogász Egylet, 2020. 61–113.
- DÉVAVÁRI
2020b DÉVAVÁRI Zoltán: *Egy elmesélhetetlen történet. Impériumváltások, holokauszt, emigráció – A szabadkai zsidóság eszmé- és politikatörténete (1918–1945)*, Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2020.
- FARKAS
1969 Vitéz Kisbarnaki FARKAS Ferenc: *Az altöttingi országgyűlés története*, München, Mikes Kelemen Kiadóvállalat, 1969.
- FRANK
2015 FRANK Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest – Berlin – New York. 1919 – 1945*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2015.
- HAEFFLER
1935 HAEFFLER István: *Országgyűlési Almanach az 1935–39. évi Országgyűlésről*, Budapest, Magyar Távirati Iroda, 1935.
- HORNYÁK–BÍRÓ
2016 *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet*, szerk. HORNYÁK Árpád – BÍRÓ László, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2016.
- KÉPVISELŐHÁZI NAPLÓ
XIII *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*, XIII. kötet, Budapest, Athenacum, 1942.

KÉPVISELŐHÁZI NAPLÓ

XIX

Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, XIX. kötet, Budapest, Athenaeum, 1944.

MARGITTAI

2019

MARGITTAI Linda: „Zsidókérdés” a Délvidéken 1941–1944, PhD-értekezés, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, 2019.

NAGY

1941

Dr. Vitéz NAGY Iván: *A Délvidék iskolái*, Különlenyomat a Kisebbségi Körlevél 1941. évi november és 1942. évi január havi számaiból.

SPANNENBERGER

2000

SPANNENBERGER Norbert: *A Volksbund – Egy népcsoport nemzetiszocialista szervezete vagy emancipációs kisebbségi egyesület?* In: *Aetas* 15. (2000) 4. sz. 50–64.

SPANNENBERGER

2005

SPANNENBERGER Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944*, Budapest, Lucidus, 2005. (Kisebbségkutatás könyvek)

TILKOVSKY

1968

TILKOVSKY Loránt: *A Volksbund szerepe Magyarország második világháborús történetében*, In: *Történelmi Szemle* 11. (1968) 3–4. sz. 294–312.

TILKOVSKY

1968

TILKOVSKY Loránt: *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1978.

TORBÁGYI

2004

TORBÁGYI Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*, Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2004.

VÁRADY

2000

VÁRADY Béla: *Magyarok az Újvilágban*, Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2000.

Seres Attila

A magyar forradalom és a litván egyetemisták „politikai fertőtlenítése”

A Mikaliūnas-ügy a KGB vilniusi archívumának dokumentumai tükrében
1956–1957*

Bevezető

A szovjet államhatalmi, állambiztonsági és pártszervek iratainak tanulmányozása során gyakran találkozhatunk a *profilaktyika* főnévvel, illetve a *profilaktyirovaty* főnévi igenevvel. Ennek a fogalomnak az értelmét magyarul leginkább körülírni lehet, az egyszerűs tükörfordítása lehetetlen. Az orosz kifejezés a latin *profilaxis* orvosi szakszóból ered, aminek elsődleges jelentése szűkebb értelemben „megelőzés”, „védekezés”, „elhárítás”, tágabb értelemben a gyógyítás során alkalmazott „megelőző”, „óvó” vagy „védő intézkedések” együttese. A szovjet állami szakszargonban akkor használták ezt a fogalmat, amikor az állami vagy politikai berendezkedéssel, a fennálló társadalmi renddel szemben vétő egyéneket az őrizetbe vételük és kihallgatásuk, illetve a cselekményük elkövetésének megállapítása után nem helyezték bűnvádi eljárás alá, nem indítottak velük szemben semmilyen jogi procedúrát. Ehelyett enyhébb büntetések kíséretében (fegyelmi, pártból való kizárás, párttagság felfüggesztése) eltávolították őket abból a közegből, amelyben addig éltek, kizárták az oktatási intézményből, ahol tanultak, vagy elbocsátották a munkahelyükről, és olyan környezetbe helyezték (például nehéz fizikai munka az iparban, szolgálat a hadseregben), amelyben biztosítható volt a szocialista erkölcsöknek megfelelő szocializációjuk, a fennálló államberendezkedéssel szembeni lojalitásuk kialakítása, összességében a „javulásuk”.¹

Ezt, az elkövetett kihágás súlyára, társadalmi veszélyességére való tekintettel is, alapvetően olyan személyekkel szemben alkalmazták, akiket a rendszer társadalmi bázisát képező rétegekhez („osztályokhoz”) soroltak, vagyis munkás- vagy parasztszármazásúak voltak, így arra lehetett számítani, hogy az új közegben őket érő impulzusok, illetve

* A szerző ezúton szeretne köszönetet mondani a tanulmány elkészítéséhez nyújtott nélkülözhetetlen segítségért Kristina Burinskaitének, a Litvániai Genocídium és Repressziók Tudományos Kutatóintézete tudományos főmunkatársának, Tölgyesi Beatrixnek, az ELTE Szláv és Balti Filológiai Tanszéke oktatójának, Rimantas Miknysnek, a Litván Történettudományi Intézet igazgatójának és Arūnas Bubnysnak, a Litvániai Genocídium és Repressziók Tudományos Kutatóintézete tudományos igazgatójának.

¹ Érdemes megemlítenünk, hogy az orosz nyelvészeti tudományokban a legszélesebb körben használt, több bővített és javított kiadást megért nyelvi értelmező szótár, az ún. „Ozsegov-szótár” is elsődlegesen nem a szó orvostudományi jelentését, hanem eme – átvitt értelmű – jelentéstartalmát adja meg. Szó szerint: „A normális állapot és rend megőrzésére és megerősítésére irányuló megelőző intézkedések együttese”. Lásd OZSEGOV–SVEDOVA, 1999, 626.

a pártokrácia iránt lojális, és ezek után rájuk jobban odafigyelő családjuk hatására „megjavulnak”. Noha ez a legtöbbször esetében komoly egzisztenciális süllyedést, társadalmi presztízsvesztést és a személyes integritásuk megtörését jelentette, tehát végső soron büntetesként élték meg, a párt és állami szervek nem represszióként, hanem egyfajta preventív intézkedésként tekintettek erre, amellyel elejét vették az illetők további személyiségfejlődésében a nemkívánatos tendenciáknak, és megóvták ettől a társadalmi közegüket is. Vagyis ezekkel az intézkedésekkel megszabadították őket a szocialista be rendezkedésre nézve káros és veszélyes politikai nézeteiktől, s mivel maga a *profilaktika* kifejezés egy orvosi szakszóból ered, átvitt értelemben azt is mondhatjuk, hogy „fertőtlenítették” a gondolkodásukat.²

Jelen publikációnk keretében a „politikai fertőtlenítés” egy szemléletes esetét szeretnénk bemutatni a Litvániai Különleges Levéltárban őrzött dokumentumok segítségével.³ Nem véletlenül választottuk ezt a konkrét esetet: litván diákok egy csoportjának az 1956. évi magyar forradalomra adott – a szovjet politikai doktrína szempontjából – „helytelen” reakciójával összefüggésben követhetjük nyomon, hogy milyen konzekvenciákkal járt a Szovjetunióban egy államellenesnek minősített, de kisebb fajsúlyú cselekedet.⁴ A címben is jelzett esetet, a Vilniusi Kapsukas Állami Egyetem Jogi Karának első évfolyamos hallgatói által a magyar forradalom mellett 1956. október 31-nek éjjelén végrehajtott sajátos szimpátiamegmozdulást a többfős társaság doyenjéről és vezéralakjáról, az akciót kiötlő és annak véghezvitelében végig az inspirátor szerepét játszó Vidmantas Mikaliūnas után mi magunk neveztük el Mikaliūnas-ügynek. A litván történetírás nem tartja számon ekként ezt a röpké eseményt és annak továbbgyűrűző következményeit, és a kutatásaink során az is bizonyossá vált, hogy a szimpátiaakcióban részt vevő diákok egyikét sem figyelte korábban a KGB, mindannyian ennek kapcsán kerültek először a szovjet állambiztonság látókörébe.

A történet veleje röviden abban foglalható össze, hogy 1956. október 31-nek éjjelén egy litván joghallgatókból álló, minden bizonnyal négyfős társaság tagjai az éj leple alatt az „Éljen a magyar forradalom!” szöveget festették fel a Vilniusi Állami Egyetem központi épületének falára, egy jól látható helyre. A KGB gyorsan felgöngyöltette az ügyet, három héttel az akció elkövetése után, november 21-én a csoport három tagját

² A módszer leírására az angolszász szakirodalom is a „profilaktika” szót használja, nem adja meg a szó tükörfordítását. Erre részletesen lásd HARRISON, 2010.

³ Az úgynevezett Litvániai Különleges Levéltár (litvánul: Lietuvos ypatingasis archivas) 1995-ben hozták létre, a Litván SZSZK három korábbi represszív szerve, a Belügyminisztérium, a Minisztertanács alá rendelt Állambiztonsági Bizottság (KGB) és a Litván Kommunista Párt archívumának egy önálló állami közlevéltár keretében történő egyesítésével. A három korábbi archívum jelzetrendszerét az új intézményi struktúrában is megtartották, ezzel magyarázható, hogy a Litván KP és a KGB egyes fondcsoportjainak jelzetei különböznek egymástól. (A KP esetében egy ezres vagy tízezes nagyságrendű számjegy, míg a KGB esetében a K betű és egy vagy két számjegyből álló, ahhoz kapcsolódó szám.)

⁴ A „profilaxis”, „megelőzés” vagy átvitt értelemben „politikai fertőtlenítés” eljárásának alkalmazása éppen 1956 után kezd sűrűsödni a Litván SZSZK területén. Míg 1956-ban „csak” 160-170 személyt sújtottak ezzel, addig 1958-ban az eljárás elszennvedőinek száma megközelítette az 500-at, míg 1960-ban éri el a csúcspontját a 600 és 700 fő közötti tartomány felezőpontján. Az erre vonatkozó diagramot lásd BURINSKAITĖ, 2015, 87.

elfogták és kihallgatták, majd valamikor december folyamán kézre kerítették a negyedik „tettet” is. A tettüket államellenes bűncselekménynek minősítették, ezért kizárták őket az egyetemről. A litvániai KGB elnöke, Kazimieras Liaudis azt indítványozta, hogy a megfelelő politikai neveletésük érdekében, a prevenció eszközét alkalmazva, sorozzák be őket a Vörös Hadseregbe katonai szolgálatra. A litván történetírás részéről már egy 1996-ban megjelent szakmunkában találunk egy lakonikus utalást a három diák egyetemről való kizárásának tényére,⁵ kizárólag a KGB részéről a kihallgatásukról Antanas Sniečkusnak, a Litván KP első titkárának készített november 24-i különjelentésben foglalt információk alapján.⁶ Mindazonáltal az események további láncolatának számos apróbb, de nem érdektelen részlete ismeretlen maradt, így a sok részelem eddig valóban nem állhatott össze egy különálló „ügyé”. A kutatásaink során fény derült arra, hogy a vilniusi egyetem hallgatói december 3-ra egy tüntetést akartak szervezni hallgatótársaik kizárása ellen, a megmozdulás előkészületeiről azonban a KGB operatív úton értesülést szerzett, és megakadályozta azt.⁷ Részben ez a kizárási ügy is hozzájárult ahhoz, hogy a KGB számára gyanússá váljék az egyetem rektorának, Juozas Bulavasnak a személye. A rektor „nem normális viselkedéséről” írott jelentés elkészítésének nem ez volt a kiindulópontja, hanem az, hogy magához kérte a november 2-án a vilniusi Rasų temetőben zajlott rendszerellenes tüntetésen részt vevő diákok egy csoportját, és a velük folytatott beszélgetés során „bagatellizálta” a temetőben történeteket. Mindemellett ebből a dokumentumból derül ki az is, hogy helytelenítette, hogy december 3-án, a tüntetést megakadályozandó, a KGB egységei megszállták az egyetem épületét.⁸

Nem a Mikaliūnas-ügyre vonatkozó vaskos iratcsomó dokumentumaiból, hanem egy másik dossziében heverő KGB-jelentésből tudhattuk meg, hogy ki volt az a diák, aki a december 3-i egyetemi diáktüntetés szervezésében kezdeményező szerepet játszott, s arra biztatta a diákokat, hogy a rektornál tiltakozzanak társaik kizárása ellen. Mint a mellékletben közölt forrásban olvasható, Jonas Karoblis november 21-én szemtanúja volt annak, ahogy a KGB ügynökei átkutatják Vidmantas Mikaliūnas kollégiumi szobáját, nem palástolta erőteljes indulatait, és meglepően vakmerő és fenyegető módon lépett fel az állambiztonsági szervek képviselővel szemben.⁹ Nagy örömeinkre szolgált, amikor vilniusi kutatóutunk utolsó napján megtaláltuk az egyetemi Komszomolszervezet azon üléseiről készített jegyzőkönyveket, amelyeken a magyar forradalommal szolidaritást kifejező felirat felfestésében „konspiráló” diákok kizárásáról határoztak az alapszervezetből. Noha ezt az irattípust alapos forráskritikával kell kezelni, a jegyzőkönyvek sorai között olvasva az október 31-i, magyar forradalmat éltető „falfestés” számos újabb apró részletére derül fény, például a cselekmény elkövetésében részt vevő diá-

⁵ GAŠKAITĖ, 1996, 35.

⁶ Lásd a 3. sz. iratot.

⁷ Lásd az 5. sz. iratot.

⁸ Lásd a 7. sz. iratot.

⁹ Lásd a 9. sz. iratot.

kok közötti személyes kapcsolat jellegére, a tágabb kollégiumi kapcsolati hálójukra, az egyetemről való kizárásukkal kapcsolatos reflexióikra és attitűdjükre.¹⁰

Az 1956. évi magyar forradalomra adott litvániai reakciók történetét a közeljövőben egy önálló tanulmány keretében szeretnénk feldolgozni. Mivel a korabeli litvániai politikai és társadalmi viszonyok a hazai történésztársadalom előtt jórészt ismeretlenek vagy kevésbé ismertek, az általunk közölt iratok értelmezését két körülmény felvázolásával kívánjuk segíteni.

Az első kérdés, ami a dokumentumok elolvasása után szinte önkéntelenül felmerült bennünk, az volt, hogy honnan volt egy litván diáknak (két) lőfegyvere, hogyan lehetséges az, hogy a szovjet rezsim időszakában, a szovjet elnyomó apparátus lankadatlan figyelve közepette – nyilván titokban jól megszervezett – lögyakorlatot tartott egy vilnusi közparkban és a kollégiumi szobájában.¹¹ Amennyiben ismerjük az 1940-es évek második felének és az 1950-es évek első felének litván történelmét, ez a jelenség nem is tűnik feltétlenül kirívónak. A rendszerváltás óta örvendetes módon gyarapszik az 1944–1945 utáni litván partizánmozgalom, az úgynevezett „erdei testvérek” által folytatott fegyveres ellenállás történetének szakirodalma, önmagában csupán az ezzel a problematikával foglalkozó litván, angolszász és orosz irodalom felsorolása is túlfeszítené jelen írásunk kereteit.¹² A Litvánia 1944–1945. évi szovjet bekebelezése után kibontakozó partizánmozgalom Kelet-Európa egyik legszervezettebb, legkiterjedtebb és leghosszabb ideig kitaró nemzeti fegyveres ellenállása volt.¹³ A szovjet belügyi erőkkel szemben harcoló litván alakulatok valójában – rosszabb esetben is – egy félregularis haderő arculatára emlékeztettek: az országot katonai körzetekre osztották, amelyek élén parancsnoki hierarchiák szerveződtek, az egyes körzetek állandó összeköttetésben álltak egymással, rövid ideig katonai akadémiát működtettek, katonai uniformisban vették fel a küzdelmet az ellenséggel, a parancsnokok katonai kiténtetéseket osztottak a harcokban kitűnő bajtársaiknak.

Abban szinte minden egyes szakmunka szerzője között konszenzus van, hogy a partizánháború első nagy – és legaktívabb – korszaka 1953 tavaszán–nyarán lezárult.¹⁴

¹⁰ Lásd a 4. sz. iratot.

¹¹ Lásd a 9. sz. iratot.

¹² Szigorúan a teljesség igénye nélkül csupán öt litván történész – köztük egy szerzőpáros – által angol nyelven publikált, és így egy magyar történész számára is könnyebben hozzáférhető összefoglaló szakmunkát, illetve egy, döntően az orosz levéltári forrásokra támaszkodó, ezért megkerülhetetlen orosz nyelvű monográfiát szeretnénk kiemelni: GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ, 2006; TERLECKAS, 2014, 91–106; ANUŠAUSKAS, 2015; VARDYS–SEDAITIS, 2018, 80–84; ZUBKOVA, 2008, 191–256. A hazai közvélemény először egy, a Hadtörténeti Múzeumban 2007-ben szervezett kiállításnak köszönhetően ismerkedhetett meg a litván nemzeti ellenállás és partizánmozgalom történetével. A kiállításról szóló ismertetőt lásd LAGZI, 2007.

¹³ Az ukrán nacionalista szervezetek, például az UPA (Ukrainszka povsztanyszka armija) ugyancsak aktív fegyveres ellenállást fejtett ki, amely döntően az Ukrán SZSZK nyugati megyéire (Lvov, Tyernopol, Ivano-Frankovszk és a Kárpátontúli terület hegyvidéki körzetei) koncentrált. Noha 1949 őszén az UPA katonai törzse formálisan beszüntette a működését, ennek ellenére egyes harcoló egységek egészen 1956 tavaszáig kitaróttak. Lásd OFICINSZKIJ, 2010, 226–227.

¹⁴ Lásd például GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ, 2006, 23; ANUŠAUSKAS, 2015, 278; ZUBKOVA, 2008, 223.

Az ellenállás megtöréséhez jelentős mértékben hozzájárult, hogy a KGB egy operatív akció keretében 1953. május 30-án elfogta Jonas Žemaitis,¹⁵ a partizánhadserg 1949-ben megválasztott ideiglenes főparancsnokát,¹⁶ a fegyveres ellenállási mozgalom legkarizmatikusabb vezetőjét. 1953. június 23-án Moszkvába hurcolták őt, s 1954. november 26-án a Butirszkaja börtönben kivégezték.¹⁷ Az ellenállás további gyengülésének számos összetevője volt, ezek közül általános tényezőként mindenekelőtt a hrucsovi éra idején meghirdetett „enyhülést” említenénk meg. Azon belül pedig kiemelendő a hrucsovi vezetés törekvése az egész balti régió politikai és társadalmi konszolidálására, az ennek érdekében foganatosított gazdasági intézkedések sorozata, a Litván SZSZK állami, közigazgatási intézményeinél és szerveinél addig pozícióban lévő orosz származású elit lecserélése litván nemzetiségűekre, és végül, de nem utolsósorban a Szovjetunió Legfelső Tanácsának 1955. szeptember 17-i amnesztiarendeleete. Mindemellett köztudott az is, hogy egyes fegyveres csoportok egészen 1956–1957-ig folytatták a küzdelmet, igaz, a korábbiakhoz képest jóval kisebb létszámban, jóval szervezetlenebbül és egymástól jóval elszigeteltebben.¹⁸ Az ellenállási mozgalom ezen szakaszának minden bizonnyal a fordulópontja volt a partizánhadserg másik vezéralakjának, Adolfas Ramanauskasnak az elfogása 1956. október 11-én.¹⁹ A KGB által elkészített 1956. évi beszámoló is még hat fegyveres csoportot tartott nyilván, amelyek ebben az évben kilenc gyilkosságot követtek el. Ezek egyike sem rablógyilkosság volt, hanem célirányosan a rendszerrel kollaboráló tisztviselők (jellemzően tanácselnökök, téceszelnökök) ellen lőfegyverrel elkövetett politikai motivációjú merénylet.²⁰

A litván partizánmozgalom legfőbb célja a szovjetizálással szembeni ellenállás, a nemzeti érzelmek ébrentartása volt, így 1956 őszén a polgári elégedetlenség, és annak esetenként nyílt és radikális formái egyáltalán nem mutatkoztak életidegen jelenségnek Litvániában, sokkal inkább összetársadalmi realitásként tekinthetünk arra. A litván nemzeti ellenállás történetének konzekvenciáit felmérve, témánk szempontjából mindössze egyetlen megállapításra szeretnénk szorítkozni. Az 1953-ig intenzív, és még 1956-ban is pislákoló fegyveres küzdelem miatt a litván falusi lakosság még mindig jelentős

¹⁵ 1953 tavaszán a szovjet belügyi egységek a litván partizánhadserg több katonai körzetének parancsnokát is „likvidálták”. GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ, 2006, 43.

¹⁶ A fegyveres ellenállás központi politikai szervéül a partizán csapatok 1949. február 2–20. közötti kongresszusán a Litván Szabadságharcosok Szövetségét alakították meg, amelynek elnöke ugyancsak Žemaitis lett. ZUBKOVA, 2008, 218.

¹⁷ ANUŠAUSKAS, 2015, 356–358.

¹⁸ Vladas Terleckas szerint 1953 tavasza után még legalább 250 partizán folytatta az elszánt küzdelmet az erdőkben elrejtőzve. TERLECKAS, 2004, 105.

¹⁹ Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė becslése szerint még 1956 őszén is legalább 45 partizán állt fegyverben. Ramanauskas 1957. november 29-én kivégezték. GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ, 2006, 43–44.

²⁰ Kazimieras Liaudis éves záróbeszámolója Fjodor Haritonov vezérőrnagynak a KGB 4. Főparancsnoksága parancsnokának a Litván SZSZK Minisztertanácsa Állambiztonsági Bizottságának 1956. évi operatív tevékenységéről. Vilnius, 1957. február 4. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 528, l. 2–89. Az idézett helyek: l. 4. A partizánok a gyilkosságok elkövetésekor alkalomadtán kifosztották a téeszek és tanácsok pénztárait is, a pénzügyi eszközökre nyilván az ellenállás folytatása miatt szükségük volt, s ezzel egyúttal meg is károsíthatták a szovjet államot.

mennyiségű lőfegyvert rejtegetett. 1956 folyamán a belügyi szervek összesen 8 sorozat-lövő géppuskát, 23 géppisztolyt, 79 puskát, 103 pisztolyt, 24 gránátot, 5 kilogramm robbanóanyagot és 6675 töltényt koboztak el a civil lakosságtól.²¹ Ennek fényében tehát nem csoda, hogy 1956 őszén Litvániában egy maroklőfegyver kézről kézre jár, elindul a maga útjára egy kis falu szovhozának egyik dolgozójától, majd egy erősen nemzeti érzelmű egyetemistánál köt ki.

A második probléma, ami elgondolkodtatott bennünket, az volt, hogy a szovjet állambiztonság hogyan tudta felgöngyöltetni az ügyet, hogyan jutott el az „elkövetők” személyéhez. A litvániai KGB ügynökkartotékjainak feldolgozása nyomán nyilvánosságra hozott becslések szerint, 1940–1941-ben, majd 1944–1991 között (ezekben az időszakokban összesen) körülbelül 118 000 litván állampolgár folytatott valamilyen szintű együttműködést az állambiztonsági szervekkel.²² Nyilvánvalóan a hálózati be-szervezések dinamikája az egyes korszakokban változott, de ha ezt a számot időarányosan elosztjuk, és a hruscsovi időszak éveire (1953–1964) vetítjük, a Litván SZSZK 1959. évi szovjet népszámlálás szerinti 2,7 milliós lakosságának arányához mérten is nagy számadathoz juthatunk. Liaudis már említett 1956. évi záró beszámolójában is szerepel egy viszonyítási adat: csak ebben az évben összesen 1072 személyt szerveztek be az ügynöki hálózatba.²³ Már önmagában az általunk közölt iratokból is kitűnik, hogy a KGB-nek nem okozott különösebb nehézséget az információk összegyűjtése a diákság köréből, nyilvánvalóan rendelkezésre álltak az ehhez szükséges operatív eszközök (lehallgatás, hálózati személyek). Ahogy erre Jonas Karoblis esete is eklatánsan rá-mutat, rögtön azt követően, hogy lőfegyver birtoklása miatt gyanúba keveredett, megnyitották a megfigyelési dossziéját (oroszul: *gyelo-formuljar*), és rögtön „ráállították” egy hozzá közel álló diáktársát.²⁴ A Juozas Bulavas és a diákok képviselői közötti december 8-i egyeztetésen elhangzottak²⁵ is csak úgy juthattak az állambiztonsági szervek tudomására, ha a beszélgetést lehallgatták, vagy a részt vevő diákok egyike vagy a rektor-helyettes kiszivárogtatta annak tartalmát.

Az általunk közölt iratokat alaposan elolvasva konstatálhatjuk, hogy a vilniusi egyetem joghallgatóinak 1956. október 31-i éjféltől legalább öten tudtak. Egyelőre még nem világos, hogy mi is volt a szerepe pontosan a sorban legutolsóként lefűlelt negyedik „társtettesnek”, Viktoras-Algimantas Puklevičiusnak.²⁶ Ha jobban végiggondoljuk az események sorát, neki is ott kellett lennie a „falfirka” felfestésénél, akárcsak Sabotaitisre és Vaitekaitisre, minden bizonnyal rá is megfigyelői szerep hárult, a környező utcákat figyelhette, amíg Mikaliūnas felírta a falra az ominózus szöveget. Megítélésünk

²¹ Uo., 1. 9.

²² Ez a számadat a Litvániai Genocídium és Repressziók Tudományos Kutatóintézetének igazgatója által 2018. március 26-án tett bejelentés nyomán került nyilvánosságra. A közleménynek élénk társadalmi visszhangja volt Litvániában, ez a számadat azóta is leginkább litván, angolszász és orosz sajtóorgánumokban látott napvilágot, tudományos feldolgozásban egyelőre nem. Lásd BTI REPORT, 2020, 37.

²³ LYA, f. K-41, ap. 1, b. 528, l. 8.

²⁴ Lásd a 9. sz. iratot.

²⁵ Lásd a 7. sz. iratot.

²⁶ Lásd a 6. sz. iratot.

szerint ő azért nem került rögtön a KGB látóterébe, mert a – minden bizonnyal egy időben elfogott²⁷ – másik három társa a kihallgatása során nem vallott rá. Az ügyét megvitató Komszomol-bizottsági ülésen általa elmondottak alapján arra lehet következtetni, hogy még a vizsgaidőszak elején sem terelődött rá a figyelem: miközben Mikaliūnasakat már lefülelték, s folyt a „falfrka” elkövetői elleni nyomozás, ő éppen a vizsgáira készült, de a nyomozás miatt izgult, ezért rossz eredménnyel zárta az addigi vizsgáit.²⁸ Mikaliūnas minden bizonnyal ott követhetett el hibát, hogy túl sokakat beavatott a tervébe. A személyéről határozó Komszomol-bizottsági ülésen el is mondja, hogy volt olyan diáktársa, egy Japertas nevű illető, akit szintén megpróbált rávenni arra, hogy vegyen részt az akcióban, de utóbbi ezt visszautasította.²⁹ Nyilván ő maga is kereste a megfelelő személyeket az akció lebonyolításához, emiatt nem is kizárt, hogy még többeket igyekezett bevonni az általa tervezett konspirációba. A források egyértelműen eligazítanak bennünket abban a tekintetben, hogy ahhoz a Mikaliūnas és Vaitekaitis nevével fémjelzett kollégiumi körhöz, amely a kollégiumi szobákban „kalákába verbuválva”, titokban hallgatta a Szovjetunióban illegálisnak minősített nyugati rádióadókat, többen tartoztak (Žeimys, Valodzka, Tamošiūnas).³⁰

Első olvasatra talán logikusnak tűnik Mikaliūnas azon kérdése is, amellyel a „főkolompos” az akcióba való bevonása előtt Puklevičius Komszomol-tagságát firtatta. Feltételezhetjük, hogy ezzel akarta kiszűrni a „megbízhatatlan elemeket”, azokat, akik elárulhatják az akciót: a Komszomol-tagság az ő szemében a hatalom iránti erőteljesebb elköteleződés megtestesítője lehetett. Ugyanakkor ez a kérdés mégiscsak illogikus, hiszen maga Mikaliūnas is Komszomol-tag volt, akárcsak Sabotaitis és Vaitekaitis, ráadásul Puklevičius egy járási Komszomol-bizottság tagjaként és egy iskolai alapszervezet titkáráként magasabb pozíciót is betöltött a hierarchiában. Különösen nehéz magyarázatot találnunk erre a kérdésre annak a tényezőnek az ismeretében, hogy a Vilniusi Kapsukas Állami Egyetem által a Litván KP Központi Bizottsága számára az 1956/1957-es tanévről elkészített éves beszámoló statisztikája szerint az egyetemen erre a tanévre beiratkozott 3352 hallgatóból 2370 fő, azaz a teljes hallgatói létszám 70,7%-a rendelkezett Komszomol-tagsági könyvecskével.³¹

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk még egy apróbb tényezőt. Az általunk közölt dokumentumokban is előkerül az 1956. november 2-án a vilniusi Rasų temetőben és a kaunasi katonai temetőben halottak napja alkalmából lezajlott tömegtüntetések kérdése.³² Az 1950-es években nem ez volt az első alkalom, hogy halottak napjához kapcsolódóan a temetőben nyugvó litván hazafiak és hősök tiszteletére a litvánok nagy számban és demonstratív módon, így valamiféle közösségi óhaj kifejezése végett

²⁷ Lásd a 3. sz. iratot.

²⁸ Lásd a 8. sz. iratot.

²⁹ Lásd a 4. sz. iratot.

³⁰ Uo.

³¹ A Vilniusi Kapsukas Állami Egyetem Rektorátusának éves összefoglaló beszámolója a Litván KP KB számára az 1956/1957-es tanévről. Vilnius, 1958. január 20. LYA, f. 1771, ap. 188, b. 53, l. 23–24.

³² Lásd például az 1. sz. iratot.

összegyűltek: először 1955-ben, a kaunasi temetőben került sor hasonló, mintegy 100 fős tömeg részvételével zajló megmozdulásra.³³ Ennek fényében tehát még az sem ki-zárt, hogy az egy évvel későbbi, a fennálló rezsimmel szembeni kaunasi és vilnusi teme-tői megmozdulások a „hagyományteremtés” szándékával szerveződtek. A rendszervál-tás utáni történeti szakmunkákban azonban általános nézetté vált, hogy az 1956. november 2-i, az egy évvel korábbinál jóval nagyobb létszámú temetői demonst-rációkat egyértelműen a magyarországi forradalmi események inspirálták,³⁴ és ezt az orosz történetírás is elismeri.³⁵ Mivel a litvánok hallgatták a külföldi rádióadókat, a nyugati független hírforrásokból tudtak tájékozódni a Budapesten kibontakozó utcai harcokról. A KGB járási parancsnokságainak jelentései egyöntetűen arról tudósítottak, hogy már október 24–25-ét követően felerősödtek a „rendszerellenes hangok” a Litván SZSZK területén, a járási parancsnokok szinte mindenhol tapasztaltak a magyarok iránti szimpátiamegnyilvánulást (röplapok osztogatása, a magyar forradalom nyilvános éltetése), és ezzel korrelációban valamiféle törvényellenes vagy illegális cselekedetet.³⁶

A diákok habitusának megértése szempontjából talán nem mellékes szempont, hogy a november 2-i temetői megmozdulás résztvevői jóval nagyobbnak érezhették az összeverődött tömeget, mint amekkora az a valóságban volt. Az angolszász szakiroda-lomba is egy ilyen később lejegyzett szemtanúi beszámoló alapján került be, hogy a kaunasi tüntetésen valószínűleg 30 000-40 000 ember vett részt,³⁷ ami irreálisan sok, kü-lönösen, ha figyelembe vesszük, hogy a város lakossága az 1959. évi népszámlálás szerint 214 000 főt tett ki. Megítélésünk szerint a valósághoz sokkal közelebb állnak a Kazimie-ras Liaudis szolgálati jelentéseiben közölt becült szám adatok, melyek szerint Kaunas-ban két gyülekező tömegben 300-400, illetve 1000 fő, összesen 1300-1400 személy,³⁸ míg Vilniusban 200-250 fő vett részt a megmozduláson.³⁹ A KGB vezetőjének nem állt érdekében, hogy egy kifejezetten a Litván KP első titkárának tájékoztatására szánt, és részben a jövőbeni hasonló események megakadályozására való felkészülést szolgáló, belső hivatali okmányban maszkírozza a valós adatokat.⁴⁰ A vilnusi temetői megmoz-duláson összeverődő litván fiatalok, a tanáraik burkolt támogatását bírva, mécseseket gyújtottak, hazafias dalokat énekeltek, és szinte bizonyos, hogy mindeközben euforikus

³³ TININIS, 2015, 373.

³⁴ WEINER, 2013, 332; BURINSKAITĖ, 2015, 49–50; TININIS, 2015, 372; VARDYS–SEDAITIS, 2018, 88.

³⁵ KOZLOV, 2010, 263–264.

³⁶ BURINSKAITĖ, 2009, 42–48. Lásd erre még az 1. sz. iratot.

³⁷ WEINER, 2013, 332.

³⁸ Kazimieras Liaudis különjelentése Antanas Sniečkusnak. Vilnius, 1956. december 22. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 238–251. Az idézett szám adatok: l. 239.

³⁹ Liaudis különjelentése Sniečkusnak. Vilnius, 1956. november 29. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 181–203. Az idézett szám adat: l. 181.

⁴⁰ Az Amir Weiner – egyébként kiváló – tanulmányában felbukkanó félreértés (WEINER, 2013, 332.) ab-ból fakad, hogy november 2-án mintegy 30 000-40 000 ember látogatott ki a kaunasi temetőkbe, de a két csoportban, külön gyülekező demonstrálók létszáma 1300-1400 lehetett. Liaudis maga is megjegyzi, hogy november 2-án az elhunyt szeretteikre emlékező rokonok egy része éppen akkor tartózkodott a temetőkben, amikor a demonstrálók gyülekezni kezdtek. Liaudis különjelentése Sniečkusnak. Vilnius, 1956. november 29. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 239.

állapotba kerültek. Nyilván ezzel is magyarázható, hogy a tömeg erejét vélelmezve, többször a magyarok melletti jelszavakat skandalva, megindultak a belváros felé, s abban a felfokozott hangulatban talán úgy is érezték, hogy ők egy nemzeti forradalom kovászai. Mindennek fényében még az sem kizárt, hogy a tüntetésen részt vevő Mikaliūnas és három társa maguk árulták el a többi diáknak, hogy ők festették fel a magyar forradalmat éltető feliratot az egyetem épületére, sőt, kifejezetten büszkélkedtek ezzel. Két héttel a temetői megmozdulás után, november 16-án, a megfelelő operatív adatgyűjtés nyomán az állambiztonsági szervek 31 főt vettek őrizetbe a vilnusi demonstráción részt vevő diákok közül. A KGB elnökének a kihallgatásukról készített jelentésében szereplő nevek között nem találjuk Mikaliūnast és két társát,⁴¹ ám feltűnő, hogy őket nem sokkal ezután, november 21-én vitték be a KGB hírhedt vilnusi székházába.⁴²

Végezetül érdemes egy pillanatra szemügyre vennünk az egyetemi Komszomol-szervezetek üléseiről készített, meglehetősen hevenyészett, kézírásos jegyzőkönyveket. Van olyan panelek, kérdések, amelyek rendszeresen visszatérnek bennük, mint például az, hogy az alapszervezet titkára mindenáron a „vallatottak” szájába akarja adni, hogy állam- és törvényellenes bűncselekményt hajtottak végre. A jegyzőkönyvek frazeológiáján pontosan le lehet mérni, hogy a három diák milyen „tárgyalási taktikát” választott. Egyrészt „vallatóik” azt a konzekvenciát vonhatták le a hozzáállásukból, hogy hajlandók a konstruktivitásra, beismerték például a „bűnüket”, másrészt viszont igyekeztek kisebbiteni a tettük súlyát és bagatellizálni a történeteket, öncélú botránykeltésként interpretálni azt. Egyes rájuk nézve terhelő kérdésekre nem válaszoltak, vagy emlékeztetkiesésre hivatkoztak. Minden bizonnyal azok után, hogy a Komszomol-ülés időpontjára az egyetemről való eltávolításuk már kész ténnyé vált, a Komszomolból való kizárásukkal nem sokat veszthettek, ez korántsem esett olyan súllyal a latba, mint az egyetemi tanulmányaik, és azzal együtt az értelmiségi pályafutásuk derékba törése, illetve a mindezzel együtt járó erkölcsi bélyeg, amit ők nyilván rendkívül súlyos retorzióként éltek meg. Nyilván ezzel magyarázható, hogy megpróbálták belekapaszkodni mindenbe, ami csak a leghalványabb reménysugarát villantotta fel számukra annak, hogy valamiféleképpen megfordíthatják a helyzetet.

Az 1956. október–novemberi tiltakozáshullámmal összefüggésben tehát csak a Vilnusi Kapsukas Állami Egyetemről az október 31-i „falfirkálásban” részt vevő négy főt (Mikaliūnas, Sabotaitis, Vaitekaitis, Puklevičius) zárták ki, de feltehetőleg ugyanerre a sorsra jutott Karoblis is. Velük szemben „csupán” a profilaxist, azaz a „megelőző intézkedés” intézményt vezették be. A legsúlyosabb retorziót minden bizonnyal a november 2-i vilnusi tüntetés élén járó Algirdas Endriukaitis szenvedte el: őt 1957. február 14-én le tartóztatták, és a Litván SZSZK Legfelső Bíróságának 1957. május 8-án hozott ítélete alapján 6 év kényszermunkára ítélték.⁴³ Az 1956-os ügyek összessége, majd az egyetemi

⁴¹ Uo., 181–203.

⁴² Lásd a 3. sz. iratot.

⁴³ GAŠKAITĖ, 1996, 39.

diáksággal szembeni repressziók folytatódása 1957-ben végül magával rántotta az egyetem rektorát, Juozas Bulavast is: őt nacionalizmus vádjával 1958-ban leváltották az egyetem éléről, majd egy évvel később még a pártból is kizárták.⁴⁴

Felmerülhet a kérdés, hogy Mikaliūnasék akciója valóban csupán egy diákcsínyként értékelhető, ahogy azt ők próbálták beállítani a Komszomol-bizottsági üléseken, vagy annál jóval többről van szó. A négy joghallgató cselekedetét nem lehet elválasztani az 1956. évi magyar forradalom Litvániában gerjesztett hullámverésétől, az szervesen illeszkedik azoknak az egyre markánsabb szimpátiamegmozdulásoknak a sorozatába, amelyek már október 24–25-től jellemezték a litván lakosságot, és amelyek a november 2-i kaunasi és vilniusi halottak napi rendszerellenes tömegdemonstrációkban csúcsosodtak ki. Mikaliūnas és három társa pontosan tudták, hogy mit tesznek: joghallgatóként nyilván egy átlag litván fiatalhoz képest is tudatosabbak voltak, és fogékonyabbak a politikai és társadalmi kérdések iránt, a kollégiumban politikai, társadalmi kérdésekről vitatkoztak, illegális rádióhallgatásokat szerveztek. Mikaliūnas a Komszomol-bizottsági tárgyalásán „el is szólta magát” azzal, hogy a tettükkel Magyarország példáját akarták követni.⁴⁵ Megítélésünk szerint az október 31-i cselekedetük nem csupán egy diákcsíny vagy botránykeltés, s végképp nem öncélú „falfirkálás” volt, hanem a litván fiatalok tudatos, társadalmi üzenetértékkel bíró politikai megnyilvánulása, a litván ellenállás egy zsarátnokszerű fellobbanása. A Mikaliūnas-ügy, és annak magyar fordításban általunk most először közölt dokumentumai bepillantást engednek abba, hogy milyen volt a szovjet szocialista mikrokozmosz mögött rejtőző litván nemzeti valóság.

*

Az iratok eredeti tagolásán és elrendezésén nem változtattunk. A Litvánia szovjet megszállásának időszakában (1944–1991) keletkezett állambiztonsági dokumentáció, illetve a Litván Kommunista Párt és a Komszomol központi szerveinek forrásanyaga döntően orosz nyelvű, kivéve a pártalapszervezetek és a Komszomol-alapszervezetek iratait, amelyek bilingvis vagy litván nyelvű okmányok. Ennek megfelelően az általunk közölt iratok közül a Vilniusi Kapsukas Állami Egyetem Komszomol Bizottságának jegyzőkönyveit csak litván nyelven jegyezték le,⁴⁶ a KGB részéről a Litván KP Központi Bizottsága első titkárának küldött úgynevezett „különjelentések” ugyanakkor kivétel nélkül orosz nyelven keletkeztek. Az orosz nyelvű gépiratokat saját fordításunkban közöljük, a litván nyelvű kézírásos jegyzőkönyveket azok orosz fordítása alapján ültetjük át magyarra. Az orosz nyelvű gépiratokban cirill betűs átírásban szereplő litván személynevek (vezeték- és keresztnév) eredeti litván alakját nem minden esetben tud-

⁴⁴ BURINSKAITĖ, 2015, 65–71. A Litvániában az 1956. október–novemberi megmozdulások miatt az ország felsőoktatási intézményeiben foganasított retorziókat érdemes összehasonlítani a magyarországi egyetemi ifjúsággal szembeni megtorlás adataival. Erre részletesen lásd VIDA, 2007, 45–48.

⁴⁵ Lásd a 4. sz. iratot.

⁴⁶ Lásd a 4. és 8. sz. iratot.

tuk azonosítani, a bizonytalan kiolvasású személyneveket szögletes zárójelbe tettük. Ugyancsak szögletes zárójelbe tettünk olyan kiegészítő információkat, amelyek az iratok értelmezését segítik. A litván utcanevek és városrészek nevei – az orosz nyelvű iratokban is – kivétel nélkül birtokos esetben szerepelnek, az egyes számú birtokos esetben lévő szóalakot alanyesetben fordítottuk magyarra (például: Tauro helyett Taurus, Daukanto helyett Daukantas), ugyanakkor a könnyebb azonosíthatóság érdekében a többes számú utcaneveknél meghagytuk a birtokos esetben lévő ragozott alakot (például: Kelevių, Rasų). A dokumentumokból kirajzolódó történeti problematika megértése szempontjából nem releváns személyek (mint például az egyetem portása) nevéhez nem írtunk lábjegyzetet. Ugyanígy jártunk el az egyetemi Komszomol-funkcionáriusok és – egy kivételtől eltekintve (Algirdas Endriukaitis) – az egyetemi hallgatók nevével kapcsolatban is. Ezen utóbbi kategóriákba tartozó személyek életrajzi adatainak a felkutatása lehetetlen feladatnak bizonyult, a nevük litván vagy orosz történelmi feldolgozásokban, adatbázisokban, életrajzi lexikonokban sem bukkan fel. A dokumentumokra utólag kézírással rávezetett záradékokat, megjegyzéseket kurzívval jelöltük.

Források

1.

**Kazimieras Liaudisnak,⁴⁷ a KGB litvániai elnökének különjelentése
Antanas Sniečkusnak,⁴⁸ a Litván Kommunista Párt Központi Bizottsága
titkárának a magyar forradalom által gerjesztett
„ellenséges megnyilvánulásokról” a Litván SZSZK területén**

(Vilnius, 1956. november 6.)

Orosz nyelvű gépelt másolat. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 510, l. 335–341.

A Litván KP titkárának
A. J. Sniečkus elvtársnak

Szigorúan titkos
4. sz. példány⁴⁹

Különjelentés⁵⁰

Az úgynevezett⁵¹ „mindenszentek” és „halottak napja” vallási ünnepek idején
a lengyelországi és magyarországi események által gerjesztett
ellenséges megnyilvánulásokról

A legutóbbi események kapcsán a köztársaságban az értelmiség és fiatalság, s különösen az egyetemi ifjúság körében felerősödtek a szovjetellenes nacionalista érzelmek és az ellenséges indulatok.

1956. október 25-én a Vilnusi Állami Egyetem központi épületére a következő szöveget firkálták: „Litvánok! Litvánia a litvánoké! Orosz megszállók! Takarodjatok innen!” Ezen a napon⁵² a Vilnusi Állami Egyetem épületének falára írták azt is, hogy „Éljen a magyar forradalom!”

⁴⁷ Kazimieras Liaudis (1900–1989), litván származású szovjet politikus, pártfunkcionárius, 1953. október 7-től 1954. március 27-ig a Litván SZSZK belügyminisztere, egyúttal a Litván KP KB másodtitkára, 1954. március 27-től 1959. október 30-ig a litvániai KGB elnöke, 1956-tól vezérőrnagyi rangban.

⁴⁸ Antanas Sniečkus (1902–1974), litván származású szovjet politikus, pártfunkcionárius, 1940-tól a haláláig, 1974-ig a Litván KP KB első titkára.

⁴⁹ A lap felzetére kézirással felvezetve: „4/1–3529. sz. [19]57. VII. 31.”

⁵⁰ A KGB belső frazeológiájában a „спецообщение” („különjelentés” vagy „különleges jelentés”) terminussal jelölték azokat a dokumentumokat, amelyeket a köztársasági KGB elnöke látott el a kézjeggyével, és amelyek különösen fontos és kiemelt ügyekben a köztársasági kommunista párt első számú vezetőjének soron kívüli és közvetlen tájékoztatását szolgálták.

⁵¹ Sic!

⁵² Az orosz nyelvű eredetiben az a kifejezés szerepel, hogy „ezen a napon” („в этот же день”). Ez nyilván az ügyintéző vagy a gépíró tévedése lehet, hiszen ezt a feliratot a diákok nem október 25-én, hanem 31-én festették fel az egyetem falára. Lásd erre a 3–4. és a 6. sz. iratokat.

1956. november 2-án a Vilnusi Állami Egyetem Čiurlionis utcai kollégiumának falára egy röplapot ragasztottak, melyen ez állt: „Éljen a magyar forradalom! Kövessük a magyarok példáját!”⁵³

Október 27-én az ELFA gyár⁵⁴ dolgozója, Zsolnyarovszkij a következőket mondta a mellette ülő hölgynek, Opovicsnak: „Az ünnep és a felvonulás idején ne menjen ki az utcára! Én sem megyek ki, már öreg vagyok. Úgy hallottam, hogy az ELFA-ban a munkások ugyanolyan tüntetést akarnak szervezni, mint amilyen Poznańban volt. Lehet, hogy közük fognak lőni, de lehet, hogy náluk is lesznek fegyverek. Van egy egyezményük a Lelija üzemmel,⁵⁵ és azt mondják, hogy ha a Nagy Október idején nem sikerül, akkor május 1-jén fognak tüntetni.”

November 1-jén és 2-án a Vilnusi Állami Egyetem Történeti-Filológiai Karának ötödéves hallgatói, Liuda Paštukaitė (született: 1934-ben), Birutė Nikšytė (született: 1933-ban), Danutė Mašalaitė (született: 1934-ben), mindannyian Komszomol-tagok, Vytautas Viliūnas (született: 1933-ban) és mások, szervezeten a Rasų temetőbe mentek, ahol megtisztították Basanavičius,⁵⁶ Čiurlionis⁵⁷ és mások sírját, amelyekre november 2-án a saját maguk által készített koszorúkat helyezték, és a diákoktól gyűjtött pénzen vett mécsesekert gyújtottak rajtuk. A koszorúk elhelyezése után Basanavičius sírja körül hatalmas tömeg alakult ki, amely főként hallgatókból állt, akik a burzsoá Litvánia himnuszát és nacionalista dalokat énekeltek.

Jellemző, hogy a diákokkal volt Jonas Dagys,⁵⁸ az egyetem professzora is (apja keresztneve: [Krištaponis], született: 1906-ban), aki a burzsoá himnusz éneklése alatt levette a sapkáját és békésen álldogált ott.

⁵³ Vagyis két külön cselekményről van szó: október 31-én, mint később kiderült, négy diák egy feliratot festett az egyetem központi épületének a falára, november 2-án pedig ismeretlenek egy röplapot ragasztottak az egyetemi kollégium falára közel ugyanazzal a szöveggel („Éljen a magyar forradalom!”). A második cselekmény elkövetőinek a személye nem vált ismertté.

⁵⁴ 1948–1949-ben Vilniusban épült elektrotechnikai gyár, amely sokáig titkos üzemként működött, mivel főleg a hadsereg számára gyártott híradástechnikai eszközöket. Az 1950-es évek második felében kezdte el a különféle rádiókészülékek, magnetofonok stb. gyártását a lakossági szükségletek kielégítésére.

⁵⁵ 1947-ben alapított konfekció- és textilfeldolgozó üzem.

⁵⁶ Jonas Basanavičius (1851–1927) történész, néprajzkutató, publicista, a litván nemzeti ébredés egyik legkiemelkedőbb alakja. 1879-ben a Litván Irodalmi Társaság, 1907-ben a Litván Tudományos Társaság egyik alapítója. 1905. december 4–5-én az ő kezdeményezésére hívták össze az I. Litván Kongresszust (Nagy Vilnusi Szejm) Vilniusban, amelynek az elnöki tisztét is ő töltötte be. Mivel a halálának dátuma (1927. február 16.) egybeesett a litván állam helyreállításáról határozó Litván Nemzeti Kiáltvány napjával (1918. február 16.), a sírja a szovjet időkben zarándokhellyé és 1957-től a február 16-i napokon illegális ünnepi megemlékezések helyszínévé alakult.

⁵⁷ Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911) festő, zeneszerző, a litván nemzeti zeneművészet alapítója, 1899 és 1907 között az első litván szimfonikus darabok (zenekari művek, kantáták stb.) szerzője. Megközelítőleg 200 zongoradarab és 300 festmény alkotója. A litván népdalkincs összegyűjtésének és feldolgozásának kezdeményezője.

⁵⁸ Jonas Dagys (1906–1993) biológus, professzor, a biológiai tudományok doktora. 1940-től 1975-ig a Vilnusi Egyetem Növénytan Tanszékének vezetője, 1952-től 1982-ig a Litván Botanikai Egyesület elnöke, 1956-tól a Litván Tudományos Akadémia levelező tagja.

November 2-án körülbelül 23.00 órakor ez a tömeg elhagyta a temetőt és a város felé vette az útját, miközben annak tagjai végig nacionalista dalokat énekeltek. A tömeget a Daukša utcában a rendőri erők feloszlatták.

Ebben a tömegben a nacionalista megnyilvánulásaival különös feltűnést keltett a Vilniusi Állami Egyetem Jogi Karának két harmadéves hallgatója, Algirdas Endriukaitis (apja keresztnéve: Juozas, született: 1936-ban)⁵⁹ és Algimantas Gudelevičius (apja keresztnéve: Juozas, született: 1937-ben), mindketten a Komszomol tagjai.

Endriukaitis, aki a tömeg élén állt, folyton azt kiabálta, hogy: „Énekeljetek! Menjen a tömeg az utca közepén és énekeljetek!” Ebben aktívan segítette őt Gudelevičius.

Ebben a tömegben voltak a Vilniusi Állami Egyetem Történeti-Filológiai Karának diákjai is, Vytautas Viliūnas (apja keresztnéve: Boleslavas), Boleslavas Dačiulis, Vincas Belickas, Antanas Judėnas, Laimutis Barkauskas és mások, akik szintén szovjetellenes dalokat énekeltek, és demonstratív módon próbáltak előremenni Vilnius utcáin.

A vallási ünnepek idején zajlott kaunasi eseményekről külön jelentettem önnek.⁶⁰ A kaunasi temetőben lezajlott demonstráció legaktívabb résztvevőit letartóztattuk:

- 1) Algimantas Virbalis, apja keresztnéve: Juozas, 1934-ben született, a Kaunasi Pedagógiai Főiskola negyedéves hallgatója.
- 2) Jonas Budravičius, apja keresztnéve: Jonas, 1925-ben született.
- 3) Juozas Starkauskas, apja keresztnéve: Juozas, 1937-ben született, nem dolgozik schol.
- 4) Grigorij Grigorjevics Peskunovas,⁶¹ 1927-ben született.

Az utóbbi 2-3 napban a részünkre érkező operatív adatok és szóbeli információk alapján arra lehet számítani, hogy november 7-én és 8-án Vilniusban és Kaunasban a nacionalisták és más ellenséges elemek ellenséges támadásokat és megmozdulásokat szerveznek.

November 4-én a Vilniusi Állami Egyetem diákja, Algimantas Petkūnas (apja keresztnéve: Jonas) azt mondta Veronika Volkienė-Petkūnaitėnek (apja keresztnéve: Vincas),

⁵⁹ Algirdas Endriukaitis (1936–) jogász, politikus, 1954-től 1957-ig a Vilniusi Egyetem hallgatója. 1957. február 14-én letartóztatták, és a Litván SZSZK Legfelső Bíróságának 1957. május 8-án hozott ítélete alapján 6 év kényszermunkára ítélték. 1990. március 11-én a Litván Függetlenségi Nyilatkozat egyik aláírója, 1990–1991-ben a Litván SZSZK Legfelső Tanácsának tagja, 1991-től 1996-ig a független Litvánia Parlamentjének képviselője.

⁶⁰ Liaudis 1956. november 15-én 4/900. titk. szám alatt jelentett Sniečkusnak a november 2-i kaunasi eseményekről. A jelentés megtalálható: LYA, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 163–165atv.

⁶¹ Sic! Az orosz nyelvű gépiratban a litván alakú vezetéknev mellett egy orosz eredetű keresztnév és apai név szerepel. Nem kizárt, hogy az illető orosz származású volt, és Grigorij Peszkunovnak hívták. Litvánia területére a 17. századtól több hullámban telepedtek be orosz ortodoxok, főként úgynevezett „ószertartásúak” („старобрядцы”). 1923. évi adatok alapján mintegy 32 000 ószertartású (a kicsivel több mint 2 milliós összlakosság 1,6%-a) és 23 000 fő, a Moszkvai Patriarchátus joghatóságát elismerő orosz ortodox (az összlakosság 1,1%-a) élt Litvániában. Erre lásd POTASENKO, 2010, 36. Ez a mélyen vallásos réteg elkülönült az 1944–1945 után az ipartelepítés révén Litvánia nagyvárosaiba költöztetett, orosz származású, s nagyrészt ateista és szociológiailag döntően a munkássághoz tartozó lakosságtól. Ezzel együtt Alekszij (1889–1959) vilniusi és litvániai ortodox püspök (1955-től 1957-ig, majd 1957-től 1959-ig érsek) attól tartott, hogy a „magyarországi események” nacionalista indulatokat váltanak ki a litván lakoságból, amely negatívan befolyásolja az ortodox hívek életét. Erre lásd LAUKAITYTĖ, 2003, 116.

hogy a vilniusi egyetem diákjai a burzsoá Litvánia zászlajából többet maguknál tartanak, amelyeket a november 7-i felvonuláson fel akarnak majd emelni, akkor, amikor a tömeg elhalad a kormányzati tribün előtt.

A Vilniusi Állami Egyetem Történeti-Filológiai Karának hallgatója, Jagminas azt tervezi, hogy november 7-én, a demonstráció ideje alatt egy követ dob a tribünre.

November 2-án a Vilniusi Állami Egyetem hallgatója, [Puršėnas] egy anonim levelet kapott, amit Vilniusban adtak fel, és amelyben a következők álltak: „Egységesek leszünk, bátrak és határozottak! Most, amikor Európa népe felkelt, és harcot indított a kommunista uralom ellen, ideje nekünk, litvánoknak is felkelnünk és megalkuvást nem tűrve harcolni a fennálló rend ellen. Egy percet se késs, írd minél több ilyen levelet, és küldd el a Vilniusban élő harcostársaidnak!”

November 3-án a vilniusi 1. számú középiskolában, a Nagy Októberi Forradalom 39. évfordulójának szentelt ünnepi est után, az iskolai énekhar tagjainak egy csoportja a színpadi függöny mögött tovább folytatta az éneklést, és néhány népdal eléneklése után elkezdte énekelni a burzsoá Litvánia himnuszát. A középiskola tanára, Petručenis, odament, és megszakította az éneklésüket.

November 4-ről 5-re virradó éjszaka, a Muziejus utcában lévő élelmiszerkioszk falán egy röplapot találtak, amely a szovjethatalom elleni küzdelemre szólított fel: „Üssed, lógasd fel, ne hagyd élve a kutyákat! Itt az idő, hogy végezzünk az ördögfajzatokkal!”

Ezen a napon, Naujoji Vilnia városában, a Daukantų utcában a vasútállomás mellett három szovjetellenes tartalmú röplapot találtak, amelyekre lengyel nyelven a következőket írták: „Halál a bolsevikokra! Kelj fel nép, eleget aludtál! Ki a bolsevikokkal a földünkről!”

Ez év november 6-án a Vilniusi Állami Egyetem Taurus utcai kollégiumában a 338. számú szoba ajtajára ceruzával a következő szöveget írták: „El a kezekkel Magyarországtól!”

Ezen a napon olyan információk birtokába jutottunk, melyek szerint a vilniusi egyetem diákjai nem akarnak részt venni a november 7-i ünnepségen. A diákok egy része már haza is utazott az ünnepekre, azok pedig, akik itt maradtak, mint például Mizeraitė és mások, bár részt fognak venni a felvonuláson, arra számítanak, hogy lesz valamilyen rendbontás, amelyhez maguk is csatlakozhatnak.

November 6-án operatív úton olyan információk birtokába jutottunk, melyek szerint Steponavičius püspök⁶² Vilniusban meglátogatta az ismerősét,⁶³ akinek a nevét nem sikerült kiderítenünk, és aki elmondta neki, hogy a diákok nem fognak részt venni

⁶² Julijonas Steponavičius (1911–1991) katolikus főméltóság, 1955. szeptember 11-től a panevežyszi egyházmegye vikáriusa, 1958-tól 1961-ig a Panevežyszi Püspökség és a Vilniusi Érsekség apostoli kormányzója. 1961-ben a szovjet hatóságok letartóztatták és a Litván SZSZK legészakabban fekvő városába, Žagarėbe kényszerítették száműzetésbe, ahonnan csak a peresztrojka idején, 1988. október 21-én térhetett vissza Vilniusba. 1989. március 10-től a haláláig, 1991. június 18-ig vilniusi érsek. A litván katolikus egyház helyzetére 1956-ban részletesen lásd STREIKUS, 2010, 114–130.

⁶³ Az orosz gépiratban az szerepel, hogy „епископ Степонавичюс в городе Вильнюс, посетил его знакомый”, ami nyelvtanilag hibás, mert mind a püspök neve, mind az „ismerőse” szó alanyesetben van, s legalább az egyiknek tárgy esetben kellene lennie. Emiatt nem derül ki a mondatból, hogy a püspök

az ünnepi demonstráción. Ha mégis ott lesznek a Sztálin sugárúton szervezett felvonuláson, akkor egy felkelést fognak kirobbantani. Steponavičius ehhez hozzáfűzte: „A diákok manapság progresszívek, nincs mitől félnünk.”

Ugyanígy operatív úton derítettük ki, hogy a vilnusi 1. számú középiskola 11. évfolyamos tanulója, Jolanta Eidrigievičiūtė (született: 1939-ben) annak a dalnak a szövegét tanulja, amit az egyik osztálytársa írt, hogy azt énekeljék az ünnepi demonstráció idején. Kijelentette még, hogy amikor a tribünről elhangzik az a felkiáltás, hogy „Éljen a szovjet fiatalság!”, akkor arra semmit nem fognak válaszolni.

1955-ben Jolanta Eidrigievičiūtėt és fiútestvérét, Romast, mint szovjetellenes ifjúsági csoport tagjait, egyszer már kihallgattuk, majd elengedtük.

A Litván SZSZK Építőanyag-ipari Minisztériumának geológus mérnöke, D. K. Užpalis az öccsétől, Vytautastól, aki a Művészeti Főiskola hallgatója, azt hallotta, hogy a filológushallgatók, valamint a Zenei Konzervatórium és a Művészeti Főiskola diákjai arra készülnek, hogy megszakítsák a november 7-i demonstrációt.

Ezek a diákok arra készülnek, hogy az egyik mellékutcából rárontanak az ünneplőkre, és megzavarják a demonstráció rendjét. A Művészeti Főiskola egyes diákjai olyan pecsételőket készítettek, amelyeken szovjetellenes jelszavak vannak, és azokat a főiskola falára fogják majd rápecsételni.

[...] ⁶⁴ November 5-én a kaunasi 2. számú kórház orvosa, Steponaitė más orvosokkal beszélgetve kijelentette, hogy az Októberi Szocialista Forradalom évfordulóján egyes Amerikából visszatért személyek tüntetést akarnak szervezni, hogy elérjék, hogy biztosítsanak számukra lakást és munkát, és teremtsék meg számukra a normális életfeltételeket.

November 5-én Panevezysben ismeretlen tettesek szétverték a katonai parancsnokság és a tisztai ház hirdetőtábláit. [...] ⁶⁵

Intézkedéseket hoztunk a tudomásunkra jutott információk újbóli ellenőrzése és az ellenséges megnyilvánulások megakadályozása érdekében.

Litván SZSZK Minisztertanácsa
Állambiztonsági Bizottságának elnöke

K[azimieras] Liaudis
vezérőrnagy ⁶⁶

1956. november 6.
4/1/3286. sz.

látogatta meg az ismerősét, vagy az ismerőse látogatta meg a püspököt. Mi a kontextus alapján az előbbi valószínűsítjük.

⁶⁴ Innen hiányzik egy rész a dokumentumból.

⁶⁵ Innen hiányzik egy rész a dokumentumból.

⁶⁶ A lap alján a következő kézirásos bejegyzés olvasható: „Tájékoztatásképpen. Az 1. számú példányt Liaudis elvtárs személyesen adta át Sniečkus elvtársnak, a Litván KP KB titkárnak. P. Kolgovas kapitány. Litván SZSZK Minisztertanácsa Állambiztonsági Bizottsága 4. Parancsnoksága 1. Főosztálya 2. Osztályának parancsnoka.”

2 példányban:

1. – a címzettnek

2. – az irattárba

Ügyintéző: Kolgovas

Elküldte: Belova

A piszkozatot megsemmisítettük P. Kolgovas

2.

**Kazimieras Liaudisnak, a KGB litvániai elnökének különjelentése
Antanas Sniečkusnak, a Litván Kommunista Párt
Központi Bizottsága titkárának a Vilniusi Állami Egyetem kollégiuma
ügyeleti naplójának elkobzásáról**

(Vilnius, 1956. november 21.)

Orosz nyelvű gépelt másolat. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 238–239atv.

A Litván KP titkárának

A. J. Sniečkus elvtársnak

Másolat

Szigorúan titkos

2. sz. példány

Különjelentés

November 19-én a KGB elkobozta a Vilniusi Kapsukas Állami Egyetem⁶⁷ Čiurlionis utca 23. szám alatti kollégiumának ügyeleti naplóját, amelybe az alábbi bejegyzést írták:

„Diáktársak! Ha átlapozzátok ezt a füzetet, rögtön szemet kell szúrnia nektek, fiataloknak, a diákságnak, vagyis népünk legszebb virágának, hogy milyen tisztátalan eszmék vannak benne az életről, a bajtársiasságról és a barátságról. Diáktársak! Most, amikor hazánk sírva fakad és a megszállók bakancsa alatt nyög, amikor a fivéreink és nővéreink, a szüleink és ismerőseink Szibéria sztyeppéin szenvednek,⁶⁸ nincs itt az ideje a különféle disznóságoknak. Felkelt a magyar nép. »Dicsőség a szabadságért küzdőknek!« Nem fojtották el magasztos küzdelmüket, hanem éppen ellenkezőleg, az még jobban felrázta

⁶⁷ A vilniusi egyetem Litvánia legrégebb felsőoktatási intézménye. 1578-ban alapította Báthory István (1533–1586) erdélyi fejedelem (1571-től 1586-ig), lengyel király és litván nagyfejedelem (1576-tól 1586-ig). 1944. november 13-tól a hivatalos neve Vilniusi Állami Egyetem volt, 1955. április 8-án vette fel Vincas Mickievičius-Kapsukas litván kommunista forradalmár (1880–1935) nevét.

⁶⁸ A második világháború után a Litván SZSZK területéről 1945-től 1953-ig összesen kilenc hullámban deportáltak Szibériába és Közép-Ázsiába litván nemzetiségű személyeket. A legnagyobb kontingenst, mintegy 40 000 főt, az 1948 májusában végrehajtott, ún. „Tavaszi” művelet keretében hurcolták a Szovjetunió Urálon túli belső területeire. A legújabb történelmi kutatások szerint több mint 130 000 litvánt deportáltak vagy telepítettek ki Litvániából. Erre részletesen lásd ANUŠAUSKAS, 2015, 253–269.

a világot, különösen a haladó fiatalságot, amelynek át kell alakítania, amelynek kötelessége (ezek a szavak alá vannak húzva)⁶⁹ átalakítani az életet.

Diáktársak! Egyesüljétek és gyűjtsétek erőiteket, tápláljátok a gyűlöletet a megszállóitok iránt, készüljétek a végső küzdelemre. Kötelességünk harcolni, harcolni és még tovább harcolni!

Mi fogunk győzni. A mi ügyünk igaz ügy. Velünk van az egész világ haladó közvéleménye. Fiatalság! Készülj fel, egyesülj és gyűjtsd az erőidet!”

Ehhez a bejegyzéshez megjegyzést írt valaki: „Aki ezt ide írta, igazi férfi. Sok ruszkit⁷⁰ fel fogunk még akasztani a lámpavasra, ahogy azt Magyarországon tették.”

Intézkedést tettünk annak érdekében, hogy kiderítsük a bejegyzések szerzőinek személyét. Az eredményekről a későbbiekben jelentünk.

Litván SZSZK Minisztertanácsa
Állambiztonsági Bizottságának elnöke

K[azimieras] Liaudis
vezérőrnagy

1956. november 21.
4/911/titk. sz.

2 példányban:

1 – a címzettnek

2 – irattárba

Ügyintéző: Kapusztyn

Aktaszám: 1341.

Gépelte: Racskova [19]56. XI. 19.

A piszkozatot megsemmisítettük P. Kolgovas

3.

**Kazimieras Liaudisnak, a KGB litvániai elnökének különjelentése
Antanas Sniečkusnak, a Litván Kommunista Párt
Központi Bizottsága titkárának az „Éljen a magyar forradalom!” szöveg
felfestéséről a Vilniusi Egyetem központi épületének falára**

(Vilnius, 1956. november 24.)⁷¹

Orosz nyelvű gépelt másolat. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 176–178atv.

⁶⁹ Sic!

⁷⁰ Az orosz gépiratban az oroszoknak a keleti szláv nyelvekben, az ukránban és beloruszban használt gúnyneve, a „kacap” („кацап”) szerepel.

⁷¹ A dokumentum szkennelt másolatát közzétették a Litvániai Különleges Levéltár nyilvános adatbázisában: <http://www.kgbveikla.lt/docs/download/1725>.

Litván KP titkárának
A. J. Sniečkus elvtársnak

Másolat
Szigorúan titkos
2. sz. példány

Különjelentés

Az 1956. november 22-i 4/914.titk. számú jelentés⁷² kiegészítéséül

1956. október 31-én, vagyis éppen akkor, amikor tort ült a magyarországi reakció, a Vilniusi Állami Egyetem központi épületének egy jól látható helyére valakik felírták, hogy „Éljen a magyar forradalom!”⁷³

Intézkedtünk, és kiderítettük, hogy ezt a Vilniusi Állami Egyetem Jogi Karának első évfolyamos hallgatója, Vidmantas Mikaliūnas (apja keresztnéve Pranas, született: 1934-ben a Litván SZSZK Radviliškis városában, litván nemzetiségű, munkáscsaládból származik, Komszomol-tag) követte el, az ugyanezen a karon és évfolyamon tanuló Rimantas Sabotaitisszal (apja keresztnéve: Leonas, 1937-ben született a Litván SZSZK Jurbarkasi körzetének Raudonė falujában, litván nemzetiségű, munkáscsaládból származik, Komszomol-tag) és Valentinas Vaitekaitisszal (apja keresztnéve: Vladas, 1937-ben született a Litván SZSZK Kudirkos Naumiestis városában, litván nemzetiségű, munkáscsaládból származik, Komszomol-tag) együtt.

A fentebbi diákokat kihallgattuk, és ennek során beismerték, hogy ők festették fel a szovjetellenes feliratot. A nyomozás során kiderítettük, hogy abból a célból tették ezt, hogy kifejezzék az együttérzésüket a magyar ellenforradalmárokkal, cselekményüket előre megtervezték.

Ennek kezdeményezője és szervezője Mikaliūnas volt, aki a kihallgatása során a következőket mondta: „A feliratot személyesen én írtam fel a falra, 1956. október 31-én, körülbelül 22.30-kor. A szöveget tintával írtuk litván nyelven, s egy ecsettel festettük fel. A felirat hossza körülbelül 2 vagy 3 méter lehetett, a betűk nagysága 15-20 centiméter. Amikor én a falra írtam a szöveget, Sabotaitis és Vaitekaitis kétoldalt álltak, és arra ügyeltek, hogy ezt senki ne vegye észre. Én kezdeményeztem, hogy írjunk ki egy szovjetellenes tartalmú szöveget az egyetem falára, ezt elmondtam Sabotaitisnak és Vaitekaitisnak, akik egyetértettek velem. A tintát és az ecsetet én vettem a boltban.”

A szöveg felírásával kapcsolatban azt vallotta, hogy azt nacionalista meggyőződésből tette, állítása szerint azért, mert helytelenül értelmezte a szovjet valóságot a diákok körében uralkodó egészségtelen politikai légkör miatt.

Az egyik társtettes⁷⁴ a következőket vallotta: „A szöveget Mikaliūnas írta fel a falra kettőnk, én és Vaitekaitis közreműködésével. Így akartuk kifejezni az együttérzésünket azokkal a személyekkel, akik végrehajtották a puccsot Magyarországon. A feladatot a következőképpen osztottuk meg egymás között: nekem kellett figyelnem, hogy senki

⁷² Nem találtuk meg.

⁷³ Litvánul: „Tegyvuoja Vengrijos revolucija!”

⁷⁴ Vagyis Sabotaitis.

ne vegyen észre bennünket a Kutuzov tér⁷⁵ felől, Vaitekaitis pedig az ellenkező irányból, vagyis a Gorkij utca⁷⁶ felől figyelt, míg Mikaliūnas felírta a falra a szöveget.”

A másik társtettes, Vaitekaitis, egy Komszomol-szervezet titkára. A kihallgatása során a következőket vallotta: „Sabotaitis Mikaliūnas szobájába hívott, ahol Mikaliūnas elmondta, hogy szeretne felfesteni az egyetem falára egy szöveget, úgy mondta, hogy a magyar forradalommal való együttérzésből. Én és Sabotaitis kifejeztük aggodalmunkat, de Mikaliūnas megnyugtatóan bennünket, így beleegyeztünk.”

Azonkívül Mikaliūnas, Sabotaitis és Vaitekaitis 1956. november 2-án, az úgynevezett „halottak napi” vallási ünnep alkalmából ellátogattak a Rasų temetőbe, ahol ők is nacionalista dalokat és a burzsoá Litvánia nemzeti himnuszát énekelték.

Mivel Mikaliūnas, Sabotaitis és Vaitekaitis hozzánk közel álló társadalmi közegekből származik, nem vontuk őket büntetőeljárás alá, hanem megelőző intézkedéseket fogantatosítottunk velük szemben.

Annak érdekében, hogy a jövőben megakadályozzuk a fiatalság részéről a hasonló nacionalista kihágásokat, célszerűnek ítéljük a fentebbi diákok kizárását az egyetemtől, és a Litván SZSZK katonai biztosának, Macijauskas vezérőrnagy⁷⁷ elvtársnak az utasítását arra vonatkozólag, hogy hívják be őket tényleges katonai szolgálatra a szovjet hadseregbe.

Erről az Ön döntése végett jelentek.

Litván SZSZK Minisztertanácsa
Állambiztonsági Bizottságának elnöke

K[azimieras] Liaudis
vezérőrnagy

1956. november 24.
4/920/titk. sz.

2 példányban:

1 – a címzettnek

2 – irattárba

Ügyintéző: Kapusztyin

Elküldte: Belova

Aktaszám: 1468. [19]56. XI. 23.

A piszkozatot megsemmisítettük P. Kolgovas

⁷⁵ A szovjet időkben a Vilniusi Egyetem melletti teret nevezték Kutuzov térnek. Jelenleg Daukantás tér (Daukanto aikštė). Mivel az egykori cári főkormányzósági palotában rendezkedett be 1995-től a litván köztársasági elnök rezidenciája, „Köztársaság tér” néven is emlegetik.

⁷⁶ 1945-től 1987-ig a litván főváros történelmi központjának egyik legimpozánsabb utcáját, a történelmi Pilis utcát (Pilies gatvė) nevezték így.

⁷⁷ Jonas (Ivan Ivanovics) Macijauskas (1900–1981) 1946-tól 1958-ig a Szovjetunió Legfelső Tanácsának a tagja, 1949-től 1961-ig a Litván Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja, 1950-től 1962-ig az LSZSZK Minisztertanácsának katonai biztosja. 1944-től vezérőrnagy.

4.

A Vilnusi Állami Egyetem Komszomol Bizottsága ülésének jegyzőkönyve Vidmantas Mikaliūnas, Rimantas Sabotaitis és Valentinas Vaitekaitis kizárásáról a Komszomolból

(Vilnius, 1956. december 3.)

Litván nyelvű kézírásos eredeti.⁷⁸ LYA, f. 16587, ap. 1, b. 18, l. 82–87.

A Vilnusi Állami Egyetem Komszomol Bizottsága 5. számú ülésének jegyzőkönyve

Részt vesz: a Komszomol Bizottság 11 tagja és a Komszomol kari titkárai

Napirend:

1) Személyi ügyek és az azokról hozott határozatok.

Megvitatták:

A Jogi Kar elsőéves hallgatóinak, Sabotaitisnek, Vaitekaitisnek és Mikaliūnasnak a szovjetellenes cselekedetét.⁷⁹

Hozzászóltak:

Vaitekaitis: Október 31-én Sabotaitisszal és Mikaliūnasszal együtt szovjetellenes lózungot írtunk fel az egyetem falára, november 2-án pedig mi is ott voltunk a temetőben. Mind a lózung felírását, mind a temetői megmozduláson való részvételt Mikaliūnas szervezte. Október 31-én mindhárman a központi épülethez mentünk, és felírtuk a falára, hogy „Éljen a magyar forradalom!”. A temetőbe késve érkeztünk, de még részt vehettünk a közös éneklésben. Ennek nem volt politikai célzata, csak botrányt akartunk kelteni az egyetemen.

Slesoriūnas: Mikor tettétek ezt?

[Vaitekaitis]:⁸⁰ Este 21.00 órakor.

Kazbaras: Belegondoltál-e abba, hogy mit teszel, és ennek milyen következményei lehetnek?

[Vaitekaitis]: Nem akartam gyávának⁸¹ tűnni a többiek szemében, nem gondolkodtam előre, nem gondoltam semmire.

Kazbaras: Tudtad, hogy tilos, amit tesztek?

⁷⁸ Litvánról oroszra fordította: Rimantas Zagreckas. A magyar fordítás az orosz nyelvű változat alapján készült.

⁷⁹ Az előzményekre lásd a 3. sz. iratot.

⁸⁰ A válaszokat az eredeti jegyzőkönyv csak egy kötőjellel vezeti fel a kérdés vége után. Itt és a későbbiekben is szögletes zárójelben tüntettük fel a válaszoló személy nevét.

⁸¹ A litván nyelvű eredetiben a „kvailys” főnév szerepel, ami szó szerint „ostobát” jelent. A szövegkontextus alapján azonban sokkal jobban illik ide a „gyáva” szó.

[Vaitekaitis]: Tudtam, de nem akartam gyávának tűnni.
Kazbaras: Mielőtt belevágtál, miért nem gondoltál bele, hogy mi vár rád?
[Vaitekaitis]: Könnyelmű voltam.
Kazbaras: Politikai bűnt követtetek el.
Slesoriūnas: Korábban barátok voltatok Mikaliūnasszal?
[Vaitekaitis]: Akkor ismerkedtünk meg, amikor a többiek elmentek a kolhozba dolgozni. Beszélgettünk vele a személyi kultusz tagadásáról, nemzeti kérdésekről.
Kazbaras: Mindannyian hallgattátok az Amerika Hangját?
[Vaitekaitis]: Hallgattuk, én hoztam a saját, Riga 10 típusú rádiókészülékemet.
Kazbaras: Hogyan értékeled a viselkedésedet?
[Vaitekaitis]: Ez a viselkedés nem egyeztethető össze a Komszomol-tagsággal. Összességében véve helyesen cselekedett a kar büroja.
Sopauskas: Ki hallgatta még ezeket a rádióadásokat?
[Vaitekaitis]: Žeimys, Valodzka és mások.
Makštutitė: Miért éppen Sabotaitist hívtátok el, és miért nem Žeimyst vagy mást?⁸²
Slesoriūnas: Miért gondoljátok, hogy helyesen cselekedtetek?
[Vaitekaitis]: Nem, én helytelenül cselekedtem.
Kazbaras: Hol dolgoznak a szüleid?
[Vaitekaitis]: Az apám állami üzemben dolgozik.
Bernatavičius: Ismertetek-e valakit a naumiestisi illegális szervezet⁸³ tagjai közül?
[Vaitekaitis]: Igen, ismertem őket.

A Jogi Kar büroja a Komszomol soraiból való kizárása mellett döntött.

Határozat:

Szovjetellenes magatartása miatt Vaitekaitis elvtársat kizárjuk a Komszomol soraiból.

Megvitatták:

Sabotaitis elvtárs szovjetellenes cselekedete.

Sabotaitis: Amikor bementék [a rádióban – S. A.], hogy Magyarországon forradalom van, Mikaliūnas azt javasolta, hogy írjunk ki valamit a falra. Kimentünk, és felírtuk a szöveget. Mikaliūnas írta fel, mi Vaitekaitisszel figyeltünk.

Belinis: Mit csináltatok volna, ha valaki észrevett volna benneteket?

[Sabotaitis]: Elrejtőztünk volna.

Kazbaras: Mi volt a célotok ezzel?

[Sabotaitis]: Nem volt semmilyen célunk. Megkért bennünket [Mikaliūnas – S. A.], ezért figyeltünk. Botrányt akartunk kelteni.

⁸² Az esetleges választ nem tartalmazza a jegyzőkönyv.

⁸³ Ezzel az „illegális szervezettel” kapcsolatban közelebbi adatra vagy információra nem bukkantunk. Bernatavičius nyilván azért tette fel ezt a kérdést éppen Vaitekaitisnek, mert utóbbi Kudirkos Naumiestis városában született.

Kazbaras: Tudtátok, hogy ez egy államellenes lózung?

[Sabotaitis]: Nem, erre nem gondoltunk.

Šopauskas: Te magad is hallgattad a rádiót?

[Sabotaitis]: Egy alkalommal hallgattam Vaitekaitisszel, Valodzkával és Tamošiūnaszal közösen.

Kazbaras: Hallottátok, hogy arra tanítanak benneteket, hogyan kell ilyen lózungokat kiírni?

[Sabotaitis]: Nem.

Kazbaras: Miért nem engedtetek ilyenkor más diákokat a szobátokba?

[Sabotaitis]: Nem akartuk.

Kazbaras: Miért tettétek ezt?

[Sabotaitis]: Semmilyen célom nem volt ezzel, nem akartam gyávának⁸⁴ tűnni, és hallgattam a barátomra.

Kazbaras: Miért nem mondtátok el a Komszomol-szervezetnek, hogy mire készültök?

[Sabotaitis]: Úgy gondoltam, megszűnik anélkül is.

Belinis: Mikor jött rá erre az állambiztonság?

[Sabotaitis]: November 28-án.⁸⁵

Makštutitė: Miért mentetek a temetőbe?

[Sabotaitis]: Izgalmas volt. Az egész szoba odament: Valodzka, Žeimys, Dubaras, Butkus.

Kazbaras: Mit csináltatok a temetőben?

[Sabotaitis]: Késve érkeztünk. Énekeltünk és szervezetenként tértünk vissza, egyesek elváltak tőlünk a kollégium irányába.

Belinis: Miért vágtátok ki a betűket az újságból?

[Sabotaitis]: Erről semmit nem tudok.

Kazbaras: Hogyan értékeled a tettetted?

[Sabotaitis]: Ez nem egyeztethető össze a Komszomol-tagsággal.

Határozat:

Jóváhagyjuk a kar büroójának döntését, és kizárjuk Sabotaitis elvtársat a Komszomol soraiból.

Megvitatták:

Mikaliūnas szovjetellenes cselekedetét.

Mikaliūnas: Vilniusban ismerkedtem meg Sabotaitisszel és Vaitekaitisszel. Külföldi rádióadókat hallgattunk, vitatkoztunk. Amikor a magyarországi események zajlottak, azt javasoltam Sabotaitisnek és Vaitekaitisnek, hogy írjunk fel valahova egy felhívást. Nagy hibát követtem el ezzel, és kész vagyok azt helyrehozni.

⁸⁴ Lásd az előző lábjegyzetet.

⁸⁵ Erre Sabotaitis nyilván rosszul emlékezett vissza, hiszen egyrészt Mikaliūnas kollégiumi szobáját már november 21-én átkutatta a KGB (lásd erre a 9. sz. iratot), másrészt Liaudis már november 24-én arról jelentett Sniečkusnak, hogy kihallgatták Mikaliūnast, Sabotaitist és Vaitekaitist (lásd erre a 3. sz. iratot).

Kazbaras: Mi volt a célotok ezzel?

[Mikaliūnas]: Izgalmas volt este odamenni és felírni ezt a falra.

Kazbaras: Tudtad, hogy ez egy politikai bűncselekmény?

[Mikaliūnas]: Azt hittük, hogy nem fognak elkapni minket.

Kazbaras: Volt olyan, aki nem ment veletek?

[Mikaliūnas]: Japertas.

Šopauskas: Ki javasolta, hogy hallgassatok [külföldi – S. A.] rádiót?

[Mikaliūnas]: Hoztunk egy rádiókészüléket és hallgattuk.

Pajeda: Milyen következtetésre jutottatok rádióhallgatás közben?

[Mikaliūnas]: Követni kell Magyarországot példáját.

Bernatavičius: Hol végezted a középiskolát?

[Mikaliūnas]: Radviliškisben.

Slesoriūnas: Miért mentetek a temetőbe?

[Mikaliūnas]: Nem emlékszem.

Kazbaras: Elgondolkodtatok azon, hogy mit tettetek?

[Mikaliūnas]: Úgy gondolom, hogy rosszat.

Šopauskas: Ki adott utasítást?

[Mikaliūnas]: Nekem senki, én vagyok a kezdeményező.

Határozat:

Jóváhagyjuk a kar bürojának döntését és kizárjuk a Komszomol soraiból. [...] ⁸⁶

R. Kazbaras

titkár

Vilnusi Állami Egyetem Komszomol Bizottsága

⁸⁶ A jegyzőkönyv következő napirendi pontja a vilnusi Sportklub Ünnepi termében 1956. december 1-jén megtörtént botrány megvitatása. Nem közöljük.

5.

**Kazimieras Liaudisnak, a KGB litvániai elnökének különjelentése
Antanas Sniečkusnak, a Litván Kommunista Párt
Központi Bizottsága titkárának a Vilniusi Állami Egyetem diákságának
szimpátiamegnyilvánulásairól az egyetemről kizárt Vidmantas Mikaliūnas,
Rimantas Sabotaitis és Valentinas Vaitekaitis mellett**

(Vilnius, 1956. december 7.)

Orosz nyelvű gépelt másolat. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 240–241atv.⁸⁷

Litván KP titkárának
A. J. Sniečkus elvtársnak

Másolat
Szigorúan titkos
2. sz. példány

Különjelentés

1956. december 1-jén a Vilniusi Kapsukas Állami Egyetem Jogi és Történeti-Filológiai Karának hirdetőtábláin két, írógéppel írt röplapot találtunk, amelyek az alábbi szöveget tartalmazták: „Figyelem! Minden diáknak! Hétfőn (1956. december 3-án) pontban reggel 9 órakor ne az előadótermekben, hanem a központi épület udvarán gyülekeztek! Arra fogjuk kérni a rektorátust, hogy ne zárják ki három diáktársunkat az egyetemről.”

Ezenkívül, titkosszolgálati úton olyan információk birtokába jutottunk, melyek szerint december 3-án a Történeti-Filológiai Kar diákjai egy „tiltakozó gyűlést” szeretnének szervezni, Mikaliūnas, Sabotaitis és Vaitekaitis egyetemről való kizárása ellen, ők voltak, akik október 30-án⁸⁸ szovjetellenes szöveget festettek fel az egyetem központi épületének falára.

Annak érdekében, hogy megakadályozzuk a felsőoktatási intézmények hallgatóinak megmozdulásait, december 1-jén és 2-án a KGB részéről számos diákot berendeltünk és kihallgattunk, hogy kiderítsük, kik voltak a kezdeményezők ennek az akciónak.

December 3-án reggel a KGB egységei, az egyetem pártszervezetének tagjai és a rendőri erők közösen felvonultak az egyetemre. A diákok december 3-ra tervezett megmozdulását így nem tartották meg.

⁸⁷ A dokumentum szkennelt másolatát közzétették a Litvániai Különleges Levéltár nyilvános adatbázisában: <http://www.kgbveikla.lt/docs/download/17257>.

⁸⁸ Az összes többi dokumentumban az október 31-i dátum szerepel. Lásd például a 3. és 4. sz. iratot.

A fent említett röplapok szerzőjének személye után még tovább nyomozunk.⁸⁹

Litván SZSZK Minisztertanácsa
Állambiztonsági Bizottság elnöke

(K[azimieras] Liaudis)
vezérőrnagy

1956. december 7.
4/968/titk. sz.

Hiteles:
P. Kolgovas kapitány
Parancsnok
KGB 4. Főparancsnokság

2 példányban:

1 – a címzettnek
2 – irattárba, a 18. tételszámhoz

Ügyintéző: Kolgovas

Elküldte: Belova

[19]56. XII. 4.

A piszkozatot megsemmisítettük P. Kolgovas

6.

**Kazimieras Liaudisnak, a KGB litvániai elnökének különjelentése
Antanas Sniečkusnak, a Litván Kommunista Párt
Központi Bizottsága titkárának Algimantas Puklevičius egyetemista
kihallgatásáról a Mikaliūnas-ügyben**

(Vilnius, 1956. december 7.)

Orosz nyelvű gépelt másolat. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 179–180arv.

Litván KP titkárának
A. J. Sniečkus elvtársnak

Másolat
Szigorúan titkos
2. sz. példány

Különjelentés

Az 1956. november 24-i 4/920.titk. számú jelentés kiegészítésül⁹⁰

Az Állambiztonsági Bizottság kiegészítőleg megállapította, hogy 1956. október 31-én a Vilniusi Állami Egyetem központi épületének falára írt szöveg („Éljen a magyar forradalom!”) felfestésében részt vett a Vilniusi Állami Egyetem Jogi Karának másodéves hallgatója, Viktoras-Algimantas Puklevičius (apja keresztnéve: Vladas, 1937-ben született a Litván SZSZK Šiauliai-i járásának Mieškučiai falujában, litván nemzetiségű, szovjet állampolgár, cselédparaszti családból származik, Komszomol-tag) is.

⁸⁹ A következményekre lásd a 7. és 9. sz. iratot.

⁹⁰ Lásd a 3. sz. iratot.

Puklevičius a kihallgatása során beismerte, hogy részt vett cselekmény elkövetésében, és a következőket vallotta: „Október 30-án este bejött a kollégiumi szobánkba az elsőéves Mikaliūnas, kihívott a folyosóra és megkérdezte, hogy Komszomol-tag vagyok-e. Igennel válaszoltam, erre ő kijelentette, hogy akkor semmit nem szeretne mondani nekem. Megkértem, mondja el, miről van szó. Azt javasolta nekem, hogy menjek el vele, és írjunk fel együtt valahova egy szovjetellenes szöveget. Arra a kérdésemre, hogy mit írának ki, azt felelte, hogy egy olyan szöveget, amelyben dicsőítjük a magyar ellenforradalmárok felkelését. Ebben beleegyeztem.”

Ezenkívül megállapítottuk, hogy V. V. Puklevičius ez év november 2-án, vagyis az úgynevezett⁹¹ halottak napi vallási ünnep idején elment a vilniusi Rasų temetőbe.

Annak érdekében, hogy a jövőben megakadályozzuk a fiatalság részéről a hasonló megnyilvánulásokat, célszerűnek ítéljük a bűncselekményt elkövető Viktoras-Algimantas Puklevičius (apja keresztnéve: Vladas) kizárását a Vilniusi Állami Egyetemről. Célszerűnek ítéljük továbbá arra utasítani a Litván SZSZK katonai biztosát, Macijauskas vezérőrnagy elvtársat, hogy hívják be őt tényleges katonai szolgálatra a szovjet hadseregbe. Erről az Ön döntése végett jelentek.

Litván SZSZK Minisztertanácsa
Állambiztonsági Bizottság elnöke

K[azimieras] Liaudis
vezérőrnagy

1956. december 7.

4/969/titk. sz.

2 példányban:

1 – a címzettnek

2 – irattárba, a 8. tételszámhoz

Ügyintéző: Kapusztyn

Elküldte: Belova

Aktaszám: 2063. [19]56. XII. 4.

A pizskozatot megsemmisítettük P. Kolgovas

⁹¹ Sic!

Kazimieras Liaudisnak, a KGB litvániai elnökének különjelentése
Antanas Sniečkusnak, a Litván Kommunista Párt
Központi Bizottsága titkárának a Vilniusi Állami Egyetem rektorának,
Juozas Bulavasnak⁹² a „helytelen viselkedéséről” a Mikaliūnas-ügyben
 (Vilnius, 1956. december 29.)

Orosz nyelvű gépelt másolat. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 509, l. 305–308atv.⁹³

A Litván KP titkárának
 A. J. Sniečkus elvtársnak Vilnius

Szigorúan titkos
 2. sz. példány

Különjelentés

A Litván SZSZK Minisztertanácsa Állambiztonsági Bizottsága olyan információk birtokába jutott, melyek szerint a Vilniusi Állami Egyetem rektora, Juozas Bulavas elvtárs több esetben is helytelenül viselkedett és szkeptikusan viszonyult egyes diákok szovjetellenes megnyilvánulásaihoz.

Így például december 8-án Bulavas elvtárs magához hívatta a Történeti-Filológiai Kar ötödéves hallgatóit, Paštukaitèt, Mizaraitèt, Mamalaitèt, Viliūnast és másokat, hogy magyarázatot kapjon tőlük arra, miért vettek részt a Rasų temetőben szervezett 1956. november 2-i szovjetellenes megmozduláson.

A megbeszélésen részt vett az egyetem helyettes rektora, Meškauskas elvtárs⁹⁴ is.

Miután meghallgatta a diákokat, Bulavas azt javasolta nekik, hogy legyenek elővigyázatosabbak, ne beszéljenek túl sokat, mivel, ahogy mondta, provokálhatják őket.

A diákok jelenlétében kijelentette, hogy ezt az egész ügyet, a temetőben történtekkel és a diákok ottani részvételével, túlságosan felfújták, amiben a véleménye szerint „Mitropolszkij bandája” a vétkes, Mitropolszkijnek rektorhelyettesként⁹⁵ semmilyen

⁹² Juozas Bulavas (1909–1995) jogtudós, 1946-tól 1952-ig a Litván Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének, 1953-tól 1956-ig a Litván Tudományos Akadémia Gazdaságtudományi Intézetének igazgatója. 1956–1958-ban a Vilniusi Kapsukas Állami Egyetem rektora, ebben a minőségében ellenállt az egyetem russzifikációjának, a regnálása alatt jelentős mértékben megnőtt a litván nemzetiségű tanárok aránya az egyetemen. Nacionalizmus vádjával 1958-ban leváltották az egyetem éléről, és 1959-ben kizárták a pártból.

⁹³ A dokumentum szkennelt másolatát közzétették a Litvániai Különleges Levéltár nyilvános adatbázisában: <http://www.kgbveikla.lt/docs/download/1723>.

⁹⁴ Eugenijus Meškauskas (1909–1997) filozófus, egyetemi professzor, 1947-től 1956-ig a Vilniusi Állami Egyetem Történeti-Filológiai Karának dékánja, majd az 1956/1957-es tanév első szemeszterétől 1959-ig az egyetem rektorhelyettese.

⁹⁵ Konsztantyin Dmitrievics Mitropolszkij (1893–1983) szovjet pedagógus, 1938-tól 1941-ig a Karéliei Pedagógiai Főiskola igazgatója, 1941-től 1945-ig a Finn-Karéliei Állami Egyetem (Petrozavodszk) rektora. 1945-től 1952-ig Berlinben dolgozott a Németországi Szovjet Katonai Kormányzat Igazgatóság Iskolaiügyi Részlegének vezetőjeként. 1952-től 1959-ig a Vilniusi Állami Egyetem rektorhelyettese.

tekintélye nincs, a diákok minden egyes cselekedetére úgy tekint, mint illegális szervezkedésre.

Információink szerint egyes nacionalista érzelmű diákok, többek között azok is, akik részt vettek a Rasų temetőben szervezett ez év november 2-i megmozduláson, Bulavast és Meškauskast a saját emberüknek tekintik.

Ez év december 3-án, azzal a jelzéssel kapcsolatban, hogy egy nagyobb diákcsoport tüntetni készül a szovjetellenes cselekményekben részt vevő személyek egyetemről való kizárása ellen, a KGB részéről intézkedtünk ezen szándékok megakadályozásáért. Ennek érdekében, más intézkedések mellett, az egyetemi pártszervezet titkárával egyeztetve az egyetem épületébe küldtük a KGB néhány munkatársát. Az épület gondnoka, Zaremba engedte be őket.⁹⁶

Miután a KGB munkatársai elhagyták az épületet, Bulavas magához kérette Zarembát, és megjegyzést tett neki azzal kapcsolatban, hogy az épületbe engedte a KGB munkatársait,⁹⁷ és arra figyelmeztette, hogy többet ilyet ne engedjen meg magának.

Bulavas teljesen alaptalanul azt mondta Zarembának ekkor, hogy amikor a KGB munkatársai az épületben voltak, a rektorhelyettes, Meškauskas dolgozószobájából eltűnt egy fontos irat. Valójában ilyen nem történt.

Amikor Bulavas az egyetem különleges részlegének vezetőjével, Gervickasszal beszélt, azt mondta neki, hogy legyen óvatos a KGB ügynökeivel.

Azt, hogy Bulavas mennyire tendenciózusan viseltetik az állambiztonsági szervek iránt, 1955 decemberében is megmutatta. Az állambiztonsági szervek akkor derítettek fényt a vilniusi 1. és 2. számú középiskolák felsőbb osztályaiba járó tanulók körében alakult szovjetellenes [Audronė]-csoportra, amelynek a tagja volt Bulavas lánya, Rita Bulavaitė is, aki Komszomol-tag és a vilniusi 2. sz. középiskola 11. osztályos tanulója. Ebben a csoportban Bulavaitė az idősebbek egyike volt, hűségesküt tett a csoportra, az esküjét a vérével írta alá.

A csoport gyűlésein annak tagjai Vilnius és Litvánia történelmét régi tankönyvekből tanulták, és az egyes történelmi kérdéseket a szovjet hatalommal szemben ellenséges álláspont alapján vitatták meg. A csoport működésének célja szovjetellenes röplapok terjesztése és a köztársaságból kitelepített litván nacionalisták számára küldendő csomagok tartalmának az összegyűjtése volt.

Amikor felfedtük a csoportot, Bulavaitė nem viselkedett nyíltan. Abból a célból, hogy kiderítsük, hogyan is működött a gyakorlatban a csoport, és kik voltak annak az értelmi szerzői, kétszer is kihallgatásra rendeltük Bulavaitét.

Bulavas, ahelyett, hogy segített volna nekünk kideríteni lánya viselkedésének az okait, és megtudni, hogy miért csatlakozott ehhez a csoporthoz, akadályozta a lányát abban, hogy megjelenjen a KGB szervei előtt, tendenciózusan értelmezte az állambiztonsági szervek intézkedéseit, amelyek arra irányultak, hogy felfedjék a csoportot és annak tagjaival szemben megelőző intézkedéseket foganatosítsanak.

⁹⁶ Erre lásd még az 5. sz. iratot.

⁹⁷ Vagyis helytelenítette a gondnok tettét.

Ezenkívül operatív eszközökkel derítettük ki, hogy október 22-én a Szocialista Néppárt⁹⁸ volt vezetője, az általunk szorosán ellenőrzött Toliušis⁹⁹ és a párt egykori tagja, Stremaitis között egy beszélgetés zajlott a szovjetellenes tevékenységükről.

A beszélgetés során Toliušis megkérdezte: „Mi a helyzet Bulavasszal?” Erre Stremaitis a következőket válaszolta: „Semmi, jó ember, már egy-két dolgot megtett, de sokat nem lehet várni tőle.” Ezzel egyetértve Toliušis kijelentette: „A helyzete nem engedi.”

Az utóbbi időben a vilniusi egyetem diákjai több súlyos szovjetellenes cselekményt hajtottak végre. Emiatt Bulavas itt ismertetett viselkedését nem tartom normálisnak, s erről mindenképpen tájékoztatni szerettem volna.

Litván SZSZK Minisztertanácsa
Állambiztonsági Bizottság elnöke

K[azimieras] Liaudis
vezérőrnagy

1956. december [...].¹⁰⁰

2 példányban:

1 – a címzettnek

2 – irattárba, a 18. tételszámhoz

Ügyintéző: Ginyko

Elküldte: Belova

[19]56. XII. 29.

A piszkozatot megsemmisítettük P. Kolgovas

8.

A Vilniusi Állami Egyetem Komszomol Bizottsága ülésének jegyzőkönyve Algimantas Puklevičius Komszomolból való kizárásáról

(Vilnius, 1957. március 25.)

Litván nyelvű kézírásos eredeti.¹⁰¹ LYA, f. 16587, ap. 1, b. 21, l. 29–31.

⁹⁸ Litvánul: Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos (LSLDP).

⁹⁹ Zimas Toliušis (1889–1971) jogász, ügyvéd, 1922-től 1927-ig a litván szejm képviselője, 1922–1923-ban a Litván Szocialista Demokratikus Néppárt, majd 1923-tól a Litván Paraszti és Népi Szövetség színeiben. 1940-ben, a szovjet megszállás után letartóztatták, majd 1941-ben kiszabadult. 1941-től 1944-ig a Litván Ügyvédek Szövetségének elnöke. 1951-ben ismét letartóztatták, és Szibériába deportálták, ahonnan 1954-ben tért vissza szülőföldjére. Nem a Szocialista Néppárt egyik vezetője volt, hanem a Paraszti és Népi Szövetség parlamenti frakcióvezetőjének a helyettese 1923 és 1927 között.

¹⁰⁰ A dátum a hónap napjának feltüntetése nélkül szerepel.

¹⁰¹ Litvánról oroszra fordította Rimantas Zagreckas. A magyar fordítás az orosz nyelvű változat alapján készült.

A Vilniusi Kapsukas Állami Egyetem Komszomol Bizottsága 11. számú,
1957. március 25-én megtartott ülésének jegyzőkönyve

Napirend:

1) Személyi ügyek

Megvitatták: a Jogi Kar második évfolyamos hallgatójának, Algimantas Puklevičiusnak (apja keresztnéve: Vladas, a Komszomol tagja 1950 óta, tagkártya száma: 16840551) a személyi ügyét.¹⁰²

Az ügy lényege:

Vaitekaitisszal, Mikaliūnasszal és Sabotaitisszal együtt részt vett az „Éljen a magyar forradalom!” lózung felfestésében az egyetem kapujára. Részt vett a Rasų temetőben zajlott eseményekben. Rossz tanuló, a kollégiumban lakik, noha oda fel sem vették.

Puklevičius: Véletlenül kerültem Mikaliūnas hálózatába, meggondolatlanul vettem részt a szovjetellenes lózung felfestésében és a Rasų temetőben zajló eseményekben. Már tudatosult bennem, hogy helytelenül cselekedtem.

Kazbaras: Miért vagy ilyen fegyelmezetlen?

[Puklevičius]: A vizsgáimra készültem, de a csoporttal szembeni vizsgálatok¹⁰³ után izgulni kezdtem és rosszul vizsgáztam politikai közgazdaságtanból. Sok órát kihagytam, mert az adósságaim törlesztésére kellett figyelnem.

Kazbaras: Hogyan értékeled a tettetdet?

[Puklevičius]: Először fordul elő velem ilyen az életben, meggondolatlan voltam, amikor részt vettem a felirat felfestésében.

Bernatavičius: Komszomolistának érzed magadat?

[Puklevičius]: Annak érzem.

Kazbaras: Milyen komszomolista munkát végeztél?

[Puklevičius]: A Šiauliai-i Járási Bizottság tagja és az iskolai alapszervezet titkára voltam.

Kazbaras: Te magad egyetértesz vele, hogy nincs helyed a Komszomolban?

[Puklevičius]: Egyetértek.

Kazbaras: Javaslom, hogy zárjuk ki Puklevičiust a Komszomol soraiból.

¹⁰² Az előzményekre lásd a 6. sz. iratot.

¹⁰³ Itt nyilván arra utal, hogy a KGB szervei megkezdték felgöngyölíteni a „szovjetellenes” felirat ügyét, felkutatták az első három elkövető személyét, de a nyomozásnak ebben az első szakaszában Puklevičius személye még nem került a KGB látóterébe.

Határozat:

A szovjetellenes kilengésért és az akadémiai fegyelem megsértéséért kizárjuk Puklevičiust a Komszomol soraiból. [...] ¹⁰⁴

P. Bernatavičius

titkár

Vilnusi Kapsukas Állami Egyetem Komszomol Bizottsága

9.

**Kazimieras Liaudisnak, a KGB litvániai elnökének különjelentése
Antanas Sniečkusnak, a Litván Kommunista Párt
Központi Bizottsága titkárának a Vilnusi Állami Egyetem hallgatójának,
Jonas Karoblisnak a letartóztatásáról**

(Vilnius, 1957. május 24.)

Orosz nyelvű gépelt másolat. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 523, l. 151–154atv.

Litván KP titkárának
A. J. Sniečkus elvtársnak Vilnius

Másolat
Szigorúan titkos
2. sz. példány

Különjelentés

Május 9-én szovjetellenes tevékenység és lőfegyver tiltott birtoklása miatt a KGB letartóztatta Jonas Karoblist (apja keresztnéve: Stasys, 1935-ben született a Pasvalysi járás Leliškiai falujában, litván nemzetiségű, pártunkívüli, középparaszti családból származik), a Vilnusi Állami Egyetem Jogi Karának másodéves hallgatóját.

Karoblis letartóztatásának alapjául az alábbi adatok és körülmények szolgáltak: 1956. november 21-én szovjetellenes cselekmény elkövetése miatt a KGB szervei letartóztatták az állami egyetem hallgatóját, Mikaliūnast, ¹⁰⁵ aki Karoblisszal egy kollégiumban lakott. Azután, hogy Mikaliūnast letartóztattuk és átkutattuk a kollégiumi szobáját, Karoblis más diákok jelenlétében dühösen kijelentette: „Agyon kellett volna baszni!” (nyilván arra gondolt, hogy meg kellett volna ölni a KGB munkatársát).

Eközben Karoblis kivett a zsebéből egy pisztolyt, hadonászott vele, majd visszatette a zsebébe.

1956. december 2-án, annak érdekében, hogy elkobozzuk tőle a fegyvert, berendeltük és kihallgattuk a lőfegyver tartása miatt. A kihallgatása során beismerte, hogy

¹⁰⁴ A jegyzőkönyv további részében L. Albinas egyetemi hallgató személyi ügyét vitatják meg. Nem közöljük.

¹⁰⁵ Erre lásd a 3. sz. iratot.

törvénytelenül van nála fegyver, és beszolgáltatta a kis kaliberű pisztolyt, amit addig a kollégiumi szobájában tartott.

Ezenkívül Karoblis elmondta, hogy 1956 folyamán néhányszor használta ezt a pisztolyt, elsütötte a kollégiumi szobájában, a mosdókagylóban, és a Vingis parkban, több évfolyamtársát is azzal fenyegette meg, hogy megöli őket. Amikor a kollégiumban használta, ezt rendszerint több diáktársa jelenlétében tette, ennek ellenére közülük senki, még a kollégium gondnoka sem értesítette erről az egyetem vezetőségét.

Figyelembe véve, hogy a Karoblistól elkobzott pisztoly kis kaliberű és rossz karban lévő volt, illetve azt, hogy a pisztoly birtoklásának tényét Karoblis a kihallgatása során nem tagadta, úgy döntöttünk, hogy nem kezdeményezzük a büntetőjogi felelősségre vonását, hanem ellenőrizni fogjuk. Ezért Karoblist ügynöki megfigyelés alá vontuk.

Ez év április 2-án „Ju” ügynöktől olyan információkat kaptunk, melyek szerint Karoblisnak van még egy pisztolya. „Ju” ügynök jelentette azt is, hogy Karoblis megpróbálta őt rávenni arra, hogy közösen raboljanak ki egy boltot Vilniusban, a tervezett rablás során a pisztolyát is használni akarta. Azonkívül Karoblis lőfegyvert és golyót is szeretett volna még lopni a Szovjet Honvédelmi Szövetség vilniusi raktárából. Miután „Ju” visszautasította, hogy részt vegyen a rablásokban, Karoblis figyelmeztette, hogy a szándékáról senkinek ne beszéljen, és fenyegetésképpen kijelentette: „Golyót fogok röpíteni a fejedbe!”

Karoblis megfigyelése során szereztünk információkat arról, hogy 1956 végén ő volt az, aki felbiztatta a diákokat, hogy menjenek el az egyetem rektorához, és kérjék tőle, hogy ne zárják ki a Vilniusi Állami Egyetemről a szovjetellenes cselekményt elkövető diákokat, Mikaliūnast.¹⁰⁶ A magyarországi ellenforradalmi zendülés idején Karoblis arra biztatta a diáktársait, hogy döntsék meg a szovjethatalmat Litvániában. Karoblis szovjetellenes kijelentéseket tett a marxizmus–leninizmus szemináriumokon is. Nyíltan fellépett a Komszomol-szervezettel és annak rendezvényeivel szemben.

Ez év áprilisában Karoblis azt tervezte, hogy a nyári szünetben kirabolja a Pasvalysi járásban lévő Naradava szovhoz pénztárát, ebben a szovhozban dolgozik az anyja és a lánytestvére. Úgy tervezte, hogy a rablásba bevonja a Jogi Kar másodéves hallgatóját, Vilkast is.

Ezenkívül Karoblisnak volt egy füzeté szovjetellenes dalokkal, ezt odaadta más diákoknak is, hogy olvassák el.

Mindezeknek az információknak az ellenőrzése és dokumentálása után május 8-án Karoblist másodszor is kihallgattuk és lelepleztük. A kihallgatása során Karoblis beismerte, hogy tényleg van egy Menta típusú, 7,65 milliméteres, kis kaliberű pisztolya,¹⁰⁷ amit még 1956-ban, a nyári szünet idején szerzett a Pasvalysi járásban lévő Naradava szovhoz egyik dolgozójától, Astrauskastól. 1957. május 3-án ezt a pisztolyt öt golyóval a vilniusi

¹⁰⁶ Erre lásd a 7. sz. iratot.

¹⁰⁷ Talán beszédes az is, hogy a 6,75 milliméteres Menta típusú, kis kaliberű automata pisztoly egy német gyártmányú maroklófegyver, amelyet döntően a két világháború közötti időszakban és a második világháború idején gyártottak.

egyetem előadótermében adta oda a Jogi Kar másodéves hallgatójának, Algirdas Miškinisnek (lakhelye: Pavilnys, Kelevių utca 26/2. sz. ház 1. sz. lakása), hogy vigyázzon rá.

Karoblis vallomása alapján Miškinisnél házkutatást tartottunk, melynek során a padláson megtaláltuk a pisztolyt, és elkoboztuk azt az öt golyóval együtt. Miškinis megerősítette, hogy a nála talált pisztoly Karoblisé.

Karoblis arra a kérdésre, hogy amikor elkoboztuk tőle az első pisztolyt, mi készítette őt arra, hogy eltitkolja, hogy van nála egy másik is, ezt válaszolta: „Amikor az állambiztonsági szervek elkobozták tőlem az első pisztolyomat, éreztem, hogy nem fognak büntetőeljárást indítani velem szemben, mivel ez egy gyenge tűzerejű kis kaliberű pisztoly, amelynek a tárát kis kaliberű puskához tartozó golyókkal is meg lehet tölteni. A második pisztoly meglétét szándékosan titkoltam el a szovjet hatóságok elől, mert biztos voltam benne, hogy annak birtoklásáért büntetőeljárást fognak indítani velem szemben. Másrészt nem akartam megszegni az Astrauskasnak adott szavamat arról, hogy senkinek nem mondom el, hogy tőle kaptam a fegyvert.”

Karoblis beismerte továbbá, hogy helyesek a birtokunkban lévő információk a szovjetellenes tevékenységéről, a [vilniusi – S. A.] bolt és a Naradava szovhoz pénztárának kirablásával kapcsolatos terveiről.

Nem tudta megmagyarázni, hogy mitől és hogyan alakultak ki a szovjetellenes érzelmei, bár elmondta, hogy már így érzett, mielőtt az egyetemre jelentkezett volna.

Karoblis ügyében a nyomozást más szovjetellenes cselekményeinek és szovjetellenes kapcsolatainak felderítése mentén folytatjuk.

Igyekszünk kideríteni a szovjetellenes érzelmei kialakulásának okait is.

Litván SZSZK Minisztertanácsa
Állambiztonsági Bizottság elnöke

(K[azimieras] Liaudis)
vezérőrnagy

1957. május 24.
4/534. titk. sz.

Hiteles: Kolgovas

2 példányban:

1 – a címzettnek

2 – irattárba, a 18. tételszámhoz

Ügyintéző: Kolgovas

Elküldte: Belova

Aktaszám: 352. [19]57. V. 21.

A piszkozatot megsemmisítettük P. Kolgovas

Rövidítések és irodalomjegyzék

ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem
KB	Központi Bizottság
KGB	Komitet goszudarsztvennoj bezopasznosztyi (Állambiztonsági Bizottság)
Komszomol	Kommunyisztyicseszkiy szojuz mologyjozi (Kommunista Ifjúsági Szövetség)
KP	Kommunista Párt
SZSZK	Szovjet Szocialista Köztársaság
sz.	szám, számú
titk.	titkos

*

LYA	Lietuvos ypatingasis archivas, Vilnius
ap.	apyrašas (levéltári állag raktári jegyzéke)
atv.	atvirkštinis (hátlap)
b.	byla (ügyirat)
f.	fondas (fond)
l.	lapas (lap)

*

ANUŠAUSKAS 2015	Arvydas ANUŠAUSKAS: <i>The Terror (1944–1953)</i> , In: <i>Lithuania in 1940–1991. The History of Occupied Lithuania</i> , gen. ed. Arvydas ANUŠAUSKAS, Vilnius, The Genocide and Resistance Centre of Lithuania, 2015, 245–269.
BTI REPORT 2020	<i>Lithuania. Country Report 2017–2019</i> , In: <i>The Bertelsmann Stiftung's Transformation Index</i> , Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, 2020.
BURINSKAITĖ 2009	Kristina BURINSKAITĖ: <i>Vengrijos sukilimo ir Prahos pavasario atgarsiai Lietuvoje</i> , In: <i>Lituanistica</i> , 55. (2009) 1–2. sz. 38–51.

- BURINSKAITĖ
2015
Kristina BURINSKAITĖ: *LSSR KGB. Ideologija, politika ir veikla 1954–1990 m.*, Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2015.
- GAŠKAITĖ
1996
Nijolė GAŠKAITĖ: *Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame-septintajame dešimtmetyje*, In: *Laisvės kovų archyvas 19.*, vyr. red. Dalia KUODYTĖ, Kaunas, Lietuvos Politinių Kalinių ir Tremtinių Sąjunga Istorijos Sekcija, 1996. 5–48.
- GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ
2006
Nijolė GAŠKAITĖ-ŽEMAITIENĖ: *The Partisan War in Lithuania 1944–1953*, In: *The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States*, gen. ed. Arvydas ANUŠAUSKAS, Vilnius, Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania–Pasauliu apie mus, 2006, 23–45.
- HARRISON
2010
Mark HARRISON: *You Have Been Warned. The KGB and Profylaktika in Lithuania in the 1970s*, Coventry, The University of Warwick, 2010. (PERSA Working Paper. No. 62.)
- KOZLOV
2010
Владимир А. КОЗЛОВ: *Массовые беспорядки в СССР при Хрущеве и Брежневе. 1953 – начало 1980-х гг.*, 3-е издание, исправленное и дополненное, Москва, РОССПЭН – Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2010. (История сталинизма)
- LAGZI
2007
LAGZI Gábor: *Az „erdei testvérek”*, In: *Kommentár*, 2. (2007) 125–127.
- LAUKAITYTĖ
2003
Regina LAUKAITYTĖ: *Staćiatikių Bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius, Lietuvos Istorijos Institutas–LII Leidykla, 2003.
- OFICINSZKIJ
2010
OFICINSZKIJ Román: *Alternatíva. Ellenzéki mozgalom*, In: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*, főszerk. FEDINEC Csilla – VEHEs Mikola, Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010, 225–229.

- OZSEGOV–SVEDOVA
1999
С. И. ОЖЕГОВ – Н. Ю. ШВЕДОВА: *Тольковый словарь русского языка. 80000 слов и фразеологических выражений. 4-е, дополненное издание*, Москва, Институт русского языка им. А. А. Виноградова РАН – Азбуковник, 1999.
- POTASENKO
2010
Grigory V. POTASENKO: *Староверы в Литве (1918–1940). Правовой статус, социальное положение и эмиграция*, In: *Starobrzędowcy za granicą*, pod red. Michała GŁUSZKOWSKIEGO i Stefana GRZYBOWSKIEGO, Toruń, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2010, 31–42.
- STREIKUS
2010
Arūnas STREIKUS: *Antykościelna polityka władzy sowieckiej na Litwie (1944–1990)*, Kraków, Dom Wydawniczy „Rafael”, 2010.
- TERLECKAS
2004
Vladas TERLECKAS: *The Tragic Pages of Lithuanian History 1940–1953*, Vilnius, Petro Offsetas, 2014.
- TININIS
2015
Vytautas TININIS: *Lithuania During the Political „Thaw” (1953–1964)*, In: *Lithuania in 1940–1991. The History of Occupied Lithuania*, gen. ed. Arvydas ANUŠAUSKAS, Vilnius, The Genocide and Resistance Centre of Lithuania, 2015, 359–378.
- VARDYS–SEDAITIS
2018
V. Stanley VARDYS – Judith B. SEDAITS: *Lithuania. The Rebel Nation*, New York–London, Routledge – Taylor and Francis Group, 2018. (Westview Series on the Post-Soviet Republics).
- VIDA
2007
Diák- és ifjúsági mozgalmak 1956–1958. Forradalom – ellenállás – megtorlás. Válogatott dokumentumok, fel. szerk. VIDA István, Budapest, Gondolat Kiadó – Nagy Imre Alapítvány, 2007.
- WEINER
2013
Amir WEINER: *The Empires Pay a Visit. Gulag Returnees, East European Rebellions, and Soviet Frontier Politics*, In: *The Thaw. Soviet Society and Culture during the 1950s and 1960s.*, ed. by Denis KOZLOV and Eleonory GILBURD, Toronto, University of Toronto Press, 2013. 308–361.

ZUBKOVA
2008

Елена ЗУБКОВА: *Прибалтика и Кремль 1944–1953*,
Москва, РОССПЭН – Фонд Первого Президента
России Б. Н. Ельцина, 2008. (История сталинизма)

Pálinkás Barnabás

Konspirált könyvkiadás

Janics Kálmán levelei Bíró Friderikának *A hontalanság évei megjelenésével kapcsolatban*

A (cseh)szlovákiai magyarság második világháború utáni kálváriáját tudományos igény-nyel első ízben Janics Kálmán¹ írta meg *A hontalanság évei* című könyvében, amely 1979-ben az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem² kiadásában, Münchenben jelent meg Illyés Gyula előszavával.

Janics Kálmán autodidakta történész volt, hisz orvosként tevékenykedett még nyugdíjazása után is, de a jogfosztás éveinek dokumentálása, a gyűjtőmunka aprólékossága és a mű frissessége a hallgatás évtizedei után olyan alapot jelentenek, hogy könyve máig megkerülhetetlen a téma iránt érdeklődőknek, jóllehet, azóta már könyvtárnyi szakirodalom áll rendelkezésünkre. A szerző sokak számára ismerős lehet a személye, hosszú és vargabetűkkel tarkított élete és művei által. Orvosi praxisa mellett a csehszlovákiai rendszerváltás után megalakuló magyar pártok közül a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom elnökeként az aktív politizálásba is belekóstolt. Életútjának tudományos feldolgozása még várat magára.

¹ Janics Kálmán (1912–2003) orvos, író, politikus. Pozsonyban érettségizett (1931), majd ugyanitt szerzett orvosi diplomát (1937). 1937–1942 között előbb Trencsénben, majd Komáromban kórházi orvos, 1943–1945-ben katona, 1945-ben Nádszegen, 1946–1949-ben Jolsván magánorvos, 1949–1978 között ugyanitt városi orvos. 1936-tól publikált, cikkei azonban 1945 és 1968 között politikai okból nem jelenhettek meg. 1978-ban *A hontalanság évei* című könyve kéziratának elkészülte után kitiltották a Rozsnyói járásból, ezért visszaköltözött szülőfalujába, Vágkirályfára és 1989-ig a vágssellyei Duslo, illetve a Hydros-tav vállalat orvosa volt. A rendszerváltáskor aktív közéleti szerepet vállalt, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom egyik alapítója és tiszteletbeli elnöke. 1990–1992-ben parlamenti képviselő volt. Bővebben: CsML [A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig] <https://adatbank.sk/lexikon/janics-kalman/> (utolsó letöltés: 2020. 08. 31.).

² 1959-ben alakult a nyugat-európai országokban élő protestáns magyar ifjúság és fiatal értelmiség vallásos nevelésének és magyar műveltségének előmozdítására az *Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia*, melynek idősebb tagjaiból 1969-ben jött létre az *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem*. Célja a magyarságot, a protestantizmust, az ökumenikus mozgalmat érintő kérdések megvitatása, a szabad véleménycsere előmozdítása és a magyar kultúra ápolása. Ezt évenként rendezett tanulmányi hetekkel, kiadványaival és magyar érdekű kezdeményezések támogatásával kívánta elősegíteni. BORBÁNDI, 1992.

Írói munkásságát³ három nagyobb korszakra lehet osztani. Az első még egyetemi éveiben kezdődött, amikor az 1930-as évek derekán a Prohászka Körök⁴ *Új Élet*⁵ című folyóiratában jelentek meg esszéi, recenziói.⁶ Második korszakának tekinthetjük az 1968 és 1989 közötti időszakot, amikor a prágai tavaszt követően újra megjelenhettek írásai csehszlovákiai lapokban, de idővel és a rendszer visszarendeződésével csak nyugati lapokban és szamizdat kiadványokban publikálhatott. Ennek az időszaknak és egész írói tevékenységének a legkiemelkedőbb műve *A hontalanság évei*. Harmadik korszaknak a rendszerváltással újrainduló és azt követő publicisztikai tevékenységét tekinthetjük.⁷

A hontalanság éveinek első kiadása komoly visszhangot váltott ki. Míg az emigráns magyar folyóiratokban elismerő kritika⁸ fogadta, addig a pozsonyi *Új Szó*⁹ Szatmáry Ádám álneven publikáló szerzője még a megjelenés előtt keltett hangulatot, a szerzőt fasisztának bélyegezve.¹⁰ A hatóságok pedig igyekeztek megakadályozni a könyv Csehszlovákiába (és Magyarországra) való bejutását, terjesztését. Az ehhez fogható támadásokat, rendőrségi vegzálásokat, munkahelyi üldöztetést Janics Kálmán már-már megszállottan Duray Miklósnak¹¹ tulajdonította, azt feltételezve róla, hogy a csehszlovák titkosszolgálat hivatásos provokatőre. A könyv sikerét az is jelzi, hogy már 1980-ban

³ Janics Kálmán műveinek bibliográfiáját Végh László és Sebő Beáta állította össze. VÉGH–SEBŐ, 2013, 127–131.

⁴ Prohászka Ottokár Körök Szövetsége. A két világháború közötti időszak szlovákiai magyar katolikus főiskolásainak mozgalma, mely XIII. Leo pápa *Rerum Novarum* enciklikájának társadalmi tanítását követte. Bővebben: CsML <https://adatbank.sk/lexikon/prohaszka-ottokar-korok-szovetsege/> (utolsó letöltés: 2020. 08. 31.).

⁵ A Prohászka Ottokár Körök Szövetségének katolikus szellemiségű társadalmi, világnézeti és kritikai lapja, mely 1932–1944 között Kassán jelent meg. Bővebben: CsML <https://adatbank.sk/lexikon/uj-élet-2/> (utolsó letöltés: 2020. 08. 31.).

⁶ Az *Új Élet* repertórium szerint Janics Kálmánnak 30 írása jelent meg a lapban. RONCZ–SEBŐ–BUGÁR, 2015.

⁷ Ezen publicisztikai írások egy részét *Eltévedtünk Európában?* címmel a Madách-Posonium szerkesztette kötetbe. JANICS, 1994.

⁸ ANDRÁS, 1979, 435–445.

⁹ *Új Szó* 1948-ban alapított csehszlovákiai magyar (kezdetben heti-, majd napi-) lap, mely ma az egyetlen magyar nyelvű szlovákiai napilap.

¹⁰ A csehszlovák hatóságok (így közvetve a pártellenőrzés alatt tartott sajtó is) vélhetően tudtak a kéziratról, hisz Janics Kálmán már 1977. szeptember 1-jén elküldte a kézirat egy másolatát a Madách Könyvkiadónak, ahonnan azzal az indoklással kapta vissza, hogy „pontatlanok a fordítások”. MÁCS, 1990, 6.

¹¹ Duray Miklós (1945) geológus, politikus, író. 1971-ben szerzett geológusi diplomát a pozsonyi Comenius Egyetemen. 1968–1969-ben a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Egyesülete (Csemadok) elnökségi tagja. Már diák korától aktív közéleti szerepet vállalt (1965–1968: a pozsonyi József Attila Ifjúsági Klub elnöke; 1968–1969: a Magyar Ifjúsági Szövetség elnöke). 1978-ban alapítója és egyben szóvivője lett a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának. 1982-ben, majd 1984-ben is letartóztatták, többek között a Charta 77 aláírása, illetve a csehszlovákiai magyarság érdekében folytatott jogvédő tevékenysége miatt. 1990 és 1998 között a (cseh)szlovákiai magyar Együttélés Politikai Mozgalom elnöke, 1994 és 1996 között a Magyar Koalíció parlamenti frakciójának elnöke. 1999 és 2007 között a Magyar Koalíció Pártjának ügyvezető, 2007 és 2010 között stratégiai alelnöke. 1990–1992-ben és 1994–2008 között a csehszlovák, majd a szlovák törvényhozás tagja. Egyik legjelentősebb műve, a *Kutyaszoritóban* 1982-ben New Yorkban jelent meg a Püski-Corvin kiadó gondozásában. Bővebben: CsML <https://adatbank.sk/lexikon/duray-miklos/> (utolsó letöltés: 2020. 08. 31.).

megjelent a második kiadás, amelyben a szerző a támadható mondatokat, hivatkozásokat igyekezett javítani.

Az eredeti kézirat Vágkirályfáról Magyarországra csempészésében, majd innen Ausztrián át Németországba juttatásában központi szerepet játszott Für Lajos¹² és felesége, Bíró Friderika.¹³ Eme „titkos akció” utóéletébe, a második kiadás munkálataiba és még inkább a kibontakozó Janics–Duray-ellentét háttérébe enged bepillantást az a tizenöt levél, amely Bíró Zoltánnak,¹⁴ a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum alapító főigazgatójának ajándékaként¹⁵ került a RETÖRKI Archívumának őrizetébe.¹⁶

A most közölt iratok egy feltehetően hosszabb levelezés bő fél évnyi töredékét jelentik.¹⁷ Az első levél 1980. július 11-i keltezésű, míg az utolsót 1981. február 2-án írta Janics Kálmán. A leveleket egy kivétellel mind Bíró Friderika munkahelyére címezte a felvidéki orvos (a kivételt egyenesen Für Lajosnak, a házaspár Damjanich utcai lakására), hisz kevésbé volt ismert és a hatóságok számára érdekes, mint az ellenzéki kapcsolatai és 56-os múltja miatt megfigyelt Für. A levelek hangulatából, Janics Kálmán hatóságokkal és a hatalommal szerzett tapasztalatai, és annak következtében jelentkező szorongása miatt arra következtethetünk, hogy nem véletlen az sem, hogy csupán egyetlen levelet adott fel a helyi, vágkirályfai postán (pontosan a Für Lajosnak címzett kivételt), míg a többi Pozsonyban, Galántán, Dunaszerdahelyen, illetve Vágsellyén. Feltételezhetjük, hogy a „konspirált postázásokat” legtöbb esetben nem ő, hanem valamelyik bizalmi embere, mindenekelőtt a vágsellyei illetőségű Szatmáry György¹⁸ intézte.

A kézirat kijutásának történetét Für Lajos a saját nézőpontjából megírta a *Fölrepülni rajban* című visszaemlékezésében.¹⁹ Az eredetileg hat példányban elkészült Janics-

¹² Für Lajos (1930–2013) történész, politikus. Egyetemi tanulmányait Debrecenben végezte, ahol aktív résztvevője volt az 1956-os forradalomnak is. Történészként elsősorban agrártörténettel foglalkozott. 1987-ben részt vett az MDF megalapításában, majd a választások után az Antall-, illetve a Boross-kormány honvédelmi minisztere (1990–1994). 1994–1996 között a párt elnöke, de 1996-ban kilépett a pártból, és felhagyott az aktív politikálással.

¹³ Bíró Friderika (1943) néprajzkutató, muzeológus. Egyetemi tanulmányait néprajz szakon az ELTE-n végezte, majd ugyanitt doktorált 1972-ben. 1968-tól nyugdíjba vonulásáig a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársaként működött, ahol elsődleges feladata a Nyugat-Dunántúl tájegység anyagának összeállítása és rendezése volt. 2013–2014-ben három részben jelent meg férjével, Für Lajossal közösen írt és szerkesztett, *Búcsú a parasztságtól* című kötete.

¹⁴ Bíró Zoltán (1941) irodalomtörténész, politikus. Az MDF egyik kezdeményezője, alapítója, első ügyvezető elnöke. 1991-ben kilépett az MDF-ből, majd nem sokkal később Pozsgay Imrével közösen megalapította a Nemzeti Demokrata Szövetséget, melynek társelnöke volt a szervezet 1996-os megszűnéséig. 2013–2019 között a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum főigazgatója.

¹⁵ Bíró Zoltán a dokumentumokat Bíró Friderikától kapta ajándékba.

¹⁶ RETÖRKI Archívum XV.1 Vegyes iratok. Janics Kálmán levelei.

¹⁷ Sajnos, a Janics Kálmán és a Für–Bíró házaspár közti levelezés további megmaradt példányairól nincs információnk.

¹⁸ Szatmáry György (1940–2000) gépészmérnök, kultúraszervező. Az 1970-es és 1980-as években a vágsellyei Magyar Ifjúsági Klub alapítója, majd ennek utóda, a Vörösmarty Klub vezetője, a város kulturális életének meghatározó tagja, emlékére minden évben Nótaestet tartanak.

¹⁹ FÜR, 2007, 243–260.

kézirat minden példányáról nem rendelkezünk biztos információval, de tudjuk, hogy két példányt 1978. december 13-án egy házkutatás során a hatóságok elvittek magukkal,²⁰ az első nyugatra csempészési kísérlet alkalmával egyet elkoboztak,²¹ míg az egyik példány Benda Kálmán bekapcsolódásával²² sikeresen átjutott.²³

A levelezésben Janics Kálmán Duray-ellenességére és az újra és újra felmelegített ügynökvádjára jelen forrásközlésben nem tudunk kitérni, de a korszak lelkiállapotát jól tükrözi, hogy miként mérgesítette el amúgy jó szándékú és kiváló két ember kapcsolatát.²⁴ Kettejük kibékítésére a Bethlen Gábor Alapítvány²⁵ tett kísérletet, amikor 1988-ban megosztva nekik ítélte a Bethlen-díjat.²⁶

Janics Kálmán Bíró Friderikának és Für Lajosnak címzett levelei

Dátum	Feladás helye	Címzett	Megjegyzés
1980.07.11.	Pozsony	Bíró Friderika, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	géppel címzett
1980.07.26.	Pozsony	Bíró Friderika, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	géppel címzett
1980.08.06.	Galánta	Bíró Friderika, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	kézzel címzett
1980.08.15.	Dunaszerdahely	Bíró Friderika, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	géppel címzett
1980.08.16.	Vágsellye	Bíró Friderika, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	géppel címzett
1980.08.20.	Galánta	Bíró Friderika, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	kézzel címzett
1980.08.29.	Galánta	Bíró Friderika, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	géppel címzett
1980.09.05.	Galánta	Bíró Friderika, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	kézzel címzett
1980.09.08.	Dunaszerdahely	Bíró Friderika, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	géppel címzett
1980.09.15.	Galánta	Bíró Friderika, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	géppel címzett
1980.09.16.	Vágsellye	Bíró Friderika, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	géppel címzett

²⁰ Janics Kálmán utószava a harmadik kiadáshoz [ami inkább a negyedik magyar nyelvű kiadás]. JANICS, 1992, 324.

²¹ Für Lajos visszaemlékezése szerint a kéziratot 1978 utolsó negyedében Törzsök Erika próbálta meg átvinni a magyar–osztrák határon, de Hegyeshalomnál elkobozták. FÜR, 2007, 244. Törzsök Erika szóbeli közlése alapján [2020. december 4.] viszont egy Budapesten kutató japán ismerőse próbálta meg kivinni a kéziratot, és tőle kobozták el a határon.

²² FÜR, 2007, 245–246.

²³ Janics emlékei szerint a kéziratot egy japán nyelvész csempészte át sikerrel a magyar–osztrák határon. MÁCS, 1990, 6.

²⁴ Fontos leszögezni, hogy az ügynökvádak sosem igazolódtak, sőt Duray mint a rendszerváltás utáni cseh-szlovák átvilágítási törvény egyik kezdeményezője tisztázta magát. A Duray Miklós vezette Együttélés Politikai Mozgalom és a Janics Kálmán vezette Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom az 1990-es választásokon koalícióban indult. Ekkor Duray megbocsátott Janics Kálmánnak az 1983-as perben tett tanúskodásért. Vö. DURAY, 2016, II, 24.

²⁵ A Bethlen Gábor Alapítvány egy 1979-ben kezdeményezett, de hivatalosan csak 1985 óta működő civil szervezet. Az elsőként engedélyezett legális új polgári összefogás alapítói Illyés Gyula, Németh Lászlóné, Kodály Zoltánné és Csoóri Sándor voltak.

²⁶ FÜR, 2007, 259.

Dátum	Feladás helye	Címzett	Megjegyzés
1980.09.29.	Vágkirályfa	Für Lajos, Budapest, Damjanich utca	géppel címzett
1980.10.04.	Dunaszerdahely	Bíró Friderika, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	géppel címzett
1980.11.28.	Vágsellye	Bíró Friderika, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	a boríték hátsó oldalán „Warszawa 80.12.05” pecsét; kézzel címzett
1981.02.02.	?	Bíró Friderika, Szabadtéri Néprajzi Múzeum	nincs boríték

Rekonstruált időrend:

1977. március–július: a kézirat megírása.
1977 augusztusában Janics Kálmán Budapestre juttatja a kéziratot.
1977. szeptember: a pozsonyi Madách Kiadó elutasítja a kézirat kiadását.
1977 őszén a kézirat léte kiszivárog, utcai igazoltatások, fizetéscsökkentés, munkahelyi fenyegetőzés.
1978. február: Illyés Gyula és Csoóri Sándor üzenete: „szeretnék elolvasni a kéziratot” (Illyés minden bizonnyal már 1977 novemberében olvasta).²⁷
1978 márciusában Janics Kálmánt arra kényszerítik, hogy kérje nyugdíjazását.
1978. július 26. Janics Kálmán Vágkirályfára költözik.
1978. szeptember: Janics Kálmán Tihanyban találkozik Illyés Gyulával – a nyugat-európai kiadás ötlete.
1978. december 13-án házkutatás keretében a hatóságok elviszik a kézirat két példányát.
1979. január 24-én *Új Szó*-cikk (Szathmáry Ádám: Kit szolgál ez?)
1979. október 26-án Münchenben megjelenik az első kiadás (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem)
1980, második kiadás (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem)
1982, angol nyelvű kiadás (Columbia University Press)
1989, első magyarországi kiadás (Hunnia Kiadó Kft.)
1992, első (cseh)szlovákiai kiadás (Madách-Posonium)
1994, első szlovák nyelvű kiadás (Püski)

²⁷ Janics Kálmán a könyv harmadik kiadásához fűzött utószavában jelöli meg ezt a dátumot, míg Illyés Gyula 1977. november 17-én ezt írta naplójába: „Napok óta a megrendítő találkozással a külvilággal Janics Kálmán könyve, a Hontalanság éve. Kézirat még arról az 1945–1949 közti állapotról, midőn a felvidéki magyarságtól a csehszlovák kormány az állampolgári jogot is megvonta, iskoláit, még az óvodáit is bezárta, konkviztádor módra kezelte, utolsó szálíg való kiűzésén munkált, sőt hitleri módon deportált is, tízezerszámra. Egyetlen példány van Magyarországon, nehezen kibetűzhető gépiratból. Kiadják. A magam költségére is vállalnám.” ILLYÉS, 1992.

Források

1.

Janics Kálmán levele Bíró Friderikához

1980. július 11.

1980. július 11.

Kedves Friderika!

Újabban igen sokszor vagyok a terhetekre, de már csak nézzétek el. Most mindössze azért írok, hogy megismételjem legutóbbi kérésemet (július 2.), föltételezve a lehetőséget a levél elkallódásának. Azt kértem – most megismétlem –, föl kellene deríteni, hogy segített-e valaki nálatok Kobrának²⁸ a küldemény házhoz juttatásában. Tudniillik, ha nem, akkor szabadabb mozgási lehetőségeim vannak, ha viszont igen, akkor erre mindig tekintettel leszek. Mindezt azért kell tudnom, mert napokon belül tárgyalni fogok ügyvéddel az engem ért nyilvános sértegetés ügyében, rehabilitációt és kártalanítást fogok követelni a bíróságtól. A problémák persze súrolni fogják Kobra tevékenységét, de kizárólag tőlem függ, hogy mit mondok és mit nem. A gyalázkodó cikk megcáfolása gyerekjáték lesz; kérdés, hogy megítélnék-e kártérítést és mennyit. A pénz bizony most nagyon kellene.

A 40 kérdéshez²⁹ újabb ötöt jegyeztem föl, az embernek lassan tisztul az esze, s szinte lépésről lépésre jutnak eszembe Kobra zavaros cselfogásai.

A Kobra-ügyet szerintem már eldöntöttnek kell tekinteni, elég elolvasni figyelmesen – és kellő politikai kritikával – a „jelentéseket”.³⁰ (Engem legjobban felbőszített, amikor a hajdani kivégzéseket emlegeti, amiből egy szó sem igaz. Viszont az efféle hazudozás kitűnően alkalmas egész társadalmunk hitelének lejáratására. Ha legalább nem jutna el az éter hullámaihoz...³¹ Ugyanis lehet, hogy elkéstem, mert én is hibás vagyok, május 29-én már kezembe adták, de csak belenéztem és visszadobtam azzal, hogy a többi el tudom képzelni. Ha akkor figyelmesen elolvasom, akkor a 40 kérdés is alaposabb lett volna, és előbb bocsáthattam volna útjára.)

²⁸ A Janics Kálmán által adott gúnynev a szemüveget viselő Duray Miklóst takarja.

²⁹ Janics Kálmán 40 jelképes pontban foglalta össze Duray Miklósnak címzett vádjait, kérdéseit, melyekből – szerinte – kiviláglott volna Duray kettős élete.

³⁰ A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága *Levél és jelentés Szlovákiából* címmel a párizsi Magyar Füzetekben közölt írást a csehszlovákiai magyarság helyzetéről. CsMKJB 1980, 131–154; DURAY, 1989, 37–48.

³¹ Itt vélhetően a Szabad Európa Rádióra gondol, ahol rendszeresen szemlézték a határon túli magyarság ügyében született írásokat. A Bizottság 3. dokumentumát beolvasták a SzER magyar adásában, de „a szerkesztő megkérdőjelezte eredetét”. DURAY, 1989, 8–9.

Ha legközelebb felétek járok, Sándorral³² föltétlenül találkozni szeretnék! (Esetleg szeptember?)

Üdvözlettel,

Janics Kálmán (aláírás)³³

2.

Janics Kálmán levele Bíró Friderikához

1980. július 26.

1980. július 26.

Kedves Friderika!

Tegnap váratlan anonim csomagot kaptam Pozsonyból, egy cseh nyelvű belgiumi folyóirat volt benne, a „Svědectví”,³⁴ a csehszlovák emigráció kiadványa. Hogy miért tisztelt meg a derék ismeretlen, az kitűnt a tartalomtól. Egy tanulmányt közölt a tavaly májusban Nyugaton szélteben publikált „jogvédő” memorandumról,³⁵ melynek értékelésében élen járó történelmi nevű csehszlovák emigránsok közös nyilatkozatot írtak alá, ebben a bevezető részben a szlovákiai magyar „jogvédőkkel”³⁶ kapcsolatban a legnagyobb bizalmatlanság hangján nyilatkoznak, összesűrítve néhány mondatba azokat a

³² Csoóri Sándor (1930–2016) kétszeres Kossuth-díjas (1990, 2012) és kétszeres József Attila-díjas (1954, 1970) költő, író, politikus, a Magyar Demokrata Fórum alapítója.

³³ Janics Kálmán a leveleket gépelte, de minden esetben autográf aláírással küldte el.

³⁴ *Svědectví* az egyik legfontosabb emigráns csehszlovák folyóirat, amely elsősorban a csehszlovákiai és nemzetközi politikai és kulturális eseményekkel foglalkozott és csak kisebb részben az emigrációval. Először New Yorkban, 1956. október 28-án jelent meg, majd 1960-tól Párizsban, végül 1990–1992 között Prágában.

³⁵ A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának 3. dokumentuma *Emlékirat a csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetéről* címmel 1979 májusában született. „A dokumentum nyomtatásban először magyarul jelent meg Párizsban az *Irodalmi Újság* 1979. szeptember–októberi számában, az 1., 2. és a 4. oldalon; »600 000 szlovákiai magyar jogaiért« cím alatt. [...] A dokumentum szlovákul szintén Párizsban jelent meg a *Svědectví* című csehszlovák folyóirat 61. számában 1980-ban. A dokumentum piszkozata magyarul készült, de az eredeti példány szlovákul lett kiadva. A *Svědectví* a szlovák eredeti szöveget tette közzé. Az *Irodalmi Újság*ban közölt magyar változat szintén a bizottság által kiadott autentikus szöveg.” DURAY, 1989, 25–26.

³⁶ A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága 1978 áprilisában eredetileg Csehszlovákiai Magyar Nemzetiség Jogvédő Bizottsága néven megalakult szerveződés, mely a szlovákiai magyarok illegális jogvédő szervezete volt a „normalizáció” időszakában. Azzal a céllal jött létre, hogy a magyar nyelvű oktatást sújtó pártállami intézkedésekre felhívja a közvélemény figyelmét, és megakadályozza azok végrehajtását. A Bizottság tevékenysége alatt összesen 65 dokumentumot adott ki, szövivője Duray Miklós volt. A csehszlovákiai bársonyos forradalmat követően, 1989 végén felfüggesztette tevékenységét. Bővebben: CsMML <https://adatbank.sk/lexikon/csehszlovakiai-magyar-kisebbsseg-jogvedo-bizottsaga/> (utolsó letöltés: 2020. 08. 31.).

gyanús körülményeket, amiket én konkrét tényekkel alátámasztva – de a falra hányt borsó eredményével – február óta hangoztatok. Tehát most már tényleg „nem vagyok egyedül”, ahogy Kobra papírra vethette a Füzetekben,³⁷ mert olyan személyek támogatják az álláspontomat, akiknek aktív szerepe volt a háború utáni eseményekben. Pl. Böhm,³⁸ a fasiszta szlovák állam budapesti követe, továbbá Kvetko,³⁹ a szlovák minisztérium megbízottja (minisztere) 1946-ban és mások.⁴⁰ Megállapítják, hogy a követelés túlzott és irreális, ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy a névtelen memorandum háttérben valami különös titokzatosság lappang. Érthetetlennek találják, hogy miért nem lett konzultálva ellenzéki szlovákokkal, továbbá, hogy miért nem terjeszkedik ki az általános emberi és polgárjogra is. Legfőképpen azonban azt találják gyanúsnak, hogy egy év alatt nem reagáltak a hatalmi szervek a sajtóban, még a magyar Új Szóban sem, holott 1977 januárjában a Charta 77⁴¹ publikálása után szinte napok múlva megindult az általános sajtóhadjárata.

A legnagyobb érdeklődéssel várom, hogy miként fog a csehszlovák emigráció reagálni az 1980. évi tavaszi hármasközleményre,⁴² mely Kvetkót közvetlenül érinti, tudniillik Kvetko volt a deportálás idején a földművelésügyi „megbízott” Pozsonyban, már pedig Kobra holmi tömeggyilkosságokat emleget⁴³ a deportálásokkal kapcsolatban, ami

³⁷ *Magyar Füzetek* Párizsban 1978–1988 között rendszertelenül megjelenő folyóirat, amely egyrészt magyarországi szamizdat írásoknak adott másodközlésben nyilvánosságot, másrészt tematikus számaiban egy-egy témakört érintő tanulmányokat, esszéket és cikkeket közölt. Bővebben: BORBÁNDI, 1992.

³⁸ Emanuel T. Böhm (1909–1990) kémikus, tanár, politikus. Nagymihályban, majd Kassán gimnáziumi tanár. Az első bécsi döntés után Kassán maradt, majd a magyarországi Szlovák Nemzeti Egység Párt vezetője lett, és a Budapesten megjelenő szlovák nyelvű *Slovenská Jednota* hírlapot szerkesztette. A második világháború után a Demokrata Párt tagja lett. Rövid ideig egészségügyi biztos volt, majd 1948-ban emigrált. Az Egyesült Államokban az emigráns Szlovák Nemzeti Tanács alelnöki tisztét is betöltötte. Az élelmiszeriparban vegyészként futott be karriert.

³⁹ Martin Kvetko (1912–1995) állatorvos, politikus. Részt vett a Szlovák Nemzeti Felkelésben és a Demokrata Párt megalapításában. 1945–1948 között földművelésügyi biztos, de a kommunista fordulat után emigrált. Később a Szabad Európa Rádió csehszlovák osztályának munkatársa lett. A rendszerváltást követően visszatért Szlovákiába és az újjáalakuló Demokrata Párt elnökévé választották.

⁴⁰ A dokumentum aláírói: Dr. Emanuel T. Böhm, Rudolf Fraštacký, Dr. Imrich Kružliak, Dr. Martin Kvetko és Dr. Jozef Staško.

⁴¹ 1977 januárjában csehszlovákiai ellenzékiek által kiadott politikai nyilatkozat, amely az emberi jogok megsértése ellen tiltakozott. Közzétételekor 241 értelmiségi írta alá, de később sokan csatlakoztak hozzá. A Charta '77 első szövevivői: Václav Havel, Jiří Hájek és Jan Patočka. A vezetőket börtönbüntetéssel sújtották és az aláírókat is üldözték a csehszlovák hatóságok.

⁴² A Bizottság negyedik dokumentuma valójában 1979 novemberében született szlovákul a Charta '77 tagjainak címzett kísérőlevéllel együtt, míg a szintén autentikus magyar változat 1980-ban a párizsi *Magyar Füzetek* 6. számában jelent meg nyomtatásban. CsMKJB, 1980, 132–133; DURAY, 1989, 37–48.

⁴³ Janics Kálmán túl szigorú „szövegkritikát” alkalmaz a Bizottság 4. dokumentuma és szerzői irányába, amikor a tömeggyilkosságokat – hazudozásnak beállítva – kiemeli a szövegből. Durayék tanulmánya így fogalmaz: „Több mint hetvenezret kitelepítettek az országból, több mint negyvenezret katonai erőszakkal a Szudéta-vidékre telepítettek. Közél ezerre becsülhető azoknak a száma, akik elpusztultak az atrocitások következtében: a marhavagonokban meghalt gyermekek és öregeké, s azoké, akiket helyben kivégeztek, mert ellenállást tanúsítottak.” DURAY, 1989, 37–48. Janics Kálmán könyvét jórészt korabeli sajtóhírekre, cikkekre alapozta, levéltári kutatásra nem volt lehetősége, célja pedig csak megcáfolhatatlan, megtagadhatatlan tényekre alapuló könyv írása volt, így a deportálások halálos áldozatairól nem szólt,

azonban Kobra kitalálása azzal a nyilvánvaló céllal, hogy hazudozásait az én nevemhez kapcsolja („...de ma már nincs egyedül”).⁴⁴

Egyébként a közös nyilatkozat aláírói az 1968-as szlovák nacionalista ellenzék érveivel próbálják megcáfolni a „jogvédők” követeléseit, javasolják pl. a reciprocitást, azonkívül azt állítják, hogy magyar többségű helyeken magyarok nyomják el a szlovákokat. Ez azonban mellékkörülmény mellett, hogy Kobra igazi arcát mások is fölismerték; így kell a dolgokat szemlélni: hideg ésszel és megfontolással, nem pedig a manipulációs látszatok bűvöletében.

Ami a legérdekesebb: a szlovák megbízottak testületének elnöke 1946-ban a deportálás idején Dr. Gustáv Husák⁴⁵ volt, a jelenlegi államelnök, tehát Kobra hazug vádjával nyilvánosan és durván megsérti a csehszlovák államfőt.

Vagyis Kobra és maffiája tömeggyilkosságokért való felelősség hamis vádjával támad az államfőre; most már csak azt szeretném tudni, hogy mit kezd az államügyészség Kobrával és „társaival”. Mert azt nem mondhatja senki a Duna-térségben, hogy február 1. óta nem tudja, hogy kik vannak a „jogvédők” akciók mögött, miután februárban már nyíltan beszéltem, áprilisban és májusban pedig három hosszú jegyzőkönyvbe diktáltam be a tanúk megnevezésével, hogy ki a „jogvédők” irodalom terjesztője. Néhány hétig még lehet „nyári álmodni”, de azt hiszem, hogy a csehszlovák emigráció rövidesen újból megteszi észrevételeit, annál is inkább, mert a legújabb párizsi közlemény hazugságaiban és merészségében messze túlszárnyalja a tavalyi közleményeket. (Azt hitték az urak, hogy beérett a gyümölcs, csak le kell szakítani.)

Az én tennivalóm most már csak az, hogy kivárjam, mikor lesznek hajlandók az illetékesek lépéseket tenni Kobra ellen.

nehogy ezen keresztül hiteltelennek nyilvánítsák munkáját. Az 1947 májusában Pozsonyigetfalu határában feltárt tömegsírral és a ligetfalusi gyűjtőtáborral kapcsolatban nagyon óvatosan fogalmazott, a harmadik kiadásban egy fejezet végi jegyzetben ki is jelenti: „Nincs kapcsolatban a szlovákiai magyarsággal az a tömegsír, melyet Pozsony mellett, a Duna jobb partján tártak fel 1947 májusában és júniusában az osztrák–csehszlovák határ mentén, az 1945 áprilisában megásott határmenti futóárkokban.” JANICS, 1992, 177. (116. jegyzet) A jogfosztó intézkedések következtében elhunytak számáról – sokak, így Vadkerty Katalin és Popély Árpád komoly kutatásai ellenére – ma sem rendelkezünk pontos adatokkal, de nem tűnik elrugaskodottnak a Bizottság közel ezres becslése. VADKERTY, 2007, 47–62; POPÉLY, 2007, 48–66.

⁴⁴ A dokumentumban Janicsot abszolút pozitív hősként, példaképként állítja be a Bizottság (ha tetszik, Duray Miklós): „Azóta csupán Dr. Janics Kálmán, volt jolsvai körorvos – jelenleg nyugdíjas és raktárnok – térképezi folyamatosan a nemzetiség helyzetének alakulását és publikálja észrevételeit. Nagy bátorság kellett ehhez, és nem kisebb ahhoz is, hogy nyilvánosan tiltakozzék a Charta '77 aláíróit rágalmazó propagandahadjárat ellen. De ő vállalta a kiállítás következményeit. Vállalta a csehszlovákiai magyar nemzetiiség 1945 és 1948 közötti meghurcolásáról írt dokumentumkönyvének külföldi kiadását: a könyv 1979 végén jelent meg Münchenben, egyelőre csak magyarul. Janics Kálmán jelenleg a legtöbbit üldözött csehszlovákiai magyar. Csakhogy ma már nincs egyedül, mert az évtized közepétől, igaz szervezetlenül, de mind gyakrabban és erőteljesebben megnyilvánult a magyarok körében az elégedetlenség az egyre tarthatatlanabb belpolitikai állapotok miatt. Ez vezetett 1978-ban a magyar kisebbség átgondolt demokratikus programon alapuló ellenzékének kialakulásához és a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának megalapításához.” CsMKJB, 1980, 132–133, illetve DURAY, 1989, 40.

⁴⁵ Gustáv Husák (1913–1991) szlovák nemzetiségű kommunista politikus, 1975–1989 között a Csehszlovák Szocialista Köztársaság államfője.

A pört a bizonyos hírlap⁴⁶ ellen megindítom. Az ügyvéd – amikor mindenről tájékoztattam – kinevetett, hogy Kobrát nem ismertem föl már 1979 nyarán.

Július közepén levelet kaptam Gyuritól,⁴⁷ akivel együtt voltunk nálatok májusban, úgy tájékoztatott, hogy druszám, a történész⁴⁸ szerint is „le kellene ülnöm beszélgetni” Kobrával, továbbá, hogy a februári skandalizálás hiba volt. Ez a levél nagyon lehangolt, de a belgiumi folyóirat fölvidított.

Remélem, hogy a 40 kérdésnek megvolt a hatása, de ha ennek sem, akkor sem leszek már egyedül! (Persze, Titeket sohasem tekintettek Kobra-pártiaknak.) Mindenesetre megismétlem: A Magyar Füzeteket meg kell mutatni jól képzett jogásznak!

Állásom nincs. Mint tudjátok, kidobtak a májusi pesti látogatásom után. Júniusban azt hittem, hogy az a „bizonyos telefon”, de most már föltételezem, hogy nem a telefon, hanem szóbeli tájékoztatás volt az oka az ügynek. (Kobra május 25-én nyomozta le, hogy kivel beszéltem, ha csak annyit is mondtak neki, hogy róla és a kihallgatásomról beszéltem, az elég volt.)

Télen azt mondtátok, hogy Kelemen Éva⁴⁹ címe meg fog változni. Jó lenne, ha tájékoztatnál, hogy mi a címe.

Megelégedéssel láttam (ill. hallottam), hogy Kobra közleményei nem jutottak el az éter hullámaihoz; ezek szerint talán mégis feltisztul a köd?

Szóval hat hónap óta a hangulatom most változott ismét optimistára, Kobra ellen a harc tovább folyik.

Augusztus 6-án találkozom Gyurival, akiről fentebb volt szó. Ha lenne valami üzenet, rá lehet bízni. (Ha a levél időben odaér!)

Baráti üdvözléssel

Janics Kálmán (aláírás)

A 41. kérdés Kobrához: Igaz-e D. úr, hogy felesége azért vált el Öntől „mert naponta, gyakran éjszakai órákban is jártak önökhöz bizonyos személyek, és elhívták éjszaka is ismeretlen céllal?”

⁴⁶ Értsd: *Új Szó*.

⁴⁷ Hábel György (1922–2016) erdőmérnök, MÁV-főmérnök, közíró. A legelsők egyike volt, aki nyilvánosan kiállt a bős–nagymarosi vízlépcső megépítése ellen, a rendszerváltás után a Dunai Vízlépcső Kormánybiztosi Titkárságának felkért szakértője volt. A kezdetektől aktív tagja volt a Rákóczi Szövetségnek, illetve a Magyarok Világszövetségének.

⁴⁸ Benda Kálmán (1913–1994) Széchenyi-díjas magyar történész (1992), levéltáros, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja (1991). Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett diplomát. A második világháború után a Kelet-európai Tudományos Intézet helyettes igazgatója volt, ahonnan politikai okokból eltávolították. 1950-től a Dunamelléki Református Egyházkerület levéltárosaként, majd 1956-tól az MTA Történettudományi Intézetében dolgozott, ahol az intézet Forradalmi Bizottságának vezetője lett. A rendszerváltás éveiben egyensúlyozó szerepre törekedett az ellenzéki csoportok között; részt vett a monori és lakiteleki találkozók is. Bővebben: *ÖZE*, 2014, 5–11.

⁴⁹ Kelemen Éva Csoóri Sándor élettársa volt ekkor. Für Lajos visszaemlékezése szerint 1978 decemberében az egyik kéziratért Kelemen Éva és Bíró Friderika utazott Vágkirályfára Janics Kálmánhoz. *FÜR*, 2007, 244–245.

3.

Janics Kálmán levele Bíró Friderikához

1980. augusztus 6.

Augusztus 6.

Kedves Friderika!

A kispaládi⁵⁰ lakóházat megkaptam. Ma beszélgettem Gy-vel⁵¹ is, majd referálgat. A másik Gy.⁵² is arrafelé fog nyaralni két hétig.

Ami engem illet, nehezen indul a pöröm az újság ellen, mindenki fél, aki él, így ügyvéd nélkül – de megfelelő szaktanácsokkal fölverteztve – kezdem meg az ütközetet. Egyelőre az anyag hiteles fordítását készítem elő. Azt hiszem, hogy karácsonyig az ügy elhúzódik. Állást még nem találtam, igaz, hogy nem is igen kerestem.

Talán már tudjátok, de jobb, ha megismétlem a két újabb kérdést, a 41-iket és a 42-et. 41: 1979 tavaszán miért szökött el a felesége K. úrnak? (Válasz: mert ismert munkatársai éjjel-nappal ki és bejártak hozzá, a feleség viszont kijelentette, hogy ilyen emberrel nem hajlandó együtt élni.)

42: A New York-i csehszlovák emigráció kérdezi – tehát nem én – a belgiumi⁵³ Svědectví című cseh nyelvű lapban /61/1980/, hogy ki érti meg ezt a gyanús furcsaságot; a Charta 77 közzétételének napok alatt általános ellentámadás lett a következménye, Kobra termékei viszont már egy éve barátságos elnézést élveznek, még a magyar nyelvű lap is hallgat???

Üdvözlettel,

Janics Kálmán (aláírás)

4.

Janics Kálmán levele Bíró Friderikához

1980. augusztus 15.

1980. augusztus 15.

Kedves Friderika!

Mint már egyszer írtam, a képeslap megérkezett. A napokban – azaz tegnap – levelet kaptam a másfél évvel ezelőtt beadott panaszomra egy bizonyos újságcikk miatt. A levél groteszk egyszerűséggel megállapítja, hogy a bizonyos újságcikkben nincs törvénysértés, ezért nem lát okot a vádemelésre. Ezek után már csak azt nem értem, hogy miért nem va-

⁵⁰ Kispalád község Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

⁵¹ Vélhetően Hábel György.

⁵² Vélhetően Szatmár György.

⁵³ A lap Párizsban jelent meg, de Belgiumban nyomtatták.

gyok fölakasztva. Záradékaiban lehetővé teszi ugyan a további panaszt, de ezzel nem kívánok élni, mert esetleg 18 év múlva kapnék választ, és erősen kétes, hogy meg tudom-e várni ezt a választ. A viselkedés teljesen érthető, végül is az a bizonyos cikk csak része volt a Kobra-féle globális akciónak, ez viszont a jelen pillanatban kissé „cseppfolyós” állapotban van. Még meg kell jegyezni, hogy a levél erősen hangsúlyozta azt a tényt, hogy engem semmiféle károsodás nem ért, állásomból azért bocsátottak el, mert sok a hasonló képzettségű fiatal. (Persze ez nem jelenti azt, hogy most rohanok a levéllel állásért kunyorálni, éppenséggel nem, erre több okom is van, amit majd szóban elmondok.)

Azoknak, akiknek – bár messze laknak – ugyanaz a nézetük a Kobra-ügyről, mint nekem, írtam egy levelet. (Gondolom, már tudjátok.) Ebben megerősítem a gyanújukt, elhatárolom magam az ügytől és leszögezem, hogy nekünk ehhez semmi közünk, mind a három újabb közlemény⁵⁴ is más forrásból származik.

Szerintem egy olyan helyzethez érkeztünk, amikor fel lehetne használni Kobra ez évi akcióját nyilvánosan is, akár konferencia alkalmával, mert a dolgokat törvények és egyezmények oldják meg, nem pedig olyan módszerek, mint Kobra akciója. Ehhez persze az kellene, hogy a hármas közlemény egyes részeinek idegen nyelvű lefordítása is rendelkezésre álljon! A hiba az, hogy már kevés az idő, de még nagyobb, ha egyeseknek még mindig hályog van a szemén. (Mindezt szóban akartam javasolni, de akkor már biztosan késő lesz.)

Szeptember 27-én készülök hozzatok, megjelenlém a lényeges, mindent bizonyító részeket. Bár ezt más is megteheti – jogász, vagy politikus. Ha szükséges, utazásomat egy vagy két héttel előbbre is tehetem, tehát szeptember 20-ra vagy 13-ra. Persze ezt már nehéz lelevelezni.

Üdvözlettel

Janics Kálmán (aláírás)

5.

Janics Kálmán levele Bíró Friderikához

1980. augusztus 16.

aug. 16.

Kedves Friderika!

Közben meggondoltam, és mégis válaszoltam az államügyészségnek. A válasz fordítása mellékelve.

⁵⁴ A fentebb már tárgyalt, a *Svědectví*-ben (majd az *Irodalmi Újságban*) megjelent 3. dokumentum és a levél kelte között három újabb közleményt/dokumentumot adott ki a Bizottság. 4. dokumentum: Levél és tanulmány a cseh polgárjogi mozgalom (Charta '77) számára (1979. november); 5. dokumentum: Az emberi jogokra vonatkozó megállapodások és a csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete (1980. február); 6. dokumentum: Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet 1980. évi madridi ülészakára készült beadvány (1980. május). DURAY, 1989, 43–71.

Megismétlem, hogy pesti utamat szept. 27-re tervezem, de lehet előbb is. Azért tettem 27-re, mert druszámmal⁵⁵ is szeretnék beszélni, ti. a könyv korrektúrája körül némi kifogásaim vannak. (Addig persze még néhányszor írok, de jó lenne, ha jeleznétek, hogy megfelel-e az időpont.)

Üdvözlettel

Janics Kálmán (aláírás)

Melléklet

Másolat (Szlovák eredeti magyar nyelvű fordítása)

Dr. Janics Kálmán, 925 91 Kráľová nad Váhom⁵⁶ (Vágkirályfa)
Sz: Pn 130/79

1980. augusztus 13.

Körzeti államügyészség Bratislava I.⁵⁷
Pozsonyban

Meglepetéssel olvastam az 1979. február 20-án küldött panaszomra érkezett 1980. augusztus 5-én kelt válaszukat, melyben közlik, hogy az Új Szóban 1979. január 24-én közölt „Kit szolgál ez?” című és Szatmáry Adám⁵⁸ aláírással közölt cikk nem tekinthető törvényt sértésnek.

Szatmáry Adám nyilvános hamis vádaskodása, hogy fasiszta gondolkodású vagyok, hogy irredenta vagyok és nem ismerem el a mai kelet-európai határokat, tagadom a szocializmus gazdasági fejlődését, sőt magát a szocializmust is nem létezőnek tekintem, hogy hamis híreket terjesztek külföldön stb. kitalált valótlanosság; ezzel Szatmáry Adám nyilvánosan azzal vádol, hogy megsértettem a Büntető törvénykönyv 92, 98, 102 és 112 §-át.

Szatmáry Adám cikke nem elszigetelt papiros-anyag, hanem nyilvános történelmi bizonyíték, mely a jövő nemzedékek számára is jelképe lesz napjaink erkölcsi és politikai viszonyainak, ezért nemcsak arra van szükség, hogy személyem elégtételt kapjon, hanem arra is, hogy a szocializmus presztízsét tiszteletben tartsuk. Mivel Szatmáry Adám cikke hazugság és hamisítás, nyilvános megcáfolása közérdekű és elkerülhetetlen.

A jövőben személyem jogi védelmét folytatni fogom a Polgári törvénykönyv 11 §-a szerinti; az írásbeli anyagot – lefordítás után – magánvád formájában átadom a Bratislava I. Körzeti bíróságnak.

⁵⁵ Vélhetően Benda Kálmán.

⁵⁶ Vágkirályfa, nyitrai kerület, vágssellyei járás, ma: Kráľová nad Váhom, SK.

⁵⁷ „Bratislava I.” Pozsony első kerülete (járása), az Óváros (Staré mesto).

⁵⁸ A cikk Szatmáry Adám aláírással került nyomtatásba, mely álnevet mindaddig nem sikerült azonosítani.

Szabadjon még megjegyezni, hogy a kassai kerületi rendőrparancsnokságnak azt a megállapítását, hogy az Új Látóhatárban⁵⁹ (NSZK) megjelent cikkem⁶⁰ valótlanúságot tartalmaz a nemzetiségi kérdés kezelésében, tévedésnek tartom. Ami orvosi állásomat illeti: 1979. február 28-án munkaviszonyom ismeretlen tettesek nyomására szűnt meg, nem pedig azért, mert az orvos-túltermelés miatt nem volt rám szükség. A vágsellyei Duslo⁶¹ üzemben állandó az orvoshiány, az üzem maga is külön jutalmakat ad az orvosoknak, hogy a „kádereket stabilizálja”.

Tisztelettel

Dr. Janics Kálmán s. k.

Másolatban: Új Szó, Bratislava

6.

Janics Kálmán levele Bíró Friderikához

1980. augusztus 20.

1980. aug. 20.

Kedves Friderika!

Gondolom, kezdek unalmas lenni a sok levéllel, de mindig új kérdések vetődnek föl. A szept. 27-i dátum most már végleges, mert ugyanerre a napra tűztek ki egy pozsonyi öregdiák találkozót,⁶² és oda már régebben elígérkeztem. A dolgok persze annyiban komplikálódtak, hogy szállásra lesz szükségem. (Ez nem azt jelenti, hogy okvetlenül a Ti nyakatokon akarok nyugösködni, jó lenne akárhol.) Vasárnap délben indulnék vissza. A részleteket még megírom.

Valami eszembe jutott, amit májusban elfelejtettem: A könyv 91. oldalán 66. szám alatt be lett toldva egy jegyzet,⁶³ amely egy igen lényeges tény⁶⁴ szöveg le – de minden

⁵⁹ A müncheni *Látóhatár* utóadaként – annak szerkesztőségében történt szakadás után – 1958 júliusában indult irodalmi és politikai emigráns magyar folyóirat. Bővebben: BORBÁNDI, 1992.

⁶⁰ *A csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség* címmel írt cikket Janics az *Új Látóhatár*ba. JANICS, 1976.

⁶¹ Duslo 1958-ban alapított vegyi üzem Vágsellyén, mely elsősorban műtrágyagyártással foglalkozik.

⁶² Janics Kálmán Pozsonyban végezte a gimnáziumi és egyetemi tanulmányait is.

⁶³ A jegyzet szövegének kérdéses része: „Az 1943 decemberi szovjet–csehszlovák egyezmény magyar vonatkozásban két fontos dolgot tartalmazott. Az egyik, hogy magyar antifasiszta hadsereg felállítására nem kerül sor, a másik, hogy a háború után a csehszlovákiai magyarokat kitelepítik.” JANICS, 1979, 91; JANICS, 1980, 91. A részlet az 1989-es harmadik (első magyarországi) kiadásban, illetve az azt követő kiadásokban már nem szerepelt. JANICS, 1989, 100.

⁶⁴ Az 1943. december 12-én aláírt szovjet–csehszlovák szövetségi és kölcsönös segélynyújtási szerződés nem tért ki a magyarkérdésre, de Beneš december 12-i, 14-i, 16-i és 18-i, Sztálinnal és Molotovval folytatott megbeszéléseinek jegyzőkönyvei és memoranduma alapján kijelenthető, hogy már ekkor támogatást kapott a csehszlovákiai németek mellett a magyarság kitelepítésére is. GULYÁS, 1993.

forrásmegjelölés nélkül.⁶⁵ (Erre druszámat,⁶⁶ a történést júniusban figyelmeztettem.) Arra kérem férjedet, kérdezze meg Juhász Gyulát⁶⁷ vagy Vigh Károlyt,⁶⁸ hogy lehet-e ez bizonyítani, mert ha nem, igen lényeges indokot szolgáltathat a recenzió támadásának.

Én eredetileg úgy írtam, hogy a jelzett tény csak négy hónappal később következett be, de a lektor (nem tudom, hogy kitől származik) betoldása négy hónappal előbbre tette bizonyítás nélkül. Az ügyet diszkréten kellene intézni, nehogy megsértődés kerekedjen belőle. Részemről viszont elkerülhetetlen, hogy a dolog tisztázódjék esetleges recenziós vitákban való helytállás érdekében. (Gondolok elsősorban a mi hazai fórumainkra.) Más változtatásokat is észrevettem, de ezek nem lényegesek. A részleteket majd megtárgyaljuk, de Juhász Gy. véleményét szeretném hallani.

A napokban két levelet indítottam el, 16-án és 18-án, ez a harmadik. (A 16-i csak egy levélmásolat.)

Megkezdtem jegyzetek készítését arra az időre, amikor majd beszélgethetünk, hogy ne felejtsek ki semmit.

Jó lenne, ha jeleznének, hogy rendben van-e a dátum. A visszautazás kitolható vasárnap estére is.

kézsókkal

Janics Kálmán (aláírás)

7.

Janics Kálmán levele Bíró Friderikához

1980. augusztus 29.

Aug. 29.

Kedves Friderika!

Gyurkától⁶⁹ levelet kaptam, melyben jelzi a lehetséges látogatások dátumát. Ennek alapján törölöm az eredeti tervet (szept. 27.) és egy héttel előbbre teszem a látogatást,

⁶⁵ Megjegyzés: Az eredeti levélben aláhúzva szerepel.

⁶⁶ Benda Kálmán.

⁶⁷ Juhász Gyula (1930–1993) történész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1990). 1958-tól a Történettudományi Intézet munkatársa, 1985-től a Magyarorsággkutató Intézet vezetője, majd 1986-tól az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója.

⁶⁸ Vigh Károly (1918–2013) losonci születésű történész. 1942-ben került a Teleki Pál Tudományos Intézetbe, majd ennek jogutódjában, a Kelet-Európai Tudományos Intézetben dolgozott. 1967-től 1985-ös nyugdíjazásáig a Nemzeti Múzeum főmunkatársa volt. Kutatásainak középpontjában Bajcsy-Zsilinszky Endre állt, de foglalkozott Tildy Zoltánnal, Teleki Pállal és a felvidéki magyarság történetével is. 1986-tól a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság elnöke, e minőségében vett részt az Ellenzéki Kerekasztal ülésein. 1991-től a Rákóczi Szövetség alelnöke volt. PÁLINKÁS, 2019, 49–54.

⁶⁹ Véltetően Hábel György.

szeptember 20-ra. Az Amicus-szal⁷⁰ érkeznek, vissza másnap, hogy minden letárgyalható legyen. (Korábbi dátumokat már nem lehet lelevelezni.)

Tehát szept. 20-án délelőtt elmegyek a történész-druszámhoz, 14 órákor pedig már nálatok lehetek. Gyurkát lehetne 17 órára hívni.

Jó lenne, ha még választ kaphatnék, hogy minden rendben van.
Üdvözlettel

Janics Kálmán (aláírás)

8.

Janics Kálmán levele Bíró Friderikához

1980. szeptember 5.

Szept. 5.

Kedves Friderika!

A programban változás nincs, szeptember 20-án érkezem a Nyugatira (Amicus), azt hiszem 9 óra 25-kor. Hozzátok 14 órára készülök, de az esti Amicusszal el szeretnék utazni. Ez azonban nem okvetlen követelmény, ha szükséges, maradok vasárnapra is. (Persze, ha nem dobtok ki.) Mindenesetre veszek helyjegyet szombatra, a továbbiakat majd meglátjuk.

Ne felejtsetek el addig is, amit kértem legutóbb, a 91. oldalon a 66. sz. jegyzet forrására vonatkozólag tájékozódni. Biztosan tájékozott (Juhászon és Vighen kívül) Balogh Sándor⁷¹ is.

Egy hosszú jegyzéket készítettem a megbeszélendő dolgokról. Van egy kellemetlen meglepetés is, amit majd szóban mondok el. (Összefügg az eredeti kéziratok teljes eltűnésével.)

Üdvözlettel

Janics Kálmán (aláírás)

⁷⁰ Amicus (magyarul: Jóbarát) Prága–Budapest között közlekedő nemzetközi gyorsvonat. Pozsonyból reggel 6 órákor indult Budapestre. A vonatról kapta a nevét az 1980-as évek végén alakult Amicus-kör, a cseh és szlovák kultúra barátainak köre.

⁷¹ Balogh Sándor (1926–2004) történész. 1965 és 1970 között az ELTE rektorhelyettese, 1986 és 1991 között a Történelmi Társulat elnöke. A rendszerváltás idején (1988–1991) a Párttörténelmi Intézet (a későbbi Politikátörténelmi Intézet) igazgatója, a Politikátörténelmi Alapítvány első elnöke (1990–2004). Janics Kálmán vélhetően azért gondolt Balogh Sándorra is, mivelhogy ő is kötődött a csehszlovákiai magyarsághoz, Pereszlényben (ma Preseľany nad Iplom, Ipolyság része, Szlovákia) született.

9.

Janics Kálmán levele Bíró Friderikához

1980. szeptember 8.

Szept. 8.

Kedves Friderika!

A telefonüzenetet megkaptam. Eszerint a végleges dátum szept. 27. Többet nem írok, mert választ már úgysem kaphatok. (Az Amicusszal utazom.) 14 órakor Nátatok leszek! üdvözlettel

Janics Kálmán (aláírás)

10.

Janics Kálmán levele Bíró Friderikához

1980. szeptember 15.

1980. szept. 15

Kedves Friderika!

Még egyszer konkretizálom az úti programot: Tehát szept. 27. 11-re elmegyek druzámhoz a történészhez, hozzátok el tudnék jutni 14 vagy 15 órára (aszerint, hogy találkozom-e egy kassai ismerősömmel). Maradjunk abban, hogy legkésőbb 15 órára nálatok leszek, de ha a jelzett ismerős nem érkezik meg, akkor már 14 órára ott leszek. (Az ismerős a druzámnál fog rám várni.)

Az Amicusszal utazom, de nem tudom, hogy hazafelé milyen vonatra váltsak helyjegyet, úgy gondolom, hogy másnap 13 órakor (Balt-orient)⁷² már elutazhatnék (indul a Nyugatiról). Persze ezt meg lehet változtatni, elvégre a helyjegy csak 6 f.

Szeretnék mindenkivel mindent letárgyalni!

(Kivéve persze Kobrát! Ezt úgy értem, hogy velem nem vagyok hajlandó egy levegőt szívní, akárki fogja is ezt ajánlani.)

Baráti üdvözlettel

Janics Kálmán (aláírás)

⁷² A Balt-Orient expressz Berlin és Bukarest között közlekedő nemzetközi gyorsvonat volt.

11.

Janics Kálmán levele Bíró Friderikához

1980. szeptember 16.

Szept. 16.

Kedves Friderika!

A program változatlan (tehát szept. 27.), de addig is előlegezek néhány tudományos észrevételt, amiket majd szóban is megvitatunk.

Tudomásul kell vennünk, hogy a könyv eredeti kéziratából már egy példány sem létezik, és azt hiszem, hogy nálatok sincs. Az itteni négy példány sorsát majd szóban mondom el.

Vissza kell viszont térni a könyv 91. oldalán az utólag betoldott 66. sz. jegyzethez. Már 1980 áprilisában kifogásoltam, hogy a jegyzet nem jelzi a kútforrást, annak ellenére, hogy a könyv alap gondolatát érinti, ezzel támadási felületet kínál nemcsak a jóindulatú recenzióknak, de egy esetleges rosszindulatú propagandának is. Olyan tényt szögez ugyanis le, amit semmi más írott anyaggal bizonyítani nem lehet, tehát jogos a kívánság, hogy az olvasót tájékoztassuk a közlés származásának a kérdésében.

A magam részéről a jegyzet állítását tévedésnek tartom, kizárólag szóbeli megegyezésről lehetett szó, már pedig ezt bizonyítani nem lehet. Esetleg feltételezhető az írásbeli egyezmény a hadseregszervezésre vonatkozólag. Addig is, míg a történészekkel tisztázuk a kérdést, szabadjon néhány észrevételt tenni:

- 1) 1943 decemberében egy ilyen írásbeli szerződés nem illeszthető bele a történelmi pillanatot diplomáciai, katonai és politikai alakulásába.
- 2) A lényeges elvi kérdés írásbeli rögzítése, jobban mondván a kérdés kétoldali eldöntése megkerülte volna a szövetségeseket. (Az angolszászok határozottan elleneztek.)
- 3) Aláaknázták volna a Kállay-kormány béketapogatódjásait.
- 4) A brit kormány előtt nem lehetett volna eltitkolni, ezt a londoni emigrációs kormány meg sem kísérelte volna. Tehát a londoni levéltárban nyomának kellene lennie – ha igaz lenne.
- 5) Egy ilyen szerződésnek nincs nyoma a háború utáni irodalomban, pedig Beneš elnöknek nem voltak gátlásai a diszkréció körül.
- 6) A háború utáni politikai harcban miért nem hivatkozott senki erre az írásbeli szerződésre?

Meg kell tennem ezeket az észrevételeket (mondjuk önrecenzióknak), mert eredeti kézirat már nem létezik, a betoldás pedig nem állja ki a kritikát sem a formájában (nincs dokumentálva), sem a tényekhez való viszonyulásában, szükséges tehát legalább az emlékezet alapján fölfigyelni a kockázatos értékű nyomdahibákra. A könyv új kiadásával kapcsolatban határozottan szükség lenne a 91. oldal 66. számú jegyzetének tisztázására.

ra.⁷³ Az sem közömbös, hogy mi lett a sorsa a 73.⁷⁴ és a 76.⁷⁵ oldalon három olyan mondatnak, amelyek ellentmondásban vannak a jelzett 66. sz. jegyzettel. Tavasszal ezeknek a törlését javasoltam azzal az indokolással, hogy megcáfolja őket a 91. oldal jegyzete. Azóta azonban fölmerültek az előadott kételyeim, és észszerűbbnek tartanám az eredeti mondatok meghagyását és a jegyzetnek (66. sz.) a törlését, amennyiben történészeink nem tudják az állítást levéltári forrással igazolni. Remélem, hogy ezt 27-én sikerül tisztázni, ha pedig nem, akkor az új kiadáshoz hibaigazító lapot kell csatolni, és [a] 66. sz. jegyzetet törölni.

Üdvözlettel a közeli viszontlátásig

Janics Kálmán (aláírás)

⁷³ A könyv második kiadása, mely 1980-ban jelent meg, gyakorlatilag változatlan utánnyomás, a szerző által e levelekben is kifogásolt részek megegyeznek az 1979-es első kiadásban lévőkkel. A harmadik (1989) és negyedik (1992) magyar nyelvű kiadásban a 66. számú jegyzetnek csupán az első mondata maradt meg.

⁷⁴ „Beneš emlékiratai azt igazolják, hogy a magyarok elleni transzferpolitika 1943 decemberében még megközelítően sem kristályosodott úgy ki Moszkvában, mint a német kérdés megoldása: »Molotovval lényegében és rendszeresen megtárgyaltuk közös politikánk minden kérdését, Németország és Magyarország háború utáni helyzetét, náci németjeink transzferjének kérdését... Sztálinnal újból megtárgyaltam ugyanezeket a kérdéseket, főleg Németországnak és Magyarországnak a problémáját, németjeink kitelepítésének a kérdését, Lengyelországot, határaink ügyét és egyebeket. Nézeteink azonossága teljes volt.« Vagyis Beneš nem említi, hogy magyar vonatkozásban is sikerült elfogadtatnia a transzferelvet, de hogy a jövőben ezt tovább fogja szorgalmazni, az kitűnik Mikolajczykhoz írt leveléből: »Németjeink transzferjének kérdését Moszkva elfogadta... Egységes, vagy egyidejű politikai vonalunk lesz Magyarországgal szemben.« A német és a magyar helyzet kifejtésében ekkor még érvényesült a különválasztás elve, a német transzfert Moszkva elfogadta, a magyar transzfert nem, ekkor látszólag Beneš is levette a napirendről.” JANICS, 1979, 73.

⁷⁵ „1943 decemberéig Benešnek nem sikerült a szovjet kormányt rábírnai a transzferelvenek a magyarokra való kiterjesztésére, amiben közrejátszott a nyugati szövetségesek elutasító állásfoglalása, de az a körülmény is, hogy – a doni katasztrófa ellenére – Magyarország akkor még komoly katonai erőt képviselt, és bizonyos önálló politika fordulataival akkor még számolni lehetett. [...] 1944 tavaszáig a magyar lakosság kitoloncolásának terve csak Beneš elméleti elképzelése volt, nincs nyoma az irodalomban annak, hogy bárki is támogatta volna Beneš ez irányú erőfeszítéseit. [...] A tájékoztatás lényegében meghamisította a helyzetet, mert a zárójelben odabiggyesztett »magyarok« is akkor még a londoni kormány vágyálma volt csak: a szövetségesek elismerték a magyar kisebbség negatív szerepét az államválságban, de a magyarok ellen alkalmazandó transzferhez addig seholy jóváhagyást nem kapott Beneš diplomáciája.” JANICS, 1979, 76.

12.

Janics Kálmán levele Für Lajoshoz

1980. szeptember 29.

Szept. 29.

Kedves Lajos!

Eltekintek a formalitásoktól, ezért az anyagot a Te nevedre küldöm. Főleg azért, mert másképp három napot késne.

A sajtóhibákat és zavaros mondatokat hagyjuk figyelmen kívül, ugyanis K.,⁷⁶ a történész szerint az általam leadott korrektúra-javaslatok már májusban el lettek küldve az illetékeseknek. Szerintem fönnáll viszont a 91. oldal 66. sz. jegyzetének kérdése, melyről druzám azt mondja, hogy már nem lehet törölni, és marad olyan megoldás, amelyet én javasoltam májusban, hogy töröljék a 73. és a 76. oldal három mondatát. (A 73. o. III. bekezdésének utolsó mondata „A németek... stb.” ellentmond a 91. o. 66. jegyzetének. Ugyanez vonatkozik a 76. oldalon a II. bekezdés egy mondatára: „1944 tavaszáig... stb.” és ugyanezen bekezdés utolsó mondatára: „A tájékoztatás lényegében... stb.”)

Druzám szerint a jegyzetet már nem lehet törölni. Ennek ellenére nem tudom elhinni, hogy egy mondat kihagyása – ahogyan Veled megegyeztem, lényeges nyomda-technikai problémát jelentene. Ha a jelzett ellentmondó mondatokat már nem is lehetne visszaiktatni a szövegbe, a bizonyíthatatlan mondatot akkor is jobb lenne kihagyni a 66-os jegyzetből. (A katonai vonatkozások maradhatnak, ezt látta az a barátunk is, aki jelen volt a druzámnál.) Persze a dolgokat tapintatosan kellene egyeztetni, nehogy druzám megsértődjön; így is észrevettem, hogy nem nagyon tetszik neki a beavatkozásom. A dolgokat összegezve az a véleményem, hogy senki nem meri vállalni a felelősséget annak kimondására, hogy végül is hol látta az okiratmásolatot vagy eredetit; de mit mondok én, ha egy recenzió – teljes joggal – megtámad? Mással, mint a könyv első kiadásának a szövegével (lásd 73. és lásd 76. o.) aligha tudok majd védekezni. Kedves feleségednek kézcsókkal, még egyszer köszönöm a kedvességteket baráti üdvözléssel

Janics Kálmán (aláírás)

U. i. A többi dolgot 10 napon belül elküldöm!

⁷⁶ Benda Kálmán.

13.

Janics Kálmán levele Bíró Friderikához

1980. október 4.

Okt. 4.

Kedves Friderika!

Mellékelem 11 év demográfiai kiértékelését különös tekintettel az iskolahelyzetre. A külön iskolatáblázatot is majd küldöm. Most nem lehet, mert nincs „kéznél”, meg amúgy sem férne bele a levélbe.

29-én föladtam egy levelet kedves férjed nevére; ti. másképp késett volna. A korrektúrához tettem meg az észrevételeimet, most megismétlem, hogy szerintem a 66-os utolsó mondatát – úgy, ahogy megjelölted – törölni kell. Részben mert nincs rá meggyőző bizonyíték, és én nem hiszek benne, részben pedig azért, mert eddig legalább benne volt (az általam ma is helyesnek tartott 73. és 76. oldalon lévő három mondat), én viszont ezeknek törlését javasoltam azért, mert ellentmondtak a 66-os jegyzetnek. Akkor még nem fontoltam meg elméletileg a dolog lehetséges hátterét, ma egyszerűen nem hiszek benne.

Tekintetbe kell venni azt, hogy az egész műnek van egy címe, és ami e mögött a cím mögött van, az egy nem bizonyítható, ködös állítással van körülírva. Ezért: mindent meg kell tenni a fél mondat vagy az egész jegyzet törléséért. (Nem győzött meg a hajdani losonci ismerősöm sem, igaz, nem is akart, ő ilyesmit nem látott.) Ha már az ügy elkésett, akkor marad a helyreigazító kártya. Ha ez is elkésett, az már kellemetlenebb lenne. Persze jó lenne a három törlésre ítélt mondat visszatétele is, de ez már nem lényeges.

Egy fordítási anyagot egyidejűleg elküldök Évának.⁷⁷ (Amiről beszéltünk.) Az iskolaügy másik felét Káldi Mária⁷⁸ kapja. üdvözlettel

Janics Kálmán (aláírás)

Ui. Ugyanis minden ember halandó, én meg különbképpen hajlamos vagyok balesetre, eredeti kézirat viszont már nincs, bekövetkezhet tehát olyan helyzet, hogy bárki kihasználhatja az általam kifogásolt mondatrészt olyan érveléssel, hogy ugyan mi igaz lehet egy könyv hatszáz jegyzetében, ha egy döntő kérdésben, a lavina elindulásának tárgyalásában valótlanúságot vagy bizonyíthatatlan föltevést állít. Ezért kell törölni a 66-os j. utolsó mondatát. (Szeptemberi hosszú leveletem is már ugyanezen megfontolás alapján írtam.)

⁷⁷ Vélhetően Kelemen Éva.

⁷⁸ Helyesen Káldy. Káldy Mária (1945–) az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett diplomát. 1974-től a Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársa Szentendrén. 30 éven át irányította az intézmény közművelődési tevékenységét. Bíró Friderika közeli munkatársa és barátnője.

14.

Janics Kálmán levele Bíró Friderikához

1980. november 28.

1980. nov. 28.

Kedves Friderika!

Mivel a világban semmi sem biztos (nem beszélve a halandóság lehetőségeiről), írásban rögzítettem egyes tényeket, amiket tapasztaltam, ill. amiknek szemtanúja voltam az elmúlt években (1968-tól); röviden persze és a leglényegesebb jelenségek kiemelésével arra az esetre, ha engem netalán valami baleset érne. Nem lehetett azonban végtelenségig zsugorítani, így 21 oldalra sikerült a tények leírása. Közös barátunk⁷⁹ még ebben az évben házhoz szállítja.

Persze nem tarthattam be azt az ígéretemet, amit szept. 27-én tettem, hogy bizonyos dolgokról és bizonyos személyekről hallgatni fogok azon indokolás alapján, hogy „az idő majd mindent megold”. Mert az a nézetem, hogy az „időben” vannak olyan jelenségek, amiket nem lehet tétlenül nézni, ezen a téren már amúgy is nagyon súlyos mulasztások történtek.

A 21 oldalas „tapasztalat-átadás”-ban részletesen foglalkozom egy publikációval, ahol a nevem szerepel (ti. mikor alkalmam volt tanulmányozni, három oldalnyi kivonatot készítettem belőle).

Az ügyek szövevényében egyébként fejlemények várhatók. Ti. október 10-én egy sajtószerv⁸⁰ ellen magánvádat adtam be, és hat hét múlva azt a választ kaptam, hogy a magánvád szövegét még két példányban nyújtsam be – három napon belül. Ez meg is történt, a dolog érdekessége viszont, hogy jogász ismerőseim szerint magánvádat csak egy példányban kell benyújtani.

(Még következetes is voltam, a pót-példányokat is elláttam okmánybélyeggel, hogy hiba ne legyen a külalakban.)

Ha engem valami baleset érne, akár mozgási lehetőség, akár más, abban az esetben a küldött levél bárhol felhasználható. Másképp egyelőre nem, mert bizonyos részleteket cenzúrázni kellene!

Üdvözlettel

Janics Kálmán (alíráás)

⁷⁹ Minden bizonnyal Szatmáry György vagy Hábel György.

⁸⁰ Értsd: az *Új Szó* napilap ellen.

15.

Janics Kálmán levele Bíró Friderikához

1981. február 2.

Kedves Friderika!

Mellékelek egy levélmásolatot. (Elment január 5-én.)

A másik dolgot elviszi közös barátunk márciusban.

Üdvözlettel

Janics Kálmán (aláírás)

Melléklet

Másolat (Szlovák eredeti magyar nyelvű fordítása)

Dr. Janics Kálmán, Vágkirályfa (Králová nad Váhom) Galántai járás

1981. január 5.

Dr. Gustáv Husáknak

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság elnökének

Praha – Hradčany⁸¹

Igen Tisztelt Elnök Úr!

Alulírott Dr. Janics Kálmán arról bátorkodom Önt tájékoztatni, hogy az Ön személyét a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban élő személyek 1980 márciusában Párizsban nyilvánosan megsértették. Az elnöksértés tényét a párizsi Magyar Füzetek című folyóirat 2/1980. számának 136. és 143. oldalán olvasható kitételek bizonyítják, egyéb törvénysértések kíséretében (hamis hírek terjesztése külföldön, antikommunista propaganda, a köztársaság felforgatása, idegen hatalmakkal való kapcsolat teremtése stb. a 134–154. lapon).

Jelentésemet azért terjesztem az elnöki iroda elé, mert a Szlovák Szocialista Köztársaság Főállamügyészsége – annak ellenére, hogy a halmozott büntettet és a tettesek személyét pontosan ismeri – az elmúlt tíz hónap alatt elmulasztotta a bünvádi eljárás megindítását.

Maradtam tisztelettel

Dr. Janics Kálmán s. k.⁸²

⁸¹ Hradčany (magyar változatban *Hradcsin*) a tágabb értelemben vett prágai várnegyed. Itt található az ország közigazgatási központja is: az elnöki palota, a cseh parlament alsó- és felsőháza és a külügyminisztérium is.

⁸² Fontos megjegyezni, hogy Janics Kálmán Duray Miklós 1983. január végi bírósági perében koronatanúként ellene tanúskodott. DURAY, 2016, II, 21.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- RETÖRKI Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum,
Budapest
XV.1 Vegyes iratok
- *
- ANDRÁS
1979 ANDRÁS Károly: *Szlovákok és magyarok a háború után*, In:
Új Látóhatár, 30. évf. (1979) 5–6. sz. 435–445.
- BORBÁNDI
1992 BORBÁNDI Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és
bibliográfia*, Budapest, Hittel, 1992.
- CsMKJB
1980 *Levél és jelentés Szlovákiából (A Csehszlovákiai Magyar
Kisebbség Jogvédő Bizottságának újabb szövegei)*, In: *Ma-
gyar Füzetek*, 6., Párizs, 1980, 131–154.
- CsML
A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig, Szlovákiai Magyar Adatbank, [https://
adatbank.sk/tudastar/a-csehszlovakiai-magyarok-lexikona-
csehszlovakia-megalakulasatol-napjainkig](https://adatbank.sk/tudastar/a-csehszlovakiai-magyarok-lexikona-csehszlovakia-megalakulasatol-napjainkig) (utolsó letöltés:
2020. augusztus 31.) [folyamatosan frissülő online adatbank].
- DURAY
1989 *Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és
jogvédelméről 1978–1988*, szerk. DURAY Miklós, New
York, Püski, 1989.
- DURAY
2016 DURAY Miklós: *Rendszerváltozás, rendszerváltoztatás,
rendszerváltás a Kárpát-medencében 1963–2015*. I–II, La-
kitek, RETÖRKI, 2016. (RETÖRKI könyvek 14/1–2.)
- FÜR
2007 FÜR Lajos: „Fölrepülni rajban”. *Utak a Fórumba*, Budapest,
Püski, 2007.
- GULYÁS
1993 *Az 1943. decemberi Benes–Sztálin–Molotov megbeszélések
dokumentumai*, Fordította és sajtó alá rendezte: GULYÁS
László, Szeged, 1993. (Documenta Historica 11. A JATE
Történész diákkör kiadványa.)

- ILLYÉS
1992
ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1977–1978*, válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte: ILLYÉS Gyuláné és ILLYÉS Mária, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1992.
- JANICS
1976
JANICS Kálmán: *A csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség*, In: *Új Látóhatár*, 27. (1976) 6. sz. 523–537.
- JANICS
1979
JANICS Kálmán: *A hontalanság évei*, München, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1979.
- JANICS
1980
JANICS Kálmán: *A hontalanság évei*, München, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1980.
- JANICS
1989
JANICS Kálmán: *A hontalanság évei*, Budapest, Hunnia Kiadó Kft., 1989.
- JANICS
1992
JANICS Kálmán: *A hontalanság évei*, Pozsony, Madách-Posonium, 1992.
- JANICS
1994
JANICS Kálmán: *Eltévedtünk Európában? Publicisztikai írások 1989–1993*, Pozsony, Madách-Posonium, 1994.
- MÁCS
1990
MÁCS József: *A romlás évtizedei. Beszélgetés Dr. Janics Kálmánnal*, In: *A Hét*, 35. (1990) 2. sz. (január 12.), 6.
- ŐZE
2014
ŐZE Sándor: *Történészek az állambiztonság célkeresztjében. Benda Kálmán megfigyelése*, Budapest, Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, 2014.
- PÁLINKÁS
2019
PÁLINKÁS Barnabás: *Történelmi hagyatékok történelmi szemmel. A Vigh Károly-hagyatékok ismertetése*, In: *Rendszerváltó Archivum*, 4. (2019) 3. sz. 49–61.
- POPÉLY
2007
POPÉLY Árpád: *A szlovákiai magyarság csehországi deportálása*, In: *Ott hontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*, szerk. MOLNÁR Imre – SZARKA László, Komárom, MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2007.

RONCZ–SEBŐ BUGÁR
2015

RONCZ Melinda – SEBŐ BUGÁR Beáta: *Új Élet repertórium, 1932–1943*, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2015. (Bibliotheca Hungarica – Fórum Kisebbségkutató Intézet belső kiadványa) <https://mek.oszk.hu/15300/15392/15392.pdf> (utolsó letöltés: 2020. 08. 31.).

SZATHMÁRY
1979

SZATHMÁRY Ádám: *Kit szolgál ez?*, In: *Új Szó*, 32. (1979) január 24., 2.

VADKERTY
2007

VADKERTY Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*, Pozsony, Kalligram, 2007.

VÉGH–SEBŐ
2013

Janics Kálmán (1912–2003) bibliográfiája, összeáll. VÉGH László, szerk. SEBŐ Béla, In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2013/3, 127–131.

„Pozsgay elvtárs magatartását (...) el kell marasztalni.”¹

Egy vizsgálat részletei és tanulságai

Közleményünkben a rendszerváltás előzményeinek egyik jelentős eseménye, a lakiteleki találkozó kapcsán teszünk közzé egy forrást, Pozsgay Imrének, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa főtítkárnak, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága tagjának Lukács Jánoshoz, az MSZMP Központi Bizottsága titkárához írt levelét. A dokumentumhoz egy feljegyzés is csatlakozik, amelynek tárgya Pozsgaynak a Kádár-rendszerrel kritikus magyar értelmiség híres tanácskozásán, a lakiteleki találkozón való részvétele. Az 1987. szeptember 27-én megrendezett találkozó a késő Kádár-rendszer egyik legjelentősebb értelmiségi tanácskozása volt, amely a Magyar Demokrata Fórum mozgalomként történt megalakulásával az ellenzéki térfélen a népiek zászlóbontását is jelentette.

A levél egy tizenhat darabból álló ügyirat egyik eleme, amely a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet archívumában található, Császár Nagy László² irategyüttesének részeként. Két eredeti példány készült belőle, amelyek közül az egyik a Magyar Nemzeti Levéltárban, míg a másik Stanfordban, a Hoover Intézetben található.³ A RETÖRKI Archívumában levő dokumentum a Magyar Országos Levéltár példányának fénymásolata. Az ügyirat, amelynek időrendben első dokumentuma a jelen közleményünkben közzétett levél, egy több szálon futó vizsgálat részleteibe enged betekintést. Pozsgay feljegyzése több szempontból is jelentőséggel bír. Beilleszthető a Hazafias Népfrontot egyfajta ellenzéki ernyőszerkezetté alakító Pozsgay Imre és a korai MDF informális szövetségként is jellemezhető kapcsolatának kutatásába, és a sorok között olvasva lehetőség nyílik Pozsgaynak az 1980-as évek második felében követett politikai stratégiájával kapcsolatos következtetések levonására is.

¹ Részlet a Pozsgay Imre ügyét vizsgáló, 1988. február 2-án kelt jelentésből, amelyet 1988. február 9-én tárgyalta és hagyott jóvá a Politikai Bizottság. RETÖRKI Archívum, Császár Nagy László iratai, 2. doboz. Jelentés a Politikai Bizottságnak a Magyar Nemzet 1987. november 14-i számában közölt, a „Közmegegyezés hajszálerei” című interjú ügyében folytatott vizsgálatról.

² Császár Nagy László (1948–) újságíró, televíziós szerkesztő. Újságírói pályáját az 1970-es években kezdte, volt a Magyar Nemzet, a Magyar Hírlap és a Magyar Televízió munkatársa. A rendszerváltás idején számos interjút készített politikusokkal, mások mellett Pozsgay Imrével is.

³ Maciej Sikiński, a Hoover Intézet Európai Gyűjteményének kurátora 1996-ban a gyűjtemény bővítése céljából Lech Wałęsa, Mihail Gorbacsov és más, a kelet-közép-európai rendszerváltások idejének meghatározó politikusi mellett Pozsgay Imrét is megkereste abból a célból, hogy egy dokumentumgyűjtemény létrehozásával személyét, mint a magyar rendszerváltás jelentős szereplőjének pályáját bemutatthassa. A Pozsgay Imrétől átvett, mintegy 93 dobozból álló irategyüttesről nem készült tételes jegyzék, ezért annak részletes megismerésére 2009-ig, az iratanyag kutathatóvá tételéig nem is volt lehetőség. Az iratadás részleteiről lásd POZSGAY, 1998, 184–195.

A dokumentum az eljárás ügyiratának egyik legfontosabb darabja. Pozsgay részletesen beszámol a találkozón való részvételének körülményeiről, az üggyel kapcsolatos személyes motivációjáról. Javaslatot tesz egy, a Magyar Nemzetnek adandó interjúra, amiben tájékoztatná a közvéleményt a találkozó részleteiről,⁴ valamint felveti az ellenzéki szerveződésekkel kapcsolatban eddig követett merev politikai stratégia átgondolásának lehetőségét is.

A feljegyzés adaléku szolgálhat a népiék és az úgynevezett „demokratikus ellenzék”⁵ közötti, a találkozó kapcsán indult vitához, amelynek fő tárgya az volt, hogy a szervezők kiket hívtak meg az eseményre, illetve kiket nem, és hogy milyen szerepet játszott ebben Pozsgay. A demokratikus ellenzék részéről többen vélték úgy, hogy Pozsgay szándéka a találkozón való részvétellel az ellenzék megosztása volt. Egy olyan, az ellenzékiek felé irányuló megosztó stratégia részének tartották, amellyel az állampárt már az 1980-as évek eleje óta kísérletezett.⁶ A feljegyzésből azonban kiderül, hogy Pozsgay szándéka a hatalom és a másként gondolkodók közötti párbeszéd kialakítása, vagyis a párt ezzel kapcsolatos stratégiájának újragondolása és tartalommal való megtöltése volt. Pozsgay hitt abban,⁷ hogy az ellenzék képes Monor szellemében egységet alkotni, ezt azonban az 1987-es események, a Társadalmi Szerződés megjelenése és a lakiteleki találkozó megcáfolta. Bár a részletekbe menő politikatörténeti elemzések megfelelő támpontokkal szolgálhatnak egy olyan értelmezési keret felállításához, amely az 1980-as évek második felének ellenzéki mozgolódásait tisztán hatalomtechnikai érvek mentén értelmezi, érdemes megfontolni azt a felvetést is, hogy a két ellenzéki tábor eltávolodása részben egy természetes folyamat része volt, amely velejárója az egyéni politikai arculat kialakítását célzó ellenzéki törekvéseknek.⁸

⁴ Az interjú megjelent a Magyar Nemzetben, amiben Pozsgay lényegében szó szerint közli a Lakiteleki Nyilatkozat szövegét. TÓTH, 1987, 7. Az interjú elkészítésének folyamatáról Pozsgay számos részletet közöl visszaemlékezésében: POZSGAY, 1993, 82. Részletesebb forrást jelent a közölt dokumentum ügyiratának másik darabja, Lázár György feljegyzése a Soltész Istvánnal folytatott megbeszélésről. RETÖRKI Archívum, Császár Nagy László iratai, 2. doboz. Feljegyzés Soltész elvtárrsal, a Magyar Nemzet főszerkesztőjével 1987. november 24-én folytatott megbeszélésről.

⁵ Ellenzéki csoportosulás, amely az 1970-es évek végétől kezdve fejtette ki tevékenységét. Meghatározó alakjai mások mellett Demszky Gábor, Kis János, Magyar Bálint, Solt Ottília, Tamás Gáspár Miklós és Vásárhelyi Miklós. Szamizdat kiadványuk, a Beszélő 1981-től kezdve működött. A nyugati orientációval rendelkező, az emberjogi kérdésekre és a kisebbségi problémákra érzékeny csoportosulás 1987-ben jelentette meg a rendszerváltás előtörténetének egyik fontos reformirátát, a Társadalmi Szerződést, amelyben egyebek mellett Kádár János távozását és a hatalom demokratikus kontrollját követelték. Jórészt a demokratikus ellenzék köréből alakult meg 1988-ban a Szabad Demokraták Szövetsége.

⁶ Kis, 1987, 8.

⁷ Lásd a Pozsgayval készült interjú vonatkozó részét. Idézi: BOZÓKI, 2019, 76.

⁸ Csurka István ezt az 1987 nyarán Vásárhelyi Miklósnak írt levelében találóan fogalmazta meg a „cserkész korszak” végeként: „Mostanra azonban mind a két szél túl van az első csodálkozáson, és elérkezett arra a szintre, amikor – akár akarja, akár nem – egy politikai erő, egy tömb súlyával esik a latba. A cserkész korszaknak vége...” A levél fontos határkő a népiék és a demokratikus ellenzék kapcsolatában, ugyanis itt mondja ki Csurka azt, hogy a két tábor közötti ellentétek az időközben kialakult határozottabb arculatoknak köszönhetően ezúttal olyan mélyek, ami nem oldható meg a régi módszerekkel. Az 1987. június 19-én írt levelet 1990-ben közölte a Népszabadság. CSURKA, 1990, 6. Lényegében hasonló követ-

A lakiteleki találkozót és körülményeit elsősorban az ellenzéki szerveződések, mozgalmak megjelenésével kapcsolatban szokta tárgyalni a szakirodalom, és kevesebb figyelem fordul a találkozó kapcsán az egykori állampárton belül lezajlott folyamatok felé, holott számos következtetés levonható mind a párton belüli erőviszonyok, mind Pozsgay Imrénének az átmenet idején követett stratégiájával kapcsolatban.

A párton belüli erőviszonyok újrarajzolására az 1988 májusában megtartott pártértekezlet adott lehetőséget, amelyre a felkészülés már 1987 nyarán elkezdődött, így Pozsgaynak a lakiteleki találkozón való részvételét ennek jegyében is érdemes értelmezni. Pozsgay ellenzékiekkel való együttműködésének hosszú előzménytörténete van. 1982-es, Hazafias Népfrontba történt „száműzése” után jutott arra a felismerésre, hogy a hatalmi viszonyok belülről történő megváltoztatásához nem fog elegendő belső támogatásra szert tenni, ezért a pártvezetés körein kívül eső területen kell politikai háttérrel építenie. Azért hangsúlyozta feljegyzésében a találkozó hangvételének konstruktivitását és közmegegyezésre törekvő szándékát, hogy saját, részben reformerekből és másként gondolkodókból álló támogatói körét elfogadhatóvá tegye a pártvezetésen belül. Pozsgay részvétele, de még inkább az, hogy a Magyar Nemzetnek adott interjújában közölte a Lakiteleki Nyilatkozat tartalmát, komoly kritikát váltott ki mind az MSZMP vezetése, mind a kormányfő, Grósz Károly részéről. Pozsgay ellen a párton belül eljárás indult,⁹ amely csak három hónappal később, 1988 februárjában zárult le hivatalosan. Jogosan merülhet fel a kérdés, miért fektetett az MSZMP ennyi időt és energiát egy renitens párttag megrendszabályozásába. Feltehetően azért, mert az eljárás nem csupán egy párttag, sokkal inkább egy irányzat ellen folyt, amelyet ott és akkor a párton belül Pozsgay jelenített meg leginkább, és amelynek meggyengítése az 1988. májusi pártértekezlet előtt a párton belüli más erőcsoportok alapvető érdeke volt.

Jelen dokumentum tanulmányozása alkalmat teremt arra is, hogy megkíséreljünk rendszert találni Pozsgay rendszerváltás idején követett politikájában. Az 1980-as évek végének eseményei speciális helyzetet teremtettek abban az értelemben, hogy a gyorsan változó körülmények nem kedveztek a hosszabb távra szóló stratégiák megalkotásában, megfosztva ezzel a jó stratégiákat egy fontos képességüktől. Pozsgay politikai tevékenységét elemezve ugyanakkor felismerhetővé válik egy ismétlődő minta, amely arra enged következtetni, hogy a lakiteleki találkozóval Pozsgay rátalált egy eszközre, amivel a párton belül legerősebben általa képviselt reformkommunista irányzatot megpróbálhatta érvényre juttatni. Ez az eszköz pedig a nyilvánosság általi puccs,¹⁰ vagyis a nyilvánosság

keztetésre jutott a demokratikus ellenzék köreiből Magyar Bálint is, aki szerint az eltérő politikai stratégiák mentén kell értelmezni a különválást. BODZABÁN–SZALAY, 1994, 89.

⁹ Az eljárás megindításáról a Politikai Bizottság 1987. november 17-i ülésén döntöttek. Lásd az MSZMP PB 1987. november 17-i ülésének 5/20. napirendi pontját. MNL OL MK-S 288. f. 5/1012 ő. e. A Politikai Bizottság döntése értelmében az ügyet a Titkárság hatáskörébe utalták, amelynek november 23-i ülésén Lázár Györgyöt és Lukács Jánost bízták meg a vizsgálat lefolytatásával. Lásd a Titkárság 1987. november 23-i ülésének 5/10. napirendi pontját. MNL OL MK-S 288. f. 7/791. ő. e.

¹⁰ A kifejezést Pozsgay taktikájára Ripp Zoltán használta először. RIPP, 2006, 66. Pozsgay pályája során több alkalommal is sikeresen használta ezt a módszert. Először 1987-ben, a Lakiteleki Nyilatkozat nyilvánosságra hozatalakor, majd 1989-ben, 1956 újraértelmezésekor, ezt követően pedig 1990-ben, a Magyar

pártvezetés jóváhagyása nélküli bevonása volt. Ezt a taktikát Pozsgay először a lakiteleki találkozóra kapcsolatban alkalmazta. Ahhoz, hogy a taktika felépítésének menetét megérthessük, megkerülhetetlen forrás a Lukács Jánosnak írt feljegyzés, és tágabb értelemben a teljes ügyirat tanulmányozása és elemzése.

Forrás

A HAZAFIAS NÉPFRONT FŐTITKÁRA

Lukács János¹¹ elvtársnak,
az MSZMP KB titkára
Budapest

Kedves Lukács Elvtárs!

Mellékelten küldöm az ígért feljegyzést a lakiteleki találkozóról. Felhasználását belátásodra bízom. Kérlek, hogy beszéljünk majd meg a további tennivalókat.

Budapest, 1987. október 19.

Eltársi üdvözléssel:

/Pozsgay Imre¹²/

A HAZAFIAS NÉPFRONT FŐTITKÁRA

Készült: 2 példányban

Televízió elnökségét érintő személyi összetétel kialakításával kapcsolatban. A rendszerváltás folyamán a taktika stratégiává állt össze, amelynek lényege a nyilvánosság erejének felhasználása volt a párt irányvonalának befolyásolására.

¹¹ Lukács János (1935–) politikus. Baranya megyéből került az országos pártvezetésbe. 1961-től a KISZ Baranya Megyei Bizottságának titkára, majd 1964–1972 között megyei első titkár. 1972-től a Pécsi Pártbizottság pártszervező és gazdaságpolitikai titkára, 1975-től az MSZMP Pécs Városi Bizottsága első titkára. 1985-ben választották be az MSZMP Központi Bizottságába, az 1988. májusi pártértekezletet követően pedig a Politikai Bizottság tagja lett.

¹² Pozsgay Imre (1933–2016) politikus. 1975–1976-ban kulturális miniszterhelyettes, majd 1976-tól miniszter. 1980 és 1982 között művelődési miniszter. 1982 és 1988 között a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának főtitkára. 1980 és 1989 között az MSZMP Központi Bizottságának, 1988–1989-ben a Politikai Bizottságának, majd Politikai Intéző Bizottságának tagja. 1988 és 1990 között államminiszter. 1989–1990-ben a Magyar Szocialista Párt tagja, elnökségi tagja, 1990-ben alelnöke és frakcióvezetője. 1991 és 1996 között a Nemzeti Demokrata Szövetség alapítója és elnöke.

Feljegyzés
Lukács János elvtársnak
az 1987. szeptember 27-i lakiteleki találkozósról

A nyugati rádióadók – főleg a BBC és a SzER¹³ – magyar nyelvű műsoraikban folyamatosan tájékoztatják az ország lakosságát az 1987. szeptember 27-én lezajlott lakiteleki értelmiségi baráti találkozósról. Mivel az ország politikai vezetésének sem áll más forrás a rendelkezésére, ezért úgy gondoltam, hogy magam – aki kezdettől résztvevője voltam az előkészületeknek és egyik előadója az összejuvetelnek – készíték szándékom szerint hiteles beszámolót az eseményről.

Az előzményekről:

Augusztus vége felé megkerestek az ún. reformkommunisták és az ún. népi értelmiségiek képviselői (Bihari Mihály¹⁴ politológus, Bíró Zoltán¹⁵ irodalomtörténész, Csurka István¹⁶ író, Fekete Gyula¹⁷ író, Für Lajos¹⁸ történész) azzal, hogy terveznek egy értelmiségi baráti találkozót Magyarország esélyei címmel, s arra kérnek, vállaljam el a bevezető előadást. Akik felkértek, arról biztosítottak, hogy ez a kezdeményezés nem ellenzéki szándékú. Ebben a nehéz helyzetben az ország sorsáért érzett felelősség vezeti őket és az a remény, hogy úgymond a hatalom és a konstruktív szándékú értelmiség között az

¹³ Szabad Európa Rádió.

¹⁴ Bihari Mihály (1943–) jogász, politológus, egyetemi tanár, a politikatudományok doktora. Az 1980-as évek végének egyik legjelentősebb reformirata, a Reform és demokrácia megfogalmazója. 1988-ban Bíró Zoltánnal, Király Zoltánnal és Lengyel Lászlóval együtt kizárták az MSZMP-ből. Az Új Márciusi Front alapítója.

¹⁵ Bíró Zoltán (1941–) irodalomtörténész, politikus. 1971 és 1974 között a Művelődési (később Kulturális) Minisztériumban dolgozott főelőadóként, 1974 és 1980 között főosztályvezetőként. 1981–1983 között a Petőfi Irodalmi Múzeum megbízott igazgatója. 1988-ban ellenzéki tevékenység miatt az MSZMP kizárta soraiból. 1988-as alapításától 1992-ig a Hítel főszerkesztője. Az MDF alapítója, első ügyvezető elnöke 1989 októberéig. 1991-ben kilépett a pártból, és Pozsgay Imrével megalapította a Nemzeti Demokrata Szövetséget, amelynek 1996-ig társelnöke volt.

¹⁶ Csurka István (1934–2012) író, politikus. 1973 és 1986 között a Magyar Nemzet tárcaírója. 1985-ben a monori találkozó, 1987-ben az első lakiteleki találkozó előadója. Az MDF szervezője, alapítója, 1988-tól elnökségi tagja, 1991–1992-ben alelnöke. 1988–1989-ben a Hítel szerkesztőségének, 1990 és 1992 között védnökségének tagja.

¹⁷ Fekete Gyula (1922–2010) író, szociográfus, politikus. 1947 és 1953 között a budapesti Március Tizenötödike, a Szövetkezet, a Világosság és az Esti Budapest szerkesztője. 1956-ban a Magyar Írók Szövetsége prózai szakosztályának titkára. 1956-os tevékenységéért letartóztatták, 1957-ben szabadult. 1981 és 1989 között a Magyar Írók Szövetsége alelnöke. Az 1987-es első lakiteleki találkozó levezető elnöke. Az MDF szervezője, alapítója, 1988 és 1990 között elnökségi tagja. A Hazafias Népfront Országos Tanácsa Elnökségének tagja és a HNF Országos Családvédelmi Tanácsának társelnöke. 1988–1989-ben a Hítel szerkesztőségének, 1990–1992-ben a védnökségének tagja.

¹⁸ Für Lajos (1930–2013) történész, politikus. Az 1956-os forradalom idején a Debreceni Kossuth Kör és a Hajdú-Bihar Megyei Forradalmi Bizottság titkára volt. November 4-én letartóztatták, internálták, 1957-ben Franciaországba emigrált, ám néhány hónap után hazatért. Az MDF szervezője, alapító tagja, a Lakiteleki Nyilatkozat egyik megfogalmazója. 1988–1989-ben a Hítel szerkesztőségének, 1990 és 1992 között védnökségének tagja. 1989-ben az MDF köztársasági elnök jelöltje, 1989 és 1996 között a párt elnökségének tagja, 1991-ben alelnöke, ügyvezető elnöke, 1994 és 1996 között elnöke. 1990 és 1994 között honvédelmi miniszter. 1990 és 1998 között országgyűlési képviselő.

egyenjogú, autonóm állampolgárok kölcsönös partnersége alapján lehetséges a párbeszéd. A szervezők még mindehhez hozzátették, hogy ha valami okból nem vállalnám vagy nem vállalhatnám a részvételt, a találkozót akkor is megtartanák, ám ebben az esetben az már nem folyhatna a párbeszéd szellemében.

Közölték még, hogy a magyar szellemi élet különböző irányzatainak képviselői jönnek el a találkozóra: párttagok és pártönkívüliek; országgyűlési képviselők és a népfront országos tanácsstagjai; marxista társadalomkutatók és egyházi személyek; a szocializmus elkötelezett hívei és másként gondolkodók, vagyis a legkülönbözőbb foglalkozásokhoz és szellemi áramlatokhoz tartozó értelmiségiek. Közölték még velem, hogy az eszmecsere Fekete Gyula vezetné, és az előadásomhoz felkérnék hozzászólónak Csurka Istvánt, Bihari Mihályt, Gombár Csabát,¹⁹ Lengyel Lászlót,²⁰ Benda Kálmánt²¹..., a találkozó helyszínéül pedig Lakiteleken Lezsák Sándor²² tanyáját javasolják.

Ilyen előzmények után kellett döntenem, hogy eleget tegyek-e a felkérésnek, elfogadjam-e a meghívást Lakitelekre. Számításba vettem a kockázatokat:

- kicsúszik az irányítás a szervezők kezéből és szándékaik ellenére nem a párbeszéd és közmegegyezés felé hajlik az eszmecsere, hanem a konfrontációt kereső ellenzékiesség felé, s ebben az esetben jelenlétem legalizálná ezt az irányt;
- visszautasítva a meghívást, magam adom bizonyosságát annak, hogy a „hatalom képviselőinek” nincs bátorsága vagy képessége válaszolni a párbeszédre szólító kihívásra;
- természetesen, személyes kockázatomat is mérlegre tettem, úgy gondolván, hogy ha az ügy szempontjából mégoly jól sikerül is Lakitelek, elvtársaim egy részében szerepvállalásom értetlenséget válthat ki, s mint nemegyszer már megtörtént, ez is bekerül az intrika általam beláthatatlan, ellenőrizhetetlen csatornájába.

Ezeket a kockázatokat végiggondolva jutottam arra a következtetésre, hogy tanácsadók és előzetes konzultációk nélkül, kizárólag magamnak kell határoznom. Csak így érhető el – véltem akkor, és vélem ma is –, hogy az ország politikai élete és vezetői nyerhessenek az ügyön, az esetleges hátrányok pedig csupán engem érjenek.

Ilyen megfontolások után, bizonyos feltételek mellett elvállaltam az előadás megtartását Lakiteleken. Feltételeim a következők voltak:

¹⁹ Gombár Csaba (1939–) politológus, szociológus. 1969 és 1988 között az MSZMP Társadalomtudományi Intézetének munkatársa. Az ELTE Szociológia Tanszékének külső munkatársa, politikaelméleti oktató, majd 1986-tól az ELTE ÁJK Politológia Tanszékének féléllású oktatója. 1989–1990-ben a Pénzügykutató Rt. munkatársa, 1990 és 1993 között a Magyar Rádió elnöke.

²⁰ Lengyel László (1950–) közgazdász, politológus. 1976-tól a Pénzügykutató Intézet munkatársa, 1987-től a Pénzügykutató Rt. tudományos igazgatója, 1990-től elnök-vezérigazgatója. A rendszerváltás egyik jelentős reformirátának, a Fordulat és reformnak egyik szerzője, szerkesztője. Tagja annak a négyfős csoportnak, amelyet az MSZMP 1988-ban ellenzéki tevékenység miatt kizárt a soraiból. Az Új Márciusi Front alapítója.

²¹ Benda Kálmán (1913–1994) történész, levéltáros, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója. Az újkori magyar művelődés- és politikatörténet elismert kutatója.

²² Lezsák Sándor (1949–) költő, politikus. Főszerzője és házigazdája a Lakiteleken 1979-ben megrendezett Fiala Írók Találkozójának és az 1987-es lakiteleki találkozóknak. Az MDF szervezője, alapítója, elnökségi tagja. 1988–1989-ben a Hitel szerkesztőségének, 1990 és 1992 között a lap védnökségének tagja.

- az ún. demokratikus ellenzék „kemény magja” nem kaphat meghívást a találkozóra, mert a velük való párbeszédnek tisztázatlanok a politikai és intézményi alapjai;²³
- az alkotmány kereteit és a közmegegyezés határait megsértő határozatot nem fogadhatnak el a résztvevők és ezt a szervezők garantálják;
- az előadásomnak pedig a Szocializmus, demokrácia, reform címet fogom adni.

Feltételeimet a szervezők be is tartották, és emiatt később vádaskodásnak lettek kitéve. A részvételt és az előadás megtartását ilyen alapon vállaltam. Csak miután eldöntöttem és válaszoltam a felkérésre, tájékoztattam Lukács János elvtársat arról, mi készül Laki-teleken és hogyan határoztam. Lukács elvtárs meghallgatva és megértve indokaimat, tudomásul vette elhatározásomat.

Mivel a szervezők körében is nagy visszhangot váltott ki az országgyűlés legutóbbi ülészaka és alapján pozitív várakozást keltett a kormány stabilizációs programja, úgy gondoltam, hogy tájékoztatom Grósz Károly²⁴ elvtársat is a találkozó előkészületeiről. Grósz elvtárs fenntartását és kételyeit hangoztatta az összejövetel helyénvalóságát és részvételem célszerűségét tekintve, de mivel részvételemről már döntöttem, felhatalmazott, hogy kijelentsem az egybegyűlteket előtt: kész a párbeszédre minden konstruktív erővel, amely a kibontakozás útját keresi.²⁵

A találkozóról:

Az előbb leírt és jellemzett előzmények után került sor 1987. szeptember 27-én egy esős vasárnapon, Lezsák Sándor lakiteleki tanyájának udvarán egy nagy sátorban a baráti találkozóra. A résztvevők száma túllépte a 150-et.²⁶ A megjelentek – magam is – 150 forint részvételi díjat fizettek. Ebből fedezték a sátor bérleti díját, az étkezés költségeit, a kávé, üdítőt stb. Az elhangzott előadásokat, felszólalásokat a hozzászólók beleegyezése alapján magnóra és videóra vették fel.

A jelenlévőket Lezsák Sándor mint házigazda üdvözölte, majd Fekete Gyula rövid elnöki bevezető után nekem adta meg a szót. Előadásomban, melyet vázlat alapján szabadon mondtam el és mintegy negyven percig tartott, már korábban elmondott vagy publikált gondolataimból állítottam egységes koncepcióba a szocializmus, a demokrácia és a reform kapcsolatát. Mondanivalómat a jelenlévők nagy tapsal, tetszéssel fogadták. Ezt csak azért említem, mert mindvégig úgy éreztem, hogy jelenlétem, előadásom meghatározó volt annak ellenére, hogy sokan előre megírták felszólalásukat és sokan sérelmeik miatt panasznak tekintették az összejövetelt.

²³ Pozsgay a saját pozícióját védte ezzel a kitételrel. A Központi Bizottság tagjaként és a Hazafias Népfront főtítkáráként nem kerülhetett olyan helyzetbe, hogy egy rendezvényen szerepeljen olyanokkal, akik rendőrségi ellenőrzés alatt állnak, vagy nézeteik túl radikálisak. POZSGAY, 1993, 80.

²⁴ Grósz Károly (1930–1996) politikus. 1968 és 1979 között az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője, majd vezetője. 1979 és 1984 között az MSZMP Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bizottsága első titkára. 1980-ban, a XII. kongresszust követően került be a Központi Bizottságba, 1985-ben pedig a Politikai Bizottságba. 1987–1988-ban a Minisztertanács elnöke, az 1988. májusi pártértekezletet követően pedig a párt főtitékára.

²⁵ Visszaemlékezésében Grósz Károly megerősíti Pozsgayt. TÖKÉS, 1998, 27.

²⁶ A lakiteleki találkozón 181-en vettek részt. A tanácskozás résztvevőinek részletes listáját lásd AGÓCS-MEDVIGY, 2007, 215–218.

Az elhangzottról részletes beszámolót nem szükséges írni, mert értesülesem szerint hamarosan írásban is elkészül a teljes jegyzőkönyv.²⁷ Ezért itt csupán néhány tanulság levonására törekszem:

- az eszmecsere hangja élesen kritikus volt, de nem lépte túl az írószövetségi közgyűlés vagy némely pártrendezvény kritikusságát;
- ugyanakkor ez a kritika itt minden korábbi értelmiségi összejöveteltől eltérően nagyobb konstruktivitással párosult, mert végig benne volt egy markáns „reform-kommunista” vonal (Pozsgay Imre, Bihari Mihály, Gombár Csaba) és az irányzatok fölé emelkedni akaró, a közmegegyezésre és párbeszédre törekvő szándék (Csurka István, Benda Kálmán, Makovecz Imre,²⁸ Szabad György,²⁹ Kósa Ferenc³⁰);
- külön is szólni kell Csurka István előadásáról, mert ismert nézeteit, tragikus hangú vészjelzéseit elmondva, túl is lépett korábbi önmagán (pl. a monori találkozón elmondottakon és az írószövetségi megnyilvánulásokon) s mindenkinél világosabban fogalmazta meg az ország mai helyzetében az értelmiségi magatartás követelményeit;
- el kell utasítani minden olyan törekvést, amely a „minél rosszabb, annál jobb” elve szerint akar politizálni;
- az előbbi megfontolásból „anti-katasztrófa politikát” és reformpolitikát kell folytatni;
- szembe kell szállni minden olyan törekvéssel, amely a nép egy részében élő előítéletekre spekulál, vissza kell utasítani, ha valaki az antiszemitizmusból akar politikai tőkét kovácsolni;
- késznek kell lenni a „hatalommal való párbeszédre” a kibontakozásért, a magyarság jövőjéért;
- a találkozón fellobbant a vita arról, miért nem hívták meg a „demokratikus ellenzékét”; Lengyel László közgazdász a szervezőket azzal vádolta, hogy ezzel feltámasztják a régi, rossz emlékéű népi–urbánus ellentétet, mindennél előbbre valónak tartják a hatalommal való kiegyezést, ebben a tekintetben a régi népi illúziók rabjai, s a

²⁷ A jegyzőkönyvet eredetileg a Művelődéskutató Intézet nyomtatásban is megjelentette volna. Az intézet két lektor, Vass Csaba és Márton János közreműködését kérte. Bár a lektori bírálat alapvetően pozitív volt, a Kiadói Főigazgatóság végül nem engedélyezte a megjelenést. A Művelődéskutató Intézet e tárgyban született feljegyzését, valamint a lektori bírálatokat lásd: *Feljegyzés a lakiteleki tanácskozás szervezői és a Művelődéskutató Intézet munkatársai közötti egyeztetésről*. RIBA–SZEKÉR 2017, 28–33. A jegyzőkönyv végül csak a rendszerváltás után, 1991-ben látott napvilágot az Antológia Kiadó gondozásában.

²⁸ Makovecz Imre (1935–2011) építész. Az organikus építészeti irányzatának képviselője.

²⁹ Szabad György (1924–2015) történész, politikus. 1945–1946-ban a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt tagja. 1956-ban a Bölcsészettudományi Kar Forradalmi Bizottságának, illetve a Történelemszék Forradalmi Bizottságának tagjává választották. A Magyar Demokrata Fórum alapító tagja, 1989 és 1994 között elnökségi tagja. Részt vett az Ellenzéki Kerekasztal, majd a Nemzeti Kerekasztal munkájában. 1990 és 1994 között az Országgyűlés elnöke. 1990 és 1998 között országgyűlési képviselő (1996-ig az MDF, majd a Magyar Demokrata Néppárt színeiben, melynek egyik alapítója).

³⁰ Kósa Ferenc (1937–2018) filmrendező, politikus. Részt vett az 1985-ben megrendezett monori találkozón. A Bethlen Gábor Alapítvány alapítója és kuratóriumi tagja. 1989-ben az MSZMP-n belül megalakult Reformszövetség vezetője, később az MSZP országgyűlési képviselője és elnökségi tagja.

magyar progresszió megosztásának útjára léptek ismét; nagy jelentőségűnek tartom, hogy Lengyel László vádjait Konrád György³¹ utasította vissza;

- nagyon fontos volt az is, hogy a „hatalommal való párbeszéd” gondolatát kategorikusan mindössze két felszólaló (Elek István,³² Czakó Gábor³³) utasította el, s megnyilvánulásuk visszhangtalan maradt;
- a legfontosabb, hogy a felszólalásokról készült jegyzőkönyv tanulmányozásakor ne a helyenként talán bántó, itt-ott igazságtalan kritikán háborogjunk, hanem a dialógusra való készséget olvassuk ki belőle és addig válaszoljunk, amíg ez a készség megvan; a találkozó résztvevői kezdeményezték egy magyar demokrata fórum létrehozását, amelyet, ha megfelelő kondíciók mellett megállapodunk, akkor integrálni lehetne a népfrontba.

A lakiteleki találkozó egyike volt a manapság egyre szaporodó találkozóknak, amelyek az eddigi intézményes kereteket túllépve spontán módon, a hatalom szándékától függetlenül létrejönnek. Ezek politikai és törvényes integrálásának módját meg kell találni, mert a tiltás nem vezet eredményre, sőt bomlasztja a közmegegyezést.

A lakiteleki azonban minőségileg más, mint a többi spontán szerveződés. Reprezentativitása, az ott megjelentek kvalitása és társadalmi kapcsolata miatt jelentősége és hatása felülmúlja minden hasonló kezdeményezés jelentőségét és hatását. Érzékeltethetem ezt azzal, ha néhány felszólaló nevét felsorolom: Csurka István író, Bihari Mihály politológus, Benda Kálmán professzor, nemzetközileg is elismert történész, Gombár Csaba politológus, Makovecz Imre világhírű építész, Ybl-díjas, Szabad György egyetemi tanár, történész, Lengyel László közgazdász, Konrád György író, Pomogáts Béla³⁴ irodalomtörténész professzor, Kósa Ferenc filmrendező stb...., összesen harminchatan mondták el véleményüket. De ezt a reprezentativitást érzékelteti az is, ha a résztvevők közül néhány nevet megemlítek: Fekete Gyula, az Írószövetség alelnöke, a HNF Országos Elnökségének tagja, Gajdócsi István,³⁵ a Bács-Kiskun megyei Tanács elnöke, az Elnöki Tanács tagja, István Lajos³⁶ orvosprofesszor, a HNF Vas megyei elnöke, Kovács

³¹ Konrád György (1933–2019) író. Az 1970-es évektől a demokratikus ellenzék meghatározó alakja. A korabeli samizdat lapokban jelentek meg írásai, több könyvét Demszky Gábor samizdat kiadója, az AB jelentette meg. A Szabad Demokraták Szövetségének alapítója, Országos Tanácsának tagja, a Demokratikus Charta kezdeményezője.

³² Elek István (1955–): újságíró, politikus. A Magyar Demokrata Fórum tagja, szervezője, 1990 és 1993 között az MDF országgyűlési képviselője.

³³ Czakó Gábor (1942–) író. 1965-ben végzett a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán. 1965 és 1972 között jogászként dolgozott. Első könyve 1970-ben jelent meg. Dolgozott az Új Tükör és a Mozgó Világ szerkesztőségében. 1989-től az Igen főszerkesztője, 1992-től a Magyar Szemle társszerkesztője.

³⁴ Pomogáts Béla (1934–) irodalomtörténész. Az 1956-os eseményekben való részvétele miatt 1959–1960-ban internálótáborban volt. 1965 és 1996 között a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, osztályvezetője, majd igazgatóhelyettese.

³⁵ Gajdócsi István (1924–1989) jogász, politikus. 1972 és 1989 között a Bács-Kiskun Megyei Tanács elnöke. 1985-től az Elnöki Tanács tagja. 1971 és 1989 között országgyűlési képviselő.

³⁶ István Lajos (1922–2007) orvosprofesszor. 1970 és 1990 között a Hazafias Népfront Vas megyei elnöke, 1989–1990-ben országos alelnöke.

András³⁷ filmrendező, Levendél László³⁸ orvosprofesszor, a HNF Családvédelmi Tanácsának alelnöke, Újhelyi Szilárd,³⁹ a Márciusi Front alapító tagja stb.

Javasolom, hogy készüljön terv a találkozó nyilvánosságának kezelésére. Célszerűnek tartanám, ha interjút adnék a Magyar Nemzetnek, amelyben elmondva előadásom lényegét, beleszóném Lakitelek pozitív mondanivalóját és ennek keretében közölhetném azt a felhívást is – esetleg némely pontjával polemizálva –, amelyet a résztvevők elfogadtak.

Püski Sándor,⁴⁰ New Yorkban élő magyar könyvkiadó és terjesztő felajánlotta, hogy egy hivatalos magyar kiadóval közösen szívesen megjelentetné a vita jegyzőkönyvét. Erre az ajánlatra is választ kell adni.

Úgy vélem, hogy Lakitelek tapasztalatait és tanulságait tárgyszerű, higgadt elemzésnek kell alávetni és kialakítani azokat a politikai módszereket, amelyek segítségével az alkotmány és a közmegegyezés szellemében ezek a kezdeményezések politikai rendszerünkben, a kibontakozás érdekében helyet kaphatnak.

Budapest, 1987. október 19.

/Pozsgay Imre/

³⁷ Kovács András (1925–2017) filmrendező. 1950-ben végzett a Színház- és Filmművészeti Főiskola rendezői szakán. Számos játékfilm, köztük a Cseres Tibor regényéből készült, az 1942-es újvidéki vérengzéssel kapcsolatos *Hideg napok*, valamint a Gáll István regénye alapján készült *A ménesgazda* című filmek rendezője. 1981 és 1986 között a Filmművészeti Szövetség elnöke.

³⁸ Levendél László (1920–1994) orvosprofesszor. Az 1980-as években a lakásán tartott összejövetelek, az úgynevezett Levendél-szalon számított a közéleti-értelmiségi eszmecsereket, viták egyik kiemelkedő jelentőségű helyszínének. A Hazafias Népfront Családvédelmi Tanácsának társelnöke. Részt vett az 1985-ben rendezett monori találkozón.

³⁹ Újhelyi Szilárd (1915–1996) politikus. A Márciusi Front kezdeményezője volt 1937-ben. 1945-től a Népjóléti Minisztérium államtitkára, 1948-tól a Kulturális Kapcsolatok Intézetének főtthkára, 1949-től a Magyar Rádió vezérigazgató-helyettese. 1956-ban Nagy Imre mellett maradt, 1958-ban jöhetett vissza Romániából Magyarországra. 1962-től a filmszakmában dolgozott. 1988-ban alapítója volt az Új Márciusi Frontnak és a Történelmi Igazságtétel Bizottságnak.

⁴⁰ Püski Sándor (1911–2009) könyvkiadó. 1939-ben hozta létre a Magyar Élet Könyvkiadót, ami elsősorban a népi írói mozgalom alkotóinak könyveit adta ki. Az 1943-as szárszói találkozó egyik szervezője. 1962-ben összeesküvés vádjával bebörtönözték, egy év múlva szabadult. 1970-ben az Amerikai Egyesült Államokba települt, ahol 1975-ben létrehozta a Püski Kiadót. 1987-ben részt vett a lakiteleki találkozón. 1988–1989-ben a Hítel szerkesztőségének tiszteletbeli tagja, 1990 és 1992 között a védnökség tagja. 1989-ben tért haza, és alapította újra kiadóját Budapesten.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL
MK-S 288

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
MSZMP Központi Szervei

RETÖRKI Archívum

Császár Nagy László iratai

*

AGÓCS–MEDVIGY
2007

Lakitelek 1987. A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve, szerk. AGÓCS Sándor – MEDVIGY Endre, Lakitelek, Antológia, 2007.

BODZABÁN–SZALAY
1994

A puha diktatúrától a kemény demokráciáig, szerk. BODZABÁN István – SZALAY Antal, Budapest, Pelikán, 1994.

BOZÓKI
2019

BOZÓKI András: *Gördülő rendszerváltás. Az értelmiség politikai szerepe Magyarországon 1977–1994*, Budapest, L'Harmattan – Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, 2019.

CSURKA
1990

CSURKA István: *Egy Csurka-levél 1987-ből*, In: *Népszabadság*, 48. (1990) május 11., 6.

KIS
1987

KIS János: *Kik azok a máskéntgondolkodók, és hogyan különböztessük meg őket az ellenzékiektől?*, In: *Beszélő*, 7. (1987) 22. sz. 4–8.

POZSGAY
1993

POZSGAY Imre: *1989. Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban*, Budapest, Püski, 1993.

POZSGAY
1998

POZSGAY Imre: *Koronatanú és tettestárs*, Budapest, Korona, 1998.

RIBA–SZEKÉR
2017

RIBA András László – SZEKÉR Nóra: *Dokumentumok a Magyar Demokrata Fórum korai történetéből 1987–1990*, Lakitelek, Antológia, 2017.

RIPP
2006

RIPP Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon, 1987–1990*, Budapest, Napvilág, 2006.

TÓTH
1987

TÓTH Gábor: *A közmegegyezés hajszálerei*, In: *Magyar Nemzet*, 50. (1987) november 14., 7.

TÖKÉS
1998

TÖKÉS Rudolf: *Grósz Károly a rendszerváltás hátteréről. Levélváltás 1994-ben*, In: *Társadalmi Szemle*, 53. (1998) 6. sz. 17–28.

„...a magyarság több évszázados perét a nemzet javára megnyerni”

Szemelvények Püski Sándor hagyatékából

Sajátos pillanatképet kíván adni a '80-as évek politikai erjedéséről és a magyar rendszerváltás egy szeletéről az alább közölt tizenegy dokumentum. Mindezek középpontjában a 20. századi magyar történelem egyik fontos személyisége, a magyar népi mozgalom „szürke eminenciása”, a legendás könyvkiadó, Püski Sándor¹ áll.

Az általa vagy neki írt levelek, a tőle származó vagy neki szánt dokumentumok sora természetesen nem alkalmas arra, hogy a rendszerváltás teljes folyamatáról képet adjon. A rövid, alig több mint kétéves időszí – amelyet a Magyar Demokrata Fórum történetének két meghatározó eseménye, az első lakiteleki találkozó (1987. szeptember 27.)² és a II. Országos Gyűlés (1989. október 20–21.)³ szegélyez – nem elég arra, hogy Püski fordulatokban gazdag életútját bemutassa. Alkalmas lehet ugyanakkor a korszakban olyan fontos események felidézésére, amelyeket az eltelt évtizedek a feledés homályába utaltak, egyszerű mellékszálá degradáltak.

A dokumentumoknak sajátos fénytörést ad Püski különleges viszonyulása a hazához. Egyszerre ismerte az otthont és az emigrációt – holott majdnem két évtizede már nem élt otthon és klasszikus értelemben emigráns se volt.⁴ Nem lehetett tisztában az otthon zajló mindennapos változásokkal, ugyanakkor – széles körű levelezésével, kapcsolattartásával, évenkénti hazalátogatásaival – a „nagy képet” közelebbről látta, mint (korábban) kivándorolt társainak nagy része.

¹ Püski Sándor (1911–2011) jogász, könyvkiadó, a Magyar Élet Könyvkiadó alapítója, amelynek létesítésével elsősorban a kibontakozó népi mozgalom íróinak kívánt fórumot teremteni. 1943-ban a legendássá vált balatonszárszói Magyar Élet-tábor egyik főszervezője. 1956-ban részt vett a Petőfi Párt megszervezésében. 1962-ben néhány parasztpárti társával perbe fogták, négy és fél év börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban amnesztiával szabadult. 1970-től az USA-ban élt, 1975-ben megalapította New Yorkban a Püski Kiadót, ami az egyik legfontosabb magyar emigrációs műhely, találkozási pont lett. 1989-ben hazaköltözött, és folytatta kiadói tevékenységét. 1987-ben részt vett és felszólalt az első lakiteleki találkozón. 1988–1989-ben a *Hitel* szerkesztőségének tiszteletbeli tagja, 1990 és 1992 között a folyóirat védnökségének tagja. Politikai életrajzát lásd SZEREDI, 2016. (Az életrajzok összeállításában köszönjük Jónás Róbert barátunk, kollégánk tanácsait, segítségét.)

² Jegyzőkönyvét lásd AGÓCS–MEDVIGY, 1991.

³ A II. Országos Gyűlés legnagyobb hatású eseményeként a leköszönő Bíró Zoltán helyére Antall Józsefet választották a Magyar Demokrata Fórum elnökévé.

⁴ Távozásának koncepcióját és az ennek kapcsán keletkezett dokumentumokat lásd PÜSKI–GULAY, 2016, 8–19.

„Nem mi vívtuk ki Magyarország szabadságát” – jelentette ki egy interjúban Borbándi Gyula⁵ az emigrációról szólva. Ezzel egyetértve is kimondhatjuk: voltak emigránsok, akik saját koncepciójuk, értékrendjük és világlátásuk szerint tekintettek a rendszerváltó folyamatra. Püski életének két kiemelkedő pillanata – ahogy a levelekből pontosan rekonstruálhatjuk – az 1943-as szárszói találkozó⁶ és az 1956-os forradalom és szabadságharc volt. Az 1987 és 1989 közötti rövid időszak eseményeit is e prizmákon keresztül, és ezen mércével vizsgálta. Ezekből merítette reményét. A rendszerváltástól nem titkoltan a „harmadik út”, a népi mozgalom szellemi, politikai, kulturális, gazdasági programjának megvalósítását várta. 1989 őszén is ezt tette – az MDF II. Országos Gyűlésén elhangzott felszólalásából jól látszott az általa népinek definiált erők összefogásának terve, amelyet akkor már szinte teljesen túlhaladott a hivatalos (párt)politika. Püski a mindennapok viszonyaiba és a politika aktuális „boszorkánykonyhájába” ugyan nem látott teljesen bele, ám a népi gondolatnak a leglényegét villantotta fel e beszédben is a maga oly természetes módján, hogy az ma is különleges olvasmány: a mozgalom célja eszerint leginkább az volt, hogy „a magyarság több évszázados perét – a külső és belső ellenség ellen – a nemzet javára megnyerje”.

A dokumentumokat Püski Sándor irathagyatékából válogattuk, amely jelenleg a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) őrizetében van. Az irategyüttest a RETÖRKI 2014 végén vásárolta Püski Sándor fiaitól és örököszeitől. A gyűjtemény az intézet első igazán jelentős irategyüttese lett, mely elsősorban a népi írók és a 20. századi irodalmi, szellemi élet, valamint a nyugati magyar emigráció kutatóinak szolgálhat komoly forrásbázisul. A Püski Sándor iratai elnevezésű, HU-RETÖRKI XIV.1. jelzet alatt számontartott fond 43 levéltári dobozban tartalmaz anyagot az 1930 és 2013 közötti időszakból. A fond az intézményünkben végrehajtott rendezés eredményeként két nagy részre oszlik, az első egyes kortársakhoz és intézményekhez kapcsolódik (Püski 1–14. doboz), a második a közvetlenül Püski Sándor személyéhez és a Püski Kiadóhoz kapcsolódó iratokat tartalmazza (Püski 15–29. doboz). A 30–39. dobozokhoz (tematikus válogatások: 1956, Szárszó, személyes, vegyes) egy második ütemben készült jegyzék, míg a 40–43. dobozokban az évkör szerint rendezett fotótár került kialakításra. A legjelentősebb és legterjedelmesebb részt az 1960 és 1990 közötti időszak anyagai adják. Két jelentős különgyűjtemény is található az irategyüttesben: a magyar és amerikai újságokból kivágott 1956-os sajtóválogatás, valamint a

⁵ Borbándi Gyula (1919–2014) író, szerkesztő. 1945 után a Nemzeti Parasztpárt ifjúsági szervezetének nagy-budapesti titkára volt. 1949-ben hagyta el az országot. 1950-ben a *Látóhatár* című folyóirat alapítója, 1957 és 1958 között szerkesztője, majd az 1958-ban induló *Új Látóhatár* felelős szerkesztője annak 1989-es megszűnéséig. 1951 és 1984 között a Szabad Európa Rádió munkatársa. Az emigráció „krónikásaként” megírta többek között a Szabad Európa Rádió, a nyugati magyar irodalom, az 1945 utáni magyar emigráció, a *Látóhatár/Új Látóhatár* és a magyar népi mozgalom történetét is. Az idézet helye: ÉGER, 1999, 193–207.

⁶ Második szárszói találkozó (Magyar Élet Tábor): a Soli Deo Gloria Diákszövetség és a Magyar Élet kiadó által közösen, 1943-ban, Balatonszárszón rendezett esemény, melynek témája a magyarság helyzete, esélyei, jövője a világháború után. Elsősorban a népi írók köréhez tartozó személyek vettek részt és tartottak előadásokat. A találkozó jegyzőkönyvét lásd *Szárszó*, 1993.

fényképgyűjtemény, amely számos, a széles közönség előtt ismeretlen életképet tartalmaz a Püski családdal és munkásságukkal kapcsolatban.

A most következő dokumentumokat teljes terjedelmükben adjuk közre, kivéve a szigorúan személyes információkat. (Ezeket az adott helyen külön jeleztük.) Az esetleges hibákat, elütéseket javítottuk, a rövidítéseket feloldottuk.

Források

1.

Püski Sándor feljegyzése az ellene folytatott 1987. október 26–27-ei vámeljárásról

(Budapest, 1987. október 30.)

(HU-RETÖRKI XIV.1. 4. doboz F-H, Fekete Gyula; gépiratmásolat)

Püski Sándor elleni vámeljáráás, 1987. október 26–27. [A kiemelt rész kézzel írva]

A feleségemmel⁷ együtt 1987. október 26-án akartunk visszamenni New Yorkba a KLM légi járat 12.25-kor induló gépével.

3 bőrönddel, 1 ruhászsákkal és 2 kézicsomaggal jelentkeztünk be az utazásra, s mikor a vámósokhoz érkeztünk, az első kérdés az volt, hogy mennyi dollár van nálunk. Ez azért volt meglepő, mert a 17 év alatt, mióta legalább évenként egyszer be- és kijártunk, ezt sohasem kérdezték. Megszámoltam a zsebemben lévő dollárt, s arra emlékezve, hogy a feleségemnél még láttam 20 dollárt, tőle elkértem, s bemondtam, hogy 130 dollár van nálam. Azt nem tudtam és a feleségem is elfeledkezett róla, vagy zavarában nem mondta mindjárt, hogy nála is van 970 dollár. Ez akkor került elő, mikor a vámós elkérte a kézitáskáját és kikutatta. Én mindjárt mondtam, hogy ha befelé nem kérdezték és nem írták fel, hogy mennyi valutát hozunk be, hogyan tudjuk igazolni, hogy a nálunk levő a behozottból maradt? Tudniillik mindjárt azzal gyanúsítottak, hogy itt kaptuk valakitől, és visszük ki valamilyen céllal.

Különösen, hogy megtalálták egy feljegyzésemet, mely szerint Friderikusz Sándornak⁸ *Isten óvd a királynőt* című könyvéért⁹ küldenem kell 700 dollárt Ibusz BC utazási számlára.¹⁰ Először itt azzal gyanúsított, hogy Friderikusztól kaptunk 700 dollárt, és azt

⁷ Püski Sándorné Zoltán Ilona (1911–2006) 1935-ben kötött házasságot Püski Sándorral, végig részt vett a könyvkiadói munkában.

⁸ Friderikusz Sándor (1958–) televíziós műsorvezető, riporter, újságíró.

⁹ FRIDERIKUSZ, 1987. Az oknyomozó riportkötet témája Molnár Csilla szépségkirálynő öngyilkossága.

¹⁰ Az utazási BC-számla a Pénzügyminisztérium által 1957-ben kialakított és az IBUSZ által működtetett rendszer, melyen keresztül a külföldön élő hozzátartozók valutaátutalásait a rokonok a magyarországi IBUSZ-irodáknak vehették fel, és azt 90 napig használhatták fel külföldi utazásukhoz.

akarjuk visszaküldeni utazási számlájára. Mondtam, hogy a nyáron előbb 40 példányt küldött ki a könyvből ajánlott postai csomagban – tehát igazolható módon – eladásra, mikor aztán felhívott telefonon érdeklődni, azt mondtam, hogy küldhet 300 példányt, de a Kultúra Könyvkülkereskedelmi Vállalaton¹¹ keresztül. Később újból felhívott, hogy nem tudott a Kultúrával az árban megegyezni, ezért kiküldte ő maga postán a könyveket, már fel is adta mind. A könyvek akkor még nem érkeztek meg, de kész helyzetbe kerülve azt mondtam neki, hogy jövünk haza és majd elrendezzük. Itthon e hónapban megkeresett a lakásomon, s akkor mondta, hogy itthon nem adhatok neki dollárt, ő azt kérte, hogy Ibusz BC számlára küldjem neki azt a 700 dollárt, melyben mint vételárban, most megegyeztünk.

A vámosságok ezután bevitték bennünket az összes csomagjainkkal együtt egy külön szobába, s mindent szétszedtek. Az összes irataimat, névjegyzéket, feljegyzéseimet, üzleti papírokat, előadások szövegét, az Állami Gorkij Könyvtár¹² könyv[einek] xerox-másolatokból álló, hivatalosan igazolt és jegyzékelt – Hites Kristófnak (USA)¹³ szánt – küldeményt, egy magyar betűs táská-írógépet, könyveket, kazettákat elkoboztak. Az írógépet azon a címen, mert az értéke meghaladja az általunk vámmentesen kivihető értéket és nem jelentettük be, holott az írógép ára újonnan alig haladja meg a 3000 Ft-ot, és használt volt.

Mindezzel sok idő eltelt, a repülönk már elment. Elvitték az elkobzott holmikat, majd órák múlva a nagyobb részét és a könyveket visszaadták, az útleveleket, egy dosszié iratot, az írógépet és 5 kazettát továbbra is visszatartva, elengedtek, kézbesítve október 27. – 11 órára szóló idézést mindkettőnk nevére gyanúsítottként a VIII. ker. Vámparancsnokságra (Mező Imre u. 6.).¹⁴

Mikor ott másnap megjelentünk, az országos parancsnok (Garamvölgyi Károly)¹⁵ által küldött nyomozó várt bennünket és rendezte el az ügyet udvariasan, minden elvett iratot és az írógépet visszaadta, csak 4 kazettát tartott ott, amiket még nem volt idejük

¹¹ Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat: 1950-ben alapított állami vállalat a könyvek, hírlapok és folyóiratok külföldi (kezdetben szocialista országokbeli, 1956 után nyugati országokba is) terjesztésére. Az itthoni – engedélyezett – igényeket juttatta el külföldre, és a hazánkba irányuló külföldi igények monopolizálására is törekedett. Bővebben lásd CSEH–KRAHULCSÁN–MÜLLER–PÓR, 2004.

¹² Állami Gorkij Könyvtár: 1956-ban alapították, orosz közművelődési könyvtárként. A '70-es évek elejétől kezdte gyűjteni a szomszédos országok irodalmi anyagát, 1973-tól pedig erőteljesen nemzetiségi profilt kapott. 1978-tól országos szakkönyvtár, 1980-tól tudományos kutatóhely. Nemzetiségi osztályán a '80-as években számos, határon túlról érkezett értelmiségi (a kárpátaljai S. Benedek András vagy Tóth István), valamint ellenzéki kötődésű személyiség (Joó Rudolf, Rockenbauer Zoltán, Bárány Anzelm, Tirts Tamás) dolgozott. 1990-ben jogutódja az Országos Idegennyelvű Könyvtár lett.

¹³ Hites Kristóf (1913–1999) bencés szerzetes, tanár. 1945 és 1947 között a komáromi bencés gimnáziumban tanítva diákjait Magyarországra „csempészve” tette lehetővé számukra a magyar nyelvű érettségizést. 1948-ban kiutasították Csehszlovákiából, Kanadában, majd az USA-ban telepedett le. 1958-ig a clevelandi szlovák gimnáziumban tanított, ezután bencés társaival a kaliforniai Woodside-ban magyar nyelvű bencés gimnáziumot alapított. 1984–1990 között az emigrációban működő Csehszlovákiai Magyarok Nemzeti Bizottmánya elnöke, a *Kettős Járom Alatt* című lap szerkesztője volt.

¹⁴ Ma: Fiumei út 6.

¹⁵ Garamvölgyi Károly (1926–2015) közgazdász, 1980 és 1988 között a Vám- és Pénzügyőrség országos parancsnoka.

lehallgatni (az egyik valószínűleg a *Gondolat-jel*ben elhangzott rádióinterjú¹⁶ szövegét tartalmazza, másik Balázs Éva¹⁷ szavaló kazettája erdélyi költők verseivel, két kazetta tartalmát nem ismerem, valószínűleg hangfelvétel előadásokból [Nagy Károlynak¹⁸ küldte a lánya]), de a lehallgatás után külügyi úton ezeket is kiküldik címemre.

A vizsgálatot kezdeményező fiatal vámos agresszivitás[án] és indokolatlan gyanúsítgatásán kívül az eljárás modora ellen nem lehetett kifogásom, bár az, hogy 11 órától 17 óráig tartott, önmagában is kellemetlen és fárasztó volt, s az, hogy hiába hivatkoztunk mindjárt az elején arra, hogy kinti üzleti tevékenységünkkel kereken évi 300 000 dollárt juttatunk a magyar államnak könyvekből, újságokból, hanglemezekből és az Ikka-ajándékozás¹⁹ útján, s hívják fel a Kultúra Könyvkülkereskedelmi Vállalat igazgatóját vagy a Magyarok Világszövetségét,²⁰ akik percek alatt igazolhatnak bennünket, de ez a hivatalos kapcsolat a lefoglalt Kultúra-iratokból, sok ezer dolláros számlákból és a Corvina Kiadóval²¹ ezekben a hetekben kötött szerződésekből azonnal, ott a helyszínen kiderülhetett volna, ha hajlandók lettek volna belenézni és nem mindenáron elképzelt törvénytelenésre akartak volna bizonyítékokat találni. Közel másfél óra idejük volt erre a repülönk indulásáig, tehát a legkisebb jóindulattal nem késtünk volna le a gépről.

¹⁶ A *Gondolat-jel* a Magyar Rádió meghatározó közéleti-kulturális műsora, 1984 októberében indult, vasárnap 11 órakor sugározták.

¹⁷ Balázs Éva (1950–) színész. Az 1980-as években rendezett, kortárs költők verseit feldolgozó előadójestjei kiemelt kulturális eseménynek számítottak a magyar nyelv és kultúra éltetése szempontjából Erdélyben.

¹⁸ Nagy Károly (1934–2011) szociológus, egyetemi tanár. Az 1956-os forradalomban aktívan részt vett, annak leverése után az USA-ba emigrált. 1965-ben az anyaországgal való kapcsolatokat erősítő Anyanyelvi Konferencia egyik kezdeményezője, társelnöke volt. 1984–1990 között a *Nyugati Magyarság* című lap szerkesztőjeként dolgozott.

¹⁹ IKKA (IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció): első említése 1949-re tehető, amikor a kanadai és amerikai újságok hirdetéseket tettek közzé a tengerentúlra menekült magyaroknak, hogy miként segíthetik szeretetszolgálatokkal otthon maradt rokonaikat és barátaikat. Ezeket a csomagokat hívták IKKA-nak, amelynek keretében az ott összerakott élelmiszer- és ruhacsomagok kerültek kiszállításra az IBUSZ által. A címzettek teljesen vám- és költségmentesen kaphatták meg a nekik szánt küldeményeket. A rendszeren keresztül később pénzforgalmat is lehetett bonyolítani, ami az üzérkedés megjelenéséhez vezetett. Ennek visszaszorítása érdekében a rendszert átalakították és 1968-tól immár nem utalványokat kaptak külföldi rokonaiktól a megajándékozottak, hanem pénzt az OTP-fiókokban, esetleg ajándécsomagot vagy nagyobb értékű tárgyat a kijelölt átvevőhelyen. Bővebben: IKKA, 2019.

²⁰ Magyarok Világszövetsége: 1938. augusztus 16-án, gróf Teleki Pál és báró Perényi Zsigmond által alapított, utóbbi vezetésével, a magyar–magyar kapcsolatok ápolására, a magyarság összetartozásának erősítésére, a külhoni magyarság kulturális és nyelvi értékeinek védelmére létrejött civil szervezet. A második világháború után koalíciós alapon szervezték újra, elnöke Nagy Ferenc, fővédnöke Tildy Zoltán lett. 1948-ra mindenféle önállóságát elvesztette. 1959-től működését újjászervezték, a pártállam emigráció felé való politikájának eszköze lett. Bizonyos kezdeményezéseivel (leginkább az Anyanyelvi Konferenciával) sikerült termékeny párbeszédet kialakítani a magyar emigráció fontos szereplőivel. A rendszerváltás után újjászervezték a világszervezetet, amelyet 1991 és 2000 között Csoóri Sándor vezetett. 2000 óta Patrubány Miklós az elnöke, irányítása alatt a szövetség marginalizálódott és a politikai élet periferiájára szorult. Bővebben az MVSZ 1990 utáni történetéről lásd BAKOS, 2016, 9–21.

²¹ Corvina Könyvkiadó (Corvina Művészeti és Idegennyelvű Könyvkiadó Vállalat) 1955-ben alapított, budapesti székhelyű, a magyar irodalmi, képző- és fotóművészeti kiadványok idegen nyelvű kiadására létrehozott kiadó.

Ez azért is lett nagyon kellemetlen, mert visszaérkezésünk másnapjára, október 27-re hármas beszámolót hirdettünk meg a New York-i és környéki magyarok számára könyvesházunk előadótermében: Csoóri Sándor²² észak- és dél-amerikai, Varga László²³ nyugat-európai, én pedig a hazai utazás tapasztalatairól. A fiúkat értesítenem kellett, hogy ne várjanak, nem mehettünk el időben a vámeljárással kapcsolatban, tehát nem tudom megtartani a beszámolót.

Azt is megengedem, hogy formálisan megsérthettünk valamilyen vámszabályt, amit majd minden utas majd minden alkalommal megsért, mert a hazai vámszabályok nagy része nem a behozott vagy kivitt nagyobb értékek vámolásáról szól, vagy a civilizált világban mindenütt tiltott muzeális értékek, kábítószer forgalmazásáról, hanem könyvek, iratok, levelek, hangfelvételek és egyéb – a legtöbb államban semmilyen kezelésbe nem tartozó és vámolható értéket nem is képviselő – anyagokról.

Megnézhetné magát még a turisták között legnépszerűbb Görögország, Olaszország és Spanyolország idegenforgalma is, ha a vámosok mindenféle rájuk nem tartozó ügyekben kutatnának az utasok csomagjaiban még rövid ideig is, nemhogy fél napon át, a magyar kormányzatnak pedig igazán meg kellene azt gondolnia, hogy az idegenforgalma nagyobb része az államhatárokon kívül élő magyarokból és azok leszármazóiból, rokonaiból, barátaiból adódik, akik közül a szomszéd államokbeliek a helyzetükből adódó és nehezen elviselhető nemzeti sérültségben élnek, a nyugatiak pedig, különböző időkben és más-más előjelekkel szerzett gazdasági, politikai vagy egyéni sérelmekkel mentek el, s mindkétféle hazalátogató éppen ezért túlzékeny a jelenlegi hazai sérelmekre, indokolatlan végzálásra. Még a valódi idegenek fogadásánál is meg kellene gondolni, hogy hoz-e annyit az államháztartásnak az egyéni utasoktól beszedett vám vagy büntetéspénz, mint ahány utast, hozzátartozót, barátot, ismerőst elriaszt az ilyen háborgatás, s amennyi valutát ezek ezért nem Magyarországon, hanem olyan államokban költenek el, ahol nagyvonalúbban kezelik a vámszabályokat, vagy már eleve olyan a vámeljárással szabályozása, hogy nem terheli feleslegesen a kisvámosokat rendőri vagy politikai döntésekkel és nem bátorítja fel őket önkényes gyanúsítgatásra.

Az elmúlt években a mi cégünk, mint Ikka-alügynökség, maga évi 200 000 dolláron felül küldött haza ajándék összegeket, több mint 90%-ban forintban kifizetendő, kevesebb mint 10%-ban valutában felvehető tételeket. Becslésem szerint az összes ilyen módon haza jutott valutabevétel évi több millió dollár. Az első kategóriába tartozó tételek

²² Csoóri Sándor (1930–2016) költő, író, politikus. Az 1960-as évektől a nemzeti demokratikus, a magyar sorskérdések iránt elkötelezett értelmiség meghatározó személyisége, az 1980-as évektől a szellemi és politikai ellenzék egyik fontos alakja, az első lakiteleki tanácskozás (1987) egyik előkészítője. 1987-ben a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja, 1988–1993 között a mozgalom, majd a párt elnökségi tagja. 1988-tól 1992-ig a kéthetenként megjelenő *Hitel* szerkesztőbizottságának elnöke, 1992-től a folyóirat főszerkesztője.

²³ Varga László (1910–2003) politikus, ügyvéd, író. 1944-ben, a nyilas diktatúra idején az ő lakásán alakult meg a Demokrata Néppárt (DNP). 1945-től 1948-as emigrációjáig az FKGP, majd a DNP színeiben nemzetgyűlési képviselő. 1953-ban a Szabad Magyar Jogászok Világszövetségének alapítója, 1956-tól 1990-ig elnöke. A rendszerváltás idején bekapcsolódott a Kereszténydemokrata Néppárt munkájába, 1991 és 1997 között a párt elnökhelyettese, 2002-től haláláig elnöke volt.

megítélése egyszerű: a lehető legolcsóbban jut így a magyar állam valutához, s ami forintot ad érte a hazai ajándékozottnak, az itthon költi el személyes vagy családi szükségleteire. A második, ehhez képest jelentéktelen tételeknél ugyan valutát kap a megajándékozott utazási célra, de a Nemzeti Bankban – néha hosszú időre – tartott valutáért nem adnak kamatot, egyébként is így kevesebb itthon várható valutával is civilizáltabban tud a magyar utas utazni.

Az ajándékozók a megajándékozottól nagyjából nem várnak el és nem is kapnak komoly viszonzást, de azt kutatni, hogy az ajándékozó a hazalátogatáskor nem kapja-e meg használatra a korábban ajándékozott kocsit a látogatása pár hetére, vagy nem látják-e vendégül a rokon vagy barátja otthonában, amivel az ajándékozó nyilvánvalóan megtakarít bizonyos kiadásokat, vagy nem küldenek-e neki időnként néhány könyvet vagy hírművet ezért is, nem érdemes, mert minden ilyen eljárás és hír megzavarja az ajándékozás kedvét és ebből jóval nagyobb valuta-kiesése támadhat az államnak, mint néhány visszaélés megtorlása hozadékból.

Budapest, 1987. október 30.

Fekete Gyulának²⁴

Kedves Gyula!

Használd fel a fenti tapasztalatokat és véleményyt a javaslataidhoz, úgy, ahogyan jónak látod.

²⁴ Fekete Gyula (1922–2010) író, szociográfus, politikus. 1945-ben a földosztás Borsod megyei miniszteri biztosaként tevékenykedett. 1956-ban a Magyar Írók Szövetsége prózai szakosztályának titkáráként vett részt a forradalomban és utóvédharcában, ezen tevékenységéért decemberben letartóztatták, és a „kis íróperben” elítélték. 1957-ben szabadult. A '60-as évektől az elsők között figyelmeztetett a magyar népesedés helyzetének negatív tendenciáira és az abból fakadó veszélyekre. 1967-ben az ő kezdeményezésére vezették be a gyermekgondozási segélyt (gyes). 1981 és 1989 között a Magyar Írók Szövetsége alelnöke. Az 1987-es első lakiteleki találkozó levezető elnöke, az MDF szervezője, alapítója, 1988 és 1990 között elnökségi tagja. 1988–1989-ben a *Hírel* szerkesztője, 1990–1992-ben a védnökség tagja, 1990–1991-ben a Nemzeti Parasztpárt utódjaként létrejött Magyar Néppárt elnöke.

2.

Kéri Tamás²⁵ interjúja Püski Sándorral a Szabad Európa Rádió magyar adásában

(New York, 1987. november 14–15.)

(HU-RETÖRKI XIV.1. 20. doboz, 1987–1988; gépiratmásolat)

(Hungarian Service. Interview with Mr. Sándor Püski.) A mikrofonnál Kéri Tamás. A Szabad Európa Rádió New York-i stúdiójában üdvözlöm szeretettel Püski Sándort, a háború alatti, majd közvetlenül a háború utáni évek neves budapesti könyvkiadóját, aki 1970 óta könyvkereskedői és kiadói tevékenységét itt New Yorkban, jelenleg a 82. utca és a Második Avenue sarkán lévő kis könyvesházában fejti ki. Hogy beszélgetésünk időszerű témájára térjünk át:

- Mikor és mi végett látogatott haza nemrégiben a Püski házaspár Budapestre?
- Minden évben legalább egyszer, üzleti, könyves teendők miatt is megyünk. Egyszerűbb időnként személyesen, mint levelezéssel rendezni a Kultúra Külkereskedelmi Vállalattal az időszerű dolgokat, gazdasági kapcsolatokat, elszámolásokat, majd a Corvina Kiadóval újabb angol nyelvű közös kiadványokra szerződést kötni, vagy hát keresni a lehetőséget tovább is a nyugati magyar nyelvű irodalom hazai kiadására, vagy közös kiadásokra. Az előbb említett két viszony az emelkedő irányzattal sinen van – a Kultúrával és a Corvinával az angol nyelvű kiadványok. Az utóbbiban is közeli reménységgel jöttünk el. A nagy kiadó-monopóliumok felszámolása az állami támogatás megvonásával együtt jár a kis kiadó szövetkezetek és társulások elburjánzásával. Hónapok kérdése, hogy ezek szabadabb utat kapjanak, s akkor számunkra is megnyílik az újabban kedvezően szabályozott nemzetközi társulási szerződés útján a hazai magyar nyelvű könyv- és lapkiadásban néhány ezrelék erejéig való bekapcsolódásra.
- Azt mondod, hogy az *is*. Az *is* is mutatja azt, hogy más céljai is voltak a látogatásnak?
- Természetesen. És hozzá nemcsak a számunkra mindig örömet szerző rokonai és baráti találkozásokra célok itt, hanem arra is, hogy így van módunk a hazai szellemi életben való jelenlétünket előbbé tenni. Sokan jönnek ide a New York-i Könyvesházunkba írók, tudósok, művészek, politikusok hazulról is, a világ más tájairól is – de csak a hazai környezetben lehet igazán a helyzetüket megismerni, sorsukban osztozni.
- Hát már amennyire lehet innen osztozni. De azért úgy érzem, hogy amit mondtál, azzal meg is érkeztünk, helyben is vagyunk, talán így mondhatnám, beszélnél arról, hogy milyen közéleti eseményekben vettetek részt és mi a véleményetek a hazai szellemi, politikai élet mostani alakulásáról.

²⁵ Kéri Tamás (1926–) rádiószerkesztő, 1971-ben hagyta el Magyarországot, 1978 és 1983 között a Szabad Európa Rádió New York-i politikai tudósítója.

– Igen, ezért vállaltam ezt a beszélgetést. Eleve készültünk arra, hogy részt veszünk Sinka István²⁶ egykori költőbarátunk 90 éves születésnapjára ünnepségein, a vésztői Emlékház avatásán²⁷ és a Forrás-kör Sinka-estjén az Egyetemi Színpadon.²⁸ Tudtuk, hogy erre az alkalomra két nagy Sinka verseskötetet is kiadott a hazai könyvkiadás, én magam is kiadtam az önéletrajzának, a *Fekete Bojtár vallomásainak*²⁹ új kiadását, s ezzel teljesítettem a költőnek tett régi ígéreteimet. Ebből a könyvből a New York-i Magyar Főkonzulátus segítségével sikerült is hazaküldeni száz példányt; így legalább a családnak, a szereplő művészeknek és rendezőknek, a szülőföld könyvtárainak, és az író-olvasó barátok egy részének tudtam tiszteletpéldányt juttatni belőle, és mindkét helyen, mindkét ünnepségen beszélhettem Sinka- emlékeimről. Tudunk azután előre különböző egyetemi körök érdeklődéséről, s így beszélünk hazai és kinti életünkről a bölcsész Fábry Körben,³⁰ a Közgazdasági Egyetem Társadalomtudományi klubjában,³¹ aztán a Széchenyi Casinóban,³² a Fészek Klubban.³³ Mindenütt nagy létszámban megjelenő fiatalok és

²⁶ Sinka István (1897–1969) költő. A két világháború közötti népi irodalom egyik legeredetibb és legmélyebb sorból érkezett alakja. 1945 után sok évig hallgatott, illetve nem kaphatott szót, s csupán 1961-ben jelent meg újra kötete.

²⁷ 1987. szeptember 23-án nyílt Sinka István-kiállítás a Békés megyei Vésztőn, a településen, ahol a költő tíz évig lakott.

²⁸ Forrás Kör: Medvigy Endre által vezetett művészeti csoport, amely 1981 és 1991 között működött elsősorban a budapesti Egyetemi Színpadon. Medvigy mellett alapító tagjai Erős József, Homolya Attila, Szabó András, Torday Ferenc és Maczkó Mária előadóművészek voltak. Az Egyetemi Színpad mellett országsszerte esteken mutatták be a fősodorból kiszoruló erdélyi (Dsida Jenő, Kós Károly) és népi irodalom (Illyés Gyula, Erdélyi József és a *Kelet Népe*) legnagyobbjait. Szintén műsort adtak Bajcsy-Zsilinszky Endre születésének évfordulóján és az 1956-os forradalom évfordulóján is. A Forrás Kör 1987. szeptemberi Sinka-estjére *Fekete bojtár* címmel került sor az Egyetemi Színpadon.

²⁹ Az otthon 1987-ben kiadott két Sinka-kötet: SINKA 1987b, SINKA 1987c. A *Fekete bojtár vallomásait* először 1942-ben adta ki a Magyar Élet Kiadó. Az 1987-es Püski-féle kiadás adatai: SINKA 1987a.

³⁰ Fábry Kör: az 1984 tavaszán alapított, Fábry Zoltán felvidéki magyar íróról, szociológusról, gondolkodóról elnevezett, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán alakult kör. Estjein a magyar sorskérdéseknek (demográfia, határon túli magyarság) és a történelem ki nem beszélt kérdéseinek (világháborúk története, 1956-os forradalom) is fórumot kívánt adni.

³¹ Közgazdasági Egyetem Társadalomtudományi Klubja: Az 1980-ban a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen megalakult Közép-Európa Körből kibontakozó társadalmi, politológiai és egyéb tematikájú előadásokat szervező egyetemi klub. 1987 februárjában tagjai megalapították a gyöngyösi Széchenyi István Szakkollégiumot.

³² Széchenyi Casino (Széchenyi Casino Művelődési és Hagyományörző Társaskör): 1987-ben, Debreczeni Dóra könyvtáros által alapított, elsősorban művészeket és a társadalomtudományi értelmiség fontos személyiségeit tömörítő klub. Kulturális-politikai, a magyar kisebbségek helyzetét bemutató előadásain a reformer értelmiség fontos szereplői vettek részt.

³³ Fészek Klub: A budapesti művészvilágnak a 20. század elején alapított, legendás, a különböző művészeti ágak képviselőit tömörítő klubja. 1950-ben államosították, és a kulturális minisztérium fennhatósága alá helyezték. 1972 óta Galambos Tibor vezette igazgatóként. Az adott korszakban működtetésében fontos szerepet játszott a Művészeti Szakszervezetek Szövetsége. Bővebben: *Fészek Művészklub* 2020.

kortársak között. Tompa László³⁴ 1100. Tamási Áron estjén³⁵ is elmondhattam az emlékeimet. Meglepetés is volt. Így kaptuk a lakiteleki találkozót. Lezsák Sándor³⁶ költő-tanító kertjében felállított lakodalmas sátor védelmében 170-cd magunkkal³⁷ hallgattuk Pozsgay Imre³⁸ politikai helyzetelemzését, s a magyarság esélyei meg tárgyalására készült írók, pedagógusok, közgazdászok felszólalásait, az új népi nemzedék helyzetét tárgyaló törekvésekről s a régen tervezett *Hitel*³⁹ című lapjukról.

– Hallottuk itt New Yorkban is és gondolom máshol is, hogy a találkozó körül voltak viták, előtte is, utána is, meghívással kapcsolatban, a demokratikus ellenzékkel⁴⁰ kapcsolatban. Beszelnél erről, mit tudsz erről?

³⁴ Tompa László (1931–) erdélyi születésű színész, előadóművész. 1964 óta él Magyarországon, ahol elsősorban erdélyi (Tamási Áron, Sütő András), valamint népi írók/költők (Németh László, Illyés Gyula, Szabó Dezső) műveiből összeállított előadójegyzékével aratott sikert.

³⁵ Tamási Áron (1897–1966) író. A két világháború közötti erdélyi irodalom meghatározó alakja, az 1937-es vásárhelyi találkozó szervezője, az 1942-es lillafüredi találkozó résztvevője. A második világháború után Magyarországon maradt, 1945 és 1947 között meghívott nemzetgyűlési képviselő, a fővárosi törvényhatóságban a Nemzeti Parasztpárt képviselője. 1956–1957-ben a Magyar Írók Szövetségének társelnöke, 1956. decemberi, *Gond és hitvallás* című nyilatkozata a szabadságharc egyik fontos kordokumentuma. Az említett Tamási Áron-estről szóló bemutatóról: PETRIK, 1987, 7.

³⁶ Lezsák Sándor (1949–) költő, politikus. Főszerzője és házigazdája a Lakiteleken 1979-ben megrendezett Fiala Írók Találkozásának, az 1985-ös, '56-ra emlékező Antológia-estnek és az 1987-es első lakiteleki találkozóknak. Az MDF alapítója, szervezője, elnökségi tagja. 1993–1994-ben a párt ügyvezető elnöke, 1996 és 1998 között elnöke.

³⁷ A lakiteleki Antológia Kiadó által megjelentetett jegyzék 181 nevet sorol fel a tanácskozás résztvevői között. AGÓCS–MEDVIGY, 1991.

³⁸ Pozsgay Imre (1933–2016) politikus. 1976 és 1980 között kulturális, 1980 és 1982 között művelődési miniszter. 1980 és 1989 között az MSZMP KB, 1988–1989-ben a PB tagja. 1982 és 1988 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja, e minőségében részt vett és felszólalt az első lakiteleki találkozáson. 1989-ben a Magyar Szocialista Párt (MSZP) alapítója, 1990 és 1994 között országgyűlési képviselő. 1990 novemberében kilépett az MSZP-ből és a párt frakciójából. 1991-ben a Nemzeti Demokrata Szövetség alapítója, ügyvivője, 1996-os megszűnéséig elnöke.

³⁹ *Hitel*: a nemzeti demokratikus ellenzék kétheti, irodalmi, társadalmi, kritikai folyóirata, melyet a '80-as évek elejétől kezdeményezett az Illyés Gyula köré csoportosuló szellemi kör. Hosszas engedélyeztetési folyamat után 1988-ban hagyták jóvá, első száma 1988. november 2-án, Illyés születésnapján jelent meg. Ez volt az első engedélyezett, nem a párt irányítása és ellenőrzése alatt lévő sajtóorgánus. A szerkesztőség elnöke Csoóri Sándor, első főszerkesztője Bíró Zoltán lett. A lap 1992-ben hangsúlyosabban irodalmi havilappá alakult.

⁴⁰ „Demokratikus ellenzék”: az ellenzék egyik meghatározó, viszonylag jól körülhatárolható csoportja, amely a '70-es évektől kezdve, a földalatti nyilvánosság keretei között – szamizdatokkal, repülő egyetemek szervezésével, aláírásgyűjtésekkel – próbálta bemutatni és érvényesíteni a hatalomtól eltérő koncepcióját. Tagjai erőteljesen képviseltették magukat a Charta '77-tel szolidaritást nyilvánító aláírásgyűjtés, a *Bibó-emlékkönyv* összeállítása, valamint az 1985-ös monori találkozó megszervezése során. Képviselői elsősorban emberi jogi alapon, konspiratív eszközökkel és határozott hangvétellel bírálták a hatalmat, leginkább ebben különülve el a nemzeti sorskérdéseket középpontba állító, nem a földalatti nyilvánosságban harcoló, ugyanakkor olykor óvatosabb nemzeti ellenzékétől. Az első lakiteleki találkozón kevesen kaptak meghívót és jelentek meg köreikből. Ezt több felszólaló nehezítette a találkozón. A demokratikus ellenzék az 1988-ban megalakuló Szabad Kezdeményezések Hálózata, majd Szabad Demokraták Szövetsége legfontosabb forrásvidéke lett.

– A félreértések abból adódtak, hogy a lakiteleki találkozó nem a magyar társadalom minden rétegét átfogó gyülekezésnek készült. Hanem magukat az egykori népi mozgalom örökösének és utódainak valló írók, szellemi, politikai emberek gyülekezésének, akik az általánosan kívánt demokrácián belül nem az emberiség általános bajait, hanem a hozzánk közelebb eső népi, nemzeti nyomorúságainkat kívánják gyógyítani. S a nagyhatalmi külpolitika számunkra most kedvező szélárnyékában a magunk keze ügyébe jobban eső belpolitikai rendezést szeretnénk saját testünkre-lelkünkre szabni, az önkormányzatunkat kialakítani. Ez a közösség még alakulóban van, és a saját kebeléből sem tudott minden érdemes személyt meghívni. De mindenképpen saját programját, szellemi és politikai műhelyét szeretné kialakítani, s csak azután lehet szó a számba jöhető szövetségekkel való egyeztetésről. Szövetségeseit keresi a mai kormányzati körökből és az ellenzékéből is. Hívtak is közülük képviselőket, s arról nem tehetnek, hogy nem mindegyik érdekelt élt a meghívással. Konrád György⁴¹ és Kósa Ferenc⁴² mindkét részről példát adtak az egyeztető szándékról.

– Örülök, hogy kifejtetted ezzel kapcsolatos nézeteidet, mint ahogy nyilván, rádiónk hivatásához illően, ha ezzel kapcsolatban bizonyos ellentétek, nézeteltérések vannak, másik félnek, vagy másik feleknek a nézeteit is nyilvánvalóan tolmácsolnunk kell. De visszatérve a lakitel[e]ki találkozón elhangzottakra; mi történik az ott elhangzottak lerögzítésével?

– A találkozó jegyzőkönyve elkészült és körülbelül 2 hónapon belül kiadásra is kerül.⁴³ S a *Hitel* indítására is folynak előkészületek. Felszólalásomban én felajánlottam, hogy részt vállalom ezeknek a kiadásában – közös kiadásban valami helyi, hazai kiadóval és megszervezem a külföldi terjesztést. Szóval én az egészet a magam részére mint az egykori népi mozgalom megújulását üdvözöltem és teljesen el tudtam fogadni.

– A *Hitel*-ről beszéltél, az új szervezés, készülődés folyamatában lévő 2 hetes lapról. Mit tudsz mondani, hol áll a dolog a jelen pillanatban?

⁴¹ Konrád György (1933–2019) író. 1974-es, Szelényi Ivánnal közösen írt, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című munkája miatt ügyészi figyelmeztetésben részesítették. A kivándorlás lehetővé tétele után nem élt az „ajánlattal”. A szerveződő, magát demokratikus ellenzéként definiáló kör egyik legtekintélyesebb képviselője. Könyvei számos nyugati nyelven megjelentek. 1987-ben részt vett és felszólalt az első lakiteleki találkozón. A Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) alapító tagja.

⁴² Kósa Ferenc (1937–2018) filmrendező, politikus. A '60-as években Sára Sándorral és Csoóri Sándorral közös filmjei hozták meg számára a népszerűséget és elismerést. A népi értelmiség fontos képviselőjeként részt vett és szólalt fel az első lakiteleki találkozón. 1989 októberében az MSZMP Reformszövetségének vezetője, 1990 és 2000 között a Magyar Szocialista Párt (MSZP) elnökségi tagja. 1990 és 2006 között a párt színeiben országgyűlési képviselő.

⁴³ Az első lakiteleki találkozó jegyzőkönyvének kiadása már a találkozón téma volt: Püski Sándor felszólalásában felajánlotta a lehetőséget kiadója nevében. A szervezők azonban elsősorban hazai megjelenésben gondolkodtak. A Művelődéskutató Intézetrel tárgyalva kísérelték meg a Bíró Zoltán, Csurka István és Für Lajos által szerkesztett jegyzőkönyv kiadását. A Kiadói Főigazgatóság azonban 1988 februárjában elutasította a megjelenését. A felszólalások szövege végül 1991-ben jelent meg, több részben a Bihari Mihály szerkesztette *Társadalmi Szemle* hasábjain: *A magyarság esélyei, 1991*. Kötetben való első megjelenése: AGÓCS–MEDVIGY, 1991.

– Ezt eredetileg még Illyéssel⁴⁴ együtt kérték legelőször nyolc évvel ezelőtt, és többször megújítva. Illyés életében nem kerülhetett rá a sor, és mostan úgy látszik, hogy hónapok kérdése az is, hogy megindulhasson. A szerkesztő Bíró Zoltán⁴⁵ lesz, és főmunkatársai Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Csurka István,⁴⁶ Für Lajos⁴⁷ és nyilván még többen – majd kialakul, ha valóságban megindul ebből a körből az egész munkatársaság.

– És Te akkor részt vennél valamilyen formában a...?

– Azt javasoltam, hogy indítsanak, vagyis alakítsanak egy önálló kis szövetkezetet vagy pedig valamelyik már meglévő kis kiadói szövetkezethez csatlakozzunk, ahhoz én betársulnék egy nemzetközi szerződéssel, akár nyomdagépekkel is, és egy önálló műhelyt, tehát nyomdai műhelyt is hozunk létre és függetlenítjük a terjesztésben és a kiadásban is a nagy lapkiadótól és a különböző állami kiadói vállalatoktól.

– Ha már kiadásról beszélünk: terveid voltak az *Erdély története*⁴⁸ című könyv új kiadásairól. Nem csak Neked, azt hiszem, másoknak is. Hogy áll ez a dolog?

– Én ebben csak tájékozódtam a kiadó Akadémiai Kiadónál, voltam a főigazgatónál, Hazai Györgynél,⁴⁹ tehát közvetlen hiteles helyről hallottam, hogy az első kiadás múlt év végén 40 ezer példányban, a második kiadás szeptemberben 30 ezer példányban jelent meg, és ebből a 70 ezer példányból még az előjegyzéseket sem tudták kielégíteni – és az az

⁴⁴ Illyés Gyula (1902–1983) író, költő. A két világháború közötti népi mozgalom fontos képviselője, a Márciusi Front alapítója. 1945 után a Nemzeti Parasztpárt tagja, nemzetgyűlési képviselő. 1946 és 1949 között a *Válasz* folyóirat szerkesztője. 1956-ban a Petőfi Párt Irányító Testületének tagja. A Kádár-korszakkal való ambivalens viszonyára jellemző, hogy ugyan három alkalommal Kossuth-díjat kapott, és nyíltan nem helyezkedett szembe a politikai-kulturális vezetéssel, számos, a hatalom által szőnyeg alá söpört kérdésre (elsősorban a határon túli magyarság nyomorúságos sorsára) határozott kiállással hívta fel a figyelmet. A '80-as években egyre tudatosabban véleményt nyilvánító új népi nemzedék vezető alakjaként tekintett rá.

⁴⁵ Bíró Zoltán (1941–) irodalomtörténész, politikus. 1974 és 1980 között a Kulturális Minisztérium fősztályvezetőjeként dolgozott. 1988-ban ellenzéki tevékenysége miatt az MSZMP kizárta soraiból. A *Hitel* alapító főszerkesztője (1988–1992). Az MDF létrehozásának egyik kezdeményezője, a mozgalom alapítója, 1989 márciusa és októbere között első ügyvezető elnöke. 1991-ben kilépett a pártból, és Pozsgay Imrével megalapította a Nemzeti Demokrata Szövetséget, amelynek 1996-ig társelnöke volt.

⁴⁶ Csurka István (1934–2012) író, politikus. A '60-as évektől sajátos hangú drámaíróként, majd a *Magyar Nemzet* tárcaírójaként vált közismertté. Előadást tartott az 1985-ös monori és az 1987-es első lakiteleki találkozón. Az MDF szervezője, alapítója, 1988-tól elnökségi tagja, 1991–1992-ben alelnöke. 1988–1989-ben a *Hitel* szerkesztőségének, 1990–1992-ben védnökségének tagja. 1990 és 1994, majd 1998 és 2002 között országgyűlési képviselő.

⁴⁷ Für Lajos (1930–2013) történész, politikus. Az MDF szervezője, alapító tagja, a *Lakiteleki Nyilatkozat* egyik megfogalmazója. 1988–1989-ben a *Hitel* szerkesztőségének, 1990-től 1992-ig védnökségének tagja. 1989-ben az MDF köztársasági elnök jelöltje, 1989–1996-ban a párt elnökségének tagja, 1991-ben alelnöke, ügyvezető elnöke, 1994 és 1996 között elnöke. 1990-től 1994-ig honvédelmi miniszter, 1990 és 1998 között országgyűlési képviselő.

⁴⁸ KÖPECZI–MAKKAI–MÓCSY–SZÁSZ, 1986. 1986-ban megjelent a már hosszú idő óta tervezett, többek között a nemzeti ellenzék beadványában is követelt, háromkötetes munka Erdély történetéről Köpeczi Béla irodalomtörténész, művelődési miniszter főszerkesztésével. A kötet komoly politikai visszhangot váltott ki Romániában: tudományos vita helyett Nicolae Ceaușescu irredentizmussal és revizionizmussal vádolta a magyar kormányt és tudományt.

⁴⁹ Hazai György (1932–2016) turkológus, akadémikus, 1984 és 1990 között az Akadémiai Kiadó főigazgatója.

új döntés, hogy tavasszal, kora tavasszal 30 ezerben, és jövő ősszel még 30 ezerben, tehát még 60 ezerben megjelenik, amire biztos van, lesz vevő. 130 ezer példány egy ilyen tudományos történelmi műből, 3 kötetes, 950 Ft-os áron, szinte csoda, hogy ennyire van szükség, s ez egymagában megcáfolja azt a vélekedést, hogy a magyar nemzet ma közömbös és nem érdeklik a közéleti dolgok.

– Mint könyvkereskedő, mondanál valamit a könyv amerikai fogadtatásáról?

– Hát az amerikai fogadtatás sajnos még ezrelékében sem éri el ezt, de mindenesetre a legjobb, amit hazai kiadvány elérhetett. Először az első kiadásból csak ötven példányt kaptunk, az kevés lett, most 250 példány jött az új kiadásból, és remélem, hogy a 3. kiadás megjelenésére ez elfogy és csak ilyen arányokban beszélhetünk amerikai forgalomról.

– Nem nagyon lesz probléma azzal ugye, hogy elkeljen?

– Hát remélem.

– Kedves Püski Sándor, általános benyomásaid a mai Magyarországról, a pár hetes, úgy tudom, öt vagy hat hetes tartózkodás során?

– Összesen hat hét lett végül is. Mindenki idegeiben benne van a gazdasági szorítás, s az új adórendszer veszedelmei, mégis azt láttuk, hogy olyan társadalmi és politikai mozgásba kerültünk, érdeklődés, a változás lehetősége járja át az idős és a fiatal társadalom jobbik részét. Úgyhogy ez komoly reményekre jogosít. S mostanra mintha a hatalom is beletörődött volna a személyi és intézményrendszeri változásokba – ha nem is minden tényezőjében, s ha némelyek mérsékelni is akarják természetesen a hullámverést.

– Nem mond ennek a derűlátásnak némileg ellent a saját kettőtök esete a vám-eljárással, melynek híre ugyancsak eljutott ide, New Yorkba is?

– Igen, eljutott a híre, mert nem tudtunk megjelenni október 27-ére meghirdetett hármas beszámolókon, ahol nálunk Csoóri Sándor a dél- és észak-amerikai, Varga László a nyugat-európai útjáról számolt be, s az én beszámolóm lett volna a harmadik, a hazai tapasztalatokról. Október 26-án indultunk volna vissza és a ferihegyi vámcsomós vizsgálata ezt megakadályozta. Másnap a VIII. kerületi Vámparancsnokságon az Országos Vámparancsnokság közreműködésével fejeztük be az ügyet, mindent visszakaptunk és az eljárást megszüntették. Nincs semmi okom kételkedni ez Országos Vámparancsnokság magyarázatában, mely szerint a repülőtéri vámcsomós buzgósága okozta az incidenst. Bár lehetséges más magyarázatok is vannak, a másik vagy harmadik felügyeleti szerv beavatkozásáról. Azt is megengedem, hogy formálisan megsértettünk valamilyen vám-szabályt, ahogyan minden utas majd' minden alkalommal megsért, mert a hazai vám-szabályok nagy része nem a behozott vagy kivitt értékek vámolásáról szól, vagy a civilizált világban mindenütt tiltott muzeális értékek és kábítószerek forgalmazásáról, hanem könyvek, iratok, levelek, hangfelvételek és egyéb, a legtöbb államban semmilyen kezelésbe nem tartozó és vámolható értéket nem képviselő anyagokról. Megnézhetné magát a turisták között is a legnépszerűbb Görögország, Olaszország és Spanyolország idegenforgalma is, ha a vámcsomós mindenféle rájuk nem tartozó ügyekben kutatnának a csomagjaikban, ha rövid ideig is, nemhogy fél napon át. A magyar kormánynak pedig igazán meg kellene gondolnia, hogy az idegenforgalma nagyobb része az államhatáron kívül élő magyarokból, s azok leszármazóiból, rokonaiból,

barátaiból adódik, akik közül a szomszéd államokbeliek a helyzetükből adódó és nehezen elviselhető nemzeti sérültségben élnek, a nyugatiak pedig, ha különböző időkben is és más-más előjelekkel, de gazdasági, politikai vagy egyéni sérelmekkel mentek el, s mindkétféle hazlátogató éppen ezért túlérzékeny a jelenlegi hazai sérelmekre, indokolatlan zaklatásra. Még a valódi idegenek fogadásánál is meg kellene gondolni, hogy hoz-e annyit az államháztartásnak az egyéni utasoktól beszedett vám vagy büntetés-pénz, mint ahány utast, hozzátartozót, ismerőst elriaszt az ilyen háborgatás, s amennyi valutát ezek azért nem Magyarországon, hanem olyan államokban költenek el, ahol nagyvonalúbban kezelik a vámszabályokat, vagy már eleve olyan a vámeljárási szabályozása, hogy nem terheli feleslegesen a kisvamosokat rendőri vagy politikai döntésekkel. És nem bátorítja fel őket önkényes gyanúsítgatásokra.

A hazai tartózkodásunknak éppen a vámeljárási miatti meghosszabbítása adott alkalmat egy sokkal súlyosabb, nem személyi, hanem nemzeti bajjal való találkozásra, amit nehéz elhallgatni. Az erdélyi magyarokról van szó. Már tavaly tapasztaltuk itt New Yorkban is, otthon is, hogy szinte megállíthatatlanul megindult az erdélyi magyarok mindenféle úton-módon való kiáramlása. Egy részük letelepedett Magyarországon, más részüket, mondhatnám, a magyarok számára állandósított táboraiba fogadta be Ausztria, hogy onnan egy-két év alatt tovább menjenek a világba. Adódtak ebből is családi és egyéni tragédiák, de ez minden menekülés és áttelepedés elviselhető velejárója. Most egy év után azt tudjuk, hogy Ausztria csak kivételesen fogad be magyarokat, s az otthoni hatóságok is alig tudnak mit kezdeni a több ezer illegálisan ott tartózkodó erdélyivel. Bár nem tudom, hogy nem lehetne-e több ezer családot letelepíteni a kisebb falvak üres, elhagyott házaiba, még akkor is, ha földműveléssel, kertészkedéssel kellene újra kezdeni az életüket. Függetlenül azonban attól, hogy hány magyar áttelepülő befogadására képes a mai Magyarország, az, amit elmondtam eddig, nem lehet újság sem a hatóságoknak, sem a társadalomnak. Az ijesztő az, hogy hírek keringenek, egyelőre csak néhány esetről, mely szerint a román határon átszökött magyarokat a magyar hatóságok visszaadnak a románoknak. Több évi börtönre, szinte biztos pusztulásra. A családok és barátok féltik az odaát maradtakat, így nem tudnak neveket mondani. De a békéscsabai és környéki rendőri szerveknek tudniuk kell, hogy mennyi igaz ezekből a híresztelésekből. Semmiképpen sem tudnék senkit szökésre biztatni, sőt, ha módomban lenne rá, inkább tűrést, türelmet prédikálnék mindenkinek. De semmiféle határforgalmi szabályozás, büntető törvény nem indokolhatja a menekültek kiadását. Vizsgálatot és nyilvánosságot kérünk a magyar hatóságoktól, márcsak azért is, mert csak a nyilvánosság, a kitelepedési viszonyok pontosabb ismerete tarthatja vissza a magyarokat kétségbeesett lépésektől.

– Kedves Püski Sándor, köszönöm a beszámolót és a beszámolóban különösen az utolsó pontot.

(Készült: 1987. november 5., a Szabad Európa Rádió magyar adásában elhangzott 1987. november 14-én és 15-én.)

3.

Kende Péter⁵⁰ levele Püski Sándornak

(Párizs, 1987. november 29.)

(HU-RETÖRKI XIV.1. 7. doboz, L-MA, Magyar Füzetek levelei; kéziratos eredeti)

Magyar Füzetek
B.P. 23
F-92240 MALAKOFF CÉDEX

1987. november 29.

Kedves Sándor,

Csakugyan ez történt veletek és így?
Kérlek, írd róla néhány sort, mert nagyon megdöbbenett és nyugtalanító is.
Ölel:

Kende Péter

4.

Ilia Mihály⁵¹ levele Püski Sándornak

(Szeged, 1987. december 10.)

(HU-RETÖRKI XIV.1. 5. doboz, I-J, Ilia Mihály; gépiratos eredeti)

Püski Sándornak
USA – New York

Kedves Sándor Bátyám,

csak most köszönöm meg ajándéodat, Sinka *Fekete bojtárját*. Nagy ajándék, mindig vágyakoztam rá, de a régi kiadás bizony megszerzhetetlen volt, soha nem tűnt föl antikváriumban, akinek megmegvolt, nem vált meg tőle. Grezsa Feri⁵² hozta Lakitelek-

⁵⁰ Kende Péter (1927–) szociológus, újságíró. 1949 és 1954 között a *Szabad Nép* munkatársa. Az 1956-os forradalom alatt a *Magyar Szabadság*, majd az *Október Huszonharmadika* című új lap munkatársa. Az ország elhagyása után a párizsi emigráció meghatározó alakja, 1959 és 1964 között a brüsszeli Nagy Imre Intézet főmunkatársa, 1978-ban a *Magyar Füzetek* folyóirat és könyvkiadó alapítója.

⁵¹ Ilia Mihály (1934–) irodalomtörténész, szerkesztő. 1972 és 1974 között a *Tiszatáj* szellemiség- és stílusadó főszerkesztője. 1958-tól tanított a Szegedi Tudományegyetemen, tanársegédként, adjunktusként, majd docensként.

⁵² Grezsa Ferenc (1932–1991) irodalomtörténész. 1975-től 1984-ig a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, 1984-től a József Attila Tudományegyetemen tanított.

ról a könyvet és azóta is itt van ágyam mellett, estelente újra olvasgatom. Minthogy a második félévben Sinkát is tanítom, jó szolgálatot tesz az ajándékom.

Nem mehettem a találkozóra. Tavasz óta lábadozom. Az operációm sikerült, de maradt néhány kellemetlen tünet, amit most gyógyítgatnak. [Személyes, betegségre vonatkozó adatok]. Csak ősszel kezdtem hozzá a tanításhoz, akkori módjával. De mostanra már nem tudom magam kímélni, mert négy kollégám hiányzik egyszerre. Köztük van Grezsa Feri is, aki beteg, sajnos, hogy így van, mert a betegsége súlyos. (Nagyon szerettem bennünket a Fönnvaló, hogy így meglátogat mindig.)

Hallottam, hogy utazástok vissza némi akadályokkal volt szegélyezve, de örülök neki, hogy azért baj nélkül hazaértetek a kinti otthonotokba.

Megkaptam a résztvevők Sinka-könyvét is. Látom, hogy ez se teljes. Mikor lesz már teljes Sinka-kiadás?

Biztosan hallottad, hogy az Írószövetség újra rendesen működik, a régi alapszabályzata szerint.⁵³ Ez jó hír.

Mocsár Gábor⁵⁴ elköltözött Szegedről, vissza Debrecenbe. Megkereste a második feleségét (három volt neki) és most vele él, Mocsárnak Debrecenben van a fia is, így együtt van a család.

A Kossuth Rádióban az elmúlt napokban hangzott el Csurka Pista szép adventi beszéde,⁵⁵ szép volt és váratlan, mint maga a karácsonyi esemény. Pista most Nyugat-Európát lakja. Sütő⁵⁶ viszont Pesten van és gyógyíttatja magát.

Kedves Ilus Néném és Sándor Bátyám! Szép karácsonyt és nagyon boldog új évet kívánok nektek és szeretettel üdvözöllek benneteket a magam családjá nevében is, hívetek:

Ilia Mihály [Aláírás]

Szeged, 1987. december 10.

⁵³ A Magyar Írók Szövetsége '80-as évekbeli közgyűlésein zajló események jól érzékeltették a hatalom gyengülését, és az elsősorban a népi-nemzeti értelmiség által dominált kulturális ellenzék felbátorodását. Az 1981-es közgyűlésen szabadon választották meg Hubay Miklóst elnöknek, és buktattak ki számos, hatalomhoz közeli írókat a választmányból. A következő, 1986-os közgyűlésen az Írószövetség vezetésébe már szinte kizárólag a hatalommal szemben álló írókat szavaztak be. Elnökké Cseres Tibort, főtítkárrá Veress Miklóst, alelnökké Fekete Gyulát és Jókai Annát választották meg. A hatalom végül nem tiltotta be a szövetség működését, de az általuk elindított „kiléptetési akcióval”, az elhallgatás politikájával megpróbálták befolyásolni a szervezet működését. A kormányzat és az Írószövetség közötti viszony konszolidálódása az 1987-es év végén kezdődött. Az 1986-os jegyzőkönyvet lásd KISS GY.–SZILCZ, 2016.

⁵⁴ Mocsár Gábor (1921–1988) író, szerkesztő. 1962 és 1964 között az *Alföld* főszerkesztője, majd 1986-ig a *Tiszatáj* rovatvezetője.

⁵⁵ Utalás Csurka Istvánnak a Kossuth Rádió *Vasárnapi Újság* című adásában elhangzott adventi rádiójegyzetére. CSURKA, 1991b, 6–7.

⁵⁶ Sütő András (1927–2006) író. A második világháború utáni erdélyi magyar irodalom meghatározó alakja. 1965 és 1977 között parlamenti képviselő volt Romániában, de a magyar kisebbség helyzetéért való szóemelése miatt fokozatosan szembefordult a pártvezetéssel. 1971-től játszották Magyarországon színdarabjait, amelyek komoly érdeklődést váltottak ki. 1989-ben a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) alapító tagja. Az 1990. márciusi marosvásárhelyi pogrom során sovinszta román tüntetők kioltották bal szemé világát.

5.

Fekete Gyula levele Püski Sándornak

(1987. december 25.)

(HU-RETÖRKI XIV.1. 4. doboz F-H, Fekete Gyula; kéziratos eredeti)

87. XII. 25.

Kedves Sándor bátyám, kedves Ili!

A *Feljegyzésedet*⁵⁷ november 16-án elküldtem a másolaton olvasható négy címre, a mellékelt kísérőlevéllel.

Mellékelek egy újságcikket is.

Valószínű, ismeritek Pozsgayval az interjút, melyet a *Magyar Nemzet* közölt, s a lakiteleki nyilatkozat is benne foglaltatott.⁵⁸

A jegyzőkönyv egyébként készen van, most lektorálják, a jelek szerint könnyen lehetséges, hogy nem adnak rá – már tudniillik az árusítható kiadványra – engedélyt.

Mintha a *Hitel* ügyében is a sabotálás taktikája folytatódna.

Vizont az Írószövetség státusza helyreállt és bizonyos kívánatos örségváltásokra is sor kerül.

A Demokrata Fórum januártól elkezd programszerű működését.

Köszönöm a könyvem továbbítását, többen már jelezték, hogy megkapták.

Mindennél előbb jó egészséget kívánunk az új esztendőre, meg eredményeket, sikereket is bőséggel a Püski családnak – Pistáéknak⁵⁹ is.

Szeretettel

Gyula és Joli⁶⁰

A levél hátulján [Fekete Gyula kézírásával]:

A Telek Józsefnek⁶¹ dedikált könyvem címezettje:

J. Telek

57. Don Valley Dr.

Toronto 6. Ontario M4K 271

Canada

⁵⁷ Lásd az 1. számú iratot!

⁵⁸ Az interjú adatai: TÓTH, 1987, 7.

⁵⁹ Püski István (1943–) könyvkiadó, Püski Sándor fia, a Püski Kiadó jelenlegi vezetője.

⁶⁰ Lajos Jolán: Fekete Gyula felesége.

⁶¹ Telek József (1923–2000) kanadai magyar bibliográfus, a torontói egyetemi könyvtár munkatársa. Kétkötetes bibliográfiája a Magyarországról szóló történeti munkákat gyűjtötte össze (*History of Hungary and the Hungarians. A select bibliography*). A '80-as években részt vett az Anyanyelvi Konferencia munkájában.

Szeredi Pál⁶² feljegyzése egy esetleges kiadói találkozóorozatról

(Budapest, 1988. december 1.)

(HU-RETÖRKI XIV.1. 13. doboz Sz-V, Szeredi Pál; gépiratos eredeti)

Ma a felhasadt lepel alól információk tengernyi áradata zúdul az emberekre. Amiben talán a legnagyobb hiány van ma Magyarországon, az a közösség, az egymás felé forduló érdeklődés.

A kiadónak tehát az érték és a minőség felmutatása mellett, a névre szóló kapcsolatot, a mindennapi közösségélményt, az érdeklődő bizalmat is újra kell élesztenie. Ezeknek érdekében szerveződne javaslatom szerint egy olyan író–olvasó találkozó körút, mely a városok mellett kisebb településekre is eljut.

Mivel a júniusi könyvhét időszakában már átfogó terjesztői hálózat működése lenne kívánatos, ezért február–március hónapban kellene lebonyolítani a toborzót.

Én úgy vélem, hogy mielőtt a sorozat elindulna, sajtótájékoztató keretében kellene szólni a célokról, a kiadó feladatairól. A találkozók előkészítését az MDF helyi szervezetei vállalnák. Hasonlóan az ő segítségükkel lehetne megoldani az állandó stáb elszállásolását is. (2-3 fő)

Egy-egy helyszínen rövid irodalmi blokk, s a személyes találkozás, beszélgetés élménye szolgáltatná a programot. Az összeállítást a Forrás Kör mutatná be, a találkozókön 2-3 író, költő, szociológus vehetne részt. (Csoóri Sándor, Csurka István, Csengey Dénes,⁶³ Nagy Gáspár⁶⁴ stb.)

Helyszíniként elsősorban iskolák, művelődési házak jöhetnek szóba. Jelentős siker lenne, ha a nyugati magyar költők és írók is képviseltetni tudnák magukat.

Az útvonal: Szentendre, Tatabánya, Mosonmagyaróvár, Sopron, Sárvár, Pápa, Tapolca, Zalaegerszeg, Balatonboglár, Pécs, Kiskőrös, Szentes, Szeged, Békés, Gyula, Orosháza, Szarvas, Mezőtúr, Debrecen, Mátészalka, Sárospatak, Miskolc, Eger, Gyöngös, Salgótarján, Gödöllő, Budapest.

Ez 27 helyszínt jelent, s kb. 4-6 hét alatt teljesíthető, bár igen megterhelő tempóban.

Eredményként nemcsak a kialakuló terjesztői és baráti hálózat jelentkezne, hanem a kiadó felől áradó szellemiség lélekerősítő hatása is. A könyvhét időszakában ezeken a helyszíneken már önálló könyvünnepet tudnának csinálni a szervezők.

Budapest, 1988. december 1. [Kézzel írva]

Szeredi Pál [Kézzel írva]

⁶² Szeredi Pál (1955–) történész, a '80-as évektől kutatja a népi mozgalom történetét. 1989 és 1994 között részt vett a hazatérő Püski Kiadó munkájában.

⁶³ Csengey Dénes (1953–1991) író, politikus. Az MDF alapítója, szervezője, elnökségi tagja, 1990–1991-ben országgyűlési képviselője.

⁶⁴ Nagy Gáspár (1949–2007) költő. 1981 és 1985 között a Magyar Írószövetség, 1985-től a Bethlen Gábor Alapítvány titkára. 1956-ról szóló verseinek megjelentetése miatt őt és a közlő folyóiratokat szankcionálták. 1988–1989-ben a *Hitel* szerkesztőségének tagja, 1990-ben rovatszerkesztője, 1992-ben szerkesztője.

8.

Csurka István levele Püski Sándornak

(Budapest, 1988. december 15.)

(HU-RETÖRKI XIV.1. 2. doboz C-D, Csurka István; gépiratos eredeti)

Kedves Sándor Bátyám!

Mint arról már szóban is tájékoztattalak, a két könyv ügyében az álláspontom a következő: a két beszéd-esszékötetet együtt természetesen a Te kiadásodban szeretném látni. Ehhez azonban társként jelentkezett a debreceni Csokonai. Te azt mondtad, hogy jöhet. A megegyezés a Ti dolgotok. Ők még tavaly, amikor a Püski cég hazatelepülése a Holdban volt, jelentkeztek ezzel, de szerződést nem kötöttünk, s végső megállapodásunk nincs. Ha itthon leszel, hármásban meg kell tárgyalnunk.

Meg sok minden mást is. Az Isis-szel⁶⁵ nincs minden rendben.

A regényről – mint 1989-es kiadványról – nem lehet beszélni, mert egyelőre semmi időm sincs az írásra, és úgy látszik, egyhamar nem is lesz, illetve ami lesz, az a *Hitelre* kell. Sajnos vagy hál' Istennek?

Mindenesetre nagyon nehéz ez az egész és kizsigereli az embert. De jó volna most a két Kovács: Imre⁶⁶ és Béla...⁶⁷

Viszont a *Hitel*ből összegyűlik egy újabb kötet hamarosan.⁶⁸

Hát, ennyit hamarjában.

Klári meg én szeretettel köszöntünk Benneteket, s várunk mielőbb.

Csurka István [Aláírás]

Budapest, 1988. XII. 15.

⁶⁵ Isis Kulturális Kiszövetkezet: 1986-ban alakult, elsősorban reklámtevékenységet folytató kiszövetkezet, amely 1988 elején az elsők között kapott kiadói engedélyt. A kiadót többek között Varga Csaba és Masszi Péter neve fémjelzte. Októberben a Püski–Corvin céggel közös amerikai–magyar vegyesvállalatot hozott létre. A *Hitel* megszületésekor ők adták ki a lapot.

⁶⁶ Kovács Imre (1913–1980) író, politikus. A két világháború közötti falukutató mozgalom fontos képviselője, *Néma forradalom* című kötete miatt három hónapos börtönbüntetésre ítélték. 1937-ben a Márciusi Front, 1939-ben a Nemzeti Parasztpárt alapítója. 1945 után az NPP főtitkára, nemzetgyűlési képviselő. 1947-ben hagyta el az országot. Emigrációjában számos nagy hatású írásában elemezte a magyarság, a világ és az emigráció helyzetét, többek között utóbbi megfelelő szerepvállalására is javaslatot téve.

⁶⁷ Kovács Béla (1908–1959) politikus. 1944-től a Belügyminisztérium államtitkára, 1945-től nemzetgyűlési képviselő, a Független Kisgazdapárt főtitkára. A Magyar Testvéri Közösség koncepciójára perének kirobbanása után a nemzetgyűlés nem adta ki mentelmi jogát, ezért 1947. február 25-én a szovjet csapatok hurcolták el, és a Szovjetunióban ítélték el. 1955-ben hozták vissza Magyarországra, 1956 áprilisában engedték szabadon. A forradalom idején részt vett az FKGP újjáalakításában, Nagy Imre kormánynak földművelésügyi, majd államminisztere. A szabadságharc leverése után a konszolidálni igyekvő hatalom mindent megtett megnyeréséért. 1958-ban országgyűlési képviselővé választották.

⁶⁸ Csurka István *Hitel*ben megjelent esszéi – másol megjelent írásaival kiegészítve – gyűjteményes kötetben 1991-ben jelentek meg: CSURKA, 1991a.

9.

Fekete Gyula levele Püski Sándornak

(1988. december 27.)

(HU-RETÖRKI XIV.1. 4. doboz F-H, Fekete Gyula; kéziratos eredeti)

88. XII. 27.

Természetesen bármely pillanatban össze tudok állítani vihart kavaró vitairatokból egy kötetet, talán lehetne a címe: Süket a meztelen király!⁶⁹

Kiegészíthetem szükség esetén aforizmákkal és „tengerkortyokkal”⁷⁰ is, 6-8-10-12 íven, kívánság szerint. Egy hét kell a kötet megjelentetéséhez, további egy hét a legépeleshez.

Nyilván értesültél már a személyed ért aljas támadásról (Cserépfalvi + *Magyar Hírlap*) – mi még értelmezzük, sandán célba veszi a támadás a *Hitelt* és az MDF-et is.⁷¹ Némi hergelő, provokációs céllal.

Ennek tudatában kell megfontolni a megfelelő választ, s alkalmas időpontját.

Üdvözlöm Ilit, Pistáékat, mindnyájatoknak BUÉK!

A viszontlátásig

Fekete Gyula

⁶⁹ FEKETE, 1989.

⁷⁰ Fekete Gyula *Egy korty tenger* címmel 1966-ban indította el rádiójegyzet-sorozatát. Erre reflektáló címmel két kötete is megjelent korábban: FEKETE, 1974; FEKETE, 1976.

⁷¹ A '30-as–'40-es évek két legendás könyvkiadójának 1988-as vitáját sokan a népi–urbánus vita egyfajta újjáéledésének fogták fel. Püski Sándor *Magyar Hírlap*ban megjelent interjújában (POGÁNY, 1988, 1.) említette Cserépfalvi Imrét mint az egyik, 1945-ös igazolási eljárása során akadályozó tényezőt. Cserépfalvi válaszában a tiszaszlári perről szóló Bary József-könyv kiadását róttta fel Püskinek (CSERÉPFALVI, 1988, 9.). A Püski viszonválaszában (PÜSKI, 1988, 4.) a zsidótörvényekkel és a zsidókérdéssel kapcsolatban tett megjegyzéseket számos szerző bírálta vagy vette támadás alá (többek között Drucker Tibor az *Esti Hírlap*ban, Balassa Péter a *Magyar Nemzet*ben, Karsai László az *Élet és Irodalomban*, Esterházy Péter és Eörsi István a *Hitel*ben). Püski a *Hitel*ben közzétett nyilatkozatában, a vita zárásaképpen félreérthetőnek és pontatlannak nevezte bizonyos szavait. (PÜSKI, 1989, 6.) A *Hitel* szerkesztősége részéről Bíró Zoltán főszerkesztő védte meg Püskit. (BÍRÓ, 1989, 2.)

10.

Püski Sándor levele Vörös Vincének⁷²

(1989. április 18.)

(HU-RETÖRKI XIV.1. 21. doboz 1989; gépiratmásolat)

Vörös Vince
Bakonya
Kossuth u. 8.
H-7675 Hungary

4/18/1989

Kedves Vince!

Otthon voltam márciusban, s szerettem volna Veled találkozni. 15-én hallottalak megszíról beszélni,⁷³ de másnap már visszajöttem, s nem tudtam meg a pesti szállásodat.

Május 4-étől újból otthon vagyunk Ilussal együtt, augusztus elejéig. Lakáscímünk: 1113 Budapest, Diószegi u. 63. III. 11., telefon: 865-350, a Püski-kiadó címe 1011 Budapest, Corvin tér 8., telefon: 151-348 és 159-657. László fiam telefonja 884-808, légy szíves levélben értesíteni lakáscímünkre, hogy leszel-e Pesten valamikor, mert ha nem, Bakonyán⁷⁴ látogatunk meg.

A főgondom a hazai kiadóm újraindítása mellett a népi politikai erők egyesítése vagy legalábbis szövetségbe tömörítése, mert így külön mindegyik kis párt marad, s nem tudunk igazán beleszólni a politikába. Ez a kinti barátaink gondja is és sok otthonié. Hógye Miska⁷⁵ talán már írt is Neked, Varga László pedig a Keresztény[demokrata] Néppárt vezetőinek írt, otthon már beszéltem erről Márton Jánosékkal⁷⁶ és Bíró Zoltánékkal is.

Baráti üdvözlettel

Sándor [Kézzel írva]

⁷² Vörös Vince (1911–2001) politikus. 1944-ben az ideiglenes nemzetgyűlés, 1945-től a nemzetgyűlés tagja, az FKGP főtitkár-helyettese. 1956-ban részt vett a párt újjászervezésében. 1988-ban a Kovács Béla Társaság elnöke, 1989–1990-ben az FKGP elnöke, 1990 és 1994 között országgyűlési képviselő.

⁷³ Vörös Vince 1989. március 15-én beszédet mondott a Nemzeti Múzeum előtti hivatalos, a hatalom által szervezett ünnepségen.

⁷⁴ Baranya megyei település, ahol Vörös Vince az 1940-es évektől élt, és apósa birtokán gazdálkodott, és a helyi képviselő-testület tagja volt. Halála után emlékszobát hoztak létre a tiszteletére a településen.

⁷⁵ Hógye Mihály (1912–1992) lelkész, politikus. 1945–1946-ban a Külügyminisztériumban, 1946–1947-ben a párizsi nagykövetség első beosztottjaként dolgozott. 1947-ben lemondott tisztségéről, és emigrált. Az Amerika Hangjánál dolgozott, több emigráns lapban publikált.

⁷⁶ Márton János (1922–2009) agrárközgazdász. 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt Csongrád vármegyei titkáráként vett részt a földreformban. 1972-től a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának tagja, majd al-elnöke. 1986-tól a Bethlen Gábor Alapítvány Kuratóriumának első elnöke. 1988 és 1990 között országgyűlési képviselő. 1989–1990-ben a Magyar Néppárt ügyvezető elnöke.

11.

Püski Sándor felszólalása az MDF II. Országos Gyűlésén⁷⁷

(Budapest, 1989. október 21.)

(HU-RETÖRKI XIV.1. 21. doboz 1989)

Püski Sándor felszólalása a Magyar Demokrata Fórum országos gyűlésén Budapesten,
1989. október 21-én

A *Magyar Fórum*⁷⁸ című új hetilapunk tegnapi számában Tóth Imre László⁷⁹ írásából olvasom, hogy a Magyar Demokrata Fórum a hatvanesztendős múltra visszatekintő népi mozgalom örököse.

Mint a népi mozgalom egyik kiadója és szervezője, örülök, hogy erre az örökségre nem nekem kellett ezt a mai népi táborot emlékeztetni. Hadd emlékeztessenek azonban arra, hogy 46 év telt el az 1943-as szárszói táborozás óta is, amikor a népi mozgalomnak – ereje teljességében – először és utoljára jó esélye volt arra, hogy a magyarság több évszázados perét – a külső és belső ellenség ellen – a nemzet javára megnyerje. Milyen fiatalok voltunk akkor! Olvasóink és híveink nagy része 16 és 30 év között, én 32, idősebb íróink és politikusaink is csak jó negyvenesek.

Hogy ez a bizonyos nyeresi esély mennyire nem volt egyértelmű, s hogy mennyi szorongás volt bennünk, szinte valamennyiünkben, az himnuszt kapott Németh László⁸⁰ szárszói beszédében. A háború utolsó éve, a másfél milliós emberáldozat, a katonai megszállók politikai erőszaka azután minket ütött ki először a közéletből.

Az 56-os forradalom néhány napjában éledtünk újra, de mára ebből a nemzedékből alig maradtunk hírvivőnek. A sors fintora, hogy én is csak a hetvenes években s akkor is csak New Yorkban tudtam megújítani a magyar könyves pályámat, s ezért csak vendégként lehetek most itt, ahol házigazda is lehetnék.

Mindegy! Csak annyit akarok még mondani, hogy most semmi szorongás nincs bennem a jövőnköt illetően. A népi mozgalom – még így, négy-öt pártra töredezetten is –

⁷⁷ A Magyar Demokrata Fórum II. Országos Gyűlésére 1989. október 20-a és 22-e között került sor a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem aulájában. A gyűlésen választották elnökké Antall Józsefet, és a párt köztársasági elnök jelöltjévé Für Lajost. Bővebben: Az MDF II. Országos Gyűlése 2020.

⁷⁸ *Magyar Fórum*: 1989 októberében, az MDF lapjaként, Csurka István szerkesztésében elindult hetilap, amelynek első, próbaszáma a második országos gyűlésre jelent meg.

⁷⁹ Tóth Imre László (1957–2005) politikus. 1990 és 1994 között az MDF országgyűlési képviselője.

⁸⁰ Németh László (1901–1975) író. A két világháború közötti népi mozgalom meghatározó képviselője, eszmiségének meghatározója, a „harmadik út” koncepciójának legfontosabb képviselője. Az 1943-as szárszói találkozón elhangzott szellemi alapvetése ez utóbbi legfontosabb nyilvános megjelenítése volt. 1945 után évekig nem publikálhatott, visszatérése után először műfordításokkal jelentkezhetett. 1956 októberében–novemberében megjelent írásai az „emelkedő nemzetről”, az írástudók felelősségéről és a nemzeti összefogás fontosságáról szóltak. A „konszolidáció” időszaka és 1959-es szovjetunióbeli útja után számos új írása és gyűjteményes kötete jelenhetett meg.

meghatározó ereje a nemzet újjászületésének, s ha a Magyar Demokrata Fórum ezeket a pártokat az országgyűlési választások után szövetségbe tömöríti – ajánlott név: Magyar Nemzeti Szövetség –, akkor kormányzóképes lehet. Ezt a lehetőséget tovább erősítheti az új szocialista párt⁸¹ várható eredménye, hiszen Pozsgay Imrében és sok társában a nemzet szolgálata máris legyőzte az ideológiát.

Magunkról még néhány szót! – Kiadóként máris itthon vagyunk, s a jövő hónapokban egymás után jelennek meg az első népi nemzedék és a nyugaton felnőtt politikai irodalmunk eddig tilalmazott művei. A magyar [állam]polgárságunktól meg sem váltunk, de újvra állandó lakásra is visszaköltözhetünk feleségemmel együtt, s a legközelebbi gyűlésünkön már teljes jogú gazdaként szeretnék részt venni.

Rövidítések és irodalomjegyzék

AGÓCS–MEDVIGY

1991

A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve, Lakitelek, 1987. szeptember 27., szerk. AGÓCS Sándor – MEDVIGY Endre, Lakitelek, Antológia, 1991.

A magyarság esélyei

1991

A magyarság esélyei, A lakitel[e]ki találkozó (1987. szeptember 27.) jegyzőkönyvéből, In: *Társadalmi Szemle*, I. 1991/2, 36–59; II. 1991/3, 47–63; 1991/4, 47–59.

Az MDF

II. Országos Gyűlése

2020

Az MDF II. Országos Gyűlése, In: RETÖRKI Kronológia, A rendszerváltás mérföldkövei. <https://kronologia-archivum.retorki.hu/kronologia/a-magyar-demokrata-forum-ii-oroszagos-gyulese> (Utolsó letöltés: 2020. nov. 5.).

BAKOS

2016

BAKOS István: *Nemzetépítő kísérlet. A Magyarok Világszövetsége kronológiája, 1989–2000*, Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek 17., 2016.

BÍRÓ

1989

BÍRÓ Zoltán: *Püski ürügyén?*, In: *Hitel*, 2. (1989) 2. sz. 2.

⁸¹ MSZP (Magyar Szocialista Párt): Az MSZMP utódpártja, az állampárt utolsó, XIV. kongresszusán, 1989. október 7-én a reformerek által megalakított szervezet, amely első elnökévé Nyers Rezsőt választotta. Az azóta tartott összes országgyűlési választáson átlépte az 5%-os küszöböt, 1994–1998, valamint 2002–2010 között vezető kormánypárt.

- CSEH–KRAHULCSÁN–
MÜLLER–PÓR
2004 *Zárt, bizalmas, számozott, II, Irodalom-, sajtó- és tájékoztatáspolitikai, 1962–1979. Dokumentumok, szerk. CSEH Gerő Bendegúz – KRAHULCSÁN Zsolt – MÜLLER Rolf – PÓR Edit, Budapest, Osiris, 2004.*
- CSERÉPFALVI
1988 CSERÉPFALVI Imre: *Egy könyvkiadó és Tiszaeszlár. Hozzászólás Püski Sándor interjújához, In: Magyar Hírlap, 21. (1988) 275. sz. 9.*
- CSURKA
1991a CSURKA István: *Új magyar önépítés. Politikai írások és előadások, Budapest, Püski–Magyar Fórum, 1991.*
- CSURKA
1991b CSURKA István: *Vasárnapi jegyzetek, Budapest, Püski–Magyar Fórum, 1991, 6–7.*
- ÉGER
1999 *Megálmodott Magyarország, Beszélgetés nyugati magyarokkal, szerk. ÉGER György, Bázél–Budapest, EPMSZ, 1999, 193–207.*
- FEKETE
1974 FEKETE Gyula: *Egy korty tenger, Budapest, Magvető, 1974.*
- FEKETE
1977 FEKETE Gyula: *Száz korty tenger, Budapest, Magvető, 1977.*
- FEKETE
1989 FEKETE Gyula: *Süket a meztelen király, Zalaegerszeg, Püski, 1989.*
- Fészek Művészklub*
2020 A Festők, Építészek, Szobrászok, Zenészek, Énekesek, Komédiások klubjáról röviden. <http://www.feszek-muveszklub.hu/bio.htm> (Utolsó letöltés: 2020. aug. 31.)
- FRIDERIKUSZ
1987 FRIDERIKUSZ Sándor: *Isten óvd a királynőt!, Budapest, HP Hungaropop, 1987.*
- IKKA
2019 IKKA: így üzerkedtek a korai szocializmus feketézői. *Tő-retró Blog, 2019. 12. 28. https://toretro.blog.hu/2019/12/28/ikka_igy_uzerkedtek_a_korai_szocializmus_feketezoi#comments (Utolsó letöltés: 2020. 08. 27.).*

- KISS GY.–SZILCZ
2016 *A másik Magyarország hangja. Dokumentumok az Írószövetség 1986-os közgyűléséről*, szerk. KISS Gy. Csaba – SZILCZ Eszter, Lakitelek, 2016. (RETÖRKI Könyvek 16., Antológia)
- KÖPECZI–MAKKAI–
MÓCSY–SZÁSZ 1986 *Erdély története*, I–III, főszerk. KÖPECZI Béla, szerk. MAKKAI László – MÓCSY András – SZÁSZ Zoltán, Budapest, Akadémiai, 1986.
- PETRIK
1987 PETRIK Béla: *Tompa László Tamási Áron-estje*, In: *Egyetemi Lapok*, 29. (1987) 16. sz. 7.
- POGÁNY
1988 POGÁNY Sára: *Egy könyvkiadó kálváriája*, In: *Magyar Hírlap Melléklet*, 21. (1988) 253. sz. 1.
- PÜSKI
1988 PÜSKI Sándor: *Válasz Cserépfalvi Imrének*, In: *Magyar Hírlap*, 21. (1988) 291. sz. 4.
- PÜSKI
1989 PÜSKI Sándor: *Nyilatkozat*, In: *Hitel*, 2. (1989) 6. sz. 6.
- PÜSKI–GULAY
2016 *Püski Sándor élete hagyatékának tükrében*, III, „Magyar ügyben mindenkivel szóba állunk”, 1970–2009, szerk. PÜSKI István – GULAY István, Budapest, Püski, 2016.
- SINKA
1987a SINKA István: *Fekete bojtár vallomásai*, New York, Püski–Corvin, 1987.
- SINKA
1987b SINKA István: *Lovasok opál mezőkön*, Budapest, Magvető, 1987.
- SINKA
1987c SINKA István: *Megzendül az erdő*, Vésztő, Nagyközségi Tanács, 1987.
- Szárszó*
1993 *Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata*, Budapest, Püski, 1993.
- SZEREDI
2016 SZEREDI Pál: *Püski Sándor. Politikai életrajz*, Pilisszentkereszt, Barangoló, 2016.

TÓTH
1987

TÓTH Gábor: *A közmegegyezés hajszáleri. Pozsgay Imre az állampolgári öntevékenységéről, egyesületekről – a lakiteleki találkozóról*, In: *Magyar Nemzet*, 50. (1987) 269. sz. 7.

HU ISSN 0865 0632

Kiadja a Külgazdasági és Külügyminisztérium,
a Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató (BTK)
Nyomdai előkészítés: BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Borítóterv: Csizmadia Kata
Tördelés: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munka: Séd Nyomda, Szekszárd
Felelős vezető: Dránovits Anna